التفسير الكبير

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ

TEFSÎR-İ KEBÎR

MEFÂTÎHU'L - GAYB

HUZUR
YAYINEVİ

AKÇAĞ YAYINLARI
Genel Yayın No. : 37
TEFSİR 1/16

ISBN 975 - 7068 - 00 - 7 Takım
ISBN 975 - 338 - 010 - 0 D10 - 0

EDİTÖR : Ahmet Hikmet ÜNALMIŞ
TASHİH HEYETİ : İsmail KARAKAYA
Ömer PARLAK
Ahmet TÜLEK

SAYFA DÜZENİ Suat TEKE

© Bu tercüme eserin bütün yayın hakkı AKÇAĞ Anonim Şirketi'ne aittir.

DİZGİ (ARAPÇA-TÜRKÇE) : **BİÇEM** dizgi & matbaacılık / 231 22 56 - ANKARA
CİLT : BALKAN CİLT SANAYİİ / ANKARA
BİRİNCİ BASKI : 1993 - ANKARA

التفسير الكبير

FAHRUDDİN ER-RÂZÎ

TEFSÎR-İ KEBÎR

MEFÂTİHUL-GAYB

(16. cilt)

TERCÜME:

Prof. Dr. Suat YILDIRIM • Prof. Dr. Lütfullah CEBECİ
Doç. Dr. Sadık KILIÇ • Öğr. Gör. C. Sadık DOĞRU

AKÇAĞ

BASIN YAYIN PAZARLAMA A.Ş.

Hükümet Cad. No: 8/C Tel: 312 13 94

ULUS / ANKARA

وَلَقَدْ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنْ أَسْرِ بِعِبَادِي فَاضْرِبْ لَهُمْ طَرِيقًا فِي الْبَحْرِ يَبَسًا لَّا تَخَافُ دَرَكًا
وَلَا تَخْشَىٰ ﴿٧٧﴾ فَأَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ بِجُنُودِهِ فَغَشِيَهُم مِّنَ الْيَمِّ مَا غَشِيَهُمْ ﴿٧٨﴾ وَأَضَلَّ فِرْعَوْنُ قَوْمَهُ
وَمَا هَدَىٰ ﴿٧٩﴾

"Andolsun ki Biz, Musa'ya, "Kullarımla geceleyin yola çık, yetişilmekten korkmayıp, çekinmeyip, onlara denizde kuru bir yol aç" diye vahyettik. Derken Firavun orduları ile birlikte arkalarına düştü. Deniz kendilerini nasıl kapladıysa, işte öyle kapladı. Firavun kavmini saptırdı ve hidayete erdirmedi"

(Tâhâ, 77-79).

Bil ki ayetteki, *"Andolsun ki Biz, Musa'ya "Kullarımla geceleyin yola çık..." diye vahyettik"* ifadesinde, bu hadisede **Hz. Musa** (a.s)'a icâbet eden (inananların) çok olduğuna bir işaret vardır. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ, onları **Firavun**'un adamlarından kurtarıp ayırmayı istemiş ve **Hz. Musa** (a.s)'a onları geceleyin yola çıkarmasını vahyetmiştir.

Gece Yolculuğunun Faydaları

Gece yolculuk etmeye, "**sery**" denilir. "**İsrâ**"a da aynı manayadır. Buna göre eğer, "**Hz. Musa** (a.s)'nın onları gece yola çıkarmasındaki hikmet nedir?" denilirse, biz deriz ki, bunun böyle bazı sebebleri vardır:

1) Onların, düşmanın gözü önünde toplanmamaları ve böylece de düşmanın, bunların istediklerini yapmalarına mâni olmamalarını temin etmek için...

2) Bu **Firavun** ve adamlarını, onların peşine düşmesine mâni olması için...

3) İki ordu birbirine yaklaştığında, **Musa** (a.s)'ın ordusunun, **Firavun**'un (kalabalık) ordusunu görüp, dehşete kapılmamaları için...

Ayetteki, فَاضْرِبْ لَهُمْ طَرِيقًا فِي الْبَحْرِ يَبَسًا *"Onlara denizde kuru bir yol aç"* ifadesine gelince, bu hususta şu iki izah yapılabilir:

1) Buradaki "darb" (vurma) fiili, "ca'l" (kılma, yapma) manasınadır. Bu, Arapların, "O, ona malından bir hisse "darbetti" yani "ayırdı" ve "Darbu lebin (kerpiç dökmek) onun işidir" sözlerinden alınmadır.

2) O, onlar için, asâsı ile denize vurarak bir yol açtı. Bu, "Hz. Musa (a.s) denize asâsı ile vurdu ve deniz yarıldı" demektir. Bu manaya göre, buradaki "**darb**" (vurma) fiili, "tarik" (yol) kelimesini mef'ûl olarak almıştır. Velhasıl ayetteki yol vurma (yol açma) ifadesi ile, Hz. Musa (a.s)'ın, vurarak yolu kurutması manası kastedilmiştir.

Denizdeki Güvenlik Sebepleri

Daha sonra Cenâb-ı Hak, o yolda hertürlü emniyet unsurlarının mevcut olduğunu, şunlarla beyân buyurmuştur:

1) Yolun kuru olduğunu belirterek... Kuru manasındaki **yebesan** kelimesi, **yabisen** ve **yebsen** şeklinde de okunmuştur. Bunu **yâbisen** şeklinde okuyan "**yol**" manasına almış olur. Bunun bâ'nın herekesi ile **yebesen** şeklinde okunuşuna gelince bil ki, **yebes ve yâbis** aynı manaya olup, "Kupkuru yol" demektir. Bu kelimenin, bâ'nın sukûnu ile okunmasına gelince, bu da, bunun harekeli şeklinin hafifleştirilmişidir. Buna göre mana, "O yolda, su bulunması şöyle dursun, ne cıvık çamur, ne de bir ıslaklık olmasın" şeklindedir.

2) Ayetteki, لَّا تَخَافُ دَرَكًا وَلَا تَخْشَىٰ *"Yetişilmekten korkmayıp, çekinme"* ifadesi ile belirtilen husus... Bu, "Sen, Firavun'un sana yetişmesinden korkma. Çünkü ben, onu oyalamak ve geriye bırakmak suretiyle, seninle onun arasındayım" demektir.

Sibeveyh şöyle der: Ayetteki لَّا تَخَافُ fiili, şu iki sebebten ötürü, merfûdur:

a) Hal cümlesi olduğu için... Bu, mesela غَيْرَ خَائِفٍ وَخَاشٍ "Korkmaksızın, endişe etmeksizin" demen gibidir.

b) Yeni bir cümle başlangıcı olarak... Yani, "sen, korkmazsın" demek olur. "Bu, aynı zaman **Ferrâ**'nın görüşüdür. **Ahfeş ve Zeccâc**, bunun tıpkı, ...وَاتَّقُوا يَوْمًا لَّا تَجْزِي نَفْسٌ (Bakara, 48) ayetinin, ...لَّا تَجْزِي فِيهِ نَفْسٌ takdirinde olması gibi ...لَّا تَخَافُ فِيهِ "O gün korkma" manasında olduğunu söylemişlerdir.

Hamza bunu لَّا تَخَفْ (korkma) şeklinde okumuştur. Bu okuyuşun şu iki izahı yapılır:

a) Bu, bir nehiydir.

b) **Ebu Ali** bunu, "Eğer o yolu vurursan, korkma" manasında olmak üzere, şartın cevabı kabul etmiştir.

Bu kıraata göre alimler, ayetteki وَلَا تَخْشَىٰ ifadesi hususunda şu dört izahı yapmışlardır:

1) Bu, müste'nef (yeni) bir cümledir. Buna göre sanki, "sen korkma, yani sana yakışan korkmak değil kendini emin hissetmektir" denilmiştir.

2) Bu fiilin sonundaki elif, Lâme'l-fiili olan yâ'dan çevrilme bir elif değildir. Fakat bu, fâsıla'dan ötürü getirilmiş, "zâid" bir eliftir. Bu tıpkı, وَأَضَلُّونَا السَّبِيلاَ (Ahzâb, 67) ve تَظُنُّونَ بِاللّٰهِ الظُّنُونَا (Ahzâb, 10) ayetlerindeki, son elifler gibidir.

3) Bu, tıpkı

وَتَضْحَكُ مِنِّي شَيْخَةٌ عَيْشَمِيَّةٌ / كَأَنْ لَمْ تَرَى قَبْلِي أَسِيراً يَمَانِياً

"Sanki benden önce hiç Yemenli bir esir görmemiş gibi, cılız ve zayıf, yaşlı bir kadın bana güler" şiirinde olduğu gibidir.

4) Bunun manası, "sen Firavun'un yetişmesinden korkma ve suda boğulmaktan endişe etme" şeklindedir.

Hâk Teâlâ'nın فَأَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ بِجُنُودِهِ *"Derken Firavun ordularıyla birlikte, arkalarına düştü"* ifadesi hakkında, **Ebu Müslim** şöyle der: "Dilciler, أَتْبَعَ ve تَبِعَ kelimelerinin aynı manaya olduğunu söylemişlerdir ki, bu muhtemeldir. Yine bu ifadedeki bâ harf-i cerrinin zâid olma ihtimali de vardır. Buna göre mana, "Firavun, ordusunu onların arkasına düşürdü" şeklinde olur. Bu tıpkı, لاَتَأْخُذْ بِلِحْيَتِي وَلاَ بِرَأْسِي *"(Ey Musa), sakalımı ve başımı tutma"* (Tâhâ, 94) ile, أَسْرَى بِعَبْدِهِ (İsrâ, 1) ayetlerinde olduğu gibidir. **Zeccâc** bu ifadenin, فَأَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ وَجُنُودَهُ **Firavun** ve onunla birlikte ordusu onların peşine düştü" şeklinde okunduğunu söylemiştir. Yine bu بِجُنُودِهِ şeklinde okunmuştur. Buna göre manası, "Firavun ordusunu onlara yetiştirdi" şeklindedir. Bu bâ harf-i cerrinin, مَعَ (birlikte) manasına olması da mümkündür.

Firavun Ordusunun Denizde Boğulması

Cenâb-ı Hakk'ın, فَغَشِيَهُمْ مِنَ الْيَمِّ مَا غَشِيَهُمْ *"Deniz kendilerini nasıl kapladıysa işte öyle kapladı"* ifadesi "O deniz Firavun ile ordusunun üzerine çıktı ve üzerlerini örttü" demektir. Buradaki, "Nasıl kapladıysa" ifadesi, bunun çok dehşetengiz birşey olduğunu bildirmek içindir, yani, "Onları, künhünü, ne olduğunu ancak Allah'ın bilebileceği birşey kapladı" demektir. Bu ifade, ...فَغَشِيَهُمْ şeklinde de okunmuştur. Buna göre fiilin faili ya Allah'tır, yahut "kaplayan o şey"dir, yahut da Firavun'dur. Çünkü ordusunun bu belaya salan ve helâkine sebeb olan odur.

Hak Teâlâ, وَأَضَلَّ فِرْعَوْنُ قَوْمَهُ وَمَا هَدَى *"Firavun kavmini saptırdı, hidayete erdirmedi"* buyurmuştur. **Kâdî** bunu delil getirerek şöyle der: "Eğer insanların sapması, Allah'ın yaratmasıyla olsaydı, burada, *"Firavun kavmini saptırdı"* denilmeyip, aksine, "Allah onları saptırdı" denilmesi gerekirdi. Bir de Allah Teâlâ, Firavun'u, onları saptırdığı için kınamıştır. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın küfrü yaratmış olması nasıl düşünülebilir? Çünkü, başkasını bir şeyle zemmeden (kınayan) kimsenin, o işi hiç yapmaması gerekir. Aksi halde, kendisi bu zemme müstehak olmuş olur." Ayetteki وَمَا هَدَى *"hidayete erdirmedi"* ifadesi, yine Firavun'un *"Sizi doğru yoldan başkasına iletmiyorum (hidayet etmiyorum)"* (Mü'min, 29) demiş olmasından ötürü, Firavun'la alay etmedir.

Biz bu hadiseyi, bu hususdaki konuları anlatalım: İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, Hz. Musa (a.s)'a, kavmi ile birlikte denizi geçip gitmesini emredip, Musa (a.s) ve İsrailoğulları da, kutlamakta oldukları bir bayramdan ötürü Firavun'un kavminden, zinetler ve binek hayvanlarını ödünç almış olunca, Hz. Musa (a.s) onları geceleyin yola çıkardı. Sayıları, altıyüzüçbin küsûr kişi idi. İçlerinde altmış yaşından yukarı, yirim yaşından aşağı kimse yoktu. Yusuf (a.s) ölürken İsrailoğullarına, Mısır'dan ayrılacakları zaman kendisinin kemiklerini de (mezarından) çıkarıp götürmelerini vasiyet etmişti. Fakat onlar, bunu bulup çıkaramadılar, ve ne yapacaklarını şaşırdılar. Derken onlara (Hz. Yusuf (a.s)'ın) kemiklerinin yerini (mezarını) bir ihtiyar kadın gösterdi. Böylece onları çıkarıp alabildiler. Bunun üzerine Hz. Musa (a.s), o ihtiyar kadına: "Dile benden ne dilersen" dedi. Kadın, "Cennete seninle olayım" dedil.

Yine İbn Abbas (r.a) şunu rivayet etmiştir: "Hz. Muhammed (s.a.s) ile, Hz. Ebu Bekir (r.a), araplardan bir karı-koca yanına girerler. Onların, bir dişi keçiden başka hiçbirşeyleri yoktur. Onlar keçilerini, bu iki misafirleri için keserler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) o adama "Medine'de bir adamın (peygamber olarak) zuhûr ettiğini duyduğunda, ona git. Belki Allah, sana bu keçiden daha hayırlısını verir" dedi. O, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, peygamber olarak ortaya çıktığın duyunca, hanımı ile birlikte, ona gitti ve: "Beni tanıdın mı?" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s): "Evet tanıdım" deyip ona: "Ne istersen iste...." dedi. O da, "seksen keçi" dedi. Hz. Peygamber ona seksen keçi verip: "İsrailoğullarından olan o ihtiyar kadın senden daha hayırlı (akıllı)..." buyurdu.

Denizde Yolların Açılması

Firavun, Hz. Musa (a.s)'ı yakalamak için peşine düştü. Ordusunun sağ-sol iki cenâhı ve merkezinde bulunanlar hariç, sırf önünde (öncü kuvvetler olarak), birbuçuk milyon insan vardı. Hz. Musa (a.s), (Kızıl) denizin kenarına ulaşınca: "İşte burada emrolundum" dedi. Daha sonra denize, "Haydi ayrıl, ayrıl" dediyse de, deniz ayrılmadı. Derken Allah Teâlâ ona, denize asâ ile vurmasını vahyetti. O da ona vurdu ve deniz açılıverdi. Daha sonra adamlarına, haydi girin" dedi. Ama onlar, "Nasıl girelim, orası çamur" dediler. Bunun üzerine Hz. Musa (a.s) (Allah'a) dua etti ve oraya saba rüzgarı esti. Böylece ora kurudu. Onlar: "Biz, bazılarımızın boğulmasından korkuyoruz" dediler. Bunun üzerine, Hz. Musa (a.s), onların yolları arasına, birbirlerini görebilecekleri delikler (pencereler) yaptı. Sonra denize girip, (bu yollardan) geçtiler. Firavun da o yollara yöneldi. Adamları ona: "Musa (a.s), denizi büyülemiş, sen sanki deniz yarılmış gibi görüyorsun" dediler. Firavun bir erkek ata binmişti. Derken Cebrâil (a.s), bir kısrak at üzerine binmiş olarak, otuzüç melekle geliverdi ve Firavun'un önüne geçti. Böylece Firavun'un atı, kısrağı görüp Firavun'u onun peşinden çekip götürdü. Melekler de Firavun'un ordusu arasına girerek, "Kralınızı takibedin" diye bağırmaya başladılar. Böylece en sonda olanlar bile denize girdiğinde, ilk girenler neredeyse denizden çıkmak üzere idiler. Derken deniz onların (hepsinin) üzerine kapandı ve

böylece boğulup gittiler. İsrailoğulları, denizin onların üzerine kapanışının sesini duyup: "Ey **Musa**, bu da ne?" dediler. **Hz. Musa** (a.s): "Allah, **Firavun**'u ve ordusunu suya garketti" buyurdu. Bunun üzerine onları seyretmek için geri döndüler ve: "**Ey Musa** onları bizim görmemiz için çıkarması hususunda Allah'a dua et" dediler. **Hz. Musa** (a.s) dua edince, deniz onları kıyıya attı ve İsrailoğulları onların silahlarını (ganimet olarak) aldılar." **İbn Abbas** (r.a) şunu da rivayet etmiştir: "**Cebrâil** (a.s): "Ey Muhammed, keşke benim, tevbe eder korkusundan ötürü **Firavun**'u o su ve çamur içerisinde nasıl çiğnediğimi görseydin" dedi. İşte bu ayette, *"Deniz kendilerini nasıl kapladıysa işte öyle kapladı"* ifadesi ile anlatılan hususdur. Bu kıssa ile ilgili birkaç bahis var:

Birinci bahis: Rivayet edilen haberlere göre **Musa** (a.s), asâsıyla denize vurunca, geçilmesi kolay olan kuru oniki yol meydana geliyor, yollar arasında da, adeta büyük dağlar gibi, su duvarları oluşur. Bunun üzerine İsrailoğullarından herbir boy, bu yollardan bir yol tutar... Kimi alimler de şöyle demiştir: "Aksine, tek yol meydana gelmiştir" Birinci görüşün delili, haberler ile, Cenâb-ı Hakk'ın, *"... her parça kocaman dağ gibi oldu"* (Şuâra, 63) ayetidir. İkinci görüşün delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, *"... onlara denizde kuru bir yol aç"* ayetidir. Bu ifadenin, her ne kadar cinse nisbetle "yollar"a hamledilmesi mümkün ise de, tek bir yolu kapsar.

İkinci bahis: Rivayet edildiğine göre, **Musa** (a.s) onlara yol açıp, bu yolu da onlara gösterdikten sonra İsrailoğulları, yine serkeşlik yapmışlar ve: "Biz, birbirimizi görmek istiyoruz (oradaki su duvarlarını kaldır)" demişlerdir ki, bu akıldan uzak gibi görünmektedirler. Çünkü onlar, **Firavun**'un geldiğini gördüklerinde çok korkmuşlardı. Korkan kimse, bir kaçış ve kurtuluş yolu bulunca, anlamsız bir serkeşliğe nasıl zaman ayırabilir ki?...

Üçüncü bahis: Firavun zeki bir kimse idi; Hatta, deha derecesinde... O halde o, kendisini tehlikeye atmayı nasıl seçebilmiştir? Kendisi de biliyordu ki, denizin yarılması onun emriyle olmamıştı... İşte alimler bu hususta iki izah şekli zikretmişlerdir:

1) O sırada **Cebrâil** (a.s), aygır bir atın üzerinde bulunuyordu, **Firavun**'un kısrağı da, bunun üzerine onu takib etti. Ancak bir kimse çıkıp şöyle diyebilir: "Bu uzak bir ihtimaldir, çünkü kralın bu gibi (tehlikeli) yerlere, bütün askerlerden önce kalması uzak bir ihtimal görünmektedir. Alimlerin yaptığı açıklamalar ise ancak, durum böyle olduğu zaman tam olabilir. Bir de, durum şayet onların dediği gibi olsaydı, girmesi konusunda **Firavun** mecbur gibi olmuş olurdu. Bu ise, onun korkusunu daha da artırır ve onu, girmemeye gayret etmeye sevkederdi: Diğer taraftan, **Cebrâil** (a.s) daha işin başında, **Firavun**'u kavmiyle birlikte olarak yakalayıp onları denize atmaya muktedir olduğu halde, **Cebrâil** bu çareye başvurmaya niçin ihtiyaç duymuş olsun?

2) Doğru olan şöyle denilmesidir: **Firavun**, önde giden askerlerine denize girmelerini emredince, onlar da girdiler ve boğulmadılar. Bunun üzerine **firavun**,

kurtulacağı zannına kapıldı. Askerlerin tamamı girinceyse, Allah'u Teâlâ onları boğdu..." diyebilir.

Dördüncü bahis: Cebrâil (a.s) hakkında, onun, **Firavun**'u, iman eder korkusuyla su ve çamura batırdığına dair rivayet edilen haber akıldan uzak olup isnadı zayıftır. Çünkü, meleklerin ve peygamberlerin, imana mani olmaya çalışmaları düşünülemez.

Beşinci bahis: Yine, **Musa** (a.s)'ın denizle konuşup ona: "Benim için yarıl da, senin içinden yürüyüp geçeyim" dediği, denizin de ona: "Benim üzerimden hiçbir asi yürüyemez" şeklinde cevap verdiği şeklindeki rivayet, bizim prensiplerimize göre imkansız değildir. Çünkü bize göre, hayat için, bir beden ve bünye şart değildir. Mu'tezileye göreyse, bu bizzat sözle değil, lisân-ı hâl ile söylenmiştir. Allah en iyi bilendir.

★ ★
★

Beni İsrail'in Tur'a Çıkması

يَٰبَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ قَدۡ أَنجَيۡنَٰكُم مِّنۡ عَدُوِّكُمۡ وَوَٰعَدۡنَٰكُمۡ جَانِبَ ٱلطُّورِ ٱلۡأَيۡمَنَ وَنَزَّلۡنَا عَلَيۡكُمُ ٱلۡمَنَّ
وَٱلسَّلۡوَىٰ ۝٨٠ كُلُواْ مِن طَيِّبَٰتِ مَا رَزَقۡنَٰكُمۡ وَلَا تَطۡغَوۡاْ فِيهِ فَيَحِلَّ عَلَيۡكُمۡ غَضَبِي وَمَن يَحۡلِلۡ
عَلَيۡهِ غَضَبِي فَقَدۡ هَوَىٰ ۝٨١ وَإِنِّي لَغَفَّارٞ لِّمَن تَابَ وَءَامَنَ وَعَمِلَ صَٰلِحٗا ثُمَّ ٱهۡتَدَىٰ ۝٨٢

"Ey İsrâiloğulları, sizi düşmanınızdan kurtardık; Tûr'un sağ yanında sizinle va'dleştik, sözleştik ve sizin üstünüze kudret helvasıyla, bıldırcın indirdik. Sizi rızıklandırdığımız şeylerin en temizlerinden yeyin. Bu hususta haddi aşmayın. Sonra üzerinize gazabım vacib olur. Benim gazabım da kimin üzerine vacib olmuşsa, muhakkak ki o, (uçuruma) yuvarlanmıştır. (Bununla beraber), şüphesiz ki ben, tevbe ve iman edip salih amellerde bulunan, sonra da doğru yolda sebat edenleri çok bağışlayıcıyım"

(Tâhâ, 80-82).

Bilesin ki, Allah Teâlâ **Musa** (a.s)'ın kavmine, çeşitli nimetler inâm ettiği için, onlara bu nimeti hatırlattı. Şüphe yok ki, zararı gidermenin menfaat temininden daha önce ve daha önemli olması gerekir. Ve yine şüphe yok ki, dini menfaatlere ulaştırmak, nimet olma bakımından, dünyevi nimetlere ulaştırmaktan daha büyüktür. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, أَنجَيۡنَٰكُم مِّنۡ عَدُوِّكُمۡ *"Sizi düşmanlarınızdan kurtardık"* sözüyle başlamıştır ki bu, zararın izale edilmesine işarettir. Çünkü **Firavun** onlara, öldürme,

hor hakir kılma, yurtlarından çıkarma ve onları ağır işlerde çalıştırma gibi, zulûm nevinden pekçok şey reva görüyor ve yapıyordu. Cenâb-ı Hak ikinci sırada menfaati zikretmiştir ki, bu da وَوَٰعَدْنَاكُمْ جَانِبَ الطُّورِ الْأَيْمَنَ *"Tur'un sağ yanında sizinle vaadleştik, sözleştik"* ifadesidir. Bunun bir menfaat ve fayda olma sebebi şudur: "Cenâb-ı Hak onlara o zaman, içinde dinlerinin beyânı ve şeriatlerinin izah ve şerhi bulunan bir kitab indirmiştir. Cenâb-ı Hak üçüncü olarak, dünyevi menfaati zikretmiştir ki, bu da وَنَزَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوَىٰ كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ *"Ve sizin, üstünüze kudret helvasıyla, bıldırcın indirdik. Sizi rızıklandırdığımız şeylerin en temizlerinden yeyin"* ifadesidir. Cenâb-ı Hak onları daha sonra, وَلَا تَطْغَوْا فِيهِ فَيَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبِي *"Bu hususta haddi aşmayın. Sonra üzerinize gazabım vacib olur"* sözüyle asi olmaktan men etmiş,sonra da, وَإِنِّي لَغَفَّارٌ لِمَنْ تَابَ *"Şüphesiz ki ben... edenleri çok bağışlayacağım"* ifadesiyle, isyan edip sonra da tevbe eden kimsenin tevbesinin, Allah katında makbul olduğunu beyan etti. İşte, ayetten kastedilen şeyin izahı budur. Sonra burada birkaç mesele bulunmaktadır:

Farklı Kıraatler

BİRİNCİ MESELE **Hamza ve Kisaî** bu ayetteki fiillerin hepsini tâ ile olmak üzere, رَزَقْتُكُم وَوَعَدْتُكُمْ، أَنجَيْتُكُمْ (sizi kurtardım; size va'dettim; sizi rızıklandırdım) şeklinde okumuşlardı. Sadece نَزَّلَ fiilini, nûn ile نَزَّلْنَا şeklinde okumuşlardı. Diğer kıraat imamları ise, hepsini (azâmet) nûnu ile okumuşlardır. **Nâfi** ve **Âsım**, وَوَاعَدْنَاكُمْ şeklinde; **Hamza** ve **Kisaî** ise, وَوَاعَدْتُكُمْ şeklinde de okumuşlardır.

İKİNCİ MESELE **Kelbî** şöyle demiştir: "**Hz. Musa** (a.s), israiloğullarını denizden geçirdiği zaman, onlar da ona: "Bize, içinde farzlar ve hükümler bulunan bir kitabı, Rabbin katından getirmeye söz vermemiş miydin?" dediler. **Hz. Musa** (a.s): "Evet" dedi ve sonra, onlara bu kitabı getirmek için acele Rabbine yöneldi ve gidişinden kırk gün içinde onlara geri döneceğine söz verdi. Cenâb-ı Hak bu ayette, وَوَاعَدْنَاكُمْ buyurdu; çünkü Cenâb-ı Hak ancak, kavmi için **Musa** (a.s)'ya Tevrâtı vermek üzere va'dleşti. **Mukatil**: "Allah'u Teâlâ böyle buyurdu, çünkü bu hitab **Hz. Musa** (a.s) ile, onun beraberinde olan seçilmiş yetmiş kişiye yöneliktir" demiştir. Allah en iyisini bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE Müfessirler şöyle demişlerdir: "Dağın, sağı solu olmaz. Aksine, ayetteki bu ifadeden murat, **Mısır**'dan **Şam**'a giden kimsenin sağına düşen **Sînâ** dağıdır" **Eymen** kelimesi yakınlıktan (civar) dolayı, mecrûr (eymeni) okunmuştu. Bu tıpkı, جُحْرُ ضَبٍّ خَرِبٍ (Harab bir keler yuvası) ifadesinde olduğu gibidir. İnsanların tûr Dağı'ndan yararlanmasının izâhı şudur: Onların bundan yararlanması, ya Allah Teâlâ'nın

onlara, içinde dinlerinin izahı bulunan Tevrâtı indirmesinden dolayıdır; yahut da, Allah Teâlâ Tûr Dağı üzerinde Hz. Musa (a.s) ile konuştuğu için, bundan ötürü İsrailoğulları hakkında meydana gelen büyük şereften dolayıdır.

DÖRDÜNCÜ MESELE Ayetteki, *"yeyin"* ifadesi, vücub ifade eden bir emir değil, *"... İhramdan çıktığınız zaman avlanınız"* (Maide, 2 ayetinde olduğu gibi mübahlık ifade eden bir emirdir.

BEŞİNCİ MESELE Tayyibat hakkında iki görüş bulunmaktadır:
1) Bundan maksad, leziz şeylerdir. Çünkü, kudret helvası ve bıldırcın eti, çok leziz yemeklerdendir.

2) Bu, **Kelbî** ve **Mukatil**'in görüşü olup, buna göre, **"tayyibat"** helâl şeyler demektir. Çünkü bunlar Allah Teâlâ'nın onlara indirdiği ve hiç bir insan elinin dokunmadığı nimetlerdir. Bu iki manayı cem etmek mümkündür, zira ikisi arasında müşterek bir nokta bulunmaktadır. Bu kıssayla ilgili açıklamanın tamamı, Bakara sûresinde geçmişti.

ALTINCI MESELE Ayetteki *"Bu hususta haddi aşmayın"* ifadesiyle ilgili birkaç izah bulunmaktadır:
1) **İbn Abbas** (r.a): "Bu, "birbirinize zulmetmeyin, yoksa Allah o haksızlığı zulmedenden çıkarır" anlamındadır" der:

2) **Mukatil** ve **Dahhâk**: "Bu, "Bu hususta, mubahlık sınırı aşmak suretiyle kendinize zulmetmeyin" demektir" derler.

3) **Kelbî**: "Bu "Allah'ın nimetini inkâr etmeyin, yani, "Nimetimi, bana muhalefet için kullanmayın; şükrümden yüz çevirmeyin ve helâlden harama sapmayın" demektir" der.

YEDİNCİ MESELE **A'meş** ve **Kisaî**, her iki fiili de damme ile وَمَنْ يَحْلُلْ ve فَيَحُلُّ şeklinde okumuşlardır. **A'meş Abdullah İbn Mesûd**'un talebelerinden, birincisini kesre ile فَيَحِلُّ ikincisini de ref ile وَمَنْ يَحْلُلْ şeklinde bir kıraat rivayet etmiştir. Ekseri imamların kıraati ise, her iki kelimeyi de kesre ile okumaktır. Bunları kesre ile okuyana göre bunların manası, "vâcib oldu" şeklindedir. Bu, "Borcun ödenmesi vakti geldi" anlamındaki حَلَّ الدَّيْنُ – يَحِلُّ ifadesinden alınmadır Cenâb-ı Hakk'ın, حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْىُ مَحِلَّهُ *kurban, kurban yerine varıncaya kadar"* (Bakara, 196) ifadesi de bundandır. Fiili damme ile okursak, o zaman indi, nâzil oldu, başa geldi anlamında olur.

Ayetteki فَقَدْ هَوَىٰ *"(Uçuruma) yuvarlanmıştır"* ifadesi "şaki oldu" demektir. Bunun "uçuruma yuvarlandı" manasına tefsir edilmesi de söz konusudur. Nitekim Arapça'da, birşey yüksekten aşağı doğru düştüğünde, هَوْىً – يَهْوِى – هَوَى denilir.

SEKİZİNCİ MESELE
Mağfiret Kavramı Hakkında

Bil ki Allah Teâlâ, kendisini gâfir, gafûr, gaffâr, gufrân ve mağfiretli sözleri ile tavsif etmiş ve bunu kimini mazi, kimini muzari, kimini de emir siğası ile kullanmıştır. Allah'ın kendisini "gâfir" diye tavsif edişi bu, *"Gâfiru'z zenbi"* (Mü'min, 3); ayetinde; "gafûr" diye tavsif edişi, وَرَبُّكَ الْغَفُورُ ذُو الرَّحْمَةِ (Kehf, 58) ayetinde; "gaffâr tavsif edişi, وَإِنِّي لَغَفَّارٌ لِمَنْ تَابَ (Tâhâ, 82) ayetinde; "gufran" diye tavsif edişi, غُفْرَانَكَ رَبَّنَا (Bakara, 285) ayetinde; "mağfiretli diye tavsif edişi, وَإِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ لِلنَّاسِ (Ra'd, 6) ayetindedir. Bunun mazi sigasıyla anlatılışı, Hz. Davûd (a.s) hakkındaki, فَغَفَرْنَا لَهُ ذٰلِكَ *"Bunun, onun için mağfiret ettik"* (Sâd, 25) ayetinde; muzâri siğasıyla anlatılışı إِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ *"Allah, kendisine şirk koşulmasını mağfiret etmez, bunun dışındakileri, dilediği kimseler için mağfiret eder"* (Nisa, 48) إِنَّ اللّٰهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعاً *"Allah günahları tamamen bağışlar"* (Zümer, 53) ve Hz. Muhammed (s.a.s) hakkındaki لِيَغْفِرَ لَكَ اللّٰهُ *"Allah sana mağfiret etsin diye"* (Fetih, 2) ayetlerinde; emir siğasıyla anlatılışı da, وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ *"Günahına, ve mü'min ile mü'minelere istiğfar et"* (Muhammed, 19) Hz. Nûh (a.s) hakkındaki فَقُلْتُ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ *"Dedim ki: Rabbinizden mağfiret isteyiniz"* (Nûh, 10) ve melekler hakkındaki وَيَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ فِي الْأَرْضِ *"Yeryüzünde olanlar için istiğfar ederler"* (Şûrâ, 5) ayetlerinde olduğu gibidir. Bil ki bütün peygamberler, Allah'dan mağfiret istemişlerdir: Mesela Hz. Adem: *"Eğer bize mağfiret ve merhamet etmezsen, husrâna uğrayanlardan oluruz"* (A'raf, 23) demiş; Nûh (a.s): *"Eğer bana mağfiret ve rahmet etmezsen, husrana uğrayanlardan olurum"* (Hûd, 47) demiş; Hz. İbrahim (a.s), *"O'nun, ceza günü kusurlarımı mağfiret etmesini umuyorum"* (Şûrâ, 82) demiştir. Hz. İbrahim (a.s), babası için mağfiret istemiş ve *"Senin için Rabbimden mağfiret dileyeceğim"* (Meryem, 47) demiştir. Hz. Yusuf (a.s), kardeşleri hakkında, *"Size bugün hiçbir başa kakma yoktur. Size Allah mağfiret etsin"* (Yusuf, 92) demiş; Hz. Musa (a.s), (hataen) öldürdüğü kıbti hadisesinde: *"Allah'ım bana ve kardeşime mağfiret et"* (A'raf, 151) demiştir. Davud (a.s) da, Rabbisinden mağfiret istedi. (Sâd, 24) Süleyman (a.s): *"Rabbim bana mağfiret et ve bir mülk nasib et"* (Sâd, 35) dedi. Hz. İsa (a.s): *"Eğer onlara mağfiret edersen, (edersin). Çünkü sen, aziz ve hakimsin"* (Mâide, 118) demiş, Hz. Muhammed (s.a.s)'a da Cenâb-ı Hak: *"Günahına ve mü'min ile mü'minelere istiğfar et"* (Muhammed, 19) diye emretmiştir. Ümmet-i Muhammed ise şöyle der: *"Ey Rabbimiz bizi ve iman ile daha önden bizi geçmiş olan (din) kardeşlerimizi mağfiret et"* (Haşr, 10).

Bil ki burada sözü, önce mağfiretin ne demek olduğunu açıklayıp,sonra Hak Teâlâ'nın gâfir, gafur ve gaffâr oluşu hususunda konuşarak, sonra O'nun mağfiretinin umûmi olduğunu anlatıp, günahsız oldukları halde, peygamberler için nasıl mağfiret düşünülebileceğini beyan ederek sürdürelim.

Alimlerimiz bu hususa, istidlâli olarak affın varlığını isbatı da dayandırmışlardır. Bunu şöyle izah edebiliriz: Günah, ya küçük ya büyüktür. Ya tevbeden sonra olur veya tevbeden önce olur. Bunların ilklerinden (yani küçük ve tevbeden sonra olanlardan) ötürü Allah'ın azab etmesi kabih (çirkin) olur. Allah'ın bunları affetmesi gerekir. Kabih olanı yapmamaya gufrân (mağfiret) denilmez. Binâenaleyh gufrân'ın ancak, üçüncü kısım için söz konusu olması, açık hale gelir ki ulaşmak istediğimiz netice budur.

İmdi eğer: "Bu, ayetin açık ifadesine ters düşer. Çünkü ayet, şu dört şeyi birarada yapan kimse için mağfiretin söz konusu olduğunu anlatır: a) Tevbe, b) İman, c) amel-i salih, d) İhtidâ..." denirse, biz deriz ki: Tevbe edip, iman eden ve salih ameller işleyen, hidayette sebat eden kimse, bütün bunlardan sonra eğer günah işlerse, "tevbe eden" mümin", "salih amel işleyen" ve "hidayette sebat eden" bir kimse olmuş olur. Ama buna rağmen o, aynı zamanda günahkârdır. İşte bu noktada bizim sözümüz doğru olur. Burada şöyle bir nükte var: "Kulun üç (menfi) ismi vardır: zâlim, zalûm ve zallâm. Zâlim, *"o (insanlardan), kendisine zalim olanlar vardır"* (Fatır, 32) ayetinde; zalûm, *"O (insan) zalûm ve çok câhildir"* (Ahzab, 72) ayetinde geçer. Bu manada zulum insandan çokca sâdır olursa, ona "zallâm" denilir. Allâh'ın, bu isimlerin herbirine mukabil bir ismi vardır: Buna göre Cenâb-ı Hak sanki kula: "eğer zâlim olursan, Ben gâfirim; eğer zalûm olursan, ben gafûrum, eğer zallâm olursan, Ben gaffar'ım" demek istemiştir. İşte bundan ötürü, *"(Bununla beraber) şüphesiz ki, tevbe ve iman edenlere... gaffârım, çok bağışlayıcıyım"* buyurmuştur.

DOKUZUNCU MESELE
İhtida Ne Demektir?

Müfessirler ayetteki ثُمَّ اهْتَدٰى *"Sonra doğru yolda sebat eden"* ifadesi hakkında çok değişik görüşler belirtmişlerdir. Bunun sebebi şudur: Tevbe ve iman edip, sâlih ameller işleyenlerin mutlaka "muhtedi" (hidayete ulaşmış ve onda sebat etmiş) kimselerden olmaları gerekir. Dolayısıyla bütün bunlara rağmen Cenâb-ı Hakk'ın *"Sonra doğru yolda sebat eden"* buyurmasının hikmeti nedir? Bu hususta, özetle verilebilecek şu üç izah vardır:

a) Bununla, hidayette oluşun sürdürülmesi kastedilmiştir. Çünkü hidayeti elde eden kimseye, kurtuluşu elde etme hususunda, şimdi üzerinde bulunduğu hidayet yetmez. Aynı zamanda onun bunu ölünceye kadar sürdürmesi gerekir. Bunu Hak Teâlâ'nın, *"Rabbimiz "Allah" deyip, sonra dosdoğru olan yok mu"* (Fussilet, 30) ayeti de te'kid eder. Bu ayetteki *"Sonra"* kelimesi, terâhi (sonradan oluşu) gösterir. Bu, iki şeyin derecesinin farklılığını değil, zamanlarının farklılığını ifade eder. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle demek istemiştir: "Tevbe ve iman etmek ve salih ameller işlemek, herkes için mümkündür. Bunda bir zorluk yoktur. Zorluk ancak bunu sürdürme ve devam ettirmededir."

b) Bu ifade ile, "O kimse bunun Allah'ın hidayet vermesi ve muvaffak kılmasıyla olduğunu bilir ve bunun devamı için, hiç kusur edip, noksan yapmadan hep Allah'ın yardımını ister" manası kastedilmiştir. Bu görüş İbn Abbas'a aittir.

Tarikat ve Hakikat

c) İmandan maksad, delile dayalı olan itikaddır. Amel-i sâlih de, uzuvların amellerine işarettir. Geriye kalbi kötü huylardan temizlenme işi kalmıştır. İşte bu da sûfilerin dilinde "tarikat" diye adlandırılan şeydir. Sonra sûfiye, eşyanın hakikatının gözükmesi, yine sûfilerin dilinde, "hakikat" diye adlandırılır. İşte ayetteki, *"Sonra doğru yolda sebat eden"* ifadesi ile, bu iki mertebe kastedilmiştir.

ONUNCU MESELE

Onlardan bazıları: "Kişinin önce küfürden tevbe etmesi, sonra ikinci olarak iman etmesi gerekir" demektir, bu görüşlerine de bu ayeti delil getirerek; "Çünkü Allah Teâlâ bu ayette tevbeyi imandan önce zikretmiştir" demişlerdir. Alimlerimiz, amel-i salihin, imandan başka bir şey olduğuna bu ayetle de istidlâl ederek, çünkü, Cenâb-ı Hak, salih ameli, imana atfetmiştir. Matûf ise, matûfun aleyh'den başkadır" demişlerdir.

★ ★
★

Musa (a.s)'ın İlâhî Davete Sürətle İcabeti

وَمَآ أَعۡجَلَكَ عَن قَوۡمِكَ يَٰمُوسَىٰ ﴿٨٣﴾ قَالَ هُمۡ أُوْلَآءِ عَلَىٰٓ أَثَرِي وَعَجِلۡتُ إِلَيۡكَ رَبِّ لِتَرۡضَىٰ ﴿٨٤﴾

"Ey Musa, seni kavminden (ayırıp böyle) acele ettiren nedir? Dedi: onlar, işte onlar da benim ardımca geliyorlar). Ben sana yönelerek acele ettim ki, Yâ Rab hoşnut olasın"

(Tâhâ, 83-84).

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ey Musa, seni kavminden (ayırıp böyle) acele ettiren nedir?"* ifadesinde, Hz. Musa (a.s)'nın o yere, kavminden önce gittiğine dair bir delâlet bulunmaktadır. Bununla kastedilenin, Cenâb-ı Hakk'ın, hem bu sûredeki, *"Tûrun sağ yanında sizinle va'dleştik, sözleştik"* (Tâhâ, 80) ifadesinde, hem de diğer sûrelerde, mesela *"Musa ile otuz gece sözleştik"* (Arâf, 142) ifadesinde kendisine dikkat çektiği şeyin olması gerekir ki, Cenâb-ı Hak, bu ifadelerle, Tûr'daki mikatı kastetmiştir. Ayetle ilgili birkaç soru vardır:

Ayetle İlgili Bazı Sorulara Cevap

Birinci soru: Cenâb-ı Hakk'ın, وَمَا أَعۡجَلَكَ ifadesi, bir istifhamdır. Halbuki Allah hakkında istifhâm, imkansızdır.

Cevap: Buradaki istifhâm "istifhâm-ı inkârî" olup, bunda bir sakınca yoktur.

İkinci Soru: Hz. Musa (a.s)'a önden gitme işi, ya yasaklanmıştı, veya yasaklanmamıştı. Eğer yasaklanmış ise, bu acelesi, ma'siyet, günâh olmuş olur. Böylece de peygamberlerden ma'siyet sudûr etmiş olur. Yok, eğer biz, bu işin yasaklanmamış olduğunu söylersek, bu ifadedeki istifham, istifham-ı inkari olamaz.

Cevap: Belki de, Hz. Musa (a.s), bu hususta bir nas bulamadı, ancak ne var ki o, içtihâdda bulunarak, önden gitmeye karar verdi. Derken, içtihâdında yanıldığı için de, bu itâba muhatab oldu.

Üçüncü Soru: Hz. Musa (a.s) وَعَجِلْتُ *"acele ettim"* demiştir. Halbuki, acele etmek, kınanmış olan birşeydir.

Cevap: Dini konularda acele etmek, medhe değer birşeydir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Rabbinizin mağfiretine ve... cennete koşuşun"* (A. İmran, 133) buyurmuştur.

Dördüncü soru: Hz. Musa (a.s)'ın لِتَرْضَى ifadesi, onun bu işi, Allah'a, "razı olma vasfı"nı kazandırmak için yaptığına delâlet eder. Bu ise, şu iki açıdan olamaz:

1) Bu, Allah Teâlâ'nın sıfatında yenilenme meydana gelmesini gerektirir.

2) Bu rıza meydana gelmeden önce, Allah Teâlâ'nın, Hz. Musa (a.s)'dan razı olmadığının söylenilmesi gerekir. Çünkü, var olanı yeniden elde etmek, imkansızdır. Eğer, Allah Hz. Musa (a.s)'dan razı olmamış olsaydı, o zaman onun ona gazab etmiş olması gerekirdi. Bu ise, peygamberlerin vasfına uymaz.

Cevap: Bu ifadeyle (razı olma işini yeniden icad ve ihdas değil de), razı oluşun devamını sağlama kastedilmiştir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, ثُمَّ اهْتَدَى ifadesinde olduğu gibidir ki, bununla hidayet üzre olmanın devamlılığı kastedilmiştir.

Beşinci soru: Hz. Musa (a.s)'nın وَعَجِلْتُ إِلَيْكَ ifadesi, onun, söz kesilen yere, Cenâb-ı Hakk'ın kendisine tayin edip belirlediği vakitten önce gittiğine delâlet eder. Aksi halde bu ise, "acele" vasfı verilemez. Sonra Hz. Musa (a.s), Allah'ın emrine muhafelet etmenin, O'nun rızasını elde etmenin sebebi olduğunu sanmıştır ki, bu, Kelimullah olan Hz. Musa (a.s) şöyle dursun, insanların en cahiline bile yakışmaz.

Cevap: Bu, daha önce bahsettiğimiz cevaptır ki, bu da şudur: Bu husus, içtihâdla vukû bulmuştur. İçtihâdında ise, hata etmiştir.

Altıncı soru: Hz. Musa (a.s)'nın lleyke (sana) demesi, Allah Teâlâ'nın bir yerde (mekanda) olmasını gerektirir. Çünkü İlâ (harf-i cerr), intiha-i gâyeyi yani bir mesâfenin sonunu bildirir.

Cevap: Biz, Allah'ın o dağda olmadığı hususunda aynı fikirdeyiz. Binâenaleyh buradaki "Sanâ" ifadesi ile, sözleşilen yer kastedilmiştir.

Yedinci soru: Ayetteki, مَا أَعْجَلَكَ "Acele ettiren nedir?" ifadesi, bu acelenin sebebi ile ilgili bir sorudur. Dolayısıyla buna uygun düşecek cevap, Hz. Musa (a.s)'ın,

'Senin daha fazla rızanı elde etmek istediğim ve senin sözünü duymayı arzu ettiğim için" demesi idi. Ama onun, *"Onlar, işte onlar da benim ardımca geliyorlar"* diye cevap vermesi, gördüğün gibi, bu soruya uygun değildir?

Buna şu iki şekilde cevap verilir:

1) Allah Teâlâ'nın bu sorusu, şu iki hususu kapsar:

a) Bizzat bu acele edişi yadırgama,

b) Acele etmenin sebebini sorma. Binâenaleyh, **Hz. Musa** (a.s)'a göre, bu iki hususdan cevap verilmesi gereken en önemlisi, ikincisidir. Dolayısıyla o, "benden ancak, örfte fazla önemli olmayan bir acele ediş, sâdır olmuştur. Binâenaleyh benimle, kendilerini ileri geçtiğim kimseler arasında, kavimlerin elçi heyetlerinde görülen, önemsiz bir ileri oluş söz konusudur" demek istemiştir. daha sonra da, niçin acele ettiğinin cevabını vererek, *"Ben sana yönelerek acele ettim ki, Yâ Rab, hoşnut (razı) olasın"* demiştir.

2) **Hz. Musa** (a.s), başına belen bu ilahi itab sebebiyle soruya uygun ve söylenene mutabık cevab veremedi.

Bil ki ayetteki, *"Ey Musa, seni kavminden (ayırıp böyle) acele ettiren nedir?"* sorusunda Allah Teâlâ'nın **Hz. Musa** (a.s)'a o sözleşme yerinde, belli bir cemaatle birlikte bulunmasını emrettiğine bir işaret vardır. Alimler bu cemaatin kimler olduu hususunda, çeşitli görüşler belirtmişler ve bazı alimler, bunların **Hz. Musa** (a.s) ile birlikte **Tûr Dağı**na gitmeleri için Allah'ın seçtiği (belirlediği) o yetmiş temsilci olduğunu, dolayısıyla, **Hz. Musa** (a.s)'ın, Rabbisine iştiyâkından ötürü, işte bunları geçip ileri gittiğini söylemişlerdir. Diğer alimler ise, "Bu belli cemaat İsrailoğullarının hepsidir. Bunlar, **Hz. Musa** (a.s)'ın **Hârun** (a.s) ile birlikte geride bıraktığı ve Allah Teâlâ'nın o, yetmiş kişi ile dönünceye kadar, içlerinde kendisinin adına hareket edecek bir halife belirlemesini emrettiği kimselerdir. İşte bundan ötürü, **Hz. Musa** (a.s) *"İşte onlar benim ardımca (geliyorlar)"* yani bana yakın olan, beni bekleyenlerdir" demiştir" demişlerdir. **Ebu Amr** ve **Ya'kûb**, hemzenin kesresi ile, **isrî** şeklinde; **İsâ b. Ömer** hemzenin zammesi ile **usrî** şeklinde okumuşlardır. Yine **İsa b. Ömer**'in اولاء kelimesini, kasr ile اولى şeklinde okuduğu da rivayet edilmiştir. Kelimeyi **esrî** şeklinde okumak, **usrî** şeklinde okumaktan daha fasihtir. çünkü "**isr**" lafzını Arap, kılıcın cilası manasında kullanır ki, bunun "iz" manasına alınması garibtir.

★ ★
★

Samiri Fitnesi

قَالَ فَإِنَّا قَدْ فَتَنَّا قَوْمَكَ مِنْ بَعْدِكَ وَأَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ ﴿٨٥﴾ فَرَجَعَ مُوسَىٰ إِلَىٰ قَوْمِهِ غَضْبَانَ
أَسِفًا ۚ قَالَ يَا قَوْمِ أَلَمْ يَعِدْكُمْ رَبُّكُمْ وَعْدًا حَسَنًا ۚ أَفَطَالَ عَلَيْكُمُ الْعَهْدُ أَمْ أَرَدْتُمْ أَنْ يَحِلَّ
عَلَيْكُمْ غَضَبٌ مِنْ رَبِّكُمْ فَأَخْلَفْتُمْ مَوْعِدِي ﴿٨٦﴾ قَالُوا مَا أَخْلَفْنَا مَوْعِدَكَ بِمَلْكِنَا وَلَٰكِنَّا حُمِّلْنَا
أَوْزَارًا مِنْ زِينَةِ الْقَوْمِ فَقَذَفْنَاهَا فَكَذَٰلِكَ أَلْقَى السَّامِرِيُّ ﴿٨٧﴾ فَأَخْرَجَ لَهُمْ عِجْلًا جَسَدًا لَهُ
خُوَارٌ فَقَالُوا هَٰذَا إِلَٰهُكُمْ وَإِلَٰهُ مُوسَىٰ فَنَسِيَ ﴿٨٨﴾ أَفَلَا يَرَوْنَ أَلَّا يَرْجِعُ إِلَيْهِمْ قَوْلًا وَلَا يَمْلِكُ
لَهُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا ﴿٨٩﴾

"(Allah) dedi ki: "Biz senden sonra kavmini imtihan ettik. Sâmiri onları saptırdı" Derhal Musa öfkeli ve tasalı olarak kavmine döndü ve dedi ki: "Ey kavmim, Rabbiniz size güzel bir va'd ile söz vermedi mi? Yoksa zaman size uzun mu geldi? Yahut Rabbinizden size bir azabın vâcib olmasını istediniz de, onun için mi bana verdiğiniz sözden döndünüz? (Onlar) dediler ki: "Biz sana verdiğimiz sözden, kendimize mâlik olarak caymadık. Fakat o (Mısırdaki) kavmin zinet eşyalarından bir takım ağırlıklar yüklenmiştik ve onları ateşe attık. Sâmiri de aynı şekilde attı." Sonunda o (Sâmiri), kendilerine böğüren bir buzağı heykeli yaptı" işte sizinde, Musa'nın da tanrısı budur. Fakat o (bunu) unuttu" dediler." Bilmiyorlar mıydı ki, o (heykel), kendilerine hiçbir sözle karşılık veremiyor, onlara ne bir zarar, ne de bir fayda verme kudretine mâlik olamıyordu"

(Tâhâ, 85-89).

Bil ki Allah Teâlâ, Hz. Musa (a.s)'a *"Seni kavminden (ayırıp böyle) acele ettiren nedir?"* (Tâhâ, 83) **deyip Musa (a.s) da buna:** *"Ben sana yönelerek acele ettim ki, Yâ Rab, hoşnut olasın"* **diye cevap verince, Allah Teâlâ onun, kavmini terketmesinden sonra, onun onlar için bulunması halinde meydana gelmesi uzak ihtimal olan bir takım hadiselerin, meydana geldiğini bildirerek,** فَإِنَّا قَدْ فَتَنَّا قَوْمَكَ مِنْ بَعْدِكَ وَأَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ *"Biz senden sonra kavmini imtihan ettik. Sâmiri onların saptırdı"* **buyurdu. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele var:**

BİRİNCİ MESELE
Fitnenin İzahında Mu'tezile'nin Tartışması

Mu'tezile şöyle der: "Onlardaki küfrü Allah'ın yaratmış olması, şu iki sebebten ötürü câiz (mümkün) değildir: 1) Akli deliller, Allah Teâlâ'nın böyle yapmasının câiz olmayacağına delâlet ediyor. 2) Cenâb-ı Hak, ayette *"Sâmirî onları saptırdı"* buyurmuştur. Eğer onların sapıklığını (dalâleti) Cenâb-ı Hak yaratmış olsaydı, **Sâmirî**'nin bu hususta bir tesiri olmazdı ve o zaman da Cenâb-ı Hakk'ın böyle demesi doğru olmazdı. Hem sonra **Musa** (a.s), kavminden bu fitnenin sebebini sorduğunda, *"Yoksa zaman size uzun mu geldi? Yahut Rabbinizden size bir azabın vâcib olmasını istediniz de, onun için mi bana verdiğiniz sözden döndünüz?"* dedi. Binâenaleyh eğer bu dalâlet Allah'ın yaratmasıyla meydana gelmiş olsaydı, o zaman onların, "Bunun sebebi senin söylediğin şeyler değil, Allah Teâlâ'nın bu (dalâleti) bizde yaratmasıdır" demeleri gerekirdi. Böyle olunca da, **Hz. Musa** (a.s)'ın "şu mu, bu mu?" diye ihtimalleri sıralayıp, "... Yahut Rabbinizden size bir azabın vacib olmasını mı istediniz" demesi bâtıl olurdu. Eğer bu, Cenâb-ı Hakk'ın yaratmasıyla olmuş olsaydı, yarattığı şeyden dolayı o kavme Allah'ın gazab etmesi de imkansız olurdu. Bütün bunlar olamayacağına göre, ayetteki **fetennâ** sizi fitneye uğrattık" kelimesinin bir başka manası olması gerekir. Çünkü "fitne" kelimesi bazan, "imtihan etmek, (ayırdetmek)" manasına gelir. Nitekim Arapça'da, cevherini posasından, iyisini kötüsünden ayırmak için altını ateşte erittiğinde فَتَنْتُ الذَّهَبَ بِالنَّارِ dersin. İşte bu "Allah onlara çetin mükellefiyetler yüklemiştir" manasınadır. Çünkü **Sâmirî**, onlar için bu buzağıyı yaptığında onlar, bütün alemin ve alemdeki herşeyin "hâdis" oluşundan hareketle, alemdeki herşeyin, cisim olmayan bir ilahı bulunduğunu istidlâl etmek ve böylece de o buzağının ilah olmaya elverişli olmadığını anlamakla mükellef oldular. Binâenaleyh bu şekilde kullukla mükellef tutulma, mükellefiyetteki şiddeti gösterir. Dolayısıyla bu iş bir "fitne" (imtihan) olmuş olur. Mükellefiyette şiddet (zorluk) vardır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"İnsanlar inandık demekle kurtulup, kendilerinin imtihana çekilmeyeceklerini mi sandılar"* (Ankebût, 2) buyurmuştur. İşte Mu'tezile'nin sözünün tamamı budur.

(Ehl-i sünnet) alimlerimiz şöyle demişlerdir: "Altından yapılan bir buzağından ses çıkmasında, güneşde ve ayda bulunan (özelliklerden) daha büyük, (ilah mı değil mi) şüphesini çekecek birşey yoktur. Güneşin ve ayın ilah olmadığını gösteren delil, buzağının ilah olmadığını haydi haydi gösterir. Binâenaleyh bu durumda, böyle bir buzağının yapılması, mükellefiyeti zorlaştıran birşey değildir. Dolayısıyla ayeti bu manaya hamletmek doğru olmaz. Bu sebeble de ayeti, "Allah onlarda dalâleti yarattı" manasına hamletmek gerekir.

Onların, "Cenâb-ı Hak, sapıtmak işini **Sâmirî**'ye nisbet etmiştir" şeklindeki sözlerine gelince, biz diyoruz ki: Yaratıcısı her ne kadar Allah olsa dahi, normal olarak meydana gelen herşey, zahirde sebeplerine nisbet edilmemiş midir? İşte, burada da böyledir. "Onların en şiddetlisi, **Sâmirî**'nin sapıklığıdır" anlamında olmak üzere, وَأَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ **(edallühüm)** şeklinde de okunmuştur, böyle okunması durumunda

da Mu'tezile bu ayetle istidlâl edemez. Esasen, kavgayı, nizâyı kökünden kaldıracak olan şey, izahı bu kitabta defalarca geçtiği gibi, "Dâi" (sebep) meselesine tutunmaktır.

İKİNCİ MESELE

Bu ayette bahsedilen "kavm" den murat, **Hz. Musa** (a.s)'ın, denizin kıyısında kendilerine halife olduğu kimseler olup, sayıları altıyüzbin idi. Onikibini hariç, hepsi de, o buzağı vesilesiyle yoldan çıkmışlardı.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Said İbn Cübeyr'in rivayetine **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "**Samiri**, iriyarı bir adam olup, **Kirmam** halkındandı. **Mısır**'a gelip yerleşmişti. Ve, sığıra tapanlardan idi." Ekseri ulemanın görüşü ise: "Bu, kendine Sâmire denilen, kabileden olup, İsrailoğullarının ileri gelenlerinden idi." **Zeccâc** ve **İbn Abbas**'dan rivayetle **Atâ**, "Hayır, tam aksine o, kıbtîlerden birisi olup, **Hz. Musa** (a.s)'ın komşusu ve ona iman etmişti" demişlerdir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bu olayla ilgili olarak şunlar anlatılmıştır: "Onlar, **Hz. Musa** (a.s)'ın ayrılmasından sonra, yirmi gece beklemişlerdi. Sonra, bu yirmi geceyi, gündüzüyle beraber kırk olarak hesaplamış, "Biz, sayıyı tamamladık" demişlerdi. İşte, buzağı hadisesi bundan sonra vukû bulmuştu. Bununla, geldikten sonra O'nun **Hz. Musa** (a.s)'a: *"Biz senden sonra kavmini imtihan ettik"* şeklindeki sözünün arasını, şu bakımdan telif etmek mümkündür:

1) Allah Teâlâ, beklenen ve olacak olan fitneyi, adeti olduğu üzere, olmuş bitmişliği ifade eden lafızla belirtmiştir.

2) **Sâmiri**, bu işi kurmaya başlamıştı. **Hz. Musa** (a.s) ayrılıp, o da **Hz. Musa** (a.s)'ın ayrıldığı esnada onları saptırmaya azmedince, Cenâb-ı Hak o fitne ve imtihanı olmuş bitmiş gibi addetti.

BEŞİNCİ MESELE

Hz. Musa (a.s), ancak, Zilkâde ve Zilkicce'nin on gününü tamamladıktan sonra dönmüştür.

ALTINCI MESELE

Alimler, ayette geçen **esifen** kelimesi hususunda şu izahları yapmışlardır:

1) Bu, aşırı öfkelenme manasındadır. Böyle olması halinde, ayette bir tekrardan bahsedilemez. Çünkü **gadbân** kelimesi, gazabın aslını, **esifen** kelimesi ise, onun doruk noktasını teşkil eder.

2) Ekseri ulema, bunun, "mahzûn olma, çığlık atma", manalarına geldiğini söylemişlerdir. Nitekim, Arabça'da, bir kimse mahzûn olduğunda أَسِفَ – يَأْسَفُ – أَسَفاً – آسِفٌ denilir.

3) Bazı kimseler de şu izahı yapmışlardır: "**Asifun**", kindar demektir. Buna göre, bu görüşte olanlar, **gayz** ile **gazab** kavramlarını şu şekilde ayırmaya çalışmışlardı:

Allah Teâlâ, gayz ile tavsif edilemez, ama gazâb ile vasfedilebilir. Çünkü gazab, gazab edilene zarar vermeyi irade etmek demektir. Gayz ise, gayzlanan kimsede meydana gelen bir değişikliktir. bu ise ancak gülmek, ağlamak, vb. gibi, maddeler hakkında söz konusu olabilir.

Musa (a.s)'ın Kavmine Hitabı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, **Hz. Musa** (a.s)'ın kavminin yanına dönmesini müteakiben, onları azarladığını, kınadığını nakletmiştir. Mu'tezile bu noktada şöyle der: "Bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz senden sonra kavmini imtihan ettik"* ifadesinin, Allah Teâlâ'nın onlarda, küfrü yaratmadığını gösterir. Aksi halde, **Hz. Musa** (a.s) onları değil, aksine Allah'ı kınaması gerekirdi." Alimlerimiz, Cenâb-ı Hakk'ın bunu yaptığını *"Zaten o da senin imtihanından başka (birşey) değildir"* (Arâf, 155) ifadesine dayanarak söylemişlerdir. Bu itabların tamamı şunlardır.

1) **Hz. Musa** (a.s)'ın يَا قَوْمِ أَلَمْ يَعِدْكُمْ رَبُّكُمْ وَعْداً حَسَناً *"Ey kavmim, Rabbiniz size güzel bir va'd ile söz vermedi mi?"* şeklindeki sözü. Bu ifadeyle ilgili şu iki soru sorulabilir:

Birinci soru: Onun, *"Rabbiniz size... va'd ile söz vermedi mi?"* sözü, onlara, onların buzağının dışında başka bir ilâhın varlığını kabul etmeleri halinde yöneltilebilir. Ama onların, Cenâb-ı Hakk'ın da, *"İşte, sizin de Musa'nın da tanrısı budur"* şeklinde haber verdiği üzere, buzağının dışında bir ilah olmadığına inanmaları halinde, bu söz onlara nasıl yöneltilebilir?

Cevap: Onlar, Allah'ın varlığını kabul ediyorlardı. Ancak ne var ki onlar, o buzağıya, put perestlerin ileri sürdüğü manada (şefaatçi ve aracı olmak üzere) tapıyorlardı.

İkinci soru: Bu ifadedeki, "güzel va'd" ile ne kast edilmiştir?

Cevap: Alimler, bu hususta da şu izahları yapmışlardır:

1) Bununla, Cenâb-ı Hakk'ın onlara, şeri kanun ve hükümlere vakıf olmaları, bu sayede de insanlar arasında bir imtiyaz elde etmeleri için, Tevrât'ı indirme va'di kastedilmiştir ki, işte bu, Cenâb-ı Hakk'ın وَوَعَدْنَاكُمْ جَانِبَ الطُّورِ الْأَيْمَنَ (Tâhâ, 80) ayetinde bahsettiği hususdur.

2) Bu ayette bahsedilen "güzel va'd", yaptıkları taatlere mukabil, mükâfaat verileceğine dair olan sâdık ve doğru va'ddir.

3) Va'd, "ahid" anlamındadır. Bu, **Mücahid**'in görüşü olup o şöyle demiştir: "O ahd, Cenâb-ı Hakk'ın, *"... bu hususta taşkınlık etmeyin sonra üstünüze gazabım vacib olur (...) Sonra da doğru yolda sebât edenleri..."* (Tâhâ, 8'-81) ifadesinde bahsedilen hususdur. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın bundan sonraki, *"Yoksa, sizce çok zaman mı (geçip) müddet uzadı? Yahud Rabbimizden size bir gazab vâcib*

olmasını mı istediniz?" (Taha, 86) ifadeleridir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki Allah'ın size, *"... bu hususta taşkınlık etmeyin"* dediği o şeyi, o ahdi unuttunuz mu?" demek istemiştir.

4) Bu ayette bahsedilen güzel va'din, hem dinî hem de dünyevî menfaatler hususunda güzel bir va'd olması da muhtemeldir. Dinî menfaatlere gelince bu, şer'î hüküm ve kanunlara ileten o kıymetli kitabın indirilmesini ve ahirette büyük bir mükafaatın tahakkuk edeceğini va'ddir. Dünyevî menfaatlere gelince bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, **Firavun**'u helâk etmeden önce, İsrailoğullarına, **Firavun**'un ve kıbtîlerin arazilerini ve memleketlerini va'detmiş olmasıdır ki Allah, bunu tahakkuk ettirmiştir.

2) Daha sonra **Hz. Musa**, أَفَطَالَ عَلَيْكُمُ الْعَهْدُ أَمْ أَرَدْتُمْ أَنْ يَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبٌ (a.s) *"Yoksa zaman size uzun mu geldi? Yahut Rabbinizden size bir azabın vacib olmasını istediniz de..."* demiştir ki bu, "Siz, o sözü mü unuttunuz; yoksa, doğrudan doğruya günah işlemeyi mi kastettiniz?" demektir. Bil ki, zamanın uzaması şu anlamlara gelebilir:

a) "Cenâb-ı Hakk'ın sizi, **Firavun**'dan kurtarması ve, Bakara sûresinin baş kısımlarında zikredilen diğer nimetler üzerinden çok zaman mı geçti?... Ne çabuk unuttunuz?" demektir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"... üzerlerinden uzun zaman geçmiş"* (Hadid, 16) ayeti gibidir.

b) Rivayet olunduğuna göre onlar, o müddetin kırk gece olduğunu biliyorlardı. (sanıyorlardı). Böylece onlar, her gecenin mukabilinde bir gündüz hesaplayarak, bu müddeti yirmi güne indirgemişlerdi. **Kadî**, "Bu, zayıf bir görüştür. Çünkü bu, neredeyse, hiçkimsenin karıştıramayacağı bir hususdur" demiştir.

c) **Hz. Musa** (a.s) onlarla, otuz gün üzerinden anlaşmıştı. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak bu müddete on gün daha ilave edince, işte bu hadise, "zamanın uzaması" diye addedildi...

Hz. Musa (a.s)'ın, *"Yahut Rabbinizden size bir azabın vacib olmasını istediniz de..."* ifadesine gelince, bunu zahiri manasına hamletmek mümkün değildir. Zira, kimse bunu istemez. Ancak ne var ki, masiyyet bunu gerektirip sebebi murad etmek de, netice itibariyle müsebbibi (sonucu) murad etmeyi gerektirince, bu söz doğru olmuştur. Alimler işte bu ifadeye dayanarak, "gazab"ın, Cenâb-ı Hakk'ın zatî sıfatlarından değil, fiilî sıfatlarından olduğunu; çünkü, Allah'ın zatî sıfatlarının hiçbir maddeye inemeyeceğini söylemişlerdir.

3) **Hz. Musa** (a.s)'nın, فَأَخْلَفْتُمْ مَوْعِدِي *"Onun için mi bana verdiğiniz sözden döndünüz?"* ifadesidir. Bu ifade, **Hz. Musa** (a.s)'ın, kavmiyle sözleştiğine delâlet eder. Bu hususta şu iki izah yapılmıştır: a) Bununla, onların, **Hz. Musa** (a.s)'a katılacaklarına ve onun izinden gideceklerine dair vermiş oldukları söz kastedilmiştir. b) Bununla onların, **Hz. Musa**

(a.s)'a, o, Tûr'dan yanlarına dönünceye kadar onun dini üzerinde kalacaklarına dair vermiş oldukları söz kastedilmiştir. İşte bundan dolayı, مَا أَخْلَفْنَا مَوْعِدَكَ بِمَلْكِنَا *"Biz sana verdiğimiz sözden, kendimize malik olarak caymadık"* demişlerdir. Bu cevâbı verenin kim olduğu hususunda şu iki açıklama yapılmıştır:

a) Bunlar, buzağıya tapmayanlardır. Buna göre onlar sanki, "Biz senin randevuna, kendi irademizle muhalefet etmedik." Yani, "kendi başımıza bırakılmış olduğumuz halde muhalefet etmedik" demek istemişlerdir. Çünkü kişi, bazan, yakınlarının yaptığı işi de kendisine nisbet edebilir. Bu, mesela, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Hani biz, sizin için, denizi yarmıştık"* (Bakara, 50), yine, bu işin faili, onlar değil de ataları olduğu halde, *"Hani siz bir cana kıymıştınız"* (Bakara, 72) buyurması gibidir. Buna göre onlar sanki şöyle demişlerdir: "Buzağıya tapanların şüphesi, çok kuvvetli idi. Biz onları ondan alıkoyamadık. Biz onlardan da ayrılamadık. Çünkü biz, onları terketmemizin, bir ayrılık ve fitnenin meydana gelmesinden ve fitnenin artmasından korkmuş ve endişelenmiştik."

2) Bu, buzağıya tapanların sözüdür. Buna göre bu ifadeyle, "Bu şüpheyi bizim kalbimize başkaları düşürdü. Sebebin faili, müsebbebin de faili demektir. Bu randevuya muhalefet eden, bu şüpheyi ortaya atan kimsedir. Çünkü o, bizim adeta malikimiz gibi olmuştur" manası kastedilmiştir.

Kavmin Sâmirî'ye İnanmasının İzahı

Buna göre şayet, "Altıyüzbine yakın sayıdaki mükellef bir kitlenin, hak dinden aynı anda, bozukluğu ve batıl olduğu zorunlu olarak açık bir biçimde bilinen buzağıya tapmaya rücû etmeleri nasıl düşünülebilir? Sonra bu topluluk, o kimseleri bırakıp küfrü izhâr ettiklerinde, Hz. Musa (a.s)'ın sadece kendilerine dönmesi sebebiyle, nasıl olur da aynı anda o batıl dinden tekrar o dine geri dönebilirler?" denilirse, biz deriz ki: Bu, aptal insanlar için düşünülmesi imkansız olmayan bir şeydir.

Bil ki, بِمَلْكِنَا ifadesi hakkında üç kıraat bulunmaktadır: **Hamza, Kisâî** mımın dammesiyle; **Nâfi, Asım** mim'in fethasıyla; **Ebu Amr, İbn Amir ve İbn Kesir**'de, mim'in kesresiyle okumuşlardır. Bu kelimenin fetha ve kesre ile okunması, tıpkı رِطْل ve رَطْل (rıtıl, tartı birimi) kelimelerinde olduğu gibi aynı manaya gelen iki kullanıştır. Ama, damme ile okunduğunda bu kelimenin manası, "sultan, güç, hükümranlıkları, yetki" şeklindedir.

Mısırdan Altın Getirmeleri

Daha sonra o topluluk, o kısaca ifade ettikleri mazereti genişleterek, وَلَٰكِنَّا حُمِّلْنَا أَوْزَارًا مِّن زِينَةِ الْقَوْمِ *"Fakat o (Mısır'daki) kavmin zinet eşyalarından bir takım ağırlıklar yüklenmiştik"* demişlerdir. **Hamza, Kisai, Ebu Amr ve Ebu Bekir**'in rivayetine göre **Asım**, "haml" mastarından şeddesiz olarak حَمَلْنَا (Hamelnâ); **İbn Kesir, Nâfi, Hafs ve İbn Amir** şeddeli olarak حَمَّلْنَا şeklinde

okumuşlardır. Şeddesiz kıraatin manası, "biz kıbtîlerden emanet aldığımız o şeyi beraberimizde taşıdık" şeklinde olur. Ama şeddeli kıraata gelince, bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

a) **Hz. Musa**, onları buna sevketti. Yani onlara o zinetleri emanet almalarını ve onu götürmelerini emretti. Yani, onlara bunu vacib kıldı, gerekli gördü.

b) "Biz, onu Allah'ın emrettiği yere götürüp teslim edinceye kadar, onun kefili kılındık"

c) Onları buna sevkeden, Cenâb-ı Hak'tır. Yani, "Allah, bu hususta ona ganimet hükmü vererek, bunu onlara verdi" demektir.

Ayette geçen **evzâren** kelimesine gelince, bu, "ağırlıklar" anlamındadır. Günaha da, bu ad verilmiştir, zira günah da ağırlıktır. Sonra bu hususta şu ihtimaller düşünülebilir:

a) O, çok olduğu için "ağırlıklar" diye nitelenmiştir.

b) Ganimet alma, onlara haram kılınmıştı. Binâenaleyh, onların onu koruması, kendilerine bir fayda temin etmeyecekti. Dolayısıyla o, (gereksiz) ağırlıklar, yükler olarak kabul edilmiştir.

c) Buradaki **evzar** kelimesiyle, "günahkar" manası kastedilmiştir. Buna göre, "Bize günahlar yüklendi; günahlar yüklendik..." denilmek istenmiştir. Haberde varid olduğuna göre, **Harun** (a.s), "O, pistir, binâenaleyh ondan temizlenin" demiştir. Samiri de, "**Musa** (a.s), onu, onunla cezalandırmak için alıkoydu" demişti. Binâenaleyh onları, işte bu söz ile, Sâmiri'nin bu ifadesini kastetmiş olmaları da mümkündür. İnsan bazan, geri vermek istediği şeye, "Bunun hepsi günahtır, bir pisliktir" der.

d) Bu zinetle, kıbtîler, kendisinde küfürlerin irtikâb edildiği toplantılarda zinetlenir, süslenirlerdi. İşte bundan dolayı pek yerinde olarak **evzâren** diye nitelenmiştir. Bu, aynı sözün, günahın vasıtaları olan şeyler hakkında söylenilmesi gibidir.

Ayetteki فَقَذَفْنَاهَا *"ve onları ateşe attık"* sözüne gelince alimler, onların bunu nereye attıkları hususunda şu açıklamaları yapmışlardır:

a) Onlar bunun, **Hz. Musa** (a.s)'ın dönüşünü beklemek maksadıyla, **Hz. Harun** (a.s)'ın kendilerine zinetlerin toplanmasını emrettiği bir çukura atmışlardı.

b) Onlar bunu, Samiri'nin kendilerine emrettiği yere, atmışlardı.

c) Onlar bunu, ateş bulunan bir yere atmışlardı. Sonra da, "İşte, *Samiri de aynı şekilde attı"* demişlerdir. Yani, "Samiri de bizim yaptığımız gibi yaptı" demek istemişlerdir.

Altından Yapılan Buzağı

Cenâb-ı Hakk'ın, فَأَخْرَجَ لَهُمْ عِجْلاً جَسَداً لَهُ خُوَارٌ *"Sonunda o (Sâmiri) kendilerine böğüren bir buzağı heykeli yaptı"* ifadesine gelince, alimler, o cesedin diri olup olmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir.

Birinci görüş: Hayır, diri değildi. Çünkü sapık bir kimsenin elinde harikulâde hallerin zuhûr etmesi caiz değildir. Tam aksine Sâmiri, buzağı şeklinde bir heykel yaptı ve o heykele, rüzgarın gireceği, böylece de buzağı sesine benzer bir ses çıkaracağı bir biçimde delikler, kanalcıklar koydu.

İkinci görüş: Evet o, diriydi; o tıpkı buzağının böğürmesi gibi böğürdü... Bu görüşte olanlar; görüşlerine şu delilleri getirmişlerdir:

a) Onun, *"Binâenaleyh o peygamberin izinden bir avuç (toprak) alıp onu attım"* (Tâhâ, 96) ifadesidir. Binâenaleyh, eğer o diri olmasaydı, bu sözün bir anlamı olmazdı.

b) O onu, "buzağı" diye adlandırmıştır. Bu kelime ise canlılar için hakikat ifade eder. Yine o ona, "cesed" (beden) adını vermiştir. Bu ifade de ancak, canlıları içine alır.

c) Onun böğürdüğünü söylemiştir. Bu görüşte olanlar, birincilerin görüşüne de şu şekilde cevap vermişlerdir. Uluhiyyet iddiasında bulunan kimsenin elinden harikulâde hallerin zuhûr etmesi caizdir. Çünkü, bu iş karışıklığa sebebiyyet vermez. İşte burada da böyledir. Binâenaleyh, imkansız olmaması gerekir.

İkrime, İbn Abbas'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "**Harun** (a.s), **Sâmiri** buzağıyı yaptığı bir sırada ona uğrar ve ona, "Ne yapıyorsun?" dediğinde o, "Ben, ne faydası ne de zararı olmayan bir şey yapıyorum. Binâenaleyh, bana dua et" der. Bunun üzerine **Hz. Harun** (a.s) da, "Allah'ım ona, istediğini ver" der. **Hz. Harun** (a.s) çekip gidince Samiri, Allah'ım, senden onun böğürmesini istiyorum" der, o da böğürür. Böyle olması halinde bu, **Harun** (a.s)'ın bir mucizesi olmuş olur.

فَقَالُوا هَٰذَا إِلَٰهُكُمْ وَإِلَٰهُ مُوسَىٰ *"İşte sizin de, Musa'nın da tanrısı budur"* ifadesine gelince, bu hususta şöyle bir problem bulunmaktadır: "O kâvim, eğer,o anda yapılan o buzağının, göklerin ve yerin yaratıcısı olduğuna inanacak kadar cahil idiyseler onlar deli demektirler ki, dolayısıyla da mükellef olmazlar! Halbuki bu kadar kalabalık bir kitlenin deli ve cahil olması da imkansızdır. Yok, eğer onlar bunun böyle olduğuna inanmıyor idiyseler, daha nasıl, *"İşte sizin de, Musa'nın da tanrısı budur"* diyebilmişlerdir. Buna şu şekilde cevap verebiliriz: Onlar, belki de "hulûl" inancına sahib idiler. Binâenaleyh, böğürme işi, ulûhiyete münasib düşmediğinden her ne kadar bu da uzak bir şey ise de, ilahın veya onun herhangi bir sıfatının o maddeye hulûl ettiğini düşündüler. O topluluk belki de, son derece ahmak ve aptal idiler.

Ayetteki فَنَسِيَ *"Fakat o (bunu) unuttu"* ifadesine gelince, bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

1) Bu söz, Allah'a ait bir sözdür. Buna göre Cenâb-ı Hak Samiri'nin, maddelerin hadis oluşundan ve ilahın, herhangi bir şeye; herhangi bir şeyin de ilaha hulûl edemeyeceğinden hareketle, istidlâlde bulunmayı unuttuğunu haber vermiştir.

Altın Buzağıya Tapmalarındaki Seçmelik

Daha sonra Cenâb-ı Hak istidlâl edilmesi gerekli olan şeyi de belirtip *"Bilmiyorlar mıydı ki, o (heykel)* أَفَلَا يَرَوْنَ أَلَّا يَرْجِعُ إِلَيْهِمْ قَوْلًا وَلَا يَمْلِكُ لَهُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا *kendilerine hiçbir sözle karşılık veremiyor, onlara ne bir zarar, ne de bir fayda verme kudretine malik olamıyordu"* buyurmuştur. "Onların akıllarına, konuşmayanın, zarar ve fayda veremeyenin ilah olamayacağı ve ilâhın hâlliyet-mahalliyet (hulûl) ile ilgisinin bulunmayacağı gelmiyor mu?" demektir.

2) Bu söz, **Sâmiri**'ye ait olup, o, **Hz. Musa** (a.s)'yı böyle tavsif etmiştir. Buna göre mana, "Bu sizin ve **Musa** (a.s)'ın ilahıdır. Fakat **Musa** (a.s) bunu unutup, bunu başka yerde aramaya gitmiştir" şeklindedir. Bu ekseri alimlerin görüşüdür.

3) Bu, "**Musa** (a.s) dönüş vaktini unuttu" demektir. Ayetteki, *"Kendilerine hiçbir sözle karşılık vermiyor"* ifadesi, konuşmayan, fayda ve zararı dokunmayan şeyin ilah olamayacağına bir istidlâl olup, gerçek ilâhın mutlaka bu vasıfları taşıması gerektiğini gösterir. Bu, Hak Teâlâ'nın, **Hz. İbrahim** (a.s) kıssasındaki *"Babacığım, işitmez, görmez, sana faydası olmaz şeylere niçin tapıyorsun"* (Meryem, 42) ayeti gibidir. **Hz. Musa** (a.s), çoğu işlerinde, **Hz. İbrahim** (a.s)'in kullandığı delillere başvurmuştur.

Burada geriye şu iki bahis kalmıştır.

Birinci bahis: Zeccâc, "Tercihe şayan görüş bunun أَنَّهُ لَا يَرْجِعُ takdirinde olarak, fiilin ref ile okunmasıdır. Bu tıpkı, وَحَسِبُوا أَنْ لَا تَكُونَ (Mâide, 71) ayetinde olduğu gibidir. Bu kelime, başındaki edatını, en-i nâsıba kabul edilerek, nasb ile أَنْ لَا يَرْجِعَ şeklinde de okunmuştur" demiştir.

İkinci bahis: Bu ayet, marifetullah (Allah'ı bulup tanıma) hususunda tefekkür etmenin vâcib olduğunu gösterir. Nitekim Cenâb-ı Hak, bir başka ayetinde, *"(Onlar) o (buzağı heykelinin) kendileriyle konuşmayacağını ve onlara bir yol göstermeyeceğini görmediler mi?"* (Araf, 148) buyurmuştur ki bu, mana bakımından, putları zemmetme hususundaki, *"Onların yürüyecekleri ayakları mı, yoksa tutunacakları elleri mi, yahut görecekleri gözleri mi... var"* (A'raf, 195) ayetine yakındır. Bununla, "Buzağı eğer onlara konuşabilseydi, ilah olurdu" denilmek istenmemiştir. Çünkü birşeyin aynı anda birçok şartı bulunabilir. Binâenaleyh bu şartlardan sadece birisinin bile bulunmaması, o şeyin fevt olmasına (gerçekleşmemesine) yol açar. Fakat bu şartlardan tek birinin bulunması da yine, meşrûtun (şart koşulan şeyin) bulunmasını gerektirmez.

Üçüncü bahis: Bir Yahudi, **Hz. Ali**'ye: "Daha peygamberinizin cenazesini kaldırmadan, ihtilafa düştünüz" deyince, **Hz. Ali**: "Biz, onun için ihtilaf ettik, yoksa onun hakkında ihtilaf etmedik. Sizler ayaklarınızda (mucizevi şekilde geçtiğiniz, **Kızıldeniz**'in) suyu kurumadan, peygamberinize: *"O Mısırlıların ilahları gibi, bize de ilahlar yap" dediniz"* (A'raf, 138) demiştir.

★ ★
★

Harun (a.s)'ın Kavmini Uyarması

وَلَقَدْ قَالَ لَهُمْ هَٰرُونُ مِن قَبْلُ يَا قَوْمِ إِنَّمَا فُتِنتُم بِهِ ۖ وَإِنَّ رَبَّكُمُ الرَّحْمَٰنُ فَاتَّبِعُونِي وَأَطِيعُوا أَمْرِي ﴿٩٠﴾
قَالُوا لَن نَّبْرَحَ عَلَيْهِ عَاكِفِينَ حَتَّىٰ يَرْجِعَ إِلَيْنَا مُوسَىٰ ﴿٩١﴾

"Andolsun Harun onlara daha evvel, "Ey kavmim siz bu (buzağı) ile ancak imtihana çekildiniz. Sizin hakiki Rabbiniz Rahmandır. Haydi bana tabi olun, benim emrime itaat edin. Onlar ise, "Biz, Musa bize dönüp gelinceye kadar, ona kâim ve dâim olmaktan katiyyen ayrılmayacağız" dediler"

(Tâhâ, 90-91).

Bil ki **Hârun** (a.s) bunu, hem kendisine hem de o insanlara acıdığı için söylemiştir. Onun kendisine acıması şöyledir: "emr-i ma'rûf nehyi münker" yapmakla, hem Allah tarafından, hem de *"Kavmimin içinde benim yerime geç, (onları) ıslah et, fesadcıların yolunu tutma"* (A'raf, 142) diye kardeşi **Musa** (a.s) tarafından emrolunduğu için, bunu yapmaması durumunda ise hem Allah'ın, hem de **Musa** (a.s)'nın emrine muhafelet etmiş olacağından dolayıdır ki, bu muhalefet câiz olmaz.

Emr-i Marufun Önemi

Cenâb-ı Hak, **Yuşâ b. Nûn** (a.s)'a: "Ben, senin kavminin iyilerinden kırkbinini, kötülerinden de altmışbinini helak edeceğim" diye vahyetmişti. Bunun üzerine, **Yuşâ** (a.s): "Ya Rabbî, şunlar kötüler, ama iyilerin ne suçu var?" deyince, Cenâb-ı Hak: "Onlar, benim gazab ettiğim (kızdığım) kimselere kızmadıkları için (helâk ediliyorlar)" buyurdu. **Sâbit el-Benânî** şöyle demiştir: **Enes** (r.a) **Hz. Peygamber** (s.a.s)'in

مَنْ أَصْبَحَ وَهَمُّهُ غَيْرُ اللّٰهِ فَلَيْسَ مِنَ اللّٰهِ فِي شَيْءٍ وَمَنْ أَصْبَحَ لاَ يَهْتَمُّ بِالْمُسْلِمِينَ فَلَيْسَ مِنْهُمْ

"Kim, Allah'dan başkasını düşünerek sabahlarsa, Allah katında bir değeri olmaz. Kim de müslümanların dertleriyle dertlenmezse onlardan değildir."[1]

1. Keşfu'l-Hafa, 2/227.

buyurduğunu rivayet etmiştir. **Şâbi, Nu'man b. Beşir**'in Hz. Peygamber (s.a.s)'den şöyle dediğini rivayet etmiştir:

مَثَلُ الْمُؤْمِنِينَ فِي تَوَادِّهِمْ وَتَرَاحُمِهِمْ وَتَعَاطُفِهِمْ كَمَثَلِ الْجَسَدِ الْوَاحِدِ إِذَا اشْتَكَى عُضْوٌ مِنْهُ تَدَاعَى لَهُ سَائِرُ الْجَسَدِ بِالسَّهَرِ وَالْحُمَّى *"Mü'minlerin birbirlerini sevmede, birbirlerine acımada ve birbirlerine şefkat duymadaki misalleri (halleri), tıpkı bir bedenin hali gibidir: Nasıl o bedenin herhangi bir uzvu hastalandığında, diğer kısımları (uzuvları), ona uyuyamama ve ateşlenme ile iştirak ederlerse (mü'minler de böyledir)."* (2)

Ebu Ali el-Hasan el-Gavri şöyle der: "Bir yerde idim. Derken içinde, üzerlerinde "**latif**" yazılı fıçıları bulunan bir kayık gördüm. Kayıkcıya: "Bu nedir?" dedim, O da: "Ne lüzumsuz bir sofusun. Bu, (Halife) **Mutedid**'in içkileridir" dedi. Bunun üzerine ona: "Bana şu taş tarağını ver" dedim. O, uşağına: "Onu ona ver, bakalım ne yapacak!" dedi. Böylece tarağı alıp, kayığa çıktım, onunla fıçıları kırmaya başladım. Kayıkcı, bağırıp-çağırmaya başladı. Sonunda tek sağlam fıçı kaldı ve ben durdum. Geminin sahibi geldi, beni yakaladı ve **Mu'tedid**'in huzuruna götürdü. **Mu'tedid**'in kılıcı, konuşmasından önce, harekete geçti. Gözü bana ilişince: "Kimsin?" dedi. Ben: "bir hisbeci?" dedim. O: "Seni "hisbe" (3) işine tayin eden kim?" dedi. Ben, "Seni halife tayin eden (Allah)" dedim. O, "Niçin bu fıçıları kırdın" deyince de, Senin elin, kötülüğü uzaklaştırmaktan aciz olunca "sana acıdığımdan ötürü" dedim. Bunun üzerine o, "Peki o bir taneyi niçin bıraktın" deyince, "O fıçıları kırdığımda, Allah'ın dinini korumak, o hususta dikkat göstermek için kırdım. Ama sıra ona gelince, kalbime bir ucub (kendini beğenme) hissi geldiği için onu kırmadım. Eğer eski durumum (niyetim) devam etseydi onu da kırardım" dedim. O da: "Ey ihtiyar adam, haydi git, seni hisbe işine tayin ettim" dedi. Bunun üzerine, ben: "Bu işi Allah rızası için yapmıştım. Şartlı hareket etmeyi sevmem" dedim.

Müslümanlara şefkat duyup acımaya gelince, insanın kalbinin kendi cinsinden olanlara karşı müşfik ve duyarlı olması gerekir. Ateşe koşuşan bir topluluk görüp de, onlara engel olmaya çalışandan daha şefkatli kimdir. **Ebu Sa'id el-Hudri Hz. Peygamber** (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet edilmiştir:

يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى: اُطْلُبُوا الْفَضْلَ عِنْدَ الرُّحَمَاءِ مِنْ عِبَادِي تَعِيشُوا فِي أَكْنَافِهِمْ فَإِنِّي جَعَلْتُ فِيهِمْ رَحْمَتِي وَلاَ تَطْلُبُوهَا فِي الْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ فَإِنَّ فِيهِمْ غَضَبِي *"Allah Teâlâ buyurur ki: Fazlı, himayelerinde* yaşadığınız merhametli kullarımın yanında arayınız. Çünkü rahmetimi onların içine (kalbine) yerleştirdim. Onu kalbleri katı olanların yanında aramayın. Çünkü onların içinde gazabım vardır." (4)

Abdullah b. Ebi Evfâ'nın da şöyle dediği rivayet edilmiştir: "**Hz. Peygamber** (s.a.s)'e gitmek niyetiyle evden çıkmıştım. Bir de ne göreyim: **Ebu Bekir** ve **Ömer** yanında olduğu halde O... Derken küçük bir erkek çocuk ağlayarak geldi. **Hz. Peygamber** (s.a.s), **Hz. Ömer**'e: "Onu yanına al, çünkü o yitmiş" dedi. Hz. Ömer de onu tuttu. Derken ortalığı velveleye veren, başı açık, çocuğu için ağlayıp sızlayan

(2) Buhari Edeb 27; Müslim, Birr, 66 (4/1999).
(3) İslâmî kaidelerin tatbikini kontrol ile vazifeli teşkilât (Ç).
(4) Camiüs-Sağir 1/44

bir kadın çıkageldi. Bunun üzerin, Hz. Peygamber (s.a.s) "Kadının imdadına yetiş" dedi. Hz. Ömer ona seslendi ve kadın da gilip çocuğu aldı. Çocuğunu bağrına basıp, (sevinçten) ağlamaya başladı. Dönüp peygamberi görünce utandı. İşte o zaman Hz. Peygamber (s.a.s) "Ne dersiniz, bu kadın, çocuğuna karşı, şefkatli midir?" dedi. Onlar, "Ey Allah'ın Resûlü, "Elbette, o oldukça şefkatli" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s) وَالَّذِى نَفْسِى بِيَدِهِ إِنَّ اللَّهَ أَرْحَمُ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ هٰذِهِ بِوَلَدِهَا *"Hayatım elinde olan zâta* yemin ederim ki, Allah mü'minlere bu kadının çocuğuna olan şefkatinden daha merhametlidir" (5) buyurdu.

Şu da rivayet edilmiştir: "Bir gün, Hz. Peygamber (s.a.s) ashabi ile birlikte oturuyordu. Derken, Mescid'in kapısında duran bir gence gözü ilişti: *"kim cehennemlik birisini görmek isterse, şuna baksın"* dedi. (6) genç bunu duydu ve geriye dönerek, "Allah'ım, Ey efendim, senin peyga mberin benim cehennemliklerden olduğuma şahadet etti. Ben onun doğru olduğunu biliyorum. Durum böyle olduğuna göre, senden beni ümmet-i Muhammed'e fidye kılmanı (saymanı) diliyorum; Peygamber sözünde doğru çıksın diye, cehennemi (sırf) benimle tutuştur, o ateşi tutuşturmada bir başkasını kullanma" dedi. Bunun üzerine **Cebrâil** (a.s) inerek, "Ey Muhammed, o gence, seni tasdik ettiği, canını senin ümmetine feda ettiği ve insanlara acıdığı için, onu (Allah'ın emri ile) cehennemden kurtardığımı müjdele" dedi. Bunun böyle olduğu sabit olunca bil ki, Emr-i ma'rûf yapıp, müslümanlara şefkat duymak vacibtir.

Sonra **Harun** (a.s), İsrailoğullarının cehenneme adeta üşüştüklerini görünce, onların sayıca çok ve kuvvetli oluşlarına aldırmadan, hakkı açıkca söyleyerek, يَاقَوْمِ إِنَّمَا فُتِنْتُمْ بِهِ... *"Ey kavmim siz bu (buzağı) ile ancak imtihana çekildiniz"* demiştir. Burada şöyle bir incelik vardır: "Rafiziler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, **Hz. Ali**'ye, أَنْتَ مِنِّى بِمَنْزِلَةِ هٰرُونَ مِنْ مُوسٰى *"Harun Musa'ya göre ne idiyse, sen de bana nisbetle aynı durumdasın"* (7) hadisini delil getirmeye meraklıdırlar. Halbuki "**Hârun** (a.s), onca kalabalık içinde "takiyye" etmeyip, aksine minbere çıkmış ve hakkı haykırmış ve insanları kendisine uymaya davet etmiş, başkasına uymaktan menetmiştir. Binâenaleyh peygamber (s.a.s)'in ashabi hata üzerinde olmuş olsalardı, **Hz. Ali**'ye tıpkı **Hz. Hârun**'un yaptığı gibi yapması, korkmadan minbere çıkıp, "Bana uyun, benim emrime itaat edin" demesi gerekirdi. O bunu yapmadığına göre, biz ashabın hak üzerine olduğunu anlarız.

Bil ki **Hârun** (a.s), bu va'z-u nasihatında en güzel yolu takib etmiştir. Çünkü önce, *"Siz bu (buzağı) ile ancak imtihana çekildiniz"* diyerek, onları bâtıldan menetmiş; ikinci olarak, *"Sizin hakiki Rabbiniz Rahmandır"* diyerek, Allah'ı tanımaya davet etmiş; üçüncü olarak, *"Haydi bana tâbi olun"* diyerek, peygamberliği tanıyıp kabul etmeye çağırmış ve dördüncü olarak, *"Benim emrime itaat edin"* diyerek, onları şeriata davet etmiştir ki en güzel tertib budur. Çünkü herşeyden önce şüpheleri izâle

(5) Buhari, Edeb 18; Müslim, Tevbe 22 (4/2109).
(6) Buhari, Rikâk, 33.
(7) Buhari, Fezâilü'Ashab 9

etmek demek olan, *"Yoldan eziyet verici şeyleri gidermek"* sonra asıl ve temel olan marifetullah, sonra nübüvvet sonra da şeriat gelir. Binâenaleyh bu tertibin, en güzel bir bıra olduğu sabit olur. **Hz. Harun** (a.s), özellikle, *"sizin hakiki Rabbiniz Rahmandır"* demiş ve burada, Allah'ın "Rahman" adını zikretmiştir. Çünkü o onlara, ne zaman tevbe ederlerse Allah'ın tevbelerini kabul edeceğini, çünkü O'nun rahman ve rahim olduğunu haber vermiştir. Allah'ın onları **Firavun**'un belâlarından kurtarışı da rahmetinin eseridir.

Sonra onlar, câhilliklerinden dolayı, **Harun** (a.s)'ın, istidlâlindeki bu güzel tertibine, taklid ve inkâr ile karşılık vererek, *"Musa bize dönüp gelinceye kadar, o (buzağıya) kâim ve daim olmaktan katiyyen ayrılmayacağız"* dediler. Böylece sanki, "senin delillerini kabul etmeyiz, ancak **Musa** (a.s)'nın sözünü dinleriz" demiş oldular. Taklidcilerin adeti zaten hep böyledir.

★ ★
★

Hz. Musa (a.s)'nın Hz. Hârun (a.s)'a Çıkışması

قَالَ يَٰهَٰرُونُ مَا مَنَعَكَ إِذْ رَأَيْتَهُمْ ضَلُّوٓا۟ ﴿٩٢﴾ أَلَّا تَتَّبِعَنِ ۖ أَفَعَصَيْتَ أَمْرِى ﴿٩٣﴾
قَالَ يَبْنَؤُمَّ لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِى وَلَا بِرَأْسِىٓ ۖ إِنِّى خَشِيتُ أَن تَقُولَ فَرَّقْتَ بَيْنَ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ
وَلَمْ تَرْقُبْ قَوْلِى ﴿٩٤﴾

"(Musa) Dedi ki: "Ey Hârun, bunların saptıklarını gördüğün zaman, bana tabi olmaktan seni ne alıkoydu? Benim emrime isyan mı ettin" (Hârun) dedi ki: "Ey anamın oğlu, sâkalıma ve başıma yapışma. Gerçekten ben senin, "İsrailoğulları arasında ayrılık çıkardın. Sözüme aldırış etmedin" demenden korktum"

(Tâhâ, 92-94).

Bil ki peygamberlerin "ismet" sahibi olduğunu kabul etmeyenler, bu ayeti şu birkaç yönden delil getirmişlerdir:

1) **Hz. Musa** (a.s) **Hârun** (a.s) kendisine tâbi olmasını (yolunca gitmesini) ya emretmiş, ya emretmemiştir. Eğer o bunu ona emretmiş ise, **Hârun** (a.s) bu emre ya uymuş, ya uymamıştır. Eğer o buna uymuş ise, **Hz. Harun** (a.s)'ın onu böyle kınaması günah ve haksızlık olur. Çünkü suçsuz yere kınamak günahtır. Yok eğer o bu emre uymadıysa, **Hz. Hârun** (a.s) görevini yapmamış demektir. Dolayısıyla günah

işlemiş olur. Ama **Musa** (a.s)'ın ona, bunu emretmemiş olduğunu söylersek, o zaman **Hz. Hârun** (a.s)'ı, emretmediği halde, bundan dolayı kınaması günahtır. Böylece her halûkârda, ya **Musa** (a.s) için, ya **Hârun** (a.s) için bir günahın söz konusu olduğu sabit olur.

2) **Hz. Musa** (a.s), bir istifham-ı inkârî üslûbu ile, *"Benim emrime isyan mı ettin?"* demiştir. Binâenaleyh bundan, **Hârun** (a.s)'ın ona isyan etmiş olduğu ve bunun yadırganacak bir isyan olduğu neticesi çıkar. Aksi halde, **Hz. Musa** (a.s) böyle söylemekle, yalan söylemiş olur ve bu günahtır. Binâenaleyh **Hz. Hârun** (a.s) bunu yaptığına göre günah istemiş olur.

3) **Hz. Hârun** (a.s)'ın, *"Ey anamın oğlu, sakalıma ve başıma yapışma"* sözü de, bir günahı ifade eder. Çünkü o, elinden geldiği kadar kavmine va'zu nasihatta bulunup, onları alıkoymaya çalışmıştır. Binâenaleyh **Hz. Musa** (a.s), hadiseyi incelemiş ve **Harun** (a.s)'ın elinden geleni yaptığını anladıktan sonra onun saçına- başına yapışmış ise, bu günahtır. Yok eğer bunu, işin aslını anlamadan yapmış ise, böyle yapmak da günahtır.

4) **Hârun** (a.s),*"sakalıma ve başıma yapışma"* demiştir. Eğer onun saçına-başına böyle yapışıp çekmek caiz olsaydı, **Hz. Hârun** (a.s)'ın **"yapışma"** ifadesi, **Hz. Musa** (a.s)'yı, yapması gereken bir işten nehyetme olurdu ki bu bir günahtır. Yok eğer bu iş câiz değil ise, o zaman **Musa** (a.s) bu günahın sahibi olmuş olur. İşte bütün bunlar bu konuda çok güzel misallerdir.

Bunların hepsine şöyle cevap veririz: Bakara sûresinde فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ (Bakara, 36) ayetinin tefsirinde, peygamberlerden günahın sâdır olmasının câiz olmayacağı hususunda, açık her türlü delili getirip izah ettik. Bütün bu izahların özü, te'vil edilebilecek şeylerle karşı çıkmak câiz değildir. Bu mukaddime (prensib) sabit olunca bil ki, bu müşkillere bir kaç şekilde cevap veririz:

1) Her ne kadar peygamberlerin günah işleyebilecekleri hususunda biz ihtilaf etmişsek de, onların evlâ olanı terkedebilecekleri hususunda müttefikiz. durum böyle olunca, bu iki peygamberden, yani **Musa** (a.s) ile **Hârun** (a.s) dan birini yapıp, diğerinin yapmadığı fiile gelince, belki de bunlardan birisi yapılması daha evlâ, diğeri ise evlâyı terkdir. İşte bundan ötürü belki onlardan biri bunu yapmış diğeri, ise o evlâ olanı terketmiştir.

İmdi şayet, "Bu açıklama, caiz değildir. Çünkü, onlardan her biri, ister yapmak isterse yapmamak olsun, yaptığı şey hususunda, azimli ve kesin kararlıydı. Halbuki, mendûbu yapıp yapmamada kesin karar söz konusu olmaz" denilirse, biz deriz ki: Mutlakı delil ile teyid etmek, imkânsız değildir. Binâenaleyh biz, o işi yapıp yapmama hususundaki o katılık ve kesin kararlılığı, "Eğer en uygununu yapmak istiyorsan, onu ister yap ister yapma" manasına hamlediyoruz. Onların, ona riayet etmenin malûm ve yapılması gerekli olan birşey olduğuna dair ittifak etmeleri halinde, o şart terk edilebilir.

2) **Musa** (a.s), kavmine kızmış olarak döndü de, insanın, gazablı ve öfkeli iken kendisine yapabileceği işi ona, **Hârun** (a.s)'a yaparak, onun başını tuttu ve onu kendisine çekti. Çünkü, mütefekkir ve öfkeli kimse bazan dudaklarını ısırır, parmaklarını eğip büker ve sakalını tutar. Binâenaleyh, **Hz. Musa** (a.s) da, **Hz. Hârun** (a.s)'ı kardeşi ve yardımcısı olduğu için kendisi yerine koymuş ve ona, tıpkı bir kimsenin, tefekkür ve gazab halinde kendisine yapmış olduğu şekilde davranmıştır. **Harun** (a.s)'ın, *"Sakalıma ve başıma yapışma"* şeklindeki sözüne gelince, **Hârun** (a.s)'ın, İsrailoğullarının, **Hz. Musa** (a.s)'ın kendisine göz açtırmadığı ve yardımcı olmadığı sû-i zannına kapılmalarından endişe etmiş olması, imkansız değildir. Daha sonra, olayı iyice izaha başlayarak, *"Gerçekten ben senin, "İsrailoğulları arasında ayrılık çıkardın..." demenden korktum"* demiştir.

3) İsrailoğulları, **Hz. Musa** (a.s)'a karşı son derece sû-i zan içinde bulunuyorlardı. Hatta **Hârun** (a.s), bir ara görünmez olunca, onlar **Musa** (a.s)'a, "Onu sen öldürdün" dediler. **Cenâb-ı Hak, Hz. Musa** (a.s) ile otuz geceliğine sözleşmek,o otuz geceyi on ile tamamlayıp: **Hz. Musa** (a.s) için levhalara herşeyi yazıp sonra **Musa** (a.s) dönüp de, kavmi içinde görerek, vakıanın keyfiyyetini iyice incelemesi için yanına yaklaştırmak amacıyla kardeşinin başından tutunca, **Hârun** (a.s) İsrailoğullarının kalbine aslı esası olmayan bir şeyin âriz olmasından ve endişelenerek, **Hz. Musa** (a.s)'a acıdı da *"Sakalımı, saçımı tutma. Tutma ki halk senin hakkında yakışıksız şeyler düşünmesin"* dedi.

4) **Keşşâf Sahibi** şöyle demiştir: "**Hz. Musa** (a.s), Allah ve onun dini için, çok öfkeli, her şeyde ciddi ve sertlik üzerine yaratılmış olan haşin mizaçlı bir kimse idi. Binâenaleyh, onca büyük mucizeleri görmelerine rağmen, kavminin, Allah'ı bırakıp da buzağıya tapdıklarını görünce, Allah için gazaplanıp O'nun dinini koruma hususunda taassub ve titizlik gösterdiği için, zihnini alabildiğine büyük bir hiddet kapladığından kendine hakim olamadı da, **Tevrât** levhalarını fırlattı ve kavmine halife bırakmış olduğu kardeşine sert davrandı da, hasmına diş gösteren düşmanın atılması gibi, onun üzerine atıldı."

Bil ki , bu cevap düşüktür, değersizdir. Çünkü (ona) şöyle denilebilir: "Farzet ki, **Hz. Musa** (a.s) alabildiğine öfkelenmiş olsun. Ancak ne var ki, bu alabildiğine öfkesinin yanında, mükellef ve aklı başında olarak kalabilmiş midir, yoksa kalamamış mıdır? Eğer o, mükellef ve akıllı olarak kalmışsa, o zaman, sorulan sorular aynen devam etmektedir. Bu konuda söylenebilecek ençok şey şudur: "Sen, onun çok aşırı bir öfkeyle geldiğini söylersen, -ki bu da masiyetler cümlesinden olur-, böylece o zaman, ortaya yani bir problem çıkarmış olursun. Yok eğer sen (siz), **Hz. Musa** (a.s)'ın bu öfke halindeyken, akıllı ve mükellef olarak kalmadığını, (bu vasfını yitirdiğini) söylerseniz, bu hiçbir müslümanın kesinlikle razı olmayacağı şeyler cinsinden olmuş olur. Bütün bunlar, peygamberlerin küçük günah işlemelerinin caiz olamayacağını ileri sürenlerin verdiği cevaplardır. Ama bunu caiz görenlere gelince, bu sorunun sakıt olduğu hususunda şüphe yoktur. Allah en iyisini bilendir.

Onun, مَا مَنَعَكَ إِذْ رَأَيْتَهُمْ ضَلُّوا أَلاَّ تَتَّبِعَنِ "...*bunların saptıklarını gördüğün zaman, bana tâbi olmaktan seni ne alıkoydu*" şeklindeki sözüne gelince, bu hususta iki izah bulunur:

1) Bu ifadenin başındaki أَنْ لاَ zâid olup, ifadenin manası, "Seni bana tâbi olmaktan ne alıkoydu?" şeklindedir.

2) İfadenin manası, "Hangi şey, seni bana uymamaya sevketti?" şeklindedir. Böylece o, مَنَعَ fiilini دَعَا fiili yerinde kullanmış olur.

Ayette bahsedilen ittibâ hakkında da şu iki açıklama yapılmıştır.

a) Bu, "Seni, sana itaat edenlerle birlikte bana tâbi olmaktan, bana katılmaktan ve onların arasında bulunmamaktan alıkoyan nedir?" anlamındadır. Bu, **Atâ**'nın rivayetine göre İbn Abbas'ın görüşüdür.

b) Bu, "Sana, *"Kavmimin içinde benim yerime geç. (onları) islâh et, fesatçıların yoluna uyma"* (Arâf, 142) **dediğimde seni, benim vaziyyetime ve emre uymaktan hangi şey men etti? Niçin onlarla savaşmadın, onları terbiye etmeyi devam ettirmedin?"** demektir. Bu da, **Mukatil**'in görüşüdür.

Daha sonra, **Hz. Musa** (a.s) أَفَعَصَيْتَ أَمْرِي *"Benim emrime isyan mı ettin?"* demiştir ki, bunun ne demek olduğu açıktır. Bu, emrolunduğu şeyi yapmayanın, **asi** olduğuna delâlet eder. Asi ise, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kim de Allah'a ve peygamberine isyan eder, (Allah'ın) sınırlarını geçerse onu da, içinde daimi kalıcı olmak üzere, ateşe koyar"* (Nisa, 14) ve *"Kim Allah'a ve peygamberine isyan ederse, şüphesiz onun için cehennem ateşi vardır"* (Cin, 23) ayetlerinde de belirtildiği gibi, cezaya müstehaktır. Bu iki ayetin ikisi de, emrin vücub ifade ettiğine delâlet eder.

Hârun (a.s), **Hz. Musa** (a.s)'a cevap vererek, يَبْنَؤُمَّ لاَ تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي وَلاَ بِرَأْسِي *"Ey anamın oğlu, sakalıma ve başıma yapışma"* demiştir. **Hz. Hârun** (a.s)'un, "Ey anamın oğlu..." demesinin sebebi olarak da:

a) o, **Hz. Musa** (a.s)'ı kendisinden savuşturup elinden kurtulmak için böyle hitab etmiştir.

b) O, onun ana bir kardeşi olduğu için böyle denilmiştir, şeklinde iki açıklama yapılmıştır.

Bil ki Kur'ân'da, onun bunu yapmış olduğuna dair bir delâlet yoktur. Çünkü, bir şeyden nehy, nehyedilenin, kendisinden nehyedileni yapmış olduğuna delâlet etmez. Bu mesela, Cenâb-ı Hakk'ın, *"(Ey nebi), kafirlere ve münafıklara itaat etme"* (Ahzâb, 1) ve *"Eğer şirk koşarsan, amelin boşa gider"* (Zümer, 65) ayetlerinde de böyledir. Kur'ân'da zikredilen husus, sadecee, **Hz. Musa** (a.s)'ın kardeşinin saçından tutup, onu kendisine doğru çekmesidir. Bu kadarcık şey de, **Hz. Musa** (a.s)'ın kardeşi

Hârun (a.s)'ı hafife aldığını göstermez. Tam aksine bu onu, yukarda da belirttiğimiz gibi, başka maksadlardan dolayı yapmıştı. Bazı kimseler, Hz. Musa (a.s)'ın, sağ eliyle Hârun (a.s)'ın iki örüğünden, sol eliyle de sakalından tuttuğunu söylemiştir.

Hârun'un Kavmi Bölme İddiasından Endişesi

Daha sonra Hârun (a.s) إِنِّي خَشِيتُ أَنْ تَقُولَ فَرَّقْتَ بَيْنَ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَلَمْ تَرْقُبْ قَوْلِي *"Gerçekten ben senin, "İsrailoğulları arasında ayrılık çıkardın, sözüme aldırış etmedin" demenden korktum"* demiştir. Birisi şöyle diyebilir: "Hz. Musa (a.s)'nın, *"... bunların saptıklarını gördüğün zaman, bana tâbi olmaktan seni ne alıkoydu? Benim emrine isyan mı ettin?"* ifadesi, onun, Hz. Hârun (a.s)'a birşeyi emrettiğine delâlet eder. Binâenaleyh, artık nasıl olur da bunun cevabı olarak, "Ben senin sözüne, *"sözüme aldırış etmedin"* demenden korktuğum için uymadım" denilmesi, nasıl uygun olabilir? Böyle bir sözü, aklı başında olan bir kimse nasıl söyleyebilir?"

Cevap: Musa (a.s) belki de, Hz. Hârun (a.s)'a, bu işin İsrailoğulları arasında bir bozgunculuğa yol açmaması şartıyla emretmiştir. Binâenaleyh Hz. Musa (a.s), *"bana tâbi olmaktan seni ne alıkoydu?"* deyince, o, "sen bana bir bozgunculuk meydana gelmediği zaman sana uymamı emrettin. Binâenaleyh ben sana, bir bozgunculuk çıkmış olduğu halde gelmiş olsaydım, o zaman senin sözünü gözetmemiş olurdum" diye cevap vermiştir.

İmâm Ebu'l-Kasım el-Ensari şöyle demiştir: "Hidâyet, delâletten daha faydalıdır. Çünkü sihirbazlar, imandan çok çok uzak idiler. Onlar tek bir mucize gördüler, bunun üzerine de îman ederek, dünyadaki o şiddetli azâba katlandılar, bir daha da imanlarından dönmediler. Ama, İsrailoğullarına gelince onlar, asânın, büyük bir ejderhaya dönüştüğünü; sihirbazların toplayıp getirdikleri herşeyi yuttuğunu; sonra yeniden değnek haline geldiğini gördüler; yine onlar, sihirbazların, Hz. Musa (a.s)'ın yaptığının bir sihir olmadığını, onun ilahi bir emir olduğunu itiraf ettiklerini de gördüler. Yine onlar, aralıklarla o dokuz mucizeyi de müşahede ettiler. Sonra onlar, denizin oniki yola ayrıldığını, Allah Teâlâ'nın, kendilerini boğulmaktan kurtardığını, onca sayıda olmalarına rağmen düşmanlarını da helâk ettiğini gördüler. Sonraysa onlar, bu kadar mucizeyi görüp müşahede etmelerine rağmen, denizden çıkıp sığıra tapan bir topluluk gördüklerinde, "Bize, onların ilahları gibi ilahlar yap..." (Araf. 138) dediler. Buzağıdan bir ses duyunca da, hemencecik ona itaat ve ibadete koşuştular, buna devam ettiler. İşte bütün bunlar maksadın, delillerle değil, hidayetle meydana geldiğini gösterir. Hamza ve Kisai, mim'in kesresi ve îzafetle يَا ابْنَ أُمِّ şeklinde okumuşlardır ki, buna göre mim'in kesresi, (muzafın ileyhi durumunda olan) yâ'ya delâlet eder. Diğer kıraat imamları da fetha ile يَابْنَ أُمَّ şeklinde okumuşlardır ki, bunun takdiri de يَا ابْنَ أُمَّاه şeklindedir. Allah en iyisini bilendir.

★ ★
★

Hz. Musa'nın Sâmirî'yi Azarlaması

قَالَ فَمَا خَطْبُكَ يَا سَامِرِيُّ ﴿٩٥﴾ قَالَ بَصُرْتُ بِمَا لَمْ يَبْصُرُوا بِهِ فَقَبَضْتُ قَبْضَةً مِّنْ أَثَرِ الرَّسُولِ
فَنَبَذْتُهَا وَكَذَٰلِكَ سَوَّلَتْ لِي نَفْسِي ﴿٩٦﴾ قَالَ فَاذْهَبْ فَإِنَّ لَكَ فِي الْحَيَاةِ أَن تَقُولَ لَا مِسَاسَ
وَإِنَّ لَكَ مَوْعِدًا لَّن تُخْلَفَهُ ۖ وَانظُرْ إِلَىٰ إِلَٰهِكَ الَّذِي ظَلْتَ عَلَيْهِ عَاكِفًا ۖ لَّنُحَرِّقَنَّهُ ثُمَّ
لَنَنسِفَنَّهُ فِي الْيَمِّ نَسْفًا ﴿٩٧﴾ إِنَّمَا إِلَٰهُكُمُ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ ۚ وَسِعَ كُلَّ شَيْءٍ
عِلْمًا ﴿٩٨﴾

"(Musa), "Ya senin zorun ne idi, ey Sâmiri?" dedi. o da şöyle dedi: "Ben onların görmediklerini gördüm. O peygamberin izinden bir avuç (toprak) alıp, onu attım. Bunu bana nefsim, böyle hoş gösterdi." Musa, "Haydi, (defol) git. Çünkü senin hayatın boyunca, (nasibin, Benimle) temas etmeyin" demendir. Sana, senin için, şüphesiz asla vazgeçilemeyecek olan bir ceza günü dahi vardır. Üstüne düşüp tapdığın tanrına bak. Biz onu cayır cayır yakacağız. Sonra onu parça parça edip denize atacağız. Sizin Tanrınız ancak kendisinden başka hiçbir tanrı bulunmayan Allah'dır. O'nun ilmi herşeyi kuşatmıştır"

(Tâhâ, 95-98).

Bil ki, **Hz. Musa** (a.s), **Hârun** (a.s)'a hitap etmesini bitirip ve onun bu gecikmedeki mazeretini anlayınca Sâmiri'ye döndü. Sâmiri'nin, **Hârun** (a.s)'la birlikte orada bulunması, dolayısıyla **Hz. Musa** (a.s) **Hârun** (a.s) ile konuşmasını bitirince **Sâmirî**'yle konuşmaya başlaması söz konusu olabileceği gibi, **Sâmirî**'nin uzakta olması, bundan sonra gelmiş olması; yahutta, kendisiyle konuşmak için **Hz. Musa** (a.s)'ın onun yanına gitmiş ve فَمَا خَطْبُكَ يَا سَامِرِيُّ *"Ya senin zorun ney idi Sâmiri?"* demiş olması da mümkündür. **Hatbu** bir kimse bir şey taleb ettiğinde kullanılan خَطَبَ الأَمْرَ (Hatabe'l-emre) cümlesindeki fiilin masdarıdır. Binâenaleyh, birşey yapan kimseye مَا خَطْبُكَ denildiğinde, bunun manası, "sıkıntın ne isteğin ne?" demek olup, bundan maksat ise, o kimsenin yaptığını yadırgamak ve, onun yaptığı şeyin büyük kabahat olduğunu belirtmektir.

Sâmiri'nin Gördüğü Şey

Sâmiri, bundan sonra bu hususdaki mazeretini belirterek, بَصُرْتُ بِمَا لَمْ يَبْصُرُوا بِهِ *"Ben onların görmediklerini gördüm"* demiştir. Bununla ilgili iki mesele bulunmaktadır.

BİRİNCİ MESELE Bu ifadeler kesre ile بَصِرْتُ بِمَا لَمْ يَبْصُرُوا şeklinde de okunmuştur. **Hamza** ve **Kisaî**, tâ ile "sizin görmediğiniz" anlamında بِمَا لَمْ تُبْصِرُوا şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları لَمْ يَبْصُرْ بِهِ şeklinde okumuşlardır ki, bu, "İsrailoğullarının görmediği" anlamındadır.

İKİNCİ MESELE Ayette bahsedilen "görme"nin ne manaya geldiği hususunda iki görüş bulunmaktadır:

a) **Ebu Ubeyde** "onların bilmediklerini bildi, öğrendim" manasını vermiştir. Arabların, "alim" anlamında **Reculun basîrun** demeleri de, bu anlamdadır. Bu, **İbn Abbas** (r.a)'ın görüşüdür. **Zeccâc** bu ifadeyi izah ederken şöyle demiştir: أَبْصَرْتُهُ (Ebsartuhû), onu gördüm, anlamındadır. Ama, بَصُرْتُ بِهِ (Basurtu bihî), onu gören ve bilen birisi oldum, demektir."

b) Başkaları da şöyle demiştir: "Bu, "onların görmediğini gördüm" anlamındadır. Binâenaleyh, بَصُرْتُ بِهِ ifadesi, "Onu gördüm" demektir. "O, bununla, **Cebrâil** (a.s)'in bineğini gördüğünü kastetmiştir."

Böylece o, onun hayvanının tırnağının bastığı yerden bir avuç toprak almış, bunu فَقَبَضْتُ قَبْضَةً مِنْ أَثَرِ الرَّسُولِ فَنَبَذْتُهَا "*... o peygamberin izinden bir avuç (toprak) alıp, onu attım*" ifadesiyle belirtmiştir. Bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **Hasan el-Basri** tıpkı (avuçlanan şey) الْقَبْضَةُ ve الْغَرْفَةُ kelimelerinde olduğu, ele alınan şeyin adı olarak, kâfın dammesiyle قُبْضَةً şeklinde okumuştur. Bu kelimenin **kabdatan** şeklinde okunmasına gelince, bu **kabd** masdarının, binâ-i merre ifade eden masdarı olup, bunun, ism-i mefûl anlamına alınması, tıpkı ضَرْبُ الْأَمِيرِ (Emirin dövdüğü) deyiminde olduğu gibi, mefûlun masdar ile adlandırılması kabilindendir. Yine bu kelime hem sâd ile hem de dâd ile olarak bu da قَبَضْتُ قَبْضَةً kabastu kabsatan şeklinde okunmuştur ki, dâd ile okunanı, "avucun tamamı" manasında; sâd ile okunanı da "parmakların ucuyla alınan" anlamındadır. Bunların bir benzeri de, الْخَضْمُ (el-hadm) ve الْقَضْمُ (el-kadm) kelimeleridir. Ha ile olanı, ağzın tamamıyla, kaf ile olanı da, ağzın ön kısmıyla yemek anlamlarına gelir. **İbn Mesûd**, مِنْ أَثَرِ فَرَسِ الرَّسُولِ **Peygamberin atının izinden" şeklinde okunmuştur.**

İKİNCİ MESELE

Bütün müfessirler şöyle demişlerdir: "Bu ayetteki **Resûl** sözüyle, **Cebrâil** (a.s), **eser** kelimesiyle de, **Sâmirî**'nin, **Cebrail** (a.s)'in bineğinin tırnağının bastığı yerden aldığı toprak kastedilmiştir.

Daha sonra alimler, **Sâmirî**'nin **Cebrail** (a.s)'i ne zaman gördüğü hususunda ihtilaf etmiştir. Ekseri ulema, **Sâmirî**'nin onu, denizin yarıldığı gün gördüğünü söylemiştir. **Hz. Ali** (a.s)'ın, de şöyle dediği rivayet edilmiştir: "**Cebrâil** (a.s), **Hz. Musa** (a.s)'ı Tûra götürmek için indiğinde, insanlar içinden sadece **Sâmirî** onu görmüştü..."

Sâmirî'nin Cebrâil'i Görme Hususiyeti

Alimler, **Sâmirî**'nin, diğer insanlar içinden seçilerek, **Cebrâil** (a.s)'i görme ve onu tanıma şerefine nasıl nâil olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, **Kelbî**'nin rivayetine göre, **İbn Abbas** şöyle demiştir: "O onu küçüklüğünde **Firavun**, İsrailoğullarının çocuklarının boğazlanmasını emrettiğinde kendisini öldürülmekten korumuş olması sebebiyle görüp tanımıştı. Şöyle ki: Kadınlar doğuruyor ve çocuklarını, **Firavun** hanedanının hissedemeyeceği bir yere bırakıyorlardı. Böylece melekler o çocukları alıyor, büyüyüp insanlara karışıncaya kadar, bakıp büyütüyorlardı. **Sâmirî** de, **Cebrail** (a.s)'ın aldığı ve avucunun içini ağzına koyduğu, derken oradan bal ve süt emdiği çocuklardan idi. **Cebrail** (a.s) onun yanına gidip geliyordu. Derken, bu arada da o onu tanımıştı. İşte, o onu görünce, hemen tanıdı..." **İbn Cüreye** şöyle dedi: Buna göre بَصُرْتُ بِمَا لَمْ يَبْصُرُوا بِهِ ifadesinin anlamı, "onların göremediğini gördüm" şeklindedir. Bu tabiri "bilmek" anlamında tefsir edenlerin tefsiri doğrudur. Buna göre mana, "**Cebrail** (a.s)'in atının ayağının bastığı toprağın diriltme özelliği olduğunu bildim, biliyordum" şeklinde olur.

Ebu Müslim'in Farklı Görüşü

Ebu Müslim el-İsfehani şöyle der: "Kur'ân'da, müfessirlerin bahsettiği bu hususa dair, sarih bir açıklama bulunmamaktadır. Burada yapılabilecek başka bir izah da şudur: Ayetteki "resûl" sözüyle, **Hz. Musa** (a.s); "eser" kelimesiyle de, onun sünneti ve kendisiyle emrolunduğu şeyler (resm) kastedilmiştir. Nitekim bir kimse bazan, onun resmini temsil ettiğinde, فُلَانٌ يَقْفُوا أَثَرَ فُلَانٍ وَيَقْبِضُ أَثَرَهُ "Falanca, falancanın izinde gidiyor veya onun yaptığını yapmaya kalkışıyor" denilir. Buna göre ifadenin takdiri, "**Hz. Musa** (a.s), **Sâmirî**'yi kınamaya ve buzağı konusunda kendisini kavimini saptırmaya sevkeden şeyi sormaya yönelince, **Sâmirî** *"Ben onların görmediklerini gördüm"* demiştir. Yani, üzerinde olduğun şeyin, hak olmadığını bildim ve anladım. Ey Resûl, senin eserinden, yani senin sünnetinden ve dininden bir şeyler kaptım. Ve onu attım" demek istemiştir. İşte bu durumda, **Hz. Musa** (a.s) ona, dünya ve ahirette başına gelecek azabı bildirmiştir. Bazan, hazır (muhatab) için, gayb sigası kullanılabilir. Mesela bir kimsenin, yüz yüze olduğu başkanına, "Başkan bu hususta ne buyururlar ve neyi emrederler" demesi gibi... **Sâmirî**'nin, **Hz. Musa** (a.s)'ı,

inanmadığı ve kabul etmediği halde, "Resûl" diye çağırması, tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın kendilerinden bahsettiği kimseler hakkında, inzâle (vahye) inanmadıkları halde, söylemiş oldukları *"Ey kendisine kitab inzal edilen, sen muhakkak ki bir mecnunsun"* (Hicr, 6) şeklindeki sözdeki üslûba göredir.

Razinin Ebu Müslimi Desteklemesi

Bil ki **Ebu Müslim**'in ileri sürdüğü bu görüş, müfessirlerin izahlarına açıkca aykırıdır. Fakat şu sebeblerden dolayı, bu görüş doğruya daha yakındır:

1) **Cebrail** (a.s)'in, "**Resûl**" ismi ile anılması yaygın değildir. Hem sonra, daha önce ondan bahsedilmemiştir ki, "**er-resûl**" kelimesinin başındaki lam-ı tarif, ona işaret sayılabilsin. Dolayısıyla burada, **Cebrail** (a.s) kastedilerek, "**resûl**" lafzının kullanılması sanki muhataba gaybı bilmeyi teklif gibi birşey olur.

2) Burada mutlaka şöyle bir takdir yapmak gerekir: "O, **Cibril** (a.s)'in atının tırnağının izinden (bastığı yerden) aldı." Halbuki böyle takdir yapmak, asıl değildir.

3) Diğer insanlar arasından sadece **Sâmiri**'nin **Cibril** (a.s)'i görüp tanıyabilme şerefine nasıl nâil olduğunu, sonra **Cibril** (a.s)'in atının tırnağının bastığı yerin toprağının böyle bir tesiri olduğunu nasıl bilebildiğini izah için, mutlaka zorlanmak gerekir. Müfessirlerin, **Hz. Cebrail**'in **Sâmiri**'yi çocukken büyütüp terbiye ettiği şeklindeki rivayetleri doğru olmaktan uzak birşeydir. Çünkü **Sâmiri**, eğer **Cibril** (a.s)'i âkil-bâliğ iken tanımış ise, **Hz. Musa** (a.s)'nın gerçek bir peygamber olduğunu kesinlikle anlaması gerekir. Binâenaleyh o daha nasıl insanları saptırma çabasına girebilirdi? Yok eğer o onu, büluğa ererken tanımadı ise o tanımanın meydana gelişinde, **Cibril** (a.s)'in onu çocukken büyütmüş olmasının ne faydası olabilirdi?

4) Eğer bazı kâfirlerin, **Cibril** (a.s)'in atının ayağının bastığı toprağın böyle bir özelliği olduğunu bilebilecekleri söylenirse, buna karşı "Belki de **Musa** (a.s), buna benzer başka birşeye muttali olmuş ve bu sayede, o mucizeleri yapabilmiştir?" denilebilir. Bunun neticesi de mucizeleri tenkid edenlerin ve "o peygamberler mucizelerin meydana gelmesini sağlayan bir takım alet-edevât ve çareleri bilmeleri sayesinde, bu mucizeleri getirmişlerdir" denilmesi niçin câiz olmasın" diyenlerin sorusuna varıp dayanır. Bu durumda da mucize kapıları tamamen tıkanmış olur.

Sâmiri'nin Nefs Hevesine Uyduğunu İtirafı

Sâmiri'nin وَكَذٰلِكَ سَوَّلَتْ لِي نَفْسِي *"Bunu bana nefsim böyle hoş gösterdi"* şeklindeki sözü,"ben, nefsimin davet edip, bana süslü gösterdiği şeyi yaptım" demektir. Buradaki سَوَّلَتْ kelimesi, **su'al** (istemek) masdarındandır. Buna göre mana, "Yaptığım şeye beni, başkası çağırmadı, aksine bu hususta ben kendi istek ve arzuma uydum" şeklindedir.

Daha sonra **Musa** (a.s), **Sâmiri**'den bunları duyunca ona, hem dünya hem ahiret açısından onun ve ilahının halini beyân ederek cevab vermiştir. Onun dünyadaki halini

فَاذْهَبْ فَإِنَّ لَكَ فِي الْحَيٰوةِ أَنْ تَقُولَ لَا مِسَاسَ *"Haydi (defol) git. Çünkü senin hayatın boyunca (nasibin, "Benimle) temas etmeyin" demendir"* ifadesi ile beyan etmiştir. Bu ifade ile ilgili şu izahlar yapılmıştır:

1) Bununla, "Ben dokunmam ve dokunulmam" manası kastedilmiştir. Müfessirler demişlerdir ki: Birisi ona dokunduğunda, hem dokunan hem dokunulan ateşleniyordu. Bundan dolayı birisi ona dokunmak istediğinde o, kendisinin ateşleneceğinden korkarak, "Dokunma" diye bağırıyordu.

2) Bu sözler kastedilen, onun hiç kimseye, hiç kimsenin de ona karışmaması, ayrı durmasıdır. **Mukatil** şöyle demiştir: "**Musa** (a.s) onu İsrailoğullarının mahallesinden çıkarıp sürmüş ve ona, "Sen ve ailen buradan defolun" demiştir. "Bir kimse tardedildiğinde, "Lâ misâs" (dokunmayın) demez. aksine ona, böyle denilir. "Bu itiraz zayıftır. Çünkü koğulmuş ve tek başına bırakılmış olursa, ona "Nasılsın?" diye sorulduğunda "Lâ misâs" yani, "ne bana kimse dokunsun, ne de ben kimseye..." diyebilir. Buna göre bu, "Ey **Sâmirî** ben seni koğulmuşlardan sayıyorum. Çünkü sen, başkasına durumunu haber vermek istediğinde ancak "**Lâ Misâs**" diyeceksin" demektir. Bu izah, sözün (cümlenin) münasebetine (yukarısı ile uygunluğuna), birincisinden daha güzel ve daha yakındır.

3) **Ebu Müslim** şunu söylemiştir: "Bu kelimeyi, kadınların döl tutmaması manasına hamletmek de mümkündür. Binâenaleyh bu, Allah'ın ona, soyunu kurutması şeklinde bir azabı olmuş olur. Dolayısıyla onu, kendisini sevecek hiçbir çocuğu olmamıştır. Çünkü Hak Teâlâ onu, *"Mal ve oğullar, dünya hayatının süsüdür"* (Kehf, 46) diye ifade buyurduğu bu iki dünya süsünden mahrum bırakmıştır." Bu kelime, "**fecâri**" vezninde, "**mess**" kökünden, "**Lâ mesâsî**" şeklinde bir kadının özel ismi (alemi) olarak da okunmuştur.

Sâmirî'nin ahiretteki halinin izahı da **Hz. Musa** (a.s)'ın ona söylediği şu sözdedir: وَإِنَّ لَكَ مَوْعِداً لَنْ تُخْلَفَهُ *"Sana, senin için şüphesiz asla vazgeçilmeyecek olan bir randevu (ceza günü) de var"* Buradaki "**mev'id**" "**va'd**" manasınadır, yani, "Bu senin dünyevi cezan... sana bir de ahirette cehenneme girdirme va'di var. O halde sen, hem dünya, hem ahirette zarara uğrayanlardan olacaksın. Bu ise, apaçık bir husran, bir zarar-ziyandır. **Medine** ve **Küfe Kurrası** bunu, lâmin fethası ile لَنْ تُخْلَفَ şeklinde okumuşlardır. Bu, "O va'd, asla vazgeçilmeyecek olan bir va'ddir, yani Allah onu mutlaka senin başına getirecek ve o seni bulacak" demektir. **İbn Kesir, Ebu Amr** ve **Hasan el-Basrî** ise bu fiili, lâmin kesresi ile لَنْ تُخْلِفَ **şeklinde okumuşlardır,** yani, "Sen ona mutlaka ulaşacaksın, onu başından savuşturamayacak, ondan kurtulamayacaksın" demektir. Bu fiilin, lâm'ın fethası ile okunan şekli, **Ebu Ubeyd**'in tercihidir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Bu, asla cayılamayacak gerçek bir va'ddir" denilmiştir. **İbn Mes'ûd** (r.a)'un bu fiili, nûn ile, لَنْ نُخْلِفَهُ (kesinlikle caymayacağımız bir va'd...) şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir. Buna göre, daha önce, لَاهَبَ لَكِ

(Meryem, 19) ayetinde de izah edildiği gibi, sanki Hz. Musa (a.s), Allah'ın sözünü aynen nakletmiştir.

Sâmiri'nin ilahının (putunun) halinin izahı da, وَانْظُرْ إِلَى إِلٰهِكَ الَّذِي ظَلْتَ عَلَيْهِ عَاكِفاً *"Üstüne düşüp taptığın tanrına bak"* şeklindeki ifadesindedir. Mufaddal şöyle demiştir: "Bu fiil, hem zî'nin fethası, hem de kesresi ile, ظَلْتَ ve ظِلْتَ şeklinde okunur. فَظَلْتُمْ تَفْكَهُونَ (Vak'a, 65) ayetinde de durum böyledir. Bu fiilin aslı, ظِلْتَ dir Bunda birinci lâm hazfedilmiştir. Bu, ancka, ikinci lâm sakin olduğunda, Araplar birincisini atmayı güzel gördükleri için böyle olmuştur. Binâenayeih zî'yi kesreli okuyanlar, işte hazfedilen bu lâmın kesresini zî'ya vermişlerdir. Onu fethalı okuyanlar ise, zî'yı olduğu gibi bırakmış, harekesini değiştirmemişlerdir. Araplar, muzaaf fiillerde böyle yaparlar ve meselâ مَسْتُهُ veya هَسَسْتُهُ (ona dokundum) derler.

Altın Buzağının Akıbeti

Daha Cenâb-ı Hak, لَنَحْرِقَنَّهُ ثُمَّ لَنَنسِفَنَّهُ فِي الْيَمِّ نَسْفاً *"Biz onu cayır cayır yakacağız. Sonra onu parça parça edip denize atacağız"* buyurmuştur. Ayetteki, *"Onu cayır cayır yakacağız"* ifadesi ile ilgili olarak şu iki izah yapılmıştır:

a) Bununla, o putun cehennemde yakılması murad edilmiştir ki bu o buzağı heykelinin, et ve kemik olduğuna delâlet eden şeylerden birisidir. Çünkü altının ateşte yakılması mümkün değildir. İşte bu hususta Süddî şöyle demiştir: "Hz. Musa (a.s) o buzağının kesilmesini emretti. Buzağı kesildi ve ondan kan aktı. Sonra onu yaktı ve külünü göğe savurdu." İbn Mes'ud (r.a) bunu لَنَذْبَحَنَّهُ وَلَنَحْرِقَنَّهُ "Biz onu keseceğiz cayır cayır yakacağız" şeklinde okumuştur.

b) Bu, "Biz onu, eğe ile eğeledik" manasınadır. Çünkü birisi birşeyi eğelediğinde, حَرَقَهُ – يَحْرُقُهُ denilir. Bu kıraat, o buzağının et ve kemiğe dönüşemediğini gösterir. Çünkü et ve kemiğin eğelenmesi doğru olmaz. Şöyle de denebilir: Buzağı et ve kemikten idi. Sonra kesildi, sonra kemikleri, parça parça edilebilmesi için, eğe ile (testere ile) kesildi. "Ekseri kıraat alimlerinin okuyuşu; bunu nûn'un zammesi ve ra'nın şeddesi ile, لَنَحَرِّقَنَّهُ "Onu cayır cayır yakacağız" şeklindedir. Ebu Cafer ve İbn Muhayseen, "Onu eğeledik" manasında bu kelimeyi, nûn'un fethası ve şeddesiz ra'nın zammesi ile, لَنَحْرُقَنَّهُ şeklinde okumuşlardır.

Bil ki Hz. Musa (a.s), Sâmiri'nin yolunun yanlışlığını anlatınca, hak dini anlatmaya başlayarak إِنَّمَا إِلٰهُكُمُ اللَّهُ الَّذِي لاَ إِلٰهَ إِلاَّ هُوَ وَسِعَ كُلَّ شَيْءٍ عِلْماً *"Sizin tanrınız, yani ibadet ve saygıya gerçekten müstehak olan ilahınız, kendisinden başka hiçbir tanrı bulunmayan Allahdır. O'nun ilmi herşeyi kuşatmıştır"* buyurmuştur. Mukatil bu son cümleye, "O kendisine ibadet edeni ve etmeyeni bilir" manası vermiştir.

★ ★

★

Kıssadan Çıkan Ders

كَذَٰلِكَ نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنبَاءِ مَا قَدْ سَبَقَ ۚ وَقَدْ آتَيْنَاكَ مِن لَّدُنَّا ذِكْرًا ﴿٩٩﴾ مَّنْ أَعْرَضَ عَنْهُ فَإِنَّهُ
يَحْمِلُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وِزْرًا ﴿١٠٠﴾ خَالِدِينَ فِيهِ ۖ وَسَاءَ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حِمْلًا ﴿١٠١﴾ يَوْمَ يُنفَخُ فِي الصُّورِ
وَنَحْشُرُ الْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ زُرْقًا ﴿١٠٢﴾ يَتَخَافَتُونَ بَيْنَهُمْ إِن لَّبِثْتُمْ إِلَّا عَشْرًا ﴿١٠٣﴾ نَّحْنُ
أَعْلَمُ بِمَا يَقُولُونَ إِذْ يَقُولُ أَمْثَلُهُمْ طَرِيقَةً إِن لَّبِثْتُمْ إِلَّا يَوْمًا ﴿١٠٤﴾

"Sana geçmiş ümmetlerin haberlerinden bir kısmını işte böylece anlatıyoruz. Şüphe yok ki sana tarafımızdan bir "zikir" verdik. Kim ondan yüz çevirirse, hiç şüphesiz kıyamet günü ağır bir günah yükü yüklenecektir. O günahın cezası içinde, onlar ebedi kalıcıdırlar. Bu, kıyamet günü onlar için ne kötü bir yüktür. Sûrun üfleneceği günde ki biz o gün günahkârları gözleri gömgök (masmavi) bir şekilde mahşerde toplayacağız. Onlar aralarında "Dünyada on günden fazla kalmadınız" diye gizli gizli fısıldaşacaklar. Aralarında ne konuştuklarını biz daha iyi biliriz. Onlardan gidişi ve akılı daha üstün olanlar o zaman, "(Dünyada) bir günden fazla eğlenmediniz" diyecek"

(Tâhâ, 99-104).

Bil ki Allah Teâlâ, **Hz. Musa (a.s)'ın** ilk önce **Firavun** ile olan hadisesini, sonra da **Sâmirî** ile olan hadisesini nakledince, bunun peşinden, *"Sana geçmiş ümmetlerin haberlerinden bir kısmını işte böylece anlatıyoruz"* yani "Biz sana, şânını yüceltmek, mucizelerini artırmak ve böylece de dinî konularda insanların mükellef olduğu hususlarda daha çok düşünüp ibret almaları için, diğer (geçmiş) ümmetlerin hallerini ve haberlerini haber veriyoruz. Sana tarafımızdan "zikri" "yani Kur'ân'ı verdik" buyurmuştur. Bu tıpkı, *"Bu, (Kur'ân) indirdiğimiz mübarek bir zikirdir"* (Enbiya, 50), *"Hiç şüphesiz o Kur'ân, senin için bir zikir (hatırlatma, bir va'z-u nasihattır)"* (Zuhruf, 44) ve *"Zikirli Kur'ân'a yemin olsun"* (Sâd, 1) *"Onlara ne zaman bir zikir gelse..."* (Enbiya, 2) ve *"Ey kendisine zikir indirilmiş olan (peygamber)"* (Hicr, 6) ayetlerinde olduğu gibidir.

Kur'ân'ın Sıfatı Olarak Zikir

Diğer taraftan, Kur'ân'ın **"zikir"** diye adlandırılması hususunda, şu izahlar yapılmıştır:

a) Bu, insanların gerek dinî, gerek dünyevi hususlarda, muhtaç oldukları her türlü zikrin (hatırlatma ve va'z-u nasihatın) bulunduğu bir kitabtır.

b) Kur'an, Allah'ın her türlü nimet ve lutuflarını zikreden (sayan) bir kitabtır. Binâenaleyh o Kur'ân'da, hem bir tezkir (hatırlatma), hem de bir va'z-u nasihat vardır.

c) Kur'ân'da, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Şüphesiz o Kur'ân senin ve kavmin için bir zikirdir"* (Zuhruf, 44) ayetinde de beyan edildiği gibi, Hz. Muhammed ve ümmeti için bir zikir, bir şan-şeref vardır. Bil ki Allah Teâlâ, bütün kitablarını "zikir" diye adlandırılmış ve *"Zikir ehli olanlara sorun..."* (Nahl, 43) buyurmuştur.

Cenâb-ı Hak, Kur'an'ın böyle büyük bir nimet olduğunu beyan buyurduğu gibi, ona iman etmeyip, ondan yüzçevirenler için çok şiddetli bir va'id bulunduğunu, şu birkaç şekilde beyan etmiştir.

Kur'ân'dan Uzak Duranın Akıbeti

1) مَنْ أَعْرَضَ عَنْهُ فَإِنَّهُ يَحْمِلُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وِزْراً *"Kim ondan yüzçevirirse, hiç şüphesiz kıyamet günü ağır bir günah yükü yüklenecektir"* **"Vizr"**, ağır ceza demektir. Ağır cezaya "vizr" denilmesi, onu yüklenecek ve çekecek olana ağır gelmesi ve o kimsenin belini neredeyse çatır çatır kıracak gibi olduğu için, böyle ağır bir yük taşıyana benzetilerek verilmiştir. Yahut o, vizrin yani günahın cezası olduğu için böyle denilmiştir. **Yahmilû** (taşır) fiili, **yuhmelû** (taşınır) şeklinde de okunmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu günahın vasfını şu iki şekilde açıklamıştır:

a) Ebedi ve devamlı oluşu,

b) Kıyamet günü, onlar (işleyenler) için kötü bir oluşu... Yani bu günah taşınılması bakımından ne kötü! Bu ifadedeki **himlen** kelimesi, temyiz olarak mansubtur.

2) يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ *"Sûrun üfleneceği gün...."* Bununla, kıyamet gününün, sûra üflendiği gün olduğunun anlatılması murad edilmiştir. Bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Farklı Kıraatler

Ebu Amr, tıpkı **nahşuru** kelimesi gibi, buradaki fiili de nûn'un fethası ile **nenfuhu** (Biz üfleriz) şeklinde okurken, diğer kıraat imamları, bunu meçhûl siğasında, **yunfehu** (üflenir), (bundan sonra gelen) diğer fiili ise, nûn ile **nahşuru** (toplarız) şeklinde okumuşlardır. Çünkü sûru alıp üfleyen, melek **İsrâfil** (a.s)'dır, hâşir insanları mahşerde toplayan) ise, Allah Teâlâ'dır. Fiil, yâ'nın fethası ile gâib sigasında yenfuhu (üfler) şeklinde okunmuştur. Buna göre fâil ya Allah Teâlâ'dır yahut **İsrâfil** (a.s)'dır. Diğer fiili yahşuru (toplar) şeklinde okuyan ise, sadece **Hasan el-Basrî** 'dir. Sûr kelimesi, vâv'ın fethası ile suver şeklinde de okunmuştur. ki bu durumda bu **"sûret"** (şekil) kelimesinin çoğulu olur.

İKİNCİ MESELE
Sûr Hakkında İzahat

Ayette geçen "Sûr" ile ilgili olarak şu iki açıklama yapılmıştır:
a) Bu, üflenerek insanların mahşere çağırıldığı boynuz (şeklindeki borazan) demektir.

b) Bu, "**Sûret**"in çoğuludur. Nefh (üflenme) ise, ruhların bu sûretlere üflenmesi demektir. Bunun böyle olduğuna, kelimeyi **suver**" şeklinde okuyanların kıraati delalet eder. Fakat birinci mana daha uygundur. Çünkü Hak Teâlâ, *"Çünkü o boruya üflenince"* (Müddessir, 8) buyurmuştur. Allah Teâlâ, tıpkı bu dünyada görülüp, bilinen şeylerin benzeri şeylerle, insanlara ahiret işlerinin başladığını haber verecektir. Nitekim dünyada, yolculuk ve askerlikte, borazana üflemek insanların adetidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ayetle bahsedilen sûra üfleniş ile, ikinci üfleniş kastedilmiştir. Çünkü Allah Teâlâ'nın, bunun hemen peşisıra gelen, *"Biz o günahkârları gözleri gömgök (masmavi) bir şekilde mahşerde toplayacağız"* ifadesi, sûra üflemenin, bu haşrın sanki bir sebebi olacağını gösterir. Bunun bir benzeri ifade de, *"Sûra üflendiği gün onlar bölük bölük gelirler"* (Nebe, 19) ayetidir.

Mahşerde Kâfirlerin Hali

Cenâb-ı Hak, وَنَحْشُرُ الْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ زُرْقًا *"Biz o gün günahkârları gözleri gömgök (masmavi) bir şekilde mahşerde toplayacağız"* buyurmuştur. Bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Mu'tezile: "Bu ayetteki "mücrimler" ifadesi, kâfirleri ve günahkârları içine alır. Dolayısıyla bu, büyük günah sahibi asi kulların affedilmediklerini gösterir" demiştir. **İbn Abbas** (r.a), buradaki "'mücrimler" ile, Allah'a başka ilahları ortak koşanların kastedildiğini söylemiştir ki bu sözü, daha önce de geçmişti.

İKİNCİ MESELE

Zurk Kelimesinin Manası

Alimler ayette geçen "masmavi"likle ne kastedildiği hususunda, şu değişik izahları yapmışlardır:

a) **Dahhâk** ve **mukâtil**, "Bu, "Gözleri masmavi, yüzleri simsiyah oldukları halde onları toplarız" demektir" demişlerdir ki bu, insanların yaratılışlarının (şekillerinin) çirkinleştiği bir maviliktir. Araplar böyle maviliği uğursuzluk sayar. Buna göre eğer, *"Allah Teâlâ, o günahkârların kıyamet günü kör olarak haşrolunacaklarını haber vermemiş midir?"* (Tâhâ, 124) Binâenaleyh daha onlar hem kör, hem mavi gözlü nasıl olurlar?" denilirse, biz deriz ki: Belki de onlar, bir durumda kördürler, bir durumda mavi gözlüdürler.

b) Buradaki mavilikle, körlük kastedilmiştir. Nitekim **Kelbi**, "**zurkâ**" kelimesinin, "**kör olarak**" manasına geldiğini söylemiştir. **Zeccâc** da: "Onlar başlangıçta görür oldukları halde kabirlerinden çıkarılırlar. Ama mahşerde kör olurlar. Gözün siyahlığı kaybolduğunda göz mavileşir" demiştir. Buna göre şayet, *"Allah Teâlâ, "Allah bunları, gözlerinin belerip kalacağı birgün için geciktirmektedir"* (İbrahim, 42) buyurduğuna göre bunlar mahşerde, nasıl kör olurlar? Çünkü körün gözlerinin belermesi imkansızdır. Yine Cenâb-ı Hak onlar hakkında, *"Kitabını (amel defterini) oku"* (İsra, 14) buyurucaktır. Ama kör nasıl okuyabilir?" denilirse, buna cevaben deriz ki: Oranın durumları farklı farklıdır, değişir."

c) **Ebu Müslim** şöyle demiştir: "Ayette bahsedilen mavilikten murad, onların gözlerinin belermesidir. Mavi gözler belerir. Çünkü böyle insanların gözlerinin görme gücü zayıf olduğu için, baktığı şeyi iyice görebilmek maksadı ile, ona gözünü iyice dikip bakar. Böyle bir durum ise, başına hoşlanmadığı birşeyin gelmesinden korkan kimsenin halidir. Bu tıpkı, *"O (Allah) bunları, gözlerinin belerip kalacağı bir gün için geciktirmektedir"* (İbrahim, 42) ayetinde olduğu gibidir.

d) Bu kelime, "susamış olarak" manasınadır. Bu görüşü, **Sa'leb, İbnu'l-A'râbî**'den rivayet etmiştir. **İbnü'l-A'râbî** şöyle demiştir: "Mücrimlerin mahşerde alabildiğine susamış olmalarından ötürü, gözlerinin siyahı değişir ve masmavi hale gelir." Bu tefsire, Cenâb-ı Hakk'ın, *"(Biz) mücrimleri, cehenneme susuz olarak süreceğiz"* (Meryem, 86) ayeti de delâlet eder.

e) **Sa'leb**, yine **İbnu'l-A'rabî**'nin buna onlar, elde edemeyecekleri birşeyin arzusu (beklentisi) içinde oldukları halde" manasını verdiğini nakletmiştir.

Mahşerden Dünyaya Değerlendirme

3) يَتَخَافَتُونَ بَيْنَهُمْ إِنْ لَبِثْتُمْ إِلاَّ عَشْراً *"Onlar aralarında, "Dünyada o günden fazla kalmadınız" diye gizli gizli fısıldaşırlaşır..."* Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

يَتَخَافَتُونَ "gizli konuşmak" demektir. Nitekim Arapça'da, خَافَتَ – مُخَافَتَةً ve خَفَتَ – يَخْفُتُ (gizli konuştu, fısıldaştı) denilir. "Tehâfüt", gizlice, yavaşça konuşmak, sır vermek manasınadır. Bu, Hak Teâlâ'nın, وَلاَ تَسْمَعُ إِلاَّ هَمْساً *"Artık (orada) bir fısıltıdan başka birşey işitmesin"* (Tâhâ, 108) ayetinin bir benzeridir. Çünkü ya onların gönülleri korku ve dehşetle dolu olduğu için, yahut da bu korku sebebi ile son derece zayıf düşmüş olup, sesli olarak söyleme gücünü bulamadıkları için onlar işte böyle fısıltı ile, konuşmuşlardır.

İKİNCİ MESELE

Alimler, إِنْ لَبِثْتُمْ (kaldınız) ifadesi ile ne murad edildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu kalma, ya dünyadaki kalış, ya kabirdeki kalıştır.

a) İşte bu sebeble bazı alimler, onların bu sözle, dünyada kalışlarını kastettiklerini söylemişlerdir. Bu görüş, **Hasan el-Basri, Katade** ve **Dahhâk**'ındır. Bunlar görüşlerine, Hak Teâlâ'nın, *"(Allah) buyuracak ki: "Yerde kaç yıl kaldınız?" (Onlar), "Birgün yahut, bir günün bir kısmı (kadar) kaldık" diyecekler. Şimdi sayanlara sor"* (Mü'minûn, 112-113) ifadesini delil getirmişlerdir. Buna göre eğer, "Onların, dünyada ne kadar kaldıklarını unuttukları veya unutmadıkları söylenebilir. Bunu unutmuş olmaları mümkün değil. Çünkü eğer bu mümkün olsaydı, o zaman insanın bir yerde elli yıl yaşayıp, sonra bunu unutması da mümkün olurdu. İkincisi de mümkün değildir.

Çünkü bu bir yalan olur. Halbuki ahirettekiler yalan söylemezler. Özellikle böyle yalanların onlara bir faydası yoktur" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) Belki de onlar ilk defa mahşere toplanıp, o dehşetengiz halleri görüp müşâhede ettikleri için, bu dehşetin ağırlığından ötürü, dünyada ne kadar yaşamış olduklarını bilemediler ve "çok az" olduğunu söyleyerek, "Keşke dünyada o azıcık günleri hiç yaşamamış olsaydık da bu, korkunç şeylerle yüzyüze gelmeseydik" dediler. İnsan, böylesi dehşetler esnasında bazan en açık şeyleri bile görüp bilemez, onları hatırlayamaz. Bunun geniş izahı, En'âm sûresindeki,...ثُمَّ لَمْ تَكُنْ فِتْنَتُهُمْ إِلاَّ أَنْ قَالُوا وَاللَّهِ (En'âm, 23) ayetinin tefsirinde geçti.

b) Onlar, dünyada nekadar yaşadıklarını biliyorlardı. Fakat dünyadaki ömürlerini, ahiret ömrü ile karşılaştırınca, bazıları, "Dünyada on gün kadar yaşamışız" derken, en akıllıları, "Hayır, tek bir gün yaşamışız" yani, "Dünya hayatımız, ahirette kalışımızın miktarına kıyasla, tıpkı on gün veya bir tek gün, hatta hiç yok hükmündedir" demiştir. Ayette on gün ve bir gün ifadeleri zikredilmiştir. Çünkü bu gibi yerlerde azlık, "on" veya "bir" ile ifade edilir.

c) Onlar, o dehşetli kıyamet hallerini müşâhede ettiklerinde, (dünyadaki) nimet ve sürûr (sevinç) günlerini hatırladılar ve bunlara üzülerek, o günleri, kısa olarak nitelediler. Çünkü sevinç günleri, insana kısa gelir, çabuk geçer.

d) Dünya günleri gelip geçmiştir. Ahiret günleri ise gelecektir. Gelip geçen, ne kadar uzun süreli de olsa, gelene göre gelen ne kadar az olursa olsun kısadır. Halbuki burada durum aksinedir (yani gelen daha uzundur) İşte bundan ötürü, Cenâb-ı Hak, bu dünya hayatını iyice az olarak ifade edenlerin sözünü daha doğru bularak, *"Onların, gidişi ve aklı daha üstün olanlar o zaman, "(Dünyada) bir günden fazla eğlenmediniz" diyecek"* buyurmuştur.

2) Ayetteki bu "kalış" ile, onların kabirdeki kalma müddetleri kastedilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kıyametin kopacağı gün, mücrimler, bir saatten fazla kalmadıklarına yemin ederler. İşte onlar böyle döndürülüyor. (saptırılıyorlar). Kendilerine ilim ve iman verilenler ise, "Andolsun ki Allah'ın yazgısında, siz o tekrar diriliş gününe kadar kaldınız" derler"* (Rûm, 55-56) ayeti de bunu destekler.

Kıyamettekilerin yalan söyleyebilecekleri görüşünde olanlara göre, bu ayette bir problem yoktur. Fakat bunun mümkün olmadığını söyleyenler, (ortaya çıkan problemi) şöyle izah etmişlerdir: "Allah Teâlâ, onları kabirde iken diriltip, (kabir azabı) verip, sonra da onları yeniden öldürüp, daha sonra kıyamet günü diriltince, onlar kabirde ne kadar kalmış olduklarını bilememişlerdir. Onlardan bazılarının hatırına bu miktarın on gün olduğu gelirken, bazıları bunun birgün olduğunu söylemişlerdir. Binâenaleyh onlar, ahirette yeniden azaba dûçâr olunca, başlarına gelen bu yeni azabın dehşetinden ötürü, buna nazaran kurtuluş zamanı sayılabilecek olan o ölüm dönemini arzulayacaklardır.

ÜÇÜNCÜ MESELE Ekseri alimler, ayetteki *"On"* ifadesinin, "On gün" takdirinde olduğu görüşündedirler. Böylece, *"Bir günden fazla eğlenmediniz"* diyenlerin sözü, buna göre daha az olmuş olur. **Mukâtil**, bu kelimenin, *"On saat"* takdirinde olduğunu söylemiştir. Bu da, tıpkı *"Onlar bunu görecekleri gün sanki (günün) bir akşamından, yahut bir kuşluğundan başka durmamışlardır"* (Nâziât, 46) ayetinde ifade edildiği gibidir. Bu izaha göre, "bir gün" daha fazla olmuş olur. Allah en iyi bilendir. Bil ki Hak Subhanehû ve Teâlâ', bu ayeti ile, onları böyle fısıldaşmaya sevkeden şeyin, başlarına gelen en büyük dehşet olduğunu beyan buyurmuştur.

★ ★
★

Mahşerden Manzaralar

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلْجِبَالِ فَقُلْ يَنسِفُهَا رَبِّى نَسْفًا ﴿١٠٥﴾ فَيَذَرُهَا قَاعًا صَفْصَفًا ﴿١٠٦﴾
لَّا تَرَىٰ فِيهَا عِوَجًا وَلَآ أَمْتًا ﴿١٠٧﴾ يَوْمَئِذٍ يَتَّبِعُونَ ٱلدَّاعِىَ لَا عِوَجَ لَهُۥ وَخَشَعَتِ ٱلْأَصْوَاتُ
لِلرَّحْمَٰنِ فَلَا تَسْمَعُ إِلَّا هَمْسًا ﴿١٠٨﴾ يَوْمَئِذٍ لَّا تَنفَعُ ٱلشَّفَٰعَةُ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ ٱلرَّحْمَٰنُ وَرَضِىَ لَهُۥ
قَوْلًا ﴿١٠٩﴾ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِهِۦ عِلْمًا ﴿١١٠﴾ وَعَنَتِ ٱلْوُجُوهُ لِلْحَىِّ
ٱلْقَيُّومِ ۖ وَقَدْ خَابَ مَنْ حَمَلَ ظُلْمًا ﴿١١١﴾ وَمَن يَعْمَلْ مِنَ ٱلصَّٰلِحَٰتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا
وَلَا هَضْمًا ﴿١١٢﴾

"Sana dağları (ın) halini sorarlar. De ki: "Rabbim onları ufalayıp, (savuracak) ve yerlerini dümdüz bir toprak halinde bırakacak. (O zaman) onlarda ne bir iniş, ne bir yokuş görürsün. O gün, (onlar) o davetciye "-kendisine muhalefet etmeksizin uyup izinden gidecekler. Rahmanın (heybetinden) dolayı sesler kısılmıştır. Artık bir fısıltıdan başka birşey işitmezsin. O gün Rahman'ın izin verdiği ve sözünden hoşnut olduğu kimselerden başkasının şefaati fayda vermez. O, onların önlerindekini de, arkalarındakini de bilir. Onların ilmi ise asla O'nu kavrayamaz. Artık bütün yüzler, hay (diri) ve kayyûm (herşeye hakkıyla hâkim) olan Allah'a baş eğmiştir. Zulüm yükü taşıyanlar ise, hakikaten hüsrana uğramıştır. Kim mü'min olarak salih ameller işlerse, ne haksızlık yapılmasından, ne de eksiltilmesinden korkmaz"

(Tâhâ, 105-112).

Dağların Durumu

Bil ki Allah Teâlâ, kıyametin halini anlatınca, haşre iman etmeyenlerin sorusuna (şüphelerine) yer vererek, *"Sana dağların halini sorarlar"* buyurmuştur. Bu sormanın

izahı sadedinde şu açıklamalar yapılır:

a) Bir önceki ayetteki yer alan, *"Aralarında... gizli gizli fısıldaşırlar"* ifadesi, Cenâb-ı Hakk'ın, bütün günahkârları bu şekilde tavsif ettiğini göstermektedir. Buna göre sanki onlar "Aradaki, dağlar böyle gizli konuşmaya engel olduğu halde, bu nasıl olabilir?" diye sormuşlardır.

b) Bu ayet, Mekke müşrikleri hakkında nâzil olmuştur. Çünkü onlar, alay etmek maksadıyla, "Ey Muhammed, kıyamet günü dağlar nasıl olur?" demişlerdi.

c) Belki de o müşrikler, "Ey Muhammed sen, dünyanın sona ereceğini iddia ediyorsun. Eğer senin dediğin doğru olsa, dünyanın önce noksanlaşmaya başlaması, sonra bu noksanlaşmanın, yok olmaya kadar varması gerekirdi. Ama alemin hali, işin başında olduğu gibi, aynen sürmekte. Dolayısıyla senin, birgün dünyanın harab olacağı (yok olacağı) şeklindeki sözün nasıl doğru olabilir?" demişlerdir. Bu, **Calinos**'un, göklerin hiç yok olmayacağı hususunda dayandığı şüphe (delil) olup, o şöyle demiştir: "Çünkü eğer gökler birgün yok olacak olsaydı, önce noksanlaşmaya başlar ve bu noksanlaşma gide gide, tamamen yok olmaya varıp dayanırdı. Göklerde bir noksanlaşma olmadığına göre, göklerin yok olmayacağını anlıyoruz.

Cenâb-ı Hak, Peygamberine (a.s), hem bu soruya cevab vermesini emretmiş hem de bu cevabın peşisıra, kıyametin hallerini ve dehşetlerini anlatan şeyleri ilave etmiştir.

Birinci sıfat: Ayetteki, فَقُلْ يَنْسِفُهَا رَبِّي نَسْفًا *"Rabbim onları ufalayıp, (savuracak)"* cümlesinin ifade ettiği husustur. Bu cümle ile ilgili birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE Takibiyye fâ'sı ile **fekul** buyurulmuştur. Çünkü, onların bu soru ile maksatları, haşr ve neşri meselesini tenkit etmektir. İşte bundan dolayı, hiç şüphesiz Cenâb-ı Hak, buna cevap teşkil eden emrini, takibiyye fâsı ile getirmiştir. Çünkü, bu gibi akaidle ilgili meselelerde, açıklamayı tehir etmek caiz değildir. Ama, fer'î meselelerde, ise, bu fâ'sız getirilebilir. Bundan dolayı, Cenâb-ı Hak fer'î meselelerde **kul** kelimesini, takibiyye fâ'sı olmaksızın zikretmiştir.

İKİNCİ MESELE **Yensifuhâ** ifadesindeki **hâ** zamiri, "dağlar"a racidir. **Nesf** savurmak demektir. Yani, "O dağlar, tıpkı saçılmış, savrulmuş, darmadağın edilmiş toz zerrecikleri gibi olurlar demektir. Binâenaleyh, dağlar aradan kalkınca, engeller de kalkmış olur. Böylece de, Cenâb-ı Hakk'ın, "birbirleriyle fısıldaşırlar" sözü, yerinde olmuş olur. **Halil yensifuhâ** kelimesinin manasının, "o onları giderir, uçurur" şeklinde olduğunu söylemiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, **yezeruhâ** ifadesindeki **hâ** zamirine gelince bu, "yeryüzü"ne racidir. Bu kelimenin, önceden zikredilmesi şart değildir. Bu tıpkı, insanların, "yeryüzü" nü, zamirlerle ifade etmeleri gibidir. Nitekim, Arablar, مَا عَلَيْهَا أَكْرَمُ مِنْ فُلَانٍ "Onun üzerinde, yani yeryüzünde falancadan daha cömerti

yoktur" derler. Nitekim Kur'ân'da da, مَا تَرَكَ عَلَى ظَهْرِهَا مِنْ دَابَّةٍ "... *(yer üstünde) hiçbir canlı mahluk bırakmazdı"* (Nahl, 61) buyurulmuştur. Cenâb-ı Hak, o dağların bir yerden bir yere taşınmaları durumunda orada, engeller oluşturabileceği düşünülmesin diye, bu saçıp savurmanın, yeryüzünün dümdüz olmasını ortadan kaldırmayacağını beyan etmek için de, فَيَذَرُهَا قَاعاً صَفْصَفاً "... *ve yerlerini dümdüz bir toprak halinde bırakacak"* buyurmuştur. Bütün bunlar, onların bu sualleriyle maksatlarının, gizli konuşmanın keyfiyyetine itiraz etmeleri olması halinde söz konusudur. Ama, eğer onların bu sorularından maksatları o, daha evvel de bahsettiğimiz gibi, "yeryüzünün hallerinde bir noksanlık yoktur, binâenaleyh onların hallerinin butlana (yok olmaya) varıp dayanmaması gerekir" şeklinde olursa, bu cevabın izahı şu şekilde olur. Bir şeyin batıl, yok oluşu bazan, birbirine sebep teşkil eden bir yok oluşla olur. Bu durumda, noksanlaşmanın, yok oluştan önce olması gerekir. Bazan da bu yok oluş, bir anda oluverir ki, bu durumda noksanlaşmanın yok oluştan önce olması gerekmez. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bu maddi alemin bileşimini, kudret ve meşietiyle, bir anda çözüp ayrıştıracağını beyan etmiştir. Binâenaleyh burada, noksanlaşmanın yok oluştan önce olmasına gerek yoktur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Arzın Küreliğinin Delili

Allah Teâlâ, o zaman yeryüzünü, şu birkaç sıfatla nitelemiştir:

a) Onun, قَاعاً (kâ'an) olması. Bu kelime, "dümdüz, arazi, ova" anlamına gelir. Yine bunun, "suyun birikmiş olduğu yer" anlamına geldiği de söylenmiştir.

b) Onun, صَفْصَفاً (safsaf) olması...

Bu kelime, üzerinde bitki bulunmayan yer" anlamındadır. **Ebu Müslim** hem **kaen** hem de safsafen kelimelerinin, dümdüz ve pürüzsüz yer anlamına geldiğini söylemiştir.

c) Cenâb-ı Hakk'ın, لاَتَرَى فِيهَا عِوَجاً وَلاَ أَمْتاً *"(O zaman) onlardan ne bir iniş ne de bir yokuş görürsün"* cümlesinin ifade ettiği husus **Keşşâf Sahibi** şöyle der: "Araplar, **ivac** ile **avec** kelimelerinin, farklı farklı şeyler olduğunu belirterek şöyle derler: Aynın kesresiyle **ıvac** olanı, manalarda; fethasıyla **avec** olanı da zâtlarda, cevherlerde kullanılır..." Buna göre şayet, "Yeryüzü", ayın (cevher) dir, öyleyse nasıl olur da onun hakkında, aynın kesresiyle **ıvac** kelimesi kullanılmıştır?" denilirse, biz deriz ki: Bu lafzın seçilmesinde, yeryüzün dümdüz olma ve eğri büğrülüğün bulunmaması ile tavsif etmede çok eşsiz ve orijinal bir durum vardır. Bu böyledir, zira sen, yeryüzünün herhangi bir parçasına yönelip, onu düzlemeye çalışarak, onu dümdüz etmek istediğinde, ve bunu da geometrik ölçülerle yapmaya çalıştığında onda, gözle görülmesi mümkün olmayan eğrilikler olduğunu görürsün (anlarsın). İşte, bu kadarcık eğrilik cidden, çok ince ve çok belirsiz olduğu için, müşahhas durum manevi (mücerret) duruma ilhak edilmiş ve manevi durumlarda olduğu üzere kesre ile ıvacen kelimesi kullanılmıştır. Bil ki bu ayet, yerin o günde, gerçek anlamda kure

olacağına delâlet eder. Zira kenarlı (köşeli) olan cismin, bazı satıhları bazıları ile mutlaka bitişir ve fakat bu bitişme düz olarak değil de, eğri olarak gerçekleşir. Bu ise ayetin zahirinin hilafınadır (eğrilik) olmayacağına göre küre durumu vardır.

d) **Emt** kelimesi, hafif çıkıntı, tümsek, demektir. Nitekim Arabça'da مَدَّ حَبْلَهُ حَتَّى مَا فِيهِ أَمْتٌ "O ipini, ondan çıkıntılar kalmayıncaya kadar gerip uzattı" denilir. Bu dört sıfattan, yeryüzünün o gün, yükseklikten alçaklıktan, çeşitli değişim ve eğri büğrülükten uzak ve beri olan, düz bir yer olacağı neticesi çıkar.

İkinci sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın يَوْمَئِذٍ يَتَّبِعُونَ الدَّاعِيَ لَا عِوَجَ لَهُ *"O gün onlar, o davetçiye, kendisine muhalefet etmeksizin uyup izinden gidecekler"* ayetinin ifade ettiği hususdur. Burada geçen "ed-dâi" (davetçi) nin ne demek olduğu hususunda şu iki açıklama yapılmıştır.

a) "Dâi" sûra üfleme işidir. Cenâb-ı Hakk'ın, لَا عِوَجَ لَهُ ifadesinin manası ise, "hiçbir kimse o çağrıdan yüz çeviremez. Tam aksine, hepsi toplanır" şeklindedir.

b) Bu, **Beyt-i Makdis**'in taşı üzerinde duran ve "Ey çürümüş kemikler, ey ayrılmış mafsallar. Ey param parça olmuş etler. Hesap vermek ve karşılığını almak için, Rabbinize doğru kalkın" diye seslenen melektir. Bunun üzerine onlar, o çağıranın sesini duyar da, ona uyarlar. Bunun **İsrafil** (a.s) olduğu ve ayağını o kaya üzerine koyacağı da ileri sürülmüştür. Buna göre eğer, "Bu çağırma işi, diriltmeden önce mi, yoksa sonra mı olacaktır?" denilirse, biz deriz ki: Eğer bu çağrıdan maksat, onlara bir ilâm ve bildiri ise, bunun diriltilmeden sonra olması gerekir; zira, ölüyü çağırmak, bağırıp çağırmak abestir. Yok eğer maksat, onlara ilâm değil de, meselâ, bunun meleklere bir lütuf ve onlar için bir maslahat olması kabilinden başka bir gaye ve maksat ise, bu, diriltilmenden önce de mümkündür.

İlahi Azamet Karşısında Seslerin Kısılması

Üçüncü sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın, وَخَشَعَتِ الْأَصْوَاتُ لِلرَّحْمَٰنِ فَلَا تَسْمَعُ إِلَّا هَمْسًا *"Rahmanın (heybetinden) dolayı, sesler kısılmıştır. Artık bir fısıltıdan başka birşey işitmezsin"* ayetinin ifade ettiği hususdur. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

a) "O günün dehşetinin şiddetinden dolayı sesler kısılmış, alçalmış ve gizlenmiştir. Sen sadece bir fısıltı duyarsın." "Hems", "gizlice anma, sessizce zikretme" anlamındadır.

Ebu Müslim şöyle der: "İnsanlar ve cinler, O'nun dışında kendilerinin sahibi ve maliki olmadığını bilmişlerdi. Binâenaleyh onlardan, fısıltıdan öteye bir ses duyulmaz." "Hems" kelimesi, en gizli olan ses demektir. Çok sessiz olduğu için, neredeyse sadece dudakların hareketinden anlaşılan bir söz almış olur. Muhasipleri, (hesaba çekenleri) Allah olanların, gözlerinin süzülmesi, seslerinin kısılması, sözlerinin birbirine karışması ve hüküm ve gamlarının uzayıp artması, haklarıdır."

b) **İbn Abbas (r.a), Hasan el-Basri, İkrime ve İbn Zeyd:** "Hems, ayakların basması, yeri çiğnemesi demektir" demişlerdir. Buna göre mana, "Sen, ayakların çıkardığı gizli seslerden ve mahşere gelişlerinden başka birşey duymazsın" şeklinde olur.

Şefaatin Kâfirlere Fayda Vermeyişi

Dördüncü sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın, يَوْمَئِذٍ لَّا تَنفَعُ الشَّفَاعَةُ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمَٰنُ وَرَضِيَ لَهُ قَوْلًا *"O gün Rahman'ın izin verdiği ve sözünden hoşnut olduğu kimselerden başkasının şefaati fayda vermez"* ayetinin ifade ettiği hususdur. **Keşşâf Sahibi** şöyle der: "Ayetteki **men** edâtının, hem merfû, hem de mansûb olması muhtemeldir. Merfû oluşu, muzâfın takdiri ile, "şefâat" kelimesinden bedel olup, ifadenin takdiri, لَا تَنفَعُ الشَّفَاعَةُ إِلَّا شَفَاعَةُ مَنْ أَذِنَ... "Rahmanın kendisine izin verdiği kimsenin şefâati hariç, şefaat fayda vermez" şeklindedir. Mansûb olması ise, mefûl olması hasebiyledir. Ben derim ki, şu sebeplerden dolayı ikinci ihtimal daha uygundur.

1) Birinci ihtimalde, hem bir takdir yapmaya, hem de irâbı değiştirmeye ihtiyaç vardır. İkincisinde ise, böyle birşeye ihtiyaç yoktur.

2) Cenâb-ı Hakk'ın, لَا تَنفَعُ الشَّفَاعَةُ ifadesiyle, şefâat eden kimseler kastedillir Halbuki istisna da, onlara varıp dayanır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Şefaat kendilerinden hoşnut olunmuş şahıslar hariç, hiçbir kimseye fayda vermez..." demek istemiştir.

3) Şefaat edenin derecesinin, yüksek bir derece olduğu, zorunlu olarak bilinen bir hususdur. Dolayısıyla şefaat işi ancak, Allah'ın bu hususta kendilerine müsaade ettiği ve Allah katında hoşnut olunmuş kimseler için söz konusu olur. Şu halde ayeti biz bu manaya hamledecek olursak, o zaman bu, açık olanı yeniden izah etme gibi olmuş olur. Ama ayeti, kendisine şefaat olunanlar anlamına alacak olursak, bu açık olanı yeniden izah etmek olmaz. Binâenaleyh, bu daha evlâdır. Bunun böyle olduğu sabit olunca biz diyoruz ki:

Mu'tezile şöyle demektedir: "Fasık, Allah indinde hoşnut olunmuş kimse değildir. Binâenaleyh, Resûlün, fasık kimseler için şefaat etmemesi gerekir. Çünkü bu ayet, kendisine şefaat edilen kimsenin, Allah indinde mutlaka kendisinden hoşnut olunmuş olan kimse olduğuna delâlet eder."

Bil ki bu ayet, fasık kimselere şefaat olunacağına delâlet eden delillerin en kuvvetlilerindendir. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın, وَرَضِيَ لَهُ قَوْلًا *"... sözünden hoşnut oldu"* ifadesinin doğruluğu, (yani yerinde olması) için, Allah Teâlâ'nın, o kimsenin sözlerinden tek bir sözünü beğenmiş olması yeterlidir. Allah, fasıkın sözlerinden tek bir sözüne razı olmuştur ki, bu da onun, "Allah'dan başka ilâh yoktur" diyerek, şehâdette bulunmasıdır. Şu halde, şefâatin ona da faydalı olması gerekir. Çünkü, olumsuz cümleden yapılan istisnâ olumludur. Buna göre şayet, "Cenâb-ı Hak, burada

(mevzû bahs ayette) olumsuz cümleden, şu iki şarta bağlı olarak istisnâda bulunmuştur.

a) Onun için, iznin tahakkuk etmesi...

b) Onun sözünün beğenilmiş olması. Şimdi farzedelim ki, fasık hakkında, o iki şarttan birisi, yani Allah Teâlâ'nın onun tekbir sözünü beğenmesi tahakkuk etmiş olsun... Ancak ne var ki, siz daha niçin, "Onun için şefaat izni verildi..." dediniz... Halbuki bu, meselenin başıydı" denilirse, biz deriz ki: Bu kayıt, yani, Cenâb-ı Hakk'ın onun tekbir sözüne razı olması, istisnânın tahakkuk etmesi için, yeterli bir kayıttır. Bunun delili Cenâb-ı Hakk'ın وَلاَيَشْفَعُونَ اِلاَّ لِمَنْ ارْتَضٰى *"Onlar ancak Allah'ın razı olduğu kimseler için şefaat ederler"* (Enbiya, 28) ayetidir. Cenâb-ı Hak burada, bu kayıtla yetinmiştir. Bu ayet, ona mutlaka izin ve müsade çıktığına delâlet eder. Binâenaleyh, bu iki ayetin toplamından, Cenâb-ı Hakk'ın, onun tek bir sözünü beğendiğinde, ona şefaat edilmesi için iznin verilmiş olacağı neticesi ortaya çıkmış olur. Bu iki kayıt tahakkuk edince de, istisnâ tahakkuk etmiş ve maksat tamamlanmış olur.

Allah'ın İlminin İhatası

Beşinci sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın, يَعْلَمُ مَا بَيْنَ اَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلاَ يُحِيطُونَ بِهِ عِلْماً *"O onların önlerindekini de, arkalarındakini de bilir. Onların ilmi ise asla onu kavrayamaz"* ayetinin ifade ettiği hususdur. Bununla ilgili birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE Ayetteki **eydihim** kelimesindeki **hüm** zamiri, "dâi"ye uyan kimselere racidir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"O gün Rahman'ın izin verdiği kimseler"* ifadesi ile, şefaat edenler kastedilmiştir" diyenler, bu zamirin, şefaat edene raci olduğunu söylemişlerdir ki, buna göre mana; Meleklerin ve peygamberlerin şefaatleri ancak, Rahman'ın, kendisi hakkında meleklerin ve peygamberlerin şefaat etmesi için izin verdiği kimselere fayda verir" şeklinde olur. Daha sonra da Cenâb-ı Hak, *"Onların önlerindekini de... bilir"* buyurmuştur ki bu, tıpkı Ayetel-kürsi de buyurduğu gibi, "Meleklerin önlerindekini..." anlamındadır. Bu, **Kelbî** ve **Mukâtil**'in görüşü olup, bu ifadede, kendisine şefaat etmeleri için meleklere ibadet edenleri kınama ve başlarına vurma söz konusudur. **Mukatil** şöyle der: "Yani, "Cenâb-ı Hak, melekleri yaratmadan önce olanı da, onların yarattıktan sonra onlardan sâdır olanı da bilir" demektir.

İKİNCİ MESELE Alimler Cenâb-ı Hakk'ın, يَعْلَمُ مَا بَيْنَ اَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ ifadesi hakkında şu açıklamaları yapmışlardır.

a) **Kelbî**, مَا بَيْنَ اَيْدِيهِمْ yani "ahiret işlerine" وَمَا خَلْفَهُم yani, "dünya işlerine müteallik olanları bilir" demiştir.

b) **Mücahid** مَا بَيْنَ اَيْدِيهِم "dünya işlerine ve kullarının amellerine, وَمَا خَلْفَهُمْ "ahiret işlerine, mükafaat ve cezaya müteallik şeyleri bilir" demektir" demiştir.

c) **Dahhâk:** "Cenâb-ı Hak, geçeni, kalanı ve kıyametin ne zaman kopacağını bilir" demiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Alimler Cenâb-ı Hakk'ın وَلَا يُحِيطُونَ بِهِ عِلْماً ifadesi hakkında, şu iki açıklamayı yapmışlardır:

a) Allah Teâlâ, Kendisinin, kullarının önünde ve arkalarında olanları bildiğini beyân buyurmuş, sonra da *"Onların ilmi ise asla O'nu kavrayamaz"* buyurmuştur. Yani, "Kullarım, önlerinde ve arkalarında olanları ilim cihetinden kuşatamazlar" demektir.

b) Bununla, "Onlar, (kullar), Allah'ı, ilimce kuşatamaz ve kavrayamazlar" manası kastedilmiştir.

Birincisi, şu iki sebepten dolayı daha uygundur.

1) Zamirin, daha önce bahsedilenlerden en yakınına raci olması gerekir. Burada en yakın olan ise, Cenâb-ı Hakk'ın, مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ ifadeleridir.

2) Allah Teâlâ, kullarının yaptıkları ve böylece de, karşılığını hak ettikleri şeylerin, kendisine malûm olduğunu bildirmek için, bunu bir zecr, yani nehy ve onları alıkoymak lüzere getirmiştir.

Allah'ın Huzurunda Durma

Altıncı Sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın وَعَنَتِ الْوُجُوهُ لِلْحَيِّ الْقَيُّومِ وَقَدْ خَابَ مَنْ حَمَلَ ظُلْماً *"Artık bütün yüzler, hay (diri) ve kayyum (herşeye hakkıyla hakim) olan Allah'a baş eğmiştir. Zulûm yükü taşıyanlar ise, hakikaten hüsrana uğramıştır"* ayetinin ifade ettiği husus olup bu, "O günde yüzler zelil olur. Mülk ve kahr, başkasına değil, ancak Allah'a ait olur" demektir. Dilciler, "esir" anlamına gelen el-ânî (العَانِي) kelimesini, العُنُوُّ zelil olmak, lafzından türetmişlerdir. Nitekim Arapça'da, bir kimse esir olduğunda, عَنَاءً – يَعْنُو – عَنَا denilir. Allah Teâlâ, burada اَلْوُجُوهُ "yüzler" ifadesini zikretmiş, bununla mükelleflerin kendisini kastetmiştir. Çünkü وَعَنَتْ kelimesi, yüzlerin sıfatı değil, mükelleflerin vasfıdır. Bu, tıpkı *"Yüzler o gün güzeldir; çalıştığından dolayı hoşnuttur"* (Gaşiye, 8-9) ayeti gibidir. Cenâb-ı Hak burada, hasseten "yüzler'i zikretmiştir, çünkü huzû ve huşû, yüzde ortaya çıkarır, orada belirir الْحَيُّ الْقَيُّومُ *"hay ve kayyûm"* ifadesinin tefsiri daha öne geçmişti. **Ebu Umâme el-Bahilî,** Hz. Peygamber (s.a.s)'in, şöyle dediğini rivayet etmiştir: أُطْلُبُوا اِسْمَ اللّٰهِ الْأَعْظَمَ فِي هٰذِهِ السُّوَرِ الثَّلَاثِ الْبَقَرَةُ وَآلِ عِمْرَانَ وَطٰهٰ *"Cenâb-ı Hakk'ın, "İsm-i azam"ını şu üç surede araştırınız: Bakara, Al-i İmrân ve Tâhâ."* (8) Ravi şöyle der: "Biz bu üç sûrede اَللّٰهُ لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ ifadesinin müşterek olduğunu gördük." Böylece Cenâb-ı Hak sakındırma üslubuyla bu günün, kişinin başına gelecek olanlardan kaçınmasının ve o günün durumunun, kendisinde isyân ve günahı tercih edip tâattan kaçındığı dünyanın haline benzemediğini beyan buyurmuştur.

---

8. İbn Mace, Dua, 9 (2/1267); Dârimî, Fezâilü'l-Kur'ân, 15 (2/451) benzer hadis.

Zalimlerin Hüsranı

Cenâb-ı Hakk'ın, وَقَدْ خَابَ مَنْ حَمَلَ ظُلْماً *"Zulüm yükü taşıyanlar ise, hakikaten hüsrana uğramıştır"* ifadesine gelince, burada **hâbe** fiili ile mahrum kastedilmiş olup, "zulmü irtikâb edenler, mükâfaatten mahrum oldu" demektir ki bununla da, alabildiğine zalim olup zulmünden tevbe etmeyenler kastedilmiştir. Mu'tezile, affın olamayacağına dair bu ayetle istidlâl ederek şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hakk'ın, *"Zulüm yükü taşıyanlar ise, hakikaten hüsrana uğramıştır"* ifadesi, her zalimi içine alır. Halbuki Allah Teâlâ, zalim hakkında "mahrum olma" ile hükmetmiştir. Onun affı ise, buna ters düşer. Tehdit ifade eden ayetlerin umûm olduğuna dair açıklamalarımız, defalarca geçmişti.

Bil ki Allah Teâlâ, kıyametin hallerini anlatınca, müminlerin kıyametteki durumlarını izah etmek sureti) e sözü bitirerek وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلاَ يَخَافُ ظُلْماً وَلاَهَضْماً *"Kim mümi.ı olarak salih ameller işlerse, ne haksızlık yapılmasından, ne de eksiltilmesinden korkmaz"* buyurmuştur. Yani, "Kim, salihlerden, farzlardan yana birşey yapar onun bu ameli de imanla iç içe olursa, -ki bu da Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kim, de O'na iman etmiş iyi amellerde bulunmuş olarak gelirse, işte onlar için de en yüksek dereceler"* (Tâhâ, 75) *"ne haksızlık yapılmasından, ne de eksiltilmekten korkmaz"* demektir. O halde Cenâb-ı Hakk'ın, فَلاَ يَخَافُ *"Korkmaz* ifadesi, şartın cevabı mahallinde bulunduğu için, meczûm konumundadır. Çünkü ifadenin takdiri, فَهُوَ لاَيَخَافُ işte o, korkmaz" şeklindedir. Bunun bir benzeri de, وَمَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمُ اللّٰهُ مِنْهُ (Mâide, 95) ve وَمَنْ يُؤْمِنُ بِرَبِّهِ فَلاَ يَخَافُ نَجساً وَلاَ رَهَقاً (Cin, 13) ayetleridir. İbn Kesir, nehy sığasında olarak لاَ يَخَفْ "korkmasın" şeklinde okumuştur ki, bu da güzeldir. Çünkü mana, "korkmasın, emin olsun" demektir. Korkudan nehyetmek emin olmayı emretmek demektir. "Zulûm", haksız yere cezâ vermek veya, tâatının mükafaatını vermemektir. هَضْماً (Hadmen) ise, mükafaatının eksiltilmesi demektir. الْهَضِيمَة (el-hadîmetu), "eksiltilmiş" anlamındadır. Yine, "karnı sırtına yapışmış olan" anlamındaki هَضِيمُ الكَشْحِ (Hadimu'l-keşhi) ile, Cenâb-ı Hakk'ın, طَلْعُهَا هَضِيمٌ "... tomurcukları üst üste binmiş, birbirine yapışmış" ayeti (Şuâra, 148) böyledir. اِلْهَضَمَ طَعَامِي "Yiyeceğim eridi, midemde hazmolundu" ifadesi de, bu köktendir. Ebu Müslim ise şöyle demiştir: "Zulûm, mükafaatın eksiltilmesi, "hadm" ise, mükafaat elde edene, gösterilmesi gereken tazim ve saygıyı göstermemektir. Zira, mükafaat, hoş ve güzel olmasının yanısıra, onunla birlikte tazim ve saygı bulunduğunda ancak mükafaat olur. Çünkü noksanlaştırma, bazan mükafaatın kendisinde,bazan da, onunla içiçe bulunması gerekli olan tazimde olabilir. Böylece, Cenâb-ı Hak, müminlerden, bu iki durumu da nefyetmiş demektir.

★ ★

★

Kur'ân Üslûbunun Özelliği

وَكَذَٰلِكَ أَنزَلْنَٰهُ قُرْءَانًا عَرَبِيًّا وَصَرَّفْنَا فِيهِ مِنَ ٱلْوَعِيدِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ أَوْ يُحْدِثُ لَهُمْ
ذِكْرًا ﴿١١٣﴾ فَتَعَٰلَى ٱللَّهُ ٱلْمَلِكُ ٱلْحَقُّ وَلَا تَعْجَلْ بِٱلْقُرْءَانِ مِن قَبْلِ أَن يُقْضَىٰٓ إِلَيْكَ
وَحْيُهُۥ وَقُل رَّبِّ زِدْنِى عِلْمًا ﴿١١٤﴾

"Biz onu böylece, Arabça bir Kur'ân olarak indirdik. Onda, tehditlerden nicelerini tekrar tekrar açıkladık. Olur ki, ittikâ ederler. Yahut O, kendilerinde yeni bir ibret meydana getirir... Yegâne melik ve hakkı olan Allah, çok yücedir. Sana O'nun vahyi tamamlanmadan evvel, Kur'ân'da acele etme. "Rabbim, benim ilmimi arttır" de."

(Tâhâ, 113-114).

Bil ki ayetteki **kezalike** kelimesi كَذٰلِكَ نَقُصُّ (Tâhâ, 99) ifadesine atıftır. Yani, Aynen o inzal gibi ve o tarzda Kur'ân da indirdik" demektir. Cenâb-ı Hak, Kur'ân'ı şu iki şeyle vasfetmiştir.

a) Arabların anlaması, onun i'cazına nazmına ve beşer kelâmı olmadığına vakıf olabilmeleri için, Arapça olması...

b) *"Onda, tehditlerden nicelerini tekrar tekrar açıkladık"* cümlesinin beyan ettiği husus... Yani, "Biz o tehditleri, tekrarladık ve tafsilatlı biçimde izah ettik" demektir. Buradaki "vâid" içine, farzların ve haramların açıklanması da dahildir. Çünkü tehdit, onlara taalluk eden bir iş olup, tekrar edilmesi hükümlerin açıklanmasını gerektirir. (9) Binâenaleyh, onun tekrar edilmesi, hükümlerin beyan edilmesini gerektirir. İşte bundan dolayı da Cenâb-ı Hak, bunun hemen peşinden, *"Olur ki, ittika ederler"* buyurmuştur ki, bununla "haram kılınmış olan şeylerden ve farzları yerine

(9) Bu kısım matbû nüshamızda şöyledir: ويدخل تحت الوعيد بيان الفرائض والمحارم لأن الوعيد فعل يتعلق فتكرر Noksan bir kelime olduğunu düşünerek bazı yazma nüshalara bakınca tereddüt daha da fazlaleşti.Şöyle ki: Süleymaniye (Fatih) No: 308 nüshasında şöyledir: (v. 225 b) ... لأن الوعيد لا يتعلق فتكريره تقتضي بيان الاحكام Süleymaniye (Damad İbrahim) No: 139 nüshasında şöyledir: (v. 172a) لان الوعيد بهما معلق وتقريره يَقْتَضِي بيان الاحكام Öyle zannediyoruz ki doğrusu bunlardan hiçbiri olmayıp, matbû nüshamızdan sadece (Damad nüshasında yer alan) bihimâ kelimesi düşmüştür. Tercüme buna göre verilmiştir (Ç).

getirmemeden korunma, ittika" kastedilmiştir. **Lealle** kelimesinin izahı, Bakara sûresindeki لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ (Bakara, 21) ayetinin tefsirinde geçmişti.

Ayetteki, أَوْ يُحْدِثُ لَهُمْ ذِكْرًا *"Yahut O, kendilerinde yeni bir ibret meydana getirir"* ifadesine gelince, bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

Birinci izah: Mana, "Biz Kur'ân'ı ancak, onların müttaki olmaları, yani uygun olmayan şeyden sakınmaları, yahutta Kur'ân'ın onlarda, kendilerini tâata ve uygun olan şeyleri yapmaya davet eden bir zikir ve ibret meydana getirmesi için indirdik" şeklindedir. Bu ifadeyle ilgili birkaç soru vardır:

Birinci soru: "Kur'ân nasıl zikrin meydana getiricisi (muhdis) olur?"

Cevap: Kur'ân okurken zikr ve ibret tahakkuk ettiği için, ihdâs etme işi ona nisbet edilmiştir.

İkinci soru: "Zikir, niçin Kur'ân'a nisbet edilmiş de, niye takvâ, yine ona nisbet edilmemiş?"

Cevap: Takvâ, kabîh (çirkin) olan şeyleri yapmama demektir ki bu, aslen bulunan yokluğa (yapmamaya) devam etmek, onu sürdürmektir. Binâenaleyh, bu asıl yokluğunu, yapmama halini Kur'ân'a isnâd edilmesi caiz değildir. Ama, zikrin meydana gelmesi ise yok iken meydana gelen yeni bir şeydir. Bu sebeple, onun Kur'ân'a nisbet edilmesi caiz olmuştur.

Üçüncü soru: أَوْ (veya) lafzı "münafât" (zıtlık, farklılık) için kullanılır. Halbuki, takvâ ile zikrin nasıl olması, arasında bir zıtlık yoktur. bundan da öte, ittika ancak "zikr" ile meydana gelir. O halde, bu kelimelerin arasında أَوْ (veya) edâtını kullanılmasının hikmeti nedir?"

Cevap: Bu, Arabların, جَالِسِ الْحَسَنَ أَوْ ابْنَ سِيرِينَ "Ya Hasan yahutta İbn Sirin ile otur kalk" yani "ikisinden birinden uzak kalma" demeleri gibidir. İşte burada da böyledir.

İkinci izah: Şöyle de denilebilir: "Biz Kur'ân'ı, ittika etmeleri için indirdik. Binâenaleyh, eğer bu ittikâ tahakkuk etmezse, Kur'ân, onlarda en azından, bir zikir, öğüt, bir şeref ve güzel bir hatıra meydana getirir." Binâenaleyh, her iki takdire göre de, Kur'ân'ın indirilmesi takvâ, yani takvâ vesilesi olmuş olur.

Hak Teâlâ, Kur'ân'ın şanını ululayınca, bunun peşinden kendisini ululamış ve, mahlûkatının da, Kendisini ululayıp tebcil etmeleri gerektiğine dikkat çekmek için, فَتَعَالَى اللَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ *"Yegane melik ve hakkı olan Allah, çok yücedir"* buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, kendisini (gerçek hükümdar) Hakk melik" diye vasfetmiştir. Çünkü O'nun mülkü son bulmaz, değişmez, başkasından elde edilmiş değildir; başkası o mülke layık da değildir. İşte bundan dolayı, bu şekilde nitelemiştir kendisini... Teâlâ "uluvv" (yücelik) masdarının "tefâûl" babıdır. O'nun, yüceliği, azameti ve

rubûbiyyetinin aynı anlamda olduğu sabittir ki bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, celâl sıfatlarıyla muttasıf olması, vehimlerin kendisini anlayamaması, akılların takdirden aciz kalması, fayda ve zarara uğramaktan münezzeh olmasıdır. O halde bu demektir ki Cenâb-ı Hak Kur'ân'ı ancak, kulların uygun olmayan şeylerden sakınmaları uygun olanları da yapmaları için göndermiştir. Allah Teâlâ, onların tâatleriyle kemâle ermekten, isyanlarından da zarara uğramaktan münezzehtir. O halde tâatlar, ancak O'nun muvaffak kılması ve kolaylaştırmasıyla meydana gelirler. Günahların (cezası da), kendisinde bir adâlet olarak tahakkuk eder. Herkese, ne için yaratılmışsa o şey kolaylaştırılır.

Vahiy Sırasında Resulullah

Cenâb-ı Hakk'ın, وَلاَ تَعْجَلْ بِالْقُرْاٰنِ مِنْ قَبْلِ اَنْ يُقْضٰى اِلَيْكَ وَحْيُهُ *"Sana onun vahyi tamamlanmadan evvel, Kur'ân'da acele etme"* ifâdesine gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE
Daha Önceki Ayetle Münasebet

Bu ifadenin kendinden öncekilerle münasebeti hususunda şu iki izah yapılmıştır:

1) **Ebu Müslim** şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hakk'ın, وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْجِبَـالِ ifadesinden başlayarak buraya kadar, söz tamamlanmış ve sona ermiştir. وَلاَتَعْجَلْ بِالْقُرآنِ *"... Kur'ân'da acele etme"* ayeti ise, müstenef bir hitâb olup, buna göre Cenâb-ı Hak sanki, وَيَسْـَٔلُونَكَ وَلاَ تَعْجَلْ بِالْقُرآنِ "Onlar sana (...) soruyorlar. Kur'ân'da acele etme..." demek istemiştir.

2) Rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s), Kur'ân'dan herhangi bir şeyi kaçıracağından endişe ediyor, bundan ötürü de, vahiy esnasında, **Cebrâil** ile birlikte oluyordu. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak ona, Cebrail okurken susmasını; o bitirdikten sonra, okumaya başlamasını emretmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, Kur'an'ın mükellefler için nasıl faydalı birşey olduğunu açıklamış, kendisinin de, uygun olmayan herşeyden münezzeh olup, iman ve rahmetle tavsif edilmiş bir zât olduğunu beyan etmiştir. Böyle olan zâtın elçisinin de, vahiy hususunda unutma ve yanılmadan uzak olması gerekir. Unutma ve yanılma hususunda emniyet ve garanti tahakkuk edince de, "Kur'ân'da acele etme" buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kur'an'da acele etme"* ifadesiyle, "onu kendi kendine okumada acele etme"; "onu başkasına okumada acele etme"; onun zahirine itikad edip inanmada acele etme" ve "onun zahirini iktiza ettiği şeyi başkasına anlatmada acele etme!" manalarının kastedilmiş olması muhtemeldir.

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sana onun vahyi tamamlanmadan evvel"* ifadesine gelince bununla da, "onun tamamı sana gelmeden evvel" ve "Onun tamamının beyânı sana gelmezden önce" manalarının kastedilmiş olması muhtemeldir. Çünkü bu iki husus, ancak vahiy ile elde edilir. Halbuki, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, onu ezberlemesi ve

onu başkasına okuması için, onu okumaktan nehyedilmediği malumdur. O halde, bu durumda bununla kastedilen, "Kur'ân'ın tamamı veya beyânı yahutta her ikisi birden vahiyle ortaya çıkıncaya kadar, ne kendisini ne de başkasını o Kur'ân'ın yöneltmemesi..."dir. Çünkü, söz tamamlanmadığı müddetçe, sözün manası konusunda tavakkuf etmek, beklemek gerekir. Zira, bunun peşinden, tahsis etme özelliğine sahip olan bir istisnânın, veya bir şartın, ya da bunlardan başka birşeyin gelmesi muhtemeldir. İşte, bu ayetin tefsiri hususundaki açıklama budur.

Şimdi biz, müfessirlerin bu hususdaki görüşlerini verelim:

a) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"O'nda acele etmek için dilini hareket ettirme"* (Kıyame, 16) ayeti gibidir. Hz. Peygamber (s.a.s), Kur'ân'ı **Cebrail**'den alma hususunda çok gayretli ve iştiyaklı idi. Dolayısıyla, "unuturum" korkusundan dolayı, Cebrail tamamlamadan önce, onu okumada acele ediyordu. İşte bu sebepten dolayı, kendisine, "Onun vahyedilmesi tamamlanıncaya kadar, acele et! Senin onu alman, ağırbaşlılık ve sükûnet içinde olsun. Çünkü Allah Teâlâ, senin ilmini ve anlayışını artıracaktır" denilmiştir. Bu, **Mukâtil** ve **Sûddî**'nin görüşüdür. Bunu, **Atâ, İbn Abbas**'tan da rivayet etmiştir.

b) "Kur'ân hususunda acele edip de,sana onun manalarının beyânı vahyedilmezden evvel, on'ashâbına okuma" demektir. Bu **Mücahid** ve **katâde**'nin görüşüdür.

c) **Dahhâk** şöyle demektedir: **"Mekkeliler ve Necrân Piskoposu: "Ey Muhammed (s.a.s), bize şunu söyle. Biz sana üç gün mühlet tanıyoruz" demişlerdir. Derken, vahiy gecikir. Bunun üzerine etrafta, "Yahudiler,(10) Muhammed'i mağlup etti" şayiası yayılır. Bu sebepten dolayı,** *"... Kur'ân'da acele etme"* ayeti nazil oldu, bu "Onun, levh-i mahfuzdan **İsrafil**'e; **İsrafil**'den **Cebrâil**'e, **Cebrâil**'den sana vahyi tamamlanmazdan önce, onun inmesi hususunda acele etmede, "Ey Rabbim, ilmimi arttır" demektir.

d) **Hasan el-Basri:** "bir kadın Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelerek, "kocam yüzüme tokat attı' dedi. Bunun üzerine de Hz. Peygamber (s.a.s) "Aranızda kısas uygulanır" buyurdu. İşte bunun üzerine, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kur'ân'da acele etme"* hitabı nazil oldu da, Hz. Peygamber (s.a.s) kısas uygulamadan vaz geçti, derken Cenâb-ı Hakk'ın, الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ (Nisa, 34) ayeti iniverdi" demiştir. Bu uzak bir ihtimaldir. İtimada şayan olanı ise, ilk izahtır.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْماً *"Rabbim, benim ilmimi arttır" de"* ifadesinde gelince, bu, "Allah Subhanehû ve Teâlâ, Hz. Peygamber'e, Kur'ân'ın tamamlanması veyahutta, kendisine inen vahyin beyânı ile ortaya çıkacak olan ilminin artması hususunda, kendisine, Allah'a sığınmasını emretmiştir..." demiştir.

10. Soruyu soran **Necran Piskoposu** olduğundan, "yahudiler" yerine "hıristiyanlar" denilmesi beklenirdi. Fakat metinde böyledir (ç).

ÜÇÜNCÜ MESELE Burada nehyedilen acele etme işini o peygamber, şayet vahye müstenit olarak yapmışsa, o bundan daha nasıl nehyedilir?

Cevap: Belki de, Hz. Peygamber bunu, içtihadıyla yapmıştır. Evlâ olanı ise, acele etmemesidir. İşte bundan dolayı nehyedilmiştir.

★ ★
★

Adem ile Havva (a.s)'ın İmtihanı

وَلَقَدْ عَهِدْنَآ إِلَىٰٓ ءَادَمَ مِن قَبْلُ فَنَسِىَ وَلَمْ نَجِدْ لَهُۥ عَزْمًا ﴿١١٥﴾ وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَٰٓئِكَةِ ٱسْجُدُوا۟
لِـَٔادَمَ فَسَجَدُوٓا۟ إِلَّآ إِبْلِيسَ أَبَىٰ ﴿١١٦﴾ فَقُلْنَا يَٰٓـَٔادَمُ إِنَّ هَٰذَا عَدُوٌّ لَّكَ وَلِزَوْجِكَ فَلَا يُخْرِجَنَّكُمَا
مِنَ ٱلْجَنَّةِ فَتَشْقَىٰٓ ﴿١١٧﴾ إِنَّ لَكَ أَلَّا تَجُوعَ فِيهَا وَلَا تَعْرَىٰ ﴿١١٨﴾ وَأَنَّكَ لَا تَظْمَؤُا۟ فِيهَا وَلَا تَضْحَىٰ ﴿١١٩﴾

"Andolsun ki, Biz, bundan evvel Adem'e de vahyetmişizdir. fakat unuttu o. Biz, onda bir azm bulumadık. Hani meleklere, "Adem için secde edin" demiştik de, İblis'ten başkaları, secde etmişti. O ise, dayatmıştı. Biz de: "Ey Adem, demiştik, hiç şüphesiz ki bu, senin de zevcenin de düşmanıdır. Bundan dolayı, sakın sizi cennetten çıkarmasın o. Sonra zahmete düşersin. Çünkü senin, acıkmaman, çıplak kalmaman, hep oradadır. Ve sen, "hakikaten, burada susamayacaksın, sıcak altında da kalmayacaksın"

(Tâhâ, 115-119).

Önceki Kısımla Münasebet

Bil ki bu Hz. Adem (a.s) kıssasının Kur'ân'da altıncı kez yer alışıdır. Bunların ilki Bakara sûresinde, ikincisi A'raf'da; üçüncüsü Hicr'de, dördüncüsü İsrâ'da, beşincisi Kehf'de, altıncısı da bu sûrededir. Bil ki bu ayetin kendinden öncekilerle münasebeti hususunda şu izahlar yapılmıştır:

1) Hak Teâlâ, *"Sana geçmiş (ümmet)lerin haberlerinden bir kısmını işte böylece anlatıyoruz"* (Tâhâ, 99) buyurup, sonra Kur'ân'ı ululayıp, bunu iyice te'kid edince, bu kıssayı, *"İşte böylece anlatıyoruz"* diye yaptığı va'di yerine getirmek için zikretmiştir.

2) Cenâb-ı Allah, *"O (Kur'ân) da tehdidlerden nicelerini tekrar tekrar açıkladık." Olur ki ittikâ ederler, yahut o kendilerinde yeni bir ibret meydana getirir"* (Tâhâ, 113-114) buyurunca, bunun peşinden Hz. Adem (a.s) kıssasını getirmiş ve sanki, "İnsanoğlunun şeytana boyun eğmesi ve onun vesveselerinden korunamaması çok

eskilere dayanır. Nitekim biz bundan önce, yani, kendilerine nice nice tehditlerimizi açıkladığımız kimselerden önce, **Adem** (a.s)'a vahyetmiş ve ona sıkı sıkı tenbih etmiştik. Çünkü biz, *"Hiç şüphesiz ki bu, senin de zevcenin de düşmanıdır"* demiştik. Ama o, buna rağmen yine unuttu ve o ahdi (vahyile yapılan tavsiyeyi) terketti. O halde, insanın şeytandan korunamaması işi çok eskilere dayanır" demek istemiştir.

3) Cenâb-ı Hak, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e: "Ya Rabbi ilmimi artır" (Tâhâ, 114) demesini emredince, bundan sonra **Hz. Âdem** (a.s) kıssasını getirmiştir. Çünkü **Hz. Âdem** (a.s), kendisine Allah Teâlâ'nın vahyetmesine ve vahyini tekrarlayıp düşmanından sakındırmasına rağmen bütün bunları unuttu. Binâenaleyh insan gücünün, şeytandan korunmaktan aciz kaldığına delâlet eder. Bu durumda da insan, ilim elde etmeye, unutmaktan ve yanılmaktan uzak kalmaya muvaffak kılması hususunda Rabbisinden medet ummaya muhtaçtır.

4) **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e *"Onun vahyi tamamlanmadan evvel, Kur'ân'da acele etme"* (Tâhâ, 114) denilince bu, **Hz. Peygamber** (s.a.s)'in vazifesinden fazlasını yapmak suretiyle dini hususlarda gayret gösterdiğine delalet eder. Binâenaleyh Hak Teâlâ, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i, bu hususta ileri gitmekle (ifratla) niteleyince, **Hz. Âdem** (a.s)'i de gereğinden az yapmakla (tefritle) nitelemiştir. Çünkü o, bu hususta ihmal göstermiş, bunu aklında tutamamış ve derken unutuvermiştir. Böylece insanın zelleden (hatadan) kesinlikle kurtulamayacağını, her halükârda bir hata yapacağını belirtmek için, **Hz. Âdem** (a.s)'i tefrit, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i de ifrat ile tavsif etmiştir.

5) **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e, *"Acele etme"* denilince, bundan canı sıkılmış ve kendi kendisine, "Uygun olmayan bir şey yapmamış olsaydım, bana bu nehiy gelmezdi" demiş. İşte bunun üzerine ona: "Eğer nehyedildiğin şeyi yaptıysan, sen bunu ancak ibadete olan düşkünlüğünden ve vahyi yerine getirme aşkından ötürü yaptın. Atan **Âdem** (a.s) ise ihmalkârlığından ve kendisini koruyamamasından ötürü, uygun olmayan bir şey yapmıştı. Binâenaleyh senin hatan, onun hatasından daha güzeldir" denilmek istenmiştir.

Hz. Adem'in Ahdi

Hak Teâlâ'nın وَلَقَدْ عَهِدْنَا إِلَىٰ آدَمَ مِنْ قَبْلُ *"Andolsunki Biz, bundan evvel Âdem'e vahyetmiştik"* cümlesindeki **"ahd"** ile, Allah'ın bir emri veya bir yasağının kastedildiğinde bir şüphe yoktur. Nitekim kralların emir ve tavsiyeleri hususunda, اَخَذَ الْمَلِكُ اِلَيْهِ وَعَهِدَ اِلَيْهِ denilir. Müfessirler bu ayette, "Biz **Âdem** (a.s)'e, o ağaçtan yememesini ve ona yaklaşmamasını vahyettik, emrettik, tavsiye ettik" manasını vermişlerdir.

Ayetteki مِنْ قَبْلُ *"bundan evvel"* ifadesi ile ilgili olarak da şu izahlar yapılmıştır.

1) Kendilerine Kur'ân'da tekrar tekrar tehditlerde bulunduğumuz o kimselerden evvel.

2) **İbn Abbas** (r.a): "Âdem (a.s), o ağaçtan yemezden evvel, Allah Teâlâ ona, ondan yememesini vahyetmişti" demiştir.

3) Bu, "**Hz. Muhammed** (s.a.s) ve Kur'ân'dan önce..." demektir. Bu görüş, **Hasan el-Basrî**'nindir.

Ayetteki فَنَسِيَ *"Fakat unuttu"* ifadesine gelince, bu hususta geniş açıklamayı Bakara Sûresin'de yapmıştık. Burada, bu hususta pek az birşeyi tekrar edeceğiz: "**Nisyân**"ın manası hususunda şu iki izah yapılmıştır.

a) Bu, hatırlamanın zıddı olan şeydir, yani "unutma"dır. **Hz. Âdem** (a.s), ezberlemediği ve iyice zabtetmediği, dolayısıyla, unuttuğu için itâb olunmuştur. **Hasan el-Basrî** (r.h), "Allah'a yemin olsun ki, **Hz. Âdem** (a.s) unutması dışında asla asi olmadı" derdi.

b) Buradaki "nisyan", yapmamak manasınadır. Çünkü **Âdem** (a.s), kendisine ağaçtan ve onun meyvesini yemekten sakınması hususundaki emri yerine getirmemişti. Bu kelime فَنَسِيَ **nüsiye** şeklinde de okunmuştur ki anlamı: "unutturuldu", yani şeytan ona unutturdu" demektir. Bu takdiri (manaya) göre, şöyle denilebilir: **Hz. Âdem** (a.s)'in bu günaha hiç yorum yapmadan yöneldiği söylenebileceği gibi, yorum yapıp yöneldiği de söylenebilir. Bu hususta izahımız Bakara Sûresi'nde geçti.

Onun Azminin Eksikliği

Hak Teâlâ'nın وَلَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْماً *"Biz onda bir azm bulamadık"* ifadesi ile ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: "Bulma" fiili, "bilme" manasına gelebilir. İşte bu ayette, "bilme" manasındadır. Bunun, "yokluğun" zıddı olan "bulma" manasında olması da mümkündür. Buna göre bu, "Onda bir azim bulamadık" manasında olur.

İkinci Bahis: "Azm", kararlı ve sebatlı olmak, ısrar etmek demektir. Hak Teâlâ'nın, *"Biz onda bir azm bulamadık"* cümlesi "Onda günahı sürdürme hususunda bir azim bulamadık" manasında olabileceği gibi ki bu bir övgü olmaya daha uygundur. "Onda günahı "terketme", gafletten korunma" ve "sakınma" hususunda bir azim bulamadık" manasında da olabilir. Biz, **Hz. Âdem** (a.s)'ın ictihadında hata ettiğini söylediğimiz takdirde bu, "Onda, ictihadda ihtiyalı olma hususunda bir azim bulamadık" demek olabilir.

Meleklerin Ona Secdesi

Cenâb-ı Hak وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَى *"Hani meleklere, "Âdem için secde edin" demiştik de, İblis'den başkaları secde etmişti. O ise dayatmıştı"* buyurmuştur. Bu, birkaç mesele ihtiva eder:

1) Meleklerin hepsi mi, yoksa bir kısmı mı secde ile emrolunmuşlardı?

2) Bu secde ne demektir?

3) İblis, meleklerden midir, değil midir? Eğer değil ise, bu istisna niçin yapılmıştır ve neden dolayı secde ile emrolunmuştu?

4) Bu, **Hz. Âdem** (a.s)'in, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'den daha üstün olduğuna delâlet eder mi, etmez mi?

5) Cenâb-ı Hakk'ın İblis hakkında, *"O ise dayatmıştı"* demesinden, onun kâfir olduğu manası nasıl çıkarılır? O, tâa baştan beri mi kâfir idi, yoksa bu işten dolayı mı kâfir oldu? Bil ki bütün bu soruların cevabı, Bakara sûresinde ayrıntılı bir şekilde geçti.

Hak Teâlâ فَقُلْنَا يَاآدَمُ إِنَّ هَذَا عَدُوٌّ لَكَ وَلِزَوْجِكَ فَلَايُخْرِجَنَّكُمَا مِنَ الْجَنَّةِ فَتَشْقَى *"Biz de, "Ey Âdem, hiç şüphesiz ki bu, senin de zevcenin de düşmanıdır. Öyleyse, sakın sizi cennetten çıkarmasın o. Sonra zahmete düzersin" demiştik"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç soru vardır.

İblis'in Hz. Âdem'e Düşmanlığının Sebebi

Birinci soru: Bu düşmanlığın sebebi nedir?

Cevab: Buna birkaç açıdan cevab verilir:

a) İblis, çok kıskanç idi. O Allah Teâlâ'nın **Hz. Âdem** (a.s)'deki nimetlerini görünce, onu kıskandı ve ona düşman oldu.

b) **Hz. Âdem**, genç ve bilgili idi. çünkü Cenâb-ı Hak, onun hakkında, *"(Allah) Âdem'e bütün isimleri öğretti"* (Bakara, 31) buyurmuştur. İblis ise cahil bir ihtiyardı. Çünkü o, kendisinin üstün oluşunu, yaratıldığı şeyin üstün oluşunu delil getirerek isbata kalkışmıştır. Bu ise, bir cahilliktir. Cahil olan ihtiyar her zaman genç ve alim olan kimseye düşman olur.

c) İblis, ateşten, **Âdem** (a.s) ise, su ve topraktan yaratılmıştır. Bu iki asıl unsur arasında düşmanlık (terslik) vardır. Binâenaleyh bu, o düşmanlığın neticesi ve devamıdır.

Cennetten Çıkmanın İblis'e İsnadı

İkinci soru: Onları cennetten çıkaran Allah Teâlâ kendisi olduğu halde, *"Sakın sizi (O İblis) cennetten çıkarmasın"* buyurmuştur?

Cevab: Bu çıkarılma işi neticede, şeytanın yapmış olduğu vesvese yüzünden olduğu için, bunun böyle ifade edilmesi makul olur.

Üçüncü soru: Bu fiili birlikte yaptıkları halde, niçin zahmet çekme işi, **Hz. Havva**'ya da değilde, sadece **Hz. Âdem** (a.s)'e isnâd edilmiştir?

Cevab: Buna iki şekilde cevap verilir:

a) **Hz. Âdem** (a.s), ailesinin (eşinin) amiri ve reisi durumunda olduğu için, onun zahmet çekmesi zımnında, ailesinin de zahmet çekeceği manası vardır. Bu tıpkı, onun mutluluğunun içinde ailesinin mutluluğunun da yatmasına benzer. Binâenaleyh, ayette aynı zamanda fasılaya, ayet sonlarının ahengine) riayet de söz konusu olduğu için, bu zahmet çekme işi, **Hz. Havva**'ya değil, sadece **Hz. Âdem** (a.s)'a nisbet edilmiştir.

b) Bu fiil ile, "azık (geçim) elde etmedeki yorulma, zahmet çekme" manası kastedilmiştir. Bu ise, kadına değil, erkeğe aittir. Rivayet olunduğuna göre, **Hz. Âdem** (a.s)'e, kırmızı bir öküz indirilip verildi ve o, bununla çiftçilik yapıyor, terliyor ve alnının terini siliyordu.

Cennet Hayatındaki Durum

Cenâb-ı Hak, إِنَّ لَكَ أَلاَّ تَجُوعَ فِيهَا وَلاَتَعْرَى وَأَنَّكَ لاَتَظْمَؤُا فِيهَا وَلاَ تَضْحَى *Çünkü senin acıkmaman, çıplak kalmaman hep oradadır ve sen hakikaten burada susamayacaksın, (güneşte) kalmayacaksın"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Ayeteki أَنَّكَ böyle fethalı okunduğu gibi, kesreli olara إِنَّكَ şeklinde de okunmuştur: Fethalı okunuşu, أَنْ لاَتَجُوعَ üzerine atfedilmesinden dolayıdır. İmdi, şayet: أَنْ eğer edatı أَنَّ üzerine gelmez. Mesela أَنْ أَنَّ زَيْداً مُنطلق denilemez. Habuki وَأَنَّكَ ifadesinin başındaki vav, en edatının yerini tutmaktadır. Dolayısıyla bu vav nasıl, onun üzerine dahil edilebilir?" denilirse, biz deriz ki: Vav, her zaman en'in yerini tutmak için kullanılmaz. O her amilin yerini tutabilir. Binâenaleyh enne, özellikle tahkik (hiç şüphesiz) manasına kullanılan bir harf olmadığında, tıpkı en ve enne'nin yanyana gelmelerinin imkansız oluşu gibi, vâv ile yanyana gelişi imkansız değildir.

İKİNCİ MESELE Doymak, suya kanmak, giyim, gölgede oturmak, insanların işlerinin hep dayandığı merkezlerdir. Bundan dolayı Allah Teâlâ, bu şeylerin kazanmaya ve araştırmaya gerek olmaksızın cennette insanoğlu için mevcud olacağını bildirmiştir. Bunların da, olumsuz cümlelerle ifade edilmeleri, zıdları olan açlık ve çıplaklıktan ötürüdür. Ayette susama ve gölgeden bahsedilişi, insanın kulağına, ve bunların sebeb olduğu sakındığı çeşitli zahmetli şeyleri çıtlatmak içindir. Böylece insan, böyle zahmetlere düşmesine sebeb olacak şeylerden sakınır. Bütün bunların hepsi, sanki ayetteki, *"Sonra zahmete düşersin"* ifadesini tefsir için getirilmiştir.

★ ★
★

Şeytanın Onlara Vesvese Vermesi

فَوَسْوَسَ إِلَيْهِ الشَّيْطَانُ قَالَ يَا آدَمُ هَلْ أَدُلُّكَ عَلَىٰ شَجَرَةِ الْخُلْدِ وَمُلْكٍ لَّا يَبْلَىٰ ﴿١٢٠﴾
لِنَفْسِهُمْ فِيهِ وَرِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰ ﴿١٢١﴾ وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا
آدَمُ رَبَّهُ فَغَوَىٰ ﴿١٢٢﴾ ثُمَّ اجْتَبَاهُ رَبُّهُ فَتَابَ عَلَيْهِ وَهَدَىٰ ﴿١٢٣﴾

"Nihayet şeytan onu fitledi: "Ey Âdem seni ebedilik ağacına ve zeval bulmayacak bir mülke götüreyim mi?" dedi. İşte bunun üzerine ikisi de, ondan yediler. Hemen kötü yerleri açılıverdi. Üstlerini cennet yaprağından (alıp) örtmeye başladılar. Âdem Rabbine karşı gelmiş oldu ve şaşıp kaldı. Sonra Rabbi yine onu seçti, tevbesini kabul etti ve ona doğru yolu gösterdi"
(Tâhâ, 120-122).

Vesveseye Kanmalarındaki Sır

Bil ki Hak Teâlâ, melekleri **Hz. Âdem** (a.s)'e secde ettirmek suretiyle onu yücelttiğini, **İblis**'in hem ona, hem de eşi (**Havva**'ya) çok aşırı düşman olduğunu, bu düşmanlığı yüzünden, onları, içine düştüklerinde ellerindeki bütün nimetlerin yok olacağı bir masiyete çağırdığını beyan buyurmuştur. Buna rağmen **Hz. Âdem** (a.s) ve **Havva**'dan, o zelle sadır olmuştu.

Ebu Umâme el-Bâhili'den rivayet edilen şu şey ne kadar dikkat çekicidir: "Eğer insanoğlunun kıyamete kadarki sabrı ve düşleri terazinin bir kefesine, **Hz. Âdem** (a.s)'in sabrı ve düşleri de diğer gözüne konulacak olsaydı, mutlaka **Hz. Âdem** (a.s)'in hadisesi çok enteresandır. Çünkü Allah Teâlâ, *"Sakın (İblis) sizi cennetten çıkarmasın. Sonra zahmete düşersin. Çünkü sen burada acıkmayacak çıplak kalmayacaksın, burada susuzluk çekmeyeceksin. Güneş (in sıcağında) kalmayacaksın"* (Tâhâ, 117-119) ifadeleri ile **Hz. Âdem** (a.s)'i sürekli bu rahatlığa muntazam bir geçime teşvik etmiş, İblis de, onu *"Seni ebedilik ağacına götüreyim mi?"* ifadesi ile, sürekli bir rahata, *"ve zeval bulmayacak bir mülke götüreyim mi?"* ifadesi ile muntazam bir geçime teşvik etmiştir. Binâenaleyh Allah'ın onu teşvik ettiği şey ile, **İblis**'in teşvik ettiği şey aynıdır. Fakat Cenâb-ı Hak böyle bir hayatı, onun o ağaçtan uzak durması şartına, İblis ise bunu, onun o ağaçtan yemesi şartına bağlamıştır. Sonra **Âdem** (a.s), aklının mükemmel olması ve **İblis**'in kendisine secde etmeyip, düşmanlığından dolayı kendisini hataya sürüklemiş olması sebebiyle, Allah Teâlâ'nın İblis'in kendisinin düşmanı olduğunu bildirmesini bilmesine ve ancak Allah'ın onun mevlâsı, yardımcısı ve Rabbi olduğunu bilmesine rağmen, daha nasıl

aynı hadisede ve aynı maksad hususunda, İblis'in kendisinin alabildiğine düşmanı olduğunu bilmesine rağmen, onun sözünü kabul etmiş, ama Allah'ın, kendisinin yardımcısı ve mürebbisi olduğunu bilmesine rağmen, O'nun sözünden yüz çevirmiştir. Kim bu konuda iyice düşünürse, şaşkınlığı ve hayreti artar, en sonunda bu hadisenin, Allah'ın kaza ve kaderinden kurtuluşun olmadığına, ona hiç birşeyin engel olmayacağına ve delilin çok açık ve kuvvetli olmasına rağmen, ancak Allah'ın takdiri ile fayda vereceğine bir dikkat çekme gibi olduğunu anlar.

Cenâb-ı Hakk'ın, فَوَسْوَسَ إِلَيْهِ الشَّيْطَانُ *"Nihayet şeytan onu fitledi, ona vesvese verdi"* ifadesine gelince, onun nasıl vesvese verdiği ve ne ile vesvese verdiği meselesi Bakara Sûresi'nde geçmişti. Buna göre şayet, "Vesvese fiili, nasıl فَوَسْوَسَ لَهُمَا (A'raf, 20) ayetinde olduğu gibi bazan lâm ile, bazan da bu ayette olduğu gibi **ilâ** harf-i cerri ile müteaddi oluyor?" denilirse, biz deriz ki: فَوَسْوَسَ لَهُ şekli, "Ondan ötürü vesvese verdi, وَسْوَسَ إِلَيْهِ şekli ise, "Ona vesvese verdi" demektir. Bu tıpkı, حَدَّثَ لَهُ (Ona konuştu) ve وَأَسَرَّ إِلَيْهِ (Ona fısıldadı) ifadelerinde olduğu gibidir.

Hz. Âdem Nübüvvetten Önce Vesveseye Uydu

Daha sonra Cenâb-ı Hak, o vesvesenin, şeytanın **Hz. Âdem** (a.s)'i şu iki şeye arzulandırmak hususunda olduğunu beyan etmiştir:

a) هَلْ أَدُلُّكَ عَلَى شَجَرَةِ الْخُلْدِ *"Seni ebedilik ağacına götüreyim mi?"* ifadesi.., İblis bu ifadesinde, ağacı ebediliğe nisbet etmiştir. onun iddiasına göre ondan yiyen herkes ebedileşirmiş.

.. b) وَمُلْكٍ لَا يَبْلَى *"Zeval bulmayacak bir mülke"* ifadesi... Bu, "Kim bu ağaçtan yerse, mülkü devam eder, eskimez, bitmez" demektir. **Kâdî** şöyle der: Ayetin zahirinde **Hz. Âdem** (a.s)'in şeytanın bu sözünü kabul ettiğine dair herhangi bir şey yoktur. Aksine, bu vesvese **Hz. Âdem** (a.s)'in Peygamber olduğu sırada cereyan etmiş olsaydı, **Hz. Âdem** (a.s)'in şeytanın bu vesvesesini kabul etmesi imkansız olurdu. Zira mükellef olma hali ile karşılık alma hali arasında mutlaka bir fasıla olması gerekir. Bu fasıla ölüm ile olabilir, yahut bu bulut ile (?) olabilir. **Hz. Âdem** (a.s) peygamber olduğuna göre, bunu bilmemesi düşünülemez.(11)

Biz deriz ki: Mükellefiyet ile mücazaat arasında mutlaka böyle bir fâsılanın (boşluğun) olması gerektiğini kabul etmiyoruz. Niçin şöyle denilmesin: "Böyle bir boşluğa kesinlikle ihtiyaç yoktur. Olsa dahi mutlaka bir uyuklama veya baygınlık gibi bir durum ile böyle kısa bir fâsılanın meydana gelmesi yeterlidir. Hem sonra ölüm sebebi ile mutlaka böyle bir fâsılanın bulunması gerekli ise de, daha niçin sen, "peygamberin mutlaka bunu bilmesi gereklidir" diyorsun (Ey Kâdî)... Siz (Mu'tezile'den) bazıları "Hz. Musa (a.s), "Allah'ın görülmesinin imkânsız olduğunu bilmediği için, O'nu görmeyi istemiştir" dememiş midir? Bu bilmeme caiz olunca, beriki niçin caiz olmasın? Sonra o zaman **Hz. Âdem** (a.s)'in peygamber olduğuna dair delil nedir? Çünkü bize göre, bu zelle (hata), **Hz. Âdem** (a.s)'in peygamber olmasından

(11) Matbu nüshamızda, burada bir kaç kelime tereddüde sebeb oldu. Süleymaniye Damad İbrahim No: 139 nüshasından da yararlandık ki, onun metni şöyledir: بل لو جوزت هذه الوسوسة حال كونه ادم عليه السلام نبياً لاستحال ان يكون آدم عليه السلام قبل ذلك منه لانه لابد وان يحصل بين حال التكليف وحال المجازات فترة بالموت او بالغيبة ولو

sonra değil, önce olmuştur. Sonra Hz. Âdem (a.s)'in, şeytandan gelen bu vesveseyi kabul ettiğinin delili, Cenâb-ı Hakk'ın vesveseyi haber verdiği ayetin peşinden, فَأَكَلَا مِنْهَا *"İşte bunun üzerine ikisi de ondan yediler"* ifadesini getirmesidir. Ayetteki bu sıra, bu vesvesenin,o yemenin sebebi olduğunu göstermektedir. Bu tıpkı زَنَى مَاعِزٌ فَرُجِمَ Mâiz zinâ etti de recmolundu. سَهَا رَسُولُ اللّٰهِ فَسَجَدَ "Hz. Peygamber (namazda) yanıldı da secde (-i sehv) yaptı" denilmesi gibidir. Çünkü bunlardaki fâ-i ta'kibiyyeler, bu recmin o zinanın; bu secdenin de o sehvin (yanılmanın) neticesi olduğunu gösterir. İşte burada da bu yemînin, İblis'in *"Seni ebedilik ağacına ve zeval bulmayacak bir mülke götüreyim mi?"* şeklindeki sözüne Hz. Âdem (a.s)'in kulak vermesi neticesi olması gerekir. Bu netice ise ancak, Hz. Âdem (a.s)'in bu vesveseyi kabul etmesi halinde söz konusudur. Çünkü Âdem (a.s), eğer İblis'in bu sözünü kabul etmeseydi, onun sözüne binâen yeme işine yeltenmezdi. Binâenaleyh Hz. Âdem (a.s)'in, İblis'den gelen bu vesveseyi kabul ettiği sabit olur.

Yasağı Çiğneyince Edep Yerlerinin Açılması

Daha sonra Cenâb-ı Hak, o ikisinin, bu ağaçtan yeyince, hemen kötü yerlerinin açıldığını bildirmiştir. İbn Abbas (r.a), o ikisinin, Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine giydirmiş oldukları nûrdan elbiselerden soyulduklarını ve böylece avret mahallerinin açıldığını söylemiştir. Ayetteki *"sev'âtü"* kelimesi cemi olarak getirilmiştir. Bu tıpkı, فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا *"Siz ikinizin kalbleri kaymıştır"* (Tahrim, 4) ayetinde olduğu gibidir. Buna göre şayet, "onların edeb yerlerinin açılması, sanki işledikleri günaha bir ceza gibi midir?" denilirse, biz deriz ki: "Bunun, o yeme işine bağlı gibi olduğunda bir şüphe yok. Fakat bunun bir ceza olmama ihtimali de olup, bir başka faydaya vesile olmak üzere, o işe bina edilen bir durum olma ihtimali de mevcuttur.

Ayetteki وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ *"üstlerini, cennet yaprağından (alıp) örtmeye başladılar"* ifadesi ile ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Keşşaf Sahibi şöyle der: طَفِقَ يَفْعَلُ كَذَا ifadesi tıpkı وجَعَلَ يَفْعَلُ كَذَا ve اَخَذَ يَفْعَلُ كَذَا اَنْشَأَ يَفْعَلُ كَذَا (şöyle yapmaya başladı) ifadeleri gibi olup, طَفِقَ fiilinin hükmü, haberinin müzari olması hususunda, tıpkı كَادَ fiili gibidir. Fakat aralarında çok ufak bir mesafe vardır: طَفِقَ bir işe başlandığını bildirir, كَادَ ise başlanmak üzere olduğunu bildirir.

İkinci Bahis: Fiil, teksir ve tekrir (çok ve tekrar tekrar yapmayı göstermek için), يُخْصِّفَانِ şeklinde de okunmuştur ki bu, Arapların خَصَفَ النَّعْلَ "Ayakkabıyı iyice dikti" deyimlerinden gelir. Bu da, "hassâf"ın (ayakkabı dikicisinin), ayakkabıyı dikmesi, yamaması demektir. Buna göre bu ifade, "O ikisi örtünmek için, edeb yerlerine cennet yapraklarını yamadılar" demektir.

Âdem (a.s) Hakkında Âsi Denebilir mi?

Hak Teâlâ, وَعَصَى آدَمُ رَبَّهُ فَغَوَى *"Âdem Rabbine karşı gelmiş oldu ve şaşıp kaldı"* buyurmuştur. Bazı kimseler, böylece Hz. Âdem (a.s)'dan büyük bir günah sadır

---

كان نبيا امتنع ان لا يعلم ذلك. Fakat tercümede, her iki metin birlikte değerlendirilerek (hiç birine tam bağlı kalmaksızın) mana vermeye çalıştık (Ç).

olmuş olduğunu söyleyerek, bu ayeti şu iki şekilde buna delil getirmişlerdir:

a) Âsi (karşı gelen), kınama için kullanılan bir lafızdır. Binâenaleyh bu ancak, büyük günah işleyenler için kullanılır. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Kim Allah'a ve peygamberine âsi olur, sınırlarını geçerse, onu da (Allah), içinde ebedi kalıcı olarak cehenneme koyar"* (Nisa, 14) buyurmuştur. Büyük günah sahibi demek, cezaya müstehak olacağı bir işi yapan demektir.

b) Azgınlık ve sapıklık (gavâye ve dalalet), eşanlamlı iki isimdirler. Gayy, "rüşd"ün zıddıdır. Böylesi isimler, ancak fıska (günaha) iyice dalmış fasıklar için kullanılır.

Bazıları birinci delile, şöyle diyerek cevap vermişlerdir: Masiyet, emre muhalefet etmek, emri dinlememektir. Emir ise bazan vücûb ifade eder, bazan "nedb" (mendubluk)... Çünkü Araplar, "Falancaya çocuğunun işi hususunda şu fikri verdim de bana isyan etti" yine "Falancaya ilaç içmesini emrettim de bana isyan etti" derler. Durum böyle olunca da, "isyân"ın, **Hz. Âdem** (a.s) hakkında kullanılması imkansız olmaz. Bu, onun vâcibi terketmesinden ötürü değil, aksine mendûbu terkedişinden ötürüdür.

Bu itiraza, o görüş sahibi şu şekilde cevap vermiştir: "Biz, Kur'ân'ın zâhirinin, âsi'nin ikaba müstehak olduğuna delâlet ettiğini; örfün de bu kelimenin kınamada kullanılan bir lafız olduğunu gösterdiğini beyân etmiştik. Binâenaleyh âsi isminin, vâcibi yerine getirmeyen için kullanılması gerekir. Bir de eğer mendûbu yapmayana "âsi" denilebilseydi, o zaman bütün peygamberlerin de "âsi" diye nitelendirilmeleri gerekirdi. Çünkü onlar da (bazı) mendubları yapmamışlardır. Buna göre eğer, "mendûbu yapmayanın "âsi" diye nitelendirilmesi mecazidir. Mecâz ise muttarıd (devamlı) değildir, (her yerde geçerli olmaz) denilirse, biz deriz ki: Onun bir mecâz olduğunu kabul ettiğine göre, aslolan bu durumun olmamasıdır. Bize itiraz eden kimsenin, "Falancaya çocuğunun işi hususunda şu fikri verdim de bana isyan etti" ve "Falancaya ilaç içmesini emrettim de bana isyan etti" şeklindeki cümlelerine karşı da deriz ki: Biz, Arapların bunu böyle kullandıklarını kabul etmiyoruz. Bunu kabul etsek bile, Araplar bu ifadeyi, istişârede bulunan kimsenin mutlaka o işi yapacağına, o işi ihlal etmesinin mümkün olmadığına kesin gözüyle baktıklarında kullanırlar. Bu durumda da bir "vâciblik" olmasa bile, sanki mânen bir vaciblik meydana gelmiş olur ki bu da, isyan'ın (âsiliğin), ancak vâciblik söz konusu olduğunda kullanılacağına delâlet eder. Fakat biz, Allah tarafından olan icâbın (vâcib kılışın) vucûbu gerektirdiği hususunda ittifak ettik. Binâenaleyh isyan sözünün **Hz. Âdem** (a.s) hakkında kullanılmasının, onun vâcibi terketmesinden dolayı olması gerekir.

Hem sonra bazı kimseler, ayetin, **Hz. Âdem** (a.s)'den bir masiyetin sâdır olduğuna delâlet ettiğini kabul etmişlerdir. Fakat bunlar, bu masiyetin büyük değil, küçük günahlardan olduğunu iddia etmişlerdir. İşte bu, genel olarak Mu'tezile'nin hepsinin görüşüdür. Bu da zayıftır. çünkü biz, "âsi" isminin, kınama için kullanıldığını; Kur'ân'ın zâhirinin **Hz. Âdem** (a.s)'in ikaba müstehak olduğunu ve bunun ise küçük günahlara daha uygun düşmeyeceğini beyan etmiştik.

Ebu Müslim el-Isfehânî, buna karşı şöyle cevap vermiştir: "**Hz. Âdem** (a.s), mükelleflyetlerinde değil, dünyevi bir hususta isyan etmiştir. "**Gavâ**" fiili ile ilgili hüküm de böyledir. " **Ebu Müslim**'in bu görüşü de akıldan uzaktır. Çünkü dünya maslahatları (dünyevi işler), mübahtır. Onları yapan kınama için kullanılan "âsi" (isyan) lafzı ile nitelenemez ve onlar için, *"Onları şeytan aldattı"* (A'raf, 22) denilemez.

Ayetteki فَغَوٰى (azdı-şaştı) ifadesine tutunmak isteyenlere karşı, alimler birkaç yönden cevab vermişlerdir:

a) Bu, "O cennet nimetlerinden mahrum kaldı" demektir. Çünkü **Hz. Âdem** (a.s) ebedi mülke sahib olmak için o ağaçtan yeyip, neticede mülkünün devam etmesi şöyle dursun, elindeki mülk tamamen zâil olup, bu gayreti neticesiz kalıp, başarıya ulaşmayınca, "o şaştı" فَغَوٰى denilmiştir. Bunun manası şudur: "Gayy", rüşdün zıddıdır. Rüşd ise, birşey vasıtasıyla gayeye ulaşılan şeye ulaşmak, onu elde etmek demektir. Binâenaleyh kim bir vasıta ile bir gayeye ulaşmak ister ama neticede gayesinin zıddı meydana gelirse bu durumu ifade için gayy tabiri kullanılır.

b) Bazıları da **gavâ** fiili, burada **beşeme** yani "usandı" anlamına gelir, yani "**Adem**, çok yemekten ötürü usandı, tıkandı" demektir. Keşşat sahibi şöyle der. Bu, hernekadar mâkabli meksur olan yâyı elife kalbedip de, mesela, فَنِيَ ve بَقِيَ kelimelerinde فَنَا ve بَقَا diyenlerin lehçesine, yani Tayy kabilesi lehçesine göre doğru olsa da, bu değersiz bir açıklamadır.

Bil ki bence bu konuda en evla olan ve gürültüyü kesecek şey, şöyle denilmesidir: "Bu hâdise, onun peygamberliğinden önce meydana gelmiştir ki biz bunu Bakara Sûresi'nde enine boyuna açıklamıştık. Burada mutlaka araştırılması gerekli bir husus şudur: Kur'ân'ın zâhiri her ne kadar **Hz. Âdem** (a.s)'in isyân edip şaştığına delalet etse de, hiç kimse **Hz. Âdem** (a.s)'in asi ve gâvi olduğunu söylemez. Sözümüzün doğruluğuna şunlar delâlet eder:

1) **Utbi** şöyle der: Bir elbiseyi biçip diken kimseye, "O, onu kesti, dikti" denilir. Ama, bu iş onun sanatı olmadığı ve o bu sanatla tanınmadığı müddetce, onun için, "Kesici, biçici, terzi" kelimeleri kullanılmaz. Bu zellenin **Hz. Âdem** (a.s)'den tek bir defa sâdır olduğu malûmdur. Binâenaleyh bu ismin onun hakkında kullanılmaması gerekir.

2) Bu hadisenin, onun peygamberliğinden önce sâdır olmuş olduğu kabul edilmesi halinde, artık Allah Teâlâ'nın onun tevbesini kabul edip, onu risâlet ve nübüvvetle şereflendirmesinden sonra, bu ismin onun hakkında kullanılması câiz olmaz. Bu, tıpkı kâfir olduktan sonra, Müslüman olan kimse hakkında: "O kâfirdir" manasında, kâfir كَانَ كَافِرًا denilmemesi gibidir. Hatta, bu hâdisenin peygamber olduktan sonra sâdır olmuş olsa bile, onun hakkında şu vasıfların kullanılması câiz değildir. Çünkü **Hz.**

Âdem (a.s), bu işten tevbe etmiştir. Bu da tıpkı müslüman bir kimsenin, içki içip veya zinâ edip, sonra bunlardan iyice tevbe ederse, artık onun hakkında, içkici veya zinakâr denilmemesi gibidir. İşte burada da böyledir.

3) "Asi-gâvi" şeklindeki sözlerimiz, Hz. Âdem (a.s)'in pek çok hususta, âsi ve Allah'ı tanımada şaşkın olduğu vehmini verir. Halbuki bu iki lafız Kur'an'da mutlak olarak değil, Hz. Âdem (a.s)'in âsi olduğu o hadise ile kayıtlı olarak zikredilir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "O, şu hususta âsi oldu" demiş olur. Bu ise, biraz önce bahsettiğimiz o yanlış vehme engel olur.

4) Allah Teâlâ'nın, başkasının söyleyemeceği-kullanamayacağı şeyi Hz. Âdem (a.s) hakkında kullanması câizdir. Bu tıpkı, efendinin kölesi ve çocuğu hakkında, âsi olmaları halinde, o efendiden başkasının o köle ve çocuk hakkında söyleyemeyecekleri şeyleri söylemesi gibidir.

Hz. Adem'in Nebi Yapılması

Cenâb-ı Hak, ثُمَّ اجْتَبَاهُ رَبُّهُ فَتَابَ عَلَيْهِ وَهَدَى *"Sonra Rabbi yine onu seçti, tevbesini kabul etti ve ona doğru yolu gösterdi"* buyurmuştur. Bu, "Sonra Allah onu seçti, onun tevbesini kabul etti, yani af ve mağfiretini ona yöneltti. Onu doğruya iletti ve böylece o, pişmanlığa, istiğfarda bulunmaya başladı. Allah da bunu kabul etti" demektir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in söylediği rivayet edilmiştir:

لَوْ جُمِعَ بُكَاءِ أَهْلِ دُنْيَا إِلَى بُكَاءِ داوود كَانَ بُكَاءُهُ أَكْثَرُ وَلَوْ جُمِعَ كُلُّ ذٰلِكَ إِلَى بُكَاءِ نُوحٍ لَكَانَ بُكَاءُ نُوحٍ أَكْثَرُ وَإِنَّمَا سُمِّيَ نُوحاً لِنَوْحِهِ عَلَى نَفْسِهِ وَلَوْ جُمِعَ كُلُّ ذٰلِكَ إِلَى بُكَاءِ آدَمَ لَكَانَ بُكَاءُ آدَمَ عَلَى خَطِيئَتِهِ أَكْثَرُ

"Şayet bütün dünyadakilerin ağlaması, Hz. Davud'un ağlamasına eklenseydi, (onunla mukayese edilseydi), Davud'un ağlaması daha çok olurdu. Bütün bunlar da, Hz. Nuh'un ağlamasına eklenseydi, Nûh'un ağlaması da bundan daha çok olurdu. Nûh adı, ona, çok ağladığı için verilmiştir. Bütün bunlarda, Hz. Âdem'in ağlamasına eklenip onunla mukayese edilseydi, Hz. Âdem'in hatasından ötürü ağlaması da, bunlardan daha çok olurdu."

Vehb İbn Münebbih şöyle demektedir: "Hz. Âdem çok çok ağlayınca, Allah Teâlâ ona vahyetti de ona, لَا إِلٰهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ وَبِحَمْدِكَ عَمِلْتُ سُوءاً وَظَلَمْتُ نَفْسِي فَاغْفِرْ لِي إِنَّكَ خَيْرُ الْغَافِرِينَ "Senden başka ilâh yoktur. Seni tenzih eder ve sana hamdederiz. Bir kötülük işledim, böylece nefsime zulmettim. O halde beni bağışla. Çünkü sen, bağışlayanların en hayırlısısın" demesini emretmiş, Hz. Âdem de bunları söylemiş, daha sonra da Cenâb-ı Hak ona, لَا إِلٰهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ وَبِحَمْدِكَ عَمِلْتُ سُوءاً وَظَلَمْتُ نَفْسِي فَارْحَمْنِي إِنَّكَ أَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ "Senden başka ilah yoktur. Seni tenzih eder ve sana hamdederiz. Bir kötülük işledim, böylece nefsime zulmettim. O halde bana merhamet et, acı. Çünkü, merhamet edenlerin en merhametlisi sensin, sen" de!" demiş, daha sonra da, ona yine لَا إِلٰهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ وَبِحَمْدِكَ عَمِلْتُ سُوءاً وَظَلَمْتُ نَفْسِي فَتُبْ عَلَيَّ

إِنَّكَ أَنتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ "Senden başka ilah yoktur. Seni tenzih eder ve sana hamdederiz Bir kötülük işledim, böylece nefsime zulmettim. Beni tevbeye muvaffak kıl. Çünkü sen, tevbeleri çok kabul eden ve merhametli olansın" de!" demiştir.

İbn Abbas (r.a), "Hz. Âdem (a.s)'ın, Rabbinden aldığı kelimeler" işte bunlardır" demiştir.

* *
*

Cennetten Dünyaya Gönderilmeleri

قَالَ اهْبِطَا مِنْهَا جَمِيعًا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُم مِّنِّي هُدًى فَمَنِ اتَّبَعَ
هُدَايَ فَلَا يَضِلُّ وَلَا يَشْقَىٰ ﴿١٢٣﴾ وَمَنْ أَعْرَضَ عَن ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنكًا
وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْمَىٰ ﴿١٢٤﴾ قَالَ رَبِّ لِمَ حَشَرْتَنِي أَعْمَىٰ وَقَدْ كُنتُ بَصِيرًا ﴿١٢٥﴾
قَالَ كَذَٰلِكَ أَتَتْكَ آيَاتُنَا فَنَسِيتَهَا وَكَذَٰلِكَ الْيَوْمَ تُنسَىٰ ﴿١٢٦﴾ وَكَذَٰلِكَ نَجْزِي مَنْ أَسْرَفَ وَلَمْ يُؤْمِن بِآيَاتِ
رَبِّهِ وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَشَدُّ وَأَبْقَىٰ ﴿١٢٧﴾

"Allah şöyle buyurdu: "kimimiz kimimize düşman olarak, hepiniz oradan inin. Artık ne zaman benden size hidayet gelir de, kim benim hidayetime uyarsa, o sapmaz, bedbaht olmaz" Kim benim zikrimden yüz çevirirse, onun hakkı da, dar bir geçimdir. Ve biz onu, kıyamet gününde, kör olarak haşrederiz. (Artık o zaman o), "Rabbim, beni niçin kör haşrettin? Halbuki ben, gören biri idim" demiştir. Allah da şöyle buyurmuştur: Öyledir, sana ayetlerimiz geldi de, sen onları terkettin. İşte bu gün de sen, öylece terkediliyorsun. İşte, israfa sapan ve Rabbinin ayetlerine inanmayanları biz böyle cezalandırırız. Ahiretin azâbı ise, elbette daha çetin ve daha süreklidir"

(Tâhâ, 123-127).

Cemi Yerine Tesniye Kullanılması

Bil ki bu ayetlerin başında yer alan ifadeyle ilgili şöyle bir soru sorulabilir: اهْبِطَا ifadesi, ya iki şahsa, ya da daha fazlasına yapılmış olan bir hitabtır. Binâenaleyh, eğer bu iki şahsa yapılan bir hitab ise, Cenâb-ı Hak daha nasıl bundan sonra, cemâata bir hitab olan, "*Artık ne zaman benden sizlere hidayet gelir de*" ifadesini söylemiştir? Yok eğer bu, ikiden fazla kimselere bir hitab ise, o zaman nasıl olup da tesniye ile اهْبِطَا "ikiniz inin" demiştir?

Alimler, bu sorunun cevabı hususunda şu izahları yapmışlardır:

a) **Ebu Müslim:** "Hitâb, hem zürriyetiyle birlikte **Hz. Âdem**'e, hem de, zürriyeti ile birlikte, **İblis**'edir. **Hz. Âdem**'le İblis, ayrı iki cins oldukları için, اِهْبِطَا "ikiniz ininiz" denilmesi, bu her bir cinsin kalabalık kimseleri ihtiva etmiş olmasından dolayı da, فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ denilmesi doğru olmuştur.

b) **Keşşâf Sahibi** şöyle demiştir: **Hz. Âdem** ve **Havva** (a.s), beşerin aslı ve beşerin kendilerinden çıkıp dallanıp budaklandığı sebep ve kök oldukları için, o ikisi, beşerin tamamı gibi kabul edilmiş ve onlara, tıpkı beşerin tamamına yapılan hitabla hitab edilmiş de böylece, çoğul olarak, فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ denilmiştir.

Allah Teâlâ'nın بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ *"Kiminiz kiminize düşman olarak"* ifadesine gelince **Kadi** şöyle der: "Bu ifadenin zahiri manasının bihakkın gerçekleşmesi hususunda, **İblis**'in ve şeytanların, insanların düşmanları; insanların da onların düşmanları olması yeter. Binâenaleyh buna, iki fırka içindekilerin birbirlerine karşı düşmanlığı da eklenirse, bunun da bu ifadenin içine girmesi imkansız olmaz."

Ayetteki فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ *"Artık ne zaman benden size hidayet gelir de, kim benim hidayetime uyarsa"* ifadesinde, bununla zürriyetin kastedildiğine dair bir delâlet bulunmaktadır. Alimler bu ayette geçen "hidayet"ten maksadın ne olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları bunun, "peygamber"; bazıları "ayetler[12]ve deliller", diğer bazıları da, "Kur'ân'dır" demişlerdir. Esasen bu hususta hakikatse şudur: "**Hudâ**, hidayet rehberi" delâlet etmek, kılavuzlamak demektir. Dolayısıyla bu ifadenin içine, yapılan bu izahların hepsi girer.

Hidayete Uyan Bedbaht Olmaz

Ayettekî فَلَا يَضِلُّ وَلَا يَشْقَى *"O sapmaz, bedbaht olmaz"* ifadesinde Cenâb-ı Hakk'ın, kendisine tâbi olanlara karşı kefil olduğu o hidayetle kastedilenin, delillere tâbi olma olduğuna dair, bir delâlet bulunmaktadır. Delillere tâbi olmak ise ancak, kendileriyle istidlâl ve amel edilmek sûretiyle mükemmelleşir. Durumu böyle olan kimseye, şaşmayacağı ve bedbaht olmayacağı konusunda kefil olmuştur. Bu hususta şu üç izah yapılmıştır.

a) "Bu kimse, dünyada sapmaz, ahirette bedbaht olmaz"

b) "Bu kimse, ahirette sapmaz ve bedbaht olmaz" Çünkü Allah onu cennete iletecek ve onu orada karar kıldıracaktır.

c) Bu kimse, dünyada sapıp, bedbaht olmaz.

Şayet, "Allah'ın hidayetine tâbi olan kimselerin başına da, dünyada bazan

12. Bu kelime matbû nüshamızda el-âhıru şeklindedir. Fakat Süleymaniye Damad İbrahim ve Fatih nüshalarında el-âyat şeklindedir ki mana buna göre verildi (ç).

bedbahtlık geliyor" denilirse, biz deriz ki: "Bu ifadeyle murad edilen, "O, dini konularda sapıtmaz ve din sebebiyle bedbaht olmaz" manasıdır. Binâenaleyh, eğer bedbahtlık bir başka sebepten dolayı meydana gelirse, bunda bir sakınca yoktur.

Kur'ân'dan Yüz Çeviren Sıkıntılı Yaşar

Allah Teâlâ, hidayetine tâbi olanlarına, va'dde bulununca, bunun peşinden, hidâyetinden yüz çevirenler hakkındaki vaidini ve tehdidini getirerek وَمَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي *"Kim benim zikrimden yüz çevirirse..."* buyurmuştur. **"ez. Zikr"** ifadesi, daha önce de beyân edildiği gibi, ilahi kitabları içine alabilir. Bu ifadeyle, "deliller"in murad edilmiş olması da mümkündür. فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكاً *"Onun hakkı da bir geçimdir"* cümlesindeki **dank** kelimesi, aslında, "darlık ve sıkıntı" demek olup, bu masdardır. Daha sonra bu, bir başka kelimenin sıfatı olarak getirilir de, meselâ مَنْزِلٌ ضَنْكٌ **"Dar ev"** ve عَيْشٌ ضَنْكٌ "Dar geçim" denilir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "sıkıntılık bir yaşayış ve hayat vardır" demek istemiştir.

Bil ki, kendisiyle tehdit edilen bu darlık, ya dünyada, ya kabir de, ya ahirette, ya dinde, yahut her şeyde veyahutta, her şeyin ekserisinde olabilir.

Dünyadaki Sıkıntı

Birincisine gelince, bu hususta bir kısım müfessir şöyle demiştir: Bu böyledir, çünkü müslüman, Allah'a tevekkül ettiği için, güzel bir yaşayışla yaşar. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"onu güzel bir yaşayışla yaşatırız"* (Nahl, 97) buyurmuştur. Kâfir ise, dünyaya düşkün olduğu ve devamlı bir şekilde daha fazlasını istediği için, onun hayatı dar ve sıkıntılıdır, hali karanlıktır. Hem, Cenâb-ı Hak bazı kâfirlere, küfürlerinden dolayı zillet ve meskenet damgasını vurmuştur. Nitekim O: *"Onların üzerine horluk ve yoksulluk damgası vuruldu. Allah'dan bir gazaba da uğradılar"* (Bakara, 61) *"Eğer onlar Tevrât'ı, İncil'i ve Rablerinden kendilerine indirileni dosdoğru tutsalardı. muhakkak ki hem üstlerinden, hem ayaklarının altından yiyeceklerdi"* (Maide, 66) *"Eğer o memleketler halkı iman edip de sakınmış olsalardı, elbette üzerlerine gökten ve yerden nice bereketler açardık"* (A'râf, 96) *"Artık, dedim, Rabbinizden mağfiret dileyin. Çünkü O, çok bağışlayıcıdır. O, üstünüze bol yağmur salıverir. Sizin mallarınızı, oğullarınızı da çoğaltır"* (Nûh, 10-12) ve *"Şu hakikat da: Eğer onlar o yol üzerinde dosdoğru gitselerdi, elbette onları bol bol sulardık"* (Cin, 16) buyurmuştur.

Kabirdeki Sıkıntı

İkincisine, yani bunun kabirde olmasına, kabir azâbına gelince, bu **Abdullah İbn Mesûd**'un, **Ebu Said el-Hudri**'nin, **Abdullah İbn Abbas**'ın görüşüdür. **Ebu Hureyre** bunu, Hz. Peygamber ref ederek, merfû bir hadisle şöyle demiştir: إِنَّ عَذَابَ الْقَبْرِ لِلْكَافِرِ قَالَ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَيُسَلَّطُ عَلَيْهِ فِي قَبْرِهِ تِسْعَةٌ وَتِسْعُونَ تِنِيناً *"Kabir azâbı, kafirleredir O, hayatım elinde olan Zât'a, Allah'a yemin ederim ki, şunu iyi biliniz: Kâfire*

kabrinde doksandokuz ejderha musallat edilir." (12/a) İbn Abbas (r.a), şöyle der: "Bu ayet, Esved İbn Abduluzzâ el-Mahzumi hakkında nazil olmuştur ki, bununla kabrin sıkması kastedilmiştir ki, orada onun kaburgaları birbirine girer..."

Ahiretteki Sıkıntı

Üçüncüsüne, yani bunun ahiretteki, cehennemdeki sıkıntı olmasına gelince, bu onların oradaki yiyeceklerinin, "darîc devenin yediği diken" zakkum olması, içeceklerinin de alabildiğine kaynar su ile, cehennemliklerin vücutlarından akan irin ve kan olmasıdır ki onlar orada, ne ölürler, ne yaşarlar. Bu, Hasan el-Basrî, Katâde ve Kelbî'nin görüşüdür.

Manevî Hayatta Sıkıntı

Dördüncüsüne, yani bunun dini haller hususundaki sıkıntı olmasına geline, İbn Abbas şöyle demiştir: "Sıkıntılı hayat, kişiye, hayır kapılarının daralması ve kişinin onlardan hiçbirine yol bulamaması demektir."

Şiblî'ye Hz. Peygamber (s.a.s)'in, إِذَا رَأَيْتُمْ أَهْلَ الْبَلاءِ فَاسْأَلُوا اللَّهَ الْعَافِيَةَ *"Belâya duçar olmuş kimseleri gördüğünüz de, Allah'dan afiyetini talep ediniz"* (12/b) hadisi sorulduğunda o şöyle demiştir: (Gerçek) Ehl-i belâ, Allah'dan habersiz olan kimselerdir. Binâenaleyh onların cezâları, Allah'ın onları, kendi nefisleriyle başbaşa bırakmasıdır. İnsanların kendisine bırakılmasından daha dar ve daha sıkıntılı olan hayat ne olabilir ki?."

Atâ'nın da şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ayette bahsedilen sıkıntılı hayat kâfirin hayatıdır. Çünkü o, ne mükâfaata, ne de cezâya inanmamıştır."

Genel Durumda Sıkıntı

Beşincisine, yani bu darlığın herşeyde veya her şeyin ekserisinde olmasına gelince, Hz. Ali'den Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: عُقُوبَةُ الْمَعْصِيَةِ ثَلاثَةٌ: ضِيْقُ الْمَعِيشَةِ وَالْعُسْرُ فِي الشِّدَّةِ وَأَنْ لاَيَتَوَصَّلَ إِلَى قُوتِهِ إِلاَّ بِمَعْصِيَةِ اللَّهِ *"Masiyetin cezâsı üçtür. Geçim darlığı, sıkıntılardaki zorluk ve, kişinin yiyeceğine ancak, Allah'a isyân ederek ulaşması"*

Kör Olarak Haşredilme

Cenâb-ı Hakk'ın, وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْمَى *"Ve biz onu, kıyamet gününde, kör olarak haşrederiz"* buyruğuna gelince, bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

a) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Biz onları kıyamet günü körler, dilsizler, sağırlar olarak yüzükoyun haşredeceğiz"* (İsrâ, 97) ve Tâhâ 102 ayetindeki **zurkan** *"gözleri gömgök bir halde"* kelimesinin körlükle tefsir edilmesi gibidir. Onun, "Görür bir

---

(12/a): Tirmizi Kıyame, 26 (4/639); Müsned 3/38 (Benzer hadis).
(12/b): Müsned, 5/231,235.

vaziyette diriltileceği, ama mahşere sürüldüğünde kör olacağı da" ileri sürülmüştür ki bu hususteki leh ve aleyhteki açıklamamız, (Tâhâ 102 ayetinin tefsirinde) geçmişti.

b) **Mücahid, Dahhâk** ve **Mukâtil** *"Hüccetleri görmekten kör olma"* manasını vermişlerdir ki bu, aynı zamanda, **Said İbn Cübeyr**'in, **İbn Abbas** (r.a)'dan yapmış olduğu bir rivayettir. **Kadi** şöyle der: "Bu görüş zayıftır. Çünkü, kıyamette kendilerine, hakkı batıldan ayrıldığının zuhûr etmesi için, Allah Teâlâ'nın onlara mutlaka, üzerlerinde oldukları, yaptıkları şeyin batıl olduğunu bildirmesi gerekir. Durumu böyle olan kimse ise ancak, mecazi olarak böyle vasfedilebilir ki, bundan maksat, onun, kıyametten önceki hayatının böyle olduğunun vurgulanmasıdır. Hem bu ifadeyle, o dünyada iken bu şekilde olmazsa, onun, *"Halbuki ben, gören biri idim"* ifadesi de bağdaşmaz. Bu itirazı, Cenâb-ı Hakk'ın, bu körlüğü, mükellefin dünyada iken, delilleri unutmasına bağlaması da destekler. Binâenaleyh şayet, ahirette meydana gelecek o körlük, bu unutma esnasında olmuş olsaydı, bunun, bu sebeple dünyada iken bir zararı olmayacağı gibi, mükellefe bu sebepten dolayı da, ahirette, bir zarar dokunmazdı."

Bil ki, bu itiraza karşı verilecek olan gerçek cevâp, bir başka delilden elde edilir ki o da şudur: Dünyada iken cahil olan ve o cehâletleri üzere bedenlerini terkeden rûhlar, ahirette de aynı cehâletlerini sürdürür. Bir de, o cehâlet, orada, rûhani elemlerinin en büyüğüne bir sebep haline dönüşür... Binâenaleyh, bu yolla, **Kadi**'nin Mu'tezili usûllere dayamış olduğu yol arasında, son derece büyük bir mesafe ve uzaklık vardır.

Cübbai şöyle demiştir: "onun amâ olarak haşredilmesinden murat, onun, kıyamet gününde, kendisiyle hayra nâil olacağı bir yola ulaşamaması; aksine, herhangi bir şeye varamayan ve yolunu bulamayan amâ, kör gibi; şaşkın kalakalmasıdır.

Cenâb-ı Hakk'ın قَالَ رَبِّ لِمَ حَشَرْتَنِي أَعْمَىٰ وَقَدْ كُنتُ بَصِيراً قَالَ كَذَٰلِكَ أَتَتْكَ آيَاتُنَا فَنَسِيتَهَا وَكَذَٰلِكَ الْيَوْمَ تُنسَىٰ *"(Artık o zaman o), "Rabbim, beni niçin kör haşrettin? Halbuki ben, gören biri idim" demiştir. (Allah da şöyle buyurmuştur:) öyledir, fakat sana ayetlerimiz geldi de sen onları terkettin. İşte bu gün de sen, öylece terkediliyorsun"* buyruğuna gelince, buradaki cevâbın ortaya konulması hususunda iki izah şekli bulunmaktadır:

1) Hidâyete uymayı terketmesi ve ondan yüz çevirmesine bir cezâ olmak üzere, Cenâb-ı Hak onun başına bu körlüğü getirmiştir.

2) Beşerî rûhlar, cahil ve rûhani hakikatler ile münasebet kurmaktan uzak ve sapkın oldukları vaziyette bedenlerini terkederlerse, bu ayrılıştan sonra da aynı hal üzere kalakalırlar ve rûhani olan ve acıları büyür. İşte bundan dolayı da Cenâb-ı Hak, ahirette bu körlüğün meydana gelmesini, dünyada delillerden yüz çevirmiş olmaya bağlamıştır.

مَعِيشَةً ضَنكًا *"Dar bir geçim"* ifadesini, "dünyadaki darlık" la tefsir eden kimse ise şöyle demektedir: "Allah dünyada zikrinden yüz çeviren kimse için, bu dünyada dar bir geçim, ahirette de körlük olduğunu beyân etmiştir."

Ayetteki وَكَذَٰلِكَ نَجْزِي مَنْ أَسْرَفَ وَلَمْ يُؤْمِنْ بِآيَاتِ رَبِّهِ *"İşte israfa sapan ve Rabbinin ayetlerine inanmayanları biz böyle cezâlandırırız"* buyruğu hakkında âlimler ihtilaf etmiştir. Bazıları: "şirk koştu ve kâfir oldu" manasını verirken, bazıları da, "Allah'a isyan etme konusunda haddi aştı ve israf etti" manasını vermiştir. Cenâb-ı Hak bundan neyin murad edildiğini, *"ve Rabbinin ayetlerine inanmayanlar"* ifadesiyle beyân etmiştir. Zira bu ifade, أَسْرَفَ "israf etti" ifadesinin bir tefsiri gibidir. Böylece Cenâb-ı Hak, durumu böyle olan bir kimseyi daha önce zikredilmiş olan "dar geçim" ve körlükle cezalandıracağını beyan etmiştir. Bundan sonra da, "ahiretin azâbının, daha çetin ve daha sürekli olduğu" nu beyan etmiştir. Onun daha çetin olması, azamet ve büyüklüğündendir; daha kalıcı olması ise, onun kesiksiz ve inkitâsız olması sebebiyledir.

★ ★
★

İbret Alınacak Durumlar

أَفَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ يَمْشُونَ فِي مَسَاكِنِهِمْ ۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِأُولِي النُّهَىٰ ﴿١٢٨﴾
وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَكَانَ لِزَامًا وَأَجَلٌ مُسَمًّى ﴿١٢٩﴾ فَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ
رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا ۖ وَمِنْ آنَاءِ اللَّيْلِ فَسَبِّحْ وَأَطْرَافَ النَّهَارِ لَعَلَّكَ تَرْضَىٰ ﴿١٣٠﴾

"Biz onlardan evvel nice nesilleri helak ettik. Bu onları hidayete sevketmedi mi? Halbuki kendileri de onların yollarında yürüyüp duruyorlar. Bunda sâlim akıl sahibleri için elbette ibret verici ayetler vardır. Eğer Rabbinden, önceden ***verilmiş bir söz ve belirlenmiş bir müddet olmasaydı, (muhakkak onlara da azab gelip çatardı) o halde sen, onların dediklerine sabret. Güneşin*** *doğmasından evvel de, batmasından evvel de Rabbini hamd ile tesbih et. Gecenin bir kısım saatlerinde ve gündüzün etrafında da tesbih et ki, rızayı ilâhiye eresin"*

(Tâhâ, 128-130).

Bil ki Allah Teâlâ, zikrinden yüz çevirenleri kıyamet günü nasıl haşredeceğini beyan edince, bunun peşinden mükelleflerin ibret almaları gayesiyle dünyada peygamberleri yalanlayanların başlarına gelen halleri zikrederek, أَفَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ

"Bu onları hidayete sevketmedi mi?" buyurmuştur. Ekseri imamların kıraati, yâ ile يَهْدِ şeklinde olup, bu kıraata göre, hidayet fiilinin fâili, ...كَمْ أَهْلَكْنَا "onlardan evvel nice asırları helâk etmemiz..." ifadesidir. **Kaffâl** şöyle der: "Bu kötülükten alıkoyan bir sebeb kabul edildiği gibi, geçmiş ümmetlerden pek çok kimsenin helak olması, muhatablar için bir açıklayıcı kabul edilmiştir." **Ebu Abdurrahman es-Sülemi**, bu fiili, nûn ile ...أَفَلَمْ نَهْدِ hidayete sevketmedik mi?" şeklinde okumuştur. **Zeccâc**, buna göre mananın, "Onlara, düşünmeleri ve tefekkür etmeleri halinde, sayesinde yol bulacakları bir beyanda bulunmadık mı?" şeklinde olduğunu söylemiştir. Ayetteki, *"Nice nesilleri helâk ettik"* ifadesi ile, Cenâb-ı Hakk'ın geçmiş ümmetlerden helâk ettiklerinin çok olduğu anlatılmak istenmiştir.

Cenâb-ı Allah, يَمْشُونَ فِي مَسَاكِنِهِمْ *"Halbuki kendileri de onların yollarında yürüyüp duruyorlar"* ifâdesi ile de şunu murad etmiştir: "**Kureyş**, geçmiş ümmetlerin içinde oldukları nimetlere ve başlarına gelen çeşitli helâklara delâlet eden o büyük âyetleri müşahede ediyorlar. Bunları görüp müşâhede edenin, herkesten fazla ibret alması gerekir."

Nuhâ'nın Anlamı

Cenâb-ı Hak, o ayetlerde, sâlim akıl sahibleri için birer ibret olduğunu beyan buyurmuştur. "**Ulû 'n-nühâ**", akıl sahibleri demektir. Daha doğrusu, nehy, aklın meziyyetine delâlet eder. Çünkü nehy (birşeyden geri durma ve geri durdurma), sayesinde kötülükten vazgeçen akıllı kimseler için söz konusudur. Bu tıpkı "ulûl'l-azm" (azim sahibi) şeklindeki sözümüzün, ihtiyatlı ve temkinli olan kimseler için, bir meziyet ve üstünlük ifade etmesi gibidir. İşte bundan ötürü bazı kimseler, "**ehlü'l-verâ, ehlü't-takva**" (verâ sahibi, takva sahibi) gibi tabirler kullanmışlardır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'i yalanlayıp, inkâr edenlere niçin peşin (hemen) azab verilmediğini beyan buyararak وَلَوْلاَ كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَكَانَ لِزَاماً وَأَجَلٌ مُسَمًّى *"Eğer Rabbinden, önceden verilmiş bir söz (hüküm) ve belirlenmiş bir zaman olmasaydı, (muhakkak onlara da azab gelip yapışırdı"* demiştir. Bu ifadede, takdim-tehir olup, takdiri, وَأَجَلٌ مُسَمًّى لَكَانَ لِزَاماً şeklindedir. Ayette geçen *"kelime"* nin, (sözün, hükmün) Allah Teâlâ'nın meleklerine bildirdiği ve **Levh-i** mahfuz'da yazmış olduğu şu husus olduğunda şüphe yoktur: **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in ümmeti, yalanlasalar bile onların cezâsı ertelenecek, geçmiş ümmetlerin başına geldiği gibi, onların başına "kökünü" kazıma" azabı gelmeyecektir. Alimler, bu azabın niçin, Muhammed Ümmetinin başına gelmeyeceği hususunda, değişik izahlar yapmışlardır: Bazıları: "Çünkü Allah, onlar içinde (yani Kureyşliler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ilk muhatabları içinde), iman edeceklerin olduğunu biliyordu" derken, bazıları: "Allah, onların neslinden iman edecek kimseler bulunacağını biliyordu. Şayet onlara azab indirecek olsa, bu azab hepsini içine almış olurdu demiştir. Diğer bazıları da: "Bu hususdaki hikmet gizlidir. Onu sadece Allah bilir"

demişlerdir. Ehl-i sünnet şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hakk'ın mâlikiyyet hükmü vardır: O, hiçbir sebeb olmaksızın, dilediğine fazlını, dilediğine azabını verir. Çünkü eğer O'nun fiili, bir sebeb ve illetten dolayı olmuş olsaydı, o zaman o illet ve sebeb kâdim ise, bu fiil de kadim olurdu; eğer hâdis ise, o zaman o illet de, başka bir illete muhtaç olurdu ve teselsül gerekirdi. İşte bundan ötürü, muhakkik âlimler: "Herşey, hiçbir illet ve sebebe bağlı olmaksızın, Allah'ın yaptığı ve yarattığıdır" demişlerdir.

Ecel-i Müsemmâ Ne Demektir?

Ayette bahsedilen *"ecel-i müsemmâ"* (belirlenmiş bir ecel, bir zaman) hususunda, şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Bu, "Eğer o azab için, yani Bedir Günü için belirlenmiş bir zaman olmasaydı..." demektir.

b) Bu, "Eğer âhirette o azab için belirlenmiş bir zaman olmasaydı" demektir ki bu ikinci görüş, doğruya daha yakındır. Buna göre ayetin manası, "Eğer bu azabın âhirete bırakılması şeklinde önceden verilmiş bir hüküm bulunmasaydı" şeklindedir. Bu tıpkı, *"Daha doğrusu, onlara va'dolunan asıl (azabın) vakti, o saattir (kıyamettir)"* (Kamer, 46) ayetinde ifade edildiği gibidir. İşte geçmişte verilmiş böyle ilâhi bir hüküm olmasaydı, o zaman onların Hz. Peygamber (s.a.s)'i yalanlayıp, eziyet etmelerine karşılık, onlar için ilâhi cezâ hemen verilirdi.

Allah Teâlâ daha sonra, eceline ulaşmadan hiç kimsenin helâk olmayacağını haber verince, Peygamberine, onların dediklerine sabretmesini emretmiştir. Bununla, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, onların sözlerinden, hoşlanmadıklarına sabretmesinin kastedildiğinde şüphe yoktur. Yine bunun, bazı müşriklerin, "Muhammed sihirbazdır, veya delidir veya şâirdir" gibi sözleri olması da muhtemeldir. Yine bununla, onların Hz. Peygamber (s.a.s)'i, iddia ettiği nübüvvet hususunda yalanlamalarının kastedilmiş olması muhtemel olduğu gibi, bu iddiasını kabul etmeleri de muhtemeldir. Çünkü bütün bunlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'i üzen, kederlendiren ve eziyet veren hususlardandır. Böylece Cenâb-ı Hak onu sabretmeye, Allah'ın dinine davet etmeyi sürdürmeye, üzerindeki risalet görevini ifâya ve müşriklerin ona karşı yaptıkları şeylerin, onu bundan vazgeçirmemesine teşvik etmiştir. **Kelbî** ve **Mukâtil**, bu ayetin kitâl (cihad) ayetleriyle mensûh olduğunu söylemişlerdir.

Hamd ve Tesbih Vazifesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ *"Rabbini hamd ile tesbih et"* buyurmuştur. Bu tıpkı *"Sabır ile, namaz ile (Allah'dan) yardım isteyin"* (Bakara, 153) ayeti gibidir. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

بِحَمْدِ رَبِّكَ ifadesi hal mahallinde olup, "Rabbin seni tesbihe muvaffak kılıp, sana yardım ettiği için, Rabbine hamdedicisin" demektir.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, sabrın hemen peşisıra tesbihi emretmiştir. Çünkü Allah'ı zikretmek teselli ve rahatlık sağlar. Zira mü'minin Allah'a kavuşmaktan başka rahatı yoktur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Tesbih'in Beş Vakit Namaza Delâleti

Alimler, bu "**tesbih**"in ne demek olduğu hususunda şu iki şekilde ihtilaf etmişlerdir: Ekseri alimler, bununla namazın murad edildiği kanaatindedirler. Bu görüşte olanlar, şu üç değişik görüş belirtmişlerdir:

a) Ayet, beş vakit namaza delâlet eder, fazlasına ve noksanına değil... Buna göre **İbn Abbas** (r.a): "Beş vakit namaz bu ayette mündemiçtir. "*Güneşin doğmasından evvel*" ifadesi, sabah namazına, "*(Güneşin) batmasından evvel*" ifadesi de öğle ve ikindi namazına delâlet eder. Çünkü bu ikisi, güneşin batmasından evveldir. Ayetteki, "*Gecenin bir kısım saatlerinde... tesbih et*" ifadesi akşam ve en son olan yatsı namazını içine alır. "*Gündüzün etrafında*" ifadesi de, gündüzün iki tarafında olan sabah ve akşam namazlarını, te'kid eden bir ifade olmuş olur. Bu tıpkı, "*Namazlara, bilhassa salat-ı vusta'ya devam edin*" (Bakara, 238) ayetindeki, "*salat-ı vusta*" ifadesi gibi (te'kiddir).

b) Ayet, beş vakit namaza ve fazlasına delalet eder. Ayetin beş vakit namaza delalet edişi şöyledir: Zaman, ya güneşin doğuşundan evvel veya batışından evveldir. O halde, gece ile gündüz bu iki ifadeye dahildir. Dolayısıyla farz namazların vakitleri, bu iki ifâde ile anlatılmıştır. Ayette geriye, "*Gecenin bir kısım saatleri*" ve "*Gündüzün etrafı*" ifadeleri kalır. "*Gündüzün etrafı*" ifadesi, nafile namazlara aittir.

c) Ayet, beş vakit namazın bir kısmına delâlet eder. Buna göre, "*güneşin doğmasından evvel*" ifadesi, sabah namazına; "*batmasından evvel*" ifadesi, ikindi namazına, "*gecenin bir kısım saatleri*" ifadesi, akşam ve yatsı namazına aittir. Binâenaleyh öğle namazı, hâriçte kalmış olur.

Birinci görüş daha kuvvetli olup, nazar-ı dikkâte alınması daha uygundur. Bütün bu görüşler, ayetteki "*tesbih et*" ifadesini "namaz kıl" manasına aldığımızda söz konusudur.

Ebu Müslim: "*Tesbih et*" ifadesini, Cenâb-ı Hakk'ı tenzih et" manasına hamletmek uzak bir ihtimal değildir. Buna göre ayet, "Bu sayılan vakitlerde Allah'ı tenzih et" demektir" der. Bu görüş, ayetin zâhirine ve bahsi geçen şeylere daha uygun bir görüştür. Çünkü Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'e önce, onların ileri sürdükleri yalanlama, şirk ve küfürlerine sabretmesini emretmiştir. Buna uygun olan ise, peygamberliğinin devam etmesi, onu ortaya koyabilmesi ve ona çağırabilmesi için, Allah'ı tenzihi emretmesidir. İşte bundan ötürü, Cenâb-ı Hakk, bütün vakitleri kapsayacak genel bir ifade kullanmıştır.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Gece Sükûnetindeki İbadet

Zikrin en efdâli geceleyin olanıdır. Çünkü insan zihninin en fazla derli toplu olduğu vakit o vakittir. Zira bu vakitlerde insanların hepsi, sessiz, sakin, hareketsiz ve insanın duyguları, diğer insanların hareket ve işlerinden kurtulmuştur. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, *"Gerçekten, gece kalkan nefis (yok mu), işte o, hem uygunluk itibariyle daha kuvvetli, hem kıraatce daha sağlamdır"* (Müzemmil, 6) ve *"Yoksa o, âhiretten korkarak, Rabbinin rahmetini umarak gecenin saatlerinde secdeye kapanan, kıyamda durur bir halde taat ve ibadet eden kimse hiç böyle olmayan gibi olur mu?* (Zümer, 9) buyurmuştur. Bir de gece, sükûnet ve rahat vaktidir. Binâenaleyh o esnada, insan kendisini ibadete verdiğinde, ibadet nefse zor, bedene ağır gelir. İşte bundan dolayı, daha fazla ecre ve sevaba müstehak olur.

BEŞİNCİ MESELE

Birisi gündüzün, iki tarafı (ucu) vardır. Öyleyse Cenâb-ı Hak niçin, *"Gündüzün etrafında (taraflarında)"* buyurmuştur. Halbuki evlâ olan, tıpkı, *"Gündüzün iki tarafında namaz kıl"* (Hûd, 114) ayetinde buyurduğu gibi, buyurması idi?" diyebilir. Buna, bazıları şöyle diyerek cevab vermişlerdir: "Ceminin (çoğulun) en azı ikidir. Binâenaleyh bu soru düşer." Bazı kimseler de, "Bu iş, yani gündüzün iki tarafının oluşu, her gündüzde tekrar ettiği için, böyle cemi ifade edilmiştir" demişlerdir.

Hak Teâlânın, لَعَلَّكَ تَرْضٰى *"Ta ki rıza'yı ilâhiye eresin"* ifadesi ile ilgili şu izahlar yapılmıştır:

a) Bu, tıpkı büyük bir padişahın, "Ey falanca, hizmetimle meşgul ol. Belki bundan, istifâde edersin" demesi gibidir. O, bu sözüyle, seni, nimet hususunda yüksek derecelere çıkaracağım" manasını kasteder. Dolayısıyla, Hak Teâlâ'nın bu ifadesi, *"Rabbin sana (bol bol) verecek ve böylece sen hoşnûd olacaksın"* (Duhâ, 5) ayetiyle, *"Ümid edebilirsin, Rabbin seni bir makam-ı mahmûda gönderecektir"* (İsrâ, 79) ayetlerine bir işaret olmuş olur.

b) Böylece sen, elde ettiğin sevâba razı olur, hoşnud olursun..."

c) Böylece sen, elde ettiğin şefaat hakkıyla hoşnud olursun" **Kisaî ve Âsım, tâ'nın** dammesiyle لَعَلَّكَ تُرْضٰى şeklinde okumuşlardır ki, mâna değişmez. Çünkü Allah Teâlâ onu memnun etti mi, peygamber O'ndan razı olmuş; o o'na razı olunca da, Allah'ı hoşnud etmiş olur.

★ ★
★

Dünya Hayatının Gerçek Mahiyeti

وَلَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِّنْهُمْ زَهْرَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ ۚ وَرِزْقُ رَبِّكَ
خَيْرٌ وَأَبْقَىٰ ﴿١٣١﴾ وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا ۖ لَا نَسْأَلُكَ رِزْقًا ۖ نَّحْنُ نَرْزُقُكَ ۗ وَالْعَاقِبَةُ
لِلتَّقْوَىٰ ﴿١٣٢﴾ وَقَالُوا لَوْلَا يَأْتِينَا بِآيَةٍ مِّن رَّبِّهِ ۚ أَوَلَمْ تَأْتِهِم بَيِّنَةُ مَا فِي الصُّحُفِ الْأُولَىٰ ﴿١٣٣﴾ وَلَوْ أَنَّا
أَهْلَكْنَاهُم بِعَذَابٍ مِّن قَبْلِهِ لَقَالُوا رَبَّنَا لَوْلَا أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ آيَاتِكَ مِن قَبْلِ أَن نَّذِلَّ
وَنَخْزَىٰ ﴿١٣٤﴾ قُلْ كُلٌّ مُّتَرَبِّصٌ فَتَرَبَّصُوا ۖ فَسَتَعْلَمُونَ مَنْ أَصْحَابُ الصِّرَاطِ السَّوِيِّ وَمَنِ اهْتَدَىٰ ﴿١٣٥﴾

"Onlardan bir sınıfa, kendilerini fitneye düşürmemiz için faydalandırdığınız dünya hayatına ait zinetlere ve debdebelere sakın gözlerini dikme! Rabbinin rızkı, hem daha hayırlı, hem daha süreklidir. Ailene namazı emret, kendin de, ona sebat ederek devam eyle. Biz, senden bir rızık istemiyoruz. Seni Biz, rızıklandırırız. Akibet, takvâ erbabınındır. Dediler ki: "O, bize Rabbinden bir mucize getirmeli değil miydi?" Evvelki kitablardakinden apaçık bürhan gelmedi mi ki onlara? Eğer biz onları daha önce, azâb ile helâk etmiş olsaydık, muhakkak diyeceklerdi ki, "Ey Rabbimiz, bize bir peygamber gönderseydin de, şu zillet ve rüsvaylığa uğramadan evvel, ayetlerine tâbi olsaydık ya!" De ki: "Hepimiz, beklemedeyiz. Siz de, gözetleye durun. Çünkü, dümdüz bir yolun sahipleri ve ehli kimlermiş, hidayete erenler kimlermiş, yakında bileceksiniz"

(Tâhâ, 131-135).

Bil ki, Allah Teâlâ, peygamberine o müşriklerin söylediklerine sabretmesini ve kendisini tesbih edip anmaya yönelmesini emredince, bunun peşinden de, iki gözünü, müşriklerin yararlandığı şeylere yöneltip dikmekten nehyetmesini zikrederek, وَلَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ *"Sakın iki gözünü dikme"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Cenâb-ı Hakk'ın bu hitabı ile ilgili şu iki açıklama yapılmıştır.

a) Bununla, gözün bakması kastedilmiştir. Bu görüşte olanlar şöyle demişlerdir: "Gözün bakışının manası, yönelmesi, bakılan şey, güzel görüldüğü ve beğenildiği için, ona uzun uzadıya bakmak ve bakışları ondan döndürmemek demektir. Bu tıpkı, Kârun'un gözcülerinin yaptığına benzer. Çünkü onlar, *"Nolurdu, Kârun'a verilen (şu servet) gibi bizim de olsaydı. O, hakikaten büyük bir pay, sahibidir"* (Kasas, 75) demişler, ilim ve iman sahibi kimseler de bunlara, *"Yazıklar olsun size. Allah'ın sevâbı iman ve iyi amel eden*

kimseler için daha hayırlıdır" (Kasas, 80) şeklinde mukabele etmişlerdir. Bu ifadede, uzatılmayan ve uzun uzun dikilmeyen bakışların afvedildiği, neticesi bulunmaktadır. Bu tıpkı bir kimsenin, bir defa bir şeye bakıp, sonra o şeyden sarf-ı nazar ederek gözünü yumması gibidir. Güzel ve süslü şeylere bakma, insanların tabiatına yerleşmiş olan bir şey gibi olunca, *"sakın iki gözünü dikme"* denilmiştir ki, yani, "sen, normal olarak yaptığın şeyleri yapma" demektir. Müttaki kimseler, zalimlerin yaptıkları binalara ve köşklere, fasıkların, giyim kuşam, binit, vs. gibi hususlardaki imkanlarına karşı göz yummanın, iltifat etmemenin vücûbiyyeti hususunda çok şiddet göstermişlerdir. Çünkü onlar bu şeyleri, bakanların gözleri için, yani onlar baksınlar diye edinmişlerdir. Binâenaleyh, onlara bakan onların gayelerine alet olmuş ve onların bu şekilde davranmalarını desteklemiş gibi olur.

b) **Ebu Müslim:** "Hz. Peygamber'in, *"sakın gözlerini dikme"* nehyedildiği şey bakmak değil, üzülmektir, yani, onların sahip olduğu dünyalıları elde edemediğin için, üzülme" demektir demiştir.

İKİNCİ MESELE
Dünyalık Hırsının Yersizliği

Ebu Râfi şöyle der: "Hz. Peygamber'e bir misafir geldi. Derken, beni bir yahudiye satmam ya da ödünç para almam için yolladı. Yahudi de: "Allah'a yemin olsun ki, ben bunu rehinsiz yapmam" dedi. Ben onun sözünü Hz. Peygamber'e haber verince, o bana, zırhını götürmemi emretti de, işte bunun üzerine Cenâb-ı Hakk'ın, *"sakın gözlerini dikme"* ayeti nazil oldu. Hz. Peygamber (s.a.s) de, إِنَّ اللَّهَ لَا يَنْظُرُ إِلَى وَلَا إِلَى أَمْوَالِكُمْ وَلَكِنْ يَنْظُرُ إِلَى قُلُوبِكُمْ وَ أَعْمَالِكُمْ *"Allah sizin sûretlerinize ve mallarınıza bakmaz. Fakat o, kalblerinize ve amellerinize nazar eder"* (13) buyurmuştur. "**Ebu'd-Derdâ** da: "Dünya, yurdu olmayanların yurdu ve malı olmayanların malıdır. Bunları, aklı olmayan biriktirir" demiştir. **Hasan el-Basri**'de: "Ahmak insanlar olmasaydı, dünya harab olurdu" derken, **Hz. İsa** (a.s.)'da: "Dünyayı rab edinmeyiniz; eğer edinirseniz, o sizi kul haline getirir" demiştir. **Urve İbn ez-Zübeyr**'in de hükümdarların yanında olan debdebeyi gördüğünde bu ayeti okuduğu, ve: "Namaza! Namaza! Allah size merhamet etsin" dediği rivayet edilmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın إِلَى مَا مَتَّعْنَا بِهِ ifadesine gelince bu, "kendisiyle lezzetlendirdiğimiz şeye gözlerini dikme" anlamındadır. İmta': idrak edilen, tadılan güzel bir manzara; duyulan ve coşturan bir ses; koklanan güzel bir koku ve giyim kuşam ve evlilik gibi şeylerle lezzetlendirmek, faydalandırmak anlamındadır. Nitekim Arapça'da أَمْتَعَهُ إِمْتَاعاً وَمَتَّعَهُ تَمْتِيعاً "Falancayı faydalandırdı, denilir. **Tefil sîğası**, çokluk ve kesret ifade eder. Cenâb-ı Hakk'ın, أَزْوَاجاً مِنْهُمْ ifadesine gelince bu, "O kafirlerden birbirlerine benzeyen ve benzer olan bir topluluğa" demek olup, buradaki **ezvac** kelimesi, eşya için söz konusu olan, "benzerlik ve birbirine benzeme..." anlamından

13. Müslim, Birr, 34 (4/1987); İbn Mace, Zühd, 9 (2/1368)

alınmıştır. Bu böyledir, zira o kâfirler, doğrudan uzaklaşma hususunda birbirlerinin benzerleridirler. **İbn Abbas** (r.a), bu ifadeye, "onlardan bazı gruplara" anlamını verirken, **Kelbî** ve **Zeccâc** "onlardan bazı adamlara" anlamını vermişlerdir.

Ayet-i kerimedeki زَهْرَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا *"dünya hayatına ait zinetlere"* ifadesine gelince, bu kelimenin mansub olmasına dair şu dört açıklama yapılmıştır:

a) Burada bir zem olduğu için, yani "ihtisas" tan dolayı mansûbtur.

b) مَتَّعْنَا fiilinin, أَعْطَيْنَا "verdik" manasını ihtiva etmesinden ve bu kelimenin onun ikinci mefûlü olmasından dolayı...

c) **Bihi** zamirinin mahallinden bedel olması sebebiyle...

d) **Zevî** kelimesinin takdiriyle, **ezvâcen** kelimesinden bedel olarak...

Buna göre **şayet**, "insanlar hakkında "**zehre**" kelimesinin kullanılması ne demektir?" denilirse, biz deriz ki: "**Zehre**" kelimesinin manası, süs ve alımlılık demektir. Nitekim bu kelime tıpkı, أَرِنَا اللَّهَ جَهْرَةً (Nisa, 153) ifadesinde olduğu gibi, **masdar** sîğasındadır. Bu kelimenin, salih kimselerin giyim kuşamlarına önem vermemeleri ve benizlerinin uçuk olmasına mukabil, berikilerin yüzlerinin parlak ve elbiselerinin güzel olması sebebiyle, dünyanın süs ve zinetleri diye nitelendirilerek, **zâhir** kelimesinin çoğulu olması da muhtemeldir.

Ayetteki لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ *"kendilerini fitneye düşürmemiz için..."* ifadesine gelince, alimler bu hususta da şu izahları yapmışlardır:

a) "Biz onları bununla azâblandıralım... diye", Bu da Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Artık onların ne malları, ne evlâtları seni imredirmesin. Allah bunlar sebebiyle ancak kendilerini dünya hayatında azâba çarpdırmayı diler"* (Tevbe, 55) ayeti gibidir.

b) **İbn Abbas** (r.a): "Bu, "Tarafımdan onları saptırmak için" anlamındadır" demiştir.

c) **Kelbî** ve **Mukâtil**: "onların mükellefiyetlerini ağırlaştırmak için" anlamındadır. Çünkü; dünya ve dünyalık şeyler mevcûtken, elde edilmişken, ondan yüz çevirerek Allah'a yönelmek, bunlar mevcût değilken bu işi yapmadan daha zordur. İşte bundan dolayı, fakirlerin Allah'ın hizmetine yönelmeleri, ona ibadet etmeleri, yalvarıp yakarmaları, zenginlerinkinden daha çoktur. Bir de, dünyalık elde edenler üzerinde pekçok çeşit mükellefiyetler bulunmasaydı, onlara o mükellefiyetler de gerekli olmazdı. Bir de, isyan edebileceklerin, o isyanlardan kaçınmaları, bundan âciz olup o şeyi yapabilecek durumda olmayanlarınkinden daha zordur. İşte bütün bu açılardan, fazla dünyalık elde etmek, mükellefiyette de zorluklara sebeb olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Resûlüne, وَرِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَأَبْقَى *"Rabbinin rızkı, hem daha hayırlı, hem daha süreklidir"* demiştir. "Bundan muradın "senin mükafata dair elde edeceğin matlûb ve netice, onların elde ettiklerinden daha hayırlı ve daha kalıcıdır. Çünkü bu devam edecek ve kesilmeyecektir. Halbuki onlara verilen dünyalığın hali böyle değildir" şeklinde olduğu gayet açıktır. Bu ifadeyle, "elde ettiğin o azıcık dünyalığı tâat ile birleştirdiğinde, bu senin için, netice açısından, daha hayırlı ve daha kalıcıdır" şeklinde olması da muhtemeldir. Böylece Cenâb-ı Hak, dünya hususundaki rızkı zikretmiş ve kişi o hususta razı olup katlandığında, neticesinin güzel olacağını belirtmiştir. Bununla, Peygambere verilmiş olan nübüvvet ve yüce derecelerin kastedilmiş olması da muhtemeldir.

Namazı Yaymak

Cenâb-ı Hakk'ın وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلٰوةِ *"Ehline namazı emret..."* ifadesine gelince, bazıları bunu, onu akrabalarına hamlederken, bazıları da bunu, "dinine mensup olan herkese" manasına almışlardır ki, bu manaya daha yakındır. Her ne kadar "ehl" sözüyle, kişinin meskeninde bulunanların kastedilmesi muhtemel ise de, tıpkı *"o ehline namazı ve zekâtı emrederdi"* (Meryem, 55) ayeti gibidir. Çünkü, namaza dikkat çekmek ve namazı, vakitleri içinde emretmen, ümmetten diğer kimseler için değil de, ancak ailesi için mümkündür... Yani, "Biz, sana nasıl namazı emretmişsek, sen de onu kavmine emret" demektir.

Cenâb-ı Hakk'ın وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا *"ona sebat ederek devam eyle"* buyruğuna gelince, bununla, "Sen onlara emrettiğin gibi, bu işe bilfiil kendin de devam et... Çünkü, yapmak suretiyle va'zu nasihatta bulunmak, söylemek sûretiyle nasihatta bulunmaktan daha mükemmel ve daha etkilidir. Hz. Peygamber (s.a.s), bu ayet nazil olduktan sonra her sabah Hz. Ali (r.a) ve Fatıma (r.anhâ)'ya giderek, "Namaza!" derdi. O bunu aylarca sürdürdü.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bunu onlara kendi menfaatlarından dolayı emrettiğini ve kendisinin, menfaatlardan uzak ve beri olduğunu, لَا نَسْـَٔلُكَ رِزْقًا نَّحْنُ نَرْزُقُكَ *"Biz, senden bir rızık istemiyoruz. Seni biz, rızıklandırırız"* beyan etmiştir. Bu ifade ile ilgili olarak birkaç açıklama yapılmıştır:

1) Ebu Müslim şöyle demiştir: "Bu, Allah Teâlâ'nın, hem peygamberden, hem de ümmetinden ibadeti isteyip onlardan, tıpkı efendilerin kölelerinden haraç (kâr) istemeleri gibi, kendisine rızık vermelerini istemediğini gösterir. Bu tıpkı, *"cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım. Ben onlardan bir rızık istemiyorum. Bana yedirmelerini de istemiyorum"* (Zâriyat, 56-57) ayetinde ifâde edildiği gibidir.

2) Ayetteki, *"senden rızık istemiyoruz"* ifadesi, "senden ne kendin, ne de âilen

için rızık istemiyoruz. Aksine seni de, ehlini de biz rızıklandırıyoruz. Binâenaleyh gönlünü âhiret işlerine ver" demektir. İnsanların, "Allah'ın işinde olanların Allah da işinde olur' şeklindeki sözleri de bu manadadır.

3) Bu: "Biz sana namazı emredince, bu emir, biz senin namazından istifâde edelim diye değildir" demektir. İşte bu mana, *"Biz, senden bir rızık istemiyoruz"* "Aksine Biz seni dünyada çeşitli nimetlerle, âhirette mükafaatla rızıklandırırız" diye ifade edilmiştir. **Abdullah b. Selâm** (r.a) şöyle der: "Hz. Peygamber (s.a.s), âilesinin başına bir darlık ve sıkıntı geldiğinde, onlara namaz kılmalarını emreder ve bu ayeti okurdu."

Bil ki ayette, çalışıp-çabalamayı bırakmaya bir ruhsat ve izin manası yoktur. Çünkü Cenâb-ı Hak, müttakileri anlatırken, *"(Onlar), ticaret ve alış-verişin, kendilerini Allah'ı zikirden, namazlarını dosdoğru kılmaktan ve zekâtlarını (bi-hakkın) vermekten alıkoyamadığı yiğitlerdir"* (Nûr, 37) buyurmuştur.

Hak Teâlâ'nın وَالْعَاقِبَةُ لِلتَّقْوٰى *"Âkıbet takva erbabınındır"* ifadesi, "En güzel sonuç, takva erbabının, yani Allah'dan ittikâ eden, korkup çekinen kimselerindir" demektir. Cenâb-ı Allah bu tavsiyenin peşisıra kâfirlerin şüphelerine yer vererek. Sanki daha önce geçen, *"Sen, onların dediklerine sabret"* (Tâhâ, 130) buyruğunun bir tamamlayıcısı olmak üzere, onların, لَوْلَا يَأْتِينَا بِآيَةٍ مِنْ رَبِّهِ *"Bize, o, Rabbinden bir mucize getirmeli değil miydi?"* dediklerini nakletmiştir. Yahut da onlar, bu sözleri ile, Peygamberin, kendilerine bir mucize getirmeden, kendilerini iman etmekle mükellef tuttuğunu anlatmak istemişlerdir. Çünkü onlar, bir başka ayette de, *"Evvelki (peygamberlere) gönderildiği gibi; o da bize bir mucize getirsin"* (Enbiyâ, 5) demişlerdir. Cenâb-ı Hak onların bu sözlerine, أَوَلَمْ تَأْتِهِمْ بَيِّنَةُ مَا فِي الصُّحُفِ الْأُولَىٰ *"Evvelki kitablarınkinden apaçık bir bürhan gelmedi mi ki onlara?"* diye cevab vermiştir. Bu ifade ile ilgili şu izahlar yapılmıştır:

a) Peygamber (a.s), eğitim ve öğretim görmediği, hiçbir hocadan ders almadığı halde, Kur'ân'da anlatılanlar, onların kitablarındakilerle uyum sağladığına göre, bu bir gaybtan haber vermedir, dolayısıyla bir mucizedir.

b) Evvelki kitablardaki beyyineler (açıklamalar) o kitablarda bulunan, Hz. Muhammed (s.a.s)'in geleceğine ve peygamber olarak gönderileceğine dâir müjdelerdir.

c) **İbn Cerir (et-Taberi)** ve **Kaffâl** şöyle demişlerdir: "bu, "Helâk ettiğimiz evvelki (geçmiş) ümmetlerin haberlerinden, evvelki kitablarda yer alan şeylerin delilleri onlara gelmedi mi?" demektir. Çünkü o ümmetler, çeşitli mucizeler isteyip, mucizeler geldiğinde de bunları kabul etmeyince, onların azablarını nasıl hemen (peşin peşin) veriyorduk, (bunu bilmiyorlar mı?) Binâenaleyh bu kâfirlerin, çeşitli mucizeler

istemelerinden ötürü başlarına gelecek halin, onların başlarına gelen haller gibi olmayacağını onlara Kur'ân'da yapıldığı için, Kur'ân-ı Kerim "geçmiş kitablarda olanların beyyinesi" diye tavsif edilmiştir. Bil ki, "beyyineye" râci olan zâmir, bu kelime "burhân" ve "delil" manasına olduğu için müzekker getirilmiştir.

Nebi Geldikten Sonra Bahane Kalmaz

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu mükellefiyet hususunda, onların her türlü mazeret ve sebebini (engelini) ortadan kaldırdığını beyan ederek, وَلَوْ اَنَّا اَهْلَكْنَاهُمْ بِعَذَابٍ مِنْ قَبْلِهِ لَقَالُوا رَبَّنَا لَوْلاَ اَرْسَلْتَ اِلَيْنَا رَسُولاً *"Eğer Biz onları daha önce azab ile helâk etmiş olsaydık muhakkak diyeceklerdi ki: "Ey Rabbimiz, bize bir peygamber gönderseydin ya..."* buyurmuştur. Bundan maksad şudur: "Onların işte böyle söylemeleri ve bunun onlar için bir mazeret sayılması mümkündü. Fakat artık seni onlara peygamber olarak gönderdik ve senin dilinle onların lehlerine -aleyhlerine herşeyi açıkladık. Dolayısıyla kendileri için hüccet getirebilecekleri hiçbirşey kalmamıştır. Aksine bütün deliller aleyhlerinedir."

Ayetteki *"daha önce"* ifadesi ile, "Hz. Muhammed'i peygamber olarak göndermenden önce..." manası kastedilebileceği gibi, "Onun beyyineleri ortaya koymasından önce..." manası da kastedilmiş olabilir. Buna göre şayet, "Helâk edecek olanın böyle demesi doğru olmadığı halde, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Eğer biz onları daha önce azâb ile helâk etmiş olsaydık muhakkak diyeceklerdi ki..."* demiş olmasının hikmeti nedir?" denilirse, biz deriz ki: Bu, "Onlar kıyamet günü böyle diyeceklerdi" demektir. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, *"Şu zillet ve rüsvaylığa uğramadan evvel"* buyurmuştur. Bu ise, ancak âhiret azabı için kullanılır.

Özürlülerin Ahirette Mükellef Tutulmaları

Ebu Sâ'id el-Hudri (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

يَحْتَجُّ عَلَى اللّٰهِ تَعَالَى يَوْمَ الْقِيَامَةِ ثَلاَثَةٌ: اَلْهَالِكُ فِى الْفَتْرَةِ يَقُولُ لَمْ يَأْتِنِى رَسُولٌ وَاِلاَّ كُنْتُ اَطْوَعَ خَلْقِكَ لَكَ وَلِى «لَوْلاَ اَرْسَلْتَ اِلَيْنَا رَسُولاً» وَالْمَعْلُوبُ عَلَى عَقْلِهِ يَقُولُ: لَمْ تَجْعَلْ لِى عَقْلاً اَنْتَفِعُ بِهِ، وَيَقُولُ الصَّبِىُّ كُنْتُ صَغِيراً لاَ اَعْقِلُ فَتُرْفَعُ لَهُمْ نَارٌ وَيُقَالُ لَهُمْ اُدْخُلُوهَا فَيَدْخُلُهَا مَنْ كَانَ فِى عِلْمِ اللّٰهِ تَعَالَى اَنَّهُ شَقِىٌّ وَيَبْقَى مَنْ فِى عِلْمِهِ اَنَّهُ سَعِيدٌ فَيَقُولُ اللّٰهُ تَعَالَى لَهُمْ عَصَيْتُمُ الْيَوْمَ فَكَيْفَ بِرُسُلِى لَوْ اَتَوْكُمْ

"Kıyamet günü, şu üç (kısım) kimse Allah'a karşı hüccet getirir: 1) Fetret devrinde (peygamber gönderilmemiş olduğu bir dönemde) yaşamış ve ölüp gitmiş olanlar. Bu kimse, "bana hiçbir peygamber gelmedi. Yoksa kulların içinde sana en itaatli kimse olurdum" der ve Hak Teâlâ'nın, "Bize bir peygamber gönderseydin..." ayetini okur. 2) Deli olanlar. Bunlar, "Ey Rabbimiz, bize istifâde edeceğimiz bir akıl vermedin" derler. 3) Çocuk (iken ölenler). Bunlar da: "Ben küçüktüm, aklım ermez

bir yaşta öldüm" derler. Bunlar için cehennemin kapıları açılır ve "Haydi girin" denilir. Oraya, Allah'ın, ezeli ilmi ile şaki (cehennemlik) olduklarını bildikleri girer. Yine ezeli ilmi ile sa'id (cennetlik) olduklarını bildikleri (dışarıda) kalır. Cenâb-ı Hak onlara "Bu gün siz Bana bile asi oldunuz. Ya peygamberlerim size gelmiş olsaydı onlara yapacağınızı bir Ben bilirim."

Kâdi, bu hâdisi tenkid eder ve "Aklı olmayanlara, Cenâb-ı Hakk'ın azab etmesi uygun düşmez yakışık almaz" der.

Ayetle İlgili Bazı Meseleler

Bil ki bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **Cübbâî:** "Bu ayet, Allah Teâlâ'nın, kulları için lütuflerini yaratmasının vâcib olduğuna delalet eder. Çünkü bununla, Cenâb-ı Hakk'ın, kulları için, iman etmelerine vesile olacak şeyleri yapmasının vâcib olduğu manası kastedilmiştir. Eğer o böyle yapmasaydı kulları, "Ey Rabbimiz, iman edebilmemiz için bize şunu yapmalı değil miydin? veya "Şayet bize peygamber gönderseydin biz de senin ayetlerine tabi olurduk" diyebilirlerdi. Eğer onlara peygamber gönderilmesi halinde dahi onların iman etmeyecekleri malum olmuş olsaydı, bu takdirde bir hüccet olmazdı. Dolayısıyla, iman edecekleri ve peygambere itaat edecekleri, malum olması (ilm-i ilahide bilinmiş olması) halinde ancak bunun bir hüccet teşkil edebileceği meydana çıkmış olur.

İKİNCİ MESELE **Ka'bî şöyle der:** Ayetteki *"Ey Rabbimiz bize bir peygamber gönderseydin biz de senin ayetlerine tabi olurduk"* ifadesi, Allah Teâlâ'nın kulların (karşı) delillerini kabul edeceğine ve *"O (Allah) yapacağından mes'ûl olmaz"* (Enbiya, 23) ayetinin, Cebriyenin anladığı gibi, "Allah'tan gelen haksızlık da adalettir" manasında olmadığına, aksine bunun, "Allah'dan sadece adalet sudûr eder. Binâenaleyh Allah Teâlâ'nın, kulların hüccetlerini kabul ettiği sabit olmuştur. Şayet insanlar, kendilerine emredilen şeyleri yapmaya kadir olmasa idiler, bu durumda ellerine en büyük bir koz geçmiş olurdu."

ÜÇÜNCÜ MESELE Alimlerimiz şöyle derler: "Bu ayet vücûbun (farziyetin), ancak şeriat ile tahakkuk ettiğini gösterir. Çünkü eğer, şeriat gelmeksizin, bir cezâ söz konusu olsaydı, o zaman bu ceza, şeriat gelmezden önce bulunmuş olurdu.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, sûreyi bir tehdid ile bitirerek, قُلْ كُلٌّ مُتَرَبِّصٌ *"De ki: "Hepimiz beklemedeyiz"* yani "siz de biz de işin neticesinin ne olacağını gözetliyoruz" buyurmuştur. Bu gözetlemenin, ya cihâd emrini, yahut da İslam için devlet ve kudretin zuhûr etmesini bekleme şeklinde, ölümden önce olması muhtemel olduğu gibi, ölümü gözetleme şeklinde olması da muhtemeldir. Çünkü iki taraf da, karşı tarafın ölümünü gözler. Yine bunun ölümden sonrası için olması da muhtemeldir.

Bu da (kıyametle) mükafaat ve cezânın verilişidir. Çünkü ahirette hak tarafları, batıl taraftarından, hakiya Allah'ın çeşitli ikramlarda bulunup, batılcıya çeşitli horluk, hakirlik ve rüsvaylık vermesi suretiyle ayırdedilecektir. İşte o zaman *"Dümdüz bir yolun sahibleri ve ehli kimlermiş, hidayete erenler kimlermiş, yakında bileceksiniz"* Bu, şek manasında olmayıp, aksine kâfirleri zecr ve tehdid üslûbundadır. Allah en iyi bilendir.

★ ★
★

ENBİYA SURESİ

Yüzoniki ayet olup, Mekkî'dir

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

Vahiy Karşısında İnsanların Tutumu

اقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ مُعْرِضُونَ ۝١ مَا يَأْتِيهِم مِّن ذِكْرٍ مِّن رَّبِّهِم مُّحْدَثٍ إِلَّا اسْتَمَعُوهُ
وَهُمْ يَلْعَبُونَ ۝٢ لَاهِيَةً قُلُوبُهُمْ ۗ وَأَسَرُّوا النَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا هَلْ هَٰذَا إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ ۖ
أَفَتَأْتُونَ السِّحْرَ وَأَنتُمْ تُبْصِرُونَ ۝٣

"İnsanların hesapları yaklaştı. Böyleyken, onlar gaflet içindeler, yüz çeviricidirler. Rablerinden kendilerine yeni bir ihtar gelmeye dursun, onlar bunu mutlaka istihzâ ederek ve kalbleri oyuna dalarak dinlerler. Zalimler gizli fısıltı ile (şöyle) konuştular: "Bu sizin gibi (olan) bir insandan başka mıdır? Kendiniz görüp dururken, şimdi sihre mi geleceksiniz?"

(Enbiya, 1-3).

Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın اقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ *"İnsanların hesapları yaklaştı"* ifadesiyle alâkalı birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
"Hesap Yaklaştı" Deyiminin Manası

Yaklaşmak, ancak zaman ve mekan itibariyle düşünülebilir. Burada, mekan açısından yaklaşmak imkansızdır. Böylece, zaman açısından yaklaşmanın kastedildiği anlaşılmış olur. Buna göre mana, "insanların hesaba çekilme zamanları yaklaştı" şeklinde olur.

İKİNCİ MESELE

"Birisi şöyle diyebilir. Bu ifadeden sonra, takriben altıyüz sene geçmesine rağmen hâlâ hesap gelmediği halde nasıl olur da yaklaşmakla nitelenebilir?"

Buna şu üç açıdan cevap verilebilir:

a) "Bu, Allah katında yakındır" anlamındadır. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, *"senden azâbın çabucak gelmesini istiyorlar. Allah, vadinden asla caymaz. Doğrusu, Rabbinin indinde bir gün sizin sayacaklarınızdan bin yıl gibidir"* (Hac, 47) ayetidir.

b) Görüleceği zaman her ne kadar uzak olsa dahi, her gelecek yakındır. Uzak olan, olmuş bitmiş sona ermiş şeylerdir. Nitekim şair

فَلاَ زَالَ مَا تَهْوَاهُ أَقْرَبُ مِنْ غَدٍ / وَلاَزَالَ مَا تَخْشَاهُ أَبْعَدُ مِنْ أَمْسِ

"Daima arzuladığın şey, sana yarından daha yakındır; kendisinden hep korka durduğun şeyse, dünden daha uzaktır"

c) Bir muâmelenin süresi bir sene sonra dolacaksa, henüz bir ay geçtiğinde, "vade yaklaştı" denilemez. Ama geçen müddet, kalandan çok olursa, "vade yaklaştı" denilebilir. İşte bu izaha göre ulema, "Bunda, kıyametin yaklaştığına bir delâlet vardır" demişlerdir. İşte bu sebepten dolayı Hz. Peygamber de, بُعِثْتُ أَنَا وَالسَّاعَةُ كَهَاتَيْنِ *"(Hz. Peygamber iki parmağını göstererek) Ben ve kıyamet şu iki şey gibi (birbirimize yakın) gönderildik"* buyurmuştur. İşte, yine bu sebepten dolayı "Hz. Muhammed (s.a.s) ile, nübüvvet meselesi son buldu" denilmiştir. Bütün bunlar, geriye kalan mükellefiyet süresinin, dünyanın geçen ömründen daha az olmasından dolayıdır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Allah Teâlâ, bundan mükellefler için bir fayda bulunduğu için bu yaklaşmadan bahsetmiştir. Böylece bu, mükellefi, günahlarını telafi etmeye daha fazla yaklaştırmış, bundan daha fazla korktuğu için de günahlardan daha fazla sakındırmış olur. Allah en iyi bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ölüm zamanını gizlemenin mükellefler için daha faydalı olması gibi, kıyameti gizlemek de daha faydalı olduğu için, onun da zamanı tayin edilmemiştir.

BEŞİNCİ MESELE

"Kıyamet günü"ne "hesap günü" denilmesinin faydası şudur: Hesap, kişinin durumunu ortaya koyar. Binâenaleyh, hesap kelimesinin sağlayacağı korku daha büyük olur.

ALTINCI MESELE

Ayetteki "insanlar" sözüyle, hesapla alâkası olmayanlar değil, hesapla ilgisi olanların kastedilmesi gerekir ki bunlar da mükellefferdir. **İbn Abbas** (r.a) bu ifadeyle müşriklerin kastedildiğini söylemiştir ki bu, müşriklerin sıfatlarına dair kendisini takib eden delilden dolayı, cins ismin, muhtevasına girenlerin hepsine değil de bir kısmına verilmesi (itlak edilmesi kabilindendir.

Kâfirlerin Gafleti

Cenâb-ı Hakk'ın وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ مُعْرِضُونَ *"Böyleyken, onlar gaflet içindeler,*

yüz çevirmektedirler" ifadesine gelince, bilki Allah Teâlâ onları şu iki şeyle, yani gaflet ve yüz çevirmekle vasfetmiştir. Gaflete gelince bu, "onlar hesap verecekleri hususunda gafildirler, habersizdirler. Akıllarının iyilik ve kötülük yapanların mutlaka karşılıklarını göreceğini bilmesine rağmen, akıbetlerinin nereye varacağını tefekkür etmezler. Sonra onlar, kendilerine okunan ayetlerden ve peygamberlerden ötürü gaflet uykusundan ve cehâlet dalgınlığından uyandıklarında, yine yüz çevirdiler ve, kulaklarını tıkadılar" demektir.

Cenâb-ı Hak مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنْ رَبِّهِمْ مُحْدَثٍ *"Rablerinden kendilerine yeni bir ihtar gelmeye dursun..."* ifadesine geline, bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İbn Ebi Able, مِنْ ذِكْرٍ ifadesinin mahallinden sıfat olmak üzere, ref ile مُحْدَثٌ (muhdesun) şeklinde okumuştur.

İKİNCİ MESELE

Allah Teâlâ bunu, onların yüz çevirici olduklarını beyan etmek için zikretmiştir. Zira, Allah Teâlâ, belki öğüt alırlar diye, onların tekrar tekrar dikkatlerini çekmek ve onlara öğüt vermek için, zaman zaman zikr ve ihtarı yenilemiş, ayetten sonra ayet, sûreden sonra süre getirmiştir. Bu ise onların, sadece oyun ve istihzâlarını, artırmıştır.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Halku'l-Kur'ân İddiası

Mu'tezile, bu ayetle, Kur'ân'ın muhdes olduğuna istidlâl ederek şöyle demiştir: "Kur'ân zikirdir. Zikir ise, muhdestir. O halde Kur'ân, muhdestir. Kur'ân'ın zikir olduğunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, Kur'ân'ı zikrederken söylediği, *"O ancak, alemler için bir öğüttür, zikirdir"* (Kalem, 50), *"Şüphesiz ki o, senin ve kavmin için bir zikirdir, bir öğüttür"* (Zuhruf, 44) *"Zikirli, (şerefli) Kur'ân'a yemin olsun"* (Sad, 1), *"Şüphesiz ki, zikri (Kur'ân'ı) Biz indirdik, Biz..."* (Hicr, 9), *"O ancak, bir zikir ve apaçık bir Kur'ân'dır"* (Yasin, 69) ve *"Bu, indirmiş olduğumuz mubarek bir zikirdir"* (Enbiya, 50) ayetleridir. Zikrin muhdes olmasının delili, hem buradaki, *"Rablerinden kendilerine yeni bir (muhdes) ihtar gelmeye dursun"* ayeti, hem de Şuara sûresindeki *"Kendilerine O Rahmandan yeni bir öğüt gelmeye dursun"* (Şuara, 5) ayetleridir. İşte bütün bunlar, Kur'ân'ın muhdes olduğu hususunda, bir nas gibidirler."

Buna şu iki açıdan cevap verebiliriz:

1) Cenâb-ı Hakk'ın, *"o ancak, alemler için bir öğüttür"* (Kalem, 52(ayetiyle, *"Bu, indirmiş olduğumuz mübarek bir zikirdir"* (Enbiya, 50) ayetleri, harflerden ve seslerden meydana gelmeye bir işarettir. Binâenaleyh biz bu ifadeye, bir de, Cenâb-ı Hakk'ın *"Rablerinden kendilerine yeni bir ihtar gelmeye dursun"* ifadesini ilave edersek, o zaman, harflerden ve seslerden meydana gelen şeyin "hâdis" olması gerekir ki, bu konuda münakaşa yoktur, bilakis bunun hadis olduğu zaruri olarak bilenen bir husustur. Münakaşa ancak, kelâmullahın bir başka anlamda kadim olması, hususundadır.

2) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Rablerinden kendilerine yeni bir ihtar gelmeye dursun"* ifadesi, her zikir olanın "hadis" olduğuna değil, tam aksine, muhdes olanın "zikr" olduğuna delâlet eder. Bu, tıpkı bir kimsenin, "Bu beldeye, bu şehre, fazıl bir kimse gelmesin. Onlar ona mutlaka buğzederler" demesi gibidir. Çünkü bu, her adamın faziletli olması gerektiğine delâlet etmeyip, tam aksine, o adamlar içinde faziletli kimselerin bulunduğuna delâlet eder. Durum böyle olunca da, ayet ancak, bazı "zikr"in muhdes olduğuna delâlet eder. Binâenaleyh ayetin nazmı şu şekilde olur: "Kur'ân, zikirdir. Zikrin bazısı muhdestir." Bu ifade, hiçbir sonuç vermez. Bu, hür kimsenin, "İnsan, hayvandır (canlıdır). Bazı hayvanlar ise, attır" şeklindeki sözünün, hiçbir netice vermemesi gibidir. Böylece, onların kesin diye zannettikleri bu şeyin, kesinlik şöyle dursun, zayıf bir zannı dahi ifade etmediği ortaya çıkmış olur.

Kâfirlerin Vahiyle Alay Etmeleri

Cenâb-ı Hakk'ın إِلَّا اسْتَمَعُوهُ وَهُمْ يَلْعَبُونَ لَاهِيَةً قُلُوبُهُمْ *"... onlar bunu mutlaka istihzâ ederek ve kalbleri oyuna dalarak"* ifadesine gelince, bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE Bu, hem kâfirler için bir zem, hem de başkalarını benzerini yapmaktan mendir. Çünkü, duyulan şeyden istifâde, ancak kalb ile ilgili olan tefekkür ve düşünce ile sağlanır. Onlar, onu dinlediklerinde oyun ve eğlenceye daimişlarsa, kendisinde hayvanların da insanlara müşterek olduğu sırf dinlemeyi elde etmiş olurlar.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onları kınayışını, *"kalbleri oyuna dalarak"* ifadesiyle de tekid etmiştir. لَاهِيَةً (lâhiye) kelime, bir kimse bir şeyden gaflet edip ondan habersiz olduğunda söylenilen, لَهِيَ عَنْهُ (Lehâ anhu) ifadesinden gelmektedir. Lu'b kelimesi, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Dünya hayatı ancak, bir oyun ve eğlenceden ibarettir"* (Hadid, 20) ayetinde de olduğu gibi, onların, manası, "alay etmek ve eğlenmek" demek olan lu'b (oyun) ile meşgul olmalarının, manası, "gaflet etmek, habersiz olmak, oyalanmak" demek olan lehve bağlı olduğuna dikkat çekmek için, "lehv" kelimesinden önce zikredilmiştir. Çünkü onlar, hak'dan habersiz olup gafil oldukları için lu'b'e dalmışlardır. Doğruyu en iyi bilen Allah'dır.

İKİNCİ MESELE Keşşaf sahibi, ayet-i kerimedeki وَهُمْ يَلْعَبُونَ لَاهِيَةً قُلُوبُهُمْ ifadelerinin, "müteradif" veyahut, "mütedahil" (birbiri içinde düşünülen) olan iki hal ifadesi olduğunu söylemiştir. Ref ile Lâhiyetun şeklinde okuyanlara göre, hâl bir tane olmuş olur. Çünkü (bu okuyuşa göre), لَاهِيَةٌ قُلُوبُهُمْ ifadesi, Cenâb-ı Hakk'ın وَهُمْ ikinci haberidir.

وَأَسَرُّوا النَّجْوَى Cümlesinin İzahı

Cenâb-ı Hakk'ın وَأَسَرُّوا النَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا *"Zalimler gizli bir fısıltı ile (şöyle) konuştular"* ifadesine gelince, bu ifadeyle ilgili şu iki soru bulunmaktadır:

Birinci soru: Necvâ tenâcî (fısıldaşmak) masdarından bir isim olup, bu zaten, ancak gizli olur. O halde, daha Cenâb-ı Hakk'ın, وَأَسَرُّوا النَّجْوَى "fısıltıyı gizlediler" demesinin manası nedir?

Cevap: Bu "onlar, onu gizleme hususunda çok gayret gösterdiler ve onu, hiç kimsenin anlamayacağı bir biçimde yaptılar" demektir.

İkinci soru: Burada أَسَرَّ denilmesi beklenirken, niçin cemi olarak أَسَرُّوا getirilmiştir?

Cevap: الَّذِينَ ظَلَمُوا ifadesi, onların, gizledikleri o şey hususunda aşırı ve haddi aşmış olan bir zulûm damgasını yediklerini belirtmek için **esarrû** fiilinin faili olan kârdan bedel tutulmuştur. Veyahutta أَكَلُونِي الْبَرَاغِيثُ tarzındaki kullanışı doğru bulan lehçe nazar-ı itibara alınmıştır. Yahut bu ifade "zem" üzere mahallen mansuptur. Veyahutta bu, haberi أَسَرُّوا النَّجْوَى ifadesi olan ve kendisinden önce gelen, bir mübtedâdır. Buna göre kelamın takdiri, وَهٰؤُلَاءِ أَسَرُّوا النَّجْوَى "Bunlar, fısıltıyı gizlediler" şeklinde olur. Böylece, onların yaptıklarının bir zulûm olduğunu tescil ve kayıt için, zahir isim, zamirin yerine konulmuş olur.

Müşriklerin Gizlice Söyledikleri Söz

Ayetteki هَلْ هٰذَا إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ أَفَتَأْتُونَ السِّحْرَ وَأَنْتُمْ تُبْصِرُونَ *"Bu sizin gibi (olan) bir insandan başka mıdır? Kendiniz görüp dururken, şimdi sihre mi geleceksiniz?"* ifadesine gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

Keşşâf sahibi şöyle der: "Bu ifadenin tamamı, **en-necva** kelimesinden bedel olarak mahallen mansûb olup kelamın takdiri, وَأَسَرُّوا هٰذَا الْحَدِيثَ şeklindedir. Takdirin, "onlar fısıltıyı gizlediler ve bu sözü gizlediler" şeklinde olması da muhtemeldir.

İKİNCİ MESELE

Onlar bu sözü şu iki sebepten dolayı gizlemişlerdir:

a) Bu, aralarındaki bir meşkeret ve, Hz. Peygamberin işini yakmanın yollarını arama hususundaki görüşüp konuşma gibi bir şeydir. Bir şeyi görüşenlerin örfü ve adeti ise, o şeyi, düşmanlarından gizleme hususunda alabildiğince gayret göstermeleridir.

b) Onların, bunu fısıldamaları, sonra da Allah'ın Resûlüne ve müminlere, "Eğer iddia ettiğimiz şey hak ise, bizim gizlediğimiz şeyin ne olduğunu bize haber verin bakalım!" demiş olmaları da mümkündür.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Nebinin Beşer Olmasının Lüzumu

Onlar, Hz. Peygamberin, nübüvvetini şu iki şekilde **tenkid** etmişlerdir:

a) Onun, kendileri gibi bir beşer olması.

b) Getirdiği o şeyin, (iddialarınca) sihir olması... Bu iki tenkid

de yersizdir. Birincisine gelince, nübüvvetin doğruluğu süret ve şekillere değil, mucizelere ve delillere dayanır. Çünkü, şayet onlara peygamber olarak melek gönderilmiş olsaydı, onun peygamber olduğu, meleğin şeklinden ve kılığından, bilinemezdi. Bu bilme işi, özel bir bilgi (ilim) gerektirirdi. Aynı durum, "beşer" olan hakkında da böyle olunca, beşerin peygamber olması gerekr. Hatta beşere gönderilenin, bir beşer olması daha evlâdır. Çünkü kişinin kendi benzerlerinden bir şeyi alıp kabul etmesi daha uygun olur, o onunla daha iyi ünsiyet kurar. İkincisine gelince, yani Hz. Peygamber (s.a.s)'in getirdiğinin bir sihir olması ve onların onu bir sihir zannetmesine gelince, bu da bir cehâlettir. Çünkü peygamberin Kur'ân ve diğer şeylere dair getirdiği herşeyin durumu gayet açık olup, bu hususta bir aldatma, göz boyama ve karışıklık bulunmamaktadır. Hz. Peygamber (s.a.s) de, onların da fesahat ve belâgat ehli ve erbâbı olmalarına ve, nübüvvetini geçersiz kılma hususunda son derece hırslı ve istekli olmalarına rağmen, onlara zaman zaman Kur'ân'la meydan okumuştur. Onun nübüvvetini ibtâl etme hususunda yapılacak olan en tesirli şey, Kur'ân'a muarazada bulunmaktır. Binâenaleyh, onlar şayet bu muârazayı yapabilselerdi, onların bunu yapmamaları, bırakmaları düşünülemezdi. Çünkü, bir işin yapılması için her türlü vasıta ve sebep bir araya gelir, her türlü engel de ortadan kalkarsa, o iş mutlaka yapılır ve meydana gelir. Binâenaleyh, onlar bunu yapamadıklarına göre, bu bize, Kur'ân'ın bizzât mucize olduğunu ve onların da, Kur'ân'ın bu durumunu bilip anladıklarını gösterir. Binâenaleyh, Kur'ân'ın durumu, bahsettiğimiz şekilde olunca,daha nasıl, "O, bir sihirdir?" denilebilir. Bütün bunlar, onların, Kur'ân'ın doğru, hak kelâm olduğunu bildiklerine; ancak ne var ki; bu konuda inâd ederek zayıf halklarına karşı gerçeği örtbas etmek için böyle dediklerine delâlet eder.

★ ★
★

Kâfirlerin Keyfi Muzice İstekleri

قَالَ رَبِّي يَعْلَمُ الْقَوْلَ فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ ۖ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٤﴾ بَلْ قَالُوا أَضْغَاثُ
أَحْلَامٍ بَلِ افْتَرَاهُ بَلْ هُوَ شَاعِرٌ فَلْيَأْتِنَا بِآيَةٍ كَمَا أُرْسِلَ الْأَوَّلُونَ ﴿٥﴾ مَا آمَنَتْ
قَبْلَهُم مِّن قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا ۖ أَفَهُمْ يُؤْمِنُونَ ﴿٦﴾

"(Onlara) dedi ki: Rabbim, gökteki, yerdeki (her) sözü bilir. O hakkıyla işidici, kemâliyle bilicidir" Dediler: "Hayır, (bunlar) saçma sapan rüyâlardır. Hayır, onu kendisi uydurmuştur. Hayır, o, bir şairdir. Bunlar değilse, o halde, evvelkilere gönderildiği gibi, o da bize bir mucize getirsin." Onlardan önce helâk ettiğimiz hiçbir memleket (halkı) iman etmedi de, (şimdi) bunlar mı iman edecekler?"

(Enbiya, 4-6).

Hak Teâlâ'nın, *"(Onlara) dedi ki: "Rabbim, gökteki, yerdeki (her) sözü bilir. O, hakkıyla işidici, kemâliyle bilicidir"* ifadesi ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Hz. Peygamber (s.a.s)'in sözünün nakli manasında ayet قَالَ رَبِّي Dedi ki "Rabbim" şeklinde okunmuştur. Bu, **Hamza, Kisâî** ve **Âsım**'ın **râvisi Hafs**'ın kıraatidir. Diğer kıraat imamları ise, **Kâf**'ın zammesi, **elif**'in hazfı ve lâmın sükûnu ile, ...قُلْ *"De ki..."* şeklinde okumuşlardır.

İKİNCİ MESELE Allah Teâlâ, bu sözü, onlardan naklettiği şeylerin peşinden getirdiğine göre, bunun, onların söyledikleri şeylere bir cevap gibi olması gerekir. Buna göre **Hz. Peygamber** (s.a.s) sanki şöyle demektedir: "Sizler her ne kadar sözünüzü ve tenkidinizi gizlediyseniz de, bilin ki benim Rabbim bütün bunları bilir ve O, bunların peşini bırakmaz." Böylece onlar, aynı şeyi tekrar yapmasınlar diye şu şekilde tehdid edilmişlerdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE **Keşşâf sahibi** şöyle der: "Eğer sen, "Hak Teâlâ'nın, *"Gizli fısıltı ile (şöyle) konuştular"* ifadesinden ötürü, bu ayette de, *"sözü bilir"* yerine "sırrı bilir" denilmeli değil miydi?" dersen, ben derim ki **"söz"** lafzı, hem gizliyi, hem açığı içine alan genel bir ifadedir. Binâenaleyh, "sözü bilme" tabirinde, "gizliyi fazlasıyla bilme" manası vardır. O halde bu onların fısıldaşmalarını bildiğini anlatma hususunda Cenâb-ı Hakk'ın, "sırrı bilir" demesinden âdeta daha te'kidli olmuş olur. Bu, Hak Teâlâ'nın *"sırrı bilen (Allah)"* (Furkan, 6) demesinin, "onların sırrını bilir" demesinden daha te'kidli olması gibidir.

İmdi, eğer: "Cenâb-ı Hak, Furkan sûresinde, *"De ki: "Ona göklerde ve yerdeki sırrı bilen indirdi"* (6. ayet) ayetinde, niçin daha te'kidli bir ifade getirmemiştir? dersen, ben derim ki: "O'nun heryerde sözün daha te'kidlisini getirmesi vâcib değildir. O, bazan te'kidli, bazan daha te'kidli ifadeyi kullanır. Diğer taraftan, fark şudur: Cenâb-ı Hak burada, önce onların gizlice fısıldaştıklarını öne almıştır. Böylece o, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Rabbim, onların gizlediklerini bilir" demesini kastetmiş ve böylece de, **kavl** (sözü) lafzını, mübalağa için "bunun" yerine koymuştur. Cenâb-ı Hak burada ise, *"De ki, "onu göklerde ve yerdeki sırrı bilen indirdi"* (Furkan, 6) diyerek, zâtını anlatmayı kastetmiştir. Bu tıpkı, *"O, allamu'l-guyûbtur"* (gaybları

bi-hakkın bilendir) (Tevbe, 78) ve *"Gaybı bilen Rabbim hakkıçün... Ne göklerde ne yerde bir zevre mikdarı O'ndan kaçmaz"* (Sebe, 4) ayetleri gibidir.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Kâfirlerin Kur'ân Hk. Şüpheleri

Cenâb-ı Hak bu ayette, semi (işitici) oluşunu, "alim" (bilici) oluşundan önce zikretmiştir. Çünkü önce sözü dinlemek, sonra onun manasını anlayıp-bilmek gerekir.

Hak Teâlâ (kâfirlerden naklen:) *"Dediler: "Hayır, (bunlar) saçma-sapan rüyalardır. Hayır, onu kendisi uydurmuştur. Hayır, o bir şâirdir. Bunlar değilse, o halde evvelkilere gönderildiği gibi, o da bize bir ayet (mucize) getirsin"* buyurmuştur. Bil ki o, tekrar onların *"Bu sizin gibi (olan) bir insandan başkası mıdır?"* gibi sözlerini nakletmeye başlamış ve sonra *"(Onlar) dediler ki: Hayır, (bunlar) saçmasapan rüyalardır. Hayır, onu kendisi uydurmuştur. Hayır, o bir şâirdir"* buyurmuş, böylece burada onların bu beş sözünü nakletmiştir. Binâenaleyh onların sözlerinin sırası şöyledir: Onlar sanki, "Biz onun insan olmasının, Allah'ın elçisi olmasına mani olduğunu iddia ediyoruz. Bunun bir mâni teşkil ettiğini kabul etmesek bile, Kur'ân'ın bir mucize olduğunu kabul etmiyoruz. Sonra Kur'ân'ın fesâhatinin insanların kudreti dışında olduğu söylenecek olsa dahi, biz diyoruz ki, bunun benzerinin getirilmesi mümkün olmayan bir sihir olması niçin câiz olmasın? Binâenaleyh eğer o Kur'ân'ın, son derece rekik (dolaşık karmaşık) olduğunu iddia edersek, saçmasapan rüyalar olduğunu söyleriz. Yok onun, rekâket ile fesâhat arası bir söz olduğunu iddia edersek, Kur'ân'ı **Muhammed** (s.a.s)'in uydurduğunu söylemiş oluruz. Yok onun, fasih bir kelâm olduğunu iddia edersek, o zaman da onun, diğer şâirlerin fasih sözleri gibi bir söz olduğunu söylemiş oluruz. O halde, bütün bu ihtimallere göre de, onun bir mucize olduğu sabit olmaz" demişlerdir.

Onlar bu ihtimalleri sayıp döktükten sonra, *"Bunlar değilse, o halde, evvelkilere gönderildiği gibi, o da bize bir mucize getirsin"* demişlerdir ki bununla, "Onlar, **Hz. Musa** (a.s) ve **Hz. İsa** (a.s)'dan nakledilen mucizeler gibi, bu ihtimallerden hiçbirinin söz konusu olamayacağı çok açık ve net bir mucize istemişlerdir" manası kastedilmiştir.

Keyfi Mucize İsteklerini Red Sebebi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, en son soruya (şüpheye), مَا آمَنَتْ قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا أَفَهُمْ يُؤْمِنُونَ *"Onlardan önce helâk ettiğimiz hiçbir memleket (halkı helâk olup gitti), iman etmedi de şimdis bunlar mı iman edecekler"* diyerek cevap vermiştir ki bu, "Bunlar, peygamberlerinden mucizeler isteyen, mucizeler geldiğinde iman edeceklerine söz veren ama o zaman da sözlerinden dönüp, aksini yapan ve bundan dolayı Allah'ın helâk ettiği kavimlerden, daha âsidirler. Binâenaleyh eğer onlara istedikleri mucizeleri gönderecek olsaydık, onlar sözlerinden, daha ileri bir şekilde dönerlerdi" demektir.

Hasan el-Basrî (r.h) şöyle demiştir: "Onların istedikleri (mucize) verilmemiştir. Çünkü Allah'ın kanunu (sünnetullah), istedikleri her mucizeyi verdikten sonra, yine de yalanlamaya kalkışanların üzerine, mutlaka kökü kazıma azabının ineceği şeklindedir. Halbuki Cenâb-ı Hakk'ın, özellikle Ümmet-i Muhammed hakkındaki hükmü bunun aksinedir. İşte bundan ötürü, onlara istedikleri mucizeleri göndermemiştir."

★ ★
★

Nübüvvet Beşeriyette Baştan Beri Vardır

وَمَآ أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ إِلَّا رِجَالًا نُّوحِيٓ إِلَيْهِمْ فَسْـَٔلُوٓا۟ أَهْلَ ٱلذِّكْرِ إِن كُنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٧﴾ وَمَا
جَعَلْنَٰهُمْ جَسَدًا لَّا يَأْكُلُونَ ٱلطَّعَامَ وَمَا كَانُوا۟ خَٰلِدِينَ ﴿٨﴾ ثُمَّ صَدَقْنَٰهُمُ ٱلْوَعْدَ فَأَنجَيْنَٰهُمْ
وَمَن نَّشَآءُ وَأَهْلَكْنَا ٱلْمُسْرِفِينَ ﴿٩﴾ لَقَدْ أَنزَلْنَآ إِلَيْكُمْ كِتَٰبًا فِيهِ ذِكْرُكُمْ
أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٠﴾

"Biz, senden evvel de, kendilerine vahyettiğimiz bazı erkeklerden başkasını (peygamber) göndermedik. Eğer bilmiyorsanız, bilenlere sorun. Biz, onları yemek yemeyen birer cesed olarak yaratmadık. Onlar, ebedi de değillerdi. Sonra Biz onlara olan va'dimizin doğruluğunu gösterdik de, hem kendilerini, hem de dilediklerimizi kurtardık, iftiracıları ise helâk ettik. Andolsun, size öyle bir kitab indirdik ki, bütün şan ve şerefiniz ondadır. Hâlâ akıllanmayacak mısınız?

(Enbiya, 7-10).

Bil ki Allah Teâlâ onların, *"Bu sizin gibi bir insandan başkası mıdır?"* (Enbiya, 3) şeklindeki ilk sorularına: *"Biz, senden evvel de, kendilerine vahyettiğimiz bazı erkeklerden başkasını (peygamber) göndermedik"* diye cevap vermiş ve böylece bunun, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'den önceki peygamberler hakkındaki örfü (âdeti-sünneti) olduğunu ve bunun, onların elinden zuhûr eden mucizelerden ötürü, onların peygamber olmalarına mâni olmadığını, dolayısıyla onlar hakkında bunun doğru olması halinde, Hz. Muhammed'in elinde de, onların elinde zuhûr eden mucizelerin benzerleri zuhur ettiği için, bir insan oluşunun dedikodusunun yapılamıyacağını beyan buyurmuştur.

Ehl-i Kitabın Bu Konudaki Bilgisi

Ayetteki فَسْئَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ ifadesi şu manayadır: Allah Teâlâ, onların, vahye mazhar olan peygamberlerinin melek değil insan olduklarını anlamaları için, ehl-i zikre,

(bilenlere) yani ehl-i kitaba sormalarını emrediyor. Cenâb-ı Hak, bunları onlara (sormaya) sevketmiştir. Çünkü onlar, **Hz. Peygamber**'e düşman olma hususunda müşriklerin yolunda idiler. Nitekim Allah Teâlâ, *"Sizden evvel kendilerin kitab verilenlerden ve Allah'a eş tanıyanlardan da, mutlaka incitici birçok (laf) işiteceksiniz"* (Al-i İmran, 186) buyurmuştur.

Ehl-i Kitaba Güvenilebilir mi?

İmdi, eğer, "Yahudi ve Hristiyanlar güvenilir olmadıkları halde Cenâb-ı Hak niçin, müşriklere peygamberin durumunu onlardan sormalarını emretmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Onların haberleri mütevâtir derecesine varıp, tam kesinlik noktasına ulaştığında, bu câizdir. Bu tıpkı mü'minlerin haberleri ile amel edildiği şekilde, kâfirlerin mütevatir olan haberleri ile bazan amel edilmesi gibidir." Bazı kimseler, ayetteki, "ehl-i zikir" ile, ehl-i Kur'ân'ın kastedildiğini söylemişlerdir ki bu, uzak bir ihtimaldir. Çünkü bu ayette bahsedilen (müşrikler), Kur'ân'ı ve **Hz. Peygamber**'i tenkid eden, reddeden kimselerdir.

Yine pek çok fukahânın, halktan bir kimsenin, bir âlimin fetvasına başvurmasına ve müctehidin bir başka müctehidin sözünü (fetvasını) alabileceğine bu ayeti delil getirmesine gelince, bu da uzak bir ihtimaldir. Çünkü bu ayet, şifâhi bir hitab olup, bilhassa bu hâdise hakkındadır ve sadece Yahudi ve Hristiyanlarla ilgilidir.

Peygamber Yiyip İçen Bir İnsandı

Daha sonra Cenâb-ı Allah, **Hz. Muhammed** (s.a.s) den önce geçen peygamberleri, "yemek yemeyen birer cesed kılmadığını "beyan buyurmuştur. Bu hususla ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: Ayetteki, *"yemek yemeyen"* ifadesi, **"cesed"** kelimesinin sıfatı olup, mana, "Biz o peygamberleri, yemek yemeyen birer cesed kılmadık" şeklindedir.

İkinci bahis: "Cesed" kelimesi, cins kasdedilerek müfret getirilmiştir. Buna göre sanki, "Beden nevilerinden bir nevi kılmadık" denilmiştir.

Üçüncü bahis: Onlar, *"Bu nasıl peygamber, yemek yiyor, çarşılarda yürüyor. Ona bir melek indirilip de, (böylece) onun yanında bir inzarcı bulunmalı değil miydi?"* (Furkân, 7) demişlerdi. İşte Cenâb-ı Hak, *"Biz, onları yemek yemeyen birer cesed olarak yaratmadık"* buyurarak buna cevap vermiş ve böylece bunun, daha önce geçen peygamberler hakkındaki âdeti (örfü) olduğunu, onları da yemeyen bedenler kılmadığını, aksine yemek yiyen bedenler kıldığını ve dünyada ebedi kalıcı olmayıp, onların da başkaları gibi ölüp gittiklerini beyan buyurmuştur. Bununla O, onların peygamber olmalarına sebeb olan şeyin, bu durumları dışında bir şey olduğuna, yani ellerinde mucizelerin zühûr edip, tebliği zedeleyen sıfatlardan uzak ve beri oluşları olduğuna dikkat çekmiştir.

Allah Peygamberlerini Doğru Çıkarır

Ayetteki, ثُمَّ صَدَقْنَاهُمُ الْوَعْدَ *"Sonra Biz onlara olan va'dimizin doğruluğunu gösterdik"* ifadesine gelince, **Keşşaf Sahibi** "bunun, tıpkı" وَاخْتَارَ مُوسَى قَوْمَهُ سَبْعِينَ رَجُلاً (A'raf, 155) ayeti gibi olduğunu ve bu ikisinin aslının ...فى الوعْدِ ve مِنْ قَوْمِهِ şeklinde olduğunu; صَدَقُوهُمُ الْمَقَالَ "onlar, onları, o söz hususunda doğruladılar" ifadesinin de böyle, (فِى الْمَقَالِ takdirinde) olduğunu" söylemiştir.

Ayetteki وَمَنْ نَشَاءُ *"Dilediklerimizi"* ifadesi ile, mü'minler kastedilmiştir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Bu ifade ile, daha önce bahsedilen, peygamberler ve onları tasdik edenler değil de, peygamberleri tekzib edenleri kökünü kazıma azâbı ile helâk edeceğine dâir olan va'dinin (va'idinin) kastedildiğini, doğruluğunu ortaya koyması açısından, va'dettiği şeyi yerine getirmesini "doğruluk" kıldığı kastedilmiştir.

Hak Teâlâ'nın وَأَهْلَكْنَا الْمُسْرِفِينَ *"müsrifleri ise helâk ettik"* ifadesi ile, âhiret azabının kastedilmeyip, bununla kökünü kazıma azabı kastedilmiştir. Çünkü bu da, olup-biten şeyleri haber vermektedir.

Kur'ân Şeref Kaynağıdır

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onlara gerek dini, gerek dünyevi hususlarda en büyük nimeti olan Kur'ân'ı verdiğini, *"Andolsun, size öyle bir kitab indirdik ki, bütün şan ve şerefiniz (zikriniz) ondadır"* ifadesiyle beyan buyurmuştur. İşte bundan ötürü, *"Bütün şan ve şerefiniz (zikriniz) ondadır"* buyurmuştur. Bu ifadeye şu üç mana verilmiştir:

1) Zikriniz, şerefiniz, vasiyyetiniz (Sizin için olan tavsiyeler ondadır). Nitekim Cenâb-ı Hak, *"O, (Kur'ân) senin ve kavmin için bir zikirdir"* (Zuhruf, 44) buyurmuştur.

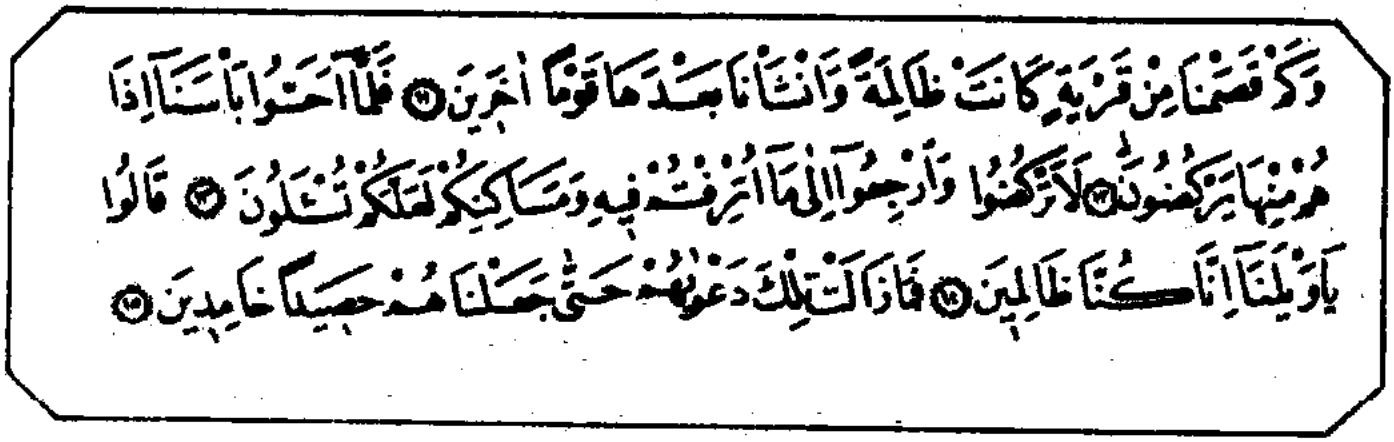
2) "Bundan, helâl olmayandan sakınmanız, yapılması gerekli olan şeye arzu duymanız için, size bir va'z-u nasihat (tezkire) vardır." Bu manaya göre, buradaki "zikir" ile, va'd ve va'id kastedilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Onlara hatırlat (va'z-u nasihatta bulan), çünkü zikir (hatırlatma, va'z), mü'minlere fayda verir"* (Zâriyet, 55) buyurmuştur.

3) Bundan maksad şudur: Bu Kur'ân'da, kendisine tutunduğunuzda, cenneti elde edebilmeniz için, dininizin, yani dinen gerekli olan ve olmayan şeylerin zikri (hatırlatılışı) vardır." Bütün bu manalar ihtimal dâhilindedir.

Hak Teâlâ'nın, أَفَلَا تَعْقِلُونَ *"Hâlâ akıllanmayacak mısınız?"* hitâbı, Kur'ân'ı düşünmeye, Kur'ân üzerinde tefekküre teşvik gibidir. Çünkü o müşrikler, Kur'ân'a karşı gâfil (aldırmaz) idiler. Bir şeye alabildiğine dalmak, gafletin ayrılmaz özelliği, düşünüp-tefekkür etmek ise, o dalışı savuşturup bertaraf eden birşeydir. İnsanın kendisinden zararı defetmesi, yapılması gerekli şeylerdendir. Binâenaleyh kim tefekkür ve tedebbürde bulunmazsa, sanki aklın sınırları dışına çıkmış gibi olur.

★ ★
★

İnatçı Zalimlerin İmha Edilmeleri

"Biz, zulmeden nice memleketi kırıp geçirdik. Sonra ardından diğer kavimleri yarattık. Evet, onlar azabımızı hissettikleri zaman, hemen oralardan alelacele kaçıyorlardı. (Onlara): "Kaçmayın, içinde bulunduğunuz refaha ve yurtlarınıza dönün. Çünkü sorguya çekileceksiniz" (denildi). (Onlar) dediler ki: "Yazıklar olsun bize... Biz, gerçekten zâlimiz... Nihayet biz onları biçilmiş bir ot, ocakları sönmüş (bir kül yığını) haline getirinceye kadar, daima feryâd-ü figanları bu söz olmuştur"

(Enbiya, 11-15).

Bil ki Allah Teâlâ, o müşriklerin bu itirazlarını nakledip, Kur'ân'da mucizelik şartları tastamam olduğu için bu itirazlar son derece kıymetsiz ve düşük olunca, herkes Kur'ân'ın bir mucize olduğunu anlamış ve bu noktada, onların bu itirazlarla meşgul olmalarının, dünya ve dünyevi başkanlık sevgisinden ötürü olduğu ortaya çıkmıştır. İşte Cenâb-ı Hak, onları bundan alabildiğine sakındırarak, *"Biz, zulmeden nice memleketi kırıp geçirdik"* buyurmuştur. **Keşşâf Sahibi** şöyle der: "Kasm", "**faem**"ın zıddına, eklemlerin birbiriyle birleştiği yerlerin, birbirinden ayrılıp koparıldığı en feci bir kırıp geçirme manasınadır. Cenâb-ı Hak, mecâzi olarak, zalim olarak memleketi tavsif etmiş, ama bu "zalim oluş ile, o memleketin halkının zâlim oluşunu kastetmiştir. Çünkü memleketin (beldenin), zâlim ve mükellef olamayacağına, hem akıl, hem de ayetteki, *"sonra (onların) ardından diğer kavimler yarattık"* ifadesi delâlet etmektedir. Buna göre bu, "Biz bir kavmi helâk edip, sonra onların yerine başka bir kavim yarattık" demektir. Cenâb-ı Hak, *"Evet, onlar azabımızı hissettikleri zaman... Yazıklar olsun bize, Biz gerçekten zalimiz" dediler"* buyurmuştur ki bütün bunlar, peygamberi tasdik etmekle mükellef tutulan, ama onları tehzib eden o beldeler âhalisi için uygundur. Binâenaleyh eğer bu deliller olmasaydı, yalanı vehmettireceği (yalana benzediği için), Cenâb-ı Hakk'ın böyle mecâzi bir ifade kullanması câiz olmazdı.

Alimler bu helâk konusunda, değişik izahlarda bulunmuşlardır: Bu cümleden olarak **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Bununla, kılıçlarla öldürme kastedilmiştir. Ayette geçen "karye" (memleket) ile de, "**Hadûr**" kastedilmiştir. **Hadûr ve Sahûl**, kendilerine elbise nisbet edilen (yani elbiseleri kumaşları ile meşhur) iki yemen

şehridir." Nitekim hadiste, "**Hz. Peygamber** (s.a.s) iki **sahûl** elbisesi (kumaşı) ile kefenlendi" diye vârid olmuştur. Yine şu da rivayet edilmiştir: "Allah **Hadûr**'lulara bir peygamber gönderdi. Ama onlar onu öldürdüler. Bunun üzerine Allah onlara, aynen **Beyt-i Makdis**'in ahalisine musallat kıldığı gibi, **Buhtunnasr**'ı musallat kılıp, onların kökünü kazıdı." Rivayet edildiğine göre, onlar kılıçtan geçirilmeye başlayınca gökten bir ses, "peygamberlerin intikamı için" diye nida etmeye başladı. Böylece onlar pişman oldular ve hatalarını itiraf ettiler.

Hasan el-Basrî de bu ayette geçen helâk ile, kökünü kazıma azabının murad edildiğini söylemiştir. Bil ki bu, doğruya daha yakındır. Çünkü bu helâkin Allah'a nisbet edilmesi, o kılıçtan geçirenlere nisbet edilmesinden daha uygundur. Sonra bunun, kılıçtan geçirilme azabı manasına hamledilebileceği farzedilse bile, **İbn Abbas**'ın görüşünün delili nedir? Belki de **İbn Abbas, Hadûr**'u, Cenâb-ı Hakk'ın bu ayetle kastettiği "Karye"lerden biri olarak kastetmiştir.

Hak Teâlâ'nın فَلَمَّا أَحَسُّوا بَأْسَنَا إِذَا هُمْ مِنْهَا يَرْكُضُونَ *"Evet, onlar azabımızı hissettikleri zaman, hemen oralardan alelacele kaçıyorlardı"* ifadesi, "Onların Bizim azabımızın ve kıskıvrak yakalamamızın şiddetini, gözle görülür, elle tutulur bir biçimde açıkça anlayınca, acelece memleketlerinden kaçtılar" demektir. "**Rekd**", hayvanı mahmuzlamak demektir. Hak Teâlâ'nın, ارْكُضْ بِرِجْلِكَ *"Ayağınla vur"* (Sâd, 42) ayeti de bu manadadır. Onların, azabımızın emâre ve işaretleri görününce hayvanlarına (atlarına) binip, memleketlerinden kaçmak için onları mahmuzlamış olmaları da mümkündür. Yine onların böyle alelacele kaçışlarının, hayvanlarına binip mahmuzlayanlara, teşbih edilmiş olması da mümkündür. Ayetteki لَا تَرْكُضُوا *"Kaçmayın..."* hitabına gelince, **Keşşâf Sahibi** şöyle der: "Bunun başında mahzûf bir "**kîle**" (denildi) kelimesi var." Buna göre eğer, "Bu sözü söyleyen kim?" dersen, biz deriz ki: Bunu bazı melekler veya o beldedeki mü'minlerin söylemiş olması ihtimal dahilindedir. Yahut da bu söz onlara bizzat söylenmemiş olsa da, onlar böyle söylenilmeyi haketmişlerdi. Yahut bu sözü Cenâb-ı Hak söylemiş ve dinleri hususunda kendilerine fayda versin diye, melekler onlara duyurmuştur. Yahut Cenâb-ı Hak bunu onlara ilhâm etmiş ve böylece onlar bunu kendi kendilerine söylemişlerdir.

Ayetteki وَارْجِعُوا إِلَىٰ مَا أُتْرِفْتُمْ فِيهِ وَمَسَاكِنِكُمْ *"İçinde bulunduğunuz refâh ve yurdlarınıza dönün"* hitabı, "Yaşayışınıza, refâhınıza ve müreffeh durumunuza dönün" demektir. "İtrâf", nimetin (zenginliğin) verdiği şımarıklık ve refah demektir.

Ayetteki لَعَلَّكُمْ تُسْأَلُونَ *"Çünkü sorguya çekileceksiniz"* ifadesine gelince, bu onlara bir hakaret ve azarlamadır. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

1) Nimetlerinize ve evlerinize dönünüz. Muhakkakki sizler, yarın başınıza ve meskenlerinizi gidereceğiz ve siz soranlara, iyice bilen ve anlamış olan olarak cevab vereceksiniz.

2) Daha evvel olduğunuz gibi meclislerinize dönünüz. Böylece size kölеleriniz ile emir ve yasağınız geçen kimseler size sorsunlar ve size, tıpkı kendilerine hizmet edilenlere yapıldığı gibi, "Ne buyurursunuz" desinler.

3) Belâların inmesi esnasında, kendilerine yardım etmemiz, işleri hususunda sizinle istişâre etme ve fikirlerinizden yararlanmak için, insanlar meclislerinizde sizlere sorsun.

4) Size gelen elçiler ve sizi görmek isteyenler, size sorsunlar. Bu, ya onlar mallarını insanlar görsün ve böylece kendilerini övsünler diye infâk eden cömert kimselere, yahut tam aksine cimri kimseler oldukları için, hakaret üstüne hakaret, alay üstüne alay olarak söylenmiştir.

Zalimlerin Son Sözleri

Hak Teâlâ'nın ...قَالُوا يَاوَيْلَنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ فَمَا زَالَتْ تِلْكَ دَعْوَاهُمْ *"(Onlar) dediler ki: "Yazıklar olsun bize... Biz, gerçekten zâlimiz... Daima feryâd-u figanları bu söz olmuştur"* ifadesine gelince, **Kaşşâf Sahibi** şöyle der: Buradaki **tilke** (Bu söz) kelimesi, **ya veylena** "Yazıklar olsun bize" sözüne işarettir. Çünkü bu söz bir çağrı (feryâd-ü fiğan) dır. Buna göre sanki, "Bu feryâd-ü figan (çağrı) daima onların çağrısı olmuştur" denilmek istenmiştir. Da'vâ, davet (dua,çağrı) manasınadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Onların son çağrıları (duaları), "Elhamdülillahi Rabbi'l-alemin" (demektir)"* (Yunus, 10) buyurmuştur.

İmdi eğer, "Bu sözleri niçin da'va (dua-çağrı) diye adlandırılmıştır?" dersen, ben derim ki: çünkü onlar, kendileri aleyhine "veyl"i çağırmış ve "Yâ veylenâ" demişlerdir ki bu, "Ey veyl gel, işte bu senin vaktindir" demektir. **Tilke**, ya isim ya haber olarak, merfû veya mansubtur. **Da'vâhum** kelimesi de böyledir. Müfessirler şöyle demişlerdir: "Bu kâfirler, bunu hep söyleyip durmuşlardır, ama bu onlara fayda vermemiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Fakat hışımımızı gördükleri zaman, imanları fâide verecek değil"* (Mü'min, 85) buyurmuştur.

Ayetteki حَتَّى جَعَلْنَاهُمْ حَصِيدًا خَامِدِينَ *"Nihayet Biz onları biçilmiş bir ot, ocakları sönmüş (bir kül yığını) haline getirinceye kadar"* ifadesine gelince, "Hasid", biçilmiş ekin demektir, yani "Biz onları, tıpkı biçilmiş bir ekin gibi kıldık" demektir. Cenâb-ı Hak, onları, köklerinin kazınması hususunda, böyle biçilmiş ekine benzetmiştir. Bu tıpkı, "Biz onları kül kıldık" demen gibidir. **Buna göre ceale fiili nasıl üç mef'ûl almıştır?"** denilirse, ben derim ki: Son iki mef'ûlün hükmü, birincinin hükmüdür. Buna göre mana, "Biz onları, bu iki vasfı birlikte kendilerinde toplayan kıldık" demektir. Bununla da, "Onlar, o azabla helâk oldular. Böylece onlarda ne his, ne hareket kaldı. Ekinin kuruması gibi kuruyup, ateşin sönmesi gibi söndüler" demektir.

★ ★
★

Hikâyet Gayesiz Değildir

وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ ﴿١٦﴾ لَوْ أَرَدْنَا أَنْ نَتَّخِذَ لَهْوًا
لَاتَّخَذْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا إِنْ كُنَّا فَاعِلِينَ ﴿١٧﴾ بَلْ نَقْذِفُ بِالْحَقِّ
عَلَى الْبَاطِلِ فَيَدْمَغُهُ فَإِذَا هُوَ زَاهِقٌ وَلَكُمُ الْوَيْلُ مِمَّا تَصِفُونَ ﴿١٨﴾

"Biz göğü, yeri ve ikisi arasında bulunan şeyleri oyuncuların (işi gibi, bir iş olmak üzere) yaratmadık. Eğer biz bir eğlence ve oyun edinmek isteseydik, onu elbet kendi tarafımızdan edinirdik. Biz böyle yapanlar değiliz. Hayır, Biz hakkı batılın tepesine atarız da onun beynini parçalar. Bir de görürsünüz ki o (bâtıl) yokolup gitmiştir. Vasfetmekte olduğunuzdan dolayı yazıklar olsun size!"

(Enbiya, 16-18).

Bil ki bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Önceki Kısımla Münasebet

Ayetin, önceki ayetlerle münasebet ve ilgisi hususunda şu iki izah yapılmıştır.

1) Cenâb-ı Hak, yalanladıkları için, o belde âhâlisini helâk ettiğini bildirince, bunun peşinden bu helâkin bir adâlet ve onların yaptıklarının bir cezâsı olduğunu ortaya koyan ifadeyi getirerek, *"Biz göğü yeri ve ikisi arasında bulunan şeyleri, oyuncuların (işi gibi bir iş olmak üzere yaratmadık"* buyurmuştur. Yani, "Tıpkı zorba ve zâlimlerin evlerini, saraylarını, mefruşatlarını, oyun ve eğlence için, zevk için düzenlemeleri gibi, bir tavan gibi olan göğü ve bir döşeme gibi yeryüzünü ve bu ikisi arasındaki hayranlık veren, harikulade şeyleri, işte aynı onlar gibi, oyun ve eğlence için düzenlemedik. Biz bunları dini ve dünyevi faydalardan ötürü böyle yaptık. Bunların dini faydası, onlar üzerinde tefekkür edeceklerin tefekkür etmeleridir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Onlar göklerin ve yerin yaratılışı hususunda tefekkür ederler"* (Al-i İmran, 191) buyurmuştur. Bunların dünyevi faydaları ise, bunlarda sayısız ve rakamlara sığmaz birçok menfaatin bulunmasıdır. Bu ayet tıpkı, *"O göğü, o yeri ve bunlar arasında bulunan şeyleri Biz boşuna yaratmadık"* (Sâd, 27) ve *"Biz, (gökleri ve yeri), ancak gerçek bir gaye ile yarattık"* (Duhân, 39) ayetleri gibidir.

2) Bundan maksad, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini ortaya koyup, onu inkâr edenlere karşı bir reddir. Çünkü Cenâb-ı Hak, mucizelerini onun elinde ortaya

koymuştur. Dolayısıyla, eğer o yalancı olsaydı, onun elinde mucize göstermek, oyun ve eğlence kabilinden olmuş olurdu. Halbuki oyun ve eğlence Cenâb-ı Hak için asla söz konusu değildir. Yok eğer o sâdk ise, bu durumda onların ileri sürdüğü her türlü tenkidleri fâsid olur. Zaten anlatmak istediğimiz de budur.

İKİNCİ MESELE

Kâdi Abdul Cebbâr şöyle der: "Bu ayet, oyun ve eğlencenin Allah'dan olmadığına delâlet etmektedir. Çünkü eğer böyle olsaydı, Cenâb-ı Hak lâib (oyuncu) olurdu. Arapca'da "**lâib**", oyun ve eğlence işini yapana denir. Binâenaleyh fiil için konulan ismin (ism-i fâilin) olmadığını söylemek, o fiilin olmadığını söylemek manasınadır." Buna şöyle cevab verilir: ileri sürdüğün bu husus (Ey **Kâdi**), daha önce defalarca geçtiği gibi, "Dâi" meselesi ile çürütülür.

Hak Teâlâ'nın لَوْ أَرَدْنَا أَنْ نَتَّخِذَ لَهْواً لَاتَّخَذْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا إِنْ كُنَّا فَاعِلِينَ *"Eğer Biz bir eğlence ve oyun edinmek isteseydik, onu elbet kendi tarafımızdan edinirdik. Biz böyle yapanlar değiliz"* buyruğuna gelince, bil ki *"Kendi tarafımızdan"* ifadesi, "Kudretimiz tarafından" manasınadır. Burada geçen "**lehv**" kelimesinin, Yemen Arapcasında "çocuk" manasına geldiği söylendiği gibi, "kadın" manasına geldiği de söylenmiştir. **Hz. Mesih (İsâ)** (a.s)'nın ve **Hz. Üzeyr**'in Allah'ın oğlu olduklarını iddiâ edenlere bir red olsun diye, *"Kendi tarafımızdan"* ifadesine, "İnsanlardan değil, meleklerden" manası da verilmiştir.

Ayetteki, بَلْ نَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلَى الْبَاطِلِ *"Hayır, Biz hakkı bâtılın tepesine atarız"* ifadesindeki (بَلْ) Cenâb-ı Hakk'ı oynayıp eğlenmekten tenzih etmek ve zatının bütün bunlardan beri olduğunu anlatmak içindir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Biz oyun ve eğlence edinmeyiz. Aksine bizim adetimiz ve hikmetimizin gereği, oyunu ciddiyet ile mağlub etmek ve bâtılı hak ile ezip geçmektir" demektedir. Allah Teâlâ bunu ifade için ve bunu ibtal ettiğini gözler önüne sermek için, "kazf" ve "demğ" (atmak ve parçalamak) fiillerini kullanmıştır. Buna göre Cenâb-ı Hak bunu, sanki kaya gibi katı ve sert bir cismi, yumuşak bir madde üzerine atıp onu ezmesine benzetmiştir.

Hak Teâlâ'nın, وَلَكُمُ الْوَيْلُ مِمَّا تَصِفُونَ *"Vasfetmekte olduğunuzdan dolayı yazıklar olsun size"* ifadesi, "Kim, peygamberi yalanlamaya yeltenir, Kur'ân'ı bir sihir, saçma sapan bir söz gibi batıl bir şeye benzetirse, ona yazıklar olsun" demektir. İşte Cenâb-ı Hak bu hususa, *"Vasfetmekte olduğunuz"* sözü ile anlatmıştır.

★ ★
★

Bütün Kâinat Allah'ı Tanır

وَلَهُۥ مَن فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۚ وَمَنْ عِندَهُۥ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِۦ وَلَا يَسْتَحْسِرُونَ ﴿١٩﴾
يُسَبِّحُونَ ٱلَّيْلَ وَٱلنَّهَارَ لَا يَفْتُرُونَ ﴿٢٠﴾

"Göklerde ve yerde bulunan kişiler O'nundur. O'nun huzurundaki kişiler kendisine ibadet etmekten asla kibirlenmezler ve yorulmazlar. Onlar gece gündüz ara vermeyerek (Onu) tesbih ediyorlar"

(Enbiya, 19-20).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Önceki Kısımla Münasebet

Bu ayetin daha önceki ayetlerle münasebeti hususunda şu iki izah yapılmıştır:

1) Allah Teâlâ, kendisinden nefyi de, ancak ihtiyaçtan azâde olmakla mümkün olup, ihtiyaçtan âzâde olmak da ancak tam bir kudret ile mümkün olunca, hiç şüphesiz o ayetin peşinden, Allah'ın mülkünün ve kudretinin mükemmelliğine delâlet etsin (anlatsın) diye, *"Göklerde ve yerde bulunan kişiler O'nundur"*

2) Doğruya daha yakın olan izaha göre, Allah Teâlâ peygamberliği tenkid edenlerin sözlerini nakledip, bunlara gerekli cevabı verip, onların bu tenkidlerden maksadlarından maksadlarının sırf inad ve hakka boyun eğmemek olduğunu beyân edince, bu ayette de, Kendisinin onların taatlarından münezzeh olduğunu, çünkü bütün mahlûkatın sahibinin Kendisi olduğunu, mevkilerinin büyük olmasına rağmen meleklerin bile O'na itaat edip korktuklarını, binâenaleyh insanların, bunca zayıflıkları karşısında, Kendisine haydi haydi itaat etmeleri gerektiğini beyân etmiştir.

İKİNCİ MESELE

Ayetteki, *"Göklerde ve yerde bulunan kişiler O'nundur"* ifadesi, "Gökteki ve yerdeki mükelleflerin hepsi, O'nun kuludur. O, onların yaratanı ve onlara her türlü nimeti verendir. Binâenaleyh herkesin O'na itaat etmesi hükmüne boyun eğmesi gerekir" demektir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Meleklerin Efdal Olması

Ayetteki, *"O'nun huzurundak kişiler kendisine ibadet etmekten asla kibirlenmezler"* ifadesinin, meleklerin üç bakımdan insandan efdal olduğuna delâlet edişinin izahı Bakara sûresinde geçmişti.

DÖRDÜNCÜ MESELE Ayetteki, *"O'nun huzurundaki"* ifadesi ile meleklerin kastedildiği hususunda ümmetin icmâı vardır. Bir de Allah Teâlâ bunları, *"Onlar, gece gündüz ara vermeyerek tesbih ederler"* diye tavsif etmiştir ki bu ancak meleklere uygun düşer, insanlara değil... Ayetteki *"huzur"* ile, mekan ve cihet açısında bir huzurda oluş değil, şeref ve rütbe açısından bir huzurda oluş (yücelik) kastedilmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "melekler, yüce şereflerine ve sonsuz celâllerine rağmen, Bana itaat etme hususunda kibir göstermezler. O halde o zayıf insana, bana itaatla kibir göstermesi nasıl uygun düşer" demiştir.

BEŞİNCİ MESELE **Zeccâc** şöyle der: وَلَا يَسْتَحْسِرُونَ ifadesi, "yorulmazlar, bıkmazlar, üşenmezler" manasınadır. **Keşşâf Sahibi** de şöyle der: "Eğer sen, "istihsâr, "hasûr" masdarının mübalağası (ileri derece olanıdır). Dolayısıyla o melekleri vasfetmede daha beliğ olanı, onlardan bu "hasûr" (yorulma-bıkma) işinin en ufacığını bile nefyetmek idi" dersen, ben derim ki: "İstihsâr"da, onların içinde bulundukları halin, "**hasûr**"un en ileri şekli olmasını gerektiren ve onların yaptıkları (tesbihatta) yorulmak suretiyle o zor ibadetlerine layık oldukları manası vardır.

Meleklerin Gece Gündüz Tesbihleri

Hak Teâlâ'nın يُسَبِّحُونَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لَا يَفْتُرُونَ *"Onlar gece gündüz ara vermeyerek (O'nu) tesbih ediyorlar"* ifadesi, "Onların tesbihleri her zaman devam eder. O tesbihi, hiçbir şeyle meşgul olmaları zedelemez, engellemez" demektir. **Abdullah b. Hars b. Nevfel**'den şu rivayet edilmiştir: "Ben **Ka'b**'a: "Baksana, Cenâb-ı Hak, burada *"onlar gece gündüz ara vermeyerek (Onu) tesbih ediyorlar"* buyururken, (bir başka ayetinde de) *"(Allah) melekleri elçiler kılmıştır"* (Fâtır, 1) buyurmuştur. Bu elçilik onların tesbihlerine mâni olmaz mı? Hem sonra Cenâb-ı Hak yine, *"Allah'ı, meleklerin ve bütün insanların laneti o (kâfirleredir)"* (Bakara, 161) buyurmuştur. Binâenaleyh onlar, bir taraftan tesbih ile meşgul iken, öbür taraftan lanetle nasıl meşgul olabilirler?" dedim. **Ka'bu'l-Ahbâr** şöyle cevab verdi: "Tesbih, melekler için, tıpkı bizim nefes alıp vermemiz gibidir. Dolayısıyla nasıl bizim nefes alıp-vermemiz konuşmamızı engellemiyorsa, onların tesbihi de onları diğer işlerden engellemez."

İmdi, şayet, "Bu kıyas doğru değil. Çünkü nefes alıp verme organı, konuşma organından başka olduğu için, nefes alıp-verme konuşmayı engellemez. Tesbih ve lanete gelince, bu ikisi de konuşma cinsindendir. Binâenaleyh bunların aynı anda yapılması imkansızdır" denilirse, şöyle cevab verilir: Cenâb-ı Hakk'ın, o meleklerde, kimi ile Allah'ı düşmanlarını lanetleyecekleri bir çok dil yaratmış olmasında uzak görülecek ne var? Yahut da ayetteki, لَا يَفْتُرُونَ ifadesinin, "Onlar, bu tesbihi uygun zamanlarında yerine getirmeye azmetmekde gevşeklik göstermezler" manasında olduğu söylenebilir. Bu tıpkı, "Falanca cemaata-câmiye devam eder. Bu hususta gevşeklik göstermez" demek gibidir. Bu sözle, o insanın hep bu işle meşgul olduğu değil, namazları hep vakitlerinde kılmaya azmetmiş olduğu manası kastedilmiştir.

★ ★

Tevhid Delilleri

أَمِ اتَّخَذُوا آلِهَةً مِّنَ الْأَرْضِ هُمْ يُنشِرُونَ ﴿٢١﴾ لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا ۚ فَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ
الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿٢٢﴾ لَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْأَلُونَ ﴿٢٣﴾ أَمِ اتَّخَذُوا مِن دُونِهِ آلِهَةً ۖ قُلْ هَاتُوا
بُرْهَانَكُمْ ۖ هَٰذَا ذِكْرُ مَن مَّعِيَ وَذِكْرُ مَن قَبْلِي ۗ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ الْحَقَّ فَهُم مُّعْرِضُونَ ﴿٢٤﴾
وَمَا أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ مِن رَّسُولٍ إِلَّا نُوحِي إِلَيْهِ أَنَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدُونِ ﴿٢٥﴾

"Yoksa onlar, yerden bir takım tanrıları edindiler de, (ölüleri), onlar mı diriltecekler? Eğer gökte ve yerde Allah'dan başka tanrılar olsaydı, onların ikisi de, muhakkak ki harap olup gitmişti. Demek ki, Arşın Rabbi olan Allah, onların niteledikleri şeylerden yücedir, münezzehtir. O, yapacağından mesûl olmaz. Fakat onlar, mesûl olurlar. O'ndan başka tanrılar edindiler (öyle mi?). Sen (onlara) de ki: "Delillerinizi getirin. İşte benimle beraber olan müslümanların, kitabı (işte), benden evvel gelenlerin kitabı (da meydanda)". Hayır onların çoğu, hak bilmezler de, bunun için yüz çevirirler... Biz senden evvel hiç bir peygamber göndermedik ki, ona şu hakikati vahyetmiş olmayalım: "Ben'den başka hiçbir Tanrı yok. O halde, bana ibâdet edin"

(Enbiya, 21-25).

Bil ki, sûrenin başından buraya kadar olan söz, nübüvvet konusunda ve suâl ve cevap gibi onunla alâkalı konular hakkındaydı. Ama, bu ayetler ise, tevhidin beyanı, Cenâb-ı Hakk'ın eşi ve benzerinin bulunmadığı hususundadır.

Cenâb-ı Hakk'ın, أَمِ اتَّخَذُوا آلِهَةً مِّنَ الْأَرْضِ هُمْ يُنشِرُونَ *"Yoksa onlar, yerden bir takım tanrılar edindiler de, (ölüleri), onlar mı diriltecekler?"* ifadesine gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **Keşşâf Sahibi** şöyle der: "Bu ayetin başındaki **em** edatı **bel** (daha doğrusu) anlamına gelen, **munkatı**'a denilen (em)dir. Hemze, bazan, kendisinden önceki ifadenin idrâbını (ondan vaz geçildiğini) bazan da kendisinden sonraki ifadenin inkârını ifade eder. Bu ayette yadırganan şey, onların, yerden, ölüleri diriltecek lerini iddiâ ettikleri ilâhlar edinmeleridir. Vallahi en batıl bir şey varsa o da o cansızların, ölüleri diriltecek lerini söylemektir.

Putların Diriltme Gücü Yoktur

İmdi, eğer derseniz ki: "onlar tanrılarının böyle bir şey yapacağını iddia etmedikleri niçin bunu reddetme ihtiyacı duyulmuştur? Halbuki onlar böylesi bir iddiadan çok uzakta idiler?" Çünkü onlar, Allah'ı kabul edip, O'nun, göklerin ve yerin yaratıcısı olduğunu ikrar etmelerine rağmen O'nun ölüleri dirilteceğini kabul etmeyip *"Çürümüş oldukları halde, kemikleri diriltecek?"* (Yasin, 78) diyorlardı. Binâenaleyh, daha nasıl, olur da, onlar bu diriltme kudretini, kudretle asla nitelenemeyen cansız varlıklar için iddia edebilirler?" bu soruya karşı ben derim ki: Onlar, o putlara ibâdetle meşgul olup, ibâdetin de mutlaka bir mükafaat bulununca, onların o putlara ibâdete yönelmeleri, o putların haşra, neşre; mükafaat ve cezâya kadir olduklarını ikrar etmiş olmalarını iktizâ etmiştir. Binâenaleyh, bu ifade, onları tahkîr edip onları cehâlete nisbet etmek için getirilmiştir. Yani, "Onlar, diriltip öldürmeye, zarar verip faydalı olmaya kadir olamadıklarına göre, hangi akıl onların ilâh edinilmelerini makûl görür?" demektir.

İKİNCİ MESELE
Yerdeki Putlar

Ayetteki مِنَ الْأَرْضِ "**yerden**" ifadesi, senin tıpkı, **Mekkeli** veya **Medineli** birini kasdederek فُلَانٌ مِنْ مَكَّةَ - فُلَانٌ مِنَ الْمَدِينَةِ demen gibidir. Çünkü o putların yere nisbet edilmesinin manası, onların, yeryüzünde kendisine tapılan putlar olduğunu bildirmektir. Çünkü ilâhlar, yersel ve göksel olmak üzere ikiye ayrılır. Ayette bahsedilen ilâhlar ile yer cinsinden olan ilâhların kastedilmiş olması mümkündür. Çünkü bu putlar, bir kısım taşlardan yontulmuş veyahutta yerdeki bazı madenlerden imâl edilmiş şeylerdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

هُمْ يُنْشِرُونَ lafzının ifade ettiği incelik hususilik manasını ifade etmiştir. Buna göre, sanki, "Yoksa onlar, yerden, sadece kendilerinin yaratmaya kadir olacakları ilâhlar mı edindiler?" denilmek istenmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Hasan el-Basri هُمْ يُنْشَرُونَ (Yenşurûne) şeklinde okumuştur ki, bu ikisi de, aynı manada olan değişik iki kullanıştır. Nitekim Arapça'da "diriltme" anlamında, hem أَنْشَرَ اللّٰهُ الْمَوْتَى hem de نَشَرَ اللّٰهُ الْمَوْتَى denilmektedir.

Cenâb-ı Hakk'ın لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللّٰهُ لَفَسَدَتَا *"Gökte ve yerde Allah'dan başka tanrılar olsaydı, onların ikisi de, muhakkak ki harap olup gitmişti"* ifadesine gelince, bununla ilgili iki mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE
İllâ, İstisna İçin

Nahivciler şöyle demektedir: Buradaki **illâ, gayr** anlamındadır. Buna göre ifadenin anlamı, şayet onların idaresini üzerine alan ve onları yöneten, onların yaratıcısı olan o Tek olan Allah'dan başkası olsaydı, her ikisi de

muhakkak ki harap olup gitmişti" şeklinde olur. Buradaki illâ'nın istisna anlamında olması caiz değildir. Çünkü biz bunu istisnâ anlamına alacak olsaydık, o zaman mâna, "Şayet o yer ile gökte, yanlarında Allah'ın bulunmadığı ilâhlar olsaydı, o zaman o yer ile gök, fesâda uğrardı" şeklinde olurdu ki, yanlarında Allah'ın da bulunduğu ilâhlar olsaydı, bir fesât meydana gelmezdi" demek olur ki, bu yanlıştır. Çünkü, şayet o yerle gökte başka izâhlar bulunmuş olsaydı, beraberlerinde Allah ister bulunsun, isterse bulunmasın, fesât kaçınılmaz olurdu. Binâenaleyh bu ifadeyi istisnâ anlamına hamletmek batıl olunca, kastedilenin bizim bahsettiğimiz şey olduğu sabit olmuş olur. olur.

İKİNCİ MESELE
İki İlahın Bulunması İmkansızdır

Kelâmcılar şöyle demişlerdir: İki ilâhın varlığını kabul etmek, imkansızlığa götürür. Binâenaleyh, iki ilâhın bulunduğunu söylemenin, imkansız olması gerekir. Biz bunun, imkânsızlığa götürdüğünü söyledik. Çünkü biz, iki ilahın varlığını varsayacak olsak, bu durumda onların herbirerlerinin, ayrı ayrı, mutlaka bütün makdûrata kadir olmaları gerekir. Şayet böyle olsaydı, o zaman onların her biri, (meselâ), Zeyd'i hareket ettirmeye ya da durdurmaya muktedir olurdu. Binâenaleyh, biz onlardan birinin, Zeyd'i hareket ettirmeyi, diğerinin ise onu durdurmayı istediğini farzetsek, bu durumda, ya her ikisinin isteği yerine gelir ki bu imkansızdır; çünkü, iki zıddı birleştirmek muhaldir. Veyahutta onlardan birisinin isteği yerine gelmez ki, bu da imkansızdır. Çünkü, onlardan her birinin isteğinin yerine gelmesine manî olan, diğerinin isteğidir. Binâenaleyh, berikinin isteğinin yerine gelmesinin imkânsız olması, ancak diğerinin isteğinin yerine gelmesi durumunda söz konusu olur. Veyahut ta, bunun aksi düşünülebilir. Binâenaleyh, şayet her ikisinin isteğinin de yerine gelmesi imkânsız olsa, o zaman her ikisi de aynı anda bulunmuş olurdu ki, bu imkansızdır. Veyahutta, onlardan berikinin değil de diğerinin isteği yerine gelmiş olur ki, bu da şu iki sebepten dolayı imkânsızdır.

a) Şayet, onlardan her biri, sonsuz kudrete sahip olsalardı, o zaman, onlardan birinin diğerinden daha muktedir olması imkânsız olurdu. Tam aksine, her ikisinin de, kudret açısından mutlaka eşit olmaları gerekir. Onlar, kudret açısından eşit olduklarındaysa, meydana gelme bakımından, birinin isteğinin diğerinin isteğinden evlâ olması imkansız olurdu. Aksi halde, mümkün olan şeyin, bir müreccihi bulunmaksızın, tercihi gerekmiş olur.

b) Onlardan birinin isteği yerine gelip, diğerininki gelmediğinde, isteği yerine gelen, kâdir; gelmeyen ise, âciz olmuş olur. Acizlik ise noksanlıktır. Böyle bir şeyse, ilah (olacak varlık) için imkânsızdır. Buna göre şayet, "Bu, "fesâda uğrama (bozulma) işi, onların isteklerinin farklı farklı olması halinde söz konusudur. Siz de, onların isteklerinin farklı farklı olmasının vücubiyyetini iddia etmiyorsunuz. Tam aksine, sizin iddia ettiğimiz şey, onların isteklerinin farklı farklı olmasının mümkün olduğudur. Binâenaleyh "fesât" iradedeki farklılığa binâ edilip, farklılık mümkün olup mümkûne binâ edilen şey de (zorunlu değil) mümkün olunca, o zaman da fesât zorunlu değil,

mümkün olmuş olur. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak daha nasıl, bu fesâtın muhakkak olacağına hükmetmiştir?" denilirse, biz deriz ki:

Buna şu iki açıdan cevâp verebiliriz:

1) Belki de, Allah Teâlâ aralarında meydana gelebilecek olan baskın çıkma duygusundan dolayı, iki hükümdarın idaresi altında bulunan halkın idaresi altında bulunan halkın fesâda uğramasının muhakkak olması itibariyle, durumu zâhire binâ ederek, olması mümkün olanı, olması muhakkak ve kaçınılmaz olan yerine koymuştur.

2) En güçlü olan bu görüşe göre, biz bu fesâdın kaçınılmazlığını, bahsetmiş olduğunun açıdan değil de başka bir açıdan izah edip de, şöyle dememizdir: Biz, iki ilâhın varlığını, varsayacak olsaydık, o zamanı onlardan her biri, "makdûratın tamamına kadir olmuş olurdu." Böylece de bu ise, bir makdûrun, aynı cihetten iki bağımsız kâdirden ötürü meydana gelmesi neticesine götürürdü ki, bu imkansızdır. Çünkü fiilin failine isnadı, onun mümkün olmasından dolayıdır. Binâenaleyh, bunlardan her biri, yaratma hususunda müstakil olunca, fiil ve iş, mesela birinci ilâh tarafından meydana geldiği için, meydana gelmesi vâcib olur. Binâenaleyh o işin, berikine isnât edilmesi o fiilin her ikisinden meydana gelmesi gerektireceğinden, imkânsız olur. Böylece de o fiilin, aynı anda, ya her ikisinden müstağni olması, veyahutta aynı anda her ikisine muhtaç olması gerekir ki, bu imkânsızdır. İşte bu, tevhid meselesinde, tam bir hüccet ve delildir.

Buna göre, şimdi biz diyoruz ki: iki ilâhın varlığını kabul etmek, o meydana gelecek şeyin, onlardan biri için imkansız olduğu neticesine götürür. Durum böyle olunca da, onun kesinlikle meydana gelmemesi gerekir. Bu durumda da, kesinlikle fesâdın meydana gelmesi söz konusu olur.

Veyahutta şöyle diyebiliriz: şayet biz, iki ilâhın bulunduğunu söyleyecek olsak, bu durumda onlar, ya ittifâk ederler, ya da ihtilâf. Eğer onlar, tek bir şeyde ittifâk sağlayacak olurlarsa, bir tek şey, her ikisinin makdûru ve her ikisinin isteği olmuş olur. Ve böylece de, onun meydana gelmesi, her ikisiyle meydana gelmiş olur. Yok eğer, ihtilaf ederlerse, bu durumda ya her ikisinin isteği meydana gelir, veyahut hiçbiri meydana gelmez veyahutta, onlardan birisinin isteği meydana gelir, diğerinin gelmez. Halbuki, bunların hepsi de imkansızdır. Böylece, her türlü takdire göre, fesâdın kaçınılmazlığı sabit olmuş olur.

İmdi eğer, sen, "onların tek bir şey üzerinde ittifâk etmeleri niçin mümkün olmasın? O zaman, ittifak olduğu için de fesât da gerekmez. Çünkü fesât ancak, onlardan herbirinin, "Bunu ben yaratacağım demesi durumunda gerekir ki işte ihtilaf budur. Ama onlardan herbiri, ayrı ayrı şeylerin yaratıcısının bizzat kendisi olmasını istediğinde, bu durumda o yaratılan şey, iki yaratıcı tarafından yaratılmış olmaz dersen, ben derim ki: Onun, onun yaratıcısı olması, ya kudret ve iradenin bizzât kendisi, ya o eserin bizzat kendisi, veyahutta bir üçüncü şey olmuş olur. Binâenaleyh,

şayet birinci ihtimal söz konusu olursa, o zaman, kudrette, irâdede ve icâdda müşterekiik meydana gelmiş olur. Yok, eğer ikincisi olursa, o şeyin, onlardan birisinin irade ve kudretiyle meydana gelmesi, diğerinin irâde ve kudretiyle meydana gelmesinden daha evlâ olmaz. Çünkü onlardan herbirinin, tesir bakımından müstakil olan irâdeleri vardır. Eğer üçüncüsü, yani onun mucidinin üçüncü bir şey olması söz konusu olursa, o üçüncü şey, eğer kadim ise, onun, iradenin alanı ve sahası olması imkansız olur. Yok eğer, hâdis olursa, eserin bizzat kendisi o olmuş olur. Ve böylece de bu kısım, bahsettiğimiz ikinci kısma dahil olmuş olur.

Bil ki sen, bu delâletlerin hakikatine vakıf olduğunda, ulvi ve süfli alemdeki muhdes ve mahlûk varlıkların tamamının Allah'ın birliğinin delili olduğunu, hatta cevher ve arâz namına ne varsa, her şeyin varlığının, bahsettiğimiz açılardan, tevhide dair tam bir delil olduğunu anlamış olursun. Bu delâlet Cenâb-ı Hakk'ın, kitabının pekçok yerinde zikretmiş olduğu delâlettir.

Tevhidin Diğer 14 Delili

Bil ki burada, Allah'ın birliğine dair olan başka deliller de bulunmaktadır:

1) En kuvvetlisi olan bu delile göre şöyle denilebilir: Biz, zâtları gereği vacibu'l-vücûd olan iki varlığın bulunduğunu kabul etsek, bu durumda onların mutlaka, varlık bakımından müşterek olmaları gerekir. Yine onlardan herbirinin mutlaka, bizzât kendisi sebebiyle, (harici bir şeye ihtiyaç kalmaksızın) diğerinden ayrılması gerekir. Halbuki, kendisi sayesinde müşterekliğin sağlandığı şey, farklılığın elde edildiği şeyden başkadır. Böylece, onlardan herbiri, sayesinde diğerine müşterek olduğu şeylerle, yine sayesinde diğerlerinden ayrılmış olduğu şeylerden mürekkeb olan bir varlık olmuş olur. Halbuki, her mürekkeb varlık, cüz'üne, parçalarına muhtaçtır. Halbuki, cüz'ü, kendisinden başkadır. O halde, her mürekkeb varlık, başkasına muhtaçtır. Başkasına muhtaç olan her varlık da zatı gereği mümkin varlıktır. Binâenaleyh (netice itibariyle), zâtı gereği vâcibu'l-vücûd olan, zâtı gereği mümkünü'l-vücûd olmuş olur ki, bu bir "hulf"dur. O halde, vacibu'l-vücûd, sadece Allah'dır. O'nun dışında kalan her şey ise, mümkin varlıktır ve O'na muhtaçtır. Halbuki, varlığı hususunda başkasına muhtaç olan, muhdestir. O halde, Allah'ın dışında kalan her şey muhdestir. Bu delili, bu ayetin tefsiri kabul etmek mümkündür. Çünkü biz, vâcibu'l-vücûd olan iki varlığın farzedilmesi halinde, onlardan hiçbirinin vâcibu'l-vücûd olmayacağına; vâcibu'l-vücûd bulunmadığında da, mümkin varlıklardan hiçbirinin bulunmayacağına ve bu durumda da, "fesat"ın gerekli olacağına delillerle işarette bulunmuştuk. Böylece, iki ilâhın bulunması halinde, bütün âlemde fesâdın meydana geleceği kesinleşmiş olur.

2) Biz, iki ilahın varlığını kabul etmemiz halinde, o zaman, onlardan herbirinin, ulûhiyette diğerine müşterek olması gerekir. Bu durumda da, herhangi bir şey sebebiyle onlardan herbirinin diğerinden ayırdedilmesi gerekir. Aksi halde, ikilikten bahsedilmez. Binâenaleyh, kendisiyle farklılığın ve seçilmenin meydana geldiği şey,

ya kemâl sıfatı olur, veya olmaz. Eğer bu, kemâl sıfatı olursa, bu vasfı taşımayan (taraf) kemâl vasfından uzak olmuş olur. Böylece de nakıs olur. Nakıs olan ise, ilâh olmaz. Yok eğer ulûhiyyette, bu nazar-ı dikkate alınmazsa, bununla nitelenmek vacib değildir. Böylece bu, bir tahsis ediciye muhtaç olmuş olur. O halde bu demektir ki, bununla tahsis edilmiş olan, başkasına muhtaç olmuş olur.

3) Şöyle de denilebilir: Biz iki ilâhın bulunduğunu farzetsek, o ikisi arasında mutlaka, onları birbirinden ayırdedecek bir farklılığın bulunması gerekirdi. Ancak ne var ki, bize göre, bu başkalık, ancak ya mekân, ya zaman, ya vâciu'l-vücûd olma veyahutta mümkinü'l-vücûd olma açısından meydana gelir. Bütün bunlar ise, ilâh hakkında imkânsızdır. Böylece, bir başkalığın bulunması imkansız olur.

4) İki ilâhtan birisi, âlemi idare etmede ya yeterli olur, veya olmaz. Eğer yeterli olursa, ikincisi gereksiz ve kendisine ihtiyaç duyulmayan olmuş olurdu ki, bu bir noksanlıktır. Noksan olan ise, ilâh olamaz.

5) Akıl, muhdes varlıkların bir faile muhtaç olmasını iktizâ eder. Tek bir fâilin bütün âlemin müdebbiri olmasında bir imkânsızlık yoktur. Ama, bu Bir'in ötesinde olması düşünülebilen fâil ve müdebbirlere gelince bu hususta herhangi bir rakamla bir başka rakam arasında fark yoktur: Bu da, sonsuz sayıların meydana gelmesi neticesine götürür ki, bu imkânsızdır. O halde, birden fazla ilâhın mevcûdiyetine hükmetmek, imkansızdır.

6) İki ilâhtan biri, kendisine delâlet eden başkasına delâlet etmeyen bir delili kendisine tahsis etmeye ya muktedir olabilir veya olmaz. Birincisi imkansızdır. Çünkü, yaratıcıya delâlet eden delil, ancak muhdesler ile sağlanır. Halbuki, muhdeslerin meydana gelmesinde, berikine değil de bizzat diğerine delâlet edecek delil yoktur. İkincisi de muhaldir, çünkü bu, O'nun, bizzat kendisini tanıtmaktan ve izhâr etmekten aciz olduğu sonucuna varır götürür. Halbuki aciz olansa ilâh olamaz.

7) İki ilâhtan biri, yaptığı işlerden herhangi birisini diğerinden gizlemeye, ya kadir olabilir veya olamaz. Eğer kadir olursa, o zaman kendisinden gizli tutulan taraf, cahil olmuş olur. Eğer kadir olamazsa, aciz olması gerek.

8) Şayet biz, iki ilahın bulunduğun farzetsek, o ikisinin kudretlerinin toplamı, yalnız başına herbirinin kudretinden daha güçlü olur. Fakat herbirinin kudreti sonludur. Toplam, sonlu olan kudretlerin katlanmış biçimidir. Binâenaleyh, hepsi de sonlu olur.

9) Sayı, bire muhtaç olduğu için, noksandır. Cinsinden noksan sayı bulunan bir ise, noksandır. Çünkü sayı, birden fazladır. Nâkıs olan ise, ilâh olamaz. O halde ilahı mutlaka tektir.

10) Biz, varlığı mümkün olan bir yok farzedip, sonra da, iki ilâhın bulunduğunu varsayarak, bu durumda eğer onlardan birisi, o varlığı mümkün olan yok'u yaratamazsa, o zaman onlardan her biri aciz olmuş olur. Aciz olan ise, ilâh olamaz.

Eğer onlardan biri kâdir olsa, diğeri olamasa, kâdir olan, ilâh olur. Eğer her ikisi de kâdir olursa, bu durumda onlar onu, ya yardımlaşarak var etmişlerdir; bu durumda bu da demektir ki, onlardan her biri diğerinin yardımına muhtaç olmuşlardır. Yok, eğer onlardan her biri yalnız başına onu icâd etmeye kadir olup, onlardan birisi de onu icâd ettiğinde, bu durumda ikincisi, onun icâd etmeye kâdir olmaya devam eder ki, bu imkânsızdır. Çünkü, mevcût olanı yeniden icad etmek (var etmek) imkansızdır. Eğer beriki, onu icâda kadir olmayı sürdüremezse, bu durumda birincisi, ikincisinin kudretini silmiş ve onu acze düşürmüş olur; böylece de onun tasarrufu altında ezilmiş olur. Dolayısıyla da ilâh olamaz. Bu durumda, şayet, "Bir, yaratacağı şeyi icad ettiğinde, kudreti ondan zâil olur. Bu durumda da, sizin, onun aciz olduğunu söylemeniz gerekir" denilirse, biz deriz ki: Bir o yaratacağı şeyi yarattığında, kudreti etkili olmuş, ona kudreti intikâl etmiştir. Kudretin geçmesi ise acizlik olamaz. Ama ortak olana gelince, onun kudreti etkili olduğunuda, ortağı için, kesinlikle kudret kalmaz. Tam aksine, birincinin kudretinden dolayı onun kudreti zail olmuş olur. Ve bu, karşı tarafı acze düşürme olmuş olur.

11) Biz bu delili bir başka şekilde de şöyle ifade edebiliriz: Belli bir cisim ele alıp diyelim ki: O iki ilâhtan birisi, o cisimde hareketi, diğeri ise sükunu; ya da, bunun aksini yapmaya kadir olabilir mi? Eğer kadir olamazlarsa, aciz olurlar. Eğer kadir olurlarsa, bu durumda delili biz şu noktaya yöneltiriz: Onlardan biri, o cisimde hareketi yarattığında, ikincisinin, onda sükunu yaratması imkânsız olur. Bu durumda birincisi, ikincisinin kudretini silmiş ve onu acze düşürmüş olur. Böylece de o, ilâh olamaz. Bu iki açıklama biçimi her ikisini kudretine nazaran, acziyyeti ifade ederler. Birinci izah da, her ikisinin iradesine nisbetle acziyyeti ifade ederler.

12) İki ilâh da bütün malûmatı bildiklerinde, o zaman her birinin ilmi, bizzat diğerinin ilmi olmuş olur. Böylece de, iki ilmin denk olması gerekir. iki denklikten birisini kabul eden zât, diğer denkliği de kabul eder. O halde, bunlardan herbirine, bedel yoluyla, diğeriyle de vasıflanması mümkün iken, o sıfatın tahsis edilmesi, bunların herbirine ilmi ve kudreti, sayesinde bu vasfı tahsis eden bir muhassisin bulunmasını gerektirir. Böylece de bunların herbiri fakir, muhtaç ve noksan bir mahlûk olmuş olur.

13) Bu alemde ortaklık, kusur ve noksanlık, tek başına bulunma, kendine yetme ise mükemmelik kabul edilir. Nitekim, biz bu alemde kıralların o basit ve sonlu hakimiyetleri hususunda, ortaklıktan alabildiğince uzak durduklarını görmekteyiz. Yine biz, hükümdarın, iktidarı ne kadar büyük olursa, ortaklıktan nefret etmesinin de o kadar büyük olduğunu müşahede ediyoruz. O halde, Aziz ve Celil olan Allah'ın mülkü ve melekûtu hakkındaki kanaatin nasıl olabilir? Binâenaleyh, onlardan birisi, bu melikliği sadece kendisine tahsis etmek istese ve bunu da yapsa, yapamayan, fakir ve aciz olmuş olur ki, böylece de ilâh olamaz. Bunu yapamasa, o zaman son derece üzülür ve nefret duygusu içinde olur ki, yine ilâh olamaz.

14) Biz, iki ilâhın bulunduğunu farzetsek, bu durumda onlardan herbiri, ya diğerine muhtaç olur veyahut herbiri diğerinden müstağni bulunur muhtaç olmaz, veyahutta, onlardan biri diğerine muhtaç olurken, diğeri ona muhtaç olmaz. Bu durumda sen bak, eğer birincisi olursa, herbiri de noksan olmuş olur. Çünkü muhtaç olan noksandır. "Eğer ikincisi olursa, onlardan herbiri, kendisine ihtiyaç duyulmayan şeyler olmuş olurlar. Kendisine ihtiyaç hissedilmeyen şeyde noksandır. Baksana, bir beldenin bir başkası ve yöneticisi olsa, o beldenin halkı da, o başkana müracaat etmeyip ona iltifat etmeksizin kendi işlerini yapsalar, o başkan, eksik ve noksan kabul edilir. Halbu ki ilâh olan, kendisinden istifade edilen ve, kendisinden müstağni olunamayandı. Eğer onlardan birisi, aksi düşünülmeksizin diğerine muhtaç olursa, muhtaç olan herkes kendisine muhtaç olunan ise, ilâh olmuş olur. Bil ki, bütün bu izahlar iknâ etmeye yönelik ve zannî ilahlardır. Esas olan ise, önceki ilahlardır.

Tevhidin Naklî Delilleri

Bu konudaki nakli delillere gelince, bunlar pekçok çeşittir:

1) Cenâb-ı Hakk'ın, *"O, hem evveldir, hem ahirdir, hem zahirdir, hem batındır"* (Hadid, 3) ayetidir, "Evvel", ilk tekdir. İşte bundan dolayı hür kimse, "Satın aldığım ilk köle hürdür" dese ve iki köle birden satın alsa, yeminini bozmuş olmaz. Çünkü "ilklik"in şartı, tek olmaktır. Halbuki, köleler tek değildir. Binâenaleyh, bundan sonra da bir köle daha satın alsa, yine sözünü bozmuş olmaz. Çünkü, tekliğin şartı, ilk olmaktır. Halbuki bu köle ilk değildir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak Kendisi'ni "ilk" olmakla vasfedince, O'nun ilk-tek olması gerekir. Böylece de O'nu ortağının bulunmaması gerekir.

2) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Gaybın anahtarları O'nun yanındadır. Kendisinden başkası bunları bilemez"* (En'am, 59) ayetidir. Binâenaleyh bu ayet, O'nun dışında, gaybi bilen başka bir kimsenin olmamasını gerektirir. Şayet O'nun ortağı olsaydı, o da gaybı bilirdi. Halbuki bu durum, bu ayetin ifade ettiğinin aksinedir.

3) Allah Teâlâ, kitabı Kur'ân-ı Kerimin otuzyedi yerinde, "Lâ ilâhe illâ hû" "O'ndan başka Tanrı yoktur" ifadesini açıkca zikretmiş, pekçok yerinde de, *"Sizin ilâhınız, tek bir olan ilâhtır"* (Bakara, 163) *"De ki Allah birdir"* (İhlâs, 1) ayetlerinde de olduğu gibi, vahdâniyyetini açıkca belirtmiştir ki, bütün bunlar, bu konuda sarih beyanlardır.

4) Cenâb-ı Hakk'ın, *"O'nun zâtı hariç, her şey yok olacaktır"* (Kasas, 88) ayetidir. Allah, Kendisi dışında kalan herşeyin helâk olacağını söylemiştir. Var olduktan sonra yok olan, kadîm olamaz. Kadim olmayan ise, ilâh olamaz.

5) *"Eğer gökte ve yerde Allah'dan başka Tanrılar olsaydı, onların ikisi de muhakkak ki harap olup gitmişti"* (Enbiyâ, 22) ayetidir. Bu Cenâb-ı Hakk'ın, *"... bir kısım, bir kısmına galib gelirdi"* (Müminun, 91) ve *"... o zaman onlar arşın sahibine elbet bir yol ararlardı"* (İsra, 42) ayetleri gibidir.

6-) *"Eğer Allah sana bir zarar dokundurursa onu Kendinden başka hiçbir açıcı ve giderici yoktur. Eğer sana bir hayır dilerse O'nun fazlını geri çevirici hiçbir (kuvvet) de yoktur"* (Yunus, 107) ayetidir. Cenâb-ı Hak bir başka ayetinde de, *"De ki: O halde bana haber verin: Allah bana herhangi bir zarar dilerse, sizin Allah'ı bırakıp da tapdıklarınız O'nun bu zararını giderebilirler mi? Yahut bana bir rahmet dilerse, onlar O'nun bu rahmetini tutabilirler mi?"* (Zümer, 38) buyurmuştu.

7) *"Bana haber verin: Eğer Allah kulağınızı, gözlerinizi alırsa, kalblerinizin üstüne bir de mühür vurursa, Allah'dan başka onları size getirecek tanrı kimdir"* (En'âm, 46) ayetidir. Buradaki nasr, Cenâb-ı Hakk'ın bir ortağının olmadığını gösterir.

8) *"Allah, her şeyin yaratıcısıdır"* (Ra'd, 16) ayetidir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın şayet bir ortağı bulunmuş olsaydı, o Hakk, (yaratıcı) olamazdı. Böylece de, bu ayetin bir manası olmazdı.

Peygamberlerin doğruluğunu bilmeye bağlı olmayan her meselenin nakil yoluyla isbatı mümkündür. Fakat vahdaniyeti bilmek ise, peygamberlerin doğruluğunu bilmeye bağlı değildir. Dolayısıyla, onu nakli delillerle isbatlamak mümkündür.

Bil ki, "temânu" delilini tenkid edenler, ayeti şu şekilde tefsir etmişlerdir. "Şayet gökte ve yerde, putperestlerin ilah olduğunu iddia ettiği başka ilâhlar olsaydı, o zaman âlemin fesâda uğraması gerekirdi. Çünkü bunlar, âlemi idâre edemeyen, cansız varlıklardır. Binâenaleyh, böylece âlemin fesâdı gerekmiş olurdu." Bu görüşte olanlar, bu açıklamanın daha uygun olduğunu söyleyerek şöyle demişlerdir: "Çünkü Allah Teâlâ, ilk önce onların, *"Yoksa onlar, yerden bir takım tanrılar edindiler de, (ölüleri), onlar mı diriltecekler?"* şeklindeki sözlerini nakletmiş, sonra da bunun yanlışlığına dair delil getirmiştir. Binâenaleyh, delilin bu hususa tahsis edilmiş olması gerekir. Muvaffakiyet Allah'tandır.

Taklidden Tahkike Geçmenin Lüzumu

Cenâb-ı Hakk'ın فَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ *"Demek ki, Arşın Rabbi olan Allah, onların niteleyecekleri şeylerden yücedir, münezzehtir"* ifadesine gelince, bununla ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak (c.c) Kendi vahdaniyyetine dair kesin deliller getirince, bununda akabinde, *"Arşın Rabbi olan Allah, onların niteleyecekleri şeylerden yücedir, münezzehtir"* buyurmuştu. Yani, "O, işte bu delillerden dolayı, onların, "O'nunla birlikte başka ilâh da vardır" demelerinden münezzeh ve yücedir. İşte, (ayetin bu tertibi), Cenâb-ı Hakk'ı tenzihle meşgul olmanın, O'nun her şeyden münezzeh olduğuna dair delil getirdikten sonra ancak faydalı olacağına ve, taklid yolunun terkedilmesi gereken bir yol olduğuna dikkat çekmektedir.

İKİNCİ MESELE

Birisi, "Cenâb-ı Hakk'ın, *"Arşın Rabbi olan Allah, onların niteleyecekleri şeylerden yücedir, münezzehtir"* ifadesinin ne faydası vardır? O, niçin *"Allah, onların niteleyecekleri şeylerden yücedir, münezzehtir"* ifadesiyle yetinmemiştir?" diyebilir.

Buna şu şekilde cevap veririz. Bu münazara, aslında putperestlere karşı yapılmış olan bir münazaradır. Ancak ne var ki, Cenâb-ı Hakk'ın öne sürdüğü bu delil, bütün muhalifleri içine alan bir delildir. Daha sonra, Cenâb-ı Hak, bu genel delili zikrettikten sonra, put perestlere has olan şu inceliğe dikkat çekmiştir: O da şudur: Nasıl olur da aklı olan insan, akledemeyen ve hissedemeyen bir cansızı, büyük olan Arşın yaratıcısı; göklerin ve yerin halıkı; nûr, zulmet, Levh-i mahfuz, kalem, cansızlar, bitkiler ve bütün canlı türlerinin müdebbiri olan Zâta, ulûhiyyet vasfında ortak kılabilir?

Sorumsuz Olan Yalnız Allah'dır

Cenâb-ı Hakk'ın, لَا يُسْئَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْئَلُونَ *"O, yapacağından mesûl olmaz. Fakat onlar, mesûl olurlar"* ifadesine gelince, bil ki, bu ifade şu iki hususu ihtiva eder:

a) Allah Teâlâ, yaptığı herhangi bir şeyden sorumlu tutulamaz ve O'na, "Niçin yaptın?" denilemez.

b) Mahlûkatın tamamı, yaptıklarından sorumludurlar.

Birincisine gelince, bu hususta iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Önceki Ayetlerle Münasebet

Bu ayetin, kendinden önceki ifadelerle münasebeti şu şekilde yapılabilir: Allah'a ortak koşanların dayanağı, Allah'ın fiilleri hususunda, "Niçin?" denilebilmesini ileri sürmeleridir. Bu böyledir. Çünkü Seneviyye ve Mecûsi'ler, Allah'a ortak koşan kimselerdir. Onlar şöyle derler: "Bu alemde biz, hayır-şer, lezzet-elem, hayat-ölüm, sıhhat-hastalık, zenginlik-fakirlik gibi şeyler görmekteyiz. Halbuki, hayrı yapan hayırlı; şerrin failî de şerlidir. Tek bir failin, aynı anda hem hayırlı hem de şerli olması imkânsızdır. Binâenaleyh, biri hayrın, diğeri de şerrin failî olabilmesi için, mutlaka iki failin bulunması gerekir." İleri sürülen bu şüphenin neticesi şuna varıp dayanır: "Alemin müdebbiri şayet tek olsaydı, şuna hayat, sıhhat, zenginliği, berikine ölümü, acıyı ve fakirliği tahsis edemezdi." Bunun neticesi de, Allah'ın fiilleri hususunda, "niçinlik, sebep" aramaya varıp dayanır. Allah'ın ortakları bulunduğunu söyleyenlerin işi, Allah'ın fiilleri hususunda sebep ve nedensellik aramaya varıp dayanınca, pek yerinde olarak, Cenâb-ı Hak, Kendi birliğine dair olan delili zikrettikten sonra, Allah'ın ortakları olduğunu ileri sürenlerin şüphesine cevap verme hususunda işte bu asıl nükteyi getirmiştir. Çünkü, münazarada en güzel sıra ve tertip, ise neticeyi ve gayeyi isbatlayan delilleri zikretmekle başlayıp, daha sonra da, karşı tarafın şüphelerine cevap teşkil edecek şeyleri getirmektir.

İKİNCİ MESELE Bu mesele, Hak Teâlâ'nın yaptığından sorumlu olmayacağına dair deliller getirme hakkındadır:

Bu Hususta Ehl-i Sünnetin Delilleri

Ehl-i sünnet bu hususta pekçok biçimde istidlâlde bulunmuşlardır:

1) Şayet her şey, bir sebebe bağlanmış olsaydı, o zaman, o sebebin sebep olması da, diğer bir sebebe bağlanmış olurdu ve böylece de, teselsül gerekirdi. Binâenaleyh, bir teselsülü sona erdirme hususunda mutlaka, sebepten müstağni ve münezzeh olan bir şeye varıp dayanmak gerekir Buna ise, Cenâb-ı Hakk'ın zât ve sıfatları, herşeyden daha çok layıktır. O'nun zâtı, bir müessir ve sebebe muhtaç olmaktan münezzeh olduğu gibi, sıfatları da, bir mûcid ve muhassise muhtaç olmaktan münezzeh olduğu gibi, aynen bunun gibi, O'nun fail oluşu da, bir mûcib (gerektirici, zorunlu kılıcı) ve müessire varıp dayanmaktan münezzehdir.

2) O'nun fail oluşu, şayet bir sebebe bağlı olmuş olsaydı, o sebep, ya vâcib ya da mümkin olurdu. Eğer vâcib olsaydı, sebebin vâcib olmasından, O'nun fail olmasının vâcib olması gerekirdi. Bu durumda da, Cenâb-ı Hak, Fail-i Muhtar değil, o Mûcib bizzât (zorunlu olarak, otomatik olarak yapan) olurdu. Eğer mümkûn olsaydı, o sebep, Allah'ın bir fiili olurdu. Dolayısıyla, O'nun, o illetin failî oluşu, başka bir illete muhtaç olurdu. Ve böylece de teselsûl gerekirdi ki, teselsûl imkânsızdır.

3) Cenâb-ı Hakk'ın, âlemin faili olmasının illet ve sebebi, eğer kadîm ise, o zaman, Cenâb-ı Hak'ın bu âlemin faili olması gerekir. Böylece, alemin de kadîm olması gerekir. Bu illet eğer muhdes ise, başka bir illete muhtaç olur. Böylece de teselsûl gerekir.

4) Herhangi bir maksada mebnî olarak bir iş yapan kimse, O maksadını ya bir vasıta bulunmaksızın gerçekleştirebilir, ya da bunu gerçekleştiremez. Eğer, bunu vasıta olmaksızın gerçekleştirebilirse, O zaman o vasıta, boşuna olmuş olur. Eğer gerçekleştiremezse, o zaman da aciz olmuş olur. Halbuki Allah'ın aciz olması imkansızdır. Ama bizim aciz olmamız imkansız değildir. İşte bundan dolayı bizim fiillerimiz çeşitli gaye ve maksatlara mebnidir. Halbuki bütün bunlar, Allah hakkında imkansızdır.

5) Şayet, Cenâb-ı Hakk'ın fiili bir maksada mebni olsaydı, bu gaye ve maksat, ya Allah'ın Kendisine, ya da kullarına yönelik olmuş olurdu. Birincisi imkânsızdır. Çünkü o, bir fayda elde etmekten ya da kendisine bir zararın dokunmasından münezzehdir. Bu temelsiz olunca, bu maksadın mutlaka kullarına yönelik olması gerekir. Kullarının gaye ve maksatları ise, lezzetler elde etmek ve elemlerden kaçınmaktır. Halbuki Allah Teâlâ, bütün bunları vasıta olmaksızın yaratmaya kadirdir. Durum böyle olunca, Cenâb-ı Hakk'ın, herhangi bir şeyden dolayı bir şey, yaratması düşünülemez.

6) Cenâb-ı Hak şayet, herhangi bir şeyi herhangi bir maksattan dolayı yaratmış olsaydı, Kendisine nisbetle o şeyin varlığı ile yokluğu, ya eşit olurdu veya olmazdı. Eğer eşit olsaydı, onun bir gaye ve maksat olması imkansız olurdu. Eğer eşit olmasaydı, o zaman Cenâb-ı Hakk'ın, zâtı gereği noksan ve başkasıyla mükemmelleşen bir varlık olması gerekirdi ki, bu olamaz, imkânsızdır.

İmdi, şayet sen, "O gayenin varlığı ile yokluğu, her ne kadar O'na nisbetle müsavi ise de, kullarına nisbetle varlığı yokluğundan daha evlâdır" dersen, biz deriz ki: Kulları için, evlâ oluşu meydana getirmek veya getirmemek, Kendisine nisbetle ya eşit olur, ya da olmaz. Böylece de önceki taksim yeniden sözkonusu olur.

7) Mevcût olan, ya Cenâb-ı Hakk'ın (c.c) Kendisidir, veyahutta O'nun mülkü ve milkidir. Kendi mülkünde ve milkinde tasarruf eden kimseye de, "Bunu niçin yaptın?" denilemez.

8) Bir kimse başkasına, "Bunu niçin yaptın?" dese, bu soru, ancak soran kimsenin kendisine soru sorulanı o fiilden men etmeye kadir olduğu zaman yerinde bir iş olur. Binâenaleyh, bu sorunun, kulları tarafından Allah'a yöneltilmesi imkansızdır. Çünkü Cenâb-ı Hak istediği herhangi bir fiili yaptığında, kulu O'nu o fiilden nasıl menedebilir? Kul, Allah'ı ya ceza ile yahut elemle tehdid ederek bunu yapmak isteyecektir, ama bu Allah hakkında imkansızdır. Yahut da zemmedilmeye müstehak olma, hikmet dışı kalma ve, mu'tezile'nin dediği gibi, sefihlikle (akılsızlıkla) tavsif ederek tehdid edecektir ki bu da imkansızdır. Çünkü Allah Teâlâ'nın medhe müstehak oluşu, hikmet ve celâl sıfatları ile muttasıf oluşu, O'nun zâtı gereği olan şeylerdir. "Zâtı gereği olan şeyin ise, hârici ve ârızî (sonradan) sıfatların değişmesi ile değişmesi imkânsızdır.

Bütün bu izahlarla, Allah'ın fiilleri hakkında, O'na "Bunu niçin yaptın?" denilemeyeceği sâbit olur. Çünkü herşey O'nun fiilidir. O'nun fiillerinin de (zorlayıcı, gerektirici bir) illeti yoktur.

Mu'tezile de Allah Teâlâ'ya, "Bu fiili niçin yaptın?" denilemeyeceğini kabul etmişlerdir. Ama bunu başka bir asla (prensibe) bağlamışlardır. O prensib de şudur: Allah Teâlâ, kötülük (ve çirkinliklerin), kötü olduğunu bilir. O, kendisinin bütün bunlardan (kötülüklerden), müstağni (ve uzak) olduğunu da bilir. Böyle olan bir zâtın, "kabih" (çirkin) ve şer (kötü) olan şeyi yapması imkansızdır. Biz bunun böyle olduğunu anladığımızda, kısaca, Allah Teâlâ'nın yaptığı herşeyin hikmet ve doğru olduğunu anlamış oluruz. Bu da böyle olunca kulun, Allah hakkında "Bunu niçin yaptın?" demesi câiz olmaz.

Mahluklar İse Sorumludurlar

İkincisine gelince, yani Hak Teâlâ'nın وَهُمْ يُسْئَلُونَ *"Fakat onlar mes'ul olurlar"* ifadesine gelince, bu mükelleflerin yaptıkları şeylerden mes'ûl olduklarını gösterir. Bu ifade ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Mükellefiyeti Aklen Reddedenlere Cevap

Bu mes'ûliyetle ilgili söz, ya aklen mümkin olup olmadığı, yahut naklen vaki olup olmadığı şeklindedir. Bunun aklen mümkün olması hususundaki ihtilafı mükellefiyeti hiç kabul etmeyenlerledir. Mükellefiyeti kabul etmeyenler görüşlerine şu delilleri getirmişlerdir:

1) Kula yapılan teklif, ya o işi yapmaya veya yapmamaya götüren sebebler birbirine denk olarak olur, yahut bunlardan bir taraf diğer tarafa ağır basar olduğu halde olur. Birinci ihtimal imkansızdır. Çünkü yapma ve yapmama tarafındaki sebebler birbirine denk iken, bir tarafı tercih etmek imkansız olur. Tercih yapmama durumunda, tercih yapmayı teklif etmek, (kulu bununla mükellef tutmak), imkansız olanı teklif etmek olur. İkinci ihtimal de imkansızdır. Çünkü bir tarafın diğer tarafa bâskın çıktığı bir durumda, baskın çıkan tarafın meydana gelmesi, vacib hafif tarafın meydana gelmesi imkansız olur. Meydana gelmesi vâcib olan şeyi meydana getirmeyi teklif etmek abes; meydana gelmesi imkansız olanı meydana getirmeyi teklif de "teklif-i mâlâ yutâk" (güç yetirilemez şeyi teklif)tir.

2) Allah Teâlâ'nın, meydana geleceğini bildiği bir şeyin meydana gelmesi vâcibtir (zorunludur). Binâenaleyh böyle bir şeyi teklif etmek (zaten meydana geleceği için) abes olur. Allah Teâlâ'nın, meydana gelmeyeceğini bildiği herbir şeyin de, meydana gelmesi imkansızdır. Binâenaleyh bunu teklif etmek ise, "teklif-i mâlâ yutâk" olur.

3) Kulun mes'ûl tutulması, ya bir faydadan dolayıdır, yahut böyle değildir. Eğer bu bir faydadın ötürü ise, bu durumda eğer o Cenâb-ı Hakk için olan bir fayda olursa, Allah muhtaç bir varlık olmuş olur. Halbuki O'nun böyle olması imkansızdır. Yok eğer bu fayda kul için ise, bu da imkansızdır. Çünkü kulu mes'ul tutmak, eğer ona neticede bir cezâ vermeye sebeb olursa, bu kulun faydasına değil, aksine zararına olmuş olur. Yok eğer bunda hiçbir fayda yok ise, o zaman bu abes olur. Halbuki abes, Hakim Allah için câiz değildir. Hatta bu bir zarara uğratma olur. Böyle olması da Rahim Allah için düşünülemez.

Bu delillere şu iki açıdan cevab verilir:

1) Sizin, mükellefiyetin olmadığını isbata yönelik bu şüpheleri ortaya atmaktan maksadınız, bizim de mükellefiyetin bulunmadığını söylememizi ve kabul etmemizi temin etmek ise, o zaman siz bizi, mükellefiyetin olmadığını kabul etmekle mükellef tutmuş olursunuz ki bu bir çelişkidir.

2) Sizin, bu şüphelerdeki ifadeleriniz, "Mükellefiyetlerin tamamı, "teklif-i mâlâ yutak"dır. Binâenaleyh hakim olanın, kullarına bunu yüklemesi câiz değildir" şeklindeki tek düşüncenize dayanır. Dolayısıyla da bu şüphelerinizin neticesi, Cenâb-ı Hakk'a, "Kullarını niçin mükellef tuttun?" denilmesini gerektirir. Fakat biz Hak Subhânehû ve Teâlâ'nın, *"O yapacağından mes'ul olmaz. Fakat onlar (insanlar), mes'ûl olurlar"* olduğunu beyân ettik. Binâenaleyh bununla, Cenâb-ı Hakk'ın, *"O*

yapacağından mes'ul olmaz" ayetinin, *"Fakat onlar mes'ul olurlar"* ifadesinin bir aslı ve temeli gibi olduğu ortaya çıkar. Bu sebeble, Kur'ân ilminin sırlarından bir nebzesine vâkıf olmak için, bu enteresan incelik üzerinde iyi düşün.

Mükelleflliğin Nakil Olarak Bildirilmesi

Mükellefiyetin naklen bildirilişine gelince, bu hususta birisi şöyle diyebilir: "Hak Teâlâ'nın, *"Fakat onlar mes'ûl olurlar"* ifadesi, her ne kadar Allah'ın *"Rabbine yemin olsun ki, muhakkak onların hepsini hesaba çekeceğim"* (Hicr, 92) ve *"Onları durdurun. Çünkü onlar hesaba çekilecek"* (Saffât, 24) ayetleri ile desteklense bile, *"O gün ne bir insan, ne de bir cin hesaba çekilmez, mes'ûl olmaz"* (Rahman, 39) ayeti ile çekişir, müşkillik arzeder. Buna şu şekilde cevap verilir: Kıyamet, uzun bir gündür ve o günde pek çok duraklar vardır. Binâenaleyh bu çelişkiyi izah için, olumlu ve olumsuz olanları (yani sorulma ve sorulmama durumlarını) ayrı ayrı duraklara hamletmek gerekir.

İKİNCİ MESELE

Mu'tezile şöyle der: "Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) Allah Teâlâ eğer, hüsün ve kubûh'un (iyi ve kötünün) yaratıcısı olsaydı, yaptığı şeylerden dolayı mes'ûl olması gerekirdi. Hatta zemmi gerektiren fiili yapmasından dolayı zemmedilmesi, övgüyü gerektiren fiili yapmasından dolayı da medhedilmesi gerekirdi.

2) Allah'ın, Kendisi dışında hiçbir fâil (yaratıcı) olmadığını söylediğimiz takdirde, yaptıklarından mes'ûl olmaması gerekirdi.

3) İnsanlar için (kendi yarattıkları bir amel) olmadığı takdirde, onların amellerinden mes'ul tutulmaları câiz değildir.

4) Cenâb-ı Hakk'ın yarattığının söylenmesi durumunda, insanların, fiillerinden dönmeleri mümkün değildir.

5) Allah Teâlâ, kitabı Kur'ân'ın pekçok yerinde, kullarının Kendine karşı getirecekleri delilleri kabul edeceğini açıkca bildirmiştir. Mesela, *(Biz) peygamberleri müjdeciler ve (azab) habercileri olarak (gönderdik). Tâ ki peygamberlerden sonra insanların, Allah'a karşı bir hüccetleri olmasın (kalmasın)"* (Nisa, 165) buyurmuştur. Bu ayet, insanların eğer kendilerine peygamber gönderilmez ise, Allah'a karşı hüccet getirebileceklerini gösterir. Yine Cenâb-ı Hak, *"Eğer onları daha evvel azabla helâk etmiş olsaydık, muhakkak diyeceklerdi ki, "Ey Rabbimiz, bize bir peygamber göndermeli değil miydin? O zaman biz şu zillete ve rüsvaylığa uğramadan evvel ayetlerine tâbi olurduk"* (Tâ-hâ, 134) buyurmuştur. Kur'ân'da bunların benzeri ayetler çok olup, hepsi de kulun Allah'a karşı hüccetinin olabileceğini gösterir.

6) **Sümâme** şöyle der: "Kıyamet günü kul, bir durakta beklerken, Allah Teâlâ ona, "seni Bana isyân etmeye sevkeden nedir?" der. Kul da, Cebriye inancı çerçevesinde, "Ya Rabbi, beni sen kâfir olarak yarattın, bana gücümün yetmediği

(yapamayacağım) şeyleri emrettin. Dolayısıyla bu benimle, emrettiklerin arasına girdin (beni engelledin) der. Bu kimsenin, cebriye mezhebine göre, doğru söylediğinde şüphe yok. Cenâb-ı Hak, *"Bu, doğrulara doğruluklarının fayda verdiği bir gündür"* (Mâide, 119) buyurur. Binâenleyh bu kimseye, bu sözünün bir fayda sağlaması gerekir. Bunun üzerine **Sümâme**'ye, "Onun böyle söylemesine kim fırsat verir ki?" denildiğinde, **Sümâme**: "Eğer Allah, onu konuşmaktan ve hüccet getirmekten menederse, onu gerekçesi bulunan, haklı bir savunma imkânından mahrum bırakmış olmaz mı? Bu ise, alabildiğine (haksız) bir menedişdir" dedi. Bütün bu izahlara, "Bunlar **dâl ve illm** meselesi ile reddedilir" diye cevab verilir. Ayrıca, biraz önce sıraladığımız o sekiz izah da, Allah'ın fiil ve hükümlerinin "niçin"liğini araştırıp sormanın imkansız olduğunu beyân eder.

Hak Teâlâ اَمِ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ اٰلِهَةً قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ *"Ondan başka tanrılar edindiler (öyle mi?) Sen (onlara) de ki: "Delillerinizi getirin"* buyurmuştur. Bil ki Hak Teâlâ, onların küfre düşüşlerinin, çok hayret edilecek birşey olduğunu belirtmek için, tekrar *"O'ndan başka tanrılar edindiler (öyle mi?)"* buyurmuştur. Bu, "Siz, Allah'ın ortakları olduğunu iddia ediyorsunuz. Öyle ise haydi bu hususlaki, aklî veya naklî delillerinizi getirin" demektir. Çünkü Allah Teâlâ, önce Kendisinin birliğine dâir delillerini zikredip, sonra birden fazla ilah olduğunu söyleyenlerin şüphelerini ber taraf edecek temel prensipleri ortaya koyunca, üçüncü olarak şüphelerini zikredip onları hesaba çekmeye başlamıştır.

Tarih Boyunca Tevhid Ehli

Hak Teâlâ'nın هٰذَا ذِكْرُ مَنْ مَعِيَ وَذِكْرُ مَنْ قَبْلِي *"İşte bu, benimle beraber olan (müslümanların) zikri ve benden öncekilerin zikridir"* ifadesi ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu mesele, ifadenin tefsiri hususundadır. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

1) *"Bu, benimle beraber olanların zikridir"* ifadesi, "Bu Kur'ân benimle beraber olan müslümanlara indirilen kitabtır" demek; *"Benden öncekilerin zikridir"* ifadesi de, "Benden önce geçen peygamberlere indirilen kitabtır. Bu kitablar, **Tevrat, İncil, Zebûr** ve **Suhuf**'lar olup, bunların herbirinde Allah'ın size, Allah dışında ilah edinmenize müsâde ettiği gibi birşey yer almamış, aksine hepsinde de, "ilah benim Benden başka ilah yoktur. Sadece Ben varım" ifadesi yer almıştır" demektir. Bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, bu ayetten sonraki, *"Biz senden evvel hiçbir peygamber göndermedik ki, ona şu hakikati vahyetmiş olmayalım: "Benden başka hiçbir tanrı yok. O halde, Bana ibadet edin"* ifadesinde olduğu gibidir. Bu, **İbn Abbas**'ın görüşü olup, **Kaffâl** ve **Zeccâc**'ın tercihidir.

2) **Sa'id b. Cübeyr, Kâtâde, Mukâtil** ve **Süddî**'nin görüşüne göre, ayetteki *"Benden öncekilerin zikridir"* ifadesi de, Kur'ân ile alakalıdır. Çünkü Kur'ân-ı Kerim, Ümmet-i Muhammed'in çeşitli hallerini zikrettiği gibi, geçmiş ümmetlerin hallerini de zikreder.

3) **Kaffâl** şu izahı yapar: "Bu, "onlara de ki: Size getirdiğim bu kitab, hem bana muhalif, hem de bana muvafık kimselerin hallerini anlattığı, zikrettiği gibi, benden önceki (peygamberlere) muhalif ve muvafıkların hallerini de zikretmektedir. Binâenaleyh kendiniz için (bir tarafı) seçin" demektir. Sanki bundan murad, tehdid-i ilâhidir.

İKİNCİ MESELE

Keşşâf Sahibi buradaki "**zikr**" kelimesinin tenvin ile هَذَا ذِكْرٌ مَنْ مَعِيَ وَذِكْرٌ مَنْ قَبْلِي şeklinde okunduğunu, مَنْ **edatlarının "zikr"** masdarlarının (mefûlü olarak) mahallen mansub olduklarını ve bunun tıpkı اِطْعَامٌ فِي يَوْمٍ ذِي مَسْبَغَةٍ (Beled, 14) ayetindeki gibi olduğunu, bu şekildeki kıraatın asıl olduğunu; izâfet şeklindeki okunuşun da, masdarın, mefûlüne muzaf kılınışı, kabilinden olduğunu; bunun da وَهُمْ مِنْ بَعْدِ غَلَبِهِمْ يُغْلَبُونَ (Rum, 3) ayetindeki gibi olduğunu söylemiştir. Yine bu kıraata göre, ayetteki **men** edatlarının, miminin, izâfetsiz olarak **kesre ile min** şeklinde de okunmuştur. Halbuki (مَعِيَ) üzerine harf-i cerrin getirilmesi, garibtir. Bu hususdaki mazeret, onun bir isim olup, tıpkı قَبْلُ ve بَعْدُ gibi bir zarf oluşudur. Binâenaleyh **min** harf-i cerrinin diğerlerine getirilmesi gibi, bunun üzerine de **min** gelmiştir. Bu ifade, ذِكْرُ مَعِيَ وَذِكْرُ قَبْلِي şeklinde de okunmuştur.

Haktan Yüz Çevirenler

Cenâb-ı Hakk'ın بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ الْحَقَّ فَهُمْ مُعْرِضُونَ *"Hayır onların çoğu, hakkı bilmezler de, bunun için yüz çevirirler"* ifadesi ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Allah Teâlâ, birliğinin delillerini zikredip, o kâfirlerden, iddialarının delillerini getirmelerini isteyip, onların ne aklî, ne de naklî hiçbir delillerinin bulunmadığını beyan edince, bundan sonra, onların bu sapık inançlara düşüşlerinin, kendilerini bunlara sevkeden bir delilden ötürü olmayıp, aksine kendilerindeki bütün şer ve fesâdın temeli olan şeyden, yani cehaletten dolayı olduğunu, sonra hakkı dinlemek ve onu araştırmaktan yüz çevirişlerinin de bu cehalete dayandığını beyan etmiştir.

İKİNCİ MESELE

Keşşâf Sahibi şöyle der: "Ayetteki "hak" kelimesi, sebeb ile müsebbeb (netice) arasına bir te'kidin girmesi açısından ref ile de okunmuştur. Buna göre mana, "onların cehâletleri sebebiyle yüz çevirişleri, batıl değil normaldir" şeklinde olur.

Cenâb-ı Hakk'ın وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا نُوحِي إِلَيْهِ أَنَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدُونِ *"Biz senden evvel hiçbir peygamber göndermedik ki ona şu hakikati vahyetmiş olmayalım: "Ben'den başka hiçbir tanrı yok. O halde, bana ibadet edin"* emrine gelince bil ki, bu ifadedeki "**vahy**" kelimesinin **yûhî** (Allah vahyeder) **nûhî** (Biz-Allah-vahyederiz) şekillerinde okunuşu iki meşhur kıraattir. Bu ayet, tevhidi anlatan ayetlerden olduğu için, daha önce izah edilmişti.

★ ★

Allah'ın Evladı Olmaz

وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَٰنُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ ۚ بَلْ عِبَادٌ مُّكْرَمُونَ ﴿٢٦﴾ لَا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ وَهُم بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ
﴿٢٧﴾ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ارْتَضَىٰ وَهُم مِّنْ خَشْيَتِهِ مُشْفِقُونَ ﴿٢٨﴾
وَمَن يَقُلْ مِنْهُمْ إِنِّي إِلَٰهٌ مِّن دُونِهِ فَذَٰلِكَ نَجْزِيهِ جَهَنَّمَ ۚ كَذَٰلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ ﴿٢٩﴾

"(Onlar) "Rahman, evlad edindi" dediler Halbuki O'nun şânı bundan yücedir. Hayır onlar, ikrama mazhar edilmiş kullardır. Bunlar, sözde asla O'nun önüne geçemezler. Bunlar O'nun emirleriyle hareket ederler. Önlerindekini de, arkalarındakini de O bilir. Bunlar, O'nun rızasına ermiş olandan başkası hakkında şefaat etmezler. Bunlar, O'nun korkusundan tirtir titrerler. Bunlardan kim, "Ben de O'nun dûnunda bir tanrıyım" derse onu cehennemle cezalandırırız. Biz o zalimleri de böylece cezalandıracağız"

(Enbiya, 26-29).

Bil ki Allah subhânehû ve Teâlâ, apaçık delillerle kendisinin ortaklardan, zıdlardan ve benzerlerden münezzeh olduğunu beyân edince, bunun peşisıra, kendisinin çocuk edinmekten beri olduğunu da beyân etmek üzere *"(Onlar), "Rahman, evlâd edindi" dediler. Halbuki O'nun şânı bundan yücedir"* buyurmuştur. Bu ayet, **Huzaa Kâbilesi** hakkında nâzil olmuştur. Çünkü onlar, "melekler, Allah'ın kızlarıdır" diyorlardı ve buna, Allah Teâlâ'nın da, *"(Onlar) o (Allah) ile cinler arasında bir hısımlık uydurdular"* (Sâffat, 158) ayetiyle işaret ettiği gibi, Allah'ın evlenmek suretiyle cinlerle akraba olduğunu ekliyorlardı. Cenâb-ı Hak, Kendisini, **"Subhânehû"** (O'nun şânı bundan münezzehtir) diyerek, bundan tenzih etmiştir. Çünkü çocuğun, babasına benzemesi gerekir. Binâenaleyh eğer Allah'ın bir çocuğu olmuş olsaydı, mutlaka bazı bakımlardan ona benzemesi gerekirdi. Yine bazı bakımlardan da mutlaka O'ndan farklı olması gerekirdi. Halbuki sayesinde benzerlik (ortaklık) sağlanan şey, sayesinde, farklılığın (benzememenin) sağlandığı şeyden başkadır. Binâenaleyh o zaman Cenâb-ı Hakk'ın, zâtında bir mürekkeblik söz konusu olmuş olur. Halbuki her mürekkeb varlık, "mümkin" varlıktır. Binâenaleyh Allah'ın evlad (çocuk) edinmesi kendisinin vâcibu'l-vucûd değil, mümkinü'l-vucûd olmasını gerektirir ki bu, O'nu ilah olmaktan çıkarıp, kulluk sınırına sokar. İşte bundan ötürü O, kendisinin bundan münezzeh olduğunu bildirmiştir.

Melekler Evlad Değil Şerefli Kullardır

Ayetteki بَلْ عِبَادٌ مُّكْرَمُونَ *"Hayır, onlar ikrama mazhar edilmiş kullardır"*

ifadesine gelince, bil ki Hak Teâlâ, çocuğu bulunmaktan tenzih edince, (kendisine çocuk olarak nisbet edilenlerin) kullar olduklarını ve kulluğun (ilah'dan) doğmasına ters olduğunu beyân buyurmuştur. Fakat o kullar, diğer kullardan üstün, ilâhi ikrama mazhar kimselerdir (meleklerdir). Bu ayet mükrimûn (ikram eden kullar) şeklinde ve "sebk" fiili سَبَقَ – أَسْبَقَ ve سَابِقٌ bablarından olmak üzere, لَايَسْبِقُونَه – يُسَابِقُونَهُ – يُسْبِقُونَهُ şekillerinde de okunmuştur. Buna göre mana, "Onlar, Allah'a sözü hususunda uyarlar. O söylemedikçe (sormadıkca), bir şey söylemezler ve Cenâb-ı Hak'dan önce söz söylemezler" demektir. Bu tıpkı onların sözünün, Cenâb-ı Hakk'ın sözün tâbi olması (peşisıra gelmesi) gibidir. Binâenaleyh onların bütün amel ve işleri, Allah'ın emrine bağlıdır. Onlar emrolunmadıkları hiçbir şeyi yapmazlar.

Daha sonra Allah Teâlâ bu taatın sebebini anlatan ifadeyi zikrederek, يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ *"Önlerindekini de arkalarındakini de O bilir"* buyurmuştur. Bu, "Onlar Allah Teâlâ'nın herşeyi bildiğini bildikleri için, O'nun içlerindekini ve dışlarındakini bildiğini de bilirler. Böylece bu, onları son derece huzu, huşû ve mükemmel bir kulluğa sevketmiştir. Müfessirler bu hususta şu izahları yapmışlardır:

1) **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Bu, "Allah onların yaptıkları ve yapmadıkları amellerini bilir" demektir."

2) "Önlerindekini" ifadesi, "ahireti", "arkalarındakini" ifadesi dünya" manası veya, bunun aksi manaya olduğu söylenmiştir.

3) **Mukâtil** şöyle der: "Allah, onları yaratmazdan önceki şeyleri ve yarattıktan sonraki şeyleri bilir."

Gerçek mana şudur: Onlar, O'nun melekûtunda, kudreti altında dönüp dolaşırlar ve O, onları çepeçevre kuşatmıştır. Onların durumu böyle olunca, daha nasıl ibadete müstehak olabilir ve Allah'ın önüne geçebilirler de böylece Allah'ın müsade etmediği kimselere şefaat edebilirler?

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu hususu iyice açıklamak üzere: وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ارْتَضَىٰ وَهُم مِّنْ خَشْيَتِهِ مُشْفِقُونَ *"Bunlar, O'nun rızasına ermiş olandan başkasına* şefaat etmezler. Bunlar O'nun korkusundan tirtir titrerler" buyurmuştur. Bu ifadede "**haşyet**", masdarı, mef'ûlüne muzaaf olmuştur. "Müşfikûn", "korkanlar ve Allah'ın mekrinden emin olmayanlar"dır demektir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s)'in Miraç gecesi **Cibril**'i, Allah'ın korkusundan ötürü, tıpkı bir çul gibi pörsümüş düşmüş olarak gördüğü, kendisinden rivayet edilmiştir. Bunun bir benzeri de, *"Rahman (Allah'ın) kendilerine izin verdiğinden başkaları (o gün) konuşmazlar"* (Nebe, 38) ayetidir.

Hak Teâlâ'nın وَمَن يَقُلْ مِنْهُمْ إِنِّي إِلَٰهٌ مِّن دُونِهِ فَذَٰلِكَ نَجْزِيهِ جَهَنَّمَ *"Bunlardan kim, "Ben de O'ndan başka bir tanrıyım" derse, onu cehennemle cezalandırırız"* ifadesi, "meleklerden böyle bir söz söyleyen herkese, sözünün cezasını veririz" demektir. Bu, onların söylediklerine de söylemediklerine de delâlet etmez. Bu, Hak Teâlâ'nın Hz.

Peygamber (s.a.s)'e karşı, *"Eğer müşrik olursan, amellerin boşa gider"* (Zümer, 65) ayeti gibi bir ifadedir. Bunda birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu sıfatlar, şöyle pek çok cihetten meleklerin Allah'ın kulu olup, çocukları olmadığına delâlet eder:

1) Onlar, taatta öyle ileridirler ki Cenâb-ı Hakk'ın emri olmadan ne bir söz söylerler, ne bir iş yaparlar. Böyle olmak, evlat olmanın değil, kul olmanın özelliğidir.

2) Allah Teâlâ meleklerin sırlarını bilip, onlar Allah'ın sırlarını bilmediğine göre, ibadete müstehak ilahın meleklerin değil, Allah'ın olması gerekir. İşte bu delil, **Hz. İsa** (a.s)'nın *"Sen bendekini bilirsin. Ama ben sendekini bilemem"* (Maide, 116) ifadesi ile belirttiği hususun aynısıdır.

3) Onlar, ancak Cenâb-ı Hakk'ın izin verdiği kimseler için şefaat ederler. İlah olan veya ilahın çocuğu olan böyle olmaz.

4) Onlar, son derece ürkek ve korkaktırlar. Bu ise ancak kullarda olan bir özelliktir.

5) Cenâb-ı Allah, *"Bunlardan kim, 'Ben de O'nun dûnunda bir tanrıyım" derse, onu cehennem ile cezalandırırız"* ifadesi ile, meleklerin halinin va'd ve va'id hususunda tıpkı diğer mükelleflerin hali gibi olduğunu dikkat çekmiştir. Binâenaleyh onların ilah olmaları daha nasıl söz konusu olabilir?

İKİNCİ MESELE

Meleklerin Bazı Vasıfları

Mu'tezile, Ayetteki *"Bunlar, O'nun rızasına ermiş olandan başkası hakkında şefaat etmezler"* ifadesini delil getirerek, ahiretteki şefaatin büyük günah sahibleri için olmayacağını, çünkü büyük günah sahibleri hakkında, "Allah'ın rızasına ermiş kimseler" denilemeyeceğini söylemişlerdir. Buna şöyle cevab verilir: **İbn Abbas** (r.a) ve **Dahhâk**, ayetteki bu ifadeye "yani lâilahe illallah diyen kimselerden başkasına şefaat etmezler" manasını vermişlerdir. Bil ki bu ayet, şefaatin büyük günah sahibi için olacağı hususunda en kuvvetli delillerimizdendir. Bunu şöyle izah edebiliriz: "Lâilahe illallah" (Allah'dan başka tanrı yoktur) diyen herkesten, Allah bu sözden dolayı razı olmuştur. O kimse için, "Bu hususta Allah ondan râzı olmuştur" denilebildiği zaman, onun hakkında, (kayıtsız olarak) "Allah ondan râzı olmuştur" ifadesi de doğru olur. Çünkü mürekkeb (parçalardan olan bütünün) genel olarak, geçerli ve doğru olduğunda, her bir parçası da geçerli ve doğru olur. Allah'ın o kimseden râzı olduğu sabit olunca, "Lâilahe illallah" diyen kimsenin, bu ayetin hükmüne dâhil olması gerekir. İşte böylece, izaha çalıştığımız ve **İbn Abbas** (r.a)'ın ifade ettiği gibi, bu ayetin biz (ehl-i sünnet) için en güçlü delillerden olduğu sabit olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu ayet şu üç şeye delâlet eder:

1) Ayetteki, *"Bunlar, sözde asla O'nun önüne geçmezler. Bunlar, O'nun emirleriyle hareket ederler"* ifadesi, Cenâb-ı Hakk'ın sözü olması bakımından, meleklerin

mükellef olduğuna, *"Bunlar, O'nun korkusundan tirtir titrerler"* cümlesi de, meleklerin ilahî va'd ve va'ide dâhil olduklarına delâlet eder.

2) Bu, aynı zamanda onların masûm (günahsız) olduklarını gösterir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Bunlar, O'nun emriyle hareket ederler"* buyurmuştur. **Kâdi Abdul cebbâr**, Ayetteki, *"Biz o zalimleri de böylece cezalandıracağız"* ifadesi, Cenâb-ı Hakk'ın, melekleri tehdid ettiği şekilde, her zalimi cehennemle cezalandıracağına delalet eder. Bu da Allah Teâlâ'nın, âhirette büyük günah sahiplerini bağışlamamasını kesinkes ortaya kor" der. Buna şöyle cevab veririz: Bu konuda söylenecek en son söz şudur: "Ayetteki bu genel ifade tehdide konu teşkil eden cehennemi gösterir ki bu da tehdid bildiren diğer genel ayetlerin maksadlarının sınırlı olması gibi, bu gayretin maksadının da sınırlı olduğunu gösterir.

★ ★
★

Kâinatın Yaratılışı

أَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا ۖ وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ ۖ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ ﴿٣٠﴾ وَجَعَلْنَا فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِهِمْ وَجَعَلْنَا فِيهَا فِجَاجًا سُبُلًا لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ ﴿٣١﴾ وَجَعَلْنَا السَّمَاءَ سَقْفًا مَحْفُوظًا ۖ وَهُمْ عَنْ آيَاتِهَا مُعْرِضُونَ ﴿٣٢﴾ وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ ۖ كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ ﴿٣٣﴾

"Göklerle yer ikisi bitişik bir halde iken, Bizim onları birbirinden yarıp ayırdığımızı ve her canlıyı sudan yarattığımızı o kâfirler bilmezler mi, hala inanmayacaklar mı? Yeryüzü onları çalkalar diye, sabit sabit dağlar yarattık ve aralarında bol bol yollar açtık, ta ki maksadlarına ersinler. Biz, gökyüzünü de korunmuş bir tavan yaptık. Onlar ise, bunun ayetlerinden yüzçevirirler. O, geceyi gündüzü, güneşi ve ayı yaratanlar ve bunlardan herbiri kendi yörüngesinde yüzmektedirler"

(Enbiya, 30-33).

Bil ki Allah Teâlâ, şu anda bir yaratıcının varlığına delil olan şeyleri serdetmeye başlamıştır. Bu deliller, aynı zamanda O'nun ortaklardan münezzeh olduğuna da delâlet etmektedir. Çünkü bu deliller, alemde çok dikkate değer bir tertibin mevcud olduğunu göstermektedir. Halbuki iki ilahın aynı anda var olması, âlemin düzeninin bozulmasına yol açar. Binâenaleyh bu deliller, işte bu açıdan O'nun birliğine de delâlet

ettiği için, daha önce geçen ayetlerin bir te'kidi gibidirler. Hem sonra bu ayetlerde, bu kadar kıymetli şeylere kâdir olan bir ilâha ibadet etmekten yüz çevirip, hiçbir zarar ve faydası olmayan taşlara (putlara) ibadetle yönelmek, aklen mümkün olmadığı için, put perestlere bir reddiye vardır. Bu ayetin, kendinden öncekilerle münasebeti işte budur. Bil ki Allah Teâlâ burada şu altı çeşit delili zikretmiştir:

Allah'ın Kudretinin Altı Delili

Birinci çeşid delili, أَوَ لَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا *"Göklerle yer, ikisi bitişik bir halde iken, Bizim onları birbirinden yarıp ayırdığımızı o kâfirler bilmezler mi?"* ayetidir. Bu ifade ile ilgili, birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

İbn Kesir, vavsız olarak أَلَمْ يَرَ şeklinde okurken, diğer kıraat imamları vâv ile أَوَ لَمْ يَرَ şeklinde okumuşlardır. Bu vav, bu sözün daha önce geçen bir ifade üzerine atfedildiğini göstermek için getirilmiştir. **Keşşâf Sahibi,** tâ'nın fethası ile kelimenin, **retekan** diye okunduğunu söylemiştir. Her iki şekil de, tıpkı "halk" ve "nefd" masdarlarının ism-i mef'ul olarak (mahluk-menfûd) manasına gelişi gibi, ism-i mef'ûl yani **"bitişmiş"** manasınadır. Buna göre eğer sen, "Ratk" kelimesi, **"mertûk"** manasına gelebilir. Çünkü masdardır. Fakat niçin **"mertûk"** değil de "ratk" olarak gelmiştir?" dersen, ben derim ki: "Bu, bir mukadder mevsûfu olduğu için böyledir ve takdiri, "şey'en ratkan" **"bitişmiş bir şey"** şeklindedir.

İKİNCİ MESELE

Rüyet Burada Bilmek Anlamındadır

Birisi şöyle diyebilir: "Ayetteki *"Görmediler mi?"* ifadesindeki, "görme" ile, ya bizzat görmek, yahut bilip-anlamak manası kastedilmiştir. Birinci mananın söz konusu olması zordur. Çünkü herşeyden önce o (Mekke'li) kafirler, yer'ile göğün bu halini kesinlikle görmemişlerdir. İkinci olarak da, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ben ne göklerin ne yerin yaratılışında, ne de kendilerinin yaratılışında onları şâhid tutmadım"* (Kehf, 51) buyurmuştur. Bu **"görme"** nin "bilme" manasına olması da müşkildir. Çünkü maddeler, aslında bitişebilir ve ayrılabilirler. Binâenaleyh yer ile gökte önce bitişmenin, sonra ayrılmanın olduğunu bilmenin yolu ancak nakil (vahiy) dir. Halbuki bu münakaşa, peygamberliği inkâr eden kâfirlerle yapılmaktadır. Binâenaleyh böyle bir istidlâle (delile) tutunmak nasıl câiz olabilir?"

Buna şu şekilde cevab verilir: Bu ifadedeki "görme" ile, "bilme" manası kastedilmiştir. İleri sürülen bu soruyu şu şekillerde cevablamak mümkündür:

a) Biz, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini, diğer mucizeleri ile isbat ediyor, daha sonra artık onun sözleri ile istidlâl ediyor, sözlerini delil kabul ediyor, sonra da bunları kâinatta (evvelden beri) bir nizam ve intizamın mevcûd olup, fesâdın (bozukluğun) olmadığına delil kabul ediyoruz. Bu da, tevhid konusunda getirilen delilleri te'kid eder.

b) Ayette bahsedilen bitişme ve ayrılmanın, "mümkin" bir şey olarak görülmesi manasına hamledilebilir. Buna akıl da delalet eder. Çünkü maddelerin bitişmeleri ve ayrılmaları 'mümkin"dir. Binâenaleyh bunlara bitişme ve ayrılmayı tahsis etmek (yani bitiştirme sonra ayırma) veya aksini yapma, bir muhassisin (yani bunu yapan birisinin) olmasını gerektirir.

c) Yahudi ve hristiyanlar, yer ile göğün bu halini biliyorlardı: Çünkü **Tevrat**'da şu bilgi yer almaktadır: "Allâh bir cevher (öz) yarattı. Sonra ona heybet gözü ile nazar etti de, böylece o, bir su oluverdi. Sonra ondan gökleri ve yeri yaratıp, onları birbirinden ayırdı." O putperestler ile yahûdiler arasında, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e düşman olma bakımından müşterek oldukları için, bir nevi dostluk vardı. Allah Teâlâ işte bundan dolayı o putperestlere, bu hususta yahûdilerin sözlerini kabul edecekleri için, bu delili getirmiş ("görmediler mi?" buyurmuştur).

ÜÇÜNCÜ MESELE
Tesniye ve Cins İsim

Cenâb-ı Hak, "Onlar bitişik" demiş, *"İkisi bitişik bir halde idi"* demiştir. Çünkü "gökler" (semâvat) lafzı cemidir, ama bununla cins isme delâlet eden **"bir gök"** manası kastedilmiştir. Nitekim **Ahfeş**, "Semâvât, bir çeşid (cins), yer de bir çeşittir" demiştir. Hak Teâlâ'nın, *"Şüphesiz ki Allah gökleri ve yeri, o ikisi zeval bulmasın (yıkılmasın) diye, tutmaktadır"* (Fatır, 41) ayetinde de böyledir. Arapların, "iki kavmin arasını bulduk"; "Bize iki siyah sürü uğradı" demeleri de böyledir. Çünkü biri bir sürü, diğeri bir sürüdür.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Ratk ve Fatk Kelimelerinin İzahı

Arapça'da **"ratk"**, tıkamak, tutmak, bendlemek" demektir. Nitekim, "O şeyi tıkadım, o da tıkandı" manasında رَتَقْتُ الشَّيْءَ فَارْتَتَقَ denilir. **"Feth"** ise, bitişik-yapışık iki şeyin arasını, yarıp-ayırmaktır. **Zeccâc** şöyle demektedir: "Ratk masdar olup, ayetin manasını "O, ikisi ayrılan oldular" demektir. **Mufaddal** da, "Cenâb-ı Hak burada **"ratkayni"** demiştir. Bu tıpkı وَمَا جَعَلْنَاهُمْ جَسَداً لاَّ يَأْكُلُونَ الطَّعَامَ *Biz onları yemek yemez birer beden olarak yaratmadık"* (Enbiya, 8) ayetinde olduğu gibidir. Çünkü nasıl onların herbiri bir "beden" ise, burada bahsedilen yer ile göğün her biri de bir "ratk" (bitişik şey) dir.

BEŞİNCİ MESELE

Müfessirler, bu **"ratk"** ve **"fetk"** ile ne kasd edildiği hususunda şu değişik izahları yapmışlardır:

1) **Hasan el-Basrî, Katâde, Sa'id b. Cübeyr** ve **İkrime**'nin **İbn Abbas**'dan rivayet ettikleri görüşe göre, mana "O ikisi birbirine yapışık tek şey idi. Allah onları birbirinden yarıp ayırdı. Göğü yerine kaldırdı ve yeri öylece bıraktı" şeklindedir. Bu görüş, yerin gökten önce yaratılmış olmasını gerektirir. Çünkü Allah Teâlâ bunları birbirinden ayırınca, yeri olduğu gibi bırakmış, gökleri yükseltmiştir. **Ka'b** ise, "Allah Teâlâ gökleri ve yeri bitişik olarak yarattı, sonra onların ortasındabir rüzgar yaratarak, bununla onları birbirinden ayırdı" demiştir.

2) **Ebu Salih ve Mücâhid**'in görüşüne göre mana, "Gökler bitişikti. Derken Cenâb-ı Hak, gökleri yedi kat olarak ayırdı. Yeri de böyle yaptı" şeklindedir.

3) **İbn Abbas** (r.a), **Hasan el-Basri** ve ekseri müfessirin görüşüne göre, gökler ve yerler, aynı seviyede ve aynı katılıkta idiler. Derken Allah Teâlâ gökleri yağmur ile, yeri de bitki ve ağaçlarla yarıp ayırdı. Bunun bir benzeri de, Hak Teâlâ'nın, *"Andolsun o dönüş sahibi olan göğe ve o nebât ile yarılan yere"* (Târık, 11-12) ayetidir. Alimler bu izahı, ayetteki bundan sonra gelen, *"Her canlıyı sudan yarattık"* ifadesine dayanarak, diğer izahlara tercih etmişlerdir. Çünkü bu suyun ancak, kendinden öncekilerle münasebeti söz konusudur. Bu münasebet ise, mananın bahsettiğimiz bu mana olması halinde mümkündür.

Buna göre eğer, "Bu izah tercihe şayan izah değildir. Çünkü yağmur göklerin hepsinden değil, sadece bir gökten yağar. O gök de, yere en yakın göktür?" denilirse, biz deriz ki: Göğün herbir yeri, gökyüzü olduğu için, böyle "**gökler**" denilmiştir. Bu tıpkı, ثَوْبُ الْخَلَقِ "Eski eblise" بُرْمَةٌ أَعْشَارٌ "Taş kazan" ifadelerinde olduğu gibidir. Bil ki bu izaha göre, ayetteki O "ru'yeti" (görmeyi), bizzat görme manasına almak mümkün olur.

4) **Ebu Müslim el-Isfehâni** şöyle der: "Ayetteki *"feth"* ile yaratıp ortaya koyma manası kastedilmiş olabilir. Bu tıpkı, *"O, göklerin ve yerin fâtırıdır"* (Fatır, 1) ve *"Hayır, sizin Rabbiniz hem göklerin, hem yerin Rabbidir, bunları o "fatr" etmiştir (yaratmıştır)* (Enbiya, 56) ayetleri gibidir. Binâenaleyh Cenâb-ı Allah, yaratmasını "**fetk**" ile, yaratmazdan önceki durumu da "**ratk**" ile ifade etmiştir. "Ben derim ki işin özü şudur: Yokluk (adem), sırf yokluktur. Yoklukta, birbirinden ayrılan ve birbirine zıd olan zatlar (varlıklar) ve cevherler yoktur. Aksine hepsi, sanki birbiri içinde, birbirine benzer tek bir şeydirler. Binâenaleyh eşyâ meydana geldiğinde, varlık ve oluşum tahakkuk ettiğinde, bunlar birbirinden seçilir ve birbirlerinden ayrı olurlar. İşte bu yolla "**ratk**", yokluk manasına "**fetk**"i var oluş manasına mecaz kılmak güzel olmuştur.

5) Gece, gündüzden öncedir. Çünkü, Cenâb-ı Hak, *"Gece de onlar için bir ayettir. Biz ondan gündüzü sıyırıp çıkarırız"* (Yasin, 37) buyurmuştur. Gökler ve yerler, ilkönce karanlıktı. Derken Allah onları, aydınlatan gündüzü ortaya koymak suretiyle, birbirinden yarıp ayırmıştır. İmdi şayet, "Bu görüşlerinden hangisi, ayetin zahirine daha uygundur?" denilirse, biz deriz ki: Ayetin zahiri, semanın olduğu hal üzere; yerin de, olduğu hal üzere birbirine bitişik olduklarını iktizâ eder. Onların bu şekilde olmaları da, ancak her ikisinin mevcût ve var olmaları halinde mümkündür. **Ratk, fetk**'ın zıddıdır. Binâenaleyh, "fetk", "ayırmak" anlamında olduğuna göre, "retk"ın da bitişmek ve yapışmak, anlamında olması gerekir. İşte yapılan bu izaha göre, dördüncü ve beşinci izahların "mercûh" olması gerekir. Böylece, birinci izah, açıklamaların en iyisi olur, ikinci izah da onu izler. İkinci izah da şudur: O yerle gökten her birinin, birbirine bitişik olup, Cenâb-ı Hak, onlardan herbirini yedi tabaka kılarak, birbirinden ayırmıştır.

Bunu, üçüncü izah izler ki, bu da şu şekildedir: Yerle gök, herhangi bir yarık, boşluk ve çatlak olmaksızın, katı halde idiler. Derken Cenâb-ı Hak gökten yağmuru yağdırmak, yerden de bitkiler bitirmek için, onları birbirinden ayırmıştır.

ALTINCI MESELE

Bu izahların, bir Yaratıcı'nın varlığına ve O'nun birliğine delâlet ettikleri açıktır. Çünkü, hiçkimse, böyle bir şeye muktedir olamaz. Doğruya en yakın olan şöyle denilmesidir: Hak Subhanehû ve Teâlâ, yerle göğü, meleklerin maslahatı ve faydasına olduğu için bitişik olarak yaratmış; sonra da Cenâb-ı Hak, yeryüzündekileri, orada iskân ettireceği ve, kullarının menfaati de bu şekilde yapmada olduğu için, gökle yeri birbirinden yarıp ayırmıştır.

İkinci Nevi Delil

Cenâb-ı Hakk'ın وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ *"ve her canlıyı sudan yarattığımızı o kâfirler görmediler mi, hâlâ inanmayacaklar mı?"* ayetidir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Keşşâf Sahibi şöyle der: "Cenâb-ı Hakk'ın buradaki lafzı, جَعَلْنَا bir mefûl de alabilir, iki mefûl de... Binâenaleyh, eğer bir mefûl alırsa, buna göre mana, "Biz, sudan, her canlıyı yarattık" şeklinde olur ki, bu durumda bu ayet, tıpkı *"Allah her hayvanı sudan yarattı"* (Nûr, 45) ayeti gibi olmuş olur. Yahut mana, "Biz, mahlûkatın suya olan aşırı ihtiyacından, onu sevdiğinden ve ona karşı da çok sabırsız olduğundan, o mahlûkatı sudan yaratmış gibiyizdir" şeklindedir. Bu durumda ayet, Cenâb-ı Hakk'ın, *"insan aceleden yaratılmıştır"* (Enbiya, 37) ayeti gibi olmuş olur. Eğer iki mefûl alırsa, buna göre mana, "Biz, her şeyi, su sebebiyle canlı kıldık; binâenaleyh, her canlı için, mutlaka su lâzımdır" şeklinde olur. Hz. Peygamber'in, وَمَا أَنَا مِنْ دَدٍ وَلَا الدَّدُ مِنِّي *"Ben, oyun eğlenceden, oyun eğlence de benden değildir'* ifadesindeki **min** harf-i cerleri de bu anlamdadır. Kelime, ikinci mefûl olarak, حَيًّا (hayyan) şeklinde de okunmuştur.

İKİNCİ MESELE
Her Canlının Sudan Yaratılmasının İzahı

Bir kimse şöyle diyebilir: "Cenâb-ı Hak, *"Cânn'ı da, daha önce çok zehirleyici ateşten yarattık"* (Hicr, 27) buyurmuş; hadiste de, *"Allah Teâlâ, melekleri nûrdan yaratmıştır"* ifadesi yer almışken; **Hz. İsa** (a.s) hakkında, *"Hani benim iznimle bir kuş suretinin benzerini tasarlıyordun, içine üfürüyordun da benim iznimle bir kuş oluveriyordu"* (Mâide, 110) buyurmuş ve, **Hz. Adem** (a.s) hakkında da, *"Onu, topraktan yarattı"* (A. İmran, 59) demişken, daha nasıl, "Biz her canlıyı sudan yarattık" diyebilmiştir?"

Cevap: Ayet-i kerimenin lafzı her ne kadar umumi ise de, ancak ne var ki burada, ayetin bu umumiliğini tahsis edecek karineler mevcuttur. Çünkü, delilin maksada daha yakın olabilmesi için mutlaka, görülür ve hissedilir cinsten olması gerekir. İşte

bu izahla, melekler, cinler, Hz. Adem ve Hz. İsa'nın durumu ayetin bu umumi ifadesinin dışında kalır. Çünkü o kafirler, bunlardan hiçbiri görmemişlerdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Müfessirler ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları, Cenâb-ı Hakk'ın كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ ifadesinden sadece canlıların kastedildiğini söylerken, diğer bazıları, "Hayır, bu ifadenin içine bitkiler ve ağaçlar da girer; çünkü bunlar da su sayesinde büyüyor ve, bunlardaki nem, yeşillik, tomurcuk ve meyveler de sudandır" demişlerdir. Bu görüş kastedilen manaya daha uygundur. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, yağmur yağdırmak ve o yağmurdan yeryüzündeki bitki vs. şeyler gibi her şeyi canlı kılmamız için semayı, yerden yarıp ayırdık" demek istemiştir. Birincilerin delili, bitkiye "hayy" denilemeyişidir. Ama, biz bunu kabul etmiyoruz. Ona da böyle denilebileceğinin delili, *"Ölümünden sonra yeri nasıl diriltir"* (Rûm, 50) ayetidir.

Cenâb-ı Hakk'ın, أَفَلَا يُؤْمِنُونَ ifadesine gelince, bu, "Onları, bu delilleri düşünmeleri ve bu sayede, başkasına benzemeyen Hakkı tanımaları ve şirk yolunu terketmeleri suretiyle imana gelmezler mi?" manasındadır.

Üçüncü çeşit delil, Cenâb-ı Hakk'ın وَجَعَلْنَا فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ *"Yeryüzü onları sarsar diye, sabit sabit dağlar yerleştirdik"* ayetidir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

كَرَاهَةَ أَنْ تَمِيدَ بِهِمْ veya أَنْ تَمِيدَ بِهِمْ deyimi için veyahutta لِئَلَّا تَمِيدَ بِهِمْ "onları sarsması hoş olmayacağı için, onları çalkalamasın diye" takdirindedir. İkinci takdire göre ifadenin baş kısmından, hem lâ, hem de birinci lâm (-li) hazfedilmiştir. Bir karışıklık olmadığı için, bu lâ hazfedilir. Nitekim sen, Cenâb-ı Hakk'ın .. لِئَلَّا يَعْلَمَ أَهْلُ الْكِتَابِ *"Ehl-i kitab bilmesin diye"* (Hadid, 29) ayetinin başına, bu lafzın geldiğini de görmektesin.

İKİNCİ MESELE

رَوَاسِيَ (revâsi), dağlar demektir. **er-Râsi**, aslında yere giren, yere çakılan demektir.

Dağların Vazifesi

ÜÇÜNCÜ MESELE

İbn Abbas (r.a) şöyle der: "Yeryüzü, su üstüne serilmişti. Böylece, tıpkı geminin, içindekileri sallaması gibi, yeryüzü de su üzerine serilip döşendiği için, üzerindekileri çalkalayıp durmaya başladı. Bunun üzerine Allah Teâlâ, o yeryüzünü ağır dağlarla perçinledi."

Yaratılan Geçitler

Dördüncü çeşit delil, Cenâb-ı Hakk'ın وَجَعَلْنَا فِيهَا فِجَاجاً سُبُلاً لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ *"ve aralarında bol bol yollar açtık, ta ki maksatlarına ersinler"* ayetidir. Bununla ilgili bir kaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Keşşâf Sahibi şöyle der: "el-feccu, "geniş yol" anlamındadır. Buna göre şayet sen, "el-ficâc kelimesinde sıfat anlamı vardır. Binâenaleyh, daha nasıl, o şubulen kelimesinden önce getirilmiş de, sonra bırakılmamıştır? Nitekim bu hususa Cenâb-ı Hakk'ın لِتَسْلُكُوا مِنْهَا سُبُلاً فِجَاجاً *"Onun geniş yollarından gezip dolaşasınız diye"* (Nûh, 20) ayetinde riâyet edilmiştir" dersen, ben derim ki: Bu kelime, sıfat anlamını taşıdığı halde öne geçmemiştir. Bu, terkib içinde hâl mevkiindedir. Bu, şairin meselâ لِعِزَّةٍ مُوحِشاً طَلَلٌ قَدِيمٌ *"Şimdi yapayalnız olan o izzet ve şerefe dair, eski izler ve kalıntılar var"* sözünde olduğu gibidir. Bu iki ifade arasında, mana bakımından şöyle bir fark bulunmaktadır. Cenâb-ı Hakk'ın سُبُلاً فِجَاجاً ifadesi, O'nun o yeryüzünde geniş yollar meydana getirmiş olduğunu bildirir. Ama ayetteki "ficacen sübülen" kelimesine gelince, bu da O'nun, o yolları yaratırken bu vasıf üzere yaratmış olduğunu bildirmektedir. Binâenaleyh bu ifade, önceki cümlede müphem bırakılan şeyi izah etmiş olur."

İKİNCİ MESELE

Ayetteki fihâ "orada" lafzıyla ilgili şu iki görüş bulunmaktadır:

a) Bu ifadedeki zahir, "dağlar"a râcidir. Yani, "Biz, perçinler gibi olan o dağlarda, geniş yollar yarattık" demektir. Bu, Mukâtil ve Dahhâk'ın görüşü olup, Atâ'nın İbn Abbas'tan yapmış olduğu bir rivayettir. İbn Ömer'in de şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Dağlar birbirlerine bitişik idi. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, Nûh Kavmini suda boğunca, o dağları birbirinden ayırdı ve böylece, aralarında geniş geniş yollar meydana getirdi."

b) Bu ifadedeki zamir, yeryüzüne (ard) kelimesine râcidir. Yani, "Biz o yeryüzünde geniş geniş yollar yarattık" demektir. Bu da, Kelbî'nin görüşüdür.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ ifadesini takdiri, لِكَيْ يَهْتَدُوا "hidayete ermeleri için" demektir. Çünkü Allah hakkında şekkin ve şüphenin düşünülmesi mümkün değildir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bu ifadeyle ilgili şu iki açıklama yapılmıştır:

a) "Şehirlerine, beldelerine ulaşsınlar... diye" manasındadır.

b) "İstidlâl yapmak suretiyle, Allah'ın bir olduğu neticesine ulaşsınlar... diye" anlamındadır.

Mu'tezile şöyle der: "Bu açıklama, Allah Teâlâ'nın bütün mükelleflerin, hidâyete ermelerini istediğini gösterir." Bu konudaki sözümüz daha önce geçmişti.

Müşterek Lafız

Bu ifadeyle ilgili bir üçüncü açıklama da şudur: "Beldelerine ulaşma" ve "Allah'ın birliğine ulaşma" ifadeleri, aynı manada müşterek olup, bu da, bir şeye vasıl olma

ve ulaşma"dır. Binâenaleyh lafız, bu müşterek manaya hamledilebilir ve bu durumda da ayet, her iki hususu da içine almış olur. Bundan da, müşterek lafzın, aynı anda iki anlamda kullanılmış olması sonucu çıkmaz.

Gök Korunan Bir Tavandır

Beşinci çeşit delil, Cenâb-ı Hakk'ın, وَجَعَلْنَا السَّمَاءَ سَقْفاً مَحْفُوظاً وَهُمْ عَنْ آيَاتِهَا مُعْرِضُونَ *"Biz gökyüzünü de, korunmuş bir tavan yaptık. Onlar ise, bunun ayetlerinden yüzçevirirler"* ayetidir. Bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE "Semâ", yere nisbetle, tıpkı, evin tavanı gibi olduğu için, ona **sakf** denilmiştir.

İKİNCİ MESELE Bu ifadede yer alan "mahfûzen" kelimesi hakkında şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) "O diğer tavanlar için sözkonusu olabilen düşmekten ve çökmekten korunmuştur" demektir. Bu, *"Semâyı, izni olmadıkca, yerin üzerine düşmekten o tutuyor"* (Hac, 65) ayeti gibidir. Nitekim Cenâb-ı Hak da, *"Göğün ve yerin, O'nun emriyle durması da, yine O'nun ayetlerindendir"* (Rûm, 25) *"Şüphesiz "ki Allah, gökleri ve yeri zevâl bulmalarından (korumak için bizzât) tutmaktadır"* (Fatır, 41) ve *"Bunların muhafazası O'na ağır gelmez"* (Bakara, 255) buyurmuştur.

b) O Şeytanlardan korunmuştur. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Biz onları taşlanan her şeytandan koruduk"* (Hicr, 17) buyurmuştur. Burada bu noktada şu iki açıklama yapılabilir:

1) "Gökyüzü, melekler vasıtasıyla şeytanlardan korunmuştur." Birincisi daha kuvvetlidir, çünkü ayeti bu manaya hamletmek, bu nimete yücelik vasfını kazandırır. Çünkü Cenâb-ı Hak (c.c) o gökyüzünü mükelleflerin üzerine düşürmemeyi ve onu korumayı tekeffül etmiş gibidir. İkinci görüş ise, böyle değildir, çünkü, semâ'dan cinlerin kulak hırsızlığı yapmasından endişe edilmez.

ÜÇÜNCÜ MESELE Cenâb-ı Hakk'ın وَهُمْ عَنْ آيَاتِهَا مُعْرِضُونَ ifadesinin manası, "Onlar, Allah Teâlâ'nın o semâya, koymuş olduğu delillerden, o semânın hareketlerinden; hareketlerinin keyfiyyet ve cihetlerinden, gök cisimlerinin doğuş ve batış mevkilerinden ve, o semâ'nın birbirleriyle bitişip ve birbirlerinden ayrılmalarının, Cenâb-ı Hakk'ın çok üstün hikmetine ve açık kudretine delâlet eden çok ilginç bir tertib ve güçlü bir hesap üzere olmasından ibret alma işinden yüz çeviricidirler" şeklindedir.

DÖRDÜNCÜ MESELE Ayetteki آيَاتِهَا ifadesi, آيَتِهَا "Onun ayetinden" şeklinde de okunmuştur ki, buna göre mana, "onlar, onun Cenâb-ı Hakk'ın, birliğine delâlet etmesinden yüz çeviricidirler" şeklinde olur ki, bu müfret kelime ile cins mâna kastedilmiş olur. Yani "Onlar, o

semâdan kendilerine gelen, meselâ ay ile aydınlanma; yıldızlarla yol bulma, yağmurlarla yeryüzünün hayat bulması gibi... dünyevî menfaatları gayet iyi bilmektedirler. Buna rağmen onlar, o semânın, bir Yaratıcı'nın varlığına ve O'nun birliğine dair açık bir delil olmasından yüz çeviricidirler" demektir.

Gök Cisimlerinin Hareketleri

Altıncı çeşit delil, Cenâb-ı Hakk'ın وَهُوَ الَّذِى خَلَقَ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ فِى فَلَكٍ يَسْبَحُونَ *"O, geceyi, gündüzü,güneşi ve ayı yaratandır ve bunlardan her biri kendi yörüngesinde yüzmektedirler"* ayetidir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE Bil ki Allah *"Onlar ise, bunun ayetlerinden yüz çevirirler"* buyurunca, burada ise o ayetleri tafsilatlı bir biçimde anlatmıştır. Çünkü Cenâb-ı Hak, şayet gökyüzüyle yeryüzünü yaratıp, sayelerinde gece ile gündüzün ve sıcaklıkla soğukluğun herbirini izlemesi gibi bir takım faydaları izhar etmek için güneş ile ayı yaratmasaydı, Allah'ın kulları üzerindeki nimetleri kemâle ermiş olamazdı; tam aksine bu, ancak onların kendi yörüngeleri üzerindeki hareketleri sebebiyle olmuş olurdu. İşte bundan dolayıdır ki Allah, *"bunlardan her biri kendi yörüngesinde yüzmektedirler"* buyurmuştur. Bunu şöyle izâh edebiliriz. Gözlemler neticesinde, kevâkib (yıldızlar, seyyâreler)in farklı farklı hareketi olduğu sabit olmuştur. Bu hareketlerin bir kısmı, doğudan batıya olmak üzere, "kevâkib"in tamamını içine alır ki, bu güneşin günlük hareketidir. Diğer taraftan, felsefecilerin ve astronomların ekserisi şöyle derler: "Burada, batıdan doğuya doğru olan diğer bir hareket daha vardır ki, bu hareket yedi gezegende açık, sabit olanlarda da ise, adeta gizli ve görünmez haldedir." Bunlar görüşlerin şu şekilde istidlâlde bulunmuşlardır: "Biz gezegen yıldızları şu şekilde görmekteyiz: Bunlar ne zaman hızlıca hareket ettiğinde, kendilerine, daha yavaş hareket diğeri yaklaştığında, o bu yaklaşmadan sonra, doğu tarafına doğru onun önüne geçer. Bu hareket tarzı, ayda çok açık biçimde görülmektedir. Çünkü ay, batı tarafında güneşten uzak bir yerde bir veya iki gün süreyle görünmezken, sonra ortaya çıkar. Sonra o ay, her gece, yaklaşık onbeş gün müddet içinde güneşin tam karşısına geçinceye kadar güneşten uzaklaşmasını sürdürür. Ay, burç noktalarında yoluna devam ederken, onun doğusunda olan her yıldız da, her gece, sürekli olarak ona yaklaşır. O yıldızlar, aya yetişip ulaştığında, o ayı doğu tarafından örter. Böylece o yıldızlar da, ayın batı tarafıyla örtülmüş, gözükmez hale gelmiş olur. Böylece biz, bu gezegen yıldızların, batı'dan doğuya doğru bir hareketini olduğunu anlamış olduk. Aynen bunun gibi, burçlar birbirlerini takib edip izlerken, sabit yıldızların da yavaş hareketlerinin olduğunu görmekteyiz. Böylece de biz, o sabit yıldızların da batıdan doğuya doğru bir hareketlerinin bulunduğunu anlamış oluyoruz." İşte felsefecilerin ve astronomların ileri sürdükleri görüş budur.

Biz bu hususta onlara muhalefet ediyor ve şöyle diyoruz: Bu imkansızdır. Çünkü, mesela güneş şayet zâtı gereği batıdan doğuya doğru yavaş bir biçimde hareket etmiş olsaydı, -güneşin günlük hareketi sebebiyle batıdan doğuya doğru hareket ettiğinde

de şüphe yoktur-, o zaman tek bir kütlenin, aynı anda iki farklı yöne doğru iki türlü hareket etmesi gerekirdi ki, bu imkansızdır. Çünkü bir tarafa doğru olan hareket, o tarafa doğru hareket edenin, o cihetle bulunmasını gerektirir. Binâenaleyh, şayet aynı anda tek bir cisim, iki farklı cihete doğru hareket etmiş olsaydı, o zaman onun aynı anda iki farklı yerde olması gerekirdi ki, bu imkansızdır.

İmdi, şayet denirse ki: "Güneş batıya doğru hareket ettiğinde, onun hareketinin batı tarafında son bulduğunun ileri sürülmesi niçin caiz olmasın? Hem, sizin bahsettiiniz şey, üzerinde aksi tarafa doğru hareket eden karıncanın bulunduğu değirmen taşıyla bir tenakuz teşkil eder!" cevaben biz deriz ki: Birincisi, sizin usûl ve kaidelerinize göre doğru olmaz. Çünkü, size göre feleklerin hareketi, son bulmaktan korunmuştur (devamlıdır, son bulmaz.) İkincisine gelince, bu olması muhtemel olan bir misâldir. Ama bizim zikrettiğimiz şey ise, kesin ve net bir delildir. Binâenaleyh bu ona karşı koyamaz.

Felsefecilerin ve astronomların, yıldızların batıdan doğuya doğru hareket ettiklerine dair getirdikleri delillere gelince, bunlar zayıftır. Çünkü niçin, "Bütün yıldızlar doğudan batıya, doğru hareket etmektedirler. Ancak ne var ki, onların bir kısmı diğer bir kısmından daha yavaş hareket etmektedir. Böylece onların bir kısmı bir kısmından geri kalır da onun aksi istikamete doğru hareket ettiği zannedilir" denilmesin? Meselâ, en büyü feleğin, bir günün başlangıcından ikinci günün başlangıcına kadar olan devri, tam bir devirdir. Yine, sabit feleğin, bir günü başlangıcından ikinci günün başlangıcına kadar olan devri de, tam bir devirdir.

Ancak ne var ki bu, ikinci bir miktardır, durumdur. Böylece, bu ikinci mikdar ve duruma göre, sabit feleğin, başka bir cihete doğru hareket ettiği zannedilmiştir. Halbuki, aslında böyle değildir. Tam aksine bu, ikinci mikdara göre geri kalmıştır. Bu takdire göre, hepsinin yönü, doğudur ve bunların en hızlısı da günlük olarak hareketlerini tamamlayanlardır. Hızlılık bakımından bunları, sabit felekler izler. Sabit feleklerin peşine zuhal gelir. Ve bu iş, Ay feleğine gelinceye değin, böyle devam eder. Ay feleği ise, feleklerin en yavaş hareket edenidir. Kendisini, bahsettiğimiz akli delilin de desteklediği bu husus, var oluştaki tertibe daha yakındır. Çünkü bu takdire göre, en hızlı hareket eden, Felek-i muhit olmuş olur ki, bu en büyük felektir. En yavaş olanı ise, bu Felek-i Muhit'e en uzak olan kütledir ki, bu da yeryüzüdür. Sonra, Felek-i Muhit'e en yakın olan, en hızlı hareket eden; en uzak olan da, en yavaş hareket edendir. Bizim bu söylediğimiz şey, feleklerin boylamlarına göre hareketleridir. Bunların enlemlerine göre olan hareketlerine gelince, bunlar açık olup bu, onların kuzeye ve güneye doğru meyil ve eğimlerinin farklılığı sebebiyle olur. Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre, şimdi biz diyoruz ki: şayet, yıldızların eğim ve meyil (itibariyle) bir hareketleri olmasaydı, o zaman tesir (tabiat olayları) tek bir bölgeye tahsis edilmiş olur, diğer taraflarda, bundan elde edilecek olan faydalardan hali olmuş olurdu. Bu mantıkaya yakın olanların halleri, birbirine benzer olur ve buradaki kuvvet ve tesir de, tek bir keyfiyyetin ifadesi olmuş olur. Binâenaleyh, o tek keyfiyyet, sıcaklık ise, o bütün rutûbet ve nemleri yok eder ve onların hepsini kurutur ve sıcağa

dönüştürür. Netice olarak diyebiliriz ki: Yıldızların geçiş noktalarının hizasında bulunan bölgeler bir keyfiyyet üzere, onun hizasında olmayan yerler, başka bir keyfiyyet,bu ikisi arasında bulunan yerler ise; diğer bir keyfiyyet üzere olurlar. Böylece de bir yerde devamlı kış olur ve orada fırtınalar eser, başka bir yerde de, ortalığın yanıp kavrulmasını doğuran devamlı yaz olur, bir yer devamlı ilk bahar bir yerde, devamlı sûrette, kendisinde bitki ve meyvelerin olgunlaşmadığı bir sonbahar mevsimi yaşardı. Şayet, birbirini izleyen dönüşler (mevsimler) olmasaydı, yıldız da yavaş biçimde hareket eder olsaydı, o zaman o eğimin faydası az, tesiri ise, son derece fazla olurdu. Böylece, eğim olmaması durumunda meydana gelecek olan şeye yakın bir şey arız olur, meydana gelirdi. Şayet, yıldızların hareketi şu anda olduğundan daha hızlı olsaydı, şu anda elde edilen menfaatler, tam ve mükemmel olarak elde edilemezdi. Ama burada, bir müddet bir yöne doğru hareketi muhafaza eden, sonra da, ihtiyaca göre, başka bir cihete geçen ve her cihette belli bir müddet kalan bir eğim bulunsaydı, bu sebeple onun tesiri, ifrât ve tefrit taraflarından uzak olduğu halde, tam olarak bulunmuş olurdu. (ki, durum da böyledir) Netice olarak diyebiliriz ki, akıllar Cenâb-ı Hakk'ın sırlarından pek azına vakıf olabilmektedirler. Üstün hikmeti ve sonsuz kudretiyle, âlemi yaratıp irâde eden Allah'ı (c.c) takdis ve tenzih ederiz:

İKİNCİ MESELE

Cemiyyet ve küllilik manasının meydana gelebilmesi için, كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ ifadesine güneş, ay ve yıldızlar dahil olur. Binâenaleyh, her ne kadar bu ayette, "yıldızlar" ifadesi geçmemiş ise de, fiildeki zamirin bunları da içine almasından dolayı, onlar da zikredilmiş gibidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Felek Kelimesinin Anlamı

Arapça'da "felek" dönen bir şey demek olup, bunun çoğulu eflâkdur. Alimler bu hususta farklı farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bazıları, feleğin, bir cisim (maddi bir şey) olmadığını, bunun o yıldızların, döndüğü mahal ve yer (yörünge) anlamına geldiğini söylemişlerdir ki, bu Dahhâk'ın görüşüdür. Ekseri ulemâ ise, "Hayır, bunlar yıldızların, üzerinde dönmüş oldukları maddî şeylerdir" demişlerdir ki, bu Kur'ân'ın nassına daha yakındır. Bu görüşte olanlar da, kendi aralarında, bunun keyfiyyeti hususunda ihtilâf etmişlerdir.

Bu cümleden olarak bazıları, "Felek, güneşin, ayın ve yıldızların içinde ve kendisinde hareket ettiği çevrelenmiş bir dairedir" derken, **Kelbî,** "Bu, kendisinde, yıldızların akıp gittiği, bir su kütlesidir" demiş ve görüşünü, "çünkü yüzmek ancak su içinde olur" demiştir. Biz diyoruz ki: Biz bunu kabul edemeyiz. Çünkü, yarışırken ve koşarken, ayaklarını iyice gererek atan ata, "(Adetâ) yüzüyor!" denilir. Felsefecilerin ve astronomların ekseri ise şöyle demişlerdir: "Felek, ağır ve hafif olmayan; delinmeyi, yapışmayı, büyümeyi, solmayı kabul etmeyen, katı kütledir." Felfesecilerin görüşlerine karşı olan sözler ve açıklamalar, ilgili kitablarda ele

alınmıştır. Doğru olan ise, göklerin vasıflarını bilmenin yolunun ancak nakilden geçtiğidir.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Yıldızların Hareketleri

İnsanlar, yıldızların hareketleri hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu hususta mümkün olan izah tarzı üçtür:

a) Çünkü, ya felek sakin olur, kendisindeki yıldız ise, tıpkı durgun sudaki balığın hareketi gibi hareket eder.

b) Hem felek hem de yıldız, hareket halindedir. Bunların hareketi, ya birbirlerine terstir, ya da aynı istikamette olup, hareketleri, hız ve yavaş olma açısından birbirlerine ya eşittirler, ya da farklıdırlar.

c) Felek, hareket halinde, yıldızsa durgun ve hareketsiz. Birinci görüşe gelince, felsefeciler, bunun temelsiz olduğunu söylemişlerdir. Çünkü bu, feleklerin delinmesini iktizâ eder. Bu ise, imkansızdır. İkinci görüşe gelince, bu durumda, yıldızın hareketi feleğin hareketine aykırı olarak düşünülürse, bu da, yanılmayı ve delinmeyi gerektirir. Yok, yıldızın hareketi, feleğin hareketi istikametinde olur, ama hız yavaşlılık açısından ona aykırı olursa, yine delinme söz konusu olur. Yok eğer, hem cihet, hem de yavaşlılık ve sürat açısından da denk olurlarsa, yine delinme söz konusudur. Çünkü, yıldızın hareketi, feleğin hareketi sebebiyle arzî bir hareket olup, böylece onun zâtî olan hareketi, artmaya devam eder, bu sebeple de delinme söz konusu olmuş olur. Binâenaleyh, geriye sadece üçüncü kısım kalır ki, bu da yıldızın feleğe gömülmesi ve onun içinde hareketsiz olması, feleğin ise, hareket etmesi ve feleğin bu hareketi sebebiyle yıldızın hareket etmesidir.

Bil ki bu görüşlerin dayanağı, feleklerin delinmesinin imkansızlığıdır. Halbuki bu, batıldır. Tam aksine gerçek olan, bu üç kısmın da ihtimâl dahilinde olması ve Allah Teâlâ'nın da her türlü mümkinata kadir olmasıdır. Kur'ân'ın kendisine delâlet etitği husus ise, feleklerin durgunluğu, yıldızların ise o feleklerde, tıpkı balığın suda yüzmesi gibi, yüzüyor olduklarıdır.

BEŞİNCİ MESELE

Keşşâf Sahibi şöyle demiştir: كُلٌّ kelimesindaki tenvin, muzâf ileyh'den bedel olup, ifadenin takdiri, كُلُّهُمْ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ "onların hepsi" şeklindedir. Allah en iyisini bilendir.

ALTINCI MESELE

Ebu Ali İbn Sinâ, Cenâb-ı Hakk'ın, يَسْبَحُونَ "yüzerler ifadesine dayanarak, yıldızların "nâtık" oldukları (konuşan varlıklar) olduklarına istidlâlde bulunmuş, ve şöyle demiştir: "Vâv-nûn ile çoğul olma, ancak akıllı varlıklar için düşünülebilir. Bir de, Cenâb-ı Hak, *"Güneşi ve ayı, onları bana secde eder halde gördü"* (Yusuf, 4) buyurmuştur.

Buna şöyle **cevap** verilebilir: Vâv zamiri, akıllı varlıklar için, onların fiillerini vasfetmek için kullanılmaktadır ki, bu fiil de yüzme işidir. Keşşâf sahibi şöyle der: "sen şayet" cümlenin irâbtaki mahalli nedir?" diye soracak olursan, ben derim ki,

Ya, "Şems" (güneş) ve "kamer" (ay) kelimelerinden hâl olarak mansûbtur, yahut da, müstenef bir cümle olduğu için irâbta mahalli yoktur. Buna göre sen şayet, "Güneş ile ay'dan her biri, başlı başına bir felektir; daha nasıl, "onların hepsi bir felekte yüzüyorlar denilmiştir?" dersen, ben derim ki: Bu ifade, Arabların tıpkı, "Herbirini" manasında olarak, كَسَاهُمُ الأَمِيرُ حُلَّةً وَقَلَّدَهُمْ سَيْفاً "Emir onlara elbise giydirdi ve onlara kılıç kuşandırdı" demeleri gibidir..."

★ ★
★

Her İnsan Fanidir

وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِّن قَبْلِكَ الْخُلْدَ أَفَإِن مِّتَّ فَهُمُ الْخَالِدُونَ ﴿٣٤﴾ كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ
الْمَوْتِ ۗ وَنَبْلُوكُم بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً ۖ وَإِلَيْنَا تُرْجَعُونَ ﴿٣٥﴾ وَإِذَا رَآكَ الَّذِينَ
كَفَرُوا إِن يَتَّخِذُونَكَ إِلَّا هُزُوًا أَهَٰذَا الَّذِي يَذْكُرُ آلِهَتَكُمْ وَهُم بِذِكْرِ
الرَّحْمَٰنِ هُمْ كَافِرُونَ ﴿٣٦﴾

"Biz senden evvel de, hiçbir beşere ebedilik vermedik. Şimdi sen ölürsen, (sanki) onlar bâki midirler? Her can ölümü tadıcıdır. Sizi bir imtihan olarak, hayır ile de şer ile de deniyoruz. Ancak bize döndürüleceksiniz. O küfredenler seni gördükleri zaman, seni, alay konusu yapanlar "Sizin tanrılarınızı diline dolayan bu mu?" derler. Halbuki onlar, Rahmanın zikrini inkâr ile, kâfir olanların ta kendileridir"

(Enbiya, 34-36).

Bil ki, Cenâb-ı Hak, bir önceki kısımda ve ayetlerde, izaha çalıştığımız gibi, bu altı şeyle istidlâlde bulunup ve o şeylerde dünyevi nimetlerin temellerini teşkil edince, bunun peşinden, dünyayı, baki kalması ve devam etmesi veyahutta dünyanın kendileri için yaratıldığı varlıkların orada ebedi kalmaları için değil, tam aksine onu, bir imtihan ve denemek için, sayesinde de, ebedi yurt olan âhirete nail olabilmek için yarattığına dikkatleri yöneltecek olan şeyi getirmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِّن قَبْلِكَ الْخُلْدَ *"Biz senden evvel de, hiçbir beşere ebedilik vermedik"* buyruğuna gelince, bu hususta şu üç izah yapılmıştır:

a) **Mukatil** şöyle der: "Bir takım kimseler, "**Hz. Muhammed** (s.a.s) ölmez" diyorlardı. İşte bunun üzerine bu ayet nazil oldu.

b) Onlar, "**Hz. Muhammed**'in öleceğini ve onun ölümüyle de sevineceklerini tahayyül ediyor düşünüyorlardı. Böylece, Cenâb-ı Hak o kimselerin, bununla sevinmelerini nefyetmiştir. Yani, "Allah Teâlâ, dünyada, hiçbir beşerin ebedî kalmayacağına, senin ve onların, ölüme maruz kalacağına hükmetmiştir. Şimdi sen öleceksin de, onlar baki mi kalacaklar? Hayır, böyle değil" demek istemiştir. Şairin

فَقُلْ لِلشَّامِتِينَ بِنَا أَفِيقُوا / سَيَلْقَى الشَّامِتُونَ كَمَا لَقِينَا

"Bizim başımıza gelenlerden ötürü sevinenlere de ki, Uyanın ve kendinize gelin. Felâkete sevinenler de bir gün bizim karşılaştığımızla karşılaşacaklar" şeklindeki sözü de, bu anlamdadır.

c) Şu da muhtemeldir: **Hz. Peygamber** (s.a.s)'in Hatemu'l-Enbiyâ olduğu ortaya çıkınca, birisi onun ölmeyeceğini, çünkü ölmesi halinde şeriatinin değişeceğini düşünmüş olabilir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak ölüm konusunda, onun durumunun, tıpkı diğer peygamberler gibi olduğuna dikkat çekmiştir.

Ayetteki كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ *"Her can ölümü tadıcıdır"* buyruğuna gelince, bu hususta birkaç bahis vardır:

Söz Cenâb-ı Hakk'ın Değil Hz. İsa'nındır

Birinci bahis: Ayetin umumiliği, tahsis edilmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak da, bir "nefs"dir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Sen benim nefsimde olanı bilirsin, ama ben senin nefsinde olanı bilemem"* (Mâide, 116) buyurmuştur. Zira Cenâb-ı Hakk'ın ölmesi mümkün değildir. Cansız varlıklar da birer "nefis"dir. Halbuki onlar için de ölme söz konusu değildir. Tahsis edilen âmm ifade, hüccet olmaya devam eder. Binâenaleyh bu ayetle, bu sayılan şeylerin (tahsise uğrayan kısımlarının) dışında amel edilmeye devam edilir ki bu da felsefecilerin, "Beşerî ruhlar, bedeni terkeden akıllar (canlar), felekî nefisler ölmezler" şeklindeki görüşlerini ibtâl eder.

Ölümün Tadılması Ne Demektir?

İkinci bahis: Ayetteki "**zevk**"i (tadı) zâhirî manasına almak mümkün değildir. Çünkü ölüm, yenilecek şeyden birşey değildir ki tadılsın. Aksine zevk (tadma), belli bir algılamadır. Binâenaleyh bu ifadeyi, **mecazî** bir algılama saymak câizdir. Ayette bahsedilen "ölüm" ile de, ölümün işaret emâreleri olan, büyük acılar kastedilmiştir. Çünkü ölümden önce, onu tadmak imkansızdır. Ölüm meydana geldiğinde ise insan zaten ölmüş olur. Ölü ise, hiçbir şeyi idrâk edemez.

Üçüncü bahis: "Zâikatü'l-mevti" (ölümü tadıcı) ifadesindeki izafet, **lafzî** bir izafettir. Çünkü bu, tıpkı غَيْرَ مُحِلِّي الصَّيْدِ *"Avı helal sayıcı olmaksızın"* (Mâide, 1) ve هَدْياً بَالِغَ الْكَعْبَةِ *"Kabeye ulaşan bir kurban olarak"* (Mâide, 95) ifadeleri gibi, gelecekte olacak bir işe aittir.

İmtihan ve İbtilâ

Hak Teâlâ'nın وَنَبْلُوكُمْ بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً وَإِلَيْنَا تُرْجَعُونَ *"Sizi, bir imtihan olarak, hayır ile de, şer ile de deniyoruz. Ancak bize döndürüleceksiniz"* ifadesi ile ilgili birkaç meselе vardır:

BİRİNCİ MESELE

Deneme, ancak mükellef tutma var ise olur. O halde bu ayet insanlar için bir mükelleftiyetin olduğuna delâlet ediyor. Yine bu ayet, Hak Subhânehû ve Teâlâ'nın, bir zorluğu bulunsa bile emrettiği ve nehyettiği şeylerle mükellef tutmayla yetinmeyip, aksine insanı şu iki şeyle denediğine de delâlet ediyor:

a) "**Hayır**" dediği şeylerle... Bunlar, dünyadaki sıhhat, lezzet (tad), sevinç ve insanın umduğunu elde etmesi gibi dünyevi nimetlerdir.

b) "**Şer**" dediği şeyler... Bunlar, fakirlik, elemler ve mükellefin başına gelen diğer sıkıntılar gibi dünyevî zararlardır. Böylece Allah Teâlâ mükellefin, kendisine verilenlere şükretmesi ve sıkıntılara sabretmesi için, bu iki şey arasında mekik dokuduğunu ve vazifesini yaptığında, mükafaatının büyük olacağını beyân etmiştir.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, henüz onlar daha gelmezden önce, insanların nasıl amel edip davranacaklarını bildiği halde, şekil itibarıyla imtihana benzediği için, bu (mükelleftiyete mecâzen), ibtila (imtihan) demiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Keşşâf Sahibi, ayetteki "**fitne**" kelimesinin نَبْلُو (deneriz) fiilin lafzından olmayan, te'kidî bir mef'ûl-ü mutlak olduğunu söylemiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Allah'a Dönmenin Anlamı

Tenâsühcüler, görüşlerinin doğru olduğuna, ayetteki, *"Ancak Bize döndürüleceksiniz"* ifadesini delil getirerek, "Bir yere dönme, önceden o yerde bulunmuş olmayı gösterir" demişlerdir. Buna biz: "Bu ifade, mecâzî bir ifadedir" diyerek cevab veririz.

BEŞİNCİ MESELE

Ayetteki, *"Ancak Bize döndürüleceksiniz"* ifadesi ile, "onlar, Allah'ın hükmüne, hesabına ve amellerine göre karşılık vermesine dönüp varacaklardır" manası kastedilmiştir. Binâenaleyh Allah Teâlâ, bu ifadesi ile, tenâsühcülerin, öldükten sonra dirilmeyi ve ahireti kabul etmeyen görüşlerinin bâtıl olduğunu beyân etmiştir. Tenâsühcüler bu ayeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Ayette bahsedilen dönme, daha önce kendisinde bulunulmuş olan bir yere olur. Demek ki biz, bu âleme gelmezden önce orada imişiz" demişlerdir. Mücessime de, "biz, cisimiz. Binâenaleyh Allah'a döndürülecek olmamız, Allah'ın da cisim olmasını gerektirir" diyerek istidlâl etmişlerdir. Bunlara verilecek cevablar, bu kitabın (tefsirin) pek çok yerinde geçmiştir.

Kâfirlerin Müminlerle Alay Etmeleri

Hak Teâlâ, وَإِذَا رَآكَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ يَتَّخِذُونَكَ إِلاَّ هُزُواً *"O küfredenler seni gördükleri zaman, seni istihzâ (mevzûundan) başka bir şey edinmezler"* buyurmuştur. **Süddî** ve **Mukatil** bu ifadenin **Ebû Cehil** hakkında nâzil olduğunu söylemişlerdir: **Hz. Peygamber** (s.a.s) **Ebû Süfyan** ile birlikte iken, **Ebû Cehil**'e rastladı. **Ebû Cehil, Ebû Süfyan**'a: "Bu, Abdumenafoğullarının peygamberidir" deyince, **Ebû Süfyan**: "Sen, onun Abdumenâfoğullarının peygamberi oluşunun yadırgamıyorsun (öyle mi?)" dedi. derken Hz. Peygamber (s.a.s), onların sözünü duydu ve **Ebu Cehil**'e: "Sen, sonunda amcan **Velid b. Muğire**'nin başına gelen belânın, senin de başına geleceğini görüyorum. Ey **Ebû Süfyan**, sana gelince, sen bu sözü hamiyyetinden (taassubundan, sülâleni müdafaa gayretinden) dolayı söyledin" dedi. İşte bu ayet bunun üzerine nâzil oldu.

Cenâb-ı Hak sonra bu hususu, أَهَٰذَا الَّذِي يَذْكُرُ آلِهَتَكُمْ *"Sizin tanrılarınızı diline dolayan bu mu?" (derler)"* ifadesi ile açıklamıştır. Zikretme (anma, diline dolama), ya hayır ile, ya aksi ile olur. Binâenaleyh durum, bu ikisine de delâlet ettiği için, ifade mutlak (genel kullanılıp, takyid edilmemiş (sınırlandırılmamıştır). Bu tıpkı bir kimseye, "Falancanın senden bahsettiğini duydum" demen gibidir. Binâenaleyh o bahseden eğer, bu kimsenin dostu ise, bu bahsetme bir övgüdür, eğer düşmanı ise, bir zemm (kınama, tenkid) olmuş olur. Hak Teâlâ'nın, *"İbrahim denilen bir gencin o (putlardan) bahsettiğini duyduk"* (Enbiya, 60) ifadesi de böyledir. Bu, "İbrahim (a.s) o putların ma'bud olmadıklarını söylüyor ve onlara ibadet etmenin saçmalık olduğundan bahsediyor" demektir.

Hak Teâlâ'nın وَهُمْ بِذِكْرِ الرَّحْمَٰنِ هُمْ كَافِرُونَ *"Halbuki Rahman'ın zikrini inkar ile, kâfir olanlar onlardır"* ifadesi, "onlar, kendilerini yaratan, rızıklandıran, öldüren, dirilten Rahman'ı zikretmeyi kabul etmemelerinin yanı sıra, kendilerine hiçbir fayda ve zararı olmayan ilahlarını zikrederek, o peygamberi ayıplıyorlar. Halbuki bundan daha çirkin ve saçma bir şey yoktur" demektir. Bu manaya göre, onların istihza, alay, eğlence ve kınamaları, şuursuzluklarından dolayı olmuş olur. "**Rahman'ın zikri**" ile, Kur'ân'ın ve ilâhî kitabların kastedilmiş olması da muhtemeldir. Buna göre, ayette hum (onlar) zamirinin iki kere getirilmesindeki hikmet şudur: "Birincisi, böyle yapan kimselere bir işarettir. İkincisi ise, bu işin onlara has olduğunu gösteren bir ifadedir. Hem sonra bu zamirin tekrar edilmiş olmasında, onların böyle yaptıklarını iyice anlatmak ve yaptıkları bu işin çok vahim olduğunu belirtme yatmaktadır.

★ ★
★

Alaycı Kâfirlerin Perişan Âkıbetleri

خُلِقَ الْإِنسَانُ مِنْ عَجَلٍ ۚ سَأُرِيكُمْ آيَاتِي فَلَا تَسْتَعْجِلُونِ ﴿٣٧﴾ وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا الْوَعْدُ
إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ﴿٣٨﴾ لَوْ يَعْلَمُ الَّذِينَ كَفَرُوا حِينَ لَا يَكُفُّونَ عَن وُجُوهِهِمُ
النَّارَ وَلَا عَن ظُهُورِهِمْ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ ﴿٣٩﴾ بَلْ تَأْتِيهِم بَغْتَةً فَتَبْهَتُهُمْ فَلَا
يَسْتَطِيعُونَ رَدَّهَا وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ ﴿٤٠﴾ وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِّن قَبْلِكَ
فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُم مَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ ﴿٤١﴾

"İnsan aceleden yaratıldı. Size ayetlerimi göstereceğim. Benden onu acele istemeyin. "Eğer sâdıklar iseniz, va'id ne zaman?" derler. O kâfirler yüzlerinden ve arkalarından, ateşi kesinlikle menedemeyecekleri ve kendilerinin yardım göremeyecekleri zamanı bir bilselerdi! Belki bu, onlara ansızın gelecek ve kendilerini şaşırtacaktır. Artık onu geri çevirmeye güç yetiremeyeceklerdir. Onlara mühlet de verilmeyecek. Andolsun senden evvelki peygamberlerle de istihzâ edildi, fakat alay etmekte oldukları şeyler, istihzâ eden o maskaraların kendilerini kuşattı"

(Enbiya 37-41).

İnsanın Aceleciliği

Hak Teâlâ'nın, *"İnsan aceleden yaratıldı"* ifadesi ile ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE Ayetteki *"insan"* ile ne kastedildiği hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:

Birinci Görüş:

a) Bununla insan türü kastedilmiştir.

b) Bununla belli bir şahıs kastedilmiştir.

Birinci görüşü şöyle izah ederiz: Bu insanlar, kendilerini Allah'ı bilmeye ve tanımaya mecbur eden, Allah'ın azabının ve ayetlerin hemen gelmesini istiyor ve *"Bu va'id ne zaman?"* diyorlardı. İşte bu ifade ile Cenâb-ı Hak, onları bundan vazgeçirmeyi istemiş ve önce insan türünü çok aceleci oluşundan dolayı kınamış, sonra onları bu işlerinden menetmiştir. Buna göre Cenâb- Hak sanki, "Sizin aceleci oluşunuz, uzak görülecek bir ihtimal değil. Çünkü siz zaten böyle yaratıldınız. Bu

sizin huyunuz ve karakterinizdir" demek istemiştir. Buna göre eğer, "Sözün önünün mutlaka sonu ile uygun olması gerekir. Ama insanın aceleden (aceleci) yaratılmış olması, bu hususta mazur sayılmasını gerektirir. Binâenaleyh sözün başı böyle iken, Cenâb-ı Hak niçin, (sözün devamında), *"Benden onu acele istemeyin"* buyurmuştur?" denilirse, biz deriz ki: "Engelleyen şey ne kadar güçlü ve kuvvetli olursa, ona muhalefet de o nisbetle güçlü olur. Binâenaleyh Allah Teâlâ bu ifadesi ile, aceleciliği bırakmanın, kıymetli, yüce ve arzulanan bir şey olduğuna dikkat çekmiştir.

İkinci Görüş: Ayetteki *"insan"* ile, belli bir şahıs kasd edilmiştir. Bu hususta iki görüş söylenmiştir:

a) Bu "insan" ile, **Hz. Âdem** (a.s) kastedilmiştir. Bu **Mücâhid, Sa'îd b. Cübeyr, İkrime, Süddî, Kelbî, Mukâtil** ve **Dahhâk**'in görüşüdür. İbn Cüreyc ve **Leys b. Ebî Süleym, Mücâhid**'in şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: "Allah Teâlâ, **Hz. Âdem** (a.s)'i, herşeyi yarattıktan sonra, Cuma gününün sonuna doğru yaratmıştır. Ruh (can) henüz onun kafasına girip, bedenin aşağılarına ulaşmadan önce, "Ya Rabbî, beni güneş batmadan önce yaratıp tamamlaman hususunda acele etmeni istiyorum" demiştir" Leys, "İşte ayetteki *"İnsan aceleden yaratıldı"* ifadesi, bu manayadır" der. **Süddî**'nin de şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah Teâlâ, **Âdem** (a.s)'in bedenine rûhu (canı) üfleyip, rûh (önce) kafasını sardığında hapşurdu. Bunun üzerine melekler ona, "**Elhamdülillah**" de" dediler. O da, böyle söyledi. Bunun üzerine, Allah Teâlâ ona "**Yerhamüke Allahu**" (Rabbin sana rahmet etsin) dedi. Ruh, gözlerine ulaşınca, cennet meyvelerini gördü. Derken rûh, karnına ulaşınca, yeme arzusu duydu. Böylece de, rûh daha ayaklarına ulaşmadan, cennetin meyvelerini yemeye başladı. İşte, Âdemoğlunda aceleci olma özelliğini bırakan, **Hz. Âdem** (a.s)'dir."

b) **Atâ**'nın rivayetine göre, **İbn Abbas** (r.a) şöyle der: "Bu ayet, **Nadr b. Haris** kâfiri hakkında nâzil olmuş olup, ayetteki "insan" lafzı ile o kastedilmiştir."

Bil ki birinci görüş, daha uygundur. Çünkü ayetin maksadı, o insanları zemmetmektir. Bu da ancak, ayetteki "insan" lafzını, bütün insan (türü) manasına aldığımızda, söz konusu olur.

İKİNCİ MESELE

Müfessirlerin bir kısmı ayeti **zâhirî** manası ile alırlarken, bazıları ayette bir kalb (takdim-tehirin) olduğunu ileri sürmüşlerdir. Birincilerin bu hususdaki izahları şunlardır:

1) Muhakkik âlimlere göre, ayetteki, *"İnsan aceleden yaratıldı"* ifadesi, خُلِقَ الْإِنْسَانُ عَجُولاً "insan, aceleci olarak yaratıldı" manasındadır. Bu, mübalağalı olsun diye (yani çok aceleci olduğunu göstersin diye) böyle ifade edilmiştir. Bu, tıpkı zeki bir kimseye, "O, yanan, parıldayan bir ateştir" denilmesine benzer. Araplar, bazan insanı, ondan çokca sâdır olan iş ile adlandırırak, mesela, "Sen, sırf yeme

ve uyumasın", "O, ancak gitme ve gelmedir" derler. Nitekim şâir de şöyle demiştir:

أَمَا إِذَا ذَكَرْتَ حَتَّى إِذَا غَفَلْتَ / فَإِنَّمَا هِيَ إِقْبَالٌ وَإِدْبَارُ

"O, gaflet ettiğinde hatırlamalı değil miydi? (Böyledir, işte). O ancak, bir yönelme ve sırt çevirmedir. (Bazan yüzüne güler, bazan arka döner)" Bu izah, Hak Teâlâ'nın, وَكَانَ ٱلْإِنسَانُ عَجُولاً *"İnsan çok acelecidir"* (İsra, 11) ayeti ile de desteklenir. **Müberred** bu ifadeye, "Acele etmek, insanın özelliğidir" manasını verir. Bu da, tıpkı *"Allah sizi bir za'fdan yarattı"* yani "zayıf ve âciz olarak yarattı" (Rum, 54) ayeti gibidir.

2) Ebû Ubeyd, "acele" lafzı, Himyer lügatına göre, "çamur" demektir. Nitekim şâir,

* وَالنَّخْلُ يَنْبُتُ بَيْنَ الْمَاءِ وَالْعَجَلِ *

"Hurma su ile çamur arasında olur" demiştir.

3) Ahfeş, "Ayetteki "مِنْ عَجَلٍ" ifadesi, "hemen (bir çırpıda) söylenen bir (kün-ol) emrinden (emri ile) yaratılmıştır" manasınadır" der.

4) Hasan el-Basrî, "Bu, مِنْ ضَعْفٍ "zayıflıktan, zayıf olarak" manasınadır" demiştir.

Ayette bir kalb (takdim-tehir) olduğunu söyleyenler bu ifadenin, خُلِقَ الْعَجَلُ مِنَ ٱلْإِنسَانِ "Acele, insandan yaratıldı (çıktı)" takdirinde olduğunu ve tıpkı, يَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ *"Kafirlerin cehenneme sunuldukları gün"* (Ahkaf, 34) ayeti gibi olduğunu, bu ayetin, 'Cehennemin kâfirlere sunulduğu gün" manasında olduğunu söylemişlerdir.

Doğruya en yakın görüş birincisi, en uzağı bu sonuncusudur. Çünkü sözü, olduğu sıra (dizi) üzere doğru bir manaya hamletmek mümkün ise, "Kalb" (takdim-tehir) ile elde edilecek bir manaya hamletmekten, bu daha uygundur. Hem sonra, "Acele insandan yaratıldı" demede, birçok **mecâzî** manalar vardır. Binâenaleyh ayetin nazmını (normal sırasını) değiştirip, **mecâzî** olacak bir cümle haline getirmenin manası yoktur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Birisi çıkıp şöyle diyebilir: "O insanlar, bu tehdidi (va'di), geleceğine inanmadıkları için, acele getirilmesini istemişlerdi. Bu şekilde olan için, hakikatte "aceleci" denilmez.

Buna şöyle cevab veririz: Onların bu şekilde acele etmeleri, daha fazla kınamayı gerektirir. Çünkü kişinin, belli bir işte acele etmesi zemmedilince, bilmediği bir hususta acele etmesi daha çok zemmi gerektirir. Hem, onların uhrevî ceza ve dünyevî helâk gibi, tehdid edildikleri şeyleri acele tarafından istemeleri, ölümü acele istemeleri manasına gelir ve onlar ölümü biliyorlar. Dolayısıyla onlar gerçek manada aceleci olmuş olurlar.

Cenâb-ı Allah'ın, سَأُرِيكُمْ آيَاتِي فَلَا تَسْتَعْجِلُونِ *"Size ayetlerimi göstereceğim. Benden onu acele istemeyin"* ayetine gelince, (bil ki) âlimler burada geçen "ayetler" ile ne murad edildiği hususunda şu değişik izahları yapmışlardır:

1) Bunlar, peşin dünyevî helâk ve âhiretteki azabtır. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, "Acele etmeyin" yani, "Onlar, hiç şüphesiz vaktinde gelecektir" demiştir.

2) Bunlar, Allah Teâlâ'nın vahdaniyyetinin (birliğinin) ve, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in doğruluğunun delilleridir.

3) Bunlar, **Şam** ve **Yemen**'de daha önce yaşamış olan ümmetlerin eser ve izleridir. Birinci mana, ayetin nazmına (siyak-sibâkına) daha uygundur.

Cenâb-ı Hak وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا الْوَعْدُ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ *"Eğer sadıklar iseniz, bu va'id ne zaman?" derler"* buyurmuştur. Bil ki bu istihza üslûbu ile zikredilen kınanan acele ediş, tıpkı Hak Teâlâ'nın, *"Sen o azabı acele (getirmeni) istiyorlar. Eğer (onun) belirlenmiş (mukadder) bir zamanı olmasaydı, mutlaka o azab onlara gelirdi"* (Ankebut, 53) ayetinde belirtilen acele ediş gibidir. Bil ki Allah Teâlâ, onların bu sözü, câhillikleri ve gâfletlerinden ötürü söylediklerini beyan buyurmuş, peşisıra da bundan doğacak üzüntüyü **Hz. Peygamber** (s.a.s)'in kalbinden gidermek için şu iki şeyi zikretmiştir:

1) Bu istihzayı yapanların başına, çok şiddetli bir azabın geleceğini beyân ederek, لَوْ يَعْلَمُ الَّذِينَ كَفَرُوا حِينَ لَا يَكُفُّونَ عَن وُجُوهِهِمُ النَّارَ وَلَا عَن ظُهُورِهِمْ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ *"O kâfirler yüzlerinden ve arkalarından, ateşi kesinlikle menedemeyecekleri ve kendilerinin yardım göremeyecekleri zamanı bir bilselerdi!"* buyurmuştur. **Keşşâf Sahibi** şöyle der: "Ayetteki **Lev** (Eğer) edatının cevabı mahzuftur ve حِينَ (o zaman) kelimesi fiilin mef'ulü bihidir, yani "Eğer onlar, *"Bu va'id ne zaman?"* diye sordukları o zamanın, kendilerini arkadan ve önden ateşin kuşatacağı çetin bir zaman olduğunu, o azabı, savuşturmaya kâdir olmayacaklarını ve *"Allah'ın hışmı bize gelip çatarsa, kim bize yardım edebilir?"* (Mü'min, 29) ayetinde de belirtildiği gibi, kendilerine yardım edecek hiç kimsenin bulunmayacağını bilselerdi, bu inkar, alay ve azabı acele isteme vasıflarına sahib olmazlardı. Fakat onların bunu bilmeyişleri, işte bu işi kendilerine basit ve önemsiz göstermiştir. Bu cümlenin cevabına delâlet edecek husus ayette daha önce geçtiği için, burada cevabın böylece hazfedilmesi, güzel ve yerinde olmuştur. Bu, daha beliğ bir üslubtur. Hak Teâlâ'nın, *"Eğer o zalimler görseydiler"* (Bakara, 165) *"Sen, melekler o kâfirlerin canını alırken bir görseydin"* (Enfal, 50) ve *"Eğer Kur'ân ile dağlar yürütülseydi"* (Ra'd, 31) ayetleri de böyledir. Ayette özellikle "yüzleri" ve "arkaları" zikredilmiştir. Çünkü azabın bu yerleri tutuşu daha şiddetli olur. Bir de bu iki yer, insanın kendisinden zararı defetmesinde çokca kullanılır.

Azabın Birden Gelmesi

Sonra Cenâb-ı Hak, bu azabın şiddetini beyan edince, onun gelme vaktinin,

insanlarca bilinemediğini, aksine onlara o azabın, hiç ummadıkları, hesab etmedikleri ve hazırlıklı olmadıkları bir zamanda geleceğini beyan buyurmuştur.

Ayetteki, فَتَبْهَتُهُمْ ifadesi, "O, onları hayretle bırakır. Onu reddetmeye (savuşturmaya) hiçbir çare bulamazlar ve başlarına gelen hususunda bir çıkış yolu elde edemezler" demektir وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ ise, "Onlara tevbe etmeleri ve mazeret beyan etmeleri için mühlet de tanınmaz" demektir. Bil ki Allah Teâlâ, böyle olmasında fayda olduğu için, mükelleflere ölüm ve kıyamet vaktini bildirmemiştir. Çünkü kişi, bunların gizli olması durumunda, daha çok çekinir ve günahlarını telâfi etmeye daha çok uğraşır.

Hz. Peygamberi Teselli

Cenâb-ı Allah, sonra Peygamber (s.a.s)'in kalbindeki hüznü giderecek, ikinci şeyi ifade ederek, وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِّن قَبْلِكَ **(Ey Muhammed,** nasıl kavmin seninle alay ve istihzâ ediyorsa), *"andolsun, senden evvelki peygamberlerle de istihzâ edildi"* فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُم مَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ *"Fakat alay etmekte oldukları şeyler, yani* bu alayın cezası, istihzâ eden bu maskaraların kendilerini kuşatmış, yani başlarına inmiştir" buyurmuştur. حَاقَ ve حَقَّ fiilleri aynen زَالَ ve زَلَّ fiillerinin aynı manaya olması gibi, bir manayadır. Bu ayette, **Hz. Peygamber** (s.a.s)'i teselli vardır. Buna göre, mana "Onların başına, istihzâlarının cezası gelip, onları çepeçevre kuşatacaktır.

★ ★
★

Allah'ın İnsanı Himayesi

قُلْ مَن يَكْلَؤُكُم بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ مِنَ الرَّحْمَٰنِ ۗ بَلْ هُمْ عَن ذِكْرِ رَبِّهِم مُّعْرِضُونَ ﴿٤٢﴾
أَمْ لَهُمْ آلِهَةٌ تَمْنَعُهُم مِّن دُونِنَا ۚ لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَ أَنفُسِهِمْ وَلَا هُم مِّنَّا يُصْحَبُونَ ﴿٤٣﴾
بَلْ مَتَّعْنَا هَٰؤُلَاءِ وَآبَاءَهُمْ حَتَّىٰ طَالَ عَلَيْهِمُ الْعُمُرُ ۗ أَفَلَا يَرَوْنَ أَنَّا نَأْتِي الْأَرْضَ نَنقُصُهَا مِنْ أَطْرَافِهَا ۚ أَفَهُمُ الْغَالِبُونَ ﴿٤٤﴾

"De ki: (Allah'ın) geceleyin ve gündüzün (gelebilecek) azabına karşı, Rahman'dan başka sizi kim koruyabilir? Hayır, onlar Rablerini zikirden yüz çevirmektedirler. Yoksa onların Bize karşı müdafaa edebilecek tanrıları mı var? Kendi kendilerine bile yardım etmeye güç yetiremezler. Biz, onları da, atalarını da yaşattık, nihayet kendilerine ömürleri uzun geldi. Ama şimdi

görmüyorlar mı ki Biz o arza gelip, etrafından tedricen eksiltip duruyoruz. O halde gâlib olanlar onlar mı?"

(Enbiya, 42-44).

Bil ki Allah Teâlâ, anlattığı şekilde, kâfirlerin âhirette yüzlerinden cehennemi uzaklaştıramayacaklarını belirtince, bunun peşinden, onların dünyada da böyle olduklarını anlatarak, "Eğer Allah onları gözetip korumasaydı, onlar esenlik içinde kalamazlardı" demiştir. İşte bundan dolayı peygamberine (a.s) *"Alay eden ve mağrur olan o kâfirlere, "Geceleyin ve gündüzün (gelebilecek) azaba karşı, sizi kim koruyabilir" de"* dedi. Bu tıpkı bir kimsenin, elinde tuttuğu ve kendisinden kurtulmasının imkansız olan kimseye, "sen benim elimden nereye kaçacaksın. Benden kurtulmana imkan var mı?" demesi gibidir. **"el-Kâlî"**, koruyan, muhafaza eden demektir.

Rahman'ın Koruması

Ayetteki, *"Rahman'dan"* ifadesi ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bunun ne demek olduğu hususunda şu izahlar yapılmıştır: a) "Sizi Rahman'dan koruyabilecek olan, yani hakettiğiniz azabı başınıza indirmeye kâdir Allah'dan sizi kim koruyup, kurtarabilir"

b) "Allah'ın ahiretteki azabından..."

c) "Öldürülmekten, esir edilmekten ve kâfir oldukları için Allah'ın onlara yapılmasını revâ gördüğü diğer şeylerden" demektir. Böylece Cenâb-ı Hak, onları koruyabilecek kimsenin olmadığını, o azabı başlarına getirmesi halinde, bunu onlardan savuşturacak olanın bulunmadığını, korumak suretiyle onlara lutfetmiş olmasalardı, yaşayamayacaklarını ve dünyadan hiç istifade edemeyeceklerini beyan buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE Cenâb-ı Hak, buna verilecek cevabı imâ etmek için, burada özellikle "Rahman" adını zikretmiştir ki insan, "Ya Rabbi, bütün canlıları rahmetinle koruyan sensin sen" diye cevab versin. Bu tıpkı, *"Seni kerim Rabbine karşı aldatan nedir"* (İnfitâr, 6) ayeti gibidir. Cenâb-ı Hak bu ayette de, cevabı imâ için özellikle "kerim" adını zikretmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE Cenâb-ı Hak, bu iki vakitten herbirine has çeşitli belâ ve âfetler bulunduğu için, özellikle *"geceleyin ve gündüzün"* buyurmuştur. Bu, "uyuduğunuz geceleyin, geçiminizi temine çalıştığınız gündüzün sizi koruyacak kimdir?" demektir.

Hak Teâlâ'nın بَلْ هُمْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِمْ مُعْرِضُونَ ifadesi, "Allah Teâlâ'nın, gece ve gündüz koruyup gözetmek suretiyle onlara in'am etmesine rağmen onlar aklî, naklî deliller ve Kur'ân'ın letâifi (incelikleri-hikmetleri) demek olan, "Rablerinin zikri"nden

yüz çevirirler. Onlar, O'nun dışında kendilerinin bir koruyucusu bulunmadığını anlamaları, böylece de, onları koruma ve onlara in'am etmede kesinlikle bir payları ve tesirleri bulunmayan o putlara ibadeti bırakmak için, hiç tefekkür etmezler" demektir.

Allah'a Karşı Müdafi Olamaz

Hak Teâlâ, أَمْ لَهُمْ آلِهَةٌ تَمْنَعُهُمْ مِنْ دُونِنَا لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَ أَنْفُسِهِمْ وَلَا هُمْ مِنَّا يُصْحَبُونَ *"Yoksa onların Bize karşı müdafaa edebilecek tanrıları mı var. Kendi kendilerine bile yardım etmeye güç yetiremezler. Onlar Bizden de himaye görmezler"* buyurmuştur. Bil ki **baştaki em** lafzının mim'i zâid olup, ifadenin takdiri ...أَلَهُمْ آلِهَةٌ şeklindedir. Buna göre mana, "onların, başlarından bu belâları defedebilecek ilahları mı var?" şeklindedir. Söz (cümle), bununla tamamlanır. Daha sonra Cenâb-ı Allah, onların putlarını âcizlikle niteleyerek, *"Onlar Kendi kendilerine bile yardım etmeye güç yetiremezler"* buyurmuştur. Bu ifade, mahzûf bir mübtedânın haberi olup, "Bu ilahlar, o belâlardan kendilerini bile korumaktan âcizdirler. Halbuki kişinin kendisinin koruması, başkasını korumaktan daha evlâdır. Binâenaleyh o putlar (ilahlar), kendilerini bile koruyamadıklarına göre, başkalarını nasıl koruyabilirler" demektir.

Ayetteki, وَلَا هُمْ مِنَّا يُصْحَبُونَ *"Onlar Bizden'de sahabet görmezler"* ifadesi ile ilgili iki izah vardır:

1) **Mâzini** şöyle der: "Arapça'da birisi birisini bir şeyden menettiğinde, engellediğinde, أَصْحَبْتُ الرَّجُلَ denilir. İşte ayetteki bu lafız, "sohbet" (arkadaşlık) masdarından değil, bu fiildendir."

2) Ayetteki "sahâbet", nusret (yardım) ve destek manasına olup, hepsi aynı manayadır. Nitekim Arapça'da, "Allah sana yardım etsin" manasında, نَصَرَكَ اللَّهُ ve صَحِبَكَ اللَّهُ denilir. Yola çıkana da, "Allah'ın sahâbeti ve hıfzında olasın" diye dua edilir. Buna göre mana, "Onlar, tarafımızdan ne bir destek, ne bir yardım görürler" şeklinde olur. Velhasıl bu, "Afetleri savuşturmaya kâdir olamayan, Allah'dan yardım görmeyen kimse, herhangi bir şeye nasıl kâdir olabilir" demektir.

Allah Subhânehû ve Teâlâ sonra bütün bunlara rağmen onlara lütufta bulunduğunu da şöyle beyan buyurmuştur: بَلْ مَتَّعْنَا هَؤُلَاءِ وَآبَاءَهُمْ حَتَّى طَالَ عَلَيْهِمُ الْعُمُرُ *"Biz onları da atalarını da yaşattık, nihayet kendilerine ömürleri uzun geldi."* Bu, "Onları bu yüz çevirişe sevkeden sebebin, sırf onların zamanının uzun oluşu ile aldanışlarıdır, yani, onların ömürleri gaflet içinde uzayıp gitti ve böylece, Bize verdikleri ahdi (sözü) unutup. nimetlerimizin değerini anlayamadılar. Bu şekilde aldanıp gittiler" demektir.

Arzı Eksiltmenin Anlamı

Hak Teâlâ'nın أَفَلَا يَرَوْنَ أَنَّا نَأْتِي الْأَرْضَ نَنْقُصُهَا *"Ama şimdi görmüyorlar mı ki Biz o*

arza gelip, etrafından tedricen eksiltip duruyoruz" ifadesi, "Allah'a şirk koşup, (istihzâ ederek) azabı ilahinin hemen gelmesini isteyen o müşrikler, Bizim Mekke'nin etrafındaki belde ve köylerden birini alıp, sonra bir diğerini alıp fethederek, Mekke'nin etrafından noksanlaştırmadaki kudret eserlerimizi ve o memleketleri, Hz. Muhammed (s.a.s)'ın mülküne (devletin sınırlarına) kattığımızı, daha önce dünyadan alabildiğine istifâde eden o müşrik liderlerini öldürdüğümüzü, müşrikleri öldürerek şirki noksanlaştırıp zayıflattığımızı görmüyorlar mı? Onlar bundan ibret alıp da, Resûlullah (a.s) tasdik etmezler mi ve onlar, o putların Cenâb-ı Hakk'ın başlarına getirmeyi murad ettiği belâlara karşı koyamadıklarını ve onlara karşı hiçbir şey yapamadıklarını görmüyorlar mı?" demektir.

Cenâb-ı Allah sonra da, أَفَهُمُ الْغَالِبُونَ *"O halde gâlib olanlar onlar mı"* yani "galib olanlar onlar mı, Biz mi?" buyurmuştur. Buradaki istifham, takrîr (iyice anlatmak) ve takrî (iyice te'kid) için olup, "Hayır galip olanlar Biziz. Onlar ise mağlubturlar" demektir. Bu ayetin izahı Ra'd sûresinde geçti.

Ayette geçen "eksiltme" (noksanlaştırma) nın ne demek olduğu hususunda şu izahlar yapılmıştır:

a) **İbn Abbas, Mukâtil ve Kelbî:** "bu, "Yeryüzünün beldelerini fethetmek suretiyle, (yani diyarlarını azaltırız)" demektir" demişlerdir.

b) **İbn Abbas**, bir başka rivayete göre: "Allah, bu tabirle yeryüzünün ehlini (sakinlerini) ve bereketini noksanlaştırmasını kastetmiştir" demiştir.

c) **İkrime** şöyle der: "Bir beldeyi harab etmek, oradakiler öldüğü zaman olur."

d) Bu, "Biz, alimleri öldürerek yeryüzünü noksanlaştırırız" demektir. Bu rivayet, sahih bir senetle **Hz. Peygamber** (s.a.s)'e dayanıyorsa, bundan dönülemez. Aksi halde, bu görüşlerden en doğrusu, "galib gelme, fethetme" şeklinde olanıdır. İşte bundan ötürü **Cenâb-ı Hak**, *"Galib olanlar onlar mı?"* buyurmuştur. Bu manaya uygun olan ise Allah'ın yeryüzünün bir kısmını müşriklerden alıp, islam beldesine katmasıdır.

Kaffâl şöyle der: "Bu ayet, **Mekke** kâfirleri hakkında nâzil olmuştur. Öyle ise bunun manasına âlimler ve fakihlerin (ölümü) nasıl dâhil olur." Böylece Cenâb-ı Hak, bütün bunların, bu hususta düşünmeleri ve akıllarını kullanmaları halinde müşriklerin cehâletten vaz geçecekleri ibretli şeylerden olduğunu beyân etmiştir.

★ ★
★

Azabı Tadanların Feryadı

قُلْ إِنَّمَآ أُنذِرُكُم بِٱلْوَحْىِ ۖ وَلَا يَسْمَعُ ٱلصُّمُّ ٱلدُّعَآءَ إِذَا مَا يُنذَرُونَ ﴿٤٥﴾ وَلَئِن مَّسَّتْهُمْ
نَفْحَةٌ مِّنْ عَذَابِ رَبِّكَ لَيَقُولُنَّ يَٰوَيْلَنَآ إِنَّا كُنَّا ظَٰلِمِينَ ﴿٤٦﴾ وَنَضَعُ ٱلْمَوَٰزِينَ ٱلْقِسْطَ لِيَوْمِ ٱلْقِيَٰمَةِ
فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْـًٔا ۖ وَإِن كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِّنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنَا بِهَا ۗ وَكَفَىٰ بِنَا حَٰسِبِينَ ﴿٤٧﴾

"De ki: Ben ancak vahy ile başınıza gelecek tehlikeleri haber veriyorum. Sağırlar inzâr edilecekleri zaman çağrıyı duymazlar. Andolsun ki Rabbinin azabından onlara ufacık birşey dokunsa muhakkak, "Yazıklar olsun bize, biz gerçekten zalimlermişiz!" diyeceklerdir. Biz, kıyamet gününe has adâlet terazileri koyacağız. Artık hiç bir kimse asla haksızlığa uğratılmayacaktır. O şey bir hardal tanesi kadar bile olsa onu getiririz. Hesabcılar olarak biz yeteriz"

(Enbiya, 45-47).

İnzardan Maksad

Bil ki Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'de delillerini tekrar edip, daha önce de geçtiği gibi bu hususa alabildiğine dikkat çekince, bunun peşinden *"De ki: Ben ancak vahyile başınıza gelecek tehlikeleri haber veriyorum"* yani, "Rabbinin sözü olan Kur'ân ile haber veriyorum. Binâenaleyh bunu benim tarafımdan (kendiliğimden) zannetmeyin. Aksine onu size gönderen ve sizi inzâr etmemi emreden Allah'dır. Dolayısıyla Rabbimin beni mecbur tuttuğu şeyi getirirsem ve sizden de kabul sudûr etmezse, bunun vebali ve günahı sizedir" buyurmuştur. Bunca çok ve ardarda olmasına rağmen duydukları inzarlardan istifâde etmedikleri için, bu müşrikler, tıpkı hiç duymayan sağırlar gibidirler. Çünkü "inzâr"ın maksadı, duymak değil, aksine bir farzı yapmada, bir haramdan sakınmada ve hakkı tanımada, gereğini yapmaktır. Binâenaleyh bu maksad tahakkuk etmezse, insan o inzarı (ikazı) hiç duymamış gibi olur.

Keşşaf Sahibi şöyle der: "Bu ifade, if'al babından olarak, tâ ile ve yâ ile لَاتُسْمِعُ ve لَايُسْمِعُ şeklinde okunmuştur ki bu, "Sen duyuramazsın" "Allah'ın Resûlü duyuramaz yahut, "sağır, işittirmek isteyen kişiyi işitmez".

Eğer, "sağır, inzarcının (ikazcının) seslenişini duymadığı gibi, diğer insanların seslenişini de duymaz. Binâenaleyh daha nasıl Cenâb-ı Hak burada, *"İnzâr edilecekleri zaman çağrıyı duymazlar"* buyurmuştur?" dersen, ben derim ki:

es-Summ (sağır) daki elif-lâm, cins için değil, ahd için olup, inzâr olunan o müşriklere işarettir. Buna göre bu ifade, "O müşrikler, inzâr olunduklarında (sağır gibi), çağrıyı duymazlar (duymamazlıktan gelirler). Binâenaleyh inzâr olundukları zaman onların sağır gibi olduklarına ve adeta kulaklarını tıkadıklarına delâlet eden, ipuçlarından ötürü, "**sağırlar**" ismi, zamir olan (onlar) yerine kullanılmıştır, yani, "Onlar, inzâr ayetlerine karşı, sağırmış gibi davranarak, işte böyle cüret gösterirler" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların durumunun, inzâr olundukları şeyden, en ufak birşey hissettikleri zaman, onu duyacakları, o hususta mazeret beyân edecekleri ve faydalanmadıkları zaman hakkı itiraf edecekleri bir hale döneceğini, وَلَئِنْ مَسَّتْهُمْ نَفْحَةٌ مِنْ عَذَابِ رَبِّكَ لَيَقُولُنَّ يَاوَيْلَنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ *"Andolsun·ki Rabbinin azabından onlara ufacık bir şey dokunsa muhakkak, "Yazıklar olsun bize, biz gerçekten zalimlermişiz!" diyecekler"* buyararak beyan etmiştir. "**Nefh**" hafif esen rüzgarın özelliğidir. Buna göre mana, "Eğer onlara o azabın kendisi değil de, hafif bir rüzgarı dahi dokunduğunda vâveylâ koparırlar ve kendilerinin zalim olduklarını itiraf ederler" demektir. **Keşşâf Sahibi** şöyle der: "Ayetteki "mesh" ve "nefh" lafızlarında üç çeşit te'kid vardır.

a) "Mess" lafzının kullanılmış olması,

b) "Nefh" lafzındaki "azlık" manası... Arapça'da, نَفَحَتْهُ الدَّابَّةُ "Hayvan onu hafifce tepti" ve نَفَحَهُ بِعَطِيَّةٍ "Ona bir az bağış vererek (minnet altında bıraktı)" denilir.

c) Ayette *"netha"* lafzının, ism-i merre (bir kerre) vezni ile kullanılması.

Mahşerde Doğru Teraziler

Daha sonra Cenâb-ı Hak, âhirette onların başına gelecek bütün bu şeylerin, sırf adalet olduğunu, binâenaleyh her ne kadar onlar dünyada kendilerine zulmettilerse de âhirette zulme uğratılmayacaklarını bildirmiştir. Bu, ayetteki وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ *"Biz, kıyamet gününe has adalet terazileri koyacağız"* ifadesi ile anlatılan manadır. Allah Teâlâ bu terazileri "adalet"le tavsif etmiştir. Çünkü teraziler, bazan doğru (ayarlı) olur, bazan yanlış olur. Böylece Cenâb-ı Hak, o terazilerin adalet ve doğruluk üzere olduklarını beyan buyurmuş ve bu hususu, *"Artık hiç bir kimse, asla haksızlığa uğratılmayacaktır"* diye ifade etmiştir. Burada birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE "O terazileri koymak" onları hazırlamak demektir. **Ferrâ**, buradaki "**Kıst**" kelimesi, müfred ise de, "**mevazin**" (teraziler)in sıfatıdır. Bu, senin bir topluluk hakkında أَنْتُمْ عَدْلٌ "sizler, adaletsiniz" demen gibidir" demiştir. **Zeccâc** ise: "Bu ifadenin manası, "Biz,. âdil olan terâziler kuracağız" şeklindedir" der. Ayetteki, *"Kıyamet gününe has"* ifadesi hakkında **Ferrâ**: "Bu, "Kıyamet gününde" manasındadır" derken, "Kıyamet günü halkı için" manasında olduğu da söylenmiştir.

İKİNCİ MESELE

Bu terazilerin kurulması hakkında iki görüş vardır:

a) **Mücâhid** şöyle demiştir: "Bu bir temsil (teşbih) dir. Terazilerle anlatılmak istenen, adl-i ilâhidir." Bu görüşün bir benzeri, **Katâde** ve **Dahhâk**'den rivayet edilmiştir. Vezn (terazı ile tartma) ile anlatılmak istenen, insanlar arasında, amelleri hususunda, adaletle davranmaktır. Buna göre kimin hasenâtı (iyilikleri, salih amelleri), seyyiâtını (günahlarını, kötülüklerini) aşmış olursa, onun terazileri (tartıları) ağır basmış demektir, yani onun iyilikleri kötülüklerini siler götürür, kimin de kötülükleri, hasenatını kuşatmış ise, onun tartıları da hafif gelmiş demektir, yani kötülükleri, hasenâtını götürür. **İbn Cerir, İbn Abbas** (r.a)'dan bu şekilde rivayet etmiştir.

Selef imamlarının görüşüne göre, Cenâb-ı Hak, gerçek anlamda teraziler koyar ve onlarla, ameller tartılır. **Hasan el-Basrî**'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bu terazi, iki kefesi bir dili (ibresi) bulunan bir terazi olup, Cebrail'in elindedir." Rivayet olunduğuna göre **Davud** (a.s), Rabbin'den, kendisine o teraziyi göstermesini istemiş, onu görünce kendisinden geçerek bayılmış; kendine gelince de, "Allah'ım, onun kefesini, hasenâtla kim doldurabilir?" deyince de, Cenâb-ı Hak, "Ey Davûd, Ben, kulumdan razı olduğumda, onu bir hurma (nın mükâfaatı bile) doldurur" diye cevap vermiştir. Buna göre, amellerin nasıl tartıldığı hususunda da şu iki görüş ileri sürülmüştür:

1) Amel defteri tartılmak suretiyle.

2) Hasenât kefesine, beyâz aydınlık, nûrlu cevherler, seyyiât kefesine de, siyah kara cevherler konulmak suretiyle.

İmdi şayet, "Kıyamettekiler. Cenâb-ı Hakk'ın, âdil olduğunu, zalim olmadığını, ya bilmektedirler, veya bilmemektedirler. Binâenaleyh, eğer onlar Cenâb-ı Hakk'ın âdil olup zalim olmadığını biliyorlarsa, O'nun sadece hüküm vermesi ağır gelenin ya hasenât veya seyyiât olduğunu bilmede yeterli olur. Binâenaleyh, terazinin konulmasında kesinlikle bir fayda olmaz. Eğer onlar bunu bilmiyorlarsa, yine Cenâb-ı Hakk'ın, zulmederek iki sayfadan birini daha ağır ya da daha hafif yapması ihtimali bulunduğu için, yine defterlerin tartılmasından bir fayda elde edilemez. Binâenaleyh, her iki duruma göre de, terazi kurmanın faydasız olduğu, faydadan hali ve uzak olduğu sabit olmuş olur" denilirse, bizim görüşümüze göre bunun cevabı, Cenâb-ı Hakk'ın yaptığından sorgulanmaması, ama onlarınsa, yaptıklarından sorgulanacakları (Enbiya, 23) dır. Hem, bu terazi kurma işinde, bütün mahlûkatın huzurunda, dostun durumunun, düşmanınkinden ayırdedilerek ortaya konulması işi bulunur. Böylece, bu iki taraftan birisi, en büyük mutluluk ve sürûru; diğeri ise en büyük kederi elde etmiş olur ki, böylece bu, sayfaların ve başka şeylerin içyüzlerinin ortaya dökülerek neşredilmesi gibi olmuş olur. Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre, şimdi biz diyoruz ki: Ahirette, gerçek anlamda, bir terazinin kurulacağına dair delil şudur: Bu lafzı, sırf adâlet anlamına hamletmek, **mecazî** bir yoldur. Halbuki lafzı, herhangi bir zarûret bulunmaksızın, **hakikî** manasından alıp **mecazî** manaya hamletmek ise -hele bu konuda sahih senetlerle gelmiş pekçok hadis de bulunuyorsa- caiz değildir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bazı kimseler de Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz kıyamet gününde onlar için hiçbir ölçü tutmayacağız"* (Kehf, 105) ayetinin bu ayetle tearuz arzettiğini söylemişlerdir. Buna da, "Bu ayetin (Kehf, 105) manası, "Allah onlara ikramda bulunmaz, değer vermez" şeklindedir" diyerek cevap veririz.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Mevazin kelimesi, amelleri tartılacak kimselerin çok olmasından dolayı, çoğul getirilmiş olup, bu "tefhim" ifade eden bir cemidir. Bu kelimenin çoğul getirilmesinin, tartılacak şeylerin çokluğu sebebiyle olmuş olması da, mümkündür.

Amel Asla Zayi Olmaz

Ayetteki, وَإِنْ كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنَا بِهَا *"O şey bir hardal tanesi kadar bile olsa, onu getiririz"* ifadesine gelince, bu "Cenâb-ı Hak, ihsânda bulunanın mükafaatını noksanlaştırmaz. Kötülük yapanın cezâsına da ilâve yapmaz" anlamındadır. Bu deyimle, ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ (Bakara, 280) ayetinde olduğu gibi, bu ifadenin başındaki **kâne** de tam fiil kabul edilerek, وَإِنْ كَانَ مِثْقَالُ حَبَّةٍ şeklinde de okunmuştur. **İbn Abbas** (r.a), mufâele babından, mücâzât ve mükafaat manasında olarak, أَتَيْنَا بِهَا (Âteynâ bihâ) şeklinde de okumuştur. Çünkü o insanlar, amellerini getirip ortaya koymuş, Cenâb-ı Hak da onlara, o amellerinin karşılığını vermiştir. **Humeyd**, bu ifadeyi, "**savâb**" "mükafaat" kökünden olmak üzere أَثَبْنَا بِهَا "ona, karşılık, cezâ şeklinde okurlar **Ubeyy ibn Ka'b** جِئْنَا بِهَا "onu getiririz" şeklinde okumuştur.

İKİNCİ MESELE

مِثْقَالُ kelimesine raci olacak zamir, niçin müennes getirilmiştir?" denilirse, biz deriz ki: حَبَّةٍ kelimesine izafetinden dolayıdır. Bu tıpkı, Arapların, ذَهَبَتْ بَعْضُ أَصَابِعِهِ "onun parmaklarının bir kısmı gitti" demeleri gibidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cübbaî, şunu öne sürmüştür: "Bir kimse, yüz birim bir cezâya müstehak olsa, bunun peşinden de, sayesinde, elli birim mükâfaata müstehak olacağı bir taatta bulunsa, bu az olan mükafaat, çok olan ceza sebebiyle yok olur ve yine, bu çok olan ceza, eksilmeksizin olduğu gibi (yüz birim olarak) kalır." Bil ki bu ayet, **Cübbaî**'nin bu görüşünü kökünden siler, ibtal eder. Çünkü Allah Teâlâ, kendisini, en ufak bir tâatı dahi zayi etmemekle medh ü senâ etmiştir. Eğer durum, **Cübbaî**'nin dediği gibi olsaydı, o zaman bu tâat herhangi bir fayda sağlamadan sakıt olurdu.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Mu'tezile şöyle der: Cenâb-ı Hakk'ın, فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا *"Artık hiçbir kimse, hiçbir şeyle haksızlığa uğratılmayacaktır"* ifadesinde, o hasenât bir haldal tanesi

dahi olsa onu getirmemesi halinde zulmetmiş olacağına dair bir delâlet bulunmaktadır. Böylece bu izah, Cenâb-ı Hakk'ın, müstehak olmayanlara azâb etmeyeceğine, dünyadaki zarar ve kötü şeyleri ancak, kulların menfaat ve maslahatlarından dolayı yaptığına delâlet eder."

Cevap: Zulüm, başkasının mülkünde tasarruf etmek demektir. Bu ise, Allah hakkında imkansızdır. Çünkü Allah, mutlak mâliktir. Sonra, Cenâb-ı Hak hakkında zulmün aklen de imkansız olduğuna şu da delâlet etmektedir. Muarızımıza göre "zulüm, Allah hakkında imkansız olan şu iki durumu yani cehâleti veya başkasına muhtaç olmayı gerektiren bir husustur. Halbuki, imkansızı gerektiren de, imkansızdır. Binâenaleyh, Allah hakkında zulüm, imkansız ve mümtenidir." Hem, zalim, sefik olup, uhûhiyyet vasfının da dışındadır. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak'dan zulmün sadır olması doğru olsaydı o zaman onun, ulûhiyyet vasfının dışında kalması, bu vasfı yitirmesi de doğru olmuş olurdu. Bu durumda da, O'nun ilâh oluşu vâcibat'tan değil, caiz şeyler nev'inden olurdu ki, bu da O'nun ulûhiyyetini zedeler."

BEŞİNCİ MESELE
Hardal Misalinin İzahı

Şayet, "Habbe hardal tanesinden daha büyüktür. Öyleyse daha nasıl, Cenâb-ı Hak, حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ demiştir?" demiştir?" denilirse, biz deriz ki: "Bunun izah şekli şudur: Sen önce, o hardalı bir dinar gibi kabul edeceksin, sonra da habbe'yi o dinardan (bir parça gibi) görmeye çalışacaksın ki, bundan maksat da, ister büyük ister küçük olsun, amellerden hiçbir şeyin Allah katında zayi olmayacağını anlatmaktır.

Cenâb-ı Hakk'ın وَكَفَى بِنَا حَاسِبِينَ *"Hesabcılar olarak biz yeteriz"* ifadesine gelince, bundan maksat, sakındırmadır. Çünkü, hesaba çeken, herhangi bir şeyin kendisine hiç karışık gelmeyeceği bir biçimde ilim ve herhangi bir şeyin kendiini acze düşürmeyeceği bir biçimde kudret sahibi olursa, insanın böyle bir zâttan, alabildiğince korku ve endişe duyması gerekir. **Şiblî (r.h)'dan**, rüyasında, şunu gördüğü rivayet edilmiştir. Kendiine, "Allah sana ne muâmelede bulundu?" denildiğinde o, حَاسَبُونَا فَدَقَّقُوا ثُمَّ مَنُّوا فَاعْتَقُوا *"Bizi hesaba çektiler, ince eğirip sık da dokudular. Ama sonra, ihsanda bulundular da, (bizi) azâd ettiler"* dedi.

★ ★
★

Peygamberlerin Tebliği Karşısında Ümmetler

وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا مُوسَىٰ وَهَٰرُونَ الْفُرْقَانَ وَضِيَاءً وَذِكْرًا لِّلْمُتَّقِينَ ﴿٤٨﴾ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُم
بِالْغَيْبِ وَهُم مِّنَ السَّاعَةِ مُشْفِقُونَ ﴿٤٩﴾ وَهَٰذَا ذِكْرٌ مُّبَارَكٌ أَنزَلْنَاهُ أَفَأَنتُمْ لَهُ مُنكِرُونَ ﴿٥٠﴾

"Andolsun ki, Biz, Musa ile Harun'a bir ziyâ, takvâ sahipleri için de bir şeref olan furkânı verdik ki onlar, tenhâda da, Rablerine candan saygı gösterirlerdi. Onlar, kıyametten korkanların ta kendileri idi. İşte bu (Kur'ân) da, Bizim indirdiğimiz feyz kaynağı bir zikirdir. Şimdi siz mi, bunu inkâr edicilersiniz?"

(Enbiya, 48-50).

Bil ki, Cenâb-ı Hak, tevhid, nübüvvet ve meâdın delilleri hakkında konuşunca **Hz. Peygamber** (s.a.s)'i, kavmi tarafından kendisine yapılan şeyler hakkında teselli etmek, risalet görevini edâ etme hususunda kalbini güçlendirmek, bu görevin önüne çıkacak her türlü şeye karşı sabretmesini sağlamak için peygamberlerin kıssasından bahsetmiş ve burada pekçok kıssayı ele almıştır.

Musa ve Harun (a.s)

Birinci kıssa, Hz. Musa (a.s)'ın kıssasıdır. Bu ayetin kendisinden önceki ifadelerle münasebeti şudur: Allah Teâlâ, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e, *"Ben ancak, vahy ile, başınıza gelecek tehlikeleri haber veriyorum"* demesini emredince, bunun peşinden "Bu, senden önceki bütün peygamberler hakkındaki de ilâhi bir kanun ve sünnettir" diyerek, *"Andolsun ki, Biz, Musa ile Harun'a bir ziyâ, takva sahipleri içinde bir şeref olan furkânı verdik"* buyurmuştur.

"Furkân"ın Anlamı

Alimler, ayetteki "furkân" kelimesiyle neyin murad edildiği hususunda ihtilaf ederek, şunları söylemişlerdir.

a) Bu, **Tevrât**'tır. Binâenaleyh o, kendisiyle hak ile batılın arası ayırdedildiği için, furkân, sayesinde, hidâyet yoluna Allah'ı ve O'nun yasasını tanımaya ulaşılan ve son derece de açık ve açık olduğu için de ziyâ ve zikir, yani öğüttür: Yahutta o, dinleri hususunda kendisine ihtiyaç duydukları ve faydalarına olan şeyin zikrini ve adını ihtiva ettiği için bir "zikir" addedilmiştir. Yahut zikir, şeref anlamındadır. Cenâb-ı Hakk'ın, وَضِيَاءً ifadesindeki vâva gelince, **İkrime, İbn Abbas** (r.a)'nın, bu ifadeyi "furkân" kelimesinin hali kabul ederek, vâvsız olarak ضِيَاءً şeklinde okuduğunu rivayet etmiştir. Meşhur kıraate göre bu ifadenin manası, "Biz onlara furkânı, yani **Tevrât**'ı verdik. Ve o furkân sayesinde de, müttakilere ziyâyı ve zikri vermiş olduk" şeklindedir.

Bu da, "O, haddizâtında bir ziyâ ve bir zikirdir" veyahutta, "Onda bulunan hükümler ve öğütler sebebiyle, onları biz onlara, bir ziyâ ve bir zikir olarak vermişizdir" demektir.

b) Ayetteki *"furkân"* kelimesiyle, furkân kastedilmemiştir. Bunun ne demek olduğu hususunda da şu izahlar yapılmıştır:

1) **İbn Abbas** (r.a)'nın, "Furkân, **Hz. Musa** (a.s)'ya verilen yardımdır. Bu Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"ve furkân gününde kulunuza indirdiğimiz şey"* (Enfâl, 41) ayeti gibidir. Yani, Hak Teâlâ hak olanla, batıl olan dinleri birbirinden ayırmış olduğu **Bedir Gününde**" demektir" dediği rivayet edilmiştir.

2) Bu, sayesinde, hak dinin batıl dinlerden ayırdedildiği aklî bir delildir. Bu, **İbn Zeyd**'in görüşüdür.

3) **Dahhâk:** "Bu, denizin yarılmasıdır" demiştir.

4) Şüphelerden kurtuluştur bu. Bunu, **Muhammed İbn Ka'b** ileri sürmüştür.

Bil ki Cenâb-ı Hak هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ (Bakara, 2) tavsifi ile özellikle müttakileri nazar-ı itibara alması sebebiyle burada hassâten müttakileri zikretmiştir.

Gaybde Allah'ı Tazim Edenler

Cenâb-ı Hakk'ın الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُم بِالْغَيْبِ *"ki onlar, tenhâda da, Rablerine candan saygı gösterirler"* ifadesine gelince, **Keşşâf Sahibi** şöyle der: "Bu ifadenin başındaki الَّذِينَ **kelimesi**, sıfat olduğu için, ya mahallen mecrûrdur, veyahutta, medh'ten dolayı mahallen mensûbtur, ya da yine medh'ten dolayı mahallen merfûdur. "**Gayb**"ın ne demek olduğu hususunda ise, şu izahlar yapılmıştır:

a) Onlar, Rablerinin azâbından korkarlar. Böylece de, O'nun emirlerini tutup, nehiylerinden kaçarlar. Onların, Allah'a olan imanları, gaybî bir istidlâldir. O halde bu demektir ki kullar, Allah'ı görmedikleri halde, O'na ibadet ederler. Allah'dan herhangi bir şey saklı kalmaz. Bu görüş, **İbn Abbas** (r.a)'dan rivayet edilmiştir.

b) Onlar, ahireti ve onunla ilgili hükümleri görmeden de, Rablerinden korkar ve takınırlar.

c) Onlar, Rablerinden, hiç bir mahlukun bulunmadığı ıssız yerlerde de sakınırlar. Bu mana, doğruya daha yakındır. Buna göre mana, "onların Allah'ın cezasından çekinmeleri onların kalblerinin ayrılmaz bir vasfıdır. Yoksa, bu haşyet hali onların, tenhada değil de, sadece halk içinde izhar ettikleri bir hal değildir.(14) وَهُم مِّنَ السَّاعَةِ مُشْفِقُونَ Yani, "Onlar, kıyamet gününün azabından ve orada cereyân edecek olan hesab, sual, vb. diğer şeylerden dolayı tirtir titrerler, böylece de bundan dolayı, Allah'a isyan etmekten geri dururlar" demektir.

14. Matbû nüshada burada istisna ifade eden illâ edatı vardır ki ona göre mana tam tersine dönmektedir. Süleymaniye (Damad İbrahim Paşa nüshası II, 184a) nüshasında ise nafiye olan illâ edatı bulunup mana buna göre verilmiştir (ç).

Kur'ân'la Tevrat'ın İrtibatı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Onlara, Furkân'ı indirdiğim gibi, bu Kur'ân'da senin üzerine indirilmiştir" buyurmuştur ki, bu O'nun وَهٰذَا ذِكْرٌ مُّبَارَكٌ ifadesinin anlamıdır." Bu, "Bereketli, mübarek, faydaları çok ve ilimleri bol bir zikirdir" demektir.

Cenâb Hakk'ın أَفَأَنتُمْ لَهُ مُنكِرُونَ hitabına gelince, bu, "Onun indirilmesinde ve ondaki, hayranlık veren şeylerde yadırganacak hiçbir şey yoktur. Çünkü biz; **Musa** ve **Harun**'a da **Tevrât**'ı vermiştik. Sonra bu Kur'ân, acib bir nazım ihtivâ ettiği, bedi bir belağati kapsadığı ve akli delillerle yasaların izahını içine aldığı için, muciz bir kelâmdır. Kendisinde bunca faydalar bulunan böyle bir kitabı yadırgamanız nasıl mümkün olur" demektir.

★ ★
★

Hz. İbrahim (a.s) ve Ümmeti

وَلَقَدْ آتَيْنَآ إِبْرٰهِيمَ رُشْدَهُۥ مِن قَبْلُ وَكُنَّا بِهِۦ عٰلِمِينَ ﴿٥١﴾ إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِۦ مَا هٰذِهِ
التَّمَاثِيلُ الَّتِيٓ أَنتُمْ لَهَا عٰكِفُونَ ﴿٥٢﴾ قَالُوا وَجَدْنَآ ءَابَآءَنَا لَهَا عٰبِدِينَ ﴿٥٣﴾ قَالَ لَقَدْ كُنتُمْ
أَنتُمْ وَءَابَآؤُكُمْ فِى ضَلٰلٍ مُّبِينٍ ﴿٥٤﴾ قَالُوٓا أَجِئْتَنَا بِالْحَقِّ أَمْ أَنتَ مِنَ اللَّٰعِبِينَ ﴿٥٥﴾

İkinci kıssa, İbrahim (a.s)'ın kıssasıdır. Çünkü Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:

"Celalim hakkı için, Biz daha önce İbrahim'e de, rüşdünü verdik ve biz onu, bilenlerdik. O zaman o, babasına ve kavmine: "Sizin tapmakda olduğunuz bu heykeller nedir?" demişti. Onlar, "biz atalarımızı, bunların tapıcıları olarak bulduk" dediler. O da şöyle dedi: "Andolsun, siz de atalarınız da, apaçık bir sapıklık içindesiniz" Onlar: "Sen bize gerçeği mi getirdin, yoksa şakacılardan mısın sen?" dediler"

(Enbiya, 51-55).

Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın وَلَقَدْ اٰتَيْنَآ اِبْرَاهِيمَ رُشْدَهُ buyuruğu ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Rüşd Kavramı

Bu ayette geçen "**rüşd**" kelimesinin ne demek olduğu hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Bu,nübüvvettir. Bu görüşte olanlar buna ayetteki *"ve biz onu, bilenlerdik"* cümlesi ile istidlâlde bulunmuşlar ve şöyle demişlerdir. Zira Allah nübüvveti ancak istikbalde, onun hakkını verecek,

nübüvvete yaraşmayan işlerden geri duracak ve tebliği kabulden kavmini nefret ettirecek şeylerden sakınacak olan kimseye ihsan eder.

b) **Rüşd**, onun gerek **dinî gerekse dünyevî** çeşitli kurtuluş yollarına ulaşıp onları elde etmesidir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"O vakit kendilerinde bir rüşd, yani akıl ve salâh gördünüz mü, mallarını onlara teslim edin"* (Nisa, 6) buyurmuştu. Bu hususta**ki üçüncü bir görüş de şudur: Bu ifadenin muhtevasına, hem nübüvvet hem de ihtidâ,** doğruya ulaşma dahildir. Çünkü, gönderdiği her peygambere O, hem kendi zâtı ve sıfatlarına, hem de peygamberin kendisinin ve kavminin yararına olan hususları göstermiştir ki, bütün bunlar ise "rüşd"e dahildirler.

İKİNCİ MESELE
Kalbde İmanı Yaratan Allah'dır

Alimlerimiz, imanı Allah'ın yaratmış olduğu hususunda bu ayetle istidlâl ederek şöyle demişlerdir: "Şayet **"rüşd"** muvaffak kılmak ve gerekli açıklamayı yapmak manasından **olmuş olsaydı**, zaten Cenâb-ı Hak, kâfirlere de bunu vermiş sayılırdı. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, kâfirlere de "rüşd" vermiş olması gerekirdi." **Ka'bî** buna şu şekilde cevap vermiştir. Bu söz, reddeden hakkında değil de, kabul eden hakkında söz konusu olur. Bu tıpkı, iki çocuğuna mal veren babanın durumuna benzer. Onlardan birisi bu malı alıp çoğaltıyor, diğeri ise, ya kabul etmiyor, ya da alıp onu zayi ediyor. Bu durumda, malı kabul edip onu çoğaltan taraf hakkında, "Falanca, oğlunu zengin etti" denildiği halde, aynı söz, o malı zayi eden taraf hakkında söylenemez." Buna şu şekilde cevap verebiliriz: Bu cevap ancak, biz onun o malı kabul etmesini, "rüşd" denen şeyin bir cüz'ü kabul ettiğimizde tam olur. Halbuki bu yanlıştır, olmaz. Çünkü müsemmâ, iki cüz'den meydana gelir ve, bunlardan birisi de, fâilin kudret alanı içinde olmazsa, bu müsemmânın o faile nisbet edilmesi caiz olmaz. Binâenaleyh, "rüşd"ün mefûl manasında olarak, Allah'a nisbet edilmesinin caiz olmaması gerekir. Ancak ne var ki, nas yani, *"Andolsun ki, Biz, İbrahim'e de rüşdünü verdik"* ifadesi bu "rüşd"ün (mefûl manasında olarak), Allah'u Teâlâ'dan meydana geldiği hususunda açık bir ifadedir. Binâenaleyh, Mu'tezile'nin ileri sürdüğü şey batıl olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Keşşaf Sahibi şöyle demiştir: "bu lafız, tıpkı "Udm ve 'Adem (yokluk, bulunmama, yok olma) lafızlarında da **olduğu gibi, hem rüşd hem de reşed şeklinde okunmuştur.** "rüşd"ün **İbrahim** (a.s)'a nisbet edilmesinden maksad, "onunki gibi bir rüşd" olduğunu belirtmek ya da "Bu, şânı olan bir rüşd'dür" diyerek, bu rüşdün özelliğine işaret etmektir.

Ayetteki مِنْ قَبْلُ *"daha önce"* kaydına gelince, bu hususta şu açıklamalar yapılmıştır:

a) "**İbrahim** (a.s)'a nübüvvet ve hidâyeti, **Musa** (a.s)'dan önce verdik" demektir. Bu mana, **İbn Abbas** (r.a) ve **İbn Cerir** (r.a)'den rivayet edilmiştir.

b) "Büluğa ermeden önce, küçüklüğünde" demektir. Çünkü o yolda yürürken, yıldızları görmüş ve onlarla istidlâlde bulunmuştur. Bu "rüşd"ü, hidayete ulaşma manasına hamledenlere göredir. Aksi halde bundan, **Hz. İbrahim** (a.s)'in, büluğa

ermeden önce nebi olduğu sonucu çıkar. Bu mana da **Mukatil**'den rivayet edilmiştir.

c) "O, **Hz. Adem**'in sulbünde, Cenâb-ı Hak peygamberlerden ahit alırken" demektir. Bu mana da, **Dahhâk'e göre İbn Abbas** (r.a)'dan rivayet edilmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın وَكُنَّا بِهِ عَالِمِينَ *"ve biz onu, bilenlerdik"* ifadesine gelince bu "Hak subhanehu ve Teâlâ onun, çok enteresan ve bedi hallerini, acayip sırlarını ve beğendiği bir takım sıfatlarını biliyordu. İşte bundan dolayı onu, kendisinin dostu, halili olmaya layık görmüştür" demektir. Bu, tıpkı senin, büyük bir zât hakkında, "Ben, falancayı tanırım" demen gibidir. Bu söz, onun büyüklüğüne delâlet etme hususunda, senin onun mükemmelliğini ve üstünlüğünü uzun uzadıya açıklamandan daha anlamlıdır.

Ayet-i Kerimedeki إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ *"O zaman o, babasına ve kavmine"* ifadesi hakkında, **Keşşâf sahibi** şöyle der: "Bunun başındaki iz edâtı, ya **atayna**, yahut da **rüşdehu kelimesine, ya da mahzûf olan bir fiile taalluk eder. Mahzûf olmasına** göre ifadenin takdiri "onun rüşd zamanlarından şu zamanı hatırla ki" şeklinde olur.

Timsal Nedir?

Hz. İbrahim (a.s)'in مَا هَٰذِهِ التَّمَاثِيلُ الَّتِي أَنتُمْ لَهَا عَاكِفُونَ *"Sizin tapmakta olduğunuz bu heykeller nedir?"* **sözü** ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE "**Timsal**" Cenâb-ı Hakk'ın yarattığı şeylerden herhangi birisine benzetilmiş olarak yapılan şeye verilen ad olup, bunun aslı, "birşeyi bir şeye benzettiğinde" söylenilen مَثَّلْتُ الشَّيْءَ بِالشَّيْءِ "Falan şeyi, öteki şeye benzettim" ifadesine varıp dayanır. İşte benzetilen bu şeye, "timsal" denilir.

İKİNCİ MESELE O topluluk, mesela insan veya başka biçimlerde olan, muayyen bazı şekillerde yapılmış olan putlara tapıyorlardı. Binâenaleyh, **Hz. İbrahim** (a.s) bu çözümü, onların öne sürecekleri şüpheleri görmek ve o şüphelerini ibtal etmek için, sözünün başlangıcı yapmıştır.

ÜÇÜNCÜ MESELE **Keşşaf Sahibi** şöyle der: "Cenâb-ı Hak, عَاكِفِينَ ifadesine mefûl vermemiş ve onu, mefûl olmayan bir kelime mevkiine koymuştur. Bu, mesela senin, فَاعِلُونَ لِلْمَكْرُوفِ "Putlara ibadetler yapıyorlar" veya وَاقِفُونَ لَهُ "o putlar için duruyorlar saygı gösteriyorlar" demen gibidir. Eğer: "Tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, يَعْكُفُونَ عَلَىٰ أَصْنَامٍ لَّهُمْ (Araf, 138) ayetinde olduğu gibi لَهَا عَاكِفُونَ değil de), عَلَيْهَا عَاكِفُونَ denilmeli değil miydi?" dersen ben derim ki: Bu fiil şayet müteaddi kılınacak olsaydı, mefûlünü عَلَىٰ ile alırdı.

Ayetteki, قَالُوا وَجَدْنَا آبَاءَنَا لَهَا عَابِدِينَ *"Onlar, "Biz atalarımızı, bunların tapıcıları olarak bulduk"* ifadesine gelince, bil ki: o topluluk buna cevap vermek için ancak, daha fazla yadırgama ve kınamayı gerektiren taklid yoluna baş vurmuşlardır. Çünkü, onlar kendileri bir hatâ üzerinde olduklarında babalarının o yolu tercih etmiş olması, onları bu hatadan korumaz. Binâenaleyh, hiç şüphesiz **Hz. İbrahim** (a.s) onlara, لَقَدْ كُنْتُمْ أَنْتُمْ وَآبَاؤُكُمْ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ *"Andolsun, siz de atalarınız da, apaçık bir sapıklık içindesiniz"* diyerek cevap vermiş ve böylece batılın, kendisine tutunanların çok olması sebebiyle hakka dönüşemeyeceğini beyan etmiştir. Binâenaleyh, **Hz. İbrahim** (a.s), bu sözü onlara söylemiş, onlar da bu sözden bir kurtuluş ve kaçış yolu bulamamış ve **Hz. İbrahim**'in onları yadırgamaya devam ettiğini, inanç ve kararlılığının kuvvetli olduğunu görüp, onlar da çok oldukları ve de, uzun zamandan beri böyle bir inancı taşıdıkları için, **Hz. İbrahim** (a.s)'in bu yadırgamasını kabullenemediklerinden ona, أَجِئْتَنَا بِالْحَقِّ أَمْ أَنْتَ مِنَ اللَّاعِبِينَ *"Sen bize gerçeği mi getirdin? Yoksa şakacılardan mısın sen?"* dediler. Onlar bu sözleriyle, **Hz. İbrahim** (a.s)'in, kendilerini yadırgamasını ve bu hususta ciddi olmasını uzak ve olması düşünülemeyen bir şey gibi gördüklerini zannettirmeye çalıştılar. İşte bundan dolayı, bu noktada **Hz. İbrahim** (a.s) Tevhidi izah etmeye geçmiştir.

★ ★
★

İbrahim (a.s)'ın Putları Kırması

قَالَ بَل رَّبُّكُمْ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ الَّذِي فَطَرَهُنَّ وَأَنَا عَلَىٰ ذَٰلِكُم مِّنَ الشَّاهِدِينَ ﴿٥٦﴾
وَتَاللَّهِ لَأَكِيدَنَّ أَصْنَامَكُم بَعْدَ أَن تُوَلُّوا مُدْبِرِينَ ﴿٥٧﴾ فَجَعَلَهُمْ جُذَاذًا إِلَّا كَبِيرًا
لَّهُمْ لَعَلَّهُمْ إِلَيْهِ يَرْجِعُونَ ﴿٥٨﴾ قَالُوا مَن فَعَلَ هَٰذَا بِآلِهَتِنَا إِنَّهُ لَمِنَ الظَّالِمِينَ ﴿٥٩﴾ قَالُوا سَمِعْنَا
فَتًى يَذْكُرُهُمْ يُقَالُ لَهُ إِبْرَاهِيمُ ﴿٦٠﴾

"O da: "Hayır dedi, sizin Rabbiniz, hem göklerin, hem yerin Rabbidir ki, bunları o yaratmıştır. Ve ben de buna, yakinen inananlardanım. Allah'a yemin ederim ki siz, arkanızı dönüp gittikten sonra, ben putlarınıza muhakkak ki bir tuzak kuracağım." Derken o, bunları paramparça etti. Yalnız onların, büyüğünü bıraktı, belki ona müracaat ederler diye. Dediler ki: "Bunu, bizim tanrılarımıza kim yaptı? Herhalde o, zalimlerden birisi" Dediler: "İşittik ki, kendisine İbrahim denilen bir genç, bunları diline doluyordu"

(Enbiya, 56-60).

Bil ki o topluluk, **Hz. İbrahim** (a.s)'in putlar hakkında onlara söylediği sözlerle şaka yaptığı zannını ortaya atmaya çalışınca, **İbrahim** (a.s) hakikati, yani tevhidi izhar etmekte ciddi ve kararlı olduğunu gösterecek tarzda onlara hitab etti. Bu şey de, ilkönce söz, ikinci olarak da fiil ile ortaya konulmuştur.

Sözlü olanı, **Hz. İbrahim** (a.s)'in, بَل رَّبُّكُمْ رَبُّ السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ الَّذِى فَطَرَهُنَّ *"Hayır, sizin Rabbiniz, hem göklerin hem yerin Rabbidir ki, bunları o yaratmıştır"* demesidir. Bu delil, gökleri ve yeri, kulların faydalanmaları için yaratan o zâta ibadet edilmesinin daha güzel ve uygun olacağına delâlet eder. Çünkü, böylesi şeylere kadir olan, ahiret yurdunda, cezalandırmak ve mükafaatlandırmak suretiyle, zarar ya da fayda vermeye de muktedirdir. Binâenaleyh bu sözün, neticesi **Hz. İbrahim**'in babasına demiş olduğu *"Babacağım, işitmeyen, görmeyen, sana hiçbir faydası dokunmayan şeylere niye tapıyorsun?"* (Meryem, 42) şeklindeki söze varıp dayanır. Keşşâf sahibi şöyle der: فَطَرَهُنَّ ifadesindeki **hunne** zamiri, ya "gökler ve yer" yahutta "heykeller" kelimesine râcidir. Bunun, "heykeller" lafzına râci olması, o topluluğun aleyhine delil getirme hususunda daha etkili ve anlamlıdır."

Ayetteki, وَأَنَا عَلٰى ذٰلِكُم مِّنَ الشَّاهِدِينَ *"Ve bende buna, yakinen inananlardanım"* ifadesine gelince, bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

a) Bu sözün, gayesi bu hususu iyice tekid edip ortaya koymaktır. Bu tıpkı, bir kimsenin, bir kimseyi iyice medh veya iyice zemmetme hususunda, "ben onun (mesela), kerim veya zemim (kınanmış) olduğuna şehâdet ederim" demesi gibidir.

b) **Hz. İbrahim** (a.s) bu sözüyle şunu kastetmiştir: "Ben, söylediğimi delille isbat edebilirim. Ben, sizin gibi değilim ki, delil ile isbat edemeyeceğim şeyleri söyleyeyim... Bu, mesela sizin, kendi mezhep ve inancınızı delille isbat edemediğiniz ve, "Biz atalarımızı böyle bulduk... şeklindeki sözünüze başka bir şeyi ilâve edememeniz gibi (değil) dir."

Fiili olanı ise onun وَتَاللّٰهِ لَأَكِيدَنَّ أَصْنَامَكُم بَعْدَ أَن تُوَلُّوا مُدْبِرِينَ *"Allah'a yemin ederim ki, siz arkanızı dönüp gittikten sonra, ben putlarınıza muhakkak ki bir tuzak kuracağım"* ifadesidir. Bil ki o topluluk, aksi delillerden istifade edemeyince, Hz. **İbrahim** (a.s), onlara, o putlara ibadet etmenin faydasız olduğunu gösterme cihetine gitmiştir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **Keşşâf Sahibi** şöyle der: "**Muâz İbn Cebel** (r.a)(تَاللّٰهِ) yerine وَبِاللّٰهِ şeklinde okumuştur. Yine تُوَلُّوا ifadesi تَتَوَلَّوا manasında olmak üzere تُوَلُّوا şeklinde okunmuştur ki, bunu Cenâb-ı Hakk'ın فَتَوَلَّوا عَنْهُ مُدْبِرِينَ (Saffat, 90) ifadesi de kuvvetlendirir. Buna göre şayet sen, "**Bâ** ile **tâ** arasında ne fark vardır?" dersen, ben derim ki: **Bâ**, asıl **tâ** ise, vâv'dan bedeldir, onu yerine getirilir. Ayrıca tâ da, ek bir mana vardır ki, bu da teaccüb manasıdır. Buna göre **Hz. İbrahim** (a.s) sanki, bu tuzağı, kendi

eliyle kolayca gerçekleştirmesinden teaccüb etmiştir. Çünkü bu, çok zor bir iş olduğu için, adeta, ondan sudûr etmesi umulmayan bir işti...

İKİNCİ MESELE

Şayet, "**keyd**" başkasını hissettirmeksizin bir zarara uğratma hususunda tuzak kurmak anlamında olduğuna, bu da, putlar için söz konusu olamayacağına göre, daha niçin **İbrahim** (a.s) *"ben putlarınıza muhakkak ki bir tuzak kuracağım"* demiştir?" denilirse, buna şu şekilde cevap verebiliriz. O bunu, o tuplum nezdinde putların zarara uğraması mümkün olduğu için, mecazi olarak söylemiştir. Bununla, "Ben size, putlarınız hakkında tuzak kuracağım" manasının da kastedildiği ileri sürülmüştür. Çünkü o, bu hareketiyle onları gama ve kedere boğmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Putları Kırma Fikrinin Başlangıcı

Bu hadisenin nasıl başladığı hususunda şu iki izah yapılmıştır:

1) **Süddî** şöyle demiştir: Onlar, bayramlarından döndüklerinde putların yanına varır, onlara secde eder, sonra da evlerine dönerlerdi. Binâenaleyh, bu vakit gelip çatınca, **Âzer, Hz. İbrahim** (a.s)'e, "Keşke bizimle, sen de çıksan" dedi. Bunun üzerine o da, onlarla beraber çıktı. Yolda giderlerken, putları kırma fikri aklına geldi ve: "Ben hastayım, ayaklarımdan şikayetim var" dedi. Onlar çekip gidince, geride de onların acizleri ve zayıf takımı kalınca, haykırarak, *"Allah'a yemin ederim ki... ben putlarınıza muhakkak ki bir tuzak kuracağım"* dedi. Bu görüşü savunanları, görüşlerine delil olarak *"Dediler : "işittik ki, kendisine İbrahim denilen bir genç bunları diline doluyordu"* mealindeki ayeti zikrederler.

2) **Kelbî** şöyle der: "**Hz. İbrahim** (a.s) yıldızlara bakan bir aileden idi. Onlar, bayram yerlerine çıkmak istediklerinde, hastalar hariç, geride kimseyi bırakmazlardı. Binâenaleyh, **Hz. İbrahim** (a.s), kafasına koyduğu putları kırma işini, iyice gönlüne yerleştirince, bayram gününden önce gökyüzüne baktı ve yanındakilere, "ben, kendimin yarın hastalanacağımı hissediyorum" dedi ki, işte bu da Cenâb-ı Hakk'ın, *"Derken yıldızlara bir nazar atfetti de, "Ben muhakkak ki hastayım" dedi"* (Saffât, 88-89) ayetinin ifade ettiği hususdur. Derken, ertesi gün, **Hz. İbrahim** (a.s), başı sargılı olarak sabahladı. Derken o topluluk, bayram için çıktılar, geride de, ondan başka kimse kalmadı. Bunun üzerine o, "Allah'a yemin olsun ki, **ben putlarınıza muhakkak** ki bir tuzak kuracağım" dedi. Bu sözü, onlardan biri duydu ve, bunu kafasına yerleştirdi. Sonra da o adamın, bunu başkalarına da haber verdi, böylece bu söz, topluluğun arasında yayıldı. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, (çoğul sığasını kullanarak), *"Dediler..."* buyurmuştur.

Bil ki, bu iki izah da, mümkündür. Kıssanın gerisi şudur: **Hz. İbrahim** (a.s) putların bulunduğu yere girince, orada dizili **yetmiş put gördü**. Orada kapının karşısında altından yapılma iki gözünde de geceleyin ışıldayan iki mücevher bulunan büyük bir başka putun olduğunu farketti. Böylece, o putların tamamını, elindeki baltayla kırdı, geriye sadece o büyük putu bıraktı. Sonra da baltayı, o putun boynuna astı.

Cenâb-ı Hakk'ın فَجَعَلَهُمْ جُذَاذاً إِلاَّ كَبِيراً لَهُمْ لَعَلَّهُمْ إِلَيْهِ يَرْجِعُونَ *"Derken o, bunları param parça etti, belki de ona müracaat ederler diye yalnız büyük putu kırmadı"* ifadesine gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE
Putlar İçin Âkil Zamiri

Şayet, "Cenâb-ı Hak niçin, ancak insanlar hakkında söylenilmesi uygun düşen bir çoğul sığasıyla فَجَعَلَهُمْ جُذَاذاً demiştir?" denilirse, buna şu şekilde cevap verebiliriz: Bu onların, o putlara, o putların saygı duyulup kendilerine ibadet edilip yaklaşılması hususunda adeta insanlar gibi olduklarına inanmaları sebebiyledir. Belki de onların içinde o putların zarar-fayda verdiklerine inananlar da bulunmaktaydı.

İKİNCİ MESELE

Keşşâf Sahibi şöyle der: **cüzaz** kelimesi, paramparça demek olup kırmak ve parçalamak anlamına gelen **cezz** lafzından müştaktır. Bu kelime cinsin kesresiyle جُذَاذاً **cizâz** ve fethasıyla **cezaz** şeklinde de okunmuştur. Yine bu ifade **ecziz** kelimesinin çoğulu olarak جُذُذاً (cüzuzen), جُذَّةً in çoğulu olarak جُذَذٌ şeklinde de okunmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Büyük Putu Bırakması

Şayet, إِلاَّ كَبِيراً لَهُمْ denilmesinin hikmeti nedir?" denilirse, biz deriz ki: Bu büyüklüğün hilkat açısından olması muhtemel olduğu gibi, saygı açısından; ya da her iki bakımdan olması da muhtemeldir.

Ayetteki لَعَلَّهُمْ إِلَيْهِ يَرْجِعُونَ *"Belki ona müracaat ederler diye"* ifadesine gelince, onların **Hz. İbrahim** (a.s)'e müracaat etmeleri muhtemel olduğu gibi, o büyük puta müracaat etmiş olmaları da muhtemeldir. Birincisinin olması halinde, bunu şu iki açıdan izah edebiliriz:

a) Mana, "Belki de onlar, **Hz. İbrahim** (a.s)'in sözüne başvurmuş ve batıllarından yüz çevirmişlerdir" şeklindedir.

b) **Hz. İbrahim** (a.s), onların dinlerini inkâr ettiğini ve ilâhlarına sövdüğünü duydukları için, zann-ı galibiyle, onların sadece kendisine müracaat edeceklerine hükmetmiştir. Böylece de onları, verdiği, "Hayır, bunu o putların büyüğü yaptı... O halde onlara sorun" (Enbiya, 63) şeklindeki cevapla susturmuştur.

Ama biz, zamirin,o putların büyüğüne raci olduğunu söylersek, bu hususta da şu iki izahı yapabiliriz:

a) Mana, "Belki de onlar, tıpkı problemlerin halledilmesi için alime müracaat edildiği gibi, o puta müracaat edecekler ve, "Bunlara ne oldu ki, kırılmışlar? Sen niye, boynunda balta asılı olduğu halda sapasağlam duruyorsun? diyecekler. Bu **Kelbî**'nin görüşüdür. Onlar, bu sözü aşırı cehaletlerine binâen söylemişlerdir. Belki

de onlar, o büyük putun, konuşup cevap vereceğine inanıyorlardı.

b) Hz. İbrahim (a.s), onların o puta müracaat etmeyeceklerini bildiği halde, onlarla alay etmek için bunu söylemiştir. Çünkü kendisine secde edilen ve o ibâdete ehil ve layık görülen kimse normalde, problemlerin halli hususunda, kendisine müracaat edilen kimse olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Onların Putlara Sormaları Nasıl Düşünülebilir?

Şayet, "O topluluğun akıllı olduğu veya olmadığı söylenebilir. Binâenaleyh eğer onlar akıllı idiyseler, o putların duymadığını, görmediğini, fayda ve zararları olmadığı açık olarak bilmeleri gerekirdi. Binâenaleyh Hz. İbrahim (a.s) bunu isbatlamak için, putları kırmaya niçin ihtiyaç duymuştur?" Bu konuda söylenecek son söz şudur: Tıpkı bizden birisinin Kur'ân'ı, camiyi, mihrabı büyük (mukaddes) görüp yüce bilmesi gibi, o topluluk da putlarını böyle yüce sayıyor, onlara saygı gösteriyorlardı. Onları kırmak, işte bu açıdan yüce bilinmelerine fayda vermez.

Akılsız İseler Mükellef Olmamaları Gerekir

Yok eğer bu kavmin akılsız olduğunu söylersek, bunlarla münazara etmenin ve bunlara peygamber göndermenin yerinde birşey olmaması gerekir" denilirse, buna şöyle cevab verilir: Onlar akıllı idiler ve o putların cansız olduklarını açıkca biliyorlardı. Fakat o putların, yıldızların heykelleri olduklarına, kendilerine tapanlara faydalı olacaklarına, onları hafife alan (saygısızlık gösteren) kimselere de büyük zarar verecek olduklarına inanıyorlardı. İbrahim (a.s), kendisine onlardan hiçbir zarar dokunmadan onları kırabilmiştir. Binâenaleyh onun bu hareketi, işte bu açıdan onların inançlarının yanlış olduğuna delâlet eder.

Hz. İbrahim'i Sorgulamaları

Hak Teâlâ'nın قَالُوا مَنْ فَعَلَ هٰذَا بِاٰلِهَتِنَا اِنَّهُ لَمِنَ الظّٰالِمِينَ *"Dediler ki: "Bunu bizim tanrılarımıza kim yaptı? Herhalde o, zâlimlerden birisi"* ifadesi, "Kim bu kırma ve parça parça etme işini yaptı ise, o alabildiğine zalimdir, zalimler gürûhundandır. Çünkü o, ta'zime, ululanmaya lâyık bu ilahlara karşı, böylesine cüretkâr olmuştur" dediler" demektir. Yahut da onlar putların kırılmasını bir aşırılık, yahut onları alabildiğine hafife alma olarak gördükleri için "zalim" demişlerdir.

Hak Teâlâ'nın قَالُوا سَمِعْنَا فَتًى يَذْكُرُهُمْ يُقَالُ لَهُ اِبْرٰاهِيمُ *"Dediler ki: "işittik ki, kendisine İbrahim denen bir genç, bunları diline doluyordu"* ifadesi hakkında iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Zeccâc şöyle der: "Bu ifade de "İbrahim" kelimesi şu iki sebebten ötürü merfû kılınmıştır:

a) هُوَ اِبْرٰاهِيمُ "O, İbrahim'dir" takdirinde olarak,

b) يَا إِبْرَاهِيمُ "Ey İbrahim (denilen) "takdirinde münadâ olarak" Keşşaf Sahibi ise, "Doğru olan, buradaki "İbrahim" lafzının, يُقَالُ (Denilen) fiilinin nâib-i fâili olmasıdır. Çünkü bu ifadeden murad, müsemmâ (şahıs) değil onun ismidir" demiştir.

İKİNCİ MESELE

Ayetin zâhiri bu sözü söyleyenlerin bir kişiden fazla olduğunu göstermektedir. Buna göre onlar sanki, daha önce Hz. İbrahim (a.s)'i tanımış ve putları hakkında onun söylediği şeyleri duymuşlardı. Binâenaleyh Hz. İbrahim (a.s)'in *"Sizin tapmakta olduğunuz bu heykeller nedir?"* (Enbiya, 52) şeklindeki sözünden başka hiçbir sözü bulunmasaydı bile, zannı gâlib ile, putları kıranın o olduğuna hükmetmelerine yeterdi.

★ ★
★

Hz. İbrahim (a.s.)'in Kavmini İrşadı

قَالُوا فَأْتُوا بِهِ عَلَىٰ أَعْيُنِ النَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَشْهَدُونَ ﴿٦١﴾ قَالُوا أَأَنْتَ فَعَلْتَ هَٰذَا بِآلِهَتِنَا يَا إِبْرَاهِيمُ ﴿٦٢﴾ قَالَ بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَٰذَا فَاسْأَلُوهُمْ إِنْ كَانُوا يَنْطِقُونَ ﴿٦٣﴾ فَرَجَعُوا إِلَىٰ أَنْفُسِهِمْ فَقَالُوا إِنَّكُمْ أَنْتُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٦٤﴾ ثُمَّ نُكِسُوا عَلَىٰ رُءُوسِهِمْ لَقَدْ عَلِمْتَ مَا هَٰؤُلَاءِ يَنْطِقُونَ ﴿٦٥﴾ قَالَ أَفَتَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُكُمْ شَيْئًا وَلَا يَضُرُّكُمْ ﴿٦٦﴾ أُفٍّ لَكُمْ وَلِمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٦٧﴾

"Dediler ki: "O halde onu halkın önüne getirin; Olur ki onlar da şâhidlik ederler." Dediler ki: "Ey İbrahim, sen mi tanrılarımıza bu işi yaptın?" O dedi ki: "Belki bu işi, onların şu büyüğü yapmıştır. Dolayısıyla, eğer konuşabiliyorlarsa, onlara sorun" Bunun üzerine, vicdanlarına dönüp (kendi kendilerine) "Doğrusu zâlim olanlar sizsiniz siz" dediler. Sonra yine (eski) kafalarına döndürüldüler, ve "Bunların konuşamayacağını sen de bilirsin" dediler, (İbrahim) dedi ki: "Öyleyse Allah'ı bırakıp da, hala, size hiçbir faydası ve zararı dokunmayacak olan bu putlara mı tapacaksınız? Yuh size ve Allah'dan başka tapmakta olduklarınıza! Akletmiyor musunuz?"

(Enbiya, 61-67).

Bil ki o kâfirler, putların kırılmış olduğunu bizzât görüp, bunu aralarında, فَأْتُوا بِهِ عَلَىٰ أَعْيُنِ النَّاسِ *"O halde onu halkın önüne getirin."* dediler Keşşâf Sahibi şöyle der: "Buradaki عَلَىٰ أَعْيُنِ النَّاسِ ifâdesi insanların görebileceği bir yere getiriniz.

demektir. Buna göre eğer sen, *"ala"* harf-i cerrindeki istilâ (üstte olma) manası nedir? dersen ben derim ki: "Bu, mesel (benzetme) yolu ile getirilmiş bir ifadedir, yani, "Onun gözler önüne getirilmesi, tıpkı bir şeye binen kimsenin bineği üzerine çıkıp sâbit olması gibi sâbit olur" demektir."

Ayetteki لَعَلَّهُمْ يَشْهَدُونَ *"Olur ki onlar da şâhitlik ederler"* ifadesi ile ilgili şu iki izah yapılmıştır:

a) Onlar, onu delilsiz-şahitsiz yakalayıp tutuklamayı uygun görmemişler ve böylece onların onu, "Olur ki söylediği şeylerle ilgili olarak aleyhine şâhidlik edebilecek kimselerin olabilmesi ve böylece yaptığı şey hususunda **İbrahim** (a.s.) aleyhine bir hüccet olacak kimselerin ortaya çıkma ihtimalinden dolayı, onu insanların huzuruna getirmeyi istemişlerdir. "Bu, **Hasan el-Basrî, Katâde, Süddî, Ata** ve **İbn Abbâs** (r.a.)'ın görüşüdür.

b) **Muhammed b. İshâk**'a göre *"yeşhedûn"* kelimesi, insanlar orada bulunur, **İbrahim** (a.s)'e verilen cezayı görür ve böylece de bu, onları benzeri bir şey yapmaya yönelmekten caydırıcı olur" demektir. Bu hususta bir üçüncü görüş de, **Mukâtil** ve **Kelbî**'den gelmektedir: Buna göre, bu ifâde ile, yukarıdaki iki mana birden kastedilmiştir. Yani "insanlar, hem **İbrahim** (a.s.) aleyhine şâhidlik etsin, hem de ona yapılacak şeyi görsünler diye" böyle yapılmıştır.

Ayetteki قَالُوا ءَأَنتَ فَعَلْتَ هَٰذَا *"Dediler ki: "Sen mi tanrılarımıza bu işi yaptın?"* ifadesinde, bir hazif vardır ve takdiri, "Onu getirdiler ve ona eziyet edebilmek için bu işi itiraf etmesini isteyerek, "Sen mi tanrılarımıza bu işi yaptın?" dediler" şeklindedir. Böylece, **İbrahim** (a.s.)'den, suçun onlar üzerine döneceği ve kurtulmak isteyecekleri bir cevap sadır oldu. Çünkü **Hz. İbrahim,** (a.s) بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَٰذَا *"Belki bu işi onların şu büyüğü yapmıştır"* dedi. **Hz. İbrahim** (a.s.), bu sözü söyleyebilmek ve onların putlara tapmadaki cehalet ve saçmalıklarını ortaya koyabilmek için, baltayı büyük putun boynuna asmıştı.

Hz. İbrahim Yalan Söyledi mi?

İmdi eğer, "**Hz. İbrahim** (a.s)'in, *"Belki bu işi onların şu büyüğü yapmıştır"* deyişi bir yalan söylemedir?" denilirse, buna âlimler şu iki şekilde cevap vermişlerdir:

a) Bütün muhakkik âlimlerin görüşüne göre, bu bir yalan sayılmaz. Bu görüşte olanlar, bunun yalan olmadığını izah için şunları söylemişlerdir:

1) **Hz. İbrahim** (a.s.)'in kastı, kendisinden sudûr eden o fiili, putlara isnat etmek olmayıp, onları susturma maksadına ulaşmasını sağlayacak bir ta'riz üslûbu ile bu işi kendisinin yaptığını iyice ortaya koyup belirtmektir. Bu tıpkı şuna benzer: Diyelim ki sen, pek zarîf bir hatla bir yazıyı yazdın. Sen de hattatlıkta meşhur birisin. Arkadaşın ise yazısı güzel olan biri değil, ancak düzensiz bir şey çiziştirecek olan biridir. İşte o arkadaşın, yazmış olduğun o yazı hakkında sana soruyor: "Bunu sen mi yazdın?"

sen de cevap veriyorsun: "Yok canım, sen yazmışsındır!" Senin bu cevabla gayen, onunla alay etmek ve bunu kendinin yapmayıp, o ümmi ve bozuk yazılı kimsenin yazdığını söylemek değil, kendinin yazmış olduğun te'kid etmektir. Çünkü bu iş, hem âciz hem kâdir arasında muhtemel bir işi, âciz olanın yaptığını söylemek, onunla alay etmektir ve onu kâdir olanın yaptığını söylemektir.

2) Dizilmiş ve süslenmiş gördüğünde, putlar **Hz. İbrahim** (a.s.)'i hayli öfkelendirmişti ve o kâfirlerin, putların en büyüğüne çok saygı gösterdiklerini gördüğü için de, ona daha fazla öfkelenmişti. Bundan dolayı, kendisinin o putları hafife almasının ve onları kırıp geçirmesinin bir sebebi olduğu için, bu işi o büyük puta nisbet etmiştir. İş, bizzat onu yapana nisbet edildiği gibi, (bazan) o işi yapmaya sebeb olana da nisbet edilir.

3) Bu, onların inançlarına göre olması gerekeni söylemektir. Buna göre **Hz. İbrahim** (a.s.) onlara sanki şöyle demiştir: "Sizler, onların büyüğünün bunu yaptığını herhalde yadırgamazsınız. Çünkü ibadet olunan ve ilah olduğu iddia edilen bir varlığın, buna hatta daha fazlasına kâdir olması gerekir. "Bu üç izahı **Keşşâf Sahibi** yapmıştır.

4) Bu, zikredilmeyen, açıkça söylenmeyen sözden bir kinâye olup, "Bu işi yapan yaptı" demektir. كَبِيرُهُمْ هٰذَا (Onların şu büyüğü) ifadesi, söz (cümle) başıdır. **Kisâî'den**, بَلْ فَعَلَهُ ifadesinde vakıf yapılacağı, كَبِيرُهُمْ هٰذَا ile yeni bir cümle olarak başlanılacağı rivayet edilmiştir.

5) Bu vakfın ayetteki كَبِيرُهُمْ üzerinde yapılıp, söze *"hâza"* diye başlanması da câizdir. Buna göre, **Hz. İbrahim** (a.s) kendisini kastederek, "Hayır, onu onların büyüğü, yani onlardan daha büyük ve güçlü olan yaptı" demektir. Çünkü insan, her puttan daha büyüktür,

6) Bu ifadede bir takdim-tehir vardır. Buna göre sanki **Hz. İbrahim** (a.s): "Hayır, onu, O putlardan şu büyük olan yaptı. Eğer onlar, konuşabilirlerse onlara sorun" demiştir. Böylece, bu fiilin, putların büyüklerine nisbet edilmesi onların konuşabilir olmaları şartına bağlanmıştır. Binâenaleyh onların konuşmaları imkânsız olunca, bu işin fâili olmaları da imkânsızdır.

7) **Muhammed İbn Sümeyfi'**, bunu فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ "Onu, onların büyüğü yaptı" şeklinde okumuştur ki bu, "Belki de bu işin fâili, onların büyüğüdür" demektir.

b) Nakilcilerden (rivayetcilerden) bir gurubun görüşüne göre, bu bir yalan söylemedir. Bu görüşte olanlar, görüşlerinin doğruluğuna, **Hz. Peygamber (a.s)'in** söylemiş olduğu rivayet edilen şu hadisi delil getirmişlerdir: *"İbrahim, hepsi Allah'ın zâtı ile ilgili olan üç yalan söylemiştir: Birincisi, "Ben hastayım"* (Saffat, 89) *deyişi; ikincisi "Hayır, bu işi onların şu büyüğü yaptı" deyişi ve üçüncüsü, Sâre için, "Bu kızkardeşimdir" deyişi".* Bir başka hadisde de şöyle gelmiştir: *"Kıyamettekiler Hz. İbrahim'in şefaat etmesini isteyince O, "Ben üç kere yalan söyledim" demiştir."*

Bu görüşte olanlar, görüşlerini aklî bakımdan da izaha çalışarak şöyle demişlerdi: "Yalan söylemek zatı gereği (aslında) bir kubuh (çirkin iş) değildir. Çünkü **Hz. Peygamber** (s.a.s.): *"Birisi, zâlimden kaçıp, birisinin evinde gizlenip, o zâlim gelip onu sorduğunda ev sahibinin bu hususta yalan söylemesi gerekir"* demiştir. Binâenaleyh durum böyle olunca Allah Teâlâ'nın, sadece kendisinin bileceği bir faydadan ötürü, **Hz. İbrahim** (a.s)'in yalan söylemesine müsâde etmesinde tuhaf görülebilecek birşey yok.

Bil ki bu makbul bir görüş değildir. Bu görüştekilerin rivayet ettikleri birinci habere gelince, yalan söyleme işi peygamberlerden ziyade bu sözü çıkaranlara daha münasip bir iştir. Bu hususta kesin delil şudur: Eğer peygamberlerin, bir maslahattan ötürü yalan söylemeleri ve Allah'ın buna müsâde etmesi câiz görülecek olsa bunu, peygamberlerin Allah'dan haber verdiği ve Allah Teâlâ'nın da haber vermiş olduğu her hususta câiz (mümkün) görmemiz gerekir. Bu ise, şer'î hükümlere güveni kökünden siler ve bütün bunlara töhmet kapılarını açar. Sonra bu haber (rivayet) doğru olmuş olsa bile, **Hz. Peygamber** (a.s.)'in إِنَّ فِي الْمَعَارِيضِ لَمَنْدُوحَةً عَنِ الْكَذِبِ *"Tarizli ifâdelerde, (insanı) yalandan kurtaran bir genişlik (rahatlık) vardır"* (15) ifadesindeki, **tariz** manasına hamledilmiştir.

Onların delil gösterdikleri, **Hz. İbrahim** (a.s)'in *"Ben hastayım"* (Sâffat, 89) sözüne gelince, belki de **Hz. İbrahim** (a.s) gerçekten biraz hasta idi. Bu ayetle ilgili geniş izahımız, yerinde gelecektir. Onların, *"Hz. İbrahim, "Hayır, bu işi onların şu büyüğü yaptı"* demiştir" şeklindeki delillerine gelince, bunun cevabı açıktır. Onların, **Hz. İbrahim**, (a.s) hanımı **Sâre** hakkında (Mısır kralına karşı): *"Bu kızkardeşimdir"* demiştir" şeklindeki sözleri hususunda şöyle denir: Onun bu sözünden maksadı, **Sâre**'nin din kardeşi olduğunu belirtmektir. Binâenaleyh, sözü peygamberlere yalan nisbet etmeksizin, zâhiri manasına hamletmek mümkün olduğu zaman, peygamberlere yalanı ancak zındık olanlar nisbet edebilir.

Vicdanlarının Hakkı İtiraf Etmesi

Hak Teâlâ'nın فَرَجَعُوا إِلَىٰ أَنفُسِهِمْ فَقَالُوا إِنَّكُمْ أَنتُمُ الظَّالِمُونَ *"Bunun üzerine vicdanlarına dönüp (kendi kendilerine) Doğrusu zâlim olanlar sizsiniz siz" dediler"* ifadesi ile ilgili şu izahlar yapılmıştır:

a) **İbrahim** (a.s.), onlara yollarının, inanç ve dinlerinin çirkin olduğunu gösteren şeyleri getirince, uyandılar ve putlara ibadet edişlerinin yanlış olduğunu, bu hususta bir aldanış ve cehâlet içerisinde olduklarını anladılar.

b) **Mukâtil** şöyle der: "Onlar, kendi kendilerine dönüp, (vicdanen) kendilerini kınayarak, "Balta o büyük putda olduğu halde, **İbrahim** (a.s)'in onları kırdığını iddiâ ederek, **İbrahim** (a.s)'e haksızlık edenler, biziz biz" dediler."

15. Nihâye, 5/35; Buhârî, Edeb, 116.

c) Mana, "Siz, ona bunu sorduğunuz ve cevaben sizinle alay ettiği için, kendi kendinize zulmetmiş olduğunuz" şeklindedir. Doğruya en yakın olan, birinci izahtır.

Hak Teâlâ'nın ثُمَّ نُكِسُوا عَلَىٰ رُءُوسِهِمْ لَقَدْ عَلِمْتَ مَا هَٰؤُلَاءِ يَنطِقُونَ *"Sonra yine (eski) kafalarına döndürüldüler ve "Bunların konuşmayacağını sen de bilirsin" dediler"* ifadesine gelince **Keşşâf sahibi** şöyle der: "**nekeseha**, "O, falan şeyi ters çevirdi, altını üstüne getirdi" demektir." Bu ayetle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bu deyimin manası hususunda şu izahlar yapılmıştır:

1) Bununla, "Onlar kendi kendilerine döndüklerinde (vicdanlarına danıştıklarında), doğru karar verdiler ve en uygun olanı buldular. Sonra da, eski fikirlerine dönerek, bundan vazgeçtiler ve yine o eski batıl delilleri ile mücadele etmeye başladılar. Bir de halleri konuşabilen bir canlıdan daha aşağı olduğu halde, putların mabud olduklarını iddiaya devam ettiler.

2) Onlar, **Hz. İbrahim** (a.s)'in kendilerini (delille) susturup, bir şey söyleme mecâli bırakmamasından dolayı, çok pişman olup, hayal kırıklığına uğradıkları ve perişan oldukları için, gerçekten "başlarına" yani başkanlarına döndüler ve o başkanlarının **İbrahim** (a.s.)'e verebileceği her cevabın kendileri aleyhine bir delil olacağını gördüler.

3) **İbn Cerir** şöyle der: "Sonra onlar **İbrahim** (a.s.) kendileri ile mücâdele ettiğinde, ona karşı ileri sürdükleri her delilde, tersyüz oldular, tepetakla gittiler, yani hüccet hususunda, mağlub oldular ve **İbrahim** (a.s.)'e, karşı neticede **İbrahim** (a.s.)'in lehine, kendilerinin aleyhine olan deliller getirdiler. *"Bunların konuşamayacağını sen de bilirsin"* dediler ve üzerlerindeki bu şaşkınlıktan ötürü, bunun böyle olduğunu itiraf ettiler. Buna göre mana, "Onların delilleri geri tepti" şeklindedir. Böylece ayette bizzat onlardan bahsetme, onların delillerinden bahsetme yerine geçmiştir.

İKİNCİ MESELE Ayetteki **nükisû** fiili, şeddeli olarak **nekkesû** (çevirdiler) ve mechul olarak, **nükkisû** (çevrildiler) şeklinde okunmuştur. Bu, "Onlar, kendilerini başlarına çevirdiler (yani vicdanlarına döndüler)" demektir. Bu, **Ridvân b. Abdul Me'bûd**'un kıraatidir.

Hak Teâlâ'nın أَفَتَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنفَعُكُمْ شَيْئًا وَلَا يَضُرُّكُمْ أُفٍّ لَّكُمْ وَلِمَا تَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ *"Öyleyse Allah'ı bırakıp da hala size hiçbir faydası ve zararı* dokunmayacak olan bu putlara mı tapacaksınız. Yuh size ve Allah'ı bırakıp tapmakta olduklarınıza! Akletmiyormusunuz?" hitabının manası açıktır. **Keşşâf sahibi** şöyle der: "**Üff**" kelimesi, söylendiğinde, söyleyenin canının sıkıldığını ortaya koyan bir sestir. **Hz. İbrahim** (a.s.)'in, onların bütün mazeretleri kapanıp, hakkın apaçık ortaya çıkışından ve böylece batılın yıkılışından sonra hala, putlara ibadet etmelerini gördüğü için, canı sıkıldı da, bunlardan dolayı, "**üff (yuh)**" dedi. Sonra **Hz. İbrahim** (a.s.)'in onlara bu sözü, onlar onun görüşünün (sözlerinin) doğruluğunu anladıkları için demiş olması muhtemel olduğu gibi, akletmeseler bile, delilleri ortaya apaçık çıktığı için demiş olması da muhtemeldir. Onun, *"hâlâ bu putlara mı tapacaksınız?"* ve *"Akletmiyor musunuz?"* ifadelerinden ötürü, bu görüş doğruya daha yakındır.

İbrahim (a.s.)'ı Yakmaya Teşebbüs Etmeleri

قَالُوا حَرِّقُوهُ وَانصُرُوا آلِهَتَكُمْ إِن كُنتُمْ فَاعِلِينَ ﴿٦٨﴾ قُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا
وَسَلَامًا عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ ﴿٦٩﴾ وَأَرَادُوا بِهِ كَيْدًا فَجَعَلْنَاهُمُ الْأَخْسَرِينَ ﴿٧٠﴾ وَنَجَّيْنَاهُ وَلُوطًا
إِلَى الْأَرْضِ الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا لِلْعَالَمِينَ ﴿٧١﴾

"Dediler ki: "Onu yakın ve tanrılarınıza yardım edin, eğer (bir iş) yapanlarsanız." Biz de dedik ki: "Ey ateş, İbrahim'e karşı serin ve selâmet ol." Ona böyle bir tuzak kurmak istediler. Fakat Biz, onları daha fazla hüsrâna düşenlerden kıldık. Onu da, Lût'u da, içinde bütün âlemler için bereket verdiğimiz arza ulaştırıp kurtardık"

(Enbiya 68-71).

Bil ki Allah Teâlâ, **İbrahim** (a.s.)'in tevhidin delillerinden ve halkının putlara tapmasının bâtıl oluşunu gösterme hususunda ortaya koyduğu şeylerden bahsedince, bunun peşinden onlara cehâletlerini gösteren şeyleri ve onların, *"Onu yakın ve tanrılarınıza yardım edin"* dediklerini zikretmiştir. Burada birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ayetde, bu sözü söyleyenin kim olduğu hususunda bir işaret yoktur. Meşhur görüşe göre bu sözü söyleyen, **Nemrud b. Ken'an b. Sencârib b. Nemrud b. Kûş b. Hâm b. Nûh'dur. Mücâhid** şöyle demiştir: "**İbn Ömer**'in şunu dediğini duydum: **İbrahim (a.s)**'in yakılmasını söyleyen, **Fars** bedevilerinden bir kürddür." Yine **İbn Cerir, Vehb b. Münebbih**'in **Şuayb el-Cübbâî**'nin şöyle rivayet ettiğini bildirir: "**Hz. İbrahim**'in yakılmasını söyleyen **Hibrin**'dir. Allah Teâlâ bunu yere batırdı. O, kıyamete kadar yerin dibine battıkca batacaktır."

İKİNCİ MESELE

İbrahim (a.s)'in Tevekkülü

Bu hadisenin nasıl olduğu hususunda **Mukâtil** şöyle der: **Nemrud** ve kavmi, **Hz. İbrahim** (a.s)'i yakmak için biraraya gelince, onu bir eve hapsettiler ve bir ağıl gibi (geniş) bir yer yaptılar. İşte bu, *"Dediler ki: "Onun için bir bina yapın ve alevli ateşe atın onu"* **(Saffa, 97)** ayetiyle anlatılan hususdur. Sonra onun için, yığın yığın odun topladılar. Hatta bir kadın hastalandığında, "Eğer Allah bana şifâ verise, **İbrahim**'in yakılması için ben de odun toplayacağım" diye nezrediyordu. Böylece **İbrahim** (a.s.) için, hayvanla kırk gün odun taşıdılar. Bunlar tutuşturulup ateş iyice şiddetlenip ve oranın sıcaklığı, en üst bir yerden geçecek olan bir kuşu bile yakacak bir dereceye ulaştığında, **İbrahim** (a.s.)i tutup, yaptıkları binanın (geniş avlunun) üstüne çıkardılar, elini ayağını bağladılar ve yaptıkları bir mancınığa eli-kolu bağlı olarak koydular. Yerler, gökler, insan ve cinler hariç, bütün melekler, şu şekilde

bağrışmaya başladılar: "Ey Rabbimiz, senin yeryüzünde, İbrahim'den başka sana ibadet edecek bir kimse yok. O, senin uğrunda yanıyor. Ona yardım etmemize müsâde et." dediler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Eğer o, birinizden yardım isterse, o ona yardım etsin. Yok eğer Benden başkasının, durumuna müdâhale etmesini isterse, Ben onu bilirim, Ben onun dostuyum, o zaman Benimle onun arasından çekilin" buyurdu. O kâfirler onu ateşe atmak istediklerinde, Hz. İbrahim (a.s)'a rüzgâr işiyle görevli melek gelerek: "İstersen ben o ateşi havaya uçururum, savururum" dedi İbrahim (a.s.): "Benim size ihtiyacım yok" deyip, başını göğe çevirerek: "Allah'ım, sen göklerde teksin, ben de yerde tekim. Yeryüzünde benden başka sana tapan hiç kimse yok. Sen, bize yetersin ve ne güzel vekilsin" dedi. Şu da rivayet edilmiştir: Hz. İbrahim (a.s.) ateşe atılınca لَا إِلٰهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ رَبَّ الْعَالَمِينَ لَكَ الْحَمْدُ وَلَكَ الْمُلْكُ لَا شَرِيكَ لَكَ " *(Allahım), senden başka ilah yok. Seni tenzih ederim. Sen, âlemlerin Rabbisin. Hamd sana âiddir. Mülk senindir. Senin hiçbir eşin-benzerin, ortağın yoktur"* demiştir. Sonra onu mancınığa koymuş ve ateşe atmışlardır. Bunun üzerine Cebrâil (a.s.), ona gelerek: "Ey İbrahim, ihtiyacın var mı?" dediğinde o: "Sana ise, hayır" dedi. Cebrâil (a.s.) de: "O halde Rabbin'den iste" deyince, Hz. İbrahim (a.s.): "O'nun benim hâlimi bilmesi, ondan istememe ihtiyaç bırakmıyor" dedi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak: *"Ey ateş, İbrahim'e karşı serin ve selâmet ol"* dedi. Süddî "Bu sözü söyleyen, Cebrâil (a.s.) dir" demiştir. Mücâhid'in rivayetine göre, İbn Abbas (r.a.) da: "Eğer, Allah Teâlâ bu ayetle "berden" (serin) lafzının peşinden "selâm" (selâmet) lafzını getirmemiş olsaydı, o zaman İbrahim (a.s.) o ateşin soğukluğundan ölür ve dünyadaki bütün ateşler sönerdi" demiştir. Süddî rivayetine şöyle devam eder: "Melekler, Hz. İbrahim (a.s.)'in koltuğundan tutup, yeryüzüne indirip oturttular. Hz. İbrahim (a.s.), karşısında tatlı sular fışkıran çeşmeler, kırmızı güller ve nergisleri buldu. O ateş onun sadece iplerini yakmıştı.".

Minhâl b. Amr da şöyle der: "Bana şu rivayet ulaşmıştır: İbrahim (a.s.) o ateşe atıldığında, orada kırk veya elli gün kalmış ve "Burada olduğum kadar, güzel bir hayat yaşamadım" demiştir.

İbn İshâk da şunu rivayet etmiştir: "Allah Teâlâ, gölgeler meleğini, Hz. İbrahim (a.s.)'in şeklinde gönderdi. O İbrahim (a.s.)'in gönlünü yatıştırmak için, onun yanına oturdu. Cebrâil (a.s.) de, ona cennet ipeklerinden bir gömlek getirip: "Ey İbrahim, Rabbin, "O, ateşin benim dostlarıma zarar vermeyeceğini bilmiyor mu?" diyor" dedi. Daha sonra Nemrud, köşkünden baktı ve İbrahim (a.s)'in bir bahçe içinde, yanında bir melekle oturuyor olduğunu, o ateşin etraftaki ateşleri cayır cayır yaktığını gördü. Bunun üzerine ona: "Ey İbrahim, o ateş çemberini yarıp çıkabilir misin?" deyince, O: "Evet" dedi. Nemrud: "O halde, kalk ve çık" deyince de, Hz. İbrahim (a.s), kalktı ve yürüyerek ateşten çıktı. Hz. İbrahim (a.s) çıkınca da, Nemrud ona: "Senin kılığında, seninle birlikte gördüğüm o adam kimdi?" deyince, Hz. İbrahim: O, gölgeler meleği idi. Rabbim onu, bana arkadaş olsun diye oraya göndermişti"

dedi. Bunun üzerine **Nemrud:** "Rabbinin sana yaptığı şeylerdeki kudretini ve izzetini gördüğüm için, O'na kurbanlar sunacağım. Ben ona dörtbin sığır keseceğim" dedi. **İbrahim** (a.s.) da: "Sen bu dinini sürdürdüğün müddetce, Allah senin kurbanını kabul etmez" deyince, **Nemrud:** Mülkümü bırakamam, fakat ben onları O'nun için keseceğim" dedi. Sonra da bunları Allah için kurban edip, **İbrahim** (a.s.)'i bıraktı.

Bu kıssa şu şekilde de rivayet edilmiştir: "Onlar, **Hz. İbrahim** (a.s.) için, bir yer yaptılar ve onu oraya attılar. Sonra oranın üzerinde yedi gün durmadan ateş yaktılar. Sonra bu ateşi, **İbrahim** (a.s.) üzerine kapattılar. Ertesi gün ateşi açtıklarında, **Hz. İbrahim** (a.s)'in yanmamış olduğunu, sadece terlediğini gördüler. Bunun üzerine, **Lût**'un babası **Hâran:** "Ateş onu yakmaz, çünkü o ateşi büyülemiştir. Fakat onu bir şeyin üzerine koyup o şeyin altından bir ateş yakın. Çünkü ancak ateşin dumanı onu öldürebilir" dedi. Onlar da **Hz. İbrahim** (a.s)'ı bir kuyunun üstüne yerleştirip, alttan ateş yaktılar. Bir kıvılcım sıçrayıp, **Lût**'un babasının sakalına geldi ve onu yaktı."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Onlar, en ağır ceza olduğu için, **İbrahim** (a.s)'a ateşle ceza vermeyi tercih etmişlerdir. İşte bundan ötürü ayetler, *"Eğer (bir iş) yapanlarsanız"* denilmiştir. Bu, "Eğer sizler, ilahlarınıza iyice yardım etmek istiyorsanız, en şiddetli ceza şekli olan, yakmayı tercih edin" demektir.

Ateşe Emir Vermenin İzahı

Hak Teâlâ'nın قُلْنَا يَانَارُ كُونِي بَرْداً وَسَلاَماً عَلَى إِبْرٰهِيمَ *"Biz de dedik ki: "Ey ateş, İbrahim'e karşı serin ve selâmet ol"* ifadesi ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ebu Müslim el-Isfehani bunun şu manaya olduğunu söylemiştir: Burada tıpkı, *"(Allah) Ona "ol" der, oda oluverir "* (Nahl, 40) ayetinde olduğu gibi söylenen bir söz bulunmayıp, Allah Teâlâ (böyle demeksizin) o ateşi serin ve selâmet kılmıştır" **Ebu Müslim** görüşüne: "Ateş cansızdır, binâenaleyh ona hitab edilmez" diye delil getirmiştir.

Ekseri ulemâ ise, bu sözün ateşe söylendiği görüşündedir. Bu görüşte olanların şu iki izahları vardır:

a) **Süddî**'ye göre bu sözü söyleyen Cebrâil (a.s.)'dir.

b) Ekseri müfessirlere göre bunu söyleyen, Allah Teâlâ'dır. Ayetin zâhirine en yakın ve en uygun olan da bu ikinci görüştür. **Ebu Müslim**'in: "Ateş cansızdır, ona hitab etmenin bir manası yoktur" şeklindeki sözüne karşı deriz ki: Bu emrin meleklere yönelik bir faydadan dolayı söylenmiş olması niçin câiz olmasın?

İKİNCİ MESELE

Serinliğin Mahiyeti

Âlimler, o ateşin nasıl "serin" olduğu hususunda şu üç değişik izahı yapmışlardır:

1) Allah Teâlâ, o ateşteki sıcaklığı ve yakma özelliğini kaldırıp, sadece parlama ve aydınlatma özelliğini bıraktı.

Çünkü Allah her şeye kâdirdir.

2) Allah Teâlâ, tıpkı âhirette cehennem bekçileri (olan zebânîlerde) yarattığı ve tıpkı deve kuşunun bünyesinde, kızgın demiri yutmasının bile zarar vermeyeceği bir özellik yaratması ve tıpkı semendel kuşunun bedenine ateşte uzun müddet kalmanın zarar vermemesi gibi, **Hz. İbrahim**'in bedeninde de, ateşin zararının ulaşmasına mâni bir özellik yaratmıştır.

3) Allah Teâlâ, **Hz. İbrahim** (a.s.) ile, o ateş arasında, ateşin tesirinin ona ulaşmasına mâni bir engel yaratmıştır. Muhakkak âlimler şöyle derler: "Birinci izah daha uygundur. Çünkü ayetteki *"Ey Ateş, serin ve selâmet ol"* ifadesinin zâhiri, o ateşin olduğu gibi kalışını değil, bizzât kendisinin serin hale gelip, **İbrahim** (a.s)'ın onun tesirinden kurtulduğunu göstermektedir

Eğer, "Ateş, hararet (sıcaklık) ve letâfetle (incelik-şeffaflıkla) tavsif edilen bir maddedir. Binâenaleyh hararet, ateşin bir parçası olunca, ateşin serin olması imkânsızdır. Bu durumda, ayette bahsedilen "ateş" ile, aslında ateş denen şeyin cüzlerinden birisi kastedilmiştir" denilmesi gerekir. Bu ise mecâz olur. O halde niçin sizin mecâzınız, diğer iki (görüşe göre olan iki) mecazdan daha evlâ olsun?" denilirse, deriz ki: "Bizim mecâzımızda, serinliğin mevcûdiyeti söz konusudur. Sizin o iki mecâzınızda ise bu söz konusu değildir. Binâenaleyh bizim mecâzımız daha evlâ olur."

Hak Teâlâ'nın, *"Ey ateş, İbrahim'e karşı serin ve selâmet ol"* ifade, "soğuk aşırı olduğunda, tıpkı sıcak gibi öldürücüdür. Binâenaleyh bunda da mutlaka bir dengenin olması gerekir. Bu dengenin, bu "serin"likte mevcud olduğu hususunda şu üç izah yapılmıştır:

a) Allah Teâlâ, o ateşin serinliğini, zarar vermeyecek bir derece ile ayarlamıştır.

b) Ateşin bir kısmı soğuk oldu, bir kısmı hararetini sürdürdü. Böylece sıcaklıkla soğukluk dengelendi.

c) Allah Teâlâ, **Hz. İbrahim** (a.s)'ın bedeninde, fazlaca bir sıcaklık yarattı. Böylece o, bu soğukluktan mutazarrır olmayıp, aksine ondan istifâde etti ve hatta hoşlandı.

Bu hususta şöyle bir kaç soru sorulabilir:

Birinci Soru: Ateşlerin hepsi, ateş olma vasfını kaybedip, böyle serinlik mi oldu?

Cevab: Ateş, bir mahiyetin adıdır. Binâenaleyh bu serinliğin, o mahiyette meydana gelmiş olması gerekir. Bu sözden, onun o mahiyetin bütün fertlerini içine almış olması gerekir. Şu da ileri sürülmüştür: "Bu iş, sadece o ateşe has olarak meydana gelmiştir. Çünkü maksad, o ateşin serin olması ile ilgilidir. Zira ateşte bütün canlılar için, faydalar vardır. Binâenaleyh bütün ateşleri işe yaramaz hale getirme câiz değildir. Halbuki maksad, diğer canlılara zarar vermek değil. Sadece **İbrahim** (a.s)'ı kurtarmaktır.

İkinci Soru: Hasan el-Basrî'den rivayet edilen, "Bu, bu hususta Allah Teâlâ'dan **Hz. İbrahim** (a.s)'e bir selamdır" şeklindeki görüş, doğru olabilir mi?

Cevab: Ayetin zâhiri, Cenâb-ı Hakk'ın, **Hz. İbrahim**'in kurtulması gibi, o ateşi serin kıldığı gibi, aynı zamanda onu **Hz. İbrahim** (a.s)'in bir "selâmet" kıldığını da göstermektedir. **Hasan el-Basrî**'nin dediği şey, uzak bir manadır. Bunda, tertibli bir sözün sırasını bozma vardır.

Üçüncü Soru: "Eğer Cenâb-ı Hak *"ve selâmet"* dememiş olsaydı, "serin"lik (soğuk) onu öldürürdü" şeklindeki rivayet doğru mudur?

Cevab: Bu da uzak bir yorumdur. Çünkü ateşin serinlemesi, ateşten kaynaklanmayıp, Allah'dan olan birşeydir. Allah ise, o ateşi hem hararetlendirmeye, hem de serin kılmaya kâdirdir. Binâenaleyh "eğer ayette," "selâmet" denilmemiş olsaydı, soğuk ileri derecede olurdu" demek câiz değildir.

Dördüncü Soru: "**Hz. İbrahim** (a.s.)'in o ateşte geçirdiği hayat, diğer zamanlarındakinden daha güzeldi" denilmesi doğru mudur?

Cevab: Bu imkânsız birşey değildir. Çünkü böyle olmasında, Onun için nimetlerin artması ve mükemmelleşmesi vardır. Şu da mümkündür. Bu, Hz. **İbrahim** (a.s)'in bu büyük belâdan kurtulmasından, düşmanlarına karşı sağladığı üstünlükten duyduğu ileri derecedeki sevinçten ve Allah'ın dinini ilan etmiş olmasından ötürü elde ettiği aşırı memnûniyetinden dolayı olmuş olabilir.

Hak Teâlâ'nın وَأَرَادُوا بِهِ كَيْدًا فَجَعَلْنَاهُمُ الْأَخْسَرِينَ *"Ona böyle bir tuzak kurmak istediler. Fakat Biz, onları daha fazla hüsrana düşenlerden kıldık"* ifadesi, "Onlar, **Hz. İbrahim** (a.s)'a tuzak kurmak istediler, ama her seferinde mağlub oldular. Onlar, ona karşı mücâdele ve münazara ederek üstün gelmeyi düşündüler. Ama Allah Teâlâ, **Hz. İbrahim** (a.s.) e, onları susturucu ve perişen edici delilleri ilham ve telkin etti. Sonra onlar işi kaba kuvvete ve zorbalığa döktüler. Ama Cenâb-ı Hak, bu sefer de **Hz. İbrahim**'i onlara karşı destekledi ve ona yardım etti.

Mübarek Diyar

Sonra Allah Teâlâ, **Hz. İbrahim** (a.s.)'e nimetini onu o beldeden, kardeşi oğlu **Lût** ile yani **Lût b. Hâran** ile birlikte oradan kurtarıp, *"bütün âlemler için bereket verdiği arza"* ulaştırdı. Şu da rivayet edilmiştir: "Bu hâdise **Bâbil** sınırları içinde cereyan etmiştir. Cenâb-ı Hak **Hz. İbrahim (a.s)**'ı oradan kurtarıp, "**arz-ı mübarek**"e ulaştırmıştır. Bu arzın, Mekke olduğu söylendiği gibi, *"Etrafını mübarek kıldığımız, Mescid-i Aksâ"* (İsrâ, 1) âyeti delil getirilerek, Şam diyârı (Kudüs ve etrafı) olduğu da söylenmiştir. Bu beldenin mübarek (bereketli) oluşu ya dinî bakımdandır. Çünkü ekseri peygamberler oradan çıkmış, onların şeriatları ve dinlerinin eserleri orada yayılmıştır. Yahut da bu bereket, dünyevi açıdandır. Çünkü Allah Teâlâ, o beldeyi, suları, ağaçları,

meyveleri, bereketi ürünü çok, yaşayışı güzel bir belde kılarak, bereketli yapmıştır. Yeryüzündeki bütün tatlı suların kaynağının aslının, *"Beyt-i Makdis"*deki o kaya parçasının altından olduğu ileri sürülerek, bu bereketin tefsir edildiği de görülmüştür.

★★
★

Hz. İshâk ve Hz. Yakub (a.s.)

وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَٰقَ وَيَعْقُوبَ نَافِلَةً ۖ وَكُلًّا جَعَلْنَا صَٰلِحِينَ ﴿٧٢﴾ وَجَعَلْنَٰهُمْ
أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا وَأَوْحَيْنَآ إِلَيْهِمْ فِعْلَ ٱلْخَيْرَٰتِ وَإِقَامَ ٱلصَّلَوٰةِ وَإِيتَآءَ
ٱلزَّكَوٰةِ ۖ وَكَانُوا۟ لَنَا عَٰبِدِينَ ﴿٧٣﴾

"Ona İshâk'ı, üstelik bir de Yakûb'u ihsan ettik ve herbirini sâlih kimseler yaptık. Onları, emrimizle doğru yolu gösterecek rehberler kıldık, kendilerine hayırlı işler yapmayı, dosdoğru namaz kılmayı, zekât vermeyi vahyettik. Onlar Bize ibadet edicilerdir"

(Enbiya, 72-73).

Bil ki Allah Teâlâ, kendilerini kurtarıp mübarek bir yere ulaştırmak suretiyle **İbrahim** (a.s) ve **Lût** (a.s)'a olan nimetlerini zikrettikten sonra, bunun peşinden, diğer nimetlerini zikretmiştir. Cenâb-ı Hak, ikisinin arasını birleştirmiştir. Çünkü, peygamberlik konusunda aralarında bulunan ortaklık ve yakınlıkla birlikte, **Lût**'un **İbrahim** (a.s.)'le beraber olmasında pek büyük bir inâm ve ihsan bulunmaktadır. Sonra Cenâb-ı Hak, **İbrahim** (a.s.)'a adetâ akıtarak bolca vermiş olduğu nimetlerle **Lût** (a.s.)'a yağdırmış olduğu nimetleri zikretmiştir. **İbrahim** (a.s.)'a yağdırmış olduğu nimetlere gelince, bu birkaç yöndendir.

Nâfile Kelimesinin İzahı

a) Cenâb-ı Hakk'ın وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ نَافِلَةً *"Ona İshak'ı, üstelik bir de Ya'kûb'u ihsan ettik"* ayeti. Bil ki "nâfile" kelimesi, hassaten, "bağış ve atiyye" anlamındadır. "**en-Neflu**" kelimesi de böyledir. Bağış ve ikramı çok olan bir kimseye de, "**Nevfel**" denilir. Müfessirlerin bu hususta iki görüşü bulunmaktadır:

1) "**Nafiletun**" kelimesi burada, وَهَبْنَا لَهُ ifadesinden bir mastardır, ancak, onun lafzından olmayan bir masdar, Çünkü, وَوَهَبْنَا لَهُ هِبَةً "Onu ona, bir hibe olmak üzere ihsan ettik" sözüyle,..وَهَبْنَا هُمَا لَهُ عَطِيَّةً "**İshâk ve Ya'kûb**'u ona, bir atiyye ve hak edilmiş bir karşılık olmaksızın, bu lûtuf (fadl) olarak hibe ettik, ihsan ettik" ifadeleri arasında bir fark yoktur. Bu, **Mücahid** ile **Ata**'nın görüşüdür.

2) **Ubeyy İbn Kâ'b, İbn Abbas, Katâde, Ferrâ ve Zeccâc**'ın görüşü olup buna göre **İbrahim** (a.s.) Cenâb-ı Hakk'dan bir çocuk isteyince: *"Rabbim bana, salihlerden (olan bir çocuk) bahşet"* (Saffat, 100) dedi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak onun duâsına, *"Onâ İshâk'ı ihsan ettik"* buyurarak cevâp verdi. **Yakûb**'u da, ona, duâ etmeden verdi ki, işte bu da, **"nâfile"** olmuştur. İnsanlar tarafından, fazladan yapılan şey gibi. Buna göre Cenâb-ı Hak'tan ki, "Ona, duâsına icâbet etmek üzere, **İshâk**'ı ihsan ettik. Farz namaza bir ilâve olarak talep etmiş olduğu nâfile namaza mukabil de ona, fazladan, **Yakûb**'u lutfettik" demiştir. Bu açıklamaya göre "nâfile", özellikle, **Yâkub**'dur. İkinci izah tarzı, doğruya daha yakındır. Çünkü Cenâb-ı Hak, ikişini birarada zikretmiş, sonra da **nafileten** sözünü getirmiştir. Bunun, her iki kelime için bir sıfat olması uygun olursa, bu daha evladır.

b) Cenâb-ı Hakk'ın وَكُلًّا جَعَلْنَا صَالِحِينَ *"Ve herbirini salih kimseler yaptık"* ayeti. Yani, **"İbrahim, İshâk, Yakûb**'dan herbirini, resûl olan nebîler yaptık" demektir. Bu, **Dahhak**'ın görüşüdür. Diğer alimler ise buna, "Allah (c.c.)'ın taâtiyle amel eden ve haramlarından kaçınan kimseler kıldı" manasını vermişlerdir. İkinci görüş, doğruya daha yakındır. Çünkü "salâh" kelimesi, hepsini içine alır. Zirâ Cenâb-ı Hak bundan hemen sonra, *"kendilerine hayırlı işler yapmayı vahyettik"* buyurmuştur. Şayet biz, "sâlihîn, kelimesini nübüvvet manasına hamledersek, o zaman bir tekrar olmuş olur. Ehl-i sünnet alimlerimiz, bu ayetle, kulların fiilinin Allah tarafından yaratıldığına istidlâl etmişlerdir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ve herbirini sâlih kimseler yaptık"* buyruğu, salih olma işinin (salâh), Allah tarafından meydana getirildiğini gösterir.

Cübbaî buna şu şekilde cevâb vermiştir: "Eğer böyle olsaydı, Allah Teâlâ onları salih olmakla, imamlar ve önderler olmakla ve, âbidler olmakla nitelemez, onları böylece vasfetmez ve, övgüde de bulunmazdı. Bu durum sabit olunca, burada muhakkak ki tevil yapmak gerekir. Bu da şu iki yöndendir:

1) Bundan maksat şudur: "Allah onlara, sayesinde salih kimseler olacakları lûtuflar ile, tevfik-i ilahîsini vermiştir"

2) Bundan murad, Cenâb-ı Hakk'ın onları, bu vasflarla isimlendirmiş olması da olabilir. Nitekim Arabça'da, insanlar nezdinde doğrulayıcı ve mümin olduğu halde, onun bu sıfatlarla niteledğinde, زَيْدٌ فَسَّقَ فُلَانًا وَضَلَّلَهُ وَكَفَّرَهُ "Zeyd falancayı fasıklıkla niteledi. Onu sapıklıkla vasfetti ve onun kâfir olduğunu söyledi" denilir. Yine hakim için de, bunlarda hükmetti anlamında olmak üzere زَكَّى فُلَانًا وَعَدَّلَهُ وَجَرَّحَهُ "Falancayı akladı ve âdil, doğru olduğunu söyledi; (falancayı) tenkid etti, eleştirdi" denilir.

Bil ki, bu açıklamalar bozuktur. Mutezilenin medh ve "zem" meselesine dayanmalarına gelince, buna şöyle cevâp verilir. Bu hususta bilinen yöntem, onlara, "daî" ve "ilim" meselesiyle karşı koyup mukabele etmemizdir. Bunu lûtuf fiiline hamletmesine gelince, bu da yanlıştır. Çünkü lûtuf fiili, bütün mükellefleri içine alır. Binâenaleyh bu tahsisde, daha fazla bir fayda ve anlamın bulunması zorunludur.

Bir de onun, "Onu, bir salih kimse yaptınız sözü, "Onu, hareketli ve müteharrik kıldım" demesi gibidir. O halde bu ifâdeyi, salâh'tan başka bir şeyi elde etme anlamına hamletmek, zahir manayı terketmek olur. İfadeyi, onları salih kimseler olarak isimlendirme anlamına hamletmeye gelince, yine bu da bir mecâzdır. Bu konuda söylenebilecek en son söz şudur: Buna ancak, zarûret halinde kimi yerlerde başvurulabilir. Burada ise böyle bir zaruret yoktur. Ama onlar yeniden "medh" ve "zem" meselesine dönerlerse, o zaman biz de yine "dafi" ve "ilim" meselesine döneriz...

c) Cenâb-ı Hakkın وَجَعَلْنَاهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا *"Onları, emrimizle doğru yolu gösterecek rehberler kıldık"* ayetinin ifade ettiği husus. Bu konuda iki görüş bulunmaktadır:

1) Yani, "Biz onları bizim emrimiz ve iznimizle, insanları Allahın dinine ve hayırlara çağıran önderler, insanlar yaptık" demektir.

2) **Ebu Müslim**'in görüşü olup, buna göre, buradaki "imamet"den murat, "nübüvvet"dir. Bir tekrârın söz konusu olmaması için, birinci izah daha uygundur. Alimlerimiz bu ayetle şu iki şeye istidlâl etmişlerdir:

a) *"Onları rehberler kıldık"* sözüyle, fiillerin Allah tarafından yaratıldığına ki bunun izahı, daha önce geçmişti.

b) Hakka davet ve batıldan men etmenin ancak Allahın emri ile caiz olabileceğine. Zira, emir muteber olmasaydı, Cenâb-ı Hakkın بِأَمْرِنَا *"emrimizle"* ifadesinde, bir fayda bulunmazdı.

c) Cenâb-ı Hakkın وَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِمْ فِعْلَ الْخَيْرَاتِ *"kendilerine hayırlı işler yapmayı... vahyettik"* ayetinin beyan ettiği husus. Bu ayet, Cenâb-ı Hakkın onlara, nübüvvet şerefini tahsis etmiş olduğuna delâlet eder. Bu ise, babaya verilmiş olan nimetlerin en büyüklerindendir. **Zeccâc** şöyle demiştir: إِقَامَةِ الصَّلَاةِ denilmesi de, hâ hazfedilerek إِقَامَ الصَّلَاةِ denilmiştir. Çünkü izâfet, bu hâ'dan bedeldir." Başkaları da, أَلْإِقَامُ ile أَلْإِقَامَةُ masdardırlar derler. **Ebû Müslim el-Ensarî** de: "Namaz, bedenî ibâdetlerin en şereflisi olup, Allah'ı zikretmek için farz kılınmıştır. Zekât da, mali ibâdetlerin en şereflisidir. Bu ikisinin toplamı ise, Allah'ın emrini tazim edip, O'nun kullarına şefkat ve merhameti ifade ederler" demiştir. Bil ki, Cenâb-ı Hak onları önce "salih olmakla (salâh) vasfetmiştir. Bil ki bu, Allah'a doğru gidenlerin ilk mertebesidir. Sonra Cenâb-ı Hak terakki buyurmuş ve onları, imâm olmakla nitelemiştir. Daha sonra yine terakkî buyurmuş ve onları, nübüvvet ve vahye mazhar olmakla nitelemiştir. Masûmiyeti ifade eden "salâh-salih olma", nübüvvet mertebelerinin ilki olunca, bu nebîlerin masûm olduklarına delâlet etmiş olur. Çünkü, mertebelerin ilkinden mahrûm olan, nihayetinden de mahrumdur, demektir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, nasıl onlara olan nimetlerinin çeşitlerini açıklamışsa, bundan sonra da, onların, kendisine ibâdetle meşgul olduklarını beyân etmiş ve şöyle buyurmuştur:

وَكَانُوا لَنَا عَابِدِينَ *"Onlar bize, ibadet edicilerdir."* Buna göre sanki, Cenâb-ı Hak, ihsanlarda ve inâmlarda bulunmak suretiyle nasıl rubûbiyyet ahdine riâyet etmiş se, ayni şekilde onlar da, kulluk ahdine riâyet etmişlerdir ki, bu da onların, tâat ve ibadetle meşgul olmalarıdır.

★ ★
★

Üçüncü kıssa, Lût (a.s.)'ın kıssasıdır:

وَلُوطًا آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ تَعْمَلُ الْخَبَائِثَ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمَ سَوْءٍ فَاسِقِينَ ۝ وَأَدْخَلْنَاهُ فِي رَحْمَتِنَا إِنَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ ۝

"Lût'a, ona da bir hüküm, bir ilim verdik. Onu kötülükler yapmakda devam eden o memleketten kurdardık. Doğrusu onlar, fenâ bir kavim idiler, fasıkdılar. Onu rahmetimizin ta içine koyduk. Çünkü o, salihlerdendi"

(Enbiya, 74-75)

Bil ki Cenâb-ı Hak **Hz. İbrahim** (a.s)'e verdiği nimetleri ifade buyurduktan sonra, daha önce ikisini birarada zikrettiği için, bunun peşinden **Lût** (a.s.)'a verdiği nimetleri zikretmiştir. Burada iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ayette yer olan وَلُوطًا ifadesindeki vâv hakkında, şu iki izah yapılmıştır:

a) **Zeccâc**'a göre bu ifâde, وَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِمْ cümlesine atfedilmiştir.

b) **Ebu Müslim el-Isfehani**'ye göre bu kelime وَلَقَدْ آتَيْنَا إِبْرَاهِيمَ رُشْدَهُ (Enbiya, 51) ayetine atfedilmiştir. Buna göre, bu kelamda mutlaka bir takdir yapılması gerekir. Cenâb-ı Hak sanki وَآتَيْنَا لُوطًا "Ve, **Lût**'a da... verdik" demek istemiştir, ama burada آتَيْنَا "verdik" fiili zikredilmemiştir.

İKİNCİ MESELE

Bu, nimetlerin çeşitleri hakkında olup, bunlar dört çeşittir.

a) Hüküm, yani hikmet nimeti. Hikmet yapılması gerekli olan şey, demektir. Yahut da, davalıların meselelerini çözmek. Ayetteki "hükm"e, "nübüvvet" manası verilmiştir.

b) İlim nimeti. Bil ki, bu iki kelimenin sonuna tenvin getirilmesi, o ilmin ve o hükm (hikmet) in değerinin çok yüce olduğunu delâlet eder.

c) Cenâb-ı Hakk'ın وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْقَرْيَةِ الَّتِي تَعْمَلُ الْخَبَائِثَ *"Onu kötülükler yapmakda devam eden o memleketten kurtardık"* ayetinin ifade ettiği hususdur. Buradaki yarar el-karye kelimesiyle, orada yaşayanlar kastedilmiştir. Çünkü, o kötü işleri yapanlar, o beldenin bizzât kendisi değil, içindekilerdir. Bir de, helâk ve ölüm, orada oturanların başına gelmiştir. Ama Cenâb-ı Hak, **Lût** (a.s.)'ı bundan kurtarmıştır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, ayette geçen "kötülükler"den neyi kastettiğini de إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمَ سَوْءٍ فَاسِقِينَ *"Doğrusu onlar, fenâ bir kavim idiler, fasıkdılar"* ifadesiyle açıklamıştır. Onların, daha önce yaptıkları şey hususundaki halleri açıktır.

d) Cenâb-ı Hakkın وَأَدْخَلْنَاهُ فِي رَحْمَتِنَا إِنَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ *"Ona rahmetimizin ta içine koyduk. Çünkü o salihlerdendi"* ayetinin ifade ettiği husus. Bu ifadede geçen "rahmet" sözünün ne demek olduğu hususunda şu iki açıklama yapılmıştır:

1) Bu; nübüvvet, demektir. Yani "O, nübüvvete ehil ve kabiliyetli olunca, o nübüvvetin hakkını, hakkıyla edâ edeceği için, Allah onu rahmetine yani nübüvvetine girdirmiştir demektir. Bu, **Mukâtil**'in görüşüdür.

2) **İbn Abbas** ve **Dahhâk**'a göre bununla, mükâfaat manası kasd edilmiştir. Şöyle de denebilir. Cenâb-ı Hak, **Lût** (a.s.)'a hüküm ve ilim verip onu, kötülerle oturmaktan beri kılıp uzak tutunca, ona, mükâşefe kapıları açılmış ve ilahî nurlar tecelli etmiştir ki, işte bu, sahili olmayan bir ummandır. İşte, gerçekte rahmet de budur.

★ ★
★

Dördüncü Kıssa: Hz. Nûh (a.s)'un Kıssasıdır

وَنُوحًا إِذْ نَادَىٰ مِن قَبْلُ فَاسْتَجَبْنَا لَهُ فَنَجَّيْنَاهُ وَأَهْلَهُ مِنَ الْكَرْبِ الْعَظِيمِ ﴿٧٦﴾ وَنَصَرْنَاهُ مِنَ
الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمَ سَوْءٍ فَأَغْرَقْنَاهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٧٧﴾

"Nuh'u da, (hatırla) Çünkü o, daha önce duâ etmişti de, biz onu kabul eylemiştik. Nihayet kendisini de ehlini de o büyük sıkıntıdan kurtardık. Onun, ayetlerimizi yalanlayan toplumdan öcünü aldık. Muhakkak ki onlar kötü bir kavim idiler. Biz de işte topunu birden suda boğduk"

(Enbiya, 76-77)

Ayetteki, إِذْ نَادَىٰ مِن قَبْلُ *"Çünkü o, daha önce duâ etmişti"* cümlesi ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ayetteki "nidâ" ile, **Nûh** (a.s.)'ın, kavmine azâb gelmesi hususunda duâ etmesinin kasdedildiğinde şüphe yoktur. Bunu, Cenâb-ı Hakk'ın bazan *"Nihayet, oda Rabbine, "Ben muhakkak ki mağlûbum. Artık intikamı(mı) sen al" diye duâ etti"* (Kamer, 10) ayetinde olduğu gibi, genel hatlarıyla, bazan da, ya Rabbi *"yeryüzünde kâfirlerden yer yurt tutan hiçbir kimse bırakma"* (Nûh, 26) ifâdesinde olduğu gibi, ayrıntılı bir biçimde nakletmesi de destekler. Yine Cenâb-ı Allah'ın *"biz onu, kabul eylemiştik"* ifadesiyle duâsına icabet etmiş olması da, buna delâlet eder. İşte bu icâbet etme, burada bahsedilen bu talep ve istekten esas gayenin burada bahsedilen bu "kurtarma" olduğuna delâlet eder. Böylece bu, **Hz. Nûh** (a.s)'un nidâ ve duâsının tekzib ve kabul etmeme gibi, kavminin kendisine yapmış olduğu çeşitli eziyetlerden kendisini kurtarması; onlara karşı kendisine yardım etmesi ve onları helâk etmesi ile alâkalı olduğuna delâlet etmektedir. İşte bundan dolayıdır ki, Cenâb-ı Hak bundan sonra وَنَصَرْنَاهُ مِنَ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا *"Ayetlerimizi yalanlayan toplumdan onun öcünü aldık"* buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE

Hz. Nûh'un Duası

Muhakkik ulemâ bu nidanın Allahın emriyle olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Çünkü şayet O'nun emriyle olmasaydı, o zaman faydanın (salahın) ona icabet olunmamasında bulunduğundan emin olunmazdı. Bu ise peygamberlerin makamında noksanlık olduğu anlamına gelirdi. Bir de, böylesi durumları istemek, şayet ilahî emirle olmasaydı, baştanbaşa zarara sokma olurdu.

Diğer bir kısım âlimler ise: **Nûh** (a.s.)'a, bu konuda müsade edilmemişti" demiştir.

Ebu Ümame, şöyle der: "Hiçbir canlı, **Hz. Adem** (a.s) ve **Nûh** (a.s)'ın hayıflanması gibi hayıflanmamıştır. **Hz. Adem** (a.s)'ın hayıflanması, **İblis**'in vesvesesini kabul etmesinden dolayı; **Hz. Nûh** (a.s)'ın hayıflanması da, kavmine bedduâ etmesinden dolayı olmuştur. Bunun üzerine Allah Teâlâ, **Nûh** (a.s.)'a, "Hayıflanma, çünkü senin duân, benim takdirime uygundu" diye vahyetmişti."

Ehl ve Kerb Kelimelerinin Anlamı

Cenâb-ı Hakk'ın, فَنَجَّيْنَاهُ وَأَهْلَهُ مِنَ الْكَرْبِ الْعَظِيمِ *"Nihâyet kendisini de ehlini de, o büyük sıkıntıdan kurtardık"* buyruğuna gelince, buradaki "ehl" ile, onun dinine mensub olanlar kastedilmiştir. **Kerb**'in ne demek olduğu hususunda da şu izahlar yapılmıştır:

a) O kâfirlerin başına gelen, boğulma azâbıdır. Bu, ekseri müfessirin görüşüdür.

b) Kavminin onu yalanlaması ve kavmi tarafından kendisine yapılan eziyyetlerdir.

c) İkisinin, hepsidir. Bu, **İbn Abbas** (r.a.)'nın görüşü olup, doğruya yakın olan

da budur. Çünkü **Nûh (a.s.)**, uzun müddet onları Allaha davet etmiş ve onlardan her türlü kötülüğe de maruz kalmıştı. İşte bundan dolayı, onun gam ve kederi gittikçe artmıştı. Allah Teâlâ ona, onları suda boğacağını bildirip, kendisinin de bir gemi yapmasını emrettiğinde de, boğulmaktan kimin kurtulup kimin kurtulamayacağını bilemediği için de yine bir korku ve elem içindeydi. Böylece Cenâb-ı Hak hem onu, hem de kendisine iman edenleri bütün bu belalardan kurtarmak suretiyle sıkıntısını gidermiştir.

Cenâb-ı Hakkın وَنَصَرْنَاهُ مِنَ الْقَوْمِ *"Onun... toplumdan öcünü, Biz aldık"* ifadesine gelince, **Ubeyy İbn Kâ'b** (r.a) bu ifadeyi ... وَنَصَرْنَاهُ عَلَى الْقَوْمِ "...**Nûh** (a.s)'a ... kavmine karşı destekledik" şeklinde okumuştur. **Müberred,** ayetin manasının, "**Nûh** (a.s)'a, kavminin kötülüklerine karşı yardım ettik" şeklinde olduğunu, nitekim Cenâb-ı Hakkın, *"Allah'ın hışmı bize gelip çatarsa, bize kim yardım edecek?"* (Mümin, 29) buyurduğunu yani, "Bizi O'nun azabından kim korur?" demek olduğunu söylemiştir. **Ebu Ubeyde** de, bu ifadenin başındaki **min** harf-i cerrinin **alâ** manasına geldiğini söylerken, **Keşşâf Sahibi,** bu ayetteki "yardım etmek" ifâdesinin, mutavaatı "intikâm alma" anlamında olan "nasr" kökünden olduğunu Huzeyl kabilesinden birisinin, bir hırsız hakkında beddua ederken اَللّٰهُمَّ انْصُرْهُمْ مِنْهُ "Onların intikamını, o hırsızdan al" dediğini, yani "Allahın, onları, o hırsızdan intikamlarını olan kimseler kıl" demek olduğunu söylemiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın اِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمَ سَوْءٍ *"Muhakkak ki onlar, kötü bir kavim idiler"* buyruğuna gelince bu, "Onlar, o **Nûh (a.s)**'ı kabul etmeyip yalanladıkları için, kötü bir topluluk idiler. İşte bundan dolayı da, onların topunu suda boğduk" demektir. Böylece, Cenâb-ı Allah, **Hz. Nûh**'u, onlardan kurtarma sebebini böylece beyan etmiştir.

★ ★
★

Beşinci Kıssa: Dâvud ve Süleyman (a.s)'ın Kıssasıdır

وَدَاوُۥدَ وَسُلَيْمَٰنَ إِذْ يَحْكُمَانِ فِى ٱلْحَرْثِ إِذْ نَفَشَتْ فِيهِ غَنَمُ ٱلْقَوْمِ وَكُنَّا
لِحُكْمِهِمْ شَٰهِدِينَ ﴿٧٨﴾ فَفَهَّمْنَٰهَا سُلَيْمَٰنَ وَكُلًّا ءَاتَيْنَا حُكْمًا وَعِلْمًا
وَسَخَّرْنَا مَعَ دَاوُۥدَ ٱلْجِبَالَ يُسَبِّحْنَ وَٱلطَّيْرَ وَكُنَّا فَٰعِلِينَ ﴿٧٩﴾ وَعَلَّمْنَٰهُ صَنْعَةَ لَبُوسٍ
لَّكُمْ لِتُحْصِنَكُم مِّنۢ بَأْسِكُمْ فَهَلْ أَنتُمْ شَٰكِرُونَ ﴿٨٠﴾ وَلِسُلَيْمَٰنَ ٱلرِّيحَ عَاصِفَةً
إِلَى ٱلْأَرْضِ ٱلَّتِى بَٰرَكْنَا فِيهَا وَكُنَّا بِكُلِّ شَىْءٍ عَٰلِمِينَ ﴿٨١﴾ وَمِنَ ٱلشَّيَٰطِينِ مَن يَغُوصُونَ لَهُۥ
وَيَعْمَلُونَ عَمَلًا دُونَ ذَٰلِكَ وَكُنَّا لَهُمْ حَٰفِظِينَ ﴿٨٢﴾

"Davûd ve Süleymanı da (hatırla). Hani onlar ekin hakkında bir kısım kimsenin davarının içinde yayıldığı ekin hakkında hüküm veriyorlardı. Onların verdikleri hükmün şahidleri Bizdik, Biz... Biz onu (n hükmünü), Süleymana hemen öğretmiştik. Biz, herbirine hüküm ve ilim vermiştik. Dağları ve kuşları, Dâvud ile birlikte tesbih etmek üzere, râm etmiştik. Bütün bunları Biz yaptık... Biz ona, sizin için, sizi savaşın şiddetinden korumak için, giyecek (zırh) yapma sanatını öğrettik. Şimdi siz şükredenler misiniz? Süleymanın emrine şiddetle esen rüzgarı, (verdik ki) o kendisini, içine feyz ü bereket verdiğimiz yere kendi emriyle akar götürürdü. Biz, herşeyi, bileniz.. Şeytanlardan, onun için denize dalacak ve bundan başka işler görecek olan kimseleri de, müsahhar kıldık. Biz onların, gözcüleriydik"

(Enbiya, 78-82).

Onlara Verilen Nimetler

Bil ki, ayetlerde geçen **Dâvud, Süleyman Eyyüb, Zekeriyya** ve **Zennun** (a.s) isimlerinin hepsi, Cenâb-ı Hakkın daha önce geçen ya, وَلَقَدْ آتَيْنَا إِبْرَاهِيمَ رُشْدَهُ مِنْ قَبْلُ (Enbiya, 51), yahut da وَلُوطًا آتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ (Enbiya, 74) ifadelerine atıftır. Bil ki, Cenâb-ı Hakkın bu ifadelerden maksadı, **Dâvud** ve **Süleyman** (a.s.) a olan nimetlerini izhar etmektir. İşte bundan dolayı ilkönce, ikisi arasında müşterek olan nimetlerden bahsetmiş, daha sonra da her birine, ayrı ayrı tahsis ettiği nimetleri beyan

buyurmuştur. İkisi arasında müşterek olan nimet, bahsedilen kıssa, yani "hüküm verme hadisesi"dir. Hüküm vermenin bir nimet oluşunun vechi ve sebebi ise şudur: Çünkü Allah Teâlâ, *"Biz, herbirine hüküm ve ilim vermiştik"* cümlesinde onları ilim ve anlayışla bezediğini bildirmiştir. Sonra bu, ayette, ilmin kemâllerin en üstünü ve en büyüğü olduğuna bir dikkat çekme bulunmaktadır. Bu böyledir, çünkü Allah Teâlâ burada, dağları, kuşları, rüzgarı ve cinleri, onların emrine verme gibi diğer yüce nimetlerden önce, ilmi zikretmiştir. İlim, bu gibi yüce nimetlerden üstün ve faziletli olunca, onun, başka nimetlerle mukayesesi neticesini sen anla. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İbn Sikkît; "nefş davarın geceleyin, çobansız olarak otlaması ve yayılması demektir" demiştir. Bu, müfessirlerin ekserisinin görüşüdür. **Hasan el-Basrî**'den, bu tabirin, davarın hem gece hem de gündüz yayılması hakkında kullanılabileceği görüşü de varid olmuştur.

İKİNCİ MESELE

Müfessirlerin ekserisi, ayette geçen **hars** kelimesinin, ekin manasına geldiği kanaatindedir. Bazıları da bunun üzüm bağı manasına geldiğini söylemişlerdir ki birincisi örfe daha uygundur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

İki Sayısı Cemi Sayılır mı?

Çoğulun en azının iki olduğunu söyleyenler, ifadeyle **Dâvud** ve **Süleyman** (a.s.) kastedildiği için, Cenâb-ı Hakkın, وَكُنَّا لِحُكْمِهِمْ شَاهِدِينَ ifâdesiyle istidlâl etmişlerdir. Buna şu şekilde cevap verilebilir: "Hüküm", lafzi, hâkime (hüküm veren) nisbet edildiği gibi, bazan da mahkûmun lehe (hakkında hüküm verilene) nisbet edilir. Binâenaleyh hüküm, karşılıklı davalaşanlara nisbet edildiğine göre, onların toplamı, ikiden daha çok olur. Bu ifade aynı zamanda وَكُنَّا لِحُكْمِهِمَا شَاهِدِينَ şeklinde de okunmuştur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ekini Bozan Davar Hakkında Hüküm

Bu hususun nasıl cereyan ettiği hususunda şu izah yapılmıştır:

a) Müfessirlerin ekserisi şöyle demişlerdir: **Hz. Dâvud**'a, birisi ekinin sahibi, diğeri de sürünün sahibi olarak iki adam gelir. Ekin sahibi "Falancanın davarları, benim ekinime girdi ve ondan hiçbir şey bırakmadı" dedi. Bunun üzerine **Dâvud** (a.s.), "Git, sürü senindir" hükmünü verdi: Derken, ikisi oradan ayrıldılar ve **Süleyman** (a.s.)'a rastgeldiler. Bunun üzerine **Süleyman** (a.s.): "Aranızda nasıl hükmetti?" deyince onlar, **Dâvud**'un verdiği hükmü ona söylediler. **Süleymân** (a.s.): "**Kadî** (hakim) ben olsaydım, başka türlü hüküm verirdim" dedi. Bu söz, **Dâvud** (a.s.)'a ulaşınca, bunun üzerine **Dâvud** (a.s.), **Süleyman** (a.s.)'ı çağırdı ve "O ikisi arasında sen nasıl hükmederdin?" deyince,

Süleyman (a.s.) şöyle dedi: "Ben, davarları, ekinin sahibine verirdim. Böylece, o davarların sütü, kuzusu ve yünü, ekin sahibinin olur. Ertesi yıl, ekin, yenildiği günkü durumuna ulaştığında, koyunları geri sahibine verirdim. Böylece de, ekin sahibi ekinini almış olurdu".

b) **İbn Mesûd, Sureyh** ve **Mukâtil** (r.h.), şöyle demişlerdir: "Bir çoban geceleyin, bir üzüm bağının yanına yatak kurdu (sürüsünü orada yatırdı). Derken çoban farkında olmadan, koyunlar o bağa girdi; üzüm dallarını yiyerek, bağı işe yaramaz hale getirdi. Ertesi gün, bağın sahibi, **Dâvud** (a.s.)'a başvurdu. **Dâvud** (a.s.) da, o bağın değeriyle koyunun değeri arasında bir farklılık olmadığı için, koyunların bağ sahibinin olacağı şeklinde hükmetti... Onlar çekip gittiler. Derken, **Süleyman** (a.s.)'a rastladılar. Bunun üzerine **Süleyman** (a.s.) onlara, "Aranızda nasıl hükmetti?" deyince, onlar, **Dâvud** (a.s.)'ın verdiği hükmü anlattılar. **Süleyman** (a.s.), "Bu hükümden başka bir hüküm her iki tarafın durumuna daha uygun olabilir" dedi. Bu söz, **Dâvud** (a.s.)'a ulaştı. Derken, **Dâvud** (a.s.), **Süleyman** (a.s.)'ı çağırdı ve ona, "Babalık ve peygamberlik hakkı için, o iki tarafın durumuna daha uygun olan şeyi bana haber vereceksin..." dedi.

Bunun üzerine **Hz. Süleyman** (a.s), "Sürüyü, kendisinden yararlanmak üzere, bağın sahibine verirsin, çoban da, eski halini alıncaya kadar o bağı ıslâh etmeye çalışır. Daha sonra sürüyü, sahibine geri verirsin" dedi. **Dâvud** (a.s.), bunun üzerine, "Hüküm, senin verdiğin hükümdür" dedi ve ayni kararı verdi. **İbn Abbas** (r.a.) bu hükmü verirken, **Hz. Süleyman** (a.s)'ın yaşının onbir olduğunu söylemiştir.

Akla Gelen Sorulara Cevaplar

Burada, mutlaka bahsedilmesi gereken birtakım hususlar vardır:

1. İkisinin hükmü farklı mıydı?

Birinci Soru: "Ayette, **Hz. Dâvud** ve **Süleyman** (a.s.)'ın, verdikleri hükmün farklı olduğuna dair, herhangi bir delâlet var mıdır? Çünkü, **Ebu Bekr el-Asamm** şöyle demektedir: O ikisi, verdikleri hükümde kesinlikle ihtilaf etmediler. Çünkü Allah Teâlâ, her ikisine de, hükmün ne olacağını beyan etmişti. Ancak ne var ki O, bu hükmü, **Hz. Süleyman**(a.s)'ın ağzından beyan etmiştir."

Cevap: Doğrusu şudur: Onlar hükümlerinde ihtilâf etmişlerdi. Bunun delili sahabe ve tabiin (r.a)'ın, anlattığımız şey hususundaki icmâlarıdır. Hem Cenâb-ı Hak, önce, *"Onların verdikleri hükmün şahidleri Bizdik, Biz"* buyurmuş, sonra da, *"Biz onu(nla hükmünü) Süleyman'a hemen öğretmiştik"* buyurmuştur. Bu ikinci ifâdenin başındaki fâ; takibiyye içindir. Binâenaleyh, bu hükmün, bu öğretmeden önce olması gerekir. Önce geçen o hüküm hakkında, onların, o hususta ya ittifak ettikleri, ya da ihtilâf ettikleri söylenebilir. Binâenaleyh, eğer onlar, o hususta ittifak etmişlerse,

Cenâb-ı Hakkın bu hususta, *"Biz onu (n hükmünü) Süleyman'a hemen öğretmiştik"* sözünün bir manası kalmaz. Yok, eğer ihtilâf etmişlerse; elde edilmek istenen netice de budur.

Hükmün İçtihadî Olup Olmadığı

İkinci Soru: "Biz, o ikisinin, verdikleri hükümde ihtilaf ettiklerini kabul edelim. Ancak ne var ki, bu iki hüküm, nas'tan mı çıkarılmıştır, yoksa içtihattan mı elde edilmiştir?"

Cevap: Bize göre, bu iki husus da, müsavidir. Ama **Cübbaî**, bu iki hükmün de nas'dan elde edildiğini iddia etmiştir. Sonra **Cübbaî**, bunu bazan, "Peygamnberlerin içtihad etmeleri caiz değildir" esasına binâ ediyor, bazan da, "Genel manada peygamberlik içtihad etmesi caiz olsa, ancak ne var ki bu meselede caiz değildir" şeklindeki kaidesine bina ediyor.

Peygamber İçtihad Eder mi?

Birinci mülahazamıza gelince, biz bu hususta, eserimiz, **"el-Mahsûl fi'l-u'sûl"** de bir nebze konuşmuştuk. Şimde burada, her iki tarafın sözlerinin usûllerini zikredelim. **Cübbaî**, peygamberlerin içtihad etmesinin caiz olmayacağına dair şu delilleri getirmiştir:

a) Cenâb-ı Hak, *"Deki: Onu kendiliğimden değiştirmem benim için olmayacak şeydir. Ben, vahy olunagelenden başkasına tâbi olmam"* (Yunus, 15) ve *"O, hevasından konuşmaz..."* (Necm, 3) buyurmuştur.

b) İçtihâtın yolu, zandır. Halbuki peygamber, o hükmü, yakînen elde etmeye muktedirdir. Binâenaleyh onun, zanna başvurması caiz değildir. Bu tıpkı, kıbleyi bilen kimsenin, o hususta içtihât etmesinin caiz olmasına benzer.

c) Peygambere muhalefet, küfrü gerektirir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Öyle değil, Rabbine andolsun ki onlar aralarında kimi oraya, kimi buraya çekdikleri şeylerde seni hakim yapıp ... teslîmiyet göstermedikçe iman etmiş olmazlar"* (Nisâ, 65) buyurmuştur. Halbuki, zannî ve içtihadî meselelere içtihâd etmek küfrü gerektirmez.

d) Peygamberin, hükümler hakkında içtihât etmesi caiz olsaydı, onun o hükümlerden herhangi birisi hakkında karar vermek için beklenmesi caiz olmazdı. Peygamber, "Zihâr" ve "lian" meselelerinde vahiy gelinceye kadar beklediğine göre işte bu durum, onun içtihât yapmasının caiz olmadığını gösterir.

e) İçtihada ancak, nas bulunmadığı zaman başvurulur. Ancak ne var ki, peygamber için nassın bulunmadığını düşünmek adeta imkânsız gibidir. Binâenaleyh içtihât etmesinin caiz olmaması gerekir.

f) Peygamberin içtihât etmesi caiz olsaydı, Cebrail'in de içtihât etmesi caiz olurdu. Bu durumda da, Cebrâil'in getirdiği şer'î hükümlerin, Allah'ın naslarından mı, yoksa Cebrail'in içtihadından mı olduğuna dair, bir tereddüt hasıl olur, güven kalmazdı.

Cevâb: Bu görüşlerin birincisine şu şekilde cevap verebiliriz: Cenâb-ı Hakkın, *"De ki: Onu kendiliğinden değiştirmek benim için olmayacak şeydir. Ben, vahy olunagelenden başkasına tabi olmam"* (Yunus, 15) ayeti, sizin görüşünüze delâlet etmez. Çünkü bu, bir ayetin başka bir ayetle değiştirilmesi (nesh) hakkındadır. Çünkü bu ifade, Cenâb-ı Hakk'ın, *"bize kavuşmayı ummayanlar, (Ya bize bundan başka bir Kur'an getir, yahut onu değiştir dedi)"* (Yunus, 15) buyruğunun peşinden gelmiştir. Oysaki, bu hususta içtihâda mahal ve imkân yoktur.

Cenâb-ı Hakkın, *"O, kendi hevasından konuşmaz"* (Necm, 3) ayetinin bu hususta delil getirilmesi de tuhaftır. Çünkü, içtihât yapabilecek kimsenin, "Hakkında içtihât ettiğim şey, ayrıntılı bir biçimde olmasa dahi, genel anlamda vahiydendir" demesi mümkündür. Çünkü bu ayet, Allah'dan alınan vahyin tebliğ edilmesi hakkındadır, yoksa, akıl ile yapılabilecek içtihadlar hakkında değildir.

İkincisine de şu şekilde **cevap** verebiliriz: Allah Teâlâ, peygamberine; "Asl"da hükmün falanca şeye bağlandığına yani hükmün sebebine dair zann-ı galibin mevcût olur, sonra da, aynı sebebin bir başka meselede de mevcût olduğuna dair bir zann-ı galibin bulunursa, işte o şekilde hükmet" demiştir. Dolayısıyla kıyasla verilen bu hüküm de kesindir, zan hükümde değil de, hükme götüren yoldadır.

Üçüncüsüne de şu şekilde **cevap** verebiliriz: Biz, içtihadi, şeylere muhalefet etmenin, caiz olmasını, mutlak manada kabul etmiyoruz Tam aksine, onlara muhalefet etmenin caiz olması, o hükümlerin, masûm olmayanlardan sudûr etmesi şartına bağlanmıştır. Bunun delili şudur: Ümmetin, herhangi bir meselede, içtihadî olarak ittifak etmeleri mümkündür. Onların bu içtihatlarına muhalefet etmek, imkânsızdır. Peygamberin durumuysa, bundan daha kuvvetlidir.

Dördüncüsüne de şu şekilde **cevap** verebiliriz: Belki de, Hz. Peygamber, bazı meselelerde içtihâd etmekten men edilmişti. Yahutta ona, bu hususta mutlak anlamda izin verilmişti. Ancak ne var ki onun için bu meselelerde (zihar, liân, ...) içtihât yönü ortaya çıkmamış, zuhur etmemiştir. İşte bundan dolayı, vahiy beklemek zorunda kalmıştır.

Beşincisine şu şekilde **cevab** verebiliriz: Bazı meselelerde, peygambere vahyin gelmemiş olması niçin caiz olmasın? İşte bu durumda, içtihât edebilme şartları tahakkuk etmiş olur.

Altıncısına da şu şekilde **cevab** verebiliriz: Bu ihtimal, ümmetin, o ihtimalin aksine ittifak etmiş olmasıyla bertaraf edilmiştir. İşte, peygamberlerin içtihât etmesini kabul etmeyenlere verilecek cevablar bunlardan ibarettir.

Peygamberlerin İçtihadının Delilleri

Peygamberlerin içtihat edebileceklerinin delilleri ise şunlardır:

1) Peygamber (s.a.s), "asl"daki hükmün; herhangi bir şeye, bir mânaya, bir sebebe bağlı olduğuna zann-ı galibiyle hükmedip, sonra da, o mâna ve sebebin başka bir meselede de mevcût olduğunu bilir veya zannederse, mutlaka, o meseledeki ilahî hükmün tıpkı asl meseledeki gibi olduğuna dair zann-ı galibiyle hükmeder. Ayrıca, peygamberde, Allahın hükmüne muhalefet etmenin, ilahî cezayı hakketme sebebi olacağına dair kesin bir inanç vardır. Binâenaleyh, bu iki mukaddimeden, zannî olarak verilen o hükme, muhalefet edenin ikâba müstehak olacağı zannı doğar. Bu durumda o kimse, o işi, aynı anda hem yapmaya hem de yapmamaya yönelir ki, iki zıt aynı anda bir arada bulunmayacağından imkânsızdır. Yahut, o ikisini de yapmaz. Bu da, iki zıttan uzak kalma imkansız olacağı için, imkânsızdır. Ya da o, mercûhu (zayıfı), râcihe (kuvvetliye) tercih edecektir ki, bu da, aklın bedahetiyle batıldır. Veyahut da, o kuvvetli olanı zayıf olana tercih edecektir ki, işte kıyasla amel etmek de budur. İşte, kıyasla amel etmede kendisine dayanılan nükte ve nokta da, budur. Bu, ayni zamanda, peygamberler hakkında da böyledir. Bu, Cebrâil'in içtihât edebileceği sonucuna da varıp dayanır.

2- Cenâb-ı Hak, فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِي الْأَبْصَارِ *"İbret alınız (kıyas yapınız...)"*(Haşr, 2) buyurmuştur. Bu hitap herkese kıyas yapmayı emreden bir ifadedir. Binâenaleyh, Hz. Peygamberin de bu ifadenin kapsamına girmiş olması gerekir. Çünkü o, ayetten ders alıp kitaba uyanların önderi ve onların en üstünüdür.

3) Hüküm istihraç etmek (bir şeyden hüküm çıkarmak) ulemaya ait derecelerin en yükseğidir. Dolayısıyla, bu hususta, peygamberlerin de bir yeri ve makamı olması gerekir.

Aksi halde, herbir müçtehidin bu konuda, peygamberden daha üstün olması gerekir.

İmdi eğer denirse ki: "Bu, ancak, peygamberlerin kıyas yapmaktan daha üstün bir dereceleri bulunmadığı zaman gerekir, söz konusu olur. Halbuki durum, hiç de böyle değildir. Çünkü peygamberler, hükümleri yakînî olarak vahy ile alır. Binâenaleyh bu, en nihaî noktası zan olan içtihâd derecesinden daha yüksek bir derece olmuş olur?" cevaben biz deriz ki: Bazı meselelerde nassın bulunmaması imkânsız değildir. Binâenaleyh, bu durumda peygamber içtihât edemezse, o zaman o hükmü içtihadı ile elde edebilecek müctehidin derecesinden daha aşağı bir derecede olmuş olur. Hem biz, Allah Teâlâ'nın, peygambere içtihât etmesini emretmiş olduğunda, bunun, o hükmün kesin olacağı neticesini vereceğini beyân etmiştik.

4) Hz. Peygamber (s.a.s.) اَلْعُلَمَاءُ وَرَثَةُ الْاَنْبِيَاءِ *"Alimler, peygamberlerin varisleridir..."*[16] buyurmuştur. Binâenaleyh, ulemânın, peygamberlerden bunu alıp varis olabilmeleri için, peygamberlerin içtihât etme derecelerinin bulunması gerekir. İşte, bu meseledeki sözün tamamı budur.

5) Allah Teâlâ, *"Hay Allah âfiyet veresice neden izin verdin onlara..."* (Tevbe, 43) buyurmuştur. Binâenaleyh eğer bu müsaade, Allah'ın izniyle olmuşsa, Cenâb-ı Hakk'ın peygamberine "Onlara niçin izin verdin" demesi imkansız olur. Yok eğer bu, onun nefsinin hevâsına göre olmuşsa, bu câiz değildir. Peygamber bunu yapamaz. Yok eğer peygamber bu izni, içtihâdı ile vermiş ise, işte ulaşmak istediğimiz netice budur.

Cübbaî'nin Öbür İtirazlarına Cevaplar

İkinci Mülahaza: Cübbaî şöyle der "Biz, peygamberlerin içtihâd edebileceklerini söylesek bile, bu meselede, şu sebeblerden ötürü, onların içtihâd etmelerinin yine de câiz olmaması gerekir.

1) Ekin sâhibinin eline geçecek sürünün sütünün ve onlardan temin edeceği faydanın miktarı belli değildir. Binâenaleyh içtihâd ile, bunlardan birinin diğerine bedel olduğuna karar vermek daha nasıl câiz olabilir.

2) **Dâvud** (a.s)'ın içtihâdı eğer doğru idiyse, bu içtihâdın bozulmaması gerekir. Çünkü içtihâd, içtihâd ile bozulamaz. Yok eğer bu hatalı idiyse, bu Cenâb-ı Hakk'ın, diğer bazı peygamberleri için haber verdiği gibi, onun da tevbe etmiş olduğunu haber vermesi gerekirdi. Binâenaleyh Allah Teâlâ o ikisini, *"Biz herbirine hüküm ve ilim vermiştik"* diye medhettiğine göre, bu **Dâvud** (a.s.)'dan hiçbir hatanın sudûr etmediğine delâlet eder.

3) Eğer **Dâvud** (a.s.) içtihâdı ile hükmetmiş olsaydı, o zaman meydana gelen netice, ilim değil, bir zan olurdu. Allah Teâlâ ise, *"Biz, herbirine hüküm ve ilim vermiştik"* buyurmuştur.

1) Ayetteki *"Biz onun hükmünü Süleymana hemen öğretmiştik"* ifadesi varken, bunun bir içtihâd neticesi olması nasıl mümkün olabilir.

Cübbaî'nin bu görüşlerine şöyle cevab verilir:

Birincisine cevab: miktarını bilmemek tıpkı, ücretlerde ve sütü sağılan hayvanlarla ilgili hükümlerde olduğu gibi, o hususta içtihâd yapmaya mâni değildir.

İkincisine cevab: Belki de bu hata, küçük günahlardandı.

Üçüncüsüne cevab: Biz, bildirmiştik ki kıyas uygulamasında zan, hükmün ispat vasıtasında sözkonusu olup, çıkarılan hükümde değildir. Hüküm kesindir.

---

16. Keşfu'l-Hafâ, 2/64.

Dördüncüsüne cevab: Bir kimse, düşünüp içtihâd etmeye karar verdiğinde ve içtihadı onu, bahsettiğimiz şeye götürdüğünde, bunun yolunu kendisine beyân etmiş olması açısından, bunu ona Allah öğretmiş olur. İşte **Hz. Dâvud** (a.s.) ve **Hz. Süleyman** (a.s.)'ın, bu hükümdeki ihtilaflarının içtihâddan kaynaklanmasının mümkün olduğuna dair söylenebilecek şeyler bunlardan ibarettir.

İhtilâf Nasdan Kaynaklanmadı

Ama onların bu hükümdeki ihtilaflarının nass (ayet) sebebiyle olmasının imkansızlığını anlatmaya gelince, bu hususta şöyle denilebilir: "Dâvud (a.s.) bu meselede verdiği o hükümle, Allah tarafından görevlendirilmişti. Daha sonra Cenâb-ı Hakk, sadece **Hz. Süleyman** (a.s.)'a vahyetmek suretiyle bunu neshetmiş ve bu neshi **Hz. Dâvud**'a bildirmesini ona emretmişti. Böylece gelen bu yeni hüküm, her ikisinin birden hükmü olmuştur. Hak Teâlâ'nın, *"Biz, onun hükmünü Süleymana hemen öğrettik"* ifadesi, "Biz ona vayhettik" demektir. Bu durumda eğer denirse ki: "Bu, iki sebebten ötürü bâtıldır.

a) Cenâb-ı Hak, birinci hükmü **Dâvud** (a.s.)'a indirince, onu nesheden hükmü de, **Süleyman** (a.s.)'a değil, yine **Dâvud** (a.s.)'a indirmesi gerekirdi.

b) Allah Teâlâ, her ikisini de anlayışlarından ötürü övmüştür. Binâenaleyh bu hüküm, nass ile olmuş olsaydı, bunu anlamada ve bu hükmü vermede övgüyü gerektiren birşey olmazdı. Fazla övgü ancak, istinbat ve içtihâdda aklın, zekânın ve mahâretin ileri derecede oluşundan dolayı olur denilirse...

Üçüncü Soru: Siz, bu ihtilafın, hem "nass"dan, hem de içtihaddan kaynaklanabileceğini söylediğinize göre, bunlardan hangisi daha uygundur?

Cevab: Bunun, içtihâd'dan kaynaklanmış olması, şu sebebten dolayı daha uygundur: Pek çok haberde rivayet edildiğine göre, **Dâvud** (a.s.), **Süleyman** (a.s.)'dan bundan daha uygun hükmü duyuncaya kadar, kesin hükmü vermemiştir. Bazı rivayetlerde de şu yer almıştır: **Dâvud** (a.s.),a **Süleyman** (a.s.)'ın fikrini söylemesi için, ona, "Allahaşkına söyle" demiştir ki bütün bunlar, bu hükmün nass ile verilmiş olmasına uygun düşmez. Çünkü eğer bu hüküm nassa dayanmış olsaydı, O zaman **Süleyman** (a.s.)'ın onu gizlemeden söylemesi gerekirdi.

Dördüncü Soru: Onlar, içtihâdın ne şekilde yapıldığını açıkladılar..?

Cevab: Bu hususdaki içtihâdın şekli, **İbn Abbas** (r.a.)'ın anlattığı şu hususdur: **Dâvud** (a.s.), zararın miktarının, üzüm bağı kadar olduğuna hükmetmiş ve böylece bu, sürünün kıymetine denk sayılmıştı. Binâenaleyh **Dâvud** (a.s)'a göre verilen bu zarar hususunda yapılması gereken, o zararın dengi bir menfaat (mal) ile telâfi edilmesiydi. İşte bundan ötürü o sürünün, zarara uğrayan tarafa teslim edilmesi gerekmiştir. Bu tıpkı, **Ebu, Hanîfe** (r.h)'ın, cinayet işleyen kölenin, mevlâsı (sahibi) tarafından o cinayete karşılık olarak verilebileceğine, yahut da kölenin fidye verebileceğine dâir olan hükmü

gibidir. Hz. Süleyman (a.s)'a gelince, onun içtihadı kendisini asıl olana asıl olan ile; fer'î olana da fer'î olan ile karşılık verilmesi gerektiği neticesine götürmüştür. Ama asıl olana fer'î olan ile karşılık vermek, bununla onu ödemek câiz değildir. Çünkü bu sızlanmayı ve haksızlığı gerektirir. Belki de o sene, o sürünün faydaları (gelirleri), o bağın gelirlerine denkti. İşte bundan dolayı o, böyle hükmetmiştir. Bu da, tıpkı İmam-ı Şâfiî (r.a.)'nin, bir köle gasbeden, ama gasbettiği köle elinden kaçan kimse hakkındaki şu hükmü gibidir: O kimse, kölesi gasbedilmiş olan kimsenin gasbedenin o köleden elde edeceği fayda nisbetinde faydalanması için, bu zararı tazmin eder. Köle ele geçirildiğinde ise, köle sahibi kölesini, gasbeden ise tanzim ettiği parayı geri alır.

Beşinci Soru: Bu ihtilafın, içtihada dayalı olduğu hususunda kesinlik olduğu varsayılması halinde, bu hadise, bu konuda veya hepsinin doğruya isâbet ettiğini gösterir mi?

Cevab: İsabet edenin, sadece birisi olduğunu söyleyenlerden bazıları, Hak Teâlâ'nın *"Biz onun hükmünü Süleyman'a hemen öğrettik"* ayetini delil getirerek şöyle demişlerdir: "Şayet hepsi de, her ikisi de doğruya isabet etmiş olsalardı, bu "öğretme"nin (anlamanın) Süleyman (a.s)'a has olarak zikredilmesinin bir manası kalmazdı." Her ikisinin de isabetli olduğunu söyleyenler içinde, ayetteki, *"Biz, herbirine hüküm ve ilim vermiştik"* ifadesini delil getirerek şöyle diyenler vardır: "Eğer, isabet eden sadece birisi ve ona muhalefet eden de hatalı olmuş olsaydı, o zaman Allah Teâlâ'nın, *"Biz herbirine hüküm ve ilim vermiştik"* demiş olması doğru olmazdı.

Bil ki bu iki istidlâl de zayıftır.

Birincisine gelince, Allah Teâlâ, Hz. Süleyman (a.s)'a doğrusunu öğrettiğini söylememiştir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Süleyman (a.s)'a o hükmü nesheden hükmü öğretip, bunu Dâvud' (a.s.)'a öğretmemiş olması muhtemeldir. Çünkü bu hüküm ona ulaşmamıştır. O halde, onlardan herbiri verdiği hükümde isabetlidir. Fakat ayette görülen genel hava, Hz. Dâvud ve Hz. Süleyman'ın ikisinin de bunda isabetli olmadıklarına delâlet etmektedir. Bu ise, durumun bizim şeriatımızda da aynı olmasını gerektirmez.

İkincisine gelince, Hak Teâlâ "Biz, herbirine hükmettikleri o hususta hüküm gücü ve ilim verdik" buyurmamıştır. Bunun, "Onlardan herbirine çeşitli içtihâd ve hüküm yollarının ilmini ve hikmetini verdik" manasında olması mümkündür. Binâenaleyh her müctehidin, kendi şeriâtında isabetli oluşu, durumun bizim şeriatımızda da aynı olmasını gerektirmez.

Süleyman (a.s.)'ın Bu Hükmü Mensuhtur

Altıncı Soru: Eğer bu hâdise, bizim şeriatımızda cereyan etmiş olsaydı, hükmü ne olurdu?

Cevab: Hasan el-Basrî (r.h.) şöyle der: "Bu ayet muhkemdir. Kâdılar ve hâkimler kıyamete kadar, bu ayete göre hükmederler" Bil ki âlimlerin çoğu, ayetteki bu hükmün icmâ ile neshedildiğini iddiâ etmişlerdir.

Bu meseledeki hükmünün ne olduğu hususunda ihtilâf edilmiştir: **Şâfiî** (r.h.) şöyle der: "Eğer bu hâdise (ekine sürü dalması), gündüzün meydana elmiş ise, bir tazmin (ödeme) söz konusu değildir. Çünkü sürü sahibinin sürüsünü, gündüzün yayma hakkı, ekin sahibinin de gündüzün ekinini koruma vazifesi vardır. Eğer bu iş gece meydana gelirse, zararın tazmini gerekir. Çünkü hayvan sahibi, hayvanlarını geceleyin zabtetmekle görevlidir." **Ebu Hanîfe** (r.h.) ise, "Kişi kasten hayvanını salıvermediği müddetce, hadise ister gece, ister gündüz cereyan etsin, tazmin gerekmez. Çünkü **Hz. Peygamber** (s.a.s) جَرْحُ الْعَجْمَاءِ جُبَارٌ *"Hayvanların yaralaması, karşılıksızdır (kısası ve telâfiyi gerektirmez)"*[17] buyurmuştur. **Şâfiî** (r.h) ise, **Berâ b. Âzib** (r.h.)'dan rivayet edilen, şu hadisi delil getirmiştir: "Zararlı (azgın) bir deve, bir bahçeye girdi ve orasını tarumâr etti. Ashâb bunu, Hz. Peygamber (a.s.)'e anlattılar. O da, gündüzün bahçeyi korumanın bahçe sahiblerine, geceleyin hayvanı korumanın ise hayvan sahiblerine düştüğünü ve hayvanların geceleyin verdiği zararın, hayvanların sahiplerine âit olduğunu söyledi." İşte bu ayetle ilgili, söylenebilecek şeylerin tamamı bundan ibarettir.

Dağlar'ın Dâvud (a.s.)'a Boyun Eğmesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, **Hz. Dâvud** (a.s.)'a has kıldığı şu iki nimeti zikretmiştir:

Birinci nimet وَسَخَّرْنَا مَعَ دَاوُدَ الْجِبَالَ يُسَبِّحْنَ وَالطَّيْرَ *"Dağları ve kuşları, Dâvud ile birlikte tesbih etmek üzere, râm etmiştik"* buyruğu ile anlatılan nimettir. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ayette bahsedilen "tesbîh" hususunda şu iki izah yapılmıştır:

1) "Dağlar bizzat Allah'ı tesbih ediyorlardı. Bu görüşü belirtenler, dağların tesbihi hususunda da şu izahları yapmışlardır:

a) **Mukâtil** şöyle demiştir: "**Dâvud** (a.s), Rabbini zikrettiğinde dağlar ve kuşlar da, onunla birlikte zikrediyorlardı."

b) **Kelbî** şöyle der: "**Dâvud** (a.s.) tesbih ettiğinde, dağlar da onunla birlikte tesbih ederdi."

c) **Süleyman b. Hayyân** şöyle der: "**Dâvud** (a.s.) kendisinde bir gevşeklik hissettiğinde, Allah Teâlâ dağlara emreder, dağlar da tesbihe başlardı. İşte o zaman **Dâvud** (a.s.)'un neşvesi ve iştiyakı artardı.

---

17. Buhârî, Zekât, 66; Müslim, Hudud, 45 (3/1334)

2) Bazı me'anî âlimlerinin tercihi olan görüşe göre, dağların ve kuşların tesbihi, tıpkı *"Allah'ı hamdi ile tesbih etmeyen hiçbirşey yoktur"* (İsra, 44) ayetinde beyan edildiği gibidir. Bu işin, **Dâvud** (a.s.)'a has olarak zikredilmesi, ancak onun bunu, kesin olarak bilmesinden dolayıdır. Böylece onun yakîni ve ta'zimi artıyordu. Birinci görüş doğruya daha yakındır. Çünkü ayetin lafzını zahirî lafzından alıp (mecâzi) manaya hamletmek için, burada bir zaruret yoktur.

Mu'tezile ise şöyle demişlerdir: "Eğer tesbih bizzat dağlardan olmuş olsaydı bu, ya dağın fiili, ya da Allah'ın dağda yarattığı bir fiili olurdu. Birinci ihtimal, mümkün değildir. Çünkü dağın bünyesinde, hayat, ilim, kudret gibi şeylerin bulunması ihtimali yoktur. Hayat sahibi, âlim ve kudretli olmayan bir varlıktan, tesbih gibi bir fiilin sudûr etmesi imkansızdır. İkinci ihtimal de imkansızdır. Çünkü (mu'tezileye göre), mütekellim (konuşan), konuşmaya mahal olan değil, bizzat konuşma işini yapandır. Binâenaleyh o sözün (tesbihin) fâili Allah olmuş olsaydı, o zaman tesbih eden (konuşan) o dağlar değil, Allah olmuş olurdu. Böylece bu ayeti, zâhirî manasına hamletmenin mümkün olmadığı sâbit olur." İşte bu noktada Mu'tezile, *"Dağları ve kuşları Dâvud ile birlikte tesbih etmek üzere, râm etmiştik"* ayeti hakkında şöyle demişlerdir: Hak Teâlâ'nın, *"Ey Dağlar, onunla birlikte tesbih edin"* (Sebe, 10) ayeti de bunun gibi olup, "Benim tasarrufum O'nunla (Hz. Allah'la) benim hareketim O'nun emriyledir" demektir.

Ayetteki *"tesbih edenler"* ifadesi, "Sibâha" (yüzmek) masdarından müştaktır. Bu kelime, çokca yüzmeyi göstermek için (teksîr için) bu vezinde getirilmiştir. Eğer bununla "teksîr" manası kastedilmiş olmasaydı يَسْبَحْنَ şeklinde olurdu. "Teksîr" manası kastedilince, يُسَبِّحْنَ مَعَهُ şeklinde gelmiştir ki bu: "Benim seyrim, gidişim onunladır" demektir. Bu tıpkı, إِنَّ لَكَ فِي النَّهَارِ سَبْحاً طَوِيلاً *"Gündüzün senin için uzun bir meşgûliyet var"* (Müzzemmil, 7) ayeti gibidir. Bu, "Tasarruf ve gidişât açısından, senin için gündüzün uzun bir meşgûliyet var" demektir. Bunun böyle olduğu sâbit olunca diyoruz ki; "O dağların seyri (hareketi), Allah'ın kudretine ve Cenâb-ı Hakk'ın münezzeh oluşuna delâlet ettiği için, sanki tesbihdir."

Bil ki mu'tezilenin bu görüşünün dayanağı, dağlarda hayat olmadığı prensibine dayanır ki bu söz kabul edilemez. Bir de onların görüşü, "Buradaki konuşma (tesbih), Allah'ın fiilidir" sözüne dayanır. Bu da kabul edilemez.

İKİNCİ MESELE
Kuşların Tesbihi

Kuşların konuşabilmesinde bir imkansızlık yok. Fakat ümmet, mükelleflerin cinler, insanlar, ve de melekler olduğu hususunda ittifak etmiştir. Binâenaleyh kuşların, aklen mükellefler derecesine çıkmaları imkansızdır. Fakat kuşlar, mükellef olmasalar bile, emir ve yasalara muhatab olma hususunda, tıpkı çocuklarınkine benzer bir haldedirler. Binâneleyh bu, kuşları anlama hususunda, "mürahik" mertebesine koyma açısından bir mucize olur. Hem sonra bunda Allah'ın kudretine ve münezzeh oluşuna, daha fazla bir delâlet vardır. Böylece bu hususta söylenecek söz, tıpkı dağlar hakkında söylenen söz gibi olmuş olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Keşşâf Sahibi: şöyle der: "Ayetteki يُسَبِّحْنَ fiili, ya "müsebbihâtin" manasında olarak haldir, yahut müste'nef bir cümledir. Müste'nef oluşuna göre, sanki birisi, "Allah, onları nasıl müsahhar kılmış?" demiş de, buna cevaben, *"Onlar tesbih ederler"* demiştir. *"Tayr"* (kuşlar) kelimesi, ya "cibâl" (dağlar) lafzına atıftır, yahut mef'ül-ü ma'ahdır. Eğer, "Cenâb-ı Hak niçin, dağları kuşlardan önce zikretmiştir?" dersen, ben derim ki: "Dağların musahhar kılınıp, tesbihâtta bulunuşları, daha şayan-ı dikkattir: Cenâb-ı Hakk'ın kudretine daha delâlet edici ve daha büyük bir mûcize olur. Çünkü onlar cansız, kuşlar ise konuşan canlılardır."

Hak Teâlâ'nın وَكُنَّا فَاعِلِينَ *"Bütün bunları Biz yaptık"* ifadesi, "Size pek enteresan ve zor gelse de, Biz bunu yapabiliriz" demektir. Bunun, "Peygamberlere Biz böyle yaparız" demek olduğu da söylenmiştir.

Dâvud (a.s)'a Zırh Sanatının Öğretilmesi

İkinci Nimet وَعَلَّمْنَاهُ صَنْعَةَ لَبُوسٍ لَّكُمْ لِتُحْصِنَكُمْ مِّنْ بَأْسِكُمْ فَهَلْ أَنتُمْ شَاكِرُونَ *"Biz ona, sizin için, sizi muharebenin şiddetinden korumak için giyecek (zırh) sanatını öğrettik"* ayetiyle anlatılan nimet... Bu ayetle ilgili bir kaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Lebûs "libâs" demektir. Nitekim şâir, اِلْبَسْ لِكُلِّ حَالَةٍ لَبُوسَهَا *"Her durum için, ona uygun olan bir elbise giyin"* demiştir.

İKİNCİ MESELE

لِتُحْصِنَكُمْ ifâdesi, nûn ile; yâ ile, tâ ile, şeddeli ve şeddesiz sad, ile de okunmuştur. Binâenaleyh, bu ifâde, nûn ile okunması halinde fail, Allah; tâ ile okunması halinde, fail, "san'at" kelimesi ya da, zırh manasına yorumlanan "lebûs" kelimesi, yâ ile okunması halinde de "fail" ya Allah Teâlâ ya **Dâvud** (a.s.), veyahutta "Lebûs" kelimesi olmuş olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Katâde şöyle der: İlk zırh yapan kimse, **Dâvud** (a.s.)'dır. "Çünkü, zırhın yapıldığı o malzeme, daha evvel geniş levhalar halindeydi. Binâenaleyh onu delip de ören ve böylece bedene giyilecek hale getiren ilk kişi, odur" **Hasan el-Basrî** de şunu nakletmiştir: **Lokman** (a.s.), **Dâvud** (a.s.) zırh yaparken onun yanında bulunmuş ve onun ne yaptığını sormak istemiş, fakat sormamış susmuş... O onu bitirip üzerine giydiğinde de, "Susmak hikmettir; ama, bunu yapan da pek azdır..." demiştir. Âlimler şöyle demişler: Allah Teâlâ, **Hz. Dâvud** için öylesine yumuşatmıştır ki; tıpkı bir çamur gibi, o ondan, onu ateşe tutmaksızın yararlanmış ve istifâde etmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Her ne kadar bu kelimeyle, bütün sıkıntılar kastedilebilirse de, burada bununla hassaten harp manası kastedilmiştir. Buna göre mana, "O sizi himaye etsin ve sizi yaralanmaktan, öldürülmekten, kılıçtan, oktan, mızraktan korusun diye..." demektir.

BEŞİNCİ MESELE Burada, zırhı ilk yapanın, **Dâvud** (a.s.) olduğuna, daha sonra da insanların bunu ondan öğrendiğine, böylece de insanların, bunu ondan tevarûs yoluyla almış olduğuna bir delâlet vardır. Binâenaleyh bu nimet, yaratılışın başlangıcından en son zamana kadar, bütün savaşçıları içine almıştır. Bu sebeple, insanların, işte bu nimetten dolayı Allah'a şükretmeleri gerektiği için, فَهَلْ أَنْتُمْ شَاكِرُونَ *"Şimdi siz, şükredenler misiniz?"* buyurmuştur. Yani, "Bu sanatı size müyesser kılmasından ötürü, Allah'a şükrediniz..." demektir.

Süleyman (a.s)'a Verilen Nimetler

Bil ki, Cenâb-ı Hak, **Hz. Dâvud**'a tahsis etmiş olduğu nimetleri zikredince, bundan sonra **Hz. Süleyman**'a tahsis etmiş olduğu nimetleri zikretmiştir. **Katâde** şöyle der: "Allah Teâlâ, **Hz. Süleyman**'ı, **Hz. Dâvud**'un mülküne ve nübüvvetine varis kılmış ve ona, bundan fazla olarak da, şu iki şeyi, yani **rüzgârı** ve **şeytanları** ona müsahhar kılmış, emrine vermiştir."

Havanın Musahhar Kılınması

Birinci nimet: Cenâb-ı Hakk'ın وَلِسُلَيْمٰنَ الرِّيحَ عَاصِفَةً تَجْرِى بِأَمْرِهِ *"Sülayman'a şiddetli esen rüzgarı, (müsahhar kıldık ki,) bu... onun emriyle akar götürürdü..."* ayetinin ifade ettiği hususdur. Yani, "O, o rüzgarın şiddetli esmesini istediğinde şiddetli esiyor, uysal olmasını istediğinde de uysallaşıyor..." manasında olmak üzere, "O rüzgarı, ona itaatkâr ve boyun eğer kıldık" demektir. Allah Teâlâ, rüzgarı ona, bu iki durumda da müsahhar kılmıştır.

Buna göre **eğer, âsıfeten** kelimesi "esmesi şiddetli olan" demektir; halbuki, Cenâb-ı Hak o rüzgarı, *"onun dilediği yere yumuşacık akar giderdi..."* (Sad, 36) diye tavsif etmiştir. Şu halde bu iki zıt şey nasıl uyuşturulabilir?" denilirse, buna şu iki açıdan cevap verebiliriz:

a) Rüzgar, aslında, tıpkı nesim (tatlı ve hafif esen rüzgar) gibi yumuşak ve hoştur. Binâenaleyh o, **Hz. Süleyman**'ın tahtına rastladığında, Cenâb-ı Hakk'ın da, *"Sabahı bir ay(lık yol), akşamı bir ay(lık yol)du.."* (Sebe, 12) buyurduğu, gibi, kısa bir zamanda onu alıp götürür, oradan uzaklaştırırdı. Binâenaleyh, o rüzgar, **Hz. Süleyman** (a.s)'a itaat edip onun isteğine, hükmüne göre esmesi suretiyle, ayete ayet, mu'cizeye de mu'cize katarak bu iki halin, yani aslında yumuşak, işinde ise şiddetli olma özelliğini birarada bulundurmuştur.

b) O rüzgâr, **Hz. Süleyman** (a.s)'ın iradesine göre estiği için, bazen yumuşak bazan da şiddetli oluyordu.

ALTINCI MESELE Hem ref, hem de nasb ile **er-rihu, er-riyâhu, er-rihe** ve **er-riyâhe** şeklinde okunmuştur. Bu kelimelerin merfû oluşu, mübteda olmalarından; mansûb okunuşları da **el-cibâle** (Ayet, 79) kelimesine atfedilmiş olmalarındandır.

İmdi, eğer "Cenâb-ı Hak **Dâvud** (a.s.)'la ilgili fadede, وَسَخَّرْنَا مَعَ دَاوُدَ الْجِبَالَ buyurduğu halde, **Süleyman** (a.s.)'la ilgili ifadede de وَلِسُلَيْمَانَ الرِّيحَ buyurmuş, **Hz. Dâvud**'la ilgili ifadede مَعَ (-ile beraber) lafzını; **Hz. Süleyman**'la ilgili ifadede de lâm (...لِ -li) kelimesini kullanmış, ve bu tertibi, يَاجِبَالُ أَوِّبِي مَعَهُ وَالطَّيْرَ *"Ey dağlar, onunla birlikte tesbih edin" dedik, "kuşlara da (bunu emrettik)"* (Sebe, 10) beyanıyla فَسَخَّرْنَا لَهُ الرِّيحَ تَجْرِي بِأَمْرِهِ *"Bunun üzerine biz de ona, rüzgarı müsahhar etdik ki bu, onun emriyle... akar giderdi"* (Sad, 36) beyanlarında da gözetmiştir. Binâenaleyh, **Hz. Dâvud** (a.s)'a مَعَ lafzının **Hz. Süleyman** (a.s) için de lâm (-li) lafzının tahsis edilmesinin hikmeti nedir?" denilirse, biz deriz ki: Muhtemeldir ki, dağ tesbih ile meşgul olunca, **Dâvud** (a.s.) için bir tür şeref meydana gelmiş olur. İşte bundan dolayı bu iş **Dâvud** (a.s.)'a, mülkiyyet (temlik) ifade eden lâmla nisbet edilmemiştir. Rüzgara gelince, ondan ancak, hizmet yerine geçen şeyler sudûr etmiştir. Binâenaleyh, hiç şüphesiz, bu da **Hz. Süleyman** (a.s)'a, temlik ifâde eden lâm'la nisbet edilmiştir. Bu izah, iknâ etmeyi amaçlayan (iknaî) bir izahtır.

Cenâb-ı Hakk'ın إِلَى الْأَرْضِ الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا *"İçine feyz ü bereket verdiğimiz yere"* ayetine gelince, bu "Onun emriyle, Beyt-i Makdis'e gitmeye yönelir" demektir. **Kelbî** şöyle der: "O rüzgar, üzerinde **Süleyman** (a.s.) ve ashabı olduğu halde, Istahr'dan Şam'a giderdi."

Cenâb-ı Hakk'ın, وَكُنَّا بِكُلِّ شَيْءٍ عَالِمِينَ *"Biz her şeyi bileniz"* buyruğuna gelince, bu "Biz, eşyâyı bildiğimiz için, bizim böyle bir tedbiri hem peygamberlerimiz hem de mahlûkatımız için icrâ etmemiz ve bu kesin, mucizeyi yapmamız, Biz'den sahih olarak meydana gelmiştir" demektir.

Cinlerin Onun Emrine Verilmesi

İkinci minet: Cenâb-ı Hakk'ın وَمِنَ الشَّيَاطِينِ مَنْ يَغُوصُونَ لَهُ وَيَعْمَلُونَ عَمَلاً دُونَ ذَٰلِكَ وَكُنَّا لَهُمْ حَافِظِينَ *"Şeytanlardan, onun için denize dalacak ve bundan başka işler görecek olan kimseleri de müsahhar kıldık. Biz onlar üzerinde murakıb idik"* ayetinin ifade ettiği husustur. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bu ayetle, "Şeytanlar, **Hz. Süleyman** (a.s) için denize dalıyor ve mücevherler çıkarıyor; bu işi onlar, çeşitli işlere, **zanaatlara, şehirler** ve köşkler kurmaya ve hayranlık uyandıran sanatlar meydana getirmeye kadar götürüyorlardı" manası kastedilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"O, kalelerden, heykellerden, büyük havuzlar gibi çanaklardan, sabit sabit kazanlardan ne dilerse kendisine yaparlardı"* (Sebe, 13) buyurmuştur. Sanatlara gelince, bu, onların hamamları, kireç ocakları, değirmenleri, cam ve sabun yapmalarıdır....

İKİNCİ MESELE Cenâb-ı Hakk'ın وَمِنَ الشَّيَاطِينِ مَنْ يَغُوصُونَ لَهُ buyruğuna gelince, bu, "Biz **Süleyman**'a, dalgıçlık yapan şeytanları müsahhar kıldık" demektir. Buna göre مَنْ يَغُوصُونَ

ifadesi, وَلِسُلَيْمٰنَ الرِّيْحَ ifadesindeki الرِّيْحَ kelimesine atfen, nasb mahallinde olmuş olur. **Zeccâc** şöyle der: "Bunun şu iki sebepten dolayı ref' mahallinde olması da mümkündür.

a) Mâna, **Süleyman** (a.s)'ın, rüzgârı ve şeytanlardan dalgıçları vardır..." şeklinde olmak üzere, bu ifadenin, **er-rihu** kelimesine atfedilmesidir.

b) Bu ifadenin mübtedâ,**lehû** kelimesinin de, onun haberi olarak merfû olması...

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ayetteki, "dalgıçlık yapan kimseler مَنْ يَغُوصُونَ ifadesinin diğer işler yapan kimselere işaret etmesi muhtemel olduğu gibi, birbaşka grup olması da muhtemeldir. Her ne kadar, doğruya en yakın olanı birincisi ise de hepsi de **men** lafzının muhtevasına dahil olmuşlardır.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Kâfir Cinler Çalıştırması

Âyet-i kerimenin zahirî ifadesinde, Cenâb-ı Hakk'ın, O şeytanları **Hz. Süleyman** (a.s)'a müsahhar kıldığı manası bulunmaktadır. Ancak ne var ki Cenâb-ı Hakk'ın, müminlerini değil de kâfirlerini müsahhar kıldığı doğruya daha yakındır.

a) Ayet-i kerimede, "şeytanlar" lafzının, mutlak olarak zikredilmiş olması,

b) Ayetteki *"Biz onların, üzerinde murakıb idik"* cümlesinden dolayı... Çünkü mümin, bir şey için görevlendirildiğinde, ifsatta bulunur diye, gözetlenmesi gerekmez... Bu ancak, kâfir için gözetilmesi gereken bir durumdur.

BEŞİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, وَكُنَّا لَهُمْ حَافِظِينَ ifadesi ile ilgili şu açaklamalar yapılmıştır.

a) Allah Teâlâ, onlara meleklerden veyahut da cinlerin müminlerinden bir grubu görevlendirmiştir.

b) Onlara, **Hz. Süleyman** (a.s)'a itaat etmeyi sevdirip Ona muhalefette bulunmaktan sakındırmak suretiyle, onları **Hz. Süleyman** (a.s)'a müsahhar kılmıştır...

c) **İbn Abbas** (r.a.) şöyle der: Cenâb-ı Hak, "**Hz. Süleyman**'ın onlar üzerindeki saltanatının devamlı olmasını ve onlar hakkında, istediğini yapmasını murat etmiştir." Buna göre eğer, "onlar, neden korunmuşlardı?" denilirse, biz deriz ki: "Bu hususta da şu üç izah yapılmıştır:

1) Allah Teâlâ, gitmemeleri ve onu terketmemeleri için, onları, **Hz. Süleyman** (a.s) için koruyup gözetiyordu.

2) **Kelbî** şöyle der: Cenâb-ı Hakk onları, **Hz. Süleyman** (a.s) zamanında herhangi bir kimseyi hicvetmekten korumuş, muhafaza etmiştir.

3) Cenâb-ı Hak onları, yaptıkları şeyi ifsât edip bozmaktan koruyup muhafaza etmiştir. Buna göre bu demektir ki onların âdetleri gündüzün bir şeyler yapıp, sonra da geceleyin o şeyi bozmak şeklindeydi.

ALTINCI MESELE
Cinlerin Cisim Olup Olmadığı

Cübbaî kendi kendine şu soruyu sorarak şöyle demiştir: "Onların bedenleri, ağır işleri yapmayacak derecede saydam olduğu ve işleri de ancak vesvese vermek olduğu halde, onlar bu işleri nasıl yapabilirler?" Sonra o; bu soruya şu cevabı vermiştir: Cenâb-ı Hak (c.c.), onların maddelerini özellikle katılaştırmış, **Süleyman** (a.s.) için bir mucize olsun diye, onlara güç-kuvvet vermiş ve cüsselerini, bedenlerini büyütmüştür.

Süleyman (a.s.) ölünce de, Cenâb-ı Hak onları, ilk hallerine tekrar döndürmüştür. Çünkü Cenâb-ı Hakk onları, şayet bu ikinci halleri üzere bırakıverseydi, bu durum, insanlara karşı bir şüphe olurdu... Binâenaleyh şayet, bir kimse peygamber olmadığı halde peygamberlik iddiasında bulunsa ve bu durumu da kendisi için bir delil kılsaydı, bu tıpkı, peygamberlerin mucizeleri gibi olmuş olurdu. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak onları, yeniden ilk hallerine döndürmüştür.

Bil ki, **Cübbaî** 'nin bu sözü, şu bakımlardan düşer ve sakıt olur.

a) Sen neden cinlerin cisim olduğunu söyledin? Herhangi bir yerde bulunmayan ve bir yer ile kaim olmayan muhdes bir varlığın bulunması ve cinlerin de bunlardan olması niçin mümkün olmasın? Buna göre şayet sen, "Eğer durum böyle olsaydı, o zaman bu, Cenâb-ı Hakk'ın eşi ve benzeri olurdu" dersen, ben derim ki: Bu tutarsız bir sözdür. Çünkü levazim-i sübutiyyede (ayrılmaz olumlu vasıflardaki) müşterekllk, melzumlarda müşterekliğe delâlet etmediği halde levazim-i selbiyye (olumsuz ayrılmaz vasıflar) nasıl delâlet edecek?

Biz cinlerin, cisim olduklarını kabul edelim... Fakat, latif cisimlerde, bu tür zor işleri yapma hususunda bir kudretin meydana gelmiş bulunmuş olması, niçin caiz olmasın? Cübbaî'nin görüşü, bu tür işleri yapabilmek için bünyenin bulunmasının şart olduğu hususuna dayanır. Onun, bu hususta elinde sadece, zayıf bir istikrâ bulunur. Kabul edelim ki, cinlerin maddelerinin saydamlıktan çıkarılıp katılaştırılması gerekmiş olsun... Ancak ne var ki, daha niçin sen, "Onların, **Hz. Süleyman** (a.s)'ın ölümünden sonra ilk hallerine döndürülmesinin gerekli olduğunu ileri sürdün? Buna göre şayet o, "Bu iş, bir karışıklığa sebebiyet vermesin diye" derse, biz deriz ki: Karışıklık söz konusu değildir. Çünkü, peygamber olmadığı halde peygamberliğini iddia eden kimse, bunu kendisinin mucizesi addettiğinde, o zaman iddiaya muhatap olan kimseler şöyle diyebilirler: "Onların bedenlerinin kuvvetli olmasının senden önce yaşamış olan bir peygamberin mucizesi olması niye caiz olmasın ki?" Böyle bir ihtimal varken peygamberlik iddiasında bulunan kimse bununla istidlâlde bulunma imkânını elde edemez.

Bil ki, bu alemdeki maddeler, ya kesîf (katı, yoğun) ya da latif (saydam, şeffaf) tırlar. Kesif olanlara gelince, maddelerin en yoğunu, taş ve demirdir. Cenâb-ı Hakk bu ikisini, **Hz. Davud (a.s)'ın mucizesi kılmıştır. Böylece taşı konuşturmuş ve demiri de** yumuşatmıştır. Bunlardan herbiri tevhîd ve nübüvvete delâlet ettiği gibi, ayni şekilde haşrin sahih olduğuna da delâlet eder. Çünkü, Allah, taşlara hayat vermeye kadir olduğuna göre, çürümüş kemiklere de hayat vermesi niçin akıldan uzak görülebilsin?!.. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk, **Hz. Davud (a.s)'ın** parmağının son derece hassas ve dayanıksız olmasına rağmen, onun parmağında ateşe karşı bir kuvvet yaratmaya kadir olduğuna göre, kuru toprağı hayat dolu bir duruma getirmesi, niçin akıldan uzak görülsün?!...

Bu alemdeki şeylerin en şeffafı ise, hava ve ateştir Cenâb-ı Hakk bu ikisini de, **Hz. Süleyman** (a.s)'ın mucizesi kılmıştır. Havâya gelince bu, *"Süleyman'a, şiddetli esen rüzgarı müsahhar kıldık"* (Sad, 36) ayetinde anlaşılan husustur. Ateşe gelince, şeytanlar, ateşten yaratılmışlardır. Allah Teâlâ onlarda, **Hz. Süleyman** (a.s)'ın emrine amâde kılmıştır. Böylece **Hz. Süleyman** (a.s) onlara, suya dalmalarını emrediyordu. Halbuki ateş, suyla söner. Ama bu, onlara hiçbir zarar vermiyordu. Bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, zıddı zıddından çıkarıp ortaya koymaya kadir olduğunu gösterir...

★ ★
★

Altıncı kısım, Eyyûb (a.s.)'ın Kıssasıdır.

وَأَيُّوبَ إِذْ نَادَىٰ رَبَّهُ أَنِّي مَسَّنِيَ الضُّرُّ وَأَنتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ ﴿٨٣﴾ فَاسْتَجَبْنَا لَهُ فَكَشَفْنَا
مَا بِهِ مِن ضُرٍّ ۖ وَآتَيْنَاهُ أَهْلَهُ وَمِثْلَهُم مَّعَهُمْ رَحْمَةً مِّنْ عِندِنَا وَذِكْرَىٰ لِلْعَابِدِينَ ﴿٨٤﴾

"Eyyûb'u da (hatırla). Hani o, Rabbine: "Doğrusu, bana dert gelip çattı. Sen merhametlilerin en merhametlisisin" diye niyaz etmişti. Biz de onun (duâsını) kabul etmiş, kendisindeki o derdi gidermiş, tarafımızdan bir rahmet ve ibâdet edenler için bir ders olmak üzere, hem ailesini, hem onlarla beraber daha bir mislini ona vermiştik"

(Enbiyâ, 83-84).

Bu Kıssanın Önemi

Bil ki, **Eyyûb** (a.s.)'ın meselesinde ve Allah Teâlâ'nın ayette ve Kur'ân'ın başka yerlerinde zikrettiği şeylerde, başka hiçbir yerde olmayan ibret ve deliller vardır. Çünkü

Allah Teâlâ, mevkiinin çok büyük olmasına rağmen, onun başına, hem kendisi için hem başkaları için, hem de bu hadiseyi duyanlar için ibret vesilesi olacak şeyi getirmiş. İnsanlara,dünyanın ahiretin tarlası olduğunu bildirmiş ve kişiye düşenin, başına gelen belâlara sabretmek, Allah'ın hukûkunu hakkıyla yerine getirmek için gayret sarfetmek, sıkıntı ve sevinç hallerinde sabretmek olduğunu bildirmiştir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Hz. Eyyûb'un Çilesi

Vehb ibn Münebbih şöyle der: "**Eyyûb** (a.s.), **Diyâr-ı Rûm**'dan bir adam olup, bu **Eyyûb İbn Enûs**'dur. **İs İbn İshâk** (a.s)'ın zürriyetindendi. Annesi de, **Lût** (a.s)'un sülalesindendi. Allah onu seçmiş ve peygamber yapmıştı. Bununla birlikte Cenâb-ı Hakk ona, dünyanın nimetlerinden, hayvanlarından, bağ ve bahçelerinden büyük bir nasib de vermişti. Yine ona, kadın erkek evlâd ü iyal de vermişti. O, yoksullara acır, yetimlere ve muhtaçlara kefil olur müsafirlere de ikramda bulunurdu. Yanında, kendisine iman etmiş ve onun mevkiini tanımış olan üç kişi bulunuyordu."

Vehb sözüne devamla şöyle der: "**Cebrail** (a.s.)'in, Cenâb-ı Hakk katında, O'na yaklaşma ve fazilet açısından, hiçbir melekte bulunmayan bir rütbe ve makamı vardı. Bu makam da, Allah'ın kelâmını telakkî edip almasıydı. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak herhangi bir kulunu hayırla yadettiğinde, onu önce **Cebrail** (a.s.) daha sonra da **Mikail** (a.s) ve Allah'a rütbece yakın (mukarreb) melekler telakki eder, alır. Bu yadetme işi şüyû bulup yayıldığında, bütün bu melekler, o kimse için mağfiret talebinde bulunurlar. Derken, bu işe, göklerdeki ve yerdeki melekler de katılır. Göklerin hiçbiri **İblis**'e kapalı değildi... O, göklerde, dilediği yerde kalabiliyordu. Oradan **Hz. Adem** (a.s)'e ulaşmış, derken, onu cennetten çıkarmıştı. O, bu vasfını, **Hz. İsa** (a.s) göğe kaldırılıncaya kadar devam ettirmiştir. **Hz. İsa** göğe kaldırılınca, göklerden dördü ona kapatıldı. Binâenaleyh o, işte bundan sonra, **Hz. Muhammed** (a.s) zamanına kadar, üçüne çıkabiliyordu. Hz. Peygamber, peygamber olarak gönderildiğinde, onun kulak hırsızlığı yapması hariç, göklerin tamamı ona kapatıldı.

Bir gün **İblis**, meleklerin **Hz. Eyyûb** (a.s)'a istiğfarda bulunmalarını duydu. Kendisini hased bürüyerek, hızlıca gökyüzüne yükselmeye başladı. Derken gökyüzünde, daha önce durduğu bir yerde durdu ve "Ya Rabbi, sen, **Eyyûb** (a.s)'a nimet verdin, o da Sana şükretti. Ona afiyet verdin, o da sana hamdetti. Ama sen onu, ne bir sıkıntı, ne de bir belâ ile denemedin... Ben sana karşı şunu iddia ediyorum: Şayet Sen ona, bir belâ verirsen, o mutlaka, sana karşı nankörlükte bulunacaktır" dedi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hakk da: "Git, ona seni onun malına musallat kıldım" dedi. Derken, bunun üzerine o melûn, akıp gitti ve hemen yeryüzüne indi. Şeytanların becerikli ve dahi olanlarını biraraya getirdi ve onlara: "Gücünüz kudretiniz nedir? Ne yapabilirsiniz? Çünkü ben, **Eyyûb** (a.s)'un malına musallat kılındım" dedi. Bunun üzerine, becerikli olan bir şeytan: "Bana, istediğim zaman ateşten bir kasırgaya dönüşeceğim ve uğradığım herşeyi yakacağım bir kuvvet verildi" dedi. Bunun üzerine

İblis: "O halde sen, **Eyyûb** (a.s.)'ın develerine ve çobanlarına git, musallat ol" dedi. Bunun üzerine o da, insanlar farkına varmadan hemen gitti... Derken, yerin altından, kendisine yaklaşan her şeyi yakan, ateş kasırgaları fışkırmaya başladı. Ta ki, onları bitirdi. Bunun üzerine **İblis**, o çobanlardan birinin kılığına girerek, **Eyyûb** (a.s.)'a gitti. Onu namaz kılarken buldu. Namazını bitirince, **İblis** "Ey **Eyyûb**, senin seçip beğendiğin develerine ve çobanlarına, Rabbinin ne yaptığını biliyor musun?" deyince, **Eyyûb** (a.s.): "O develer, bana iğreti olarak verilmiş olan mallardır. O, onlardan daha fazla hak sahibidir, istediği zaman o, onları çekip alabilir..." diye cevap verdi. **İblis** "Senin Rabbin, onların üzerine gökten bir ateş salıverdi de, o develer, çobanlarıyla beraber yandı ve bütün insanlar bu olaydan ötürü şaşırıp dehşete kapıldılar..: Kimileri, "**Eyyûb** hiçbir şeye tapmıyor; o, bir aldanış içindedir" derken, kimileri, "Şayet, **Eyyûb** (a.s)'un ilahı, herhangi bir şeye muktedir olsaydı, bu belâ'yı sevdiği kimselerden men ederdi" diyor. Kimileri de "Hayır, tam aksine O, başına gelenlere düşmanları sevinsin ve dostları da feryad-ü figan etsinler diye, yaptığı bu şeyi yapandır" demektedirler" deyince, **Eyyûb** (a.s.) "bana o malı verdiğinde de, onu benden aldığında da hamd, ancak Allah'a mahsustur. Annemin karnından çırıl çıplak olarak çıktım;. toprağa da öylece döneceğim. Allahın huzurunda da aynen böyle haşrolacağım. Ey kul, Allah şayet sende bir hayır olduğunu bilseydi, senin rûhunu da o ruhlarla birlikte yok eder, sen de böylece şehid olurdun; senden ötürü de Cenâb-ı Hak beni ödüllendirirdi. Ancak ne var ki Cenâb-ı Hakk, senin şerli ve kötü olduğunu bildi de, bundan dolayı seni öldürmedi, geriye bıraktı" diye cevap verdi. Bunun üzerine **İblis**, üzülerek, arkadaşlarının yanına döndü.

Derken, başka bir becerikli şeytan: "Bende de, istediğimde, kendisini duyan her canlının canının çıkabileceği şiddette bir nara atma, bağırma kudreti vardır" dedi. Bunun üzerine reis olan **İblis**: "O halde sen de, onun koyunlarına ve çobanlarına git" dedi. O da, çekip gitti; derken, öyle bir nara attı ki, bunun üzerine koyunlar ile çobanları ölüverdi... Bu sefer de **İblis**, başçoban kılığına girerek, **Eyyûb** (a.s.)'ın yanına geldi ve ona daha önce söylediği sözleri söyledi. **Eyyûb** (a.s.) da, ona önceki söylediklerini tekrarladı. Neticede **İblis** yine, zelil olarak arkadaşlarının yanına döndü...

Bunun üzerine başka bir ifrit, şeytan: "Bende isteğim zaman, rastladığım her şeyi kökünden söküp atan şiddetli bir rüzgara dönüşme kuvveti vardır" dedi. **İblis**: "O halde sen de, ekinlere ve öküzlere git" dedi. Bunun üzerine o da, onlara gitti ve onları yok etti: Daha sonra **İblis**, yine bir şekle bürünerek geri döndü ve namaz kılmakta olan **Eyyûb** (a.s)'un yanına geldi. Ona, daha önceki sözlerinin aynısını söyledi, **Eyyûb** (a.s.)'da, ona, daha önce verdiği cevaplarla mukabelede bulundu. Böylece **İblis**, kademe kademe onun mallarını yok etmeye başladı ve bunların sonunu aldı, onları bitirdi.

İblis, **Eyyûb** (a.s.)'ın bütün bunlara sabrettiğini görünce, Allahın huzurunda durduğu yerde durdu ve "Allahım, beni onun çocuklarına musallat kılar mısın? Çünkü o çocuklar da, saptırıcı birer fitnedirler" dedi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak: "Çek git,

seni onun çocuklarına musallat kıldım" buyurdu. Derken, **İblis: Eyyûb** (a.s)'ın çocukları evlerinde bulunuyorken, onlara geldi ve o evi, temelinden itibaren onların başına yıkıp sarsmaya başladı. O köşkü onların başına geçirdi. Sonra da, başı yarılmış, kafasından kanlar akan yaralı bir haberci kılığına bürünerek **Eyyûb** (a.s.)'ın yanına geldi ve: "Çoluk çocuğunu tepe üstü dönmüş beyinleri burunlarından akar olduğu halde ah bir görseydin, kalbin paramparça olurdu!" dedi. Ve o, bu sözünü sürekli tekrarladı; **Eyyûb** (a.s.)'ın kalbini, böylece yumuşatmaya çalıştı. Derken, **Hz. Eyyûb** (a.s.)'da, rikkate gelerek ağladı ve yerden bir avuç toprak alarak başına saçtı. **İblis** bu durumu değerlendirdi. **Eyyûb** (a.s.) çok geçmeden istiğfarda bulundu, *"İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn"* dedi.

Bunun üzerine **İblis,** yine semâya yükselerek, önceki durduğu yerde durdu ve: Allahım, **Eyyûb** (a.s)'a, senin, ona yeniden malını ve çoluk çocuğunu vereceğini bildiği için, malı ve çoluk çocuğunun kıymeti onun gözünde büyümedi, aksine hafif ve değersiz geldi. Aksine sen beni, onun bedenine musallat kılar mısın? Ben, şayet sen onu, bedeni hususunda bir belâya duçar edersen, sana küfran-ı nimetle bulunacağını iddia ediyor, buna kefil oluyorum" dedi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hakk: "Çek git, seni sadece onun bedenine musallat kıldım. Senin, aklı,kalbi ve dili hususunda, ona bir hükümranlığın yoktur" buyurdu. Bunun üzerine **İblis,** çok hızlı bir biçimde akıp gitti ve **Hz. Eyyûb** (a.s.)'ı, Allah'a secde ederken yakaladı ve ona, yer cihetinden gelerek, onun burun deliklerinden öylesine bir üfledi ki, o üflemeden dolayı onun bedeni tutuştu ve bu sebeple, onda, tepeden tırnağa siğil çıktı... Onda, tahammül edemiyeceği bir derecede bir kaşıntı meydana geldi. Derken o, tırnaklarıyla kaşınmaya başladı. Tırnakları düşünce de, o vücudunu sert keselerle kaşıdı. Sonra, pişmiş tuğlalar ve taşlarla kaşımaya, yontmaya başladı. O, vücudunu kaşımaktan bir türlü kendisini alamadı. Ta ki, eti paramparça oldu, rengi değişti ve kokuştu. Bunun üzerine **Hz. Eyyûb** (a.s)'ı, o beldedekiler dışarı çıkardılar ve onu, bir çöplüğün üzerine koydular ve üzerine bir gölgelik yaptılar. Hanımı, **Efraylm İbn Yusuf**'un kızı **Rahme** hariç, herkes onu terketti. **Hz. Eyyûb** (a.s)'ın işlerini hanımı düzene koymaya çalışıyordu..."

Vehb, hikayeyi şöyle deme noktasına kadar uzatmıştır: "**Eyyûb** (a.s.), O'nun yardımını talep edip O'na yalvarıp yakararak Cenâb-ı Hakk'a yöneldi ve: "Ya **Rabbî beni hangi şey için yarattın? Keşke ben, annemin attığı bir hayız bezi olsaydım... Keşke** ben, kendisinden ötürü yüce zâtını benden çevirdiğin o işlemiş olduğum işi ve yaptığım günahı bilebilseydim!... Ben, garibler için ev, fakirler için başvuracak bir yer, yetimler için bir dost, muhtaçlar için ihtiyaçlarına karşılayan bir kimse değil miydim? Allahım, ben, zelil bir kulum, eğer iyilikde bulunduysam, lütuf sana aittir. Eğer kötülük ettiysem, beni cezalandırmak, senin elindedir. Sen beni, belâya ve fitneye hedef kıldın. Ve sen bana, şayet aynisini bir dağa yapacak olsaydın, dağın bile taşıyamayacağı şeyleri musallat kıldın. Allahım, parmaklarım paramparça oldu. dilim ve küçük dilim düştü. Saçlarım döküldü, malım gitti.. Ve ben, bir lokma ekmek ister hale geldim.

Böylece de beni, o lokmayı başına kakan, fakirliğimden ve çoluk çocuğumun yok olmasından dolayı beni kınayan kimseler yedirmeye başladı..."

İmam Ebu'l-Kasım el-Ensarî şöyle der: "Bu sözlerin tamamında, "Keşke sen beni uygun görmeseydin ve halife, peygamber yapmasaydın!" ifadesi yatar. Eğer bu doğru olsaydı, İblis bunu da bir ganimet addederdi. Çünkü İblis'in maksadı, Hz. Eyyûb (a.s)'ı şikâyete sevketmek ve onu, sabredenlerin tavır ve davranışlarından çıkarmaktır. Halbu ki Cenâb-ı Hak, Eyyûb (a.s.)'ın, *Doğrusu, bana dert gelip çattı. sen merhamet edenlerin en merhametlisisin"* dediğini haber vermiş, daha sonra da, *"Biz onu hakikaten sabırlı bulduk. O, ne güzel kuldu! Gerçekten o, daima (Allah'a) dönen idi..."* (Sâd, 44) buyurmuştur"

Onun Çilesinin Müddeti

Alimler Hz. Eyyûb (a.s)'ın hangi sebepten dolayı, *"Doğrusu bana dert gelip çattı. Sen merhamet edenlerin en merhametlisisin"* dediği ve duçar olduğu belânın süresi hususunda ihtilâf etmişlerdir.

Birinci Rivayet: İbn, Şihâb, Enes (r.a.)'den Hz. Peygamber (s.a.s.)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: *"Hz. Eyyûb (s.a.), onsekiz yıl belâya duçar kaldı. Derken, dostlarından, kardeşlerinden iki kişi hariç, yakın uzak herkes onu terketti. Bu iki kişi, sabah akşam onun yanına gidip geliyorlardı. Bunun üzerine onlardan birisi diğerine bir gün, "Allaha yemin ederim ki, Muhakkak ki Eyyûb, bu alem de hiçkimsenin işlemediği bir günah işlemiştir" dedi. Bunun üzerine arkadaşı ona, "Bu nedir? deyince, o, "Onsekiz yıldan beri Cenâb-ı Hak ona merhamet etmedi ve başındaki belâyı da kaldırmadı..." dedi. Onlar akşamleyin Eyyûb'un yanına vardıklarında, arkadaşı dayanamadı, bu hususu Eyyûb'a açtı. Bunun üzerine Eyyûb (a.s.) da: "Ben sizin ne dediğinizi bilemem, şu kadar var ki Allah Teâlâ biliyor ki ben birbiriyle çekişen, böylece de yeminle Allahı anan iki kimseye rastlamıştım. Derken, geriye döndüm ve haksız yere Allah'ın adının anılmasını hoş görmediğim için, onlar adına keffârette bulundum" cevabını verdi..*

Bir başka rivayette ise şöyle denilir: *"O iki adam, Hz. Eyyûb (a.s)'ın yanına girdiklerinde, bir koku hissederek, "Şayet Eyyûb'un Allah katında bir değeri olsaydı, bu hale düşmezdi" dediler..."* Ravi sözüne devamla şöyle der: *"Eyyûb (a.s.)'a kendisiyle imtihan olduğu şeylerden hiçbirisi, o ikisinden duyduğu söz kadar ağır ve zor gelmemişti. Bunun üzerine Eyyûb (a.s.) "Allahım, eğer sen, bulunduğum yerde aç bir kimsenin olduğunu bildiğim halde, tok olarak gecelemediğimi biliyorsan (ki, biliyorsun) beni tasdik et" dedi. Cenâb-ı Hak da, Eyyûb (a.s.)'ı, o ikisi işitecek şekilde tasdik etti. Bunun müteakiben Eyyûb (a.s.) secdeye kapanarak, "Allahım, bendeki hastalığı kaldırıp izâle etmediğin sürece başımı kaldırmayacağım" dedi. Bunun üzerine Allah da, Eyyûb'daki hastalığı ve derdi ortadan kaldırdı."*

İkinci Rivayet: Hasan el-Basrî (r.h.), şöyle der: **Hz. Eyyûb** (a.s.), çöplüğün üzerine atıldıktan sonra, hanımı **Rahme** hariç, malı, çocuğu ve hiçbir dostu kalmadığı halde, yedi küsur sene, o halde bekledi. Hanımı **Rahme**, onun bu haline sabretti,

Ona yiyecek getirdi ve **Hz. Eyyûb** (a.s)'la birlikte Allah'a hamd ü senâda bulundu. **Eyyûb** (a.s.) da, Allah'a hamd ü senâya ve mübtelâ olunduğu şeye sabretmeye devam ediyordu. Bunun üzerine **İblis, Eyyûb** (a.s.)'ın sabrı karşısında sabırsızlanarak öylesine bir çığlık attı ki, yeryüzünün kenar ve köşelerindeki ordusu bir araya geldi ve ona "Ne var, ne oluyor?" dediler. **İblis,** "Cenâb-ı Hakk'dan, beni hem kendisine, hem malına hem de çocuğuna musallat kılmasını istediğim ve kendisinde mal ve evlat namına bir şey bırakmadığım bu kul beni aciz düşürdü. Yaptığım bütün bu şeyler, onun sabrını ve Allah'a hamdini artırdı. Sonra, onun bedenine musallat kılındım ve onu, kendisine sadece hanımının yaklaşabileceği bir halde, bir çöplüğe atılmış olarak bıraktım. Ama o, buna rağmen, bir an olsun, Allah'ı zikretmekten ve O'na hamdetmekten geri durmadı. İşte bu sebeple, bu hususta bana yardımcı olasınız diye, sizden yardım talep ediyorum" diye cevap verdi. Bunun üzerine onlar ona: "Senin tuzağın nerede? kendisi, sebebiyle, daha önce helâk olduğun amelin nerede? deyince o: "Bütün bunlar **Eyyûb**'a tesir etmedi. Binâenaleyh bana yol gösterin" dedi:

Onlar, "**Adem** (a.s)'i cennetten çıkardığında **Adem (a.s)**'a yaklaşmadın mı? Ona nereden yol buldun?" dediler. O "Hanımı tarafından..." deyince cevap verdi. Bunun üzerine onlar: "İşte, "**Eyyûb** (a.s) ile ilgili tuzağın da, hanımı tarafından olacaktır. Çünkü, hanımından başkası ona yaklaşmadığı için, o, hanımına karşı gelme cesaretini gösteremez" dediler. Bunun üzerine **İblis:** İsabet ettiniz, doğruyu söylediniz" dedi ve çekip gitti. Derken, **Eyyûb** (a.s.)'ın hanımının yanına geldi ve bir adamın kılığına bürünerek: "Ey Allahın cariyesi, kocan nerede?" dedi. Kadın: "O, şu yaralarını kaşıyıp duran ve bedeninde kurtların dolaştığı şu kişidir" diye cevap verdi. **İblis, Hz. Eyyûb** (a.s)'ın hanımından bu sözleri duyunca, bütün bunların bir sabırsızlık emaresi olduğunu umarak, ona vesvese vermeye başladı ve o kadına, daha evvel içinde bulundukları nimetleri,. malı mülkü, **Eyyûb** (a.s)'ın gençliğini ve güzelliğini sayıp dökmeye başladı..."

Hasan el-Basrî, sözüne devamla şöyle der: "Bunun üzerine kadıncağız bir çığlık attı. Kadın çığlık atınca da, **İblis,** kadının sabırsızlandığını anladı ve ona bir kuzu getirerek: "**Eyyûb** bunu benim için kessin ve iyileşsin" dedi. Bunun üzerine kadın **Eyyûb** (a.s.)'a "**Eyyûb,** Rabbin sana ne zamana kadar azâb edecek? Sana acımaya cak mı? Malın, sürülerin, çocukların, dostların nerede? O güzel tenin nerede, Şu anda çürümüş ve tıpkı kül gibi olmuş, içinde kurtlar dolaşan şu bedenin nerede? Şu kuzuyu kes ve kurtul" diye seslenerek geldi. Bunun üzerine **Eyyûb** (a.s.) "Sana Allahın düşmanı geldi sana bunları telkin edip üfledi ve sen de ona icâbet ettin, uydun yazıklar olsun! Söyle bakalım, senin kendisinden dolayı ağladığın şey, daha önce içinde bulunduğumuz mal mülk, çoluk çocuk ve sağlık halimi hatırlamadan dolayıdır; bunu bize kim vermişti? dedi. Hanımı: "Allah" diye cevap verince Eyyûb: "Peki o halde, biz onlardan ne kadar süreyle faydalanabildik?" dedi Bunun üzerine hanımı: "Seksen yıl deyince, **Eyyûb** (a.s.): "Cenâb-ı Hakk, bizi, bu belâya ne zamandan beri duçar kıldı?" dedi. Bunun üzerine hanımı: yedi küsur seneden beri..." deyince de, **Eyyûb** (a.s.): Yazıklar olsun! Allah'a yemin ederim ki, sen Rabbine insaflı

davranmadın. Tıpkı seksen yıl bolluk içinde olduğumuz gibi seksen yıl belâya sabredemez misin? Allah'a yemin olsun ki, şayet o, bana şifa verirse, sana yüz değnek vuracağım. Sen Bana Allah'dan başkası için, hayvan kesmemi emrettin. Bundan sonra, bana getirdiğin yiyecek ve içeceklerden herhangi bir şey tadmak, bana haram olsun!" dedi. ve onu da kovdu. Hanımı da çekip gitti.

Eyyûb (a.s.)'ın Şifaya Kavuşması

Bunun üzerine **Eyyûb** (a.s.) yanında yiyecek içecek namına hiçbir şey kalmadığını, dostlarının kendisini terkettiğini, hanımının çekip gittiğini düşününce, secdeye kapandı ve *"Doğrusu, bana dert gelip çattı. Sen merhamet edenlerin en merhametlisisin"* dedi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Başını kaldır, duânı kabul ettim." *"Ayağınla vur. İşte hem yıkanacak, hem içecek soğuk (bir su)"* (Sad, 42) buyurdu. Bunun üzerine o da ayağıyla vurdu, derken yerden bir su fışkırmaya başladı ve onunla yıkandı. Müteakiben bedeninin dışında ne kadar kurt varsa hepsi düştü. Daha sonra ayağıyla yeniden vurdu, yine bir başka su fışkırdı; ondan da içti, içinde hastalık namına ne varsa hepsi çıktı ve sapasağlam ayağa kalktı, gençliği ve güzelliği kendisine yeniden geldi... Sonra, elbise giyindi, ayağa kalkınca, sağa sola dönüp bakmaya başladı; birden, daha önceki çoluk-çocuğunu, malını mülkünü Cenâb-ı Hakkın katkat artırarak geri vermiş olduğunu ve olabilecek en güzel halin olduğunu gördü..." Hatta **Hasan el-Basrî**, şunu anlatmıştır: **"Eyyûb (a.s)'ın, yıkandığı o su, altın kelebekler şeklinde onun göğsünde uçuşmaya başladı. Bunun üzerine Hz. Eyyûb (a.s), kelebekleri eliyle yakalayıp bir araya getirmek istedi. Allah, Eyyûb (a.s)'a: "Ey Eyyûb, ben seni zengin kılmadım mı?" diye vahyetti. Bunun üzerine Eyyûb (a.s): "Evet, ya Rabbî; ama bunlar senin bereketin, senin bereketine doyum olur mu?" dedi. Ve çıkıp gitti. Derken, yüksek bir yerde oturdu."**

Hanımının Onu Araması

Sonra da hanımı, (kendi kendine): "Farzet ki, o beni kovdu, acından ölsün ve kurt kuş yesin diye ben onu yalnız mı bırakacağım? Mutlaka ona dönmeliyim" dedi. Döndüğünde de, ne o çöplüğü ne de o durumu göremedi. Birden, her şeyin değişmiş olduğunu farketti. Çöplüğün olduğu yerde dönüp dolaşmaya ve ağlamaya başladı. Bütün bunlar, **Eyyûb (a.s)'ın** gözü önünde cereyan ediyordu. Kadıncağız o güzel elbise giyinmiş adamın yanına varıp ona sormaktan çekindi. Bunun üzerine **Eyyûb** (a.s.) ona haber göndererek yanına çağırttı. "Ey Allahın kulu ne istiyorsun?" dedi. Kadın ağlayarak: "Çöplüğün üzerine bırakılmış olan ve dertlere mübtelâ kılınmış olan o adamı aramıştım..." dedi. Bunun üzerine, **Eyyûb** (a.s.) ona: "Ondan sana ne?!" deyince kadın, ağladı ve: "O, benim kocamdı" dedi. **Hz. Eyyûb** (a.s): "Gördüğünde onu tanır mısın? deyince de, kadın: "Kim daha önce gördüğünü tanımaz ki?!" dedi. Bunun üzerine **Hz. Eyyûb** (a.s) tebessüm ederek: "Ben oyum" deyince de, kadıncağız onu, gülüşünden tanıdı. Ve, hemen boynuna sarıldı.. Daha sonra da, **Hz. Eyyûb** (a.s): "Sen bana **İblis**'e kuzu kesmemi söylemiştin. Halbuki ben, Allah'a itaat edip şeytana isyan ettim ve Allah'a yalvarıp yakardım; O da gördüğün bu halimi bana iâde etti."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Dahhâk ve **Mukatil** şöyle der: "**Eyyûb** (a.s.) o belâ içinde yedi yıl, yedi ay, yedi gün ve yedi saat kaldı." **Vehb** (r.h.) ise şöyle der: "**Hz. Eyyûb** (a.s) o belâ içinde, üç yıl kaldı. **İblis**'i yenip ona galip gelince, **İblis, Hz. Eyyûb (a.s)**'ın hanımına, büyüklük ve güzellik hususunda insanoğlunun kılığında olmayan bir şekilde ve insanların hiç binmediği ve kullanmadığı bir binit üzerinde gelerek ona: "Sen, **Eyyûb (a.s)**'ın zevcesi misin?" deyince, kadın: "Evet" dedi. **İblis:** "Beni tanıyor musun?" deyince de, kadıncağız: "Hayır" Cevabını verdi. Bunun üzerine **İblis:** "Beni yeryüzünün ilâhıyım, **Eyyûb'a yapacağımı yaptım. Çünkü o, gökyüzünün ilâhına kulluk etti,** beni ise bıraktı. Bu sebeple de beni kızdırdı. Şayet o bana tek bir defa da secde etseydi, ben hem sana, hem de ona, çoluk çocuk ve mal namına neyiniz var idiyse, onların hepsini geri verirdim. Çünkü, bütün bunlar, ben de mevcuttur" dedi.

Vehb sözüne devamla şöyle der: "**Ben, İblis**'in, "şayet senin arkadaşın besmele çekmeden bir lokma yemiş olsaydı, içine düştüğü o belâdan, mutlaka kurtulacaktı..," dediğini, (rivayetlerde) duymuştum." Bir başka rivayette ise **İblis,** ona: "Eğer istersen, bana bir defa secde et, ben de sana malını ve çoluk-çocuğunu geri vereyim, kocana da sıhhat ve afiyet vereyim." demiş, bunun üzerine kadın da **Eyyûb** (a.s)'a müracaat etmiş kendisine söylenen bu sözü ona haber vermiş, **Eyyûb** (a.s) ona "Seni dininden döndürmek için sana Allahın düşmanı geldi." demiş, sonra da "Eğer Allah bana afiyet **verirse, sana yüz değnek vuracağım" diye yemin etmiş ve işte o esnada,** *"Doğrusu bana dert gelip çattı"* diye niyaz etmiştir. Yani, "**İblis**'in, benim ve hanımımın kendisine secde etmemizi ummandan ve hem beni hem de hanımımı küfre çağırmandan dolayı..." demektir."

Hanımının Fedakârlığı

Dördüncü rivayet: Vehb şöyle der: "**Hz. Eyyûb (a.s)**'ın hanımı, insanlara amelelik ediyor ve **Eyyûb (a.s)**'ın azığını bu şekilde temin ediyordu. **Eyyûb (a.s)**'ın hastalığı uzayınca, insanlar onu (işçi olarak) çalıştırmaktan usandılar. Ve onu, artık çalıştırmadılar. Bir gün, yiyecek namına birşeyler araştırdı, fakat hiçbir şey bulamadı. Derken, başından bir örüğünü kesti ve onu, bir ekmek mukabilinde sattı, o ekmeği de **Eyyûb** (a.s)'a getirdi. Bunun üzerine **Eyyûb** (a.s) hanımına: "Örüğün nerede?" dediğinde de, hanımı ona, olanları anlattı... İşte o esnâda **Eyyûb** (a.s), *"Ya Rabbî, doğrusu, bana derd gelip çattı"* diye niyaz etti.

Şifa Dileğinde Bulunması

Beşinci rivayet: İsmail es-süddî şöyle der: "**Eyyûb** (a.s) bu sözü, şu üç şeyden dolayı söylemiştir:

1) O iki adamın ona: "Şayet, gördüğümüz bu amelin Allah için olsaydı, sana isabet eden bu belâlar isabet etmezdi..." şeklindeki sözleri.

2) **Eyyûb (a.s)'ın** hanımının üç örüğü vardı. Derken onlardan birini tutup kesti ve onu sattı. İnsanlar ona, o örüğe mukabil ekmek ve et verdiler. Derken, hanımı **Eyyûb** (a.s)'a geldiğinde **Eyyûb** (a.s): "Bunu nereden aldın?" deyince, hanımı: "Ye, çünkü bu helâldir" dedi. Ertesi gün olunca, yiyecek namına hiçbir şey bulamadı, bunun üzerine ikinci örüğünü de sattı. Üçüncü gün de aynisini yaptı ve: "Ye, çünkü **bu helâldir**" dediğinde, **Eyyûb** (a.s): "Bana söylemediğin sürece yemiyeceğim" dedi. O da, bunun üzerine hadiseyi ona haber verdi. Ve bu iş, **Eyyûb** (a.s)'a, derecesini sadece Allah'ın bileceği bir biçimde, çok ağır geldi..."

Şu da ileri sürülmüştür: O, örüklerini şundan dolayı satmıştır: İblis, bu toplum içinde bir insanın kılığına girdi ve: "Şayet siz, **Eyyûb (a.s)'ın**, beldesinde kalmasına **müsaade ederseniz, ben ondaki hastalığın size de bulaşmasından endişelenirim.. Öyleyse onu, şehrin giriş kapısının dışına çıkartın..." dedi, sonra da sözüne devamla: "Onun hanımı sizin evlerinize girip çıkıyor, çalışıyor. Kocasıyla da temas** halindedir. Siz, kocasının hastalığının size de sirayet etmesinden **endişelenmiyor musunuz?" dedi. İşte bundan dolayı hanımını hiç kimse çalıştırmadı** da, o da örüklerini satıverdi.

3) Hanımı, **Eyyûb** (a.s)'a dediğini dediğinde, **Hz. Eyyûb** (a.s) işte bu şekilde duâ etti.

Altıncı rivayet: Şu da ileri sürülmüştür: Bir kurt, onun uyluğundan düştü. Bunun üzerine **Eyyûb** (a.s), o kurdu yerden alıp olduğu yere koyarak: "Muhakkak ki Cenâb-ı Hakk beni, senin için besin yapmıştır..." dedi. Bunun üzerine o kurt da ona: "Çok şiddetli birbiçimde ısırdı. İşte o esnada, **Hz. Eyyûb** (a.s) *"Ya Rabbî, bana dert gelip çattı..."* dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ ona: "Şayet Ben, sendeki her kılın dibine bir sabır koymasaydım, sen sabredemezdin" diye vahyetti.

İKİNCİ MESELE

Bu Kıssayı Mutezilenin Eleştirmesi

Bil ki Mutezile, bu kıssayı, aşağıdaki şekilde birkaç yönden tenkit etmiştir:

Cübbaî şöyle der: "Bazı cahil kimseler, Cenâb-ı Hakk'ın, **Eyyûb** (a.s.)'dan naklen *"Doğrusu şeytan beni yorgunluğa ve azâba uğrattı"* (Sâd, 41) şeklindeki ifâdesinden dolayı, **Hz. Eyyûb (a.s)'ın duçar** olduğu o hastalığın, Cenâb-ı Hakk'ın **İblis**'i ona musallat kılmasından dolayı, şeytanın bir işi olduğu kanaatine varmışlardır ki, bu, bir cehâlettir. Bu böyledir, çünkü bunun birinci sebebine gelince: Şayet **İblis**, hastalıkları, dertleri ve bunların zıddı olan sıhhati **vb. icada muktedir olsaydı, maddeleri yaratmak onun için gayet kolay olurdu. Durumu** böyle olan ise, ilâh olur!

İkinci olarak diyebiliriz ki: Allah Teâlâ, hem İblis'in hem de ordusunun, *"Zaten benim, sizin üzerinizde hiçbir hükmüm, nufuzum da yokdu. Yalnız ben sizi çağırdım, siz de bana hemen icabet ettiniz."* (İbrahim, 22) diyeceklerini haber vermiştir. Vacib olan, (kişiye düşen ise), **Vehb İbn Münebbih** (r.a.)'dan rivayet edilenlere müracaat etmek değil, Allahın haberini tasdik etmektir.

Tenkidin Tenkidi

Bil ki, bu itiraz tutarsızdır. Çünkü kıssada nakledilen, "Şeytanın, Hz. **Eyyûb**'un burun deliklerinden üflemesi ve böylece de, **Eyyûb** (a.s.)'ın kaşıntıya duçar olmasıdır. O halde daha siz, kendisinden bu kaşıntının meydana geldiği bu üflemeye kadir olan kimsenin, mutlaka maddeleri yaratmaya da kadir olması gerektiğini nereden çıkardınız? Bu, sadece bir tahakkûm ve yüklenmedir...

Cübbaî'nin, ayet-i kerimeyi delil getirmesi de zayıftır. Çünkü o, bu fiile ancak, Allah Teâlâ'nın, kendisini ondan men etmeyeceğini anladığında yönelir. Halbuki bu durum, kıssanın **İblis**'in Allah'dan izin isteyip, Allah'ın da ona bu hususta **müsaade** ettiğine delâlet ettiği gibi, sadece **Eyyûb** (a.s.) hakkında tahakkuk etmiştir. Durum böyle olunca da, bu nas ile bu kıssa arasında bir çelişki bulunmaz.

2) Mutezile şöyle demiştir: "**Eyyûb** (a.s.)'ın Cenâb-ı Hakk'dan sadece hususî işlerden dolayı talebte bulunduğuna dair rivayet edilen şey uzak bir şeydir. Çünkü, akıllarda yerleşmiş olan şey, kişinin tedavi olmasının makul bir davranış olması gibi o bu hususta Rabbinden talepte bulunması ve O'na yalvarıp yakarmasının da makul ve yerinde bu iş olduğudur." Binâenaleyh, kardeşlerinden, dostlarından ve ailesinden gördüğü tutumdan ötürü kederlendiğinde, Rabbinden talepte bulunması caiz olduğuna göre, kendisinden dolayı da Rabbinden talepte bulunması caizdir.

Şayet denirse ki: Allah Teâlâ'nın, **Eyyûb** (a.s.) "Benden hastalığını, ancak en son noktada gidermeni isteyeceksin..." diye talimat vermiş olması caiz değil midir?" denilirse biz deriz ki: Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, **Hz. Eyyûb** (a.s)'a, belli bir müddet o böyle bir belânın kendisine indirilmesinin, hiç şüphesiz hem kendisinin, hem de başkasının menfaatine olmasını bildirmesi durumunda söz konusu olabilir... İşte bundan dolayı, **Eyyûb** (a.s.), bu özel durum hususunda talepte bulunmanın bir manası olmayacağını, ama vakit gelip çattığında, bu işin hem devamının hem de sona ermesinin mümkün olduğu, böyle bir talepte bulunmasının mümkün olabileceğini anlamıştır.

3) Keza Mutezile demiştirki: "O hastalığın, kendisinden nefreti mûcib bir noktaya varıp dayanmış olması caiz değildir. Çünkü, yaptıkları tebliğin kabullenilmesinden nefret ettiren ve (usandıran) hastalıklar, peygamberler hakkında düşünülemez." İşte bu kıssa hakkında söylenilenlerin tamamı budur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Keşşâf Sahibi: şöyle der: Cenâb-ı Hakk'ın, إِنِّي مَسَّنِيَ الضُّرُّ ifâdesi, نادى ربّه انى مسنى الضر "Bana dert gelip çattı" diye seslendi" takdirindedir. Bunun başındaki elif-nûn maddesi, yâ, **kavl** manasını taşıdığı için, kesre ile **innî** şeklinde de okunmuştur. Dâd harfinin fethasıyla, **darr** kelimesi her hususdaki zarar; dâdın zammesiyle **durr** ise, kişinin nefsinde ki hastalık ve zayıflama gibi şeylerden meydana gelen zarar anlamındadır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Hz. Eyyûb (a.s), talebi çok nazikâne yapmıştır. Çünkü kendisinden, rahmeti ve acımayı iktizâ edecek şeylerle bahsetmiş, Rabbini ise, son derece merhametli olarak nitelemiş, gayesini de sarih olarak dile getirmemiştir. Buna göre şayet, "Şikâyette bulunması onun sabredici olmasına halel vermez mi?" denilirse, buna şu şekilde cevap verebiliriz: **Süfyân İbn Üyeyne** (r.h.) şöyle der: Kim Allah'a bir şikayette bulunursa, o, bu şikayeti hususunda Allah'ın kazâsına yargısına razı olduğu sürece, bu bir sabırsızlık sayılmaz. Çünkü, belâyı güzellikle karşılamak, sabrın şartı değildir. **Yakûb** (a.s.)'ın, *"Ben kederimi, mahzunluğumu yalnız Allah'a şikayet ediyorum"* (Yusuf, 86) şeklindeki sözünü duymadın mı?"

Erhamü'r-Râhimîn'in İzahı

Eyyûb (a.s)'ın وَأَنتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ *"Sen merhametlilerin en merhametlisisin"* **ifadesine gelince, Cenâb-ı Hakk'ın böyle olduğunun delili pekçok şeydir:**

1) Başkasına acıyan herkes, ona ya, dünyada medhu senâ edilmesi yahut ahirette mükâfaat elde etmesi arzusundan dolayı;yahut da, tabiatındaki rikkat duygusunu tatmin etmek için acır, İşte bu durumda, o acıyanın maksadı, kendisinden dolayı olmuş olur. Ama, Cenâb-ı Hakk'a gelince O, kullarına, bu tür şeylerden herhangi birisi olmaksızın ve bu acımadan dolayı kendisine herhangi bir övgü ve kemâl sıfatlarına dair de bir fazlalık yönelmeksizin, acır...

Binâenaleyh, işte bu sebeple Cenâb-ı Hak, *"erhamu'r-rahimin"* olur.

2) Başkasına acıyan herkesin bu merhameti, ancak Allah'ın rahmetinden kaynaklanmıştır. Çünkü başkasına bir yiyecek ya da bir ebise veren, yahut da ondan bir sıkıntıyı gideren kimseye gelince, şayet Cenâb-ı Hak, o yiyecekleri, o giyecekleri, o ilâçları ve o gıdaları yaratmamış olsaydı, hiçkimse bu şeyleri bir başkasına vermeye kadir olamazdı. Sonra yine bu atiyye ve bağış, o başkasına ulaştıktan sonra, şayet Cenâb-ı Hak, onu o kimsenin rahatlığına bir vesile bulmasaydı, bununla hiçbir fayda elde edilemezdi. Binâenaleyh, bu demektir ki, kulun rahmetinden önce, Allah'ın rahmeti mevcuttur ve, kulun rahmeti Allahın rahmetiyle içiçedir. Hatta insanların, birbirlerine karşı olan merhametleri, denizdeki bir damla gibidir. Binâenaleyh, Allah Teâlâ'nın, *"Erhamurrahimin"* olması gerekir.

3) Allah Teâlâ şayet, o kulunun kalbinde, bu tür sebep ve irâdeleri yaratmamış olsaydı, o zaman böyle bir fiilin o kuldan sudur etmesi imkânsız olurdu. Binâenaleyh, gerçekte merhamet eden o sebepleri yaratanın O olması itibariyle Hak Subhânehû olmuş olur. Böylece de Onun, *"Erhâmurrahimîn"* olduğu, yine sabit olmuş olur.

Rahmetle Şerler Nasıl Bağdaşır?

İmdi, eğer denirse ki: "Cenâb-ı Hak (c.c) dünyayı çeşitli âfetler, dertler, hastalıklar, elemler ile doldurup kesmek, kırıp geçirmek ve eziyyet vermek süretiyle canlıları birbirlerine musallat kılıp, üstelik onlardan herbirini, başkasının eleminden ve eziyyetinden müstağni ve uzak tutmaya da kadir olduğu halde, daha nasıl, "*erhamurrahimîn*" olabilir?" buna şöyle cevap verilir:

Allah'ın zarar verici olması, O'nun fayda verici olmasına aykırı değildir. Tam aksine O, hem zarar verici, hem de fayda vericidir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın zarar vermesi, (kendisinden) bir zorluğu def etmek için, fayda sağlaması, bir menfaati celbetmek elde etmek için değildir. Aksine O, yaptığından sorumlu tutulmayan bir zâttır.

Allah'ın Ona İcabeti

Cenâb-ı Hakk'ın, فَٱسْتَجَبْنَا لَهُ *"Biz de onun (duâsını) kabul etmiştik"* buyruğuna gelince bu, **Hz. Eyyûb (a.s)'ın,** Rabbine duâ etmiş olduğunu gösterir. Ancak ne var ki bu duânın, ondan, tıpkı: "Uygun görürsen, istersen, arzu edersen şöyle yapl.." denilmesi gibi tarîz yoluyla sadır olması mümkün olduğu gibi, her ne kadar edebe ve ayetin delâletine en uygun olanı birincisi ise de, bu duânın, sarâhet yoluyla olmuş olması da mümkündür.

Sonra, Allah Teâlâ, **Hz. Eyyûb**'un başına gelen o sıkıntıyı giderdiğini beyan etmiştir ki, bu da, onun, gerek bedeni gerekse halleri hususunda daha önceki durumuna döndürmüş, olmasını gerektirir.

Aile ve Mülkünün Kendisine İadesi

Yine Cenâb-ı Hak, ona, ehlini de iâde ettiğini beyân buyurmuştur ki, bu ifâdeye, ona nisbet edilen zevcesi, çocuğu ve bunun dışındakiler girer. Sonra bu hususta şu iki görüş ileri sürülmüştür:

1) **İbn Mesûd, İbn Abbas, Katâde, Mukâtil, Kelbî ve Kâ'b** (r.a)'a göre, **Allah Teâlâ, Hz. Eyyûb (a.s)'ın** ehlini, yani bizzât çoluk çocuğunu diriltmiştir.

2) **Leys** (r.a.), şunu rivayet etmiştir: **Mücahid, İkrime**'ye adam yollamış ve bu ayetin tefsirini ona sormuştu. Bunun üzerine **İkrime** de şöyle demiştir: "**Eyyûb** (a.s.)'a şöyle bir teklif yapılmıştı : Ahirette, senin ehlin sanadır. Binâenaleyh, istersen, onları sana bu dünyada hemen verebiliriz. İstersen, onlar ahirette senin olurlar, biz sana onların mislini dünyada da veririz. Bunun üzerine **Eyyûb** (a.s) "Onlar ahirette benim olsunlar" dedi. İşte bundan dolayı da ona, dünyada misli (benzeri) verildi" Birinci görüş daha uygundur. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, "*... hem ailesini, hem onlarla beraber daha bir mislini ona vermiştik...*" cümlesinin zahiri, Allah Teâlâ'nın, onları dünyada

yeniden verdiği ve onlarla birlikte, onların benzerlerini de ona verdiğini göstermektir.

Ayet-i kerime'deki, وَذِكْرَىٰ لِلْعَابِدِينَ *"ibâdet edenler için bir hatıra olmak üzere"* ifadesinde, bu hususta tefekkür edilsin ve böylece de bu hadise, âbidleri sabretmeye ve bunu sevabını Allah'dan ummaya sevkedici olsun diye, Allah Teâlâ'nın böyle yaptığına bir delâlet vardır. Bundan sadece âbitler yararlanacağı için, ayette hassaten âbitler zikredilmiştir.

★ ★
★

İsmail, İdris ve Zülkifl (a.s.)

وَإِسْمَٰعِيلَ وَإِدْرِيسَ وَذَا الْكِفْلِ كُلٌّ مِّنَ الصَّابِرِينَ ﴿٨٥﴾ وَأَدْخَلْنَاهُمْ فِي رَحْمَتِنَا ۖ إِنَّهُم مِّنَ الصَّالِحِينَ ﴿٨٦﴾

Yedinci Kıssa:

"İsmail'i, İdris'i de hatırla. Bunların herbiri de sabredenlerdendi. Onları da rahmetimizin içerisine soktuk. Onlar hakikaten salihlerdendi"

(Enbiya, 85-86).

Bil ki Allah Teâlâ, **Eyyûb** (a.s.)'ın sabrından ve sadece kendisine başvurmasından bahsedince, bunun peşinden işte bunları zikretmiştir. Çünkü bunlar da, çeşitli sıkıntılara, mihnetlere ve ibadete karşı sabredenlerdendi...

İsmail (a.s.)'a gelince o, kesilmeye boyun eğme; ziraat, ot, yeşillik ve hiçbir **meskun bulunmayan bir beldede kalma ve Kâ'be'yi yapma hususunda sabretmiştir.** İşte bundan dolayı, Allah Teâlâ, ona ikramda bulunmuş ve peygamberlerin sonuncusu olan **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i onun sulbünden getirmiştir. **İdris** (a.s.)'a gelince onun kıssası, **Meryem sûresinde geçmiştir. İbn Ömer** (r.a.) şöyle der: **Hz. İdris** kavmine, onları Allah'a davet edici olarak gönderilmişti. Ama onlar, diretip durunca Allah onları helâk etti. **İdris** (a.s.)'ı ise dördüncü semaya yükseltti.

Zülkifl'e gelince, bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu meselede şu iki bahis bulunmaktadır:

1) **Zeccâc** şöyle der: **kifl** kelimesi **Arapça'da, devenin** gerisine konulan kilim anlamına gelmektedir. Bu kelime yine pay, hisse anlamına gelir. Alimler, **Zülkifl**'e bu adın niçin verildiği hususunda ihtilaf etmiş ve şunları ileri sürmüşlerdir:

a) Muhakkik ulemanın görüşüne göre, onun zamanındaki peygamberlerin yaptığı işlerin ve onların mükâfatlarının bir kat fazlası ona verilmiş.

b) Bir rivayette **İbn Abbas** (r.a.) şöyle demiştir: "Allah, **İsrail Oğullarının** peygamberlerinden bir peygambere, mülkü ve nübüvveti vermişti. Sonra da ona, "Ben, senin canını almak istiyorum, binâenaleyh, mülkünü İsrailoğullarına ver! Her kim sana, sabaha kadar namaz kılmayı, gündüzün de oruç tutup onu bozmamayı insanlar arasında hükmedip de kızmamayı tekeffül ederse, mülkünü o kimseye ver" diye vahyetti. O peygamber de İsrailoğullarının arasına girip bu durumu onlara haber verdi. Bunun üzerine bir genç ayağa kalkarak: "Ben bunu sana tekeffül eder, üstlenirim" deyince, o: "Bu topluluk içinde, senden daha yaşlı olanlar var, sen otur!" dedi. Sonra da, ikinci ve üçüncü kez nidâ etti. Bunun üzerine bir adam kalktı ve: "Bu üç şeyi, ben sana tekeffül edebilirim" dedi. O da, ona mülkünü verdi. O adam da, taahhüt ettiği şeyleri, eksiksiz yerine getirdi. Derken, **İblis** ona haset etti. Tam kaylûle (öğle istirâhati) yapmak istediği bir zamanda onun yanına çıkıp geldi ve: "Benim hakkımı vermeyen, beni oyalayıp duran bir alacaklım var. Onu senin (hükmüne) çağırdım, ama o diretip gelmedi. Binâenaleyh, onu sana getirecek birisini benimle yolla" dedi. Bunun üzerine o da, onunla birlikte birisini saldı ve oturup beklemeye başladı. Derken, kaylûle zamanı geçti. Tekrar namaz kılmaya yönelerek, sabaha kadar namaz kıldı. Ertesi gün **İblis** yine, kaylûle zamanı ona gelerek: "Senden kendisi için müsade istediğim o adam, falanca yerdedir. Onu sana getirinceye kadar, buradan ayrılma dedi ve çekip gitti. O adam, yine beklemeye başladı. Derken, yine kaylûle zamanını geçirdi. Daha sonra **İblis** ona gelerek, ona "Kaçtı, yakalayamadım.." dedi... Yine bunun üzerine o adam, namaz kılmaya gitti ve sabaha kadar namaz kıldı. Derken **İblis**, ona geldi ve kendisini ona tanıtarak: "Allahın seni korumasından dolayı sana haset ettim. Böylece de, taahhüt ettiğin şeyleri hakkıyla yerine getirmeyesin diye, seni, verdiğin o sözden dışarı çıkarmak istedim..." dedi. Bunun üzerine Allah o zâta medh ve senâ etti, onu peygamber yaptı ve ona **Zülkifl** adını taktı. Bu izaha göre, ayetteki **kifl** kelimesiyle, "kefil olmak" mânası kastedilmiş olur.

c) **Mücahid** şöyle der: "**Elyesâ** (a.s.) yaşlanınca keşke ben hayattayken, nasıl muamele ettiğini görebilmem için, birisini insanlara halife yapıp bıraksam.." dedi, bunun üzerine insanları topladı ve: "Kim kabul ederse, onu üç şeyden kendine halef yapayım: Gece namaz kılar, gündüz oruç tutar ve kızmadan hüküm verir..." dedi. "**Hz. Ali** (k.v.) de, tıpkı **İbn Abbas** (r.a.)'ın, zikrettiği, **İblis**'in hareketlerini ve onun, o kimseye ardarda üç gün kaylûle yaptırmadığını zikretmiş ve şunu eklemiştir: "**Zülkifl**, üçüncü gün, kapıcıya şöyle der: Uyku beni iyice sıkıştırdı; binâenaleyh, uyuyabilmem için, hiçkimsenin kapıya yaklaşmasına müsade etme. Çünkü uyku hali beni iyice sıkıştırdı." Derken **İblis**, yine geldi. Ama, kapıcı ona müsade etmedi. Bunun üzerine **İblis**, evin bacasından içeri girdi ve oradan tutunarak indi. Kapıcı birden ne görsün, o kapıyı iç taraftan çalıyor!.. Bunun üzerine adam uyandı ve kapıcıya kızdı.

Kapıcı da: "Ama, onu ben içeri almadım" dedi. Adam kapıya yönelince,, ne görsün; kapı kilitli! **İblis**, bir ihtiyar kılığında, kendisiyle beraber evin içinde.. **İblis** ona: "Düşmanın kapıda dururken, sen uyuyacağını mı sandın?" deyince, o onu tanıdı ve: "**Sen İblis**'sin?!" dedi. Bunun üzerine o, "Evet, sen beni her hususta yorgun ve aciz bıraktın. Ben de seni kızdırmak için, bunları yaptım. Ama, Allah seni benden **korudu ve sana, Zülkifl adını verdi" dedi. Çünkü o şahıs, tekeffül ettiği şeyi hakkıyla yerine getirmişti...**"

İKİNCİ MESELE
Zülkifl (a.s.)'ın Nebi Olup Olmadığı

Ebu Musa el-Eşarî (r.a.) ve **Mücahid: "Zülkifl**, peygamber değildi, salih ve iyi bir kuldu" derlerken, **Hasan el-Basrî** ve ekseri ulema "O, peygamberlerdendi" demişlerdir. Bu görüş, şu sebeplerden dolayı daha evlâdır:

a) Zülkifl lafzının, lakab olması da isim olması da muhtemeldir. Doğruya en yakın olanı bunun bir mana ifade eden bir kelime olmasıdır. Çünkü ismi, mana ifade eden bir şeye hamletmek mümkün olduğunda, bu, onun lakab olmasından daha evlâdır. Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre şimdi biz diyoruz ki: "Kifl", nasib, pay ve **hisse** demektir. Görünen odur ki, Allah Teâlâ ona bu ismi, onu yüceltmek için vermiştir. Binâenaleyh, ayette geçen, "**kifl**"in, "mükâfaat hissesi ve sevâp payı" anlamında olması gerekir. Binâenaleyh, bu demektir ki, Allah ona bu ismi, hem ameli, hem de amelinin mükafaatı, başkasının amelinin ve mükâfaatının bir katı daha fazla **olduğu için vermiştir. Rivayet olunduğuna göre onun zamanında başka peygamberler de bulunuyordu. Peygamber olmayan ise, peygamberlerden üstün ve efdal olamaz.**

b) Allah Teâlâ onu, **İsmail** ve **İdris** (a.s.)'la birlikte zikretmiştir. Bundan maksadı **ise**, kendilerine uyulsun ve örnek olsunlar diye, kullarından üstün ve seçkin kimseleri tanıtmak ve hatırlatmaktır. Ki, işte bu da, onun peygamber olduğuna delâlet eder.

c) Bu süre, "Enbiya-Peygamberler" **sûresi** adını almıştır. Binânelayh, Allah **Teâlâ**'nın bu **sûrede** bahsettiği herkes, "nebî - peygamber" dir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
İki İsimli Nebiler

Bu ayette bahsedilen **Zülkifl**'in, **Zekeriya** (a.s.) olduğu ileri sürüldüğü gibi, bunun **Yûşa** ve **İlyâs** (a.s.) oldukları da ileri sürülmüştür. Daha sonra ulema şöyle demiştir: "Peygamberlerden beşini, Allah Teâlâ iki isimle adlandırmıştır: **İsrail-Yakûb, İlyâs-Zülkifl, İsâ-Mesih, Yunus-Zünnun ve Muhammed-Ahmed...**"

Cenâb-ı Hakk'ın كُلٌّ مِنَ الصَّابِرِينَ "*Bunların her biri de sabredenlerdi...*" buyruğuna **gelince bu, "Allah'ın emrini yerine getirmeye ve O'nun dinine yardım etme hususunda** çeşitli eziyetlere katlanmaya sabredenlerdi" demektir. Cenâb-ı Hakk'ın وَأَدْخَلْنَاهُمْ فِي رَحْمَتِنَا beyanı hakkında, **Mukatil**, buradaki rahmetin nübüvvet manasına geldiğini söylerken, diğerleri, "Hayır, bu kelime bütün iyi ve güzel işleri içine alır" demişlerdir.

★ ★

Sekizinci kıssa, **Yunus** (a.s)'ın Kıssasıdır:

وَذَا النُّونِ إِذ ذَّهَبَ مُغَاضِبًا فَظَنَّ أَن لَّن نَّقْدِرَ عَلَيْهِ فَنَادَىٰ فِي الظُّلُمَاتِ أَن لَّا إِلَٰهَ
إِلَّا أَنتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنتُ مِنَ الظَّالِمِينَ ﴿٨٧﴾ فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْغَمِّ
وَكَذَٰلِكَ نُنجِي الْمُؤْمِنِينَ ﴿٨٨﴾

"Zünnün'u (balığın arkadaşını) da hatırla. Hani o, öfkelenmiş olarak gitmişti de, bizim kendisini hiçbir zaman sıkıştırmayacağımızı sanmıştı. Derken o, karanlıklar içinde: "Senden başka hiçbir tanrı yoktur. Seni temin ederim. (Doğrusu ben haksızlık edenlerden oldum" diye niyaz etmişti. Bunun üzerine biz de onu kabul ettik, kendisini gamdan kurtardık. İşte biz, iman edenleri böyle kurtarırız"

(Enbiya, 87-88).

BİRİNCİ MESELE

Ayette bahsedilen **Zennûn**'un, Yunûs (a.s.) olduğunda ihtilâf yoktur. Çünkü, "nûn" balık demektir. Biz, biraz önce: "Bir isim, sırf bir lakab olma ile ve bir mana ifade edici olma arasında dönüp dolaştığında, onu mana ifade eden hususa hamletmenin daha evlâ olacağını" söylemiştik. Özellikle, bu vasfın ona uygun olmasının faydasını bildiğin zaman...

İKİNCİ MESELE

Yunus (a.s.)'ı Balığın Yutması

Alimler, **Hz. Yunus**, (a.s.)'ın, balığın karnına düşüşünün, peygamberlikten önce mi sonra mı olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir:

Birinci görüşe gelince, **Hz. Abbas** (r.a.) şöyle der: **Yunus** (a.s.) ve kavmi Filistin'de yaşıyorlardı. Derken bir kıral onlarla savaştı. Onlardan, dokuzbuçuk kabileyi, esir aldı, geriye ise, iki buçuk boy kaldı. Bunun üzerine Cenâb-ı Hakk, peygamber olan **Şuayb** (a.s.)'a: "Kıral Hezkıyal'a git ve ona, kuvvetli ve emin bir nebi göndermesini söyle. Çünkü ben, onların kalblerine, o peygamberle birlikte İsrailoğullarını salıvermeleri (fikrini) atacağım..." diye vahyetti. Bunun üzerine kıral, **Şuayb** (a.s.)'a, "Kimi? Hangisini? Çünkü, onun memleketinde beş peygamber bulunuyordu" dedi. **Şuayb** (a.s)'a: "**Yunus İbn Metta**'yı... Çünkü o, güçlü ve emin bir kimsedir" dedi. Kıral da, **Yunus** (a.s)'ı çağırdı ve ona, memleketi terkedip gitmesini emretti. Bunun üzerine **Yunus** (a.s): "Benim çıkmamı sana Allah mı emretti?" deyince, kıral: "Hayır" dedi. **Yunus** (a.s.): "Peki, O mu beni sana bildirdi?" deyince, kıral "Hayır" dedi. Bunun üzerine **Yunus** (a.s): "Burada benden başka peygamberler de var." dedi. Ama onları, **Yunus** (a.s)'ın üzerine ısrar ettiler.

Bunun üzerine de o, hem o kırala hem de kavmine kızarak çıkıp gitti. Derken Rûm denizine[18] geldi. Orada, bir gemi hazırlamış olan topluluk buldu. Onlarla birlikte o da bindi... Gemi, onları batıracak biçimde alabora olup, onlar da neredeyse boğulma noktasına gelince, gemiciler: "Burada, ya âsi bir adam, ya da kaçmış bir köle var. Çünkü gemi, rüzgar olmadan böyle yapmaz, burada mutlaka âsi bir kimse vardır. Biz, bu tür bir belâyla mübtelâ olduğumuz zaman adetimiz, kur'a çekmektir. kendisine kur'a çıkan kimseyi de, denize atarız... Elbette ki, tek bir kişinin boğulması, geminin batmasından daha hayırlıdır" dediler ve üçkez kur'a çektiler. Üçünde de kur'â **Yunus** (a.s.)'a isabet etti. Bunun üzerine **Yunus** (a.s.): "Âsi adam ve kaçkın köle benim!" dedi ve kendisini denize attı. Derken bir balık geldi ve onu yuttu. Bunun üzerine Allah Teâlâ balığa "Onun kılına dahi zarar verme. Çünkü Ben senin karnını onun için bir hapishane kıldım. Onu, sana yiyecek olsun diye vermedim" diye vahyetti. Daha sonra Cenâb-ı Hak onu, o balığın karnından kurtarınca, onu, geniş ve düz bir yere, tıpkı, üzerinde tüyü ve derisi bulunmayan yoluk bir civciv gibi atıverdi. Derken, Allah Teâlâ onun üzerine, kendisiyle gölgeleneceği, meyvesinden yiyip böylece de güçleneceği sâksız (gövdesiz) bir bitki bitirdi. O bitki kuruyunca, **Yunus** (a.s.) üzülmeye başladı. Bunun üzerine ona: "Yüzbine vaya daha fazlasına üzülmediğin halde, bir bitkiye mi üzülüyorsun? Çünkü sen, onlara gitmedin ve onların rahatlarını sağlamadın" denildi.

Sonra Allah Teâlâ ona vahyetti ve onlara gitmesini emretti: Derken, **Yunus** (a.s.), onlara doğru yollandı. Onların arazilerine vardı. Çünkü onlar, ondan fazla uzakta değillerdi. **Yunus** (a.s) onlara geldi ve kırallarına: "Allah Teâlâ, beni sana benimle İsrailoğullarını salıveresin diye gönderdi" dedi. Bunun üzerine onlar "Senin ne söylediğini anlayamadık. Eğer biz senin doğru söylediğini bilsek yaparız. Andolsun ki, biz size, memleketinizde geldik ve sizi esir aldık. Şayet, eğer durum senin dediğin gibi olsaydı, Allah bizi sizden mutlaka men eder, alıkordu..." dediler. Bunun üzerine **Yunus** (a.s.), üç gün onları buna davet ederek, dönüp dolaştı, ama onlar bunu kabul etmediler. Bunun üzerine Allah **Yunus** (a.s.)'a, "Onlara, eğer iman etmezseniz, size azab gelecek, de" diye vahyetti. **Yunus** (a.s.) da onlara tebligatta bulundu, ama onlar yine direttiler. Derken **Yunus** (a.s.), onların yanından ayrıldı. Onlar onu kaybedince de, yaptıklarına pişman oldular, onu aramaya koyuldular; ama, onu bulamadılar, Daha sonra da, hem kendi durumlarını hem de Yunus'un durumu, kendi dinlerinin alimlerine anlattılar.

Sonra alimler: "Bakın, onu şehirde arayın. Eğer orada ise, bahsettiği azabın inmesine dair herhangi bir şey yok, herhangi bir tehlike yok, demektir. Ama, çekip gitmişse, o zaman durum onun dediği gibidir." dediler. Derken onlar onu araştırmaya koyuldular. Onlara, onun, akşamleyin çekip gitmiş olduğu söylenildi. Onu bulma konusunda ümitsizliğe düşünce, şehrin kapısını kapadılar, oraya, ne sığırları ne de

18. Akdeniz (ç).

davarları giremedi. Anayı çocuğundan, memedeki sabîleri de analarından ayırdılar. Sonra da, sabah vaktini beklediler. Tanyeri ağarınca da, gökten azâb indiğini gördüler. Bunun üzerine, yakalarını paçalarını yırttılar, hamile kadınlar çocuklarını düşürdüler, çocuklar çığlık atmaya, davarlar ve sığırlar da böğürmeye başladılar. Derken, Allah Teâlâ onlardan o azabı kaldırdı. Bundan sonra da **Yunus** (a.s.)'a gittiler ve ona iman ettiler. Ve, İsrailoğullarını da onun yanına verdiler.

İşte bu görüşe göre, **Yunus**, (a.s.)'ın peygamberliği, balığın onu dışarı atmasından sonra olmuştur. Bu görüşün delili, Cenâb-ı Hakk'ın **Saffât sûresindeki**, *"İşte biz onu, kendisi de hasta olarak, açık bir yere bıraktık. Üzerinde sakı (gövdesi) olmayan bir bitki bitirdik. Onu yüz bine ve daha fazla insana peygamber gönderdik..."* (Saffat, 145-147) ayetleridir.

Bu görüş doğrultusundaki başka bir rivâyet de şöyledir:

Cebrâil (a.s.), **Yunus** (a.s.)'a **Ninova** halkına git ve onları, ilahî azabın kendilerine gelip çatmasıyla uyar ve korkut" dedi. Bunun üzerine **Yunus** (a.s.): "Bir hayvan bulayım..." deyince, **Cebrail** (a.s.), "Durum, bundan daha acil ve önemlidir" dedi. **Yunus** (a.s.)'da öfkelendi ve o gemiye çekip gitti." (Bu rivayete göre) kısssanın geri kalan kısmı, daha önce geçmiş olduğu gibidir... Derken, balık onu yuttu, onu Ninova'ya götürdü ve onu orada bıraktı.

Onun Balık Hadisesinden Sonra Nebi Olduğu

İkinci görüşe gelince, bu da şöyledir. Balık hadisesi, **Hz. Yunus** (a.s)'ın, **Ninova** halkını davetinden ve onlara, Allahın risâletini tebliğ etmesinden sonradır. Bunu ileri sürenler şöyle demişlerdir: "Onlar iman etmeyince, **Hz. Yunus** (a.s) onları azabla tehdit etti. Onları tehdit ettikten sonra azâb onlardan kalkınca, onların arasından öfkelenmiş olarak çıkıp gitti.

Bu görüşte olanlar, onun çıkıp gitmesi ve öfkelenmesinin sebebi hususunda da şunları söylemişlerdir:

1) **Hz. Yunus** (a.s) kendisinin yalan söylemiş olduğunu öne süren bir kavmin arasında bulunmaktan haya etmiştir.

2) Onların adeti, yalan söyleyeni öldürmekti.

3) **Yunus** (a.s.) gurûra kapıldı.

4) O azâb onlara inmediği için... Çekip gitti. Ulemanın ekserisi, balık kıssasının ve **Yunus** (a.s.)'ın kızarak gitmesinin, Cenâb-ı Hakk'ın onu onlara peygamber olarak göndermesinden ve azâbı onlardan kaldırmasından sonra olduğu kanaatindedirler.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Peygamber Yalan Söylemez

Peygamberlerin yalan söyleyebileceklerini ileri sürenler, bu ayetle birkaç yönden istidlâl etmişlerdir.

1) Müfessirlerin ekserisi, **Yunus** (a.s.)'ın Rabbine kızarak çekip gittiği kanaatindedirler. Bunun, **İbn, Mesûd, İbn Abbas, Hasan el-Basrî, Şa'bî, Said İbn Cübeyr** ve **Vehb**'in görüşü ile, **İbn Kuteybe** ve **Muhammed İbn Cerir**'in tercihi olduğu ileri sürülmüştür. Durum böyle olduğuna göre, onun Allah'a gücenmesinin günahların büyüğünden olması gerekir. Sonra, bu öfkelenmenin, Allah'a karşı olmadığı, tam aksine o kıral ve o kavme karşı olduğu farzedilse bile, bu yine de mahzurludur. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Sen Rabbinin hükmüne sabret. O balık sahibi gibi olma..."* (Kalem, 48) buyurmuştur. Bu da, **Yunus**'un bu tür hareketinin mahzurlu olmasını, gerektirir.

2) Cenâb-ı Hak, *"Bizim kendisini hiçbir zaman sıkıştırmayacağını sanmıştı"* buyurmuştur ki bu da, **Yunus** (a.s)'un, Allah'ın kudreti hususunda şüphe etmiş olmasını gerektirir.

3) **Yunus** (a.s): *"Doğrusu ben, zulm edenlerden oldum..."* demiştir. Halbuki, zulüm, kötü isimlerdendir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"İyi bilin ki, Allah'ın laneti zalimlerin üzerinedir..."* (Hud, 18) buyurmuştur.

4) Şayet, **Hz. Yunus** (a.s)'dan öyle bir günah sudûr etmeseydi, daha niçin Cenâb-ı Hak onu, balığın karnına atmak suretiyle cezalândırmış olsundu?...

5) Cenâb-ı Hak bir başka ayetinde, *"O kınanmış bir halde iken, kendisini hemen balık yutmuştu"* (Saffat, 142) buyurmuştur. مُلِيمٌ (mulimun), kınanmış, levmedilmiş kimse demektir. Böyle olan ise, günahkar demektir.

6) Cenâb-ı Hak, **Zünnun** *"(Balığın arkadaşı) gibi olma..."* (Kalem, 48) buyurmuştur. Eğer "balığın arkadaşı" günahkar olmasaydı, ona benzemekten nehyetmek caiz olmazdı. Yok eğer günahkâr ise, bu durumda maksat hasıl olmuş demektir.

7) Cenâb-ı Hak, *"O balık sahibi gibi olma..."* (Kalem, 48) ve *"Sen de ulûlazım peygamberleri gibi sabret"* (Ahkâf, 35) buyurmuştur. Binâenaleyh, **Yunus** (a.s)'un ulûlazım peygamberlerden olmaması gerekir. Halbuki **Musa** (a.s.), ulûlazım peygamberlerdendi. Ama (buna rağmen) Hz. Peygamber hep **Hz. Musa** (a.s) hakkında, "şayet imran oğlu (Musa) yaşasaydı, bana uymaktan başka bir şey yapamazdı" derken, **Yunus** (a.s.) hakkında da, *"Beni, Yunus İbn Mettâ'nın üzerine çıkarmayın"* buyurmuştur. Bu ise, ayetin tefsirinden hariç bir şeydir... (Bu rivayetle istidlâl edilemez.)

Bu sorulardan Birincisine şöyle cevap verebiliriz: Ayette, **Yunus** (a.s.)'ın kime kızdığına dair bir açıklama yoktur. Ancak ne var ki biz, Allahın peygamberinin, Rabbine öfkelenmesinin caiz olmayacağını kesinkes ona söylüyoruz. Çünkü bu, Allahın, emir

ve yasakların mâliki olduğunu bilmeyenlerin sıfatıdır. Allahı bilmeyen ise, nebi olması şöyle dursun, mümin bile olamaz. Bu kızgınlığın istidada veya nafileye racî bir durumla ilgili olduğu izahına gelince bu, peygamberler (a.s.)'ın makamının beri olduğu şeyler cinsindendir. Çünkü, Allah Teâlâ onlara bir şeyi emrettiğinde, onların o şeye muhalefet etmeleri caiz değildir. Zira Cenâb-ı Hak, *"Allah ve peygamberi bir işe hüküm ettiği zaman gerek mümin olan bir erkek, gerek mümin olan bir kadın için artık işlerinde kendilerine muhayyerlik yoktur"* (Ahzâb, 36) *"Öyle değil, Rabbine andolsun ki onlar aralarında kimi oraya, kimi buraya çekdikleri şeylerde seni hakem yapmadıkça ve verdiğin hükme tam bir teslimiyet göstermedikçe..."* (Nisa, 65) buyurmuştur. Binâenaleyh, onun istidadında bir muhalefet olmuş olsaydı, böyle bir kızgınlığın o peygamberlerden sudur etmesi caiz olmazdı... Bu kızgınlığın Allah'a karşı olmasının caiz olmadığı sabit olunca, o zaman, bundan kasd edilen, Hz. Yunus (a.s)'ın Allah'dan başkasına öfkelenerek çekip gitmiş olmasıdır. Galip olan ihtimal ise kendisinin emirlerine kendisinin emirlerine isyan eden kimselere kızmış olmasıdır. Binâenaleyh, muhtemeldir ki, o kavmine, ya kırala, ya da her ikisine birden öfkelenmiştir... Onun kavmi ile olan kızgınlık hali şöyle de olabiliri: Yunus (a.s.), onları terketmesiyle kavmini kızdırmış olabilir. Zira onlar Hz. Yunus (a.s)'ın kendilerini terketmesi durumunda başlarına azap ineceğinden endişe ediyorlardı. Nitekim bu kelimeyi Ebû Şeref, (Şaz kıraatlerden olarak), muğadiben yerine, muğdiben şeklinde okumuştur ki "kızdırmış, ıgdab etmiş olarak" anlamına gelir.

Sûal Sahibinin "Yunus (a.s)'ın kavmine öfkelenmesi de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"O balık sahibi gibi olma"* (Kalem, 48) **ayetinden dolayı mahzurludur" demesine gelince, biz** deriz ki: Biz, bunun mahzurlu olduğunu kabul etmiyoruz. Çünkü Allah Teâlâ, Hz. Yunus (a.s)'a, peygamberliğini onlara tebliğ etmesini emretmiş, fakat devamlı olarak onlarla beraber kalmasını emretmemiştir. Emrin zahiri ise, tekrârı gerektirmez. Binâenaleyh, onun onların arasından çekip gitmiş olması bir meziyet olmaz. Öfkelenmenin bir meziyet olduğunu da kabul etmiyoruz. Zira, bu ona daha önce yasaklanmadığına göre, o bunun caiz olduğunu zannetmiştir. Çünkü o bunu, ancak Allah için öfkelendiği, dinine bağlılık gösterdiği ve küfre ve onun müntesiplerine kızdığı için yapmıştır. Tam aksine, onun için evlâ olan, sabretmesi ve onlardan uzaklaşma hususunda Allahın müsadesini gözetmesi idi... İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"O balığın arkadaşı gibi olma..."* (Kalem, 48) buyurmuştur. Böylece Cenâb-ı Hak sanki, Hz. Muhammed (s.a.s.) için makamların en faziletlisini ve en yücesini istemiş ve dilemiş gibidir.

İkinci şüphelerine, yani Cenâb-ı Hakk'ın, *"bizim kendisini hiçbir zaman sıkıştırmayacağımızı sanmıştı"* buyruğuna tutunmalarına karşı cevap olarak da şöyle deriz: Allahın aciz olduğunu zanneden, kâfirdir. Bunu, herhangi bir mümine nisbet etmenin caiz olmıyacağında hiçbir ihtilaf yoktur. Öyleyse nasıl olur da bu, peygamberlere nisbet edilebilir? O halde burada, mutlaka bir yorum yapmak gerekir. Bu hususdaki yorumlar şunlardır:

1) Ayetteki فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ ifadesi, "Bizim onu sıkıştırıp bastıramıyacağımızı sandı" anlamındadır. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, اَللّٰهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ (Ankebût, 62), وَمَنْ قُدِرَ عَلَيْهِ (Talâk, 7) ve فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ... (Fecr, 16) ayetlerindeki K.D.R (قدر) maddesinin daraltılmak manasına gelmesi gibidir. Buna göre أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ ifadesinin manası, "Onu sıkıştırıp daraltamıyacağımızı.." şeklindedir.

Bil ki, bu tevîle göre ayet, bizim lehimize bir delil olmuş olur. Çünkü Yunus (a.s.), kendisinin muhayyer olduğunu, isterse orada kalacağını, isterse çekip gideceğini, Allah Teâlâ'nın, Yunus (a.s)'ın bu tercihi hususunda kendisini sıkıştırmayacağını sanmıştır. Allah nezdinde malûm olanı ise, uygun olanın, onun çekip gitmesini ertelemesi idi... İşte bu, Allah tarafından, onun bir masiyete yöneldiği için değil de çekip gittiği için, ona mazeret yerine geçecek olan şeyin açıklanmasıdır. Ancak ne var ki o, bu çekip gitmesinin öne alınması veya sona bırakılması, ertelenmesi caiz olan, mümkün olan bir şey olduğunu sanmıştır. Halbuki, daha evla olan bunun aksiydi.

2) Bu ifadenin teşbih kabilinden olmasıdır. Buna göre bu, "Onun durumu, Allahın emrini beklemeksizin, kavminden uzaklaşıp giden kimseyi sıkıştıramıyacağını zanneden kimsenin durumuna benzemiştir" demektir.

3) Ayetteki "kudret" maddesinin, "kadâ, hüküm", diye tefsir edilmesidir. Buna göre mana, "O, bizim ona, ağır hükümler koyamıyacağımızı sanmıştı..." şeklinde olmuş olur. Bu, Mücahid, **Katâde, Dahhâk** ve **Kelbî**'nin görüşü olup, **Avfî**'nin **İbn Abbas**'dan yaptığı rivayettir. Bu görüş, aynı zamanda **Ferra** ve **Zeccâc**'ın da görüşüdür. **Zeccâc** şöyle der: "**nakdire** kelimesi **nukaddire** manasındadır. Nitekim Arapça'da قَدَّرَ اللّٰهُ الشَّيْءَ قَدْراً وَقَدَّرَهُ تَقْدِيراً "Allah bir şeyi en güzel biçimde takdir etti" denebilir. Yani **kadere** ile **kaddere** aynı manaya kullanılır. Buna göre, ayetteki K.D.R. maddesi, "takdir manasındadır. Nitekim **Ömer İbn Abdilaziz** ve **Zührî**, nûnun dammesi, dalın şeddesi ve tefîl babından olarak **Len nukaddire** şeklinde okurlarken, **Ubeyd İbn Ömer**, meçhûl ve şeddeli olarak **len yukaddere; Yakûb** ise, şeddesiz ve meçhûl olarak **len yukdere**, şeklinde okumuştur.

Rivayet olunduğuna göre, **İbn Abbas** (r.a.), **Hz. Muâviye** (r.a.)'nın yanına varmış, bunun üzerine **Muâviye**: "Dün gece, Kur'ân'ın dalgaları bana vurdu... Ben de o dalgalar arasında boğulup kaldım; nefsim için, kurtuluşu ancak sana başvurmakda gördüm" dedi. **İbn Abbas**: "Mesele nedir?" deyince, o: "Allahın nebisi, Cenâb-ı Hakkın kendisine kadir olamıyacağını sanmıştır" deyince, **İbn Abbâs** (r.a.): "Ayetteki bu ifâde, "kudret" kökünden değil "kader" kökündendir" diye cevap verdi.

4) Bu ifade, "O, bizim bir şeyi yapmayacağımızı sandı..." anlamındadır. Çünkü, kudretle fiil arasında bir münasebet vardır. Binâenaleyh, bunlardan birini diğerinin yerine kullanmak, mecâz yapmak, uzak ihtimal değildir.

5) Bu, azarlama manasında bir soru olup, manası, "Bizim kendisine güç yetiremiyeceğimizi mi sanar?" şeklindedir. Bu, **İbn Zeyd**'den rivayet edilmiştir.

6) Bu hadisenin, **Yunus** (a.s.)'ın peygamber olmadan önce cereyan ettiğini söyleyenlere göre, böyle bir zan, peygaberlikten önce vuku bulmuş olur. Peygamber ve nebî olmayanlar hakkında, şeytanın vesvesesiyle onların vehmine böyle bir düşüncenin ârız olup, sonra da onların bunu hüccet ve burhanlarla reddetmiş olmaları uzak bir ihtimal değildir.

Onların, Cenâb-ı Hakkın, *"Doğrusu, ben zulm edenlerden oldum..."* ifadesine tutunarak ileri sürdükleri üçüncü şüpheye de şu şekilde cevap veririz: Biz bunu, eğer peygamberlikten önceki devreye hamledersek, bu hususta söylenecek herhangi bir söz bulunmaz. Yok eğer, bunu peygamberlikten sonraki devreye atfedersek, o zaman bir izah getirilmesi gerekir. Çünkü biz bunu, zahirine göre ele alacâk olursak, o zaman o peygamberin lanete müstehak olduğunu söylemek gerekir ki, bunu da hiçbir müslüman söyleyemez. Yorumlamak gerektiğine göre, iyisini yapabilme imkânı varken, daha iyisini yapmayı terketmiş olduğunda şüphe yoktur. İşte bu yönüyle bu, bir zulûm olmuş olur.

Dördüncü soruya da şu şekilde cevap veririz. Biz bunun bir cezâlandırma olduğunu kabul etmiyoruz. Çünkü peygamberlerin cezâlandırılmaları caiz değildir. Tam aksine bununla, sıkıntılara duçar edilerek imtihana çekilme kastedilmiştir. Ne var ki, pekçok müfessir, bir günahtan dolayı verilen her zararı, cezâ olarak vasfetmişlerdir.

Beşincisine de şu şekilde cevap veririz:

Ayetteki kınama, daha iyisini yapmamadan dolayıdır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Keşşâf Sahibi şöyle demiştir: "Ayetteki فِي الظُّلُمَاتِ ifâdesinin manası, (bunun çoğul olarak getirilmesi), balığın karnında, kesîf olan çok yoğun karanlıklar içinde..." şeklindedir. Bu, ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ (Bakara, 17) ayeti ile يُخْرِجُونَهُمْ مِنَ النُّورِ إِلَى الظُّلُمَاتِ (Bakara, 257) ayetlerindeki zulumat (karanlıklar) kelimesinin çoğul getirilmesi gibidir. Bu ifâdeden, "değişik ve çeşitli zulûmatlar" manasını çıkaranlar da vardır. Bu durumda sen bak, eğer **Hz. Yunus** (a.s) geceleyin nida etmişse, o zaman orada gecenin, denizin ve balığını karnının karanlıkları söz konusudur. Yok eğer, gündüzün nidâ etmişse, balığın bağırsaklarının karanlıkları da buna ilâve edilebilir. Yahut da, (diyebiliriz ki), **Yunus** (a.s)'u yutan balığı başta bir balık yutmuştur. Yahut da, balık, iyice denizin dibine dalınca, balığın üzerinde kalan deniz tabakaları, adeta zulmet üstüne zulmet olmuş olur. "**Yunus (a.s)**'ı yutan balık, yedi kat yerin dibine dalmıştır" diyenlerin görüşüne gelince, eğer bu husus (sahih) bir haberler sabit ise, bu konuda söylenecek bir söz yoktur. Yok, eğer bu, o nidanın karanlıklar içinde yapılmış olması sebebiyle dile getirilen bir görüş ise, bizim biraz önce söylediğimiz şey, buna gerek bırakmaz.

Onun Duasının Manası

Yunus (a.s.)'[illegible] أَنْ لاَ إِلٰهَ إِلاَّ şeklindeki sözüne gelince bu, ya, بِأَنَّهُ لاَ إِلٰهَ إِلاَّ أَنْتَ "Senden [illegible]yoktur..." diye" anlamındadır, yahutta bunun başındaki (en) edatı tefsiriyye [illegible] anlamındadır. Hz. Peygamber (s.a.s.), مَا مِنْ مَكْرُوبٍ يَدْعُوا بِهٰذا [illegible]ya uğrayan herhangi bir kimse bu duâyı yaparsa, ona[19] *mutlaka icabet edilir*"[illegible] buyurmuştur. **Hasan el-Basrî**'nin de şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Cenâb-ı Hak **Yunus** (a.s.)'ı, kendisini zalim olduğunu ikrar etmiş olması sebebiyle kurtarmıştır."

Ayetteki [illegible] ifadesine gelince, bu, **Hz. Yunus (a.s)**'ın, Cenâb-ı Hakkı, bütün [illegible] tenzih ettiğini gösterir. Âcizlik de, bir noksanlıktır. Binâenaleyh bu, Cenâb-ı [illegible] "*bizim kendisini hiçbir zaman sıkıştıramıyacağımızı sanmıştı...*" buyruğunda [illegible] (a.s.), O'nun aciz olduğunu zannetmemiş olduğuna delâlet eder. **Yunus** (a.s.) [illegible] demiştir. Çünkü bu ifadenin takdiri, "Allahım seni, bunu bir zulüm [illegible] veya intikam alma arzusuyla yahutta, beni bu balığın karnından kurtarmakta [illegible] olduğun için yapmış olmamdan tenzih ederim. Tam aksine sen bunu, ulûhiyyet [illegible] ve hikmetinin muktezâsı olarak yaptın..." şeklindedir.

Onun [illegible] إِنِّي كُنْتُ cümlesine gelince senin iznin olmaksızın kavmimden kaçmam [illegible] kendime zulmettim" demektir. Buna göre **Yunus** (a.s.), sanki şöyle demek [illegible] "Ben, zalimlerden oldum şimdiyse tevbe edip pişman olanlardanım. [illegible]leyh, bu sıkıntıyı benden kaldır!" Manasının böyle olduğuna, Cenâb-ı Hak[illegible] "*Bunun üzerine biz de onu kabul ettik...*" ifadesi delâlet etmektedir.

Burada [illegible]cek bir başka izah da şudur: **Hz. Yusuf** (a.s.), مِنَ الظَّالِمِينَ İfadesiyle, [illegible] Hakk'ı, rubûbiyyetini mükemmel olmasıyla nitelemiş, kendisini de إِنِّي كُنْتُ [illegible]iyyetin en zayıfı ve, rûbûbiyyetin hakkını edâda en kusurlusu olarak tavsif [illegible]. Bu kadar şey, **Mutenebbî**'nin de dediği gibi, bir şeyi istemek için kafidir.

وَفِي النَّفْسِ حَاجَاتٌ وَفِيكَ فَطَانَةٌ / بِسُكُوتِي كَلاَمٌ [illegible]

"*Benim [illegible]ihtiyaçlarım vardır, sende de anlayış ve zekâ! Benim o ihtiyaçlarımı söylememem [illegible]; asıl hitab ve konuşma odur işte!*" *Ümmü Seleme'nin kölesi Abdullah* [illegible], Hz. Peygamber (s.a.s.)'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: لَمَّا أَرَادَ اللّٰهُ حَبْسَ يُونُسَ عَلَيْهِ السَّلاَمُ أَوْحَى إِلَى الْحُوتِ أَنْ خُذْهُ وَلاَ تَخْدِشْ لَهُ [illegible] لَهُ عَظْماً "*Allah, Yunus (a.s.)'in hapsedilmesini murad edince, o balığa, "Onu tut yakala, ama tenine [illegible] yarma ve hiçbir kemiğini de kırma..." diye vahyetti.*" Balık da onu yakaladı ve onu, denizin ta dibine kadar indirdi. Bunun üzerine **Yunus** (a.s.), bir şeyler [illegible] ve kendi kendine: "Bu nedir acaba?" deyince, Allah Teâlâ ona:

---

(19) Benzeri [illegible] Tirmizî, Da'avât 81 (5/520).

"Bu, deniz hayvanlarının tesbihatıdır" diye vahyetti... Ve **Yunus**'a da: "O halde sen de tesbih et!" dedi: Melekler **Yunus**'un tesbihatını duydular ve onlar da aynisini söylediler...

Ayetteki وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْغَمِّ *"kendisini gamdan kurtardık..."* cümlesine gelince, bu "Hem balığın karnında olmadan, hemde hatasından [redacted] gelen kederinden onu kurtardık..." anlamındadır. "Bize dua [redacted] (a.s.)'ı hapsolma sıkıntısından kurtardığımız gibi, bizim yardımımızı [redacted] de كَذٰلِكَ نُنْجِي الْمُؤْمِنِينَ "İşte biz, iman edenleri de böyle kurtarırız..."

Sâ'd İbn Ebî Vakkas, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in *"Yunus [redacted] balığın karnındaki duâsı, "Lâ ilâhe illâ ente sübhâneke innî kuntü mine'z-zâlimîn" şeklindeydi Sıkıntıya düşmüş ve başı belâya duçar olmuş her müslüman [redacted] bu duayı yaparsa, Allah Teâlâ mutlaka onun duâsını kabul eder" buyurduğunu söylemiştir."*

Keşşâf Sahibi: şöyle der: "Bu kelime **(nunecciî), (nunci)** ve [redacted] şeklinde okunmuştur. Halbu ki nûn, cime idğam edilmez. Bunun doğrusunu ortaya koymak için çare arayıp, bunu فُعَّلَ (fu'ile) kalıbında kabul ederek, ifadeyi نُجِّيَ النَّجَاءُ (Nuccî'n-necâul-müminîne) şeklinde takdir edip, yâ harfini getirerek fiil masdarına isnâd edip, الْمُؤْمِنِينَ kelimesini de fiilin mastarı olan النَّجَاءُ ile [redacted] bu okuyuşu, apaçık bir zorlama ve işi yokuşa sürmedir."

★ ★
★

(20) (20) Tirmizî, Da'âvât, 82 (5/529).

Dokuzuncu kıssa, **Zekeriyyâ** (a.s)'ın kıssasıdır:

وَزَكَرِيَّآ إِذْ نَادَىٰ رَبَّهُۥ رَبِّ لَا تَذَرْنِى فَرْدًا وَأَنتَ خَيْرُ ٱلْوَٰرِثِينَ ﴿٨٩﴾ فَٱسْتَجَبْنَا لَهُۥ
وَوَهَبْنَا لَهُۥ يَحْيَىٰ وَأَصْلَحْنَا لَهُۥ زَوْجَهُۥٓ ۚ إِنَّهُمْ كَانُوا۟ يُسَٰرِعُونَ فِى
ٱلْخَيْرَٰتِ وَيَدْعُونَنَا رَغَبًا وَرَهَبًا ۖ وَكَانُوا۟ لَنَا خَٰشِعِينَ ﴿٩٠﴾

*"Zekeriyya'yı da an. Hani o, Rabbine, "Rabbim beni yalnız başıma bırakma. **Sen, varislerin en hayırlısısın" diye niyâz etmişti. Biz onun duâsını da kabul ettik** ve kendisine Yahya'yı ihsan ettik. Eşini de salih kıldık. Muhakkak ki bunlar, hayır işlerinde yarışırlar, umarak ve korkarak bize dua ederlerdi. Onlar bizim için derin saygı gösterenlerdi"*

(Enbiya, 89-90).

Zekeriyya (a.s)'ın Duası

Bil ki Allah Teâlâ **Zekeriyya** (a.s)'ın, kendisine yalnız kalma sıkıntısı dokunup, gerek dini gerekse dünyası hususunda kendisiyle ünsiyyet bulacak, kendisini destekleyecek ve ölümünden sonra yerine gelecek birisinin olmasını arzuladığı için, her ne kadar hem kendisinin hem de hanımının durumu, yaşlılık vb. şeyler sebebiyle âdeta böylesi bir şeyden külliyyen ümidi kesme noktasına dayanmış ise de Allah'a, buna kadir olduğunu bilerek samimi bir şekilde dua ettiğini ve yalvarıp yakardığını beyan etmiştir. **İbn Abbas** (r.a), **Zekeriyya** (a.s)'ın yaşının yüz, hanımının yaşının ise doksandokuz olduğunu söylemiştir.

Ayet-i Kerimedeki وَأَنتَ خَيْرُ ٱلْوَٰرِثِينَ *"Sen, varislerin en hayırlısısın"* cümlesi hakkında şu iki izah yapılabilir:

1) **Zekeriyya** (a.s) bunu, işlerin sonunun varıp Allah'a dayandığını bildiği için, bu işi çözsün diye, bütün duâlarında Rabbini övgü üslûbuyla zikretmiştir.

2) **Zekeriyya** (a.s) sanki, "Eğer, bana varis olacak birisini vermezsen, ben buna aldırmam, çünkü sen en hayırlı varissin" demek istemiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın فَٱسْتَجَبْنَا لَهُۥ *"Biz onun duasını kabul ettik"* ifadesine gelince, bu: "Biz, istediği için onun istediğini yerine getirdik" demektir. Bu ifade de, **Zekeriyya (a.s)'ı bir tazim ve yüceltme söz konusudur. İşte bundan dolayı ulemâ: "Kendisinde** ululama ve tazim olduğu için "icabet etmek", mükafattır" demişlerdir.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَوَهَبْنَا لَهُ يَحْيٰى *"ve kendisine Yahya'yı ihsan etmiştik"* beyanına gelince bu فَاسْتَجَبْنَا ifadesinin adeta bir tefsiri gibidir.

Eşinin Islah Edilmesinin Anlamı

وَأَصْلَحْنَا لَهُ زَوْجَهُ *"Eşini de salih kıldık"* cümlesinin tefsiri konusunda, şu üç açıklama yapılabilir:

1) "Cenâb-ı Hak hanımını, adete göre mania teşkil eden her şeyi ondan izâle etmek suretiyle, doğum yapmaya müsait ve uygun hale getirdi." Bu mana, kıssaya daha uygundur.

2) Allah Teâlâ onun, huyunu güzelleştirdi, ıslâh etti. Çünkü o daha önce kötü huyluydu, lisanı sertti ve **Zekeriyya** (a.s)'a da sıkıntı veriyordu. Cenâb-ı Hak da bunu, **Zekeriyya** (a.s)'a vermiş olduğu nimetler cümlesinden saymıştır.

3) Allah onu, dinde islâh edici kıldı. Çünkü onun dini bakımdan salih kılınması, **Hz. Zekeriyya (a.s)'ın** Allah'a davet edici olması konusunda, onun en büyük destekcilerinden olmuştur. Buna göre **Zekeriyya** (a.s), Rabbinden sanki, gerek **dinî** gerekse **dünyevî** hususlarda bütün çoluk çocuğunun yardımını talep etmiş gibidir. Bu da, sanki, zahire en yakın olan manalardan birisidir. Çünkü, "Allah, falancayı islâh etsin" denildiğinde, bu sözden umumi olarak, dinle ilgili olan husus anlaşılır.

Yahya (a.s)'ın Hediyye Edilmesi

Bil ki, ayet-i kerimedeki وَوَهَبْنَا لَهُ يَحْيٰى وَأَصْلَحْنَا لَهُ زَوْجَهُ ifadesi, vâv harfinin tartib ifade etmediğini göstermektedir. Çünkü, zevcin islahı, çocuğun verilmesinden öncedir. Ama ne var ki, Cenâb-ı Hak, bu hususu, ayetin lafzında sona bırakmıştır. Cenâb-ı Hak, söylediğimiz sözün şahidi ve misdakını da beyan buyurarak, إِنَّهُمْ كَانُوا يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ *"Muhakkakki bunlar, hayır işlerinde yarışırlardı"* açıklamıştır. Cenâb-ı Hak bununla **Zekeriyya** (a.s)'ı, çocuğunu ve hanımını kastetmiştir. Böylece de, Kendisinin onlara istediklerini verdiğini beyan etmiş ve onların örflerinde hayırlarda yarışma olduğu için, onları birbirleriyle desteklemiştir. Allah'a itaat uğrunda yarışmak, kişinin övülmesine sebep teşkil eden şeylerin en büyüklerindendir. Çünkü bu, tâata karşı, büyük bir hırs ve isteğin bulunduğuna delâlet eder.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَيَدْعُونَنَا رَغَباً وَرَهَباً *"umarak ve korkarak bize duâ ederlerdi"* buyruğuna gelince, bu ifadeler (**Rağben** ve **rehben**) şeklinde de okunmuştur. Bu ayet, O'nun tıpkı, *"ahiretden korkarak, Rabbinin rahmetini umarak"* (Zümer, 9) ayeti gibidir. Bu: "Onlar tâatlarına ve o tâattaki yarışlarına şu iki şeyi de eklemişlerdir:

1) Mükafaatını arzuladıkları ve cezâsından sakındıkları için, Allah'a sığınmak...

2) Huşû... Huşû, kalbte kökleşmiş olan korku, demektir. Binâenaleyh, huşû duyan da, günahtan korktuğu için, pekçok işe dalıp kaybolmayan sakınan kişi demektir.

Onuncu kıssa, **Meryem** (a.s)'ın kıssasıdır:

وَالَّتِيٓ أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهَا مِن رُّوحِنَا وَجَعَلْنَاهَا وَابْنَهَآ آيَةً لِّلْعَالَمِينَ ﴿٩١﴾

"Irzını koruyan o (kızı da) hatırla. Ki biz ona rûhumuzdan üflemiş, kendisini de oğlunu da alemlere ibret kılmıştık"

(Enbiya, 91).

Bil ki, ifadenin takdiri, "ırzını muhafaza eden kızı an" şeklindedir. Sonra bu hususta şu iki görüş ileri sürülmüştür:

1) **Hz. Meryem** (a.s): *"Bana hiçbir beşer dokunmadı, ben hayasız bir kadın da değilim"* (Meryem, 20) dediği gibi, ırzını helâl haram her şeyden, tamamiyle korumuştur.

2) **Cebrail** (a.s)'in üflemesinden. Çünkü, o **Cebrail** (a.s)'i tanımadan önce onu, gömleğinin yakasından men etmişti. Birincisi daha evlâdır, çünkü lafızdan anlaşılan da budur.

Ruh Nefhetmenin Manası

Cenâb-ı Hakk'ın فَنَفَخْنَا فِيهَا مِن رُّوحِنَا *"Ki biz ona ruhumuzdan üflemiş"* buyruğu ile ilgili olarak birisi şöyle diyebilir: Bedene rûh üflemek, onu diriltmek demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"O halde ben onun yaratılışını bitirdiğim, ona ruhumdan üflediğim zaman"* (Hicr, 29) buyurmuştu. Yani, "Ona hayat verdiğimde, dirilttiğimde" demektir.

Bunun böyle olduğu sabit olunca, Cenâb-ı Hakk'ın: *"Ki biz ona ruhumuzdan üflemiştik"* ifadesi, apaçık bir müşkillik arzetmiş olur. Çünkü bu ifade, **Meryem** (a.s)'ın, ihyâ edilip hayatiyete kavuşturulduğunu gösterir. Buna birkaç bakımdan cevap verebiliriz:

1) Bu: "Biz, o ruhu, **Meryem (a.s)'daki İsa** (a.s)'ya üfledik. Yani: "**İsa (a.s)'ı Meryem (a.s)**'ın karnında diriltik, hayat verdik" demektir. Nitekim, kaval çalan bir kimse: "Onun evinde kavala üfledim, kaval çaldım" manasında olmak üzere, "Falancanın evinde üfledim" der.

2) Bu: "**Meryem'e üfleme işini biz, ruhumuz vasıtasıyla yaptık**" demektir. Rûh, **Cebrail** (a.s)'dır. Çünkü **Cebrail** (a.s), **Meryem** (a.s)'ın yakasından üflemiş, o üfleme işi de onun, karnına varmıştır.

Meryem (a.s)'ın Kudrete Delil Olması

Sonra Cenâb-ı Hak, **Meryem** (a.s)'a tahsis ettiği mucizeleri en öz bir ifadeyle

beyan ederek, وَجَعَلْنَاهَا وَابْنَهَا آيَةً لِّلْعَالَمِينَ *"Kendisini de oğlunu da âlemlere delil kılmıştık"* buyurmuştur. **Meryem** (a.s)'in bir delil olması, pekçok yöndendir.

a) Herhangi bir erkek bulunmadan onda, hamileliğin zuhur etmesi. Böylece bu, örfün dışında kalan harikulâde bir ayet ve mucize olmuş olur.

b) Onun rızkını, meleklerin cennetten getirmesi. **Nitekim Zekeriyya** (a.s)'ın *"Bu sana nerden (geliyor?)" sorusuna o "Allah katından"* (Âl-i İmran, 37) **diye cevap vermiştir.**

c-d) **Hasan el-Basrî** şöyle der: "**Meryem** (a.s), hiçbir zaman meme emmemiş ve tıpkı, **Hz. İsa** (a.s)'ın konuştuğu gibi, o da çocuk iken konuşmuştur."

Hz. İsa (a.s)'ın, mucize oluş yönlerine gelince, bunun açıklaması daha önce geçmişti. Böylece Cenâb-ı Hak, bu ikisini, onlara hassaten vermiş olduğu mucize ve ibretler hususunda, insanlar için, düşünüp de bu sayede, kendisinin kudret ve hikmetine istidlâlde bulunabilecekleri bir ayet kılmış olduğunu beyan etmiştir. Buna göre şayet, "Tıpkı وَجَعَلْنَا الَّيْلَ وَالنَّهَارَ آيَتَيْنِ *"Geceyi ve gündüzü iki ayet kıldık"* (İsrâ, 12) buyurduğu gibi, bu ifade de, آيَةً (bir ayet) yerine آيَتَيْنِ (iki ayet) denilmeli değil miydi?" denilirse, biz deriz ki: Bu, onların ikisinin birden durumunun tek bir ayet ve mucize olmasından dolayıdır. Bu tekbir ayet de, **Hz. Meryem** (a.s)'ın, **Hz. İsa** (a.s)'ı babasız doğurmasıdır.

Kıssaları burada sona emiştir.

★ ★
★

Din Birliği

إِنَّ هَٰذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ ﴿٩٢﴾ وَتَقَطَّعُوا أَمْرَهُم بَيْنَهُمْ ۖ كُلٌّ إِلَيْنَا رَاجِعُونَ ﴿٩٣﴾

"Muhakkak ki, bu sizin ümmetiniz, tek bir ümmettir. Ben de sizin Rabbinizim. O halde, sadece bana kulluk edin. Fakat onlar aralarında, işlerinde parça parça oldular. Hepsi yine de ancak Bize döneceklerdir"

(Enbiya, 92-93).

Keşşâf Sahibi şöyle demiştir: "Ayetteki أُمَّةً (ümmet), sözü millet manasında olup, bu da, İslâm dinine bir işarettir. Buna göre mana, "İslâm dini üzerinde olmanız, gereken dininizdir. Ona, farklı değil, tek bir millet olarak işaret edilir. Ben de sizin tek ilâhınızım... O halde ancak bana ibadet ediniz" şeklinde olur." **Hasan el-Basrî,** أُمتكم kelimesini, هٰذِهِ kelimesinden bedel tutarak mansûb kılmış, أمة kelimesini haber

yaparak merfû okumuştur. Yine ondan, her ikisini de haber kabul ederek, merfû okuduğu yahutta ikincisi için, başka bir mübtedâ takdir ettiği de rivayet edilmiştir.

Tefrikanın Haramlığı

Canâb-ı Hakk'ın, وَتَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ *"Fakat Onlar aralarında, işlerinde parça parça oldular"* ifadesinin asıl anlamı وَتَقَطَّعْتُمْ siz aramızda, işlerimizde paramparça oldunuz" şeklindedir. Ancak ne var ki söz, "iltifat" sanatından dolayı, gâib sığasına çevrilmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, onların yaptıkları fesatları sonuna kadar nakletmiş, onlar nezdindeki bu işleri kınamış ve müslümanlara da "Falancaların irtikâb ettikleri cürmün büyüklüğüne bakmaz mısınız?" demiştir. Buna göre mana, "Onlar, dinlerini aralarında tıpkı, bir topluluğun ara yerdeki bir şeyi paramparça ederek dağıtıp, bir kısmını ötekine, bir kısmını da **berikisine pay** olarak vermeleri gibi, paramparça ettiler" şeklinde olur. Bu onların dinleri hususunda ihtilaf etmiş olduklarının ve muhtelif fırka ve gruplara ayrılmış olmalarının bir tasviridir.

Cenâb-ı Hakk'ın كُلٌّ إِلَيْنَا رَاجِعُونَ *"Hepsi yine de ancak Bize dönücülerdir"* buyruğuna gelince Allah bu muhtelif grupları er ya da geç Kendisine dönecekleri ve böylece de, kendilerini hesaba çekip yaptıklarının karşılığını vereceği vakasıyla tehdit etmiştir.

72 Fırka Hadisi

Hz. Peygamber (s.a.s)'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: *"İsrailoğulları, yetmişbir fırkaya ayrıldılar. Derken, yetmişi helâk olup birisi kurtuldu. Benim ümmetim de yetmişiki fırkaya ayrılacaktır. Böylece, yetmişbiri helâk olacak tek birisi kurtulacaktır"* Bunun üzerine ashâb, "Ey Allah'ın Resûlü! O kurtulan taife hangisidir?" dediklerinde de O: *"(Benim ve ashabımın yolundan ayrılmayan) cemaat cemaat cemaat!"* diye buyurdu. Böylece bu hadisle, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Muhakkak ki, bu sizin ümmetiniz"* buyruğu ile kasdedilen, O'nun bu sûrede beyan ettiği, tevhide ve nübüvvete sımsıkı sarılan cemaat olduğu Hz. Peygamber'in, kurtulan taife hakkındaki **"Cemâat"** sözüyle de, iman eden ümmete işarette bulunulduğu ortaya çıkmış olur. Aksi halde, "fırka-i nâciye" (kurtulan fırka)yı tarif için kullandığı **cemaat** sözü, manasız olmuş olur. Çünkü, hak olsun veya batıl olsun, bir şeye sımsıkı sarılan kimseler de, sayı itibariyle cemaattirler. Bazıları, bu haberin sıhhatini eleştirerek şöyle demişlerdir: Hz. Peygamber bu yetmişiki fırka ile, dinlerin **itikadî** temel meselelerini (itikad esaslarını) kastetmişse, bu dinler bu kadar sayıya baliğ olmaz. Yok eğer bununla, fürû meselelerini kastetmişse, bunlar bu sayıyı kat kat aşarlar. Bu hadisin tam aksinin de rivayet edildiği söylenilmiştir ki, bu da, tek bir fırka hariç diğerlerin tamamının kurtulacağı şeklindedir.

Cevap: Bu hadisten kastedilen, "ümmetim herhangi bir hususta ihtilaf edecek ve ayrılacak" şeklinde olup, burda o ümmetin diğer hususlarda, hadiste belirtilen sayıdan ne daha fazla ne de eksik olmayacak bir biçimde ihtilaf edeceğine bir delâlet yoktur.

Ahir Zaman, Yecûc ve Me'cûc

فَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا كُفْرَانَ لِسَعْيِهِ ۖ وَإِنَّا لَهُ كَاتِبُونَ ﴿٩٤﴾
وَحَرَامٌ عَلَىٰ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا أَنَّهُمْ لَا يَرْجِعُونَ ﴿٩٥﴾ حَتَّىٰ إِذَا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ وَمَأْجُوجُ
وَهُمْ مِنْ كُلِّ حَدَبٍ يَنْسِلُونَ ﴿٩٦﴾ وَاقْتَرَبَ الْوَعْدُ الْحَقُّ فَإِذَا هِيَ شَاخِصَةٌ
أَبْصَارُ الَّذِينَ كَفَرُوا يَا وَيْلَنَا قَدْ كُنَّا فِي غَفْلَةٍ مِنْ هَٰذَا بَلْ كُنَّا ظَالِمِينَ ﴿٩٧﴾

"O halde, kim mümin olarak iyi amellerden bir şey yaparsa, onun sa'yinin (karşılığı şükrân olacaktır), küfrân (ve mahrumiyet) değil. Biz onu hiç şüphesiz kaydetmekteyiz. Helâk ettiğimiz bir memleket (ahalisinin), hakikaten, (mahşere) dönmemeleri imkansızdır. Nihayet Ye'cûc ve Me'cûc (un seddi) açılıp da her tepeden saldıracakları ve gerçek va'd olan (kıyamet) yaklaştığı vakit işte o zaman o küfredenlerin gözleri hemen belerip kalacak, "Eyvah bizlere! Doğrusu biz bundan gaflet içinde idik... Hayır, hayır biz zalim kimselerdik!" diyeceklerdir"

(Enbiya, 94-97).

İşlerin Kaydedilmesi

Bil ki, Çenâb-ı Hak (c.c), daha önce ümmetin durumunu, onların paramparça olduklarını ve hepsinin de, sadece kendi emrinin geçerli olduğu yere döneceklerini beyan edince, bunun peşinden فَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا كُفْرَانَ لِسَعْيِهِ *"O halde, kim mümin olarak iyi amellerden bir şey yaparsa, onun sa'yinin (karşılığı şükran olacaktır). Küfran (ve mahrumiyet) değil"* ifadesini getirmiş, "mümin olma" ile "salih amelde bulunma" işini birlikte yapanların gayretlerinin inkâr edilmeyeceğini, yani amelinin mükafaatının batıl olmayacağını beyan buyurmuştur. Bu demektir ki, birinci ifadeye Allah'ı ve Resulullâh'ı bilip tasdik etmek, ikinci ifadeye de, emredilenleri yapmak, nehyedilenlerden sakınmak dahil olur. Bu ifade, tıpkı *"Kim de mümin olarak ahireti diler, onun için bir gayret ile çalışırsa, işte onların çalışmaları meşkûr (ve makbul) olur"* (İsra, 19) ayeti gibidir. O halde "küfrân" mükafattan mahrum olmayı, "şükür"de, mükafatın verilmesini temsil eden birer tabirdir. Ayetteki فَلَا كُفْرَانَ ifadesiyle, en son sınırı ifade etsin diye, cinsin nefyedilmesi kasd edilmiştir. Çünkü "mahiyet"in nefyedilmesi, o mahiyetin bütün fertlerinin nefyedilmesini de gerektirir.

Cenâb-ı Hakk'ın وَإِنَّا لَهُ كَاتِبُونَ buyruğu ile "Biz onun sa'yû gayretini

kaydetmekteyiz' manası kastedilmiştir. Bununla, "Kendisine karşılık ve mükafaat verelim diye, onu zaptedici ve koruyucularız" manasının kastedildiği de ileri sürülmüştür. Bunun, "Biz, ya Levhi mahfûza ya da kıyamet günü kendilerine sunulacak olan amel defterlerine yazmaktayız" manasında olduğu söylenmiştir ki, bununla, kulları Allah'ın taatine sımsıkı sarılmaya teşvik etmek kastedilmiştir.

Haram Burada Vacib Anlamındadır

Cenâb-ı Hakk'ın وَحَرَامٌ عَلَى قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا أَنَّهُمْ لَا يَرْجِعُونَ *"Helak ettiğimiz bir memleket (ahalisinin) hakikaten (mahşere) dönmeleri imkansızdır"* ifadesine gelince, bil ki وَحَرَامٌ kelimesi mutlaka mübteda olması gereken bir haberdir. Bu mübtedâ ise, ya Cenâb-ı Hakk'ın أَنَّهُمْ لَا يَرْجِعُونَ ifadesidir. Veyahut, başka bir şeydir. Birinci ihtimale gelince, kelamın takdiri "Oların dönmemeleri haram, yani imkansızdır" şeklinde olur. Onların dönmemeleri inkansız olunca da, dönmeleri vâcib ve zorunlu olmuş olur. Binâenaleyh, bu "dönme" ile, ya ahirette, ya da dünyaya dönmeleri kastedilmiş olur. Birincisine gelince, mana "Onların ahirette iken, hayata dönmeleri gerekli ve vacibtir" şeklinde olur ki bununla öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenlerin görüşünün ibtal edilmesi kastedilmiştir. Yukarda geçenleri özetlersek diyebiliriz ki, hiçkimsenin o sa'yü gayreti karşılıksız bırakılmayacaktır. Çünkü Cenâb-ı Hak o kimseye kıyamet gününde yaptıklarının karşılığını verecektir. Bu, Ebu Müslim İbn Bahr'in yaptığı açıklamadır. İkincisine gelince mana, "Onların dünyaya dönmeleri vacibtir" şeklinde olur. Ancak, malum olan ve bilinen, dünyaya dönmeyecekleri hususudur. İşte bu noktada müfessirler şu iki izahı yapmaktadırlar.

1) "Haram" kelimesi, bazan "vacib, gerekli" manasını ifade eder. Bunun bu manaya gelmesinin delili ise hem ayet, hem kullanış, hem de şiirdir. Ayetten delili Cenâb-ı Hakk'ın قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ أَنْ لَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا *"de ki: Gelin üzerinize Rabbinizin neleri gerekli kıldığını ben okuyayım: Ona hiçbir şeyi ortak kılmayın"* (En'âm, 151) ayetidir. Çünkü şirki terketmek ve şirk koşmamak haram değil, vacibtir. Şiirden delili ise, Hansâ'nın şu beyitidir:

وَإِنَّ حَرَاماً لَا أَرَى الدَّهْرَ بَاكِياً / عَلَى شَجْوِهِ إِلَّا بَكَيْتُ عَلَى عَمْرٍو

"Dehrin, hüznüne ağlamadığını gördüğüm vacib bir iş varsa, (o da şudur ki) Ben, Amr'a ağladım" Yani إِنْ وَاجِباً demektir. Kullanış bakımından delili ise şudur: İki zıddan birini, diğerinin adıyla isimlendirmek, meşhur ve yaygın bir mecâzdır. Bu Cenâb-ı Hakk'ın meselâ, وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا *"Bir kötülüğün karşılığı, onun gibi olan bir kötülüktür"* (Şûrâ, 40) ayetinde olduğu gibidir. Bunun böyle olduğu sabit olunca, o zaman ayet-i kerimenin ifade ettiği mana, "Helâk ettiğimiz bir belde ahalisinin dönmemeleri vacibtir" şeklinde olur.

Daha sonra alimler, bu "dönme"nin ne demek olduğu hususunda şu iki hususu zikretmişlerdir:

a) "Onlar, şirklerinden dönmeyecekler, ondan yüz çevirmeyecekler" Bu, **Mücahid ve Hasan el-Basrî'nin görüşüdür.**

b) "Onlar, dünyaya dönmeyecekler" Bu da, **Katâde ve Mukâtil'in** görüşüdür.

2) Ayetteki وَحَرَامٌ ifadesinin zahiri üzere bakılıp, لَا يَرْجِعُونَ ifadesindeki لَا nın tıpkı مَا مَنَعَكَ أَنْ لَا تَسْجُدَ *"Secde etmemen (i mûcib olan, secde etmek)den seni men eden neydi?"* (A'râf, 12) **ifadesindeki ma'nın zâid, sıla olması gibi, sıla (zâid) kabul** edilmesidir. Buna göre mana, "Helâk ettiğimiz belde ahalisinin dünyaya dönmeleri haramdır" şeklinde olur. Böylece de bu ayet tıpkı, *"Bunlar bir vasiyette bile bulunamazlar" (Hatta o vakit) ailelerine dahi dönecek değildirler"* (Yasin, 50) ayeti gibi olmuş olur. Yahut da mana, "Onların, şirk ve iman etmemekten dönmeleri haramdır" şeklinde olur. Bu, bir kısım müfessirin görüşüdür. Bütün bu manalar, biz Cenâb-ı Hakk'ın وَحَرَامٌ ifadesini, O'nun أَنَّهُمْ لَا يَرْجِعُونَ ifadesinin haberi kabul ettiğimizde söz konusudur. Ama bu ifadeyi, başka bir şeyin benzeri kabul ettiğimizde, kelamın takdiri وَحَرَامٌ عَلَى قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا ذَلِكَ "Helâk ettiğimiz durumda, bir şehir halkına bu haramdır" şeklinde olur. Bu takdirde ذَلِكَ "bu" ifadesi, bu önceki ayette bahsedilen, amel-i salih ve inkâr edilmeyen ve başlıksız bırakılmayan gayrete işaret olmuş olur. Daha sonra da, Cenâb-ı Hak bunun sebebini belirterek: "Çünkü onlar, küfürlerinden dönmeyeceklerdir. O halde bu daha nasıl haram ve imkansız olmaz?" buyurmuştur. Bu, kesre ile **innehüm** şeklinde okunmasına göredir. Fetha ile أَنَّهُمْ لَا يَرْجِعُونَ şeklinde okunması halinde de bu manaya hamledilmesi doğru olur.

Hatta Edatının Manası

Cenâb-ı Hakk'ın حَتَّى إِذَا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ وَمَأْجُوجُ وَهُمْ مِنْ كُلِّ حَدَبٍ يَنْسِلُونَ وَاقْتَرَبَ الْوَعْدُ الْحَقُّ فَإِذَا هِيَ شَاخِصَةٌ أَبْصَارُ الَّذِينَ كَفَرُوا *"Nihayet, Ye'cüd ve Mecûc (un seddi) açılıp da her tepeden saldıracakları ve gerçek va'd olan (kıyamet) yaklaştığı vakit, işte o zaman o küfredenlerin gözleri hemen belerip kalacak"* buyruğuna gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **Bu ifadenin başındaki حَتَّى (Hatta) edatı harâmun lafzına müteallıktır. Ebu Müslim İbn Bahr'ın yaptığı izaha göre mana: "Onların ahirete dönmeleri vacibtir. Hatta bu dönüşün kesinliği** nihayet Ye'cûc ve Me'cûc'un seddinin açılıp da, her tepeden saldırarak, gerçek va'd olan kıyametin yaklaşıp, küfredenlerin gözlerinin hemencecik bakmesi derecesine varıp dayanır" şeklinde olur. Bu da: 'Onlar, kıyamet meydanına ilk getirilecek kimseler olurlar" demektir. Buna göre **hatta** kelimesi **harâmun** lafzına taalluk ve onun son sınırı, (gayesi) olmuş olur. Ancak ne var ki bu, bir şeyin son noktasının yine kendi cinsinden olması kabilindendir. Bu, mesela senin دَخَلَ الْحَاجُّ حَتَّى الْمُشَاةُ "Hacılar girdi, hatta yaya olan hacılar bile" demen gibidir. O halde, buradaki **hatta** kendisinden sonra bir kelâmın nakledildiği **hattâ'dır.** Nakledilen kelâm ise, işte bu şart ve onun cezâsından meydana gelen cümledir ki ben bununla, "Nihayet, Ye'cûc ve Me'cûc'un seddi açılıp da... Gerçek va'd olan kıyamet yaklaştığında, işte o zaman küfredenlerin

gözleri belerip kalır" ifadesini kastediyorum. Halbuki bu, caiz değildir. Çünkü şart, dünya günlerinin sonunda; ceza ise kıyamet gününde tahakkuk edecektir. Halbuki, şart ve cezânın, mutlaka birbirlerine yakın olmaları gerekir. Biz deriz ki: Bu azıcık farklılık, yok hükmündedir, sayılmaz. Diğer açıklamalara göre mana, "Onların dönmelerinin imkansız oluşu, kıyamet kopuncaya kadar sürecektir" şeklinde olur.

İKİNCİ MESELE

Ayette geçen حَتَّى إِذَا فُتِحَتْ يَاجُوجُ وَمَاجُوجُ ifadesi, "**Ye'cûc** ve **Me'cûc**'un seddi **açıldığında**" manasındadır. Böylece, muzaf hazfedilmiş ve muzaf hazfedildiği için فُتِحَتْ fiiline müenneslik alâmeti olan ت harfi getirilmiştir. Çünkü, **Ye'cûc** ve **Me'cûc** kelimeleri, "iki kabile" anlamında olmak üzere, müennes iki kelimedirler. Kelamın takdirinin ...حَتَّى إِذَا فُتِحَتْ جِهَةُ يَاجُوجَ şeklinde olduğu da ileri sürülmüştür.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ye'cûc ve Me'cûc

Ye'cûc ve Me'cûc insan cinsinden olan iki kabiledir. Nitekim, "insanlar, on kısımdır. Bunlardan dokuzu, sed açıldığında meydana çıkacak olan Ye'cûc ve Me'cûc'dur" denilmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Allah'ın, doğrudan doğruya o seddi açacağı ileri sürüldüğü gibi, "Hayır, Allah Teâlâ yeryüzünü paramparça edince, yeryüzünün unsurlarındaki katılık ve sertlik zail olacak; işte bu durumda da sed açılıp çözülecek" denilmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın وَهُمْ مِنْ كُلِّ حَدَبٍ يَنْسِلُونَ *"Her tepeden saldıracaklar"* ifadesine gelince bu, söz arasında getirilen bir ara cümledir. Buna göre mana, "Ye'cûc ve Me'cûc'un seddi çözülüp hak olan va'd de yaklaştığında, kafirlerin gözleri belerir" şeklinde olur. **Hadeb** yerdeki çıkıntı demektir. Nitekim, **Hadebetu'l-ard** veya **hadebetu'z-zahr** yerdeki tepe,sırttaki çıkıntı, kambur" denilir. **İbn Abbas** (r.a), Cenâb-ı Hakk'ın, فَإِذَا هُم مِّنَ الْأَجْدَاثِ إِلَىٰ رَبِّهِمْ يَنسِلُونَ *"Artık bakarsın ki, onlar kabirlerinden (kalkıp) Rablerine doğru koşup gidiyorlar"* (Yasin, 51) buyruğunu nazar-ı dikkate alarak, مِنْ كُلِّ جَدَثٍ يَنْسِلُونَ **şeklinde de okumuştur. Sin'in dammesiyle yensülûn** şeklinde de okunmuştur. نَسَلَ (Nesele) ve عَسَلَ (Asele) kelimeleri, "hızlıca gitti koştu" anlamındadırlar. Sonra, bu ifadeyle ilgili şu iki açıklama yapılmıştır:

a) Müfessirlerin ekserisi, bu ifadenin başındaki هُمْ (hum) zamirinin, **Ye'cûc** ve **Me'cûc** lafızlarına râci olduğu kanaatindedirler.

b) **Mücahid ise, "bunun, bütün mükelleflere raci olduğunu" söylemiştir.** Yani, "O mükellefler, kabirlerinden, bulundukları her yerden çıkarlar ve hesap durağında, (meydanında) toplanırlar" demektir. En uygun olanı birincisidir. Aksi hade, nazm bozulur. Bir de, hadiste rivayet olunduğuna göre, Ye'cûc ve Me'cûc çoğaldığı zaman, mutlaka yayılacaklardır. Böylece de, her yüksek tepeden insanların karşısına çıkıp görüneceklerdir.

Cenâb-ı Hakk'ın وَاقْتَرَبَ الْوَعْدُ الْحَقُّ *"Ve gerçek va'd olan (kıyamet) yaklaştı"* beyanına gelince, bahsedilen bu va'din, kıyamet günü olduğunda şüphe yoktur.

İza Edatı Hakkında

Ayetteki فَإِذَا هِيَ **ifadesine gelince bil ki, buradaki iza** "mufâce'e ifade eden **iza** dır. böylece "va'd edilen zaman", **mecazî** olarak va'd olarak isimlendirilmiştir. **İza** harfi, cezâ makamında fâ yerine kullanılır. Bu mesela, إِذَا هُمْ يَقْنَطُونَ *"Bir de bakarsın ki, ümitsizliğe düşerler"* (Rum, 36) ayetinde böyledir. Ama, **iza** ile beraber **fâ da geldiğinde, cezâ'nın şart'a bağlanması hususunda adetâ yardımlaşırlar, böylece** de mana, kuvvetlenmiş olur. Binâenaleyh, şayet إِذَا هِيَ شَاخِصَةٌ veyahutta فَهِيَ شَاخِصَةٌ denilmiş olsaydı yine doğru olurdu.

Buradaki **(hiye)** lafzına gelince, nahivciler bu hususta şu üç izahı yapmışlardır:

a) Bu, **ebsar** kelimesine râcidir. Buna göre mana, "kafirlerin gözlerine gelince, onların gözleri belerir, dışarı fırlar" şeklinde olur. Böylece, önce, gözlere raci olacak zamir getirilmiş sonra da, zamirin mercii, zamir isim olarak getirilmiştir.

b) Bunun mübtedâ olması... Bunun yerine **huve** zamiri de getirilebilir. Buna göre, bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın إِنَّنِي أَنَا اللَّهُ *"Şüphesiz ki Ben, Allah'ım"* (Tâhâ, 14) ayeti gibidir. Keza فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ *"Şüphesiz ki, gözler kör olmaz"* (Hac, 46) ayeti de gözler. الْأَبْصَارُ kelimesi müennes olduğu için zamirin müennes olması caiz olduğu gibi, mübtedâ oluşundan dolayı müzekker olması da caizdir. Bu, **Ferrâ**'nın görüşüdür. **Sîbeveyh** ise, فَإِنَّ الْقِصَّةَ شَاخِصَةٌ "Bir de bakarsın ki hadise, gözlerinin belermesi şeklindedir" manasında olmak üzere, zamirin "kıssa" ya raci olduğunu söylemiştir. Yani, "şüphesiz ki hadise, kâfirlerin gözlerinin bu esnâda **belermesidir**" demektir. Buna göre, cümlenin manası, "Kıyamet koptuğundan, o kimsenin gözleri belerip, o günün şiddetinden ve korktukları şeyin tahakkuk etmesinden ötürü, neredeyse gözlerini kırpamazlar ve يَا وَيْلَنَا قَدْ كُنَّا فِي غَفْلَةٍ مِنْ هَذَا derler. Yani, "Dünyada, onu yalanladığımız ve, bu dirilmenin meydana gelmesi mümkün değildir" dediğimiz için, "Eyvan bizlere! Doğrusu biz bundan gaflet içinde idik. Doğrusu biz, o gafletimiz ve **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i yalanlayarak putlara tapmamız sebebiyle kendimize zulmetmişiz! (derler)" demektir. Bil ki, "Cenâb-ı Hakk'ın يَا وَيْلَنَا ifadesinden önceki tabiri يَقُولُونَ şeklinde olan bir hazf bulunmaktadır.

★ ★
★

Putlar ve Onlara Tapanlar Cehennemdedir

إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ أَنتُمْ لَهَا وَارِدُونَ ﴿٩٨﴾
لَوْ كَانَ هَٰؤُلَاءِ آلِهَةً مَّا وَرَدُوهَا وَكُلٌّ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٩٩﴾
لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَهُمْ فِيهَا لَا يَسْمَعُونَ ﴿١٠٠﴾

"Siz de, Allah'dan başka taptıklarınız da hiç şüphesiz ki cehennem odunusunuz... Siz, oraya gireceksiniz. Eğer onlar mabutlar olsalardı, oraya girmeyeceklerdi. Hepsi de orada ebedi kalıcıdırlar. Orada onlar için, inim inim inleme bulunur. Bunlar, orada da duymayacaklardır"

(Enbiya, 98-100).

Bil ki انكم ifadesi, **Mekke** müşriklerine ve putperestlere yöneltilen bir hitabtır.

İbnu'z-Zibe'râ'nın İddiası

Cenâb-ı Hakk'ın وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ *"Allah'tan başka taptıklarınız"* ifadesine gelince: Rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s), **Kureyş**'in ileri gelenleri **Hatîm**'de iken Mescid'e girdi. **Ka'be**'nin etrafında da, üçyüzaltmış put vardı. Derken, onların yanına oturdu. Kendisine **Nadr ibn el-Haris** sataşınca, Hz. Peygamber (s.a.s), onunla konuştu ve onu aciz bıraktı. Sonra da onlara: *"Siz de, Allah'ı bırakıp tapmakta olduklarınız da, hiç şüphesiz ki cehennem odunusunuz"*ayetini okudu. Derken, **Abdullah İbn ez-Ziba'râ** çıka geldi ve o Kureyşi, birbirleriyle fısıldaşarak konuşur bir vaziyette gördü. Bunun üzerine: "Hangi konuda böyle dalmış konuşuyorsunuz?" dedi. **Velid İbn Muğire** ona Hz. Peygamberin onlara söylediği sözü haber verdi. Bunun üzerine **Abdullah İbn ez-Ziba'râ:** "İyi biliniz, Allah'a yemin ederim ki, şayet ona rastlasaydım, onu sustururdum" dedi. **Kureyş** de, Hz. Peygamberi çağırdı. Derken, **İbnu'z-Ziba'râ**: "Bunu sen mi söyledin?" deyince, Hz. Peygamber: "**Evet**" diye cevap verdi. O, "Kabe'nin Rabbine yemin olsun ki, şimdi seni yendim" diyerek sözüne şöyle devam etti: "Yahudiler **Uzeyr**'e, Hristiyanlar, **İsa**'ya, Muleyhoğulları da meleklere tapmamışlar mıdır?" Sonra bu konuda şu iki rivayet nakledilmiştir.

Hz. Peygamber (a.s)'ın Cevabı

Birinci rivayet: Hz. Peygamber (s.a.s), bunun üzerine sustu. Cevap vermedi. Derken, Kureyş topluluğu buna güldü. İşte bunun üzerine de, *"Meryem oğlu bir mesel olarak (öne) atılınca, hemen senin kavmin bundan dolayı gülüyorlar. Dediler ki: "Bizim Tanrılarımız mı hayırlı, yoksa O mu?" Bunu sana başka bir maksatla değil,*

sırf münakaşa kasdıyla getirdiler. Daha doğrusu onlar, çok düşman bir kavimdir" (Zuhruf, 57-58) ayetiyle, **Hz. İsa** (a.s) ve melekler hakkında, *"Şüphe yok ki, kendileri hakkında bizden en güzel (bir seâdet) hükmü geçmiş olanlar"* (Enbiya, 101) ayeti nazil oldu. Bu, **İbn Abbas**'ın görüşüdür.

İkinci rivayet: Hz. Peygamber cevap verdi ve: "Hayır, onlar şeytanın emrettiği şeylere taptılar" dedi. Bunun üzerine de Cenâb-ı Allah, **Hz. Uzeyr**'i, **Mesih**'i ve melekleri kastederek: *"Şüphe yok ki, kendileri hakkında bizden en güzel (bir seâdet) hükmü geçmiş olanlar"* ayetini indirdi.

Bil ki **İbnu'z-Zeba'râ'nın** sorusu, aşağıdaki açılardan sakıt ve geçersizdir:

1) Cenâb-ı Hakk'ın, اِنَّكُمْ *"Siz de"* ifadesi, şifahi bir hitab olup Mekke müşriklerine karşı yapılmıştır ki, Mekke müşrikleri de sadece putlara tapıyorlardı. Bu muhataplar bakımından **İsa** ve **Uzeyr** (a.s) söz konusu değildir.

2) Hz. Paygamber ...وَمَنْ تَعْبُدُونَ "Taptığınız kimseler" şeklinde okumamış, tam aksine مَا تَعْبُدُونَ "taptığınız şeyler" şeklinde okumuştur. Halbuki **ma** kelimesi akıl sahiplerini içine almaz. Cenâb-ı Hakk'ın وَالسَّمَاءِ وَمَا بَنَاهَا (Şems, 5) ve لَآ أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ (Kâfirûn, 2) buyruklarındaki **mâ** lafızlarına gelince, bunlar "şey" manasına hamledilmişlerdir. bu ifadelerin, bu ayetteki benzeri olan ifade şekli ise, "Siz ve Allah'dan başka taptığınız şeyler" denilmesidir. Fakat "şey" lafzı, umûm ifade etmez. Binâenaleyh, **İbnu'z-Zibe'ra'nın böyle bir soru yöneltmesi anlamsız olmuş olur.**

3) Meleklere tapanlar, onların ilâh olduklarını iddia etmemişlerdir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Eğer onlar mabûtlar olsalardı, oraya girmeyeceklerdi"* buyurmuştur.

4) Farzedelim ki, umûmluk sözkonusu olsun. Ancak ne var ki bu umûmilik, bu zâtların günah ve masiyetlerden beri olup, Allah Teâlâ'nın da onlara her türlü ikrâmda bulunmayı vadetmiş olmasından dolayı -ki bu va'd'de Cenâb-ı Hakk'ın *"Şüphe yok ki kendileri hakkında bizden en güzel (bir seâdet) hükmü geçmiş olanlar, işte bunlar cehennemden uzaklaştırılmışlardır"* (Enbiya, 101) ifadesinden anlaşılmaktadadır-, **Melekler Hz. İsa (a.s) ve Hz. Uzeyr (a.s) hakkında aklî ve naklî delillerle tahsis edilmiştir.**

5) Hz. Peygamber'in, "Onlar, şeytanlara tapıyorlardı" şeklinde vermiş olduğu Cevaba gelince, bu durumda **ma** lafzı onları kapsamına almadığı, şeytanların akıllı oldukları ileri sürülecek olursa, Hz. Peygamber nasıl olmuş da bunu söylemiştir?" denilirse, biz deriz ki: Hz. Peygamber sanki "Şayet, sizin için bu ifadenin akıllıları da içine aldığı söz konusu ise, yine işte bu açıdan da sizin böyle bir sorunuz gereksizdir" demek istemiştir.

Ama **Hz. Peygamber** (s.a.s)'in, **İbnu'z-Ziba'râ** bu soruyu sorduğunda cevap verememiş olduğunun ileri sürülmesine gelince, bu yanlıştır. Çünkü, **Hz. Peygamber** (s.a.s), en azından müfessirlerin ileri sürdüğü bu cevapları verebilecek bir durumdaydı.

Zira Hz. Peygamber (s.a.s) hem dili hem de Kur'ân'ın tefsirini, onlardan daha iyi biliyordu. Binâenaleyh, daha nasıl peygamberden başkası böyle cevaplar verebilsin de, Peygamber (s.a.s) bunlardan hiçbir cevabı öne süremesin!

Buna göre eğer, "Bu görüşte olanlar, Hz. Peygamber'in Cenâb-ı Hak tarafından bir beyânın gelmesini beklemesinden dolayı sorduğunu söylemişlerdir" denilirse, biz deriz ki: Gerekli açıklamanın yapılmasının mümkün olduğu yerde, o hususta soruya cevap verilemedi şeklinde bir vehme düşülmesin diye, onun sükut etmesi doğru olmazdı. Bazı kimseler de, İbnu'z-Zibe'râ "Allah Teâlâ, o putperestler için cehennemde, taptıkları şeyin şekline benzeyen bir melek tasvir eder" demişler ve: "Böyle mâna vermemiz halinde ayet de, zahiri üzere kalmış olur" diyerek ilave etmişlerdir. Bil ki bu da, şu iki açıdan zayıftır.

a) Kureyş topluluğu o şekillere tapmamışlar, onlar ancak ateşte kendileriyle birlikte bulunmayan başka bir şeye tapmışlardır.

b) Meleğin, her ne kadar cehenneme girmesi mümkün olsa dahi, gerçekte ise cehennemin kütüğü olmaz... Çünkü, cehennemin kütüğü olmadıkları halde, cehennem bekçileri olan melekler, oraya girerler.

İKİNCİ MESELE

Putlarla Âbidlerinin Beraberliğinin İzahı

Onların, ilahlarıyla birlikte zikredilmelerinin hikmeti şunlardır:

1) Onlar, onlarla içiçe oldukları için, gam ve kederleri daima artacaktır. Çünkü onlar bu azâba, onlar sebebiyle duçar olmuşlardır. Düşmanın yüzüne bakmaksa, bir tür azâb kapısıdır.

2) O topluluk, o taptıkları şeylerin, ahirette kendilerinden azâbı savuşturma hususunda kendilerine şefaatçi olacaklarını zannedip düşünmüşlerdir. Binâenaleyh, durumun düşündüklerinin tersine olduğunu gördüklerinde hiçbir şey onları bu kadar öfkelendirmemiştir....

3) O tapılan şeylerin cehenneme atılmaları, kendilerine tapanlarla adeta alay etmek yerine geçmiş olur.

4) Tapılan o şeylerden taş veya demir olanların, kızdırılarak kendilerine tapanların gövdelerine yapıştırıldığı, kütükten olanların ise, kor haline getirilerek, onunla kendisine tapanlara azâb edileceği de söylenmiştir.

"Cehennem Odunu" Tabiri

Cenâb-ı Hakk'ın حَصَبُ جَهَنَّمَ *"Cehennem odunu"* ifadesine gelince, bununla onların cehenneme atılacakları kastedilmiştir. Böylece Allah, onları kendisiyle bir şeyin taşlandığı çakıl taşlarına benzetmiştir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak onları tıpkı bir çakıl taşının atılması gibi, cehenneme atınca teşbih yoluyla onları cehennemin kütükleri gibi addetmiştir. **Keşşaf Sahibi** şöyle der: **hasab** kelimesi "atmak" anlamındadır. Bu ifade, masdarla vasfetmek için, sâd harfinin sükunuyla, **hasb** şeklinde de

okunmuştur. Yine bu kelime harekeli ve sakin olarak hem tî hem de dâd harfiyle, **(Hatab)** ve **(Hadab)** şeklinde de okunmuştur.

Cenâb-ı Hakk'ın أَنْتُمْ لَهَا وَارِدُونَ *"Siz oraya gireceksiniz"* hitabına gelince bu ifadedeki **Lehâ** kelimesinde **lâm** edatının kullanılması bunun müteallakı (وَارِدُونَ) ndan önce gelmesinden dolayıdır. Nitekim sen أَنْتَ لِزَيْدٍ ضَارِبٌ "Sen, Zeyd'in dövenisin" dersin. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ (Mümin, 8) ve وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ (Mümin, 5) ayetleri gibidir. Buna göre ayetin manası, "sizler o cehenneme giricilersiniz, gireceksiniz" şeklinde olup bu da, "sizler mutlaka oraya gireceksiniz ve oradan kurtuluş çareniz yok" demektir.

Mabudun Cehenneme Girmesi Meselesi

Cenâb-ı Hakk'ın, لَوْ كَانَ هَٰؤُلَاءِ آلِهَةً مَا وَرَدُوهَا *"Eğer onlar mabutlar olsalardı, oraya girmeyeceklerdi"* ifadesine gelince, bil ki إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ hitabı, ihtiva ettiği **ma** lafzından dolayı putlara, bu söz ise içindeki هَٰؤُلَاءِ ifadesinden dolayı şeytanlara uygun düşen bir sözdür. Bununla hem şeytanların hem de putların kastedilmiş olmaları, tağlib üslûbu ile putlar hakkında akıllı varlıklar için kullanılan (هَٰؤُلَاءِ) zamirinin kullanılmış olması da muhtemeldir. Böylece **Allah Teâlâ**, cehenneme atılanların ilâh olamayacaklarına dikkat çekmiştir.

Burada şöyle bir soru sorulabilir: "Onun, *"Eğer onlar mabutlar olsalardı, oraya girmeyeceklerdi..."* Ancak ne var ki, onlar oraya girmişlerdi. O halde onlar, ilâh değillerdir!" şeklindeki sözü bir hüccettir. O bu hücceti, ya kendisi için, ya da başkaları için getirmiştir. Eğer bunu kendisi için getirmişse, bunun manası yoktur. Çünkü o, onların ilâh olamadıklarını zaten biliyordu. Yok eğer o, bunu başkası için getirip zikretmişse, o bu delili, ya kendisinin peygamber olduğunu tasdik edenlere, ya da yalanlayanlara getirmiştir. Eğer o bu delili, peygamberliğini doğrulayanlara getirmişse, böyle bir delil getirmeye gerek yok. Çünkü onun nübüvvetini tasdik eden hiç kimse, bu putların ulûhiyyetini söylememiştir. Yok, eğer o bu delilini, kendisinin nübüvvetini yalanlayanlara karşı getirmişse onu bu yalanlayanlar, ilâh kabul edilen o putların cehenneme gireceklerini kabul etmez, peygamberi de bu hususta yalanlar. Binâenaleyh, bu delilin getirilmesi, her hâlûkârda boşa gitmiş olur. Hem, o putların ilâh olduklarını söyleyenler, onların bu âlemin müdebbiri olduğuna inanmamışlardır. Aksi halde, deli olmaları gerekir. Tam aksine onların yıldızların heykelleri ve şefâat edenlerin timsalleri olduklarına inanmışlardır ki bu da, bunların cehenneme girmelerine mani değildir."

Buna şu şekilde cevap verilmiştir: Müfessirler şöyle demişlerdir: Bu ayetin manası, "Şayet onlar, yani o putlar gerçekte ilâh olsalardı onlar oraya onlara tapanlar o cehenneme girmezlerdi" şeklindedir.

Cenâb-ı Hak (c.c), o azabı şu üç şeyle vasfetmiştir:

a) Ebedî olma... Çünkü Allah *"Hepsi de orada ebedî kalıcıdırlar"* buyurmuştur. Yani, "Tapanlar da tapılanlar da." Bu, *"Siz de, Allah'dan başka taptıklarınız da hiç şüphesiz ki cehennem odunusunuz"* ayetinin tefsiridir...

b) Cenâb-ı Hakk'ın لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ *"Orada onlar için, inim inim inleme bulunur"* ayetinin ifade ettiği husus. **Hasan el-Basrî** şöyle der: "**Zefir**, hararet, sıcaklık demektir. Yani onlar, cehennemin alevi sebebiyle yükselirler. Yükselip de çıkacakları zehâbına kapıldıklarında, demir topuzlarla (başlarına) vurulur da, derinliği yetmiş yıl olan cehennemin dibine doğru yuvarlanırlar." **Halil** ise, "**Zefir**, kişinin göğsünü gam ve kederle doldurup, derin bir biçimde nefes vermesidir" demiştir. **Ebu Müslim** de şöyle der: لَهُمْ فِيهَا ifadesindeki لَهُمْ lafzı, azaba duçar olan herkesi içine olan, umûmi bir ifadedir." Buna göre biz deriz ki: Onlar için yani azâba duçar olan herkes için, başlarına gelen şeyin şiddetinden dolayı, bir "**zefir**" vardır. Cenâb-ı Hakk'ın وَهُمْ فِيهَا لَا يَسْمَعُونَ *"Bunlar orada da duymayacaklardır"* ifadesindeki هُمْ **hum** (bunlar) zamiri, tapılan putlara **racidir**. Yani, "O putlar, onların çığlıklarını ve şikayetlerini duyamazlar" demek olup, bu da, "Onlar onlara yardım edemezler" manasındadır. Bunun bir benzeri de, "Allah, duasını kabul etti" anlamında olmak üzere, سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَ "Allah kendisine hamdedeni duydu, yani hamdini kabul etti" ifadesidir.

c) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bunlar, orada da duymayacaklardır"* ayetinin ifade ettiği hususdur.

Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

1) Bu, **Ebu Müslim**'den de naklettiğimize göre, sadece putlara hamledilebilen bir ifadedir.

2) Bu, "**kâfirler**"e hamledilen bir ifadedir. Böyle olması halinde, bu da şu üç manaya gelebilir:

a) Kâfirler, azâblarını artırmak için, kör olarak haşredildikleri gibi, sağır olarak da haşredilirler.

b) Onlar, kendileri yararına olan şeyi duymazlar... Çünkü onlar ancak, azâb edilenlerin seslerini veyahutta, onlara azâb etmekle görevli meleklerin sözlerini duyarlar.

c) **İbn Mesûd** şöyle der: "Kâfirler, ateşten sandıklar için konurlar. O sandıklar da, başka sandık içine konur... Böylece de onlar, hiçbir şey duymazlar." Birinci izah, zayıftır. Çünkü cehennemlikler, cennetliklerin konuşmasını duyarlar. İşte bundan dolayı da, Cenâb-ı Hakk'ın Arâf sûresinde de bahsettiği gibi (Arat, 50), onlardan yardım talebinde bulunacaklardır.

★ ★
★

Cennetliklerin Karşılanması

إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنَىٰ أُولَٰئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ ﴿١٠١﴾
لَا يَسْمَعُونَ حَسِيسَهَا وَهُمْ فِي مَا اشْتَهَتْ أَنْفُسُهُمْ خَالِدُونَ ﴿١٠٢﴾ لَا يَحْزُنُهُمُ
الْفَزَعُ الْأَكْبَرُ وَتَتَلَقَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ هَٰذَا يَوْمُكُمُ الَّذِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ ﴿١٠٣﴾

"Şüphe yok ki kendileri hakkında bizden en güzel (bir seâdet) hükmü verilmiş olanlar, işte bunlar oradan (cehennemden) uzaklaştırılmışlardır. Bunlar gönüllerinin dilediği (nimetler) içinde, ebedi yaşarlarken, onun gizli sesini bile duymazlar. O en büyük korku bunları asla tasaya düşürmez. Bunları melekler karşılayarak: "İşte, size va'd olunan gününüz bu gündür" (derler)"

(Enbiyâ, 101-103).

Bil ki bazı kimseler, şunu iddia etmişlerdir: "**İbnu'z-Ziba'râ**, o soruyu **Hz. Peygamber** (s.a.s)'e yöneltince, **Hz. Peygamber** (s.a.s) susmuştu. Derken, Allah Teâlâ onun sorusunu cevaplandırmak için, bu ayeti indirdi. Çünkü bu ayet, o ayetten yapılmış olan bir istisnâ gibidir." Biz ise, bu görüşün yanlışlığını beyan ettik ve, **İbnu'z- Ziba'râ**'nın soru sormadığını onun sorusunu savuşturmak için bu ayetin inmesine gerek kalmadığını söyledik. Bunun böyle olduğu sabit olunca, burada geriye şu iki durum kalmaktadır.

1) Allah'ın âdetinin her ne zaman kâfirlerin ikâb ve cezâsından bahsetse, onun hemen peşinden iyi kulların mükafatın beyânını getirmesi şeklinde olduğunu söylenmesidir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, o ayetin hemen peşinden, bu ayeti getirmiştir. Binâenaleyh bu demektir ki bu ayet, bütün müminler hakkında umûmi bir ifadedir.

2) Bu ayet, **İbnu'z-Ziba'râ**'nın sorusunu savuşturma hususunda bir tekid gibi olsun diye, bu hadise hakkında inmiştir. Sonra, "Nazar-ı dikkate alınan şey, sebebin hususiyeti değil, lafzın umûmi olmasıdır" diyenler -ki doğrusu da budur- bu ayeti umûmiliği üzere bırakmışlardır. Binâenaleyh, melekler, Hz. İsa ve Uzeyr (a.s) da, bu ayetin kapsamına girmiş olurlar, ayet sırf onlara tahsis edilmemiş olur. "Nazar-ı dikkate alınan sebebin hususiliğidir" diyenler ise, Cenâb-ı Hakk'ın bu ayetteki إِنَّ الَّذِينَ... ifadesini, sadece bunlara tahsis etmişlerdir.

Hüsnâ Kelimesinin İzahı

Ayetteki سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنَىٰ "*... kendileri için bizden en güzel (bir seâdet) geçmiş*

olanlar" ifadesine hakkında **Keşşaf Sahibi** şöyle der: "**Hüsnâ**, üstün haslet ve özellik demektir. **Hüsnâ** kelimesi **Ahsen** kelimesinin müennesi olup, ya seâdet ve mutluluk ya mükafaatın müjdelenmesi, veyahutta tâata muvaffak kılmak anlamındadır." Netice olarak diyebiliriz ki: "Afv"ın olacağını kabul edenler, ayetteki bu kelimeyi "afvın va'dedilmesi", kabul etmeyenler ise, "mükafatın va'dedilmesi" manasında almışlardır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak (c.c), onların mükafaatlarının durumuna dair şu beş şeyi açıklamıştır.

1) Cenâb-ı Hakk'ın أُولَٰئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ *"İşte bunlar, oradan (cehennemden) uzaklaştırılmışlardır"* ayetinin ifade ettiği hususdur. Binâenaleyh, afvın olacağını söyleyenler, ayete, "onlar o cehennemden çıkarılacaklardır" manasını vererek, mananın bu şekilde olduğuna dair de şu iki hücceti getirmişlerdir.

a) Cenâb-ı Hak, *"Sizden hiçbiriniz müstesna olmamak üzere, mutlaka oraya uğrayacaktır"* (Meryem, 71) buyurmuş, **vürud**'un, yani cehenneme girmenin olacağını bildirmiştir. Böylece, bu ifade bu ayetle bahsedilen uzaklaştırmanın oradan, yani cehennemden olacağına delâlet eder.

b) Bir şeyi bir şeyden uzaklaştırmak ancak o iki şey birbirine yakın olduğunda söylenebilir. Çünkü onlar, şayet birbirlerinden uzak olsalardı, onlardan birini diğerinden uzaklaştırmak, imkansız olurdu. Çünkü, hasılı tahsil muhaldir.

Kadi Abdu'l-Cebbâr, ilk maddenin yanlış olduğuna şu şekilde delil getirmiştir.

a) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Şüphe yok ki kendileri hakkında bizden en güzel (bir seâdet) hükmü verilmiş olanlar"* ifadesi onların mükafaatlarının va'dedilmesinin dünyada tahakkuk etmiş olmasını gerektirir. Halbuki, doğru olsa bile bu, cehennemden çıkarılan kimsenin vasfı ve durumu değildir.

b) Allah Teâlâ, *"İşte bunlar, oradan (cehennemden) uzaklaştırılmışlardır"* buyurmuştur. O halde ayetin ifade ettiği bu manaya cehennemde olan kimse nasıl dahil olabilir?

c) Cenâb-ı Hakk'ın, *"onun gizli sesini bile duymazlar"* ifadesiyle, *"O en büyük korku bunları asla tasaya düşürmez"* ifadeleri buna manidir.

Kadi'nin birinci görüşüne şu şekilde cevap veririz: Cenâb-ı Hakk'ın, *"Şüphe yok ki kendileri hakkında bizden en güzel (bir seâdet) hükmü verilmiş olanlar"* ifadesinden kastedilenin, "onlara mükafaat va'dinin daha önce geçmiş olması" olduğunu kabul etmiyoruz. Ayetteki **hüsnâ**'dan muradın, kendilerine daha önce afvın va'dedilmiş olması hususu olduğu niçin caiz olmasın? Biz, ayetteki **hüsnâ**'dan muradın, önceden mükâfaatın va'dedilmiş olması olduğunu kabul edelim. Ancak ne var ki siz niçin, mükafaat va'dedilmesini cehennemden çıkarılan kimsenin durumuna uygun düşmeyeceğini söylediniz? Çünkü bize göre "ihbât-ı amel" geçersizdir.

Dolayısıyla mükafaatı ve cezâyı hak etme, bir arada düşünülebilir.

İkincisine de şu şekilde cevap verebiliriz: Biz, Cenâb-ı Hakk'ın *"İşte bunlar oradan (cehennemden) uzaklaştırılmışlardır"* ifadesinin, zahirine göre manalandırılmasının ancak ateşte olan kimse hakkında düşünülebileceğini beyan etmiştik.

Üçüncüsüne de "Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onun gizli sesini bile duymazlar"* ifadesinin cehennemden çıktıktan sonraki duruma tahsis edilmiş olduğunu" söyleyerek cevap veririz.

Kıyamet Müminleri Korkutmaz

Cenâb-ı Hakk'ın لَا يَحْزُنُهُمُ الْفَزَعُ الْأَكْبَرُ *"O en büyük korku bunları asla tasaya düşürmez"* ifadesine gelince, "büyük korku", kâfirlere yapılan azâbtır. Bu, mefhûm-ı muhâlifiyle, onları en küçük korkunun mahzûn etmesini iktizâ eder... Binâenaleyh, eğer bu manaya delâlet etmese bile, en azından bu, bunun yokluğuna değil varlığına delâlet eder. Cenâb-ı Hakk'ın, *"İşte bunlar oradan (cehennemden) uzaklaştırılmışlardır"* ifadesini tefsiri hususunda ikinci izah da şudur: *"Şüphe yok ki kendileri hakkında bizden en güzel (bir seâdet) hükmü verilmiş olanlar"* ifadesiyle, bu kimselerin cehenneme girmeyecekleri ve oraya asla yaklaşmayacakları murad edilmiştir. Bu izaha göre, "Bütün insanlar cehenneme girecekler, sonra da çıkarılıp cennete gönderilecekler" diyenlerin görüşü batıl olmuş olur. Çünkü bu ayet, buna manidir. Bu durumda, bu ayette Cenâb-ı Hakk'ın وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا (Meryem, 71) ayetini birleştirmek gerekir. Ki bu da, daha önce geçmişti.

Cehennemin Sesini Duymazlar

2) Cenâb-ı Hakk'ın, لَا يَسْمَعُونَ حَسِيسَهَا *"Onun gizli sesini bile duymazlar"* ayetinin ifade ettiği husustur. **Hasis** kelimesi, hissedilen ve duyulan ses fısıltı demektir. Bu hususta şu iki soru sorulabilir:

a) Onların, o cehennemin fısıltısını dahi duymamakla müjdelenmeleri ne demektir? Çünkü onlar, onu duysalardı bile, durumları değişmezdi... Biz deriz ki: Bununla, onların o cehennemden alabildiğine uzak olmaları kastedilmiştir. Çünkü o cehenneme girmeyen, fakat oraya yaklaşan bazan oranın fısıltısını (sesini) duyabilir.

b) Cennet ehli, cehennemdekileri göreceklerine göre nasıl olur da cehennemin sesini duymazlar?

Cevab: Biz bunu te'kid manasına **hamlettiğimizde** bu soru ortadan kalkar.

Hoşlandıkları Her Şeyi Bulurlar

3) Hak Teâlâ'nın وَهُمْ فِيمَا اشْتَهَتْ أَنْفُسُهُمْ خَالِدُونَ *"Bunlar gönüllerinin dilediği* (nimetler) içinde ebedi *yaşarlar"* ayetinin ifade ettiği husus... Şehvet, nefsin lezzeti arzu etmesi demektir. Buna göre mana, "Cennetin nimetleri ebedidir" şeklinde olur.

Arifler şöyle demişlerdir: "Nefislerin şehveti vardır. Kalblerin şehveti vardır. Ruhların şehveti (arzuları) vardır." **Cüneyd-i Bağdadî** şöyle der: "Allahın inayeti, işin bidayetinde geçtiği halde velayet işin sonunda zuhur eder."

4) Hak Teâlâ'nın لَا يَحْزُنُهُمُ الْفَزَعُ الْأَكْبَرُ *"O en büyük korku bunları asla tasaya düşürmez"* ayetinin ifade ettiği husus... Bu konuda şu izahlar yapılmıştır:

a) "O en büyük korku, sûra son üfleyiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Sûra" üfleneceği gün, Allah'ın dilediklerî müstesnâ, göklerde kim var, yerde kim varsa, dehşetle korkmuştur"* (Neml, 87) buyurmuştur.

b) Bu, ölümdür. Âlimler şöyle demişlerdir: "Cennetlikler cennete, cehennemlikler de cehennemde karar kılınca, Cenâb-ı Hak **Cibril**'i beraberinde güzel bir koç şeklindeki ölümle birlikte gönderir ve her iki tarafa, "Bunu, tanıyor musunuz?" der. Onlar da, "Hayır, deyince Cenâb-ı Hak, "Bu ölümdür" der. Sonra da onu kurban ederek, "Ey cennet ehli, ebedisiniz, artık ölüm yok!" diye seslenir. Cehennemliklere de böyle der." Bu iddiayı ileri süren şahıs, Ayetteki *"O en büyük korku bunları asla tasaya düşürmez"* ifadesi, *"Bunlar, gönüllerinin dilediği (nimetler) içinde ebedî yaşarlar"* ifadesinden sonra gelmiştir. Binâenaleyh bu iki ifadenin mutlaka birbiriyle ilgisi olması gerekir. **Ebedîliğe**, ters düşen en büyük korku, ölümdür" diye istidlâlde bulunmuştur.

c) Sa'id b. Cübeyr şöyle der, "Bu korku, cehennemin (kapılarının) cehennemlikler üzerine artık tamamen kapanması demektir. Onlar, işte bundan ötürü büyük korkuyu duyarlar." **Kâdî Abdulcebbâr** "Bu hususta evlâ olan,görüldüğü zaman cehennemden duyulan korkudur. Çünkü bundan büyük korku yoktur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, bunun o kimseleri üzmeyeceğini bildirdiğine göre, mü'min kimsenin kıyametin dehşetlerinden emin olduğu söylenebilir" demiştir. Ama bu görüş zayıftır. Çünkü cehennemin azabları derece derecedir. Mesela kâfirlerin azabı, fâsıkların azabından daha şiddetlidir. Binâenaleyh azab farklı farklı olduğuna göre bundan dolayı olan korkunun dereceleri de farklı farklı olur. Bu sebeble, en büyük korkunun onlar için olmadığını söylemek, onların cehennemden korkmamaları manasına gelmez.

5) Hak Teâlâ'nın وَتَتَلَقَّاهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ هٰذَا يَوْمُكُمُ الَّذِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ *"Bunları melekler karşılayarak: "Size vadolunan gün işte bugündür!"* ayetinin ifade ettiği husus... **Dahhâk** "Bunlar onların amellerini ve sözlerini yazan, "hafaza melekleri"dir ve işte bu melekler, o kimselere müjde vererek "size va'dolunan gününüz işte bu gündür!" derler" demektir.

★ ★
★

Göklerin Dürülmesi

يَوْمَ نَطْوِي السَّمَاءَ كَطَيِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِ كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُّعِيدُهُ ۚ وَعْدًا عَلَيْنَا ۚ إِنَّا
كُنَّا فَاعِلِينَ ﴿١٠٤﴾ وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِن بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ
الصَّالِحُونَ ﴿١٠٥﴾ إِنَّ فِي هَٰذَا لَبَلَاغًا لِّقَوْمٍ عَابِدِينَ ﴿١٠٦﴾ وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ ﴿١٠٧﴾

"Gün gelecek Biz göğü, kitabların sahifesini dürüp büker gibi düreceğiz. İlk yaratışa nasıl başladıksa, üzerimize gerçek bir va'd olarak, yine onu iade edeceğiz. Gerçekte fâil Biziz. Andolsun, Tevrat'tan sonra Zebur'da da, 'Arz'a ancak salih kullarım mirascı olur" diye yazdık. Şüphe yok ki bu (Kur'ân) da âbidler için, (umduklarına ulaşma yolları) vardır"

(Enbiya, 104-107).

Bil ki ayetin takdiri ya: "Göğü büküp dürdüğümüz gün, o en büyük korku onları tasaya düşürmez" şeklindedir, yahut da: "Göğün dürüp büktüğümüz gün, melekler onları karşılar" şeklindedir. Ayetteki fiil, mechûl olarak تُطْوَى السَّمَاءُ "Göğün dürüldüğü (gün) şeklinde de okunmuştur.

Sicil Kelimesi

Yine "sicil" kelimesi, "Utüll", vezninde, سُجُلّ **sücüll** şeklinde ve "**delv**" vezninde, سَجْل şeklinde de okunmuştur. Bu kelimenin kesre ile okunduğu da rivayet edilmiştir. "**Sicil**"in ne demek olduğu hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür.

Birinci görüş: Bu üzerine yazı yazılan kağıt tomarının adıdır. "**Kitab**" kelimesinin aslı, tıpkı "**binâ**" lafzı gibi masdar olup, sonra mektup (yazılı şey) manasına kullanılmıştır. Kitab kelimesini ayette, cemi olarak "kütûb" şeklinde okuyanlara göre, bunun manası "mektûbât" (yazılmış şeyler) dir. Bu da "o kitabta yazılmış olan pek çok şeyden ötürü" demek olur. Buna göre sicilin kitablar için dürülmesinin manası sicilin o yazıyı örtmesi ve o yazıyı gözlemesidir. Çünkü tayy (dürme) açıp ortaya koyma demek olan "neşr"in zıddıdır. Buna göre mana, "Biz semâyı, tıpkı üzerine yazı yazılan tomar gibi dürüp bükeriz" demek olur.

İkinci görüş: Sicil kağıt tomarı manasına gelmez. Bu sadede, **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "**Sicil**, kendisine götürüldüğünde insanoğlunun kitablarını (amel defterlerini) dürüp kaldıran meleğin adıdır." Bu görüş, **Hz. Ali**'den de rivayet edilmiştir. **Ebul Cevzâ, İbn Abbas** (r.a)'nın: "Bu **Hz. Peygamber** (s.a.s)'in katiblerinden birisinin adıdır" dediğini de rivayet etmiştir. Ama bu pek tuhaf bir görüştür. Çünkü **Hz.**

Peygamber (s.a.s)'in katibleri meşhurdur ve onlar içinde bu isimde birisi yoktur. **Zeccâc** ise: "Bu, **Habeşce**'de, "adam" manasınadır" demiştir. Bütün bu izahlara göre, bu tıpkı كَطَيِّ زَيْدٍ الْكِتَابَ "Zeydin kitabı dürmesi gibi" denilmesine benzer. O halde لِلْكُتُبِ ifadesindeki lâm tıpkı رَدِفَ لَكُمْ (Neml, 72) ayetindeki lâm gibi zâiddir. Biz "'"**Sicil**" ile, kağıt tomarı manası kastedilmiştir" dediğimizde, masdar olan "tayy" kelimesi mef'ülüne muzaaf olmuş ve fâili ise hasfedilmiş olur. Buna göre ifadenin takdiri: "Dürenin, tomarı dürmesi gibi" şeklindedir. Bu son görüş, çoğu alimlerin görüşüdür.

İlk Yaratılış Gibi Diriliş

Ayetteki كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ *"İlk yaratışa nasıl başladıksa, yine onu iâde* edeceğiz" ifadesi ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **Ferrâ** şöyle der: "Cümle لِلْكُتُبِ kelimesi ile tamamlanmıştır Söze yeniden başlanarak كَمَا بَدَأْنَا buyurulmuştur. Bazıları da şöyle demişlerdir: Cenâb-ı Hak, *"Bunları melekler karşılayarak, "İşte size vadedilen gün bu gündür!"* buyurunca, peşisıra, *"O gün, Biz göğü, kitabların sahifesini dürüp büker gibi düreceğiz"* buyurmuş ve böylece "o günü", bu şekilde anlatmış, daha sonra da "o günü" bir başka özelliği ile anlatarak, *"İlk yaratışa nasıl başladıksa, yine onu ifade edeceğiz"* buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE **Keşşâf Sahibi** (r.h) şöyle der: "Ayetteki أَوَّلَ خَلْقٍ ifadesi نُعِيدُهُ ifadesini tefsir edip, ortaya koyduğu mahzûf bir نُعِيدُ filinin mef'ûlüdür (yani bir **işitğaldir**). Kâf (مَا) edatı yüzünden amel etmekten alıkonulmuştur. Buna göre mana, yeniden yaratmayı doğrudan yaratmaya (ilk yaratmaya) benzeterek, 'Biz, tıpkı ilk yarattığımız gibi, yine onu iade ederiz" şeklinde olmuş olur. Eğer sen, "Bu ifadede halk (yaratma) kelimesinin hikmeti nedir?" dersen, ben derim ki: "Bu tıpkı, adamların ilkini murad ederek, جَاءَنِي زَيْدٌ أَوَّلَ رَجُلٍ "Bana gelen ilk adam Zeyd'dir" demen gibidir. Fakat **sen, adamların tek tek anlatılmasını (zikredilmesini) kastederek, bu ifadedeki "racül"** kelimesini, hem müfret, hem nekire olarak getirebilirsin. İşte tıpkı bunun gibi ayetteki أَوَّلَ خَلْقٍ ifadesi "mahlûkatın ilki" manasında, أَوَّلَ الْخَلْقِ tekdirindedir. Çünkü **"halk"** kelimesi cemi yapılmayan bir masdardır.

Dirilişin Mahiyeti

ÜÇÜNCÜ MESELE Alimler, bu **"iâde"**nin nasıl olacağı hususunda ihtilaf etmiş olup bazıları şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, maddelerin parçalarını birbirinden ayırır, ama onları tamamen yok etmez. Sonra o parçaları yeniden biraraya getirir. İşte iâde (tekrar yaratma) budur." Bazı alimler de şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, maddeleri (cisimleri) tamamen yok eder. Sonra onları aynen yeniden yaratır. Bu ayet, işte bu son görüşe delâlet eder. Çünkü Cenâb-ı Hak, "iâde"yi, ilk yaratışa benzetmiştir. Binâenaleyh

İlk yaratış, dağılmış parçaların biraraya getirilmesi olmayıp, aksine yok iken var ediş demek olunca, "iâde"de de durumun aynı olması gerekir. "Birinci görüşü savunanlar, hem Hak Teâlâ'nın, *"Gökler de O'nun sağ elinde (toplanıp) dürülmüşlerdir"* (zümer, 67) ayetiyle ki bu göklerin dürülü olarak (o zaman da) var olacağını göstermektedir, hem de *"O gün yer, bir başka yere değiştirilecektir"* (İbrahim, 48) ayetiyle istidlâl etmişlerdir. Bu ayet de, yeryüzünün parçalarının mevcud olduğuna ancak başka bir şekle dönüştüğüne delâlet eder.

Ayetteki وَعْداً عَلَيْنَا *"Üzerimizde bir va'd olarak"* ifadesi ile ilgili olarak şu iki açıklama yapılmıştır:

a) **"Va'd"** kelimesi burada, te'kid için olan **mefûl-i mutlaktır.** çünkü نُعِيدُهُ *"onu yine iâde edeceğiz"* ifadesi, iâde etmeyi bir va'ddir.

b) Bundan murad, Allah Teâlâ'nın meydana geleceğini bildiği şeyin, meydana gelmesi vâcib (kaçınılmaz) olduğu halde, "Bunu haber vermek ve ilmimizin bunun meydana geleceğini bilmesi sebebi ile, bu bize haktır, vâcibtir" manasıdır.

Daha sonra Cenâb-ı Allah إِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ *"Gerçekte fail Biziz"* buyurarak, bunu gerçekleştireceğini bildirmiştir. Bu, "Biz bunu hiç şüphesiz yapacağız" demek olup, bahsedilen va'di te'kid eden bir ifadedir.

Hak Teâlâ'nın وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ *"Celalim hakkı için, Zikr'den sonra Zebur'da da yazdık"* ifadesi ile ilgili birkaç mesele vardır:

Zübûr Kelimesinin Manası

BİRİNCİ MESELE

Hamza, ze harfinin zammesi ile bunu **"zübûr"** şeklinde okurken, diğerleri fetha ile **"zebûr"** şeklinde okumuşlardır ki bu ikinci okuyuşa göre, kelime **"mezbûr"** (yazılmış) manasınadır. Tıpkı "halûb" ve "rakûb" kelimelerinin ism-i mefûl manası ifade etmesi gibi... "Kitabı yazdım" manasında, زَبَرْتُ الْكِتَابَ denilir. Kelimeyi, **ze**'nin zammesi ile **"zübûr"** şeklinde okunuşu, tıpkı **"kışr-kuşûr"** (kışrlar) kelimelerinde olduğu gibi, **"zibr"**in çoğuludur. Her iki kıraata göre mana aynıdır. Çünkü "zibr" de "kitab" demektir.

İKİNCİ MESELE

Ayetteki **"zebûr"** ve **"zikr"**in ne manaya geldiği hususunda şu izahlar yapılmıştır.

a) **Sa'id b. Cübeyr, Mücahid, Kelbî, Mukâtil** ve **İbn Zeyd**'e göre: **"Zebûr,** indirilmiş **(semavî)** kitablar: **zikir** ise gökte bulunan ümmü'l-kitâb (kitabların anası, özü) olan kitâb, yani **Levh-i mahfuz"** demektir. Çünkü bu kitabda, olacak herşey kaydedilmiştir. Buna melekler açısından, bu isim verilmiştir. Peygamberlere gönderilen kitablar o kitabtan istinsâh edilir (alınıp yazılır).

b) **Zebûr, Kur'ân'dır, zikir ise Tevrattır.** Bu görüş, **Katâde** ve **Şa'bî**'nin görüşüdür.

c) **Zebûr, Davûd** (a.s)'a gönderilen **zebur, zikr** ise, **Davûd** (a.s)'dan rivayet edilen (sözler ve menkibeler) dir. (Mesela) **Davûd** (a.s) şöyle demiştir: "Allah Teâlâ var idi, O'nunla beraber hiçbirşey yoktu. Daha sona O, zikri yarattı."

Bana göre bu hususta dördüncü bir izah da şöyledir: Buradaki **zikr** ile ilim kastedilmiştir. Buna göre mana, "Biz yanılma ve unutmanın bizim için câiz olmayacağı bir şekilde bildikten sonra, bunu Zebûr'da yazdık" demektir. Çünkü birşeyi yazan ve iltizam eden, ama unutabilecek olan bir kimseye itimâd edilmez. Ama unutması ve caymast söz konusu olmayan bir kimse birşeyi üstlendiğinde onun meydana gelmesi vacib olur.

Arza, Salih Kullar Varis Olur

Hak Teâlâ'nın إِنَّ ٱلْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ ٱلصَّٰلِحُونَ *"Arza ancak salih kullarım mirascı olur"* ifadesi ile ilgili olarak da şu izahlar yapılmıştır:

1) Ayetteki *"arz"* ile, cennet arazisi, **"salih kullarım"** ifadesi ile de, Allah'a itaat eden mü'minler kastedilmiştir. Buna göre mana, Allah Teâlâ, peygamberlerin kitablarına ve **Levh-i mahfûz**'a, Cennete ancak salih kullarını vâris kılacağını yazmıştır. Bu, **İbn Abbas** (r.a), **Mücâhid, Sa'id b. Cübeyr, Süddî** ve **Ebu'l-Âliye**'nin görüşüdür. Bunlar, görüşlerini şu hususlarla desteklemişlerdir:

a) *"Bizi Cennetten neresini dilersek konmak üzere bu yere mirascı yapan Allah'a hamdolsun. (İyi) amellerde bulunanların mükâfaatı ne güzel"* (Zümer, 74) ayeti...

b) Burası salih kullara ayrılan yerdir. Çünkü bu yer, sadece onlar için yaratılmıştır. Eğer başkaları da onlarla birlikte Cennette bulunacaklarsa, bu (asâleten değil), tâbi oluştan ötürüdür. Ama dünya arzı, hem salih, hem salih olmayanlar içindir.

c) Bu arz, iâde (yeniden yaratmanın) peşisıra zikredilmiştir. "İâde"den sonra gelecek, bu özellikteki arz ise, ancak Cennettir.

d) Hadis'de bu arzın, cennet arazisi oluduğu rivayet edilmiştir. Çünkü cennet arzı, beyaz ve tertemizdir.

2) Buradaki "arz" ile, yeryüzü kastedilmiştir. Çünkü Hak Teâlâ, ona dünyada mü'minleri vâris kılacaktır. Bu, **Kelbî** ile, bir rivayete göre **İbn Abbas**'ın görüşüdür. Bu görüşün delili, Hak Teâlâ'nın, *"Allah, içinizden iman edip salih amellerde bulunanlara, yemin ile va'detti ki onları yeryüzünde muhakkak (müşriklerin) yerine geçirip (hükümran) edecek"* (Nûr, 55) ayeti ile, *"Musa kavmine, "Allah'dan yardım isteyin, sabredin. Şüphesiz ki yer, Allah'ındır. Ona kullarından kimi dilerse onu mirascı yapar" dedi"* (Arâf, 128) ayetidir.

3) Bu, salih kulların vâris olduğu **arz-ı mukaddes**'tir. Bunun delili *"Hakâretlere marûz bırakılmış olan o kavmi de, kendisine feyz ve bereket verdiğimiz yerin*

doğularına ve batılarına mirascı kıldık" (A'raf, 137) ayetidir. Sonunda **Hz. İsa (a.s)** indiğinde Cenâb-ı Hak oraya **Ümmet-i Muhammed'i** mirascı kılacaktır.

Belağ'ın Manası

Hak Teâlâ'nın إِنَّ فِي هَٰذَا لَبَلَاغًا لِّقَوْمٍ عَابِدِينَ *"Şüphe yok ki bunda âbidler için, (umduklarına) ulaşma (çareleri yolları) vardır"* ayetindeki, *"bu"* kelimesi, bu sûrede bahsedilen haberlere, va'd ve va'idlere ve doruk noktasına ulaşmış va'z-u nasihatlara bir işarettir. **"Belâğ"** yetecek şey ve sayesinde gâyeye ulaşılan şey demektir. **"Abidler"** ile ne kastedildiği için, "Bunlar âlimlerdir" veya "Bunlar âmiller (ibadet) edenlerdir" denilmiştir. Doğrusu, bunların her iki özelliği de birlikte bulunduranlar olmasıdır. Çünkü ilim, bir ağaç, amel de onun meyvesi gibidir. Meyvesiz ağaç faydasızdır. Ağaçsız meyve ise olmaz.

Alemlere Rahmet

Cenâb-ı Hakk'ın وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ *"Biz seni âlemlere ancak rahmet için gönderdik"* hitabı ile ilgili bir kaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Hz. Peygamber (s.a.s) hem dinî, hem dünyevî bakımdan "rahmet"tir.

O dinî bakımdan rahmettir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), insanlar bir câhiliyyet ve dalalet içinde iken ve iki ehli kitab, yani yahûdiler ile hristiyanlar aradan uzun zaman geçtiği tevâtürleri (sağlam rivayetleri) kesildiği ve kitabları hususunda ihtilafları meydana geldiği için, dinleri hususunda şaşkınlığa düştükleri bir zamanda gönderilmiştir. Böylece Allah Teâlâ onu, hakkı aramaya ve kurtuluş ile mükafaatı elde etmeye hiç bir yolun kalmadığı bir zamanda peygamber olarak gönderdi. **Hz. Muhammed (s.a.s)** insanları hakka çağırdı, onlara mükâfaat yollarını açıkladı, onlara Allah'ın hükümlerini gösterdi helâli haramdan ayırdetti. Sonra bu "rahmet"ten ancak, himmeti (kasdı) sadece hakka ulaşmak olan, taklid, inâd ve tekebbüre sapmayan ve Allah'ın muvaffakiyyeti kendisinin yoldaşı olan kimseler yararlanabilmişlerdir. Nitekim Cenâb-ı Allah: *"De ki: "O (Kur'ân) iman edenler için, hidayet ve şifâdır. İman etmeyenlerin ise kulaklarında (ona karşı) bir ağırlık vardır. O (Kur'ân) bunlara karşı bir körlüktür"* (Fussilet, 44) buyurmuştur.

Dünyevî bakımdan **Hz. Peygamber** (s.a.s)'in rahmet oluşu, insanların onun sayesinde pek çok zilletlerden, savaşlardan ve harblerden kurtulmaları, onun dininin bereketli sayesinde yardıma mazhar olmalarıdır.

Kılıçla Rahmetin Bağdaştırılması

İmdi eğer, "O kılıcın (savaşın) ve ganimet ile mal elde etmenin helallığı hükmünü getirdiği halde nasıl alemler için bir rahmet sayılabilir? denirse, biz deriz ki: "Buna birkaç şekilde cevap verilir:

a) O, kılıç hükmünü kibirlenip, düşünmeyen tefekkür etmeyen için getirmiştir. Hem sonra rahman ve rahim olmak Allah'ın sıfatlarındandır. Ama buna rağmen o da, âsîlerden intikam alır. Yine Cenâb-ı Hak, *"Biz gökten bereketli bir su indirdik"* (Mü'minun, 18) buyurmuştur. Ama bu su, bazan bir fesâda da sebeb olur.

b) Bizim peygamberimizden önceki her peygamberi kavmi yalanladığında, Allah Teâlâ, o yalanlayıcı kavmi, yere geçirme, meshetme (şeklini değiştirme) veya suda boğma gibi cezalarla helâk etmiştir. Ama bizim Peygamberimizi yalanlayanların cezasını, ölümüne veya kıyamete kadar tehir etmiştir. Nitekim O: *"Sen onların içinde iken, Allah onlara azab etmez"* (Enfal, 33) buyurmuştur. Buna karşı, "Allah Teâlâ: *"Onlarla savaşın. Allah onlara sizin ellerinizle azab etsin"* (Enfal, 14) ve: *"Allah, münâfık erkek ve kadınlara azab etsin"* (Ahzâb, 73) buyurmamış mıdır" denilemez. Çünkü biz, umûmî bir hükmün tahsis edilmesinin bu umûmîliği zedelemeyeceğini söylüyoruz.

c) Hz. Peygamber (s.a.s), güzel ahlâkın zirvesinde idi. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Hiç şüphesiz ki sen büyük bir ahlâk üzeresin"* (Kalem, 4) buyurmuştur. **Ebu Hureyre** (r.a) şöyle demiştir: "Resûlullah'a "Müşriklere beddua et" denildiğinde o, إِنَّمَا بُعِثْتُ رَحْمَةً وَلَمْ أُبْعَثْ عَذَاباً *"Ben ancak rahmet olarak gönderildim, bir azab (vesilesi) olarak gönderilmedim"* cevabını vermiştir. **Huzeyfe** (r.a)'nın rivayetinde ise O إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ أَغْضَبُ كَمَا يَغْضَبُ الْبَشَرُ فَأَيُّمَا رَجُلٍ سَبَبْتُهُ أَوْ لَعَنْتُهُ فَاجْعَلْهَا اَللَّهُمَّ عَلَيْهِ صَلاَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ *"Ben, ancak bir insanım. İnsanların öfkelenmesi gibi, ben de öfkelenebilirim. Binâenaleyh hangi adama kötü söylemiş veya lanet etmiş isem, Allah'ım, sen onu o adam için kıyamet günü bir rahmet kıl"*[21] buyurmuştur.

d) **Abdurrahman b. Zeyd** şöyle demiştir: Ayetteki, *"Alemlere rahmet için"* ifadesi, "özellikle mü'minlere rahmet olarak" manasınadır. **İmam Ebu'l-Kâsım el-Ensârî** de: "Her iki görüş de, aynı manaya râcidir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in Allah'ın ayetleri ile Resûlünün mucizelerini tefekkür etmeleri durumunda herkes için bir rahmet olduğunu beyân etmiştik. Ama bunlardan yüz çevirip büyüklenene gelince *"O (Kur'ân) bunlara karşı bir körlüktür"* (Fussilet, 44)

İKİNCİ MESELE
Mu'tezile'nin İtirazına Cevap

Mu'tezile şöyle demiştir: "Eğer Allah Teâlâ ehl-i sünnetin dediği gibi kâfirin küfrünü isteyip, **Hz. Peygamber**'in sözlerini kabul etmelerini dilemeyip, aksine onların bunu kabul etmemelerini dileyip, onlarda bu hali yaratmış olsaydı, o zaman **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in peygamber olarak gönderilmesinin onlara bir rahmet değil, bir azab ve bir bela olması gerekirdi. Bu ise, ayetin hilafınadır. Cenâb-ı Hakk'ın önceki ümmetlerin azabını peşin verdiği gibi, kâfirlerin azabını artık peşin vermemesi bakımından, onun risaletinin rahmet olduğu da söylenemez. Çünkü bize göre, onun herkes için rahmet oluşu, aynı bakımdandır. Halbuki sizin kâfirler

(21) Müslim, Birr 95 (4/2010).

için rahmet olarak zikrettiğiniz husus, mü'minler için de söz konusudur. Binâenaleyh onun, mü'minler için rahmet olması bakımından, kâfirler içinde rahmet olması gerekir. Hem ehl-i sünnetin, dünya nimeti olarak zikrettikleri şey, **Hz. Peygamber** (s.a.s) gönderildikten sonra söz konusu olduğu gibi, gönderilmeden önce de söz konusudur. Hatta onları, **Hz. Muhammed** (s.a.s) gönderilmezden önceki dünyevî nimetleri daha fazla idi. Çünkü o, peygamber olarak gönderildikten sonra, başlarını keder, korku ve üzüntüler sarmıştır. Hem **Hz. Muhammed** (s.a.s)'ın çoğu kâfirlerin ölümüne sebeb olan cihâdı emretmiştir. Binâenaleyh "rahmet" ile bu mananın murad edilmiş olması mümkün değildir."

Mu'tezile'nin bu görüşüne şöyle **cevap** veririz: Allah Subhânehû ve Teâlâ **Ebu Leheb**'in kesinlikle iman etmeyeceğini bilip, iman etmeyeceğini bildirince, artık O'nun ona iman etmesini emretmesi, ilmini cehle, doğru haberini yalana dönüştürecek bir emir olmuş olur ki bu imkansızdır. Dolayısıyla Allah, ona imkansızı emretmiş olur. Buna rağmen **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in peygamberliği bir rahmet ise, o zaman "kafirde küfür yaratılmış olduğu halde, onun peygamber olarak gönderilmesi bir rahmettir" denilmesi niçin câiz olmasın? Bir de, kâfirin kudreti, eğer sadece küfre elverişli ise, bu mesele onlar için de bir problemdir. Yok eğer o kudret, her iki zıd şey için (yani iman ve küfür için) elverişli ise, o zaman bir tarafı tercih etmek ve teselsülü sona erdirmek için, mesele Allah'dan olan bir tercih ettirici sebebe varıp dayanır. Bu durumda, aynı ilzâm yine söz konusudur. Sonra "kâfirlerden, kökü kazıma azabını erteleme" manasında olmak üzere, **Hz. Peygamber** (s.a.s)'in kâfirler için bir rahmet vesilesi olduğunu söylemek niçin câiz olmasın?

Mu'tezile'nin, "**Hz. Peygamber** (s.a.s)'in herkes için rahmet oluşu aynı manadadır. Dolayısıyla mü'minler için hangi bakımdan rahmet ise, kâfirler için de aynı bakımdan rahmettir" şeklindeki iddiasına karşı deriz ki: "Ayette, **Hz. Peygamber** (s.a.s)'in, aynı bakımdan mı, yoksa farklı iki bakımdan mı rahmet olduğunu gösteren bir izah yoktur. Binâenaleyh senin, bunun tek bakımdan olduğunu iddia etmen, delile dayanmayan bir iddiadır."

Yine Mu'tezile'nin, "Dünya nimetleri kâfirler için, **Hz. Muhammed** (s.a.s) peygamber olarak gönderilmezden önce de söz konusu idi" şeklindeki iddiasına karşı deriz ki: "Evet, fakat **Hz. Peygamber** (s.a.s) gönderildiğinde, mü'minler için bir rahmet olması sebebiyle kafirler için ilahi bir azâbın ineceği korkusu meydana gelmişti. Binâenaleyh **Hz. Peygamber** (s.a.s)'in içlerinde bulunması yüzünden onlardan bu korku savuşunca, bu da kâfirler için bir rahmet olmuş olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Hz. Peygamber (s.a.s)'in Melaikeye Üstünlüğü

Alimler, Hz. Muhammed (s.a.s)'in meleklerden daha üstün olduğu hususunda, bu ayeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Çünkü melekler de "âlemler" tâbirine dâhildir. Dolayısıyla ayet gereğince, Hz. Peygamber (s.a.s)'in onlar içinde rahmet olması gerekir. Binâenaleyh onun onlardan efdal olması gerekir."

Buna şöyle cevap verilebilir: Bu görüş Cenâb-ı Hakk'ın melekler hakkındaki, *"(Melekler) mü'minlerin affedilmesini isterler"* (Mü'min, 7) ayeti çelişir. Çünkü bu istiğfâr, melekler tarafından, mü'minler için bir rahmettir. Hz. Peygamber (s.a.s) de "mü'minler"e dâhildir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Hiç şüphesiz Allah ve melekleri o peygambere selâtü selam eylerler"* (Ahzâb, 56) ayeti de böyledir.

★ ★
★

Meded Allah'dandır

قُلْ إِنَّمَا يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ ۖ فَهَلْ أَنتُم مُّسْلِمُونَ ﴿١٠٨﴾ فَإِن تَوَلَّوْا فَقُلْ آذَنتُكُمْ
عَلَىٰ سَوَاءٍ ۖ وَإِنْ أَدْرِي أَقَرِيبٌ أَم بَعِيدٌ مَّا تُوعَدُونَ ﴿١٠٩﴾ إِنَّهُ يَعْلَمُ الْجَهْرَ مِنَ الْقَوْلِ
وَيَعْلَمُ مَا تَكْتُمُونَ ﴿١١٠﴾ وَإِنْ أَدْرِي لَعَلَّهُ فِتْنَةٌ لَّكُمْ وَمَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ ﴿١١١﴾ قَالَ رَبِّ احْكُم
بِالْحَقِّ ۗ وَرَبُّنَا الرَّحْمَٰنُ الْمُسْتَعَانُ عَلَىٰ مَا تَصِفُونَ ﴿١١٢﴾

"De ki: "Bana ancak, Tanrımızın sadece bir Tanrı olduğu vahyolunuyor. Artık siz, müslüman oluyor musunuz? Eğer onlar yüzçevirirler, de ki: size, eşit olarak bildirdim. Tehdid edilmekde olduğunuz şey, yakın mı yoksa uzak mı, ben bilemem. Hiç şüphesiz ki o, sözün açığını da biliyor, gözlemekte olduğunuzu da. Ben bilmem. Belki bu, sizin için bir imtihandır, bir o zaman kadar bir faydalanmadır." (Peygamber şöyle) dedi: "Yarâb sen hak ile hükmet. Bizim Rabbimiz o Rahmandır ki sizin vasfede geldiklerimize karşı (yegâne) sığınılan O'dur"

(Enbiya, 108-112).

Bil ki Allah Teâlâ, kendisinden başka ilâh bulunmadığı hususunda, kâfirlere karşı bahsi geçen tarzda deliller getirip, Hz. Muhammed (s.a.s)'i de alemlere rahmet olarak gönderdiğini beyan etmiş, bunun peşinden de onlarla savaşması ve onlarla mücadelesi hususunda, müminler için bir mazeret, kâfirler için de bir uyarma ve inzâr olacak hususları bildirmek üzere قُلْ إِنَّمَا يُوحَىٰ إِلَيَّ *"De ki: Bana sadece vahyolunuyor ki Tanrınız, ancak tek Tanrıdır"* buyurmuştur. Bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Keşşâf Sahibi şöyle der: "Ya hüküm bir şeye, ya da bir şey bir hükme kasredilip tahsis edilir. Bu mesela senin, إِنَّمَا زَيْدٌ قَائِمٌ "Zeyd, ancak ayaktadır" veya إِنَّمَا يَقُومُ زَيْدٌ

"Ayakta olan ancak Zeyd'dir" demen gibidir. Bu ayette bu iki misâl bir arada bulunmaktadır. Çünkü إِنَّمَا يُوحَى إِلَيَّ ifadesi, fâiliyle beraber إِنَّمَا يَقُومُ زَيْدٌ "ayakta olan ancak Zeyd'dir" mesabesindedir. أَنَّمَا إِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ buyruğu da, إِنَّمَا زَيْدٌ قَائِمٌ "Zeyd ancak ayaktadır" mesabesindedir. Bu iki cümlenin burada ardarda getirilmesinin hikmeti ve faydası **Hz. Peygamber** (s.a.s)'e yapılan vahyin, Cenâb-ı Hakk'ın birliğini isbata hasredilmiş olduğuna delâlet etmektir. Cenâb-ı Hakk'ın فَهَلْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ *"Artık siz müslüman oluyor musunuz?"* hitabında da bu tarz üzere gelen vahyin, o insanların birliği ve tekliği Allah'a tahsis etmeleri ve O'na eşler nisbet etmekten kurtulmalarını gerektirdiği şeklinde bir mana bulunmaktadır.

Yine bu ayette, Cenâb-ı Hakk'ın birliğinin naklen de isbat edilebileceği hususu bulunmaktadır. Buna göre eğer, إِنَّمَا (innemâ) şayet hasra delâlet etmiş olsaydı, o zaman, "O peygambere tevhidden başka hiçbir şey vahyedilmemiştir' denilmesi gerekirdi. Halbuki bunun yanlış olduğu malûmdur" denilirse, biz deriz ki: Bununla mübalağa, yani vahyde aslolanın özellikle tevhid olduğunu bildirme manası kastedilmiştir"

Uyarmada Eşitlik

Cenâb-ı Hakk'ın فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ آذَنْتُكُمْ عَلَىٰ سَوَاءٍ *"Eğer onlar yüzçevirirlerse, de ki: Size, eşit olarak bildirdim"* ifadesine gelince, **Keşşâf Sahibi** yine şöyle demiştir: آذَنَ (Âzene) fiili, "bildi" anlamında olan أَذِنَ (ezine) fiilinden nakledilmiştir. Ancak ne var ki bu ifade, genel olarak "inzâr etme" manasında kullanılır. Cenâb-ı Hakk'ın, فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ *"Allah'a ve Peygamberine karşı harb(e girmiş olduğunuzu) bilin"* (Bakara, 279) ayeti de bu manadadır. Bunu iyice kavradığında biz deriz ki: Müfessirler bu hususta şu izahları yapmışlardır:

1) **Ebu Müslim** şöyle der: "Müsâvat ve denklik üzere bildirmek", açıkca harbe davet etmek demektir. Çünkü Cenâb-ı Hak, فَانْبِذْ إِلَيْهِمْ عَلَىٰ سَوَاءٍ "... *hak ve adalet üzere kendilerine (bildir ve ahitlerini) at"* (Enfâl, 58) buyurmuştur. Bunun faydası şudur: Peygamber (s.a.s), **Kureyş**'ten müşrik olan kimselerin savaş konusundaki durumunun, diğer kâfirlerden farklı olduğunu zannetmiş olabilir... Böylece Cenâb-ı Hak o müminlere Kureyş'ten müşrik olanların, bu hususta, tıpkı diğer kafirler gibi olduklarını bildirmiştir."

2) Bu ayetle, "ben size, tevhid ve diğer şeyler hususunda üzerinize vacib olan şeyleri, eşit bir şekilde bildirdim. Tebliğ ve açıklama konusunda aranızda bir ayırım yapmadım. Çünkü ben, muallim ve öğretici olarak gönderildim" manası kastedilmiştir ki, bundan maksat da, onlar *"Ey Rabbimiz sen bize bir peygamber gönderseydin biz de senin ayetlerine uyardık"* (Tâhâ, 134) dememeleri için her türlü mazereti ortadan kaldırmaktır.

3) عَلٰى سَوَاءٍ eşit olarak açıklayıp ilân ve izhar ederek" manasındadır.

4) Bunun anlamı, "yavaşça" demek olup, "Ben size ilân ettiğim o harb hususunda acele etmiyor, tam aksine sizden İslâm'ın sadır olmasını umarak mühlet verip erteliyorum" manasındadır.

Canâb-ı Hakk'ın وَاِنْ اَدْرِىٓ اَقَرِيْبٌ اَمْ بَعِيْدٌ مَا تُوْعَدُوْنَ *"Tehdid edilmekte olduğumuz şey, yakın mı yoska uzak mı, ben bilemem"* buyruğuna gelince, bu hususta da şu iki izah yapılabilir:

a) Bunun manası, "kıyamet günü veya dünya azabına dair, *"tehdid edilmekte olduğumuz şey, yakın mı, yoksa uzak mı, ben bilemem"* şeklindedir. Daha sonra, Cenâb-ı Hakk'ın *"... gerçek va'd olan (kıyamet) yaklaştığı vakit"* (Enbiya, 96) ayetiyle, bunun neshedildiği söylenmiştir. Yani, "Bu ikisi hususundaki gerçek va'd..." demektir. Fakat ne var ki, böylesi haberlerin neshi caiz değildir.

b) Bununla, "Peygamberin onlara, ilan etmiş olduğu harbin, geciktiği sanılmasın diye, uzak mı yakın mı olduğunu peygamberin bilemediği" kastedilmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, Hz. Peygamber'e onları daha sonra geleceği vahyedilen, ama zamanını bilemediği bir cihâtla inzâr edip korkutmasını emretmiştir. İşte bundan dolayı da ona, onun yakın mı uzak mı olduğunu bilemediğini söylemesini emretmiştir. Bununla, hem bu sûrenin Mekkî olduğu, hem de cihâd emrinin hicretten sonra geldiği ortaya çıkmış olur.

c) Bunun manası, "Müslümanların, kafirlere üstün geleceklerine dair va'd olundukları şey, kesinlikle gerçekleşecektir. Binâenaleyh ben, bunun ne zaman olacağını bilemesem dahi, o kafirlere mutlaka bu yolla bir zillet ve alçaklığın gelip çatması muhakkak söz konusudur. Bu böyledir, çünkü Allah Teâlâ beni buna muttali kılmamıştır" şeklindedir."

Allah Gizlediğinizi Bilir

Cenâb-ı Hakk'ın اِنَّهٗ يَعْلَمُ الْجَهْرَ مِنَ الْقَوْلِ وَيَعْلَمُ مَا تَكْتُمُوْنَ *"Hiç şüphesiz ki, sözün açığını da o biliyor, gizlemekte olduğunuzu da o biliyor"* ifadesine gelince, bununla kastedilen ihlâsı emretmek ve nifakı terketmektir. Çünkü Allah Teâlâ kalblerdekini bilince, insanın iyice ihlaslı olması gerekir.

Cenâb-ı Hakk'ın وَاِنْ اَدْرِىٓ لَعَلَّهٗ فِتْنَةٌ لَّكُمْ وَمَتَاعٌ اِلٰى حِيْنٍ *"Ben bilmem. Belki bu, sizin için bir imtihandır, bir zamana kadar bir faydalanmadır"* ifadesine gelince, bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) Bu: "Belki de azâbın tehir edilmesi sizin için bir imtihandır" manasındadır.

b) Bu: "Başınıza gelecek azâbın vaktinin mûphem bırakılması sizin için bir imtihandır. Yani, sizin ne yaptığınız, tevbe edip de küfürden dönecek misiniz dönmeyecek misiniz, bunu görmek için, bu sizi bir sınamadır" demektir.

c) **Hasan el-Basrî** şöyle demiştir: Bunun manası: "Sizin dünyada bulunmanız sizin için bir imtihandır" şeklindedir. Çünkü, "fitne" sınamak ve imtihan etmek demektir."

d) Bu: "siz küfrünüze devam ettiğiniz müddetçe, cihâdın ertelenmesi sizin için bir imtihandır" manasındadır. Çünkü büyük bir zarara götüren şey, bir imtihan olur. O, onların iman etmeleri, böylece de onların dünyada bırakılıvermeleri bir fitne ve imtihan olmayıp, tam aksine bir nimet ve rahmetin izharına vesile olması muhtemel olduğundan, "**Ben bilemem**" demiştir.

e) Bundan murad: "Ben bilemem, belki de beyân ettiğim bildirdiğim ve sizi kendisiyle tehdit etiği o şey sizin için bir imtihandır. Çünkü bu, eğer iman etmezseniz, azâbının artmasına sebep olur. Zira, peş peşe yapılan açıklamalara rağmen, iman etmekten yüz çeviren kimsenin azabı daha şiddetli olur. Allah, onu dünya ile faydalandırdığında, bu onun aleyhine bir hüccet gibi olur.

قُلْ رَبِّ اَحْكُمْ Ayetinde Farklı Kıraatler

Cenâb-ı Hakk'ın قَالَ رَبِّ احْكُمْ بِالْحَقِّ *"(Peygamber şöyle) dedi: "Yarab, sen hak ile hükmet"* ifadesine gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE kesre ile yetinilerek قُلْ رَبِّ ".. Rabbim de..." damme ile رَبُّ احْكُمْ (Rabbu'h kum) ism-i tafdil sîğasıyla رَبِّى "Rabbi ahkemu -Benim Rabbim en iyisini hükmedendir" ve رَبِّى اَحْكَمَ "Benim Rabbim muhkem yapmıştır" şekillerinde de okunmuştur.

Bu Ayetin Anlamı

İKİNCİ MESELE Bu ifadeyle ilgili olarak da şu manalar zikredilmiştir:

a) *"Ya Rabbi benimle kavmim arasında hak ile, yani azâb ile hükmet."* **Buna göre Hz. Peygamber (s.a.s) sanki,** "Ya Rabbi benimle beni yalanlayanların arasını azâb ile aç!" demek istemiştir. **Katâde** de şöyle der: "Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e bu duâ hususunda, peygamberlere uymasını emretmiştir. Çünkü onlar, *"Ey Rabbimiz, bizimle kavmimizin arasında sen hak olanı hükmet"* (Araf, 89) diyorlardı. İşte bundan dolayı şüphesiz ki Cenâb-ı Hak, onlara öldürülme ve katledilmeyi yazmış ve revâ görmüştür.

b) Bunun manası şudur: "Ya Rabbi hakkı herkese göstermek suretiyle, benimle onların arasanı aç... Hak da, onların aleyhine bana yardım etmendir."

Müsteân Allah'dır

Cenâb-ı Hakk'ın وَرَبُّنَا الرَّحْمٰنُ الْمُسْتَعَانُ عَلٰى مَا تَصِفُوْنَ *"Bizim Rabbimiz o Rahmandır ki, sizin vasfedegeldiklerinize karşı (yegane) sığınılan O'dur"* ifadesine gelince, bu hususta da şu iki izah yapılabilir:

a) "Şirk, küfür ve benim davetime kendisiyle karşı çıktıkları batıl ve yalanlamalarına karşı" demektir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "(Ey Muhammed), bana duâ ederek, *"Ya Rabbi hak ile hükmet"* kafirleri de tehdid ederek, *"Bizim Rabbimiz, o Rahmandır ki sizin vasfede geldiklerinize karşı (yegane) sığınılan O'dur"* de" demek istemiştir. İbn Amr, yâ ile yasıfûn şeklinde okumuştur ki, buna göre mana, "Ey Muhammed, mümin olan ashâbına, "Bizim Rabbimiz kâfirlerin batıl olan nitelemelerine karşı, yani onların batıllarını def etmede bize yardım etme konusunda bizim yardımcımızdır" de!" demektir.

b) Onların, kuvvet saltanatın kendileri için olacağını umuyorlardı. Böylece Allah Teâlâ, onların zanlarını yalanladı, umduklarını boşa çıkardık, peygamberine ve müminlere yardımda bulunurken, onlardan da yardımını kesti.

Kadî şöyle der: "Cenâb-ı Hak bu sûreyi, "De ki: Ya Rabbi hak ile hükmet" ifadesiyle bitirmiştir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) onlara tebliğ ve beyanda bulunma hususunda zirveye çıkmış, onlar da ona eziyyet etme ve onu yalanlama hususunda doruk noktaya varmışlardı. Böylece Cenâb-ı Hak (c.c)'ın ona bunu emretmesinin nihai gayesi, onu teselli etmek ve maksadının da, onların maslahatını gözetmek olduğunu bildirmek olmuştur. Binâenaleyh onlar, ille de küfürlerini devam ettirmek isterlerse seninle onlar arasında ya cihâdla veya başkasıyla olan azâbı hemencecik vermek, yahutta bunu tehir etmek sûretiyle seninle onlar arasında hakla hükmetmesi için, Rabbine dönüp O'na yalvarıp yakarman lâzımdır... Gecikse bile, olacak olan şey, yakın sayılır. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bunu harplerinde söylediğine dair rivayet edilen haber gelince bu, Hz. Peygamber (s.a.s) onlarla savaşma emrini hemen ve acele olarak istemişcesine, Cenâb-ı Hakk'ın ona bu sözü söylemesini emretmiş olduğuna delâlet eder gibidir. Muvaffakiyet Allah'dandır. O'nun salâtı, mahlûkatın en hayırlısız olan elçisi Hz. Muhammed (s.a.s)'e, âlime ve ashâbına olsun. Allah onlara selâm etsin, Amin.

★ ★
★

HAC SURESİ

•

Bu sûre, yetmişaltı ayet olup, هذان خصمان den الصراط الحميد kısmına kadar olan üç ayet dışında mekkîdir.[22]

•

(22) Metbu nüshada böyledir. Fakat bu kısım 19-24 ayetleri olup beş ayettir

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ ﴿١﴾ يَوْمَ تَرَوْنَهَا تَذْهَلُ
كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّا أَرْضَعَتْ وَتَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَىٰ وَمَا هُم
بِسُكَارَىٰ وَلَٰكِنَّ عَذَابَ اللَّهِ شَدِيدٌ ﴿٢﴾

"Ey insânlar Rabbinizden sakının. Çünkü kıyamet zelzelesi müthiş bir şeydir. Onu göreceğiniz gün emzikli her kadın, emzirdiğini unutup geçer, yüklü her (gebe kadın) yükünü düşürür. İnsanları sarhoş görürsün. Halbuki onlar sarhoş değildirler. Fakat Allah'ın azabı pek çetindir"

(Hac, 1-2).

İttikanın Manası

Bil ki, Allah Teâlâ, insanlara ittikâyı, (sakınmayı) emretmiştir. Binâenaleyh, bu emre insanların bütün haramlardan ve her türlü emri (vâcibi) yerine getirmemekten korunup uzak olmaları dahil olur. Bu emre, şüphesiz ki bahsettiğimiz iki emir çeşidi girmiştir; çünkü ittikâ eden kimse, ancak korktuğu Allah'ın azâbından sakınır, böylece de, işte bundan ötürü haramları bırakır, vâcibi yerine getirir. Bu ittikânın içine nafilelerin girmediği söylenebilir. Çünkü mükellef onları yapmamadan dolayı, ilâhi azâbtan korkmaz, onları ancak mükafaat elde etmek ümidiyle yapar. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, "... *Rabbinizden sakının"* **dediğinde, bununla "Rabbinizin azâbından korkunuz, sakınınız" manası kastedilmiş olur.**

Zelzele

Cenâb-ı Hakk'ın إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ *"Çünkü kıyamet zelzelesi müthiş bir şeydir"* beyanına gelince, bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"Zelzele" bir şeyin şiddetle sarsılması demektir. Keşşâf sahibi şöyle der: "Ayetteki sa'e kelimesinin fâil durumunda olması mümkündür. Buna göre bu kelime, hükmi bir mecaz olarak "adeta eşyayı hareket ettirip sarsan" demek olur. Böylece de "zelzele" kelimesi, fâiline muzaf olmuş bir masdar olmuş olur. Veyahutta, bu kelime, zarflarda ki müsamahaya ve zarfların mefûl-i bih yerine geçmesine binâen, "mefûlün fih" durumunda da olabilir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın mesela بَلْ مَكْرُ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ *"... hayır, gece gündüz (işiniz) hilekârlıkdı"* (Sebe, 33) **ayetinde de böyledir. Bu ayette bahsedilen "zelzele" Cenâb-ı Hakk'ın** إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا (Zilzal, 1) **ayetinde bahsedilen zelzeledir.**

İKİNCİ MESELE
Sûra Üflenme Hadisesi

Alimler, bu zelzele'nin ne zaman olacağı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, Alkame ve Şa'bi'den, bu zelzelenin dünyada olacağı rivayet edilmiştir ki, bu zelzele olurken güneşde batıdan doğar. Yine, bu zelzelenin kıyametin kopmasıyla birlikte gerçekleşecek olan zelzele olduğu da ileri sürülmüştür. Hz. Peygamber (s.a.s)'den sûrla ilgili hadiste şunlar rivayet edilmiştir: *"Sûr, kendisine üç defa üflenen büyük bir boynuzdur. Bunlar, korku ve dehşet uyandıran üfleyiş, baygınlık veren (öldüren) üfleyiş ve Rabbü'l-âleminin huzuruhda durmak için olan üfleyiş. Dehşete düşüren üfleyişte, Allah dağları yürütür, sarsacak olanı sarsar, ardından gelecek olan da ardından gelir. O gün kalbler titrer. Yeryüzü, ya dalgaların kendisine çarptığı bir gemi yahutta, kendisini rüzgarın salladığı asılı bir lamba gibi olur."*

Mukâtil ve İbn Zeyd: "Bu, ahiret günlerinin ilk gününde meydana gelir" demişlerdir. Bil ki ayetin lafzında, hadiste bahsedilen bu kısımlardan herhangi birine dair bir delâlet yoktur. Çünkü zelzele her ne kadar bundan önce olsa bile, (kıyamete) böyle bir nisbette bulunma geçerli olur. Ve bu zelzele o kıyametin emarelerinden ve ipuçlarından olmuş olur.

Yine bütün bunları zelzelenin o kıyametle birlikte olması durumunda da ona nisbet edilebilir... Bu, meselâ bizim آيَاتُ السَّاعَةِ **"kıyametin alametleri" ve** أَمَارَاتُ السَّاعَةِ **emareleri" demeniz gibidir.**

ÜÇÜNCÜ MESELE
Ayetin Nüzûlü ve Maksadı

Rivayet olunduğuna göre bu iki ayet, Müslümanlar hareket halinde iken nazil oldu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) nidâ etti, derken insanlar etrafında toplanmaya başladı. Peygamber (s.a.s) de onlara bu iki ayeti okudu... Bunun üzerine Hz. Peygamber, insanların bu geceden daha fazla ağladığını

görmemişti... Sabah olunca da, onlar binitlerine eyer vuramadılar, çadır kuramadılar, yemek pişiremediler... İnsanların kimisi ağlıyor, kimisi de oturmuş hazin hazin düşünüyordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s): "Bilirmisiniz, bu hangi gündür?" deyince onlar: "Allah ve Resûlü daha iyi bilir" dediler. Hz. Peygamber de: "Bu gün, Allah Teâlâ'nın Hz. Adem (a.s)'a "Kalk ve soyundan cehenneme gidecekleri gönder" dediği gündür. Bunun üzerine Adem: "Ne kadar?" manasında olarak: "Ateşe gönderilecekler kimlerdir?" deyince, Allah Teâlâ: "Her binden, dokuzyüzdoksandokuzu cehenneme biri de cennete" buyurur. İşte o esnada, küçükler yaşlanır, hamileler hamllerini düşürür ve sen insanları adete sorhoş imişler gibi görürsün. Bu, müminlere ağır geldi de ağlamaya başladılar ve: "Ey Allah'ın Resûlü kim kurtulacak?" dediklerinde, Hz. Peygamber (s.a.s) *"Güler yüzlü olun, doğruluk peşinde koşun ve dosdoğru olun. Çünkü sizin beraberinizde, iki mahluk grubu daha vardır ki, bunlar her nerede bulunsalar, mutlaka onların sayılarını son derecede çoğaltırlar ki onlar da Ye'cûc ile Me'cûc'dur"* diye cevap verdi. Hz. Peygamber (s.a.s) sözüne devamla: "Ben sizlerin, cennettekilerin dörtte biri olmanızı umarım" deyince, orada bulunanlar tekbir getirdiler. Daha sonra Hz. Peygamber: "Ben sizin, cennetliklerin yarısı olmanızı umarım" deyince de, orada bulunanlar tekbir alıp Allah'a hamdettiler. Sonra da Hz. Peygamber (s.a.s) "Ben sizlerin, cennettekilerin üçte ikisi olmanızı umarım. Çünkü cennetlikler, yüzyirmi bölüktür. Onların sekseni benim ümmetimdir. Müslümanlar, kâfirler içinde adeta devenin yanındaki ve böğründeki bir alâmet veyahutta siyah öküzdeki beyaz bir kıl gibidir" dedi ve sözüne devamla: "Ümmetimden yetmişbini, sorgusuz sûalsiz cennete girer" deyince Hz. Ömer (a.s) "Yetmiş bin!" dedi. Hz. Peygamber: "Evet, herbirinin yanında da yetmişbin kişi vardır" buyurdu. Bunun üzere, **Ukkâşe ibn Mihsan** ayağa kalkar, ve: "Ey Allah'ın Resûlü, benim de onlardan olmam için dua et" deyince, O: 'Sen onlardansın" buyurur. Bunun üzerine ensardan bir adam kalkar ve aynı şeyi söyler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) "Bu konuda **Ukkâşe**, senden önce davrandı" [23] buyurur. Sonra ashâb, bu yetmişbinin kimler olduğu hususunda konuşmaya dalar. Bu cümleden olarak bazıları bunların, İslâm fıtratı üzere doğmuş kimseler olduğunu söylerken, bazıları da bunların iman edip Hz. Peygamber (s.a.s)'le cihad edenler olduklan bu görüşleri Hz. Peygamber'e haber verdiler. O da: هُمُ الَّذِينَ لَايَكْتَوُونَ وَلَا يَكْوُونَ وَلَايَسْتَرْقُونَ وَلَايَتَطَيَّرُونَ وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ *"Onlar (tedavi için) dağlanmayan, başkasını dağlamayan kendilerine okuyup üflenmesini istemeyen, herhangi bir şeyi uğursuz saymayan ve sadece Rablerine güvenip dayanan kimselerdir"*[24] buyurdu. (Bu mertebeye ulaşmış olan, Allah'ın has kulları olup avâm ise, hertürlü tedavi yoluna başvurur).

---

(23) Buhârî, Rikak, 50; Müslim, İman 368 (1/197) (Kısmen).
(24) Buhârî, Tıp, 17; Müslim, İman, 371 (1/198).

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak, insanlara takvayı emretmiş, sonra da bunun onlara vacib olmasını kıyametin daima hatırlanmasına bağlanmış ve bu takvayı en dehşetli sıfatla nitelemiştir ki, buna göre mana, "Takvâ, bu büyük zararın" insanların nefislerinden giderilmesini gerektirir. Nefislerden zararı def'etmenin ise vacib olduğu malumdur. Binâenaleyh, takvânın da vacib olması gerekir" şeklinde olmuş olur.

BEŞİNCİ MESELE

Madum (yok) Hakkında "Şey" Denir mi?

Mu'tezile Cenâb-ı Hakk'ın *"Çünkü kıyamet zelzelesi müthiş bir şeydir"* buyruğuna dayanarak şöyle demişlerdir: "Cenâb-ı Hak, kıyameti, mevcut olmadığı halde henüz yok iken, "şey" diye nitelemiştir." Yine onlar *"Allah her şeye kadirdir"* (Bakara, 20) ayetine dayanarak şöyle demişlerdir: Cenâb-ı Hakk'ın kâdir olduğu şey, ya mevcut olur ya da ma'dûm olur. Birincisi muhaldir, aksi halde kadir olanın, mevcût olanı (yeniden) meydana getirmeye kadir olmuş olması gerekir. (Buysa batıldır). Bu batıl olunca, Allah'ın kadir olduğu şeyin, ma'dûm olduğu sabit olur. O halde de, ma'dûm, "şey"dir. Yine Mu'tezile, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Hiçbir şey hakkında, "Ben bunu herhalde yarın yaparım"* (Kehf, 23) ayetine dayanarak şöyle demişlerdir: "Cenâb-ı Hak şu anda, "şey" lafzını, yarın olacak olan hakkında kullanmıştır. Yarın olacak olansa, şu anda yoktur. O halde ma'dûm, "şey"dir. Allah en iyisini bilendir.

Mu'tezile'nin birinci görüşüne şu şekilde cevap verebiliriz: "Zelzele, hareket eden cisimler demektir. Hareket eden maddeler ise, kendisiyle arâzların bulunup kaim olduğu cevherlerdir, zâtlardır. Halbuki, böyle bir vasfın ma'dumda mevcut olması, imkansızdır. O halde, zelzele'nin yok iken "şey" olması imkansızdır. Binâenaleyh ittifakla mutlaka tevil etmek gerekir. Buna göre mana, "O zelzele mevcût olduğunda "şey" olur" şeklindedir. Bu, aynı zamanda onların diğer görüşlerine de bir cevaptır.

ALTINCI MESELE

Kıyametin Dehşeti

Cenâb-ı Hak, "zelzele"yi "büyük (müthiş)" olmakla nitelemiştir. Allah'ın büyük olduğunu söylediği şeyden ise büyük olan bir şey yoktur.

Ayetteki يَوْمَ تَرَوْنَهَا zarfı تَذْهَلُ fiili ile mansûb olup, 'O, gün emzikli kadın emzirdiğini unutup geçer" manasındadır. تَرَوْنَهَا daki hâ zamirinin daha önce bahsi geçmiş olduğu için, "zelzele" kelimesine râci olması muhtemel olduğu gibi, "sâat" kelimesine raci olması da muhtemeldir. Doğruya en yakın olanı, bu zamirin "zelzele" kelimesine raci olmasıdır. Çünkü o büyük korkuyu gerektiren şey o zelzeleyi müşahede etmektir.

Bil ki, Cenâb-ı Hak, bu günün dehşetlerine dair şu üç şeyi zikretmiştir.

a) Ayetteki تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّا أَرْضَعَتْ *"Onu göreceğiniz gün, emzikli her kadın, emzirdiğini unutup geçer"* cümlesinin ifade ettiği husustur Yani, "Onu o

zelzele gafil hale getirir" demektir. "Zuhûl" dehşet ve korkudan dolayı bir şeyi görmemek demektir. Buna göre şayet, "Cenâb-ı Hak, niçin مُرْضِع dememiş de مُرْضِعَة demiştir?" denilirse, ben derim ki: مُرْضِعَة kelimesi, emzirirken memesini fiilen çocuğun ağzına verendir. مُرْضِع ise, emzirme işini, bilfiil bu şekilde yapmayan, mutlak anlamda emziren demektir. İşte bu sebeple, kıyametin bu dehşeti, meme veren kimse memesini çocuğun ağzına verdiği bir anda, onu bastırdığında, başına gelen dehşet ve korkudan, dolayı ağzında meme olanın onu ağzından çıkarıp attığına delâlet etsin diye, مُرْضِعَة denilmiştir. Ayetteki عَمَّا أَرْضَعَتْ ifadesine gelince bu, "emzirmekten" veyahutta, "emzirdiği şeyden" demek olup, bu ikincisine göre "şey" kelimesi "çoluk" olmuş olur. Böylece de bu açıklamaya göre **mâ, men** anlamına gelmiş olur.

b) Cenâb-ı Hakk'ın وَتَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا *"Yüklü her (gebe kadın) yükünü düşürür"* ayetinin ifade ettiği hususdur. Buna göre mana, "O, o günün dehşetinden dolayı, çocuğunu tam veya tam olmadan düşürür" şeklindedir. Ki bu da, bu zelzelenin, diriltilişten önce olacağına delâlet eder. **Hasan el-Basrî** de şöyle demiştir. Emziren kadın, çocuğundan, onu sütten kesmediği halde gafil olur, hamileler de, karınlarındakini, yaratılışları tamamlanmadan atar, düşürür." **Kaffâl** de şöyle der: "şöyle denilebilir: Hamile veya emzikli olduğu halde ölen kadın, hamile veya emzikli olduğu halde diriltildiğinde o korkudan dolayı çocuğu düşürür. "Emziklinin gaflet etmesi, hamilenin hamlini düşürmesi" ifadelerinden bir teşbihin kastedilmiş olması da muhtemeldir. Bu tıpkı alimlerin, Cenâb-ı Hakk'ın يَوْمَ يَجْعَلُ الْوِلْدَانَ شِيباً *Çocukları ak saçlı ihtiyarlara çevirecek olan bir günde"* (Muzzemmil, 17) ayetini tevil etmeleri gibidir."

İnsanların Sarhoşluğu

c) Ayetteki وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَى *"İnsanları sarhoş görürsün"* cümlesinin ifade ettiği hususla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bu kelime tâ'nın dammesiyle (meçhûl olarak), وتُرَى (turâ) şeklinde de okunmuştur. Nitekim sen ya, أَرَيْتُكَ قَائِماً yahut da رَأَيْتُكَ قَائِماً "seni ayakta gördüm" dersin. الناس kelimesi ise, ya nasb ile ya da ref ile okunur. Nasb okunması hali açıktır. Merfû okunmasına gelince, bu kelimenin meçhûl olan fiilin nâib-i fâili olmasından dolayıdır. Fiilin müennes getirilmesi ise, الناس kelimesinin "cemâat" lafzıyla tevil edip açıklanmasından dolayıdır. Bu kelime hem **sekrâ** hem de **sükârâ** şeklinde okunmuştur. Bu, tıpkı جَوْعَانُ kelimesinin müennesinin جَوْعَى "aç kadın" ve عَطْشَانُ kelimesinin müennesinin عَطْشَى "susamış kadın" şeklinde olması gibidir. Yine كُسَالَى tembel kimseler) ve عَجَالَى (acele eden kimseler) kelimeleri gibi **sükârâ** ve **sekârâ** şeklinde de okunur. ***Âmeş'in, sekrâ ve sükrâ şeklinde okuduğu da rivayet edilmiştir ki, onun damme ile*** **sükrâ** okuması garibtir.

İKİNCİ MESELE

Ayet-i kerimenin manası, "Onlar gerçekte sarhoş olmadıkları halde, onları sarhoş gibi görürsün. Ancak ne var ki, Allah'ın azâbından onları bürüyen şeyin dehşeti, onların akıllarını gidermiş ve temyiz kabiliyetlerini uçurmuştur" şeklindedir. İbn Abbas ve Hasan el-Basri: "Sen onları, içtiklerinden dolayı değil, o günün korkusundan dolayı sarhoş görürsün" manasındadır, demişlerdir.

Şayet sen, "Niçin ilk önce tereyne "görürsünüz" sonra da müfred olarak terâ "görürsün" denilmiştir?" dersen, biz deriz ki: çünkü bu fiil ilkönce, "zelzele"ye taalluk etmiş, böylece de insanların tümü onu görür gibi kabul edilmiştir, halbuki bu, en sonunda insanların sarhoş olmaları haline bağlanmıştır. Binâenaleyh, onlardan herbirinin diğerlerini görücü olmaları gerekir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Eğer "siz, o günün şiddetinin herkes için, yahut özellikle cehennemlikler için tahakkuk edeceğini mi söylüyorsunuz?" denilirse, biz deriz ki: Bazı kimseler, o en büyük korkunun ve diğer korkuların sadece cehennemliklere has olduğunu, cennetliklerin ise herşeyden emin olarak haşr olunacaklarını söylerken, "Hayır, bunlar herkes için söz konusudur. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın fiillerine karşı kimsenin itiraz hakkı yoktur ve Allah Teâlâ üzerinde hiç kimsenin bir hakkı yoktur" da denilmiştir.

★ ★
★

Dine İtiraz Edenler

وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يُجَٰدِلُ فِى ٱللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّبِعُ كُلَّ شَيْطَٰنٍ مَّرِيدٍ ۝٣
كُتِبَ عَلَيْهِ أَنَّهُۥ مَن تَوَلَّاهُ فَأَنَّهُۥ يُضِلُّهُۥ وَيَهْدِيهِ إِلَىٰ عَذَابِ ٱلسَّعِيرِ ۝٤

"İnsanlardan kimi, Allah hakkında, bir bilgisi olmaksızın münakaşa eder durur ve her azgın şeytanın ardına düşer. Onun aleyhinde şu hüküm yazılmıştır: "Kim onu dost edinirse, şüphesiz bu, onu saptırır, onu o alevli ateşin azabına götürür"

(Hac, 3-4).

Önceki Kısımla Münasebet

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu ayetlerin, geçen ayetlerle münasebet ve ilgisi hususunda şu iki izah yapılabilir:

a) Allah Teâlâ, geçen ayetlerde kıyametin dehşetinden ve şiddetinden bahsetmiş, insanları Kendisinden ittikâ etmeye davet etmiştir. Daha sonra bu ayetlerde de, önceki ayette bahsettiği o insanların bir kısmını söz konusu edip, onların mücâdele ve münakaşalarından bahsetmiştir.

b) Allah Teâlâ, Kıyamet zelzelesinin ve şiddetinin bildirilmesine rağmen, yine de bazı insanların Allah hakkında bilgisizce mücâdele ettiklerini ileri-geri konuştuklarını bildirmiştir.

Ayetteki وَمِنَ النَّاسِ *"insanlardan kimi"* ifadesi ile ilgili olarak şu iki izah yapılmıştır:

1) Bunlar öldükten sonra dirilmeye inanmayan kimselerdir. Bunun böyle olduğuna, *"İnsan, kendisini bir nutfeden yarattığımızı görmedi mi ki şimdi, açıktan açığa müfrit bir hasımdır"* (Yâsîn, 77) ayeti de delâlet eder. Hem bundan önce bahsedilen husus, öldükten sonra diriliş, hem bundan sonra bahsedilen şey, öldükten sonra dirilişe delâlet eden hususlar. Binâenaleyh ayette söz konusu edilen bu mücâdele ile, öldükten sonra diriliş hususundaki bir mücadelenin kastedilmiş olması gerekir.

2) Bu, Nadr b. el-Hariş hakkında nâzil olmuştur. Çünkü o, Kur'ân'ı yalanlıyor ve Kur'ân'ın, geçmiş ümmetlerin düzdükleri masallar olduğunu iddia ediyor ve: "Muhammed'in size getirdiği şey, tıpkı benim size anlattığım geçmiş milletlerin efsaneleri gibidir" diyordu. Bu İbn Abbas (r.a)'nın görüşüdür.

İKİNCİ MESELE
Caiz Olan Tartışma

Bu ayet, mefhum-u muhâlifi ile (dolaylı olarak), hak olan mücâdelenin yapılabileceğine caiz olduğuna delâlet eder. Çünkü bıktırıcı olmamasının yanısıra, mücadelenin delillere tahsis edilmesi, bilgiye dayalı bir mücadelenin olabileceğini gösterir. O halde bâtıl mücadele, Hak Teâlâ'nın, *"Bunu sana, (bâtıl bir mücâdeleden başka (maksadla) ileri sürmediler"* (Zuhruf, 58) ayeti ile, hak mücâdele de, *"Onlarla mücâdeleni, en güzel bir yol ile yap"* (Nahl, 125) ayeti ile kastedilmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ'nın وَيَتَّبِعُ كُلَّ شَيْطَانٍ مَّرِيدٍ *"Her azgın şeytanın ardına düşer"* ifadesi hakkında şu iki görüş vardır:

1) Cenâb-ı Allah, bununla kendileri ile birlikte insanları küfre davet eden, kâfirlerin ileri gelenleri demek olan, insan şeytanlarını kastetmiş olabilir.

2) Bununla, İblis ve ordusu kastedilmiştir. **Zeccâc** şöyle der: "Merîd ve mârid, dümdüz, pürüzsüz yüksek şey demektir. Nitekim Arapça'da dümdüz pürüzsüz kaya manasında, "**sahratun merdâ**" denilir. Bu kelimenin, denginin sınırını geçtiğinde şeytanlardan başka şeyler hakkında kullanılması da mümkündür.

Kütibe Aleyhi Tabirinin İzahı

Ayetteki كُتِبَ عَلَيْهِ *"Onun aleyhine (şu hüküm) yazılmıştır"* ifadesi ile ilgili, şu iki izah yapılmıştır:

a) كَتَبَ عَلَيْهِ (üzerine yazıldı) ifadesi, bir darb-ı mesel (mecâzi bir ifadedir). Bu, "Bu şey, onun hal ve hareketlerinde ortaya çıktığı için, sanki falancanın saptırması onun üzerine yazılmış, ona o damga vurulmuştur" demektir.

b) Bu hüküm, onun aleyhine olarak **ümmü'l-kitab**'da **(Levh-i mahfuz**'da) yazılmıştır.

Bil ki bu "hû" (o) zamiri "mücâdele eden" kimseden ve "şeytan"dan sonra zikredilmiştir. Binâenaleyh bu zamirin, bunlardan her birine, bedel olarak râci olması muhtemeldir. Dolayısıyla eğer bu zamir, "mücâdele eden'e râci ise, o zaman **men** edatının müfred olan lafzına râci olmuş olur. Buna göre sanki Cenâb-ı Hak, "şeytanlara tâbi olan kimseler üzerine, "Kim şeytanı dost edinirse, onu cennetten saptırır ve cehenneme götürür" diye hükmetti" demiştir. Bu da, Allah tarafından bir zecr (caydırma)dır. Buna göre sanki Hak Teâlâ, "Hali böyle olan kimseye bu tehdide müstehak olacağı hükmü yazılmıştır" demiştir. Yok eğer bu zamir "şeytan"a râci olursa, o zaman mana "O kimse, hakkında, "Kim onu kabul ederse, o dalâlettedir" diye yazılı olan her koğulmuş şeytana tâbi olmuş olur. Bu izaha göre de, yine bu şeytana uyma hususunda bir zecr olmuş olur.

Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **Kâdî Abdulcebbâr** şöyle der: **kütibe aleyhi** tabiri ile, "Onun hakkında hüküm olarak verildi" manası kastedilmiştir denildiğinde, bu zamirin ancak "şeytana tâbi olan"a râci olması mümkün olur. Çünkü Allah Teâlâ'nın şeytana, "O, saptırır" diye hükmetmiş olması câiz değildir. Bunun, "şeytanın sözlerine itibar edenler hakında, "şeytan onu cennetten saptırdı ve cehenneme sevketti" hükmü verildi" manasında olması mümkündür" Allah onlara rahmet etsin alimlerimiz şöyle demişlerdir: "Bu hüküm onun hakkında verildiğine göre, tahakkuk etmeyecek olsa, Allah'ın doğru haberi yalana dönüşmüş olur. Böyle olması ise imkansızdır. İmkansıza götüren şey de imkansızdır. Dolayısıyla, bu hükmün tahakkuk etmesi imkansız olur.

İKİNCİ MESELE Ayet, Allah Hakkında mücadele edenin, eğer Allah'a inanmıyorsa, bu mücâdelenin kötü ve kınanmış olduğuna ve azab sebebi olacağına delâlet etmektedir. Dolayısıyla bu, Allah'a inanmanın (aklen) zarûri ve mecbûri olmadığına delâlet eder. (25)

ÜÇÜNCÜ MESELE Kadi şöyle der: "Bu ifadede, Allah Teâlâ hakkında mücadele etmenin, Allah'ın yaratması ve iradesi ile meydana gelmediğine bir delâlet vardır. Aski halde, bu mücâdele, şeytana tâbi olanların işi olarak gösterilemezdi ve: "Onu şeytan saptırır" denilmez, aksine: "Onu Allah saptırdı" denilmesi gerekirdi." Kadi'nin bu görüşüne, "Senin bu iddiana "**ilim ve dâi meselesi**"yle karşı çıkılır" diye cevap verilir.

DÖRDÜNCÜ MESELE Ayetteki انه ifadesi, hem innehu hem ennehu şeklinde okunmuştur. Bunu fethalı okuyan, birinci أَنَّ edatı "**Kütibe**" fiilinin nâib-i fâili, ikincisi de ona ma'tûf olduğu için, bunu böyle okumuştur. Bunu kesreyle okuyan ise, "yazılma" işini "hikaye etme" aynen yazıldığı gibi aktarma üslûbu ile, böyle" okumuştur. Bu tıpkı, "Ben كَتَبْتُ إِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيْدُ Yani: Ben, Allah, gani ve hamiddir" diye yazdım" demen gibidir. Yahut da, bu ifadenin başında mukadder bir قِيْلَ (Denildi ki) fiilinin bulunduğunu, veya "**Kütibe**" fiilinin قَالَ fiili manasında olduğunu söyleyebiliriz.

★ ★
★

İnsanın Yaratılışı

يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ إِن كُنتُمْ فِى رَيْبٍ مِّنَ ٱلْبَعْثِ فَإِنَّا خَلَقْنَٰكُم مِّن تُرَابٍ ثُمَّ مِن نُّطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ
عَلَقَةٍ ثُمَّ مِن مُّضْغَةٍ مُّخَلَّقَةٍ وَغَيْرِ مُخَلَّقَةٍ لِّنُبَيِّنَ لَكُمْ ۚ وَنُقِرُّ فِى ٱلْأَرْحَامِ مَا نَشَآءُ
إِلَىٰٓ أَجَلٍ مُّسَمًّى ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِتَبْلُغُوٓا۟ أَشُدَّكُمْ ۖ وَمِنكُم مَّن يُتَوَفَّىٰ وَمِنكُم
مَّن يُرَدُّ إِلَىٰٓ أَرْذَلِ ٱلْعُمُرِ لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِنۢ بَعْدِ عِلْمٍ شَيْـًٔا ۚ وَتَرَى ٱلْأَرْضَ هَامِدَةً
فَإِذَآ أَنزَلْنَا عَلَيْهَا ٱلْمَآءَ ٱهْتَزَّتْ وَرَبَتْ وَأَنۢبَتَتْ مِن كُلِّ زَوْجٍۭ بَهِيجٍ ۝٥ ذَٰلِكَ بِأَنَّ
ٱللَّهَ هُوَ ٱلْحَقُّ وَأَنَّهُۥ يُحْىِ ٱلْمَوْتَىٰ وَأَنَّهُۥ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ۝٦ وَأَنَّ ٱلسَّاعَةَ ءَاتِيَةٌ لَّا رَيْبَ فِيهَا وَأَنَّ ٱللَّهَ
يَبْعَثُ مَن فِى ٱلْقُبُورِ ۝٧

(25) Bu hüküm, Eş'arî mezhebine göredir. Maturidîlere göre ise, insanın aklını çalıştırarak Allah'ı bulması gerekir (Ç).

"Ey insanlar, eğer siz öldükten sonra diriliş hakkında herhangi bir şüphe içinde iseniz, şu muhakkaktır ki Biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra bir alakadan sonra da yaratılışı belli belirsiz bir çiğnem etten yarattık ve size apaçık gösterelim diye, sizi dilediğimiz belirli bir vakte kadar, ana rahimlerinde durdururuz. Sonra sizi bir çocuk olarak çıkarırız. Sonra da kuvvetinize ermeniz için (büyütüyoruz). Kiminiz öldürülüyor, kiminiz de, bilmesinden sonra hiçbirşey bilmemek üzere, ömrün en fenâ devresine gerisin geri itiliyor. Sen, yeryüzünü kupkuru ve ölü görürsün. Fakat onun üstüne suyu indirdiğimiz zaman, harekete gelir, kabarır ve her güzel çiftten nice nebat bitirir. Bunun sebebi şudur: Çünkü Allah hakkın tâ kendisidir. Gerçekten ölüleri diriltir. Şüphesiz O, herşeye hakkıyla kadirdir. Hiç şüphesiz o kıyamet, elbet gelecektir, bunda bir şüphe yok. Muhakkak Allah, kabirlerde olanları diriltip kaldıracaktır"

(Hac, 5-7).

Farklı Kıraatler

Kıraat: Hasan el-Basri, harekeli olarak مِنَ الْبَعْثِ şeklinde okumuştur, Bunun bir benzeri, **halb ve tard** kelimelerinin **haleb, tarad** şeklinde de okunmasıdır. Tâ'nın ve râ'nın kesresi ile مُخَلَّقَةٍ ve غَيْرَ مُخَلَّقَةٍ şeklinde okunmuştur. **İbn Ebi Able** bunların ikisini de mansub olarak okumuştur. نُخْرِجَكُمْ – نُقِرُّ – لِنُبَيِّنَ fiillerinin en meşhur kıraatı, bu şekilde nûn ile okunuşudur. **İbn Ebi Able** ise, üçünü de yâ ile (müfred gâib) olarak okumuştur. Bunların nûn ile okunmasına göre şu vecihler söz konusudur.

a) Bu, meşhur kıraattir.

b) **Seyrâfi, Devûd'dan, Devûd da Ya'kûb'dan** rivayetle bunların nûn'un fethası, kâf ve râ'nın zammesi ile, نَقُرُّ şeklinde okunduğunu söylemiştir ki bu, "suyu döktü" manasındaki قَرَّ الْمَاءَ ifadesinden alınmıştır. Yine **Seyrâfi**'den bir başka rivayette de, durum aynıdır, ancak bunda râ mansub olarak zikredilmiştir.

c) Râ'nın ve cimin nasbı ile لِنُقِرَّ ve لِنُخْرِجَكُمْ şeklinde de okunmuştur

Bu fiillerin yâ ile okunmasına göre de şu vecihler söz konusudur:

a) Kâf'ın, râ'nın ve cim'in fethası ile bunlar **yekarru, yuhricukum.**

b) Kâf'ın, râ'nın ve cim'in zammesiyle **yekurru, yuhricukum.**

c) Yâ'nın fethası, kâf'ın kesresi ve râ'nın zammesiyle **yakırru** şekillerinde okunmuştur. Bu sonuncusu, **Ebu Hâtim**'in kıraatidir. Yâ'nın fethası ile, "Allah öldürdü" manasında, يَقْرِفُ şeklinde kıraat vardır. Bu, **İbn Amre** ve **A'meş**'in kıraatidir. Mim'in sükûnu ile **erzeli'l-umri** şeklindeki kıraat meşhurdur. **Abdullah b. Mes'ûd** (r.a)'ın kıraatine göre, ayet وَمِنكُمْ مَنْ يَقْرِفُ وَمِنكُمْ مَنْ يَكُونُ شُيُوخاً "Kiminiz öldürülüyor, kiminiz ihtiyar oluyor" şeklinde okunmuştur. Bu kıraat meşhur değildir.

Ebu Ca'fer'in زَبَتْ ve رَبَأَتْ (yükseldi) şekillerinde kıraati vardır. El-Amrî, Ebu Ca'fer'in bu hemzeyi, yumuşatarak (telyin ile) okuduğunu rivayet etmiştir. Yine, buradaki بَهِجَتْ fiili بَاهِجٌ şeklinde de okunmuştur.

Ölümden Sonra Dirilişin İsbatı

Mana: Bil ki Allah Teâlâ haşr ve neşr hususunda, câhilce o insanların mücadele edip, karşı çıktıklarını haber verip, onları bu hususta zemmedince, haşrın (kıyametin) gerçek olduğuna, şu iki bakımdan delil getirmiştir:

1) Önce canlıların yaratılış ile istidlâl etmiştir. Bu, *"De ki: Onu, ilk defa yaratan diriltecektir"* (Yâsîn, 79) ve "Onlar derler ki: *"Bizi kim yeniden diriltecek?" De ki: "Sizi ilk defa yaratan (Allah)"* (İsrâ, 51) ayetlerinde, mücmel (özet) olarak zikrettiği delile uygundur. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Eğer size va'dettiğimiz "ba's" hususunda bir şüpheniz varsa, ilk defa sizi yaratmaya kâdir olanın, tekrar yaratmaya (diriltmeye) kâdir olacağını anlamak için, ilk yaratılışınızı düşününüz" demiştir.

İlk Yaratmanın Safhaları

Sonra Hak Teâlâ, ilk yaratılışın şu yedi mertebesini saymıştır:

Birinci mertebe: Bu ayetteki فَإِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ تُرَابٍ *"Şu muhakkak ki Biz sizi topraktan yarattık"* ifadesi ile anlatılmaktadır. Bu ifâde ile ilgili şu iki izah yapılmıştır:

a) Bu, "Biz sizin aslınız-atanız Âdem'i topraktan yarattık" demektir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Allah o (Âdem'i) toprak yarattı"* (Âl-i İmrân, 59) ve *"Sizi o (Âdem)'den yarattık"* (Tâhâ, 55) buyurmuştur.

b) İnsanın yaratılışı, meni ve hayz kanındandır. Bu ikisi de insanın (ana-babanın) aldığı gıdalardan oluşur. Gıdalar da ya hayvansal ya bitkiseldir. Hayvansal gıdalar da, sonunda (hayvanın yediği) bitkilere dayanır. Bitkiler ise, sudan ve topraktan olur. Binâenaleyh *"Biz sizi topraktan yarattık"* ifadesi doğru bir sözdür.

İkinci mertebe: Bu, ayetteki ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ *"Sonra nutfeden"* ifadesi ile anlatılan hususdur. "Nutfe", "az su" manasınadır, yani bu, "herhangi bir sudan" demek olup, bununla "erkeğin suyu" (meniisi) kastedilmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Aralarında hiç bir ilgi yok iken, o kuru toprağı latif bir suya çeviren Benim" demektedir.

Üçüncü mertebe: Bu, ayetteki ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ *"Sonrada bir alakadan"* ifadesi ile anlatılan hususdur. "Alaka", donmuş kan parçası[28] demektir. Su ile, donmuş kan parçası arasında çok büyük bir farkın olduğunda şüphe yoktur.

---

(28) Alaka, müfessirlerimizin bildirdiği bu manadan başka yapışan, asılıp tutunan şey, sülük anlamlarına da gelir. Donmuş kan denildiğinde de maksad, için gerçek mahiyetini bildirmek değil, görünümü ifade etmektir. Vallahu a'lem (Ç).

Dördüncü mertebe: Bu ثُمَّ مِنْ مُضْغَةٍ مُخَلَّقَةٍ وَغَيْرِ مُخَلَّقَةٍ لِنُبَيِّنَ لَكُمْ وَنُقِرُّ فِي الْأَرْحَامِ مَا نَشَاءُ *"Sonra da yaratılışı belli belirsiz bir lokma etten yarattık ve size apaçık gösterelim diye, sizi dilediğimiz belirli bir vakte kadar, ana-rahimlerinde durdururuz"* ifadesinin anlattığı hususdur. **"Mudğa"** bir çiğnemlik küçük et, parçasıdır. **"Muhallaka"**, noksanlık ve kusurdan uzak, dümdüz, pürüzsüz şey demektir. Nitekim birisi misvakini veya çubuğunu düzelttiğinde, حَلَقَ السِّوَاكَ وَالْعُودَ denilir ki bu, Arapların dümdüz kaya için kullandıkları صَخْرَةٌ حَلْقَاءُ ifadelerinden alınmıştır.

Muhallaka Tabirinin Tefsirleri

Müfessirlerin bu hususta çeşitli görüşleri vardır:

a) Bununla, yaratılma halleri tamamlanan ve tamamlanmayan kimseler kastedilmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki **"mudga"**yı iki kısma ayırmıştır:

1) Şekli, duyuları, hatları tamamlanmış olanlar.

2) Bu bakımlardan noksan olanlar... Böylece Allah Teâlâ onu "mudğa" haline getirdikten sonra, ondan noksansız tam bir insan meydana getirdiğini ve bu vasıfları taşımayan kimseleri yarattığını beyan buyurmuştur. Bu **Katâde** ve **Dahhâk**'ın görüşüdür. Böylece Cenâb-ı Hak sanki, farklı farklı "mudga"lar yaratmıştır: onlardan bazılarının hilkati tam, kusurlardan uzak bazıları da bunun aksine... İşte bu farklılığa, insanların yaratılışlarındaki ve suretlerindeki, uzun ve kısa, tam ve noksan oluşlarındaki farklılıkları bağlı olur.

b) "Muhallaka", şekillenmiş, "gayr-ı muhallaka" ise, şekillenmemiş demek olup, bu da şekil almamış, hatları belirlenmemiş ve bir et parçası olarak kalan demektir. Bu görüşte olanlar, **Alkame**'nin, **Abdullah (b. Mes'ûd)** (r.a)'den rivayet ettiği şu sözü delil getirmişlerdir: *"Nutfe, ana rahmine düştüğünde, Allah bir melek gönderir. O melek, "Ey Rabbim, bu muhallaka mı, gayr-ı muhallaka mı diye sorar. Eğer Cenâb-ı Hak, "Gayr-ı muhallaka" derse, rahim o nutfeyi kan olarak dışarı atar. Yok eğer, "muhallaka" derse, o zaman melek, "Ey Rabbim, bunun sıfatı nedir, erkek midir, dişi midir? Rızkı nedir? Eceli ne kadardır? Şaki midir, said midir?" diye sorar. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Ümmü'l-Kitab'a (Levh-i Mahfuz'a) git ve oradan bu nutfenin sıfatlarını (kaderini) yaz çıkar" der. Bunun üzerine melek gider ve oradan o sıfatların hepsini sonunu kadar yazar."* (27)

d) **Kaffâl** şöyle der: "Tahlîk" "halk" (yaratma) masdarındandır. Binâenaleyh üzerinden peşpeşe tavırlar (merhaleler) ve birbirini izleyen yaratmalar geçmiş olan şeye, üzerinden peşpeşe yaratma işi geçtiği için **"muhallak"** denilir. İşte bu noktada âlimler şöyle demişlerdir: "Tam olan, "muhallak"tır, tam olmayan ise, "gayr-ı muhallaktır. Çünkü tam olmayanda, bütün yaratmalar, birbirini tam olarak izlememiştir.

---

(27) Müsned, (3/397; Müslim, Kader, 4 (4/2036).

Birinci görüş doğruya daha yakındır. Çünkü Allah Teâlâ ayetin evvelinde, *"Biz sizi yarattık"* buyurmuş ve bununla insanlara hitab etmiştir. Binâenaleyh hem "muhallaka", hem de "gayr-ı muhallaka" ifadelerinin, ileride insan haline gelecek şey manasına hamledilmesi gerekir. Bu ise, düşük olarak doğanda bu mana yoktur. Çünkü o, bazan hilkati tamamlanmadan düşük olarak doğar. Buna göre eğer, "Keşke siz, ayetteki, *"Sizi ana-rahimlerinde durdururuz"* ifadesinden ötürü, bunu düşükler manasına da hamletseydiniz. Çünkü bu ifade, rahimlerde durdurulmayanların olduğunu da dolayısıyla göstermektedir. Onlar da düşük olanlardır" denilirse, biz deriz ki: "Bu, bizim söylediğimiz "mudga"nın, muhallak ve gayr-ı muhallak olmasına mani değildir. Çünkü bazısının hilkati (yaratılış) tamamlanıp, bazısının ki noksan olduktan sonra, bunun tam olması gerekmez. Aksine bu ifadede, Allah'ın rahimlerde durdurduğu ve durdurmadıkları da yaratmaktadır. Eğer onda, insan şekli meydana gelmiş ise, işte o bu açıdan içine düşüklerin de dahil olduğu bir ifade olmuş olur.

Ayetteki لِنُبَيِّنَ لَكُمْ *"Size apaçık gösterelim diye"* ifadesi ile ilgili olarak şu iki izah yapılmıştır:

a) Bu "Size, "mudga"nın, muhallaka şekline dönüşmesinin, hür ve irade sahibi bir fâilin tercihi ile olduğunu, o fâilin olmaması halinde onların bir kısmının muhallak, bir kısmının da gayr-ı muhallak hale gelemeyeceklerini beyân edelim diye" demektir.

b) Bu ifadenin manası şöyledir: "Eğer, ba's (yeniden diriliş) hususunda bir şüphede iseniz, sizden öldükten sonra dirilme hususundaki şüphenizi giderecek şeyi size açıklayalım diye, sizi şundan şundan yarattığımız size haber verip anlatıyoruz. Çünkü bunları böyle yaratmaya kâdir olan, yeniden yaratmaktan nasıl âciz olur."

Ayetteki نُقِرُّ فِي ٱلْأَرْحَامِ مَا نَشَآءُ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى *"Sizi dilediğimiz belirli bir vakte kadar, ana-rahimlerinde durdururuz"* ifadesine gelince, bununla Cenâb-ı Hak doğum noktasına ulaştırdığı kimseleri kastetmiştir. "Ecel-i Müsemmâ", doğum için biçilen zaman demek olup, bu da ya altı ayın, veya dokuz ayın veya dört yılın sonu yahut da Allah'ın dileyip takdir ettiği başka bir zamandır. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak eğer bunu yazmış ise, bu ecel-i müsemmâ olur.

Beşinci mertebe: Bu ayetteki ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلًا *"Sonra sizi bir çocuk olarak çıkarırız"* ifadesi ile anlatılan husustur. Cenâb-ı Hak, "tıfl" (bir çocuk) kelimesini müfred olarak getirmiştir. Çünkü bundan maksadı, çocuk cinsine işaret etmektir. Bu, "Sizden herbirinizi bir çocuk olarak çıkarırız" manasına da olabilir. Bu tıpkı وَٱلْمَلَٰٓئِكَةُ بَعْدَ ذَٰلِكَ ظَهِيرٌ (Tahrim, 4) ayetindeki durum gibidir. (Yani herbirini ayrı ayrı mütalaa ederek müfred (tekil) getirme söz konusudur).

Altıncı mertebe: *Bu, ayetteki* ثُمَّ لِتَبْلُغُوٓا أَشُدَّكُمْ *"Sonra kuvvetinize ermeniz için (büyütüyoruz)"* ifadesi ile anlatılan husustur. "Eşüdd" kuvvetin, aklın ve temyiz gücünün tam olması demek olup, bu müfredi olmayan çoğul kelimelerdendir. **Eşüdd** âdeta birden fazla hususteki şiddeti ifade ettiği için cemi (çoğul) olarak getirilmiştir.

Binâenaleyh kastedilen mana, -Allah en iyisini bilir ya- "Cenâb-ı Hak sonra, eşüddünüze erişeşiniz diye, terbiyeniz de ve gıdalarınızdaki işleri (yolları) kolaylaştırdı" demektir. Allah Teâlâ bu ifade ile, çocuğun ana-rahminden çıkması ile kuvvetine ermesi arasındaki durumlara dikkat çekmiştir. Bu iki hal arasında, merhaleler vardır. Bazı kimseler, insanın çocukluk hali ile, kuvvetine ulaşması halinin başlangıcı arasında bir merhale olmadığını söylemişlerdir.

Erzel-i Umr

Yedinci mertebe: وَمِنكُم مَّن يُتَوَفَّىٰ وَمِنكُم مَّن يُرَدُّ إِلَىٰ أَرْذَلِ الْعُمُرِ لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِن بَعْدِ عِلْمٍ شَيْئًا *"Kiminiz öldürülüyor, kiminiz de bilgiden sonra hiçbir şey bilmemek üzere, ömrün en fenâ devresine gerisin geri itiliyor"* ifadesi ile anlatılan hususlar. Bunun manası şöyledir: "Kiminiz, kuvvetine ve tam oluşuna rağmen öldürülüyor, kiminiz de erzel-i ömüre, yani ihtiyarlığa ve bunaklığa sevkediliyor, böylece de tıpkı çocukluğunun başlangıcında olduğu gibi, bünyesi zayıf, aklı tutarsız ve anlayışı az hale geliyor." Buna göre eğer, "Cenâb-ı Hak niçin, o çocuk gibi bazı şeyleri bildiği halde, *"bilmesinden sonra hiçbirşey bilmemek üzere"* buyurmuştur" denilirse, biz deriz ki: Bununla, "onun aklının zâil olması ve hiçbirşey bilmez hale gelmesi" kastedilmiştir. Çünkü bu gibi ifadeler bazan, mübalağa için olumsuz manada zikredilir. Bazı kimseler, Hak Teâlâ'nın, *"Sonra o (insanı) aşağıların aşağısa çevirdik. Ancak iman edip sâlih ameller işleyenler müstesna"* (Tin, 5-6) ayetlerinden ötürü, bu halin mü'minlerde bulunmayacağını söylemişlerdir ki bu görüş zayıftır. Çünkü, *"Sonra onu aşağıların aşağısa çevirdik"* ayeti, kınama manasında olup, bununla cezalandırma yerine geçecek şeyler kastedilmiştir. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, *"Ancak iman edip sâlih ameller işleyenler müstesna. Çünkü onlar için, kesilmez (devamlı) bir mükafaat var"* (Tin, 6) buyurmuştur. Canlıların yaratılışlarından, ba's (öldükten sonra diriliş) için çıkarılan istidlâlin hepsi bundan ibarettir.

Yeryüzünün Canlanması

2) Bitkilerin yaratılması ile, öldükten sonra diriliş hususunda yapılan istidlâl, ayetteki وَتَرَى الْأَرْضَ هَامِدَةً فَإِذَا أَنزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ *"Sen yeryüzünü kupkuru ve ölü görürsün. Fakat onun üstüne suyu indirdiğimiz zaman harekete gelir, kabarır"* ifadesi ile yapılmıştır. Yerin "hâmide" oluşu, kuruması bitkilerden ve yeşilliklerden uzak oluşu demektir. "İhtizâz" ise, sevinçten ötürü harekete geçmek demektir. İş, güzel ve faydalı şeylerden olmadığı zaman, neredeyse اِهْتَزَّ فُلَانٌ لِكَيْتَ وَكَيْتَ ifadesi kullanılmaz. Binâenaleyh ayetteki اِهْتَزَّتْ وَرَبَتْ ifadesi, "O yer, bitki ile harekete geçti ve kabardı" demektir.

Ayetteki أَنبَتَتْ مِن كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ *"Her güzel çiftten nice nebat bitirir"* ifadesi, mecâzî bir ifadedir. Çünkü bunlar yerden biter. Bunları bitiren ise Allah Teâlâ'dır. Fakat bu bitirme işi, mecâzî olarak yere (toprağa) nisbet edilmiştir. Buna göre bunun

manası, "Ekin ve ağaç gibi her çeşit bitkiden bitirir" demektir. "el-behçetu" bir şeyin parlaklığı ve güzel olması demektir. O halde, ayetteki بَهِيجٍ (behic) kelimesi, isim-i mefûl (güzel olmuş, güzellenmiş) anlamındadır. Müberred de, "Bu, "güzel ve aydınlanmış şey" demektir" demiştir.

Cenâb-ı Hak, bu iki delili izah edince matlubu ve neticeyi, bu ikisine dayandırarak, şu beş şeyi zikretmiştir.

a) *"Bunun sebebi şudur: Çünkü Allah, hakkın ta kendisidir"* ayetinin ifade ettiği husustur. Hakk, mevcût ve sabit olandır. Böylece Cenâb-ı Hak sanki, "Bu izahlar, bir yaratıcının varlığına delâlet ediyor" diye bir açıklamada bulunmuştur ki, bunun neticesi de şöyle demeye varıp dayanır. Bu, birbirine zıt arâzların meydana gelmesi ve aynı sırada kendi cisimlerine girmeleri, bir Yaratıcı'nın varlığına delâlet eder.

b) Cenâb-ı Hakk'ın وَأَنَّهُ يُحْيِي الْمَوْتَىٰ *"Gerçekten ölüleri O diriltir"* ayetinin ifade ettiği husus. Binâenaleyh bu ifade şuna dikkat çekmiştir. "İlah olan zâttan, bu şeylerin yoktan var etmesi imkansız görülmediğine göre, O'nun ölüleri yeniden diriltmesi nasıl imkansız görülebilir?

c) Cenâb-ı Hakk'ın وَأَنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ *"Şüphesiz O, herşeye hakkıyla kadirdir"* ayetinin ifade ettiği husustur. Bu, "Bu şeyleri yoktan var eden, mutlaka zâtı gereği kudret ile tavsif edilmiş olması gerekir... Böyle olan kimse, bütün mümkinâta da kadir ve muktedir olur. Binâenaleyh, böyle olan kimsenin iâde etmeye yeniden yaratma kadir olması gerekir" demektir.

d) Cenâb-ı Hakk'ın وَأَنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ لَا رَيْبَ فِيهَا وَأَنَّ اللَّهَ يَبْعَثُ مَنْ فِي الْقُبُورِ *"Hiç şüphesiz o kıyamet elbet gelecektir, bunda bir şüphe yok. Muhakkak Allah, kabirlerde olanları diriltip kaldıracaktır"* ayetinin ifade ettiği husustur. Bu, "Cenâb-ı Hak, yeniden yaratmanın, haddi zâtında mümkün olduğuna ve Kendisinin de bütün mümkinâta kadir olduğuna dair deliller getirince, onun, yeniden yaratmaya da aslında kadir olduğuna kesinkes hükmetmek gerekir... Bunun "mümkin" olduğu sabit olup, peygamber de bunun olacağını haber verdiğine göre, o işin mutlaka olacağına kesinlikle hükmetmek gerekir" demektir.

Bil ki, bu delilin bu nazarî görüşe delâlet ettiğini daha düzgün bir şekilde söylemek istersek şöyle denilebilir: Yeniden yaratmak, hadd-i zâtında mümkün olan bir iştir. Muhbir-i Sâdık (a.s) de bunun mutlaka olacağını haber vermiştir. Binâenaleyh, bunun mutlaka olacağını kesinkes belirtmek gerekir. Bu işin mümkin olduğunun delilini şöyle izah edebiliriz: Bu maddeler, canlı ve akıllı oldukları sırada, kendileriyle kaim olan o sıfatları, paramparça olduktan sonrada taşıyabilirler. Cenâb-ı Hak (c.c), bütün malûmatı bilen ve bütün mümkin olan makdûrata kadir olan zâttır. İşte bu, yeniden yaratmanın mümkün olduğuna kesinkes hükmetmeyi gerektirir. Çünkü biz dedik ki, o maddeler, dağılıp paramparça olduktan sonra da, o sıfatları taşıyabilirler. Çünkü bu maddeler o sıfatlar, bir vakitte kabul etmemiş olsalardı, o sıfatları hiçbir vakit kabul

edemezlerdi. Çünkü, zâtî işler son bulmaz, devam eder. Şayet, o maddeler sıfatları hiçbir vakit kabul etmemiş olsalardı, hiçbir vakit canlı ve akıllı olamazlardı. Ancak ne var ki, o maddeler canlı ve akıllı olmuşlardır. Binâenaleyh, o maddelerin devamlı olarak bu sıfatları kabul edici olmaları gerekir. Cenâb-ı Hakk'ın o mümkin olan şeyleri meydana getirmesinin mümkün olması meselesine gelince, bu şöyledir: Cenâb-ı Hak, bütün malûmâtı bilendir. Dolayısıyla O, mükelleflerin herbir parçasını muayyen bir şekilde bilen bir zât olmuş olur. Keza Cenâb-ı Hak, bütün mümkinâta kadirdir. Binâenaleyh O, o sıfatları o zâtlarda (cevherlerde) yaratmaya kadir olan bir zât olmuş olur. Böylece, iâdenin (yeniden yaratmanın) mümkün bir şey olduğu ve Allah Teâlâ'nın da, o mümkini meydana getirecek olan zât olduğu sabit olmuş olur. Bu sebeple de, yeniden yaratmanın haddi zatında mümkin bir şey olduğu kesinlik kazanmış olur. Binâenaleyh, muhbir-i sadik (peygamber) onun meydana geleceğini haber verirse, o işin meydana geleceğine kat'iyyen hükmetmek gerekir. İşte, bu asıl kaidenin izahı hususunda söylenecek söz bundan ibarettir.

İmdi, Cenâb-ı Hakk'ın, önce canlıların sonra da bitkilerin yaratılışından bahsetmesinin ne faydası vardır?" denilirse, biz deriz ki: Bu, Allah'ın bütün mümkinâta kadir olduğuna ve bütün malûmatı bildiğine delâlet eder. Bu doğru ve gerçek olunca, yeniden yaratmanın da mümkün olduğu sabit olmuş olur. Çünkü, karşı taraf, öldükten sonra dirilmeyi inkâr etmeyi, işte bu iki aslı kabul etmemeye dayandırmaktadır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak (c.c) kitabı Kur'ân'da her nerede öldükten sonra dirilmeye delil getirirse, orada, kendisinin kâdir ve âlim olduğunu da zikreder. Bu meselâ, *"De ki: Onları ilk defa yaratan diriltecek. O, her yaratmayı hakkıyla bilendir"* (Yasin, 79) ayetinde böyledir. Binâenaleyh O'nun, *"Onları ilk defa yaratan diriltecek"* beyanı kudretinin, *"O, her yaratmayı hakkıyla bilendir"* buyruğu da ilminin beyânıdır. Allah en iyisini bilendir.

★ ★
★

Din Konusunda Münakaşa

وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يُجَٰدِلُ فِى ٱللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَٰبٍ مُّنِيرٍ ۝٨ ثَانِىَ عِطْفِهِۦ لِيُضِلَّ
عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ ۖ لَهُۥ فِى ٱلدُّنْيَا خِزْىٌ وَنُذِيقُهُۥ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ عَذَابَ ٱلْحَرِيقِ ۝٩ ذَٰلِكَ
بِمَا قَدَّمَتْ يَدَاكَ وَأَنَّ ٱللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّٰمٍ لِّلْعَبِيدِ ۝١٠

"İnsanlar içinde öyle kişi vardır ki, ne bir bilgisi, ne istidlâl edeceği bir senedi, ne de aydınlatıcı bir kitabı olmaksızın, Allah yolundan saptırmak için, (kibir ve azametle) yanını eğip bükerek Allah hakkında münakaşa eder durur.

Dünyada rüsvaylık onundur. Biz ona kıyamet gününde de yangın (cehennem) azâbını taddıracağız. Bunun sebebi iki elinin öne sürdüğü şeylerdir ve çünkü Allah, şüphesiz kulları hakkında zulûmkâr değildir"

(Hac, 8-10).

Ayetin kıraati hakkında: Bütün kıraat imamları, 'ayn'ın kesresiyle عِطْفِهِ ('ıtfihî) şeklinde okurlarken, sadece **Hasan el-Basrî** 'ayn'ın fethasıyla okumuştur. Yâ'nın dammesiyle (لِيُضِلَّ) (li yudille) şeklinde okunmuştur. Fethasıyla (لِيَضِلَّ li yadille) okunması, meşhur kıraattir. Kıraat imamları nûn ile نُذِيقُهُ (nuzikuhû) şeklinde okurlarken, **Zeyd İbn Ali** أَذِيقُهُ (taddırdım) şeklinde okumuştur.

Mâna: Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Alimler, Cenâb-ı Hakk'ın, *"İnsanlardan kimi, Allah hakkında bir bilgisi olmaksızın, münakaşa eder durur ve (bu hususta) bu azgın şeytanın ardına düşer"* (Hac, 3) ifadesiyle kimleri kastettiği hususunda şu şekillerde ihtilaf etmişlerdir:

1) **Ebu Müslim:** "Birinci ayet yani, *"insanlardan kimi, Allah hakkında bir bilgisi olmaksızın, münakaşa eder durur ve (bu hususta) her azgın şeytanın ardına düşer"* (Hac, 3) ifadesi, mukallit tâbiler, bu ayet ise, mukallit olan metbûlar (kendilerine uyulan kimseler) hakkındadır. Çünkü, mücadele eden iki gruptan her ne kadar biri tâbi diğeri metbû ise de, her ikisi de ilimsiz olarak mücadele etmektedir. Bunun böyle olduğunu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"ne istidlâl edeceği bir senedi, ne de aydınlatıcı bir kitabı olmaksızın"* ifadesi ortaya koymaktadır. Çünkü bu gibi ifadeler, mukallit hakkında kullanılmaz. Bu ancak, bir şüpheye binâen mücadele eden kimseler hakkında söylenilir.

Şayet, "sizin söylediğiniz şey, nasıl doğru olabilir; zira mukâllit mücadeleci olmaz" denilirse, biz deriz ki: Mukallit bazan, taklid ettiği şeyi doğrulamak, doğru göstermek için mücadele eder, bazan da her ne kadar asıl dayandığı şey taklit ise de, imkân bulduğunda açık şüpheler irâd, eder ortaya atar...

2) Birinci ayet, **Nadr İbnu'l-Haris**, bu ayet de **Ebu Cehl** hakkında nazil olmuştur.

3) Bu ayet de, **Nadr** hakkında nazil olmuştu. Bu, **İbn Abbas** (r.a)'nın görüşüdür. Ayetlerin tekrarlanmasının faydası ise, onu iyice zemmetmek içindir. Hem, birinci ayette, onun delilsiz olarak, takliden şeytana uyması, ikinci ayette de, onun din hakkındaki mücadelesi ve delilsiz olarak başkasını saptırması ele alınmıştır. Birinci görüş, geçmiş olarak açıklamadan dolayı, doğruya daha yakındır.

İKİNCİ MESELE Ayet, daha önce de izahı geçtiği gibi ilim, hidâyet ve aydınlatıcı kitaba dayanarak mücadele etmenin güzel ve gerçek olduğuna delâlet etmektedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ayetteki, "ilim" sözüyle zarûri ilim "hüden" sözüyle, istidlâl ve nazariyyât kastedilmiştir. Çünkü bunlar da bilgi edinmeye iletir. **Kitâb-ı münîr** ile de, vahy kastedilmiştir. Buna göre mana, "O, daha önce zarurî, nazarî ve naklî bir ilim bulunmaksızın, mücadele eder" demek olup bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Allah'ı bırakıp da, kendisine hiçbir bir bilgileri bulunmadığı şeylere (putlara) taparlar"* (Hac, 7) ve *"Bundan evvel bana, bir kitab... getirin"* (Ahkaf, 4) ayetleri gibidir.

(ثانی عطفه Tabiri)

Cenâb-ı Hakk'ın ثَانِيَ عِطْفِهِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ *"Allah yolundan saptırmak için, (kibir ve azametle) yanını eğip bükerek"* ayetine gelince, bil ki "yanı eğip bükmek" ifadesi, kendini beğenmek anlamına gelen, "boyun bükmek ve yanağını, yüzünü çevirmek" gibi hareketlerin ifade ettiği kibir ve kendini beğenme demektir. Cenâb-ı Hakk'ın لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِهِ ifadesine gelince, bunu yâ'nın dammesiyle okumak ve bu mücadele eden kimsenin, kendisine başkası tâbi olsun ve böylece de o kimseyi hakdan saptırsın diye, bu mücadeleyi yaptığına ve böylece de kibrini ortaya koyduğuna delâlet eder. Böylece de bu okuyuşa göre bu kimse, hem sapıklık ve küfrü, hem de başkasını saptırmayı bir arada yapmış demektir. Bu kelimeyi yâ'nın fethasıyla **li yadulle** şeklinde okumaya göre mana, şöyle olur: Onun mücadelesi, sapması neticesine vardığı için, adeta onun gayesi olmuş olur.

Sonra, Cenâb-ı Hak (c.c), o kimsenin hem dünyadaki, hem de ahiretteki halini açıklamıştır. Dünyadaki hali, Bedir gününde onun başına gelmiş olandır. Çünkü biz, İbn Abbas (r.a)'dan bu ayetin **Nadr İbn el-Haris** hakkında nazil olduğunu ve onun da, Bedir günü öldürüldüğünü rivayet etmiştik. Bu ayeti, belli bir mana ile tahsis etmeyenler ise şöyle demişlerdir: Onun dünyada başına gelen rüsvaylık ile, müminlere emredilen, "onları kınamak, onlara lanet etmek ve onlarla cihâd etmek savaşmak gibi hususlar kastedilmiştir. Ahiretteki hallerine gelince bu Cenâb-ı Hakk'ın وَنُذِيقُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَذَابَ الْحَرِيقِ *"Biz ona kıyamet gününde de yangın (cehennem) azâbını taddıracağız"* ayetinin ifade ettiği hususdur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu hemen başlarına gelen dünyadaki bu rüsvaylık ile, geriye bırakılan o cezânın, onun elinin yapıp gönderdiği şeyden dolayı olduğunu beyan etmiştir. Mu'tezile: "Bu ayet şu birkaç neticeye delâlet eder" demektedir.

1) Ayet, o kimsenin bu cezâya ancak, kendi ameli ve fiili sebebiyle düştüğünü gösterir. Binâenaleyh, o kimsenin fiilini Allah yaratmış olsaydı, Cenâb-ı Hak (c.c) o fiili yarattığında o kimsenin onu yapmaması, yaratmadığında da, o kimsenin onu yapması imkansız olurdu.. Böylece de bu cezâlandırma, o kimsenin fiili sebebiyle olamazdı. Binâenaleyh, şayet Cenâb-ı Hak onu, bundan dolayı cezâlandırırsa, bu katıksız bir zulûm olur... Bu da, bu ayetin aksinedir.

2) Cenâb-ı Hakk'ın, o ifadenin gelişinden, وَأَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيدِ *"ve çünkü Allah, şüphesiz kulları hakkında zulümkâr değildir"* ifadesini getirmesi, sayesinde mükellefin bu ikâbı müstehak olduğu bir fiili işlemesinden dolayı, O'nun bu azâbı yapmakla zalim olmadığına delildir ki, bu Cenâb-ı Hakk'ın o kimseye kendisinden sadır olmayan bir fiil sebebiyle onu cezâlandırması halinde zalim olacağına delâlet eder. Bu da, babalarının küfründen dolayı çocuklarına azâb edilemeyeceğine delâlet eder.

3) Cenâb-ı Hak, zulmetmemekle övünmüştür. Binâenaleyh, **Nazzâm**'ın dediğinin aksine, O'nun zulme kadir olması, Ehl-i sünnetin dediğinin aksine de, Allah'dan zulmün sudûrunun doğru olmaması gerekir.

4) Bu ayetle, Allah Teâlâ'nın zulmetmeyeceğine istidlâl edilemez. Çünkü, onlara (ehl-i sünnete) göre, peygamber (s.a.s)'in nübüvvetinin doğruluğu, zulmün olmamasına dayanmaktadır. Binâenaleyh şayet biz zulmün yokluğunu nakli delille isbat edecek olsaydık, o zaman "devr" lâzım gelirdi.

Mu'tezile'nin bütün bu görüşlerinin tamamına cevabımız (bizim) "İlim ve dâl delilimizdir.

★ ★
★

Kullukta Dünya Menfaati

وَمِنَ النَّاسِ مَن يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَىٰ حَرْفٍ ۖ فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ ۖ وَإِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ انقَلَبَ عَلَىٰ وَجْهِهِ خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ ۚ ذَٰلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ ﴿١١﴾ يَدْعُو مِن دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَضُرُّهُ وَمَا لَا يَنفَعُهُ ۚ ذَٰلِكَ هُوَ الضَّلَالُ الْبَعِيدُ ﴿١٢﴾ يَدْعُو لَمَن ضَرُّهُ أَقْرَبُ مِن نَّفْعِهِ ۚ لَبِئْسَ الْمَوْلَىٰ وَلَبِئْسَ الْعَشِيرُ ﴿١٣﴾

"İnsanlardan kimi de Allah'a, (dininin) yalnız bir taraf(ın)dan (tutup), ibadet eder. Eğer kendisine bir hayır dokunursa ona yapışır. Eğer bir fitne isabet ederse, yüzü üstü döner. Dünyada da, ahirette de hüsrana uğramıştır o. Bu ise apaçık ziyanın ta kendisidir. O, Allah'dan başka kendisine ne zarar, ne faide vermeyecek olan şeylere tapar. Bu ise, (hakdan) en uzak sapıklığın ta kendisidir. (Evet) o, zararı faidesinden daha yakın olana tapar. O, ne kötü yardımcı ve fenâ yoldaştır"

(Hac, 11-13).

Farklı Kıraatler

Kıraat: Ayet خَاسِرُ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ şeklinde, nasb ve ref ile de okunmuştur. Nasb ile (hâsire) okunuşu, "hal" oluşundan, ref ile **hâsirə** okunuşu da, mahzûf mübtedânın haberi oluşundan ötürüdür. **Abdullah b. Mes'ud** (r.a), lâmsız olarak مَنْ ضَرُّهُ (Kim ona zarar verirse) şeklinde okumuştur.

Dinde Pazarlık Yapanlar

Bil ki Cenâb-ı Hak, bahsettiğimiz gibi, şirklerini ortaya koyanların ve şirk uğruna mücâdele edenlerin durumunu anlatınca, bunun peşinden münafıkları anlatarak, وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَىٰ حَرْفٍ *"İnsanlardan kimi de Allah'a (dininin) yalnız bir taraf (ın)dan (tutup), ibadet eder"* buyurmuştur. Ayette geçen *"harf"* lafzının manası ile ilgili şu iki izah yapılmıştır:

1) **Hasan el-Basrî** şöyle demiştir: Kişinin din konusunda itimâd ettiği dayanağı, kalbi ve lisanıdır. Binâenaleyh bu ikisinden biri diğeri ile uyumlu olduğunda, insan dini bakımdan mükemmel olmuş olur. Dolayısıyla o kimse, kalbinden nifak olduğu halde, bazı gayelerinden ötürü dili ile, mü'min olduğunu söylediğinde, onun hakkında zemmetmek için, "O Allah'a bir "harf" üzere (bir taraftan tutarak) tapıyor" denilebilir.

2) Bu, "O, dinin ortasında ve merkezinde değil de, bir kıyısındadır" demek olup, münafıkların dinen, itminanın verdiği bir sükunet üzere değil de, bir anarşi (kargaşa) içinde oluşlarını anlatan bir teşbihtir. Bu tıpkı, ordunun bir kanadında (kenarında-kıyısında yer alan kimse gibidir. Eğer bu kimse, bir ganimet kokusu alırsa, yerinde durur ve ayrılmaz. Aksi halde, firar eder ve uçup gider.

İşte ayetteki فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ وَإِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ انْقَلَبَ عَلَىٰ وَجْهِهِ *"Eğer kendisine bir hayır dokunursa ona yapışır. Eğer bir fitne isabet ederse, yüzü üstü döner"* ifadesi ile anlatılan budur. Çünkü dinde sebat, eğer hakka isabet etmek (gerçeği bulmak), Allah'a itaat etmek ve O'nun cezasından korkmadan dolayı olursa, ancak böyle olur. Ama insanın maksadı, dünyevî menfaatler ise, bu kimse sevinçli anlarda (menfaati olduğu zamanlarda) dindâr gibi görünür, sıkıntı zamanlarında ise dinden döner. Böylece de sadece mezmûm bir münafık olmuş olur ki bu tıpkı *"Onlar (küfür ile iman) arasında bocalayan şaşkın koyunlar gibidirler"* (Nisa, 143) ve *"Eğer Allah'dan size bir fetih (ganimet) gelirse, "Biz de sizinle beraber değil miydik?" der"* (Nisa, 141) ayetlerinde anlatıldığı gibidir.

Ayetin Kapsamı

İKİNCİ MESELE

1) **Kelbi** şöyle der: "Bu ayet, çöllerinden hicret edip, Medine'ye Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanına gelen, bazı bedevîler hakkında nâzil olmuştur. Onlardan birisi sıhhat ve rahat üzere olup, atı güzel bir tay, hanımı bir oğlan doğurup, malı ve sürüsü çok

olduğunda, halinden memnûn olur ve bununla itminân bulur. Ama başına bir bela gelir, hanımı kız yahut atı kısrak doğurur, elinden malı-mülkü gider ve sadaka veremeyecek kadar düşkünleşirse, şeytan ona gelir ve "Bütün bu belâlar, bu dinin yüzünden başına geldi" der. Böylece o kimse de dinden döner." Bu, **İbn Abbas** (r.a), **Sa'id b. Cübeyr, Hasan el-Basrî, Mücâhid** ve **Katâde**'nin görüşüdür.

2) **Dahhâk**'e göre, ayet **Müellefe-i Kulûb** hakkında nâzil olmuştur ki, **Uyeyne b. Bedr, Akrâ b. Hâbis, Abbas b. Mirdâs** bunlardandır. Bunlar biribirlerine: "Muhammed'in dinine girelim. Eğer hayır elde edersek, onun hak olduğunu anlarız. Yok eğer başımıza bela gelirse, onun bâtıl olduğunu anlarız" dediler.

3) **Ebu Sa'id el-Hudri** şöyle demiştir: "Bir yahûdi müslüman oldu. Derken gözleri kör oldu, malı ve evlâdı yok oldu. Bunun üzerine o "Ey Allah'ın Resûlü beni muaf tut. Çünkü bu dinden bir hayır görmedim. Zira gözlerimi kaybettim, malımı, mülkümü, çoluk-çocuğumu kaybettim" dedi. **Hz. Peygamber** (s.a.s) de: "İslam'dan istifa edilmez, "Nasıl ki ateş, demir, altın ve gümüşün posasını çıkarırsa, İslâm da insanı öylesine arındırır" [28] dedi. İşte bunun üzerine bu ayet nâil oldu.

Fitne Bazan Hayır Olamaz mı?

Ayetteki *"Eğer bir fitne isabet ederse, yüz üstü döner"* ifadesi ile ilgili birkaç soru vardır:

Birinci soru: Cenâb-ı Hak, bir imtihan olması itibariyle "hayır" da bir "fitne" olduğu halde niçin, *"Eğer bir fitne isabet ederse, yüz üstü döner"* buyurmuştur. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Sizi, bir fitne olarak şer ile de, hayır ile de imtihan ederiz"* (Enbiya, 35) buyurmuştur.

Cevab: Arapça'da böylesi teşbihli ifadeler çokca vardır. Çünkü nimet, hem bir bela, hem bir imtihandır. Zira Allah Teâlâ: *"Rabbisi insanı imtihan edip, ona ikramda bulunup, nimet verince"* (Fecr, 15) buyurmuştur. Fakat belâ, insanın tabiatına ağır gelen şeylere denir. Münâfığa göre "hayır", sadece dünyevi hayır ve menfaatler; "şer" de, sadece dünyevi şer ve zararlardır. Çünkü onun dini-imanı yoktur. İşte bundan dolayı bu ayet, onların inançlarına göre nâzil olmuş (onlara göre bir ifade kullanmıştır). Her ne kadar bütün hayırlar bir fitne (imtihan) ise de "fitne" lafzı daha çok insanın tabiatına (nefsine) ağır ve güç gelen şeyler hakkında kullanılır.

Nifak ve İrtidad

İkinci soru: Ayet, münâfıklar hakkında olduğuna göre ve münafık gerçekte müslüman olmadığı için, onun hakkında dinden irtidâd etmek ve dönmek söz konusu olmadığı halde, ayette *"yüz üstü (gerisin geri) döner"* buyurulmasının hikmeti nedir?

---

(28) Yani "Müslümanı arındırmak için, Allah onu böyle imtihana tabi tutar." (Ç).

Üçüncü soru: Mükâtil şöyle der: "Hayır, şerrin zıddıdır. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, *"Eğer kendisine bir hayır dokunursa ona yapışır"* buyurunca peşisıra da, *"Eğer bir fitne (şer) isabet ederse yüz üstü döner"* demesi gerekmiştir.

Cevab: Şiddet, kabih (çirkin-kötü) birşey olmadığına göre, Allah Teâlâ, "Ona bir şer isabet ederse" buyurmayıp, aksine onu, kabihlik ifade etmeyen bir kelimeyle anlatmıştır.

Cenâb-ı Hakk'ın خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ *"O, dünyada da, âhirette de hüsrâna uğramıştır"* ifadesi, o kimse dünyada, şerefi, ikramı, ganimet elde etmeyi, şâhidlik, imamlık (liderlik) ve kadılık ehliyetini kaybetmesinden, malı-mülkü kalmamasından ve kanının-canının korunmuş olmamasından ötürü, hüsrana uğramıştır. Yine âhirette de, devamlı bir mükafaatı elden kaçırmış olup, aksine ebedî bir cezâya dûçâr olmuştur. İşte apaçık hüsrân budur. ●

Zarar ve Fayda Vermeyen Putlar

Hak Teâlâ'nın يَدْعُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَضُرُّهُ وَمَا لَا يَنْفَعُهُ *"O, Allah'dan başka kendisine ne zarar, ne fâide vermeyecek olan şeylere tapar"* ifadesine gelince, bu hususta doğruya en yakın olan şöyle demektir: "Burada bahsedilen, putperest müşriklerdir. Binâenaleyh bu ifade, ayetin yahûdiler hakkında olmadığına delâlet eder gibidir. Çünkü yahûdiler Allah'dan başka putlara tapanlardan değillerdir. O halde doğruya en yakın olan, bunun Hz. Peygamber (s.a.ş)'e münafıkca yalvarıp-yakaran ve baş vuran kimseler hakkında olmasıdır.

Allah Teâlâ böyle yapmanın هُوَ الضَّلَالُ الْبَعِيدُ *"en uzak sapıklığın tâa kendisi"* olduğunu bildirmiş ve böylece onların sapıklıklarının, küfürlerinin çok ileri derecede olduğunu anlatmak istemiştir. Bu ifade ile, onların sapıklıklarının doğrudan (hidayetten) çok uzak olduğu manasının kastedilmiş olması da muhtemeldir. Çünkü onların hepsi, her ne kadar bunun bir hata olduğunda müttefik iseler de, bir kısmı hakdan, diğerlerine nazaran daha uzaktır. Binâenaleyh ayetteki, *"en uzak sapıklık"* ifadesi, çölde yolunu iyice şaşıran ve bu şaşkınlığı uzun müddet devam eden kimselerin, sapma ve şaşmalarına benzetilerek kullanılan (mecâzî) bir ifadedir.

Zararı Faydasından Çok Olana Bağlanma

Hak Teâlâ'nın يَدْعُو لَمَنْ ضَرُّهُ أَقْرَبُ مِنْ نَفْعِهِ *"(Evet) o zararı fâidesinden daha yakın olana tapar"* ifadesinde iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âlimler, bunun tefsiri hususunda iki değişik izah yapmışlardır:

1) Bununla onların başvurdukları ve kendilerine sığındıkları liderleri kastedilmiştir. Çünkü bunlar (kısmen) zarar verebilirler. Bu görüşün delili şudur: Allah Teâlâ geçen ifadede, putların onlara ne fayde, ne zarar veremediklerini

beyân etmiştir. Binâenaleyh bu ifade, bahsedilenlerin zarar ve fayda veren varlıklar olmasını gerektirir. Bu sebeble, eğer bu ifadede bahsedilenler de putlar olmuş olsaydı, o zaman bir tenâkuz söz konusu olmuş olurdu.

2) Bu ayette de anlatılanlar putlardır. Bu görüşü savunanlar, iki ifade arasında zâhir var gibi görülen tenâkuz iddiasına şu şekillerde cevap vermişlerdir:

a) Putlar aslında ne fayda, ne zarar verirler. Ama onlara ibadet, bir zarar sebebidir. Binâenaleyh bu, zararın putlara nisbet edilmesi için yeterli bir sebebtir. Bu tıpkı, **Hz. İbrahim** (a.s)'in, *"Ya Rabbi! çünkü onlar insanların bir çoğunu baştan çikardılar"* (İbrahim, 36) ifadesinden olduğu gibidir. Bu ifade ile, **Hz. İbrahim** (a.s), sapma sebebi oldukları için, saptırma (idlâl) işini putlara nisbet etmiştir. Binâenaleyh durum,bu ifade de böyledir. Ayetin önceki ifadesinde, putların zarar veremeyeceğinin bildirilmesi, zararın bizzat fâili olamayacakları manasınadır. Bu cümlede zararın onlara nisbet edilmesi ise, putlara ibadetin zarara sebebiyet vermesi manasındadır.

b) Allah Teâlâ sanki, önceki ifadede, putların gerçekte ne zarar, ne fayda vereceklerini beyan etmiş; ikincisinde de "Biz, onların zarar ve fayda verdiklerini kabul etsek bile, onların zarar vermesi, faydalarından daha çoktur" demek istemiştir.

c) Kâfirler, insaflı düşündüklerinde, putlardan dünyada hiçbir fayda ve zararın gelmediğini anlarlar. Ama âhirette, putlara ibadet etmelerinden ötürü büyük bir azâba uğrayacaklardır. İşte bundan dolayı kâfirler putlara âhirette, "Sizin zararınız, faydanızdan daha çok" diyeceklerdir.

İKİNCİ MESMELE

Nahivciler, ayetteki لَمَنْ ضَرُّهُ أَقْرَبُ ifadesinin irabı hususunda ihtilaf etmişlerdir.

Hak Teâlâ'nın لَبِئْسَ الْمَوْلَى وَلَبِئْسَ الْعَشِيرُ *"O ne kötü yardimci, ne fenâ yoldaştır!"* ifadesine gelince, buradaki "mevlâ", yardımcı "aşir" ise, arkadaş ve yoldaş manasınadır. Bil ki bu ifadenin, liderler için kullanılmış olması daha uygundur. Çünkü böyle bir ifade putlar için hemen hemen hiç kullanılmaz. Cenâb-ı Hak böylece, o kâfirlerin, hem dünya, hem âhiret hayırlarını veren Allah'a ibadet etmeyi bırakıp, putlara ibadete ve reislerine itaate döndüklerini bildirmiş, sonra da o reislerini (liderlerini-elebaşlarını) *"Onlar, ne kötü yardımcı!"* diyerek kınamıştır. Bununla liderlerinden medet uman ve onlara sığınan kimselerin kınanması kastedilmiştir.

★ ★
★

Allah Resûlünü Te'yid Eder

إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ إِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ ﴿١٤﴾ مَن كَانَ يَظُنُّ أَن لَّن يَنصُرَهُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ فَلْيَمْدُدْ بِسَبَبٍ إِلَى السَّمَاءِ ثُمَّ لْيَقْطَعْ فَلْيَنظُرْ هَلْ يُذْهِبَنَّ كَيْدُهُ مَا يَغِيظُ ﴿١٥﴾ وَكَذَٰلِكَ أَنزَلْنَاهُ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَأَنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَن يُرِيدُ ﴿١٦﴾

"Şüphesiz Allah, iman eden ve sâlih ameller işleyen kimseleri, altından ırmaklar akan cennetlere sokar. Gerçekten Allah, ne dilerse yapar. Kim dünyada da, âhirette de ona Allah'ın asla yardım etmeyeceğini sanıyorsa, göğe bir ip uzatsın, sonra kendini yerden kesip boğsun ve baksın (intihâr etsin). Bu hilesi onun öfkelenmekte olduğu şeyi, giderecek mi? İşte Biz onu, böyle açık ayetler hâlinde indirdik. Şüphesiz Allah dilediğine hidayet eder"

(Hacc, 14-16).

Bil ki Allah Teâlâ, önceki ayetlerinde, münafıkların ibadetlerinin ve ma'budlarının durumlarını anlatınca, bu ayette de mü'minlerin ibadetlerinin ve Ma'bûd'larının durumunu anlatmıştır. Münafıkların ibadetleri, doğru olması mümkün olmayan bir şekilde, mâ'bûdları da ne zarar, ne de fayda vermeyen bir şekildedir. Mü'minlerin ibadeti ise, gerçek (hak) olup, Ma'bud'ları onlara faydaların en büyüğü olan cenneti verecektir. Allah Teâlâ daha sonra ağaç ile ekini birlikte bulunduran, altlarından ırmaklar akan cennetlerin mükemmelliğini anlatmış ve Kendisinin ehl-i cennete fazla mükafaat verip ihsan ve lutuf çeşitlerinden dilediğini yapacağını beyân buyurmuştur. Bu tıpkı, *"(Allah) hem onların mükafaatlarını tastamam verir, hem de fazlından onlara, (hakettiklerinden) ziyâdesini verir"* (Nisâ, 173) ayetinde bahsedildiği gibidir.

Âlimlerimiz "(kulların) fiillerinin yaratılması" (halku ef'al) meselesinde, *"Allah, ne dilerse yapar"* ayetini delil getirerek, şöyle demişlerdir: "Biz, Hak Teâlâ'nın (insanın) imânını murad ettiği hususunda müttefikiz. Halbuki bu ifadede geçen **mâ** lafzı, umûmilik ifade eder. Binâenaleyh bu ayetten dolayı, imânın fâilinin de Allah Teâlâ olması gerekir." **Ka'bî** buna şöyle karşı çıkmıştır: "Allah Teâlâ yapmak istediği (dilediği) şeyi yapar. Yoksa başkasının yapmak istediğini değil." Buna şöyle cevab verilir: Ayetteki مَا يُرِيدُ *"ne dilerse"* ifadesi, hem kendi yapmak istediği, hem de insanların yapmak istediği fiilleri içine alan (umûmi) bir ifadedir. Dolayısıyla bu umûmi ifadeyi kayıdlamak, ayetin hilâfınadır.

Hak Teâlâ'nın مَنْ كَانَ يَظُنُّ اَنْ لَنْ يَنْصُرَهُ اللّٰهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ *"Kim dünyada da âhirette de ona Allah'ın yardım etmeyeceğini sanıyorsa"* ifadesindeki **"ona"** zamirinin neyi gösterdiği hususunda şu iki izah yapılmıştır:

Birinci görüş: İbn Abbas (r.a), **Kelbî, Mukâtil, Dahhâk, Katâde, İbn Zeyd** ve **Süddî**'nin görüşüne ve **Ferrâ** ile **Zeccâc**'ın tercihine göre, bu zamir Hz. Peygamber (s.a.s)'e râcidir (onu gösterir). Binâenaleyh Cenâb-ı Hak bu ifade ile, "Kim Allah'ın kelimelerini (ayetlerini) ilân etme ve O'nun dinini ortaya koyma hususunda dünyada, derecesini yüceltmek onu (a.s) yalanlayanlardan intikam almak suretiyle âhirette, Allah Teâlâ'nın **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e yardım etmeyeceğini sanırsa" manasını kastetmiştir. Her ne kadar **Hz. Muhammed** (s.a.s)'den açıkca bahsedilmemiş ise de bu ifadede ondan bahsedildiğini gösteren bir delâlet (işaret) vardır. Bu işaret de, *"Şüphesiz Allah, iman eden ve salih ameller işleyen kimseleri (...) cennetlere sokar"* buyruğundaki **"iman"** lafzıdır. İman ancak Allah'a ve Resûlullah'a inanmakla tamam olur.

"Semaya İp Uzatmak" Deyiminin İzahı

Burada şu iki şeyi incelemek gerekir:

a) Allah Teâlâ'nın **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e yardım etmeyeceğini sananlar kimlerdir?

b) Ayetteki فَلْيَمْدُدْ بِسَبَبٍ اِلَى السَّمَاءِ ثُمَّ لْيَقْطَعْ *"Göğe (tavana) bir ip uzatsın, sonra kendini yerden kessin"* ifadesi ne demektir?

Birinci konu: Alimler bu hususta şu izahları yapmışlardır:

1) Bir kısım müslümanlar, müşriklere çok öfkelendikleri için, Allah'ın peygamberine va'dettiği o yardımın gecikmesini istiyorlardı. İşte bunun üzerine bu ayet nâzil oldu.

2) **Mukâtil** şöyle der: "Bu ayet bir gurup Esed'li ve Gatafan'lı hakkında nâzil olmuştur. Bunlar şöyle diyorlardı: "Biz, Muhammed'e Allah'ın yardım etmeyeceği endişesini taşıyoruz. Eğer, O **Muhammed** (s.a.s)'e yardım etmezse, müttefikimiz olan yahûdiler ile aramızdaki ilgi ve münasebet kesilir. O zaman onlar bize yiyecek vermezler."

3) **Hz. Peygamber** (s.a.s)'e hased ve düşmanlık edenler, Allah Teâlâ'nın ona yardım etmemesini ve onu düşmanlarına üstün getirmemesini arzu ediyorlardı. Ama onlar, Allah'ın ona yardım ettiğini müşâhede ettiklerinde, bu onları öfkelendirmiştir.

İkinci konu: Bil ki ayette geçen *"sebeb"* lafzı ile ne kasd edildiği hususunda şu iki görüş belirtilmiştir:

a) Bu, "ip" demektir. Bu görüşte olanlar, ayetteki "semâ" lafzı ile ne kastedildiği hususunda değişik görüşler belirtmişlerdir: Bazıları: "Bu, evin semâsı yani tavanı" derken bazıları da: "Bu, gerçek manada semâdır yani göktür" demişlerdir. Buna göre mana şöyle olur: "Allah'ın ona yardım etmeyeceğini zanneden sonra da bu zannına erememekten dolayı son derece öfkelenen kimse, kendisini öfkelendiren şeyi ortadan kaldırmak için bütün gücünü kullanarak, elinden geleni yapsın. Hatta evinin tavanına bir ip bağlayıp, kendini assın. O zaman görsün ki yaptığı şey, kendisini öfkelendiren Allah'ın yardımını giderecek mi?"

"İpi Kesmek"ten Maksad

Bu görüşe göre bu görüşte olanlar da, ayetteki *kat* ile ne murad edildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları: "Allah Teâlâ, insanın kendi kendisini asmasını "kesme" olarak ifade etmiştir. Çünkü kendini asan (intihâr eden) kimse, damarlarını ve nefes borusunu boğmak suretiyle kendini kesmiş (gibi)dir. Cenâb-ı Hak bu kimsenin, bu hareketini "**keyd**" (hile) diye nitelendirmiştir. Çünkü Allah Teâlâ bunu, o insan başka şeye gücü yetemeyeceği için, "keyd" (hile) yerine koymuştur. Yahut bu, istihzâ üslûbu ile olan bir ifadedir. Çünkü o insan, böyle yapmakla hased ettiği kimseye değil ancak kendisine tuzak kurmuştur ki bu "onun elinde ancak öfkelendiği işi gideremeyecek bir şey vardır"demektir. Bu, **Kelbî** ve **Mukâtil**'in görüşüdür.

İbn Abbas (r.a)'da şöyle der: Bu "O kimse ipi, hem boynuna, hem evin tavanına bağlasın sonra da boğulup ölünceye kadar ipi salıversin" demektir. Bütün bu manalar, ayetteki *"semâ"*yı, tavan manasına alırsak sözkonusudur. Bu, müfessirlerin ekserisinin görüşüdür.

Diğer alimler:"Bununla bizzat semâ (gök) kastedilmiştir. Çünkü ayetteki bu lafzı, bizzat semâ manasına almak mümkündür. Binâenaleyh bu, o lafzı "tavan" manasına hamletmekten daha evlâdır. Çünkü bu mana, o kelimeden ancak kayıdlı olursa anlaşılabilecek bir manadır. Bir de maksad, o insanın bunu yapmasını emretmek değildir. Aksine maksad, o kişiyi öfkesini bırakıp, Allah'a itaata dönmeye yöneltmektir. Durum böyle olunca, bahsedilen şey ne kadar imkansız olursa; bu hususu anlatmaya daha uygun olur. Çünkü ipi göğe uzatıp, onunla intihâr etmek, imkansızlık açısından, evin tavanına bağlamaya nazaran daha uzak bir şeydir. Zira, ipi tavana bağlamak mümkündür."

Ayetteki "sebeb" kelimesinin "ip" manasına olmadığını söyleyenler ise, bu hususta şu iki görüşü belirtmişlerdir:

1) Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle demiştir: "O kimse semaya bir sebeb uzatsın, sonra da o sebeb (vasıta) ile mesâfeyi kat'etsin. Daha sonra baksın. Çünkü o, zannettiği şey hususunda sıkıntıya katlanmasının, sanki hiçbirşey yapmamış gibi alış-verişinde ziyân ettiğini o zaman anlar." Bu, **Ebû Müslim**'in görüşüdür.

2) Allah Teâlâ sanki şöyle diyor: "O kişi, sayesinde göğe ulaşabileceği bir sebeb (vasıta) arasın ve böylece **Hz. Peygamber** (s.a.s)'e Allah'ın yapacağı yardımı kessin böyle bir hile ile göğe ulaşması ve bu hile ile Allah'ın ona yardımını kesmesi kolay oluyor mu diye bir baksın." Bu imkansız olunca, onun öfkesi de boşuna olmuş olur."

Bil ki bütün bu izahlara göre ayetin maksadı ortada olup maksad da kâfirleri, boşu boşuna öfkelenmekten alıkoymaktır. Bu ayet, tıpkı *"Eğer onların yüz çevirmesi sana ağır gelmiş olup da, kendilerine bir ayet (mucize) getirmen için, yerde bir tünel veya gökte bir merdiven aramak istersen ara (...)"* (En,âm, 35) ayeti gibidir. Allah Teâlâ, bu beyanı ile **Hz. Peygamber** (s.a.s)'in müşriklerin istedikleri mucizeler hususunda kendiliğinden hiçbirşey yapamayacağını beyan etmiştir.

İkinci görüş: Ayetteki *"Ona"* zamiri, ayetin başında yer alan **men** (kim) lafzına râcidir. Çünkü zamirden önce geçen, (zamire merci olacak kelime) budur. Zamirler, mümkün ise, kendilerinden önce geçen (bahsolunan) şeylere râci olurlar. Zamirin merciinin bu **men** lafzı olduğunu söyleyenler, ayetteki "nusret"i (yardımı) "rızık" manasına almışlardır. **Ebû Ubeyde** şöyle der: "Benî Bekr kabilesinden bir dilenci yanımızda durdu ve, "Kim bana verirse, Allah da ona versin" manasında "Kim bana yardım ederse, Allah da ona yardım etsin" dedi. Buna göre sanki Allah Teâlâ, bu ayette 'Kim dünya ve âhirette Allah'ın onu rızıklandırmayacağını sanıyorsa, bilsin ki bu sanmasından ötürü **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in dinine sarılmış olmaktan dönmüş olur" demiştir. Bu tıpkı, Allah'ın o kimseyi, *"Eğer ona bir fitne isâbet ederse, yüz üstü (gerisin geri) döner"* (Hac, 11) ayetinde anlatışı gibidir. Böylece o kimse son derece bir sabırsızlığa kapılır ve bu sabırsızlık (âdeta) bir boğulmadır. Çünkü bu durumda olan bir kimseye, genelde "Allah onu rızıklandırmıştır" denilemez.

Ayetteki وَكَذٰلِكَ اَنْزَلْنَاهُ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ *"İşte Biz onu açık ayetler halinde indirdik"* cümlesi, "Biz, Kur'ân'ın tamamını bu indirilişte olduğu gibi, açık ayetler olarak indirdik" demektir.

Ayetteki, اَنَّ اللّٰهَ يَهْدِى مَنْ يُرِيْدُ *"Şüphesiz Allah, dilediğine hidayet eder"* ifadesini (ehl-i sünnet) âlimlerimiz delil getirerek şöyle demişlerdir. Ayetteki "hidayet" ile ya hidayete vesile olan delilleri meydana koymak yahut da hidayeti kalbde yaratmak kastedilmiştir. Birincisi olamaz. Çünkü Allah Teâlâ bunu zaten bütün mükellefler için yapmıştır. Bir de ayetteki, *"Dilediğine hidayet eder"* ifadesi, hidayetin Allah'ın yapması gerekli birşey olmayıp, aksine murad-ı ilâhiye bağlı olduğunun delilidir. Halbuki karşı tarafa (yani Mu'tezile'ye) göre, Allah Teâlâ'nın (imanın) delillerini ortaya koyması vâcibtir. Binâenaleyh geriye bu ifade ile, bilginin (marifetullahın yani hidayetin) yaratılması manası kastedilmesi kalır."

Kâdî Abdulcebbâr buna cevab olarak şöyle der:

"Bu ifade, şu manalara gelebilir:

1) Allah dilediği kimseleri mükellef kılar. Çünkü birisi, birisini birşeyle mükellef tuttuğunda, ona o şeyi açıklar ve anlatır.

2) Ayet ile, "iman edip salih amel işleyenlerden dilediğini cennete ve mükafaata hidayet eder, yani iletir" manası kastedilmiştir.

3) Bununla, "Allah Teâlâ, hidayetini artırdığında, imana devam edeceğini bildiği kimselerden, dilediklerine lutfeder" demektir.

Bu tıpkı, "*(Allah) hidayeti kabul edenlerin, hidayetini (muvaffakıyyetini) artırır*" (Muhammed, 17) ayeti gibidir. Bu izah, **Hasan el-Basrî**'nin, "Allah, kabul etmeyenleri değil, kabul edenleri hidayete erdirir" diye işaret ettiği izahtır. Bu izahlardan, ilk ikisini **Ebû Ali el-Cübbâî** zikretmiştir. Bunlardan birincisine şöyle cevap veririz: "Allah Teâlâ bunu delilleri beyân edip, şüphelere cevap verdikten sonra söylemiştir. Binâenaleyh bu hidayetin, "mükellef tutma" manasına hamledilmesi câiz değildir. Son iki izah da bertaraf edilmiştir. Çünkü (Ey Mu'tezile) sana göre bu ikisi Allah'a vâcibtir. Halbuki O'nun *"O, dilediğine hidayet eder"* ifadesi, vâcib olmadığını gösterir.

★ ★
★

Ümmetlerin Âkıbetleri

إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَٱلَّذِينَ هَادُوا۟ وَٱلصَّٰبِـُٔونَ وَٱلنَّصَٰرَىٰ وَٱلْمَجُوسَ وَٱلَّذِينَ أَشْرَكُوٓا۟ إِنَّ
ٱللَّهَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ شَهِيدٌ ﴿١٧﴾ أَلَمْ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ يَسْجُدُ لَهُۥ مَن
فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَن فِى ٱلْأَرْضِ وَٱلشَّمْسُ وَٱلْقَمَرُ وَٱلنُّجُومُ وَٱلْجِبَالُ وَٱلشَّجَرُ وَٱلدَّوَآبُّ
وَكَثِيرٌ مِّنَ ٱلنَّاسِ ۖ وَكَثِيرٌ حَقَّ عَلَيْهِ ٱلْعَذَابُ ۗ وَمَن يُهِنِ ٱللَّهُ فَمَا لَهُۥ مِن مُّكْرِمٍ ۚ
إِنَّ ٱللَّهَ يَفْعَلُ مَا يَشَآءُ ﴿١٨﴾

"İman edenler, yahûdiler, sâbiîler, hristiyanlar, mecûsiler ve müşrikler (yok mu?), Allah kıyamet günü bütün bunlar hakkında kesin hükmü verecektir. Çünkü Allah herşeyi hakkıyla görüp bilendir. Görmedin mi ki göklerde olan herkes ve yerde bulunan herkes, güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve birçok insan, gerçekten Allah'a secde ediyor. Bir çoğunun üzerine de azab hak olmuştur. Allah kimi hor kılarsa, onu saadete kavuşturacak yoktur. Şüphesiz Allah, dilediğini yapar"

(Hacc, 17-18).

Kıraat: "Hakk" kelimesi, zamme ile hakkun şeklinde okunduğu gibi, mef'ûl-u mutlak olarak **hakken** şeklinde de okunmuştur. "İkrâm etmek" manasında, râ'nın fethası ile mukrem şeklinde de okunmuştur.

İslam Akâidinden Ayrılanlar

Bil ki Cenâb-ı Hak *"Allah, dilediğine hidayet eder"* buyurunca, bunun peşinden bu ayette de, hidayete erdirdiği ve erdirmediği kimseleri anlatmıştır.

Bil ki bir müslümana, akâid (inanç) meselelerinde ancak şu üç sınıf kimse ters düşebilir:

a) **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in peygamber olduğu hususunda, o müslümanla aynı inançta olanlar... Bu, mesela kulların fiillerinin yaratılması, Allah'ın subûtî sıfatlarının ve Allah'ın (ahirette) görülüp görülemeyeceği meselelerinde, **Cebriyye** ve **Kaderiyye (Mu'tezile)** ile olan ihtilaf gibidir.

b) Müslümana, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in peygamberliğini kabul etmede muhalefet eden, ama bir fâil-i muhtarın (Allah'ın var olduğu inancında müşterek olan kimseler... Bu, mesela müslümanlar ile yahûdi ve hristiyanlar arasında, **Hz. Muhammed** (s.a.s), **Hz. İsa** (a.s) ve **Hz. Musa** (a.s)'nın peygamberliği meselesindeki ihtilaf gibidir.

c) Müslüman ile ilah (tanrı) inancı hususunda muhalefeti olan kimseler... Bunlar, hakikatler hususunda müslümanlarla aynı görüşte olan sofestâiler, âlemde müessir bir varlığın (tanrının) olduğunu kabul etmeyen Dehriler ve Kâinatta hür ve irade sahibi bir fâil-i muhtar değil de mûcib-i bizzat bir varlığı kabul eden felsefecilerdir. İtikâdi meselelerde olan ihtilafların, bu üç kısma münhasır olduğunda ve ihtilaf cihetlerinin en büyüğünün de, bunlardan üçüncü kısım olduğunda şüphe yoktur. Bu son kısım da, üç nev'i ile, âlemde inançlarını ve fikirlerini açıklayan bir tarzda ortada olmayıp, aksine gizlidirler.

Nübüvvet Konusu

Peygamberlere inanç meselesinde meydana gelen ihtilafın taksimatı hususunda şöyle denebilir: Hür ve irâde sahibi bir fâil-i muhtarın (Allah'ın) mevcûd olduğunu kabul edenler, ya peygamberlik müessesesini kabul ederler, ya kabul etmezler. Bu durumda da onlar ya hak bir peygambere tâbi olurlar, yahut sahte bir peygambere tâbi olmuş olurlar. Peygamberlere tâbi olanlar, müslümanlar, yahûdiler, hristiyanlar ve yahûdiler ile hristiyanlar arasında yer alan sâbiilerdir. Sahte peygamberlere tâbi olanlar ise, mecûsilerdir. Peygamberliği hiç kabul etmeyenler ise putperestlerdir ki bunlara müşrik denir. Müşriklere, bütün kısımları ile Brahmanlar da dâhildir. Böylece peygamber inancı hususundaki ihtilaflardan dolayı meydana gelen dinlerin, Cenâb-ı Hakk'ın bu ayette bahsettiği bu altı çeşid din olduğu sabit olur. **Katâde** ve **Mukâtil** şöyle derler: "Dinler, altı (esas) çeşittir. Bunlardan biri Allah'ındır ve bu, "İslam"dır. Diğer beşi ise şeytan'ındır." Ayetle ilgili geniş izah Bakara Sûresinde geçmişti. (Bakara, 62)

Ümmetlerin Ahiretteki Durumları

Hak Teâlâ'nın إِنَّ اللَّهَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ *"Allah, kıyamet günü bunlar hakkında kesin hüküm verecektir"* beyanı ile ilgili iki mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE **Zeccâc:** "Bu ifade إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا ifadesinin haberidir. Bu Bu tıpkı إِنَّ أَخَاكَ إِنَّ الدَّيْنَ عَلَيْهِ كَثِيرٌ "Senin kardeşin yok mu, işte onun borcu çoktur" demen gibidir. Cerir de şöyle demiştir.

إِنَّ الْخَلِيفَةَ إِنَّ اللَّهَ سَرْبَلَهُ / سِرْبَالَ مُلْكٍ بِهِ تُرْجَى الْخَوَاتِيمُ

"O halife yok mu? Muhakkak ki Allah ona, kendisiyle, (hükümranlık) mühürlerinin umulup elde edileceği bir hükümdar elbisesi giydirdi"

İKİNCİ MESELE Ayette bahsedilen "fasl" (ayırma) mutlak (kayıtsız) manadadır. Binâenaleyh bu, bütün halleri ve yerleri bakımından, onların arasını ayırmayı kapsayabilir. Bu sebeble Cenâb-ı Hak, onları aralarında fark gözetmeksizin tek bir kitle olarak cezalandırmaz ve onları tek bir yerde toplamaz. Bunun, "Allah onlar arasında hükmeder" manasında olduğu da söylenmiştir.

Hak Teâlâ'nın إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ *"Çünkü Allah herşeye hakkıyla şâhiddir"* ifadesi, "O, onlardan herbirinin hakettiği şeyi bilerek, aralarını ayırır, onlar hakkında hükmeder. Binâenaleyh bu ayırmada, bir zulüm ve haksızlık olmaz" demektir.

Varlıkların Secdesi

Cenâb-ı Hakk'ın أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَسْجُدُ لَهُ *"Görmedinmi ki gerçekten Allah'a secde ediyor"* buyruğuna gelince, bununla ilgili birkaç soru vardır:

Birinci soru: Ayetteki "rû'yet-görme" ile ne kastedilmiştir?

Cevap: Bununla "bilme" manası kastedilmiş olup, ayet "Gökteki ve yerdekilerin, Allah'a secde ettiklerini bilmedin mi?" demektir. **Hz. Peygamber** (s.a.s) bunu, gördüğü için değil, Allah'ın haber vermesiyle bilmiştir.

İkinci soru: Buradaki "secde" ne demektir?

Cevap: Bu hususta şu izahlar yapılmıştır.

1) **Zeccâc** şöyle der: "Bütün bunların secde etmeleri hususundaki en iyi izah, bunların, Allah'a itaatkâr olmalarıdır. Bu, tıpkı *"Sonra (Allah'ın iradesi) göğe -ki, o bir buhar halinde idi- yöneldi de ona ve arza: 'İkiniz de ister istemez gelin buyurdu"* (Fussilet, 11), *"Ona "ol" dememizden ibarettir. O da derhal oluverir"* (Nahl, 40), *"öylesi de vardır ki, Allah korkusuyla yukardan aşağı düşer"* (Bakara, 74), *"Hiçbirşey hariç*

değil, hepsi ona hamd ile tesbih eder" (İsra, 44) ve *"Dağları ve kuşları Davud ile birlikte tesbih etmek üzere, râm etmiştik"* (Enbiya, 79) ayetlerinde olduğu gibidir. Buna göre mana, "Bu maddeler, Allah'ın kendilerinde yarattığı bütün vasıfları, karşı koymaksızın, ister istemez kabul edince, işte onların bu halleri tâata ve inkiyada benzemiş olur ki, tâat ve inkiyadı en güzel ifade eden şey ise secdedir" şeklinde olur.

İmdi, eğer denilirse ki: "Bu açıklamayı, ayetteki وَكَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ *(... ve birçok insan)* ifadesi, geçersiz kılar ve ibtâl eder. Çünkü senin bahsettiğin anlamındaki secde, bütün insanlar hakkında umûmi bir hükümdür. Binâenaleyh, o secdenin, insanlardan çoğuna isnâd edilmesi, faydası olmayan bir tahsis olur" buna birkaç yönden cevap verebiliriz:

a) Bahsettiğimiz anlamdaki secde, her ne kadar herkes hakkında genel bir ifade ise de, ancak ne var ki, o insanlardan bir kısmı diretmiş, büyüklenmiş ve zahiren, secdeyi terketmiştir. Binâenaleyh, bu şahıs, her ne kadar zâtı itibariyle secde ediyor ise de, ancak ne var ki o, zamiri ile buna karşı koyuyor, demektir. Ama, mümin kimseye gelince, bu hem zâtı hem de zahiri ile secde etmektedir. İşte bu farktan dolayı, böyle bir tahsis meydana gelmiştir.

b) Biz, Cenâb-ı Hakk'ın *"... ve birçok insan"* ifadesini, kendinden önceki ifadeden ayırırız. (Böyle yapmamız halinde de) bu hususta şu üç izah yapılır:

Birinci izah: Şöyle diyebiliriz: Ayetin takdiri, "Gökteki ve yerdekiler Allah'a secde eder ve O'na yine, pekçok insan da secde eder" şeklindedir. Binâenaleyh, birinci ifadedeki secde, inkiyâd anlamına, ikinci ifadedeki secde ise, tâat ve ibadet manasınadır. Biz bunu böyle yaptık, çünkü müşterek bir lafzın, aynı anda bütün anlamlarında kullanılmasının caiz olmayacağına dair delil bulunmaktadır.

İkinci izah: Cenâb-ı Hakk'ın, وَكَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ ifadesi, haberi mahzûf olan bir mübtedâdır. Ki bu haber de, مُثَابٌ (mükafaatlandırılmış) kelimesidir. Çünkü, bunun mukabili (zıddı) olan haber, bu kelimenin haber olduğuna delâlet eder ki bu mukabili olan haber de, Cenâb-ı Hakk'ın حَقَّ عَلَيْهِ الْعَذَابُ ifadesidir.

Üçüncü izah: Ayette geçen birinci كَثِيرٌ kelimesinin mübtedâ olduğunu ikinci كَثِيرٌ kelimesinin ona atfedildiğini, حَقَّ عَلَيْهِ الْعَذَابُ ifadesinin de, bunların haberi olduğunu söylemektir. Buna göre sanki, "Pek çok insan, evet pekçok kimseye, azâb hak olmuş, gelip çatmıştır" denilmek istenmiştir.

c) Müşterek bir lafzın, ifade ettiği iki manada, aynı anda kullanılabileceğini ileri sürenler şöyle demişlerdir: "Ayette bahsedilen "secde" ile, akıllı varlıklar hakkında, ibadet, cansızlar hakkında da, "inkiyâd" kastedilmiştir. Bunu kabul etmeyenlerse şöyle derler: "Allah bu lafzı iki defa söylemiştir. Binâenaleyh bununla, akıllılar hakkında, tâatı, akılsızlar hakkında da inkıyâdı kastetmiştir."

Üçüncü soru: Cenâb-ı Hakk'ın, *"göklerde bulunan herkes ve yerde bulunan herkes"* ifadesinin lafzı, umûm bir lafız olup, bunun içine, insanlar da girer. Binâenaleyh, daha niçin yeniden Allah, *"... ve birçok insan"* buyurmuştur?

Cevap: 1) Şayet Cenâb-ı Hak önceki ifadeyle yetinmiş olsaydı, tıpkı meleklerin tamamının secde etmeleri gibi, bütün insanların da secde etmekte oldukları zannını uyandırmış olurdu. Bunun için Cenâb-ı Hak, onlardan pekçoğunun, gönül hoşluğu ile secde ettiklerini, pekçoğunun da bundan kaçındığını, imtinâ edenlerinin de, azâbın kendilerine hak ve vâcib olduğunu beyan buyurmuştur.

2) Allah'ın dışında kalan her şey zâtı gereği mümkin varlıklardır. Zâtı gereği mümkin olan varlıkların varlıkları yokluklarına, ancak zâtı gereği vâcib olana varıp dayandığında üstün gelir (tereccüh). Bu, Cenâb-ı Hakk'ın *"Şüphesiz ki en son varış, ancak Rabbinedir"* (Necm, 42) ifadesi gibidir. Mümkin olma, mümkin varlıklar meydana gelirken ve varlıklarını sürdürürken, nasıl onlar için gerekli işe aynı şekilde onların meydana geldiklerinde ve varlıklarını sürdürdüklerinde de zâtı gereği vâcib olana muhtaç olmaları söz konusudur. Binâenaleyh, mahiyetler için zorunlu olan bu zât gereği muhtaç oluş, huşû ve tevâzuya, yüzü yere vurmadan daha fazla delâlet eder. Çünkü bu, zât bakımından muhtaç olmayı ifade eden, asli ve vad'i bir alâmettir. Bazan bu alâmete, doğruluk veya yalan arız olabilir. Ama bizzat muhtaç oluşa gelince, bunun değişmesi ve tegayyürü imkansızdır. Binâenaleyh, bütün varlıklar işte bu anlamda Allah'a secde ediyorlar, yani hudû içindedirler, zelîl olduklarını ve O'na, O'nun yaratmasına ve O'nun oldurmasına muhtaç olduklarını itiraf etmektedirler. İşte alimler Cenâb-ı Hakk'ın, *"Hiçbir şey hariç değil, hepsi O'na hamd ile tesbih eder"* (İsrâ, 44) ifadesini bu manaya yorumlamışlardır. Bu **Kaffâl** (r.h)'ın görüşüdür.

3) Ayette zikredilen bütün bu şeylerin secde etmesi, onların gölgelerinin secde etmesidir. Bu da, Cenâb-ı Hakk'ın *"Göklerde olan, yerde olan canlılar ve melekler, kendilerine hiçbir yüksünme gelmeyerek, Allah'a secde eder"* (Nahl, 49) ayeti gibidir. Bu da, Mücâhid'in görüşüdür.

Ayetteki وَكَثِيرٌ حَقَّ عَلَيْهِ الْعَذَابُ *"Birçok insan, gerçekten Allah'a secde ediyor. Bir çoğunun üzerine de azâb hak olmuştur"* ifadesine gelince, **Atâ**'nın rivayetine göre **İbn Abbas**, bunun manasının: "insanlardan birçoğu O'nun bir olduğunu kabul etmiştir. O'nu birlemeyenlerden birçok kimseye de azâb hak olmuştur" şeklinde olduğunu söylemiştir. Yine onun "Pekçok insan cennettedir" dediği de rivayet olunmuştur. Bu son rivayet, bizim biraz önce söylemiş olduğumuz, *"ve birçok insan"* ifadesi, haberi mahzûf olan bir mübtedadır" şeklindeki görüşümüzü kuvvetlendirir. Diğer bazıları da şöyle derler: Ayettek vakf, وَكَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ ifadesinin üzerindedir. Daha sonra Cenâb-ı Hak söze yeniden başlayarak وَكَثِيرٌ حَقَّ عَلَيْهِ الْعَذَابُ buyurmuştur ki, bu "Onun secdeden kaçınması ve imtinâ etmesi sebebiyle, bu azâb ona vacib olmuştur" demektir.

Ayetteki وَمَنْ يُهِنِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُكْرِمٍ *"Allah kimi hor kılarsa, onu saadete kavuşturacak yoktur"* ifadesine gelince bu, "Kendilerine azâbın hak olduğu kimselerden bu hor ve hakirliği izâle edecek hiç kimse bulunmamaktadır ki, böylece de o onlara ikrâmda bulunmuş olsun!" manasındadır. Daha sonra Cenâb-ı Hak, kıyamet gününde, mükafaatlandırmak ve cezâlandırmak suretiyle, Kendisinin zâtından ikram etme ile, hor ve hakir kılmanın sadır olabildiği birisi olduğunu إِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ *"Şüphesiz Allah, dilediğini yapar"* ifadesiyle beyân buyurmuştur. Allah en iyisini bilendir.

★ ★
★

Kâfirlerin Akıbeti

هَٰذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ ۖ فَالَّذِينَ كَفَرُوا قُطِّعَتْ لَهُمْ ثِيَابٌ مِنْ نَارٍ يُصَبُّ
مِنْ فَوْقِ رُءُوسِهِمُ الْحَمِيمُ ﴿١٩﴾ يُصْهَرُ بِهِ مَا فِي بُطُونِهِمْ وَالْجُلُودُ ﴿٢٠﴾ وَلَهُمْ مَقَامِعُ
مِنْ حَدِيدٍ ﴿٢١﴾ كُلَّمَا أَرَادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا مِنْ غَمٍّ أُعِيدُوا فِيهَا وَذُوقُوا عَذَابَ
الْحَرِيقِ ﴿٢٢﴾ إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا
الْأَنْهَارُ يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَلُؤْلُؤًا ۖ وَلِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ ﴿٢٣﴾
وَهُدُوا إِلَى الطَّيِّبِ مِنَ الْقَوْلِ وَهُدُوا إِلَىٰ صِرَاطِ الْحَمِيدِ ﴿٢٤﴾

"Bu iki (sınıf), Rablerinin dini hakkında birbiriyle davalaşan hasım iki zümredir. İşte o küfredenler yok mu, onlar için ateşten elbiseler biçilmiştir. Başlarının üzerine de, kaynar su dökülecektir onların. Bununla, karınlarının içinde ne varsa, hepsi derileride eritilecektir. Onlar için demirden sopalar da vardır. Ne zaman oradan, ızdıraptan dolayı çıkmak isterlerse, yine oraya döndürülürler. Ve: "Tadın, yangın azabını" denilir. Şüphesiz ki Allah, iman edip de güzel güzel amellerde bulunanları, altından ırmaklar akıp duran cennetlere sokacak. Orada bunlar, altın bileziklerle, incilerle bezenecekler. Orada, giyecekleri de ipektir. Onlar, sözün en güzeline götürülmüşlerdir. Kendisine çok hamdedilenin doğru yoluna iletilmişlerdir"

(Hacc, 19-24).

Kıraat Farkları

Kıraat: Kisaî'nin hânın kesresiyle, **hısmâni** şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir. Yine, şeddesiz olarak **kutıat** şeklinde de okunmuştur. Allah tıpkı kumaşın kesilip de elbise yapılması gibi, onlara, cüsselerine uygun olarak kendilerini çepeçevre kuşatan ateşler takdir etmiştir. A'meş أُعِيْدُوا فِيهَا yerine رُدُّوا فِيهَا "oraya reddolunurlar" şeklinde okumuştur. **Hasan el-Basrî**, he'nin şeddesiyle **yusahharu** diye okur ki: bu şekil, bu eritmenin daha ileri şeklini ifade eder. وَحُورٍ عِيْنٍ *"guzel gözlü huriler de"* (Vaka, 22) ifadesinin, وَحُوراً عِيْناً şeklinde okunması gibi, وَيُؤْتُونَ لُؤْلُؤاً "onlara, inciler verilir" takdirinde olarak, nasb ile وَلُؤْلُؤاً şeklinde okunmuştur. Bu kelime yine, ikinci hemzenin vâva çevirilerek لُؤْلُواً (lu'luven) şeklinde de okunmuştur.

İman ve İnkârın Mücadelesi

Bil ki Cenâb-ı Hak insanların, Allah'a secde edenler ile, kendilerine azâbın hak olduğu kimseler olmak üzere iki kısım olduğunu beyân edince, burada da onların nasıl mücadele ettiklerini zikretmiştir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cem (çoğul)un en aşağı sayısı ikidir, diyenler Cenâb-ı Hakk'ın هَذَانِ خَصْمَانِ اِخْتَصَمُوا ifadesiyle istidlâl etmişlerdir. Buna şu şekilde cevap verebiliriz: Bu ifadedeki **hasm** kelimesi, kendisiyle "grup" veya "fırka" kelimelerinin vasfedildiği bir sıfattır. Buna göre sanki, هذان خصمان او فريقان يختصمان "Bu ikisi, birbirleriyle davalaşan iki grup ya da iki fırkadır" denilmek istenmiştir. Binâenaleyh, ayetteki **hazanî** kelimesi lafız اِخْتَصَمُوا kelimesi ise çoğul manası gözetilerek getirilmiştir. Bu tıpkı, وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ حَتَّى إِذَا خَرَجُوا مِنْ عِنْدِكَ *"Onlardan öyle kimseler vardır ki seni dinler Nihayet yanından çıktıkları zaman"* (Muhammed, 16) ayeti gibidir.

İKİNCİ MESELE

Alimler: "İki hasmın" kim olduğu hususunda, şu izahları yapmışlardır:

1) Bununla, müminler topluluğu ile, kâfirler güruhu kastedilmiştir ki, bütün kafirler bu ifadeye dahil olurlar. **İbn Abbas** (r.a), "Bu ifade, (biraz önce bahsedildiği gibi,) altı din mensûbuyla alâkalıdır" demiştir. Ayetteki مِنْ رَبِّهِمْ ifadesi, "O'nun zâtı ve sıfatları hususunda" demektir.

2) Rivayet olunduğuna göre ehl-i kitab: "Biz, Allah'a daha yakınız. Zira bize sizden önce bir kitab verildi. Bizim peygamberimiz, sizinkinden öncedir" derken, müminler de "Biz Allah'a, daha yakınız. Zira biz hem **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e, hem sizin peygamberinize, hem de Allah'ın indirdiği bütün kitablara inanıyoruz. Halbuki sizler, bizim kitabımızı ve peygamberimizi biliyorsunuz. Ama buna rağmen, hasedinizden dolayı onu terkettiğiniz ve onu inkâr ettiniz" derler. Ki işte, onların Rableri hususundaki mücadele etmeleri de budur.

3) **Kays İbn 'Ubâde, Ebu Zer el-Gifarî** (r.h)'den, onun Allah'a yemin ederek bu ayetin, **Bedir Günü** savaşan Kureyş'li şu altı kişi hakkında nazil olduğunu söylediğini rivayet etmiştir. **Hz. Hamza, Hz. Ali, Ubeyde İbn el-Haris,Rabia**'nın iki oğlu **'Utbe** ve **Şeybe** ve **Velid İbn 'Utbe. Hz. Ali** (r.a) da şöyle demiştir: "Kıyamet gününde, Allah'ın huzurunda davalaşmak için, diz çökenlerin ilki ben olacağım."

4) **İkrime** şöyle der: "Bunlar, cennet ve cehennemdir. Cehennem, "Allah beni ukûbet cezâsı için yarattı" derken, cennet de, "Allah beni de, rahmeti için yarattı" der. Böylece Allah Teâlâ, ikisinin haberinden olmak üzere bunu **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e anlatmıştır. Doğruya en yakın olan, birincisidir. Çünkü, her ne kadar sebeb hususi olsa dahi, vacib olan, sözü zahiri manasına hamletmektir. O halde ayetteki **hazanî** kelimesi daha önce bahsi geçmiş olanlara bir işaret gibi olmuş olur. Ki, bunlar da, altı dinin mensuplarıdır. Hem, Cenâb-ı Hak birisi tâat birisi de, kendisine azâbın hak olduğunu ma'siyet ehli olan iki kısım kimseden bahsetmiştir. Binâenaleyh, bunun onlara raci olması ve işaret etmesi gerekir. Bu sebeple, kitabları ve peygamberleri hakkında (az önce) hakettiğimiz şeyleri söyledikleri için, bu ifadeyi müşrik Araplara veya yahudilere tahsis eden herkes, hata etmiştir. İşte, Cenâb-ı Hakk'ın *"Muhakkak ki Allah, aralarında hükmeder"* (Hac, 17) ayetinin delâlet ettiği şey budur, Allah "fasletme" tabiri ile, hükmetmeyi kasd etmiştir. Çünkü, karşılıklı olarak davalaşmadan bahsetmek, ondan sonra gelen şeyin, bir hüküm verme olmasını gerektirir. Böylece Cenâb-ı Hak, kafirler hakkındaki hükmünü beyan etmiş ve onların hallerine dair şu üç şeyi zikretmiştir.

Kafirlerin Üç Cezası

1) Ceâb-ı Hakk'ın قُطِّعَتْ لَهُمْ ثِيَابٌ مِنْ نَارٍ *"onlar için, ateşten elbiseler biçilmiştir"* ayetinin delâlet ettiği şey. Buradaki "elbiseler" ifadesinden murad cehennem ateşinin onları çepeçevre kuşatmasıdır. Bu tıpkı *"onlara cehennemden döşekler, üstlerinde örtüler vardır"* (Araf, 41) ayeti gibidir. Bu görüş, **Enes** (r.a)'e aittir. **Said İbn Cübeyr** de, Cenâb-ı Hakk'ın *"Gömlekleri katrandandır"* (İbrahim, 50)ayetinden hareketle, bu ifadeyle, "ateşte eritilmiş bakır elbiseler" manasının kastedildiğini söylemiştir. Bu ifade, *"Sura da üfürülmüştür (...) Herkes, beraberinde sürücü ve şahid bulunduğu halde gelmiştir"* (Kaf, 20-21) ayeti gibi, mazi sığasıyla getirilmiştir. Çünkü, ahirete dair şeyler, olmuş bitmiş şeyler mesabesindedir.

2) Cenâb-ı Hakk'ın يُصَبُّ مِنْ فَوْقِ رُؤُسِهِمُ الْحَمِيمُ يُصْهَرُ بِهِ مَا فِي بُطُونِهِمْ وَالْجُلُودُ *"Başlarının üzerine de, kaynar su dökülecektir onların. Bununla, karınlarının içinde ne varsa hepsi, derileri de eritilecektir"* ayetinin ifade ettiği hususdur. "Hamim", kaynar su demektir. Nitekim, **İbn Abbas** (r.a): "Şayet o sudan, dünyanın dağlarına bir damla düşmüş olsaydı, onu eritirdi" demiştir. **Yusharu** "eritilir" demektir. Yani onların başlarına o kaynar su döküldüğünde, onun, bedenin içinde yapacağı tahribat, dışında yapacağı tahribat gibi olur. Böylece de o, tıpkı onların derilerini eritip yok ettiği gibi, bağırsaklarını ve iç organlarını da eritir. Bu, *"bağırsaklarını parça parça eden kaynar sudan içirilen"* (Muhammed, 15) ayetindeki manadan daha beliğ ve etkilidir.

3) Cenâb-ı Hakk'ın وَلَهُم مَقَامِعُ مِنْ حَدِيدٍ *"Onlar için demirden sopalar vardır"* ayetinin ifade ettiği hususdur. مَقَامِعُ "sopa, kamçı" anlamına gelir. Nitekim bir hadiste

لَوْ وُضِعَتْ مَقْمَعَةٌ مِنْهَا فِي الْأَرْضِ فَاجْتَمَعَ عَلَيْهَا الثَّقَلَانُ مَا أَقَلُّوهَا

"Şayet, o demir sopalardan, kamçılardan bir tanesi yeryüzüne konulsaydı, onu (kaldırmak için) insanlar ve cinler de bir araya gelselerdi, onu yerinden kaldıramazlardı"[29] buyurulmuştur.

Cenâb-ı Hakk'ın كُلَّمَا أَرَادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا مِنْ غَمٍّ أُعِيدُوا فِيهَا *"Ne zaman oradan, ızdıraptan dolayı çıkmak isterlerse, yine oraya döndürülürler"* buyruğuna gelince, bil ki "iâde" ancak çıktıktan sonra söz konusu olabilir. Buna göre mana, "Ne zaman oradan, ızdıraptan dolayı çıkmak isterler, böylece de çıkarlarsa, yine oraya döndürülürler" şeklinde olur. Çıkmanın ifade ettiği mana ise, (daha önce de belirttiğimiz gibi), Hasan el-Basrî'den rivayet edilen şu hususdur: "Cehennem, aleviyle onlara çarpıp, böylece de onları, yükseltip derken onlar onun en üzerinde bulunduklarında, orada demir sopalarla başlarına vurulur. Böylece de, derinliği yetmiş yıl olan cehenneme yuvarlanırlar. Ve onlara, *"Yangın (cehennemin) azâbını tadın"* denilir. **harik:** yok edici, büyük ve yoğun, kalın ateş alevi" anlamındadır.

Mü'minlerin Akıbeti

Daha sonra Cenâb-ı Hak, müminler hakkında da, şu dört hükmünü zikretmiştir.

1) **Mesken.** Bu Cenâb-ı Hakk'ın إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ *"Şüphesiz ki Allah, iman edip de güzel güzel amellerde bulunanları altından ırmaklar akıp duran cennetlere sokacak"* ayetinden anlaşılandır.

2) **Zinet, süs.** Bu da, يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَلُؤْلُؤًا *"Orada bunlar, altın bileziklerle, incilerle bezenecekler"* ayetinin ifade ettiği manadır. Böylece Allah, Hak kendisini, ahirette o müminleri, dünyada iken kendilerine haram kıldığı bu nimetlere ulaştıracağını beyan buyurmuştur. Eğer, onların içinde dünyada iken, bunları kendilerine helâl kılmış olduğu kimseler varsa, onlar da yine bu hususta onlara ortak olurlar. Çünkü dünyada iken kadınlara sayılan bu şeylerden helâl kılınanlar, ahirette cennetlikler için meydana gelecek şeylere nisbetle, önemsiz ve son derece cüzidirler.

3) **Giysiler.** Bu da, وَلِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ *"Orada giyecekleri de ipektir"* ayetinin ifade ettiği hususdur.

4) وَهُدُوا إِلَى الطَّيِّبِ مِنَ الْقَوْلِ *"Onlar sözün en güzeline götürülmüşlerdir"* ayetinin ifade ettiği hususdur. Bu hususta da şu izahlar yapılmıştır.

---

(29) Müsned, 3/29.

a) "Sözün en güzeli" kelime-i şehâdet getirmektir. Çünkü, Cenâb-ı Allah, *"Güzel bir kelime, kökü sabit ve dalı semâda olan güzel bir ağaç gibidir"* (İbrahim, 24) ve *"Güzel kelimeler ancak O'na yükselir"* (Fatır, 10) buyurmuştur. Bu da, "Kendisine çok hamdedilen (Allah'ın) yoludur, sırâtıdır." Çünkü Cenâb-ı Hak فَإِنَّكَ لَتَهْدِي إِلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ *"Şüphesiz ki sen, herhalde doğru bir yolun rehberliğini yapıyorsun"* (Şûrâ, 52) buyurmuştur.

b) **Süddî**: "Bu sözle kastedilen Kur'ân'dır" derken;

c) **İbn Abbas** (r.a), **Atâ**'nın rivayetine göre: *"Bu, o cennetliklerin, "Bize va'dinde sadık kalan, bizi cennetten neresini dilersek konmak üzere bu yere mirasçı yapan Allah'a hamdolsun"* (Zümer, 74) şeklindeki sözleridir" demiştir.

d) Onlar, ahiret yurduna vardıklarında, Allah tarafından kendilerine gelen, nimetlerinin, sevinçlerinin, esenliklerinin devamlı olacağı ile alâkalı müjdelere nâil edilirler ki bu da, Hakk'ın, *"... melekler de her bir kapıdan onların yanına sokulacaklar. "Sabrettiğiniz şeylere mukabil sizlere selâm! Dârın en güzel sonucudur bu!" (derler)"* (Ra'd, 23-24) ayetinin ifade ettiği hususdur.

e) Buna göre bu hususta yapılabilecek başka bir izah da şudur. Bedeni ilgi ve münasebetler, beşerî rûhların, kudsî alemle ilgi kurmalarında bir perde ve bir engel gibidirler. Binâenaleyh o ruhlar, bedenlerinden ayrıldıklarında, perdeler kalkar ve ilahî nûrlar parlamaya başlar. İşte bu ilahî nûrların zuhur gitmesi, Cenâb-ı Hakk'ın *"onlar sözün en güzeline götürülmüşlerdir. Kendisine çok hamdedilenin doğru yoluna iletilmişlerdir"* ifadesinden kastedilen hususdur. İşte bu nûrlar, O'nun, *"Onlar sözün en güzeline götürülmüşlerdir"* ifadesinden kastedilendir.

★ ★
★

Haccı Engellemenin Vebali

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَيَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ الَّذِي جَعَلْنَاهُ لِلنَّاسِ سَوَاءً الْعَاكِفُ فِيهِ وَالْبَادِ ۚ وَمَن يُرِدْ فِيهِ بِإِلْحَادٍ بِظُلْمٍ نُّذِقْهُ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٢٥﴾

"Muhakkak o küfredenler, Allah'ın yolundan ve -ziyaret edilmesinde gerek yerli gerek misafir olanları müsavi kıldığımız- Mescid-i Haram'dan alıkoymakda olanları... kim orada zulm ile ilhada yeltenirse biz ona pek acıklı bir azâb taddırırız"

(Hac, 25).

Bil ki, Allah Teâlâ, kafirlerle müminlerin arasını ayırdıktan sonra hem mukaddes ilan ettiği evinin büyüklüğünden, hem de o kafirlerin küfrünün büyüklüğünden bahsederek, إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ "**Hz. Muhammed** (s.a.s)'in getirdiklerini inkâr edip, onun yolundan ve Mescid-i haramdan men edenler yok mu" buyurmuştur. Bu men etme işi, hicretten ve cihaddan men etme ile meydana gelmiştir. Çünkü onlar bunu bir türlü kabul edememişlerdir.

Burada şöyle bir sûal vardır: Cenâb-ı Hak, geleceğe ait bir ifade olan, وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ ifadesini geçmiş zamana ait bir ifade olan, كَفَرُوا ifadesine nasıl atfetmiştir? Buna şu iki açıdan cevap verebiliriz.

a) Kendisinden ne hâl ne de gelecek kastedilmeksizin, "her zaman ve her vakit, devamlı bir biçimde ihsanda bulunduğu" manası kastedilerek, "Falanca, fakirlere iyilikte bulunuyor, güçsüzlere, zayıflara yardım ediyor" denilebilir. Buna göre sanki "kafir olanlardan beklenen, onların Allah'ın yolundan men etmeleridir" denilmek istenmiştir ki, bunun benzeri olan başka bir ifade de, *"Bunlar, iman edenlerdir, Allah'ı zikretmek gönülleri huzûr ve sükûna kavuşanlardır. Haberiniz olsun ki, kalbler ancak zikrullâh ile huzur bulur"* (Ra'd, 28) ayetidir.

b) **Ebu Ali el-Farisî** şöyle der: "Ayetin takdiri, "Geçmişte inkâr edenlere gelince, onlar şu anda da, alıkoyuyor ve men ediyorlar" şeklindedir ki, bu ifadeyle, onların hem şu anda hem de gelecekte yaptıkları şeyler dahil olur.

Cenâb-ı Hakk'ın, "**Mescid-i Haram**"dan ifadesine gelince, bu da "onlar o mü'minler **Mescid-i Haram**'dan da alıkoyuyorlar" demektir.

İbn Abbas (r.a): "Bu ayet, **Ebu Süfyân İbn Harb** ve arkadaşları hakkında nazil olmuştur. Çünkü onlar, Allah'ın Resûlünü, Hudeybiye yılında Mescid-i Haram'dan, umre yapmaktan ve kurban kesmekten men etmişlerdi. **Hz. Peygamber** (s.a.s) ise, umre için ihrama girmiş olduğundan, onlarla savaşmak istemişti. Daha sonra onlar, ertesi yıl hac yapılmak üzere, onunla anlaşmışlardı" demiştir.

Kâ'be'de İmtiyazın Olmayışı

Cenâb-ı Hakk'ın الَّذِي جَعَلْنَاهُ لِلنَّاسِ سَوَاءً الْعَاكِفُ فِيهِ وَالْبَادِ *"ziyaret edilmesinden gerek yerli, gerek misafir olanları müsavi kıldığımız"* ifadesine gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ebu Ali el-Farisî şöyle der: "Bunun manası şudur: "Biz o Mescid-i Haram'ı, insanlar için dinî emirlerin ifa edildiği bir yer ibadet mekânı kıldık." Cenâb-ı Hakk'ın سَوَاءً الْعَاكِفُ فِيهِ الْبَادِ ifadesi bir mubtedânın başa geçmiş haberi olmak üzere merfû olup, kelamın takdiri الْعَاكِفُ وَالْبَادِ فِيهِ سَوَاءٌ şeklindedir. Buna göre ayetin takdirî manası, "insanlar için bir ibadet yeri kıldığımız o Mescid-i Haram'da, yerlisi yabancısı denktir"

şeklindedir. **Asım ve Ya'kûb** سَوَاءً **kelimesinin** جَعَلَ **"kıldı" kelimesinin mefûlü kabul ederek** سَوَاءً **şeklinde okumuşlardır. Çünkü** جَعَلَ **fiili, iki mefûl alır. Allah en iyi bilendir.**

İKİNCİ MESELE

"Akif" orada ikâmet eden, orada her zaman bulunan demektir. "bâdi" ise, ortaya çıkan, görünen ârizî olan demek olup, bu da orayı özleyen yabancılar anlamındadır. Bazı kimseler, "Ayetteki "akif" lafzına her ne kadar Mescid-i Haram'ın yerlilerinden olmasa dahi, ibadette bulunmak için oraya gelen, oradan ayrılmayan, oraya yakın kimseler de dahildir" demişlerdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Alimler, ayette bahsedilen bu iki sınıf insanın, kendisinde eşit oldukları şey hakkında ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak İbn Abbas (r.a), rivayetlerinin birinde: "Bu ikisi, Mekke'de oturma ve orada konaklama hususunda eşittirler. Binâenaleyh, onlardan birisi bulunduğu o yere, diğerinden daha fazla lâyık ve müstehak değildir. Ancak ne var ki, onlardan birisi, oraya daha önce gelmiştir" demiştir ki, bu Katâde ve Sa'id İbn Cübeyr'in de görüşüdür. Bunlara göre, Mekke'deki evleri kiraya vermek, onları satmak haramdır. Bunlar görüşlerine, hem ayet, hem de haberle istidlâlde bulunmuşlardır. Ayetten delilleri, işte bu ayettir. Çünkü onlar şöyle demişlerdir: "Mekke arazisi, özel mülkiyete tâbi değildir. Çünkü o arazi, özel mülk edinilmiş olsaydı, o zaman orada hem yerli, hem de yabancı denk ve müsavi olamazlardı. Binâenaleyh, bu ikisi denk ve müsavi olduklarına göre, bunun hükmünün, Mescidlerin hükmü gibi olduğu sabit olmuş olur. Haberden delilleri ise Hz. Peygember (s.a.s)'in مَكَّةُ مُبَاحٌ لِمَنْ سَبَقَ إِلَيْهَا *"Mekke, kendisine önce ulaşanlara mübahtır"* **hadisidir. Bu, İbn Ömer, Ömer İbn Abdilaziz, Ebu Hanife ve İshâk el-Hanzeli (r.a)'nin görüşüdür. buna göre, ayetteki Mescid-i Haram ifadesiyle Haram'in tamamı kasterilmiş olur. Çünkü, kendisinden "belde" manası murad edilerek, Mescid-i Haram sözünün zikredilmiş olması caizdir. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın** *"Kulunu, bir gece Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya kadar götüren (Allah) münezzehtir"* **(İsra, 1) ifadesidir. Burada da delil vardır ki, bu da ayetteki âkif ifadesidir. Çünkü bununla, "ikâmet eden, mukîm" kastedilmiştir. O kimsenin ikameti ise, Mescid-i Haram'da değil, tam aksine evlerde olur. Binâenaleyh "Cenâb-ı Hak, Mescid-i Haram sözünü zikretmiş, bununla da Mekke'yi murad etmiştir" denilmesi gerekir.**

İkinci bir görüşe göre, Allah, insanları Mescid-i Haram'da ibadet etme hususunda eşit kıldı. Muhim olanın, misafiri bundan men etmesi caiz olmadığı gibi, aksi de söz konusu değildir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s):

يَا بَنِي عَبْدِ مَنَافٍ مَنْ وَلِيَ مِنْكُمْ مِنْ أُمُورِ النَّاسِ شَيْئاً فَلاَ يَمْنَعَنَّ أَحَداً طَافَ بِهَذَا الْبَيْتِ أَوْ صَلَّى أَيَّةَ سَاعَةٍ مِنْ لَيْلٍ أَوْ نَهَارٍ

"Ey Abd-i Menaf oğulları, sizden her kim, insanların işlerinden birinde yetkili olursa o beyti tavaf eden, yahutta, gece veya gündüzün herhangi saatinde namaz kılan birisini asla alıkoymasın, men etmesin!" (30) buyurmuştur. Bu, **Hasan el-Basrî** ve **Mücâhid** ile **Mekke**'nin evlerinin satılabileceğini ileri sürenlerin görüşüdür.

Şafiî (r.ah) ile **İshâk el-Hanzelî** arasında **Mekke**'de bir münakaşa cereyan eder. **İshâk el-Hanzelî, Mekke**'nin evlerinin kiraya verilmesine müsada etmez. **Şafiî** (r.h) Cenâb-ı Hakk'ın: *"Haksız yere yurtlarından çıkarılanlar"* (Hac, 40) ayetiyle istidlâl ederek şöyle der: "Bu demektir ki "dâr" kelimesi, hem sahibine, hem de başkasına nisbet edilir. **Hz. Peygamber** (s.a.s), **Mekke**'yi fethettiği gün مَنْ أَغْلَقَ بَابَهُ فَهُوَ آمِنٌ *"Kim kapısını kitler de (bize karşı koymazsa) o emindir, güvencededir"* (31) buyurmuştur. Yine O: *"Ukeyloğulları bize bir ev, avlu bıraktı mı?"* (32) buyurmuştur. **Ömer İbnu'l-Hattâb** (r.a) da, bir hapishane satınalmıştı. Şimdi sen onu, malikinden aldığını mı zannediyorsun, yoksa sahibi olmayandan mı?" **İshâk el-Hazelî** şöyle der: "Bu delilin beni susturduğunu anlayınca, görüşümden vaz geçtim."

Ayetteki el-âkif kelimesinden dolayı, "**Mescid**" lafzını **Mekke** manasına hamledenlerin görüşüne gelince, bu tutarsızdır, zayıftır. Çünkü "âkif" sözüyle bazan, ya devamlı ya da genellikle orada itikafa giren, oradan ayrılmayan kimseler kastedilir. Binâenaleyh, onların ileri sürdükleri şey gerekmez. Ayetteki "âkif" sözüyle, **Mescid-i Haram**'a yakın olan ve her vakit orada ibâdet etme imkanı bulan kimselerin kastedilmiş olması da muhtemeldir. Binâenaleyh sözü, bu ihtimaller bulunurken, zahirinden çevirmenin anlamı yoktur.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَمَنْ يُرِدْ فِيهِ بِإِلْحَادٍ بِظُلْمٍ *"Kimi orada zulm ile ilhâda yeltenirse"* ifadesine gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE "Gelmek" anlamında olan **vürûd** masdarından olmak üzere, yâ'nın fethasıyla, **yerid** şeklinde de okunmuş olup, buna göre mana, "kim orada, bir ilhâd yaparsa, işlerse" şeklinde olur. **Hasan el-Basrî**'den de: "kim orada, **Mescid-i Haram**'da, bir ilhâd meydana getirmek isterse" manasında olmak üzere وَمَنْ يُرِدْ بِإِلْحَادٍ بِظُلْمٍ şeklinde takdir yaptığı rivayet edilmiştir. Binâenaleyh, zarflardaki genişlik ve mecazî kullanışlardan dolayı tıpkı مَكْرُ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ *"gece gündüz (işiniz) hilekârlıktır"* (Sebe, 33) ifadesinde olduğu gibi, böyle bir izâfet sahihtir. Buna göre mana, "Kim orada zalimce, ilhâdda bulunmak isterse" şeklinde olur.

---

(30) Tirmizî, Hacc 42 (3/220).
(31) Müsned, 2/292, 538.
(32) Buhârî, Hacc 44; Müslim, Hacc 439 (2/984).

İKİNCİ MESELE
İlhad Kelimesi

"İlhâd", doğru yönden dönmek demek olup bu kelimenin ilk anlamı, mezarcının mezarda yaptığı "lahd" e dayanır. Müfessirler "ilhad" hususunda şu izahları yapmışlardır:

1) İlhad, şirk demektir, yani "Kim şirk koşmak için Allah'ın Harem'ine sığınırsa, Allah onu azablandırır" demektir. Bu, **İbn Abbas** (r.a)'dan gelen rivayetlerden biridir ve aynı zamanda **Atâ b. Ebi Rabah, Sa'id b. Cübeyr, Katâde** ve **Mukâtil**'in görüşüdür.

2) **İbn Abbas** (r.a) şöyle der: "Bu ayet, **Abdullah b. Sa'd** hakkında nazil oldu. Çünkü **Hz. Peygamber** (s.a.s) ondan müslüman olmasını istedi, ama o müşrik olarak dönüp gitti. Ayet, aynı zamanda **Kays b. Dabâbe** hakkında nâzil olmuştur. **Mukâtil** şöyle der: "Bu ayet, **Abdullah b. Hatal** hakkında nâzil olmuştur. Çünkü o ensardan birisini öldürüp kâfir olarak **Mekke**'ye kaçmıştı. Bunun üzerine **Hz. Peygamber** (s.a.s) **Mekke** fethi günü, onun kâfir olarak öldürülmesini emretti.

3) Allah Teâlâ'nın yasakladığı avı öldürmek demektir.

4) İkramsız olarak ve ikramlıya helal olmayan şeyleri irtikâb ederek **Mekke**'ye (**Harem**'e) girmek demektir.

5) İhtikârdır. Bu görüş, **Mücâhid** ve **Sa'id b. Cübeyr**'den rivayet edilmiştir.

6) **Mescid-i Harâm**'ı imâr etmekten insanları alıkoymaktır.

7) **Atâ**'ya göre, bir kimsenin alış-verişinde, "Hayır, vallahi... Evet, vallahi" demesidir. **Abdullah b. Ömer** (r.a)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Kendisinin birisi **Hill Bölgesi**'nde, birisi **Harem Bölgesi**'nde iki kıl çadırı vardı. Ailesini cezalandırmak istediğinde, onları Hill'deki çadırda cezalandırırdı. Bunun üzerine kendisine sorulduğunda o: "Biz, insanın "Hayır, vallahi" Evet, vallahi" demesi gibi, ilhâdlarda bulunuyoruz" demiştir.

8) Muhakkik âlimlere göre, *"zulum ile ilhad"* ifadesi, bütün günahları içine alan genel bir sözdür. Çünkü büyük olsun, küçük olsun, her türlü günah, orada diğer yerlerde yapılanlardan daha büyük sayılır. Hatta **İbn Mes'ûd** (r.a) şöyle demiştir: "Aden'deki bir adam eğer, Beytullah'da bir günah işlemeye niyetlense, Allah ona (bile) elim azabı taddırır." **Mücâhid** de: "Orada yapılan iyiliklerin mükafaatı kat kat olduğu gibi, kötülüklerin cezası da kat katdır" demiştir. Buna göre eğer, Hak Teâlâ'nın, *"Biz ona pek acıklı bir azab taddırırız"* ifadesi, hertürlü isyan (günah) hakkında söylenmesi uygun olmayan bir ifade olduğu halde, burada nasıl söylenmiştir" denilirse, biz deriz ki: "Her azabın elim (pek acıklı) olduğunu kabul etmeyiz. Fakat azabın dereceleri, günahın derecesine göre değişir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ayetteki بِإِلْحَادٍ ifadesindeki **bâ harf-i cer**'i hakkında şu iki izah yapılmıştır:

1) Evlâ olan ve **Keşşâf Sahibi**'nin de tercihi olan görüşe

göre, بِإِلْحَادٍ بِظُلْمٍ lafızları, aynı manada (müteradif) iki ayrı "hal"dirler. Fiilin mef'ûlü ise, içine girebilecek her şeyi kapsaması için, açıkca zikredilmemiştir. Buna göre Allah Teâlâ sanki, "Kim orada, âdil olmayan, zalim (haksız) bir istekte bulunursa, ona elim bir azab taddırırız" buyurmuştur ki bu da, "Orada bulunana yakışan, kendine hâkim olması, yapmak istediği ve kafasına koyduğu herşeyde, doğruluk ve adalet yolunu takib etmesidir" demektir.

2) **Ebû Ubeyde**, bunun mecâzî kullanılışı **bâ**'sız olaraktır. O halde, ayetteki bu "**bâ**" zâiddir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

"İlhâd", bir işten başka bir işe, birşeyden başka birşeye meyletmek, kaymak manasına olduğu için, Allah Teâlâ buradaki "ilhâd" ile, zulme kaymayı kastettiğini beyân etmiş ve işte bundan ötürü, bunun peşisıra بِظُلْمٍ **(zulum ile)** kelimesini getirmiştir. Çünkü büyük-küçük her türlü masiyet (günah) zulümdür. işte bundan dolayı Hak Teâlâ, *"Hiç şüphesiz şirk, en büyük zulümdür"* (Lokman, 13) buyurmuştur.

Elim Azap Tattırmak

Ayetteki نُذِقْهُ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ *"Biz ona pek acıklı bir azab taddırırız"* ifadesi, bir tehdiddir. Bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu ayetin, **Abdullah b. Hatal** hakkında nâzil olduğunu söyleyen, şöyle der: "Buradaki "azab" ile, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'ın onu **Mekke**'nin fethi günü öldürtmesi kastedilmiştir. Halbuki ayeti umûmî (genel) mana üzere anlamak mümkün olduğunda, onu tahsis etmek (sınırlamak) doğru değildir. Dolayısıyla bu ifade ile, âhiretteki azabın kastedilmiş olması gerekir. Çünkü ahiret azabı, insanların tehdid olundukları şeylerin en büyüğüdür.

İKİNCİ MESELE

Bu ayet, insanın uzuvlarının yaptığı fiillerinden dolayı azaba müstehak olacağı gibi, zulmü (haksızlığı) sırf düşünüp niyetlemesinden ötürü de azaba müstehak olacağını gösterir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

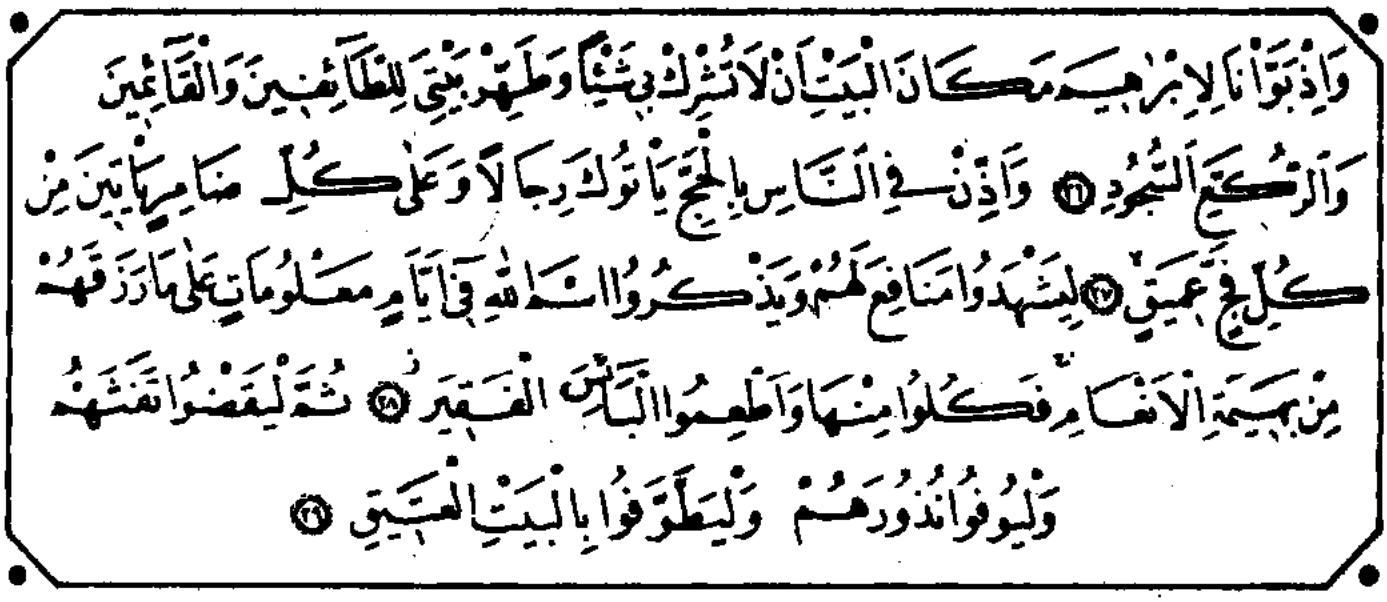
Alimler, ayetin başındaki **inne** edatının haberinin ne olduğu hususunda şu iki görüşü ileri sürmüşlerdir:

1) Ayetin takdiri, "kâfir olan, **Mescid-i Haram**'dan alıkoyan ve orada ilhâdı arzu edenlere, Biz pek acıklı bir azab taddırırız" şeklindedir. Binâenaleyh نُذِقْهُ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ cümlesi, her iki cümle (yani başında **inne** ve **men** bulunan cümleler) ile ilgilidir.

2) Bu edatın haberi, şart cümlesi olan yani **men** ile başlayan cümlenin cevabından anlaşıldığı için hazfedilmiştir. Buna göre ayetin takdiri, "Kâfir olanlara ve Mescid-i Haram'dan alıkoyanlara Biz elim bir azab taddırırız. Orada bir günah irtikâb eden herkes, işte böyle olur" şeklindedir.

★ ★

İbrahim (a.s)'ın Kâbe'yi Hazırlaması

وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرَٰهِيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ أَن لَّا تُشْرِكْ بِي شَيْـًٔا وَطَهِّرْ بَيْتِيَ لِلطَّآئِفِينَ وَالْقَآئِمِينَ
وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ ﴿٢٦﴾ وَأَذِّن فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلَىٰ كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِن
كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ ﴿٢٧﴾ لِّيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ فِي أَيَّامٍ مَّعْلُومَاتٍ عَلَىٰ مَا رَزَقَهُم
مِّن بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ فَكُلُوا مِنْهَا وَأَطْعِمُوا الْبَائِسَ الْفَقِيرَ ﴿٢٨﴾ ثُمَّ لْيَقْضُوا تَفَثَهُمْ
وَلْيُوفُوا نُذُورَهُمْ وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ ﴿٢٩﴾

"Hatırla o zamanı ki Biz, Beytullahın yerini İbrahim (a.s)'e; "Bana hiçbirşeyi şirk koşma, Beytimi tavaf edenler, kıyamda duranlar, rükû ve secde edenler için iyice temizle" diye mekan yapmıştık." İnsanlar için de haccı ilân et. Gerek yaya, gerek uzak yoldan gelen arık develer üstünde binitli olarak sana gelsinler. Böylece kendilerine ait menfaatlere şâhid olsunlar. Allah'ın rızık olarak onlara verdiği, dört ayaklı davarlar üzerine, mâlum olan günlerde Allah'ın adını anıp (kessinler). İşte bunlardan yeyin, yoksulu ve fakiri doyurun. Sonra kirlerini gidersinler, adaklarını yerine getirsinler o Beyt-i Atik'i (Ka'be'yi) tavaf etsinler"

(Hacc, 26-29).

Tufan'dan Sonra Kâbe

Bil ki ayetteki ... وَإِذْ بَوَّأْنَا ifadesi, *"Beytullah'ın yerini, İbrahim için bir merci yani orayı imâr etmek ve orada ibadet yapmak için bir mekan kıldığımızı hatırla"* takdirindedir. **"Beyt"**, Nûh Tûfanında göğe yükselmişti ve o zaman kırmızı yakuttandı. Allah Teâlâ, **Hz. İbrahim** (a.s)'a onun yerini etrafındaki ve üstündeki şeyleri açan bir rüzgar göndererek bildirdi. Böylece **Hz. İbrahim** (a.s), **Beytullah**'ı ilk yeri (temelleri) üzerine inşâ etti.

Şu da rivayet edilmiştir: "Allah Teâlâ, **Hz. İbrahim** (a.s)'a, **Beytullah**'ın yerine gidip, onu yeniden inşâ etmesini emretti. **Hz. İbrahim** (a.s) gidip onu aradı, ama yerini bulamadı. Derken Allah Teâlâ, eni ve genişliği bakımından **Beyt-i Haram** büyüklüğünde, konuşan, başı, dili ve iki gözü bulunan bir bulut gönderdi. Bu bulut, "Ey **İbrahim**, benim büyüklüğümde, benim hizâma onu inşâ et" dedi. **Hz. İbrahim** (a.s)'da yapmaya başladı. Sonra bulut kayboldu. Bu konuda şöyle bazı sorular söz konusudur:

Birinci Soru: أَنْ لَا تُشْرِكْ ifadesindeki أَنْ edatının, en-i müfessire ("diye" manasına) olduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh, şirkten nehyetmek ve Beyt'i temizlemeyi emretmek, Hz. İbrahim (a.s)'ı o mekanda yerleştirmenin bir tefsiri (sebebi) nasıl olabilir?

Cevab: Hak Subhanehû ve Teâlâ, "Biz, Beyti, İbrahim için bir mekan (merci) yaptı" buyurunca, sanki, "Beytullah'ın onun için bir merci olması ne demek?" diye soruldu da, bunun üzerine, "bu, onun kalbiyle Beytullah'ın Rabbini belirlemesi, O'nu eş ve ortaklardan tenzih etmesi, kalıbıyla (bedeniyle) de, Beytullah'ı putlardan ve heykellerden temizlemesi demektir" diye cevap verildi.

İkinci Soru: Hz. İbrahim (a.s) zaten Allah'a şirk koşmadığı halde, Cenâb-ı Hak niçin, *"Bana şirk koşma"* demiştir.

Cevab: Bu, "ibadetinde, Buna şerik koşma, Beytimi yaparken de, Benim rızamdan başka şey düşünerek, şirke düşme" demektir.

Üçüncü soru: Beytullah, daha önce imâr edilmemişken, Cenâb-ı Hak nasıl, *"Beytimi... iyice temizle"* demiştir?

Cevab: Belki de orası bir sahra (boşluk) idi ve insanlar oraya çeşitli pisliklerini ve çer-çöplerini atıyorlardı. İşte bundan dolayı, Allah Teâlâ ona, Beytini oraya inşâ etmesini ve orasını o pisliklerden temizlemesini emretmişti, yahut da orası ma'mur (yapılmış) vaziyette idi ve insanlar onun içine putlarını yerleştirmişlerdi. Bundan dolayı Hak Teâlâ Hz. İbrahim (a.s)'a, orayı yıkmasını ve yeniden yapmasını emretmiştir ki işte putlardan temizleme budur. Şöyle de denilebilir: Bu "sen orayı yaptıktan sonra, oraya yakışmayan şeylerden, yani şirkten ve kötü sözlerden temiz tut" demektir.

Ayetteki, لِلطَّائِفِينَ وَالْقَائِمِينَ *"Tavaf edenler, kıyamda duranlar için"* ifadesine gelince, İbn Abbas (r.a): *"(Beyti) tavaf edenler"* ifadesine Mekke'li olmayanlar, *"Kıyamda duranlar"* ifadesine, Beyt'e (Mekke'de) mukim olanlar, *"Rükû ve secde edenler"* ifadesine de, "namaz kılan herkes", manası vermiştir. Bazıları da, "Kıyamda duranlar' ifadesine "namaz kılanlar" manası vermişlerdir. Çünkü namaz kılan kimsenin, namaz esnasında kıyam, rükû ve secdeyi birarada yapması gerekir. Allah en iyi bilendir.

Hac Farizasının İlanı

Hak Teâlâ'nın وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ *"İnsanlar içinde haccı ilân et"* ifadesi ile ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

İbn Muheysın, fiili "bildir" manasında آذِنْ şeklinde okumuştur.

İKİNCİ MESELE

Bu emrin kime olduğu hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:

Birinci görüş: Ekseri müfessirlere göre, burada emir İbrahim (a.s)'adır. Çünkü o Beytullah'ı yapıp bitirince, Allah Teâlâ ona, *"İnsanlar içinde haccı ilân et"* buyurdu. O da bunun üzerine, "Ya Rabbî sesim nereye ulaşır ki?" deyince, Cenâb-ı Hak, "ilan etmek (seslenmek) sana, onu ulaştırmak da Bana aittir" buyurdu. Böylece Hz. İbrahim (a.s) Safa tepesine (bir başka rivayete göre Ebû Kubeys tepesine,bir başka rivayete göre de "Makam"a) çıktı ve "Ne diyeyim, nasıl sesleneyim?" diye sordu. Bunun üzerine Cebrâil (a.s), "Lebbeyk Allahümme Lebbeyk" de" dedi. İşte böylece ilk telbiyede bulunan Hz. İbrahim (a.s)'dır.Bir başka rivayete göre o, Sâfa Tepesine çıkıp, "Ey insanlar, Allah Beyt-i Atik'e haccetmenizi size farz kıldı" diye seslendi. Bu seslenişi, yer ile gök arasında bulunan bütün varlıklar duydu. Onun seslenişini duyan herşey, "Lebbeyk Allahümme Lebbeyk" demeye başladı. Bir başka rivayette de Hz. İbrahim (a.s)'ın şöyle seslendiği yer almıştır: "(Ey insanlar), Allah sizi cennetiyle mükafaatlandırmak, cehenneminden kurtarmak için, Beyt-i Haram'ı ziyaret etmeye (hacca) davet ediyor." Bunun üzerine o gün, erkeklerin sulbünde, kadınların rahimlerinde olanlar ve taşlar, ağaçlar, köyler, şehirler, tepeler veya topraklar gibi, sesinin ulaştığı her varlık onun bu çağrısına karşılık verdi."

Mücâhid ise şöyle der: "Kıyamete kadar haccedecek herkese, Allah bu nidâyı duyurmuştur. Binâenaleyh bu seslenişe bir kere icabet eden bir kere, iki kere içâbet eden iki, daha fazla icabet eden daha fazla hacceder. Binâenaleyh insana iki veya daha fazla haccın nasib oluşu, o icabetinin sayısına göredir."

İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Cenâb-ı Hak, Hz. İbrahim (a.s)'a bunu ilân etmesini emredince, dağlar ona boyun eğdi, tevâzu gösterdi, köyler onun için ayğa kalktı (kulak kesildi)."

Kâdî Abdulcebbâr şöyle der: "(Bazı kimselerin), "Hz. İbrahim (a.s)'ın bu çağrısına taş-toprak, yani herşey icabet etti" şeklindeki izahları, tuhaf bir izahtır. Çünkü çağrı cansızlar için değil, ancak hacc ile emrolunmuş olanlar için yapılır. Doğuda ve batıda olan bütün insanların, onun bu çağrısını duymalarına gelince, bu imkansız değildir. Çünkü Allah Teâlâ, bu çağrıyı kuvvetlendirip, aradaki engelleri kaldırdığında, böyle şeyler peygamberler zamanında olabilir.

Ezzin Fiilinin Muhatabı

İkinci görüş: Ayetteki, "ilân et" emrinin muhatabı olan, Hz. Muhammed (s.a.s)'dir. Bu, Hasan el-Basrî'nin görüşüdür ve Mu'tezile'nin ekserisi de bunu tercih etmişlerdir. Mu'tezile bu hususta şu şekilde istidlâl etmişlerdir: "Kur'ân'da yer alan ve muhatabının Hz. Muhammed (s.a.s) olduğu söylenebilecek her kitabın, böyle kabul edilmesi evlâdır. Ayetteki, *"Hatırla o zamanı ki Biz, Beytullahi İbrahim'e mekan yapmıştık"* önce geçmiş olması, "ilan et" emrinin Hz. İbrahim (a.s)'a yönelik olmasını gerektirmez. Çünkü biz baştaki bu ifadenin "Ey Muhammed hatırla o zamanı ki"

takdirinde (manasında) olduğunu söylemiştik. Binâenaleyh takdir edilen (mukadder olan) bu şey sanki açıkca söylenmiş gibidir. Bu sebeble Allah Teâlâ, "**İlan et**" deyince bu hitab **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e de yönelik olur."

Mu'tezile bu görüşlerine binâen, "**İlan et**" ifadesinin tefsiri hususunda şunları söylemişlerdir:

1) Allah Teâlâ, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e insanlara haccı öğretmesini emretmiştir.

2) **Cübbâî** şöyle der: "Hak Teâlâ, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e telbiyeyi açıkca söylemesini ve böylece de herkese kendisinin haccettiğini ilan etmesini, böylece de onların kendisi ile birlikte haccetmelerini sağlamasını emretmiştir. Çünkü ayetteki, *"sana gelsinler"* ifadesinde, **Hz. Peygamber** (s.a.s)'in haccetmesi ve bu hususta uyulan kimse olması, manasının kastedildiğine bir delâlet (işaret) vardır."

3) Bu, Allah Teâlâ tarafından, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e haccın farz kılınışının başlangıcıdır.

Hak Teâlâ'nın يَأْتُوكَ رِجَالاً وَعَلَىٰ كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ *"Gerek yaya, uzak yoldan gelen arık develer üstündeler üstünde binitli olarak sana gelsinler"* ifadesi ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Ricâl ve Dâmir Kelimeleri

"Ricâl", "yayalar" demek olup, müfredi tıpkı, "Niyâm" (uyuyanlar) kelimesinin müfredinin "nâim" lafzı olması gibi, "**râcil**" dir. Bu kelime, râ'nın zammesi ile şeddeli veya **şeddesiz olarak rûcâl** veya **rüccâl** şekillerinde de okunmuştur. Bu tıpkı عُجَالٌ (aceleciler) kelimesi gibidir.

İbn Abbas (r.a)'dan rivayet edildiğine göre ayetteki وَعَلَىٰ كُلِّ ضَامِرٍ ifadesi, "binitli olarak" demektir. "ضُمُورٌ" masdarı, zayıflamak manasınadır. Arapça'da ضَمُرَ – يَضْمُرُ ضُمُوراً denilir. Buna göre ayetteki bu ifadenin manası, "uzun yoldan geldikleri için zayıflamış olan develer üzerinde" şeklindedir. Cenâb-ı Hak, devreleri cemi kabul ederek ki bu kelimenin çoğulu ضَوَامِرُ dir, fiili, cemi müennes olarak يَأْتِينَ (gelirler) şeklinde kullanılmıştır. Çünkü ayetteki, وَعَلَىٰ كُلِّ ضَامِرٍ ifadesi عَلَىٰ كُلِّ إِبِلٍ ضَامِرَةٍ takdirindedir. Böylece bu cümlenin fiili, "küll" (hepsi) kelimesinin manasından ötürü cemi getirilmiştir. Binâenaleyh Allah Teâlâ, eğer bu kelimenin lafzının müfred oluşundan ötürü, fiili de müfret olarak getirmiş olsaydı, bu da doğru olurdu. Fiil, "Ricâl" ve "Rukbân" kelimelerinin sıfatı olarak يَأْتُونَ şeklinde de okunmuştur. "Fecc" iki dağ arasındaki yol demektir. Sonra bu kelime, mecâzî olarak her türlü yol manasında kullanılmıştır. "Amîk" "uzak" demektir. İbn Mes'ûd (r.a) bunu مَعِيقٍ (uzak) şeklinde okumuştur. Nitekim Arapça'da بِئْرٌ بَعِيدَةُ الْعُمْقِ وَالْمَعْقِ "Derin kuyu" denilir.

İKİNCİ MESELE Buna göre ayetin manası, "Sana yaya olarak veya her arık (zayıf) deve üzerinde binitli olarak gelebilmeleri için, haccı ilân et" yani "Onların sana bu iki şekilde gelebilmeleri için, bunu ilan et" şeklindedir. Yahut da bu ifade ile, "ilan et" şeklindedir. Yahut da bu ifade ile, "ilan et, çünkü onlar sana bu iki şekilde geleceklerdir" manası kastedilmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE Allah Teâlâ, hacca yaya gelmenin daha şerefli olduğunu bildirmek için, önce yayaları zikretmiştir. **Sa'îd b. Cübeyr**, senet ile birlikte **Hz. Peygamber** (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir:

إِنَّ الْحَاجَّ الرَّاكِبَ لَهُ بِكُلِّ خَطْوَةٍ تَخْطُوهَا رَاحِلَتُهُ سَبْعُونَ حَسَنَةً وَلِلْمَاشِي سَبْعُ مِائَةَ حَسَنَةٍ مِنْ حَسَنَاتِ الْحَرَمِ قِيلَ يَارَسُولَ اللّٰهِ وَمَا حَسَنَاتُ الْحَرَمِ قال: اَلْحَسَنَةُ بِمِائَةِ اَلْفِ حَسَنَةٍ

"Binitli olarak hacca gidenin, binitinin attığı her adım karşılığı yetmiş hasene (sevab) vardır. Ama yaya olarak hacceden kimse için ise, Harem hasenâtından yediyüz hasene (sevab) vardır. "Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Ey Allah'ın Resûlü, Haremin hasenatı da ne demektir?" denildiğinde O (s.a.s), "Bu, (herbiri) yüzbin hasene dengi olan bir hasene (sevab)tır"[33] buyurdu."

DÖRDÜNCÜ MESELE Bu ayetin muhatabı **Hz. İbrahim** (a.s) olduğu için, kelimeyi (يأتوك رجالا) "Sana (...) gelirler" şeklinde getirmiştir. Binâenaleyh kim hacc için Mekke'ye gelirse, sanki onun bu nidasına (ilanına) cevab verdiği için **Hz. İbrahim** (a.s)'a gelmiş olur.

Malum Günlerde Zikir

Ayetteki لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ فِي اَيَّامٍ مَعْلُومَاتٍ *"Böylece kendilerine ait menfaatlere şâhid olsunlar." Ma'lum günlerde Allah'ın adını ansınlar"* emri ile ilgili birkaç mesele vardır: **Birinci mesele:** Cenâb-ı Hak, *"İnsanlar içinde haccı ilen et"* buyurup, haccı emredince, *"Böylece kendilerine âit menfaatlere şâhid olsunlar"* ifadesi ile de bu emrinin hikmetini anlatmıştır. Alimler bu ifadede bahsedilen menfaatler hususunda değişik izahlar yapmışlar, bazıları bunu dünyevî menfaatler manasına hamletmişlerdir. Bu da onların hacc günlerinde yaptıkları ticaretlerdir. Bazıları da bunu âhiret menfaatları, yani ilahî af ve mağfiret manasına hamletmişlerdir. Bu görüş **Muhammed el-Bâkır**'dan rivayet edilmiştir. Diğer bazıları ise bu menfaati, her iki manaya birden hamletmişlerdir. Evlâ olan da bu görüştür.

(33) Kenzu'l-Ummâl, 5 (11799). **Zûr**

İKİNCİ MESELE
Menafi

Ayetteki *"menâfi"* (menfaatler) lafzı nekire getirilmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak bununla gerek dinî -gerek dünyevî olmak üzere diğer ibadetlerde bulunmayan ancak o ibadette bulunabilen bir takım özel menfaatleri kastetmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Allah'ın Adı İle Kesilme

"Zebh" ve "Nahr" (Kurban kesme) yerine, *"Allah'ın adını ansınlar"* denilmiştir. Çünkü Müslüman, bir hayvan kestiğinde ve kurban ettiğinde mutlaka Allah'ın adını anar. Bu ifadede kendisi ile Allah'a yaklaşılan şeylerde (böyle ibadetlerde) asıl maksadın Allah'ın isminin anılması olduğuna ve bu şeylerde müşriklere muhalefet edilmesine bir dikkat çekme vardır. Çünkü müşrikler, hayvanları putlar ve heykeller için kesiyorlardı. Nitekim **Mukâtil:** "Bir hayvan kestiğinde kıbleye dönmüş olarak, بِسْمِ اللهِ وَاللهُ اَكْبَرُ اَللّٰهُمَّ مِنْكَ وَاِلَيْكَ "Allah'ın adıyla. Allah en büyüktür. Ey Allah'ım senden (geldi), sana (adıyorum)" de" demiştir. **Kelbî** buna şunu eklemiştir: "Hayvan kesen bununla birlikte şunu da söyler: اِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ *"Şüphesiz benim namazım da, kurban ve ibadetlerim de, hayatım da, ölümüm de âlemlerin Rabbi Allah'ındır"* (En'âm, 162).

Kaffâl da şöyle der: "Kurbanları kesmek ve kanlarını akıtmak suretiyle Allah'a ibadet eden kimse, canına denk bir şeyi kendine karşılık fidye verme konumundadır. Sanki o, mesela kurban ettiği o koyunu, Allah'ın rızasını elde etmek ve kusurlarının neredeyse canının alınmasına denk hâle geldiğini itiraf ederek, canına bedel verir."

DÖRDÜNCÜ MESELE
Malum Günler

Alimlerin çoğu, ayetteki *"ma'lum günler"* tabiri ile, zilhicce ayının on günü, *"Sayılı günler"* (Bakara, 203) tabiri de "teşrik günlerinin (arefe günü ile kurban bayramının dört gününün) kastedildiği görüşündedirler. Bu **Mücâhid, Atâ, Katâde** ve **Hasan el-Basrî**'nin görüşü olup, aynı zamanda **Sa'id b. Cübeyr**'in **İbn Abbas** (r.a)'dan yaptığı bir rivayettir. Yine bu **Şafii** (r.h) ve **Ebû Hanife** (r.h)'nin tercihidir. Bu görüşte olanlar, şöyle delil getirmişlerdir: "Bu günler insanlar katında haccın vaktinin bu günlerin sonlarında olması hasebiyle, bilinmesine aşırı arzu gösterilmesinden dolayı, bilinen "malum" olan günlerdir. Haccın menfaatleri içinde bu on günlük vakit yine ma'lumdur. Mesela arefe ve meş'ar-i haram günleri gibi... O on günden, kurban kesilecek vakitler de eyyâm-ı nahir de ma'lumdur."

Atâ'nın rivayetine göre ise **İbn Abbas** (r.a): "Bu günler, kurban bayramı günü ile, ondan sonraki üç gündür" demiştir. Bu görüşü **Ebû Müslim** tercih ederek şöyle der: "Çünkü bu günler, kurban bayramı gününden sonra da Araplarca ma'lumdur ki bunlar, eyyâm-ı nahirdir. **Ebû Yusuf** ve **İmam-ı Muhammed**'in görüşü de böyledir.

Kurbanlıklar

Hak Teâlâ'nın بَهِيمَةُ الْاَنْعَامِ *"dört ayaklı davarlar"* ifadesi hakkında **Keşşâf Sahibi** şöyle der: "Behime, karada olsun, denizde olsun, her dört ayaklı canlıyı ifade eden

müphem (kapalı) bir ifadedir. Binâenaleyh bu kelime, "en'âm" lafzı ile açıklanmıştır. En'âm da, deve, sığır, koyun ve keçi demektir.

Kurbanın Taksimi

Ayetteki فَكُلُوا مِنْهَا *"İşte bunlardan yiyin"* emri hakkında bazı alimler, "Bu, vücûb (farz oluşu) ifade eder. Çünkü câhilliye arapları, fakirlere karşı böbürlenmek için, kestikleri bu hayvanlardan yemiyorlardı. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak müslümanlara, hem kâfirler gibi yapmamak, fakirlerle eşit olmak ve hem de tevâzuyu yürürlüğe koymak için, ondan yemelerini emretmiştir" derler. Ekseri âlimler ise, bu emrin vucûb ifade etmediği kanaatindedirler. Ve şöyle derler: "Kim kurban keser ve Harem'e kurban gönderirse, Hak Teâlâ'nın, *"İşte bunlardan yeyin, yoksulu ve fakiri doyurun"* emrinden ötürü, kestiği hayvanın yarısını yemesi, yarısını da tasadduk etmesi güzel olur." Bazıları da şöyle der: "O, kestiği hayvanın üçte birini yer, üçte birini tasadduk eder, üçte birini de (sonra yemek üzere bırakır."

Şâfiî (r.h)'ye göre ise, yemek müstehab,yedirmek vâcibtir. Binâenaleyh bir kimse, kestiği kurbanın tamamını yedirse (tasadduk etse), bu onun için yeterlidir. (yani emri yerine getirmiş sayılır). Ama hepsini yese, bu yeterli olmaz. Bu hüküm nâfile kurbanlar içindir. Haccı kıran, haccı temrettu kurbanlarında, hacta ihramlı iken yapılmaması gereken şeyleri yapmadan dolayı, hacda tırnak kesmek ve traş olmadan ötürü meydana gelen yasak çiğnemeleri savmak için kesilen kurbanlarda, adak ve kefâret kurbanları gibi vâcib kurbanların etinden kesen yiyemez.

Bais ve Fakir

Hak Teâlâ'nın وَأَطْعِمُوا الْبَائِسَ الْفَقِيرَ *"Yoksulu ve fakiri doyurun"* emrinin "vucûb" (farziyet) ifade ettiğinde şüphe yoktur. "Bâis", alabildiğine sıkıntı içinde olan; "fakir" ise, güç durumda olmadan dolayı iyice zayıf düşmüş kimsedir. Bu kelime, omurgalardan herbiri manasına olan "فَقَارُ الظَّهْرِ" ifadesinden alınmadır. İbn Abbas (r.a) ise şöyle der: "Bâis, sıkıntıda oluşu elbisesinden ve yüzünden anlaşılan, fakir ise (yoksul olup da) bu kadar olmayandır. Binâenaleyh fakir, elbisesi temiz (ve görünüşte) yüzü zengin gibi olandır.

Kir Giderme

Hak Teâlâ'nın ثُمَّ لْيَقْضُوا تَفَثَهُمْ *"Sonra kirlerini gidersinler"* ifadesine gelince, Zeccâc şöyle der: "Dilciler, "tefes"in manasını tefsirden öğrendiler" Müberred de, "Arap dilinde "tefes"in kökü insana bulaşan ve temizlenmesi gereken her pislik" manasına olup, ayette bununla (haccı tamamlayanın) bıyıklarını ve tırnaklarını kesmesi, koltuk altı kıllarını yolup, kasıklarını traş etmesi kastedilmiştir. Ayetteki fiilin ifade ettiği *"kazâ"* işi ile de bu pisliğin giderilmesi kastedilmiştir" demiştir. Kaffâl, Niftaveyh'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Fasih bir bedeviye ثُمَّ لْيَقْضُوا تَفَثَهُمْ ayetinin manasını sordum. O, "Kur'ân'ı tefsir edemem. Fakat biz, bir kimseye, "Ne kadar pissin, ne kadar kirlisin" manasında مَا أَقْذَرَكَ – مَا أَتْفَكَ deriz "dedi." Daha sonra

Kaffâl: "Bu, **Zeccâc**'ın görüşünden daha doğrudur. Çünkü görüş, menfi söyleyenin değil, müsbet söyleyenin görüşüdür.

Nezirleri Yerine Getirenler

Ayetteki وَلْيُوفُوا نُذُورَهُمْ *"Adaklarını yerine getirsinler"* ifadesi, fâ'nın şeddesi ile وَلْيُوَفُّوا şeklinde de okunmuştur. Sonra bu ifade, haccetmenin insana vâcib kıldığı, hacla ilgili çeşitli emirleri yerine getirme manasına gelebileceği gibi, sözlü olarak yaptığı nezirlerden dolayı insanların kendilerine vâcib kılmış oldukları şeyleri yerine getirme manasına da olabilir. Bu ikincisi doğruya daha yakındır. Çünkü kişi, hacc veya umre yaptığında kendisine vâcib kılmaması halinde, haccdan dolayı vacib olmayacak hedy (kurban) ve benzeri şeyleri, kendine vâcib kılar. Binâenaleyh Allah Teâlâ ona, bu şeyleri yerine getirmesini emretmiştir.

Kâbeyi Tavaf

Hak Teâlâ'nın وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ *"O Beyti Atiki tavaf etsinler"* ifadesi ile, farz (vâcib) olan ifâza ve ziyaret tavafı kastedilmiştir. Bu tavafın, vakfeden, şeytan taşlamadan ve traştan sonra olmasına, yine bunun Kurban'ın ilk günü mü, yoksa sonraki günlerde mi olup olacağı meselelerinde, birçok detay vardır.

Kâ'be'ye **Beyt-i Atîk** (Eski ev) denmesinin sebebleri şunlardır:

1) Atîk, eski demektir. Çünkü o ev, insanlar için yapılan en eski (ilk) beyt (ev)dir. Bu görüş **Hasan el-Basrî**'nindir.

2) O ev, zorba meliklerin hükümranlığından muhafaza edilmiş, "ıtk" edilmiş yani azâde tutulmuştur. Çünkü orayı yıkmak için yola çıkan nice zorbaları, Allah engellemiştir. Bu, **İbn Abbas** (r.a) ve **İbn Zübeyr** (r.a)'in görüşüdür. Bunlar, **Hz. Peygamber** (s.a.s)'in *"Ebrehe oraya yöneldiğinde, başına gelen geldi"* dediğini rivayet etmişlerdir.

Buna göre eğer "**Haccac** Ka'be'ye musallat olmuştur?" denilirse, cevaben deriz ki: "**Haccâc**, bizzat Kâ'be'ye zarar vermeyi istememiş. Fakat (savaştığı) **Abdullah b. Zübeyr** (r.a) oraya sığınmış. O da onu oradan çıkarmak için, orayı yıkmaya baş vurmuş. Ama sonra onu yeniden yapmıştır."

3) Orası asla mülk edilememiştir. Bu görüş **İbn Uyeyne**'nindir.

4) Orası, suya garkolmaktan azâde olmuştur. Bu görüş de **Mücâhid**'indir.

5) Atik, iyi, güzel, şerefli demektir. Bu görüşe göre, bu kelime, Arapların "iyi kuş," iyi tay" manasında kullandıkları عِتَاقُ الطَّيْرِ – عِتَاقُ الْخَيْلِ tâbirlerinden alınmadır.

Bil لِيَقْضُوا – وَلْيُوفُوا – وَلْيَطَّوَّفُوا ifadelerinin başındaki lâm, emir lâmıdır. **İbn Kesir**, **Nâfi** ve çoğu kıraat imamlarına göre bu lâm, sükûn ile okunurken, **Ebû Amr** bunları, kesre ile harekeleyerek okumuştur.

★ ★

Allah'ın Hurumatına Saygı

ذٰلِكَ ۖ وَمَن يُعَظِّمْ حُرُمَاتِ اللَّهِ فَهُوَ خَيْرٌ لَّهُ عِندَ رَبِّهِ ۗ وَأُحِلَّتْ لَكُمُ الْأَنْعَامُ إِلَّا
مَا يُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ ۖ فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ وَاجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ ۝٣٠
حُنَفَاءَ لِلَّهِ غَيْرَ مُشْرِكِينَ بِهِ ۚ وَمَن يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاءِ فَتَخْطَفُهُ الطَّيْرُ
أَوْ تَهْوِي بِهِ الرِّيحُ فِي مَكَانٍ سَحِيقٍ ۝٣١ ذٰلِكَ ۖ وَمَن يُعَظِّمْ شَعَائِرَ اللَّهِ فَإِنَّهَا مِن تَقْوَى الْقُلُوبِ ۝٣٢

"İşte (emir) budur: Kim Allah'ın hurumatına saygı gösterirse, bu Rabbi indinde kendisi için hayırdır. Karşınızda okunagelenler müstesnâ, diğer davarlar size helâl kılındı. O halde, murdardan, putlardan kaçının, yalan sözden çekinin. Allah'ın hanifleri, ona şirk koşmayanlar olarak. Kim Allah'a eş koşarsa, yüksekten düşüp parçalanmış ve kendisini kuş kapmış, yahut rüzgarın uzak yere attığı şey gibi olur. Bu böyledir. Kim Allah'ın şe'âirine saygı gösterirse, şüphesiz bu kalblerin takvasındandır"

(Hacc, 30-32).

Keşşâf Sahibi şöyle der: "Ayetin başındaki, **zalik "işte bu"** ifadesi, mahzûf bir mübtedânın haberi olup takdiri, "iş ve durum, işte budur" şeklindedir. Bu tıpkı bir yazarın, bir konuda yazıp sonra bir başka konuya geçmek istediğinde, "Bu böyledir, bu budur" demesi gibidir.

Hurumat: Saygısızlık edilmemesi gereken ve Cenâb-ı Hakk'ın işte bu vasıfta hacc ile ve diğer dinî şeylerle ilgili olarak mükellef tuttuğu şeylerin tamamıdır. Binâenaleyh, bu ifadenin, O'nun bütün teklifleri hususunda genel bir ifade olması muhtemel olduğu gibi, bunun hac'la ilgili hususi bir ifade olması da muhtemeldir. **Zeyd İbn Eslem**'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "**Hurumat** (haramlar) beş tanedir. Haram olan Ka'be, Mescid-i Haram, Belde-i Haram, Şehr-i Haram (haram ay) ve Meşar-i Haram" Kelamcılar şöyle demişlerdir: Nafileler, Allah'ın haramları içine girmezler. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"bu Rabbi indinde kendisi için hayırdır"* buyurmuştur. Ki bu, "O, bunların yerine getirilmesi ve muhafaza edilmesi, gözetilmesi gereken şeyler olduğunu bildiği için, bunları tazim etmek, onun için hayırlıdır" demektir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Rabbi indinde"* kaydı geriye bırakılan bir mükâfaatın bulunduğuna delâlet eder. Çünkü, olup biten meydana gelen hayırlar hususunda, *"Rabbi indinde"* denilmez. **el-Esamm** ise şöyle demiştir: "Bu, "Bunu tazim etmesi, buna aldırmamasından, onun için daha hayırlıdır" anlamındadır."

Daha sonra Cenâb-ı Hak yine, haccın hükmünü beyan etmeye başlayarak, وَأُحِلَّتْ لَكُمُ الْأَنْعَامُ *"... diğer davarlar size helâl kılındı"* buyurmuştur. Kişi, ihrama girmenin,

anlamaya ve, şeyleri haram kıldığını görünce, davarların da haram kılındığını zannedebilir. Böylece Allah Teâlâ, ihrâma girmenin, "en'âm" hususunda müessir olmadığını beyân buyurmuştur. O halde "en'âm" helâl kılınmıştır. Bundan, Allah'ın kitabında okunan ve "en'âm"dan haram kılınanlar müstesnâ tutulmuştur ki, bu da, Maide sûresinde zikredilen şu ayetlerin ifade ettiğidir: *"Ey iman edenler, bağlandığınız akitleri yerine getirin. Siz ihramlı olduğunuz halde avlanmayı helâl saymamak ve size, okunacak olanlar hariç kalmak şartıyla davarlar size helâl edildi. Ölü... üzerimize haram edilmiştir"* (Maide, 1-3) hitaplarıyla En'âm sûresindeki, *"Üzerlerine allah'ın ismi anılmayanlardan yemeyin"* (En'âm, 121) ayetidir.

Şirk ile Yalanın İlişkisi

Daha sonra Allah hurumâtına saygı duymaya teşvik edip, ona saygı duyanları övgüyle yâd edince, bunun peşinden putlardan ve yalan sözden kaçınma ile ilgili emrini getirmiştir. Çünkü, Allah'ı birlemek ve doğru sözlü olmak, hayırların en büyüğüdür. Cenâb-ı Hak şirki ve yalan söylemeyi aynı çizgide ele almıştır. Çünkü şirk de, yalan söz nevindendir. Çünkü müşrik, heykellerin ve putların ibâdete müstehak olduklarını iddia etmektedir. Binâenaleyh, Allah sanki şöyle demek istemiştir: "O halde, yalan sözlerin başını ve temelini oluşturan putlara ibadet etmekten ve yalan sözlerin tamamından içtinâb edin, kaçının. Çünkü bunlar, daima çirkin ve kötü oldukları için, bunlardan hiçbir şeye yaklaşmayın." O halde, kişinin kendi tarafından icâd ettiği, putlara ibâdet etme hususunda, bu kabilden olan şeyler hakkındaki düşüncen nedir ki? Putlara ve heykellere, "necis-pis" oldukları için, "**ricsun**" denilmemiştir. Çünkü onlardan kaçınmanın vücûbu pislikten kaçınmanın vacib oluşundan daha kuvvetli ve onlara tapmakdan, pisliklere bulaşmaktan daha büyük bir şeydir." Daha sonra **Esamm**, sözüne devamla şöyle der: "Allah o putları bu şekilde nitelemiştir. Çünkü, put perestlerin putlara tapınmalarındaki adetleri onların üzerine kan sürüp akıtmaya yönelmek şeklindedir." Bu, uzak bir görüştür.

Cenâb-ı Hakk'ın, putları bu şekilde vasfetmesinin, onları tahkir etmek ve hafife almak için olduğu da ileri sürülmüştür ki bu, doğruya daha yakındır. Cenâb-ı Hakk'ın, مِنَ الْأَوْثَانِ "putlardan" ifadesi, kendinden önce geçen **rics** kelimesinin beyânı ve onun temyizidir. Bu birisinin tıpkı عِنْدِى عِشْرُونَ مِنَ الدَّرَاهِمِ "Yanımda yirmi dirhem bulunmaktadır" demesi gibidir. Çünkü **rics** kelimesi kendisinde bulunan mübhemlikten dolayı, her şeyi içine alır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak sanki, "Putlar olan pislikten, necasetten kaçının" demek istemiştir. Bununla, (bu ifadenin başındaki **min** edatının **beyâniyye** değil de, **teb'iziyye** olduğu sanılarak) o putların bir kısmı pis değildir manası kastedilemez. **Zûr** ziyaret etmek anlamına gelen, **zavr** ve meyletmek, yönelmek, yapmak anlamında olan **izvirâr** kökündendir. Bu tıpkı **Ifk** (yalan, uydurma) kelimesinin, birisi bir şeyi çevirdiğinde söylenilen أَفَكَهُ "efikehû-onu çevirdi" kelimesinden olması gibidir.

Kavle'z-zûr

Müfessirler, ayetteki قَوْلَ الزُّورِ "yalan söz" ifadesinin ne demek olduğu hususunda da şu açıklamaları yapmışlardır:

1) Bu, onların "bu helâldir, bu haramdır" demeleri ve benzeri iftiralarıdır.

2) Bu, yalan yere şehâdet etmektir. Çünkü, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle (yaptığı) rivayet edilmiştir: "O, bir gün sabah namazını kıldırdı. Selâm verince ayağa kalktı ve yüzünü cemaate çevirerek: "Yalan yere şehâdet etmek, Allah'a şirk koşmaya denk olan, (bir günahtır)" buyurdu ve bu ayeti okudu.

3) Bu, yalan söylemek ve iftirâda bulunmaktır.

4) Bu, cahiliyyedekilerin, telbiye ederlerken, "Lebbeyk... Senin şerikin yoktur. Bir şerikin vardır ki, sen ona malik olursun, o sana mâlik olamaz" demeleridir.

Hünefa

Cenâb-ı Hakk'ın حُنَفَاءَ لِلَّهِ غَيْرَ مُشْرِكِينَ *"Allah'ın hanifleri, O'na şirk koşmayanlar olarak"* ifadesine gelince, bunun ne demek olduğu; bazılarına göre müstakim olmak olduğu, bazılarına göre de hakka meyletmek olduğu, daha öne geçmişti. Ama, bununla burada kastedilen ise "ihlâs" olduğunun ileri sürülmesidir. Buna göre, Cenâb-ı Hakk sanki şöyle demek istemiştir: "Emrettiğim ve nehyettiğim bu işlere, O'na başkasını şirk koşacak bir tarzda değil de, bir olan Allah'a ibadet edercesine sarılın, tutunun!" İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hakk, *"Ona şirk koşmayanlar olarak"* buyurmuştur ki, ona yakışanın, yaptığı ibadetlerde ihlâslı olması olduğuna delâlet eder.

Müşriğin Müthiş Vaziyeti

Böylece Cenâb-ı Hak, kafirin kendi nefsine zarar verdiğini ona fayda veremediğini beyan etme hususunda küfür hakkında daha fazlasını söylemeye gerek bırakmayan iki misâl getirmiştir ki, bu da O'nun وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاءِ فَتَخْطَفُهُ الطَّيْرُ أَوْ تَهْوِي بِهِ الرِّيحُ فِي مَكَانٍ سَحِيقٍ *"Kim Allah'a eş koşarsa, yüksekten düşüp parçalanmış* ve kendisini kuş kapmış, yahut rüzgâr uzak yere atmış şey gibi olur" şeklindeki buyruğudur. **Keşşâf sahibi** şöyle der: "Eğer ayetin bu ifade,i "teşbih-i mürekkeb" kabul edilerse, buna göre sanki şöyle denilmek istenmiştir: "Kim Allah'a şirk koşarsa, o kendisini, ondan öte daha şiddetli bir helâk olmayan yok oluşla helâk etmiştir." Çünkü Cenâb-ı Hak müşriğin hâlini, gökten düşüp de, kendisini kuşların kaptığı derken parça ve cüzleri onların kursaklarında dağılıp yok olduğu; yahut da, şiddetli bir kasırganın esip de, böylece onu, çok derin helâk uçurumlarına sürüklediği kimsenin durumuna benzetmektedir.

Yok eğer buradaki teşbih, 'teşbih-i müferrak" kabul edilirse, o zaman şöyle denilebilir: Cenâb-ı Hakk, imanı yükselme hususunda semâ'ya; imanı terkedip Allah'a

şirk koşanı da, semâdan düşene; onun fikirlerini darmadağınık eden hevâ ve hevesleri, onu kapan kuşlara, onu dalâlet vadilerine atan şeytanı da,eşerek onu yok edici ölüm vadilerine fırlatan rüzgara benzetmiştir." Hâ'nın, tı'nın ve fânın kesresiyle فَتَخْطَفُهُ الطَّيْرُ "Fetehıttıfihi't-tayru" şeklinde de okunmuştur ki, bu **Hasan el-Basrî**'nin kıraati olup, bunun aslı تَخْتَطِفُهُ "Tehtetıfuhu'dur. Rîh kelimesi الرِّيَاحُ er-riyâh (rüzgârlar) şeklinde de okunmuştur.

Şeair

Daha sonra Cenâb-ı Hak (c.c), daha önce geçenleri tekid ederek, ذٰلِكَ وَمَنْ يُعَظِّمْ شَعَائِرَ اللّٰهِ *"Bu böyledir, kim Allah'ın şeairine saygı gösterirse (...)"* buyurmuştur. Alimler, "**şeâir**"in ne demek olduğuna ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları, bu kavramın içine her ibadet girer, derken, bazıları da: "Hayır aksine bu, haccın menâsikidir" demişlerdir. Diğer bazıları da: "Hayır, bununla özellikle "hedy-kurbanlık hayvan" kastedilmiştir" demişlerdir ki, "Şeâir" de aslolan, kendisiyle bir şeyin tanınıp seçildiği alâmet, nişanlar manasıdır. Binâenaleyh, biz, "şeâir"i, hacda kesilen kurbanlar manasına alırsak, bu durumda onlara saygıyı şu iki şekilde açıklayabiliriz:

1) O kurbanların, iri cüsseli vücud yapılarının güzel, besili, pahalı olanını tercih etmesi, ve onları alırken, fiyat indirme teklifinde bulunmamasıdır. Çünkü onlar, üç şeyde pahalı alışveriş yapıyorlar ve fiyat indirme teklifini de hoş karşılamıyorlardı. Bunlar, "hedy" (kurbanlık koyun), udhiyye (kurbanlık sığır ve deve) ve köle azâdı. **İbn Ömer** (r.a) babasından şunu rivayet etmiştir: **Hz. Ömer** (r.a), **Mekke**'ye üçyüz dinar değerinde, çok kıymetli ve asil bir (erkek deve) göndermek ister. **Peygamber** (s.a.s)'da, bunu satıp onun parasıyla (daha az kıymetli olan) dişi bir deve satın almasını ister. Ama Hz. Peygamber (s.a.s) onu bundan nehyeder ve der ik: *"Hayır, onu gönder!"* der. Hz. Peygamber (s.a.s) de, içinde burnunda altından bir burunsalık olan **Ebu Cehil**'in erkek devesinin de olduğu yüz dişi deve gönderir.

2) Bunlarla Allah'a yaklaşmak ve onları Beyt-i Muazzam'a kurban edilmek üzere sevketmek suretiyle Allah'a itaat etmenin, kendisine mutlaka önem verilmesi ve hakkında yarışılması zorunlu olan büyük bir iş olduğuna inanmasıdır. Çünkü "bunlar, kalblerin takvasındandır." Yani, "Bunlara saygı göstermek, kalbleri takvalı olan kimselerin fiillerindendir" demektir. Bu manaya göre, bu kelimelerin muzafları hazfedilmişlerdir. Çünkü mana, ancak bunların takdir edilmesiyle doğru olur. Zira, herbir parçayı mutlaka, bağlı bulunduğu ifadeye raci kılmak gerekir. Ayette "kalbler"e yer verilmiştir. Çünkü münafık bazan, müttaki olduğunu açıklar. Ancak ne var ki, onun kalbi böyle bir ittikâdan boş olunca, tâatları edâ konusunda ciddi olmaz. Ama, kalbinde takvânın yer etmiş olduğu ihlâslı kimselere gelince, bunlar tâatları edâ hususunda, alabildiğine ihlâslıdırlar. Buna göre şayet birisi, "Allah'ın, bu hayvanları kesme hususuna bu denli önem vermesinin hikmeti nedir?" derse, bunun cevabı Cenâb-ı Hakk'ın şu ayetleridir.

★ ★
★

Kurban ve Diğer Hac İbadetleri

لَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى ثُمَّ مَحِلُّهَا إِلَى الْبَيْتِ الْعَتِيقِ ﴿٣٣﴾ وَلِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنسَكًا
لِّيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَىٰ مَا رَزَقَهُم مِّن بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ ۗ فَإِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ فَلَهُ أَسْلِمُوا ۗ
وَبَشِّرِ الْمُخْبِتِينَ ﴿٣٤﴾ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَالصَّابِرِينَ عَلَىٰ مَا أَصَابَهُمْ وَالْمُقِيمِي
الصَّلَاةِ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ ﴿٣٥﴾

"Onlarda muayyen bir zamana kadar sizin için menfaatler vardır. Sonra varacakları yer Beyt-i Atikdir. Biz her ümmet için kurban kesmeyi meşrû kıldık, ta ki kendilerini rızıklandırdığı dört ayaklı davarlar üzerine Allah'ın adını ansınlar. İşte sizin tanrınız bir tek Tanrıdır. O halde O'na teslim olun. (Habibim) sen muti ve mütevazi olanları müjdele. Allah anılınca onların kalbleri korkar. Onlar kendilerine isabet eden musibetlere sabredenlerdir. Namazı dosdoğru kılanlardır. Kendilerini rızıklandırdığımız şeylerden harcarlar"

(Hac, 33-35).

Bil ki Hak Teâlâ'nın لَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى *"Onlarda muayyen bir zamana kadar sizin için menfaatler vardır"* ayetinin ifade ettiği mana, ancak önceki ayetteki, "şeâir" lafzının, kendisinde kesim vaktine kadar menfaatler bulunan "hedy" (kurbanlık hayvan) manasına hamledilmesine uygun düşer. Bunu "haccın diğer vâcibleri (farzları)" manasına alanlar ise, bu ayete, "sizin için onlarda, yani o vâciblere (emirlere) sımsıkı sarılmada, mükellefiyetin son bulacağı zamana kadar menfaatler vardır" şeklinde mana verirler. Birinci mana, ekseri müfessirlerin görüşüdür. Bunun doğruya daha yakın olduğu hususunda şüphe yoktur. Bu görüşe göre ayetteki "menfaatler" ifadesi: süt, nesil, yapağı ve binit olarak istifade etme gibi şeylerle izah edilir.

Ayetteki, *"Muayyen bir zaman kadar"* kaydı ile ilgili olarak şu iki görüş ileri sürülmüştür:

1) Bu "sizler bu hayvanlardan, onlara kurban ve hedy adını vereceğiniz zamana kadar istifade edebilirsiniz. Onlara böyle ad verdikten itibaren ise, onlardan istifade etme hakkınız yoktur" demek olup, **İbn Abbas** (r.a), **Mücâhid, Atâ, Katâde** ve **Dahhâk**'ın görüşüdür.

2) Diğer bazıları da şu şekilde mana vermişlerdir: "Sizin o kurbanlık hayvanlardan, onlara "hedy" (kurban) adını verseniz bile, ihtiyaç duyduğunuzda binmek, mecbur kaldığınızda sütlerinden içmek suretiyle, o belli zamana yani onları kurban etmenize

kadar, yararlanabilirsiniz." Bu mana da, **İbn Abbas** (r.a)'dan olup, **İmam Şâfiî**'nin tercihidir. Bu görüş daha uygundur. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Onlarda, yani şe'âirde sizin için menfaatler var"* buyurmuştur. O hayvanlara, **"hedy"** denmezden önce, "şe'âir"den sayılmazlar. **Ebû Hureyre** (r.a) **Hz. Peygamber** (s.a.s)'den şunu rivayet etmiştir: "**Hz. Peygamber** (s.a.s) geçim sıkıntısı içinde olduğu halde **Mekke**'ye kurban edilmek üzere bir bedene (deve veya sığır) götürmekte olan bir adama rastladı ve ona "o hayvana bin" dedi. Adam, "Ey Alah'ın Resûlü bu hedydir" deyince yine **Hz. Peygamber** (s.a.s) اِرْكَبْهَا وَيْلَكَ *"Yazıklar olsun sana, ona bin"* [34] buyurdu. **Câbir** (r.a) de, **Hz. Peygamber** (s.a.s)'in اِرْكَبُوا الْهَدْىَ بِالْمَعْرُوفِ حَتّٰى تَجِدُوا ظُهْراً *"Hedylerinize, binecek başka bir hayvan buluncaya kadar, normal bir biçimde binin"* [35] buyurduğunu rivayet etmiştir. **Ebû Hanîfe** (r.h), bu hayvanların faydalarının sahibinin mülkü olmadığı hususunda şöyle bir istidlâlde bulunmuştur: "Bu kimsenin, hedylerini başkasına binmek için ücretle vermesi câiz değildir. Binâenaleyh eğer o onların menfaatlerinin maliki olmuş olsaydı, diğer mülklerinin menfaatleri gibi, bunların menfaatleri hususunda icâre (kira) akdi de yapabilirdi." Bu istidlâl zayıftır. Çünkü "ümm-ü" veled"in satılması mümkün değildir. Fakat ondan sahibi istifâde edebilir. Bu hususta da böyledir.

Kurban Yeri

Ayetteki ثُمَّ مَحِلُّهَا اِلَى الْبَيْتِ الْعَتِيقِ *"Sonra varacakları yer Beyt-i Atikdir"* cümlesi, "sizin için, heydlerinizde, gerek dini, gerek dünyevî açıdan, pek çok menfaatler vardır. Bu menfaatlerinizin en büyüğünün "mahalli" **Beyt-i Atik**'dir, yani o hayvanların kesilmelerinin vâcib oluş vakti, **Beyt-i Atik**'a varıp dayanır" demektir. Bu tıpkı, *"Ka'be'ye ulaşan bir hedy"* (Mâide, 95) ayeti gibidir. Netice olarak diyebiliriz ki ayetteki *"mahilluha"* kelimesi "O kurbanlık hayvanlarının kesim zamanlarının geldiği yer" manasınadır. **"Beyt-i Atik"** ile, harem bölgesinin tamamı kastedilmiştir. Bunun delili, *"Artık bu yıllardan sonra) o kâfirler) Mescid-i Haram'a"* yani bütün harem bölgesine *"yaklaşmasınlar"* (Tevbe, 28) ayetidir. Bu görüşe göre, kurbanlıkların kesim yeri, Mekke'nin tamamıdır. Fakat **Mekke, Mina**'ya kadar, kan akıtılmaktan münezzehtir. **Minâ** da **Mekke**'dendir. Nitekim **Hz. Peygamber** (s.a.s), كُلُّ فِجَاجِ مَكَّةَ مَنْحَرٌ وَكُلُّ فِجَاجِ مِنًى مَنْحَرٌ *"Mekke'nin her geniş yeri, caddesi sokağı, kurban kesim yeridir. Yine Minâ'nın her geniş yeri de, kesim yeridir"* [36] buyurmuştur. **Kaffal:** "Bu, **Minâ**'ya ulaştırılması gereken hedylerle ilgilidir. Fakat nâfile kurbanlıklar, eğer Mekke'ye ulaşmadan sakatlanır veya ölecek hâle gelirlerse, onların kesim yeri işte orasıdır" demiştir.

Diğer Ümmetlerde Kurban

Hak Teâlâ'nın وَلِكُلِّ اُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنْسَكاً لِيَذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ *"Biz, her ümmet için kurban kesmeyi, Allah'ın adını ansınlar diye meşrû kıldık"* ifadesi, "Biz, **Hz. İbrahim**

(34) Buhârî, Hacc 112; Tirmizî, Hacc 72 (3/254).
(35) Müslim, Hacc, 375-376 (2/961).
(36) İbn Mâce, Menasik, 73 (2/1013); Ebû Davud, Savm, 5 (2/297).

(a.s) zamanından itibaren bütün sonraki her geçmiş ümmete, bir çeşid kurbanı meşrû kıldık" demektir. Cenâb-ı Hak insanların Allah'ın adını kurban keserken anmalarını, kurban kesmenin illet ve hikmeti kılmıştır. Arapların putlarına kurban ettikleri şeyler, tıpkı "zibh" ve "zebiha" kelimeleri gibi عَتِرٌ ve عَتِيرَةٌ "diye ifade edilir. Âsım dışındaki bütün küfe imamları, kelimeyi Sîn'in kesresi ile مَنْسِكًا şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları, "nüsûk" manasında, masdar mimi olarak, sîn'in fethası ile "**menseken**" (kesmek) şeklinde okumuşlardır. Sîn'in kesresi ile olan da ism-i mekan (kurban kesilecek yer) olur.

Mabud Birdir

Cenâb-ı Hakk'ın فَإِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ *"İşte sizin tanrınız bir tek tanrıdır"* cümlesinin kendinden öncekilerle münasebeti hususunda şu izahlar yapılmıştır:

a) İlâhınız tektir. Mükellefiyetler ise, maslahatların değişik olmasından dolayı, zamanın ve şahısların değişmesinden ötürü değişmiştir.

b) İlahınız tek bir ilahtır. O halde kestiğiniz hayvanların üzerine, Allah'ın adından başkasını anmayınız. فَلَهُ أَسْلِمُوا *"O halde O'na teslim olun"* yani, kesinlikle bir şirk kokusunun dahi bulunmayacağı bir biçimde, bu anmayı sadece O'na has kılıp, ihlaslı olun." Bununla, insanın bütün mükellefiyetlerde, sadece Allah'a inkiyâd etmesi kastedilmiştir. Kim Allah'a inkiyâd ederse, "muhbit" (mütevâzi) olur.

Muhbitin Kelimesinin Tefsiri

İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, hemen bu cümlenin peşisıra وَبَشِّرِ الْمُخْبِتِينَ *"Sen muti ve mütevazi olanları müjdele"* buyurmuştur. "**Muhbit**", mütevâzi ve huşûlu olan demektir. **Ebû Müslim** şöyle der: "Muhbit"in gerçek manası, düz bir yerde olan kimsedir. Birisi düz bir yerde olduğunda أَنْجَدَ، أَشْأَمَ ve أَدْهَمَ denildiği gibi, أَخْبَتَ da denilir. O halde "**habt**" düz yer demektir. Müfessirlerin bu hususta değişik izahları vardır:

a) Muhbit, mütevâzi demektir. Bu, **İbn Abbas** ve **Katâde**'nin görüşüdür.

b) Bu, ibadetlerinde sa'y-u gayret gösterenler demek olup, bu **Kelbî**'nin görüşüdür.

c) İhlaslılar demektir. Bu görüş, Mukâtil'indir.

d) Allah'ı zikretmekle itminân bulan ve salih olan kimselerdir. Bu görüş de Mücâhid'dendir.

e) Bunlar, zulmetmeyenler, zulme uğradıklarında ise, intikam almayanlardır. Bu görüş **Amr b. Evs**'indir.

Ayetleri Dinleyip Huşû Duyanlar

Sonra Cenâb-ı Hak bunları, اَلَّذِينَ اِذَا ذُكِرَ اللّٰهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ *"Allah anılınca onların kalbleri korkar"* diye tavsif etmiştir. Böylece onların üzerinde, Allah'ın ikâbından duyulan endişeler ile Allah için duyduldarı huşû ve huzûları müşâhede edilir. Bu korkunun insan üzerinde iki neticesi vardır:

a) Kötülüklere karşı sâbır ki bu, ayetteki وَالصّٰبِرِينَ عَلٰى مَا اَصَابَهُمْ *"Onlar kendilerine isabet edenlere ve Allah'dan olan şeylere sabredenlerdir"* ifadesi ile anlatılmıştır. Çünkü kötülükler; hastalıklar, sıkıntılar ve müsibetler gibi, sabredilmesi gereken şeylerdir. Müslümanlara, zalimler tarafından yapılan kötülük ve müsibetlere sabretmek vâcib değildir. Aksine bunları savuşturmak mümkün olduğunda, savaşmakla da olsa onları savuşturmak gerekir.

b) Hizmet (ibadet) ile meşgul olmak. İnsana göre, en kıymetli şey canı ile malıdır. İnsanın canı ile hizmeti (ibadeti) namazıdır. Bu da ayetteki, وَالْمُقِيمِى الصَّلٰوةِ *"Namazı doşdoğru kılanlar"* ifadesi ile anlatılır. Mal ile yapılan hizmet (ibadet) ise وَمِمَّا رَزَقْنٰهُمْ يُنْفِقُونَ *"Kendilerini rızıklandırdığımız şeylerden harcar, infâk ederler"* ifadesi ile anlatılmıştır. **Hasan el-Basrî**, nûnu gözeterek, nasb ile ayeti وَالْمُقِيمِى الصَّلٰوةِ şeklinde okurken, **İbn Mes'ûd** aslı üzere وَالْمُقِيمِينَ الصَّلٰوةَ şeklinde okunmuştur

★ ★
★

Allah Kanı Değil, Takvayı İster

وَالْبُدْنَ جَعَلْنٰهَا لَكُمْ مِنْ شَعَآئِرِ اللّٰهِ لَكُمْ فِيهَا خَيْرٌ فَاذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ عَلَيْهَا صَوَآفَّ
فَاِذَا وَجَبَتْ جُنُوبُهَا فَكُلُوا مِنْهَا وَاَطْعِمُوا الْقَانِعَ وَالْمُعْتَرَّ كَذٰلِكَ سَخَّرْنٰهَا لَكُمْ لَعَلَّكُمْ
تَشْكُرُونَ ۝ لَنْ يَنَالَ اللّٰهَ لُحُومُهَا وَلَا دِمَآؤُهَا وَلٰكِنْ يَنَالُهُ التَّقْوٰى مِنْكُمْ كَذٰلِكَ
سَخَّرَهَا لَكُمْ لِتُكَبِّرُوا اللّٰهَ عَلٰى مَا هَدٰىكُمْ وَبَشِّرِ الْمُحْسِنِينَ ۝

"Biz, kurbanlık develeri de sizin için, Allah'ın şe'âirinden kıldık. Onlarda, sizin için hayır vardır. O halde onlar ayakta durup boğazlanırlarken, üzerlerine Allah'ın adını anın. Yanlan üstü düştükleri vakit de, onlardan hem kendiniz yeyin, hem ihtiyacını gizleyen, gizlemeyip dilenen fakirlere de yedirin. Onları, şükredesiniz diye, böylece size musahhar kıldık. Onların ne etleri, ne kanları hiçbir zaman Allah'a erişmez. Fakat sizden O'na sadece takva(nız) ulaşır.

Size olan hidayetine karşı Allah'ı büyük tanımanız için o, bunları böylece size musahhâr kılmıştır. Muhsinleri müjdele"

(Hac, 36-37).

Bedene Tabirinin İzahı

Bil ki "**Büdn**" ifadesi ile ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE Bu, tıpkı "**huşb-haşebe**" (odun, odunlar) gibi, "**bedene**"nin çoğuludur. Kurbanlık develere bu isim, bedenlerinin büyük olmasından ötürü, **Harem**'e kurbanlık gönderildiklerinde verilir ki, bu özellikle deve manasınadır. Fakat Hz. Peygamber (s.a.s): اَلْبَدَنَةُ عَنْ سَبْعَةٍ وَالْبَقَرَةُ عَنْ سَبْعَةٍ *"Deve de yedi kişi için (kurban kesilebilir) sığır da yedi kişi için kurban kesilebilir"* [37] dediği zaman, sığırı da buna katmıştır. Bir de Cenâb-ı Hak, فَإِذَا وَجَبَتْ جُنُوبُهَا *"Yanları üstü düştükleri vakit"* buyurmuştur ki bu da deveye has bir ifadedir. Çünkü sığır değil, ancak deve ayakta kesilir (böylece yan üstü düşer). Bazı kimseler de: "**Büdn**, hac ve umrede, Allah rızası için kesilen deve ve sığırlar demektir. Sığır da, bedeni büyük olduğu için bu adı almıştır. Binâenaleyh evlâ olan, sığırın da bu ifadeye dâhil olmasıdır. Koyuna gelince, her ne kadar hacda kurban edilmesi câiz olsa bile, bu ifadenin içine girmez. Çünkü onun cüssesi küçüktür. Dolayısıyla ona "**bedene**" denmez" demişlerdir.

İKİNCİ MESELE **Hasan el-Basrî**, tıpkı "semerenin çoğulu olan **sümûr** (meyveler, ürünler) lafzı gibi, bu iki zamme ile vel-büdûne şeklinde okurken, **İbn Ebi İshâk** iki zamme, nûnun şeddesi ve vakıf ile **vel-büdûnne** şeklinde okunmuştur. Bu kelime, tıpkı Hak Teâlâ'nın وَالْقَمَرَ قَدَّرْنَاهُ (Yâsin, 39) ayetinde olduğu gibi, nasb ve ref ile **vel-büdne, vel-büdnü** şekillerinde okunmuştur. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE Bir kimse, لِلّٰهِ عَلَيَّ بَدَنَةٌ "Allah için, üzerime bir bedene kesmek vâcib olsun" diye (nezr) ettiğinde, onun bunu **Mekke** dışında kesmesi câiz midir?

Ebû Hanîfe (r.h) ve **İmâm-ı Muhammed** (r.h) "câizdir" derken, **İmam Ebu Yusuf** (r.h): "Mekke dışında kesmesi câiz değildir" demiştir. Alimler "hedy" nezreden kimsenin, onu mutlaka Mekke'de kesmesi gerektiği hususunda ittifak etmişlerdir. Bir kimse, "Allah için üzerine bir cezur (kurban) kesmek vâcib olsun" dediğinde, bu kurbanı istediği yerde kesebilir.

Ebu Hanîfe (r.h) şöyle der: "Bedene, "cezûr" (kesilecek deve) gibidir. Binâenaleyh bu adakta bulunan kimsenin, bunu istediği yerde kesebilmesi gerekir. Fakat "hedy" böyle değildir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Ka'beye ulaşan bir hedy"* (Mâide, 95)

(37) Müslim, Hacc, 136 (2/882); Tirmizî, Hacc, 66 (3/246).

buyurarak Ka'be'ye (Harem'e) ulaşmayı, "hedy"in sıfatı olarak zikretmiştir." Ebû Hanîfe (r.h) ona şöyle cevab verir: "Kurbet (Allah'a yakınlık kazanmak ve ibadet etmek) için kesilen her hayvanın Harem'de kesilmesi şart değildir. Çünkü kurban da "kurbet" için kesilir, ama her yerde kesilebilir."

Hak Teâlâ'nın جَعَلْنَاهَا لَكُمْ *"Onları... sizin için kıldık"* ifadesine gelince, bil ki Allah Teâlâ develeri yaratıp, onların hacca kurbanlık olarak gönderilmeleri gerektiğini bildirince, *"Onları sizin için, Allah'ın şeâirinden kıldık"* demesi yerinde olmuştur.

Ayetteki لَكُمْ فِيهَا خَيْرٌ *"Onlarda, sizin için hayır vardır"* cümlesi ile ilgili açıklama, daha önce geçen, *"Onlarda sizin için menfaatler vardır"* ayetinde geçen açıklama gibidir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onlarda, sizin için hayır vardır"* cümlesi, bir teşvik gibi olunca, bununla murad edilenin, ahiret mükafaatı olması daha evlâ olur. İnsan Allah'ın kendisinde pek çok hayır ve menfaatin bulunduğuna şehâdet ettiği şeye ne kadar da düşkündür!

Cenâb-ı Hakk'ın فَاذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهَا emrine gelince burada takdiri, "onları keserken üzerlerine Allah'ın ismini anın" şeklinde olan bir hazf bulunmaktadır. Müfessirler şöyle demektedirler: Bu, o hayvan boğazlanırken (nahr) veya kesilirken (zebh) بِسْمِ اللَّهِ (Allah'ın adıyla) اَللّٰهُ (Allah büyüktür) اَللّٰهُمَّ مِنْكَ وَاِلَيْكَ Ey Allah'ım, Sen'den yine sana" denilmesidir.

Cenâb-ı Hakk'ın صَوَافَّ *"ayakta durup"* ifadesine gelince bu, "ayakta oldukları halde" anlamındadır. Çünkü ön ve arka ayaklarını saf saf ve dizi dizi yapmışlardır. Bu ifade, "üç ayağı üzerine durup, dördüncüsünü de tırnağı üzerine dikmesi manasına gelen صُفُونُ الْفَرَسِ (sufûnu'l-feresi) tabirinden olmak üzere صَوَافِنَ (savâfine) şeklinde de okunmuştur. Çünkü, "deve"nin ön ayaklarından biri bağlanır, böylece de o, üç ayağı üzere durur. Yine bu ifade sırf Allah rızası için oldukları halde, müşriklerin yaptığı gibi, onları keserken, onların üzerine anılan Allah'ın ismine hiçbir şeyi ortak koşmayın anlamında olmak üzere صَوَافِيَ "savâfiye" şeklinde de (şaz olarak) okunmuştur. Amr İbn Ubeyd'in vakf yaparken telaffuz edilen ıtlâk harfinin yerine tenvin ile صَوَافِيًا (savâfiyen) şeklinde okuduğu da rivayet edilmiştir. Yine bazılarından, bu kelimenin, Arabların tıpkı اَعْطِ الْقَوْسَ بَارِيَهَا "Yayı, onu yontanına ver" (yani, işi ehline ver) deyimleri gibi, صَوَافِيَ şeklinde (yani, "sırf bu iş için yaratılmış oldukları halde" anlamında) okunmuştur. Onların saf saf olmalarının hikmetinin ise, onların bakanların gözüne çok görülmeleri, böylece de muhtaç olan kimselerin gönüllerinin kuvvetlenmesi ve onları bu şekilde boğazlarken Allah'a yaklaşmanın ecrinin daha büyük olması, Allah'ı ululama (tekbir) O'nun şeâir ve isminin yüceltilmesinin ortaya çıkmasını sağlaması olması, uzak değildir.

Cenâb-ı Hakk'ın فَاِذَا وَجَبَتْ جُنُوبُهَا *"Yanları üstü düştükleri vakit de"* cümlesine gelince, bil ki "vücubu'l-cünûb" o hayvanın "yere düşmesi" anlamındadır. Bu ifade,

"yıkıldı, düştü" manasına gelen وَجَبَ الْحَائِطُ وَجْبَةً ifadesiyle, güneş battığında söylenilen, وَجَبَتِ الشَّمْسُ وَجْبَةً ifadesinden alınmıştır. Buna göre mana, "O, yere düştüğünde, yuvarlandığında" şeklinde olup, buda o hayvanın canı çıkmaya başladığında meydana gelir.

Cenâb-ı Hakk'ın فَكُلُوا مِنْهَا *"onlardan hem kendiniz yeyin"* emrine gelince biz, ulemanın, bu kurbanlardan etleri yenilmesi câiz olanlar hususundaki ihtilafları zikretmiştik.

Kanî' ve Mu'terr

Cenâb-ı Hakk, وَأَطْعِمُوا الْقَانِعَ وَالْمُعْتَرَّ *"hem ihtiyacını gizleyen, hem de gizlemeyip dilenen fakirlere de yedirin"* buyurmuştur. الْقَانِعَ (el-kâni) kelimesi, "dilenci,dilenen" demektir. Nitekim Arapça'da bir kimse dilenip istediğinde, قَنَعَ – يَقْنَعُ – قُنُوعاً denilir **Ebu Ubeyd** şöyle der: "**el-kâni** topluluğunun içinde olup da onların lütufta bulunmalarını taleb eden ve onların bağış ve atiyyelerini isteyen kimsedir." **Ferrâ** şöyle der: **kani'** kelimesinin ikinci manası, "kanaatkârlığından dolayı istemeyen kimse" şeklindedir. Nitekim Arapça'da bir kimse kendisine verilene razı olup da fazlasını istemediği zaman قَنِعَ – يَقْنَعُ – قَنَاعَةً denilir. الْمُعْتَرُّ (el-Mu'terru) kelimesine gelince, (izin) istemeksizin satışıp alan manasında olduğu ileri sürüldüğü gibi, bunun izin isteyerek satışıp alan manasında olduğu da ileri sürülmüştür. **el-Ezherî, İbnu'l-A'râbî**'nin şöyle dediğini nakletmiştir: "Birisi, birisine, kendisine bağışta bulunmasını istemek için geldiğinde, عَرَوْتُ فُلاَناً – أَعْرُوْهُ – عَرَوْتُهُ – اِعْتَرَيْتُهُ "Aravtu fulânen'arartuhû- 'aravtuhû-iğteraytuhû" denilir. Yine **Ebu 'Ubeyd** şöyle demiştir: "Doğruya en yakın olanı şudur: **Kanî'** istemeksizin ve asılmaksızın, kendisine verilene razı olan, **mu'terr** ise, sataşan, isteyen ve zaman zaman kendisine bağışta bulunulmasını taleb eden kimsedir. Böylece o, kendisine verilen şeyle asla yetinemeyip kanaat edemediğine delâlet eden hareketlerde bulunmuş olur." **Hasan el-Basrî** وَالْمُعْتَرِّي (ve'l-mu'terri) şeklinde okurken الْقَنِعَ (el-kani) şeklinde okumuştur ki الْقَنِعَ kelimesi "Başkası değil de, ancak kendisi razı olan kimse" anlamındadır. Nitekim Arapça'da قَنِعَ – يَقْنَعُ – قَنَاعَةً – قَنِعَ – قَانِعٌ denilir.

Cenâb-ı Hakk'ın كَذٰلِكَ سَخَّرْنَاهَا لَكُمْ *"Onları, böylece size musahhar kıldık"* buyruğuna gelince, bunun manası şudur: "Bu hayvanlar, kendisine güç yetirmemiz imkansız olan yırtıcı ve diğer hayvanlardan, daha iri cüsseli daha büyük ve daha güçlü kuvvetlidirler. Binâenaleyh, bu demektir ki Allah Teâlâ deveyi ve sığırı kendilerinde istediğimiz biçimde tasarrufta bulunabileceği bir tarzda yaratmıştır ki bu da, gerek dinimiz gerekse dünyamız açısından büyük bir nimettir."

Bize olan bu nimetini beyan edince, bundan sonra Cenâb-ı Hak لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ buyurmuştur ki, "Şükretmeniz için" anlamındadır. Mu'tezile şöyle der: "Bu Allah'ın herkesin şükretmesini istediğini gösterir. O halde bu ifade, ehli sünnetin dediği gibi,

"Allah Teâlâ bunu ancak itâat edeceği malûm olan kimselerden ister" manasına değil de, "itaat ve isyân eden herkesten, emrolundukları her şeyi ister" manasına delâlet eder" Bu hususla ilgili görüşler defalarca geçmişti.

Et ve Kan Allah'a Ulaşmaz

Cenâb-ı Hakk'ın لَنْ يَنَالَ اللَّهَ لُحُومُهَا وَلَا دِمَاؤُهَا *"Onların ne etleri, ne kanları hiçbir zaman Allah'a erişmez"* ifadesine gelince bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Anlatıldığına göre, kurban hususundaki cahilliyye âdeti, şu şekilde idi: Onlar, o kurbanların kanlarını ve etlerini, putları ve Ka'be'nin duvarlarına sürüyorlardı. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, kurban kesmenin maksadının ne olduğunu beyân ederek, *"Onların ne etleri, ne kanları hiçbir zaman Allah'a erişmez. Fakat sizden O'na sadece takva (nız) ulaşır"* buyurmuştur. Böylece de, kurban kesen kimsenin sözünden, kesmesinden ve bununla görev ve farzlardan, kendisine ulaşan ve yükselen şeyin, etin ve kanın kendisi değil de, Allah'tan ittikâ etme olduğunu beyân buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın, herhangi bir şeyin kendisine ulaşmakla vasfedilemeyeceği malumdur. O halde, bu ifadeden maksad, bütün bunların, ecirlerinin yazılacağı yere varıp ulaşmasıdır. Mananın böyle olduğuna, *"Güzel kelimeler ancak O'na yükselir. Onu da iyi amel yükseltir"* (Fatır, 10) ayeti delâlet eder.

İKİNCİ MESELE

Mu'tezile'nin Görüşünün Değerlendirilmesi

Mu'tezile şöyle der: "Bu ayet şu hususlara delâlet eder:

1) Kişinin faydalandığı şey kesmesiyle yararlandığı cisim (kurbanlık) değil, onun fiilidir.

2) Allah Teâlâ, bütün bunlardan müstağnidir. O'nun maksadı ancak, kulunun emirlerine sımsıkı sarılma hususunda sa'y û gayret göstermesidir.

3) Kul, kanlar ve etler demek olan cisimlerden istifâde edemeyip, ancak takvâsından faydalanmış olunca, takvâsının da bir fiil olması gerekir. Aksi halde, onun takvâsı da, kurbanın etleri ve kanları mesâbesinde olmuş olur.

4) Cenâb-ı Hak kabûlû, takvâ şartına bağlayıp, büyük günah sahibi de, müttaki olmayınca onun amelinin makbûl olmaması ve onun mükafatının bulunmaması gerekir.

Cevap: İlk ikisine gelince, bunlar doğrudur. Üçüncüsü ise bizim "dâi ve ilim" delili ile reddedilir. Dördüncüsüne gelince, büyük günah sahibi her ne kadar mutlak manada müttaki değil ise de, ancak ne var ki o, ihlâsla yapmış olduğu taatler hususunda müttakidir. Binâenaleyh, onun taatının da makbûl olması gerekir. İşte bu noktada bu ayet, Mu'tezile'nin aleyhine olan bir haline gelir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Yakûb hariç, bütün kıraat imamları, yâ ile لَنْ يَنَالَ اللَّهَ ve لَنْ şeklinde okumuşlardır. Yakûb ise, her iki yerde de tâ ile okumuştur. Binâenaleyh, fiili tâ ile müennes okuyan,

kelimenin lafzından dolayı, müzekker olmayan ise, fiil ile faili arasına giren fâsıladan dolayı böyle okumuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, كَذٰلِكَ سَخَّرَهَا *"O, bunları böylece size müsahhar kılmıştır"* buyurmuştur. Ki bu, "O, hayvanları, Allah'ı ululayasınız diye musahhar kılmıştır" demek olup bu da bizim o hayvanları keserken, kesimden önce ve kesimden sonra, Cenâb-ı Hakk'ın bize gösterdiği,beyan ettiği ve açıkladığı bir biçimde yapmış olduğumuz tazimlerdir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, emrine sımsıkı sarılanlara bir va'd şeklinde olmak üzere, tıpkı bundan önce, *"Sen, muti ve mütevazi olanları müjdele"* (Hac, 34) buyurduğu gibi, وَبَشِّرِ الْمُحْسِنِينَ *"Muhsinleri müjdele"* buyurmuştur. **"Muhsin"** güzel ameller yapan, ona sımsıkı sarılan ve böylece de, bundan dolayı çok mükafaat elde edeceğinden, kendi kendisine iyilik yapmış olan kimse, demektir.

★ ★
★

Allah'ın Mü'minleri Teyidi

إِنَّ اللَّهَ يُدَافِعُ عَنِ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ خَوَّانٍ كَفُورٍ ﴿٣٨﴾ أُذِنَ
لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ ﴿٣٩﴾ الَّذِينَ أُخْرِجُوا
مِن دِيَارِهِم بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا أَن يَقُولُوا رَبُّنَا اللَّهُ وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُم
بِبَعْضٍ لَّهُدِّمَتْ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا
وَلَيَنصُرَنَّ اللَّهُ مَن يَنصُرُهُ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ ﴿٤٠﴾ الَّذِينَ إِن مَّكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ
أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَأَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنكَرِ وَلِلَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ ﴿٤١﴾

"Şüphesiz ki Allah, iman edenleri müdafaa edecektir. Allah, hiyanetkâr ve nankör olan hiçkimseyi sevmez. Kendileriyle mukatele edilenlere, uğradıkları o zulümden dolayı izin verildi. Şüphesiz ki Allah onlara yardım etmeye kemâliyle kadirdir. Onlar, haksız yere ve sırf "Rabbimiz Allah'dır" diyorlar diye, yurtlarından çıkarılmışlardır. Allah, bazı insanları bazısıyla def etmeseydi, içlerinde Allah'ın adı çokca açılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescidler muhakkak ki yıkılıp giderdi. Yardım edenlere, muhakkak ki Allah da yardım eder. Şüphesiz ki Allah güçlüdür ve yegâne galiptir. Onlar, eğer kendilerine yeryüzünde bir iktidar mevkii verirsek, namazı dosdoğru kılarlar, zekâtı

verirler, iyiliği emrederler, kötülükten vaz geçirmeye çalışırlar. İşlerin neticesi Allah'a aittir"

(Hac, 38-41).

Allah'ın Mü'minleri Müdafaası

Bil ki Allah Teâlâ, hac için gerekli olan şeyleri, onun menâsikini ve ondaki dünyevî-uhrevî faydaları beyan edip, ayrıca daha önce kâfirlerin müslümanları hac'dan alıkoyduklarını zikretmiş olunca, bunun peşinden bu alıkoymayı izâle eden ve haccetme imkanını veren şeyin beyanını getirerek إِنَّ اللَّهَ يُدَافِعُ عَنِ الَّذِينَ آمَنُوا *Şüphesiz "ki Allah, iman edenleri müdafaa edecektir"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **Ebû Ca'fer, Şeybe** ve **Nâfi** hem bu ifadeyi, hem de وَلَوْلاَ دَفْعُ اللَّهِ ifadesi elif ile okurlarken, **İbn Kesir** ile **Ebû Amr**, her iki ifadeyi de elifsiz olarak okumuşlardır. **Hamza, Kisai** ve **Asım** bu ifadeyi elif ile يُدَافِعُ şeklinde okurlarken, diğerini de وَلَوْلاَ دَفْعُ اللَّهِ şeklinde okumuşlardır. Kim bu ifadeyi elifle يُدَافِعُ şeklinde okursa bunun manası, "Allah kafirleri mü'minlerden def etme, savuşturma hususunda hiçbir şeyi eksik bırakmaz, her şeyi yapar" şeklinde olur. **Halil** şöyle der: Arapça'da hem دَافَعَ اللَّهُ عَنْكَ دِفَاعاً denildiği gibi دَفَعَ اللَّهُ الْمَكْرُوهَ عَنْكَ دَفْعاً "Allah senden, kötülükleri uzak tutsun diye def etsin" de denilir. Ama, دَافَعَ sığasının kullanılması daha güzeldir."

İKİNCİ MESELE Cenâb-ı Hak bu ifadesiyle kimlerden savuşturacağını zikretmiş, fakat gerçek te O, her ne kadar müşriklerin eziyyetini savuşturuyor idiyse de, daha büyük, daha etkili ve daha genel, kapsamlı olsun diye savuşturduğu, def ettiği şeyden bahsetmemiştir. İşte bundan dolayı, hemen bu ifadenin peşinden إِنَّ اللَّهَ لاَيُحِبُّ كُلَّ خَوَّانٍ كَفُورٍ *"Çünkü Allah, hiyanetkâr ve nankör olan hiçkimseyi sevmez"* buyurmuş, böylece de bu ifadesiyle o mü'minlerden, vasfı böyle olan kimselerin hile ve tuzakları def ettiğine dikkat etmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE **Mukatil** der ki: Ayetin manası şudur: "Allah **Mekke** kâfirlerine karşı, **Mekke**'de mü'minleri müdafaa eder. Hicretten önce mü'minler **Mekke** müşriklerince işkence edildiklerinde mü'minler onları gizlice öldürmek hususunda **Hz. Peygamber** (s.a.s)'den izin istemişken, o da onları menetmişti.

DÖRDÜNCÜ MESELE Bu ayet, müminlerin kâfirlere galib geleceğini ve onların eziyyetlerinin kendilerinden savuşturulacağını, müminlere müjdelemektedir. Bu tıpkı, *"Onlar size ezâdan başka asla bir zarar yapamazlar"* (Âl İmran,111), *"Şüphesiz biz peygamberlerimize ve iman*

edenlere yardım edeceğiz" (Mümin, 51), *"Muhakkak ki onlar, kesin olarak mansur (ve muzaffer)dirler"* (Saffât, 172) ve *"Seveceğiniz daha nice (nimetler): Allah'dan nusret ve yakın bir fetih"* (Saf, 13) ayetleri gibidir.

Cenâb-ı Hakk'ın إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ خَوَّانٍ كَفُورٍ *"Çünkü Allah, hıyanetkâr ve nankör olan hiç kimseyi sevmez"* beyanına gelince bu, "Allah Teâlâ'nın, iman eden kimselerden (müşriklerin eziyyetini) savuşturmasının sebebinin, O'nun onların alıkoymalarını sevmemiş olması olduğunu açıklaması anlamındadır. Bu da, onların çok hâin ve nankör olmalarıdır. Yani onların, Allah'ın emanetleri hususunda çokca hain, nimetleri hususunda da çokca nankör olmalarıdır. Bunun bir benzeri de *"Allah'a Resûlune hıyanet etmeyiniz. Emanetlerinize de hıyanet etmeyiniz"* (Enfâl, 27) ayetidir. **Mukatil:** "Onları, tek yaratıcının varlığını kabul ettiler, ama O'ndan başkasına ibâdet edip tapındılar. Binâenaleyh, bundan daha büyük bir hainlik var mıdır?" demiştir.

Tedafül Cihada İzin

Cenâb-ı Hakk'ın أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا *"Kendileriyle mukatele edilenlere, uğradıkları o zulümden dolayı izin verildi"* ayetine gelince, bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Medineliler, Basralılar ve Hafs'ın rivayetine göre Asım, elifin dammesiyle üzine şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamlar, "Allah onlara savaş hususunda müsade etti" manasında olmak üzere, elifin fethasıyla ezine şeklinde okumuşlardır. Medinelilerle Asım, fâ'nın fethasıyla yukâtelûne şeklinde okumuşlardır. İbn Kesir, Hamza ve Kisaî elifin fethasıyla ezine tâ'nın kesresiyle yukâtilûne şeklinde okumuşlardır. (Bu kıraate göre) Ferrâ ve Zeccâc, ayetin manasının, "Allah müşriklerle savaşmaya düşkün olan kimselere, gelecek için izin verdi" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Fetha ile okuyanlara göre ayetin takdiri, "kendisiyle savaşılanlara, savaş konusunda izin verildi" şeklinde olur.

İKİNCİ MESELE Ayette takdiri أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي الْقِتَالِ şeklinde olan bir hazf bulunmaktadır. Binâenaleyh يُقَاتَلُونَ ifadesi kendisine delâlet ettiği için, kendisine izin verilen şey فِي الْقِتَالِ savaş hususunda) hazfedilmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın *"uğradıkları zulümden dolayı"* ifadesine gelince, bu "onlara, mazlûm olmaları sebebiyle savaş hususunda müsade edildi" manasındadır. Savaşmalarına müsade edilenler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ashabıdır. Mekke müşrikleri, onlara alabildiğince eziyyet ediyorlardı. Onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'e dövülmüş, yaralanmış olarak geliyor kendilerine zulmedildiğini ona arzediyor ve böylece de, bu zulmün intikamının alınmasını talep ediyorlardı. Ama, Hz. Peygamber (s.a.s) onlara, 'Sabırlı olun, çünkü ben savaşmakla emrolunmadım" diyordu. Bu iş, hicret edinceye kadar devam etti. İşte bunun üzerine Allah bu ayeti inzâl buyurdu

ki bu ayet, yetmiş küsur ayette gelen nehy'den sonra savaşa müsaade hükmü getiren ilk ayettir.

Bu ayetin, hicret etmek üzere Mekke'den ayrılıp da, Mekke müşriklerince yolları kesilen ve bu vesile ile kendilerine vuruşma izni verilen mümin bir topluluk hakkında nazil olduğu da söylenmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ *"Şüphesiz ki Allah onlara yardım etmeye, kemaliyle kadirdir"* ifadesine gelince, bu Allah Teâlâ'nın o müminlere yardım edeceğine dair bir va'didir. Bu , bir kimsenin diğeri ve "Eğer bana itaat edersen, seni ödüllendirmeye gücüm yeter" demesine benzer ki o bu sözüyle sadece mutlak anlamdaki kudreti kastetmemiş, tam aksine aynı zamanda, kudretiyle bu yardımı yapacağını da kastetmiştir.

Çekilen Zulümler

Cenâb-ı Hakk'ın أُخْرِجُوا مِن دِيَارِهِم بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا أَن يَقُولُوا رَبُّنَا اللَّهُ *"Onlar haksız yere ve ancak, "Rabbimiz Allah'dır" diyorlar diye, yurtlarından çıkarılmışlardır"* ifadesine geline, bil ki Allah Teâlâ, mazlum oldukları için onların savaşmalarına müsade ettiğini beyan edince, o zulmü de *"Onlar haksız yere ve ancak, "Rabbimiz Allah'dır" diyorlar diye, yurtlarından çıkarılmışlardır"* buyurarak beyan etmiştir. Böylece Allah Teâlâ kâfirlerin müminlere olan zulmünü şu iki şeyle açıklamıştır.

a) Onların onları, memleketlerinden çıkarmaları.

b) Onların onları, "Rabbimiz Allah, demeleri sebebiyle çıkarmaları. Bu iki şeyden her biri de, alabildiğine bir zulümdür.

İmdi şayet, "Rabbimiz Allah'dır" ifadesi de, hakka dahil olduğu halde, daha nasıl *"haksız yere"* ifadesinden istisnâ edilmiştir?" denilirse biz deriz ki: kelamın takdiri şöyledir: O kafirler o müslümanları, çıkarmayı ve sürmeyi değil de, karar kılıp yerleşmeyi gerektiren tevhidin dışında herhangi bir gerekçe olmaksızın sürüp çıkarmışlardır. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, *"sizin bizden hoşlanmayışınız (ın sebebi) Allah'a iman etmiş olmamızdan (...) başka (birşey) değildir"* (Maide, 59) ayetidir.

Kuvvet Dengesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, dinini koruma hususundaki âdet ve örfünüz işte bu olduğunu da وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُم بِبَعْضٍ لَّهُدِّمَتْ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا *"Allah, bazı insanları bazısıyla def etmeseydi, işlerinde Allah'ın adı çokca anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescidler muhakkak ki yıkılıp giderdi"* ayetiyle beyân etmiştir. Nâfi şeddesiz olarak لَّهُدِّمَتْ "Le hudimet" şeklinde okurken, diğer kıraat imamları şeddeli olarak لَّهُدِّمَتْ "le huddimet" şeklinde okumuşlardır. Burada birkaç soru sorulabilir.

Bir Grubu Diğeri ile Defetme

Birinci soru: Cenâb-ı Hakk'ın, kendisine nisbet ettiği bu "def etme" ile ne kastedilmiştir.

Cevap: Bu, kendisinin dinine mensub olanlara, kafirlerle savaşmaları için müsade etmesidir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle demek istemiştir: "Şayet, müminlere, kâfirlerle cihât etmeleri hususunda izin vermek, düşmanlarına karşı onlara yardım etmek suretiyle Allah'ın müminler vasıtasıyla müşrikleri def etmesi olmasaydı, o zaman şirk ehli din mensuplarına hükümran olur ve o din mensuplarının ibadet ettikleri o mahalleri muattal hale getirir, harabeye çevirirdi. Ancak ne var ki Cenâb-ı Hak bunları, din mensublarının ibadete ve ibadet mahallerini yapmaya zamana bulabilmeleri için, din düşmanlarıyla savaşılmasını emretmek sûretiyle def etmiştir. İşte bu itibarla her ne kadar müslüman olmayanlara ait olsa dahi havra, kilise ve manastır ifadesine yer verilmiştir."

Müfessirler bu hususta diğer başka açıklamalar da yapmışlardır.

1) **Kelbî,** "Allah, peygamberleri sayesinde müminlerden; mücahidler sayesinde de cihada katılmayanlardan (şekleri def eder)" demiştir.

2) **Ebu'l-Cevzâ, İbn Abbas** (r.a)'nın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Allah, iyilikte bulunanlar sayesinde, kötülük edenlerden, namaz kılanlar sayesinde, kılmayanlardan, tasadduk edenler sayesinde, etmeyenlerden ve haccedenler sayesinde de haccetmeyenlerden (kötülükleri def eder)" İbn Ömer, **Hz. Peygamber** (s.a.s)'in إِنَّ اللَّهَ يَدْفَعُ بِالْمُسْلِمِ الصَّالِحِ عَنْ مِائَةٍ مِنْ أَهْلِ بَيْتِهِ وَمِنْ جِيرَانِهِ *"Allah, salih ve müslüman bir kişi sayesinde, aile efradından ve komşularından olmak üzere, yüz kişiden (kötülükleri) def eder"* dediğini, sonra da bu ayeti okuduğunu rivayet etmiştir.

3) **Dahhak, İbn Abbas** (r.a)' ın, "Allah, İslâm dini ve müntesipleri sebebiyle, zimmilerden (kötülükleri) def eder" dediğini nakletmiştir.

4) **Mücahid** ise: "Allah, şahitler sebebiyle hak ve hukuktan, kısas sebebiyle canlardan kötülükleri def eder" demiştir.

Havra ile Kilisenin Mescidle Zikredilmesi

İkinci soru: Cenâb-ı Hak niçin, yahudi ve hristiyanların ibadethâneleriyle, müslümanların ibadethânelerini birarada zikretmiştir?

Cevap: İşte senin sorduğun bu sorudan dolayı, alimler ihtilaf ederek şu açıklamaları yapmışlardır:

1) **Hasan el-Basrî:** "İfadeler değişik olsa dahi, bütün bu mekânlarla, müminlerin ibadethâneleri kastedilmiştir" demiştir.

2) **Zeccâc** şöyle der: "Şayet, Allah'ın insanların bir kısmını bir kısmıyla def etmesi olmasaydı, her peygamberin şeriatında namaz kılınan mahaller yıkılırdı. Binâenaleyh, şayet böyle bir savuşturma ve def etme işi olmasaydı, **Hz. Musa** (a.s) zamanında, onun şeriatına göre namaz kılınan havralar, **Hz. İsa** (a.s) zamanındaki manastırlar, **Hz. Muhammed** (s.a.s) zamanındaki mescidler yıkılır, yerle bir edilirdi. İşte buna göre Cenâb-ı Hak, kitaplarının tahrif edilmelerinden ve neshedilmelerinden önceki dönemde hak üzere oldukları zaman, bu def etme işini yapmışlardır."

3) Bilakis bununla "**Hz. Peygamber** (s.a.s) zamanındaki o manastırlar yıkılırdı" manası kastedilmiştir. Çünkü bunlarda her halûkârda, Allah'ın adı anılmaktır. O halde bu manastırlar putlara tapılan yerler mesâbesinde değillerdir.

Savamı, Biya', Salavat Kelimeleri

Üçüncü soru: Ayette geçen صَوَامِعُ ، بِيَعٌ ، صَلَوَاتٌ ve مَسَاجِدُ kelimeleri hangi manalara gelirler?

Cevap: Alimler bu hususta da şu izahları yapmışlardır.

1) **Savâmı** hristiyanların biya yahudilerin **salavat** sabiîlerin ve **mesacid** de, müslümanların ibadethaneleridir. Bu görüş, **Ebu'l-âliye** (r.a)'a aittir.

2) **Savami** hristiyanların ibadet mahalleri olup bu onların sahrâda, çölde tenhalarda yapmış oldukları ibâdethâneleri (yani manastırlar)dır. **Biya** ise yine hristiyanlara ait olup, bu da onların şehirlerde yaptıkları mabedleri (yani kiliseler)dir. **Salavat** da, yahudilere ait ibadet mahalleridir. **Zeccâc salavat** kelimesinin İbranice'de صلوثا "salûtâ" şeklinde geçtiğini söylemektedir.

3) **Savami'** sabiilerin, hristiyanların صلوات da, **biya'** yahudilerin ibadethaneleridir. Bu görüş, **Katâde**'nindir.

4) Bütün bunların hepsi de, mescidlerin adlarıdır. Bu görüşde, **Hasan el-Basrî**'dendir. Mescidlere **Savami** denilmesinin sebebi müslümanların onları, "**savami'** sığınak, gölgelik, itikâf mahalli" edinmelerinden dolayıdır. **Biya** denilmesine gelince, bu isim mescidlere benzetme yoluyla verilmiştir. **Salavat** kelimesinin manası ise, "şayet böyle bir def etme olmasaydı, namaz diye bir şey kalmaz ve mescidler de harab olurdu" şeklindedir.

Salavat'ın Namaz Anlamı

Dördüncü soru: "**Salavât**" onu özellikle müslümanların namazı, manasında tevil edenlere göre, nasıl yıkılabilir?

Cevap: Bu hususta da şu izahlar yapılmıştır.

1) Namazın yerle br edilmesiyle onun ibtal edilmesi ve onu kılanların yok edilmesi kastedilmiştir. Bu, Arapların tıpkı, birisinin iyiliğine teşekkür edeceği yerde, nankörlükle

mukabele ettiğinde, kullandıkları هَدَمَ فُلَانٌ إِحْسَانَ فُلَانٍ "Falanca, falancanın ihsanını yıktı" şeklindeki sözleri gibidir.

2) Bilakis bununla, namaz kılınan yerler kastedilmiştir. Çünkü, namaz kılınan yerler yıkılabilir. Bu tıpkı, ehli ve içindekiler murad edilerek, *"beldeye sor"* (Yusuf, 82) denilmiş olması gibidir.

3) Ayette bahsedilenlerin ekserisi, yıkılması mümkün olan şeylerden olduğu için, bu ifadeye yıkılamayanların da ilave edilmesi caiz olmuştur. Bu, Arapların tıpkı her ne kadar mızrak boynuna asılmasa da, kullanmış oldukları, "Falanca, kılıcını ve mızrağını boyuna asmış (kuşanmış) olarak geldi" demeleri gibidir.

Beşinci soru: Cenâb-ı Hakk'ın *"içlerinde Allah'ın adı çokca anılan"* ifadesi, sadece "mescidler" sözüyle mi alâkalıdır, yoksa hepsiyle mi?

Cevap: Kelbî ve **Mukatil** bu ifadenin hepsiyle alâkalı olduğunu söylemişlerdir. Çünkü Allah Teâlâ'nın adı bu gibi mahallerde çokca anılır. Doğruya yakın olan ise, bu ifadenin, orada Allah'ın çokca anılmış olmasından dolayı, mescidlerin şanını yüceltmek için özellikle mescidler hakkında getirilmiş olmasıdır.

Altıncı soru: Cenâb-ı Hak niçin biya' ve savamı kelimelerini, mesacid kelimesinden önce getirmiştir?

Cevap: Çünkü bunlar, var olma bakımından daha öncedirler. Bunun Cenâb-ı Hakk'ın *"(...) onlardan bir kısmı da Allah'ın izniyle hayrâtta öncü olandır"* (Fatır, 32) ifadesinde olduğu gibi, söyleniş bakımından sonraya bırakıldığı da ileri sürülmüştür.Bir de, tefekkürde ilk olanın, amelde son olmasından ötürüdür. Binâenaleyh, Hz. Peygamber (s.a.s), peygamberlerin en hayırlısı, ümmeti de ümmetlerin en hayırlısı olunca, hiç şüphesiz onlar, onların sonuncusu olmuşlardır. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s) نَحْنُ الْآخِرُونَ السَّابِقُونَ (s.a.s) *"Biz önde giden sonuncularız"*[38] buyurmuştur.

Dine Yardımcı Olana Allah'ın Yardımı

Cenâb-ı Hakk'ın وَلَيَنْصُرَنَّ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ *"Dinine yardım edenlere, muhakkak ki Allah da yardım eder"* ifadesine gelince, bazı kimseler bu ifadeye, Allah'ın dinine yardım etmek maksadıyla cihâdı can-ü gönülden kabul ederek ona yardım edene, muhakkak ki Allah yardım eder" manasını verirken, diğer bazıları, "Hayır bu ifadeyle, Cenâb-ı Hakk'ın dininin diğer emirlerini de yerine getirenler kastedilmiştir" demişlerdir. Onlar, bu açıklama ve tefsirleri, Allah'a hakiki manada yardım etmek mümkün olamadığı için yapma cihetine gitmişlerdir. Binâenaleyh, Allah'a yardım ile, onun dinine yardım etmek manası kastedilmiştir. Bu tıpkı, "Allah'ın dostları", "Allah'ın düşmanları" ifadelerinde yapılan açıklamalar gibidir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"yardım edenlere muhakkak ki Allah da yardım eder"* ifadesinde, hali ve durumu böyle olan

(38) Kenzu'l-Ummâl, 12 / 34 495.

kimselere, ilahî yardım va'di bulunmaktadır. Allah'ın kuluna yardım etmesi ise, muzaffer olanın, delîller ve beyyineleri açıklayanın, bilgi, irfan ve taat kazanma hususunda yardım talep edenin o olabilmesi için, onu düşmanları karşısında desteklemesidir. Yine bu ifadede, ilahî yardımı ve zaferin kendilerine va'dolunmuş olmasından dolayı, cihâda teşvik bulunmaktadır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, mü'minlere va'dettiği o yardıma gücünün yettiğini, bu hususta hiçbir engel tanımadığını beyan etmiştir ki, bu da O'nun "Aziz" ifadesinden anlaşılmaktadır: Çünkü "Aziz", küçük düşürülemeyen zulme uğratılamayan ve yapmak istediği şeyden alıkonulamayan demektir.

Cihat İzni Verilenlerin Vasfı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, ilk ayette kendilerine izin verdiği kimseleri niteleyerek, الَّذِينَ إِنْ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ *"Onlar eğer kendilerine yeryüzünde bir iktidar mevkii verirsek (...)"* buyurmuştur ki buradaki "imkan verme" ile güç ve mahlûkat üzerinde, hükmün geçerliliği ve nüfuzu kastedilmiştir. Çünkü, bu ifade hakkında ilk akla gelen başkası değil budur. Bir de biz bu ifadeyi, "kudretin aslı" manasında hamledecek olsaydık, o zaman, bütün insanlar böyle olurdu. Bu durumda da, ceza sadedinde, buna terettüp eden o dört şey batıl olmuş olurdu. Çünkü iş yapmaya kadir olan herkes bu şeyleri yapamaz.

Bunun böyle olduğu sabit olunca şimdi biz diyoruz ki: Bu ifadeyle kastedilenler, muhacirlerdir. Zira, Cenâb-ı Hakk'ın الَّذِينَ إِنْ مَكَّنَّاهُمْ ifadesi, önce geçenlerin, yani *"yurtlarından çıkarılmış olanlar"*ın sıfatıdır. Halbuki Ensâr, yurtlarından çıkarılmamıştır. Binâenaleyh ayetin manası şu şekilde olur: "Allah, muhacirleri, şayet onlara yeryüzünde güç ve iktidar verirse, işte bu dört işi yapmakla, yapabilme kudretiyle vasfedilmiştir. Bu dört şeyde, namazları doğru kılmak, zekât vermek, iyiliği emredip kötülükten nehyetmektir. Ama ne var ki Allah'ın dört halifeye böyle bir kudret verip onlara bu gücü nasib ettiği sabittir. Binâenaleyh onların, bu dört şeyi yerine getirmiş olmaları gerekir. Onları, her türlü marufu emredip her türlü kötülükten nehyettiklerine göre, onların hak üzere bulunmuş olmaları gerekir. Binâenaleyh bu ayeti, işte bu bakımdan o dört halifenin "imamlığına delâlet eder. Bu ayeti, sadece Hz. Ali (r.a)'a hamletmek uygun değildir. Çünkü ayet, hepsine birden delâlet etmektedir.

Cenâb-ı Hakk'ın وَلِلَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ *"İşlerin neticesi Allah'a aittir"* ifadesinde, bahsi geçenlerin iktidar ve mülklerinin, kesinlikle meydana geleceğine bir delâlet bulunmaktadır. Sonra er veya geç, bütün işler Allah'a varıp dayanır. Çünkü o, hiçbir zaman hakimiyeti son bulmayandır. İşte bu da, bizim yukarda söylediklerimizi tekid etmektedir.

★ ★
★

Önceki Münkirlerin Akıbeti

وَإِن يُكَذِّبُوكَ فَقَدْ كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَعَادٌ وَثَمُودُ ﴿٤٢﴾ وَقَوْمُ إِبْرَاهِيمَ وَقَوْمُ لُوطٍ ﴿٤٣﴾
وَأَصْحَابُ مَدْيَنَ وَكُذِّبَ مُوسَىٰ فَأَمْلَيْتُ لِلْكَافِرِينَ ثُمَّ أَخَذْتُهُمْ فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ ﴿٤٤﴾
فَكَأَيِّن مِّن قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا وَهِيَ ظَالِمَةٌ فَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَىٰ عُرُوشِهَا وَبِئْرٍ مُّعَطَّلَةٍ وَقَصْرٍ
مَّشِيدٍ ﴿٤٥﴾ أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَتَكُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا أَوْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا
فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلَٰكِن تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ ﴿٤٦﴾

"Eğer seni tekzib ediyorlarsa, onlardan evvel Nûh kavmi, Âd, Semûd, İbrahim kavmi, Lût kavmi ve Medyen ahâlisi de (peygamberlerini) tekzib etmişlerdir. Musa bile tekzib edilmiştir. Nihayet Ben o kâfirlere bir mühlet verdim de, sonra onları yakaladım. (Bak) Benim inkârım nasılmış! (Evet) nice memleketler vardır ki zulümlerinde devam edip dururlarken, Biz onları imha ettik, şimdi duvarları tavanlarının üstüne çökmüştür ve kuyu(lar) muattal bırakılmış, yüksek sarayları da (bomboş kalmıştır). Yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı ki, böylece düşünecek kalblere, bu suretle işitecek kulaklara sahib olsunlar. Fakat hakikat şudur ki yalnız (maddi) gözler kör olmaz, fakat (asıl) sinelerin içindeki kalbler kör olur"

(Hacc, 42-46).

Bil ki Allah Teâlâ, biraz önce, kâfirlerin müminleri haksız yere memleketlerinden sürüp çıkardıklarından, bu yüzden müslümanlara o kâfirlerle savaşmaları için müsâde ettiğinde, peygamberine ve mü'minlere yardımı garanti ettiğinden bahsedip, bütün işlerin varıp dayanacağı yerin kendisi olduğunu belirtince, kavmi tarafından yalanlama ve benzeri kötülüklerle kendisine hem de mü'minlere yapılan eziyetlere sabretmesi hususunda, peygamberini teselli etme yerini tutacak ifadeleri getirerek, "Eğer onlar seni yalanlıyorlarsa, bilesin ki onlardan önce yaşamış diğer ümmetler de peygamberlerini tekzib etmişlerdir" buyurmuş ve onlardan yedisini saymıştır.

Musa (a.s)'ın Buradaki Özelliği

İmdi eğer, "Cenâb-ı Hak niçin ayette, diğerleri gibi, "Musa (a.s)'ın kavmi de yalanladı" demeyip, "Musa (a.s) bile tekzib edildi" demiştir?" denilirse, buna şu iki şekilde cevab veririz:

1) Hz. Musa (a.s)'ı, kavmi olan İsrailoğulları tekzib etmemiş esas olarak kavminin dışındakiler, yani Mısırlı kıptiler (Firavun ve milleti) yalanlamıştır.

2) Sanki her kavmin, peygamberini yalanladığı, ifade edildikten sonra, şöyle denilmek istenmiştir: "**Musa** (a.s) bile, onca açık delillerine ve büyük mucizelerine rağmen yalanlanmıştır. Ya diğer peygamberler için ne düşünürsün?"

Hak Teâlâ'nın فَأَمْلَيْتُ لِلْكَافِرِينَ *"Nihayet Ben o kâfirlere bir muhlet verdim"* ifadesi, "Ben onlara, bence malum olan bir zamana kadar mühlet tanıyordum. Fakat sonra onları cezamla kıskıvrak yakalıyorum" demektir.

Cenâb-ı Hakk'ın فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ *"(Bak), Benim inkârım nasılmış?"* ifadesi, bir istifhâm-ı takrîrî olup, "Benim onlara, münker (yani akıllarına hiç gelmeyecek tarzda) azab etmem nasılmış görsünler. Bu kesin olarak meydana gelmeyecek midir. Tabiî ki meydana gelecekti. Ben onlara olan nimetimi nikmete (cezaya), kesreti (çokluğu) kıllete, hayatı memâta (ölüme), mamurluğu harablığa çeviremem mi (Elbette çeviririm). Ben düşmanlarına karşı peygamberlerime yardım ve yeryüzünde imkan verme hususundaki bütün va'dlerimi yerine getirmedim mi? Binâenaleyh Ey **Muhammed** (s.a.s), senin tavrın da, bütün bu yapılanlara karşı sabır olmalı. Çünkü ben (birtakım) maslahat ve hikmetlerden ötürü onlara mühlet veriyorum. Kalbe zor gelse (nefse ağır gelse) bile buna râzı ve teslim olmak gerekir" demektir.

Bil ki hali **Hz. Peygamber** (s.a.s)'in halinden daha aşağı olan kimseler için, bunlardan daha az şeylerle bir teselli meydana gelir. Ya peygamber o yüce makam ve mevkii ile, kim bilir nasıl bir teselli bulur? Fakat her zaman kâfirler, tarafından peygamberin kederini artıracak işler yapılıyordu. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, peygamberini zaman zaman sabra davet ederek, sünnetini yine sürdürmüştür. Yalanlayıcıların kimler olduğu ve ne tür bir "köklerini kazıma" azabı ile helâk olundukları hususlar daha önce açıklanmıştı.

Bu Ümmetin İstisnai Azabından Esirgenmesi

Burada incelenmesi gerekli olan bir husus da şudur: Bu ayet, Allah Subhânehu ve Teâlâ'nın kökü kazıma azabı dışında **Hz. Peygamber** (s.a.s)'e ve kavmine, diğer peygamberler ile kavimlerine yaptığı her türlü muâmeleyi yapacağına delâlet etmektedir.

Hasan el-Basri şöyle der: "Kökünü kazıma azabının ümmet-i Muhammed'den uzak tutulmasının sebebi bu azabın şu iki şeye bağlı olmasından ötürüdür.

a) Allah katında inkârın ulaştığı son bir nokta vardır ki kim o noktaya varıp dayanırsa, Allah ona bu azabı verir; varıp dayanmayana ise onu vermez.

b) Hak Teâlâ, içlerinden imân edecek bir tek kimse bile bulunmayacağını bildiği kavimlere bu azabı verir. Fakat bu iki şart bulunduğunda, yani inkâr o noktaya ulaşıp, Allah da onlar içinde iman edecek hiç kimsenin bulunmadığını bildiğinde, peygamberlerine emreder, böylece de o peygamberler, o ümmetleri için bedduâda bulunurlar. Allah da onların dualarını kabul edip, kavimlerini köklerini kazıyacak bir

azabla cezalandırır. İşte bu, *"Hatta o peygamberler (kavimlerinin imanından) ümidlerini kestikleri zaman"* (Yusuf, 10) kaydı ile Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Nûh (a.s)'a hitaben söylediği, *"Kavminden gerçek iman etmiş olanlardan başkası asla imân etmeyecektir"* (Hûd, 36) ifadesinden kastedilen manadır. Allah onlara böyle azab ettiği zaman, içlerindeki mü'minleri ondan kurtaracak (istisnâ edecektir). Çünkü O, *"(Azab) emrimiz geldiği zaman, Hûd'u da, beraberindeki mü'minleri de, Bizden bir rahmet olarak selâmete erdirdik, onları ağır azabtan kurtardık"* (Hûd, 58) buyurmuştur. Bil ki bu mesele daha önce geçmişti. Binâenaleyh tekrar etmenin faydası yok.

Buna göre eğer: "Cenâb-ı Hakk'ın, kâfirlere bu dünyada verdiği isti'sâl (kökünü kazıma) azabı, nasıl "nekir" (münker, hiç görülmedik ve alışılmadık bir şey) olarak nitelenmiştir?" denirse, biz deriz ki: Bu azab, başkalarını caydırıcı ve bu azabı gerektiren şeyleri yapmaktan menedici birşey olduğu için **"nekir"** (caydırıcı) olmuş olur.

Cenâb-ı Hakk'ın فَكَأَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا *"Nice memleketler vardır ki, Biz onlar imha ettik!"* beyanına gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bazı kimseler ayetteki فَكَأَيِّنْ (nice) lafzı ile, "çok" manasında كَمْ lafzının manasının kastedildiğini söylemişlerdir Yine bunun, "nice memleketler" demek olan رُبَّ قَرْيَةٍ manasında olduğu söylenmiştir. Birincisi daha uygundur. Çünkü bu mana, daha fazla caydırıcılık ifade etmektedir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, yalanlayan kavimlerin durumlarını anlatıp, onların cezâlarını (daha dünyada iken) peşin verdiğini zikredince, bunun peşinden detaylı olarak ele alınmamakla birlikte, böylesi nice kavimler geçmiş olduğunu gösteren bir ifade kullanmıştır.

İKİNCİ MESELE İbn Kesir, Kûfe'liler ve Medineli'ler, fiili nûn ile أَهْلَكْنَاهَا *"Biz, onları helâk ettik"* şeklinde okurlarken, Ebu Amr ve Ya'kub tâ ile أَهْلَكْتُهَا *"Ben, onları helak ettim"* şeklinde okumuşlardır ki bu, bir önceki ayetteki *"(Ben) mühlet verdim"* ve *"(Ben) yakaladık"* ifadelerinden ötürü (yani onlara uygun olduğu için), Ebu Ubeyd'in de tercihidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE Buradaki ها (onu, onları) zamiri, "O memleketlerdeki halkları" manasınadır. Bunun böyle olduğuna, daha önce de bahsettiğimiz gibi, ayetteki وَهِيَ ظَالِمَةٌ *"Onlar, zalim iken"* kaydı da delâlet etmektedir. Bununla, memleketlerin bizzat kendilerinin helâk edilmeleri manası da kastedilmiş olabilir. Binâenaleyh onların helâk edilmelerine, içlerinde bulunan insanların helâki de dâhildir. Çünkü inen azab o beldeleri yerle bir edecek dereceye vardığında, oradakiler de helâk olur. Ama önceki mana daha doğrudur.

خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا Tabiri

Hak Teâlâ'nın وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا *"Şimdi duvarları tavanlarının üstüne çökmüştür"* ifadesi ile ilgili olarak şu iki soru sorulabilir:

Birinci soru: Bu ifade ne demektir? **Keşşâf sahibi** şöyle der: "Evin tavanı, çadır veya gölgelik gibi, seni gölgeleyen (güneşten koruyan) her yüksek şey, "Arş" diye; düşen, herşey de "hâviye" diye ifade edilir. Hâviye ifadesi "yıldız aktı" manasına kullanılan خَوَى النَّجْمُ deyimindendir. Yahut da "Evin içinde kimse yok" manasındaki "خَوَى الْمَنْزِلُ" deyimindeki "bomboş" manasınadır. Binâenaleyh eğer "hâviye"yi, "düşen, akan" diye tefsir ettiğimizde, ayetin manası, "O beldeler tavanları üzere düşmüştür, yani o beldelerin tavanları, yere uçmuş, sonra duvarları yıkılarak, yerdeki tavanın üstüne düşmüş" şeklindedir. Yok eğer bu kelimeyi, "bomboş, ıssız" manasına tefsir edersek, ayetin manası, "o beldeler, evlerin tavanları yerinde, yıkılmamış olduğu halde, insansız ve ıssız kalmış" şeklinde olur."

Keşşâf sahibi sözüne şöyle devam eder: "Bunun, haber ba'de haber (peşpeşe iki haberden ikincisi) olması da mümkündür. Buna göre sanki,هِيَ خَاوِيَةٌ وَهِيَ عَلٰى عُرُوشِهَا "O beldelerin evlerinin tavanların uçmuş, ama duvarları ayakta" denilmektedir ki bu da, "Tavanlar yeryüzüne uçmuş, böylece duvarların diplerine inmiş, duvarlar ise uçan tavanların üzerine yıkılmakla yüzyüze olduğu halde ayakta duruyor" demektir. Netice olarak diyebiliriz ki bu ayet, o beldelerin ibret alınabilecek bir şekilde kaldıklarına delâlet ediyor.

İkinci soru: Bu iki cümlenin yani وَهِيَ ظَالِمَةٌ، فَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلٰى عُرُوشِهَا cümlelerinin ayet içinde i'rab bakımından mahalli nedir?

Cevab: Birincisi, "hal" olarak mahallen olmayan اَهْلَكْنَاهَا "Biz onları imha ettik" cümlesine atfedildiği için i'rabtan mahalli yoktur. **Ebû Müslim** şöyle der: "Buna göre mana, "Helâk ettiğimiz nice memleketler vardır ki, onların halkı zâlim idi. Fakat şimdi o yerleri ıssız" şeklindedir.

بئر معطلة Tabiri

Ayetteki بِئْرٍ مُعَطَّلَةٍ وَقَصْرٍ مَشِيدٍ *"Kuyuları muattal bırakılmış yüsek sarayları (da bomboş)"* ifadesi ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **Hasan el-Basrî** yine "atıl bırakılmış" manasında olmak üzere, if'âl babından olarak مُعْطَلَةٍ şeklinde okumuştur. "Muattale"nin manası şudur: O kuyu içinde su tutabilecek bir biçimde sağlam ve kendisinden su içilebilir bir halde olduğu halde, o beldenin halkı helâk olduğu için, suyundan istifâde edilmez halde kalmıştır.

قصر مشيد Tabiri

"**Meşid**"in manası hususunda ise şu iki görüş ileri sürülmüştür:

1) Bu, "O sarayların, yapılırken harcına kireç katılarak sağlamlaştırılmıştır demektir. Çünkü kireçle yapılan yapılar, "Şeyd" adını alır.

2) Bu, yüksek, uzun demektir, yani Allah Teâlâ, onların bu beldeleri büyük güçlüklerle yapmalarına ve onlar sayesinde konfor elde etmelerine rağmen, inkârlarından ötürü o yerleri bu hale getirdiğini beyan buyurmuştur. Allah binbir güçlükle yaptıkları ve su içtikleri kuyuları da, içeni ve su çekeni kalmayacak şekilde âtıl bırakmıştır. Yine kireçle sağlamlaştırıp, kat kat yükselttikleri o köşklerini de, içlerinde oturan hiç kimse kalmamış, ıpıssız ve ama ortada dimdik olarak bırakmıştır. Böylece Cenâb-ı Hak bütün bunları ders alabilen ve düşünebilen kimseler için bir ibret kılmıştır. Bu ifadede **alâ** harf-i cerrinin مَعَ (ile, birlikte) manasına alınmasının daha evlâ olacağına bir işaret vardır. Çünkü ifadenin takdiri, duvarları dimdik olduğu halde, bununla birlikte tavanları uçmuştur" şeklindedir. Bunların bu halde kalmasının, daha fazla ibret alınma vesilesi olacağı malumdur. Bu tıpkı, *"Elbet siz de sabah-akşam onların (yurdlarına) uğruyorsunuz"* (Saffat, 137) ayetinde anlatıldığı gibidir. Doğrusunu en iyi Allah bilir.

İKİNCİ MESELE
Salih (a.s) ve Hadramevt

Ebu Hureyre (r.a) şunu rivayet etmiştir: "**Hz. Salih** (a.s), kendisine iman etmiş olan dört bin kişi ile birlikte bu kuyunun yanına konaklamış. Allah Teâlâ onları, o azabtan kurtarmıştı. İşte onlar **Hadramevt**'te idiler. Oraya bu isim şundan ötürü verilmiş: **Hz. Salih** (a.s) oraya gelmiş ve orada ölmüştür. Orada, o kuyunun yanında **Salih** (a.s)'in kavminin yaptığı ve "**Hâdura**" denen bir şehir vardı. Onlar oraya, **Hâsır b. Cilâs**'ı emir (idareci). **Sencârib**i de onun veziri kılmışlar; orada bir müddet ikâmet etmişler, sonra küfre sapıp (yine) putperest olmuşlardı. Derken Allah Teâlâ onlara, **Hanzele b. Satvân**'ı peygamber olarak göndermiş. Ama onlar onu çarşıda öldürmüşler. Bunun üzerine Allah Teâlâ da onları helâk etmiş, kuyularını işe yaramaz bırakıp, köşklerini harâbeye çevirmiştir. "**İmam Ebu'l-Kâsım el-Ensârî:** "Bu rivayet şaşırtıcıdır. Çünkü ben, **Şam**'da **Akke** denilen yerde, **Hz. Salih** (a.s)'in kabrini ziyaret ettim. Binâenaleyh oraya nasıl "**Hadramevt**" denilebilir" demiştir.

Seyâhatin Faydaları

Ayetteki أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَتَكُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا أَوْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا *"Yeryüzünü gezip dolaşmadılar mı ki, böylece düşünecek kalblere, bu suretle işitecek kulaklara sâhib olsunlar"* ifadesine gelince, bunun burada zikrediliş maksadı daha iyi ibret almanın ne ile olacağını anlatmaktır. Çünkü ibret almada, bizzat görmenin önemli bir yeri vardır. Bu hususlaki haberleri duyup dinlemenin de ibret almada tesiri vardır. Fakat bu iki husus, yani hem görme hem duyma, ancak kalbin düşünmesi ile birlikte olursa, mükemmel ve tam olur. Çünkü görüp duyup da, ama düşünüp ibret almazsa, görüp-duyduğundan kesinlikle ibret alamaz. Ama duydukları-gördükleri şeyler üzerinde düşünürse, mutlaka istifade eder. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلَٰكِن تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ *"Hakikat şudur ki: yalnız (maddî) gözler kör olmaz, fakat (asıl) sînelerin içindeki kalbler kör olur"* buyurmuştur. Buna göre o sanki şöyle demektedir: "Onların gözlerinde bir körlük

yoktur. Çünkü onların gözü görüyor. Fakat körlük onların kalblerindedir. Zira onlar gördüklerinden istifâde etmiyor, ders ve ibret almıyorlar." İşte bu noktada şöyle birkaç soru sorulabilir:

Birinci soru: Ayetteki, *"Yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı?"* ifadesi, yolculuğa çıkmayı emretme manasına gelir mi?

Cevab: Muhtemeldir ki onlar hiç sefere (yolculuğa) çıkmıyorlardı. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, inkârları sebebiyle imha ettiği kimselerin yıkılıp gittikleri o yerleri görsünler, onların eserlerini ve izlerini seyretsinler, böylece ibret alsınlar diye, yolculuk yapmaya, gezip-görmeye teşvik etmiştir. Yine muhtemeldir ki onlar gezip, bunları görüyorlardı, fakat ibret almıyorlardı. Dolayısıyla onlar, gezmeyen ve görmeyenler gibi sayılmışlardır.

İkinci soru: Ayetteki ...فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ *"Gözler kör olmaz"* ifadesindeki **hâ** nasıl bir zamirdir?

Cevab: Bu, zamir-i şa'n ve kıssadır, müzekker ve müennes olarak gelebilir. Nitekim İbn Mes'ud (r.a) bunu فَإِنَّهُ şeklinde (müzekker olarak) okumuştur. Bunun, "el-Ebsâr" (Gözler) lafzının açıkladığı müphem bir zamir olması da câizdir.

Üçüncü soru: Herkes kalblerin göğüslerde olduğunu zaten bildiği halde, ayette "sudûr" (sineler) lafzının zikredilmesindeki hikmet nedir?

Cevab: Bilinen şey, körlüğün gözbebeğinde olmasıdır. Binâenaleyh alışılmışın hilafına olarak, kalbte körlük olduğu söylenince, daha fazla izaha ihtiyaç duyulmuştur. Bu tıpkı senin, "Geçmek, nüfûz etmek kılıca ait bir şey değildir. O senin iki çenen arasında bulunan diline aittir" demene benzer. "Senin iki çenen arasındaki" sözün, dil için iddia ettiğin o tesirin bir izahı ve isbatıdır. Çünkü bu "Geçerliliğin yeri, başkası değil orasıdır" demektir. Böylece şöyle demek istersin: "Ben tesiri yanılarak ve unutarak kılıçtan nefyedip dile vermedim. Bunu bile bile yaptım."

Bana göre burada yapılabilecek bir başka izah da şudur: Kalb, bazan düşünmeden kinâye (mecâz) kılınır. Bu mesela Cenâb-ı Hakk'ın *"Şüphesiz ki bunda kalbi olan kimseler için bir öğüt (ibret alınacak birşey) vardır"* (Kaf, 37) ayetinde olduğu gibidir. Bazı kimselere göre, tefekkürün (düşünmenin) yeri beyindir. İşte bu sebeble Hak Teâlâ, tefekkürün yerinin beyin değil kalb (göğüs) olduğunu beyan etmiştir.

Kalb ve İlim Arasındaki İlişki

Dördüncü soru: Ayet, aklın, ilim olduğuna, ilmin yerinin de kalb olduğuna delâlet eder mi?

Cevab: Evet. Çünkü Hak Teâlâ'nın, *"düşünecek kalbler"* ifadesi ile ilim kastedilmiş olup, يَعْقِلُونَ بِهَا *"Böylece (bununla) düşünecek"* ifadesi, kalbin âdeta bu düşünmenin aleti olduğuna delâlet eder gibidir. Binâenaleyh kalbin, düşünmenin yeri sayılması gerekir. Câhilliğe de "körlük" denir. Çünkü câhil kimse, şaşkın olduğu için, kör gibidir.

Allah Vadini Gerçekleştirir

وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ وَلَن يُخْلِفَ اللَّهُ وَعْدَهُ ۚ وَإِنَّ يَوْمًا عِندَ رَبِّكَ كَأَلْفِ سَنَةٍ مِّمَّا تَعُدُّونَ ﴿٤٧﴾ وَكَأَيِّن مِّن قَرْيَةٍ أَمْلَيْتُ لَهَا وَهِيَ ظَالِمَةٌ ثُمَّ أَخَذْتُهَا وَإِلَيَّ الْمَصِيرُ ﴿٤٨﴾ قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّمَا أَنَا لَكُمْ نَذِيرٌ مُّبِينٌ ﴿٤٩﴾

"Senden azabın acele gelmesini isterler. Allah vadinden asla caymaz. Hakikat şudur ki Rabbinin katında bir gün, sizin saydıklarınızdan bin yıl gibidir. Zulümde devam edip dururken kendisine mühlet verdiğim nice memleketleri, sonra yakaladım. Dönüş ancak Banadır. De ki: "Ey insanlar ben, size ancak gelecek tehlikeleri apaçık anlatanım"

(Hacc. 47-49).

Bil ki Allah Teâlâ, onların içinde bulundukları tekzibin (yalanlamanın) en büyüğünün, ilahi azâbın hemen gelmesini istemek suretiyle istihzâ etmeleri olduğunu belirterek, *"senden azabın acele gelmesini isterler"* buyurmuştur. Bu ifadede, inkârlarına devam etmeleri halinde, **Hz. Paygamber** (s.a.s)'in onları azabla tehdid edeceğine bir delâlet vardır. Bir de onların, *"Eğer sadıklardan idiysen, bize melekleri getirsen ya"* (Hicr. 7) şeklindeki sözleri de buna delâlet etmektedir. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, *"Allah vadinden asla caymaz"* buyurmuştur. Çünkü azab tehdidi (va'idi), dünyada değil de ahirette olmuş olsaydı, onun hemen gelmesini istemek bir "hulf" gibi olmuş olurdu.

Günlerin İzafiliği

Allah Teâlâ sonra, aklı olanların ahiret azabının hemen gelmesini istemesinin uygun olmadığını belirterek وَإِنَّ يَوْمًا عِندَ رَبِّكَ كَأَلْفِ سَنَةٍ مِّمَّا تَعُدُّونَ yani, *"Onların başlarına gelen azabtan ve o azabın şiddetinden ötürü, Rabbin katındaki yani ahiretteki bir gün; çok ve şiddetli elemler içinde kalmaları ve azab olunmaları halinde, onlara bin yıl gibi gelir"* buyurmuştur. Cenâb-ı Allah böylece ahiret azâbının bu özellikte olduğunu eğer bilselerdi, hemen gelmesini istemeyeceklerini beyân buyurmuştur. Bu, **Ebu Müslim**'in görüşü olup, bu hususdaki en güzel izahtır.

Bu hususta yapılan **ikinci izah şudur:** Bununla, ahiretteki hesâb günlerinin uzun olacağı anlatılmak istenmiştir. Bu da, mana itibarıyla bir önceki izaha yakındır. Çünkü kısa bir gün, sıkıntılar içinde geçtiğinde insana çok uzun gelir. Binâenaleyh ya uzun günler sıkıntı içinde geçince, nasıl böyle olmaz? Günlerinin uzunluğu böyle olan o

azabın hemen gelmesini istemek, aklı olanın yapacağı birşey değildir.

Bu hususdaki üçüncü izah da şudur: Allah katında, bir gün ile bin yıl aynıdır. Çünkü O, hiçbirşeyin acze düşüremeyeceği bir kâdirdir. Dolayısıyla onlar bir gün mühlet verilmesini akıldan uzak görmediklerine göre, bin yıl mühlet verilmesini de uzak görmezler.

Hak Teâlâ'nın وَكَأَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ أَمْلَيْتُ لَهَا وَهِيَ ظَالِمَةٌ *"Zulümde devam edip dururken kendisine mühlet verdiğim nice memleketler vardır"* ifadesiyle, "zulümlerine devam etmelerine rağmen, helâk edilmeleri ertelenen ve bu geri bırakılışlarına aldanan nice memleketler vardır. Ama başlarına gelen azabı indirerek onları sonra kıskıvrak yakalarım. Fakat Benim huzuruma gelinceye kadar azabları geri bırakılmıştır" manası kastedilmiştir. Bu son cümle, ayetteki وَإِلَيَّ الْمَصِيرُ *"Dönüş ancak Banadır"* ifadesinin tefsiridir.

İmdi eğer denilirse ki: "Allah Teâlâ niçin önce, *"Nice memleketler vardır ki zulümlerinde devam edip dururlarken, Biz onları helâk ettik"* (Hacc, 45) buyurup, sonra bu ayette de, *"Zulümde devam edip dururken kendisine mühlet verdiğim nice memleketler vardır"* buyurarak, birincisini fâ-i ta'kibiyye ile bunu ise vâv edatı ile getirmiştir?" böyle denilirse, biz deriz ki: Birincisi, *"Bak Benim inkârım nasılmış"* ifadesinden bedel olarak gelmiştir. Ama bu ikincisinin hükmü, daha önce geçen ve vâv ile ma'tûf olan iki cümlenin "وَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ وَعْدَهُ" ve وَإِنَّ يَوْماً عِنْدَ رَبِّكَ cümlelerin hükmü gibidir.

Hak Teâlâ'nın قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّمَا أَنَا لَكُمْ نَذِيرٌ مُبِينٌ *"De ki: "Ey insanlar ben size ancak gelecek tehlikeleri apaçık anlatan bir uyarıcıyım"* ifadesi, "Allah, peygamberine onları inzâr ve ikâz etmeye devam etmesini, onların alaylı bir uslûbla azab-ı ilâhinin hemen gelmesini isteyişlerini, kendisini inzâr ve korkutmayı sürdürmekten alıkoymasını ve onlara, "Ben inzâr için gönderildim. Sizin bununla alay etmeniz, beni bundan alıkoymaz" demesini emretmiştir" manasınadır.

★ ★
★

Allah'a Karşı Çıkanların Cezası

فَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ۝
وَالَّذِينَ سَعَوْا فِي آيَاتِنَا مُعَاجِزِينَ أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ ۝

"İşte hem iman eden, hem de salih amellerde bulunanlar (var ya), mağfiret ve bitmez tükenmez rızık onlarındır. Ayetlerimiz hususunda mü'minleri aciz bırakmak gayesiyle koşuşanlara (gelince), onlar da cehennemlik olacaklardır" (Hacc. 50-51).

Bil ki Allah Teâlâ Hz. Peygamber (s.a.s)'e o kâfirlere *"Ben, apaçık bir uyarıcıyım"* demesi gerektiğini beyân edince, peşisıra yine ona, onlara ilahî va'd ve va'idleri bildirmesini emretmiştir. Çünkü kişi, itaat edenlere va'di, âsilere de va'îdi anlatmak suretiyle ancak "münzir" olur. İşte bu sebeble Cenâb-ı Hak, *"İşte hem imân eden, hem de sâlih amellerde bulunanlar (var ya)"* buyurmuş ve böylece iki vasfı birlikte zikretmiştir ki bu, amel-i sâlihin, "iman" isminden hariç olduğuna bir delildir ve bununla Mu'tezile'nin görüşü bâtıl olur. İmana, kalbin inanması ve lisânın ikrârı ile olan herşey dâhildir. Amel-i sâlihe ise, her vâcibin (farzın) yerine getirilip, her haram ve mahzurlu olan şeyin yapılmaması girer. Cenâb-ı Hak daha sonra, bu iki vasfı birlikte toplayanlara, kendisinin de mağfiret ile rızk-ı kerimi (bitmez tükenmez rızkı) birlikte vereceğini beyan buyurmuştur. Mağfiret, ya küçük günahların bağışlanması, yahut tevbe edilen büyük günahların bağışlanması, veyahut da tevbe edilmeksizin büyük günahların bağışlanması demektir. İlk ikisi, hasmımız (Mu'tezile'ye) göre, Allah'a vâcibtir. Halbuki vâcib olan birşeyi yerine getirmek, mağfiret (bağışlama) diye adlandırılamaz. Bu sebeble mağfiret olarak geriye üçüncüsü kalır. Bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, ehl-i kıbleden olanların büyük günlarını affetmesidir. Rızk-ı kerim ise, Allah Teâlâ'nın vereceği mükafaatın (büyüklüğüne) ve O'nun keremine bir işarettir. Bu vasıfların, selbî sıfatlardan olması muhtemeldir. Bu da, insanın burada, çalışmaktan ve bunu elde etmek için sıkıntılara katlanmaktan, bu sebeble de bir takım günahları ve alçaklıkları irtikâb etmekten uzak olmasıdır. Bunun sübutî sıfatlardan olması da söz konusudur. Böyle oluşu da, bu rızkın, zarar şâibelerinden azâde, devamlı, çok, saygı ve yücelikle içiçe bir rızık oluşudur. Evlâ olan, "kerim"i bütün bu sıfatlara delâlet eden bir vasıf kabul etmektir. İşte mü'minlerin durumunun izahı budur.

Kâfirlerin durumunu ise Cenâb-ı Hak, *"Ayetlerimiz hususunda mü'minleri âciz bırakmak gayesiyle koşuşanlara (gelince)"* buyurmuştur ki bununla onların, ayetleri reddetme ve yalanlama hususundaki gayret ve ileri çabaları kastedilmiştir. Çünkü onlar bu ayetlere, sihir, şiir ve geçmiş ümmetlerin masalları demişlerdir. Arapça'da tıpkı yürüyen kimsenin, en son tâkat ve gücünü kullandığında(سَعَى) denilmesi gibi herhangi bir işte son noktasına kadar gücünü kullanan kimseye, artık gücünün sonuna geldiği için, mecâzî olarak سَعَى فِيهِ denilir. Cenâb-ı Hak burada, mecâzi olarak ayetlerini zikretmiş ve bununla o kâfirlerin, ayetlerini yalanlamalarını kastetmiştir. Keşşaf sahibi şöyle der: "Birisi bir kimsenin işini düzeltmek veya bozmak için sa'yü gayret gösterdiğinde سَعَى فُلَانٌ فِي أَمْرِ فُلَانٍ denilir."

Muâcizine Kelimesi

مُعَاجِزِينَ ifadesine gelince, birisi birisini acze düşüreceğini umduğu zaman kullanılan عَاجَزْتُهُ fiilinden alınmadır. Alimler, bununla o kâfirlerin Allah'ı yahut peygamber ve mü'minleri acze düşürmeye uğraşmaları manasının kastedildiğini söyleyerek ihtilaf etmişlerdir. Daha doğru olan, ikinci manadır. Çünkü onlar eğer Allah'a inanmıyorlarsa, Allah'ı âciz bırakmayı düşünmeleri imkansızdır. Yok eğer Allah'a inanıyorlarsa, yine Allah'ı acze düşürmeye ve O'na galib gelebileceklerine inanmaları uzak bir ihtimaldir. Binâenaleyh onların **Hz. Peygamber** (s.a.s)'i çeşitli hile ve tuzaklarla acze düşüreceklerini sanmaları daha doğrudur.

"Bununla kâfirlerin, Allah'ı acze düşürmeyip uğraşmaları kastedilmiştir" diyenler, şu izahları yapmışlardır:

1) Bununla, öldükten sonra dirilmeyi inkâr ettikleri için, Rablerinin azabından ve hesâbından kaçarak, Rablerine galib gelmeye uğraşmaları kastedilmiştir.

2) Onlar, başkalarını, Allah'ı tasdik etmekten alıkoyuyor ve tehdid ile, teşvik ile onları imandan vazgeçirmeye çalışıyorlardı.

3) Onlar, insanların kalblerine şüpheler sokmak suretiyle Allah'ı acze düşürmeye uğraşıyorlardı. Bu izahlardan birincisine şu şekilde cevap verilir: Birşeyin aslını inkâr eden, "o şeyi yapan kimseye gâlib gelme" ile nitelenemez. Ayeti bu manaya alanların, ayette kastedilen mananın, **Hz. Peygamber** (s.a.s)'in haber verdiği haşr ve neşr hususunda o kâfirlerin ona (a.s) galib geleceklerini sanmaları olduğunu söylemeleri gerekir. İkinci ve üçüncü izaha da şöyle cevab veririz: Galip gelme, baskın çıkma, gerçekte Allah'a karşı değil, peygamber ve ümmetine karşı olan bir husustur.

Ayetteki أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ *"Onlar, cehennem yaranıdırlar"* ifadesi ile, o kafirlerin bu işe devam edecekleri anlatılmak istemiştir. Cenâb-ı Hak onları bu işe devam etmelerinden ötürü, yarana (yani arkadaşa) teşbih etmiştir. Bu ayette, **Hz. Peygamber** (s.a.s) önce mü'minleri müjdelemiş, sonra kâfirleri inzâr etmiştir. Binâenaleyh normalde "Ey insanlar ben sizin için bir beşir (müjdeleyici) ve bir nezirim (uyarıcıyım)" de" denilmesi gerekirdi?" denilirse, biz deriz ki: Bu ifade, müşriklerle ilgilidir. Buradaki "Ey insanlar" çağrısı da kafirler ile ilgilidir ki bunlar, haklarında, *"(Onlar) yeryüzünü gezip dolaşmadılar mı?"* denilen ve ilahi azabın hemen gelmesini istedikleri bildirilen kimselerdir. Bu ayette mü'minlerden ve onların mükafaatlarından bahsedilişi ise, işte bu kâfirlerin öfke ve sıkıntılarını artırmak içindir.

★ ★
★

Şeytanın Parazit Yapmaya Çalışması

وَمَآ أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ مِن رَّسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّآ إِذَا تَمَنَّىٰٓ أَلْقَى ٱلشَّيْطَٰنُ فِىٓ أُمْنِيَّتِهِۦ فَيَنسَخُ ٱللَّهُ
مَا يُلْقِى ٱلشَّيْطَٰنُ ثُمَّ يُحْكِمُ ٱللَّهُ ءَايَٰتِهِۦ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ۝ لِّيَجْعَلَ مَا يُلْقِى ٱلشَّيْطَٰنُ
فِتْنَةً لِّلَّذِينَ فِى قُلُوبِهِم مَّرَضٌ وَٱلْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ ۗ وَإِنَّ ٱلظَّٰلِمِينَ لَفِى شِقَاقٍۭ بَعِيدٍ ۝
وَلِيَعْلَمَ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْعِلْمَ أَنَّهُ ٱلْحَقُّ مِن رَّبِّكَ فَيُؤْمِنُوا۟ بِهِۦ فَتُخْبِتَ لَهُۥ قُلُوبُهُمْ ۗ وَإِنَّ ٱللَّهَ
لَهَادِ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ إِلَىٰ صِرَٰطٍ مُّسْتَقِيمٍ ۝ وَلَا يَزَالُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ فِى مِرْيَةٍ مِّنْهُ حَتَّىٰ
تَأْتِيَهُمُ ٱلسَّاعَةُ بَغْتَةً أَوْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابُ يَوْمٍ عَقِيمٍ ۝ ٱلْمُلْكُ يَوْمَئِذٍ لِّلَّهِ ۖ يَحْكُمُ
بَيْنَهُمْ ۚ فَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ فِى جَنَّٰتِ ٱلنَّعِيمِ ۝ وَٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟
وَكَذَّبُوا۟ بِـَٔايَٰتِنَا فَأُو۟لَٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ ۝

"Biz senden evvel hiçbir resûl, hiçbir nebi göndermedik ki o, arzu ettiği zaman şeytan, onun dileği hakkında bir fitne atmış olmasın. Nihayet Allah, şeytanın ilkâ edeceği (o fitneyi) giderir, ibtal eder. Yine Allah ayetlerini sabit kılar. Allah, hakkıyla bilendir, tam hüküm ve hikmet sahibidir. Şeytanın atacağı (fitneyi), kalblerinde bir maraz bulunanlara, yürekleri katılaşmış olanlara bir imtihan (vesilesi) yapmak içindir. Hiç şüphe yok ki o zalimler, derin bir ayrılık içindedirler. Bir de bu, kendilerine ilim verilenlerin, onun muhakkak Rabbinden olan bir gerçek olduğunu bilip de ona, iman etmeleri ve kalblerinde tam bir itminân hasıl olması içindir. Şüphesiz ki Allah, iman edenleri doğru bir yola iletir. İnkâr edenler ise, kendilerine o saat ansızın gelinceye, yahut kısır bir günün azâbı çatıncaya kadar, onun hakkında devamlı bir şek içinde kalırlar. O gün mülk, Allah'ındır. Aralarında o hükmeder. Artık iman edenler güzel güzel ameller işleyenler naim cennetlerinin içindedirler. Kafir olup da bizim ayetlerimizi yalan sayanlar ise işte onlar; onlar için ise, hor kılıcı bir azâb vardır"

(Hacc, 52-57).

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz senden evvel hiçbir resûl, hiçbir nebi göndermedik ki o, arzu ettiği zaman şeytan, onun dileği hakkında bir fitne atmış olmasın"* ifadesine gelince, bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Resul İle Nebinin Aynı Olduğunu Söyleyenler

Bazı kimseler, "Resûl, kendisine vahiy yoluyla fısıldanılan ve resûl olarak gönderilen (kitab verilen) nebi ise, resûl olarak gönderilmeyen, ancak ilhama mazhar olan ya da rüyasında gerçeği (rüyay-ı saliha) görendir" demişlerdir. Bazı kimseler ise, "Her resûl nebidir, fakat her nebi, resûl değildir" demişlerdir ki bu, **Kelbî** ve **Ferrâ**'nın görüşüdür. **Mu'tezile** de: "Her resûl, nevi, her nebi de resûldür. Aralarında bir fark yoktur" der ve birinci görüşün yanlışlığına şu şekillerde delil getirir:

1) Bu ayet, nebî'nin, bazan "mûrsel" (resûl olarak gönderilmiş) olacağına delâlet etmektedir. Cenâb-ı Hakk'ın *"Biz hangi memlekete bir peygamber gönderdi isek"* (Araf, 94) ayeti de böyledir.

2) Allah Teâlâ, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e, bazan nebi, bazan da Resûl diye hitab etmektedir. Binâenaleyh işte bu durum, bu iki şey arasında bir aykırılığın bulunmadığına dikkat çekmektedir. Birinci görüşe göre yani (her resûl nebîdir, ama her nebî resûl değildir, diyenlere göre) bu iki ifade arasında bir aykırılık bulunmaktadır.

3) Allah Teâlâ, **Hz. Peygamber** (s.a.s)'in "nebîlerin sonuncusu olduğunu" (Ahzab, 40) açıkca belirtmiş, (bunun için, apaçık bir biçimde "nebî" kelimesini kullanmıştır).

"Nebî" lafzı, ya haber manasına gelen **nebe** kelimesinden türemiştir, yahut da Arapların 'yükseldi" manasına gelen نبا (nebâ) kelimesindendir. Halbuki bu iki mana, ancak "risâlet" görevinin üstlenilmesiyle meydana gelir.

Farklı Olduğunu Söyleyenler

İkinci görüşe gelince bil ki bu açıklamalardan hiçbiri, o görüşü ibtal etmez. Tam aksine bu ayet de, o görüşe delâlet eder. Çünkü Cenâb-ı Hak, bu ayette, "nebî" lafzını "resûl" lafzına atfetmiştir ki bu, bu iki kelime arasında bir ayrılık ve başkalığın bulunmasını gerektirir. Ve bu, "'amm" olanın, hâs olana atfı kabilindendir. Cenâb-ı Hak bir başka ayetinde de, *"Halbuki biz evvelki (ümmet)ler içinde de nice peygamber gönderdik"* (Zuhruf, 6) buyurmuştur ki bu da, onun nebî olduğuna, müteakiben Allah'ın onu resûl kıldığına delâlet eder ki, bu da yine bizim görüşümüze delâlet eder. **Hz. Peygamber** (s.a.s)'e, "Resûller ne kadardır?" denildiğinde de, "Çok kalabalık, yüzyirmidört bin!" Cevabını vermiştir.

Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre, şimdi biz diyoruz ki: Alimler resûl ile nebî arasıdaki farkı ortaya koymak için şunları zikretmişlerdir:

a) Nebîlerden resûl olanlar hem mucizesi, hem de kendisine indirilmiş olan bir kitabı olandır. Resûl olmayan nebî ise, kendisine indirilmiş olan bir kitabı olmayıp, kendisinden önce indirilmiş olan bir kitaba (iman etmeye) davet etmekle emrolunan kimsedir.

b) Mucizesi, kitâbı bulunan ve kendisinden önceki şeriati nesheden kimse resûl, bu özellikleri bulunmayan ise, resûl olmayan nebîdir. Bu görüşte olanların, nesheden bir kitab getirmedikleri için, **Hz. İshak, Yakûb**'u, **Eyyûb**'u, **Yunus**'u, **Harûn**'u, Dâvud'u ve Süleyman (a.s)'ı resûl olarak kabul etmemeleri gerekir.

c) Kendisini açıkca meleğin geldiği ve ona, insanları dine davet etmeyi emrettiği kimse resûl,böyle olmayıp da, tam aksine kendisinin peygamber olduğunu rüyâsında gören, yahutta resûllerden birisinin, kendisinin Allah'ın elçisi olduğunu haber verdiği kimse ise, resûl olmayan nebîdir. İşte bu görüşlerden evlâsı budur.

İKİNCİ MESELE
Ayetin Nüzul Sebebi

Müfessirler bu ayetin sebeb-i nüzulû hususunda şunu nakletmişlerdir: **Hz. Peygamber** (s.a.s) kavminin kendisinden yüz çevirdiğini görüp, onların kendilerine getirdiği şeyden uzaklaştıklarını müşahede etmesi ona ağır gelince, (içinden) Allah'ın kendisiyle kavminin arasını uzlaştıracak bu iki tarafı birbirine yaklaştıracak bir şey getirmesini temenni etti. Bu da onun, onların iman etmesini çokca arzulamasından ileri geliyordu. Derken bir gün cemaati kalabalık olan Kureyş meclislerinden birinde oturdu. Ve o gün Allah'dan kendisine, onları kendisinden uzaklaştıracak bir şeyin gelmemesini arzu ve temenni etti. Ama derken, Allah Teâlâ Necm sûresini inzâl buyurdu. Bunun üzerine de **Hz. Peygamber** (s.a.s) bu sûreyi okumaya başladı. *"Lât, Uzzâ ve üçüncüsü olan diğer Menât... Söyleyin bize"* (Necm, 19-20) ifadelerine gelince şeytan onun diline "O yüce kuğular (tanrıçalar), işte onların şefaat etmeleri umulur" ifadelerini kattı. Kureyş bunu duyar duymaz sevindiler. **Hz. Peygamber** (s.a.s) ayetleri okumayı sürdürdü; derken sûrenin tamamını okudu. Müteakiben de, hem kendisi hem o secde ettiği için müslümanlar, hem de, (o gün) **Kabe**'de bulunan müşrikler secdeye kapandılar. Derken, **Velid İbn Muğire** ile **Ebû Uhayha**, yani **Said İbnu'l-Asi** hariç, Mescid'de bulunan bütün mümin kafir herkes secde etti. Zira bu ikisi çok ihtiyar oldukları ve secde edemedikleri için, yerden bir avuç toprak almışlar, onu alınlarına kaldırmış ve toprağa secde etmişlerdi. Derken duydukları bu şeyden ötürü sevinçli olarak Kureyşliler dağılmış ve, "Muhammed, ilâhlarınızı (putlarınızı) en güzel bir biçimde andı" demişlerdir. Akşam olunca, **Hz. Peygamber** (s.a.s)'e **Cebrail** (a.s) gelmiş ve "Ne yaptın? Benim, Allah'dan sana getirmediğimi ve sana söylemediğimi, sen o Kureyş'e okudun!" demiş, bunun üzerine de **Hz. Peygamber** (s.a.s) alabildiğine kederlenmiş ve Allah'dan çok korkmuştur. Derken işte, Cenâb-ı Hakk'ın *"Biz senden evvel hiçbir resûl, hiçbir nebî göndermedik ki (...)"* ayeti nazil olmuştur. Bu, zahire tutunan müfessirlerin tamamının söylediği bir rivayettir.

Garanik Rivayetinin Asılsızlığı, Ayetlerden Deliller

Tahkik erbâbına gelince onlar, bu rivayetin asılsız uydurma olduğunu söylemişler ve bu hususta Kur'ân'dan, sünnetten ve akıldan delil getirmişlerdir. Kur'ân'dan delilleri şunlardır:

1) *"Eğer (peygamber söylemediğimiz) bazı sözleri bize karşı kendiliğinden uydurmuş olsaydı, elbette onun sağ elini kapıverir, sonra da muhakkak ki, onun kalb damarını kapardık"* (Hâkka, 44-46) ayeti.

2) *"De ki: onu kendiliğinden değiştirmem benim için olmayacak şeydir. Bu, vahyoluna gelenden başkasına uymam"* (Yunus, 15) ayeti.

3) O'nun, *"Kendi hevasından söylemez o. O, kendisine ilkâ edilegelen bir vahyden başkası değildir"* (Necm, 3-4) ayetidir. Binâenaleyh şayet Hz. Peygamber (s.a.s) bu ayetin hemen peşinden, "O putlar, yüce kuğulardır" sözünü söylemiş olsaydı, o zaman o anda, Cenâb-ı Hak yalancı olmuş olurdu ki iddia eden hiçbir müslüman yoktur.

4) *"Onlar sana vahyettiğimizden başkasını uydurup bize iftira edesin diye seni bile nerdeyse fitneye düşüreceklerdi, o takdirde seni dost edineceklerdi"* (İsrâ, 73) ayetidir. Bazılarına göre كَادَ (kâde) fiilinin manası, iş henüz meydana gelmediği halde, o işin öyle olmasının yaklaşıverdiğini bildirmektir. (Ayette bu tabir kullanıldığına göre, demek ki bu iş gerçekleşmemiştir).

5) *"Eğer sana sebât vermiş olmasaydık, sen onlara biraz meyledecekdin"* (İsrâ,74) ayetidir. لَوْلَا (Levlâ) kelimesi başka bir şeyin bulunmaması sebebiyle herhangi bir şeyin vücud bulmadığını ifade eder. Binâenaleyh bu ifade, bu azıcık meylin dahi bulunmadığına delâlet eder.

6) *"Biz onu senin kalbine iyice yerleştirmek için böyle (yaptık)"* (Furkân, 32) ayetidir.

7) *"Seni okutacağız da, (aslâ) unutmayacaksın"* (A'lâ, 6) ayetidir.

Sünnetten Deliller

Sünnetten delillere gelince şunlardır: Muhammed İbn İshâk İbn Huzeyme'den rivayet edildiğine göre, olan bu hadise sorulduğunda o: "Bu, zındıkların bir uydurmasıdır" dedi ve bu hususta bir kitâb tasnif etti. İmâm Ebu Bekir Ahmed İbn el-Huseyin el-Beyhekî ise; "Böyle bir hadise, nakl cihetinden sabit ve kesin değildir" demiş, sonra da bu hadisenin ravileri hakkında konuşmaya başlayarak onların "ta'n" edilmiş kimseler olduğunu belirtmiştir. Hem Buharî (r.a), Sahîh'inde, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Necm sûresini okuduğunu, orada bulunan müslüman-müşrik, ins-cins herkesin secde ettiğini rivayet etmiş, ama onun bu rivayetinde Garanik Kıssası yer almamıştır. Bu hadis, kendisinde Garanik Kıssası asla bulunmaksızın, daha pekçok tarikten rivayet edilmiştir.

Aklî delillere gelince, bunlar da pekçok yöndendir.

1) Hz. Peygamber (s.a.s)'in, putlara saygı duyduğunu söyleyen herkes, kâfir olur. Çünkü, onun en büyük gayretinin, putperestliği kaldırma hususunda olduğu zaruri olarak (kesinlikle) bilinmektedir.

2) **Hz. Peygamber** (s.a.s)'in, nübûvvetinin ilk anlarında, müşriklerin her durumda kendisine sataşıp el uzattığı bir dönemde, onların eziyyetinden güven içinde, Ka'be'de Kur'ân okuyup namaz kılması mümkün değildir. O ancak Ka'be'de onların bulunmadığı gece vakti boş bir zamanda namaz kılabiliyordu. Binâenaleyh, işte bu durum zahire tutunan müfessirlerin bu açıklamasını ibtâl eder.

3) Müşriklerin **Hz. Peygamber** (s.a.s)'e düşmanlıkları öylesine ileri bir derecede idi ki, işin aslını araştırıp emin olmaksızın sırf bir cümleyi işitmiş olmakla yetineceklerini kabul etmek mümkün değildir. Binâenaleyh, müşrikler nezdinde, **Hz. Peygamber** (s.a.s)'in kendilerine muvafakat ettiği dahi henüz anlaşılmamışken, daha nasıl onlar **Hz. Peygamber** (s.a.s)'in onların ilâhlarını ululadığında ittifak etmiş ve böylece de secdeye kapanmış olabilirler. (Böyle bir şey olamaz).

4) Dördüncü delil, *"Nihayet Allah, şeytanın ilkâ edeceği (o fitneyi) giderir, ibtal eder. Yine Allah, ayetlerini sabit kılar"* ayetidir. Bu böyledir, zira Allah'ın, şeytanın ilkâ ettiğini, kattığını, peygamberden izâle etmek suretiyle ayetlerini sabit kılıp sağlamlaştırması, beraberine şüphenin kaldığı bu ayetlerle onu neshetmesinden daha kuvvetlidir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, Kur'ân'a Kur'ân olmayanın karışmaması için, ayetlerini sağlamlaştırmak istediğine göre, şeytanı bundan men edip, böyle bir şeye asla yaklaştırmaması, öncelikle gerekir.

5) Bu hususta yapılan izahların en kuvvetlisi olan bu açıklamaya göre şayet biz, bunun olabileceğini söylemiş olsaydık, o zaman onun şeriatına dair güven ortadan kalkar ve biz, herbir hüküm ve kanun hususunda da böylesi bir ihtimalin geçerli olabileceğini tecviz etmiş olurduk. Ayrıca bu, Cenâb-ı Hakk'ın *"Ey peygamber, Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer yapmazsan, elçiliğini tebliğ etmiş olmazsın. Allah seni insandan koruyacaktır"* (Mâide, 67) buyruğunu da iptal ederdi. Çünkü, vahyi eksiltmekle onu artırmak, ilâvede bulunmak arasında bir fark bulunmamaktadır.

Bütün bu izahlar sayesinde, kısaca bu kıssanın uydurulmuş olduğunu anlamış bulunuyoruz. Bu mevzûda en ileri derecede söylenebilecek söz şudur: Bir kısım müfessirler bu hadiseyi zikretmiştir, ancak ne var ki onların sayısı tevâtur derecesine ulaşmamıştır. Haber-i vahid ise, mütevatir olan aklî ve naklî delillere karşı duramaz.

Temennî'nin Manası

Biz şimdi tafsilata geçiyor ve diyoruz ki: Arapça'da "temenni" ifadesi şu iki anlamda kullanılır:

a) Kalbin temennisi...

b) Kıraat, okumak. Nitekim Cenâb-ı Hakk وَمِنْهُمْ أُمِّيُّونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِيَّ *"Onların içinde ümmîler de var ki, kitâbı bilmezler. (Bütün bildikleri) ancak bir sürü emanî'dir."* (Bakara, 78) buyurmuştur. Burada **emanî**: Kıraat demektir. Zira "ümmî", Kur'ân'ı mushaftan okumayı bilmez, o sadece okunduğu zaman, onun kıraat edildiğini

anlar. Nitekim şair Hassan لَمَنّى كِتَابَ اللهِ أَوَّلَ لَيْلَةٍ وَآخِرَهَا لاَقَى حِمَامَ الْمَقَادِرِ "*Gecenin başında, Allah'ın kitâbını temenni etti (okudu, gönlünden geçirdi), sonundaysa kaderlerin kazası (ölüm) ile karşılaştı*" demiştir.

"Kırâat"a, "umniyye" denilmesinin sebebinin şu olduğu ileri sürülmüştür: "Çünkü, Kur'ân okuyan kimse, bir rahmet ayetine geldiğinde, o rahmetin tahakkuk etmesini temenni eder. Azâb ayetine geldiğinde de, bununla sınanmamasını temenni eder." Ebu Müslim de, şöyle der: "Temenni takdir etmek demektir. Temenni مَنَّى kökünden, "tefa'ul" babının masdarıdır. "el-meniyyetu" ise, insanın, Allah'ın takdir ettiği vakitte ölmesi demektir. Nitekim Arapça'da "Senin için takdir etti" manasında مَنَى اللّٰهُ لَكَ "Menâ'llâhu leke" denilir. Dil alimleri ise ummiyet "kırâat" anlamındadır" demişler ve, Hassân'ın beytiyle istidlâl etmişlerdir ki, bu da yine sonunda, az önce bahsettiğimiz temel manaya raci olur. Çünkü, tilâvette bulunan kişi, harfleri takdir eder ve onları, yavaş yavaş birbiri peşine telaffuz eder. Binâenaleyh, bu araştırmamızdan hareketle, sonuç olarak diyebiliriz ki: ummiyet kelimesi, ya kırâat ya da "düşünce, hatıra gelen şey" manasındadır.

"Okuma" Manasını İleri Sürenler

Biz bu kelimeyi kırâat anlamında ele aldığımızda, (görürüz ki) burada şu iki görüş vardır:

1) Allah Teâlâ bu kelime ile, Resulullahın kıraatte yanılmasının mümkün olduğunu zira okuyana bazı durumların arız olabileceğini kasdetmiştir. Yoksa garanik hakkında nakledilen "İşte o yüce kuğular (tanrıçalar). Onların şefaatleri umulur" sözünü kasdetmemiştir.

2) Bununla, bu kelimenin onun kıraatinde vaki olması, bulunması kastedilmiştir. Bu görüşü savunanlar da, birkaç vecih üzere ihtilaf etmişlerdir.

Birinci vecih: Bu ifadeyi, ne Hz. Peygamber, ne şeytan ve ne de herhangi bir kimse konuşmuştur. Hz. Peygamber Necm sûresini okuyunca, mesele kâfirlere karışık gelmiş ve onları, Hz. Peygamberin kimi lafızlarını rivayet ettikleri تِلْكَ الْغَرَانِيقُ الْعُلَى şeklindeki sözleri sanmışlardır. Bu, âdette de cari olduğu gibi, bazı kelimelerin söylenildiği biçimin dışında vehmedilip anlaşılması suretiyle olmuştur.

Bu izahı, bir grup kimse benimsemiştir, ama şu sebeplerden dolayı zayıftır:

a) Bu gibi şeylerde böylesi bir vehim ancak, örfe göre duyulması mümkün olan şeylerde söz konusu olur. Ama duyulmamış şeylerde böyle bir vehim olmaz.

b) Eğer bu böyle olmuş olsaydı, böylesi bir vehim bazı dinleyiciler için tahakkuk eder, bazıları için ise etmezdi. Çünkü örf, büyük bir kalabalığın aynı anda maddî şeylere dair aslı esası olmayan, fasit bir hayal üzerinde ittifak etmelerine manidir (Bu, örfen imkansızdır).

c) Eğer bu böyle olsaydı, bu iş şeytana nisbet edilemezdi.

İkinci vecih: Bu görüşte olanlar şöyle demişlerdir: "Bu söz, şeytanının sözüdür. Bu, o cin şeytanının, Hz. Peygamber'den dinlenilen sözün cinsinden olduğu zannedilsin diye, Peygamberin, bu sûreyi okurken durakladığı yerlerde, onun okumasının arasına kendiliğinden bu sözü söylemek suretiyle sokmuş olduğu bir kelâmdır. Cinlerin ve şeytanların konuştukları hususunda bir muhalefetin bulunmayışı da, bu hususu destekler. Binâenaleyh, o şeytanın tıpkı Hz. Peygamberin sesi gibi bir ses çıkarıp, onun konuşması sırasında ve susması durumunda bu kelimeleri söylemiş olması imkansız değildir. Bu sebeple orada bulunanlar, tıpkı Hz. Peygamber'in sesi gibi bir ses duyup, başka bir şahıs görmedikleri için, bunun Hz. Peygamberin sözü olduğunu zannetmişlerdir. Hem sonra bu, Hz. Peygamber'e ait bir iş olmadığı için, onun peygamberliğini de zedelemez."

Bu da zayıftır. Çünkü sen, dinleyicilere peygamberin sözü gibi gelecek bir biçimde, peygamberin konuşması esnasında şeytanın konuşabileceğini söylersen, böyle bir ihtimal, peygamberin konuşmuş olduğu herşeyde söz konusu olur ki, bu da, şeriatın tamamından güven ve itimadın kalkması neticesine götürür.

İmdi şayet, "Böyle bir ihtimal, şeriatın tamamı hususunda vardır. Ancak ne var ki, böyle bir şey vaki olmuş olsaydı, bu hadisede karışıklığı gidermek için yapıldığı gibi, Allah'ın hikmeti, bu durumun ortaya konulmasını gerektirirdi" denilirse, biz deriz ki: "Müteşabih ayetlerde olduğu gibi, ihtimalleri gidermek, Allah'a vacib değildir. Bu, Allah'a vacib olmayınca da, hepsi hakkında böyle bir ihtimal mümkün olur."

Üçüncü vecih: Bu sözü söyleyenin, insan şeytanlarından bazılarının olduğunu ileri sürülmesidir ki, bu insan şeytanları da kafirlerdir. Çünkü, **Hz. Peygamber** (s.a.s) bu sûreyi okurken, bu ayetlere gelip, onların ilâhlarının isimlerini saymaya başlayınca, -ki onlar, **Hz. Peygamber** (s.as)'in o putları diline dolayıp kınamasının, onun bir adeti olduğunu biliyorlardı-, orada bulunanlardan birii, تِلْكَ الْغَرَانِيقُ الْعُلَى dedi. Böylece durum, oradakilerin gürültü yapıp çokca bağırmalarından ve, **Hz. Peygamber** (s.a.s)'i yanıltmak, Q'nun kıraatini bastırmak istemelerinden ötürü, o topluluk tarafından yanlış anlaşıldı. Belki de bu, **Hz. Peygamber** (s.a.s) namazda iken vukû bulmuştur; çünkü o kafirler, **Hz. Peygamber** (s.a.s) namazda iken ona yaklaşıyorlar, kıraatini dinliyorlar ve onun namazını bozmaya çalışıyorlardı.

Şu da ileri sürülmüştür: **Hz. Peygamber** (s.a.s), Kureyş'e Kur'ân okuduğunda, ayetlerin fasılalarında dururdu. Binâenaleyh, oradakilerden bazıları, bu duraklamalar esnasında bu sözü katmış olabilir. Böylece oradakiler bunun, **Hz. Peygamber** (s.a.s) tarafından okunduğunu sanmışlardır... Daha sonra Cenâb-ı Hak bunu, herşeyden önce, onun vesvesesiyle meydana geldiği için, şeytana nisbet etmiştir. Bir de Allah (c.c) bu sözü söyleyenin bizzat kendisini şeytan addetmiştir. Bu da, şu iki sebepten dolayı zayıftır.

a) Eğer durum böyle olsaydı, o zaman peygamberin, şüpheyi ortadan kaldırmak, hakkı açıklamak, bu sözü söyleyeni susturmak ve bu kelimenin o söyleyen kişiden sudûr ettiğini ortaya koymak için, gerekli açıklamada bulunması gerekirdi.

b) Eğer böyle yapmış olsaydı, öncelikle de bunun nakledilmesi gerekirdi. Buna göre eğer "**Hz. Peygamber** (s.a.s), bu sûrenin tamamını, böyle bir bir ilâvede bulunmaksızın ümmetine ulaştırdığı, bu da tarif edip tanımladıktan sonra namazdaki yanılmasının bir karışıklığa sebebiyet vermesi gibi, herhangi bir karışıklığa sebebiyet vermediğinden, böyle yapmamıştır" denilirse, biz deriz ki: **Hz. Peygamber** (s.a.s) hayatta iken, onun zamanında Kur'ân, henüz tamamlanmamıştı. Çünkü **Hz. Peygamber** (s.a.s)'e ayetler nazil oluyor, gelenler de sûrelere ilâve ediliyordu. Binâenaleyh, böyle bir ilave olmaksızın o sûrenin okunması, karışıklığın giderilmesinin bir sebebi olamaz. Hem şayet böyle bir şey olmuş olsaydı, müfessirlerin rivayet ettiğine göre peygamber, Allah tarafından böyle bir itaba maruz kalmazdı.

Bu Sözün Hz. Peygamber (s.a.s)'a Mal Edilmesi

Dördüncü vecih: Bu sözü söyleyen, **Hz. Peygamber** (s.a.s)'dir. Binâenaleyh bu şu üç şekle muhtemeldir. Çünkü peygamber bu ifadeyi, ya yanılarak, yahut zorlanarak, yahut da iradî ve ihtiyarî bir biçimde söylemiştir. **Peygamber** (s.a.s)'in bu kelimeyi yanılarak söylemesine gelince, bu **Katâde** ve **Mukatil**'den rivayet edildiği gibidir. Çünkü Katâde ve Mukatil şöyle demişlerdir:

Hz. Peygamber (s.a.s) **Makam-ı İbrahim**'de namaz kılıyordu. Derken, onu hafif uyku bastı. Bu anda da onun dilinden bu iki kelime çıkıverdi... Sûreyi bitirince de, secde etti ve Mescid'de bulunan herkes de secdeye kapandı. Müşrikler, duydukları şeyden dolayı ferahladılar. Derken, Peygamber'e Cebrail (a.s) geldi ve o sûreyi okumasını istedi. تِلْكَ الْغَرَانِيقُ (Tilke'l-garanik) cümlesine varınca, Cebrail, "Ben sana bunu getirmedim" dedi. **Hz. Peygamber** (s.a.s), bu ayet (Hac, 52) nazil oluncaya kadar mahzun oldu. Bu da şu sebeplerden dolayı zayıftır:

a) Böyle bir yanılma mümkün olsaydı bu, diğer yerlerde de caiz olurdu. Bu durumda da, şeriat'a güven diye bir şey kalmazdı.

b) Yanılan kimseden, sûrenin veznine, üslubuna ve manasına uygun olan böylesi lafızların sâdır olması mümkün değildir. Çünkü biz, zorunlu olarak biliyoruz ki, bir kimse yüksek sesle bir kaside okusa, o kimseden o kasidenin veznine, manasına, ve üslubuna uygun bir beyit o sadır olacak bir biçimde yanılması mümkün değildir.

c) Farzedelim ki **Peygamber** (s.a.s) bunu, yanılarak söylemiştir. Daha nasıl olur da, bunu Cebrail'e okurken, bu onun dikkatini çekmez. Bunun olamayacağı açıktır.

Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bunu zorla söylemiş olması ihtimaline gelince, -ki bazı kimseler "şeytan **Hz. Peygamber** (s.a.s)'i böyle konuşmaya mecbur etmiştir" demişlerdir-, bu da şu sebeplerden dolayı olamaz:

a) Şeytan, şayet Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında böyle bir şeye kadir olsaydı, onun biz insanların üzerindeki iktidarı daha fazla olurdu. Böylece şeytanın insanları zorla dinden çıkarması gerekirdi. Ve yine bizden birisinin konuştuğu şeyin ekserisi, şeytanın mecbûr etmesiyle olmuş olurdu.

b) Şeytan, şayet böyle bir icbâr etmeye kadir olsaydı, böyle bir ihtimalin varlığından dolayı vahye karşı itimat kalmazdı.

c) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın şeytanın söylediğini naklettiği şu ayetin delâletiyle de batıldır: *"Zaten benim, sizin üzerinizde hiçbir hükmüm, nüfuzum da yoktur. Yalnız ben, sizi çağırdım, siz de bana hemen icabet ettiniz. O halde kusuru bana yüklemeyin. Kendinizi kınayın"* (İbrahim, 22) çünkü Cenâb-ı Hak, *"Hakikat şudur ki, iman edenler ve Rablerine güvenip dayananlar üzerinde onun hiçbir hakimiyeti yoktur. Onun zoru ancak, onu yâr edinmekte olanlara"* (Nahl, 99-100) ve *"(şeytanın ağzından) "onların hepsini, toptan, muhakkak ki azdıracağım. Ancak onlardan ihlâsa erdirilmiş kulların müstesnâ"* (Hicr, 39-40) buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s)'in ihlaslıların seyyidi, önderi olduğunda ise şüphe yoktur.

Hz. Peygamber (s.a.s)'in bunu kendi iradesile söylemiş olması ihtimaline gelince bu noktada şu iki izah yapılabilir:

a) Biz, "Böyle bir iddia batıldır" deriz.

b) "Bu söz batıl değildir" der, (kabul ederiz).

Birincisine göre, alimler bu hususta şu iki açıklamayı zikretmişlerdir:

Birinci açıklama: Atâ'nın rivayetine göre İbn Abbas (r.a), şöyle der: "Kendisine "el-Ebyad" denilen bir şeytan, Cebrailin kılığında gelmiş, bu kelimeyi Hz. Peygamber (s.a.s)'e atmış, o da bunun üzerine bunu okumuştur. Müşrikler bunu duyunca, bu onların hoşuna gitmiş. Bunun üzerine Cebrail gelerek, Hz. Peygamber (s.a.s)'den "arza" yapmasını istemiştir. Hz. Peygamber (s.a.s) bu sûreyi okuduğunda, bu cümleye gelince, Cebrâil, "daha bunu, ben getirmedim" demiş, bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Onu bana, senin kılığında olan birisi getirdi ve benim dilime kattı" demiştir.

İkinci açıklama: Bazı cahiller "Hz. Peygamber (s.a.s) müşriklerin iman etmelerini çokca istediği için, bu kelimeyi kendiliğinden sokmuş, daha sonra da bundan vaz geçmiştir" demiştir. Bu iki görüşe hiçbir müslüman kesinlikle rağbet etmez. Çünkü birincisi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in masûm olan melek ile, necis, pis olan şeytanı birbirinden ayıramaması, ikincisi de onun vahiy hususunda hiyânette bulunduğu neticesine götürür ki, bunların herbiri de dinden çıkmaktır.

"Bu söz batıl değildir" şeklinde olan ikinci izaha göre, burada da şu açıklamalar yapılabilir:

1) "**el-Garanik**" ile melekler kastedilmiştir. Çünkü bu (sûre), melekleri vasfetmek için indirilmiş olan bir sûredir. Binâenaleyh müşrikler, **Hz. Peygamber** (s.a.s)'in, bu sözüyle onların ilahlarını (putlarını) kastettiği vehmine kapılınca, Allah bunun tilâvetini neshetti.

2) Bununla, istifhâm-ı inkarî kastedilmiş olup, buna göre **Hz. Peygamber** (s.a.s) sanki, "onların şefaatları hiç umulur mu?" demek istemiştir.

3) Şöyle de denilebilir: Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, لَا تَضِلُّوا "sapmayasınız" anlamında olmak üzere يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اَنْ تَضِلُّوا (Nisa, 176) ayetinde olduğu gibi, **Hz. Peygamber** (s.a.s) cümleyi olumlu kurmuş, ama olumsuz manayı kastetmiştir. Bu, tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın "ona herhangi bir şeyi şirk koşmanız" anlamında, اَنْ لَا تُشْرِكُوا (En'âm, 151 ayetinde olduğu gibi, olumsuz zikredilip müsbet mananın murad edilmesi gibidir.

Bu son iki açıklamaya şu şekilde itiraz edilebilir: Bu tevile binâen, şayet böyle bir şey caiz olacak olursa, yine aynı tevile binâen onların Kur'ân'ın tamamında namazda veya (aksini kastederek) kelime-i küfrü söylemeleri niçin caiz olmasın? Ancak ne var ki, dinde asıl olan, bunların hiçbirinin caiz olmamasıdır. Çünkü Allah Teâlâ peygamberlere delil getirmiş ve onları, risalet görevi için seçmiştir. Binâenaleyh onlar için, bu hususta ta'n olunacak ya da nefret edilecek bir şey caiz olamaz. Nefret ettirme hususunda bu gibi şeyler, kötü huylu olma, hikaye yazma ve şiir söyleme gibi, Cenâb-ı Hakkk'ın yapılmamasına teşvik ettiği şeylerden daha büyüktür.

Böylece *"Bunlar yüce kuğulardır"* sözü ile ilgili olarak yapılan bu izahlarla, bunun yalan ve uydurma olduğu kesin kes ortaya çıkmış oldu. Yaptığımız bütün bu izahlar, ayetteki *"temenni"*yi, okuma manasına aldığımızda söz konusu olur. Fakat bunu "düşünme ve kalbin arzusu" manasına tefsir ettiğimizde, mana "**Hz. Peygamber** (s.a.s), her ne zaman arzu ettiği şeylerden birisini temenni etmeye kalkışsa, şeytan ona bâtıl vesveseler verir ve onu uygun olmayan şeylere davet eder. Derken Allah Teâlâ, şeytanın bu vesvesesini bertaraf edip, peygamberini onun vesvesesine iltifat etmemeye muvaffak kılar" şeklinde olur.

Vesvesenin Mekanizması

Alimler bu vesvesenin ne şekilde olduğu hususunda, şöyle değişik izahlar yapmışlardır:

a) **Hz. Peygamber** (s.a.s) müşriklerin putlarını övmek ve böylece onlara yaklaşmak arzusunda idi. Çünkü o, onlarla ülfet edip, dostluk kurarak (onlara dini anlatmayı) arzu ediyordu ve bu arzuyu hep içinde taşıyordu. Derken uyukladığı bir sırada, işte bu ilaveyi farkında olmaksızın kendisi yapmıştır. Bu izaha inanmak da, insanı dinden çıkaran bir husustur. Bunun izahı daha önce geçmişti.

b) **Mücâhid** şöyle demiştir: "**Hz. Muhammed** (s.a.s), vahyin kendisine gecikmeksizin, hızlı bir şekilde inmesi arzusunda idi. Cenâb-ı Hak işte bu arzusunu,

vahyin hâdise ve belâ gibi şeylerdeki maslahatlara göre indiğini belirterek silmiştir.

c) **Hz. Peygamber** (s.a.s)'in vahiy geldiğinde, eğer gelen vahiy mücmel (kapalı) ise, onun te'vili (açıklaması) hususunda düşünmüş olması, işte o sırada şeytanın, peygamberin arzu etmediği şeyleri onun sözlerine katmış olması muhtemeldir. İşte bu sebeble Cenâb-ı Allah, şeytanın kattığı şeylerin batıl olduğunu gösterip bunu sildiğini, Kendisinin irade ettiği manaları deliller ve mucizelerle sapasağlam kıldığını beyan buyurmuştur.

d) Ayetin manası şöyledir: "**Hz. Peygamber** (s.a.s), Allah'a yaklaştıracak bir iş yapma arzu ve isteğinde olduğunda, şeytan arzuladığı şeye ters olan hususları onun aklına atardı. **Hz. Peygamber** (s.a.s) işte bu hususlarda, Allah'a rucû eder, Allah'a sığınırdı. Bu tıpkı, *"Takvaya erenlere, şeytandan herhangi bir âfza (fit) ilişti zaman, iyice düşünürler. Bir de bakarsın ki onlar (hakikatı) görüp bilmişlerdir"* (A'raf, 201) ve *"Eğer şeytandan bir fit gelip seni dürterse, hemen Allah'a sığın"* (A'raf, 200) ayetleri gibidir.

Bazı kimseler, "**ümniyye**" lafzının, kalbin arzu ve temennisi manasına hamledilmeyeceğini ileri sürerek şöyle demişlerdir: "Eğer bu böyle olsaydı, **Hz. Peygamber** (s.a.s)'in aklına gelen bir şey, kâfirler için bir fitne olamazdı. Bu da Hak Teâlâ'nın *"(Bu), şeytanın atacağı (fitneyi) kalblerinde bir maraz (hastalık) bulunanlara ve yürekleri katılaşmış olanlara bir imtihan (vesilesi) yapmak içindir"* ayetinin manasının bâtıl olmasını gerektirir."

Buna şu şekilde cevap verilir. Şu uzak bir ihtimal değildir: Bu temenni kuvvetli olup, zihin de bununla meşgul olunca, zahirî fiillerinde bir yanılma olabilir ve yanılma, kâfirler için bir fitneye (deneme vasıtası olmaya) dönüşebilir. Bu konudaki son sözümüz budur.

ÜÇÜNCÜ MESELE Bu incelemenin neticesi şuraya varır: Bu Ayetten maksad şudur: Allah, gönderdiği resulleri bilerek hata işlemekten korusa da, onların yanılmadan veya şeytanın vesvesesine maruz kalmadan koruyacağına dair bir garanti vermemektedir. Resullerinin bu hususlaki durumu, diğer insanların durumu gibidir. Binâenaleyh bu hususta o peygamberlere ilimlerine dayanarak (bilerek) yaptıkları şeylerde uyulması gerektiği beyan edilmektedir. İşte ayetteki ihkâm (muhkem ve sabit kılma) budur.

Ebu Müslim şöyle der: "Ayetin manası, "Allah, ancak dilediği zaman bir peygamber gönderir" şeklindedir. Buna göre sanki şöyle denilmek istenmiştir: "Biz, insanlara melekleri değil, ancak kendilerinin cinsinden peygamberler gönderdik. Biz, vahyi okurken (tebliğ ederken) şeytanın vesvesesinden ve peygamberin zihnine, vahye ters şeyleri atıp katmasından ve onu, vahyi ezberlemekten alıkoymasına imkan olmayan, peygamberler gönderdik." Böylece bu Allah'ın, peygamberine vahyi, vahyi ezberleyip muhafazaya devam ettirdiğini, ona doğru olan vahyi öğrettiğine ve şeytanın bâtıl şeylerini bildirdiğine delildir." **Ebu Müslim** sözüne devamla şöyle der:

"Hak Teâlâ'nın daha önce geçen *"De ki: "Ey insanlar ben sizin için apaçık bir nezirim"* (Hacc, 49) ayeti de, bu manayı güçlendirir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki peygamberine, kâfirlere hitaben "Ben sizin için bir nezir (uyarıcı ve korkutucuyum). Ne var ki melek değil, bir insanım. Allah bir meleği benim gibi peygamber olarak göndermez. Aksine şeytanların vesvese verebileceği erkekleri (peygamber olarak) gönderdi" demesini emretmiştir.

İmdi eğer: "Bu mana, meleklerin yanılma ihtimali bulunmadığı zaman doğru olur" denilirse, biz deriz ki: Melekler, derece bakımından peygamberlerden daha üstün oluriarsa onların şeytanın, vesvesesi ile peygamberlere tesir etmesinden, meleklere de tesir edebilecekleri neticesi çıkmaz. Bil ki Hak Teâlâ, bu vesvesenin ne olduğunu açıklayınca bunun peşinden şu iki bahsi getirmiştir.

Vesveseden Kurtulma Çaresi

Birinci bahis: Vesvesenin nasıl giderildiği konusu... Bu ayetteki, *"Allah şeytanın kattığı şeyleri ibtal eder"* cümlesiyle anlatılmakta olup, bununla o vesveselerin hem kendilerinin hem de tesirlerinin bertaraf edildiği kastedilmiştir. Bu ayette bahsedilen "nesh" (ibtal), hükümler ile ilgili olan şer'i manadaki nesh değil, lûğavi manadaki "nesh"tir.

Ayetteki ثُمَّ يُحْكِمُ اللَّهُ آيَاتِهِ *"Yine Allah âyetlerini sabit kılar (muhkemleştirir)"* cümlesine gelince, eğer ayetteki "temenni" okuma (Yani okumayı temenni) manasına alınırsa buradaki "ayât" ile, Kur'an'ın ayetleri kastedilmiş olur. Aksi halde bu, yanılma câiz olmayan delillerin hükümleri manasına hamledilir.

İkinci Bahis Allah Teâla, o vesvesenin tesirini beyan edip önce onun kâfirler üzerindeki etkisini, ikinci olarak da mü'minler üzerindeki etkisini açıklamıştır. Kâfirler üzerindeki etkisi لِيَجْعَلَ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ فِتْنَةً *"Şeytanın atacağı (fitneyi) bir imtihan vesilesi yapmak"* ifadesi ile anlatılmaktadır. Bu ifadeyle bu işin son derece uzak bir ihtimal olduğu kastedilmiştir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in, yanılabileceği ortaya çıktığında kafirlere düşen, yanılgıyı kasıttan ayırd etmek ve kastı olanın doğru, yanılgı olanın ise bazan yanlış olacağını anlayabilmeleri için, bunu inceden inceye araştırmak olmalıydı.

Kalb Hastalığı

Hak Teâlâ'nın ...لِلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ *"Kalblerinde bir maraz bulunanlara, yürekleri katılaşmış olanlara"* ifadesi ile ilgili şu iki soru sorulabilir.

Birinci soru: Cenâb-ı Hak niçin *"kalblerinde bir maraz olanlara bir imtihan vesilesi yapmak için"* buyurarak, bunun bu kimselere mahsus olduğunu bildirmiştir?"

Cevab: Çünkü bunlar, küfürlerinden dolayı, bunu durup düşünme ihtiyacı duyarlar. Mü'minler ise, bunu daha önce bilip, inandıkları için, bunu düşünmeye ihtiyaç hissetmezler.

İkinci soru: Kalbin hastalığı ne demektir?

Cevab: Bu, şek ve şüphedir ve bu hastalığa uğramış olanlar, Cenâb-ı Hakk'ın *"Onların kalblerinde bir hastalık vardır"* (Bakara, 10) ayetinde bahsettiği gibi, münafıklardır. "Kalbleri katılaşmış olanlar" ifadesi ile de, içleri ve dışları ile cahilliklerini sürdüren müşrikler kastedilmiştir.

Hak Teâlâ وَإِنَّ الظَّالِمِينَ لَفِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ *"Şüphe yok ki o zâlimler, derin bir ayrılık içindedirler"* ifadesi ile, o münafık ve müşrikleri kastetmiştir. Onların zâlim, ayrılık içinde bulunma, mücadeleci, düşman ve haktan uzak olmak hususlarında birbirlerine denk olduklarını göstermek için, "Onlar" zamiri yerine açıkca "O zalimler" denilmiştir.

Mü'minler üzerinde bu vesvesenin tesiri ise ayette وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ ayette *"Bir de bu, kendilerine ilim verilenlerin, onun muhakkak Rabbinden olan bir gerçek olduğunu bilsinler"* ifadesi ile anlatılmıştır. Buradaki "onun" zamirinin neyi gösterdiği hususunda şu üç izah yapılmıştır:

a) Bu, "şeytanın attığı şeylerin neshinin (ibtalinin)" manasınadır. Bu görüş **Kelbî**'nindir.

b) إِنَّهُ الْحَقُّ ifadesi, "O, Kur'ân'ın hak olduğunu (bilsinler) manasınadır. Bu **Mukatil**'in görüşüdür.

c) Bu, "Şeytanın bu vesveseyi atmasının, doğru yani mümkün olduğunu bilsinler" manasınadır. Fakat bize göre bu, şu manayadır. Allah Teâlâ, hem mülkünde, hem de milkinde hangi tasarrufta bulunursa, o haktır." Mu'tezile'ye göre ise: Allah, hakimdir. Binâenaleyh O'nun bütün fiilleri doğrudur. Dolayısıyla mü'minler buna inanırlar. Kalbleri de takdir edilenin mutlaka gerçekleşeceğini ve herkese, ne için yaratıldı ise, onun kolaylaştırıldığını bildikleri için kalbleri mutmain olur, itaat eder. Bir de Cenâb-ı Hak, imân edenleri, dinleri konusundaki müteşâbih hususları anlamaya çalışmaya, muhkem kâidelerin gerektirdiği mücmellerden müşkil olanları, sahih te'viller (yorumlar) ile araştırmaya sevketmiştir. Böylece onlara, (bu hususta) ne bir şaşkınlık ne de bir şüphe arız olur." Ayetteki لَهَادِي tenvin ile لَهَادٍ şeklinde de okunmuştur.

Allah Teâlâ, önce kâfirlerin, ikinci olarak da mü'minlerin halini anlatınca tekrar kâfirlerin halini açıklamaya dönerek وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي مِرْيَةٍ مِنْهُ *"İnkâr edenler ise, onun hakkında yani Kur'ân veya o peygamber hakkında devamlı bir şekk içinde kalırlar"* buyurur. Bu da, kıyamete kadar geçecek asırların, böylesi insanlardan hiçbir zaman hali olmayacağına delâlet eder.

Hak Teâlâ'nın حَتَّى تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً *"Kendilerine o saat (kıyamet) ansızın gelinceye kadar"* ifadesindeki, "**beğteten**", "ansızın, hiç beklenmedik bir zamanda"

demektir. Cenâb-ı Hak, kıyametin kopuşunun, onların küfürlerinin varıp dayanacağı son nokta olduğunu, kıyamet koptuğunda ise ister istemez iman edeceklerini beyân buyurmuştur.

Yevmin Akim (Kısır Gün)

Ayetteki أَوْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابُ يَوْمٍ عَقِيمٍ *"yahut kısır bir günün azabı çatıncaya kadar"* cümlesindeki "kısır gün" ile ne kastedildiği hususunda alimler değişik izahlar yapmışlardır. Bu hususta ki görüş vardır:

a) Bu, **Bedir Günü**'dür. Cenâb-ı Hak harb gününü, şu dört sebebten ötürü "akim" (kısır) diye nitelemiştir:

1) Anaların çocukları o gün öldürülür ve böylece onlar, sanki baştan beri kısırmış gibi, hiç doğurmamış gibi olmuş olur.

2) Savaşanlara, "harbin oğulları" denilir. Binâenaleyh onlar öldürüldükçe, harb günü de mecazen kısırlıkla nitelenir.

3) Bu kelime, kendisinde hayır olmayan demektir. Nitekim, yağmura sebeb olmayan, ağaçları aşılamayan rüzgara da "akim rüzgar" denilir.

4) Bu, büyük ve müdhiş olma hususunda dengi ve benzeri olmayan demektir. **Bedir Günü** böyledir, çünkü o gün, **melekler de savaşmıştır.**

b) Bu, kıyamet günüdür. Kıyamet gününün **"akim"** diye tavsif edilmesinin sebebleri şunlar olabilir:

1) Kâfirler o günde hiçbir hayır görmezler.

2) Orada, gece denen birşey yoktur. Dolayısıyla bu gün, tıpkı kadının çocuk doğurmaktan uzak olmaya devam etmesi gibi, (geceyi doğurmaktan uzak olmaya) devam eder.

3) O gün, her hamile kadın çocuğunu düşürür. Dolayısıyla onda hiç hamilelik söz konusu olmaz. Bu ikinci görüş daha evlâdır. Çünkü Allah Teâlâ'nın, **Bedir Günü**'nü murad ederek, *"Yahut kısır bir günün azabı çatıncaya kadar, inkâr edenler onun hakkında, devamlı bir şek içinde kalırlar"* demiş olmasını geçerli saymak doğru değildir. Çünkü o kâfirlerin Bedir'den sonra da şekk ve süphe içinde kaldıkları malumdur.

İmdi eğer: Allah kıyametten bahsedip, siz de ayetteki "yevmin akim"i yine kıyamet manasına alırsanız, o zaman lüzümsuz bir tekrar söz konusu olur" denilirse, biz deriz ki: "Bu bir tekrar değildir. Çünkü "saat", kıyametin işaretleridir, yevm-i akim ise, kıyametin bizzat kendisidir. Durum bu soruyu soranın dediği gibi olsa bile, bu bir tekrar olmaz. Çünkü birincisinde kıyamet, ikincisinde de o günün azabı kastedilmiştir. "Saat" ile, herkesin ölüm zamanının, "yevm-i akimin azabı" ile de, kıyamet gününün (dehşetinin) kastedilmiş olması da muhtemeldir.

Hakimiyetin Allah'a Ait Olduğu Gün

Ayetteki اَلْمُلْكُ يَوْمَئِذٍ لِلّٰهِ *"O gün mülk Allah'ındır"* cümlesi "yevm-i akim"in, kıyamet günü olduğunun en kuvvetli delillerindendir. Hak Teâlâ bu ifadesi ile, o günde kendisinden başka hiçbir mâlikin bulunmadığını anlatmıştır. Bu, Allah'ın, işleri başkasına havâle ettiği (geçici mülkiyet verdiği) dünya günlerinin aksinedir. Allah Teâlâ, o gün onlar arasındaki yegane hakimin kendisi olduğunu, kendisi dışında hiçbir hakim bulunmayacağını beyân etmiştir ki bu insanları günah işlemekten caydırıcı bir ifadedir. Daha sonra Cenâb-ı Hak onlar arasında nasıl hükmettiğini, mü'minlerin na'im cennetlerine kâfirlerin ise rezil-rüsvay edici azaba gireceklerini haber vermiştir. Cennet ve cehennemin nasıl olduğu, hususlarının izahı daha önce yapılmıştı.

"Eğer يَوْمَئِذٍ (o gün) ifadesindeki tenvin, hangi cümleye bedel gelmiştir? denilirse biz deriz ki: Bu ya اَلْمُلْكُ يَوْمَ يُؤْمِنُونَ takdirindedir, yahut da, *"İnkar edenler ise, onun hakkında devamlı bir şekk içinde kalırlar"* ayetinden ötürü يَوْمَ تَزُولُ مِرْيَتُهُمْ takdirindedir.

★ ★
★

Hicretin Bereketi

وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ ثُمَّ قُتِلُوا أَوْ مَاتُوا لَيَرْزُقَنَّهُمُ اللّٰهُ رِزْقًا حَسَنًا
وَإِنَّ اللّٰهَ لَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ ﴿٥٨﴾ لَيُدْخِلَنَّهُمْ مُدْخَلًا يَرْضَوْنَهُ وَإِنَّ اللّٰهَ لَعَلِيمٌ حَلِيمٌ
﴿٥٩﴾ ذٰلِكَ وَمَنْ عَاقَبَ بِمِثْلِ مَا عُوقِبَ بِهِ ثُمَّ بُغِيَ عَلَيْهِ لَيَنْصُرَنَّهُ اللّٰهُ إِنَّ اللّٰهَ لَعَفُوٌّ غَفُورٌ
﴿٦٠﴾ ذٰلِكَ بِأَنَّ اللّٰهَ يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَأَنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ
بَصِيرٌ ﴿٦١﴾ ذٰلِكَ بِأَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ هُوَ الْبَاطِلُ وَأَنَّ اللّٰهَ
هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ ﴿٦٢﴾

"Allah yolunda hicret edip de sonra öldürülmüş veya ölmüş olanları, Allah muhakkak güzel bir rızık ile rızıklandıracaktır. Çünkü rızık verenlerin en hayırlısı muhakkak ki Allah'dır. O, her halde bunları hoşnud olacakları bir yere sokacaktır. Muhakkak ki Allah alîm ve halîmdir. Bu böyledir. Kim kendisine yapılan ukûbete, misliyle karşılık verirse ve sonra yine zulüm ve tecâvüze maruz kalırsa, Allah muhakkak ona yardım eder. Hiç şüphesiz Allah afüvv ve gafûrdur. Bu böyledir. Çünkü Allah geceyi gündüzün içine sokar,

gündüzü de gecenin içine sokar. Gerçekten Allah semî ve basîrdir. Bu böyledir. Çünkü Allah, hakkın tâ kendisidir. Onların, O'nun dışında taptıkları şeyler ise gerçekten bâtılın tâ kendisidir. Şüphesiz ki Allah yücedir, çok büyüktür"

(Hacc, 58-62).

Bil ki Allah Teâlâ, kıyamet günü mülkün kendisinin olduğunu, mahlûkat arasında hükmedeceğini ve mü'minleri Cennete koyacağını belirtince, bunun peşinde **muhâcirler**'e yönelik o yüce va'dini zikretmiştir. **Muhâcirler**'in şanını yüceltmek için de وَالَّذِينَ هَاجَرُوا *"Hicret edenler"* buyurmuştur.

Alimler, bu ifadeyle kimlerin kastedildiği hususunda ihtilaf etmişler ve bazıları: "Bunlar, **Hz. Peygamber** (s.a.s)'e yardım etmek ve Allah'a yaklaşmak için **Medine**'ye hicret edenlerdir" derlerken, diğer bazıları: "Hayır, bunlar din-i islama yardım etmek için cihad eden, **Hz. Peygamber** (s.a.s)'le birlikte savaşanlar, yahut seriyelerde yer alanlardır. Bundan dolayı Hak Teâlâ bunun peşisıra "kıtal"dan bahsetmiştir" derler. Diğer bazıları da, bunu her iki manaya birden hamletmişlerdir. Alimler bir başka açıdan da ihtilaf edip, bazıları: "Bunlar belli bir topluluktur" demişlerdir. **Mücâhid**, "bu ayetin, hicret etmek için **Mekke**'den **Medine**'ye doğru yola çıkan, ama müşrikler tarafından izlenip, böylece onlarla savaşan bir kısım müslüman hakkında nazil olduğunu" rivayet etmiştir. Ama ayetin zahiri, umûmilik ifade etmektedir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak onlara verdiği rızkı ve meskeni anlatmıştır. Rızıklarını لَيَرْزُقَنَّهُمُ اللَّهُ رِزْقًا حَسَنًا وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ *"Onları, Allah muhakkak güzel bir rızık ile rızıklandıracaktır. Çünkü rızık verenlerin en hayırlısı muhakkak ki Allah'dır"* buyurarak anlatmıştır. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE
"Güzel Rızık"

"Güzel rızkın", nâim cennetleri olduğunda şüphe yoktur. **Esamm**, bunun tıpkı **Hz. Şuayb** (a.s)'ın, *"o, bana Kendisinden güzel bir rızık ihsan etti"* (Hûd, 88) şeklindeki sözünde olduğu gibi, ilim ve anlayış olduğunu söylemiştir. Binâenaleyh bu, dünyevi bir rızıktır. Ahiretteki rızık ise cennetir. **Kelbî**, güzel rızık ile, helâl rızkın kastedildiğini, bunun ise ganimet olduğunu söylemiştir. Bu son iki izah zayıftır. Çünkü Allah Teâlâ, bu güzel rızkı, savaşmalarından ve ölümden sonra, Allah yolundaki hicretlerine bir mükafaat olarak zikretmiştir. Savaşıp öldükten sonraki mükafaat ise, na'im cennetleridir.

İKİNCİ MESELE

Kur'ân'daki her va'de erişmek için, büyük günahlardan kaçınma şartı gerekir. Çünkü bir muhâcir, eğer büyük bir günah işleyecek olsaydı, biz ehl-i sünnete göre, onun hakkındaki hüküm Allah'ın meşietine bağlı olur, Mu'tezile'ye göre ise, kesinkes cennetliklerden hariç kalır.

Buna göre şayet, "Durum sizin dediğiniz gibi ise hicret eden kimsenin bu va'd hususunda, diğer mü'minlere üstünlüğü nedir?" denilirse, biz deriz ki: Onların

üstünlüğü ortadadır. Zira onlara mükafaatın en büyüğü verilecektir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"İçinizde, fetihten evvel (Allah yolunda) harcayan ve muharebe eden kimseler diğerleriyle bir olmaz. Onlar derece itibarıyla (fetihten) sonra harcayan ve muharebe edenlerden daha büyüktür"* (Hadid, 10) buyurmuştur. Binâenaleyh kâfirlerin kuvvetli ve hücumlarının çok şiddetli olmasına rağmen, **Hz. Peygamber** (s.a.s)'i güçlendirmek ve dinine yardım maksadıyla, onunla birlikte hicret edip, evlerini barklarını, çoluk-çocuklarını terkeden kimselerin bu hareketlerinin, dinin kuvvetlenmesinin bir sebebi gibi olduğu malumdur. Bu izaha göre, muhâcirleri bağırlarına basıp, onlara yardım ettikleri için, muhâcirlerin peşisıra, kendilerinin de zikredilip, övülmeleri için, ensarın derecesinin büyük olduğu ortaya çıkar.

ÜÇÜNCÜ MESELE
"Hayra'r-razikîn" Ne Demektir?

Alimler, her türlü rızkın Allah katından olduğunu bilinmesinden ötürü, ayetteki *"Rızık verenlerin en hayırlısı muhakkak ki Allah'dır"* ifadesinin ne demek olduğu hususunda, şu değişik izahları yapmışlardır:

1) Bu, farklılık hiç kimsenin gücünün yetemeyeceği şeyleri ancak Cenâb-ı Allah'ın verebilmesinden ötürüdür.

2) Bununla, Hak Teâlâ'nın, rızık vermede esas ve temel olduğu; başkalarının ise ancak Allah'ın kendilerine verdiği rızıktan, başkalarına vererek rızıklandırabilecekleri manası kastedilmiştir.

3) Başkaları, rızkın bizzat yaratıcısı ve meydana getiricisi manasında değil, bir elden başka ele nakleden manasında rızık vericidir.

4) Başkaları rızık verdiğinde, verdiği sayesinde faydalanmak için bunu verir. Bu, ya bir görevi yerine getirmek için, yahut bununla bir medh-ü senâya müstehak olmak için, yahut da karakterinde bulunan merhamet duygusunu yatıştırmak için olur. Binâenaleyh bir insan, birisine rızık verdiğinde (iyilik yaptığında), onun karşılığını umar. Ama Hak Teâlâ'ya gelince, kemâl (tamlık ve mükemmellik), O'nun zâtî sıfatıdır. Dolayısıyla O, hiçbir şey ile yeni bir kemal elde etmez. Bu sebeble O'ndan kaynaklanan rızık, sırf bir ihsan (iyilik) olur.

5) Başkaları bu rızkı, böyle bir işi yapma arzusu kalbinde doğunca verir. Bir istek ise kalbine Allah'dan doğar. Binâenaleyh gerçekte o rızkı verici o değil, Allah olmuş olur.

6) Kendisine rızık verilmiş olan kimse rızık verenin minneti altındadır. Allah'ın minneti, tahammül bakımından başkalarının minnetinden çok kolaydır. Binâenaleyh O, rızık verenlerin en hayırlısı olmuş olur.

7) Başkası rızık verdiğinde, eğer Allah Teâlâ rızık verilene çeşitli duyguları ve o rızıktan istifâde edebileceği sıhhati, gözü ve selâmeti vermemiş olsaydı, onun bundan istifadesi mümkün olmazdı. Dolayısıyla gerekli faydanın tahakkuk edebilmesi için, Allah'ın verdiği rızık başkalarınkinden önce olmuş olur ve başkalarının rızkı,

Allah'ın verdiklerine bağlı olmuş olur. Fakat Allah Teâlâ'nın rızkı, hiçkimsenin rızkına muhtaç ve bağlı değildir. Böylece Cenâb-ı Hakk'ın, rızık verenlerin en hayırlısı (Hayru'r-râzıkîn) olduğu ortaya çıkar.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Mu'tezile'nin iddiasına Cevap

Mu'tezile şöyle der: "Bu ayet, şu üç şeye delâlet eder.
a) Allah Teâlâ'nın kâdir olduğuna...
b) Allah'dan başkasının da rızıklandırabileceğine ve mülk verebileceğine, çünkü eğer başkası da kudretli bir fâil olmasaydı, ayetteki bu ifade doğru olmaz.

c) Rızık olan şeyin, ancak helâller olduğuna. Çünkü ayetteki, *"Rızık verenlerin en hayırlısı"* ifadesi, o rızık verenlerin övüldüğünü göstermektedir?"

Bunlara şöyle cevap verilir: "Kulun, kudret sahibi olduğunda münakaşa yoktur. Çünkü biz ehl-i sünnete göre, kudret artı sebeb, fiilin meydana gelmesinde müessirdir. Ve bu da istilzam (gerektirme) manasındadır. Üçüncü husus ise, lafzî bir münakaşa olup, bununla ilgili açıklamamız daha önce geçmişti.

BEŞİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak ثُمَّ قُتِلُوٓا أَوْ مَاتُوا *"Sonra öldürülür veya ölürse (...)"* buyurup bu iki sınıfın va'd bakımından eşit olduklarını bildirince, bazı kimseler, muhâcirlerden cihadda ölenle, yatağında ölenin durumunun eşit olduğunu iddia etmişlerdir. Eğer onlar ayetin zâhirinden bunu çıkarmışlarsa, ayetin zahirinde buna delâlet eden birşey yoktur. Çünkü bunların va'd bakımından aynı olduklarını söylemek, ne bir üstünlüğe, ne de bir eşitliğe delâlet etmez. Bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın mü'minleri birlikte zikredişinin, böyle birşeye delâlet etmemesi gibidir. Yok eğer bu iddiada olanlar, bunu başka bir delilden çıkarmışlarsa, o başka. Çünkü **Enes** (r.a) **Hz. Peygamber** (s.a.s)'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: اَلْمَقْتُولُ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَالْمُتَوَفّٰى فِي سَبِيلِ اللّٰهِ بِغَيْرِ قَتْلٍ هُمَا فِي الْخَيْرِ وَالْأَجْرِ شَرِيكَانِ *"Allah yolunda öldürülen ve öldürülmeksizin, Allah yolunda ölen kimseler, hayır ve mükafaat bakımından ortaklardır"* ortaklık, eşitliği ihsâs ettirir. Aksi halde bunların özellikle zikredilmelerinin bir faydası kalmaz.

Şu da rivayet edilmiştir: Bir gurup sahabe: "Ey Allah'ın Resûlü şunlar şehid olup gittiler. Allah'ın onlara ne hayırlar verdiğini biliyoruz. Biz de tıpkı onlar gibi seninle birlikte cihâd ediyoruz. Binâenleyh seninle birlikte ölürsek, bize ne var?" dediler. İşte bunun üzerine Allah bu iki ayeti indirdi. Dolayısıyla bunlar, bir eşitliğin olduğuna delalet eder. Çünkü onlar ücretlerinin miktarlarının ne olduğunu sormuş olduklarına göre, ayetten eşitlik manası anlaşılmayacak olsa, ayetin verdiği cevab, tam bir cevab olmamış olur.

Allah onların meskenlerini'de لَيُدْخِلَنَّهُمْ مُدْخَلًا يَرْضَوْنَهُ وَإِنَّ اللّٰهَ لَعَلِيمٌ حَلِيمٌ *"O, her halde bunları hoşnud olacakları bir yere sokacaktır. Muhakkak ki Allah alîm ve halîmdir."* Buyurarak anlatmıştır. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

"**Müdhal**" kelimesi, "if'al" babından mimin zammesiyle böyle okunmuştur. Binâenaleyh bunu, mimin fethası ile "**Medhal**" şeklinde okuyanlara göre de, yer manası kastedilmiştir.

İKİNCİ MESELE
Allah Yolunda Olanların Mükâfatı

Onların hoşnud olacakları yerin eğriliği, büğrülüğü, pürüzü, çatlaklığı bulunmayan ve yetmişbin kanat kapısı olan, bembeyaz inciden, çadır (şeklinde bir ev) olduğu söylenmiştir. **Ebul-Kasım el-Kuşeyrî** şöyle der: "Bu, Allah Teâla'nın o kimseleri cennete, hiç bir sıkıntıya uğratmadan sokmasıdır." **İbn Abbas** (r.a) da şöyle der: "Allah Teâla, onlar cennette, gözlerin daha önce görmediği, kulakların daha önce hiç duymadığı ve hiç kimsenin aklına hayaline gelmeyen şeyleri gördükleri için hoşnud olacaklar ifadesini kullanmıştır. Binâenaleyh onlar ondan hoşnud olmuşlar ve oradan ayrılmak istememişlerdir. Şu ayetler de bunun benzeridir. *"hoşunuza gitmekte olan meskenler"* (Tevbe, 24), *"Razı olunan bir hayat"* (Kâria, 7) *"Razı olmuş ve râzı olunmuş olarak, Rabbine dön (Ey nefis)"* (Fecr, 27), ve *"Adn cennetlerindeki hoş ve güzel evler ile Allah'dan olan rızâ, daha büyük (ve kıymetlidir)."* (Enfal, 72).

ÜÇÜNCÜ MESELE

Eğer, *"Muhakkak ki Allah alim ve halimdir"* ifadesi ne demektir ve öncesi ile münasebeti nedir? "denilirse, biz deriz ki: "Bu "O, onların müstehak olduklarını hakkıyla bilir ve onlara onu fazlasıyla verir" manasına gelebileceği gibi, "O, onların hoşnud olacakları şeyi bilir ve bunu onlara cennette verir." manasına da gelebilir. "**Halim**" ile, "O, halim olduğu için, günah işleyenlerin cezasını hemen peşin vermez, aksine tevbe edebilmeleri ve böylece cenneti hakedebilmeleri için, onlara mühlet verir" manası kastedilmiştir.

Hak Teâlâ'nın ذٰلِكَ وَمَنْ عَاقَبَ بِمِثْلِ مَا عُوقِبَ بِهِ ثُمَّ بُغِيَ عَلَيْهِ لَيَنْصُرَنَّهُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ لَعَفُوٌّ غَفُورٌ *"Bu böyledir: Kim kendisine yapılan ukûbete (kötülüğe) misliyle karşılık verirse ve sonra yine zulüm ve tecâvüze maruz kalırsa Allah muhakkak ona yardım eder. Hiç şüphesiz Allah, afvedici ve mağfiret edicidir"* ifadesiyle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE
Zalike Kelimesi

Bunun başındaki **zalike** (Bu) lafzının neye işaret olduğu hususunda yine bu sûredeki aynı lafızlar hakkında yapılan açıklamalar aynen yapılmıştır. **Zeccâc** buna: "Bu, yani öldürülen veya ölen muhacirlerle ilgili olarak sana bildirdiğimiz va'di yerine getirme işi" manasını vermiştir.

İKİNCİ MESELE
Nüzul Sebebi

Ayetteki bu ifade, "Kim, kendisine karşı savaşanla savaşır, sonra da o hicret etmeye, vatanından ayrılmaya mecbur etmek suretiyle ve savaşı ilk başlatarak, savaşan bu kimseye tecâvüzde bulunulmuş olursa" manasınadır. **Mukâtil** şöyle der: Bu ayet, Muharrem'in son iki gününde müslümanlarla karşı karşıya

gelen ve birbirlerine şöyle diyen bir kısım müşrik hakkında nâzil olmuştur: "Muhammed Ashabı, haram aylarda savaşmayı kerih görürler. Dolayısıyla onlara hücum edelim." Bunun üzerine müslümanlar, müşriklerden haram aylarda oldukları için savaştan vazgeçmelerini istemişlerdir. Ama müşrikler buna aldırmayıp savaşmışlardır. Onların müslümanlar üzerine bağyi (zulüm ve tecavüzü), işte budur. Müslümanlar (mecburen) onlara karşı koymuş ve böylece ilâhi yardıma mazhar olmuşlardır. O müslümanların kalblerine, haram aylarda savaşma hususunda çeşitli düşünceler gelmiştir. İşte bunun üzerine, Cenâb-ı Hak bu ayeti indirerek, onları bağışladığını bildirmiştir.

Bazı Sorulara Cevap

Burada şöyle birkaç soru sorulabilir:

Birinci soru: Ayetin, kendinden öncekilerle münâsebeti nedir?

Cevab: Allah Teâlâ sanki, "Benim, âhirette bu va'di onlara vermenin yanısıra, dünyada iken de haksızlık edenlere karşılık onlara yardım da yaparım" demek istemiştir.

İkinci soru: Bu ifade sadece muhâcirlerle mi, yoksa onlarla birlikte diğer bütün mü'minlerle mi ilgilidir?

Cevab: Doğruya en yakın olanın, bunun her iki gurupla da ilgili olmasıdır. Çünkü daha önce her iki gurubtan da bahsedilmiştir. Allah Teâlâ bunu *"Allah muhakkak ona yardım eder"* beyanıyla anlatmıştır. Halbuki öldürüldükten ve öldükten sonra, artık bunun dünyada olması mümkün değildir.

Üçüncü soru: Ayetteki ukûbet ceza ile ne murad edilmiştir?

Cevab: Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

a) Bununla **Mekke** müşriklerinin, **Mekke**'den hicret edenlere karşı, peşlerine düşmek ve bazılarını engelleyip geri çevirmek gibi yaptıkları işler kastedilmiştir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, kim o kâfirlere kendisine yapılanı aynen yaparsa, onlara karşı ona yardım edeceğini beyan etmiştir. Bahsedilen bu yardım da ayeti kısas manasına değil de, kâfirlerle savaşma manasına alanların görüşünü güçlendirir. Çünkü ayetin zahiri, ancak bu manaya uygundur.

b) Ayet, kısas ve yaralamalar hakkında olup, Medenî'dir. Bu, **Dahhâk**'ın görüşüdür.

Müşakele Üslûbu

Dördüncü soru: Onların ilk olarak yaptıkları niçin ukûbet (karşılık-ceza) diye nitelendirilmiştir?

Cevab: Bununla ikincisi arasında olan münasebetten ötürü, birincisine ukûbet

adı verilmiştir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Kötülüğün karşılığı, ona denk bir kötülüktür"* (Şûrâ, 40) ve *"Münafıklar Allah'a oyun etmek isterler. Halbuki O, onların oyunlarını başlarına geçirendir"* (Nisâ, 142) ayetlerinde olduğu gibidir.

Beşinci soru: Cenâb-ı Hakk'ın *"Hiç şüphesiz Allah, afüvv ve gafûrdür"* ifadesinin, kendinden önceki ifadelerle münasebeti nedir?

Cevap: Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) Cenâb-ı Hakk, haksızlığa uğrayan kimseyi, *"Fakat kim afveder, barışı sağlarsa mükafaatı Allah'a aittir"* (Şûrâ, 40), *"... sizin bağışlamanız takvaya daha yakındır"* (Bakara, 237) ve *"Bununla beraber kim sabreder, örter (bağışlar) sa işte bu, şüphesiz ve elbet azm olunacak işlerdendir"* (Şûrâ, 43) ifadeleriyle, haksızlık yapanı affetmeye teşvik etmiştir. Binâenaleyh o bu (mendûb) işi yerine getirmezse, bu o zaman bir tür kötülük olur. Buna göre Cenab-ı Hak sanki, "Ben senin yaptığın bu kötülükten meydana gelen günahını affettim. Çünkü bu hususta mendûb olanın yanında, ötekini sana yapılanın mislini yapmaya müsade eden de benim" demek istemiştir.

2) Allah (c.c) her ne kadar haksızlık edene karşı, haksızlığa uğrayan kimseye yardım etmeyi tekeffül etmiş ise de, ancak ne var ki O, bunun yanısıra kişiye daha evlâ olan bağışlamayı, affetmeyi de teklif etmiştir. Böylece Cenâb-ı Hak, bu iki sıfatı da açıklamış olur.

3) Cenâb-ı Hak (c.c) afv ve mağfiret kelimesini zikretmek suretiyle, kendisinin cezalandırmaya da kadir olduğuna işarette bulunmuştur. Çünkü, bu sıfatlarla ancak, bu sıfatların zıddına kadir olan kimse vasfedilebilir.

Altıncı soru: Cenâb-ı Hakk'ın ذٰلِكَ بِأَنَّ اللّٰهَ يُولِجُ الَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي الَّيْلِ *"Bu böyledir. Çünkü Allah, geceyi gündüzün içine sokar, gündüzü de gecenin içine sokar"* ifadesinin kendinden önceki ifadelerle münasebeti nedir?

Cevap: Buna şu iki açıdan cevap verilebilir:

1) **Zâlike** yani, "Bu yardım işi, kendisinin kâdir olması sebebiyledir. O'nun, gece ve gündüzün yaratıcısı ve onlarda dilediği gibi tasarruf edici olması da, O'nun çok üstün kudretinin delillerindendir. Binâenaleyh O'nun, o gece ve gündüz içinde cereyan edenleri bilmesi ve onlara kâdir olması gerekir. Durum böyle oluncada o, ona yardıma kâdir olur ve bunu yapar da" demektir.

2) Bununla, "Cenâb-ı Hakk'ın böyle bir yardıma kâdir olmasının yanısıra, dünyada gece ve gündüzün birbirini izlemesi ve onların birbiri içine sokulması gibi, yaptığı işlerle dünyada nimetler verir" manası kastedilmiştir.

Yedinci soru: Gecenin gündüze, gündüzün geceye sokulması ne demektir?

Cevap: Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

1) "Güneşin batmasıyla, bu karanlık o ışığın yerini; güneşin doğması ile de, o ışık bu karanlığın yerini alır" demek olup, bu tıpkı bir evin, kandille aydınlanması kendil bulunmadığı zaman da, karanlık olmasına benzer.

2) Cenâb-ı Hak (c.c) bu ifade ile, onların birinin müddetini uzatıp diğerini kısalttığını kasteder.

Sekizinci soru: Cenâb-ı Hakk'ın وَأَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ *"Gerçekten Allah, semî ve basîrdir"* ifadesinin kendinden önceki ifadelerle münasebeti nedir?

Cevap: Bununla, "O, başkasının kâdir olamadığı şeylere kadir olduğu gibi, duyulan ve görülen şeyleri de bilir, kuşatır. Binâenaleyh, bu hususta O'na engel olabilecek yoktur" manası kastedilmiş olup, bu görülen ve duyulan (yasak) şeyleri yapmaya yeltenmekten, sakındırma gibidir.

Dokuzuncu soru: Ayetteki ذَٰلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ *"Bu böyledir. Çünkü Allah hakkın tâ kendisidir"* cümlesinin manası he demektir? ve bunun daha öncekilerle münasebeti nedir?

Cevap: Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

1) Bununla: "Bu şeylere kâdir olmaya dair geçmiş olan o vasıf, Allah'ın hak olmasından dolayı tahakkuk etmiştir" manası kastedilmiş olup bu da, "O, değişmesi zevâl bulması imkansız olan ve zâtı gereği var olan bir varlıktır. Binâenaleyh, hiç şüphesiz ki, O va'dini ve vaidini yerine getirir" demektir.

2) "O'na yapılan ibadetler haktır. O'ndan başkasına yapılan ibadetler ise batıldır" demektir.Bu,لَيْسَ لَهُ دَعْوَةٌ فِي الدُّنْيَا وَلَا فِي الْآخِرَةِ *"Sizin beni kendisine davet ettiğinizin dünyada da, ahirette de muhakkak ki hiçbir daveti yoktur"* (Mûmin, 43) ayeti gibidir.

Onuncu soru: Cenâb-ı Hakk'ın وَأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ *"Şüphesiz ki Allah, yücedir, çok büyüktür"* ifadesinin kendinden öncekilerle münasebeti nedir?

Cevap: "el-Alî" kelimesi, "mağlup edilemeyen, kahir ve muktedir" demektir. Böylece Cenâb-ı Hak bu ifadesiyle kendisine ibadet etmeye teşvik etmek, başkasına ibadetten men etmek için, zarara ve faydaya, kendisi dışında tapınılanların değil de, ancak kendisinin kadir olduğuna dikkat çekmiştir. "el-Kebîr" kelimesine gelince bu, "kudret ve saltanatında azim, büyük ulu olan odur" demek olup, bu da O'nun kudretinin mükemmeliğini ifade eder.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Gerçekleşen İlahi Vâd

Cenâb-ı Hakk'ın لَيَنْصُرَنَّهُ اللَّهُ *"Allah muhakkak ona yardım eder"* ifadesine gelince, bu gaybtan haber vermedir. Çünkü, Hz. Peygamber (s.a.s) bu şeyleri, Cenâb-ı Hak nasıl bildirmişse öylece bulmuştur. Binâenaleyh bu da bir mucize olmuş olur.

Misli ile Karşılık Verme

DÖRDÜNCÜ MESELE
Misli İle Karşılık Verme

Şafii (r.h) şöyle der: "Yakan kimseyi yakarız, boğanı boğarız" Ebu Hanife (r.h) ise, "Hayır kılıçla öldürülür" demiştir. Şafii (r.h), bu ayetle şu şekilde istidlâl etmiştir: "Çünkü Allah Teâlâ, mazlûma kendisine yapılan haksızlığın misliyle mukabele ve muâmele de bulunması için müsade etmiş ve bu hususta da ona yardım va'detmiştir."

BEŞİNCİ MESELE

Nafi ve İbn Amir, hem burada hem Lokman, Mü'minûn ve Ankebût sûrelerinde, tâ ile تَدْعُونَ şeklinde okurlarken, İbn Kesir ve Ebu Amr, bu fiili bu ayetlerde, haber cümlesi olarak yed'ûne şeklinde okurlar. Çünkü Arablar, bazan hitabtan gâibe bazan da gâibten hitaba geçerler (iltifat).

★ ★
★

Allah'ın Lütufları

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَتُصْبِحُ الْأَرْضُ مُخْضَرَّةً ۚ إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ
خَبِيرٌ ﴿٦٣﴾ لَّهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ۚ وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ الْغَنِيُّ
الْحَمِيدُ ﴿٦٤﴾ أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُم مَّا فِي الْأَرْضِ وَالْفُلْكَ تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ ۖ وَيُمْسِكُ
السَّمَاءَ أَن تَقَعَ عَلَى الْأَرْضِ إِلَّا بِإِذْنِهِ ۚ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَءُوفٌ رَّحِيمٌ ﴿٦٥﴾ وَهُوَ الَّذِي
أَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ۗ إِنَّ الْإِنسَانَ لَكَفُورٌ ﴿٦٦﴾

"Görmedin mi, Allah gökten su indirir: yeryüzü yemyeşil oluverir. Şüphe yok ki Allah çok lütufkârdır. Hakkıyla haberdardır. Göklerde ne var, yerde ne varsa, O'nundur. Gerçekten, Allah müstağnidir, bihakkın hamde ancak kendisi layıktır. Görmedin mi, Allah yerde ne varsa, onları ve emriyle denizde akıp gitmekte olan gemileri sizin hizmetinize vermiştir. Semâyı, izni olmadıkça yerin üzerine düşmekten o tutuyor. Şüphe yok ki, Allah insanları çok esirgeyicidir, çok merhametlidir. O, size hayat veren, sonra sizi öldürecek daha sonra da yine diriltecek olandır. Gerçek şu ki insan, çok nankördür"

(Hac, 63-66).

Bil ki Allah Teâlâ gece ve gündüzü meydana getirip, bunların müddetlerini sürekli olarak değiştirmesi gibi işleriyle, daha önce kudretine işarette bulunup, böylece de nimetlerine dikkat çekince, bunun peşinden kudret ve nimetine delâlet eden diğer ifadeleri getirmiştir ki bunlar altı tanedir.

Gökten Yağmur İndirmesi

Birincisi: Cenâb-ı Hakk'ın أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَتُصْبِحُ الْأَرْضُ مُخْضَرَّةً إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ *"Görmedin mi, Allah gökten su indirir, yeryüzü yemyeşil oluverir"* ayetinin ifade ettiği hususdur. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Alimler, أَلَمْ تَرَ "görmedin mi?" tabiri ile ilgili olarak şu üç izahta bulunmuşlardır:

1) Bununla, gerçek anlamda görmek kastedilmiştir. Çünkü gökten inen yağmur su gözle görülür. Yine yeryüzündeki bitkilerin yemyeşil olması da görülen bir durumdur. Binâenaleyh, ifadeyi hakiki manaya hamletmek mümkün olduğunda, bunu yapmak daha uygunolur.

2) İstifham kabul edilerek bununla, "Sana haber verilmedi mi, bildirilmedi mi?" manası kastedilmiştir.

3) Bununla, "Bilmedin mi?" manası kastedilmiştir. Birinci görüş, zayıftır. Çünkü su, yağmur, her ne kadar gözle görülür bir şey ise de, ne var ki Allah'ın, gökyüzünden o yağmuru indirici olması görülmez. Bunun böyle olduğu sabit olunca, bu ifadeyi "ilim" manasına almak gerekir. Zira, bu görmeden kastedilen ilimdir. Çünkü, görmeye ilim bitişmediğinde, o görme işi, adeta tahakkuk etmemiş gibi olur.

İKİNCİ MESELE
Bazı Sorulara Cevaplar

Tıpkı, "sebzeli" (مُبْقِلَةٌ) ve "vahşi hayvanlı yer" (مُسْبِعَةٌ) (yeşillik yeşermiş) kelimeleri gibi, aynı vezinde مُخْضَرَّةً şeklinde de okunmuştur. Burada şöyle birkaç soru sorulabilir:

Birinci soru: Ayette niçin, beklendiği üzere mazi (فَأَصْبَحَتْ) değil de, muzari فَتُصْبِحُ buyurulmuştur?

Cevap: Bu şöyle bir nükteden dolayıdır: Bu, o yağmurun eserinin, uzun bir süre devam ettiğini anlatmak içindir. Bu, senin tıpkı أَنْعَمَ عَلَيَّ فُلَانٌ عَامَ كَذَا فَأَرُوحُ وَأَغْدُ شَاكِراً لَهُ "Falanca bana, falan yıl, ikrâmda bulunmuştu. Şimdi ben de, sabah akşam ona teşekkür ediyorum" demen gibidir. Binâenaleyh, şayet sen رُحْتُ وَغَدَوْتُ "sabah akşam teşekkür ettim" demiş olsaydın, bu önceki ifadenin yerini tutmazdı.

İkinci soru: Bu kelime, istifhamın cevabı olarak niçin mansûb değil de, merfû okunmuştur?

Cevap: Şayet mansûb olsaydı, o zaman bu cümle kastedilenin aksini ifade etmiş

olurdu. Çünkü bunun manası, yeşilliğin bulunduğunu söylemedir. Binâenaleyh, nasb ile okunmakla, bu mana yeşilliğin olmadığını söyleme haline dönüşmüş olur. Bunun misali de senin arkadaşına لَمْ تَرَ أَنِّي أَنْعَمْتُ عَلَيْكَ فَتَشْكُرَ "Benim sana ikramda bulunduğumu görmedin mi? Gördün ki teşekkür ediyorsun" demen gibidir. Şayet sen فَتَشْكُرَ "fe teşkure" şeklinde okuyacak olursan, sen onun teşekkür etmediğini, bu sebeple, kusur ettiğinden, onu şikayet ettiğini belirtmiş olursun. Ama, bunu merfû okursan, sen onun, teşekkür ettiğini ifade etmiş olursun.

Üçüncü soru: Ebû Müslim'in dile getirdiği üzere niçin Allah Teâlâ bunu, öldükten sonra diriltmeye kadir olduğuna delil olarak getirmiştir?

Cevap: Bu ifadenin bu manaya gelmesi muhtemel olduğu gibi, Cenâb-ı Hakk'ın bu ifadeyle yine, kudretinin büyüklüğüne o nimetinin bolluğuna dikkat çekmiş olması da muhtemeldir.

Dördüncü soru: Ayetteki *"Şüphe yok ki Allah, çok lütufkârdır. Hakkıyla haberdardır"* ifadesinin daha önceki kısımla münasebeti nedir?

Cevap: Buna birkaç bakımdan cevap verilebilir:

1) Cenâb-ı Hak, bu ifadesiyle kullarına merhamet ettiğini işte rahmetinden ötürü böyle yaptığını kullarının bundan büyük bir fayda elde ettiklerini kastetmiştir. Çünkü yeryüzü yemyeşil olup semâ da yağmur yağdırdığında bu, bütün çeşitleriyle, tüm canlıların yaşamasına bir sebep olmuş olur. "el-Habir" kelimesinin manası ise, "O, canlıların maslahatlarının miktarını bilir, ne fazla ne de eksik yapmaksızın, tam buna göre yapar" demektir.

2) **İbn Abbas:** "Allah, kullarının rızıklarını verme hususunda latif, onların kalblerindeki ümitsizliği bilme hususunda da habîrdir" manasını vermiştir.

3) **Kelbî:** "Allah, fiilleri hususunda latîf, mahlûkatının ameller hususunda da habirdir" derken.

4) **Mukâtil,** "Allah bitkileri bitirmek suretiyle latif, mahlûkatının keyfiyetini bilme hususunda da habîrdir" demiştir.

İkincisi, Ayetteki لَهُ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِنَّ اللّٰهَ لَهُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ *"Göklerde ne var, yerde ne varsa O'nundur. Allah, müstağnîdir, bihakkın hamde, ancak kendisi layıktır"* cümlesinin ifade ettiği husus olup bu, "Herşey, kendisine boyun eğmiş ve O'nun onda tasarrufundan kaçınmamaktadır. O, herşeyden, hatta hamdedenlerin hamdinden bile müstağnidir. Çünkü O, zâtı gereği kâmildir. Zâtı gereği kamil olan ise, bütün hususlarda, kendisi dışında kalanlardan müstağnidir. Ancak ne var ki O, canlıları yaratıp, hikmeti gereği mutlaka yağmur yağdırıp, böylece de bitkiler bitirmesi gerektiğinden, onlara olan ihtiyacından dolayı değil, canlılara acımak ve onlara in'âmda bulunmak için, bütün bu şeyleri yaratmıştır. O'nun inâmı, kendisine yönelik o bir fayda ve maksattan uzak olunca, hamdedilmeye müstehak ve layık

olmuştur" demektir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak sanki, "Ben, her şeyden müstağni olduğum için, bütün bunları sırf lütufta bulunmak için yapıyorum. Böyle olan ise hamde müstehak olur. Binâenleyh, Benim kendisine hamdedilen olmam gerekir" demek istemiştir. İşte bundan dolayıdır ki O, *"Gerçekten Allah, müstağnidir, bihakkın hamde, ancak kendisi layıktır"* buyurmuştur.

Her Şey İnsanın Hizmetinde

Üçüncüsü, Ayetteki أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ *"Görmedin mi, Allah yerde ne varsa (...) sizin hizmetinize vermiştir"* cümlesinin ifade ettiği husustur. Yani, "O size, yerde bulunan herşeyi boyun eğdirdi" demektir. Binâenaleyh, taştan daha katı, demirden de sert, ateşten daha heybetli hiçbir şey yoktur. Ama, o bütün bunları sizin emrinize vermiştir. Yeme, binme, üzerinde yük taşıma ve kendilerine bakmak suretiyle istifade etmemiz açısından, bütün hayvanları da size râm etmiştir. Binâenaleyh, şayet Cenâb-ı Hak (c.c) onca kuvvetlerine rağmen deveyi ve sığırı, en zayıf insanın bile, onlara hakim olup onlardan yararlanabilecek bir biçimde müsahhar kılmasaydı, bu bir nimet olamazdı.

Denizlerdeki Nimetler

Dördüncüsü, Cenâb-ı Hakk'ın وَالْفُلْكَ تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ *"... emriyle denizde akıp gitmekte olan gemileri"* buyruğunun ifade etmekte olduğu husus. Doğruya en yakın olan, bu kelamın takdirinin, "Denizde hareket etmesi için, gemiyi de size ram kıldı" şeklinde olmasıdır. O'nun, gemiyi müsahhar kılmasının keyfiyyeti ise, suyu ve rüzgârı, onun hareket etmesi için müsahhar kılması itibariyledir. Binâenaleyh, şayet su ile rüzgâr bu vasıfta olmasaydı, gemi hareket edemez, tam aksine ya batar, ya durur, yahutda bozulup kırılırdı. Böylece Allah hem bununla, hem kendisinden gemilerin yapıldığı şeyi yaratmakla, hem de nasıl yapılacağını beyân etmek suretiyle, nimetine dikkat çekmiştir. Cenâb-ı Hak bu ayette *"emriyle"* ifadesini getirmiştir. Çünkü rüzgâr vasıtasıyla o gemiyi hareket ettiren kendisi olunca bu iş, mecazî olarak "O'nun emri" ne nisbet edilmiştir. Allah Teâlâ bu icraatı "emri"ne değil de, fiiline nisbet edebilir, Allah şöyle şöyle yaptı" diyebilirdi. Fakat "emri" ile olduğunu ifade etmek, tazim gayesini daha fazla hissettirir. Nitekim hükümdarlarda bu üslubu tercih edegelmişlerdir.

Semanın Düşmesinin Önlenmesi

Beşincisi, Cenâb-ı Hakk'ın وَيُمْسِكُ السَّمَاءَ أَنْ تَقَعَ عَلَى الْأَرْضِ إِلَّا بِإِذْنِهِ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَءُوفٌ رَحِيمٌ *"Semayı, izni olmadıkça yerin üzerine düşmekten O tutuyor. Şüphe yok ki, Allah insanlara çok şefkatli, çok merhametlidir"* ayetinin ifade ettiği husus. Bil ki, önceki nimetler ancak bununla kemâle erer. Çünkü "semâ" meleklerin meskenidir. Binâenaleyh, hem kesîf, hem de ağır olması gerekir. Böyle olan şeyin ise eğer bir mâni yoksa, mutlaka düşmesi gerekir. Bu delil, akla gelen şeylerin zahirine binâ edilmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın أَنْ تَقَعَ ifadesine gelince, **Kûfeliler,** bu ifadenin

takdirinin كَيْ لَا تَقَعَ "düşmemesi için" şeklinde olduğunu söylerlerken **Basralılar** كَرَاهِيَةَ أَنْ تَقَعَ "düşmesinin uygun görülmemesinden ötürü" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Yapılan bu takdirler, kelamî bir meseleden dolayı olup, bu da irade etmenin veya istememenin ademe taalluk edip etmemesi meselesidir. İlgisi olmadığını söyleyenler, birinci tevili yapmışlardır. Buna göre mana, "O, o gökyüzünü düşmemesi, düşüp de, inâm ettiği o nimetleri ibtal etmemesi için tutuyor" şeklinde olur.

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Şüphe yok ki, Allah insanlara çok şefkatli, çok merhametlidir"* cümlesine gelince, bu "hem dünyevî, hem dinî menfaatleri kapsayan bu nimetleri inâm edenin lütfu, inâm ve ihsânda, had noktaya varmıştır. O halde bu demektir ki o, raûf ve rahimdir" demektir.

Hayatı ve ölümü Vermesi

Altıncısı, وَهُوَ الَّذِي أَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ إِنَّ الْإِنسَانَ لَكَفُورٌ *"O, size hayat veren, sonra sizi öldürecek, daha sonra da, sizi yine diriltecek olandır. Gerçek şu ki insan çok nankördür"* ayetinin ifade ettiği husus olup bu, "Kendisine bu işleri musahhar kılan ve ona bu nimetleri veren, onu dirilten zattır" demektir. Böylece Cenâb-ı Hak, ayetteki birinci diriltme ifadesiyle, biraz önce anlatılanlar müvacehesinde, dünyayı bize inâm ettiğine, öldürme ve ikinci diriltme ifadeleriyle de, bize dinî nimetleri verdiğine dikkat çekmiştir. (Biz, yukarda anlatılanlar müvacehesinde dedik), çünkü Allah Teâlâ dünyayı, diğer halleri itibariyle, ahiret için yaratmıştır. Aksi halde bu şekilde bir nimet vermenin bir manası olmazdı. Bu şu şekilde de izah edilebilir: Şayet ahiret işi olmasaydı, ziraatin, onun külfetlerine katlanmanın, hayvanlara binmenin, onları kesmenin vs. şeylerin bir anlamı olmazdı. Tam aksine Cenâb-ı Hak, ekme ve sulama külfeti olmaksızın, onu vasıtasız yaratırdı. Allah, sayesinde dinî konularda ibret alınsın diye, sünnetini bu şekilde icrâ etmiştir. Cenâb-ı Hak bu nimetlerini detaylı bir biçimde anlatınca, *"Hakikat şu ki insan, çok nankördür"* buyurmuştur. Bu tıpkı kişinin, çocuğuna yaptığı lütuf ve ihsanlarını, teker teker dile getirip sonra da onu, küfrân-ı nimetten men etmek ve teşekküre sevketmek için, "çocuk, babasının lütuf ve ihsanlarına karşı ne kadar da nankördür!" demesi gibidir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak bu ifadeyi kafirler hakkında getirmiş, böylece onların bu nimetleri ellerinin tersiyle ittiklerini, nankörlük ettiklerini ve nimetlerin durumu apaçık olmasına rağmen, o nimetleri yaratanı tanımadıklarını beyân buyurmuştur ki, bu ifadenin bir benzeri de, *"Kullarımdan (hakkıyla) şükreden azdır"* (Sebe, 13) ayetidir. **İbn Abbas** (r.a) Bu ayette geçen "İnsan" ile kâfir olan kişi kastedilmiştir" derken, yine o "Burada bahsedilen insan, **el-Esved İbn Abdilesed, Ebu Cehl, el-As** ve **Ubeyy İbn Halef'tir**" demiştir. Ama bütün münkirleri içine alması düşüncesiyle birinci izah, yani genel anlamı ifade ettiği tercihe daha şayandır.

★ ★

★

Farklı Şeriatlar

لِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنسَكًا هُمْ نَاسِكُوهُ فَلَا يُنَازِعُنَّكَ فِي الْأَمْرِ وَادْعُ إِلَىٰ رَبِّكَ إِنَّكَ لَعَلَىٰ هُدًى مُّسْتَقِيمٍ ﴿٦٧﴾ وَإِن جَادَلُوكَ فَقُلِ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿٦٨﴾ اللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كُنتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿٦٩﴾

"Biz her ümmete tutacakları bir ibadet yolu gösterdik. O halde emirde seninle asla münazaa etmesinler. Sen Rabbine davet et. Çünkü sen, şüphesiz dosdoğru bir hidayet üzerindesin. Eğer seninle mücadele ederlerse de ki: "Allah, yapmakta olduğunuzu çok iyi bilendir. Hakkında ihtilaf edegeldiğiniz şeylere ait hükmünü aranızda, Allah kıyamet günü verecektir"

(Hac, 67-69).

Bil ki Cenâb-ı Hak, biraz önce nimetlerinden bahsedip ve kendisinin, işlerinde kafir olup şükretmeyenler olsa bile, kullarına karşı raûf ve rahim olduğunu beyân edince, bunun peşinden, mükellef tutmak suretiyle verdiği nimetleri zikrederek لِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنسَكًا هُمْ نَاسِكُوهُ *"Biz her ümmete tutacakları bir ibadet yolu gösterdik"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu ifadenin başından vâv hazfedilmiştir. Çünkü bu ifadenin, kendinden öncekilerle münasebeti yoktur. Dolayısıyla, hiç şüphesiz atıf harfi hazfedilmiştir.

İKİNCİ MESELE

Mensek'in İzahı

Mensek kelimesiyle alakalı olarak şu görüşler ileri sürülmüştür:

a) **İbn Abbas:** "Bununla, kurban kestikleri bayram kastedilmiştir" derken,

b) **Mücahid:** "Bununla, kurbanların kendisi kastedilmiştir. Çünkü bu lafız, kurbanlar için kullanılır" demiştir.

c) Bununla, ibadetleri edâ etmek için alışmış oldukları, belirli mekân ve belirli zaman kastedilmiştir.

d) Bu kelime, "şeriat" ve "yol" demektir. Bu görüş de, Atâ'nın rivayetine göre İbn Abbas'a ait olup, Kaffâl'in tercih ettiği görüştür ki bu, *"Sizden herbiriniz için bir şeriat, bir yol tayin ettik"* (Maide, 48) ayetinden dolayı doğruya en yakın olanıdır. Bir de, bu kelime ibadet manasına gelen nüsük kelimesinden alınmıştır. Binâenaleyh, bu ifade her türlü ibadeti içine aldığına göre, onu tahsis etmenin anlamı yok.

İmdi şayet, "keşke siz bu kelimeyi, "kesmek boğazlamak" manasına alsaydınız.

Çünkü örfe göre, bu kelimeden, boğazlamak, kesmek anlamı kastedilir. Ve yine, keşke siz, bu kelimeyi, "ibadet yeri ve zamanı" manasına alsaydınız" denilirse, birincisine şu şekilde cevap veririz: Biz, bu kelimenin örfe göre "kesme" manasına tahsis edilmiş olduğunu kabul etmiyoruz. Bunun delili, hac'da yapılan diğer şeylerin de, "menâsik" diye vasfedilmiş olmalarıdır. İşte bundan dolayı **Hz. Peygamber** (s.a.s) خُذُوا عَنِّي مَنَاسِكَكُمْ *"İbadetlerinizi benden alınız, öğreniniz"* (38/a) buyurmuştur. İkincisine de şu şekilde cevap verebiliriz: Ayetteki هُمْ نَاسِكُوهُ buyruğundan maksad "ibâdet yeri, ibâdet zamanı" manasından çok, "ibâdetin kendisi" manasına daha uygun düşer.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Ümmetlerden Maksad

Bir takım kimseler, bu ifade ile **Hz. Peygamber** (s.a.s) zamanında, meselâ Yahudi ve Hristiyanlar gibi, bir şeriata tutunan, ona bağlanan kimselerin kastedildiğini iddia etmişlerdir. Ama bununla ister izleri kalsın isterse kalmasın, bütün ümmetlerden ibadet eden herkesin eşit olarak kastedilmiş olmaları imkansız değildir. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın هُمْ نَاسِكُوهُ ifadesi, şu anda ibadet etmeseler dahi, o ümmetleri vasfeder gibidir.

Cenâb-ı Hakk'ın فَلَا يُنَازِعُنَّكَ فِي الْأَمْرِ *"O halde, emirde seninle asla münazaa etmesinler"* buyruğuna gelince, bu kelime فَلَا يَنْزِعُنَّكَ (yenzianneke) şeklinde de okunmuştur. Bu okuyuşa göre mana, "Dininde sebât et ki, onlar seni dininden ayırmak için, bu hususta tuzak kurabileceklerini ummasınlar" şeklinde olur. Bu kelimenin فَلَا يُنَازِعُنَّكَ şeklindeki okunuşuna göre, bu hususta da, şu iki izah yapılabilir:

a) **Zeccâc**'a göre bu, onları münazaa etmekten bir nehiydir. Bu tıpkı senin "onunla dövüşme" manasında لَا يُضَارِبَنَّكَ فُلَانٌ "Falanca, seninle dövüşmesin" demek gibidir.

b) Bununla, "onların sana uymaları ve sana muhalefet etmemeleri gerekir. Çünkü, şu anda iş, senin şeriatına göre ve senin şeriatının, kendisi dışında kalan her şeyi neshetmiş olması hakikati üzerine dayanmıştır" manası kastedilmiştir. Böylece Cenâb-ı Hak sanki geride kalan bütün ümmetleri, adetleri üzere kalmaktan, örflerini sürdürmekten nehyetmiş, onları **Hz. Peygamber**'e uymaya mecbur etmiştir. İşte bundan dolayı, وَادْعُ إِلَى رَبِّكَ *"Sen, Rabbine davet et"* buyurmuştur. Yani, "Bu çağrını, herkese yap; herhangi bir ümmete tahsis etme. Çünkü, onların hepsi senin ümmetindir. Binâenaleyh onları şeriatına davet et. إِنَّكَ لَعَلَى هُدًى مُسْتَقِيمٍ *"çünkü sen, şüphesiz dosdoğru bir hidayetin tâ üzerindesin"* demektir. Ayette geçen "hudâ" kelimesiyle, dinin bizzat kendisinin kastedilmesi muhtemel olduğu gibi, dinin delillerinin kastedilmiş olması da muhtemeldir ki, bu daha evlâdır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Onları bu dine çağır. Çünkü sen, delil bakımından apaçık bir yol üzerindesin" demek istemiştir. İşte bundan dolayı da وَإِنْ جَادَلُوكَ *"Eğer seninle mücadele ederlerse"* buyurmuştur. Bu, "şayet onlar, bu delillere nazar etmekten, onları incelemekten çekişme, karşı koyma ve örflerine bağlanıp kalma yoluna

dönerlerse, sana gerekli olan şeyi beyan ettim ve ortaya koydum. Bu şey de senin, اَللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا تَعْمَلُوْنَ *"Allah, yapmakta olduğunuzu çok iyi bilendir"* demendir. Çünkü delilleri izah etmenden sonra geriye, kabul edenler için cennet ve mükafaat ile; reddedenler için cehennem ve cezası arasında dönüp dolaşan kıyametin hükmüne dair bir vaid ve sakındırma kabilinden olan böyle bir söz söylemen kalmıştır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak اَللّٰهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فِيمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ *"Hakkında ihtilaf edegeldiğiniz şeylere ait hükmünü aranızda, Allah kıyamet günü verecektir"* O zaman da siz ler, hakkı batıldan ayırdedip anlamış olacaksınız" buyurmuştur. Allah en iyisini bilendir.

★ ★
★

Kulluktan Sapma

اَلَمْ تَعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَآءِ وَالْاَرْضِ اِنَّ ذٰلِكَ فِي كِتٰبٍ اِنَّ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيرٌ ﴿٧٠﴾
وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ سُلْطٰنًا وَمَا لَيْسَ لَهُمْ بِهِ عِلْمٌ وَمَا لِلظّٰلِمِينَ مِنْ نَصِيرٍ ﴿٧١﴾
وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا بَيِّنٰتٍ تَعْرِفُ فِي وُجُوهِ الَّذِينَ كَفَرُوا الْمُنْكَرَ يَكَادُونَ
يَسْطُونَ بِالَّذِينَ يَتْلُونَ عَلَيْهِمْ اٰيَاتِنَا قُلْ اَفَاُنَبِّئُكُمْ بِشَرٍّ مِنْ ذٰلِكُمُ النَّارُ
وَعَدَهَا اللّٰهُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿٧٢﴾

"Bilmedin mi ki Allah, gökte ve yerde ne varsa bilir. Bu muhakkak, bir kitabtadır. Gerçekten bu, Allah'a göre pek kolaydır. Onlar, Allah'dan başka hakkında hiçbir hüccet indirmediği, kendilerinin dahi bir bilgilerinin bulunmadığı şeylere taparlar. O zalimlerin hiçbir yardımcısı yoktur. Karşılarında açık açık ayetlerimiz okunduğu zaman, o kâfirlerin suratlarında, inkâr (alâmetlerini) görüp tanırsın. Kendilerine, ayetlerimizi okuyanlara nerdeyse saldırıverecek olurlar! De ki: "Şimdi bundan daha çok kötü bir şeyi haber vereyim mi? Ateştir! Allah bunu, o küfür edenlere va'detmiştir. O, ne kötü bir mercidir"

(Hac, 70-72).

Önceki Kısımla Münasebet

Bil ki Allah Teâlâ, biraz önce, "Allah kıyamet günü, aramızda... hükmünü verecektir" buyurunca, bunun peşinden, Kendisinin herkesin hak ettiği şeyi bildiğini ve onların arasında hükmetmek için kendisinden sudur eden bu hükmün zulüm ile

değil, adaletle sadır olduğunu bildiren ifadeyi getirmiş ve peygamberine, أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ *"Bilmedin mi ki Allah, gökte ve yerde ne varsa bilir"* demiştir. Burada birkaç mesele vardır.

أَلَمْ تَعْلَمْ In Manası

BİRİNCİ MESELE أَلَمْ تَعْلَمْ *"bilmedin mi?"* diye başlayan cümle, istifham lafzıyla getirilmiş olan bir ifade olup, ancak ne var ki bu peygamberin kalbini bir takviye, ona va'dde bulunma ve, her türlü fiillerinin Allah katında mahfuz ve malûm olup, Allah'dan gizli kalmayarak unutulmayacağını bildirmek suretiyle de, kâfirleri tehdit etmek manasındadır.

İKİNCİ MESELE Diğer kullar da kastedilerek, hitâb, Hz. Peygambere yapılmıştır. Bir de, risâlet Allah Teâlâ'nın her türlü malûmatı bildiğini o peygamber bildikten sonra sabit olur. Çünkü, eğer bu sabit olmamış olsaydı, o peygamberin doğruyu yalanla karıştırması mümkün olurdu. Bu durumda da, mucizeler izhâr etmek, peygamberin sıdkına delil olmazdı. Hal böyle olunca da, peygamberin işte bu hususu bilmemesi imkansız olur. Binâenaleyh ayetteki bu hitâbın, peygamberin yanısıra başkalarına da olduğu sabit olmuş olur.

Kitapta Kaydetmenin Manası

Cenâb-ı Hakk'ın إِنَّ ذَٰلِكَ فِي كِتَابٍ *"Bu muhakkak, bir kitabtadır"* ifadesine gelince, bu hususta şu iki açıklama yapılmıştır:

1) **Ebu Müslim**'in görüşü olup, buna göre "kitab"ın manası, "korumak, muhafaza etmek, zabt u rapt altına almak, bağlamak" şeklinde olur. Nitekim sen, deriden olan su kabını dikip, böylece de içindekini muhafaza ettiğinde كَتَبْتُ الْمَزَادَةَ أَكْتُبُهَا dersin. Binâenaleyh, hem bunun; hem de "kitâb" ın insanlar arasındaki manası, "muamelelerini muhafaza edip korumak"tır. Hak Teâlâ'nın, *"Bu muhakkak ki bir kitabtadır"* ifadesi de "bu, o kitabta mahfuzdur, kayıtlıdır" manasındadır.

2) Cumhurun görüşüne göre, göklerde ve yerde meydana getirdiği herşeyi Allah, levh-i mahfuz'da yazmıştır. Cumhur bu görüşün daha evla olduğunu ileri sürerek şöyle demişlerdir: "çünkü birinci görüş, iştikâk ettiği kelimeye nazaran her ne kadar doğru ise de, lafzı bilinen meşhur manasına hamletmek gerekir. "Kitab"ın, kendisine bir takım şeyler yazılı olan şey manasına olduğu malumdur. Binâenaleyh onu bu manaya hamletmek daha evladır.

Allah Kaydetmeye Muhtaç Değil

Eğer, "Bu, Allah'ın ilminin o kitabtan elde edildiği vehmini verir. Bir de "Bu kitabın zikredilmesinin hikmeti nedir?" denilirse, birinci hususa şöyle cevap veririz: O şeyleri, vücuda gelen bütün eşya ve hadiselere tam uygun bir şekilde o kitaba yazmak, Hak

Teâlâ'nın ilmi konusunda, bu yazmaya ihtiyacı olmadığını gösteren delillerin başında yer alır. İkincisine de şöyle cevap verebiliriz: Melekler o kitaba nazar edip, sonra da hadiselerin, varlık âlemine orada yazılı olana uygun olarak girdiklerini görünce bu, o melekler için Hak Teâlâ'nın herşeyi bildiğine dâir bir başka delil olmuş olur.

Ayetteki إِنَّ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيرٌ *"Gerçekten bu, Allah'a göre pek kolaydır"* cümlesi, "O'nun, hepsi de gayb alemine ait şeyler olmasına rağmen, bütün hadiseleri kaydetmiş olduğunu ifade eder. Bu ise, mahlukların yapması, imkansız olan işlerdendir. Fakat Allah'ın bunların olmasını dilediği anda onların vücuda geldiğini bildirmek için Allah Teâlâ böylece ifade buyurmuş, "kolaydır" demiştir. Amma biz biliriz ki bu kelime biz insanlar hakkında işin bize ağır veya kolay gelmesini ifade etmek için kullanılır ve Allah Teâlâ, böyle şeyden münezzehtir.

Şirk Nakli ve Akli Delilden Mahrumdur

Daha sonra Allah Teâlâ, onca büyük nimetlerine ve alabildiğine açık delillerine rağmen, kâfirlerin yaptıkları şeyi anlatarak وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ سُلْطَانًا وَمَا لَيْسَ لَهُمْ بِهِ عِلْمٌ *"Onlar, Allah'dan başka hakkında hiçbir hüccet indirmediği, kendilerinin dahi bir bilgilerinin bulunmadığı şeylere taparlar"* buyurmuş ve böylece onların Allah'dan başkasına tapmalarının ne nakli bir delile -ki bu, ayetteki *"(Allah'ın) hakkında hiçbir hüccet indirmediği"* ifadesinden anlaşılmaktadır- ne de akli delile dayanmadığını gösterir -ki bu da ayetteki *"Kendilerinin dahi bir bilgilerini bulunmadığı şeyler"* ifadesi ile anlatılmaktadır-. Durum böyle olmayınca, bu taklidden, cehâletten veya bir şüpheden kaynaklanmış olur. Dolayısıyla bu durumdaki her söz ve görüşün, bâtıl olması gerekir. Bu sebeble, işte bu açıdan bu ifade kâfirin bazan kendisinin kâfir olduğunu bilmese bile kâfir olduğuna delâlet eder. Bu aynı zamanda, taklidin de kötü olduğunu gösterir.

Ayetteki وَمَا لِلظّٰلِمِينَ مِنْ نَصِيرٍ *"Zalimlerin hiçbir yardımcısı yoktur"* ifadesi ile ilgili olarak şu iki izah yapılmıştır:

a) "O kâfirler için, bu dünyada bazan yardım gördükleri gibi, ahirette Allah'dan onlar için intikam alacak hiç kimse yoktur."

b) "Onların inkârlarını haklı gösterecek, delilden bir yardımcıları yoktur. Çünkü deliller, ancak hak (gerçek) için bulunur." Mu'tezile, şefaatın olamayacağına bu ayeti delil getirmiştir. Bu hususdaki görüşümüz malumdur.

Ayetler Karşısında Zalimler

Hak Teâlâ وَإِذَا تُتْلَى عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ *"Karşılarında, yani biraz önce bahsi geçen zalimlere açık açık ayetlerimiz okunduğu zaman"* buyurmuştur. Buradaki "ayetler" ile, Kur'ân kastedilmiştir. O ayetler akli delilleri ve hükümlerin izahını ihtiva ettikleri için, Cenâb-ı Hak onları "açık açık ayetler" diye tavsif etmiş, cehaletlerine rağmen, dikkatleri delillere çekilip, kendilerine mucizeler gösterildiğinde yüzlerinde inkâr alâmetlerinin

göründüğünü bildirmiştir. Yüzlerinde görünen inkâr alâmetleri ile, yüzlerinde öfke ve kızgınlık alâmetlerinin belirmesi kastedilmiştir. **Keşşaf Sahibi** şöyle der: "**Münker**, sataşmaktan, kızmaktan, geçimsizlikten ve inkârdan ötürü, yüzde beliren çok kötü şekillerdir. Bu tıpkı, "**mükrem**" kelimesinin, masdar manasına gelmesi gibidir. Ayetteki **ta'rifu** (bilirsin) fiili, meçhul olarak **tu'refu** (bilinir) şeklinde de okunmuştur. Müfessirlerin, bu ifade hususunda çeşitli açıklamaları vardır:

1) **Kelbî:** "Sen onların yüzlerinde, Kur'ân'dan hoşlanmadıklarının işaretlerini görürsün" der.

2) **İbn Abbas** (r.a): "Sen onların yüzlerinde, zorbalık ve kibir emâreleri görürsün" der.

3) **Mukâtil:** "Onlar Kur'ân'ın Allah'dan olduğunu inkâr ettiler" manasını verir.

Hak Teâlâ'nın يَكَادُونَ يَسْطُونَ *"Onlar, neredeyse saldırıverecek olurlar"* ifadesi ile ilgili olarak, **Halil, Ferra** ve **Zeccâc** şöyle demişlerdir: " 'Satv' kıskıvrak yakalamak, üzerine çullanmak demektir. Buna göre mana, "o kafirler, hitab olundukları o ayetleri alabildiğine inkâr ettikleri için, sanki onu okuyanı yakalayıp, çullanmak isterler" şeklindedir.

Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, kafirlerin peygamberlere ve mü'minlere karşı diretip isyan ettiklerini nakletmiş. Sonra da Resûlüne o kafirlere ilâhi tehdidi bildirmesini emrederek قُلْ أَفَأُنَبِّئُكُمْ بِشَرٍّ مِنْ ذٰلِكُمُ النَّارُ *"De ki: "Şimdi bundan daha çok kötü bir şeyi haber vereyim mi? Ateştir"* buyurmuştur. **Keşşaf Sahibi** şöyle der: "Ayetteki مِنْ ذٰلِكُمْ ifadesi, "Sizin, insanlara öfkelenmeniz ve onlara sataşmanızdan", yahut da "Size okunan ayetlerden dolayı, olan hoşnutsuzluğunuzdan ve can sıkıntınızdan daha kötü" demektir. O halde, ayetteki bu ifadeyle ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, "Kötü fiilleriniz sebebiyle, kendinizi içine attığınız o cehennem ateşi, bu ayetler okunduğunda yüzünüzde beliren o öfke ve sıkıntınızdan daha ileridedir" demektir.

b) Bu, sizinle mücâdele eden kimselere yapmayı düşündüğünüz şeylerden, daha şiddetlidir. Çünkü sizin onlara yapabileceğiniz en ileri şey, öldürmektir. Ama bunun neticesinde onların varacağı yer cennettir. Siz ise, bu yüzden, kurtuluş olmayan o ebedi cehenneme gireceksiniz.

Ayetteki, *"en-Nâr"* kelimesinin i'rabı hakkında, **Keşşaf sahibi** şöyle der: "Bu, mahzûf bir mübtedâ'nın haberi olarak merfûdur. Buna göre sanki birisi, "Bundan daha kötüsü nedir ki?" demiş ve buna cevaben, هُوَ النَّارُ "O cehennemdir' takdirinde, اَلنَّارُ denilmiştir. Bu "ihtisas"dan ötürü, nasb ile بِشَرٍّ ifadesinden bedel olarak da cerr ile de okunur."

Hak Teâlâ sonra, küfürleri üzere ölmeleri halinde o kafirlere va'dettiği şeyi de, وَبِئْسَ الْمَصِيرُ *"O ne kötü bir varış yeridir!"* diye beyân buyurmuştur. **Keşşaf sahibi** şöyle der: "Ayetteki وَعَدَهَا اللَّهُ ifadesi, müste'nef bir cümle olabileceği gibi, النَّارُ (cehennem) kelimesinin mübtedâ, bunun onun haberi olması da muhtemeldir.

★ ★
★

Mahlukların Aczi

يَا أَيُّهَا النَّاسُ ضُرِبَ مَثَلٌ فَاسْتَمِعُوا لَهُ إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِن دُونِ اللَّهِ لَن يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَلَوِ
اجْتَمَعُوا لَهُ وَإِن يَسْلُبْهُمُ الذُّبَابُ شَيْئًا لَّا يَسْتَنقِذُوهُ مِنْهُ ضَعُفَ الطَّالِبُ
وَالْمَطْلُوبُ ﴿٧٣﴾ مَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ ﴿٧٤﴾

"Ey insanlar size bir misal getirildi. Şimdi onu dinleyin: Allah'dan başka taptığınız şeyler, bir sinek bile yaratamazlar, hepsi bu iş için biraraya gelseler de... Eğer sinek onlardan bir şey kapsa, bunu ondan geri de alamazlar! İsteyen de âciz, istenen de... Onlar Allah'ın kadrini hakkıyla ölçemediler. Şüphe yok ki Allah kâmil kuvvet sahibidir ve mutlak gâlibtir"

(Hacc, 73-74).

Bil ki Allah Teâlâ biraz önce ve kâfirlerin, Allah'dan başka hakkında ne bir delilleri, ne de bir bilgileri olmayan şeylere taptıklarını beyan buyurunca, bu ayette de onların görüşlerinin bâtıl olduğunu gösteren delillere yer vermiştir.

Mesel Getirme

Ayetteki ضُرِبَ مَثَلٌ *"Bir misal getirildi"* deyimi ile ilgili şöyle birkaç soru vardır:

Birinci soru: Cenâb-ı Hakk'ın getirdiği (bildirdiği) şey, bir misal değildir. Binâenaleyh onu niçin, misal (mesel) diye nitelemiştir?

Cevab: Ekseri mesellerde, enteresan ve hoş bir nükte (incelik) bulunduğu için, böyle olan her söz "mesel" olarak adlandırılabilir.

İkinci soru: Ayetteki, *"misal getirildi"* ifadesi geçmişi anlatan bir ifadedir. Halbuki Cenâb-ı Hak, bunu şu anda yapmaktadır?

Cevab: Söylediği şeyler, daha önce bilinmekte olan şeyler olduğu için, böyle söylemesi caizdir ve bu şekilde söylemesi, daha önce geçmiş bir işi anlatma gibi olur.

Hak Teâlâ'nın فَاسْتَمِعُوا لَهُ *"Şimdi onu dinleyin"* buyruğu "Onu hakkıyla düşünün, ondan ibret alın" demektir. Çünkü sırf dinleme fayda vermez. Fayda veren şey, aynı zamandan onu düşünüp, ondan ibret almaktır.

Sineğin Misal Verilmesi

Bil ki sinek, son derece güçsüz ve ehemmiyetsiz olduğu için, Cenâb-ı Hak bunu, kafirlerin görüşlerinin batıl oluşuna şu iki açıdan delil getirmiştir:

1) Ayetteki إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَاباً وَلَوِ اجْتَمَعُوا لَهُ *"Allah'dan başka taptığınız şeyler, bir sinek bile yaratamazlar, hepsi bu iş için biraraya gelseler de"* ifadesiyle. Bu ifade hem yâ ile, hem tâ ile يَدْعُونَ (taptıkları şeyler) ve تَدْعُونَ (taptığınız şeyler) şeklinde okunduğu gibi, يُدْعَوْنَ (tapılan şeyler) şeklinde meçhul olarak da okunmuştur. Bu ifadedeki **len** edatı, geleceği nefyetmede asıldır. Ama bu aynı zamanda, gelecek zamanı te'kidli olarak nefyeder (olumsuz kılar). Buna göre Cenâb-ı Hak sanki: "Bu tapılan şeyler biraraya gelseler bile, önemsiz ve küçük birşey olmasına rağmen, bir sineği dahi yaratamazlar. Dolayısıyla aklı olan kimseye, onları ma'bûd edinmesi nasıl uygun düşer?" demektedir. Ayetteki وَلَوِ اجْتَمَعُوا لَهُ *"Hepsi bu iş için biraraya gelseler bile"* ifadesi hal olarak mansubtur. Cenâb-ı Hak sanki, onların biraraya gelip, güçlerini birleştirmeleri mümkün olsa bile, o sineği yaratmaları imkânsızdır. Ya onların tek tek olmaları durumundaki halleri nasıldır? demektedir.

2) Ayetteki وَإِنْ يَسْلُبْهُمُ الذُّبَابُ شَيْئاً لَا يَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُ *"Eğer sinek onlardan bir şey kapsa, bunu ondan geride alamazlar"* ifadesi ile... Allah Teâlâ sanki, "Yaratma ve varetme bir tarafa, bundan daha kolay olanı ele almak istiyorum. Meselâ o sinek, o tapılanlardan birşey kapıp götürse, onlar o şeyi bile, o sinekten geri alamazlar" demektedir. Bil ki birinci delil, **Hz. İsa** (a.s)'ın ve meleklerin ilah olamayacaklarını gösterme hususunda, tutunulmaya elverişlidir. İkinci delil ise, buna elverişli değildir.

İmdi eğer, "Bu istidlâl, ya o putların, yaratan, bilgili, düşünebilen ve canlı varlıklar olmadıklarını göstermek içindir, yahut da onların saygıdeğer olmadıklarını ortaya koymak içindir. Birincisi olamaz, çünkü onların böyle olmadıkları zaten açıkca bilinmektedir. Binâenaleyh bu hususta delil getirmenin ne faydası var. İkincisi hususa gelince, ayetteki istidlal bunu ifade etmez. Çünkü onların canlı olmadıklarını söylemek saygı değer olmamalarını icabettirmez. Çünkü saygı yönleri çoktur. Zira o kâfirler, putların ya yıldızların şekillerinde olan bir takım büyüler olduklarına, yahut meleklerin ve geçmiş peygamberlerin heykelleri olduklarına inanıyor, o meleklere ve geçmiş peygamberlere tazim niyetiyle onlara saygı duyuyorlardı" denilirse, bu na şu şekilde cevap verilebilir: "Putların, kendilerinden bir takım fayda ve zararların meydana gelebilecek yıldızların kalıbında olan tılsımlar oluşu düşünesine gelince, ayetteki bu ifade böyle birşeyin asılsız olduğunu gösterir. Çünkü o putlar, kendi kendilerine bile böyle ufacık, yani kendisini o sinekten korumaya bile gücü yetemeyeceğine göre, başkasına hiç faydası olmaz.

Bu putların, meleklerin veya geçmiş peygamberlerin timsalleri olmasına inanılmasına gelince, Allah'dan başkasına duyulan ta'zim ve saygının, Allah'a duyulandan daha az olması gerektiği, akıllarda iyice yerleşmiş bir husustur. Halbuki o kâfirler, onlara alabildiğine (sonsuz) saygı duyuyorlardı. İşte bu durumda, putlarla Allah Teâlâ'nın arasının, ta'zim bakımından eşit tutulduğu ortaya çıkar. Dolayısıyla onlar kınamaya ve zemme müstehak olmuşlardır.

Ayetteki ضَعُفَ الطَّالِبُ وَالْمَطْلُوبُ *"İsteyen de aciz, istenen de"* ifadesi ile şu iki görüş vardır:

1) Bundan murad, tapılan putlar ve o sinektir. Binâenaleyh put, yaratması ve kendisinden kapılan şeyi geri alması istendiği zaman, bundan aciz kalacağı için, "isteyen" sinek de, "istenen" mesâbesindedir.

2) "İsteyen", putperestler, "istenen" ise, ya putların kendisi, yahut onlara yapılan ibadettir. Bu ihtimal, daha kuvvetlidir. Çünkü put, hakiki manada isteyen olamaz. Aksine ancak takdir yapılarak bu mana elde edilebilir. Ama burada hakiki manada böyledir. Ancak ne var ki burada da bir mecaz vardır. Çünkü put için zayıf olma söz konusu değildir. Zira zayıflık-güçsüzlük, ancak kuvvetli olabilecek varlıklar söz konusudur. Burada bir üçüncü izah da şudur: "Ayetteki zayıf oldu - aciz kaldı" deyimindeki aciz kalış kuvvet bakımından değildir. Bu, o inancın çirkinliğinin ortada olmasından ötürüdür. Bu, mesela münazara esnasında kişiye, "Bu görüş, ne kadar zayıf! Bu izah ne kadar tutarsız!" denilmesi gibidir.

Allahı, Layıkıyla Bilememek

Hak Teâlâ'nın مَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ *"Onlar, Allah'ın kadrini hakkıyla ölçemediler"* ifadesi, "Onlar, O'na gerçek manada ta'zim göstermediler" demektir. Çünkü onlar, son derece değersiz o putları, ma'bûd olmada O'na eş koştular. Bu cümle, En'am Sûresi (91. ayette) tefsir edilmişti. O, hiçbirşey kendisine imkansız olmayacağı biçimde kuvvetli ve hiçkimsenin kendisine galib gelemeyeceği bir biçimde azizdir. Binâenaleyh O'nun ortaklarının olduğu nasıl söylenebilir? **Kelbî**, hem bu ayetin, hem de En'âm sûresindekinin, bir gurup yahudi hakkında nâzil olduğunu söylemiştir. Bu yahûdiler, **Malik b. es.Sayf, Ka'b b. el-Eşref, Ka'b b. Esed** ve benzerleridir. Allah onlara lanet etsin. Çünkü onlar şöyle demişlerdi: "Allah, gökleri ve yeri yaratma işini bitirince, onları yaratmadan ötürü yoruldu. Bundan dolayı sırtüstü yatıp, ayak ayak üstüne atıp istirahat etti." İşte bu söz üzerine, o yahûdileri yalanlamak için hem bu ayet, hem de *"Bize, hiçbir yorgunluk isabet etmez"* (Kâf, 38) ayeti nâzil oldu. Bil ki bu şüphelerin kaynağı, "teşbih" (müşebbihe) inancını benimsemektir. Binâenaleyh müşebbihenin söylediğinin aksine, Cenâb-ı Hakk'ın zâtını diğer zatlara (varlıklara) benzemekten; sıfatını, Kerrâmiyenin söylediğinin aksine, diğer varlıkların sıfatlarına benzemekten ve Mu'tezile'nin söylediğinin aksine, fiillerini mahluklarının fiillerine benzemekten yani bir maksaddan ötürü yapılmaktan, bir sebebe dayalı olmaktan keza övgü veya

kınamaya konu teşkil etmekten tenzih etmektir. **İmam Ebu'l-Kâsım el-Ensârî** (r.h) şöyle der: "Hak Teâlâ sıfatları kuşatılamaz, vasıfları çok yüce bir zattır. Bundan dolayı vehimler O'nu tasavvur edemez, fikirler O'nu tam anlayamaz, akıllar O'nu birşeye benzetemez, zaman O'nu idrâk edemez, yönler onu kuşatamaz. Zatı, samedî; sıfatları da sermedîdir."

★ ★
★

Melek ve Beşerden Peygamber

اَللّٰهُ يَصْطَفِي مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ رُسُلًا وَّمِنَ النَّاسِ ۚ اِنَّ اللّٰهَ سَمِيْعٌ بَصِيْرٌ ﴿٧٥﴾ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ اَيْدِيْهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ ۗ
وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُوْرُ ﴿٧٦﴾

"Allah, hem meleklerden, hem insanlardan peygamberler seçer. Şüphesiz Allah, (herşeyi) hakkıyla işiten, kemâliyle görendir. Onların önlerindekini de, arkalarındakini de O bilir. Bütün işler ancak Allah'a döndürülür"

(Hac, 75-76).

Bil ki Hak Teâlâ ulûhiyyetle ilgili şeyleri daha önce sununca, bu ayette de peygamberlikle ilgili hususları zikretmiştir. **Mukâtil** şöyle der: "**Velid b. Muğire:** "Kur'ân, aramızdan, gele gele ona mı indi" deyince, Cenâb-ı Hak işte bu ayeti indirdi." Burada şöyle iki soru sorulabilir:

Her Melek Elçi midir?

Birinci soru: مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ ifadesinin başındaki "min", "ba'ziyyet" manasındadır. Binâenaleyh bu ifade, meleklerin hepsinin gönderildiğini gösterir. Halbuki, *"Melekleri elçiler yapan Allah'a hamdolsun"* (Fâtır, 1) ayeti, bütün meleklerin elçi (peygamber) olarak gönderildiğini gösterir. Dolayısıyla bu iki ayet arasında bir çelişki söz konusudur?

Cevab: Bu ayetle, ademoğullarına elçi olarak gönderilen meleklerin kastedilmiş olması, mümkündür. Bunlar da, **Cebrâil, Mikâil, İsrâfil, Azrâil** ve **Hafaza** melekleri, gibi (Allah'ın salat ve selamı onlar üzerine olsun), büyük meleklerdir. Bütün meleklerin elçi olduğunu bildiren ayet ise meleklerin biribirlerine olan elçiliklerini (haberci oluşlarını) anlatmaktadır. Binâenaleyh iki ayet arasındaki zâhiri çelişki, bu şekilde ortadan kalkar.

İkinci soru: Hak Teâlâ, *"Eğer Allah bir çocuk edinmek isteseydi, elbet yaratıklarından dilediğini seçerdi"* (Zümer, 4) buyurmuştur. Bu ifade O'nun çocuğunun

seçilmiş olmasını gerektirir. Tefsirini yaptığımız ayet de, meleklerin ve bazı insanların seçilmiş olduklarını gösterir. Dolayısıyla, iki ayetten Allah'ın çocuğu olduğunu kabul etme neticesi çıkar?

Cevab: Hak Teâlâ'nın, birinci ifadesi her çocuğun seçildiğine delâlet eder. Ama her seçilenin O'nun çocuğu olduğunu göstermez. Binâenaleyh bu ayetin, seçilmişlerin varlığına delâlet etmesinden o seçilenlerin O'nun çocuğu olması gerekmez.

Ayetle ilgili bir başka izah da şöyledir: Bundan murad, Allah'tan başka, mesela meleklere ibadet edenleri, susturmaktır. Allah Teâlâ sanki önceki ayette, putperestlerin görüşlerinin, bu ayette de melekperestlerin görüşlerinin bâtıl olduğunu göstermiş ve böylece meleklerin derece ve mertebelerinin yüceliğinin, onların ilahlığından değil, Allah'ın onları ibâdet için seçmesinden kaynaklandığını beyân buyurmuştur. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki onların Allah'ın yanısıra melekleri de ma'bûd saymalarından ötürü, Allah'ı gerçek manada takdir edip, ululamamış olduklarını beyân etmiştir.

Öndekini de Sondakini de Bilir

Cenâb-ı Hak sonra, Kendisinin söylenilenleri duyan, yapılanları gören bir zat olduğunu, إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ *"Şüphesiz Allah (herşeyi) hakkıyla işiten kemâliyle görendir"* ifadesi ile anlatmıştır. İşte bundan ötürü, hemen peşisıra يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ *"Onların önlerindekini de, arkalarındakini de O bilir"* buyurmuştur. Bazıları buna, "O, dünyada olanı ve olmayanı bilir" manası verirlerken, bazıları "önlerindekini" ifadesine "âhiret işlerini", "arkalarındakini" ifadesine de "dünya işlerini" manasını vermişlerdir.

Hak Teâlâ, bunun peşisıra da وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ *"Bütün işler ancak Allah'a döndürülür"* ifadesini getirmiştir. Dolayısıyla *"önlerindekini de, arkalarındakini de o bilir"* ifadesi, Allah'ın ilminin tamlığına; *"Bütün işler ancak Allah'a döndürülür"* ifadesi de, kudretinin tamlığına, ulûhiyyete ve hükümde tek olduğuna işarettir. Her iki ayetin toplamı, insanı günaha yeltenmekten alabildiğine alıkoymayı kapsar.

★ ★
★

Allah'ın Müslümandan Beklediği

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا وَاعْبُدُوا رَبَّكُمْ وَافْعَلُوا الْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٧٧﴾
وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ هُوَ اجْتَبَاكُمْ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ مِلَّةَ أَبِيكُمْ
إِبْرَاهِيمَ هُوَ سَمَّاكُمُ الْمُسْلِمِينَ مِنْ قَبْلُ وَفِي هَٰذَا لِيَكُونَ الرَّسُولُ شَهِيدًا عَلَيْكُمْ
وَتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَاعْتَصِمُوا بِاللَّهِ هُوَ
مَوْلَاكُمْ فَنِعْمَ الْمَوْلَىٰ وَنِعْمَ النَّصِيرُ ﴿٧٨﴾

"Ey iman edenler, rükû edin, secde edin, Rabbinize ibadet edin, hayır işleyin, tâki felaha eresiniz. Allah uğrunda hakkıyla cihâd edin. Sizi o seçti. Dinde üzerinize hiçbir güçlük de yüklemedi. Babanız İbrahim'in dininde olduğu gibi. Size daha evvel de, bu (Kur'ân'da) da, peygamber sizin üzerinize şâhid olsun, siz de insanlar üzerine şâhidler olasınız diye, Allah müslüman adını verdi. Artık dosdoğru namaz kılın, zekat verin, Allah'a sarılın. O, sizin mevlânızdır. O ne güzel mevlâ, ne güzel yardımcıdır!"

(Hac, 77-78).

Bil ki Hak Teâlâ önce ulûhiyyetten, sonra nübüvvetten bahsedince, peşisıra şeriatlarından bahsetmiştir. Şeriatıyla ilgili ifadeleri şunlardır:

a) Emrolunanların kimler olduğunu belirleme

b) Emrolunan şeylerin kısımları,

c) Emirleri kabulu gerektiren hususların zikri,

d) Bu mükelleflyetin te'kid edilmesi

Emirlerin Bildirilmesi

Birincisi, yani emrolunanın belirlenmesi, ayette *"Ey iman edenler"* ifadesi ile anlatılan hususdur. Bu hususta iki görüş ileri sürülmüştür.

1) Bu ifade ile, ister mü'min ister kâfir olsun, bütün mükellefler kastedilmiştir. Çünkü bunların teklifi, bütün mükellefler için geneldir. Binâenaleyh bunu sadece mü'minlere ait saymanın manası yok.

2) Bu ifade ile, sadece mü'minler kastedilmiştir. Bunun böyle olduğunun delilleri şunlardır:

a) Herşeyden önce bu ifade, bu manayı açık olarak göstermektedir.

b) Allah Teâlâ bundan sonra, *"Sizi o seçti"*, *"Size müslüman adını O verdi"* ve *"İnsanlar üzerine şâhidler olasınız"* ifadelerini getirmiştir. Bu bahsedilenler, ancak mü'minlere uygun düşer. Bu konuda söylenecek en son söz şudur: Mademki bu mükellefiyetler herkes için gerekli ise, özellikle mü'minlerin zikredilmesinin faydası nedir? Fakat biz, mü'minlerin özellikle zikredilmiş olmaları, bu mükellefiyetlerin onların dışındakiler için söz konusu olmadığını göstermez. Aksine bu ayet, bu mükellefiyetlerin özellikle mü'minlere has olduğuna, diğer başka ayetlerde herkesin bu mükellefiyetlerle yükümlü olduklarına delâlet etmektedir. Şöyle de denebilir: "Bu özellikle zikredilmenin faydası şudur: Hitab yeniden umûmi olarak gelip, onu da sadece mü'minler kabul edince, onları bu kabullenmeyi sürdürmeye bir teşvik ve bu işi yüklenme hususunda bir şereflendirme olsun diye, Allah özellikle mü'minlere hitâb etmiştir.

Emirlerin Kısımları

İkincisini, yani emrolunan şeylerin kısımlarını Allah Teâlâ, şu dört şey olarak zikretmiştir:

a) Namaz... Bu, ayetteki *"Rükû edin, secde edin"* ifadesi ile anlatılmıştır. Bu böyledir. Çünkü namazın farzlarının en kıymetlisi rükû ve secdedir. Namaz, âdeta bu iki farz üzerine binâ edilmiştir. Dolayısıyla bu ikisinin söylenmesi, bizzat namazın söylenmesi gibidir. **İbn Abbas** (r.a) şunu söylemiştir: "Müslümanlar, bu ayet nâzil oluncaya kadar ilk yıllarında (namaz kılarken) sadece rükû ederler, secde etmezlerdi.

b) Ayetteki, *"Rabbinize ibadet edin"* ifadesinin anlattığı husus. Alimler buna şu manaları vermişlerdir:

1) "Ona ibadet edin, başkasına etmeyin."

2) "Diğer emredilen ve yasaklanan şeyler hususunda Rabbinize ibadet edin."

Rükû, secde ve diğer taatlarınızı, Allah'a ibadet maksadıyla yapınız. Çünkü bunları sırf yapmak yeterli değildir. Zira bunlarla, Allah'a ibadet maksadı güdülmezse, mükafaata nâil olmada, faydalı olmazlar. İşte bundan ötürü, Cenâb-ı Hak bu cümleyi, *"Rükû edin, secde edin"* cümlelerine atfetmiştir.

c) Ayetteki وَافْعَلُوا الْخَيْرَ *"Hayır işleyin"* emridir. **İbn Abbas** (r.a): "Cenâb-ı Hakk'ın bu ifadeyle (mükellefiyetlere) sıla-i rahim ve güzel ahlakı da eklemiştir" der.

Bana göre bu tertib (sıralama) hususunda yapılacak en güzel izah şöyledir: Namaz, ibadetlerden bir türdür. İbadet de hayırlardan bir türdür. Çünkü hayırlı (iyi) fiiller, Allah'ın emirlerine saygı göstermek demek olan, "Ma'bûda hizmet" ile ihsan demek olan "mahlûka rahmet"e ayrılır. Bu ihsâna iyilik (hayır), şer'an iyi olan şeyler, fakirlere yardım ve insanlara güzel söz söyleme de girer. Buna göre Allah Teâlâ, sanki şöyle demek istemiştir: "Ben sizi namazla, hatta namazdan daha kapsamlı olan ibadetle, hatta ibadetten daha kapsamlı olan hayır ile mükellef tuttum."

Hak Teâlâ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ *"taki felâha eresiniz"* buyurmuştur. Bunun "Felâha ermeniz için" manasında olduğu da söylenmiştir. Felâh (kurtuluş), âhiret nimetlerini elde etmek demektir. **İmam Ebu'l-Kâsım el-Ensârî** şöyle der: لَعَلَّ terecci (belki) manasını ifade eder. Çünkü insan, farzları edâ ederken, nâdiren kusursuz olur. Dolayısıyla o, yaptığı ibâdetin, Allah katında makbul olup olmadığını yakînî olarak bilemez. İnsanların neticesinin ne olacağı da belli değildir. Bir de herkes ne için yaratılmış ise, ona o iş kolaylaştırılmıştır.

d) Ayetteki وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ *"Allah uğrunda hakkıyla cihâd edin"* ifadesi ile anlatılan husus. **Keşşaf sahibi** şöyle der: فِي اللَّهِ ifadesi, "Allah'ın zâtı uğrunda, ve O'nun için" demektir. Nitekim Arapça'da "Gerçekten ve cidden âlim" manasında هُوَ حَقٌّ عَالِمٌ وَجِدٌّ عَالِمٌ denilir. Ayetteki حَقَّ جِهَادِهِ ifadesi de bunun gibidir. Burada birkaç soru vardır.

Cihadın Allah'a Tahsisinin Sebebi

Birinci soru: Normal olarak حَقَّ الْجِهَادِ فِيهِ (Allah yolunda layıkı vechile cihad edin) veya حَقَّ جِهَادِكُمْ فِيهِ (Allah yolunda yapmanız gerekli olan tarzda cihad edin) denilmesi icâb ederdi. Nitekim Allah Teâlâ وَجَاهَدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ buyurmuştur. Binâenaleyh böyle bir izafetin manası nedir?

Cevap: İzafet iki kavram arasındaki en ufak bir ilişki sebebiyle olabilir. Binâenaleyh cihâd, O'nun rızası için ve O'ndan ötürü yapıldığı için, Allah'a tahsis edilince, bunun O'na izâfe edilmesi de doğru olmuştur.

Cihad Nedir?

İkinci soru: Bu ayette bahsedilen cihâd, nedir?

Cevap: Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

1) Bununla, hassaten kâfirlerle savaşma murad edilmiştir. Buna göre حَقَّ جِهَادِهِ ifadesinin manası, "Bunu dünyada nam kazanmak veya ganimet elde etmek gibi dünyevî arzulardan dolayı değil, ancak ibadet maksadıyla yapınız" demektir.

2) Bununla onların, başlangıçta savaştıkları gibi, sonunda da aynı şekilde savaşmaları murad edilmiştir. Çünkü onların, ilk dönemlerdeki savaşları daha ezici ve güçlü idi. Ve onlar, bu hususta meselâ Bedir'de yaptıkları gibi, daha kararlı idiler. **Hz. Ömer** (r.a)'ın, **Abdurrahman Ibn Avf**'e "Sen bizim, Cenâb-ı Hakk'ın ayetini وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ (فِي آخِرِ الزَّمَانِ كَمَا جَاهَدْتُمُوهُ فِي أَوَّلِهِ) "Allah yolunda, tıpkı ilk zamanda cihâd ettiğiniz gibi, zamanın nihayetinde de tam hakkıyla cihâd ediniz" şeklinde okuduğumuzu bilmiyor musun?" dediği rivayet edilir. Bunun üzerine **Abdurrahman** da, "Ey mü'minlerin emiri, bu ne zamandır?" dediğinde, **Hz. Ömer**, "Ümeyye oğulları emir, Muğire oğulları da vezir oldukları zaman" cevabını vermiştir.

Bil ki, Kur'ân'a böyle bir ilavede bulunmak, pek tuhaf bir şeydir. Aksi halde tıpkı benzerlerinin nakledildiği gibi, bunun da nakledilmesi (s.a.s) gerekirdi. Eğer bu rivayet sahih ise o zaman bu açıklamanın, **Hz. Peygamber** tarafından Kur'an olarak değil de, ayete bir tefsir olarak söylendiğini düşünmek gerekir. **İbn Abbas** (r.a)'ın da, bu ayeti "İlk başlangıçta cihâd ettiğiniz gibi Allah uğrunda şimdi de hakkıyla cihâd ediniz" şeklinde okuduğu, bunun üzerine **Hz. Ömer**'in ona, "Kendileriyle cihâd etmemiz emredilenler kimlerdir?" dediğinde **İbn Abbas**'ın, "Kureyşli iki kabile; **Mahzûm** ve **Abd-i Şems**" diye cevap verdiği **Hz. Ömer**'in de hemen, "Doğru söyledin" dediği rivayet edilmiştir.

3) **İbn Abbas**, حَقَّ جِهَادِهِ ifadesine, "Allah uğrunda, herhangi bir kınayanın kınamasından korkmayınız, çekinmeyiniz" manasını vermiştir.

4) **Dahhâk**, bu ifadeye, "Ona yaraştığı biçimde Allah için amel işleyiniz" manasını vermiştir.

5) Bu, Eliniz, diliniz ve mümkün olan her türlü yollarla harbetmek suretiyle, Allah'ın dinini ihyâ ve hukukunu bihakkın yerine getirme hususunda, bütün imkânlarınızı kullanınız ve kendinizi hevâ'ya uymaktan, haksızlığa meyletmekten alıkoyunuz" manasındadır.

6) **Abdullah İbn Müberek** حَقَّ جِهَادِهِ ifadesi, nefis ve nefsin arzularıyla mücahede etmektir manasındadır. Çünkü **Hz. Peygamber** (s.a.s), **Tebük** Gazvesi'nden döndüğünde رَجَعْنَا مِنَ الْجِهَادِ الْأَصْغَرِ إِلَى الْجِهَادِ الْأَكْبَرِ *"En küçük cihâddan en büyük cihada döndük"* (39) buyurmuştur. En uygun mana ise, bu ifadenin, bütün mükellefiyetler manasına hamledilmesidir. Binâenaleyh, kişinin emrolunduklarını yapmaya, nehyolunduklarından kaçmaya devam etmesi, ve sürdürmesi bir cihâttir.

Bu Ayet Mensuh olabilir mi?

Üçüncü soru: Mukâtil ve **Kelbî**'den nakledilen ve tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah'dan, nasıl ittikâ edilmesi gerekiyorsa, öylece korkun"* (A. İmrân, 102) ayetini, *"Allah'dan gücünüzün yettiğince ittikâ edin"* (Teğabun, 16) ifadesiyle neshedildiğinin söylenmesi gibi, bu ayetin de yine aynı ifadeyle (Teğabun, 16) neshedildiğinin söylenmesi doğru mudur?

Cevap: Bu, uzak bir ihtimaldir. Çünkü, mükellefiyet, kudrete bağlıdır. Zira, Cenâb-ı Hak, *"Allah hiçbir nefse, gücü yettiğinden başkasını yüklemez"* (Bakara, 286) buyurmuştur. O halde, nasıl olur da Allah: "'Gücünüzün yetmeyeceği bir biçimde Allah yolunda cihâd ediniz" der! Hem, başlangıçta cihâd son derece çetin ve zor tutulmuş, öyle ki bir kişi on düşmanla savaşmak zorunda kalmış, derken Allah bu hükmünü *"Allah şu anda sizin yükünüzü hafifletti"* (Tevbe, 66) ayetiyle hafifletmişken, daha bunun yanında, Cenâb-ı Hakk'ın, o cihâdı takât getirilemeyecek bir biçimde farz kılması caiz olur mu ki, bunun neshedildiği söylenebilsin?

---

(39) Keşfu'l-Hafâ, 1/424.

Emirlerin Müeyyideleri

Üçüncüsü, bu emirlerin kabul edilmesini gerektiren şeylerin izahına gelince, bunlar da şu üç şeydir:

1) Cenâb-ı Hakk'ın هُوَ اجْتَبٰكُمْ *"Sizi o seçti"* ayetinin ifade ettiği hususiyet. Bu, "Mükellef tutmak, Allah'ın, kuluna bir şeref bahşetmesi demektir. Binâenaleyh O, sadece size bu şerefi bahşedince, size şereflerin en büyüğünü tahsis etmiş, sizi kendi hizmeti ve tâatıyla meşgul olmanız için seçmiştir. Binâenaleyh bundan daha yüce rütbe var mıdır? Bunun üzerinde bir mutluluk var mıdır?" demektir. Bu kelimenin manasının, "O size hidâyetini, desteğini ve kolaylığı tahsis etmiştir" şeklinde olması da muhtemeldir.

Cenâb-ı Hakk'ın وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ *"Dinde üzerinize hiçbir güçlük de yüklemedi"* beyanına gelince bu, adeta şu (mukadder) sorunun bir cevabı gibidir: "Mükellefiyet sizin bahsettiğiniz gibi, her ne kadar bir şereflendirme ve bir görev ise de, ancak ne var ki bu nefislere cidden zor gelen bir hususiyet." İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, bu soruya *"Dinde üzerinize hiçbir güçlük de yüklemedi"* ayetiyle cevap vermiştir. Rivayet olunduğuna göre **Ebu Hureyre** r.a): "Cenâb-ı Hak, bizi zinâ etmekten, hırsızlık yapmaktan men ettiği halde, daha nasıl *"Dinde üzerimize hiçbir güçlük de yüklemedi"* buyurmuştur?" deyince **İbn Abbas** (r.a): "Evet, ne var ki, İsrailoğulları üzerine yazılan ağır ceza (ısr) sizden kaldırılmıştır" diye cevap vermiştir. Burada şöyle birkaç soru sorulabilir:

Harec Ne Demektir?

Birinci soru: Arapça'da esasen **harec** ne demektir?

Cevap: **İbn Abbas** (r.a)'den rivayet edildiğine göre o, **Hüzeyl Kabilesi**'nden bazı kimselere: "Siz, aranızda **harec** ismini neye verirsiniz?" deyince, onlar "**harec**, sıkışmak, daralmak demektir" cevabını vermişlerdir. Yine **Hz. Aişe** (r.a)'den şu rivayet edilmiştir: "Allah'ın Resûlüne **harec** kelimesinin ne demek olduğunu sordum da o: "Sıkışmak, daralmak" cevabını verdi"

Ruhsatla Amel Etme

İkinci soru: Bu ayette geçen **harec** kelimesiyle ne kastedilmiştir?

Cevap: Bununla ruhsatların kullanılmasının kastedildiği söylenmiştir. Binâenaleyh, ayakta namaz kılamayan kimse, oturarak kılsın; bunu yapamayan da, ima ile kılın. Yine Cenâb-ı Hak, yolcu olan kimseye orucunu yemesini ve namazlarını kısaltmasını mübah kılmıştır. Bir de, Allah (c.c), kulunu mübtelâ kıldığı her günah için, o günahlardan ya tevbe etmesi ya da keffâret vermesi suretiyle bir çıkış yolu göstermiştir. **İbn Ömer** (r.a)'nın da "kime bir ruhsat verilir, o da o ruhsatı kullanmaktan yüzçevirirse, kıyamet gününde insanlar arasında hükmedilinceye kadar, bir ejderha

ağırlığı (kadar bir yükü) yüklemekle mükellef tutulur" dediği rivayet edilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in de, إِذَا اجْتَمَعَ أَمْرَانِ فَأَحَبُّهُمَا إِلَى اللَّهِ تَعَالَى أَيْسَرُهُمَا *"İki ihtimal bir araya geldiğinde, onların Allah'a en sevimli olanı, onların en kolay olanıdır"* (40) dediği rivayet edilmiştir. Ka'b'ın da: "Allah, bu ümmete sadece peygamberine vermiş olduğu üç şey vermiştir: Onları insanlara şahid kılmış, dinleri hususunda onlara bir zorluk çıkarmamış ve: *"Bana dua edin, size icâbet edeyim"* (Mü'min, 60) buyurmuştur" dediği rivayet edilmiştir.

Üçüncü soru: Mu'tezile, "teklif-i mâlâ yutâk"ın olmayacağı hususunda bu ayetle istidlâl ederek şöyle demiştir: "Allah, kafirde ve günahkâr kimsede, küfrü ve masiyeti yaratıp, sonra da bunları ona yasaklamış olsaydı, bu en büyük zorluk olurdu. Halbuki bu ayetin sarih ifadesiyle böyle bir zorluğun olmadığı bildirilmiştir."

Cevap: Cenâb-ı Hak o kimseye küfrünü terketmesini emredip; onun küfrünü terketmesi de Allah'ın ilminin cehâlete dönüşmesini gerektirince Allah mükellef olan o şahsa, kendi ilmini cehâlete dönüştürmesini emretmiş olur ki bu en büyük zorluklardan bir tanesi olmuş olur. Binâenaleyh, her iki tarafta eşit olunca, bu soru zâil olur.

2) Cenâb-ı Hakk'ın مِلَّةَ أَبِيكُمْ إِبْرَاهِيمَ هُوَ سَمَّاكُمُ الْمُسْلِمِينَ مِنْ قَبْلُ *"Babanız İbrahimin dininde olduğu gibi. Size daha evvel, müslüman adını vermişti"* ayetinin ifade ettiği hususdur. Bu ifadedeki مِلَّةَ kelimesinin mansûb olması hususunda da şu iki izah yapılmıştır:

a) **Ferrâ**'ya göre bu kelime, kendinden önce geçenlerin ihtiva ettiği şeyin anlamından ötürü mansûb kılınmıştır. Buna göre sanki دِينَكُمْ تَوْسِعَةَ مِلَّةِ أَبِيكُمْ إِبْرَاهِيمَ "Dininiz size, babanız İbrahim'in dinini geniş tutulması gibi, geniş tutuldu" denilmek istenmiştir. Daha sonra muzâf durumunda olan (تَوْسِعَةَ) kelimesi hazfedilmiş, muzaf ileyh durumunda olan مِلَّةَ kelimesi, muzaf'ın irâbını alarak مِلَّةَ (millete) olmuştur.

b) Bu kelime, medh ve tazim'den dolayı mansûb kılınmıştır. Yani "Dininize yani babanız İbrahim'in o güzel dinine sarılın" demektir.

Bil ki, **Hz. İbrahim** (a.s)'in dininden bahsedilmesi, bu mükelleflyet ve dinî hükümlerin aynı zamanda, **Hz. İbrahim** (a.s)'ın da şeriatı olduğunu dikkat çekmek içindir. Çünkü Araplar, **Hz. İbrahim** (a.s)'in soyundan oldukları için, onu severler. Binâenaleyh, bu hususta dikkat çekmek, onların bu dini kabul etmeye hazır hale gelmelerine bir vesile ve vasıta gibi olmuş olur. Burada da şöyle birkaç soru sorulabilir:

"Babanız İbrahim" Denilmesinin İzahı

Birinci soru: Cenâb-ı Hak niçin, *"Babanız İbrahim'in dini"* buyurmuştur? ve niçin, bu kitabın içine, **Hz. Peygamber** (s.a.s) zamanında bulunup da, **Hz. İbrahim** (a.s) soyundan olmayan müminler dahil olmasın?

(40) Benzeri, Müslim, Fezâil, 77-78 (4/1813).

Cevap: Buna şu iki açıdan cevap verilebilir:

a) O zamanda bulunanların ekserisi mesela **Hz. Peygamber** (s.a.s), onun kabilesi ve bütün Araplar, **Hz. İbrahim** (a.s) soyundan olunca, bu caiz olmuştur.

b) Bu, **Hasan el-Basrî**'nin izahı olup buna göre, Allah Teâlâ, **Hz. İbrahim** (a.s)'in müslümanlar nezdindeki saygınlığını, tıpkı babanın çocuğu yanındaki saygınlığı, kadınlarının saygınlığını da, annelerin saygınlığı gibi addetmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Onun zevceleri, annelerinizdir"* (Ahzâb, 6) buyurmuştur.

İki Şeriatın Farkı Nerede?

İkinci soru: Bu ifade **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in dininin, tıpkı **Hz. İbrahim** (a.s)'ın dini gibi, onunla aynı olmasını gerektirir. Böylece de bu demektir ki **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in kendine has, muayyen bir şeriati yoktur. Bu hususu Cenâb-ı Hakk'ın, *"Hanif olan İbrahim'in dinine uyasın diye"* (Nahl, 123) ifadesi de tekid eder.

Cevap: Bu ayet, bu hitâb putperestlere karşı yapılmıştır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Allah'a ibadet etmek ve putları bırakmak, **Hz. İbrahim** (a.s)'in dinidir" demek istemiştir. Ama, şeriatların tafsilatlarına gelince, bunların burayla ilgisi yoktur.

Müslüman Vasfının Verilmesi

Üçüncü soru: Cenâb-ı Hakk'ın *"Size daha evvel... müslüman adını verdi"* ifadesi ne demektir?

Cevap: Bu hususta da şu iki açıklama yapılmıştır:

a) Buradaki zamir (هُوَ) **Hz. İbrahim** (a.s)'e racidir. Çünkü her peygamberin, kabul olunmuş bir duası vardır. **Hz. İbrahim** (a.s)'in duası da, *"Ey Rabbimiz, ikimizi de sana teslimiyette sabit kıl. Soyumuzdan da müslüman bir ümmet çıkar"* (Bakara, 128) şeklindeki duasıdır. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, **Hz. İbrahim**(a.s)'in duasını kabul etmiş ve o ümmeti, **Hz. Muhammed**(s.a.s)'in ümmeti yapmıştır. Yine rivayet olunduğuna göre **İbrahim** (a.s) "Allah **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i, benim dinim gibi olan bir dinle peygamber olarak gönderecek ve o, ümmetine müslümanlar adını verecek" şeklinde haber vermiştir.

b) Bu zamir, tıpkı هُوَ اجْتَبَاكُمْ ifadesindeki zamir gibi, Allah'a racidir. **Atâ, İbn Abbas** (r.a)'nın bu ayete şu manayı verdiğini rivayet etmiştir: "Allah, sizi daha önce yani bütün semavi kitablarda; bunda, yani Kur'ân'da size müslümanlar ismini vermiştir." Bu izah, doğruya daha yakındır, çünkü Cenâb-ı Hak لِيَكُونَ الرَّسُولُ شَهِيداً عَلَيْكُمْ وَتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ *"Peygamber sizin üzerinize şahid olsun, siz de insanlar üzerine şahidler olasınız diye"* buyurmuş, böylece işte onları bu maksattan dolayı isimlendirdiğini beyan buyurmuştur ki, böyle yapmak ancak Allah'a yakışır. Buna, **Ubeyy İbn Ka'b**'ın bu ayeti اَللّٰهُ سَمَّاكُمْ "Allah size bu adı verdi" şeklinde okuyuşu

da bir delildir. Buna göre mana, "Cenâb-ı Hak hem Kur'an'dan önceki diğer kitablarda, hem de Kur'ân'da sizi ümmetlere üstün kıldığını ve bu ayette bahsedilen şehâdetten dolayı da, bu güzel ismi, size ad olarak verdiğini buyurmuştur. Binâenaleyh Allah bu ikrâmı hassâten size verince, O'na ibadet edin ve O'nun mükelleflyetlerini reddetmeyiniz" şeklinde olur ki, teklifleri kabul etmeyi gerektiren üçüncü sebep de, işte budur. Hz. Peygamberin, bize; ümmetinin de bütün insanlara nasıl şahit olduklan meselesine gelince, bu husus, Bakara sûresinde geçmişti ve biz işte bu ifadeden, "icmâ'ın bir delil olduğunu gösteren hususu çıkarıp almıştık.

Dördüncüsü, yani gelen hükümleri tekid makamına gelen şeylerin izahı ise فَأَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ وَاعْتَصِمُوا بِاللّٰهِ *"Artık dosdoğru namaz kılın, zekât verin, Allah'a sarılın"* ayetiyle anlatılan hususlar. Yani O'nun aklî, naklî delillerine; lütuf ve himayesine, korumasına sarılın, sığının" demektir.

Buradaki "zekât" kelimesiyle, eliflâm "ahd" ifade ettiği için, farz olan zekât kastedilmiştir. İbn Abbas (r.a), "Allah'dan (sizi) bütün haramlardan koruyup muhafaza etmesini isteyiniz" demiştir. Kaffal da: "Allah'ı sakınmanız gereken şeylere karşı hâminiz (koruyanınız) edininiz. Çünkü O, sizin Mevlâ'nızdır, o sizin efendinizdir. Sizde tasarruf eden o'dur; o, ne güzel mevlâ ve güzel yardımcıdır" demiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Ben sizin Mevlânızım; hatta Ben sizin, yardımcınızım. Ben size, yeterim!" demek istemiştir.

Bil ki Mu'tezile bu ayetlerle birkaç bakımdan istidlâlde bulunmuştur.

1) Cenâb-ı Hakk'ın *"... siz de insanlar üzerine şahidler olasınız diye"* ifadesi Allah'ın herkesin iman etmesini istediğine delâlet eder. Çünkü Allah kulları üzerinde, ancak adil ve kendisinden razı olunmuş olunan kimseleri şahit tutar. Binâenaleyh o, sizin insanlar üzerine şahit olmanızı istediğine göre, muhakkak ki O, sizin hepinizin adil ve salih olmanızı istemiştir. Halbuki biz, o insanların içinde, fasıkların olduğunu da biliyoruz. Binâenleyh bu, Cenâb-ı Hakk'ın, fasık kimseden de adil olmasını istediğine delâlet eder.

2) Cenâb-ı Hak *"Allah'a sarılın"* buyurmuştur. Binâenaleyh, şerrin kendisinden sudûr ettiği kimseye sığınmak nasıl mümkün olur?

3) Ayetteki *"İşte ne güzel Mevlâ o"* ifadesidir. Çünkü, şayet Cenâb-ı Hak ehl-i sünnetin dediği gibi, kullarının ekserisini, onlarda küfrü ve fesâdı meydana getirip sonra da onlara azâb etmek için yaratmış olsaydı, o zaman O, güzel bir Mevlâ olmaz, tam aksine, en şerli mevlâlardan daha şerli olurdu. Bu durumda da O'nun, "ne kötü Mevlâ" diye vasfedilmesi gerekirdi ki, bu olamaz ve batıldır. Binâenaleyh bu, Cenâb-ı Hakk'ın, o insanların tümünden iyiliği güzeli ve salâhı istediğine delâlet eder. Buna göre eğer, "Sadece müminler için ne güzel yardımcı olduğu gibi, sadece mü'minler için ne güzel bir mevlâ olması niçin caiz olmasın?" denilirse, biz deriz ki: Cenâb-ı

Hak, hem mü'minlerin hem de kâfirlerin Mevlâ'sıdır. Binâenaleyh, "O, müminler için ve güzel mevlâ, kâfirler içinde ne kötü Mevlâ'dır" denilmesi gerekir. Eğer onlar, böyle bir şeyin olabileceğini söylerlerse, Kur'ân'ı ve icmâ'ı reddetmiş, açıkca da Allah'a yakışmayan bir söz söylemiş olurlar.

4) Cenâb-ı Hakk'ın *"Size daha evvel de... müslüman adını o (Allah) vermişti"* ifadesi bir takım şerî isimlerin bulunduğuna ve onların Allah tarafından olduğuna delâlet eder. Çünkü bunlar, eğer sadece bir lehçe olsalardı, özellikle bunlar Allah'a nisbet edilemezlerdi.

Mu'tezile'nin, "Cenâb-ı Hakk'ın, Ümmet-i Muhammed'in şahid olmasını istemesi, o'nun o Ümmeti-i Muhammed'in adil olmasını istemiş olmasını gerektirir" şeklindeki birinci deliline cevap olarak şöyle diyebiliriz: Eğer bir şeyi irade etmek, o şeyin levâzımını da istemiş olmayı gerektirseydi, kâfirlerin iman etmesini istemek, Allah'ın cahil olmasını istemiş olmayı gerektirirdi (İstilzâm). Böylece de Cenâb-ı Hakk'ın, kendisinin cehâletini istemiş olması neticesi çıkardı. Eğer bu bunu gerektirmiyorsa, sizin sözünüz sakıt olmuş, düşmüş olur.

Mu'tezile'nin , **"Allah'a sarılın"** ifadesinden çıkardıkları delile de şu şekilde cevap verilebilir: Bu da sizin aleyhinize olarak variddir. Çünkü Cenâb-ı Hakk, fâsıkın kalbinde şehveti yaratmış, onu kuvvetlendirmiş, fâsıkın arzu duyduğu şeyi yaratmış, onu o şeye yaklaştırmış, aradaki bütün engelleri kaldırmış, sonra da fâsıka ins ve cins şeytanlarını musallat kılmış ve o, hiç şüphesiz o kimsenin fücüra ve sapıklığa düşeceğini bilmiştir. Halbuki bu dünyada böyle yapan herhangi bir kimse, "İyi bir mevlâ" değil, "kötü bir mevlâ" olmuş olur. Şayet, görünmeyenin görünenlere kıyaslanması doğru olsaydı, bu sizin aleyhinize olarak tecelli eder, gerekli olurdu. Eğer bu batılsa, sizin görüşünüzde, tamamiyle sakıt olur.

★ ★
★

MÜ'MİNÛN SÛRESİ

Yüzonsekiz ayet olup, Mekkîdir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ ۝١ الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ ۝٢ وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ ۝٣
وَالَّذِينَ هُمْ لِلزَّكَاةِ فَاعِلُونَ ۝٤ وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ ۝٥ إِلَّا عَلَىٰ أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا
مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ ۝٦ فَمَنِ ابْتَغَىٰ وَرَاءَ ذَٰلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْعَادُونَ ۝٧ وَالَّذِينَ
هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ ۝٨ وَالَّذِينَ هُمْ عَلَىٰ صَلَوَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ ۝٩ أُولَٰئِكَ
هُمُ الْوَارِثُونَ ۝١٠ الَّذِينَ يَرِثُونَ الْفِرْدَوْسَ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ۝١١

"Müminler muhakkak felâh bulmuştur. Onlar ki namazlarında huşû içindedirler. Onlar ki boş ve faydasız şeylerden yüz çevirirler. Onlar ki zekât (vazifelerini) yaparlar. Onlar ki, ırzlarını koruyanlardır. Şu var ki, zevceleriyle yahut ellerinin altındaki cariyelerle münasebetleri bundan müstesnadır. Çünkü böyle olanlar kınanmış değillerdir. O halde, kim bunların ötesini isterse, şüphe yok ki onlar, haddi aşanlardır. O mü'minler ki onlar, emânetlerine ve ahidlerine riâyetkârdırlar. Onlar ki namazlarına devam ederler. İşte onlar, varis olanların tâ kendileridir. Onlar ki, Firdevs cennetine varis olacaklardır. Onlar bunun içinde ebedi kalıcıdırlar"

(Müminun, 1-11).

Bil ki, Cenâb-ı Hak, şu yedi vasfı birarada bulunduranlar için, kurtuluşun tahakkuk edeceğine hükmetmiştir. Bu yedi sıfatın izahına girmeden önce, şu iki bahsi mutlaka ele almamız gerekir.

Kad Edatının Anlamı

Birinci bahis: Ayetin başındaki **kad, mâ** edatının zıddıdır. Çünkü **kad** olması beklenenin olduğunu bildirir. **Mâ** ise, onu nefyeder olmadığını bildirir. Müminlerin bu tür bir müjdeyi beklediklerinde şüphe yoktur. Bu müjde de, onlar için böyle bir felâhın tahakkuk etmiş olduğunu haber vermektir. Binâenaleyh o müminlere bekledikleri o şeyin tahakkuk ettiğine delâlet eden bir ifadeyle hitâb edilmiştir.

Felah'ın Manası

İkinci bahis: "Felâh" kişinin umduğunu elde etmesi demektir. Felâhın, hayır içinde bulunmak, kalmak olduğu da ileri sürülmüştür. أَفْلَحَ "eflaha" kelimesi, tıpkı أَبْشَرَ "ebşere" kelimesinin, o kişinin bir müjdeye girdiğini, müjdelendiğini bildirmesi gibi, bu kelime de kişinin felâha girdiğini, felâha girdiğini gösterir. Bunun, "Onu felâha erdirdiği, ulaştırdı" manasında olduğu da söylenmiştir. **Talha İbn Musarrif**'in bu fiili meçhûl olarak **ufliha** şeklinde okuması da, bunu gösterir. Yine bu zât yâ أَكَلُونِي الْبَرَاغِيثُ "Beni pireler yedi" lehçesinden ötürü; ya da, "Önce müphem bırakmak sonra da, tefsir etmek kaidesinden dolayı, أَفْلَحُوا şeklinde de okumuştur.

Kurtulan Müminlerin Sıfatları

(Müminlerle ilgili) **birinci sıfat:**

1) **İman**.Bu el-Mü'minûn "**müminler**" kelimesinin ifade ettiği husus olup, imanın ne demek olduğu hususundaki sözümüz, Bakara Sûresinde geçmişti.

Namazda Huşû

İkinci sıfat, الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ *"Onlar ki namazlarında huşû içindedirler"* ayetinin ifade ettiği hususdur. Alimler, "huşû"un ne çeşit bir fiil olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları onu, "korkmak, ürpermek"gibi, **Kalbî** fiillerden addederken, bazıları bunu, hareket etmeme, sağa sola dönmeme gibi, uzuvlarla alâkalı fiillerden saymışlar, bazıları da bununla bu iki tür fiilin kastedildiğini söylemişlerdir ki, evlâ olanı da budur. Binâenaleyh, namazında huşû içinde olan kimsenin Mabûd'a karşı kalb ile ilgili olan fiillerden sonsuz huşû ve tezellülün, tevâzunun bulunması; yapılmaması gereken fiillerden de, namazda bulunanın zihninin Cenâb-ı Hakk'ın ululamanın dışında, herhangi bir şeye iltifâtın bulunmaması gerekir. Ve yine namazda huşû içinde bulunan kimsenin uzuvlarla ilgili fiillerden, onun hareketsiz olması, başını önüne eğip secde yerine bakması vb. fiiller ile, yapılmaması gereken fiillerden de, onun sağa sola dönmesi vb. şeylerin bulunmaması gerekir. Ancak ne var ki, insan üzerinde müşahede edilen huşû, ancak uzuvlarla ilgili olanıdır.

Çünkü, kalble ilgili olanlar görülemez. **Hasan el-Basrî** ve **İbn Sîrin** şöyle demişlerdir: "Müslümanlar, namazlarında, gözlerini semâya doğru dikiyorlardı. **Hz. Peygamber** (s.a.s)'de böyle yapıyordu. Bu ayet inincede, başını önüne eğdi ve onun bakışları, namazgâhının dışına taşmadı."

Şayet, "Şimdi siz bunu, (huşû ve huzûun), namazda vacib olduğunu mu söylüyorsunuz?" denilirse, biz deriz ki, bu bize göre vacibdir. Bunun delilleriyse şunlardır:

1) Cenâb-ı Hak, *"Kur'ân'ı iyici düşünmezler mi? Doğrusu onların kalbleri üzerinde, kilitler vardır"* (Muhammed, 24) buyurmuştur. Halbuki manaya vakıf olmadan düşünme ve tedebbür olamaz. Cenâb-ı Hakk'ın, وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلاً (Muhammed, 4) emrinin manası da, "O Kur'ân'ın hayranlık uyandıran yönlerine ve manalarına vakıf ol!" demektir.

2) Cenâb-ı Hak, *"Beni hatırlamak ve anmak için, dosdoğru namaz kıl"* (Tâhâ, 14) buyurmuştur. Emrin zahiri ise vûcub ifade eder. Halbuki gaflet, anma ve hatırlamanın zıddıdır. Binâenaleyh, bütün namazı sûresince gaflet içinde olan kimse, daha nasıl Allah'ı anmak için, namazını dosdoğru kılmış olur?

3) Cenâb-ı Hak *"Gafillerden olma"* (A'râf, 205) buyurmuştur. Nehyin zahiri de, haramlığı ifade eder.

4) Cenâb-ı Hak, *"... ne dediğinizi bilmedikçe"* (Nisa, 43) buyurmuştur. Bu ayet, sarhoşun namazdan nehyedilmesinin illetidir. Bu demektir ki sarhoş da, dünyaya ehemmiyet veren ve ona iyice dalmış olan gafil kimseler arasına sokulmuştur.

5) Hz. Peygamber (s.a.s) إِنَّمَا الْخُشُوعُ لِمَنْ تَمَكَّنَ وَتَوَاضَعَ *"Huşû ancak, namazında (uzuvlarını) hiç kımıldatmayan ve tevazû içinde olan kimseler için tahakkuk eder"* buyurmuştur ki, buradaki **innemâ** kelimesi, hasr ifade eder. Yine Hz. Peygamber (s.a.s) مَنْ لَمْ تَنْهَهُ صَلاَتُهُ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ لَمْ يَزْدَدْ مِنَ اللهِ إِلاَّ بُعْداً *"Namazı, kendisini fuhşiyyattan ve münkerâttan alıkoymayan kimse ancak, Allah'a olan uzaklığını attırmış olur"* (41) buyurmuştur. Halbuki gâfil kimsenin namazı, kendisini fuhşiyyattan men etmez. Yine Hz. Peygamber (s.a.s) كَمْ مِنْ قَائِمٍ حَظُّهُ مِنْ قِيَامِهِ التَّعَبُ وَالنَّصَبُ *"Namaza duran nice kimse vardır ki, onun bu durmasından eline geçen pay, yorgunluk ve argınlıktır"* (42) buyurmuştur. Hz. Peygamber bu ifadesiyle, (namazında rûhen) gafil olan kimseyi kastetmiştir. Yine Hz. Peygamber (s.a.s): لَيْسَ لِلْعَبْدِ مِنْ صَلاَتِهِ إِلاَّ مَاعَقَلَ *"Huşû içinde olmayan) kulun kıldığı namazından elde ettiği şey, sadece (namazda oluşunun) şuurunda olduğu anların sevabı yazılır"* (43) buyurmuştur.

---

(41) Câmi'us-Sağîr, 2/181.
(42) Müsned, 2/373.
(43) Müsned, 2/373.

6) Gazali (r.h) şöyle der: "Namaz kılan kimse, hadiste de varid olduğu gibi, Rabbine münacaat içindedir. Halbuki, gaflet ile söylenen söz, kesinlikle münacât olmaz." Bunu şu şekilde açabiliriz: İnsan, zekâtını gaflet içinde verdiğinde, zekâttan elde edilmek istenen şeylerden sadece şunlar tahakkuk eder:

a) Kişinin, mala karşı olan düşkünlüğünü kırması;

b) Fakiri zenginleştirmesi... Oruç da, nefsî kuvvetleri ezer, Allah'ın düşmanı olan hevâ ve hevesin hücumunu kırar. Binâenaleyh, kişi gafil olmakla beraber, maksatlar yine de hasıl olur. Hac da, birtakım zor fiilleri ihtiva eder. Hac'da ise kalb ister hazır olsun, isterse olmasın, hac ibadetinde kendisiyle imtihanın tahakkuk ettiği bir nevi mücahede bulunmaktadır. Namaza gelince, namazda sadece zikir; kıraat, rükû, sücûd, kıyam ve kuûd bulunmaktadır. Zikir, kişinin Allah'a karşı yakarışıdır. Binâenaleyh, bu münacattan kastedilen, onun ya tam münacat olmasıdır veyahutta sırf o harfler ve seslerdir. Bu ikinci kısmın fasit olduğunda şüphe yoktur. Çünkü dili, anlamsız, saçma sapan şeylerle kımıldatmada, sahih bir maksad aranamaz. Böylece, bundan maksadın münâcat olduğu sabit olur. Bu münacat da ancak, dilin kalbteki yalvarış ve yakarışı ifade etmesi, onu ortaya koymasıyla tahakkuk eder. Binâenaleyh kalb, bu ifadenin anlamından gafil iss, daha nasıl, *"Bizi, sırât-ı müstakime ilet"* (Fatiha, 5) ifadesiyle hangi talepte bulunabilir? Hatta ben şöyle diyorum: Bir kimse yemin etse ve, "Allah'a yemin ederim ki ben, falancaya teşekkür edeceğim, onu medhû senâ edip öveceğim ve ondan, ihtiyacımı talep edeceğim" dese, sonra da (o kişi bu manalardan gafil olduğu halde) bu manalara delâlet eden bu lafızlar, o gün onun dilinden dökülse, o kimse, yemini yerine getirmiş olmaz. Yine bu lafızlar, karanlık bir gecede o kimse orada olup, bu kimse de, onun orada olduğunu bilmediği ve onu görmediği bir halde, onun dilinden dökülse, o kimse yine yeminini yerine getirmiş olmaz ve onun bu sözü, bu işe kalbiyle hazır olmadığı sürece, karşı tarafa bir hitab olmuş olmaz. Yine bu kelimeler, karşı taraf güpegündüz orada bulunuyorken, o kimsenin lisânından dökülüverse, ancak ne var ki bu sözleri söyleyen kimse herhangi bir düşünceye iyice dalmış olduğu için gafil ve konuşurken hitabı o kimseye bizzat tevcih edemediği için, yeminini yerine getirmiş olmaz. Kıraat'dan maksadın, bir takım zikirler, hamd ü senâlar, yalvarıp yakarmalar olduğu hususunda; bunlara muhatab olanın da, Allah olduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh kalb, gaflet perdesiyle kapalı olup, o kimse de Allah'ın celâl ve kibriyasından gâfil bulunsa, sonra da lisânı, alışkanlıktan ötürü hareket ediverse, bu yalvarıp yakarmalar kabûl olunmaktan ne kadar uzaktır.

Rükû ve secdeye gelince, bunlardan maksad da Cenâb-ı Hakk'a ta'zimdir. Gafletle yapılan tazim Allah'ı tazim sayılsaydı, Allah yerine önüne konulan puta tazimi de bundan farksız olurdu. (Yani: bilmeyerek puta tazimi tazim sayılamayacağına göre, gafil olarak Allah'ın huzurunda durması da tazim sayılmaz). Bir de böyle bir ta'zim tahakkuk etmeyince, geriye sadece belin ve başın hareket etmesi kalır. O namazda dinin direği olmasını gerektiren, bir meşakkat ve küfür ile imanın arasını ayıran bir

özellik kalmamış olur. Namaz; hac, zekat, cihad ve diğer zor taatlerden daha önceki sırada yer alır. Taatler içerisinde yalnız namazı, terketmekte ısrar edene ölüm cezası verilir. Halbuki gafletle kılınan namazın, bu zor taatlerin önüne geçmesinin manası kalmaz. Netice olarak diyebiliriz ki her insan bu büyük özellikleri görüp müşâhede etmenin, sırf zâhiri ameller olmadığına buna bu münacâtın gayesinin de eklendiğine kesinkes hükmeder. Binâenaleyh bütün bu açıklamalar namazda mutlaka kalbî bir huzurun olması gerektiğine delâlet eder.

7) Fakihler, cemaatle veya tek başına namaz kılan kimsenin, namaz sonundaki selamı ile, kimlere selam vermeye niyet edeceği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu kimse, yanında olanlara mı, yanında olmayanlara mı yahut her ikisine de mi selama niyetlenir? (Bu iş, inceleme konusu olmuştur) Namazın sonu demek olan selamın manası üzerinde düşünmeye ihtiyaç hissedildiğine göre, namazdan esas olarak kastedilen, tekbir ve tesbihlerin manasını düşünmeye haydi haydi ihtiyaç vardır.

"Huşu Şart Değil" Diyenlere Red

Hasım, "Huzû ve huşûnun şart koşulması, fakihlerin ihtilafına mebni olduğu için, buna iltifat edilmez" diye delil getirmiştir. Buna birkaç yönden cevap verilir:

a) Bize göre namazda kalbin huzuru, namazın câiz oluşunun yeterliliğinin şartı değil, kabûlünün şartıdır. "Yeterli" olmadan kastımız, o namazın kazasının gerekmemesidir. "kabul"den kastımız ise, namaz için mükafaatın tahakkuk etmesidir. Halbuki Fakihler o namazın, mükafaatının tahakkukunu değil, yeterli olup olmayışını incelerler. Bizim bundan maksadımız ise mükafaat meselesidir. Bunun dünyadan bir örneği şudur: Birisi senden bir elbise ödünç alsa, sonra onu güzel bir şekilde geri verse, bu kimse sorumluluktan çıkmış ve övgüyü haketmiş olur. Fakat aynı adam o elbiseyi seni hafife alarak sana fırlatıp atsa, bu da sorumluluktan çıkmış olur. Ama övgüyü değil zemmi haketmiş olur. Tıpkı bunun gibi, bir kimse ibadetini, ta'zim ile yerine getirse, hem farzı yerine getirmiş, hem mükâfaata müstehak olmuş olur. Fakat ibadetlerini hafife alan kimse de, zâhiren farzı yerine getirmiş olur, ama zemmi hakeder.

b) Biz, böyle bir icmayı kabul etmiyoruz. Çünkü kelâmcılar, namazda mutlaka huzûr ve huşûnun bulunması gerektiğinde ittifâk etmişler, bu hususta şöyle istidlâlde bulunmuşlardır: "Allah'a secde, taat; putlara secde ise küfürdür. Bunlardan herbiri ise, gerek zâtı, gerek levâzımı (vasıfları-şekilleri) itibarıyla, diğeri gibidir. Dolayısıyla secdenin, bu iki şekilden birisinde, sayesinde taata dönüştüğü, diğerinde de masiyete dönüştüğü bir vasfın bulunması gerekir. Bu vasıf ise, secde edenin kastı, niyeti ve irâdesidir. Kasıttan maksad, o fiillerin Allah'ın emrine imtisal duygusu ile yapılmasıdır. Böyle bir duygu ise, ancak kalb huzurlu olunca bulunabilir. İşte bundan ötürü kelamcılar, namazda mutlaka kalb huzûrunun bulunması gerektiği hususunda ittifak etmişlerdir.

Fakihler'den **Ebu'l-Leys** (r.h.) ise "**Tenbîhu'l-Gâfilîn**" adlı eserinde şunu belirtir: "Namazdaki kıraatın tam oluşu, hatasız ve tefekkürle (manası düşünülerek) okunuşudur. **Gazali** (r.h.) da, **Ebu Talib el-Mekki**'nin, **Bişrü'l-Hafi**'den, "Kim namazda huşû içinde olmazsa, namazı fâsid olur" dediğini rivayet ettiğini yazmıştır. **Hasan el-Basrî** (r.h.)'nin de: "Kalbinin huzurlu ve hazır olmadığı her namaz, (mükafaata değil) cezaya doğru hızla gider" dediği rivayet edilmiştir. **Mu'az b. Cebel** (r.h.)'in: "Kim, namazda iken, şuurlu olarak etrafındakileri tanımaya çalışırsa, o namaz kılmıyor demektir" dediği rivayet edilmiştir. Yine müsned bir hadiste, Hz. Peygamber (a.s.)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir. إِنَّ الْعَبْدَ لَيُصَلِّي الصَّلَاةَ لَايُكْتَبُ لَهُ سُدُسُهَا وَلَاعُشْرُهَا وَإِنَّمَا يُكْتَبُ لِلْعَبْدِ مِنْ صَلَاتِهِ مَا عَقَلَ مِنْهَا *"Kul bazan namaz kılar. Ama o namazının altıda biri, hatta onda biri(nin mükafâtı) kendisi için yazılmaz. O kul için namazından, sadece (namazda oluşunun) şuurunda olduğu anların sevabı yazılır."* **Abdulvâhid b. Zeyd** de şöyle der: "Alimler, kulun kıldığı namaz'dan, onun için sadece şuurlu olarak (gâfil olmaksızın) kıldığı kısımların sevab temin ettiği hususunda ittifak etmişlerdir" demiş ve bu hususta bir icmâ bulunduğunu iddîa etmiştir.

Bunun böyle olduğu sabit olunca, deriz ki: Farzedelim ki bütün fakihler, gâfil olarak (şuursuz) kılınan bir namazın da câiz olduğunu söylediler. Peki, Kelamcılar ve ehl-i takvâ, bu hususdaki işi, daha dar tutmuş olmuyorlar mı? Dolayısıyla keşke ihtiyatlı olanı yapsan. Çünkü âlimlerden biri, imamlığı tercih etmiş. Kendisine bunun sebebi sorulunca, o: "İmâma uyan (muktedî) olmam hâlinde fatihayı okumayacağım için, **İmam-ı Şâfi**'nin, imam ile birlikte onu okuması halinde de, **İmam Ebu Hanife**'nin bana çıkışmasından korkarım. Bu ihtilaftan canımı kurtarmak için imâmeti tercih ettim."

Boş Şeylerden Uzak Dururlar

Üçüncü sıfat: Bu, وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ *"Onlar ki boş ve faydasız şeylerden yüz çevirirler"* ayetinin ifade ettiği hususdur. Buradaki "**lağv**" ile ilgili olarak şu açıklamalar yapılmıştır:

1) Buna, her türlü haram ve mekruh işler ile, insanın yapmaya mecbur olmadığı (bazı) mübah işler girer.

2) Bu, sadece haram işleri ifade eder. Bu görüş, birincisinden daha sınırlıdır.

3) Bu, özellikle konuşmada vaki olan masıyetlerdir. Bu da, ikinci görüşe göre, daha dardır.

4) Bu, yapılması mecbur olmayan mübah işlerdir. Bu görüşü benimseyen, *"Allah, yeminlerinizdeki lağvden dolayı, sizi hesâba çekmez"* (Bakara, 225) ayetini delil getirerek, "Binâenaleyh bu, kendisinden sorumlu tutulacak günahlar manasına nasıl hamledilebilir" demişlerdir.(44) Önceki görüşleri ileri sürenler de, "Lağv, ilgi edilen her

(44) Bu fikre göre Lağv, sorumluluk sahası dışında kalmaktadır. Bu ayet de bunu gösterir. Öyleyse Mü'minûn 3 ayetindeki Lağv, haram manasına gelmez, gereksiz mübah demek olur (Ç).

şeye denir. Dolayısıyla dinen lağvedilmesi gereken herşey, bu şekilde, nitelendirilebilir. Bu sebeble, her haramın lağv olması gerekir. Hem sonra "lağv", bazan, "küfür" manasına gelir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"O kâfirler şöyle dediler: Kur'ân-ı dinlemeyin. O'nun hakkında lağviyyat (manasız yaygaralar) yapın..."* (Fussilet, 26) buyurmuştur. Bazan da, "yalan manasına gelir. Nitekim Allah Teâlâ, *"O (cennette), hiçbir lağv (yalan) duymazsın"* (Gâşiye, 11) ve *"Onlar, orada ne bir lağv, ne günaha sokacak bir şey işitmezler"* (Vâkıa, 25) buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Hak, müminleri bu tür lağviyattân yüz çevirdikleri için, övmektedir. Bunlardan yüz çevirmek ise, böyle şeyleri yapmamak, bunlardan hoşlanmamak ve bunları yapanlarla içli-dışlı olmamakla mümkündür. İşte bu manada Cenâb-ı Hak, *"Onlar, boş ve kötü lakırdıya rastladıkları zaman, şerefli olarak, (yüz çevirip) geçerler"* (Furkan, 72) buyurmuştur. Bil ki Allah Teâlâ o mü'minleri, "namazlarında huşûlu olan kimseler" diye tavsif edince, mükellefiyetin iki temeli olan ve insan nefsine çok ağır gelen fiil ve terki (yapmaları ve yapmamaları) bir arada bulundurdukları için, bunun peşisıra onları, "lağviyattan yüz çevirenler" olarak tavsif etmiştir. Allah en iyi bilendir.

Zekâtı İfa Ederler

Dördüncü Sıfat: Ayetteki, وَالَّذِينَ هُمْ لِلزَّكٰوةِ فَاعِلُونَ *"Onlar zekât (vazifelerini) yapanlardır"* ayeti ile anlatılan sıfat... Ayetteki bu "zekat"la ilgili olarak şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) **Ebû Müslim'e** göre, zekat övgüye değer ve beğenilen her iş hakkında kullanılır. Mesela, *"Tezekkî eden (nefsini temizleyen), hiç şüphesiz felâha ermiştir."* (A'lâ, 14) ve *"Nefsinizi temize çıkarmayın (tezkiye etmeyin)"* (Necm, 32) ayetlerinde olduğu gibi... Maldan çıkarılıp verilene de zekat denilmesi, bu temizleme manasından ötürüdür. Çünkü zekat da nefisleri günahtan temizlediği için bu adı almıştır. Zira Cenâb-ı Hak, *"Onların mallarından zekât al ki, bununla kendilerini temizlemiş, o mallarını bereketlendirmiş olasın"* buyurmuştur.

b) Ekseri âlimler ise, bununla, bilhassa mallarda verilmesi farz olan hak, yani bildiğimiz zekat manası kastedilmiştir. Bu, daha doğrudur. Çünkü bu kelime, şerîat örfünde, bilhassa bu manada kullanılır.

Eğer, "Fasih bir ifadede: "O zekatı yaptı denilmemesi gerekir" denilirse, biz deriz ki: **Keşşâf Sahibi** şöyle söyler: "Zekat, madde ismi olarak da, mana (mefhum) ismi olarak da kullanılır. Buna göre madde, zekat veren kimsenin, zekatı verilecek mallardan ayırıp fakire verdiği miktardır. Mana ismi oluşu, zekat veren kimsenin yapmış olduğu bu tezkiye (manevî temizlik) işinin adı oluşudur. Bu da Cenâb-ı Hakk'ın kastettiği ve zekat verenleri bu işin yapıcısı olarak ifâde ettiği şeydir. Bu hususta zaten, başka ifade de kullanılmaz. Çünkü bu masdar, fiil ile (bir iş adı ile) açıklanır. O işi yapana, onun fâili denir. Nitekim, vurana, vurmanın faili; öldürene, öldürmenin fâili, zekat verene de, zekâtın fâili denir. Buna göre, buradaki zekat ile, zekat olarak verilen malın adı olması câizdir. Dolayısıyla burada "edâ" lafzı muzaaf olarak takdir edilir."

Eğer, "Allah Teâlâ Kur'ân'da, namaz ile zekâtı hep birlikte zikretmiştir. Bu ayette niçin, ikisininin arasını, *"Onlar, boş ve faydasız şeylerden yüz çeviricidir"* ifadesi ile ayırmıştır" denilirse biz deriz ki: "Boş ve faydasız şeylerden yüz çevirmek, namazın tamamlayıcısı olan hususlardandır.

Irzlarını Korurlar

Beşinci Sıfat: Bu, وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ إِلاَّ عَلَى أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ *"Onlar, ırzlarını koruyuculardır. Şu varki zevcelerine yahut elleri altındaki cariyelerle münasebetleri bundan müstesnadır; böyle olanlar, kınanmış değillerdir"* ayetinin anlattığı sıfattır. Bu ifade ile ilgili bir kaç soru var:

Birinci Soru: niçin عَنْ أَزْوَاجِهِمْ denilmeyip **an** yerine **ala** kullanılmıştır?

Cevab: Ferrâ, عَلَى أَزْوَاجِهِمْ ifadesinin مِنْ أَزْوَاجِهِمْ manasında olduğunu söylemiştir.

Keşşâf Sahibi bu hususta şu üç izahı yapmıştır:

1) Bu ifade, "hal" yerinde olup, "zevceleri üzerine veli ve kâim olanlar" takdirindedir. Bu, tıpkı, كَانَ فُلاَنٌ عَلَى فُلاَنَةٌ "Falanca, falanca kadına hâkimdir." demen gibidir. Bunun bir benzeri de, **Ziyad**,oranın valisi oldu" manasında كَانَ زِيَادٌ عَلَى الْبَصْرَةِ denilmesidir. Arapların, "Falan kadın, falancanın (nikâhı) altındadır" şeklindeki sözleri de bu manadadır. Bundan ötürü kadına mecâzen firâş (döşek) adı verilmiştir. Buna göre ayetin manası, "Onlar, evlenip birleşmeleri ve (cariyelerden) odalık edinmeleri hâli müstesnâ, diğer bütün gayr-i meşrû hallerden ırzlarını (uçkurlarını) korurlar" şeklinde olur.

2) Bu, غَيْرُ مَلُومِينَ ifadesinden anlaşılan mahzûf bir şeyle alakalıdır. Buna göre sanki, "Onlar, zevceleri dışında yaptıkları münasebetlerden dolayı) kınanırlar "yani" kendilerine helâl kılınmışların dışındaki her türlü cinsî münasebetten ötürü kınanırlar. Ancak bu helâl olanlardan dolayı kınanamazlar" denilmektedir. Bu, **Zeccâc**'ın görüşüdür.

3) **Alâ** harf-i cerrinin mutaallakı, **hâfızûn** kelimesidir. (Yani "Onlar, ancak zevcelerine devam ederler" manasında.)

Mut'a Nikâhının Haramlığı

İkinci Soru: Bu ayet, imam **Kasım b. Muhammed**'den rivayet edildiğine göre mut'a nikahının haram olduğuna delâlet eder mi?

Cevab: Evet. Bunun izahı şöyledir: Mut'a ile alınan, adamın zevcesi sayılmaz. Dolayısıyla helâl olmaması gerekir. Biz o kadının, adamın gerçek zevcesi olmadığını söylüyoruz. Çünkü bu ikisi, birbirlerine âlimlerin ittifakıyla, vâris olamazlar. Dolayısıyla eğer o onun zevcesi olmuş olsaydı, aralarında bu vârislik söz konusu olurdu. Çünkü

Cenâb-ı Hak, *"Sizin için, zevcelerinizin (ölüp) geride bıraktığı malların yarısı vardır"* (Nisa, 12) buyurmuştur. Mut'a ile alınan kadının, alanın gerçek zevcesi olmadığı sabit olduğuna göre bu ayetteki, *"Zevceleri yahut ellerinin altındaki cariyeler müstesna"* ifadesinden ötürü, mut'anın helâl olmaması gerekir. Allah en iyi bilendir.

Üçüncü Soru: İnsanın, hanımı ve câriyesinden, hayız ve iddet gibi hallerinde; yine câriyesini başkasıyla evlendirdiğinde, iddet halinde iken, onlardan istifâde edilmesi haram değil mi? Bir de, köle de مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ (ellerinin altındaki) şeylere dâhil değil mi?

Bunlara şu iki bakımdan **cevab** verilmiştir:

a) **İmam Ebû Hanife** (r.h)'a göre, olumsuz bir cümleden yapılan istisnâ, her zaman olumlu mana ifade etmez. **Ebû Hanife** bu görüşüne, **Hz. Peygamber** (s.a.s)'in "لَا صَلَاةَ إِلَّا بِطُهُورٍ" *"Temizlik (abdest) olmadan namaz olmaz"* ve "لَا نِكَاحَ إِلَّا بِوَلِيٍّ" *"(Kızın) velisi olmadan, nikâh olmaz"*(45) hadislerini delil getirmiştir. Çünkü sırf abdestin bulunması, namaz kılınmış olmasını; yine velinin bulunması, nikâhın kıyılmış olmasını gerektirmez. Bu hadislerdeki istisnanın faydası, hükmedilen şeyi değil, hükmü istisnâ etmektir. Buna göre, ayetteki *"zevcelerine ve elleri altında mâlik olduklarına karşı (olan durum) müstesna"* şeklindeki ifade, "Bu ikisi hariç, onların herkesten ırzlarını korumaları gerekir. Çünkü Ben, bu ikisinin hükmünü olumlu yahut olumsuz olarak henüz belirlemedim" manasınadır.

2) Biz, olumsuz cümleden yapılan ististânın olumlu manaya geleceğini kabul etsek bile, bu hususta son söz, "Bu, deliller ile tahsis olunan (sınırlanan), umûmî bir ifadedir. Dolayısıyla, ayetteki bu umûmilik, tahsis edildiği noktaların dışında, geçerliliğini sürdürür" demektir.

Hak Teâlâ'nın فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْعَادُونَ *"Şüphe yok ki onlar haddi aşanlardır"* buyruğu, "Onlar haddi aşmada, en uç, en aşırı noktaya varmışlardır" demektir.

Sözlerinde (Ahidlerinde) Dururlar

Altıncı Sıfat: Hak Teâlâ'nın وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ *"Onlar, emanetlerine ve ahidlerine riayetkârdırlar"* ifadesinin anlattığı sıfat... **Nafi ve İbni Kesir,** "emânet", müfred olarak لِأَمَانَتِهِمْ şeklinde okumuşlardır. Bil ki güvenilen ve üzerinde anlaşılan şey, emanet ve ahd adı verilir. Hak Teâlâ'nın, *"Allah size emanetleri ehline vermenizi emrediyor"* (Nisa, 58) ve *"Emânetlerinize hâinlik etmeyin"* (Enfal, 27) ayetleri de bu manadadır. Manalar (sıfatlar) değil de, "ayn" olan şeyler (bizzat mallar) "edâ" edilir, yerine geri verilir. Binâenaleyh buna göre, güvenilip, verilen şey, emanetin bizzat kendisi olmuş olur. Ahd ise, insanın, kendisini Rabbine yaklaştıracak şeyler hususunda yapmayı taahhüd ettiği şeylerdir. Allah Teâlâ'nın emrettiği şeylere de ahd

(45) Buhârî, Vudû, 2; Nikâh, 36.

denir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Allah imân etmemizi, bize ahdetti, yani emretti" diyenler* (Âl İmrân, 183) buyurmuştur. "Riayetkâr", birşeyi korumak ve ıslah için, ona devam eden, üzerinde duran demektir. "Sürünün râisi (çobanı)" ve "Ralyyenin râîsi" ifadeleri de bu manadadır. Nitekim Arapça'da, "Onu kim üzerine alır" manasına مَنْ رَاعَى هٰذَا الشَّيْءَ denilir.

Emaneti Gözetirler

Bil ki emanet, yapılmaması hiyânet sayılan herşeyi içine alır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Allah'a ve peygamberine hâinlik etmeyin, yoksa emânetlerinize hâinlik etmiş olursunuz"* (Enfal, 27) buyurmuştur. İnsana, güvenilip havâle edilen ibadetler de emanetlerdendir. O halde, bütün ibadetler, emanet sözüne dahildir. Çünkü ibadetler, ya, oruç, cünüblükten gusül ve güzel abdest alma gibi, asılları itibarıyla gizli olur, yahut da nasıl yapılacakları itibarı ile gizli olur. Nitekim **Hz. Peygamber** (s.a.s.) أَعْظَمُ النَّاسِ خِيَانَةً مَنْ لَمْ يُتِمَّ صَلَاتَهُ *"İnsanların en hâini, namazını tastamam ve dosdoğru kılmayandır"* buyurmuştur. **İbn Mes'ûd** (r.a)'ın da: "Dininizde, kaybedeceğiniz ilk umde, emânet (duygusu), son umde de namazdır" dediği rivayet edilmiştir. İnsanın, fiil veya söz olarak üstlendiği herşey emânet sayılır. Binâenaleyh onlara riayet etmesi gerekir. Emânet olarak bırakılan şeyler, anlaşmalar ve ikisiyle ilgili hususlar gibi... Söylendiği zaman, kölelerin ve hanımların haram (azâd ve boş) olduğu sözler de, emânet sayılır. Çünkü kişiye, bu sözleri hususunda güvenilir. İnsanın, emânetleri gözetmesi, onlara gasb ve benzeri yollarla hâinlik etmemesi de emânete dâhildir. "Ahd" sözcüğüne ise, çeşitli anlaşmalar, yeminler ve adaklar girer. Böylece Cenâb-ı Hak, kurtuluşun gerçekleşmesi hususunda bu tür şeylere riayet etmenin ve onların haklarını yerine getirmenin nazar-ı dikkate alındığını beyân buyurmuştur.

Namaza Devam Ederler

Yedinci Sıfat: Bu, ayetteki وَالَّذِينَ هُمْ عَلٰى صَلَوٰتِهِمْ يُحَافِظُونَ *"Onlar, namazlarına devam ederler"* ifadesinin anlattığı husustur. Cenâb-ı Hak, namazla ilgili ifadeyi tekrar getirmiştir. Çünkü huşû ve namaza devam, birbirinden farklıdır ve birbirini gerektirmez. Zira huşû, namaz kılan kimsenin, namazı edâ esnasında takındığı bir sıfattır. Namaza devam ise, namaz kılan kimse, onu hakkıyla yerine getirmediğinde de olabilen bir durumdur. Belki de buradaki "devam" ile kastedilen; namazın vakti, temizliği gibi şartlarını ve rükünlerini hakkıyla yerine getirmek ve tastamam yapmak kastedilmiştir. Böylece, bu insanın sanki bir âdeti hâline gelmiş olur.

Cennete Varis Olacaklar

Allah Teâlâ, bu yedi sıfatın tamamını sayınca أُولٰٓئِكَ هُمُ الْوَارِثُونَ الَّذِينَ يَرِثُونَ الْفِرْدَوْسَ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ *"İşte onlar, vâris olanların tâ kendileridir. Onlar Firdevs (cennetine) vâris olacaklardır"* buyurmuştur. Burada birkaç soru var:

Cennete Miras Denilmesinin İzahı

Birinci Soru: Cenâb-ı Hak niçin, cennetliklerin elde edecekleri, mükafatları ve cenneti niçin "miras" olarak isimlendirmiştir? Halbuki Cenâb-ı Hak, *"Şüphesiz ki Allah mü'minlerden, canlarını ve mallarını, cennet mukâbilinde satın almıştır"* (Tevbe, 111) ayetinde, cennetin o mü'minlerin hakkı olduğunu bildirmiştir.

Buna birkaç şekilde **cevap** verilir:

1) **Hz. Peygamber** (s.a.s.)'den rivayet edilen şu husus, bu konuda söylenilen en açık sözdür: "Cenâb-ı Hak her bir mükellef için, isyan etmeleri halinde cehennemde, itaat etmeleri halinde cennette hakedecekleri yerler hazırlamış ve bunlara birer işâret vurmuştur. Binâenaleyh o mükelleflerden kimi imân edip, kimi inkâr edince, inkâr edenlerin cennetteki yerleri, iman edenlere geçmiş gibi olur. Böylece de, onların mükafaatları kesin mahrumiyet demek olan cehenneme varışları, bu kimselerin ölümü gibi olur. İşte bu, bu açıdan miras diye adlandırılmıştır. Nitekim fakihler ölenin, geride bıraktığı mallar ile ileride sahib olabileceği düşünülen şeyler arasında, kendisine vâris olunma bakımından bir fark bulunmadığını söylemişlerdir. Yine fakihler, gerçek manada mâlik olunmadığı halde, katil (öldürme) sebebiyle vâcib olan diyete de vâris olunacağını söylemişlerdir. İşte Fakihlerin bu fetvaları da, bizim söylediğimiz şeyi destekler.

Eğer, "Allah, cennetliklerin müstehak olacakları herşeyi miras diye nitelemiştir. Sizin dediğinize göre ise, bu mirasa, itaatkar olsalardı kâfirlerin hakedecekleri şeyler de girmektedir" denilirse, biz deriz ki: "Cenâb-ı Hakk'ın, O mü'min için bi zâtihi takdir ettiği o makam ve mevkiin aynısını, itaat etmesi halinde, o kâfir için de bir makam, bir mevki kılması imkansız değildir. Çünkü bu, bu durumda o makam ve mevkilere bir ilave demektir. Dolayısıyla o kâfir iman ettiği takdirde, bu makam ve mevki ona geçer.

2) Cennetin o mü'minlere, hesabsız ve sınırsız sunulması, tıpkı malın vâris olana geçmesine benzer.

3) Cennet, atamız Âdem (a.s)'in yurdu idi. Binâenaleyh o, onun soyuna geçince sanki miras gibi olur.

Zikredilmeyen Mükellefiyetler

İkinci Soru: Cenâb-ı Hak, oruç, hac ve taharet (temizlik) gibi, bütün farzları saymışken, bu yedi sıfatı taşıyan mü'minlerin felâha ulaşacaklarını bildirmiştir?

Cevab: Ayetteki, *"Onlar, emanetlerine ve ahdlerine riayetkârdırlar"* ifadesi, Allah'ın bütün emir ve yasaklarını, daha evvel de açıkladığımız gibi, içine alır. Tahâretle ilgili vecibeler de, beş vakit "namaza devam edenler" ifadesine dahildir, çünkü bunlar, namazın şartlarındandır.

Bu Ayet Hasr İfade Eder mi?

Üçüncü Soru: Hak Teâlâ'nın, *"İşte onlar vâris olanların tâ kendileridir"* buyruğu cennete bunlardan başka hiç kimsenin girmeyeceğini gösterir mi?

Cevab: Ayetteki bu söz, hasr (sadece) manası ifade eder. Fakat bu mana ile hüküm çıkarılmaması gerekir. Çünkü küçüklerin delilerin, çocukların, hûrilerin ve *"Allah, kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz. Bundan başkasını, dilediği kimse için bağışlar"* (Nisa, 48) ayetinden ötürü, ehl-i kıblenin günahkârlarının da, affedildikten sonra cennete girecekleri sâbittir.

Firdevs Cenneti Ne Demektir?

Dördüncü Soru: Cennetlerin hepsine mi *"Firdevs"* denir?

Cevab: Firdevs, Habeşce'de "Cennet" demektir. Bu kelimenin aslen Rumca olduğu söylenmiştir. **Ebû Musâ el-Eşârî** (r.a.) **Hz. Peygamber** (s.a.s.)'in: اَلْفِرْدَوْسُ مَقْصُوْرَةُ الرَّحْمٰنِ فِيْهَا الْاَنْهَارُ وَالْاَشْجَارُ *"Firdevs Rahman (Allah'ın) sarayıdır, onda nehirler ve ağaçlar vardır"* buyurduğunu rivayet etmiştir. **Ebû Umâme** (r.a.) da, **Hz. Peygamber** (s.a.s)'in سَلُوا اللّٰهَ الْفِرْدَوْسَ فَاِنَّهَا اَعْلَى الْجِنَانِ وَاِنَّ اَهْلَ الْفِرْدَوْسِ يَسْمَعُوْنَ اَطِيطَ الْعَرْشِ *"Allah'dan Firdevsi isteyiniz. Çünkü o, cennetlerin en yücesidir.* (46) *Firdevs'te olanlar Arş'ın duyarlar"* dediğini rivayet etmiştir.

Beşinci Soru: Bu ayet, o mü'minlerin bu sıfatlara sahib olmalarından dolayı mü'min olduklarına delâlet eder mi?

Cevab: Kâdî, (Mu'tezili) görüşüne göre, durumun böyle olduğunu iddia etmiştir. Çünkü onlara göre iman, bütün farzların yerine getirilmesine verilen şerî bir isimdir. Biz (Ehl-i Sünnet'e) göre ise, bu ayet buna delâlet etmez. Çünkü ayetteki, *"Mü'minler muhakkak felah bulmuştur. Onlar ki (...)"* ifadesi, tıpkı قَدْ اَفْلَحَ النَّاسُ الاذكياء العدول "İnsanlar felah buldu : zekiler, âdiller" sözü gibidir. Binâenaleyh bu, zekiliğin ve adâletin, insanın insan olmasına dâhil olduklarını göstermez. İşte ayette de böyledir.

Cennetin Mü'minler Lehinde Konuşması

Altıncı Soru: Hz. Peygamber (s.a.s.)'in لَمَّا خَلَقَ اللّٰهُ تَعَالَى جَنَّةَ عَدْنٍ قَالَ لَهَا تَكَلَّمِي فَقَالَتْ قَدْ اَفْلَحَ الْمُؤْمِنُوْنَ *"Allah Teâlâ, Adn cennetini yarattıcı, ona "Konuş" dedi O da,* "Mü'minler muhakkak felâh bulmuştur" dedi"(47) dediği rivayet edilmiştir. **Ka'b** da şöyle demiştir: "Allah, **Hz. Âdem**'i (Kudret) eliyle yarattı. Tevratı, eliyle yazdı. Tûbâ ağacını eliyle dikti. Sonra o Tûbâ ağacına, "Konuş" dedi. O da, "Mü'minler muhakkak felâh bulmuştur" dedi. Yine **Hz. Peygamber** (s.a.s.)'in, اِذَا اَحْسَنَ الْعَبْدُ الْوُضُوْءَ وَصَلّٰى

(46) Kenzu'l-Ummâl, 2/3164.
(47) Câmiu's-Sağîr, 2/127.

اَلصَّلاَةُ لِغَيْرِهَا وَحَافِظْ عَلَى رُكُوعِهَا وَسُجُودِهَا وَمَوَاقِيتِهَا قَالَتْ: حَفِظَكَ اللّٰهُ كَمَا حَافَظْتَ عَلَيَّ وَشَفَعَتْ لِصَاحِبِهَا وَإِذَا أَضَاعَهَا قَالَتْ أَضَاعَكَ اللّٰهُ كَمَا ضَيَّعْتَنِي وَتُلَفُّ كَمَا يُلَفُّ الثَّوْبُ الْخَلَقُ فَيُضْرَبُ بِهَا وَجْهَ صَاحِبِهَا

"Kul, güzelce abdest alıp, namazını vaktinde kıldığında ve namazın rükularına, secdelerine ve vakitlerine tam riayet ettiğinde, namaz, "Bana devam edip, beni koruduğun gibi, Allah da seni korusun" der ve ona şefaat eder. Fakat kul, namazını zâyf ettiğinde, (hakkıyla, tastamam kılmadığında), namaz, "Beni zâyf ettiğin gibi, Allah'da seni zâyf etsin" der. İşte bu namaz, tıpkı eski bir elbise gibi dürülüp, bükülür ve sahibinin yüzüne çarpılır"[48] buyurduğu rivayet edilmiştir?

Cevab: Cennetin konuşması, ile, onun mü'minler için hazırlanmış oluşu kastedilmiştir. Onun hazır oluşu, sanki konuşması kabul edilmiştir. Bu tıpkı, *"(Gökler ve yerler) "İsteye isteye geldik. (Ey Rabbimiz)" dediler."* (Fussilet, 11) ayetinde olduğu gibidir. Cenâb-ı Hakk'ın cenneti eliyle yaratması meselesine gelince, Bununla, o yaratma işini başkasına bırakmayıp bizzat yaptığı anlatılmak istenmiştir. Namazın, kendisini hakkıyla yerine getirenleri övmesine gelince, bu, imkân açısından, cennetin konuşmasından daha uzaktır. Çünkü namaz bir takım hareket ve hareketsizliklerden ibaret olup, konuşup düşünmesi mümkün değildir. Binâenaleyh bu ifâde ile, bir teşbih (benzetme) yapılmıştır. Bu tıpkı, iyilikte bulunana, insanın, "senin bana yaptığın iyilik, teşekkürümü konuşuyor (istiyor)" demesi gibidir.

Cennet Şimdi Mevcut mu?

Yedinci Soru: Bu ayet, Firdevs cennetinin yaratılmış olduğunu gösterir mi?

Cevab: Kâdî şöyle der: "Hak Teâlâ'nın, *"Onun yemişleri devamlıdır"* (Ra'd, 3) ayeti, cennetin, mahlûk (yaratılmış) olmadığına delâlet eder. Dolayısıyla bu ayeti te'vil etmek gerekir. Buna göre, Cenâb-ı Hak sanki şöyle demek istemiştir: "Kıyamet günü, Allah Teâlâ, cenneti mü'minlere miras olarak yaratır (yani miras kılar)." Yahut da Allah cenneti yarattığında, cennet, *"Cehennem ashabı, cennet ashabına şöyle seslenir"* (A'râf, 50) ayetini te'vil ettiğimiz gibi sözler söyler." **Kâdî**'nin bu görüşü zayıftır. Çünkü onun, ayette yaptığı takdir (ve te'vil), *"Onun yemişleri devamlıdır"* (Ra'd, 35) ayetinde yaptığı takdirden daha evlâ değildir. Hem sonra, bu cennetin yemişleri, âhirette devamlıdır manasına gelir. Dolayısıyla bu iki ayetin, zâhirî manaları çelişki teşkil edince, cennetin mahlûk olduğu hususunda, Hak Teâlâ'nın, *"O, muttakîler için hazırlandı"* (Âl-i İmrân, 133) ayetine sarılırız.

★ ★
★

(48) Cami'us-Sağîr, 2/127.

İnsanın Yaratılışı

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ مِن سُلَالَةٍ مِّن طِينٍ ﴿١٢﴾ ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَّكِينٍ ﴿١٣﴾ ثُمَّ خَلَقْنَا
النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ
لَحْمًا ثُمَّ أَنشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ ﴿١٤﴾ ثُمَّ إِنَّكُم بَعْدَ ذَٰلِكَ
لَمَيِّتُونَ ﴿١٥﴾ ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ تُبْعَثُونَ ﴿١٦﴾

"Celalim hakkı için Biz, insanı çamurdan bir hulâsâdan yarattık. Sonra onu, sarp ve metin bir karagâhta bir nutfe yaptık. Sonra o nutfeyi bir alaka hâline getirdik. Sonra o alakayı, bir çiğnem et yaptık. O bir çiğnem eti de, kemikler hâline getirdik ve kemiklere et giydirdik. Sonra onu bir başka yaratışla inşâ ettik, yaratıcıların en güzeli olan Allah'ın şânı ne yücedir! Sonra siz, bunun arkasından hiç şüphesiz ölüler olacaksınız. Sonra siz kıyamet günü muhakkak diriltilip, kaldırılacaksınız"

(Mü'minûn, 12-16).

Allah'ın Kudretinin Delilleri

Bil ki Hak Teâlâ önceki ayette kullarına ibadeti emredip; ibadet yapma da ancak yaratıcı Allahı tanıdıktan sonra mümkün olduğu için, bunun peşinden kendisinin varlığına, celâl ve vahdaniyet sıfatları ile muttasıf olduğuna delâlet eden hususları zikretmiş ve bu delillerden şu çeşitlere yer vermiştir:

Birinci Çeşit: Bu, insanın yaratılışının ve fıtratının oluşunda geçirdiği devre ve mertebelerle istidlâl ediştir. Bu mertebeler dokuzdur:

İnsanın Topraktan Yaratılışı

Birinci Mertebe: Bu, ayetteki وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ مِن سُلَالَةٍ مِّن طِينٍ *"Celalim hakkı için biz, insanı çamurdan bir hulâsadan yarattık"* ifadesi ile anlatılan hususdur. *"Sülâle"*, öz demektir. Çünkü bu, o bulanıklığın içinden süzülüp çıkan şeydir. فُعَالَةٌ (fuâle) kalıbı, azlığa delâlet eder. الْقُلَامَةُ (kesinti) ve الْقُمَامَةُ (süpürüntü) kelimeleri de bu vezindedir. Müfessirler bu ayette geçen "iman" kelimesiyle kimin kastedildiği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak İbn Abbas, İkrime, Katâde ve Mukâtil bununla Hz. Adem'in kastedildiğini söylemişlerdir. Binâenaleyh, bu demektir ki Adem, çamurdan olan bir özden süzülmüştür; zürriyeti de, *"hakir bir sudan"* (Mürselât, 20) yaratılmıştır... Sonra biz "ثُمَّ جَعَلْنَاهُ" sonra onu (...) kıldık ifadesindeki (onu) zamirini, "Adem'in zürriyeti" anlamındaki insana raci kılarız. Çünkü insan sözü, hem Adem'i, hem de çocuklarını kapsar. Başkaları da şöyle demişlerdir: "Bu ifadedeki

"İnsan" ile Adem'in zürriyeti kastedilmiştir. Ayette geçen طِينٍ (tin) sözü de, Adem (a.s)'ın ismidir. *"Sülâle"* ise, menî keseciklerinde toplanıp bir araya geldiklerinde "menî" olan ve uzuvlara saçılmış olan çamur zerreleridir. "Bu tefsir, Cenâb-ı Hakk'ın, *"İnsanı yaratmaya da çamurdan başlayandır. Sonra O, bunun zürriyetini hakîr bir sudan meydana gelen nutfeden yapmıştır"* (Secde, 7-8) ayetine de uygundur. Bu hususta bir başka izah da şudur: İnsan, nutfeden, nutfe de dördüncü hazmın artıklarından meydana gelir. Bu böyledir, çünkü o gıdalardan neşet etmiştir. Bu gıdalar da, ya hayvansal ya da bitkisel olur. Hayvansal gıdalar da, bitkisel gıdalara dayanır. Bitkiler de, yerin ve suyun özünden meydana gelirler. Binâenaleyh bu demektir ki insan gerçekten, çamurun özünden meydana gelmiştir. Sonra bu öz, yaratılışın ve fıtratın safhalarından geçtiğinde, menî haline gelir. Bu açıklama, ayetin lafzına da uygundur. Binâenaleyh, bu konuda zoraki izahlara girmeye gerek yoktur.

İkinci Mertebe ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَكِينٍ *"Sonra onu, sarp ve metin bir karagâhta bir nutfe yaptık"* ayetinin ifade ettiği hususdur. Allah'ın insanı nutfe yapmasının anlamı şudur: O, insan cevherini önce çamur olarak yaratmış, bundan sonra da bu cevheri, babaların sulblerinde nutfe kılmış, derken bu sulbler, cimâ etmek suretiyle, o nutfeyi kadınların rahimlerine atmıştır. Böylece o rahim, bu nutfenin, "sarp ve metin bir karargâhı" olmuştur. Ayetteki "karâr" kelimesiyle, karar kılınacak yer anlamında olan *"müstekarr"* kelimesi kastedilmiştir. Bu demektir ki Allah, karar kılınacak yeri, masdar ile ifade etmiştir. Daha sonra da Cenâb-ı Hak rahimi, karar kılınacak yerin vasfı olan, sarplık ve sağlamlıkla nitelemiştir. Bu meselâ, senin tıpkı طَرِيقٌ سَائِرٌ "Giden yol, (yani üstünde gidilen yol)" gibidir. Yahut da bu, bu rahimin bizzat böyle olmasından dolayı bu şekilde tasvif edilmiştir. Çünkü o rahmi, rahim olması açısından karar kılmış ve korumuştur.

Üçüncü Mertebe: Cenâb-ı Hakk'ın ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً *"Sonra o nutfeyi bir alaka haline getirdik"* ayetinin ifade ettiği husus olup, bu, "Yani Biz, o nutfeyi, üzerinde bulunduğu halden, câmid, pıhtı görünümündeki kan demek olan, "alaka" haline çevirdik" demektir.

Dördüncü Mertebe: Cenâb-ı Hakk'ın, فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً *"Sonra o alakayı, bir çiğnem et yaptık"* ayetinin ifade ettiği husus olup, bu da, "Biz, o camid, pelte halindeki alakayı mudğaya, yanı bir çiğnem miktarı olan et parçası yaptık" demektir. Bu tıpkı, "bir avuç" anlamına gelen *"gurfe"* (غُرْفَةٌ) kelimesi gibidir. Allah bu çevirme işine, "halk,yaratma" demiştir; çünkü Cenâb-ı Hak, o "alaka"nın bazı vasıflarını yok edip, onların yerine diğer başka vasıflar yaratmıştır. Böylece de, vasıfları yaratma işini, (cevheri) yaratma olarak adlandırmıştır. Buna göre Allah sanki, o "mudğa" da, yeni cüzler, yeni unsurlar yaratmış gibidir.

Beşinci Mertebe: فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَاماً *"O bir çiğnem eti de, kemikler haline getirdik"* ayetinin ifade ettiği husus olup, "Biz onu bu hale getirdik" demektir. İbn Âmr, عِظَاماً kelimesini عَظْماً ('azmen) şeklinde okumuştur ki, yine bununla da

çoğul manası kastedilmiştir. Nitekim وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا *"...melekler de saf saf (geldiler)"* (Fecr, 22) ayetinde de böyledir.

Altıncı Mertebe: Ayetteki فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا *"ve o kemiklere et giydirdik"* kısmının ifade ettiği hususdur. Bu böyledir, zira et, kemikleri örtmektedir. Bundan dolayı, o eti, kemiklerin kisvesi ve giysisi gibi addetmiştir.

Yedinci Mertebe: Ayetteki ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ *"Sonra onu bir başka yaratılışla inşa ettik"* cümlesinin ifâde ettiği husus olup bu, "Biz onu, ilk yaratılışından çok farklı olan bir başka yaratışla yarattık inşâ ettik" demektir. Çünkü, Cenâb-ı Hak onu, cansızken, canlı, konuşmazken, konuşur; duymazken, duyar ve görmezken görür hale getirmiş, onun hem içini hem de dışını, güzelce yapmıştır. Hatta, onun her uzvu ve her parçasını vasfedenlerin nitelemelerinin ve şerh edenlerin de açıklamalarının tam olarak kuşatamıyacağı, bir yaratış hârikası ve hikmetin eşsiz bir eseridir. **Avfî, İbn Abbas** (r.a.)'nın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Ayetin ifadesine göre, Cenâb-ı Hakk'ın, insanın doğumunu müteakib, o çocuğu çocukluk çağından tam delikanlılık çağına girinceye kadar muhtelif merhalelerden geçirmesi; ve bu dönemden sonra da ölünceye kadar onda anlayış ve akıl gücünü yaratması kastedilmiştir." Bu görüşün delili bundan hemen sonra gelen, *"Sonra siz, bunun arkasından hiç şüphesiz ölüler olacaksınız"* buyurmuş olmasıdır. Bu mana, **İbn Abbas** ve **İbn Ömer**'den rivayet edilmiştir. Cenâb-ı Hak, onda rûhu yaratmasını ve yaratılışın, tamamlanmasını onu inşa etmek kabul ettiği için, **enşe'nâhu** "inşa ettik" demiştir. Alimler şöyle demişlerdir: "Bu ayette, **Nazzam**'ın: "insan, beden değil, rûhtur" şeklindeki görüşünün batıl olduğuna bir delâlet bulunur. Çünkü Cenâb-ı Hak, insanların bu sıfatlardan meydana geldiğini beyan buyurmuştur. Yine bu ayette, "insan, bölünmeyen ve cisim olmayan bir şeydir" diyen, felsefecilerin görüşlerinin batıl olduğuna dair bir delâlet bulunmaktadır.

Cenâb-ı Hakk'ın فَتَبَارَكَ اللَّهُ beyanının manası, "Allah yüce oldu" demektir. Çünkü, "bereket" kelimesinde, "uzama ve artma anlamı vardır. Bir şeye ilave edilen şey, onun üstüne çıkmış, âlî olmuş demektir. Bunun manasının, "Bütün bereket ve hayırlar, Allah'dandır" şeklinde olması da caizdir. Bu kelimenin aslının, "Sebât" anlamına gelen اَلْبُرُوكُ (el-bürûk) kökünden olduğu da söylenmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Bekâ, devam ve bereket, ne varsa hepsi O'ndandır. Binâenaleyh O, tazim edilmeye ve övülmeye müstehaktır" demek istemiştir.

Ahsenu'l-Halikîn

Cenâb-ı Hak أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ *"yaratanların en güzeli"* buyurmuştur ki bu, "Allah, takdîr edenlerin en güzelidir" demektir. *"halik"* kelimesi kendisine delâlet ettiği için, (تَقْدِيرًا şeklindeki) temyiz hazfedilmiştir. Burada, şöyle birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Mu'tezile şöyle der: "Şayet Cenâb-ı Hak, fiilini takdîr ettiğinde onun yaratıcısı olmasaydı, O'nun hakkında, *"yaratıcıların en güzeli"* denilmezdi. Bu tıpkı, kulları arasında, hükmedip merhametli olan kimselerin bulunmaması halinde, O'nun hakkında, hükmedenlerin en hâkimi ve merhamet edenlerin de en merhametlisi denilmesinin caiz olmaması gibidir. Arapça'da "halk" yanılarak ve gafil olarak değil de, kendisini yapandan ölçülmüş ve takdir edilmiş olarak sadır olan her türlü fiile verilen isimdir. Kullar da, bunu bazen böyle yapabilir" **Ka'bî** şöyle der: "Bu ayet, her ne kadar kulun hâlık olduğuna delâlet ediyor ise de, ancak ne var ki, kula bu vasıf, mutlaka olarak değil mukayyet olarak verilebilir. Bu tıpkı, رَبُّ الدَّارِ "Evin efendisi" denilip de izâfetsiz olarak رَبٌّ (Rabbın) denilememesi gibidir. Yine köle efendisine, "O, benim rabbimdir" diyemez. Cenâb-ı Hak, **Hz. İsa** (a.s)'ı, "çamurdan kuş biçiminde bir şey yapmakla" vasfettiği için böyle demiştir de denilemez... Çünkü biz buna şu iki açıdan cevap verebiliriz:

1) Ayetin zahiri; Cenâb-ı Hakk'ın, bir çok yaratıcı içinde en güzel yaratıcı olmasını gerektirir. Binâenaleyh bunun sadece **Hz. İsa** (a.s)'ya hamletmek doğru olmaz.

2) **Hz. İsa** (a.s)'ın, yaratmakla nitelenmesi doğru olunca, diğerlerinin de yaratmakla nitelenmeleri doğru olur...

Mu'tezile'ye Red

Alimlerimiz, **Mu'tezile**'nin bu gördüşlerine şu şekilde cevap vermişlerdir:

1) Bu, ayet, *"Allah her şeyin yaratıcısıdır"* (Ra'd, 16) ayetiyle çelişki teşkil eder. Binâenaleyh, bu ayeti, "o, sizin inanç ve zannınıza göre yaratanların en güzelidir" manasına hamletmek gerekir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"bu, O'na göre pek kolaydır"* (Rum, 27) ayeti gibidir ki bu, "sizin inanç ve zannınıza göre, bu O'na daha kolaydır" demektir.

2) Hâlık takdir eden, demektir. Çünkü **halk** kelimesi, takdir etmek anlamındadır. Ayet de, Allah'ın, takdir edenlerin en güzeli olduğuna delâlet etmiş olur. Halbuki takdirde, "zannetmek, ölçmek biçmek, değerlendirmek" manası vardır. Binâenaleyh bu mana, Allah hakkında düşünülemez. O halde ayet, müteşabihâttan olmuş olur.

3) Ayet, kulun, takdir eden manasında "hâlık" olduğuna delâlet ediyor. Peki daha sen niçin, kulun, "icâd eden" anlamında hâlık olduğunu söylüyorsun?

İKİNCİ MESELE

Şerrin Yaratılması

Mu'tezile şöyle der: Ayet, Cenâb-ı Allah'ın yarattığı her şeyin, güzel, hikmetli ve doğru olduğuna delâlet eder. Aksi halde, O'nu, "Ahsenü'l-hâlikîn" diye nitelemek caiz olmaz. Durum böyle olunca da, O'nun, küfür ve masiyetin yaratıcısı olmaması gerekir. Bu sebeple, o küfür ile ma'siyetinin yaratıcısının, kul olması gerekir.

Cevap: Bazı kimseler, ayetten anlaşılan "güzellik" manasını, o işin terkîb ve telifini sağlam, muhkem yapmak manasına hamletmişlerdir. Şayet biz, bu manayı, bu kimselerin dedikleri manaya alacak olursak, o zaman bize göre, Allah'dan olan her şey güzel olmuş olur. Çünkü O'nun üzerinde bir emir ya da bir yasak yoktur ki, bu, onun bu işi yapmasına mâni olsun.

ÜÇÜNCÜ MESELE
İbn Ebî Serh Kıssası

Kelbî, İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "**Abdullah İbn Sa'd İbn Ebî Serh**, Hz. Peygamberin yanında bu ayetleri yazıyordu. Hz. Peygamber ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ ... ifadesine gelince, **Abdullah**, bu ifâdenin manası karşısında teaccüb ederek فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ dedi. Bunun üzerine **Hz. Peygamber** (s.a.s.): "Yaz, işte bu şekilde nâzil oldu" deyince, **Abdullah** şüpheye düştü ve: "Eğer Muhammed söylediği şeyler hususunda doğru sözlü ise, bilin ki, tıpkı ona vahyolunduğu gibi, bana da vahiy geliyor; yok eğer yalancı ise, onun dininde hayır yok!" dedi ve: "Mekkeye kaçtı. Onun, kâfir olarak öldüğü ileri sürüldüğü gibi, Mekke'nin fethi günü müslüman olduğu da ileri sürülmüştür.[49]

Vahyin Hz. Ömer'i Te'yidi

Said İbn Cübeyr, İbn Abbas'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bu ayet nazil olunca, **Ömer İbnu'l-Hattâb** فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ dedi. Bunun üzerine **Hz. Peygamber:** "*Ey Ömer, işte bu şekilde nazil oldu*" buyurdu. **Hz. Ömer** şöyle derdi: "Rabbim bana, dört yerde muvafakat etmiştir. **Makam-ı İbrahim**'in gerisinde namaz kılma talebimde: kadınların örtülmesi talebimde; benim, peygamberin hanımlarına, "Ya vazgeçersiniz, ya da Allah ona, sizden daha hayırlısını verir" şeklinde dememde... Çünkü Cenâb-ı Hak bunun üzerine, "*Rabbinin ona, sizden daha hayırlılarını vermesi umulur...*" (Tahrim, 5) ayetini inzâl buyurmuştur. Dördüncüsü olarak da, فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ dedim de **Hz. Peygamber** (s.a.s) de, "*İşte böyle nâzil oldu*" buyurdu.

Arifler, "Cenâb-ı Hakk'ın, "*Onunla pekçoğunu saptırır, onunla pekçoğunu da hidayete erdirir...*" (Bakara, 26) buyurduğu gibi, bu olay **Hz. Ömer**'in saâdetine, **Abdullah**'ın da bedbahtlığına sebep olmuştur..." demişlerdir.

İcaz Hakkında Asgari Miktar

Buna göre şayet, "Bütün rivayetlere göre, her ne olursa olsun, beşer de tıpkı, doğrudan doğruya Kur'ân'ın nazmı gibi olan bir ifadeyi söyleyebiliyormuş.. Bu da, Abdullah'ın da zannettiği gibi, Kur'ân'ın mucize oluşunu zedeler..." denilirse, buna şöyle cevâp verilir: O söylenilen mikdar, kendisinde icâzın zuhûr etmeyeceği bir mikdarda olursa, bu olabilir. Binâenaleyh, **Abdullah**'ın bu şüphesi sakıt olmuş olur.

Sekizinci Mertebe: Cenâb-ı Hakk'ın ثُمَّ إِنَّكُمْ بَعْدَ ذَٰلِكَ لَمَيِّتُونَ "*Sonra siz, bunun*

(49) Bu zat Mekke fethi arasında müslüman olmuş, Amr İbnu'l-As'dan sonra h.25 yılında Mısır valisi tayin edilmiş, sonra Trablusgarb'dan Tanca'ya kadar Kuzey Afrika fetihlerin Kumandanı olmuş, Hz. Ali'nin hilafetine kadar Valiliği devam

arkasından hiç şüphesiz ölüler olacaksınız" ayetinin ifade ettiği hususdur. İbn Ebî Able ve İbn Muhaysın, لَمَائِتُونَ (le mâitune) şeklinde okumuşlardır ki, مَيِّتٌ ile مَائِتٌ arasındaki fark şudur: "Meyyit", tıpkı hayy kelimesi gibi, devâmlılık ifade eden bir sıfattır. "Mâit" ise, hudûsa delâlet eder. Mesela sen, زَيْدٌ مَيِّتٌ الآنَ وَمَائِتٌ غَداً "Zeyd şimdi ölüdür", Zeyd, yarın ölecektir" dersin. Bu tıpkı, yine senin زَيْدٌ يَمُوتُ "Zeyd ölecek.." demen gibidir. Bu tıpkı,ضَيِّقٌ وَضَائِقٌ "Deyyık" ve "Dâik" denilmesi gibidir. Nitekim Cenâb-ı Hak, ضَائِقٌ بِهِ صَدْرُكَ *"bu yüzden yüreğin dar olarak"* (Hûd, 12) buyurmuştur.

Dokuzuncu Mertebe: ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ تُبْعَثُونَ *"Sonra siz, kıyamet günü muhakkak diriltilip kaldırılacaksınız"* ayetinin ifade ettiği hususdur. Binâenaleyh bu demektir ki Allah hayatı sona erdirmek demek olan öldürme ile, yok edip fani kıldığı şeyi yeniden hayata döndürme demek olan ba'sı, inşâ ve icâdın yanısıra, kendisinin yüce kudretine delil kılmıştır. Burada birkaç soru sorulabilir:

Ayetle İlgili Bazı Sorular

Ölüm Olmasaydı

Birinci Soru: Ölümün hikmeti nedir? Ahiret nimetleri ve mükafâtları, keşke dünya nimetleriyle de birleşseydi ya! Böylece bu, daha fazla bir inâm olmuş olurdu...

Cevab: Bu, mükellefler için bir fesât kaynağı olur; çünkü O, kişinin taatler uğrunda katlandığı o sıkıntıların mükâfatını hemen vermiş olsaydı, kişinin o taatları yapması Allah'a itaat için değil, o faydaları elde etmek için olmuş olurdu. Bunu şu da açıklar: Şayet namaz kılıp oruç tutan kimseye: "Bunu yaptığında, biz seni şu anda cennete sokacağız" denilmiş olsaydı, o bu işi sırf cenneti elde etme maksadıyla yapmış olurdu. İşte bu sebeple Allah ahiret mükâfatını tehir etti ve kul, menfaat için değil, Rabbine itaat duygusuyla ibâdet eden birisi olsun diye, bu mükâfatı,kulu önce öldürüp sonra da onu diriltmek suretiyle, biraz daha uzaklaştırdı.

Kabir Azabı Hakkında

İkinci Soru: Bu ayet, kabir azabının olmadığına delâlet eder. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Sonra siz bunun arkasından hiç şüphesiz ölüler olacaksınız. Sonra siz kıyamet günü, muhakkak diriltilip kaldırılacaksınız"* buyurmuş, bu ikisi arasında kabirdeki ölümle dirimden bahsetmemiştir.

Cevab: Buna şu iki açıdan cevap verebiliriz:

a) Bu iki hayatın zikredilmesinden üçüncüsünün yokluğu neticesi çıkmaz.

b) Bu üç nevin zikredilmesinin maksadı, icad, öldürme ve tekrâr diriltmedir: bahsedilmeyen de, yeniden diriltme cinsindendir.

* *
*

İkinci delil: Yedi Gök

وَلَقَدْ خَلَقْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعَ طَرَائِقَ وَمَا كُنَّا عَنِ الْخَلْقِ غَافِلِينَ ﴿١٧﴾

İkinci Delil: Bu, Allah'ın göklerin yaratılışını delil göstermesi olup, bu husus ayetiyle ifade edilmektedir.

"Celalim hakkı için biz sizin üstünüzde yedi yol yarattık. Biz, yaratmaktan gafil değiliz"

(Mü'minun 17)

Ayetteki سَبْعَ طَرَائِقَ deyiminin manası, "Yedi kat gök" demektir. Ruhlara, birbirlerinin üzerinde olma anlamında, tetavuk edip peşpeşe geldikleri için, طَرَائِقَ (Tarâik) denilmiştir. Nitekim Arapça'da bir kimse, bir pabucu başka bir pabucunun üzerine koyup birbirine kapatıverdiğinde, طَارَقَ الرَّجُلُ نَعْلَيْهِ; iki elbiseyi birbiri üzerine giydiğinde, طَارَقَ بَيْنَ ثَوْبَيْنِ denilir. Bu, **Halil, Zeccâc** ve **Ferrâ**'nın görüşü olup, **Zeccâc:** "Bu Cenâb-ı Hakk'ın سَبْعَ سَمٰوَاتٍ طِبَاقًا *"Tabaka tabaka yedi (kat) göğü..."* (Mülk, 3) ayeti gibidir" demiştir. **Ali İbn İsa** da: "Bunlar; çıkışta, inişte ve uçuşta meleklerin yolları olduğu için, bu adı almışlardır" derken, diğerleri de: "Bunlara, kendilerinde yıldızlar hareket ettiği için, "yıldızların yolları" anlamında böyle denilmiştir..." demişlerdir.

Bunların bu şekilde bize nimet olmalarının izahı ise şöyledir: "Allah Teâlâ orasını, oradan yağmur indirme suretiyle, hem bizim rızıklarımızın yeri, hem de meleklerin karargahı kılmıştır. Bir de, orası mükâfatların (yazılıp çizildiği), koyulduğu yerdir. Ve, peygamberlerin gönderilmesinin ve vahyin nüzûlünün mekânıdır..."

Yaratmada Gaflet Yok

Cenâb-ı Hakk'ın, وَمَا كُنَّا عَنِ الْخَلْقِ غَافِلِينَ *"Biz, yaratmaktan gafil değiliz"* ifadesine gelince, bu hususta da şu izahlar yapılmıştır:

a) Yani, "Biz gafil değiliz. Tam aksine biz, o yedi kat göğün onların üzerine düşüp de onları imha etmemesi için, o mahlukatımızı muhafaza ediyoruz" demektir. Bu, **Süfyân İbn Üyeyne**'nin izahı olup, tıpkı, *"Şüphesiz ki Allah gökleri ve yeri zevâl bulmalarından (korumak için bizzât) tutmaktadır"* (Fatır, 41) ayeti gibidir.

b) Yani, "Biz, onlara rızık ve bereketlerini, oradan indirmek için, o yedi kat göğü mahlûkatın üzerinde yarattık" demek olup, bu da **Hasan el-Basrî**'ye aittir.

c) Yani, "Bunları biz yarattık. Binâenaleyh, bizim bunları yaratmamız, kudretimizin mükemmel olmasına delâlet eder" demek olup, Cenâb-ı Hak ilminin mükemmel oluşunu da, *"Biz, yaratmaktan gafil değiliz"* ayetiyle beyân etmiştir. Bu da, "Biz onların amellerinden, sözlerinden ve gönüllerinde sakladıkları şeylerden gafil değiliz" demektir ki, işte bu ifade şiddetli bir men ve zecr ifade eder.

d) Yani, "Biz, gökleri yaratmadan gafil değiliz. Tam aksine biz, onlar, üzerinde bulunmalarını istediğimiz halden dışarı çıkmamaları için, onlar üzerindeki korumamızı

sürdürüyoruz" demektir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"O Rahman'ın yaratışında hiçbir nizamsızlık göremezsin"* (Mülk, 3) ayeti gibidir.

Ayetin Verdiği Dersler

Bil ki, bu ayet, şu birkaç meseleye davet etmektedir:

1) Bir Yaratıcı'nın varlığına. Çünkü, bu cisimlerin ilk sıfatları üzere kalmaları mümkin iken, ona zıt olan bir başka sıfata geçmeleri, mutlaka, onları böyle yapan bir varlığın bulunduğuna delâlet eder.

2) Tabiat görüşünün yanlışlığına... Çünkü, o sıfatlardan herhangi biri, şayet tabiat gereği meydana gelmiş olsaydı, aynı kalması ve değişmemesi gerekirdi. Şayet, "O sıfatlar, tabiat değiştiği için değişmiştir" dersen, o zaman o tabiat da, bir yaratıcı ve mucide muhtaç olur.

3) Alemi idâre edenin, kadir ve alim olduğuna... Çünkü "mûcib-i bizzât" (ihtiyar sahibi olmayıp fiillerini gayrı iradî yapan)dan ve câhil olandan, böylesi hayranlık verici şeyler zuhûr edemez.

4) O'nun, bütün malûmatı bildiğine, hertürlü mümkinata kadir olduğuna...

5) Hem ayetin sarîh, açık ifadesine, hem de o failin, hertürlü mümkinata kadir olup hertürlü malûmatı bilen birisi olduğu için, O'nun o cüzleri, evvelindeki gibi yeniden iade etmeye kâdir olması gerektiğine bakarak, haşrin ve neşrin olabileceğine...

6) Allah'ı tanımanın taklidî değil, istidlâlî olması gerektiğine, aksi halde bu delillerin anlamsız olacağına...

★ ★
★

Üçüncü Delil: Yağmur

Üçüncü Çeşit: Yağmurun yağması ve bitkilere nasıl tesir ettiği ile istidlâl de bulunmak...

وَأَنزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ فَأَسْكَنَّاهُ فِي الْأَرْضِ وَإِنَّا عَلَىٰ ذَهَابٍ بِهِ لَقَادِرُونَ ﴿١٨﴾
فَأَنشَأْنَا لَكُم بِهِ جَنَّاتٍ مِّن نَّخِيلٍ وَأَعْنَابٍ لَّكُمْ فِيهَا فَوَاكِهُ كَثِيرَةٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ ﴿١٩﴾ وَشَجَرَةً
تَخْرُجُ مِن طُورِ سَيْنَاءَ تَنبُتُ بِالدُّهْنِ وَصِبْغٍ لِّلْآكِلِينَ ﴿٢٠﴾

"Gökten, yetecek kadar su indirdik de, onu yerde iskân ettirdik. Hiç şüphesiz ki, biz onu gidermeye de kadiriz. İşte bununla sizin için, hurmalıklardan, üzümlüklerden nice bahçeler bağlar yaptık ki içlerinde sizin için, birçok yemişler bulunmaktadır. Onlardan yersiniz de... (sizin için) Tûr-i Sina'dan çıkan bir ağaç da yarattık ki, o, yağı ile ve yiyen kimselere bir katıkla beraber biter"

(Mü'minun, 18-20).

Bil ki, su başlıbaşına bir nimet olup, bunun yanısıra da, nimetlerin meydana gelmesinin sebebi olduğu için, şüphesiz ki Cenâb-ı Hak, önce suyu, peşinden de suyla meydana gelen nimetleri zikretmiştir.

Ayetteki وَأَنزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ *"Gökten de, yetecek kadar su indirdik"* ifadesinde yer alan, "semâ"nın ne demek olduğu hususunda alimlerimiz ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak müfessirlerin ekserisi şöyle demiştir. "Allah Teâlâ yağmuru, hakikaten gökten indirir... Ayetin lafzından anlaşılan mana budur, *"Semâdadır rızkınız ve vadolunduğunuz şey"*(Zariyat, 22) ayeti de bunu teyit eder." Bazıları da, bu ayetle, bulutun kastedildiğini, Cenâb-ı Hakk'ın, yüksekliğinden dolayı buluta bu adı verdiğini söylemişlerdir. Buna göre mana şöyle olur: Allah Teâlâ, suyun küçük unsurlarını yerin derinliklerinden denizlere; denizlerden de, gökyüzüne yükseltir. Böylece o zerrecikler, işte bu yükseltme sayesinde tatlı, saf bir su haline gelir. Derken o zerrecikler biraraya gelir, böylece de oluşumlarını tamamlarlar. Sonra da Allah Teâlâ onları, ihtiyaca göre indirir. Eğer böyle olmasaydı o su parçacıkları yerin derinliklerine yayılmış oldukları için o sulardan; tuzlu olduğu içinde denizin sularından yararlanamazlardı... Denizin sularını yeryüzünde akıtmanın'da imkânı yoktur. Çünkü, denizler alabildiğine derindirler" Bil ki, bütün bu izahları ancak, hür ve irade sahibi bir fâilin olmadığını ileri sürenler yaparlar. Ama, O'nu ikrâr edenlerin, bunlardan hiçbirine ihtiyaçları yoktur.

Ayetteki بِقَدَرٍ ifadesine gelince bu, "Kendisiyle, zarardan emin olacakları ve böylece de, gerek ziraat, gerek dikme,gerekse içme açısından çeşitli, menfaatler elde edecekleri miktarda" demektir. Yahut da bunun anlamı, "Bizim bildiğimiz, onların ihtiyaç ve maslahatlarına göre" şeklindedir.

Cennetten Gelen Nehirler

Ayetteki فَأَسْكَنَّاهُ فِي الْأَرْضِ *"onu yerde iskân ettirdik..."* cümlesine gelince bu, "Biz onu yeryüzüne yerleştirip sâbit kıldık" anlamındadır. **İbn Abbas** (r.a.)'ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Allah Teâlâ, cennetten beş nehir indirmiştir ki, bunlar Seyhun, Ceyhun, Dicle, Fırat ve Nil nehirleridir. Daha sonra Cenâb-ı Hak hem bu nehirleri hem de Kur'ân-ı Kerîm'i Yecüc ve Mecüc çıktığı zaman ref eder, kaldırır"

Ayetteki وَإِنَّا عَلَىٰ ذَهَابٍ بِهِ لَقَادِرُونَ *"Hiç şüphesiz ki, biz onu gidermeye de kadiriz..."* cümlesine gelince, bu, "Biz, onu indirmeye kâdir olduğumuz gibi, onu gidermeye ve kaldırmaya da kâdiriz..." demektir. **Keşşâf Sahibi** şöyle der: "Ayet-i

kerimedeki عَلَىٰ ذَهَابٍ بِهِ ifadesi nekire kelimelerin, ifadede son derece etkili olduğunu gösteren ifâdelerden birisi olup, Cenâb-ı Hak, fasl için, bunu sonraya bırakmıştır." Buna göre mana, "Biz onu, dilediğimiz herhangi bir şekilde ve istediğimiz herhangi bir yolla gidermeye kadiriz..." şeklinde olup, böylesi ifâdede de, o gideren zâtın iktidarının mükemmel olduğu ve hiçbir şeyin kendisine zor gelmediğini bildirmek amacı bulunur. Bu ifâde, yeniden yaratmayı anlatma hususunda, *"Deki: Eğer suyunuz yerin dibine savuşup giderse kim akar bir su getirir, (bana) söyleyin"* (Mülk, 30) ifadesinden daha baliğdir.

Yaratılan Meyveler

Cenâb-ı Hak (c.c.), nimetlerinin büyüklüğüne, o suyun yaratılmasıyla dikkat çekince, akabinde o sudan meydana gelen nimetleri zikrederek فَأَنشَأْنَا لَكُمْ بِهِ جَنَّاتٍ مِّن نَّخِيلٍ وَأَعْنَابٍ *"İşte bununla sizin için, hurmalıklardan üzümlüklerden nice bahçeler, bağlar yaptık"* buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, menfeatlarının çokluğundan dolayı, öncelikle hurma ve üzüm bağlarından bahsetmiştir. Çünkü bunlar, yaş ve kuru olarak hem yiyecek, hem katık, hem de meyve yerine geçerler.

Ayetteki لَكُمْ فِيهَا فَوَاكِهُ كَثِيرَةٌ *"İçlerinde,"* yani cennetlerde *"sizin için birçok yemişler bulunmaktır"* ifadesine gelince bu, "Orada hurma ve üzüm bağları olduğu gibi, pekçok yemişler de bulunmaktadır" demektir.

وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ *"Onlardan yersiniz"* buyruğu hakkında şöyle der: "Bu ifadenin, Arabların, "Onlar onlardan meydana gelen yiyecek ve rızıkları yiyorlar" anlamında olmak üzere فُلَانٌ يَأْكُلُ مِنْ حِرْفَةِ يَحْتَرِفُهَا وَمِنْ صَنْعَةٍ يَعْمَلُهَا "Falanca, edindiği işten ve yaptığı sanatından yer içer" şeklindeki söz kabilinden olması muhtemeldir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Bu cennetler, sizlerin kendilerinden geçindiğiniz çeşitli rızıklarınız ve maişetlerinizdir" demek istemiştir.

Tûr'ı Sîna

Cenâb-ı Hakk'ın, وَشَجَرَةً تَخْرُجُ مِن طُورِ سَيْنَاءَ *"(Sizin için) Tûr-ı Sina'dan çıkan bir ağaç da yarattık..."* beyanına gelince bu, bir önceki ifadede bulunan جَنَّاتٍ lafzına atıftır. Yine bu ifadenin başındaki kelime, takdiri, وَمِنْهَا أَنشَأْنَا لَكُمْ شَجَرَةً "O ağaç da, sizin için yarattığımız şeylerdendir" şeklinde olmak üzere, muahhar mübtedâ olarak merfû da okunmuştur. **Keşşâf Sahibi** şöyle der: "Gerek **Tûr-ı Seyna'e**, gerek **Tûr'I Sinine** ifadelerindeki **Tûr** kelimesi, ya isimleri **Seynâ** ve **Sîn**'in olan, bir mıntıkaya muzaf olarak kullanılmıştır veyahutta, bunun muzâf olduğunu söyleyenlere göre, اِمْرِىءِ الْقَيْسِ **"İmru'l-Kays"** ve بَعْلَبَكَّ **"Ba' lebekke"** kelimeleri gibi, muzâf ve muzâfun ileyhiden meydana gelmiş bir terkib olarak, bir dağın adıdırlar. سَيْنَاءَ kelimesinin sinin kesre ile okuyanlar, ve ücmeliğinden (Yabancı menşe'li kelime olduğundan), veyahutta yine marifeliğinden ve müennes olmasından dolayı gayr-münsarif

yapmışlardır. Çünkü bu kelime, بُقْعَةٌ "arâzî, toprak parçası" kelimesi ile tevil edilmiştir. فِعْلاء (Fi'lâe) kalıbının elifi, tıpkı عِلْبَاءَ ve حِرْبَاءَ (Hırbâe) kelimeleri gibi müenneslik alâmeti değildir. Bu kelimenin sin'ini fethalı okuyanlar, bunu gayr-ı munsarıf yapmamışlardır. Çünkü bunun elifi, tıpkı صَحْرَاءَ kelimesin de olduğu gibi, müenneslik içindir. Bunun, Filistin'de bir dağ olduğu ileri sürüldüğü gibi, Mısır'la Eyle arasında bulunduğu da söylenilmiştir. Hz. Musa'ya da, buradan seslenilmiştir. A'meş bu kelimeyi, kasr ile, "Seynâ" (سَيْنَا) şeklinde okumuştur.

Cenâb-ı Hakk'ın, تَنْبُتُ بِالدُّهْنِ *"o yağı ile... biter"* ifadesine gelince, bu, hâl mahallinde bir ifade olup, "kendisinde yağ bulunduğu halde biter تَنْبُتُ وَفِيهَا الدُّهْنُ demektir. Bu tıpkı, ordusuyla beraber emir de at bindi" manasında olan رَكِبَ الأَمِيرُ بِجُنْدِهِ denilmesi gibidir. Bu kelime, ifâl babından تُنْبِتُ (Tunbitu) şeklinde de okunmuştur ki, bunun şu iki izahı yapılabilir:

a) أَنْبَتَ de نَبَتَ anlamındadır. Nitekim Züheyr:

رَأَيْتُ ذَوِي الحَاجَاتِ حَوْلَ بُيُوتِهِمْ / قَطِيناً لَهُمْ حَتَّى إِذَا أَنْبَتَ البَقْلُ

"İhtisas sahiplerinin, onların evlerinin etrafında, küme küme olduklarını gördüm. Hatta, yenilikler bitince bile (bu böyledir)" demiştir.

b) Bu kelimenin mefûlû mahzûf olup, "Kendisinde (تُنْبِتُ زَيْتُونَهَا وَفِيهَا الزَّيْتُ) yağı olan zeytinlerini bitirir" şeklindedir. Müfessirler şöyle demişlerdir: "Cenâb-ı Hak, bu bitirme işini, zeytinler diğer yerlere oradan dağılıp yayıldığı ve, büyük kısmı da orada bulunduğu için, bu dağa nisbet etmiştir.

Ayetteki وَصِبْغٍ لِلآكِلِينَ *"bir katıkla...."* ifadesine gelince. Bu, ayetteki *"dühn"* (yağ) kelimesine ma'tûf olup, "yiyenler için bir katık" manasınadır. "Sıbğ" ve "Sıbâğ", kendisiyle boyanılan şey yani boya demek olup, yani ekmek boyanan madde" demektir. Sözün özü şudur: Allah Teâlâ, bu ağaç ile verdiği nimetlere dikkat çekmiştir. Çünkü bu ağaç, kendisiyle taze tane halinde ve içinde yağ depolanmış olduğu halde, kendisinden çokca istifâde edilen zeytin meyvesi ile, sıkılmak ve ondan çok yararlı olan zeytinyağının çıkarılması ile de faydalanılır.

★ ★
★

4. Delil: Davarlar

Dördüncü Çeşit: Canlıların halleriyle istidlâl olup, şu ayetin ifade ettiği hususdur:

وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُّسْقِيكُم مِّمَّا فِي بُطُونِهَا وَلَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ كَثِيرَةٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ ﴿٢١﴾
وَعَلَيْهَا وَعَلَى الْفُلْكِ تُحْمَلُونَ ﴿٢٢﴾

"Davarlarda da sizin için elbette bir ibret vardır. Karınlarının içinde bulunanlardan size içiririz. Onlarda size daha bir çok faideler vardır. Onlardan yersinizde. Hem onların, hem de gemilerin üstüne binersiniz"

(Mü'minûn, 21-22).

Bil ki Allah Teâlâ davarlardaki, ibret noktalarından kısaca bahsetmiş. Sonra bunun peşinden şu dört detayı getirmiştir.

a) Ayetteki *"Karınlarının içinde bulunanlardan size içiririz"* ifadesinin anlattığı husus.. Bununla, o hayvanların sütlerinden elde edilen, türlü türlü istifâdeler kastedilmiştir. Bundan ibret alınacak şey şudur: O sütler, davarların memelerinde birikiyor ve hayvanın işkembesindeki yiyecekler ile kanı arasından Allah'ın izniyle süzülüp çıkıyor ve insanın iştahını çeken bir temizlik, renk ve tada bürünüp, bir güzel gıda oluyor. Dolayısıyla kim, bununla Allah'ın kudret ve hikmetine istidlâlde bulunursa, bu husus dinî nimetlerden sayılmış olur. Kim de bunlardan istifade ederse, bu da dünyevî nimetlerden olur. Binâenaleyh davarın karnından süzülüp memesinde biriken sütü, güzel bir içecek olarak olarak görürsün. Fakat onu kestiğinde, içinde bir süt emâresi göremezsin. Bu da, Allah'ın kudretinin büyüklüğüne delâlet eder. **Keşşâf Sahibi:** şöyle der; "Bu ifade, "davarlar, sizi suluyor" manasında, meftuh tâ ile نُسْقِيكُمْ şeklinde okunmuştur."

b) Ayetteki وَلَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ كَثِيرَةٌ *"Onlarda size daha bir çok faideler vardır"* ifadesinin anlattığı husustur. Bu da, onları satmak, ve paralarından ve benzeri şeylerinden faydalanma ile olur.

c) Ayetteki وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ *"Onlardan yersiniz..."* ifadesinin anlattığı husus... Yani, "canlı iken onlardan istifâde ettiğiniz gibi, kestikten sonra da etinden yiyerek onlardan istifâde edersiniz.

d) Ayetteki وَعَلَيْهَا وَعَلَى الْفُلْكِ تُحْمَلُونَ *"Hem onların hem de gemilerin üstüne binersiniz"* ifadesinin anlattığı husus... Bu böyledir, zira kara taşımacılığında develerden yapılan istifade, tıpkı denizde gemilerden elde edilen istifade gibidir. İşte bundan ötürü, hem buna şükredilsin, hem de bundan delil çıkarılsın diye, Allah Teâlâ bu ikisini, nimet olarak birlikte zikretmiştir.

★ ★

Nuh (a.s.)'ın Kıssası

Bil ki Hak Subhânehû ve Teâlâ, birliğinin delillerini beyân edince, peşisıra, başka sûrelerde de âdeti olduğu gibi, birtakım kıssalar getirmiştir. Bu kıssalar şunlardır.

BİRİNCİ KISSA, HZ. NÛH (a.s.)' UN KISSASIDIR.

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُم مِّنْ إِلَٰهٍ غَيْرُهُ أَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٢٣﴾ فَقَالَ الْمَلَأُ
الَّذِينَ كَفَرُوا مِن قَوْمِهِ مَا هَٰذَا إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُرِيدُ أَن يَتَفَضَّلَ عَلَيْكُمْ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَنزَلَ
مَلَائِكَةً مَّا سَمِعْنَا بِهَٰذَا فِي آبَائِنَا الْأَوَّلِينَ ﴿٢٤﴾ إِنْ هُوَ إِلَّا رَجُلٌ بِهِ جِنَّةٌ فَتَرَبَّصُوا بِهِ حَتَّىٰ حِينٍ ﴿٢٥﴾

"Celalim hakkı için Nûh'u kavmine, (Peygamber olarak) gönderdik ve o: "Ey kavmim, Allah'a kulluk edin. Sizin O'ndan başka hiçbir tanrınız yok. İttikâ etmeyecek misiniz?" dedi. Bunun üzerine, kavminden, ileri gelen kâfir bir gürûh şöyle dedi: "Bu, sizin gibi bir insandan başkası değildir. O aranızda sivrilmek, üstünlük taslamak istiyor. Eğer Allah dileseydi, elbette, melekler indirirdi. Biz evvelki atalarımızdan böyle bir şey duymadık. Kendisinde delilik olan bir adamdan başkası değildir. O Binâenaleyh bir müddete kadar onu gözetleyin"

(Mü'minun, 23-25)

Bazı kimseler şöyle demişlerdir: **Nûh** (a.s.)'un esas adı, "**Yeşkur**" idi. Şu sebeblerden dolayı sonraları ona **Nûh** denilmiştir:

a) Kavminin helâkine duâ ederken, kendi kendine çokca "nevha" yaptığı, ağlayıp sızladığı için... Allah Teâlâ, bu duâlarından dolayı kavmini tûfan ile helâk etti. O da buna pişman oldu.

b) Oğlu hakkında Rabbine müracaat ettiği için...

c) Cüzzamlı bir köpeğe rastladı ve ona: "Ey çirkin şey, oşt..." dedi. Bundan dolayı, Cenâb-ı Allah tarafından, kınandı ve Allah Teâlâ ona, "Onu yarattığım için beni mi, yoksa o köpeği mi ayıpladın" diye vahyetti. Alemlerin (özel isimlerin), isim oldukları şahıs ve varlıklarda, herhangibir sıfatı göstermedikleri sâbit olduğu için, bütün bu izahlar müşkildir, uzaktır.

Tevhide Daveti

Hak Teâlâ'nın اُعْبُدُوا اللّٰهَ *"Allah'a kulluk edin"* ifadesi, "Allah Teâlâ, Nûh'u, bir olan ilaha ibadete insanları davet işiyle vazifelendirip, Nuh'un da insanları buna davet etmesi ancak herşeyden önce O ilâhı tanımaya çağırmakla mümkün olmuştur.

Çünkü tanınmayan ve bilinmeyene ibadet mümkün değidir. İbadet ancak, ibadet edilecek olan bilindikten sonra, mümkün ve farz olur" demektir.

Ayetteki مَالَكُمْ مِنْ إِلٰهٍ غَيْرُهُ *"Sizin O'ndan başka hiçbir tanrınız yok"* ifadesi, "Allah'dan başkasına ibadet câiz değildir. Çünkü O'ndan başka ilah yoktur. İbadete yakışan, yaratmak, hayat vermek ve benzeri şeyleri yaparak in'âm edene, iyilikle karşılık vermektir. Binâenaleyh bu in'âm ancak Hak Teâlâ tarafından yapılabildiğine göre, daha nasıl ne zararı, ne faydası olmayan şeylere ibadet edilebilir? Ayetteki gayruhu kelimesi, hem *"ilah"* kelimesinin mahalline göre, ref ile, hem lafzına göre, cer ile okunmuştur.

Sonra bu davet, o kavme fayda vermeyip, Allah'dan başkasına ibadetlerine devam edince, Hz. Nûh (a.s) onları, أَفَلَا تَتَّقُونَ *"ittikâ etmeyecek misiniz?"* diye sakındırmıştır. Çünkü bu, onların içinde bulundukları inanç ve hareketlerden vazgeçmeleri için, bir men ve ilâhi cezâya düşmekten sakındırmayla yapılan bir tehdiddir.

Kavminin İtirazları

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların, Hz. Nûh (a.s)'ın peygamberliğini inkâr hususundaki şu şüphelerini nakletmiştir.

Onun Sade İnsan Olması

Birinci Şüphe: Bu, onların مَا هٰذَا إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ *"Bu, sizin gibi bir insandan başkası değildir"* şeklindeki sözleridir. Bu şüphe,şu iki manaya gelebilir:

a) Şöyle denebilir: "Nûh, kuvvet, anlayış, ilim zenginlik, fakirlik, sıhhat ve hastalık bakımlarından, diğer insanlar gibi olduğuna göre, onun Allah'ın peygamberi olması imkansızdır. Çünkü Peygamberin, mutlaka Allah katında değeri büyük birisi ve Allah'ın sevgili kulu olması gerekir. Seven kimsenin, mutlaka kendini sevene daha fazla derece ve şeref vermesi lâzımdır. Binâenaleyh Nûh (a.s)'da böyle şeyler olmadığına göre, onun peygamber olmadığını anlıyoruz"

b) Şöyle de denebilir: "Bu insan, her hususta sizin gibidir. Fakat, bunun kafasına riyâset sevgisi düşmüş ve lideriniz olmak istemiştir. Buna çâre olarak da, peygamberliğini iddiadan başka birşey bulamamıştır. İşte bu, Hz. Nûh (a.s)'ın kavminin, onun peygamberliğini tenkid hususunda bir şüphe olmuştur. Bu ihtimal, Cenâb-ı Hakk'ın söylediklerini haber verdiği, *"O, aranızda sivrilmek, size karşı üstünlük taslamak istiyor"* şeklindeki sözleriyle de kuvvet kazanır. Bu söz, "O, size üstünlük taslamak ve size başkan olmak istiyor" demektir. Bu tıpkı, *"Onlar dediler ki: "... Bu yerde devlet ikinizin (elinde) olsun diye mi bize geldiniz?"* (Yûnus, 78) ayetinde olduğu gibidir.

Melaike'nin Resul Olması

İkinci Şüphe: Onların وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ لَأَنْزَلَ مَلٰٓئِكَةً *"Eğer Allah dileseydi, elbette melekler indirirdi"* şeklindeki sözleri. Bunun izahı şöyledir: "Allah Teâlâ eğer, insanlığa doğru yolu göstermek isteseydi, bu maksadı daha fazla temin edecek şeyi yapardı. Melekleri peygamber olarak göndermenin, bu maksadı elde etmede, onlara bir insanı peygamber olarak göndermeden daha kuvvetli olduğu malumdur. Çünkü meleklerin şanları,yüce kuvvetleri fazla ve ilimleri çok olduğu için, mahlûkat onlara daha çok boyun eğer, itaat eder ve onların peygamberliğinden şüphelenmezler. Binâenaleyh Allah, bunları göndermediğine göre, hiçbir peygamber göndermediğini anlamış oluruz.

Bu Tebliğin, Mazide Olmadığı

Üçüncü Şüphe: Bu, onların مَا سَمِعْنَا بِهٰذَا فِىٓ اٰبَآئِنَا الْأَوَّلِينَ *"Biz evvelki atalarımızdan bunu duymadık"* şeklindeki sözleridir. Ayetteki, *"bunu"* ifadesi, ya **Hz. Nûh** (a.s)'ın (peygamberliği) meselesine, yahut, **Hz. Nûh** (a.s)'ın Allah'a ibadete teşvik için onlara söylediği sözlere işarettir. Buna göre mana, "Biz böyle bir söz duymadık" Yahut, "Biz, insan olduğu halde, Allah'ın peygamberi olduğunu iddâ eden birisini hiç duymamıştık" şeklindedir.

Onların bu şüphelerini şöyle izah edebiliriz: "Onlar, kendi din ve inançları hususunda, sadece taklide ve atalarının dediklerine dayanıyorlardı. Dolayısıyla **Hz. Nûh** (a.s)'ın peygamberliği hususunda, bu yollarda bir işaret göremeyince, onun yanlış olduğu neticesine vardılar" **Kâdî** şöyle der: "Onların, bu sözle **Hz. Nûh** a.s)'ur peygamber olarak gönderilmiş bir elçi olduğunu kastetmiş olmaları da muhtemeldir. Çünkü onların atalarının zamanında, bir fetret devrinin (peygamber nûrundan mahrum bir dönemin) bulunmuş olması imkansız değildir. Yine onların bu söz ile, kendilerinin, bir olan Allah'a ibadete çağrılmalarını yadırgamalarını da kastetmiş olabilirler. Çünkü ataları putlara tapıyorlardı.

Cinnet İddia Etmeleri

Dördüncü Şüphe: Bu, إِنْ هُوَ إِلَّا رَجُلٌ بِهِۦ جِنَّةٌ *"Kendisinde delilik olan bir adamdan başkası değildir. O...."* şeklindeki sözleridir. Cinnet, delilik veya cin manasınadır. Çünkü halkın câhilleri, mecnûnlar hakkında, cin çarpmasından ötürü, aklının zâil olduğunu söylerler. Bu, avam nezdinde, çokca kabul gören bir şüphedir. Çünkü Hz. Peygamber (a.s.)'de, kavminin alıştığı şeylerin aksine olarak bu işi yaptığında, ileri gelenler ve liderler avâm halka, "O delirmiş. Delirmiş, cin çarpmış olan, nasıl peygamber olabilir" diyorlardı.

Fiyasko Beklemeleri

Beşinci Şüphe: Onların فَتَرَبَّصُوا بِهِۦ حَتّٰى حِينٍ *"Binâenaleyh bir müddete kadar onu gözetleyin"* şeklindeki sözleridir. Bunun, kendinden önceki cümle ile alakalı

olması muhtemeldir. Buna göre sanki, "O bir mecnun... Dolayısıyla işinin neticesi, deli olduğu iyice ortaya çıkıncaya kadar sabredin. Eğer iyileşirse ne alâ, aksi halde öldürürsünüz" denilmektedir. Bu cümlenin, müstakil bir söz olması da muhtemeldir. Bu da onların, milletlerine "sabredin, eğer o gerçekten bir peygamber ise, Allah ona yardım eder, destek olur. Biz de o zaman ona tâbî oluruz. Yok eğer yalancı ise, Allah onu yardımsız bırakır. İşini çürüğe çıkarır. Biz de böylece ondan kurtuluruz" demeleri manasınadır. Cenâb-ı Hakk'ın, onlardan naklettiği şüphelerin tamamı budur.

Bil ki Hak Teâlâ, bu şüphelere, zaten çok çarpık, yanlışlıkları ortada olduğu için cevab vermemiştir. Zira akıllı olan her insan bilir ki Resul, melek cinsinden olmasıyla Peygamber olmaz, diğer insanlardan farklı olarak mucizelerinin bulunmasıyla peygamberliği belli olur. Binâenaleyh ister melek cinsinden, ister beşer cinsinden olsun, mucize izhar etmesiyle peygamberliği anlaşılır. Hatta peygamberin, önceki sürelerde geçtiği gibi, insan cinsinden olması daha evladır. Çünkü aynı cinsden olma, ülfet ve ünsiyet sebebidir.

Nûh (a.s)'ın kavminin ileri gelenleri *"O, aranızda sivrilmek ve size karşı üstünlük taslamak istiyor"* **şeklindeki sözleri ile eğer, Hz. Nûh (a.s)'ın,** kavminin kendisine itaat etmesi için, kendisinin onlardan daha şerefli olduğu ortaya koymayı isteğini kastediyorlarsa, (bilin ki) bu tür hareket tarzı peygamber için zaten gereklidir. Yok eğer onları bu sözleriyle, **Hz. Nûh (a.s)'ın** kibir, zorbalık ve boyun eğdirmek için, onlara üstünlük tasladığın kabul ediyorlarsa, (bilin ki) peygamberler böylesi şeylerden kesinlikle uzaktırlar.

Onların, *"Biz, bunu duymadık"* şeklindeki sözleri, "taklid yoluna bağlı olmaksızın, birşeyin yok olduğu neticesine varmaktır ki bu da son derece düşüktür, yanlıştır. Çünkü herhangi bir şeyin yokluğunu, gelenekte bulunmasına dayanarak ispatlama, iddasıdır ki son derece değersiz bir istidlaldir. Zira taklidin (geleneğin) varlığı bir şeyin varlığına delil olmaz. Öyleyse yokluğu nasıl olur da ademine delil olabilir?

Onların, *"Kendisinde delilik olan"* şeklindeki sözlerine gelince, bilin ki onlar yalan söylemişlerdir. Çünkü onlar, kesinkes onun aklının mükemmel ve tam olduğunu biliyorlardı.

Onların, *"Binâenaleyh bir müddete kadar onu gözetleyin"* şeklindeki sözleri de zayıftır. Çünkü onun peygamber olduğuna dair bir delil ve mucize olursa, onların o anda, derhal, onun sözünü kabul etmeleri gerekir ve bunu, onun devletinin (gücünün) ortaya çıkmasına bağlamak câiz olmaz. Çünkü devlet (güç), gerçeğe delâlet etmez. Yok eğer, onun peygamber olduğunu gösterecek bir mucize ortaya çıkmazsa da, devleti (gücü) ortaya çıksa da, çıkmasa da, onun sözünü kabul etmek câiz olmaz. İşte bütün, cevab olarak bu hususlar, son derece açık ve ortada olduğu için, Hak Teâlâ bu cevabları Kur'ân'da belirtmemiştir.

★ ★
★

Nuh (a.s.)'a Verilen Talimat

قَالَ رَبِّ انْصُرْنِي بِمَا كَذَّبُونِ ﴿٢٦﴾ فَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِ أَنِ اصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا فَإِذَا جَاءَ
أَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُ فَاسْلُكْ فِيهَا مِن كُلٍّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ وَأَهْلَكَ إِلَّا مَن سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ مِنْهُمْ
وَلَا تُخَاطِبْنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا إِنَّهُم مُّغْرَقُونَ ﴿٢٧﴾ فَإِذَا اسْتَوَيْتَ أَنتَ وَمَن مَّعَكَ عَلَى الْفُلْكِ
فَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي نَجَّانَا مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٢٨﴾ وَقُل رَّبِّ أَنزِلْنِي مُنزَلًا مُّبَارَكًا وَأَنتَ خَيْرُ الْمُنزِلِينَ
﴿٢٩﴾ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ وَإِن كُنَّا لَمُبْتَلِينَ ﴿٣٠﴾

"O (Nûh), "Ya Rabbî, onların beni yalanlamalarına mukâbil, sen bana yardım et." dedi. Biz de ona şöyle vahyettik: "Bizim nezâretimiz ve vahyimiz ile gemi yap." Nihayet (helâklerine dâir) emrimiz gelip de o fırın kaynayınca, ona her ikişer çift ile âileni alıp (geminin) içine gir, aleyhlerine söz geçmiş olanlar müstesna. O zulmedenler hakkında bana hiçbir şey söyleme. Çünkü onlar boğulacaklardır. Artık sen maiyyetinde bulunanlarla beraber, geminin üstünde doğrulunca şöyle de: Bizi o zâlimlerden kurtaran Allah'a hamdolsun" (şöyle de) de: "Rabbim, beni bereketli bir yere kondur. Sen konuk edenlerin en hayırlısısın. Şüphe yok ki bunda nice ibretler vardır. Biz, elbette imtihana çekenleriz"

(Mü'minûn, 26-30).

Ayetteki رَبِّ انْصُرْنِي بِمَا كَذَّبُونِ *"Ya Rabbî onların beni yalanlamalarına mukâbil, sen bana yardım et"* ifadesi ile ilgili şu açıklamalar yapılmıştır:

1) Hz. Nûh (a.s)'a yardım, onların helâki demektir. Buna göre sanki o: "Ya Rabbî, beni tekzîb ettikleri için onları helâk et" demiştir.

2) "Beni tekzib etmelerine karşı, bana yardım et." Bu tıpkı, "şu şuna mukabil, şu şunun yerine" demen gibidir. Buna göre mana, "Onların beni yalanlamalarından doğan kedere karşılık, onlara karşı bana yardım etme tesellisini ver" şeklindedir.

3) "Bana, onlar için va'dettiği azabı yerine getirerek yardım et." Bu azab da, Hz. Nûh (a.s)'ın onlara, *"Ben sizin için, büyük bir günün azabından korkuyorum"* (A'râf, 59) dediğinde, onların onu bu hususta tekzib etmeleri sebebiyle olandır.

Cenâb-ı Hak, onun duâsını kabul edin فَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِ أَنِ اصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا *"Biz de ona şöyle vahyettik: "Bizim nezâretimizde gemi yap."* buyurmuştur. Yani "Bizim muhafazamız ve korumamız altında" demektir. Sanki Hz. Nûh (a.s) ile birlikte, ona sataşılmasın, işini bozmasınlar diye, Allah tarafından bizzat onu koruyan bir muhafız

bulunmaktadır. Arapların عَلَيْهِ مِنَ اللّٰهِ عَيْنٌ كَالِئَةٌ "Onun üstünde Allah tarafından, onu gözetip koruyan bir göz vardır" şeklindeki sözü de bu manadadır. Binâenaleyh bu ayet, müşebbihe'nin إِنَّ اللّٰهَ خَلَقَ آدَمَ عَلَى صُوْرَتِهِ *"şüphesiz Allah, Âdem'i suretinde yarattı"*(50) hadis-i şerifine tutunmadaki görüşlerinin yanlışlığına delâlet eder. Çünkü (ikiden çok) gözlerin varlığı buna mânîdir.

Alimler, Hz. Nûh (a.s)'ın, gemiyi nasıl yaptığı hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, onun marangoz olduğu, gemi yapımını bildiği ileri sürüldüğü gibi, Cebrâil (a.s.)ın ona gemi yapmayı öğrettiği ve nasıl yapılacağını ona anlattığı da söylenmiştir. Ayetteki, *"Bizim nezâretimiz ve vahyimiz ile"* ifadesinden ötürü, bu ikinci görüş doğruya daha yakındır.

Emr Kelimesinin İzahı

Hak Teâlâ'nın فَإِذَا جَاءَ أَمْرُنَا *"Emrimiz geldiğinde"* ifadesine gelince, bil ki "emir" sözü, bir işi sözlü olarak, üstten gelmek suretiyle isteme manasında "hakikat" tir. Bu kelime, aynı şekilde, "hakikat" olarak "büyük iş" manasına da gelir. Bu ikincisinin delili şudur: Mesela sen, "Bu, manaları arasında zihnin dönüp dolaştığı bir emirdir." dediğinde, bu işin, o manalarda hakikat olduğuna delâlet eder. Bunun geniş izahı, el-Mahsul fi'l- Usûl kitabımızda yapılmıştır. Bazı kimseler de, Cenâb-ı Hak, bu gemi yapma işine, büyüklüğünü ve önemini göstermek için "emir" adını vermiştir. Bu tıpkı, " *(Allah) göğe ve arza "ikiniz de ister istemez gelin" buyurdu. Onlar da, "isteye isteye geldik" dediler"* (Fussilet, 11) ayetinde olduğu gibidir.

Tennûr'un Manası

Ayetteki وَفَارَ التَّنُّورُ *"Fırın kaynadı"* ifadesindeki "tennûr"un manası hususunda âlimler ihtilâf ettiler.

1) Ekserisi bunun, şu bildiğimiz Fırın ve tandır manasına olduğunu söylemişlerdir. Rivayet olunduğuna göre, Hz. Nûh (a.s)'a: "Suyun fırından kaynadığını gördüğünde, sen ve bereberindekiler gemiye binin" denilmiş. Su, fırında (tandırda) kaynayıp fışkırınca, hanımı bunu ona haber vermiş. O da gemiye binmiş. Bu fırının, Hz. Âdem (a.s)'ın (yani ondan kalma) fırın olduğu, taştan olduğu ve Hz. Nûh (a.s)'a miras kalmış olduğu rivayet edilmiştir. Yine bu fırının (tandırın) nerede olduğu hususunda da ihtilaf edilmiştir: Şa'bî'nin bunun Kûfe Mescidi'nde, girişte sağ'da, Kinde kapısının hizasında olduğunu söylediği rivayet edilmiştir. Yine Nûh (a.s)'ın o gemiyi, bu mescidin ortasına rastlayan yerde yapmış olduğu da söylenmiştir. Bu fırının, Şâm'da, "Aynu Verde" denilen bir yerde olduğu söylendiği gibi, Hindistan'da olduğu da ileri sürülmüştür.

2) Bu ifade, bütün yeryüzü manasınadır. Bu görüş İbn Abbas (r.a.)'a aittir.

---

(50) Buhârî, İsti'zân, 1; Müslim, Birr, 115 (4/2017).

3) Bu, yeryüzünün en yüksek yeri manasınadır. Bu görüş de **Katâde**'den rivayet edilmiştir.

4) **Hz. Ali** (k.v.) buna, "Fecr doğduğu, Şafak attığ zaman" manasını vermiştir. Tandırın (fırının) kaynamasının, bu zamanda olduğu söylenmiştir.

5) Bu, tıpkı Arapların حَمِيَ الْوَطِيسُ "Tandır iyice kızdı" şeklindeki deyimleri gibidir...

6) **Hasan el-Basrî**: "Tennûr içine suyun aktığı biryer olup, geminin en alçak yeridir" demiştir.

Bunlardan birinci görüş doğrudur. Çünkü delil olmaksızın, bir sözün hakiki manasını bırakıp ona, mecâzî mana vermek câiz değildir. Bil ki Allah Teâlâ, tandırın (fırının) kaynamasını,kaynadığında hem kendisinin, hem kavminden imân edenlerin kurtulmasını isteyerek gemiye binmesi için, **Hz. Nûh** (a.s)'a bir işaret kılmıştır.

Hak Teâlâ'nın فَاسْلُكْ فِيهَا ifadesi, "Ona bin, içine gir" demektir. Nitekim Arapca'da hem kendi girdi, hem başkasını girdirdi" manasında سَلَكَ فِيهِ وَأَسْلَكَهُ denilir.

Her Canlıdan İki Eş

Ayetteki مِنْ كُلٍّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ *"her ikişer çiftten"* ifadesi, "O, hayvanların nesli tükenmesin diye, Mevcud olan hayvanlardan bir çift, yani bir erkek bir dişi al" demektir. Onlardan her biri bir zevc (eş) tir. Yoksa avâmın zannettiği ve kullandığı gibi, "zevc", iki manasına gelmez. Rivayet olunduğuna göre, **Hz. Nûh** (a.s) doğuran ve yumurtlayan hayvanlardan (çiftler) almıştır. Her ümmetten, yani her türden bir çift manasında olmak üzere, مِنْ كُلٍّ şeklinde okunmuştur. "İsneyn' ise, "**zevceyn**" kelimesini te'kid eden ve iyice açıklayan bir kelimedir.

Hak Teâlâ'nın وَأَهْلَكَ إِلاَّ مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ مِنْهُمْ *"Aleylerine söz gelmiş olanlar müstesna ehlini de (al)"* ifadesi, "Ehli iyalini de gemiye bindir" demektir. عَلَى edatı, zararlar için, aleyhte olan şeyler için kullanılır. Nitekim Cenâb-ı Hak, لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ *"Kazandığı, onun lehinedir. iktisâb ettiği aleyhinedir"* (Bakara, 286) buyurmuştur.

Ehl Kelimesi

Bil ki bu ayet, şu iki şeye delâlet eder:

a) Allah Teâlâ'nın **Hz. Nûh** (a.s)'a, ailesinden olmasa da, diğer mü'minleri gemiye bindirmesini emrettiğine delâlet eder. Ayetteki "ehl" (aile) sözü ile gerek neseb, gerek sebeb (evlilik gibi sebebler) cihetinden, **Hz. Nûh** (a.s)'ın yakınları değil de, bütün imân edenlerin kastedildiği söylenmiştir. Ama bu görüş tutarsızdır. Zira aksi halde, bu ifâdeden, *"Aleyhine söz geçmiş olanlar müstesna"* şeklinde bir istisna yapılması câiz olmazdı.

b) Cenâb-ı Hak, *"O zulmedenler hakkında bana hitabta bulunma"* buyurmuştur. Hak Teâlâ, bununla, **Hz. Nûh (a.s)'ın oğlu Kenân'ı** kastetmiştir. Çünkü Allah, kâfirleri helâk edeceğini haber verince, **Hz. Nûh (a.s)'ı** onlardan bazıları hakkında, istekte bulunmaktan nehyetmesi gerekmiştir. Çünkü eğer Cenâb-ı Hak, **Hz. Nûh (a.s)'ın** o hususdaki duasına icâbet edecek olsa, Kendisinin doğru haberini yalana çevirmiş olacak; yok eğer icâbet etmeyecek olsa, o zaman da bu, **Hz. Nûh (a.s)'ın** değerini küçültme olacak. Halbuki Allah, "Çünkü onlar boğulmuşlardır" yani "Bu boğulma işi, kesin olarak onların başına gelecektir" buyurmuştur.

Hak Teâlâ فَإِذَا اسْتَوَيْتَ أَنتَ وَمَن مَّعَكَ عَلَى الْفُلْكِ *"Artık sen, maiyyetinde bulunanlarla beraber, geminin üstünde doğrulunca..."* buyurmuştur. **İbn Abbas** (r.a.) şöyle der: "Gemide seksen kişi vardı. Bunlar, **Hz. Nûh** (a.s) ve **Hz. Nûh (a.s)'ın** boğulmayan diğer hanımı, **Sâm, Ham ve Yâsef** adlarındaki oğulları, bunların üç hanımı ile yetmişiki mü'min idi. O halde bütün mahlûkat o gemide olanların soyudur."

Ayetteki فَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي نَجَّانَا مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ *"Şöyle de: "Bizi o zâlimlerden kurtaran Allah'a hamdolsun"* ifadesi ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, "Deyiniz" değilde, "de", buyurmuştur. Çünkü **Hz. Nûh** (a.s), onların peygamberleri, onların önderleri idi. Dolayısıyla bu söz kendisinde nübüvvetin üstünlüğünü belirtmek, rubûbiyyetin kibriyasını ortaya koymak ve bu hitaba ancak melek ve peygamberlerin erişebileceği bildirme gibi inceliklerin bulunmasının yanısıra **Hz. Nûh** (a.s)'ın şahsında onlara da denilmiş gibidir.

İKİNCİ MESELE
Vasıtaya Binerken Zikir

Katâde şöyle der: "Allah size gemiye binerken, بِسْمِ اللَّهِ مَجْرَاهَا وَمُرْسَاهَا *"Onun akıp gidişi de, demir atışı da Allah'ın adıyla olur"* (Hûd, 41) demenizi, hayvana binerken, سُبْحَانَ الَّذِي سَخَّرَ لَنَا هَٰذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ *"Bunları bize musahhar kılan Allah'ı tesbih ederiz. Yoksa biz bunlara güç yetiremezdik"* (Zuhruf,13) demenizi ve bineğinizden inerken de, أَنزِلْنِي مُنزَلًا مُّبَارَكًا وَأَنتَ خَيْرُ الْمُنزِلِينَ *"Rabbim beni bereketli bir yere indir. Sen, indirenlerin, konuk edenlerin en hayırlısısın"* demenizi öğretmiştir. Ensardan bir zat da şöyle der: "Cenâb-ı Hak peygamberimiz (s.a.) *"Rabbim beni sıdk girdirilişiyle girdir. Sıdk çıkarışı ile çıkar "de" "* (İsrâ, 80) ve *"Kur'ân okuduğun zaman, şeytan-ı racim'den Allah'a sığın"* (Nahl, 98) buyurmuştur. Buna göre Hak Teâlâ sanki insanlara, her hallerinde, Allah'ı zikirden ve O'na sığınmaktan gâfil olmamalarını emretmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu söz, **Nûh (a.s)'ın** kavminin kâfirlerinin hal ve hareketlerinin çok çirkin ve saçma olduğunu ifade eder. Çünkü Cenâb-ı Hak, onlar için dua etmeyi **Hz. Nûh** (a.s)'a yasakladıktan sonra, onları helâk etmesine ve onlardan kendilerini kurtarmasına karşılık Allah'a hamdetmelerini emretmiştir. Bu tıpkı, *"işte bu suretle o zulmedenlerin soyu sopu kesilmişti"* (En'âm, 45) ayetinde ifade edildiği gibidir.

Cenâb-ı Hak, onların gemiye binişlerini boğulmaktan kurtarma saymıştır. Çünkü O, Hz. Nûh (a.s)'a işte bu gemi sayesinde, hem kendisini, hem ona tâbî olanları kurtaracağını bildirip öğretmişti. Binâenaleyh Hz. Nûh (a.s)'ın, Cenâb-ı Hakk'ın kendisini işte bu fiili sebebiyle emin kılmış olması açısından, "Bizi kurtaran Allah'a hamdolsun" demesi doğru ve yerinde olmuştur.

Hak Teâlâ, Hz. Nûh (a.s)'ın kavminin zâlim olduğunu söylemiştir. Çünkü onlardan sâdır olan küfürleri, öncelikle kendi nefisleri için bir zulümdür. Zira Hak Teâlâ, *"Hiç şüphesiz ki şirk en büyük bir zulümdür"* (Lokman, 13) buyurmuştur.

Cenâb-ı Hak, Hz. Nûh (a.s)'a kavmini helâk etmesinden dolayı, hamdi emredince, kendisi için de duâ edip, رَبِّ أَنْزِلْنِي مُنْزَلاً مُبَارَكاً *"Rabbim, beni bereketli ber yere kondur"* demesini emretmiştir. Bu kelime, inzâl (masdar) manasına, مَنْزِلاً şeklinde de okunmuştur. Bu ifade tıpkı Hak Teâlâ'nın, *"O, bunları hoşnud olacakları bir yere sokacaktır"* (Hacc, 59) ayetinde olduğu gibidir.

Âlimler burada yer alan *"menzil"* ile ne kastedildiği hususunda değişik görüşler belirtmişlerdir:

1) Bununla, bizzat geminin kendisi kastedilmiştir. Binâenaleyh kim o gemiye binerse, gemi onu, kavminin başına gelen helâkten kurtarır.

2) Bununla Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Nûh (a.s)'ı gemiden çıkışını müteakib, yeryüzünde bereketli bir yere kondurup konaklaması kastedilmiştir. Birinci görüş daha doğrudur. Çünkü Hak Teâlâ, ona böyle duâ etmesini, gemide iken emretmiştir. Dolayısıyla, ayette bahsedilen menzilin (konaklama yerinin), başka yer değil, orası olması gerekir.

Daha sonra Hak Teâlâ, وَأَنْتَ خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ *"Sen konuk edenlerin en hayırlısısın"* ifadesi ile, hemekadar Cenâb-ı Hak konuk edenlerin, konaklandıranların en hayırlısı ise de, bu konaklandırma işinin Allah'dan olabileceği gibi, başkaları tarafından da olabileceğini beyân etmiştir. Allah Konuk edenlerin en hayırlısıdır. Zira O, konuk ettiği kimseleri, diğer halleri hususunda da korur ve o kimseden hükmünün ve hikmetinin gereği olarak her türlü kötülüğü defeder.

Daha sonra Allah Teâlâ, Hz. Nûh (a.s) ve kavmine âit olarak anlattığı bu şeylerde, imana davet ve küfürden menetme hususunda, bir takım ayetlerin, delillerin ve ibretlerin bulunduğunu beyân etmiştir. Çünkü böylesi suları ortaya çıkarmaya, sonra onları yok etmeye sadece ve sadece, herşeye gücü yeten bir kâdir muktedir olabilir. Bu hâdisenin, Hz. Nûh'un sözüne uygun bir şekilde meydana gelmesi de, yine büyük bir mûcizedir. Kâfirleri yokedip, inanan ve itaatkar olanları yeryüzünde bırakmak, ibret

وَإِنْ كُنَّا لَمُبْتَلِينَ *"Biz, elbette imtihana çekenleriz"* ifadesi ile, "Biz, elbette daha önce geçen hadiseler ile sizi imtihan ederiz" manası kastedildiği gibi, bununla, "daha sonraki şeylerden ötürü imtihana çekeriz" manası da kastedilmiş olabilir. Bu ikincisi doğruya daha yakındır. Çünkü ayet, istikbâl (gelecek zaman) manasını ifade etmede, hakiki mana gibidir. Dolayısıyla ayet bu manaya alındığında şunlar ileri sürülebilir:

1) Bununla ileride mükellef olacak kimseler kastedilmiştir. Binâenaleyh mana, "Mükellef kılacağımız kimselerin, bahsettiğimiz şeylerden ibret almaları gerekir" şeklinde olur.

2)Mana, "Peygamberleri tekzib etme hususunda **Nûh**'un kavminin yolunu benimseyenleri, cezalandıracağız" şeklindedir.

3) Mana, "Peygamberlerini yalanlayanları boğma ve benzeri şekillerde cezalandırdığımız gibi, bütün boğmaların bundan dolayı olduğu zannedilmesin diye, bazan azab etmek için değil, bir maslahat ve hikmetten ötürü, yalanlayıcı olmayanları da suda boğmak suretiyle imtihan ederiz" şeklindedir.

★ ★
★

Hud ve Salih (a.s)'ın Kıssaları

ثُمَّ أَنشَأْنَا مِن بَعْدِهِمْ قَرْنًا آخَرِينَ ﴿٣١﴾ فَأَرْسَلْنَا فِيهِمْ رَسُولًا مِّنْهُمْ أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُم مِّنْ إِلَٰهٍ
غَيْرُهُ أَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٣٢﴾ وَقَالَ الْمَلَأُ مِن قَوْمِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِلِقَاءِ الْآخِرَةِ وَأَتْرَفْنَاهُمْ فِي الْحَيَاةِ
الدُّنْيَا مَا هَٰذَا إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يَأْكُلُ مِمَّا تَأْكُلُونَ مِنْهُ وَيَشْرَبُ مِمَّا تَشْرَبُونَ ﴿٣٣﴾ وَلَئِنْ أَطَعْتُم بَشَرًا مِّثْلَكُمْ إِنَّكُمْ إِذًا
لَّخَاسِرُونَ ﴿٣٤﴾ أَيَعِدُكُمْ أَنَّكُمْ إِذَا مِتُّمْ وَكُنتُمْ تُرَابًا وَعِظَامًا أَنَّكُم مُّخْرَجُونَ ﴿٣٥﴾ هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ
لِمَا تُوعَدُونَ ﴿٣٦﴾ إِنْ هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ ﴿٣٧﴾ إِنْ هُوَ إِلَّا رَجُلٌ افْتَرَىٰ
عَلَى اللَّهِ كَذِبًا وَمَا نَحْنُ لَهُ بِمُؤْمِنِينَ ﴿٣٨﴾ قَالَ رَبِّ انصُرْنِي بِمَا كَذَّبُونِ ﴿٣٩﴾ قَالَ عَمَّا قَلِيلٍ لَّيُصْبِحُنَّ
نَادِمِينَ ﴿٤٠﴾ فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ بِالْحَقِّ فَجَعَلْنَاهُمْ غُثَاءً فَبُعْدًا لِّلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٤١﴾

"Sonra onları ardından başka bir nesil yarattık. Onlara da, aralarında, kendilerinden bir peygamber gönderdik" Allaha kulluk edin, sizin, O'ndan başka hiçbir tanrınız yoktur. Sakınmayacak mısınız?" (dedi). Onun kavminden, kendilerine dünya hayatında refah verdiğimiz kaldı inkâr eden,

ahirete kavuşmayı yalan sayan bir gürüh dedi ki: "Bu, sizin gibi bir beşerden başkası değildir. Sizin yediklerinizden yiyor, içtiklerinizden de içiyor. Eğer kendimiz gibi bir insana boyun eğerseniz andolsun ki, bu takdirde siz, Mutlaka hüsrana uğrayanlar olursunuz. O size, öldüğünüz ve bir toprak, bir kemik olduğunuz vakit muhakkak ki (diri halde yeniden) çıkarılacağınızı mı vadediyor? Korkutula geldiğiniz o şey, ne kadar uzak, ne kadar uzak! Hayat, bizim şu dünya hayatımızdan başkası değildir. Ölürüz, yaşarız.. Biz, tekrar diriltilecek de değiliz. O, Allah'a karşı yalan düzen bir adamdan başkası değildir. biz onu tasdik ediciler değiliz." (O peygamber): "Rabbim, dedi, beni yalanlamalarına mukabil, sen bana yardım et." Allah buyurdu ki; "Az bir zaman sonra, muhakkak ki pişman olacaklar onlar." İşte onlar, o müthiş sayha (çığlık) hak olmak üzere, hemen yakalayıverdi de, bir çerçöp haline getirdik onları... Artık lanet olsun zalimler güruhuna"

(Mü'minûn, 31-41).

Bil ki bu kıssa, hem **İbn Abbas** (r.a.)'nın hem de müfessirlerin ekserisinin görüşüne göre **Hûd** (a.s.)'a ait bir kıssadır. Onlar bu görüşlerine hem Cenâb-ı Hakk'ın, **Hz. Hûd** (a.s.)'a ait olan: *"Düşünün ki O, sizi Nûh kavminden sonra hükümdar yaptı"* (Arâf, 69) sözü ile, hem de, **Hûd** (a.s) kıssasının, hem Araf sûresinde hem **Hûd** (a.s) hem de Şuârâ sûresinde, **Nûh** (a.s.)'ın kıssasının peşisıra getirilmiş olmasıyla istidlâl etmişlerdir.

Bazıları da, bu kıssayla, **Sâlih** ve **Semûd** (a.s.)'ın kavimlerinin kastedildiğini söylemişlerdir. Çünkü onu yalanlayan kavmi, **"sayha"** ile helâk olanlardır. Ama, duanın keyfiyyetine gelince bu, tıpkı **Nûh** (a.s.)'ın kıssasında geçtiği gibidir.

Burada şöyle birkaç soru sorulabilir:

Birinci Soru: أَرْسَلَ **(ersele) fiilinin hakkı, tıpkı,** وَجَّهَ **(veccehe-yöneltti),** أَنْفَذَ **(enfeze-bitirdi, infaz etti) ve** بَعَثَ **(bease-gönderdi) vb. fiiller gibi** إِلَى **(-ilâ) ile müteaddi olmaktır. Binâenaleyh, daha niçin bu fiil Kur'ân-ı Kerîm'de bazan "ilâ", bazan da "fî" harf-i cerleriyle müteaddi olmuştur? Bu meselâ Cenâb-ı Hakk'ın** فَأَرْسَلْنَا فِيهِمْ رَسُولاً مِنْهُمْ أَنْ اُعْبُدُوا اللَّهَ (Sebe, 34) وَمَا أَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ (Ra'd, 30) كَذٰلِكَ أَرْسَلْنَاكَ فِي أُمَّةٍ (Mü'minûn, 32) **ayetlerinde böyledir. Bir başka yerde de,** وَإِلَى عَادٍ أَخَاهُمْ هُوداً (Arâf, 65) **buyurulmuştur?...**

Cevap: Bu fiil, إِلَى **ile mütaddî olduğu gibi** فِي **ile müteâddî olmaz. Ancak na var ki, ayetlerdeki** أُمَّة **(ümmet) ve** قَرْيَة **kelimeleri, gönderme işinin' mahalli, yeri manasını tazammun etmişlerdir. İşte, ayni manada olmak üzere,** بَعَثَ **fiili de,** وَلَوْ شِئْنَا لَبَعَثْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ نَذِيراً *"Eğer dileseydik muhakkak ki her kasabaya uyarıcı birer (peygamber) gönderirdik"* (Furkan, 51) **ayetinde de,** فِي **(-fî) ile kullanılmıştır.**

İkinci Soru: Bazılarının أَفَلَا تَتَّقُونَ *"Sakınmayacak mısınız?"* cümlesinin daha önceki kısımla bir ilgisi yoktur. O, bunu onlara, kendisini yalanlamalarını ve, onlara hüccet getirmesinden sonra reddetmelerini müteakiben işte bu esnada onları, üzerinde bulundukları durum hususunda korkutmak için söylemiştir ki bu, "Sizler, kendisiyle sizi uyarmış olduğum o azâb korkusundan ötürü, bu yoldan kaçınmayacakmısınız, ittikâ etmeyecek misiniz?" demektir..." şeklindeki sözleri doğru mudur?

Cevap: Bunun, önceki ifadeyle ilgili olması mümkündür. Çünkü, o onların, Allah'a ibadet etmekten yüz çevirdiklerini ve putlara ibâdetle meşgul olduklarını görmüş, işte bunun üzerine de onları, Allah ibadet etmeye çağırmış ve putlara ibâdete yönelmeleri sebebiyle duçar olacakları ilahî cezâdan onları sakındırmıştır.

Hûd Kavminin Vasıfları

Sonra bil ki Allah Teâlâ, o kavmin hem vasıflarını, hem de sözlerini nakletmiştir. Vasıflarına gelince bu, vasıfların en kötüsü olan şu üç şeydir:

a) Halık olan Allah Teâlâ'yı inkâr etmek. Bu mana, ayetteki, *"... inkâr ettiler"* cümlesiyle kastedilendir.

b) Kıyamet gününü inkâr ki bu da, ayetteki *"ahirete kavuşmayı yalan saydılar"* cümlesinden kastedilendir.

c) Dünya sevgisine ve arzusuna dalıp gitmek ki bu da, *"... kendilerine dünya hayatında refah verdiğimiz halde"* buyruğundan kastedilendir. أَتْرَفْنَاهُمْ fiilinin anlamı, "onlara nimetler verdik" demektir.

Kıssanın Anlatımında Nüanslar

İmdi, şayet "Allah Teâlâ, Hz. Hûd (a.s)'ın kavminin, Hz. Hûd (a.s)'a karşı vermiş olduğu cevapları, hem Arâf sûresinde, hem de Hûd sûresinde vavsız olarak قَالَ الْمَلَأُ *"Kavminin ileri gelenlerinden kâfir bir cemaat de,* الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي سَفَاهَةٍ *"Biz seni muhakkak bir beyinsizlik içinde görüyoruz seni muhakkak yalancılardan sanıyoruz" dedi"* (Arâf, 66) فَقَالَ الْمَلَؤُا الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ مَا نَرَاكَ إِلَّا بَشَرًا مِثْلَنَا *"Bunun üzerine kavminden küfredenlerin elebaşları, "Biz seni kendimiz gbi bir insandan başka olarak görmüyoruz"* (Hûd, 27) şeklinde zikretmiş burada ise vâv ile getirmiştir. Binâenaleyh, bu ikisi arasındaki fark nedir?" denilirse biz deriz ki: Vâvsız olanlar, "O halde kavmi ne cevap verdi?" şeklinde bir soru soranın takdir edilmesi ve bu soruya mukabil de, "... şöyle şöyle denildi" denilmesine göredir. Ama vâvlı olanlarına gelince bu da, kavminin dediklerinin, Hz. Hûd (a.s)'ın söylediği söze atfedilmiş olmasından dolayıdır. Buna göre mana, "Bu hadisede, hem bu hak ve gerçek söz, hem de bu batıl söz birarada bulunmuştur" şeklinde olur.

O Kavmin Şüphe ve İtirazları

O kavmin şüphelerine gelince bunlar da şu iki şeydir:

Peygamberin Beşer Olması

a) Onların مَا هٰذَا اِلاَّ بَشَراً مِثْلُكُمْ يَاْكُلُ مِمَّا تَاْكُلُونَ مِنْهُ وَيَشْرَبُ مِمَّا تَشْرَبُونَ *"Bu, sizin gibi bir beşerden başkası değildir. Sizin yediklerinizden yiyor, içtiklerinizden de içiyor"* şeklindeki sözleri olup, bu şüphenin izahı birinci kıssada geçmiştir. Onların مِمَّا تَشْرَبُونَ ifadeleri "içtiğiniz şeylerden" (مِنْ مَشْرُوبِكُمْ) demektir. Yahut da, bu ifâdeden, mâkablı (مِنْهُ) kendisine delâlet ettiği için, ikinci kez gelecek olan مِنْهُ kelimesi hazfedilmiştir. Ve yine bu onların وَلَئِنْ اَطَعْتُمْ بَشَراً مِثْلَكُمْ اِنَّكُمْ اِذاً لَخَاسِرُونَ *"Eğer kendiniz gibi bir insana boyun eğerseniz, andolsun ki, bu takdirde siz, mutlaka hüsrana uğrayanlar olursunuz"* şeklindeki sözleridir. Böylece onlar, o peygambere tâbi olmayı hüsrân addetmişler, ama putlara tapmayı ise böyle addetmemişlerdir. Yani, "şayet siz ona, karşılığında, sizin için bir menfaat bulunmaksızın itaat ederseniz, işte bu hüsrânın ta kendisi olur" demektir.

Haşri İnkâr Etmeleri

b) Onların, haşr ve neşrin doğruluğunu tenkit etmeleri, daha sonra da, Hz. Hûd (a.s)'un bu fikirleri getirmiş olmasından dolayı, onun nübüvvetini ta'n etmiş olmalarıdır. Haşrın sıhhati hususundaki ta'n ve tenkitleri, onların اَيَعِدُكُمْ اَنَّكُمْ اِذَا مِتُّمْ وَكُنْتُمْ تُرَاباً وَعِظَاماً اَنَّكُمْ مُخْرَجُونَ *"O size, öldüğünüz ve bir toprak, bir kemik olduğunuz vakit, muhakkak ki, amellerimizin karşılığını görmek üzere, diri olarak (yeniden) o çıkarılacağınızı mı vadediyor?"* şeklindeki sözleridir. Sonra onlar, bu kadarla da yetinmemiş, buna onun son derece imkânsız olduğunu söylemeyi de ilâve etmişlerdir ki, bu da onların هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ لِمَا تُوعَدُونَ *"korkutulageldiğiniz o şey, ne kadar uzak, ne kadar uzak!.."* şeklinde sözleridir. Sonra onlar bu şüphelerini اِنْ هِيَ اِلاَّ حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا *"Hayat, bizim şu dünya hayatımızdan başkası değildir. Ölürüz, yaşarız..."* şeklindeki sözleriyle tekid etmişlerdir. Onlar, *"Ölürüz, yaşarız"* şeklindeki sözleriyle tekbir şahsı kastetmemiş, tam aksine bazılarının öldüğünü, bazılarının doğduğunu; haşrın, neşrin ve yeniden dirilmenin olmadığını murat etmişlerdir. İşte bundan dolayı da وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ *"Biz, tekrar diriltilecekler de değiliz"* demişlerdir.

Onlar, haşrın doğru olacağını, ta'n etmeyi bitirince de, buna Hz. Hûd (a.s)'un nübüvvetini ta'n etmeyi de katarak, şöyle demişlerdir: "O bu batıl şeyleri getirdiğine göre, şüphesiz ki o, Allah'a yalan uydurup düzmüşlerdir."

Daha sonra, Hz. Hûd (a.s)'un nübüvvetini ta'n eden bu şüpheyi izah edince de, bunun peşinden وَمَا نَحْنُ لَهُ بِمُؤْمِنِينَ *"Biz onu tasdik ediciler değiliz"* demişlerdir. Çünkü o kavmin, küfrün liderleri olan o kimselere, tâbi olan kimselerdirler.

Bil ki Allah Teâlâ, çürüklüğü son derece açık olduğu için, bu iki şüpheye cevap vermemiştir. Birinci şüphenin zayıflığının izahı, (birinci) kıssada geçmişti.

İkinci şüpheye gelince, bu da onların, haşrı imkânsız bir şey görmelerindendir... Halbuki haşr; şu iki sebepten dolayı, imkânsız görülmez:

a) Allah Teâlâ, bütün mümkinâta kadir olup, bütün malumatı da bildiğine göre, haşre ve neşre de kadir olmalıdır...

b) Eğer, öldükten sonra dirilme olmasaydı, o zaman, bu dünyadayken güçlülerin güçsüzlere musallat olmaları zulüm olurdu. Ki bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, "*Çünkü, o sâat şüphesiz gelecektir. Ben onu, hemen açıklayacağım geliyor ki, herkes neye çalışıyorsa, kendisine onunla mukabele edilmiş olsun*" (Tahâ, 15) ayetinde de buyurduğu üzere, Hakîm olan (Allah'a) uygun düşmez.

Burada birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Ayette, ikinci أَنَّكُمْ tekîd içindir. Bununla birincisinin arasının, zarf ile (yani ...إِذَا مِتُّمْ ifadesiyle) fasledilmesi güzeldir. مُخْرَجُونَ kelimesi ise birinci أَنَّكُمْ kelimesinin haberidir. İbn Mesûd'un kıraatinde de وَكُنْتُمْ تُرَاباً وَعِظَاماً مُخْرَجُونَ şeklindedir.

İKİNCİ MESELE هَيْهَاتَ (Heyhâte) kelimesi, hem tâ'nın fethası, hem tâ'nın kesresi ile, hem de bu iki okunuşa göre tenvinli tenvinsiz ve, vakıf yapılarak sükûn ile هَيْهَاتْ هَيْهَاتْ (Heyhât heyhât) şeklinde okunmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE Ayetteki إِنْ هِيَ إِلاَّ حَيَاتُنَا الدُّنْيَا ifadesindeki هِيَ kelimesi, kendisiyle ne kastedildiğinin, ancak kendisinden sonra gelmiş beyanıyla anlaşılan bir zamir olup, bu ifâdenin aslı إِنَّ الْحَيَاةَ إِلاَّ حَيَاتُنَا الدُّنْيَا "Hayat ancak dünya hayatımızdır" şeklindedir. Daha sonra هِيَ kelimesi الْحَيَاةُ kelimesinin yerine konulmuştur. Çünkü haber, buna delâlet etmektedir... Şairin هِيَ النَّفْسُ مَاحَمَلْتَهَا تَحَمَّلُ "*O nefistir ki, ona ne yüklersen, o katlanır...*" şeklindeki sözü de, böyledir. Buna göre mana, "Hayat sadece bu hayattır" şeklindedir. Bir de, olumsuzluk ifâde eden إِنْ (-in), cinse delâlet eden "hayat" manasında olan هِيَ zamirin başına gelmiş ve onu nefyetmiştir. Böylece de, kendisinden sonra gelenin cinsini nefyeden lâ gibi olmuştur.

Bil ki, o peygamber, büyük ve küçüklerin, kendisinin sözünü kabul edeceklerinden ümidini kesince, Rabbine sığındı ve رَبِّ انْصُرْنِي بِمَا كَذَّبُونِ "*Rabbim, beni yalanlamalarına mukabil, sen bana yardım et*" dedi. Bunun tefsiri, yukarda geçmişti. Derken Cenâb-ı Hak, Hûd (a.s.)'ın isteğine icâbet ederek عَمَّا قَلِيلٍ لَيُصْبِحُنَّ نَادِمِينَ

Az bir zaman sonra, muhakkak bir pişman olacaklar" buyurdu. Doğruya en yakın olanı, bununla şu mananın kastedilmiş olmasıdır: "Onlara, helâk olacaklarının emareleri göründü. İşte o esnada, kabul etmedikleri için, kendilerinden bir nedâmet ve tekassür meydana geldi, ama o vakit ümitsizlik halindeki iman zamanı idi. Binâenaleyh, bu pişmanlıkları onlara fayda vermedi..."

Sayha'nın Anlamı

Cenâb-ı Hak, onların üzerine indirdiği o helâki de, فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ بِالْحَقِّ *"İşte onları, o müthiş "sayha" (çığlık), hak olmak üzere, hemen yakalayıverdi"* ifadesiyle açıklamıştır. Alimler, bu ifade de yer alan "sayha"nın ne olduğu hususunda da şu izahları yapmışlardır:

1) Cebrâil (a.s.) onlara bağırdı.. Bu bağırma çok şiddetli olduğu için, işte onlar o zaman, hemen anında öldüler.

2) **İbn Abbas:** Sayha, "recfe" (sallantı, sarsıntı) demektir" der.

3) "Sayha" azâbın ve ölümün bizzat kendisidir. Bu tıpkı ölen kimse hakkında, "Duâ etti, (Allah da) kabul etti..." denilmesi gibidir. Bu görüş de, **Hasan el-Basrî**'ye aittir.

4) Bu, insanların kökünü kazıyan bir azâbtır. Nitekim şair

صَاحَ الزَّمَانُ بِآلِ بَرْمَكَ صَيْحَةً / خَرُّوا لِشِدَّتِهَا عَلَى الْأَذْقَانِ

"Zaman, Bermek oğullarına öyle bir çığlık attı, (onların kökünü kazıdı ki), o çığlığın şiddetinden dolayı onlar çeneleri üzere, yüzükoyun düşüverdiler". demiştir. Bunlardan birinci madde, daha uygundur. Zira bu maddede kelimeye (mecazî değil), hakîkî mana verilmiştir.

Ayetteki بِالْحَقِّ ifâdesine gelince bu, "Cenâb-ı Hak onları, adâletle helâk etti" demektir. Bu senin, bir kimse, verdiği hükümlerde adil olduğu zaman فُلَانٌ يَقْضِي بِالْحَقِّ Falanca hak ile hükmeder" demene benzer. **Mufaddal da**, bu kelimeye, "savuşturulamayacak bir şekilde" manasını vermiştir ki, bu tıpkı وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ *"Ölüm sarhoşluğu (kaçınılmaz bir biçimde) geldi"* (Kaf, 19), ayeti gibidir.

فَجَعَلْنَاهُمْ غُثَاءً *"... bir çerçöp haline getirdik"* cümlesine gelince, غُثَاءً kelimesi selin getirmiş olduğu çürümüş ve siyahlaşmış yaprak ve kütüklerdir. Nitekim فَجَعَلَهُ غُثَاءً أَحْوَى *"Sonra da onu simsiyah çerçöp haline getirendir"* (A'lâ, 5) ayeti de böyledir.

Cenâb-ı Hakk'ın فَبُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ *"Artık lanet olsun zalimler güruhuna"* ifadesi ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

سُحقاً، بُعْداً، ذَمْراً ve benzeri kelimeler fiilleri yerinde zikredilen masdarlardır. Bunlar, **Sîbeveyh**'in de dediği gibi, açıkca getirilmeyen fiillerle mansûb olan masdarlar cümlesindendir. O halde bu ifadenin takdiri بَعِدُوا بُعْداً "... adamakıllı helâk oldular, lanete uğradılar" şeklindedir. Nitekim Arapça'da, tıpkı رَشَداً – رَشَدَ (Doğru yolu buldu. Doğru yolu bulmak...) denildiği gibi, بُعْداً وَبَعَداً – بَعَدَ de denilir.

İKİNCİ MESELE

Bu ifade, "hayır ve iyiliklerden uzaklaştırma" demek olan, "lanet" kelimesi gibidir. Allah Teâlâ bunu, onları hafife alıp onları hor ve hakîr kılma üslûbunda getirmiştir. Allah, onların başına bu azâbı, ahirette onların başına gelecek olan nimet ve mükafatlardan uzak olma azâbının, kendilerinden sonrakilere bir ibret olsun diye, şu anda başlarına gelenden daha büyük olduğunu göstersin diye indirmiştir.

★ ★
★

Üçüncü Kıssa: Yalanlama Âdeti

ثُمَّ أَنشَأْنَا مِنۢ بَعْدِهِمْ قُرُونًا ءَاخَرِينَ ﴿٤٢﴾ مَا تَسْبِقُ مِنْ أُمَّةٍ أَجَلَهَا وَمَا يَسْتَـْٔخِرُونَ ﴿٤٣﴾
ثُمَّ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا تَتْرَا ۖ كُلَّمَا جَآءَ أُمَّةً رَّسُولُهَا كَذَّبُوهُ فَأَتْبَعْنَا بَعْضَهُم بَعْضًا وَجَعَلْنَـٰهُمْ
أَحَادِيثَ ۚ فَبُعْدًا لِّقَوْمٍ لَّا يُؤْمِنُونَ ﴿٤٤﴾

"Sonra onların peşinden de başka başka nesiller yarattık. Hiçbir ümmet, vaktini öne alamayacağı gibi, (bundan) geri de kalamazlar sonra, peyderpey (diğer) peygamberlerimizi gönderdik. Hangi ümmete peygamberi geldiyse onu yalanladılar. Biz de, onlardan kimini kiminin arkasına takdık ve onları, hikâyelere çevirdik... Artık iman etmeyen kavme lanet olsun"

(Mü'minun, 42-44)

Bil ki, Allah (c.c.), Kur'ân-ı Kerîm'deki kıssaları, biraz önce de geçtiği gibi, bazan detaylı; burada olduğu gibi de, bazan kısaca anlatır. Bununla **Lût, Şuayb, Eyyûb** ve **Yusûf** (a.s.)'ın kıssalarının kastedildiği ileri sürülmüştür.

Cenâb-ı Hakk'ın ثُمَّ أَنشَأْنَا مِنۢ بَعْدِهِمْ قُرُونًا ءَاخَرِينَ *"Sonra onların peşinden de başka başka nesiller yarattık"* ifadesine gelince, bu, "Allah, memleketleri, mükelleflerden hali ve boş tutmamıştır. Onları yaratmış ve mükellefiyet çağına getirmiştir. Derken

onlar, dünyayı mamûr etme hususunda kendilerinden öncekilerin yerini tutmuşlardır" demektir.

Ecel Meselesi

Ayetteki مَا تَسْبِقُ مِنْ أُمَّةٍ أَجَلَهَا وَمَا يَسْتَأْخِرُونَ *"Hiçbir ümmet vaktini öne alamıyacağı gibi, (bundan) geri de kalamazlar"* ifadesine gelince, her ne kadar "ecel" kelimesi, mutlak zikredildiği zaman onunla ölüm zamanının kastedildiği açık ise de, ayetteki bu ifadeyle, onların yaşama ve mükellef olma vakitleri (ecelleri) kastedilmiş olabileceği gibi, bununla o ümmetin ölüm ve helâk edilme zamanları da kastedilmiş olabilir. Böylece Allah Teâlâ, her ümmetin, hayat ve ölümleri hususunda, öne alınamayan, geriye de bırakılamayan mukadder bir ecelleri bulunduğunu beyan buyurmuştur. O, bu beyanı ile, kendisinin, eşyâ meydana gelmeden önce onları bildiğine ve o eşyânın, kendi ilmine uygun olarak meydana geldiğine dikkat çekmiştir. Bunun bir benzeri de, *"Şüphe yok ki Allahın (tayin ettiği) müddet gelince geri bırakılmaz"* (Nûh, 4) ayetidir. Burada, şu iki mesele ele alınabilir.

BİRİNCİ MESELE **Ehli sünnet alimleri**, bu ayetin, maktûlün, kendi eceliyle öldüğüne delâlet ettiğini söyleyerek şöyle demişlerdir: "Şayet o, ölüm zamanı gelmediği halde öldürülmüş olsaydı, o zaman ecel öne alınmış veya geriye bırakılmış olur ki, bu da bu nassa aykırı olur."

İKİNCİ MESELE **Kabî** şöyle der: "Cenâb-ı Hakk'ın مَا تَسْبِقُ مِنْ أُمَّةٍ ifadesinden, "Onlar, iman etmemeleri halinde, azâbları için belirlenmiş olan o vakti ileri geçemezler, ondan geri de kalamazlar" Cenâb-ı Hak, onların kökünü ancak, onların inatlarını artıracaklarını, kendilerinden hiçbir hayır gelmeyeceğini, hayatta kalmaları halinde başkasına hiçbir faydaları olmayacağını, yok edilmesi halinde, başkalarına hiçbir zararın dokunmayacağını bildiği zaman kazır, yok eder..." demek olup, bu tıpkı **Nûh** (a.s.)'ın *"Eğer sen onları bırakırsan kullarını yoldan çıkarırlar. Kötüden, öz kâfirden başka da evlat doğurmaz (lar)..."* (Nûh, 27) demesi gibidir.

Cenâb-ı Hakk'ın, ثُمَّ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا تَتْرَا *"Sonra, peyderpey (diğer) peygamberlerimizi gönderdik..."* buyruğuna gelince bu, "Biz, onları ardarda yarattığımız gibi, peygamberler de onlara, aynı şekilde ardarda gönderilmiştir..." demektir. **İbn Kesîr**, tenvinli olarak تَتْرَىٰ (Tetran) şeklinde okurken, diğer kıraat imamları, tenvinsiz olarak تَتْرَى (Tetra) şeklinde okumuşlardır ki, dilcilerin ekserisinin tercih ettiği, bu ikinci kullanıştır. Çünkü Bu kelime, "uymak, tâbi olmak" anlamına gelen, مُوَاتَرَةٌ Muvâtere ten), masdarından olmak üzere فَعْلَى (Fa'lâ) veznindedir. Bu kalıb ise, tıpkı دَعْوَى ve فَتْوَى kelimeleri gibi, tenvin almazlar. Bu ifâdenin başındaki tâ da, vâv'dan bedeldir. Çünkü bu kelime, "tek, yalnız" manasına gelen, الْوِتْرُ (el-vitra) kelimesinden alınmıştır. **Vahidî** şöyle der:"Bu kelime, her iki kıraata göre de, ya mefûlün mutlakdır,

yahutta, hâl yerine getirilmiş olan bir isimdir. Çünkü mana, (kelimenin takdiri), مُتَوَاتِرَةً (Mütevâtiraten-ardarda gelenler olmak üzere) şeklindedir.

Cenâb-ı Hakk'ın, كُلَّمَا جَاءَ أُمَّةً رَسُولُهَا كَذَّبُوهُ *"Hangi ümmete peygamberi geldiyse onu yalanladılar..."* ayetine gelince bu, "Onlar, peygamberlerini yalanlama hususunda, Allah'ın, suda boğma, ya da sayha ile helâk ettiği ve biraz önce de bahisleri geçen kimselerin yoluna girdiler" demektir. İşte bu manadan dolayı Cenâb-ı Hak فَأَتْبَعْنَا بَعْضَهُمْ بَعْضاً *"Biz de, onlardan kimini kiminin arkasına takdık"* buyurmuştur. Yani, "helâk olma hususunda..." demektir.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَجَعَلْنَاهُمْ أَحَادِيثَ *"ve onları, hikâyeye çevirdik"* ayetindeki أَحَادِيثَ (ehâdise) kelimesinin, اَلْحَدِيثُ (el-hadîsu) kelimesinin çoğulu olması mümkündür. أَحَادِيثَ رَسُولِ اللّٰهِ "Allah Resûlünün hadisleri..." kelimesindeki "ehâdisu" kelimesi de, "el-hadîs" kelimesinin çoğuludur. Buna göre mana, "Cenâb-ı Hak, onları helâk etme hususunda öyle bir noktaya vardı ki, onlar o noktada adeta sözlere döndüler. (Onlardan sadece sözle bahsedilir oldu). Bu sebeple onlardan ne bir şahıs, ne bir iz görünmez oldu. Onlardan geriye ancak, dillerde dolaşan ve böylece de ibret alınan söz kaldı" şeklinde olur.

Bunun, tıpkı "udhûketu" (gülünç şey) ve "u'cûbetu" (şaşırtıcı şey) kelimeleri gibi, (uhdûsetun) kelimesinin çoğulu olması da mümkündür. Uhdûse, insanların, oyalanmak, eğlenmek için, aralarında birbirlerine anlattıkları şeydir, masaldır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bir bedduâ, zem ve kınama üslûbuyla olmak üzere, فَبُعْداً لِقَوْمٍ لاَيُؤْمِنُونَ *"Şimdi, iman etmeyen kavme lanet olsun"* buyurmuş, bununla, onların bu dünyada helâk edildikleri gibi, ahirette de ebedî olmak üzere azâba uğratılarak helâk olmalarının da gözetilip beklendiğine işaret etmiştir ki bu, şiddetli bir tehdittir.

★ ★
★

Dördüncü Kıssa: Hz. Musa (a.s.)'ın kıssadır:

ثُمَّ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ وَأَخَاهُ هَارُونَ بِآيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُبِينٍ ﴿٤٥﴾ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا
قَوْماً عَالِينَ ﴿٤٦﴾ فَقَالُوا أَنُؤْمِنُ لِبَشَرَيْنِ مِثْلِنَا وَقَوْمُهُمَا لَنَا عَابِدُونَ ﴿٤٧﴾ فَكَذَّبُوهُمَا فَكَانُوا
مِنَ الْمُهْلَكِينَ ﴿٤٨﴾ وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ ﴿٤٩﴾

"Daha sonra Musa'yı ve biraderi Harunu, bunca mucizelerimizle ve apaçık hüccetimizle Firavun'a ve onun ileri gelenlerine gönderdik de, kibirlerine yediremediler. Onları, mütekebbir ve zorba adamlar idi. Onun için dediler ki: "Kavimleri bize kölelik edip dururken, bizim gibi olan iki beşere iman mı edecek mişiz?!" İşte onları yalanladılar ve, helâk edilenlerden oldular. Andolsun ki, biz Musa'ya, belki hidayete kavuşurlar diye o kitabı verdik"

(Mü'minun, 45-49).

Ayetlerden Burada Maksad

Alimler, bu ayette yer alan *"ayetlerimiz"* tabiriyle neyin kastedildiği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak **İbn Abbas** (r.a.): "Bunlar, şu dokuz mucizedir: Asâ, Yed-i Beyzâ, çekirge, bit veya kene, kurbağa, kan, denizin yarılması, kıtlık içinde geçen yıllar ve ürünlerin noksanlaşması" der. **Hasan el-Basrî** ise: "Bu tabirle "dinimiz" anlamı kastedilmiştir" demiş ve şu şekilde istidlâl etmiştir: "Şayet bu ifâdeyle, **Hz. Musa** (a.s)'ın mucizeleri kastedilmiş olup, *"apaçık hüccet"* ifâdesiyle de yine mucizeleri kastedilmiş olsaydı, bu durumda bir şeyin kendi kendisine atfedilmiş olması gerekirdi..."

Doğruya en yakın olanı, birincisidir: Çünkü, bu ifâde, peygamberlerle birlikte zikredildiğinde bundan, mucizeler kastedilir. Onların bu hususdaki istidlâline gelince, buna da şu birkaç yönden cevap verilebilir:

1) "Apaçık bir hüccet" ifâdesiyle, **Hz. Musâ** (a.s)'ın en kıymetli ve en büyük mucizeleri kastedilmiş olabilir ki bu da, **Asâ** mucizesidir. Çünkü buna, Asâ'nın yılana dönüşmesi, sihirbazların uydurup öne sürdükleri sihirleri yutuvermesi, denizin yarılması, kendisiyle taşa vurulmak suretiyle, gözelerin ve suların fışkırması, onun **Musa** (a.s)'a bekçi olması, mum olması, meyveli ağaca dönüşmesi, kova ve ip olması vb. nice pekçok mucize de taalluk etmektedir. İşte bu üstünlüklerin Asâ'ya tahsis edilmesinden dolayı Asâ müstakil olarak zikredilmiştir. Bu tıpkı Bakara, 98 ayetinde "melekler" ifâdesine **Cebrail** ve **Mikail** de dahil olmasına rağmen, **Cebrail** ve **Mikail** kelimelerinin ayrıca atfedilmesi gibidir.

2) "Ayetlerimiz" kelimesiyle, o mucizelerin kendisi; "sultan-ı mübîn" tabiri ile de, onların **Hz. Musa** (a.s)'ın doğruluğuna delâlet etme keyfiyetleri kastedilmiş olabilir. Bu böyledir, zira bunlar, her ne kadar "ayetler, mucizeler" olma hususunda peygamberlerin diğer mucizeleriyle bir müştereklik arzetseler bile, bunlar **Hz. Musa** (a.s)'ın (nübüvvetine, kuvvetle) delâlet etmelerindeki kuvvet bakımından diğerlerinden farklıdırlar.

3 "Apaçık hüccet" ile, **Hz. Musa** (a.s)'ın, bir yaratıcının varlığına, kendisini peygamberliğini isbata ve, onlara asla kıymet vermediğine dair yapmış olduğu istidlâl hususunda onlara üstün gelişi kastedilmiştir.

Bil ki, bu ayet, **Hz. Musa** (a.s)'nın mucizelerinin ayni zamanda **Hz. Harun** (a.s)'un da mucizeleri olduğuna ve aralarında nübüvvetin de müşterek olduğu gibi mucizelerin de müşterek olduğuna delâlet etmektedir.

Firavun'un Evsafı ve İtirazları

Firavun ve kavminin önce sıfatlarını, sonra da onların şüphelerini zikretmiştir. Onların sıfatları şu iki şeydir:

1) Kibir ve büyüklenme taassup.

2) Dünya işlerinde durumları ileri, yüksek olan bir topluluk olmaları. Bu ifâdeyle, onların sayı ve kuvvet bakımından güçlü kuvvetli olmalarının kastedilmesi de muhtemeldir.

Hizmetçilerinin Dini Diye İnanmamaları

Onların şüphelerine gelince, bu onların أَنُؤْمِنُ لِبَشَرَيْنِ مِثْلِنَا وَقَوْمُهُمَا لَنَا عَابِدُونَ *"kavimleri bize kulluk edip dururken, bizim gibi olan bir beşere iman mı edecek mişiz?!"* şeklindeki sözlerinin ifade ettiği hususdur. **Keşşâf Sahibi** şöyle der; "Cenâb-ı Hak, إِنَّكُمْ إِذًا مِّثْلُهُمْ *"Sizler, o halde onlar gibi olursunuz"* (Nisa, 140) deyip de أَمْثَالُهُمْ (Emsaluhum) demeyip ve كُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ *"Siz, hayırlı bir ümmetsiniz"* (A. İmrân, 110) deyip de, أَخْيَارَ أُمَّةٍ demediği gibi, burada da مِثْلِنَا demememiştir. Bütün bunlar, îcaz (kısa anlatım) ın, Arablara, "iksâr", (çok söz söylemeden) daha sevimli olmasından kaynaklanmaktadır.

Bu ayetle ileri sürülen şu iki hususa dayanır.

a) Onların, beşer olmaları. Ki bunun cevabı, daha önce geçmiştir.

b) **Hz. Musa** (a.s) ve **Hârun** (a.s)'un kavminin, **Firavun** ve kavmini adeta hizmetçileri ve köleleri olması. **Ebu Ubeyde**, Arabların, hükümdara yaklaşmak için dalkavukluk yapan herkesi, onun kulu kölesi gibi adlandırmaktadır. Şöyle denilmesi de muhtemeldir: O **Firavun**, ulûhiyyet iddia ediyordu. Böylece de o, insanların kendisini kulları, ve onların ona gösterdikleri itaatın gerçek manada bir tapınma olduğunu iddâ ediyordu.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu şüphe onların gönüllerinde olabildiğince büyüyünce, onların yalanlamalarını açık bir biçimde ortaya koyduklarını beyan etmiştir ki, bu da ayetteki فَكَذَّبُوهُمَا *"işte onları yalanladılar"* cümlesinden kastedilen hususdur. Bu yalanlama, onların helâk olmalarının bir sebebi gibi olduğu gibi فَكَانُوا مِنَ الْمُهْلَكِينَ cümlesini fâ-i takibiyye ile buna atfederek şöyle demiştir: "Onlar, Allah'ın haklarında boğulma hükmünü verdiği kimselerdendi. Çünkü boğulma işi, yalanlamanın hemen peşisıra olmamıştır. Onların yalanlamalarının hemen peşinden gelen şey, Allah Teâlâ'nın onların uygun bir vakitte böyle boğulmalarına hükmetmesidir.

Tevrat'ın Verilmesi

Cenâb-ı Hak وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ *"Andolsun ki Biz Mûsa'ya, belki hidayete kavuşurlar diye, o kitabı verdik"* buyurmuştur. **Kadî** şöyle der "Bu, "Allah, **Hz. Musâ** (a.s)'a **Tevrât**'ı, kavminin yalanlamasından ötürü vermemiştir. O, onlar sayesinde hidayete ersinler diye **Tevrât**'ı vermiştir. Binâenaleyh onlar, bu büyük ve önemli açıklamaya rağmen, inkarlarında ısrar edip, bunu sürdürdükleri için, helâki haketmişlerdir" demektir." **Keşşâf Sahibi**, bu açıklamaya itiraz ederek şöyle der: *"Belki onlar"* (لَعَلَّهُمْ) kelimesindeki "onlar" zamirinin, **Fıravun** ve adamlarına râci sayılması câiz (doğru) değildir. Çünkü Tevrât İsrâiloğullarına, **Fıravun** ve adamlarının boğulmasından sonra verilmiştir. Bunun delili, Hak Teâlâ'nın, *"Andolsun ki Biz evvelki nesilleri helâk ettikten sonra Musâ'ya, o kitabı verdik"* (Kasas, 43) ayetidir. Binâenaleyh doğru mana: "Biz **Musâ** (a.s)'a böylece onlar, o kitabın hükümleri ve va'z-u nasihatlarıyla amel etsinler diye o kitabı verdik" şeklindedir. Öyleyse Cenâb-ı Hak, bu ifâdede **Hz. Musâ** (a.s)'ın âilesini ve kavmini kastederek, "**Musa** (a.s)'a kitabı verdik" demiştir. Bu tıpkı, kavimleri murad edilerek, "Haşim, Sakîf" denilmesi gibidir.

★ ★
★

BEŞİNCİ KISSA Hz. İSA (a.s) ve Hz. MERYEM KISSASIDIR

وَجَعَلْنَا ابْنَ مَرْيَمَ وَاُمَّهُ اٰيَةً وَّاٰوَيْنٰهُمَا اِلٰى رَبْوَةٍ ذَاتِ قَرَارٍ وَّمَعِينٍ ۝

"Meryem'in oğlunu da, anası (Meryem'i) de bir ayet kıldık. Onları, düz ve akarsuya mâlik bir tepede barındırdık"

(Mü'minun, 50).

Onlara "Ayet" Denilmesinin İzahı

Bil ki **Meryem**'in oğlu, **Hz. İsâ** (a.s)'dır. Allah Teâlâ, onu babasız yaratıp, daha bebek iken beşikte iken konuşturduğu ve onun eliyle, anadan doğma körleri ve alaca hastalarını iyileştirip, ölüleri canlandırdığı için, bir ayet (mûcize) olarak bildirmiştir. **Hz. Meryem** (a.s)'a gelince, Allah Teâlâ onun da, **Hz. İsâ** (a.s)'a erkeksiz olarak hâmile kaldığı için, bir mûcize kılmıştır. **Hasan el-Basrî** şöyle der: **Hz. İsâ** (a.s) gibi, annesi **Meryem**'de daha bebek iken konuşmuştur. Bu, Hak Teâlâ'nın, *"Bu Allah katındandır. Çünkü Allah, dilediğine hesapsız rızık verir"* Âl-i İmran, 37) ayetinden anlaşılan husustur. **Hz. Meryem** (a.s), aynı zamanda bebek iken hiç kimsenin memesinden süt emmemiştir. **Kadî**: "Eğer bu böyle ise, o zaman bu **Hz. Zekeriyyâ**

(a.s)'ın bir mucizesi olmuş olur. Çünkü **Hz. Meryem** (a.s), bir peygamber değildir, olamaz" demiştir. Biz de diyoruz ki, "**Kâdî** bu sözü, onlarca (mu'tezile'ce) hem irhâs, hem de evliyanın kerameti câiz (mümkün) olmadığı için söylemiştir. Fakat bize göre, bu ikisi de câizdir. Binâenaleyh **Kâdî**'nin söylediği söze itibar edilmez. Doğruya en yakın olan, Cenâb-ı Hakk'ın, **Hz. Meryem** (a.s) ile **Hz. İsa**'yı, bizzat doğumları itibarıyla, birer ayet (mucize) kılmıştır. Çünkü **Hz. İsâ** (a.s), babasız doğmuş; **Hz. Meryem** (a.s) de onu ersiz doğurmuştur. Binâenaleyh onların her ikisi de, doğumda alışılmış âdet olan şeyi bozan, bu enteresan noktada müşterektirler. Yapılan bu izahın, daha doğru olduğuna şu iki şey delâlet eder:

– 1) Hak Teâlâ, *"Meryem'in oğlunu da, anası (Meryem'i) de bir ayet kıldık"* buyurmuştur. Çünkü mûcize onların elinde değil, bizzat kendilerinde zuhûr etmiştir. Binâenaleyh bu, ölüleri diriltme gibi, **Hz. İsâ** (a.s)'ın elinde zuhûr eden mûcizeler manasına anlaşılmasından daha evlâdır. Çünkü bu doğum hadisesi, hem **Hz. İsâ** (a.s)'da hem de **Hz. Meryem** (a.s) de tahakkuk eden bir mûcizedir. Yine onların her ikisinin beşikte iken konuşmaları da böyle bir mûcizedir. Fakat bunlar dışındaki mûcizeler, **Hz. İsa** (a.s)'da değil, onun elinde zuhûr eden mûcizelerdir.

2) Allah Teâlâ, *"iki ayet"* demeyip, *"bir ayet"* demiştir. Binâenaleyh bu ifadeyi, ancak ikisinin toplamı ile, ikisinin müşterek oldukları bir hususa hamletmek daha evladır. Bu müşterek husus da, sadece **Hz. İsâ** (a.s)'da olan mûcizeler değil, her ikisinin ortak olduğu doğum hadisesidir.

Rabve'nin İzahı

Hak Teâlâ'nın وَآوَيْنَاهُمَا إِلَىٰ رَبْوَةٍ ذَاتِ قَرَارٍ وَمَعِينٍ *"Onları düz ve akarsuya mâlik bir tepede barındırdık"* ifadesi, "Biz, bir "rabve" yi onların sığınağı kıldık" demektir. Bu kelime, râ'nın üç türlü harekesi ile, **rabve, ribve ve rubve ve rubâve, ribâve, rebâve** kelimelerinin hepsi de, "yüksek yer, tepe" manasınadır. **Katâde** ve **Ebu'l-Âliye**, bu yerin, **Beyt-i Makdis** arazisi olan, "**İliyâ**" olduğunu söylerken; **Ebu Hureyre** (r.a) burasının "Remle" olduğunu söylemiştir. **Kelbî** ve **İbn Zeyd**, bu yerin **Mısır** olduğunu ileri sürerlerken, ekseri âlimler, bunun **Dimeşk (Şam)** beldesi olduğunu söylemişlerdir. **Mukâtil** ve **Dahhâk** da, bunun **Şâm**'ın sulak arazileri olduğunu söylemişlerdir.

Karar ve Main Kelimeleri

"Karâr kelimesi, düz ve geniş toprak parçası manasınadır. **Katâde**, bu ifadeye, "meyveli ve sulu yer" manası vermiştir. Yani, "Orada yerleşmiş olanlar, meyveli olduğu için orada karar kılmış, kalmışlar" demektir.

"**Ma'în**" ise, yeryüzünde akan su demektir. Böylece Hak Teâlâ, **Hz. Meryem**'e verdiği nimetlerin mükemmeliğine, bu kısa özlü ifade ile işâret etmiştir. *"Ma'în"* kelimesinin manası hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:

1) Bu kelime, ism-i mef'ûldür. Çünkü akarsu, ortada olduğu için, göz ile idrâk olunur (yani ma'îndir). Bu kelime, birisi birşeyi gözü ile gördüğünde kullanılan, مَانَ fiilinden türemiştir. **Ferra ve Zeccâc:** "istersen sen bu kelimeyi, ma'ûn masdarından, fa'îl vezninde bir isim de kabul edebilirsin. Bu durumda bunun aslı ma'n (suyun akışı) kelimesi olur. Ma'ûn ise, fâ'ûl vezninde olup, aynı köktendir" demişlerdir. **Ebu Ali** ise şöyle der: "Ma'în, inkiyâd edilen, karşı çıkılmayan kolaylık; ma'ûn ise, verene kolay olan demektir." Alimler şöyle demişlerdir: "Bu barındırmanın sebebi şudur: **Hz. Meryem** oğlu, **İsâ** (a.s)'ı o tepeye götürmüş ve orada onüki yıl kalmıştır. O ikisini, **Meryem**'in amcaoğlu **Yusûf** götürmüştü. **Hz. Meryem**, kralları öldükten sonra âilesine yurduna dönmüştür. İşte bu suredeki kıssaların sonu burasıdır. Allah'en iyi bilendir.

★ ★
★

Resullere Verilen Emir

يَٰٓأَيُّهَا ٱلرُّسُلُ كُلُوا۟ مِنَ ٱلطَّيِّبَٰتِ وَٱعْمَلُوا۟ صَٰلِحًا ۖ إِنِّى بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ ﴿٥١﴾ وَإِنَّ هَٰذِهِۦٓ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَٰحِدَةً وَأَنَا۠ رَبُّكُمْ فَٱتَّقُونِ ﴿٥٢﴾ فَتَقَطَّعُوٓا۟ أَمْرَهُم بَيْنَهُمْ زُبُرًا ۖ كُلُّ حِزْبٍۭ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ ﴿٥٣﴾ فَذَرْهُمْ فِى غَمْرَتِهِمْ حَتَّىٰ حِينٍ ﴿٥٤﴾ أَيَحْسَبُونَ أَنَّمَا نُمِدُّهُم بِهِۦ مِن مَّالٍ وَبَنِينَ ﴿٥٥﴾ نُسَارِعُ لَهُمْ فِى ٱلْخَيْرَٰتِ ۚ بَل لَّا يَشْعُرُونَ ﴿٥٦﴾

"Ey Resuller, temiz ve helâl olan şeylerden yeyin, güzel amellerde bulunun. Çünkü Ben, ne yaparsanız hakkıyla bilenim. Bu sizin tek olan ümmetinizdir. Ben de sizin Rabbinizim. Öyleyse Benden ittikâ edin (Beni sayın). Fakat o kavimler, dinlerde muhtelif fırkalara ayrılmak, her fırka kendi elindeki din ile böbürlenmek suretiyle parça parça oldular. Şimdi sen onları bir zamana kadar, sapıklıkları içinde bırak. Onlar kendilerine yardım ettiğimiz mal ve evlâd ile kendilerine hemen aceleden hayır verdiğimizi mi sanıyorlar? Onlar işin farkında değiller"

(Mü'minun, 51-56).

Toplu Emrin İzahı

Bil ki ayetteki, *"Ey Resuller"* hitabı, zâhiren bütün peygamberlere yöneliktir. Fakat bu mümkün değildir. Çünkü Peygamber değişik manalarda, ayrı ayrı gönderilmişlerdir. Binâenaleyh onların hepsine birden, böyle hitab edilebilir. İşte bu problemden ötürü, âlimler bu ayeti şu değişik şekillerde izah etmişlerdir:

1) Bu, "Her peygambere, kendi zamanındaymış gibi, bu şekilde nidâ edildiğini ve dinleyenin, bu işin bütün peygamberlere bu şekilde nida edildiğine ve, bu tavsiyenin hepsine yapıldığına,binâenaleyh bu tavsiyenin benimsenip, amel edilmesi gerektiğine inanmaları için, bunun tavsiye edildiğini bildirmektir" demektir.

2) Bununla, **Peygamber Efendimiz** (s.a.s) kastedilmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak bu ifadeyi, geçmiş peygamberlerin haber ve kıssaları sona erdikten sonra buyurmuştur. Fakat bunu cemi sigasıyla zikretmiştir. Bu tıpkı, bir kimseye, "Ey millet, benden eziyetinizi çekin" demek gibidir. Hak Teâlâ'nın, **Nu'aym b. Mes'ud**'u kastederek, *"Onlar öyle kimselerdir ki halk (yani Nu'aym) kendilerine şöyle demişti"* (Âl-i İmrân, 173) demesi de böyledir. Buna göre Hak Teâlâ sanki, **Hz. Muhammed** (a.s)'e bu şekilde hitâb ederken, peygamber (a.s)'in bu ağır mükelleflyetin sadece kendisi üzerinde olmadığını, aksine her peygamber için bulunduğunu anlayıp bilmesi için, bütün peygamberlerin bir arada bulunmaları halinde, işte bu şekilde bir hitaba muhatab olmalarını beyân etmiştir.

3) **Muhammed b. Cerir (et-Taberî)**'ye göre buradaki "Resuller" ile, **Hz. İsâ** (a.s) kastedilmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak, **Hz. İsâ** (a.s)'nın, yeme-içme işlerini içeren yerini anlattıktan sonra böyle buyurmuştur. Bir de rivayet edildiğine göre, **Hz. İsâ** (a.s), annesinin *"gazlinden"*, yani dokumacılığından yer içerdi. Birinci görüş, doğruya daha yakındır. Çünkü, ayetin lafzına daha uygundur. Bir de, **Şeddâd b. Evs**'in kızkardeşi, **Ümm-ü Abdillah**'dan şu rivayet edilmiştir: Allah'ın Resûlü **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e, oruçlu iken, sıcağın çok aşırı olduğu bir günde iftar zamanı, bir bardak süt gönderdim. Fakat o sütü bana geri göndererek: "Bu sana nereden geldi?" diye sordu. Ben de: "Koyunumdan" cevabını verdim. Sonra o yine gönderip: "O koyun nereden?" diye sordurdu. Ben: "O koyunu malımla (paramla) satınaldım" deyince, artık sütü kabul etti. Sonra bizzat Peygamber (s.a.s)'in yanına gidip: "Ya Resûlellah, sütü niçin (önce) geri çevirdin? dedim. O, يٰٓاَيُّهَا الرُّسُلُ كُلُوا مِنَ الطَّيِّبٰتِ وَاعْمَلُوا صَالِحًا اِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ *"Peygamberler bununla, yani sadece tayyib (helâl ve temiz şeyleri) yemekle ve sâlih amel etmekle emrolunmuşlardır"* buyurmuştur.(51)

(51) Kenzu'l-Ummâl, 4/9250.

Tayyibat Ne Demektir?

Ayetteki "**tayyibât**" hususunda şu iki izah yapılmıştır:

1) **Tayyibât**, helâl olan şeyler demektir. Rızkdan tayyib olanların, helâl, saf (temiz) ve kavam olanlar olduğu söylenmiştir: Helâl kendisinde Allah'a isyan olmayan; saf, kendisinde Allah unutulmayan; kavam ise, nefsi gemleyen ve âklı muhafaza eden demektir.

2) Bu, yiyecek ve meyvelerden, leziz ve hoş olanlar demektir. Böylece Hak Teâlâ, nübüvvet ve onun gereklerini yerine getirme herne kadar ağır olsa da, Peygambere, diğer insanlara mübah kıldığı gibi, tayyibatı yemeyi mübah kıldığını bildirmiştir.

Bil ki Allah Teâlâ, Peygamberlerine, *"Ey Resuller, tayyibâttan yeyin"* buyurduğu gibi, Mü'minlere de, *"Ey iman edenler, size rızk olarak verdiğimiz tayyibâttan yeyin"* (Bakara, 172) buyurmuştur. Bil ki ayetteki, *"Tayyibâttan yeyin"* emrini *"sâlih amellerde bulunun"* emrinden önce getirmesi, sâlih ameldeh önce, helâl lokmanın bulunması gerektiğine (sâlih amelin, helal lokmaya bağlı olduğuna) delâlet eder gibidir.

Ayetteki إِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ *"Çünkü Ben, ne yaparsanız hakkıyle bilenim"* cümlesi peygamberlere bildirdiği emre muhâlefet etme konusunda bir sakındırmadır. Binâenaleyh bu, onca kıymetlerine rağmen, bu, peygamberler için bir sakındırma olduğuna göre, diğer insanlar için haydi haydi bir sakındırma olur.

Hak Teâlâ'nın وَإِنَّ هَٰذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاتَّقُونِ *"Şu sizin tek olan ümmetinizdir. Ben de sizin Rabbinizim. Öyleyse Benden ittika edin (Beni sayın)"* emrini Enbiyâ suresinde tefsir etmiştik (92. ayet). (Yine de bununla ilgili iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE
İslâm Dininin Aslında Bir Olduğu

Bu, "O peygamberler, helâl lokma yeme ve sâlih amellerde bulunmada ittifâk ettikleri, ayni oldukları gibi, tevhid'de ve Allah'a isyan'dan ittikâ konusunda da müttefiktirler" demektir.

Buna göre eğer, "Onların şeriatları muhtelif olduğuna göre, dinleri nasıl müttefik (aynı) olur?" denilirse, biz deriz ki: "Buradaki dinden murad, onların Allah'ın zâtı ve sıfatları konusunda ihtilâf etmeyişleri, aynı inançta oluşlarıdır. Şeriatlarına gelince, bunlardaki farklılığa, "dindeki farklılık" denilemez. Bu tıpkı temiz kadınlar ve hayızlı kadınlar hakkında "Mükellefiyetleri farklı farklı olsa dahi dinleri birdir" denilmesi gibidir. İşte burada da böyledir. Ayetteki, *"Ben de sizin Rabbinizim. Öyleyse benden ittikâ edin"* buyruğu buna delâlet eder. Böylece Cenâb-ı Hak, bununla, o peygamberlerin dinlerinin, Allah'ı tanıma ve O'na isyanda ittikâ etmede aynı olduğuna, şeriatları farklı olsa bile, bu hususta şeriatların farklılığının bir tesiri olmadığına dikkat çekmiş gibidir.

İKİNCİ MESELE Buradaki edat, müste'nef bir cümlenin başı olarak **inne** şeklinde meksur olunduğu gibi, **li enne** (Çünkü) manasında olarak **enne** şeklinde ve şeddesiz olarak ve إِنْ den muhaffef إِنْ şeklinde de okunmuştur. "**Ümmetühüm**" kelimesi, bunun haberi olarak merfûdur.

Hak Teâlâ'nın فَتَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ زُبُرًا *"Fakat o kavimler işlerinde muhtelif fırkalara ayrılarak parça parça oldular"* ifadesi, O Peygamberlerin ümmetleri, işlerini aralarında paramparça ettiler" demektir. Buradaki *"parça parça oldular"* ifadesinde, onların alabildiğine ihtilaf ettikleri manası yatmaktadır. "**İşlerinde**" ifadesi ile de, "din ile ilgili işlerinde" manası kastedilmiştir. Ayetteki, *"zübür"* kelimesi, *"zebûr"*un çoğulu olarak böyle okunmuştur. Bu, "Muhtelif kitablar" demektir, yani "onlar dinlerini çeşitli dinlere çevirdiler." Yine bu kelime, *"Züber"* şeklinde okunmuştur. Bu da, parçalar, bölümler, kısımlar demektir. Bu okuyuşa göre kelime, زُبَرَ الْفِضَّةِ وَالْحَدِيدِ "Gümüş ve demir parçaları" ifadesinden alınmadır. Yine bu kelime, tıpkı "rusul" kelimesinin *"ruslün"* şeklinde kullanılışı gibi, bâ'nın sukûnu ile *"zübran"* şeklinde de okunmuştur. **Kelbî, Mukâtil ve Dahhâk**, Cenâb-ı Hakk'ın bu ifâde ile Mekke müşriklerini, mecûsî, yahûdi ve hıristiyanları kastettiğini söylemişlerdir.

Her Ümmet Kendi Dinini Beğenir

Hak Teâlâ'nın كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ *"Her fırka kendi elindeki din ile böbürlenmekte"* ifadesi, "Onlardan her ümmet kendisine din edindiği şeyi beğenir, onunla neşelenir, gururlanır. Ancak kendisinin hak yolda ve kazançlı olduğunu, başkalarının hep batıl yolda, zararda ve husranda olduğunu sanır, buna inanır" demektir.

Cenâb-ı Hak, onların, dinleri hususunda paramparça olduklarını belirtince, bunun peşinden tehdidini getirerek فَذَرْهُمْ فِي غَمْرَتِهِمْ حَتَّىٰ حِينٍ *"Şimdi sen onları, bir zamana kadar, sapıklıkları içinde bırak"* buyurmuştur. Bu hitab, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'edir. Buna göre Cenâb-ı Hak, "O kâfirleri, cehâletleri içinde bırak" demek istemiştir. "Gamre", insanın boyunu aşan su demektir. Buna göre, sanki onların içinde bulundukları cehâlet ve şaşkınlıkları, akıllarını aşan ve boğan bir şey gibi olmuş olur. **Hz. Ali** (a.s) bu, bu ifâdeyi غَمَرَاتِهِمْ şeklinde okumuştur.

Alimler hin (süre) kelimesi ile ilgili olarak şu izahları yapmışlardır:

a) Ölene kadar,

b) Görene kadar,

c) Azaba kadar.

Bu hususta adet şudur: Bu söz söylenir ve bununla bir pişmanlık manası kastedilir. Bu hasret ve pişmanlık da, Cenâb-ı Hak onlara, üzerlerinde oldukları dinlerin bâtıl, neticesinin kötü olduğunu bildirdiği zaman olur. Yine bu pişmanlık, âhirette hesab verirken tahakkuk eder. Yine bu kabir azabı esnasında sorguya çekilirken tahakkuk eder. Binâenaleyh bu ifade, bütün bu manalara hamledilmelidir.

O kavim (kâfirler) dünyada büyük bir nimet içinde olunca, o nimetlerin, üzerinde oldukları (batıl) dinlerinden ötürü, kendilerine dünyada verilmiş bir mükafaat sanabilirler. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak durumun hiç de böyle olmadığını beyan ederek أَيَحْسَبُونَ أَنَّمَا نُمِدُّهُمْ بِهِ مِنْ مَالٍ وَبَنِينَ نُسَارِعُ لَهُمْ فِي الْخَيْرَاتِ بَل لَّا يَشْعُرُونَ *"Onlar kendilerine yardım ettiğimiz; mal ve evlâd ile kendilerine hemen aceleden hayır verdiğimizi mi sanıyorlar"* buyurmuştur.

Buradaki fiiller, yâ ile, fâili Allah Teâlâ olmak üzere, يُمِدُّهُمْ ve يُسَارِعُ (yardım etti, hemen verdi) şeklinde de okunmuştur. Bu okuyuşa göre ayetin manası şu iki şekilde olur:

a) "Bu yardım etme, sırf isyanda ilerlesinler ve günahları artırsınlar diye olmuştur. Onlar ise, bunu kendilerine peşin verilmiş bir hayır ve mükafaat sanırlar" Buradaki ...بَلْ (belki) ifadesi, *"sanıyorlar mı"* أَيَحْسَبُونَ fiilinden ötürü getirilmiş bir istidrâktır ama onların zanlarını reddedip, doğrusunu belirtmek içindir.) Yani, "Onlar hayvanlara ne kadar da benziyorlar. Çünkü hayvanların akılları olmadığı için, bu verilen nimet üzerinde tefekkür edip, bunların bir istidrâç mı (azdırmak için verilen bir şey mi), yoksa hayırlarla yapılan gerçek bir yardım mı olduğunu anlayamazlar."

Bu ayet tıpkı, *"Onların ne malları, ne evlâdları seni imrendirmesin"* (Tevbe, 55) ayetinde ifade edildiği gibidir. **Yezid b. Meysere**'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah bir peygambere şöyle vahyetmiştir: "Kulum, kendisini Benden uzaklaştırması için, dünyayı vermemden ötürü sevinir mi? Bana yaklaşması için, dünyayı ondan alırsam sabırsızlık eder mi?" **Yezid b. Meysere** bunu rivayet ettikten sonra, tefsir etmekte olduğumuz ayeti okumuştur.

Hasan el-Basrî'nin de şöyle dediği rivayet edilmiştir: **Hz. Ömer** (r.a)'e **Kisrâ**'nın bilezikleri getirilmiş. O da onu alıp, **Sürâka** (r.a)'ın koluna takmış ve bilezik omuzuna kadar çıkmıştır. Bunun üzerine **Hz. Ömer** (r.a) "Allahım ben senin peygamberinin senin yolunda infak etmek için eline mal geçmesini arzu ettiğini gördüm, biliyorum sen malı onun nazarında değersiz kıldın. Yine, **Ebu Bekir** (r.a)'in de böyle kıymetli malları infâk etmekten hoşlandığını da biliyorum. Allah'ım bu, taraf-ı ilâhinden **Ömer** için bir tuzak (bir imtihan) olmasın" demiş ve peşine bu ayeti okumuştur.

b) Hak Teâlâ, onlara bu nimetleri, gönülleri herşeyden uzak olsun ve Hak aşkıyla meşgul olabilsinler diye vermiştir. Binâenaleyh durum böyle olduğu halde, onlar hakdan yüz çevirince, onların aleyhlerine gerekli olan hüccet kuvvet kazanmış olur. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, بَل لَّا يَشْعُرُونَ *"Onlar işin farkında değiller"* buyurmuştur.

★ ★
★

Gerçek Mü'minlerin Vasıfları

إِنَّ ٱلَّذِينَ هُم مِّنْ خَشْيَةِ رَبِّهِم مُّشْفِقُونَ ﴿٥٧﴾ وَٱلَّذِينَ هُم بِـَٔايَـٰتِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ ﴿٥٨﴾ وَٱلَّذِينَ هُم
بِرَبِّهِمْ لَا يُشْرِكُونَ ﴿٥٩﴾ وَٱلَّذِينَ يُؤْتُونَ مَآ ءَاتَوا۟ وَّقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ أَنَّهُمْ إِلَىٰ رَبِّهِمْ رَٰجِعُونَ ﴿٦٠﴾ أُو۟لَـٰٓئِكَ
يُسَـٰرِعُونَ فِى ٱلْخَيْرَٰتِ وَهُمْ لَهَا سَـٰبِقُونَ ﴿٦١﴾

"Hakikaten Rablerinin haşyetinden rikkate gelenler, Rablerinin ayetlerine iman etmede sebat gösterenler, Rablerine şirk koşmayanlar,Rablerinin huzuruna dönecekleri için yürekleri korkarak, vereceklerini verenler.. İşte bunlar, hayırlarda yarışırlar ve bunlar onun için taâ önde giderler."

(Mü'minun, 57-61).

Bil ki Hak Teâlâ, öncekileri, *"Onlar kendilerine yardım ettiğimiz, mal ve evlâd ile, kendilerine hemen aceleden hayır verdiğimizi mi sanıyorlar"* buyurarak, tenkid edip, sonra da, *"Onlar işin farkında değiller"* buyurunca, bundan sonra, hayırlarda yarışan ve bunun farkında olanların özelliklerini saymıştır. Bunlar şu dört sıfattır:

Haşyet

Birinci Sıfat: Bu, ayetteki إِنَّ الَّذِينَ هُمْ مِنْ خَشْيَةِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ *"Hakikaten Rablerinin haşyetinden rikkate gelenler"* ifadesi ile anlatılmıştır. *"İşfâk"*, alabildiğine rikkat ve zayıflığı bilme ile birlikte olan korku demektir. İşte bundan dolayı bazıları, "Cenâb-ı Hak, işfâk ve haşyeti, burada, te'kid için birlikte zikretmiştir" derken, bazıları da "haşyet" ilâhî azabtan korkma manasına almışlardır. Buna göre mana, "Onlar, Rablarının azabından tirtir titreyenlerdir" şeklinde olur. Bu, **Kelbî** ve **Mukâtil**'in görüşüdür. Bazıları da "işfâk", korkunun neticesi, semeresi manasına almışlardır ki bu netice de, taatı sürdürmek, ona devam etmek demektir. Buna göre mana, "Onlar, Rablerinden korkmalarından ötürü, O'na taata devam eden ve O'nun rızasını ciddiyetle elde etmeye çalışanlardır" şeklinde olur. Sözün özü şudur: "Haşyet"te, "işfâk" derecesine, yani haşyetin zirvesine varan kimse, dünyada Allah'ın gazabından, âhirette azabından çok korkar ve böylece günahlardan alabildiğince sakınır.

Ayetlere İman

İkinci Sıfat: Bu, ayetteki, وَالَّذِينَ هُمْ بِآيَاتِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ *"Rablerinin ayetlerine imân etmede sebat gösterenler"* ifadesi ile anlatılmıştır. Bil ki Allah'ın ayetleri varlığı'na delâlet eden mahlûkatıdır. O ayetlere iman ise, onları tasdik etmek demektir. Onları tasdik etmek, eğer onlar var oldukları için ise, bu zaten iki kere iki dört edercesine malum ve açıktır, dolayısıyla böyle bir tasdikte bulunan kimse övgüye lâyık olmaz.

Yok eğer, bunlar bir yaratıcının varlığının ayet ve delilleri ise, bu hususlar, kendilerine ancak üzerinde düşünmeyle ulaşılabilen şeylerden olur. İşte bunu yapan, böyle düşünen kimsenin, mutlaka bir yaratıcısının varlığını ve sıfatlarını, anlayıp, tanıması gerekir. Kalbte böyle bir bilgi tahakkuk edince, dil ile ikrar (bunu söyleme) zaten olur ki işte iman budur.

Şirkin Her Çeşidinden Uzaklık

Üçüncü Sıfat: Bu, وَالَّذِينَ هُمْ بِرَبِّهِمْ لَا يُشْرِكُونَ *"Rablerine şirk koşmayanlar"* ifadesi ile anlatılan hususdur. Bu ifade ile, Allah'ın birliğini tasdik edip, O'nun ortakları olmadığını söyleme manası kastedilmemiştir. Çünkü bu mana, *"Rablerinin ayetlerine iman etmede sebat gösterenler"* ifadesinde mevcuttur. Aksine bununla şirk-i hafiye (gizli şirke) düşmeme kastedilmiştir. Bu da, insanın, ibadetlerinde ihlaslı olması, onların sırf Allah'ın rızası ve Zât-ı Bârîsi için yapması (riyâya düşmemesidir.) Allah en iyi bilendir.

Taatin Kabul Endişesini Taşımak

Dördüncü Sıfat: Bu, وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوا وَّقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ *"Rablerinin huzuruna dönecekleri için yürekleri korkarak vereceklerini verenler"* ayetinin ifade ettiği hususdur. Bu, "vermeleri gereken şeyi veren, infâk edenler" demektir. Binâenaleyh bu ifâdeye, ister zekât ve keffâret gibi, Allah'ın hakkı olan (farzlardan) olsun, isterse emanet, borç, çeşitli hak ve vazifeler gibi, insanların hakkı olan şeylerden olsun, verilmesi gerekli olan her hak girer.

Cenâb-ı Hak böylece bunun ancak, onlar bunu yürekleri korkarak yaptıkları zaman fayda vereceğini beyan buyurmuştur. Çünkü noksan yapmak veya başka sebeblerden ötürü tam yerine getirememe endişesiyle ibadet eden kimse, işte bu korkusundan ötürü, o ibâdeti hakkıyla yapabilmek için son derece gayret sarfeder.

Hz. Âişe (r.a), **Hz. Peygamber** (s.a.s)'e: *"Rablerinin huzuruna dönecekleri için yürekleri korkarak vereceklerini verenler"* ayetinin anlattığı kimseler, zinâ edip, içki içip, hırsızlık yapıp, bu işlerinden ötürü Allah'dan korkan kimseler midir?" diye sorunca, **Hz. Peygamber** (s.a.s): *"Hayır, ey Sıddîkın (Ebu Bekir'in) kızı... Bunlar, namaz kılan, oruç tutan, tasadduk eden ve bu işlerinin yanısıra hep Allah korkusunu, kalblerinde taşıyan kimselerdir"* diye cevap vermiştir.

Bil ki bu sıfatların sıralaması, son derece güzeldir. Çünkü birinci sıfat, uygun olmayan şeylerden sakınmayı gerektiren şiddetli bir korkunun varlığına; ikinci sıfat taatlarda riyâyı terke; üçüncü sıfat da, bu üç sıfatı birlikte bulunduran kimsenin taatlarını, kusurlu yapma endişesi içinde yaptığına delâlet eder. Bu ise, sıddîkların en ileri makamıdır. Cenâb-ı Hak o noktaya ulaşmayı bizlere nasib etsin. (Amin).

İmdi eğer, "sizler, Hak Teâlâ'nın *"yürekleri korkarak"* ifadesinin, "verenler"e mi, yoksa, daha önce sayılan bütün sıfatlara mı râcî olduğunu söylüyorsunuz?" denilirse, biz deriz ki: "Evlâ olan, bu ifâdenin, her dört sıfat ile de ilgili olmasıdır.

Çünkü verme işi, diğer amellerden daha üstün değildir. Çünkü maksad, bütün bunların, kusurlu yapma endişesiyle duyulan bir korku içinde yapılmalarıdır. Binâenaleyh bu vasıfları taşıyan kimse, bu vazifeleri hakkıyla yerine getirmiş olur. Fakat, bu son ifadenin وَالَّذِينَ يَأْتُونَ مَآ آتَوا *"yapacaklarını yapan"* şeklinde okunması halinde, söylenecek söz açıktır. Çünkü bununla şu mana murad edilmiş olur: Onlar, günahlardan sakınma iman ve amele yönelme gibi, yaptıkları ve işledikleri herşeyi, acaba, kusurlu mu yapıyoruz endişesiyle yaparlar."

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu korkunun sebebinin ne olduğunu beyân etmiştir. Bu da onların, mükafaat görme, sorguya (hesâba) çekilme, defterlerin açılması, amellerin araştırılması, âhirette pişmanlığın fayda vermemesi ve oradaki hükmün Mâlikü'l-Mülk Allah tarafından olması gibi hususlardan ötürü, Rablerine döneceklerini bilmeleridir.

Hayırlara Koşma ve Yarışma

Cenâb-ı Hak, ihlaslı mü'minlerin bu sıfatlarını zikrettikten sonra, أُولَٰئِكَ يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ *"İşte bunlar hayırlarda yarışırlar"* buyurmuştur. Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

a) Bununla, onların taatlara alabildiğine arzu duydukları ve saygı (ihtiram) için değil de, vaktinden sapmasın, elden kaçmasın diye, o taatlara koşmaları, onları yapmada acele etmeleri kastedilmiştir.

b) Onlar, dünyada iken, çeşitli fayda ve ikramların hemen verilmesini isterler. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Nihayet Allah onlara hem dünya nimetini, hem âhiretin güzel mükâfaatını verdi. Allah iyi hareket edenleri sever"* (Âl-i İmran, 148) ve *"Biz ona dünyada bir güzellik vermişdik. Şüphesiz ki o, âhirette de mutlaka sâlihlerdendir"* (Nahl, 122) buyurmuştur. Çünkü onlara, bunlar çabucak verilince, onlar da bunları elde etmek için çabuk hareket etmiş ve bunların hemen olmasını istemişlerdir." Bu izah, bir önceki ayete daha uygun olduğu için, son derece güzeldir. Çünkü bunda, kâfirler de bulunmadığı belirtilen sıfatların, mü'minlerde olması söz konusudur. Buradaki fiil, يُسْرِعُونَ şeklinde de okunmuştur.

Hak Teâlâ'nın وَهُمْ لَهَا سَابِقُونَ "ifadesi, ya Onlar, bu yarışmayı o hayırlar için yaparlar" yahut "Onlar insanlarla hayır hususunda yarışırlar" yahut da, "Onlar, bu hayırlar için yarışırlar" demektir. Yani onlar bu hayırlara, âhiretten önce koşup yetişirler. Çünkü bunlar onlara, dünyada, peşin olarak verilmiştir. Bu ifadenin, haberden sonra gelen ikinci haber olması da mümkündür. Buna göre هُمْ لَهَا tıpkı "Sen onun içinsin, o da senin için" denilmesi gibi, "Onlar hayırlar içindir" Yani birbirlerine uygunlar" manasınadır. Daha sonra "Onlar, önde gidenlerdir" manasında سَابِقُونَ denilmiştir.

★ ★
★

Takat Dışı Mükelleflyet Yok

وَلَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا وَلَدَيْنَا كِتَابٌ يَنطِقُ بِالْحَقِّ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٦٢﴾ بَلْ قُلُوبُهُمْ فِي غَمْرَةٍ
مِّنْ هَٰذَا وَلَهُمْ أَعْمَالٌ مِّن دُونِ ذَٰلِكَ هُمْ لَهَا عَامِلُونَ ﴿٦٣﴾ حَتَّىٰ إِذَا أَخَذْنَا مُتْرَفِيهِم بِالْعَذَابِ إِذَا هُمْ
يَجْأَرُونَ ﴿٦٤﴾ لَا تَجْأَرُوا الْيَوْمَ إِنَّكُم مِّنَّا لَا تُنصَرُونَ ﴿٦٥﴾

"Biz hiçbir kimseye gücünün yeteceğinden başkasını teklif etmeyiz. Nezdimizde hakkı söyleyen bir kitab vardır. Onlar asla haksızlığa uğratılmazlar. Hayır, onların kalbleri bundan, câhildir. Hem onların bundan başka bizzat işlemekte oldukları daha nice amelleri vardır. Nihayet refah içinde olanları, azab ile yakaladığımız vakit, hemen feryad edip, yardım isteyeceklerdir. Bugün boşuna sızlanıp yardım istemeyin. Çünkü siz, Bizden yana, yardım olunmayacaksınız"

(Mü'minun, 62-65).

Vus' Kelimesinin İzahı

Bil ki Allah Teâlâ, ihlaslı mü'minlerin ibadet durumlarını zikredince, kulların amelleriyle ilgili şu iki hükmü zikretmiştir:

1) O, *"Biz, hiçbir kimseye gücünün yeteceğinden başkasını teklif etmeyiz"* buyurmuştur." "**Vus**"un, ne demek olduğu hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) **Mufaddal**, bunun "tâkat" manasına olduğunu söylerken,

b) "tâkat"ın bir alt derecesi manasına olduğu da söylenmiştir. Bu ikinci görüş, Mutezile, **Mukâtil, Dahhâk** ve **Kelbî**'nin görüşüdür. Bunlar, bunun bu manada olduğuna şöyle delil getirirler: "Buna "**vus**" denmesi, insanın fiili bunu **vus'** ettiği, içine aldığı ve zorlanmadığı ve gücü ona dar gelmediğinden dolayıdır" Böylece Cenâb-ı Hak, o ihlaslı kimselerin, yapabildiklerinden çoğu ile mükellef tutulmadığını beyân buyurmuştur. Nitekim Mukâtil şöyle der: "Ayakta namaz kılamayan, oturarak; oturarak namaz kılamayan da imâ ile namaz kılsın. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Biz, hiçbir kimseye gücünün yeteceğinden başkasını teklif etmeyiz"* buyurmuştur." Mu'tezile bu ayete dayanarak, "teklif-i mâlâ yutâk"ın olamayacağını söylemiştir. Bu hususta sözümüz daha önce geçmişti.

2) Hak Teâlâ, *"Nezdimizde hakkı söyleyen bir kitab var. Onlar asla haksızlığa uğratılmazlar"* buyurmuştur. Bunun bir benzeri de, *"Bu, sizin hakkınızda ancak hakkı söyleyen kitabımızdır"* (Câsiye, 29) ve *"(Bu kitab) küçük-büyük hiçbirşey bırakmamış, hepsini (tek tek) yazmış"* (Kehf, 49) ayetleridir.

Bil ki Hak Teâlâ "kitabı", sanki açıklama yapan, konuşan bir kimseye benzetmiştir. Halbuki kitab konuşmaz. Fakat, hakkı söylediği zaman, konuşan ve içindekini dışa döken kimse gibi, kitab da âdetâ içindekileri ortaya vurur. Buna göre eğer, "Bu kitabın kendilerine arz edildiği o kimseler, Allah'ın yalan söylemesinin imkansız olduğuna, yahut da yalan söyleyebileceğine inanırlar. Binâenaleyh eğer onlar Cenâb-ı Hakk'ın yalan söylemesinin imkânsız olduğuna inanıyorlarsa, böyle bir kitab olsa da olmasa da o'nun söylediği her şeyi doğru kabul ederler. Yok eğer onlar Cenâb-ı Hakk'ın yalan söyleyebileceğini düşünüyorlarsa, Allah o kitaba, yapılanın aksini yazabileceği için, o kitaba güvenmez. Dolayısıyla her iki duruma göre de, bu kitabın ne faydası var?" denilirse, biz deriz ki: Allah dilediğini yapar. Ama bununla beraber, meleklerden görevli olanlar için, bunda bir faydanın bulunduğu göz ardı edilemez.

Ahirette Haksızlık Edilmez

Hak Teâlâ'nın وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ *"Onlar asla haksızlığa uğratılmazlar"* ifâdesinin bir benzeri de, *"Onlar (bütün) istediklerini hazır bulurlar. Rabbin hiçbir (kimseye) haksızlık etmez"* (Kehf, 49) ayetidir. Mu'tezile şöyle der: "Zulüm (haksızlık), ya cezanın artırılması (fazla verilmesi), ya mükâfaatın noksan verilmesi, yahut rastgele azab edilme, yahut da insanlara, güçlerinin yetmeyeceği mükellefiyetleri yüklemek suretiyle olur. Böylece bu ayet, hem kulun, kendi fiillerinin yaratıcısı olduğuna, aksi halde ona azabetmenin bir zulüm olacağına, hem de Allah Teâlâ'nın, insanları güç yetirilemeyecek şeylerle mükellef tutmadığına delâlet etmektedir."

Mu'tezile'ye şöyle cevab verilir: "Allah Teâlâ, (mesela) **Ebû Leheb**'i imanla mükellef tutup, iman da Cenâb-ı Hakk'ın haber verdiği her konuya inanmayı gerektirince ve **Ebû Leheb**'in iman etmeyeceği de O'nun haber verdiği şeylerden olunca, **Ebû Leheb**'i imanla mükellef tutmak, kendisini imân etmeyeceğine imân etmekle mükellef tutmak olur. Böylece, sizin ileri sürdüğünüz delil, aleyhinize döner."

Kafirin Kalbinin Cahilliği

Hak Teâlâ'nın, بَلْ قُلُوبُهُمْ فِي غَمْرَةٍ مِنْ هٰذَا *"Hayır, onların kalbleri bundan câhildir"* ifadesi ile ilgili olarak da şu iki görüş ileri sürülmüştür:

1) Bu, kâfirlerle ilgilidir. Çünkü, bu mü'minlere değil onlara uygun düşer. Zirâ, *"Bundan câhildir"* ifadesi ile, "Onlar, Kur'an'da beyân ettiğimiz şeyden câhildirler" yahut "Hakkı söyleyen o kitabtan câhildirler" veyahut da, "müşfiklerin vasfı olan şeyden câhildirler, habersizdirler" manası kastedilmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın وَلَهُمْ أَعْمَالٌ مِنْ دُونِ ذٰلِكَ *"Hem onların, yani kâfirlerin bundan başka daha nice amelleri vardır"* ifadesi, "Onların bu câhilliklerinden ve küfürlerinden başka, daha nice kötü işleri vardır" demektir. İşte bu noktada bazıları, "Allah Teâlâ, bununla onların o andaki amellerini kastetmiştir" derken, bazıları da, "Hayır, O

bununla, onların gelecekteki amellerini kastetmiştir" demişlerdir. Bu ikincisi, doğruya daha yakındır. Çünkü, bunun peşinden gelen, هُمْ لَهَا عَامِلُونَ *"Onlar, onu işlerler"* cümlesi gelecek zamanı ifâde etmeye daha yakındır. Cenâb-ı Hak böyle buyurmuştur. Çünkü bu husus, Allah'ın ilminde, hükmünde ve Levh-i Mahfuz'da, bu şekilde belirlenmiştir. Binâenaleyh onların şâki olacakları hususunda, Allah'ın ezeli ilmi bulunduğu için, yüzünden cehenneme girecekleri amellerde bulunmaları gerekir.

b) **Ebû Müslim**'in tercihine göre, bu ayetler mü'minlerin vasfı olarak belirtilen "müşfiklerin"sıfatlarıyla ilgilidir. Buna göre Allah Teâlâ, onların sıfatlarını saydıktan sonra, *"Biz hiçbir kimseye gücünün yeteceğinden başkasını teklif etmeyiz"* buyurmuştur. Gücün yettiği en son şey ise, o "müşfiklerin" yaptıkları şeylerdir. Buna göre ayet nezdimizde, onların amellerini muhafaza eden, hakkı söyleyen bir kitab vardır. Onlar asla haksızlığa uğratılmazlar. Aksine onların yaptıkları her amellerinin mükafaatı eksiksiz verilir" manasındadır. Hak Teâlâ'nın ayetteki, *"Onların kalbleri bundan câhildir"* ifâdesi de, yine o müşfikleri (mü'minleri) şaşkın olarak nitelendirmektedir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Onlar, bu korku ve endişeden ötürü, amellerinin makbul mu, merdud mu olduğu hususunda, şaşkın vaziyettedirler. Halbuki onların bundan başka, geçmişte yaptıkları ve yapacakları, nâfile ve çeşitli hayırlardan daha nice amelleri vardır" buyurmaktadır. Daha sonra Allah Teâlâ, sözü yine, *"Nihayet refah içinde olanları azab ile yakaladığımız vakit"* buyurarak, kâfirleri anlatmaya döndürmüştür."

Bil ki **Ebû Müslim**'in bu görüşü daha evlâdır. Çünkü sözü bilhassa, müşfiklerle (daha önce bahsedilmiş olan o mü'minlerle) ilgili bir manaya almak mümkün olduğunda, daha sonra gelen bir konuyla ilgili kılmaktan daha evlâdır. Kişi bazan, tıpkı amellerinin korunup kaydedildiği belirtilerek şerden sakındırıldığı gibi, aynı üslubla bazan hayra da teşvik edilirler. Fikri-zikri hep âhiretle meşgul olduğu zaman, bazan insan "kalbi câhil kimse" diye de nitelenebilir ki bununla, onun kalbine, amellerinin makbul olup, olmadığı; yahut ibadetleri gerektiği gibi yapıp yapamadığı endişesinin hükümran oluşu kastedilir. Buna göre eğer, "O halde, ayetteki *"bundan"* ifadesiyle ne kastedilmiştir?" denilirse, biz deriz ki: "Bu, mü'minlerin haşyet ve işfâklarına (endişelerine) ve bu iki hususun onların kalblerini tamamen sarmasına bir işarettir."

Hak Teâlâ'nın, حَتَّىٰ إِذَا أَخَذْنَا مُتْرَفِيهِم بِالْعَذَابِ *"Nihayet refah içinde olanları azab ile yakaladığımız vakit"* ifadesi hakkında, **Keşşâf Sahibi** şöyle der: "Buradaki hattâ kendisinden sonra bir cümlenin başladığı, "hatta" dır. Bundan sonra gelen cümle ise, ayetteki şart cümlesidir. Bil ki buradaki **hum** (onlara) zamirinin, daha önce bahsedilmiş olan, kâfirlerle ilgili olduğunda şüphe yoktur. Çünkü azab, ancak onlara yakışır.

Ayetteki "azab" hususunda da şu iki izah yapılmıştır:

a) Bununla, Bedir günü o kâfirlerin başına gelen (hezimet) kastedilmiştir.

b) Bununla, âhiret azabı kastedilmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, o kâfirlerden nimete garkolanların, başlarına bir azab geldiğinde, bunun şiddetinden ötürü nasıl bağırıp çağırdıklarını, feryad-u figân ettiklerini, yardım istediklerini beyan buyurmuştur. Onların başlarını yere eğdirmek için, işte o zaman, *"Bugün boşuna sızlanıp yardım istemeyin. Çünkü siz, Bizden yana yardım olunmayacaksınız."* Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın başınıza gelmesini murad ettiği şeyleri sizden geri çevirecek hiçbir güç-kuvvet yoktur" denilir. Allah Teâlâ bu beyanı ile, onların kıyamet günü böylesi bir pişmanlık ve hasrete düşeceklerine işaret etmek istemiştir. Bu onları bu dünyada inkârlarını bırakmaya ve imân ile taata yönelmeye bir teşvik gibidir. Çünkü onlar, şu anda bu teşvikten istifâde edebilirler.

★ ★
★

Bu Tebliği Nasıl Olur da Anlamıyorlar

قَدْ كَانَتْ آيَاتِي تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ فَكُنتُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ تَنكِصُونَ ﴿٦٦﴾ مُسْتَكْبِرِينَ بِهِ سَامِرًا تَهْجُرُونَ ﴿٦٧﴾
أَفَلَمْ يَدَّبَّرُوا الْقَوْلَ أَمْ جَاءَهُم مَّا لَمْ يَأْتِ آبَاءَهُمُ الْأَوَّلِينَ ﴿٦٨﴾ أَمْ لَمْ يَعْرِفُوا رَسُولَهُمْ فَهُمْ لَهُ
مُنكِرُونَ ﴿٦٩﴾ أَمْ يَقُولُونَ بِهِ جِنَّةٌ ۚ بَلْ جَاءَهُم بِالْحَقِّ وَأَكْثَرُهُمْ لِلْحَقِّ كَارِهُونَ ﴿٧٠﴾ وَلَوِ
اتَّبَعَ الْحَقُّ أَهْوَاءَهُمْ لَفَسَدَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ وَمَن فِيهِنَّ ۚ بَلْ أَتَيْنَاهُم بِذِكْرِهِمْ فَهُمْ عَن
ذِكْرِهِم مُّعْرِضُونَ ﴿٧١﴾ أَمْ تَسْأَلُهُمْ خَرْجًا فَخَرَاجُ رَبِّكَ خَيْرٌ ۖ وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ ﴿٧٢﴾

"Karşınızda ayetlerimiz okunuyordu da, siz bunu kibrinize yediremeyerek gerisin geri dönüyor, geceleyin de hezeyanlarda bulunuyordunuz. Bu hak sözü iyice düşünmediler mi hiç? Yoksa kendilerine, evvelki babalarına gelmemiş olan birşey mi geldi? Yahut kendi peygamberlerini kabul etmediler de onlar, şimdi onu inkar mı edecekler? Yoksa onda bir delilik var mı diyorlar? Bilakis o, onlara hakkı getirmiştir. Fakat onların çoğu hakkı çirkin görenlerdir. Eğer hak onların hevâ-ü heveslerine tâbi (ona göre) olsaydı, gökler ve her ikisinde bulunan kimseler muhakkak ki fesâda uğrardı. Hayır, Biz onlara "zikir"lerini getirdik. Onlarsa, "zikir" lerinden yüz çeviriyorlar. Yoksa sen onlardan harç mı istiyorsun. İşte Rabbinin harcı, o daha hayırlıdır. O, rızık verenlerin en hayırlısıdır"

(Mü'minûn, 66-72).

Kur'ân'a Karşı Tavırları

Bil ki Allah Teâlâ, biraz önce o kâfirlere yardım etmeyeceğini beyan edince, bunun peşinden sebebini de getirmiştir. Bu sebeb şudur: Onlar, ne zaman Allah'ın ayetleri okunsa, şu üç şeyi yaparlar:

a) Onlar gerisin geri dönüp giderler. Bu Hak'dan tamamen kaçıp uzaklaşanlar için bir darb-ı mesel (teşbih) tir. Bu,ayetteki, فَكُنتُم عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ تَنكِصُونَ *"Gerisin geri dönüyorsunuz"* ifadesi ile anlatılmıştır. Yani "sizler, o ayetlerden ve okunan şeylerden, tıpkı ökçesi üzeri dönüp, gerisin geri giden kimse gibi, kaçıyorsunuz" demektir.

b) Ayetteki, مُسْتَكْبِرِينَ بِهِ *"Bunu kibrinize yediremiyerek"* ifadesi ile anlatılan husustur.

"Bunu" zamirinin neye râci olduğu hususunda şu izahlar yapılmıştır.

1) Bu, **Beyt-i Atik'a** veya **Harem'e** racidir. Onlar, "Bize hiçkimse galip gelemez, çünkü biz, Harem sakinlerindeniz" diyorlardı. Bu zamiri, onlara raci kılmayı sağlayan şey, onların **Beyt-i Atik'la** öğünmekle meşhur olmalarıdır. Onlar için bir övünç kaynağı olmasa bile, ancak onlar oranın idarecileri ve görevlileriydiler.

2) Bu ifâdeyle, "Bu gidip gelişle kibirlenerek" manası kastedilmiştir.

3) بِهِ deki bâ harf-i cerrinin, سَامِراً ifadesine taalluk etmesidir. Buna göre mana, "onlar, geceleyin, Kur'ân'ı dillerine dolayarak sohbet ediyorlardı" şeklinde olur. Bu üçüncü durum, Kur'ân kendilerine okunduğu zaman yaptıkları şeydir. Onlar, geceleyin Ka'be'nin etrafında toplanıyor, sohbet ediyorlardı. Onların genel olarak sohbetleri, Kur'ân'dan bahsetmek, onu sihir ve şiir diye adlandırmak ve Hz. Peygamber (s.a.s)'e sövüp saymaktı. Onlar, Ka'be'nin etrafında bu tür hezeyanlarda bulunuyorlardı. سَامِراً kelimesi, cemî manasına kullanılması hususunda, tıpkı الْحَاضِرُ (orada-bulunanlar) kelimesi gibidir. Bu ifade, سُمَّراً (Summeran) şeklinde okunduğu gibi, سَامِراً يَهْجِرُونَ (sâmiran yehcirûn) şeklinde de okunmuştur. Çirkin söz söylediği zaman bir kimse hakkında أَهْجَرَ فِي مَنْطِقِهِ ifadesi kullanılır. Ha'nın fethasıyla "el-heçru", hezeyân ve saçmasapan söz, dammesiyle de "el-hucru", kötü söz demektir. Veyahut bu kelime, bir kimse hezeyanda bulunduğunda هَجَّرَ (Heccera) ifâdesinden alınmıştır.

Onların İddialarının Çürütülmesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların hallerini vasfedince, onların bu tür şeylere yönelmelerinin mutlaka şu dört şeyden ötürü olduğunu beyan ederek reddiyede bulunmuştur:

1) Onların, Kur'ân'ın varlığının delili-hususunda düşünmemeleri ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Yoksa Kur'ân'ı düşünmüyorlar mı?"* (Muhammed, 24) ayetinden anlaşılan hususdur. Böylece Cenâb-ı Hak, Kur'ân adı verilen o sözün onlara malum olduğunu ve onların, Kur'ân'ın, fesahat bakımından Arabların kelâmından farklı olduğunu, tutarsızlıktan ve çelişkiden daima uzak olduğunu ve o Kur'ân'ın, Yaratıcı'yı tanımayı ve bir bilmeyi gerektiren şeylere dikkat çekmesi açısından, bu hususta düşünme imkânları bulunduğunu; o halde batılı bırakıp hakka dönmeleri için, bu hususta düşünmemelerinin manasızlığını beyân buyurmuştur.

2) Peygamberlerin gelişinin, âdetin hilâfına bir iş olduğuna inanmaları. Ki bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, أَمْ جَاءَهُمْ مَالَمْ يَأْتِ آبَاءَهُمُ الْأَوَّلِينَ *"Yoksa kendilerine, evvelki babalarına gelmemiş olan birşey mi geldi?"* ayetinden anlaşılan hususdur. Bu böyledir, zira onlar, ümmetlere peygamberlerin ardarda geldiğini, onlara mucizeler gösterdiklerini ve ümmetlerin bir kısmının yalanlayıp kökünü kazma azabıyla helâk olduklarını biliyorlardı. Binâenaleyh bu durum onları, tasdikte bulunmaya çağırmaz mı?

3) Onların, **Hz. Muhammed** (s.a.s) nübüvvet iddiasında bulunmadan önce, onun dürüstlüğünü ve güzel özelliklerini bilmiyor olmalarıdır. Bu, *"Yahut kendi peygamberlerini kabul etmediler de onlar, şimdi onu inkar mı edecekler?"* ayetinin ifâde ettiği hususdur. Cenâb-ı Hak bu ifadeyle onların, **Hz. Muhammed** (s.a.s) risâlet iddiasında bulunmadan önce, onun son derece emin ve sadık olduğuna, yalan ve kötü huylardan iyice uzak olduğuna; onu "emin" diye adlandırmada ittifak ettikten sonra, nasıl da yine onların onu yalanladıklarına dikkat çekmiştir.

Cinnet İsnad Etmeleri

4) Onların, onun deli (mecnûn) olduğuna inanıp, "Onu, peygamberlik iddiasında bulunmaya sevkeden şeyi onun deliliğidir" demeleridir ki, bu da Cenâb-ı Hakk'ın أَمْ يَقُولُونَ بِهِ جِنَّةٌ *"Yoksa onda bir delilik var mı, diyorlar?"* ayetinden kastedilen hususdur ki, bunun da fâsit olduğu ortadadır. Çünkü onlar, onun, insanların en akıllısı olduğunu, deli olanın bu denli kesin deliller ve mükemmel hükümler getiremiyeceğini, ona buğzedenlerin onu bu şekilde adlandırdıklarını, en kesin bir biçimde biliyorlardı. Bu hususta da şu iki izah yapılmıştır:

a) Onlar, **Hz. Peygamber** (s.a.s)'e bu deliliği, o onların kendisine uymasını umduğu için nisbet etmişlerdi. Halbuki bu, onlara göre imkânsız bir şeydi. Bu nedenle de ona, delilik isnâdında bulunmuşlardı.

b) Onlar, bunu, halk tabakası **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e uymasın diye, onlara böyle bir hüküm vermek için, nisbet etmişlerdi. İşte bundan dolayı, onlar bu sözü, onu küçük düşürmek için isnât etmişlerdi.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bütün bu hususları sayıp döküp, yanlış oluşlarına da dikkat çekince بَلْ جَاءَهُمْ بِالْحَقِّ وَأَكْثَرُهُمْ لِلْحَقِّ كَارِهُونَ *"Bilakis o, onlara hakkı getirmiştir. Fakat onların çoğu hakkı çirkin görenlerdir"* buyurmuştur. Bu, "onlar, taklide sarılıp, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in peygamberliğini ikrar etmeleri halinde makamlarının elden gideceğini, riyâsetlerinin haleldâr olacağını bildikleri için, hakkı istememiş çirkin görmüşlerdir" demektir.

Hak Kâfirlerin Hevasına Tabi Olmaz

Buna göre şayet, "Cenâb-ı Hakk'ın, *"Fakat onların çoğu"* ifadesinde, onların azının, hakkı kerih görmedikleri manası mevcuttur" denilirse, biz deriz ki: Onların içinde kavminin alay etmesi endişesiyle yüz çevirerek imanı terkeden kimseler bulunmuyordu. Ve yine onlar, "Biz buna, hakkı kerih gördüğümüz için değil, bu, atalarımızın dinini terketmek olduğu için karşı çıkıyoruz" diyorlardı. Nitekim, **Ebû Tâlib** hakkında nakledildiği gibi. Daha sonra Cenâb-ı Hak, hakk'ın, hevâya tâbi olamıyacağına tam aksine,mükellefe düşenin, hevâsını bırakıp hakka tâbi olması gerektiğini beyan buyurmuştur. Böylece o, hevâ'ya ittibâ etmenin, büyük bir fesâda iletip götüreceğini beyan buyurarak وَلَوِ اتَّبَعَ الْحَقُّ أَهْوَاءَهُمْ لَفَسَدَتِ السَّمٰوٰتُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ *"Eğer hak onların hevâ ü heveslerine tâbi (ona göre) olsaydı gökler yer,ve her ikisinde bulunan kimseler muhakkak ki fesâda uğrardı"* demiştir. Bunun ne demek olduğu hususunda da şu izahlar yapılmıştır:

a) O topluluk, hakkın, Allah'ın yanısıra birtakım başka ilahlar da edinmekte olduğunu sanıyorlardı. Ancak ne var ki, bu doğru olmuş olsaydı, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Şayet kainatta Allah'dan başka ilahlar olsaydı, onlar fesada uğrardı"* (Enbiyâ, 22) ayetini tefsir ederken, "temân'u" delilinde açıkladığımız gibi, yer ile gökte fesâd meydana gelirdi.

b) Onların heva ü hevesleri, putlara tapmada ve **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i yalanlama hususundadır. Halbuki, bu iki husus da fesât kaynağıdır. Ayette bahsedilen "hak" İslâmdır. Binâenaleyh, ayetin manası, "şayet İslâm, onların sözlerine uymuş olsaydı, Allah, bu âlem kaldığı müddetçe, orada bir takım fesatların meydana geleceğini bilir. Ki bu, âlemin bozulmasını ve yok edilmesini gerektirir" şeklinde olur.

c) Onların fikirleri, çelişiktir. Binâenaleyh hak, onların hevâlarına uymuş olsaydı, tenakuz olurdu ve âlemin nizamı bozulurdu. Bu görüş, **Kaffâl**'indir.

O بَلْ أَتَيْنَاهُمْ بِذِكْرِهِمْ *"Biz onlara "zikir"lerini getirdik"* ayetinde geçen "**zikr**" ile, Kur'ân ve delilleri kastedildiği ileri sürüldüğü gibi, bununla, "Hayır, onların şeref ve övünçleri, Peygamber (s.a.s) sayesinde, ondan ötürüdür" manasının kastedildiği de söylenmiştir. Bu iki görüş, birbirine yakındır. Çünkü peygamberin gelmesinde, delillerin beyânı, delillerin gelişinde de, peygamberin beyânı vardır. Binâenaleyh, bunlar birbirleriyle iç-içedirler. Ayette bahsedilen "zikr" ile, va'z u nasihatta bulunup

sakındırma manasının kastedildiği de ileri sürülmüştür. Yine bunun, onların temenni edip de, *"Eğer nezdimizde evvelkilerden bir kitab olsaydı, elbet biz de Allah'ın ihlâsa erdirilmiş kullarından olurduk"* (Saffat, 168-169) dedikleri şey olduğu da ileri sürülmüştür. Bu ifade, بِذِكْرَاهُمْ şeklinde de okunmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'in herhangi bir nefrete sebep olmaması için, onlardan herhangi bir şey ummadığını, beyân ederek, أَمْ تَسْئَلُهُمْ خَرْجاً فَخَرَاجُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ *"Yoksa sen onlardan harç mı istiyorsun? İşte Rabinin harcı, o daha hayırlıdır. O, rızık verenlerin en hayırlısıdır"* buyurmuştur. Âyetteki خَرْجاً kelimesi خَرَاجاً şeklinde de okunmuştur: **Ebû Amr İbn el-Alâ** şöyle der: **"harcı,** senin tasadduk edip verdiğin: **harac** ise, vermen gerekli olan şeydir." Bunun sebebi, **harc**'ın manasının, **harâc**'ınkinden daha hususi olmasıdır. Bu senin, "Lafzın çokluğu, mananın çokluğuna delâlet eder" prensibinden hareketle خَرَاجُ الْقَرْيَةِ "Topraktan alınan vergi" ve خَرْجُ الْكِرْدَةِ şahıstan alınan vergi" demen gibidir. İşte bundan ötürü, خَرْجاً فَخَرَاجُ رَبِّكَ şeklinde okuyanların kıraati güzel olmuştur. Buna göre mana, "Yoksa sen, onların hidayetlerine karşılık, halkın sana az bir bağış vermesini mi istiyorsun? Halbuki, Halık'ın çok olan bağış ve hibesi, daha hayırlıdır. Böylece Cenâb-ı Hak bu ifadeyle, bu töhmetin, **Hz. Muhammed** (s.a.s) hakkında çok yakışıksız olduğuna, binâenaleyh, işte bundan dolayı onların, Onun sözünü kabul etmekten kaçınmalarının caiz olmayacağına dikkat çekmiştir. Böylece de Cenâb-ı Hak, bütün bu ayetleriyle onların asla mazûr sayılmayacaklarına ve, her bakımdan önlerine (delillerden) set çekilmiş olduğuna dikkat çekmiştir. Cübbaî şöyle der: "Cenâb-ı Hakk'ın, وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ ifâdesi, kullardan hiçkimsenin, O'nun gibi nimet ve rızık vermeye muktedir olamayacağına ve kullara lûtfetme hususunda O'nunla boy ölçüşemiyeceğine delâlet ettiği gibi, yine bu ayet, onların birbirlerini rızıklandıracaklarına da delâlet eder. Aksi halde Cenâb-ı Hakk'ın, وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ demesi caiz olmazdı"

★ ★
★

Münkirlerin Azgınlığı

وَإِنَّكَ لَتَدْعُوهُمْ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿٧٣﴾ وَإِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ عَنِ الصِّرَاطِ
لَنَاكِبُونَ ﴿٧٤﴾ وَلَوْ رَحِمْنَاهُمْ وَكَشَفْنَا مَا بِهِم مِّن ضُرٍّ لَّلَجُّوا فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿٧٥﴾

"Hakikatte sen onları, doğru bir yola davet ediyorsun. Ahirete iman etmeyenler, mutlaka yoldan sapanlardır. Eğer biz onlara acıyıp da kendilerindeki zararı giderecek olursak, yine serseri bir biçimde, azgınlıklarında muhakkak devam ve ısnâd edeceklerdir"

(Mü'minûn, 73-75).

Bil ki, Cenâb-ı Hak, o kavmin metodunun çarpık, bozuk olduğunu beyân edince, bunun peşinden Hz. Peygamber (s.a.s)'in getirdiği şeylerin doğru olduğunu açıklayan ifadeye yer vererek وَإِنَّكَ لَتَدْعُوهُمْ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ *"Hakikaten sen onları, doğru bir yola davet ediyorsun"* buyurmuştur. Çünkü, doğruluğuna delilin delâlet ettiği şey, doğruluk babında, dosdoğru bir caddeden daha beliğ ve etkilidir. وَإِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ عَنِ الصِّرَاطِ لَنَاكِبُونَ ifadesine gelince bu, "Ahirete inanmayanlar, bu yoldan yüz çevirirler" demektir. Çünkü doğruluk yolu tektir. Ona muhalif olanlar ise pek çoktur.

Cenâb-ı Hakk'ın وَلَوْ رَحِمْنَاهُمْ وَكَشَفْنَا مَا بِهِم مِّن ضُرٍّ *"Eğer biz onlara acıyıp da kendilerindeki zararı giderecek olursak"* ifadesine gelince, bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

a) Bununla, açlık ve diğer dünyevi zararlar kastedilmiştir.

b) Bununla, öldürülme ve esir edilme zararları kastedilmiştir.

c) Bu, ahiret sıkıntısı ve azabıdır. Böylece Cenâb-ı Hak, onların, inât ve ısrarda, artık dünya yurduna dönüşü olmayan bir noktaya vardıklarına ve, içinde bulundukları küfürlerinde alabildiğince ısrar ettikleri için, *"Geri gönderilseler bile, yine yaz geçirilmek istendikleri şeylere döneceklerdir"* (Enâm, 28) ayetinde de ifâde edildiği gibi, ayni şeyi yine yapacaklarını beyân buyurmuştur.

لَلَجُّوا فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ cümlesi ise bu, "Onlar şaşkın şaşkın, bu sapıklıklarını devam ettirirler" manasındadır.

★ ★
★

Ders Alınacak İlahi İcraat

وَلَقَدْ أَخَذْنَاهُم بِالْعَذَابِ فَمَا اسْتَكَانُوا لِرَبِّهِمْ وَمَا يَتَضَرَّعُونَ ﴿٧٦﴾ حَتَّىٰ إِذَا فَتَحْنَا عَلَيْهِم بَابًا ذَا عَذَابٍ شَدِيدٍ إِذَا هُمْ فِيهِ مُبْلِسُونَ ﴿٧٧﴾ وَهُوَ الَّذِي أَنشَأَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ ۖ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ ﴿٧٨﴾ وَهُوَ الَّذِي ذَرَأَكُمْ فِي الْأَرْضِ وَإِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٧٩﴾ وَهُوَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ وَلَهُ اخْتِلَافُ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ ۚ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٨٠﴾

"Celalim hakkı için biz onları, evvelce (açlık) azabıyla yakaladık da, yine Rabblerine baş eğmediler. Onlar, yalvarıp yakarmazlar. Nihayet üzerlerine, azâbı çetin bir kapı açtığımız vakit, onlar bunun içinde ümitsizlikle donup kalmışlardır. O, sizin için, o kulakları, o gözleri ve o gönülleri yaratandır. Ne az şükredersiniz. O, sizi, yeryüzünde yaratıp türetendir. Hepiniz ancak O'na

dönüp toplanacaksınız. O, hem dirilten, hem öldürendir. Gece ile gündüzün birbirini takip etmesi de O'nun eseridir. Hala, aklınızı kullanamayacak mısınız?"

(Mü'minûn, 76-80).

Nüzul Sebebi

Alimler ayetteki *"Celalim hakkı için biz onları, azabla yakaladık"* ifâdesi hakkında, şu şekiller de ihtilâf etmişlerdir:

a) **Sümâme İbn Esâl el-Hanefî,** müslüman olup **Yemâme**'ye katılınca, Mekkelilerden yiyeceği kesti. Böylece, Allah Teâlâ da onlara, birkaç yıl kıtlık verdi. Öyle ki, derileri, laşeleri yediler. Derken **Ebû Süfyân, Hz. Peygamber** (s.a.s)'e gelerek: "Sen, alemlere rahmet olarak geldiğini iddia etmedin mi? Sonra da, atalarımı kılıçla, çoluk çocuğumu da açlıkla öldürdün. Allaha duâ et de, bu kıtlığı bizden kaldırsın" dedi. Bunun üzerine **Hz. Peygamber** (s.a.s) duâ etti, Allah da onlardan bunu kaldırdı. İşte bunun akabinde de bu ayeti indirdi. Buna göre mana, "Biz onları açlıkla da muaheze ettik. Ama onlar itaat etmediler."

Başka İzahlar

b) Bu, Bedir Günü, onların başına gelen, öldürülme ve esir edilme hadisesidir. Yani, "Bu, bunca şiddetine rağmen, onları imana sevkedmedi" demektir. Bu, **el-Esamm**'ın görüşüdür.

c) Bununla, geçmiş ümmetlerden azâba duçar olanlar kastedilmiştir. لَمَا اسْتَكَانُوا ifâdesindeki fâil vâvının mercii ise müşrik Arablar olup, "onlar, Rablerine boyun eğmediler" manasındadır. Bu görüş de, **Hasan el-Basrî**'dendir.

d) "Dünyadaki sıkıntı, mükellefe, ahiret sıkıntısından daha yakındır. Binâenaleyh, onlara dünyevi sıkıntılar tesir etmediğine göre, ahiret sıkıntısı da böyledir" demek olup bu da, onların, *"geri gönderilseler bile, yine vaz geçirilmek istendikleri şeylere dönecekleri"* (En'âm, 28)'ne delâlet eder.

Ayetteki حَتَّىٰ إِذَا فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَابًا ذَا عَذَابٍ شَدِيدٍ *"Nihâyet üzerlerine, azâbı çetin bir kapı açtığımız vakit"* cümlesi hakkında şu iki izah yapılmıştır:

1) Bu, "Biz onlara, ölümden ve esir edilmekten daha şiddetli olan açlık kapısını açtığımızda" demektir.

2) Bu, "onlara cehennem ateşiyle azâb edildiğinde, işte o zaman ümitsizlikten dona kalırlar" demektir. Bu Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Kıyamet kopacağı gün günahkârlar, ümitsizlikten susacak"* (Rûm, 12) ve *"Onlardan hafifletilmeyecek. Onlar bunun içinde ümitsiz susacaklardır"* (Zuhrûf, 75) ayetleri gibidir. "İblâs", her türlü hayırdan ümid kesmek demektir. Bunun, hasret içinde kalakalma olduğu da söylenmiştir. Burada şöyle bir kaç soru sorulabilir.

Bazı Sorulara Cevaplar

Birinci Soru: "İstekâne" fiili hangi babtandır?

Cevap: Bu kelime, "sukûn" kökünden ve istifâl babından fiil-i mâzî olup, bir oluştan başka bir oluşa, geçti" demektir. Bu tıpkı, bir halden bir hale geçme manasına kullanılan, اِسْتَحَالَ fiili gibidir. Bu kelimenin, yine "sukûn" kökünden, ifti'âl babından fiil-i mâzi olması da mümkündür. Ne var ki ayne'l-fiilinin fethası işba' yapılmıştır.

İkinci Soru: Cenâb-ı Hak niçin bu fiili, mazi, يَتَضَرَّعُونَ fiilini muzârî olarak getirmiştir?

Cevab: Çünkü mana, "Biz onları imtihan ettik ama, onlarda bu imtihan neticesinde bir istikânet, bir itaat göremedik. Bunların âdeti, kendilerine şiddetli azabın kapıları açılmadıkça yalvarıp yakarmamaktır" Şeklindedir. Ayetteki "fetehnâ" kelimesi, فَتَحْنَا şeklinde de okunmuştur.

Üçüncü Soru: Atıf, aynı cinsler arasında yapıldığı zaman güzel olur. Binâenaleyh ayetteki, *"O, sizin için, o kulakları, o gözleri ve o gönülleri yaratandır"* ifadesi ile, bundan önceki ifadeler arasında hangi münasebet vardır?

Cevab: Hak Teâlâ, sanki o kâfirlerin, delilleri dinlemekten, ibret almaktan ve hakikatleri düşünmekten alabildiğine yüz çevirdiklerini beyân buyurunca, uzuvlarını, yaratılış sebebi olan yerlerde kullanmayanların, âdetâ onları yok saymış olduklarına dikkat çekmek için, müminlere, " Bütün bunları size verip, bu işlere muvaffak kılan O'dur" buyurmuştur. Bu tıpkı, *"Ne kulakları, ne gözleri, ne gönülleri onlara hiçbir şekilde fayda vermedi"* (Ahkaf, 26) ayeti gibidir. Bu, o kâfirlerin mahrum oluşunun ve mü'minlerin elde edişinin sadece Allah'dan olduğuna dikkat çekmek içindir.

Bil ki Allah Teâlâ, nimetlerinin büyüklüğünü şu şekillerde beyan buyurmuştur:

a) Kulak, göz ve kalb verdiğini bildirerek Hak Teâlâ, bu üç uzuvu özellikle zikretmiştir. Çünkü istidlâl, bunlarla yapılır. Daha sonra da, bu nimetlere karşı şükredenlerin az olduğunu haber vermiştir. **Ebû Müslim** şöyle der: "Bununla, "Az da olsa onların içinde şükredenler vardır" manası kastedilmemiştir. Bu tıpkı, nimeti inkâr eden kâfir kimselere "Falancanın şükrü ne kadar da az!" denilmesi gibidir"

b) Ayette, وَهُوَ الَّذِي ذَرَاكُمْ فِي الْأَرْضِ *"O, sizi yeryüzünde yaratıp türetendir"* ifadesi ile anlatılan nimet. Ayetteki ذَرَاكُمْ kelimesine خَلَقَكُمْ (sizi yaratan) manası verilmiştir. **Ebû Müslim**, bunun "O, sizi yeryüzünde, birbirinizin zürriyeti olarak türetmiştir. Böylece çoğaltmıştır" manasına gelebileceğini ve tıpkı, *"Ey Nûh ile beraber (gemide) taşıdığımız zürriyetler"* (İsrâ, 3) ayeti gibi olduğunu söylemiştir. Buna göre şimdi biz ayetin manasının, "O, sizi yeryüzünde, birbirinizden üreyip hale getiren ve kıyamet günü de sizi, kendisinden başka hiçbir hâkimin bulunmadığı bir meydanda (mahşerde)

toplayandır" şeklinde olduğunu söyleyebiliriz. Böylece onların orada toplanmaları, Allah için bir mekan manasında olmaksızın, Allah'a varıp toplanmaları kabul edilmiştir.

c) Ayetteki وَهُوَ الَّذِى يُحْىِ وَيُمِيتُ *"O, hem dirilten, hem öldürendir"* ifadesi ile anlatılan husus. Bu, "Hayat nimeti en büyük nimetlerden olsa da sona ericidir. Hak Teâlâ bu nimeti verse bile, bundan esas maksad, âhiret yurduna geçiştir.

d) Ayetteki, وَلَهُ اخْتِلَافُ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ *"Geceyle gündüzün birbirini takib etmesi de O'nun eseridir"* ifadesi ile anlatılan nimet. Bunun nasıl bir nimet olduğu malumdur.

Daha sonra Hak Teâlâ, bütün bu hususlara ibret nazarıyla bakmamaktan sakındırarak, أَفَلَا تَعْقِلُونَ *"Hala aklınızı kullanamayacak mısınız?"* buyurmuştur. Çünkü bu ifade, zecr ve tehdide delâlet eder. Bu kelime, أَفَلَا يَعْقِلُونَ şeklinde de okunmuştur.

* *
*

Önceki Münkirleri Taklid

بَلْ قَالُوا مِثْلَ مَا قَالَ الْأَوَّلُونَ ﴿٨١﴾ قَالُوا أَإِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا أَإِنَّا لَمَبْعُوثُونَ ﴿٨٢﴾
لَقَدْ وُعِدْنَا نَحْنُ وَآبَاؤُنَا هَٰذَا مِن قَبْلُ إِنْ هَٰذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ ﴿٨٣﴾

"Hayır, onlar evvelkilerin dediği gibi dediler. Onlar, "öldüğümüz, toprak ve kemik olduğumuz zaman mı, gerçekten biz mi diriltilip kaldırılacak mışız?" Yemin olsun ki bize de, atalarımıza da bu va'd yapılmıştır. Bu, evvelkilerin masal ve efsânelerinden başka birşey değildir" demişlerdir"

(Mü'minûn, 81-83).

Bil ki Allah Teâlâ, birliğinin delillerini ortaya koyunca, bunun peşinden âhiretten bahsedip, *"Hayır, onlar evvelkilerin dediği gibi dediler"* delillerin bunca açık olmasına rağmen olduktan sonra dirilmeyi inkâr ettiler" buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, bu ayetiyle, onların bunu, evvelkileri taklid ederek, inkâr ettiklerine dikkat çekmiştir. Bu da, taklid ile, başkasına câhilce uyarak söz söylemenin yanlış olacağına delâlet eder.

Cenâb-ı Allah sonra onların şu iki şüphelerini nakletmiştir:

a) *"Öldüğümüz, toprak ve kemik olduğumuz zaman mı, gerçekten biz mi diriltip kaldırılacak mışız?"* şeklindeki sözleri. Bu, meşhur, açık, malum bir sözdür.

b) *"Yemin olsun ki bize de, atalarımıza da bu va'd yapılmıştır"* şeklindeki sözleri. Bununla onlar sanki şöyle demektedirler: "Bu va'd (tehdid), bu peygamber tarafından yapıldığı gibi, önceki peygamberler tarafından da yapılmıştır. Aradan uzun zaman geçmesine rağmen, tehdid olunan iş gerçekleşmeyince, onlar yeniden dirilmenin dünya hayatında olduğunu sanarak, *"Bu, evvelkilerin masal ve efsânelerinden başka birşey değildir"* demişlerdir. "Esâtir", ya "satır"ın çoğulu olan *"estâr"*ın çoğuludur, buna göre mana, "Bu, evvelkilerin, aslı esâsı olmayan şeylere dâir yazıp çizdikleri şeylerdendir" şeklinde olur. Yahut da bu, "ustûre" (efsâne, masal, hurafe) kelimesinin çoğuludur. Daha uygun olan mana da budur.

★ ★
★

Tevhide Davette Münkirlerin Sıkıştırılması

قُلْ لِّمَنِ الْأَرْضُ وَمَن فِيهَا إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٨٤﴾ سَيَقُولُونَ لِلَّهِ قُلْ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٨٥﴾ قُلْ مَن
رَّبُّ السَّمَاوَاتِ السَّبْعِ وَرَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ ﴿٨٦﴾ سَيَقُولُونَ لِلَّهِ قُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٨٧﴾ قُلْ مَن بِيَدِهِ
مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ يُجِيرُ وَلَا يُجَارُ عَلَيْهِ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٨٨﴾ سَيَقُولُونَ لِلَّهِ قُلْ فَأَنَّىٰ
تُسْحَرُونَ ﴿٨٩﴾ بَلْ أَتَيْنَاهُم بِالْحَقِّ وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿٩٠﴾

"De ki: "Kimindir, o yer ve onun içindekiler? Biliyor musunuz?" "Allah'ındır" diyecekler. "O halde iyiden iyiye düşünüp de ibret alamaz mısınız siz?" de. (Yine) de ki: "Kim o yedi göğün Rabbi ve o büyük Arş'ın sahibi?" "Allah'ındır" diyecekler. Sen de de ki: "Öyledir de, niçin ittikâ etmezsiniz?" De ki: "Herşeyin mülkü elinde bulunan kimdir? Dâima o, himâye ediyor, kendisi asla himâyeye muhtaç olmuyor?" (Haydi söyleyin) biliyorsanız?" "Allah'ındır" diyecekler. De ki: "O halde nasıl olup da böyle büyüleniyorsunuz?" Hayır. Biz onlara hakkı getirdik. Onlar ise yalancıdırlar"
(Mü'minûn, 84-90).

Bil ki bu ayetlerin maksadı, öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenlere bir reddiye olabileceği gibi, putperestlere bir reddiye de olabilir. Çünkü putperestler de Allah'ı kabul ediyorlar, ama "biz, bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye puttara tapıyoruz" diyorlardı.

Allah Teâlâ sonra, onlara şu üç şeyle delil getirmiştir:

1) *"De ki: Kimindir, o yer ve onun içindekiler"* ifadesi ile anlatılan husus. Bununla, öldükten sonra dirilme konusunda yapılan istidlâlin izâhı şöyledir: Allah

Teâlâ, yeryüzünün, oradaki canlıların, onların hayat ve kudretlerinin ve diğer şeylerin yaratıcısı olduğuna göre, bütün bunları yok ettikten sonra, hepsini yeniden yaratmaya da kâdir olması gerekir." Bununla, putperestliğin yanlışlığını gösterme konusundaki istidlâli de şöyle izah edebiliriz: Gerekli ibadet, sizi, yeryüzünü ve orada bulunan bütün nimetleri yaratana karşı yapılan ibadettir. Yoksa ne zararı, ne faydası olmayanlara tapmak değil." Ayetteki, أَفَلَا تَذَكَّرُونَ *"İyice düşünüpde ibret almaz mısınız siz?"* ifadesi ise, inanç ve dinlerinin bâtıl olduğunu anlamaları için, onları düşünmeye teşviktir.

2) *"Kim o yedi göğün Rabbi ve o büyük Arş'ın sahibi?"* cümlesi ile anlatılan husus. Bu ifâde ile, yukarıda geçen iki konuya yapılan istidlâl, tıpkı birinci ifâdedeki gibidir. Fakat Allah Teâlâ, bunun peşinden, Allah'ın azabından ittikâ etmenin, korkup çekinmenin, ancak putperestliği bırakmak ve ölümden sonra dirilişe inanmakla olabileceğine dikkat çekmek için, *"Öyledir de, niçin ittikâ etmezsiniz?"* buyurmuştur.

3) *"De ki: Herşeyin mülkü elinde olan kimdir?"* cümlesi ile anlatılan husus. Bil ki Hak Teâlâ önce yerden, sonra gökten bahsedince, ifadesini genelleştirerek *"Herşeyin mülkü elinde olan kimdir?"* buyurmuştur. "Melekût" sözüne, mübalağa sigası olduğu için, hem mülk hem milk (hükümranlık ve sahiblik) girer.

Allah Teâlâ, وَهُوَ يُجِيرُ وَلَا يُجَارُ عَلَيْهِ *"Dâima O, himaye ediyor, Kendisi asla himâyeye muhtaç olmuyor"* buyurmuştur. Arapça da, "Falancaya, falancaya karşı yardım ettim ve ondan korudum" manasında أَجَرْتُ فُلَانًا عَلَى فُلَانٍ denilir. Binâenaleyh ayet "Allah dilediğine yardım ve destek verir. Ama onlardan hiç kimse, hiç kimseye, Allah'a karşı yardım edemez" demektir.

Ayetteki, فَأَنَّى تُسْحَرُونَ *"O halde nasıl olup da böyle büyüleniyorsunuz"* cümlesi, "Daha nasıl oluyor da, Allah'ı bir tanıyıp Ona itaat etme konusunda aldanıyor, tuzağa düşürülüyorsunuz". demektir. Burada tuzağa düşüren ise, ya şeytandır, ya insan'ın kendi nefsi hevâ ü hevesidir.

Hak Teâlâ sonra, بَلْ أَتَيْنَاهُمْ بِالْحَقِّ *"Doğrusu biz onlara hakkı getirdik"* ifadesi ile, hem bu ayetler, hem de diğer ayet ve delillerde, onlara bunca delil getirdiğini, ama onların yine de yalanlamalarını ve yalanlarını sürdürdüklerini beyân buyurmuştur ki bu ifâde, bir tehdid ve va'îd yerine geçer. Bu fiil ayrıca hem zammeli (eteytühüm) yani (Ben onlara getirdim), hem de fethalı (**eteytehum**, yani "Ey Resulüm, sen onlara getirdin") şekillerinde de (şaz olarak) okunmuştur. (Ey **Muhammed** sen onlara getirdin) şekillerinde de okunmuştur. Burada şöyle bir iki soru sorulabilir:

Birinci Soru: Ayetteki ilk cevabta başkası ile değil, lâm harf-i cerri ile, قُلْ لِلَّهِ "De ki: Allah'ındır" şeklinde okunmuş: son iki cevabta ise "Allah" lafzı, Mekke, Medine, Küfe ve Şamlıların Mushaflarında, lamsız (harf-i cersiz.) *"Allah"* şeklinde; Basralıların mushafında ise, yine bu cevablarda da, lâm harf-i cerri *"lillâhi"* şeklinde de okunmuş (yazılmıştır). Binâenaleyh aradaki fark nedir?

Cevab: Bunlar arasında, mana bakımından bir fark yoktur. Çünkü meselâ O'nun Rabbi kimdir?" ve "O kimin (kuludur)" ifadeleri de aynı manayadır.

İkinci Soru: Cenâb-ı Hak niçin, إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ *"Biliyor idiyseniz?"* buyurmuş ve sonra onlardan, *"Allah diyecekler"* diye bahsetmiştir. Burada bir tenakuz vardır?

Cevap: Bir tenâkuz söz konusu değildir. Çünkü "Biliyor idiyseniz" ifadesi onların bunu bilmelerini nefyetmez. Nitekim bazan münakaşa ve delil serdetme esnasında, muhatabın da böyle bildiğini te'kit etmek ve onu itirafa sevketmek için böylesi ifadeler kullanıldığı olur.

★ ★
★

Şirki İptal

مَا اتَّخَذَ اللَّهُ مِن وَلَدٍ وَمَا كَانَ مَعَهُ مِنْ إِلَٰهٍ ۚ إِذًا لَّذَهَبَ كُلُّ إِلَٰهٍ بِمَا خَلَقَ وَلَعَلَا بَعْضُهُمْ
عَلَىٰ بَعْضٍ ۚ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿٩١﴾ عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَتَعَالَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ
﴿٩٢﴾ قُل رَّبِّ إِمَّا تُرِيَنِّي مَا يُوعَدُونَ ﴿٩٣﴾ رَبِّ فَلَا تَجْعَلْنِي فِي الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٩٤﴾ وَإِنَّا
عَلَىٰ أَن نُّرِيَكَ مَا نَعِدُهُمْ لَقَادِرُونَ ﴿٩٥﴾ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ السَّيِّئَةَ ۚ نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا
يَصِفُونَ ﴿٩٦﴾

"Allah hiçbir evlâd edinmemiştir. Onunla birlikte hiçbir tanrı da yoktur. Öyle olsaydı elbette her tanrı kendi yarattığını yanına alır ve elbette kimi kiminin üstüne çıkıp yükselirdi. Allah, onların bütün vasfettiklerinden münezzehtir. Gizliyi de, âşikârı da bilendir. O işte o, şirk koştukları şeylerden çok yücedir. De ki: "Ya Rabbî, eğer onların tehdid edilmekte oldukları şeyi, mutlaka bana göstereceksen, o halde Rabbim, beni zâlimler gürûhunun içinde bırakma!" Gerçekten, biz onlara va'd ettiğimiz sana göstermeye de elbette kâdiriz. Sen, kötülüğü en güzelle defet. Biz onların neler vasfetmekte olduklarını çok iyi bileniz"

(Mü'minûn, 91-96).

Bil ki Hâk Teâlâ şu iki şeyi beyan etmiştir:

a) *"Allah hiçbir evlâd edinmemiştir."* Bu, Allah'ın evlâd edinmesi iddiasının kâfirler tarafından söylendiğine dikkat çekmektedir. Çünkü onlardan bir gurup, meleklerin Allah'ın kızları olduğunu söylüyorlardı.

b) *"Onunla birlikte hiçbir tanrı yoktur."* Bu da, o kâfirlerin putlara tanrı edinmelerine karşı bir sözdür. Cenâb-ı Hakk'ın bu sözle, hristiyanların ve senesi (mecûsî) lerin görüşlerinin batıl olduğunu göstermek maksadıyla söylemiş olması da muhtemeldir.

Allah Teâlâ sonra, إِذًا لَّذَهَبَ كُلُّ إِلَٰهٍ بِمَا خَلَقَ وَلَعَلَا بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ *"Bu takdirde elbette her tanrı kendi yarattığını yanına alır ve elbette kimi kiminin üstüne yükselip çıkardı"* buyurarak, gayet tutarlı bir delil getirmiştir. Bunun manası, "Bu takdirde o ilahlardan herbiri, yarattığı şeyle başbaşa kalır ve kendi bildiğine giderdi ve böylece her birinin mülkü, diğerininkinden ayrılmış olur. Dünya padişahlarında müşâhede ettiğiniz gibi, birbirlerine gâlib gelirler ve böylece mülklerini birbirinden ayrılmış olurdu. Binâenaleyh siz, mülklerde bir ayrılığın eserini ve üstün geliş göremediğinize göre biliniz ki O, herşeyin melekûtu elinde olan tek ilahtır" şeklindedir.

Buna göre eğer, إِذًا (O takdirde) edatı, ancak bir cevap (şartın cezası) olan cümleye gelir. Binâenaleyh daha önce, bir soru ve şart cümlesi gelmediği halde, nasıl bu edat ve peşisıra gelen cümle bir cevab olarak gelmiştir?" denilirse, biz deriz ki: "Bu ifâdede mahzûf bir şart cümlesi var ve onun takdiri, "Eğer O'nun yanısıra başka ilahlar olsaydı, bu takdirde (...)" şeklindedir. Ayetteki, *"O'nunla birlikte hiçbir tanrı da yoktur"* ifadesi, bu mahzûf cümleye delalet ettiği için, hazfedilmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, kendisini o kâfirlerin bu sözlerinden, yani çocuğunun olduğunu söylemelerinden ve şirk koşmalarından سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يَصِفُونَ *"Allah onların bütün vasfettiklerinden münezzehtir"* buyurarak tenzih etmiştir.

Ayetteki, عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ *"Gizliyi de, âşikârı da bilendir O"* ifadesinin başında bulunan, *"âlim"* kelimesi, "Allah" lafzının sıfatı olarak mecrûr, veya mahzûf mübtedâ'nın haberi olarak merfû okunmuştur. Bu, "Görünür-görünmez herşeyin bilgisi Allah'a mahsustur. Başkaları görünen şeyleri bilseler bile, onunla birlikte gaybı bilemezler. Bilinen-görünen şeylerden istifâde ise, ancak gaybı da bilmekle tam ve mükemmel olur" demektir. Bu, âdeta onları bir tehdiddir. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, فَتَعَالَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ *"İşte O, şirk koştukları şeylerden çok yücedir"* buyurmuştur.

Daha sonra Allah Teâlâ, رَبِّ إِمَّا تُرِيَنِّي مَا يُوعَدُونَ رَبِّ فَلَا تَجْعَلْنِي فِي الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ *"Ya Rabbî, eğer onların tehdid edilmekte oldukları şeyi mutlaka bana göstereceksen, o halde Rabbim, beni zâlimler güruhunun izinde bırakma"* ifâdeleriyle, kendisine yalvarıp, yakarıp niyazda bulunmasını Hz. Muhammed (s.a.s)'e emretmiştir. Keşşâf sahibi şöyle der: "Ayetteki إِمَّا (yani إِنْ ما) ile, nûn-u tekid, te'kid ifâde ederler. Yani, "Eğer bu olursa, mutlaka bana onlara va'dettiğin o azabı, dünya veya âhirette göster. Beni onlara eş, arkadaş kılıp, onların azabıyla azabetme" demektir.

Tevazu ve Mahviyyet

İmdi eğer, "Cenâb-ı Hakk'ın, mâsûm peygamberini, zâlimlerle beraber tutması nasıl câiz olabilir ki, O, Allah'dan kendisini onlarla beraber kılmamasını istiyor?"

denilirse, biz deriz ki: "Kulun, kulluğunu ortaya koyması ve Rabbisine karşı tevâzusunu göstermesi için, Rabbinden, Rabbinin yapacağını bildiği şeyleri istemesi; yapmayacağını bildiği şeylerden, yine de O'na sığınması câizdir. **Ebû Bekir es-Sıddîk** (r.a)'ın şu sözü, ne güzel bir sözdür: "Sizin en hayırlınız olmadığım halde başınıza idareci kılındım." Halbuki **Hz. Ebû Bekir** (r.a), kendisinin onların (sahabenin) en efdali ve iyisi olduğunu biliyordu. Ama mü'min her zaman nefsini kırar,kendini küçük görür. Cenâb-ı Hak, biri şart cümlesinden, biri de cezâ (cevab) cümlesinden olmak üzere, yalvarışı iyice ifade etsin diye, *"Rabbim"* kelimesini iki kere zikretmiştir.

Hak Teâlâ'nın وَإِنَّا عَلَىٰ أَنْ نُرِيَكَ مَا نَعِدُهُمْ لَقَادِرُونَ *"Gerçekten, Biz, onlara va'dettiğimizi sana göstermeye de elbette kâdiriz"* ifadesi ile ilgili, iki görüş var:

a) Onlar, azab tehdidini kabul etmiyor ve bundan ötürü gülüşüyorlardı. İşte bunun üzerine onlara, "Allah va'dettiği (!) azabı yerine getirmeye kâdirdir." denilmiştir. Bunun, **Hz. Peygamber** (s.a.s)'in hayatından sonraya bırakılmış, dünyevî bir azab olması da muhtemeldir. İşte bundan ötürü bazıları bunun, bâğiler (âsîler) hakkında olduğunu söylerlerken, bazıları da bunun, **Hz. Peygamber** (s.a.s) vefât ettikten sonra mü'minlerin kendileriyle savaştığı kâfirler hakkında olduğunu söylemişlerdir.

b) Bununla, âhiret azabı kastedilmiştir.

Kötülüğe İyilikle Karşılık

Hak Teâlâ'nın, ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ السَّيِّئَةَ نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَصِفُونَ *"Sen kötülüğü en güzelle defet. Biz onların neler vasfetmekte olduklarını çok iyi bileniz"* ifâdesi ile, **Hz. Peygamber** (s.a.s)'in kâfirlere karşı nasıl muâmele edeceği öğretilmiştir. Böylece ona, onların yalanlamalarına, çeşitli ezâ ve cefalarına katlanması ve bütün bunları, selam vermek, delilleri en güzel bir biçimde beyân etmek gibi, güzel söz ve davranışlarla karşılaması emrolunmuştur.

Cenâb-ı Hak ona, o kâfirlerin halini, kendisinden daha iyi bildiğini, buna rağmen onlardan nimetlerini kesmemesi gibi, onun da aynı şekilde, aynı yolda davranması gerektiğini beyân etmiştir. **Keşşâf sahibi** şöyle der: "Hak Teâlâ'nın bu şekilde buyurması, بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ "Kötülüğü iyilikle (savuştur)" denilmesinde daha belîğ (edebi)dir. Çünkü ayetteki ifadede, ism-i tafdil (en güzel ile, en iyi şekli ile kullanılmıştır. Buna göre mana, "Onların kötülüklerine aldırma ve o kötülüklere mümkün olan en ileri iyiliklerle karşılık ver. Hatta o yapılan kötülüklere aldırmamak, iyilikle mukâbele etmek ve bu hususta son takatı kullanmak, hep birlikte yapıldığında, o kötülüğü karşılama hususunda, kat kat iyilik olmuş olur." Bu ayetin, seyf (kılıç) ayeti ile[52] mensûh olduğu ileri sürüldüğü gibi, muhkem (gayr-i mensûh) olduğu da söylenmiştir. Çünkü dini veya kişiliği (şahsiyeti) noksanlaştırmaya götürmedikce, iyi geçinmek, yumuşak davranmak teşvik edilmiştir.

★ ★
★

(52) Seyf ayetinden maksat Tevbe 5 ayetidir (Ç).

Şeytan'a Karşı Sığınak

وَقُل رَّبِّ أَعُوذُ بِكَ مِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ ﴿٩٧﴾ وَأَعُوذُ بِكَ رَبِّ أَن يَحْضُرُونِ ﴿٩٨﴾ حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ
أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ رَبِّ ارْجِعُونِ ﴿٩٩﴾ لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا تَرَكْتُ كَلَّا ۚ إِنَّهَا كَلِمَةٌ
هُوَ قَائِلُهَا ۖ وَمِن وَرَائِهِم بَرْزَخٌ إِلَىٰ يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴿١٠٠﴾

"Ve de ki: "Ya Rabbî, şeytanların dürtüştürmelerinden sana sığınırım. Ya Rabbî onların, yanımda bulunmalarından sana sığınırım." Nihayet onlardan her birine ölüm gelip çatınca diyeceklerdir ki: "Ya Rabbî, Sen beni geri gönder. Ta ki ben boşa geçirdiğim şey mukâbilinde, iyi amelde bulunayım." Hayır, onun söylediği bu söz, boş laftan ibarettir. Önlerinde ise, diriltilip kaldırılacakları güne kadar bir engel vardır."

(Mü'minûn, 97-100).

Bil ki Hak subhânehûve Teâlâ, peygamberini, *"Sen, kötülüğü en güzelle defet"* buyurarak eğitince, bunun peşinden, bunu yapmasını sağlayacak hususu zikretmiştir. Bu da, şu iki şeyden Allah'a sığınmaktır:

a) Şeytanların hemezâtından. Hemezât, **"Hemze"** kelimesinin çoğulu olup, bu, "Savuşturmak, defetmek, şiddetli hareket ettirmek" demektir. Bu tıpkı, "hezz" (sallamak) ve "ezz" (fıkır fıkır kaynamak) kelimeleri gibidir. Binicinin mahmuzu manasında; *"mihmâzu'r-râiz"* deyimi de bundandır. Şeytanın hemezâtı, vesvese verip tuzağa düşürmesidir.

Bu tuzak şeytan'dan **Hz. Peygamber** (s.a.s) hakkında şu iki şekilde olabilir:

1) Vesvese vermek suretiyle.

2) Peygamberin düşmanlarını, ona eziyet etmeye teşvik suretiyle. Bu, mü'minler hakkında da böyledir. Çünkü şeytan mü'minleri de bu iki şekilde tuzağa düşürür. Allah'a yalvarıp yakararın, kendisini şeytandan korumasını isteyenin, yaptığı ve yapmadığı şeyler hususunda uyanık olması ve bu düşünce içerisinde olması gerekir. Binâenaleyh Allah'a yalvarıp-yakarmanın bizzat kendisi, taatlara sımsıkı sarılmaya teşvik edici ve günahlardan alıkoyucu olmuş olur. **Hasan el-Basrî** şöyle der: "**Hz. Peygamber** (s.a.s), namaza başladıktan sonra, üç defâ "Lâilâhe illallâh", üç defa da "Allahu Ekber" der. Sonra da *"Allah'ım, şeytanın hemezâtından, hemzinden, nefsinden ve nefhinden sana sığınırım"*[53] derdi. Bunun üzerine "Ey, Allah'ın

(53) Tirmizi, Mevakit 66 (2/10); İbn Mace, İkame, 2 (1/265-266).

Resûlü, şeytanın hemzi ne demektir?" diye sorulduğunda, *"Âdemoğlunu yakalayan müvte yani cinnet (Sar'a"* buyurdu. "Onun nefsi ne?" denildiğinde "O, şiirdir" buyurdu. "Nefhi" ne? sorusunu da," O, kibirdir" cevabını vermiştir.

b) Ayetteki وَأَعُوذُ بِكَ رَبِّ أَنْ يَحْضُرُونِ *"Ya Rabbi, onların yanımda bulunma larından sana sığınırım"* ifadesi ile anlatılan husus. Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

1) Hatırlayabilmesi tefekkür edebilmesi, yanılmasının az olması için, Kur'ân okurken, şeytanın kendi yanında bulunmasından sığınma.

2) Hayır, **Hz. Peygamber** (s.a.s), bizzat (her zaman) onların bulunmasından Allah'a sığınmıştır. Çünkü şeytanın bulunması, vesveseye sebebtir. Bu tıpkı, birkimsenin "senin düşmanlığından, hatta seninle yüz yüze gelmekten, seni görmekten Allah'a sığınırım" demesi gibidir. **Hz. Peygamber** (s.a.s)'in, kendisine uykusuzluktan şikayet eden birisine şöyle dediği rivayet edilmiştir: إِذَا أَرَدْتَ النَّوْمَ فَقُلْ أَعُوذُ بِاللَّهِ وَبِكَلِمَاتِ اللَّهِ التَّامَّةِ مِنْ غَضَبِهِ وَمِنْ شَرِّ عِبَادِهِ وَمِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ وَأَنْ يَحْضُرُونَ *"Uyumak istediğinde "Gazabından,* ikabından, kullarının şerrinden, şeytanların hemezatından ve benim yanımda bulunmalarından Allah'a ve O'nun tam kelimelerine sığınırım" de."[54]

Ölüm Esnasındaki Pişmanlık

Hak Teâlâ'nın حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ *"Nihayet onların her birine ölüm gelip çatınca"* ifadesi ile ilgili bir kaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **Keşşâf Sahibi** şöyle der: "Bunun başındaki حَتَّىٰ edatı, önceki يَصِفُونَ fiiline taalluk eder. Buna göre bu: "Onlar, bu kötü vasfedişlerini, bu vakte kadar sürdürürler" demek olup, bu ikisinin arasına giren ifadeler ise, **Hz. Peygamber** (s.a.s)'in onlara aldırmamasını ve şeytan'ın, kendisini sabırdan ve akıllı davranmadan kaydırmaması hususunda Allah'dan yardım dilemesini te'kidli olarak emreden, bir ara cümledir. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE Alimler, *"Nihayet onların her birine ölüm gelip çatıncaya kadar"* ifadesinin kiminle ilgili olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, ekseri âlimler bunun kâfirlerle ilgili olduğu görüşündedirler. **Dahhâk** şöyle der: **İbn Abbâs**'ın yanında oturuyordum. O, "zekat vermeyen ve haccetmeyen kimse ölürken, tekrar dünyaya dönmeyi ister" deyince, birisi: "Dünyaya tekrar dönmeyi, ancak kâfirler ister" dedi. Bunun üzerine **İbn Abbas** (r.a.): "Sana bu hususta Kur'ân ayetini okuyayım" dedi ve, *"Herhangi birinize ölüm gelip de, "Rabbim, beni yakın bir müddete kadar geciktirseydin de sadaka verip dursaydım; iyi adamlardan olsaydım" demesinden evvel, size rızık olarak verdiğimizden infâk edin"* (Münafikûn, 10) ayetini okudu.

---

(54) Tirmizi, Da'avât, 94 (5/541).

Hz. Peygamber (s.a.s)'de şöyle buyurmuştur: إِذَا حَضَرَ الْإِنْسَانَ الْمَوْتُ جُمِعَ كُلُّ شَيْءٍ كَانَ يَمْنَعُهُ مِنْ حَظِّهِ بَيْنَ يَدَيْهِ فَعِنْدَهُ يَقُولُ رَبِّ ارْجِعُونِي لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا تَرَكْتُ *"İnsana ölüm gelip çattığında, hak ve vazifelerinden yapmadığı bütün herşey önünde toplanır. İşte o anda, "Ya Rabbî beni dünyaya geri döndür, ta ki boşa geçirdiğim şey mukabilinde iyi olan şeyler yapayım" der."* Doğruya daha yakın olan, birinci manadır. Çünkü mü'min, cennetteki yerini gördüğünde, bundan daha çoğunu temenni etmez. Eğer böyle olmasaydı, onların sevabça en aşağıda olanları, başkalarının elde ettiği, makam ve mevkii elde edememelerinden ötürü, şüphesiz kederlenir, gamlanırlardı. **İbn Abbas** (r.a.)'ın delil olarak getirdiği ayet ise, mükafaat hâlini değil, dünya hayatının halini ifade eden bir ayettir. Binâenaleyh bu, bizim söylediğimiz manaya karşı bir delil olarak getirilemez.

Alimler, dünyaya yeniden döndürülme isteğinin (kâfirlerce) ne zaman olacağı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Ekseri âlimler, o kimsenin bunu, herşeyi görüp, müşâhede ettiği zaman isteyeceği görüşündedirler. Çünkü kâfir bu noktada, ister istemez artık Allah'ı tanımış, kendisinin de âsî olduğunu bilmiştir. Yine o kimse, Cenâb-ı Hakk'ın, kendisine istemesi halinde, mutlaka ondan menedileceğini bildirmiş olması sebebiyle, çirkin (kötü) olanı mecburen yapmayacaktır. Durumu böyle olan kimse ise, işte bu mecbûrilik sebebiyle, kötülüklerden menedilmiş gibî olur. Dolayısıyla, yeniden dünyaya dönmek ister ve, *"Rabbim beni geri gönder, tâ ki ben, boşa geçirdiğim şey mukâbilinde, iyi amelde bulunayım"* der. Bazı âlimler de, "Hayır, o bunu, âhirette cehennemi gördüğünde söyler" demişlerdir. Belki de bu görüşü ileri sürenler, Allah'ın, kitabında, ahiretle cehennemliklerin, dünyaya geri dönme talebinde bulunacaklarını haber vermesinden ötürü, bu ayetin zâhiri manasını terketmişlerdir. Fakat bu, o kâfirlerin ölüm anında, herşeyi görüp anlamalarından ötürü, böyle bir geri dönme isteğinde bulunmalarına mani değildir. Allah Teâlâ, *"Onlardan herbirine ölüm gelip çattığında, diyeceklerdir ki: Ya Rabbî beni geri gönder"* buyurmuş ve onların bu sözlerini, ölümün gelip çatması zamanına bağlamıştır ki bu, mu'ayene (herşeyi görüp anlama) ânıdır. Dolayısıyla ayetin zâhirî manasını terketmeye sebeb yoktur.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Müfred Muhatap Hakkında Cemi

Alimler, ayetteki, *"Beni geri gönderiniz"* diye kime denildiği hususunda ihtilâf etmişler, bazıları bunların, canları alan melekler olduğunu, bu meleklerin bir gurup olduğunu bundan dolayı da cemî (çoğul) sîgası ile ifade edildiğini söylerlerken, diğer bazıları da şöyle demişlerdir. Bazıları da, "Bununla Allah Teâlâ kastedilmiştir. Çünkü ayetteki, *"Rabbim"* ifadesi, *"Ya Rabbi"* makamındadır. Bu ifade, (fiil) ta'zim (saygı) için cemi olarak getirilmiştir. Nitekim büyük olan da,ta'zimi ifade eden (büyüklüğü gösteren) lafızlarla hitab edip, meselâ, "Biz yaptık, biz ettik" der. Şair de,

* فَإِنْ شِئْتُ حَرَّمْتُ النِّسَاءَ سِوَاكُمْ *

"Eğer, istersem, kadınları sizden (yani "Sen'den") başkalarına yasaklarım" demiştir. Birinci görüşte olanlar, ayetteki *"Rab"* kelimelerini "Rabbe yemin olsun ki" manasına almışlardır. Buna göre sanki kâfir, herşeyi görüp müşâhede ettiğinde, "Rabbimin hakkı için beni geri gönder" demiştir. İşte bu noktada şöyle birkaç soru sorulabilir:

Bazı Sorular

Birinci Soru: O kâfirler, artık o anda ister istemez kesin olarak, dini ve bu dine göre geri dönüş olmayacağını anladıkları halde, daha nasıl geri döndürülmeyi taleb etmişlerdir?

Cevab: Bu, hernekadar böyle ise de, onların bu şekilde istekte bulunmaları imkansız değildir. Çünkü bu tür isteklerle meded umma, sonuçsuz kalacağı bilinse bile yerinde ve makul şeylerdendir. Fakat o kimsenin geriye dönüşü istemesinin, temenni (olmayanı isteme) yoluyla yapılmış olmasında bir imkansızlık yok.

İkinci Soru: Ayetteki لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحاً *"Ta ki, olur ki iyi amelde bulunurum"* ifadesi, ne manayadır? Bu şekilde, şüpheli bir ifadeyle geri dönme isteğinde bulunulabilir mi?

Cevab: Buradaki لَعَلَّ (olur ki, belki) edatı ile, şek manası kastedilmemiştir. Çünkü o kimse, bu esnada, Allah'ın ona istediğini vermesi halinde, taata azmini göstermede alabildiğine gayret sarfetmektedir. Bu kelimeyle şek değil aksine, kendi kusurunu bilip, onun kötü neticesini anlayan için, bir darb-ı mesel ifade etmektedir. Buna göre sanki kâfir şöyle demektedir: "Bana, onları telâfi etme imkanını verirseniz, belki de telâfi edeceğim." Böylece bu kelimeyi, geçen kusurlarını telâfi edeceğine tam azimli olduğu bir durumda kullanmıştır. Şu da olabilir: Bu, geleceğe âit bir iş olduğu için, onlar da bu işin nasıl seyredeceğini bilemediklerinden, yakînî ve kesin bir ifadeyi değil de, ümid ve zan ifâde eden kelimeler kullanmışlardır. Nitekim Cenâb-ı Hak da, *"Eğer onlar, (dünyaya) geri döndürülselerdi, mutlaka nehyolundukları şeyleri yine aynen yaparlardı"* (En'am, 28) buyurmuştur.

Üçüncü Soru: Ayetteki, فِيمَا تَرَكْتُ *"Boşa geçirdiğim, terkettiğim"* ifadesiyle ne kastedilmiştir?

Cevab: Bazıları, bununla, "Döndüğünde, Allah'ın hakkı olan (zekat v.s. gibi) şeyleri, yerine getirebilmek için, "geride bıraktığım mallar" manasını vermişlerdir. Ayetteki "terketme"den akla gelen, ölünce bıraktığı terike (miras) tır. Diğer bazı âlimler de, aksine bununla, "Ben, yapamadığım şeyler hususunda, bu sefer iyi ve güzel olan şeyleri yapayım" manası kastedilmiştir. Bu manaya, hem bedenî, hem malî, hem de hukûkî mükelleflyetler girer. Bu görüş, doğruya daha yakındır. Çünkü onlar, sanki hayattayken yapamadıkları, ifsâd ettikleri (bozdukları) şeyleri ıslah etmek (düzeltmek), telafi etmek ve isyân ettikleri işler hususunda da itaatta bulunmak için, tekrar dönüş istemişlerdir.

Dördüncü Soru: Ayetteki كَلاَّ (Hayır) lafzı ile ne kastedilmiştir?

Cevab: Bu hususta şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Bu, istediklerini vermeme hususunda, âdetâ onlara bir red cevabı gibidir. Bu tıpkı, olması uzak birşey isteyenlere, "Heyhât, neredeee!" denilmesi gibidir.

Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) Hz. Âişe (r.anha)'ye şöyle demiştir:

إِذَا عَايَنَ الْمُؤْمِنُ الْمَلاَئِكَةَ قَالُوا نُرجِعُكَ اَلَى دَارِ الدُّنيَا فَيَقُولُ اِلَى دَارِ الْهُمُومِ وَالاَحْزَانِ لاَ بَل قُدُوماً عَلَى اللّهِ وَاَمَّا الْكَافِرُ فَيُقَالُ لَهُ نُرجِعُكَ فَيَقُولُ اَرْجِعُونِى فَيُقَالُ لَهُ اِلَى اَىِّ شَىْءٍ تَرْغَبُ اِلَى جَمْعِ الْمَالِ اَوْ غَرْسِ الْغِرَاسِ اَوْ بِنَاءِ الْبُنيَانِ اَوْ شَقِّ الاَنْهَارِ فَيَقُولُ لَعَلِّى اَعْمَلُ صَالِحاً فِيمَا تَرَكْتُ فَيَقُولُ الْجَبَّارُ كَلاَّ

"Mü'min âhirette melekleri gördüğü zaman, onlar ona, "Seni, dünya yurduna geri göndereceğiz (ister misin?)" derler. Mü'min, "Gamlar, kederler yurdu olan dünyaya öyle mi? Hayır, hayır asla (istemeyiz). Aksine Allah'a yönelip varmayı isteriz" cevabını verir. Kâfire de, "Seni dünyaya geri gönderelim mi?" denildiğinde, o, "Gönderin" der. Bunun üzerine ona, "Hangi şeyi yapmayı arzu ediyorsun (orada), mal biriktirmek mi, ağaç dikmek mi, bina yapmak mı, yoksa (kanallar açmak mı?)" denir. O da, "Belki de yapamadığım şeyleri, (ibadetlerin), güzeliğini yapmak için" der. Bunun üzerine Cebbâr Allah, "Hayır, olmaz" buyurur."

b) Bunun, onların böyle söyleyeceklerini haber vermek için söylenmiş birşey olması ve bu haberin gerçek olduğunu gösterme üslûbunda bir söz olması muhtemeldir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki: "Gerçekten böyle söyleyenler olacaktır" demektir. demektedir. Doğruya en yakın olan birinci görüştür.

Ayetteki إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَائِلُهَا *"Onun söylediği bu söz, boş laftan ibarettir"* ifadesi ile ilgili olarak şu izah yapılmıştır:

1) Pişmanlık o kâfiri iyice kuşattığı için, kendini böyle söylemekten alamamıştır.

2) "Bu sözü, o kendisi söylemiştir. Ama bu sözüne icabet edilemez ve sözüne değer verilmez."

- Hak Teâlâ, وَمِنْ وَرَائِهِمْ بَرْزَخٌ اِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ *"Önlerinde ise, diriltilip kaldırılacakları güne kadar bir engel vardır"* buyurmuştur. "Berzah" engel-mânî demektir. Bu tıpkı, *"O (iki deniz) arasında bir berzah var"* (Rahman, 20) ayetindeki gibidir. Yani, "Onlar, yapamadıkları ibadetleri telâfi etmelerine mânî olan, biraraya gelmelerini engelleyen öyle bir duruma düşmüşlerdir. Bu, onların ölümleridir." Yoksa bunun manası, "Onlar öldükten sonra dirilme gününde, geri döndürülecekler" şeklinde değildir. Bu öldükten sonra dirilme gününde, döndürülüp götürülüşün, ancak âhirete doğru olacağı bilindiği için, genel bir ümidsizliktir.

★ ★
★

Kıyametteki Müthiş Manzara

فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ فَلَا أَنسَابَ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ وَلَا يَتَسَاءَلُونَ ﴿١٠١﴾ فَمَن ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ
فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٠٢﴾ وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَٰئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنفُسَهُمْ فِي جَهَنَّمَ
خَالِدُونَ ﴿١٠٣﴾ تَلْفَحُ وُجُوهَهُمُ النَّارُ وَهُمْ فِيهَا كَالِحُونَ ﴿١٠٤﴾ أَلَمْ تَكُنْ آيَاتِي تُتْلَىٰ
عَلَيْكُمْ فَكُنتُم بِهَا تُكَذِّبُونَ ﴿١٠٥﴾

"Sûra üfürüldüğü zaman, artık aralarında o gün, soyları sopları olmadığı gibi, birbirini sorup soruşturmazlar da. Artık kimin tartıları ağır gelirse, onlar korktuklarından emin, umduklarına nâil olanların tâ kendileridir. Kimin de tartıları hafif gelirse, onlar kendilerine yazık edenlerdir. Bunlar, cehennemde ebedî kalacaklardır. Ateş yüzlerine vurup yakacak ve onlar orada dişleri sırıtıp kalacaklardır. Karşınızda ayetlerim okunup dururken, o ayetleri yalanlayan sizler değil miydiniz?"

(Mü'minûn, 101-105).

Sûr'a Üflenmesi

Bil ki Hak Sübhânehû ve Teâlâ, *"Önlerinde ise diriltilip kaldırılacakları güne kadar, bir engel var"* buyurunca, o diriliş gününün hallerinden bahsederek, فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ *"Sûra üfürüldüğü zaman"* buyurmuştur. Bu hususta şu üç izah yapılmıştır:

a) Sûr, üflendiğinde büyük bir ses çıkaran ve Allah'ın dünyanın harab olup, ölülerin yeniden dirilişi için alâmet (işaret) kıldığı bir âlettir. **Hz. Peygamber** (s.a.s)'in, إِنَّهُ قَرْنٌ يُنْفَخُ فِيهِ *"O, içine üflenen bir boynuzdur"* buyurduğu rivayet edilmiştir.

b) Bundan murat, **suver** yani bütün sûret ve şekillerdir. Buna göre mana, "Bütün sûret, şekil ve bedenlere, ruhlara üflendiği zaman" şeklinde olur. Bu, **Hasan el-Basrî**'nin görüşüdür. Binâenaleyh bu kelime vavın fethası ile veya kesresi ile okunur. **Ebû Rezîn**'in: "Bu kıraatin; "sûr" kelimesini, "sûret"in çoğulu olarak tefsir edenler için, bir delilidir" dediğini rivayet edilmiştir.

c) Sûra üfleme, kendisiyle öldükten sonra dirilmenin ve haşrın kastedildiği, mecâzî bir ifadedir. Birinci görüş, haberе, (hadîse) daha uygundur. Bir de Hak Teâlâ'nın, *"Sonra ona tekrar üflenir"* (Zümer, 68) ayetinde, "sûr" ile, ruhların bedenlere (sûretlere) üflenip, diriltilmesi manasının kastedilmediğine bir delil vardır. Çünkü rûhun üflenişi, bir kere olur,tekrar etmez.

O Gün Baba Çocuğa Sahip Çıkmaz

Hak Teâlâ'nın فَلَآ أَنسَابَ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ وَلَا يَتَسَآءَلُونَ *"O gün soyları sopları olmadığı gibi, birbirini sorup soruşturmazlar da"* ifadesine gelince, şu malumdur ki Allah Subhânehû, onları yeniden dirilttiğinde, nesebleri bellidir. Çünkü diriltilenlerde babalık ve çocukluk özelliği vardır. Dolayısıyla gerçekte bu ifadeyle, onların arasında nesebin söz konusu olmayacağı manasının kastedilmesi mümkün değildir. Aksine bununla, nesebin hükmü (yani soy-sopţan dolayı insanların birbirine yardımcı oluşu, koruyup kollaması) nefyedilmiştir. Bu da, şu birkaç açıdan söz konusudur.

a) Bu sayede, insanlar arasında karşılıklı bir merhamet ve şefkatin oluşu, neseb gereğidir. Meselâ dünya da, "Allah aşkına, hısım-akraban, çoluk çocuğun başı için şöyle yap" denilmesi gibi. Böylece Allah Teâlâ, cehennemliklerden herbirinin, kendi canı derdine düşeceği ve bu halin, hısım-akrabaya bakmaya mâni olacağı için, nesebin orada söz konusu olmayacağını bildirmiştir. Dünyadaki durum da böyledir. Çünkü kişi, ne zaman büyük bir kedere düşerse, çocuğunu da, ana-babasını da unutur.

b) Neseb sebebiyle dünyada övünmenin bulunuşu ve bazılarının, diğer bazılarının nesebinin nasıl olduğunu sorması, neseb gereğidir. Fakat insanlar âhirette bu işlere zaman bulamazlar.

c) Bunun, çok şiddetli bir korkuyu anlatmak için istiâre (mecaz) yoluyla kullanılmış olması da mümkündür. Buna göre bu, "Herkes kendi başının derdine düştüğü için, oğullarına kardeşlerine ve kendisini barındırmış olan soyuna sopuna bakamaz. Daha nasıl başka işlerle ilgilenebilsin?" demektir. İbn Mes'ûd (r.a) şöyle der: "Kıyamet günü köle ve cariyeler (erkek ve kadınlar), şâhidlerin huzurunda bekletilir. Bir münâdî şöyle çağırır: "Dikkât, şu falancadır. Binâenaleyh kimin onda hakkı varsa, gelsin hakkını alsın." Bu durumda kadın, kendisinin ya annesinde, ya kızkardeşinde, ya babasında, ya kardeşinde, yahut oğlunda veyahut da kocasında hakkı olduğu için sevinir. Çünkü *"O gün soyları sopları olmadığı gibi, birbirini sorup soruşturmazlar da."* Katâde'nin "Kıyamet günü insan, üzerinde hakkı bulunur endişesi ile, tanıdığı kimseleri görmekten daha kötü birşey yoktur" dediği ve sonra *"O gün kişi kardeşinden, annesinden, babasından kaçar"* (Abese, 34-73) ayetini okuduğu rivayet edilmiştir.

Şa'bî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Hz. Âişe (r.a), "Ya Resulellah, şimdi biz, kıyamet günü birbirimizi tanımayacak mıyız?" Çünkü ben Allah Teâlâ'nın, *"O gün soyları sopları olmadığı gibi, birbirin sorup soruşturmazlar da"* buyurduğunu görüyorum" deyince "Hz. Peygamber (s.a.s), ثَلَاثُ مَوَاطِنَ لَذْهَلُ فِيهَا كُلُّ نَفْسٍ حِينَ يُرْمَى إِلَى كُلِّ إِنْسَانٍ كِتَابُهُ وَعِنْدَ الْمَوَازِينِ وَعَلَى جِسْرِ جَهَنَّمَ *"Üç yerde, her nefis (herşeyi) unutur: Her insana kitabı (amel defteri) verildiğinde, mizan başında ve cehennem köprüsü üzerinde"* buyurmuştur.

Bir Müşkilin İzahı

Bazı dinsizler, bu hususu tenkid ederek şöyle derler: "Ayetteki *"O gün soyları sopları yoktur"* ifadesi ve *"Hiçbir hısım, bir hısımını sormayacak"* (Meâric, 10) ayeti, *"Birbirine yönelip, (hallerini) soruştururlar"* (Tûr, 25) ayetiyle, *"(Onlar) birbirini tanıyacaklardır"* (Yûnus, 45) ayetine terstir." Buna birkaç yönden cevab verilir:

a) Kıyamet gününü süresi, (bizim yıllarımızla) ellibin yıldır. Bu sûre içinde çeşitli zaman dilimleri ve haller vardır. Dolayısıyla onlar, o zaman ve hallerin bazısında birbirlerinin hallerini sorar, bazısında da korkunun şiddetinden ötürü şaşırıp kalırlar.

b) Sûra ilk üfürüldüğünde, başlarının derdine düştükleri için, birbirini soruşturmaya fırsat bulamazlar. İkinci üflenişinde ise, birbirine yönelip, *"Eyvah bize, uyuduğumuz yerden bizi kim kaldırdı? Bu, Rahmân'ın va'dettiği şey. Resuller (meğer) doğru söylemiş"* (Yâsîn, 52) derler.

c) Bununla, "Onlar, neseb (akrabalık) hukûkunu gözeterek, birbirini sormazlar" manası kastedilmiştir.

d) Bu, kâfirlerle ilgili bir ifâde olup, bu sorup soruşturmama da onların aşırı korkuya düşmelerinden dolayı olur. Cenâb-ı Hakk'ın *"Birbirine yönelip (hallerini) soruştururlar"* (Tûr, 25) ayeti ise, cennete girdiklerinde cennetliklerin hâlini anlatır.

Bil ki Subhânehû, sûra üfürüldükten sonra hesabın başlayacağını, sa'id ve şakîlerin hallerinin ortaya konacağını beyan buyurmuştur.

Şu da söylenmiştir: Hak Teâlâ, âhirette, sadece tartıların (amellerin tartısının) ağırlığına ve hafifliğine bakılacağını bildirdiğine göre, bütün mükelleflerin ya kurtuluşa eren cennetliklerden, yahut da cehennemliklerden olması gerekir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın bu buyruğu ile, "Mükellefler içerisinde, mükafaata veya cezaya müstehak olmayanlar, yahut da mükafaat ve cezası denk gelenler vardır" şeklindeki görüş yanlıştır.

Sevapları Ağır Basanlar Kurtulacak

Daha sonra Allah Teâlâ sa'id (iyi mutlu) kimselerin hallerini فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ *"Artık kimin tartıları ağır gelirse, onlar korktuklarından emin, umduklarına nâil olanların taa kendileridir"* buyurarak anlatmıştır. Bu ifadede ki "mevâzin" (tartı, teraziler) ile ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır.

a) Bu, ilâhi adaletten bir kinâyedir.

b) Bu tartılar güzel ameller demektir. Binâenaleyh kim, kıymetli ve güzel işler yapmışsa, kurtulmuş, felâha ermişlerdir. Kim de, Hak Teâlâ'nın, *"O kâfirlerin amelleri dümdüz ve engin çöldeki bir serab gibidir ki susayan onun bir su olduğunu sanır. Nihayet o, buna ulaştığı zaman, onu gerçek bir şey olarak bulamaz"* (Nûr, 39)

buyurarak anlattığı gibi, kıymetsiz şeyler yaparsa, o da cehennemde ebedî kalır. İbn Abbas (r.a) şöyle der: "Bu kelime, "mevzûn" (ölçülmüş, tartılmış) kelimesinin çoğulu olup, "tartılmış ameller" demektir. Bu da, Allah katında kıymeti bulunan sâlih amellerdir. Çünkü Hak Teâlâ, *"O kâfirler için, kıyamet günü hiçbir ölçü tutmayacağız"* yani amellerine bir kıymet vermeyeceğiz" (Kehf, 105) buyurmuştur.

c) **Mevâzîn**, ibresi, iki kefesi bulunan ve güzel şekillere bürünmüş olarak iyiliklerin ve en çirkin şekle bürünmüş olan kötülüklerin ayrı ayrı tartıldığı bir terazidir. Binâenaleyh iyilikleri ağır gelenler cennete, kötülükleri (günahları) ağır gelenler ise cehenneme sevkedilirler. Bu konuda geniş izahımız Enbiya sûresinin tefsirinde geçmişti.

Şakilerin Vasıfları

Cenâb-ı Hak, şakî (bedbaht-kötü) kimseleri ise, şu dört sıfatla tavsif etmiştir:

1) *"Onlar kendilerine yazık edenlerdir"* **İbn Abbâs** (r.a), "Cennette onlar için hazırlanmış yerler ve makamlar mü'minlerin eline geçtiği için, onlar kendilerini aldatmışlardır" derler, bunun manasının, "Azaba dûçar oldukları için, onların kendilerinden istifâde etmeleri imkansız olmuştur" şeklinde olduğu da söylenmiştir.

2) *"Bunlar, cehennemde ebedî kalıcıdırlar."* Bu ifadenin, kâfirlerin cehennemde ebedî kalacaklarını, anlatışı açıktır. **Keşşâf sahibi** şöyle der: "Bu ifade, ya, *"Onlar kendilerine yazık edicilerdir"* ifadesinden bedeldir (bu yazık edişi anlatmaktadır), yahut (أُولَٰئِكَ) *"Bunlar"* kelimesinin ikinci haberidir, yahut da mahzûf bir "mübtedânın haberidir.

3) *"Ateş (onların) yüzlerine vurup yakacak"* **İbn Abbas** (r.a): "Cehennem ateşi onların yüzlerine vurur ve etlerini ve derilerini yer bitirir" demiştir. **Zeccâc** şöyle der: "Lefh" (vurma) ile "Nefh" aynı manayadır. Fakat "Lefh"in tesiri daha çoktur.

4) *"Onlar orada dişleri sıntıp kalacaklardır"* "Külûh", iki dudağın büzülüp çekilmesi ve dişlerden uzaklaşması demektir. Bu tıpkı senin, pişmiş kelle gördüğün hal gibidir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, تَلْوِيهِ النَّارُ فَتَقْلِصُ شَفَتُهُ الْعُلْيَا حَتَّى تَبْلُغَ وَسَطَ رَأْسِهِ وَتَسْتَرْخِي شَفَتُهُ حَتَّى تَبْلُغَ سُرَّتَهُ *"Ateş onu kebab eder. Üst dudağı, başının ortasına kadar büzülüp çekilir. Alt dudağı da göbeğine kadar sarkar"*[55] rivayet edilmiştir. Bu ifâde, كَلِحُونَ şeklinde de okunmuştur.

Ayetlerden Ders Almayanların Sonu

Allah Teâlâ, onların başına gelecek azabı anlattıktan sonra, o esnada azarlamak ve susturmak için, أَلَمْ تَكُنْ آيَاتِي تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ فَكُنْتُمْ بِهَا تُكَذِّبُونَ *"Karşınızda*

(55) Tirmizi, Cehennem, 5 (4/706).

ayetlerim okunup dururken, (bunca açık olan) o âyetleri yalanlayan sizler değil miydiniz?" yani şüphe yok ki böylece sizler, içine düştüğünüz o elim azabı haketmiş oldunuz" denileceğini haber vermiştir. **Mu'tezile:** "Bu ayet, onların cehennem azabına, kötü fiilleri yüzünden düştüklerine delâlet eder. Binâenaleyh eğer kulların fiillerini Allah yaratmış olsaydı, böyle denilemezdi" demiştir. Buna şu şekilde cevab verilir: Hem taata, hem isyana kâdir olan kimseden, eğer günahlar, herhangibir müreccih (tercih ettirici sebeb) olmaksızın sudûr etmişse, günahların ondan çıkışı ihtiyârî (isteğiyle) değil, tesâdüfî olmuş olur. Binâenaleyh onlar sebebiyle ikâba müstehak olmaması gerekir. Yok eğer bir müreccihten ötürü meydana gelmişse, işte bu müreccih kulun fiilinden değildir. Aksi halde teselsül gerekir. Dolayısıyla bu durumda da, o kimseden taatların meydana gelişi de, ihtiyârî değil mecbûrî olurdu. Böylece de, sevaba müstehak olmaması gerekirdi.

★ ★
★

Cehennemlikler ve Cennetlikler

قَالُوا رَبَّنَا غَلَبَتْ عَلَيْنَا شِقْوَتُنَا وَكُنَّا قَوْمًا ضَالِّينَ ﴿١٠٦﴾ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْهَا فَإِنْ عُدْنَا فَإِنَّا ظَالِمُونَ ﴿١٠٧﴾
قَالَ اخْسَئُوا فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُونِ ﴿١٠٨﴾ إِنَّهُ كَانَ فَرِيقٌ مِنْ عِبَادِي يَقُولُونَ رَبَّنَا آمَنَّا فَاغْفِرْ لَنَا
وَارْحَمْنَا وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ ﴿١٠٩﴾ فَاتَّخَذْتُمُوهُمْ سِخْرِيًّا حَتَّىٰ أَنْسَوْكُمْ ذِكْرِي وَكُنْتُمْ مِنْهُمْ تَضْحَكُونَ ﴿١١٠﴾
إِنِّي جَزَيْتُهُمُ الْيَوْمَ بِمَا صَبَرُوا أَنَّهُمْ هُمُ الْفَائِزُونَ ﴿١١١﴾

"Dediler ki: "Ey Rabbimiz, bedbahtlığımız bize galip geldi. Doğru yoldan sapanlar gürûhu idik biz. Ey Rabbimiz, bizi buradan çıkar. Eğer (bir daha kötülüklere) dönersek artık zalimliğimizi biz de kabul ederiz." (Allah buyurdu ki: "Yıkılıp gidin içerisine. Bana konuşmayın. Çünkü kullarımdan bir zümre vardır ki onlar, "Ey Rabbimiz, îmân ettik, artık bizi affet ve bize merhamet et. Sen merhamet edenlerin en hayırlısısın" derlerken, siz, onları eğlence edindiniz. Nihayet, bu beni hatırlamayı size unutturdu. Siz, onlara gülüyordunuz. Ben, sabretmelerine karşılık, bugün onları mükafaatlandırdım. Şüphesiz onlar muradlarına erenlerin taa kendileridir"

(Mü'minûn, 106-111).

Bil ki Allah Teâlâ, *"Karşımızda ayetlerim okunup dururken, o ayetleri yalanlayan sizler değil miydiniz?"* buyurunca, kâfirler buna cevaben şu iki şeyi söylerler:

1) رَبَّنَا غَلَبَتْ عَلَيْنَا شِقْوَتُنَا *"Ey Rabbimiz, bedbahtlarımız bize gâlib geldi."* Bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu ifade, "Ey Rabbimiz, bize alışkanlıklarımız gâlib geldi" demektir. Bu, birisi senden birşeyi aldığında, söylediğin, غَلَبَنِي فُلَانٌ عَلَى كَذَا sözünden alınmadır. Şekâvet, kötü netice demektir. Bu kelime, şîn'ın fethası ve kesresi ile, "**şakvetünâ - şıkvetünâ ve şekâvetü'nâ - şıkâvetünâ**" şekillerinde okunmuştur. **Ebû Müslim** şöyle der: "Şıkve kelimesi tıpkı ceryû (akış) masdarından, جِرْيَةُ الْمَاءِ (suyun akışı) denilmesi gibi, "**şekâ**" masdarındandır. Kendisiyle bir hey'et ve durum kastedildiği halde, bazan fiilinin lafzı kullanılır ve sen, جِلْسَةً حَسَنَةً (güzel bir oturuş), رِكْبَةً (biniş) ve قِعْدَةً (oturuş) dersin ki bu hey'et (şekil) manasını ifade eder. Yine sen عَاشَ فُلَانٌ عَيْشَةً حَيِّةً وَمَاتَ مِيْتَةً كَرِيمَةً "Falanca güzelce yaşadı ve güzelce öldü" dersin. Ki bu ifâde, durum ve şekli anlatır. Binâenaleyh buna göre, "şıkve"den murad, bedbahtlık (şekavet) halidir.

İKİNCİ MESELE

Cübbâî şöyle der: "Ayetten kastedilen mana şudur: "(Ey Rabbimiz),, haram lezzetlerin peşine düşmemiz ve kötü şeylere düşkünlüğümüz bizi bu şekâvete sevketmiştir." Binâenaleyh bunda, müsebbebin (neticenin) ismi sebebe verilmiştir. Dolayısıyla bu ifade, bu hususta kendileri için bir mazeret olmadığını bildikleri için, onlar tarafından ileri sürülen bir mazeret olmayıp, kötü işleri hususunda Cenâb-ı Hakk'ın aleyhlerine getirdiği delilleri bir itiraf,bir kabuldür."

Biz de deriz ki: Sen, ayetteki şekâveti, haram olan lezzetlerin peşine düşme manasına aldın. Halbuki onları arzu etme, ya o kâfirlerin ihtiyâr ve irâdeleriyle olmuştur, yahut böyle olmamıştır. Binâenaleyh eğer bu, onların istek ve iradeleriyle olmuşsa, bu irade ve ihtiyar muhdestir (yaratılmış, sonradan olmadır). Dolayısıyla, "Eğer bu irâde ve ihtiyar, herhangibir müessir olmadan meydana gelmiş ise, böyle bir durum, niçin bütün muhdesât (mahlûkât) hakkında câiz olmasın? Eğer bunların da böyle olduğunu (söylersen), bu durumda, bir yaratıcıyı isbat yolu kapanmış olur. Yok eğer bu irade ve ihtiyar, bir muhdise-mûcide (var ediciye) muhtaç ise, onun var edicisi, ya o kuldur, yahut Allah Teâlâdır.

Bunun muhdisinin o kul olması, şu sebeblerden ötürü batıldır (imkânsızdır):

a) Kulun kudreti, yapmaya da yapmamaya da uygundur. Dolayısıyla eğer, bu iradenin, kulun kudretinden sâdır olması, başka bir müreccihe varıp dayanıyorsa, bu hususdaki problem geri döner ve teselsül gerekir. Yok eğer bir müreccihe dayanmıyorsa, bu durumda sen, mümkin bir işin, iki tarafından birisinin, herhangibir müreccih olmaksızın diğerine üstün gelebileceğini söylemiş olursun ki bu, bir yaratıcının varlığını isbat kapısını kapatır.

b) Kul, o fiillerin kemiyet ve keyfiyetini (ne kadar ve nasıl olduğunu) bilemez. Birşeyi bilemiyen ise, onun muhdisi olamaz. Aksi halde sağlam ve muhkem yapmanın, onu yapanın ilmine delil oluşu batıl olur.

c) Dünyada hiç kimse, câhilliği seçmeye râzı olmaz. Aksine herkes ilim elde etmeye yönelir. Bu demektir ki kâfir de, ilim elde etmek ister. Dolayısıyla eğer fiilinin mûcidi (var edicisi) kâfirin kendisi olsaydı, meydana getirmek istediğinin dışında birşeyin meydana gelmemesi gerekirdi, kâfir de, ilmi maksad edindiğine göre, câhilliği nasıl tahakkuk ediyor? Bu sebeble, dâî ve sârif'in (yapmaya ve yapmamaya götüren sebeblerin mûcidinin Allah Teâlâ olduğu anlaşılır. Sonra o dâî eğer, hayra davet edip sevkediyorsa, bu saâdet (mutluluk) olur; yok eğer şerre götürüyorsa, bu da şekâvet (bedbahtlık, mutsuzluk) olur.

2) Kâfirlerin وَكُنَّا قَوْماً ضَالِّينَ *"Doğrusu yoldan sapanlar güruhu idik biz"* sözü... Onların, peygamberleri ve ayetleri yalanlamaya yönelmelerine bir sebeb gibi kabul ettikleri bu dalâlet, eğer o yalanlama işinin bizzat kendisi ise, birşeyin sebebi olarak, yine kendisi zikredilmiş olur. Bu bâtıl olduğuna göre, geriye ayette bahsedilen bu sapıklığını, onların fiillerinin sebebi olan, başka birşey olması kalır. O başka şey de, onları sapıklığa (dalâlete) götüren sebebin yaratılmasıdır.

O kâfirler, bu iki mazereti ileri sürdüklerinde, Allah Teâlâ onlara اخْسَئُوا فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُونِ *"Yıkılıp gidin (cehennemin) içerisine! Bana konuşmayın!"* demiştir. Bu, "Allah Teâlâ ile münazara etmek câiz değildir. Hatta, "O yaptığından mes'ul değildir" şeklindeki görüşümüzün, açıkca ifâde edilmesi (net bir delili) dir. Kâdî şöyle der: "Ayetteki, *"Ey Rabbimiz, bedbahtlığımız bize gâlib geldi"* ifadesinde, onların itiraflarından başka bir mazeretlerinin olmadığına bir delâlet vardır. Binâenaleyh eğer onların küfürleri, Allah Teâlâ'nın yaratması ve iradesiyle olmuş olsaydı ve onlar da bunun böyle olduğunu bilmiş olsalardı, bunu en iyi hatırlayacak olanlar onlar olurdu ve bu, mazeret olarak ileri sürülmeye en uygun şey olurdu. İşte bundan dolayı diyoruz ki: Onların ileri sürdükleri bu şeylerin, itiraftan başka birşey olmadığını ve onların özür beyân edememe ile yüz yüze kaldıklarını, bundan dolayı Allah Teâlâ'nın onlara, *"Yıkılıp gidin (o cehennemin) içerisine. Bana konuşmayın!"* dediğini anlattık."

Dünyaya Dönmek İstemeleri

Ayetteki رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْهَا فَإِنْ عُدْنَا فَإِنَّا ظَالِمُونَ *"Ey Rabbimiz bizi buradan çıkar. Eğer (bir daha o kötülüklere) dönersek artık zalimliğimizi biz de kabul ederiz"* ifadesi, "Bizi, bu yurddan dünya yurduna geri çıkar. Eğer biz o zaman yeniden kötü ameller yapmaya başlarsak işte o zaman zalimliğimizi biz de kabul ederiz" demektir.

İmdi, eğer, "Onlar, kendi cezalarının ebedî olduğunu bildikleri halde, nasıl böyle bir istekte bulunmuşlardır?" denilirse, biz deriz ki: Azabın şiddetinden ötürü, onların bunu unutup da, öyle bir geri döndürülme isteğinde bulunmuş olmaları mümkün olduğu gibi, bile bile, bir yardım ve ferahlama bâbından istemiş olmaları da mümkündür.

Hak Teâlâ'nın, اخْسَـُٔوا فِيهَا emri, "Burada zelil olun ve bu azaba katlanın" demektir. Bu tıpkı, köpeğin menedildiğinde, boyun eğip, yatması gibidir. Nitekim Arapça'da خَسَأَ الْكَلْبَ وَخَسَأَ بِنَفْسِهِ "Köpeği kovdu, kendini alıkoydu, nefsini azarladı" denilir.

Hak Teâlâ'nın وَلَا تُكَلِّمُونِ *"Bana konuşmayın"* ifadesi, bir nehiy (yasak) değildir. Çünkü âhirette bir mükellefiyet yoktur. Aksine bununla, "Azabın kaldırılması için, bana birşey söylemeyin. Çünkü o, ne kaldırılacak, ne de hafifletilecek" manası kastedilmiştir. Bunun, "onların söyledikleri son söz olduğu, artık bundan sonra cehennemin gazablanışı, uğultusu ve köpeklerin havlamasına benzeyen seslerden başka ne bir ses, ne bir söz duyulmaz. Onlar artık ne anlar, ne anlatılırlar" manasında olduğu da söylenmiştir.

Cehennemliklerin Diğer İstekleri

İbn Abbas (r.a.)'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Cehennemlikler, altı yerde duâ ve istekte bulunmuşlardır: Cehenneme girdiklerinde, bin sene, *"Ey Rabbimiz, gördük işittik. Şimdi dünyaya bizi geri çevir"* (Secde, 12) diye duâ edecekler, bunun üzerine, onlara, *"Fakat Benden (sâdır olan) şu, "Cehennemi bütün cinlerden, insanlardan muhakkak dolduracağım" sözü (hükmü) hak olmuştur"* (Secde, 13) diye cevab verilir. Onlar da, ikinci bir bin sene, *"Ey Rabbimiz, bizi iki (defa) öldürdün, iki (defa) da diriltin"* (Mü'min, 11) diye nidâ ederler. Bu sefer de onlara, *"Bunun sebebi şudur: Bir olarak Allah'a duâ edildiği zaman, siz inkâr ettiniz"* (Mü'min, 12) diye cevab verilir. Bunun üzerine onlar, üçüncü bir bin yıl, *"Ey Mâlik! Rabbin bizi öldürsün"* (Zuhruf, 77) diye (Cehennemin muhafızı olan meleğe) nidâ ederler. Onlara, *"Siz, behemahal azabta kalacaksınız"* diye cevap verilir. Onlar, dördüncü bir bin yıl, *"Ey Rabbimiz, bize yakın bir müddete kadar mühlet ver"* (İbrahim, 44) diye duâ ederler. Onlara, *"Halbuki daha evvel siz (dünyada), kendiniz için hiç zevâl olmadığına yemin etmemiş miydiniz?"* (İbrahim, 44) diye cevab verilir. Onlar, beşinci bir bin yıl, *"Ey Rabbimiz, bizi çıkar, (daha önce) yaptıklarımızdan bambaşka, sâlih amellerde bulunacağız"* (Fatır, 37) diye dua ederler ve kendilerine, *"Size (daha önce) aklını başına alacak olanın derlenip toplanmasına imkan verecek kadar bir ömür vermedik mi?"* (Fatır, 37) diye cevab verilir. Onlar, altıncı bir bin yıl, *"Rabbim, bizi dünyaya geri gönder"* (Mü'minun, 99) diye duâ ederler. Bunun üzerine onlara, *"Yıkılıp gidin (karşımdan). Bana konuşmayın, birşey söylemeyin!"* denilir.

Mü'minlerin Kâfirlerden Hakkı Çıkarılacak

Daha sonra Hak Teâlâ, onların bu feryad-ü figanlarının, korku ve dehşetlerinin, mü'minlerle ilgili birşeyden olduğunu beyân ederek إِنَّهُ كَانَ فَرِيقٌ مِّنْ عِبَادِي يَقُولُونَ رَبَّنَآ ءَامَنَّا فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَأَنتَ خَيْرُ الرَّٰحِمِينَ فَٱتَّخَذْتُمُوهُمْ سِخْرِيًّا *"Çünkü kullarımdan bir zümre vardır ki onlar, "Ey Rabbimiz, iman ettik. Bizi affet, bize merhamet eyle,*

Sen merhamet edenlerin en hayırlısısın" derlerken, siz onları eğlence edindiniz" buyurmuştur. Böylece Allah Teâlâ, onların azâb ediliş sebebi olan ve hayırlardan, güzel şeylerden uzaklaştırılmalarına sebeb olan şeylerden sadece birisini anlatmıştır. Bu da, onların mü'minlere yapmış oldukları muamelelerdir. Übeyy (r.a.), bunu لِأَنَّهُ (çünkü) manasında fetha ile أَنَّهُ şeklinde okumuştur. Nâfi, Medine kurrâsı ve Âsım'dan rivayetle Kûfe kurrası, Kur'ân'ın her yerinde, sinin zammesiyle o kelimeyi suhriyyen şeklinde okurlarken, diğer kurra, hem bu ayette, hem de sâd sûresinde sinin kesresiyle, sihriyyen şeklinde okumuşlar der. Halil ve Sîbeveyh her iki kıraate göre de kelimenin, tıpkı دُرِّيٌّ ve دِرِّيٌّ (yıldız) kelimeleri gibi, aynı manaya iki lehce olduğunu söylerlerken; Kisaî ve Ferrâ, kelimenin kesreli şeklinin, "sözlü alay" manasına; zammeli şeklinin ise, "alaytmek" manasına olduğunu söylemişlerdir. Mukâtil şöyle der: Ebu Cehil, Utbe ve Ubey b. Halef gibi, Kureyş'in ileri gelenleri, Hz. Peygamberin ashabıyla alay ediyor ve Bilal, Habbâb, Ammar, Suheyb (r.a) gibi fakir sahabîlerin üstüne gülüyorlardı. "Buna göre ayetin manası, "Sizler, O mü'minleri alay konusu edindiniz. Sizin, bu şekilde oluşları yüzünden onlarla meşgul olmanız, Beni unutmanıza sebeb oldu" şeklindedir. Bu mana, Hak Teâlâ'nın, *"Siz onlara gülüyordunuz"* ifâdesi ile de desteklenir.

Müminlerin Mükâfatı

Daha sonra Cenâb-ı Allah, onlarda bu kederi ve pişmanlığı gerektiren şeyin ne olduğunu, mü'minlere mükafaat olarak verdiklerini anlatarak, إِنِّي جَزَيْتُهُمُ الْيَوْمَ بِمَا صَبَرُوا أَنَّهُمْ هُمُ الْفَائِزُونَ *"Ben sabretmelerine karşılık bugün onları mükafaatlandırdım. Şüphesiz onlar muradlarına erenlerin tââ kendileridir"* buyurmak suretiyle beyân etmiştir. Hamza ve Kisâî, إِنَّهُمْ kelimesini, kesreyle okurlarken, diğerleri fethayla okumuşlardır. Bunu kesreyle okumak, bunun müste'nef bir cümle olmasından ötürüdür, yani, "Onlar hiç şüphesiz, sabırlarından ötürü umduklarına nâil olup, en güzel mükafaata erdiler" demektir. Bu kelimenin meftuh okunması ise, "mükafaatlandırdım" fiilinin ikinci mef'ûlü olmasından ötürüdür. Bunun, mukadder bir harf-i cerden dolayı mansub olmuş olması da mümkündür. Buna göre takdirî mana, "Onlara hakettikleri mükafaatı tastamam verdim, çünkü onlar لِأَنَّهُمْ muradlarına erenlerin tââ kendileridir" şeklindedir.

★ ★
★

Varlık Gayesiz Değildir

قَالَ كَمْ لَبِثْتُمْ فِي الْأَرْضِ عَدَدَ سِنِينَ ﴿١١٢﴾ قَالُوا لَبِثْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ فَاسْأَلِ الْعَادِّينَ ﴿١١٣﴾ قَالَ إِنْ لَبِثْتُمْ
إِلَّا قَلِيلًا لَوْ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١١٤﴾ أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ ﴿١١٥﴾ فَتَعَالَى اللَّهُ الْمَلِكُ
الْحَقُّ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْكَرِيمِ ﴿١١٦﴾

"Buyurdu: "Yerde kaç yıl kaldınız", dediler ki: "Bir gün yahut, bir günün bir kısmı kaldık. Sayanlara sor şimdi." Buyurdu ki: "Az bir zaman kaldınız, eğer bilseydiniz." Sizi boş yere yarattığımız ve bize döndürülmeyeceğinizi mi sandınız? Gerçek Hükümdar olan Allah çok yücedir. O'ndan başka hiçbir tanrı yoktur, Arş-ı Kerimin Rabbidir" .

(Mü'minûn, 112-116).

Bil ki bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Keşşâf sahibi şöyle der: "Kûfelilerin mushafında, bu ayetin başında قَالَ (Dedi) lafzı vardır. Bu fiilin fâili, ya Allah Teâlâdır, yahut da onlara bunu söylemesi ve sorması emredilen melektir. Mekke, Medine, Basra ve Şamlıların mushafında bu fiil, قُلْ Deki: şeklindedir. Buna göre, fâil, ya o melektir; yahut da cehennemliklerin liderlerinden biridir."

İKİNCİ MESELE

Ahirete İnanmayanların Pişmanlığı

Bu sorudan maksad, onları susturmak ve azarlamaktır. Çünkü onlar, dünyada yaşarlarken, âhirette yaşama, diye birşeyin olmayacağı inancında idiler. Yaşamanın sadece dünyada olacağı fikrinde idiler ve ölümden sonra yokluğun ebedî olduğunu, yeniden dirilme diye birşeyin olmayacağın sanıyorlardı. Dolayısıyla, cehennemde yerlerini alıp, kendilerinin, içinde ebedî kalacakları, cehennemin sonsuz olduğunu artık iyice anlayınca, daha önce çok uzun ve sonsuz sandıkları o dünya hayatının, inkâr ettikleri bu âhiret hayatına nisbetle, çok önemsiz, âdetâ hiç hükmünde olduğuna dikkat çekmek için, onlara *"Yerde kaç yıl kaldınız?"* diye sorulmuştur. İşte bu noktada onlar için, dünyada iken kesin olarak aksine inandıkları şeyden ötürü, bir pişmanlık başlar. Binâenaleyh bu sözden maksad, soru sormak olmayıp, aksine bahsettiğimiz bu hususdur.

Eğer, "cehenneme girdikten sonra artık yalan söylemeleri mümkün olmadığı halde, onların *"Bir gün, yahut bir günün' bir kısmı (kadar) kaldık"* diye cevap vermeleri nasıl doğru ve yerinde olur?" denilirse, biz deriz ki: Belki de onlar, başlarına

gelen bunca dehşetten dolayı, ne kadar kaldıklarını unutmuşlardır. Çünkü onlar, bu unutuşlarını itiraf ederek, *"Sayanlara sor"* demişlerdir. İbn Abbas (r.a.) "sûrun iki üfürülüşü arasında düçâr edildikleri azab onlara dünyada ne kadar yaşadıklarını unutturmuştur" demiştir. Onların, *"Bir gün yahut bir günün bir kısmı (kadar) kaldık"* sözleriyle, içine düştükleri cehenneme ve taddıkları bu elim azaba nisbetle, dünya hayatlarını çok az ve değersiz görmeleri manasının kastedilmiş olduğu da söylenmiştir. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âlimler, bu sorunun hangi ikamet ile ilgili olduğu hususunda şu değişik görüşleri belirtmişler, bazıları, "Onların kalmaları, dünyada yaratılıp, yaşatılmalarıdır. Buna göre, ayet, "Öğrensinler ve amel edebilsinler diye, onlara (dünyada) mühlet verildi, fırsat verildi" demektir. Onlar ise, Allah Teâlâ'nın dünyanın az bir metâ, âhiretin ise esas yerleşilip kalınacak yurd olduğunu bildirmesinden dolayı, dünyadaki kalışlarının çok önemsiz ve az olduğunu söyleyerek cevab vermişlerdir." Bu görüşü benimseyenler görüşlerine şu şekilde delil getirmişlerdir: "Çünkü onlar, dünya hayatı dışında hiçbir hayatın olmadığını iddia ediyorlardı. Allah Teâlâ onları, yeniden diriltip, cehennem azabına düçâr ettiğinde, onlar bunu (kendi kendilerini) azarlamak için sordular. Çünkü burası, tevbihe daha uygundur."

Diğer bazıları da, "Hayır, bununla, ölüm hâlinde (kabirde) kalış kastedilmiştir" demişler ve görüşlerine şu iki şeyi delil getirmişlerdir:

1) Ayetteki "Yerde ifâdesi, bu kalışın, kabirde olmasını gerektirir. Diri olan kimseye söylenecek uygun ifade, فِي الْأَرْضِ değil عَلَى الْأَرْضِ (yer üzerinde) denilmesidir. Bu görüşte olanların bu delilleri, Hak Teâlâ'nın وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ *(Yerde fesat çıkarmayın)* (A'raf, 56) ayetinden dolayı, tutarsızdır.

2) Hak Teâlâ'nın, *"Kıyametin kopacağı gün günahkârlar, bir saattan fazla kalmadıklarına yemin ederler"* (Rum, 55) ayeti Cenâb-ı Hak bu ayetten sonra, onların bu hususta yalan söylediklerini beyan buyurmuş ve mü'minlerin onlara, لَقَدْ لَبِثْتُمْ فِي كِتَابِ اللَّهِ إِلَىٰ يَوْمِ الْبَعْثِ *"Andolsun ki Allah'ın kitabında (yazdığı) o tekrar diriliş gününe kadar kaldınız"* (Rûm, 56) dediklerini haber vermiştir.

Kabir Azabı Hakkında

DÖRDÜNCÜ MESELE

Kabir azabını kabul etmeyenler, bu ayeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Ayetteki, *"Yerde kaç yıl kaldınız?"* ifadesi, hem onların dünyada (hayatta) iken kalışlarını, hem de yerin altında ölü olarak kalışlarını içine alır. Binâenaleyh eğer onlar kabirde azaba düçâr edilmiş olsalardı, yeryüzünde kalış müddetinin çok uzun olduğunu bilirlerdi ve *"Bir gün, yahut bir günün bir kısmı (kadar) kaldık"* demezlerdi.

Buna şu iki bakımdan cevap verilebilir:

1) Cevabın mutlaka, soruya göre olması gerekir. Halbuki onlara, kendisinden sonra sadece âhiret hayatı bulunan ölümden sorulmuştur. Bu ise, ancak kabir azabından sonradır.

2) Onlara, birlikte yaşadıkları kalışın sorulmuş olması da muhtemeldir. Binâenaleyh buna, onların birbirlerinden önce ölme meselesi girmez. Böylece de onların, bu cevabları kendilerince doğru olmuş olabilir.

Ayetteki فَسْئَلِ الْعَادِّينَ *"Sayanlara sor şimdi"* ifadesi ile ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:

a) Buradaki sayanlar ile, hafaza melekleri kastedilmiştir. Çünkü onların insanın amellerini ve yaşadıkları günleri sayıyor, yazıyor; ölüm vakitlerini, önce ölenlerin önceliklerini, sonra ölenlerin sonralıklarını tesbit ediyorlardı. İşte bu İkrime'nin bu ayetteki, "Sayanlara sor" ifadesini, "Hesab edenlere sor" diye tefsir edişinin sebebidir.

b) Bu, "Dünyanın günlerini ve anlarını sayan meleklere sor" demektir.

c) Mana, "Bunu, sayısını bilenlere sor. Çünkü biz, sayısını unuttuk" şeklindedir.

d) Bu isim, şeddesiz olarak, اَلْعَادِينَ "Haddi aşanlara, yani zâlimlere sor" şeklinde de okunmuştur. "Onlara sor, çünkü onlar da bizim gibi derler" demektir.

e) Bu ifade, اَلْعَادِينَ "Yaşlılara, eskilere, çok yaşamış olanlara sor. (Çünkü onlar bile, bunu bilemezler. Ya, diğerleri nasıl bilsin)" şeklindede okunmuştur.

Ayetteki لَبِثْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا *"Az bir zaman kaldınız"* ifadesi, "Onlar, "Biz dünyada *pek az kaldık" manasında, "Bir gün yahut bir günün bir kısmı kaldık"* deyince, sanki onlara "Doğru söylüyorsunuz. Orada az kaldınız. Fakat o az zaman da bitti" denilmek istenmiştir" manasınadır. Böylece, yukarıdaki sorunun maksadının, âhiret yanında dünya günlerinin pek azlığını anlatmak olduğu ortaya çıkar.

Hak Teâlâ'nın لَوْ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ *"Eğer bilseydiniz"* ifadesiyle, bu noktada, "Eğer öldükten sonra dirilmeyi ve haşri bilseydiniz, buna inanseydınız, bu dünya hayatı gerçekten azdı. Fakat âhireti inkâr edince, dünya hayatı pek uzun sandınız" demek istemiştir.

Kâfirler Varlıklarının Gayesiz Olduğunu Sanırlar

Daha sonra Hak Teâlâ en büyük tevbihi (kınamayı) ihtiva eden sözün أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ *"Sizi ancak boş yere yarattığımızı mı ve gerçekten bize döndürülmeyeceğinizi mi sandınız"* buyurarak getirmiştir. Bu ifadeyle ilgili şu iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Keşşâf sahibi şöyle der: "Ayette ki "Abes" kelimesi tıpkı, لَاعِبِينَ (oyun oynayanlar olarak. (Enbiya, 16) ifadesi gibi, غَابِثِينَ (Boş şeylerle uğraşanlar olarak) takdirinde bir haldir, yahut da, لِلْعَبَثِ (Boş yere olsun diye yaratmadık) manasında mef'ûl bihdir."

İKİNCİ MESELE
Hesap İçin Huzura Çıkma

Hak Teâlâ, kıyametin vasıflarını açıkdayınca, bu hususdaki sözünü, kıyametin varlığına delâlet eden şu delili getirerek bitirmiştir: Eğer kıyamet olmasaydı, itaat eden isyan edenden; mü'min kâfirden; sıddîk zındıktan ayırdedilmezdi. İşte o zaman bu âlemi yaratmak abes olmuş olurdu. "Allah'a dönme" ile, "O'nun dışında hiçbir mâlik ve hakim bulunmayan yere dönmek, varmak" manası kastedilmiştir, bir mekândan, bir mekana dönmek kastedilmemiştir. Çünkü mekân, Allah hakkında düşünülemez.

Gerçek Hükümdar Allahdır

Daha sonra Hak Teâlâ, فَتَعَالَى اللَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ *"Gerçek Hükümdar olan Allah çok yücedir"* ifadesiyle, kendisini abeslerden, boş şeyler yapmaktan münezzeh olduğunu bildirmiştir. "Melik", hakimiyeti ve kudreti zeval bulmayan, eşyaya mâlik olan hükümdardır" Hak ise, hakimiyet ve mülk kendisi için hak olandır. Çünkü herşey varlığını ondan alır ve yine her şey O'na boyun eğer. O, son bulmayan, mülkü sona ermeyen bir varlıktır. Yine Cenâb-ı Hak, Kendisi dışında hiçbir ilah bulunmadığını, kendisi dışında kalanların yok olacağını, yok olanların ilah olamayacağını beyan buyurmuştur. Yine O, Kendisinin Kerim Arş'ın Rabbi olduğunu beyân buyurmuştur. **Ebû Müslim** şöyle der: "Ayette geçen, Arş ile meleklerin tavaf ettikleri Arş da dahil olarak bütün semavat (gökler) kastedilmiştir. Bununla, Allah'ın muazzam hakimiyeti (mülk-i azîmi) de maksud olabilir. Ekseri âlimler ise, "bu Arş ile, gerçek manadaki Arş kastedilmiştir. Cenâb-ı Hak, onu "kerîm" diye tavsif etmiştir. Çünkü rahmet, hayır ve bereket oradan inmektedir. Bir de Arş, Ekremü'l-Ekremin olan Allah'a nisbetle böyle tavsif edilmiştir. Nitekim, içerisinde oturanlar kerim olduğu zaman bir ev için de, "Kerim Ev" denilir. Bu ifade tıpkı, ذُو الْعَرْشِ الْمَجِيدِ (Burûc, 15) Arş'ın Mecîd (Yüce) sahibi" ifadesi gibi, رَبُّ الْعَرْشِ الْكَرِيمِ "Arş'ın Kerim sahibi" şeklinde de okunmuştur.

★ ★
★

Şirkin Delili Yoktur

وَمَنْ يَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَٰهًا آخَرَ لَا بُرْهَانَ لَهُ بِهِ فَإِنَّمَا حِسَابُهُ عِنْدَ رَبِّهِ ۚ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ ﴿١١٧﴾
وَقُلْ رَبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ ﴿١١٨﴾

"Kim, Allah ile beraber diğer bir tanrıya, -bunun için hiçbir delili olmamasına rağmen- taparsa, onun hesabı ancak Rabbi nezdindedir. Gerçekten kâfirler korktuklarından emin, umduklarına nâil olamıyacaklar. De ki: "Ya Rabbi, affet, merhamet eyle sen, merhamet edenlerin en hayırlısısın"

(Mü'minûn, 117-118).

Bil ki Allah Teâlâ kendisinin, Melik, Hak, kendisinden başka hiç bir ilah bulunmayan yegâne ilah olduğunu beyân edince, bunun peşisıra "Kim, Allah ile beraber diğer bir tanrı iddiasında bulunursa, kendilerinin buna delilleri bulunmadığı için, bâtıl bir şey iddia etmiş olur" ifadesini getirmiş ve bununla, hakkında delil bulunmayan hiçbirşeyin isbat edilemeyeceğine dikkat çekmiştir. Bu da, tefekkürün doğru, taklidin ise yanlış olduğunu gösterir.

Hak Teâlâ sonra, bu iddia edenlerin cezasının büyük bir ikâb olduğunu, *"Onun hesabı ancak Rabbi nezdindedir"* buyurarak haber vermiştir. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Onun cezası, Allah'dan başka hiç kimsenin hesab edemeyeceği bir noktaya varmıştır" demektedir. Ayetteki إِنَّهُ ifadesi, hemzenin fethası ile de okunmuştur ki, buna göre mana, "Onun hesabı, felâh bulamaması, kurtuluşa erememesidir" şeklinde olur.

Cenâb-ı Hak bu sûreye قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ *"Müminler felah buldu"* diye başlamış ve إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ *"Gerçekten, kâfirler felâh bulamazlar"* diye bitirmiştir. Bu başlangıç ile bu son arasındaki mesafe ne uzun bir mesafe!

Daha sonra Cenâb-ı Allah, peygamberine *"Ya Rabbi, affet, merhamet eyle"* demesini ve kendisini, *"sen merhamet edenlerin en hayırlısısın"* diyerek medh-ü senâ etmesini emretmiştir ki Allah Teâlâ'nın erhamu'r-râhimîn (merhamet edenlerin merhametlisi) oluşunun manası daha önce geçmişti.

İmdi eğer, "Bu sonuç, kendinden önceki ifadelerle nasıl bir ilgi ve münasebet içindedir?" denirse, deriz ki: Çünkü Allah Teâlâ kâfirlerin durumlarının dünyada cehâlet, âhirette de azab olduğunu beyan buyurunca, kendisine yalvarıp yakarılmasını, mağfiret ve rahmetinin delillerine iltica edilmesini emretmiştir. Çünkü, her türlü âfet ve belâlardan koruyan, O'nun mağfiret ve rahmetidir.

Şu rivayet edilmiştir: Mü'minûn sûresinin başı ve sonu, Arş'ın hazinelerindendir. Kim, onun ilk üç ayetiyle amel eder, son dört ayetinden va'z-u nasihat alırsa, şüphesiz o kimse necâta ve felâha erer." Doğruyu en iyi bilen Allah'dır; dönüş ve varış O'nadır. Hamd, bir olan Allah'a, salât da, mahlûkatın en hayırlısı olan Efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s)'e, ehline, ashabına, zevcelerine ve âilesine olsun.

★ ★
★

NÛR SÛRESİ

Bu sûrenin bütünü Medenî'dir. 62 veya 64 ayettir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

سُورَةٌ أَنزَلْنَاهَا وَفَرَضْنَاهَا وَأَنزَلْنَا فِيهَا آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لَّعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ①

"(Bu) indirdiğimiz ve (hükümlerini) farz kıldığımız bir sûredir.Onda, açık açık ayetler indirdik. İyice belleyip ibret alasınız diye"

(Nûr, 1).

Muhtemel İ'rablar

Kıraat imamlarının hepsi, "sûre" kelimesini ref ile okurlarken, Talha bin Musarrıf, nasb ile okumuştur. Bunu ref ile okuyanların kıraatini izah için, ekseri âlimler şöyle derler: "Nekirenin mübtedâ olması câiz değildir. Buna göre ifadenin takdiri, هَٰذِهِ سُورَةٌ أَنزَلْنَاهَا "Bu, indirdiğimiz bir sûredir" şeklindedir. Yahut da biz deriz ki: سُورَةٌ أَنزَلْنَاهَا ifadesi, sıfat ve mevsuftan müteşekkil bir mübtedadır, haberi mahzuftur ve takdiri فِيمَا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ سُورَةٌ أَنزَلْنَاهَا "Sana vahyettiklerimiz arasında indirdiğimiz şu sûre de bulunmaktadır" şeklindedir. Ahfeş ise: "Nekirenin mübtedâ olması yadırganacak bir şey değildir. Binâenaleyh buradaki "sure" kelimesi mübtedâ أَنزَلْنَاهَا *"Onu indirdik"* ifadesi ise onun haberidir" demiştir.

Bu kelimeyi mansub okuyanlar, fiil manasından ötürü mansub okumuşlardır. Buna göre ifade, اِلْزَمُوا سُورَةً "sûreye tâbi olunuz." Yahut, "sûreyi okuyunuz" yahut da أَنزَلْنَا سُورَةً "Biz bir sûre indirdik" takdirindedir.

"Sûre" nedir, "İnzal" (indirme) nedir?" meselelerinin izahı daha önce geçmişti.

İndirme ve Cihet

Eğer, "inzal" ancak yukarıdan aşağı doğru olur. Dolayısıyla bu, "Allah Teâlâ'nın bir tarafta olduğunu gösterir" denilirse, biz deriz ki: Buna birkaç açıdan cevab verilir:

a) Cebrâil (a.s), o sûreyi **Levh-i Mahfuz**'dan ezberleyip alıyor, sonra Hz. Peygamber (s.a.s)'e indiriyordu. İşte bundan ötürü mecâzen, "indirme" (inzal) kelimesi kullanılmıştır.

b) Allah Teâlâ, o sûreyi **ümmü'l-kitâb** (kitabların anası, kaynağı olan Levh-i Mahfuz)dan, en yakın semâya (1. semaya) toptan indirmiş, sonra da onu, Cebrâil (a.s) vasıtası ile kısım kısım (parça parça) oradan indirmiştir.

c) Bu, "Biz onu peygambere verdik" manasındadır. Bu tıpkı, kölenin efendisiyle konuşurken, "Efendime ihtiyacımı yükselttim, yani sundum" demesi gibidir. Aynen bunun gibi, efendiden köleye olan şeyler de, "inzal" (indirme) ifadesiyle anlatılır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Güzel kelimeler ancak O'na yükselir. O (kelimeleri) de iyi ameller yükseltir"* (Fâtır, 10) buyurmuştur.

"Ferd"ın Manası

Ayetteki وَفَرَضْنَاهَا *"Onu farz kıldık"* ifadesine gelince, meşhur olan bu fiilin şeddesiz okunmasıdır. **İbn Kesir** ve **Ebu Amr** ise, bunu فَرَّضْنَاهَا şeklinde şeddeli okumuşlardır. Şeddesiz okunuşa göre, farz, ölçüp biçmek, kesmek, takdir etmek manalarına gelir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Farzettiğinizin, yani takdir ettiğiniz miktarın yarısı onlarındır"* (Bakara, 237) ve *"OKur'an'ı seninüzerine farz kılan, yani takdir eden (Allah)..."* (Kasas, 85) buyurmuştur. Fakat sûrenin "farz edilmesi" mümkün değildir. Çünkü sûre varlık âlemine girmiştir. Var olanı, var iken yeniden var etmek imkansızdır. Dolayısıyla ayetteki bu ifadenin, "Biz, o sûrede beyân edilen (hükümleri) farz kıldık" manasında olması gerekir. Cenâb-ı Hak bu ifadeyi kullanmıştır, çünkü bu sûrede yer alan şeylerin çoğu hüküm ve hadd (ceza) bâbındandır. İşte bundan ötürü, "sûre" kelimesinden sonra, "Onu farz kıldık" ifadesini getirmiştir.

Bu fiilin şeddeli okunuşuna gelince, şedde mübalağayı ve teksiri, yani çokluğu ve fazlalığı ifade eder. Mübalağaya gelince bu, sûrede elen alınanların bir takım haddler (cezalar) ve hükümler olması açısındandır. Binâenaleyh bütün bunların kabul edilebilmesi için, bunların farz olduğunu iyice ve kuvvetlice ifade etmek gerekir. Teksir (çok oluş) da şu iki sebebten ötürüdür:

a) Allah Teâlâ bu sûrede, çeşitli hükümleri bildirmiştir.

b) Hak Teâlâ, bu hükümleri bütün mükelleflere, ömürlerinin sonuna kadar farz kılmıştır.

Hak Teâlâ'nın وَأَنْزَلْنَا فِيهَا آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ *"Onda açık açık ayetler indirdik"* ifadesine gelince, bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) Allah Teâlâ, sûrenin başında, çeşitli hüküm ve haddlerden, sonunda ise tevhid delillerinden bahsetmiştir. Dolayısıyla O'nun *"Onu farz kıldık"* ifadesi sûrenin başında bildirdiği o hükümlere; *"Onda açık açık ayetler indirdik"* ifadesi de, sûrenin sonunda beyân ettiği tevhid delillerine işarettir. Bu izahı ayetteki لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ *"İyice belleyip ibret alasınız diye.."* cümlesi de destekler. Çünkü hükümler ve şer'î esaslar, henüz muhatapiarca bilinmiyordu ki hatırlanması da söz konusu olsun. Fakat tevhidin delilleri, zâhir oldukları için, sanki onlara malum gibi idi. İşte bundan ötürü onlar, bu delilleri hatırlamak, bunlar üzerinde tefekkür edip ibret almakla emrolunmuşlardı.

b) **Ebû Müslim** şöyle der: "Buradaki *"açık açık ayetler"* ile, sûrede eld alınan haddlerin ve şer'i hükümlerin kastedilmiş olması mümkündür. Bu tıpkı, *"Rabbim, bana bir ayet ver..." (Allah) dedi ki: "Senin ayetin, sapasağlam olduğun halde üç gece insanlarla konuşmamandır "* (Meryem, 10) ayeti gibidir. **Hz. Zekeriyyâ** (a.s), böyle söyleyerek, Rabbisinden kendisine bir ameli farz kılmasını istemiştir.

c) **Kâdî** şöyle der: "Bu sûre, bazı farzları kapsadığı gibi, Cenâb-ı Hakk'ın beyân edeceği, birçok başka konuyu da ihtiva etmiştir. Allah Teâlâ'nın bu konuları beyânı tafsilatlı olacağı için, ayetlerini "açık açık ayetler" diye tavsif etmiştir."

Hak Teâlâ'nın لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ *"İyice belleyip ibret alasınız diye..."* ifadesindeki fiil, şeddeli ve şeddesiz zal ile okunmuştur. (لَعَلَّ) kelimesinin manasının izahı, Bakara sûresinde geçmişti. **Kâdî** şöyle der: "Bu kelime كَيْ (için) manasınadır. Bu da, Hak Teâlâ'nın, herkesin tezekkür etmesini (iyice belleyip ibret almasını) istediğine delâlet eder."

Buna şöyle cevap verilir: "Eğer Allah Teâlâ herkesten böyle yapmasını istemiş olsaydı, o zaman onları günaha sevkedecek sebebleri kuvvetlendirmezdi. Bu kuvvet kazandırma olmamış olsaydı, o zaman bir işin, bir müreccih olmadan meydana gelmesi gerekirdi. Bu da câiz olsaydı, o zaman imkân ve hudûs delilleriyle, müreccihin varlığına istidlâl etmek mümkün olmazdı. Dolayısıyla bir yaratıcının olmadığı neticesine varılırdı. Durum böyle olunca da لَعَلَّ (Umulur ki, belki) kelimesini, Bakara Sûresi'nde zikredilen manalara hamletmek gerekir. (Bakara, 21).

★ ★
★

Zinakârlar Hakkındaki Hüküm

Bil ki Allah Teâlâ bu sûrede pek çok hükümden bahsetmiştir: **Birinci Hüküm** şudur:

اَلزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ ۖ وَلَا تَأْخُذْكُم بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ۖ وَلْيَشْهَدْ عَذَابَهُمَا طَائِفَةٌ مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢﴾

"Zinâ eden kadın ve zinâ eden erkeğe, bunlardan herbirine yüzer değnek vurun. Eğer Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsanız, Allah'ın dinini onlara uygulamanıza merhametiniz mani olmasın. Mü'minlerinden bir zümre de bunların cezalandırılmasına şâhid olsun"

(Nûr, 2).

Bil ki ayetteki الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي ifadeleri **Halil ve Sibeveyh'e göre** فِيمَا فَرَضَ اللَّهُ عَلَيْكُمُ الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي "zâni ve zaniye (ile ilgili hüküm), Allah'ın size farz kıldığı şeylerdendir". Yani, "Onlara celde vurun" manasında olmak üzere, haberleri mahzûf mübtedadırlar. Ayetteki فَاجْلِدوا (değnek vurun) kelimesinin bunların haberi olması da mümkündür. Bu iki kelimenin başındaki elif-lâmlar, şart manasını taşıyan اَلَّذِى (kim) manasına oldukları için, haberlerinin başına fâ gelmiştir. Çünkü ifadenin takdiri اَلَّتِى زَنَتْ وَالَّذِى زَنَى فَاجْلِدُوا هَمَا "Hangi kadın ve erkek zinâ ederse, onlara değnek vurun" şeklindedir. Bu tıpkı senin, مَنْ زَنَى فَاجْلِدُوهُ "Kim zinâ ederse, ona değnek vurun" demen gibidir. Bu iki kelime, zâhirde olan fiilin açıkladığı mukadder bir fiil ile (iştiğâl ile), mansub olarak da okunmuşlardır. Yine yâ'sız olarak اَلزَّانِ şeklinde de okumuştur.

Bil ki bu ayetle ilgili söz, şu iki çeşitte toplanır:

a) Şer'î hükümlerle alâkalı olanlar:

b) Akliyât (aklî delillerle) ilgili olanlar... Şimdi biz bu iki konuya, inşaallah, gücümüzün yettiğince eğilelim:

Bu Hükmün Nakli Yönü

Birinci çeşit: Bu, şer'î hükümlerle ilgili olanlardır. Bil ki zinâ haramdır ve büyük günahlardandır. Buna şunlar delâlet eder:

1) Allah Teâlâ, *"Onlar Allah'ın yanında başka bir tanrıya daha tapmazlar, Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymazlar, zinâ etmezler. Kim bunlardan (birini) yaparsa, cezaya çarpar"* (Furkan, 68) ayetinde, zinayı, şirk ve cana kıyma ile birlikte zikretmiştir. Yine Hak Teâlâ, *"Zinaya yaklaşma! Çünkü o bir hayasızlıktır, kötü bir yoldur"* (İsra, 32) buyurmuştur.

2) Allah Teâlâ, iftirâ ve içki içme cezasının aksine, zinâda tam yüz değnek vurulmasını farz kılmış, bu hususta recmi (taşlayarak öldürme) hükmünü getirmiş, mü'minleri bu hususta merhamet etmekten nehyetmiş, teşhir için, bir grubun uygulanan cezaya şâhid olmasını emretmiş ve o gurubun mü'minlerden olması gerektiğini bildirmiştir. Çünkü fasıklar kendi kavimlerinin salih kişilerinden daha fazla utanıp ders alırlar.

3) Huzeyfe (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir. يَا مَعْشَرَ النَّاسِ اِتَّقُوا الزِّنَى فَاِنَّ فِيهِ سِتَّ خِصَالٍ ثَلَاثٌ فِى الدُّنْيَا وَثَلَاثٌ فِى الْآخِرَةِ اَمَّا الَّتِى فِى الدُّنيا فَيُذْهِبُ الْبَهَاءَ وَيُورِثُ الْفَقْرَ وَيَنْقُصُ الْعُمْرَ وَاَمَّا الَّتِى فِى الْآخِرَةِ فَسَخَطُ اللّٰهِ تَعَالَى وَسُوءِ الْحِسَابِ وَعَذَابُ النَّارِ

"Ey insanlar cemaati, zinâdan sakının. Çünkü onda, üçü dünya, üçü de âhiret ile ilgili altı özellik var. Dünya ile ilgili olanlar şunlardır: O, arı-namasu, vakarı yok eder, fakirlik getirir ve ömrü noksanlaştırır. Ahiretle ilgili olanlar ise, Allah'ın gazabı, kötü bir hesap ve cehennem azabıdır."

Abdullah (b. Mes'ud) (r.a)'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ey Allah'ın Resûlü Allah katında hangi günah büyüktür?" Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) *"O seni yaratmış olduğu halde, O'na şirk koşman"* cevabını verdi. Ben, "Sonra hangisi?" dediğimde o, *"Seninle beraber (rızkını) yer korkusuyla, çocuğunu öldürmen"* dedi. Ben, "Sonra hangisi?" dediğimde de, وَأَنْ تُزَانِيَ بِحَلِيلَةِ جَارِكَ *"Komşunun hanımıyla zina etmendir"* buyurdu.[56] Bunun üzerine Allah Teâlâ, bu sözü tasdik için, *"Onlar Allah'ın yanında başka bir tanrıya daha tapmazlar, Allah'ın haram kıldığı cana, haksız yere kıymazlar, zina etmezler"* (Furkan, 68) ayetini indirdi.

Bil ki tefsir etmekte olduğumuz ayette, şu hususları incelemek gerekir:

a) Zinanın mâhiyetini (ne demek olduğunu),

b) Zinanın hükümlerini,

c) Zinanın, o hükümleri gerektirmesi için, nazar-ı dikkate alınması gereken şartları,

d) Zinanın yapıldığının anlaşılabileceği yolları,

e) Ayetteki, *"değnek vurun"* emrinin muhataplarının kimler olduğu;

f) Zinada emredilen recm ve celde cezalarının nasıl uygulanacağı konuları...

Zinanın Mahiyeti

Birinci konu: Bu, zinanın mahiyeti ile ilgilidir. Bazı âlimlerimiz, zinayı şöyle tarif etmişlerdir: "Zina, bir cinsel uzvu, tabiat itibarıyla arzu duyulan ve fakat kesinlikle haram olan bir ferce sokmak demektir." Bu konuyla ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE
Livata (eşcinsellik) Zina mıdır?

Âlimler, livataya (homoseksüelliğe) de "zinâ" denilip, denilemeyeceği hususunda ihtilaf etmişlerdir: Bazıları, "Evet" demişler ve buna, hem "nass"dan, hem "mana"dan (dilden) delil getirmişlerdir. Nassdan delil, **Ebu Musa'l- Eş'ârî** (r.a)'nin Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayet ettiği şu hadistir: إِذَا أَتَى الرَّجُلُ الرَّجُلَ فَهُمَا زَانِيَانِ *"Erkek, erkeğe geldiğinde (livata ettiklerinde) ikisi de zânidir."*[57]

Bu görüşte olanların manadan delilleri ise şudur: Livâta, hem şekil, hem esas itibarıyla, tıpkı zinâ gibidir. Şekilen zina gibi oluşu şundan dolayıdır: Çünkü zinâ, bir cinsel uzvu tabiat itibarıyla arzu duyulan ve fakat kesinlikle haram olan bir ferce sokmaktır. Dübür de, bir "ferc"tir. Çünkü kadının önüne ferc denilmesi, oradaki

(56) **Buhari**, Tevhid, 40; **Müslim**, İman, 141-142 (1/90-91).
(57) **Kenzü'l-Ummâl**, 5/13103.

boşluktan ötürüdür. Aynı boşluk (yarık-delik), dübürde de vardır. Bu konuda söylenecek en ileri şey şudur: Örfen livâtaya, zina denilmez. Fakat bu, dilin aslına, kelimenin kullanılışına zarar vermez. Meselâ "tıp" dan bir ilim olduğu halde, "Bu tabib, fakat âlim değildir" denilmesi gibidir. Esas bakımından olan benzerliğe gelince, zina, sırf haram yolla, tab'an arzu duyulan bir yerde, şehveti teskîn etmektir. Aynı durum, livatada da sözkonusudur. Çünkü o ön ve arka, arzu duyulan mahallerdir. Zira bu iki yer, şehvetle ilgili, sıcaklık, yumuşaklık ve giriş yeri darlığı gibi, özellikler bakımından müşterektirler. İşte bundan ötürü, bazıları "İnsan tabiatı, bu iki mahalli farklı görmez. Haram ve helallik açısından, bunları birbirinden ayıran şeriattır" demişlerdir. Bunlar, livataya da "zinâ" isminin verilebileceğini söyleyenlerin delilleridir.

Ekserî âlimler ise, livatanın (haram olmakla birlikte), "**zinâ**" ismine dâhil olmadığını söylemiş ve buna şu delilleri getirmişlerdir:

1) Yaygın örfe göre, birisine livata, diğerine zina denir. Asıl olan, bu örfe riayet etmektir.

2) Bir kimse zina etmeyeceğine yemin etse, fakat livatada bulunsa, yeminini bozmuş olmaz.

3) Sahabe, livatanın hükmü hususunda ihtilaf etmişlerdir. Halbuki onlar, dili (Arapça'yı) iyi biliyorlardı. Binâenaleyh eğer, livata'ya "zina" ismi veriliyor olsaydı, zinanın cezası hususunda, Kur'ân'daki ayet onları ihtilaftan ve bu konuda içtihâd etmekten alıkordu.

Birinci görüşte delil getirilen hadise gelince, oradaki zina, "günah" manasına hamledilmiştir. Bunun delili, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, إِذَا أَتَتِ الْمَرْأَةُ الْمَرْأَةَ فَهُمَا زَانِيَتَانِ *"Kadın, kadına gelse (sevicilik etseler), ikisi de zâniyedir"*[58] ve أَلْيَدَانِ تَزْنِيَانِ وَالْعَيْنَانِ تَزْنِيَانِ *"Eller zina eder, gözler zina eder"*[59] hadisleridir. Birinci görüşe sahip olanların yaptığı kıyas (mukayese), uzak bir izahtır. Çünkü ferce, her ne kadar boşluğundan ötürü "ferc" adı verilmiş ise de, her boşluk (ve yarık) bulunan şeye "ferc" denmez. Aksi halde, ağzın ve gözün de "ferc" diye isimlendirilebilmesi gerekir. Hem sonra Araplar, yıldıza parladığı için "necm" demişler ama, her parlayan şeye "necm" dememişlerdir. Yine Araplar, ana karnındaki yavruya, saklı ve gizli olduğu için "cenîn" adını vermişlerdir, ama her saklı ve gözükmez şeye bu ismi vermemişlerdir.

Eşcinselin Hükmü

Bil ki **Şâfiî** (r.h)'nin livata hakkında iki görüşü vardır:

1) Bunlardan doğrusu şudur: Livata yapana, zina cezası uygulanır. Binâenaleyh o kimse eğer evli ise, recmedilir, bekâr ise, yüz değnek vurulur ve bir yıllığına sürgün edilir.

---

(58) Buhari, Nikâh, **Müsned**, 2/326, 447.
(59) **Müsned**, 2/343, 344.

2) Livata yapanlar, ister evli-ister bekar olsunlar, ikisi de öldürülür. Çünkü **İbn Abbas** (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in, şöyle dediğini rivayet etmiştir: مَنْ وَجَدْتُمُوهُ يَعْمَلُ عَمَلَ قَوْمِ لُوطٍ فَاقْتُلُوا الْفَاعِلَ وَالْمَفْعُولَ بِهِ *"Kimi, Lût (a.s)'un (kâfir) kavminin işi gibi iş yaparken bulursanız, faili de mef'ûlü de öldürünüz."*(60)

Bu kişinin nasıl öldürüleceği hususunda şu şekiller ileri sürülmüştür:

a) Onun boynu, tıpkı mürted gibi, koparılmaksızın kesilir.

b) Taşlanarak öldürülür, yani recmedilir. Bu, **İmâm Malik, İmam Ahmed b. Hanbel** ve **İshâk (b. Râhû'ye)**'nin görüşüdür.

c) Üzerine duvar yıkılarak öldürülür. Bu görüş **Hz. Ebu Bekir** (r.a)'dan gelmektedir.

d) Dağın tepesinden, uçurumdan aşağı atılarak öldürülür. Bu da **Hz. Ali** (r.a)'dan gelmektedir. Onlar, bu görüşleri, Hak Teâlâ'nın, Lût (a.s)'un kavmini bu şekillerde helâk etmesinden ötürü söylemişlerdir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"(Şehirlerinin) üstünü altına getirdik. Üzerlerine de balçıkdan pişirilmiş bir taş (yağmuru) yağdırdık"* (Hicr, 74) buyurmuştur. **Ebu Hanife** (r.h)'ye göre ise, livata yapana hadd vurulmaz, aksine ta'zir cezası verilir.

Livatada mefûl olana ise, eğer akıllı bâliğ ve gönüllü olarak bu işi yapmışsa, fâilin öldürüleceğine hükmedersek, hadisten ötürü bu da aynen, fâilin öldürüldüğü gibi öldürülür. Yok eğer, "fâile zinâ cezası gerekir" hükmünü verirsek, o zaman, ister evli-ister bekar olsun, mefûle yüz deynek vurulur ve bir yıl sürgün edilir. Mefûlün, evli bir kadın olması halinde recmedilerek öldürüleceği söylenmiştir. Ama bu hüküm yanlıştır. Çünkü o, arkasının kullanılmasına müsâde ettiği için, "muhsan" olmaz. Binâenaleyh ona, erkeğin mefûl olması halindeki gibi, zina cezası gerekmez.

Şâfiî r.h)'nin livata yapanlara hadd gerektiği hususundaki delilleri şunlardır:

1) Livata, ya mahiyet itibarıyla zinaya denktir, yahut da bu mahiyetin levâzımı (ayrılmaz vasıfları, esasları) hususunda ona denktir. Durum böyle olunca, ona zinâ haddi gerekir. Bu mukaddimelerden (öncüllerden) birincinin izahı şöyledir: Hz. Peygamber (s.a.s), *"Erkek, erkeğe geldiğinde, ikisi de zânidir"* buyurmuştur. Binâenaleyh bu ifade, lûtilik yapanın da zâni olduğunu göstermektedir. Bir mahiyete, "mutabıkî" olarak delâlet eden lafız (kelime), o mahiyetin bütün levâzımının husulüne de "iltizâmî" olarak delâlet eder. Mutabıkî ve iltizamı delâletler, delâlet etme bakımından aynıdırlar. Dolayısıyla "zina" mahiyetinin mevcud olduğuna delâlet eden lafız, aynı zamanda onun bütün levâzımının (ayrılmaz vasıflarının) bulunduğuna da delâlet eder. İşte bu noktada bakılır: Eğer zina ismi (mahiyeti), livatada da var ise, o da, *"zina eden kadın ve zina eden erkeğe, bunlardan her birine yüzer değnek vurun"* ayetinin hükmüne dâhil olmuş olur. Yok eğer livâtada, zina mahiyeti tahakkuk etmemiş ise, o zaman zina mahiyetinin levâzımının bulunmuş olması gerekir. Çünkü

(60) Tirmizi, Hudûd, 25 (4/58).

bir mahiyetin bulunduğunu gösteren kelimenin, o mahiyetin bütün levazımının da bulunduğunu gösterdiği sâbittir. Mahiyet hakkında, bununla amel edilmemiştir. Binâenaleyh bunun, o mahiyetin bütün levâzımına delâlet etme hususunda, amel edilen bir şey olarak kalmaya devam etmesi gerekir. Haddin vâcib oluşu, zinanın levâzımından, (ayrılmaz vasıflarındandır). Binâenaleyh bu haddin, livata için de söz konusu olması gerekir. Bu konuda, en ileri söz şudur: Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"Kadın, kadına gelse (sevicilik etseler), ikisi de zâniyedir"* hadisinde, zina olarak bahsedilen durum için, bu hüküm uygulanmamıştır. Fakat burada, bu hükümle amel etmemek, erkek-erkeğe olan durumda da amel etmemeyi gerektirmez.

2) Lûtinin katli vacip olup onun recmedilerek öldürülmesi gerekir. Bu mukaddimelerden birincisinin delili, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"Kim, Lût'un (kâfir) kavminin işi gibi iş yaparsa, fâili de mefûlü de öldürün"* hadisidir. İkinci mukaddimenin delili ise şudur: Onu öldürmek farz olduğuna göre, zinâ işlemiş olması gerekir. Aksi halde onu öldürmek câiz değildir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), *"Bir müslümanın kanı, ancak şu üç sebebin birinden ötürü helâl olur (öldürülür)"* buyurmuştur. Konumuz olan meselede, ne imandan sonra küfür (yani irtidâd), ne de haksız yere birisini öldürmüş olma yoktur. Dolayısıyla, bu hadisede, evlilikten sonra zina durumu olmamış olsaydı, Lûti'nin öldürülmemesi gerekirdi. Bu, evlilikten sonra yapılmış zina sayıldığına göre, bu hadisten ötürü recm gerekeceği sâbit olur.

3) Biz, livatayı zinaya kıyas ediyoruz. Bu hususta, ikisinde de müşterek olan nokta ise şudur: Tab'ı bir lezzet duyulduğu için, insanı zinaya sevkeder. Zinâ ise, çirkin bir iştir. Dolayısıyla, yasaklanması uygundur. Zina haddi (cezası)da, zinadan alıkoymaya münasib bir cezadır. Zina ile livata arasında şu iki bakımdan fark vardır:

a) Zinada, insanı ona sevkeden pek çok sebeb vardır. Binâenaleyh bunun meydana gelmesi, daha fazla fesâda sebebiyet verir. Bundan dolayı, zinadan caydırıcı şeylere daha fazla ihtiyaç vardır.

b) Zina, nesebin bozulmasına, belirsiz hale gelmesine sebeb olur. Bunlar şehveti kesilmemiş ihtiyar kadınlarla yapılan cinsî münasebette de bu iki hususun söz konusu olmadığı söylenerek cevab verilir.

Ebu Hanife (r.h) de, görüşüne şunları delil getirmiştir:

1) Lûtilik, daha önce de bahsedildiği gibi, "zina" değildir. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"Bir müslümanın kanı, ancak şu üç sebebin birinden ötürü helal olur"* hadisinden ötürü, öldürülmemesi gerekir.

2) Lûtilik, ne şer'î bir engelleyici (caydırıcı) hükme ihtiyaç duyulma bakımından, ne de cinayet (suç) olarak zinaya denk değildir. Binâenaleyh cezası bakımından da ona denk olamaz. Şer'î bir engelleyiciye ihtiyaç duyulmama hususunda ikisi arasında bir eşitliğin bulunmayışının delili şudur: Livataya, fâili arzu duysa bile, mefûlü, tab'an buna arzu duymaz. Fakat zina böyle değildir. Çünkü zinaya sevkeden sebebler, her

iki tarafta da mevcuttur. Zina ve Livâtanın, suç olarak birbirlerinin dengi olmayışlarına gelince, zinada nesebin kaybolması, belirsiz hale gelmesi söz konusudur. Livatada ise böyle birşey yoktur. Bunun böyle olduğu sâbit olduğuna göre, Livatanın ceza bakımından, zinâya denk olmaması gerekir. Bir de delil, haddin, zararı olduğu için, yürürlüğe konulmasını nefyeder.[61] Fakat bu prensib ile zinâ konusunda amel edilmemiştir. Binâenaleyh bu prensibin livata konusuda, aslı üzere devam etmesi gerekir.

3) Zinanın cezası, sanki kadına verilmiş olan mehrin karşılığıdır. Binâenaleyh lûtilikte bir mehir olmadığına göre, hadd (cezası) da olmaz.

Ebu Hanife'nin birinci deliline şöyle cevap veririz: "Lûtilik, her ne kadar mahiyeti açısından zinaya denk olmasa da, hükümleri açısından denktir" ikinci delile şöyle cevab veririz: "Her ne kadar mefûl livataya arzu duymasa bile, bu fâilin aşırı istek ve arzusundan dolayı yapılır. Çünkü insan, yasaklanan şeylere meyyâldir. Üçüncü delile de şu şekilde cevap veririz: Bu ikisi arasında, mutlaka müşterek bir nokta vardır. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE
Hayvanla Cinsi Münasebet

Ümmet-i Muhammed, hayvanlarla cinsi münasebette bulunmanın haram olduğu hususunda ittifâk etmişlerdir. Böyle bir münasebette bulunanın cezası hususunda, **İmam Şâfii** tarafından şu görüşler belirtilmiştir:

Bu kimseye, zina haddi (cezası) gerekir. Binâenaleyh evli ise, recmedilir; bekarsa, yüz sopa vurulup, bir yıl sürgüne gönderilir.

b) Evli de olsa, bekar da olsa, bu kişi öldürülür. Çünkü **İbn Abbas** (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir. مَنْ أَتَى بَهِيمَةً فَاقْتُلُوهُ وَاقْتُلُوهَ مَعَهُ *"Kim bir hayvanla cinsi münasebette bulunursa, onu öldürün, onunla birlikte o hayvanı da öldürün."*[62] Bunun üzerine **İbn Abbas'a**, "Ya o hayvanın suçu ne?" denildiğinde o, "Zannediyorum ki Hz. Peygamber (s.a.s) bunu sırf, maruz kıldığı o muamele sebebiyle etinin yenilmesini mekruh gördüğünden ötürü söylemiştir,,diye cevap verir.

c) **Şâfii**'den nakledilen en doğru görüşe göre -ki aynı zamanda **Ebu Hanife, Mâlik, Sevri** ve **Ahmet b. Hanbel** (r.hm)'in de görüşüdür- o kimseye "ta'zîr" cezası gerekir. Çünkü şer'î cezalar, nefsin temâyûl edip, arzu ettiği (bazı) şeylerden onu caydırmak için meşrû kılınmıştır. Bu fiil ise, nefsin (normalde) arzu duyamayacağı şeylerdendir.

Alimler, **İbn Abbas** (r.a)'dan rivayet edilen şu yukarıdaki hadisi, senedi zayıf olduğu için, zayıf kabul etmişlerdir. Böyle bir hadisin var olduğu farz edilse bile, Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayet edilen şu rivayetle tezad teşkil eder: Hz. Peygamber (s.a.s), yemek maksadının dışında, hayvanları kesmekten (öldürmekten) nehyetmiştir.

---

(61) Öyle anlaşılıyor ki maksat şudur: Asl olan, zarar vermemektir. Fakat zina önemli bir suç olduğu için, zarar verene had bir ceza olarak hükmedilmiştir (Ç.)

(62) Tirmizi Hudûd, 23 (4/57); Ebu Devud, Hudûd, 29 (4/159).

ÜÇÜNCÜ MESELE
Tazir Gerektiren Haller

Kadınları fuhuşta çalıştırarak haram kazanç elde etmenin, ölü kimse ile cinsi temasta bulunmanın ve el ile istimna yapmanın cezası sadece tazirdir.

Zina Hakkında Hüküm

İkinci konu: Bu, zinanın hükümleri hakkındadır. Bil ki İslâm'ın ilk yıllarında zinanın cezası, evliler ve dullar için, müebbed hapis; bâkire için ise söz ile eziyet vermekti. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Kadınlarınızdan fuhşu irtikâb edenlere karşı içinizden dört şâhid getirin. Eğer şehâdet ederlerse, onları ölüm alıp götürünceye kadar, yahut Allah onlara bir yol gösterinceye kadar, kendilerini evlerde alıkoyun, (hapsedin). Sizlerden fuhşu irtikâb edenlerin her ikisine de eziyet edin. Eğer tevbe eder ve hallerini düzeltirlerse, artık onlara (eziyetten) vazgeçin"* (Nisâ, 15-16) buyurmuştur. Hak Teâlâ sonra bu hükmünü neshetti, (evliler ve) dullar için cezayı recm, bekarların zina cezasını da yüz değnek ve sürgün kılmıştır. Binâenaleyh şimdi bu iki meseleyi ele alalım:

BİRİNCİ MESELE
Hariciler Recmi İnkâr Etmeleri

Hariciler recmi kabul etmezler ve bu hususta şu delilleri ileri sürerler:

a) Allah Teâlâ, *"O (cariyeler) evlendikten sonra bir fuhuş irtikâb ettiler mi o vakit üzerlerine hür kadınlar üzerine olan cezanın yarısı (verilir)"* (Nisâ, 25) buyurmuştur. Binâenaleyh eğer evlilere recm cezası gerekseydi, kölelerin recminin, bunun yarısı olması gerekirdi. Fakat recmin yarısı olmaz.

b) Hak Teâlâ Kur'ân'da küfür (inkâr), adam öldürme ve hırsızlık yapma gibi çeşitli günah ve isyanlardan bahsetmiş, fakat bunların hükümlerini, zinanınki kadar tafsilatlı bildirmemiştir. Baksana Cenâb-ı Hak, *"Zinaya yaklaşmayın"* (İsrâ, 32) buyurarak zinayı yasaklamış, sonra da bütün günahlarda olduğu gibi, peşisıra bunun cezasının cehennem olduğunu bildirmiş; üçüncü olarak sopalamaktan bahsetmiş; dördüncü olarak da bir grub mü'minin ceza verilirken orada hazır olmasını emretmiş; beşinci olarak *"Allah'ın dini hususunda merhametiniz tutmasın"* ifadesi ile de, o zâniye acımayı nehyetmiştir. Sonra altıncı olarak, müslüman bir kimseye zina iftirasında bulunana seksen değnek vurulmasını farz kılmış ve böyle bir cezayı, zinâdan daha büyük oldukları halde, katillik ve kâfirlik iftirasında bulunanlar için vermemiştir. Yedinci olarak, *"Onların şâhidliklerini ebediyyen kabul etmeyiniz"* (Nûr, 4) buyurmuş; sekizinci olarak da, kendi hanımına zina isnadında bulunan kimseler için mulâaneyi (lanetleşmeyi) gerektiren ve (yalancı olanın) Allah'ın gazabına müstehak olması gibi cezalardan bahsetmiş; dokuzuncu olarak zâniye bir kadını ancak zâni bir erkeğin veya bir müşriğin alabileceğini söylemiş; onuncu olarak da zinânın tesbiti için, dört şahit bulunması gerektiğini bildirmiştir. Binâenaleyh ister az ister çok olsun zinânın hükümleri hususunda böylesine detaya inildiğine göre, bunun hükümlerinin en ileri

derecesi olan recmin ihmâl edilmesi, zikredilmemesi câiz olmaz. Eğer recm meşrû kılınmış olsaydı, izi ve tesiri çok olur, herkesçe bilinirdi. Allah Teâlâ, Kur'ân'da bunu açıkca zikretmediğine göre, bu onun farz olmadığını gösterir.

c) Hak Teâlâ'nın *"Zinâ eden kadın ve zinâ eden erkeğe, bunlardan herbirine yüzer değnek vurun"* ayeti, bütün zinâ edenlere celde vuruimasının farz olduğunu gösterir. O zinâkârların bazısına, haber-i vâhide dayanarak, recmin gerekli olduğunu söylemek ise, Kur'ân'ın bu umûmi nassının (hükmünün), haber-i vâhid ile tahsisini (sınırlandırılmasını) gerektirir ki bu câiz değildir. Çünkü Kur'ân'ın metni kesindir, haber-i vâhidin metni ise kesin değildir. Kesin olan ise, zannî olandan üstündür.

Recmin Sübûtu

Müçtehid imamların ekserisi, evli birisi zinâ ederse, recmolunacağı hususunda şu şekilde istidlâl etmişlerdir: Herşeyden önce, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bu recm cezasını uyguladığı tevatür ile sabittir. **Ebu Bekr er-Râzi** şöyle der: "Recm cezasının uygulandığını, **Hz. Ebu Bekr, Hz. Ömer, Hz. Ali, Câbir b. Abdullah, Ebu Sa'id el-Hudri, Ebu Hureyre, Büreyde-el Eslemî, Zeyd b. Hâlid** ve diğer birçok sahabe rivayet etmiş, haber vermişlerdir. Bu râvilerin bazısı, **Ma'iz**'in recmedildiği hadisesini rivayet etmişler, bazıları da **Zahmiyye** ve **Gâmidiyye**'nin recmedilme hadisesini nakletmişlerdir. **Hz. Ömer** (r.a): "Eğer insanlar, "Ömer Allah'ın kitabına fazladan şeyler kattı" diyecek olmasalardı, bu recm hükmünü Kur'ân'ın içine yazar (yazdırır)dım" demiştir.

Recmi İnkâr Edenlere Cevap

Haricîlerin görüşlerine şu şekilde cevap verebiliriz: "Onların, "Zinânın cezası sadece celde (yüz sopa)dır" şeklindeki görüşlerine karşı şöyle deriz: "Bu takdirde, yani evlilerin zinasının cezasının recm olduğu söylenecek olursa, Kur'ân-ı Kerim haber-i vâhidle tahsis edilmiş olur" şeklinde bir iddia ileri sürülüyorsa, biz deriz ki: Aksine Kur'ân'ın bu nassı, haber-i vâhidle değil, mütevatir hadisle tahsis edilmiştir. Çünkü biz, recm hükmünün tevatür yoluyla rivayet edildiğini beyan etmiştik. Hem sonra biz, Usûl-u Fıkıh'da, Kur'ân'ın haber-i vahid ile tahsisinin de câiz olduğunu anlattık.

Haricîlerin ikinci delillerine karşı cevaben deriz ki: Maslahatların değişmesi sebebiyle, şer'î hükümlerin değişmesi uzak görülecek birşey değildir. Binâenaleyh belki de recmin farz olmasını gerektiren o maslahat, bu hususdaki o ilk ayetlerin nüzûlünden sonra ortaya çıkmıştır.

Üçüncü delillerine şu şekilde cevap veririz: **Hz. Ali** (r.a)'nin, zina cezası olarak celde ve recmi birlikte uyguladığı rivayet edilmiştir ki bu, **İmam Ahmed, İshâk** ve **Davud(u Zahirî**'nin) tercihi olan uygulamadır. Bunlar, bu iki cezanın birlikte uygulanması gerektiği hususunda şu delilleri ileri sürmüşlerdir.

1) Bu ayetin, umûmi (genel) oluşu celdenin, mütevâtir haber de recmin uygulanmasının farz olduğunu gösterir. Bu iki hüküm arasında bir tezad da yoktur. Dolayısıyla cemedilmeleri, (birlikte uygulanmaları) gerekir.

2) Hz. Peygambar (s.a.s), اَلْبِكْرُ بِالْبِكْرِ جَلْدُ مِائَةٍ وَنَفْيُ عَامٍ وَالثَّيِّبُ بِالثَّيِّبِ جَلْدُ مِائَةٍ وَرَجْمٌ بِالْحِجَارَةِ *"Bekar, bekar ile zina ederse, bunların cezası yüz değnek ve bir yıl sürgündür. Evli evli ile (dul dul ile), bu işi yaptığında ise cezaları, yüz değnek ve taşla recmdir"*[63] buyurmuştur.

3) **Ebu Bekr er-Râzi, Ahkamu'l-Kur'ân**'ın da, **İbn Cüreyc**'den, o da **İbn Zübeyr**'den, **İbn Zübeyr** de **Câbir** (r.a)'den şunu rivayet etmiştir: "Bir erkek bir kadınla zina etmişti. Hz. Peygamber (s.a.s) emir verdi ve onlara sopa vuruldu. Sonra, bu erkeğin evli olduğu haber verilince, Hz. Peygamber (s.a.s), bu sefer onun recmedilmesini emretti."

4) Rivayet olunduğuna göre, **Hz. Ali** (r.a), **Şerâha el-Hamedaniyye**'ye celde cezası uygulamış, sonra recmetmiş ve müteakiben: "Ona, Allah'ın kitabına göre sopa vurdum, Resûlullah'ın sünnetine göre de recmettim" demiştir.

Bil ki müçtehidlerin ekserisi, evli kimsenin recmedileceği, fakat sopa vurulmayacağı hususunda ittifâk etmişlerdir. Onların bu hususta delilleri şunlardır:

1) **Asîf** (işçi) kıssası[64]. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), يَا أُنَيْسُ اُغْدُ إِلَى امْرَأَةِ هَذَا فَإِنِ اعْتَرَفَتْ فَارْجُمْهَا *"Ey Üneys şu adamın karısının yanına git, eğer (zinasını) itiraf ederse, onu recmet"*[65] buyurmuş ve celdeden bahsetmemiştir. Eğer recm ile birlikte celde de gerekseydi, Hz. Peygamber (s.a.s), mutlaka bundan da bahsederdi.

2) **Ma'iz** hadisesi, çeşitli şekillerde rivayet edilmiştir. Ama o rivayetlerin hiçbirinde, recm ile birlikte celdeden bahsedilmemiştir. Binâenaleyh eğer, recmin yanısıra celde (sopa) da gerekseydi, Hz. Peygamber (s.a.s) **Mâ'iz**'e önce celde vururdu. Eğer ona celde vurmuş olsaydı, recm olunuşu rivayet edildiği gibi, bu da rivayet olunurdu. Çünkü rivayet edilme bakımından, biri diğerinden daha evlâ değildir. **Gâmidiyye Kıssası**nda da durum böyledir. Çünkü o, zinâ ettiğini ikrâr etmiş, Hz. Peygamber (s.a.s) de, çocuğunu doğurduktan sonra onu recmettirmiştir. Eğer ona sopa (celde) cezası da uygulanmış olsaydı, bu da nakledilirdi.

3) **Zührî**'nin, **Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe**'den, onun da **İbn Abbas** (r.a)'dan rivayet ettiğine göre, **Hz. Ömer** (r.a) şöyle demiştir: "Aradan uzun zaman geçer de, birisi kalkıp, "Biz Allah'ın kitabında recm hükmünü görmüyoruz" der ve böylece Allah'ın indirdiği bir farzı, insanlar terkederek sapıtır diye endişe ediyorum. Çünkü biz, اَلشَّيْخُ وَالشَّيْخَةُ إِذَا زَنَيَا فَارْجُمُوهُمَا اَلْبَتَّةَ *"Yaşlı (evli) bir erkek ve kadın zinâ ederlerse, onları kesinlikle recmedin"* şeklinde (bir ayet) okuyorduk. Hz. Peygamber (s.a.s), recm

---

(63) **Buhari**, Vekale, 13; **Müslim**, Hudûd, 25.

(64) Bu kıssa, biraz sonra "ikinci mesele"de gelecektir (Ç).

(65) **Müslim**, Hudûd, 12 (3/1316).

cezasını uyguluyordu. Ondan sonra bizler de uyguladık." Hz. Ömer (r.a) böylece, Allah'ın recmi farz kıldığını haber vermiştir. Binâenaleyh eğer recm ile birlikte celde cezası da gerekseydi, o mutlaka bunu da zikrederdi.

Recmin yanısıra celdenin de uygulanacağını söyleyen kimselere şöyle cevap veririz: Onlar bu hususta ayete tutunmuşlardır. Halbuki ayet, muhsan (evli) olanlarla ilgilidir. Kur'ân'ın umûmi hükmünü, mütevâtir haberle tahsis etmek imkansız değildir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"Evli evli ile (dul dul ile), bu işi yaptığında ise cezaları yüz değnek ve taşla recmdir"* hadisine gelince, belki de bu, *"Ya Üneys, şu kadına var, eğer zinasını itiraf ederse, onu recmet"* hadisinden önce söylenmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, zinâ eden bir kadına önce celde vurup, sonra recmetmesi meselesine gelince, belki de Hz. Peygamber önce, evli olduğunu bilmediği için sopa vurdu. Sonra onun evli olduğunu öğrenince, onu recmetti. Bu, aynı zamanda Hz. Ali (r.a)'nin tatbikatıyla ilgili rivayete de bir cevaptır. Bütün bunlar cevap hususunda söylenebilecek şeylerdir. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE
Bekâr Zaninin Cezası

Şâfiî (r.h), bekara uygulanacak zina cezasında, celde ve sürgünün birlikte olacağını söylerken; Ebu Hanife (r.h), bunun cezasının sadece celde olduğunu, sürgünün ise imâmın (devlet başkanının) re'yine bırakıldığını söylemiştir. İmâm Mâlik ise, zâni erkeğin hem sopalanıp, hem sürgün edileceğini, zâniye kadının ise sopalanacağını, ama sürgün edilmeyeceğini söylemiştir. Şâfiî (r.h)'nin delili, Ubâde (r.a)'nin, Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayet ettiği şu hadistir: خُذُوا عَنِّي خُذُوا عَنِّي قَدْ جَعَلَ اللّٰهُ لَهُنَّ سَبِيلاً اَلْبِكْرُ بِالْبِكْرِ جَلْدُ مِائَةٍ وَتَغْرِيبُ عَامٍ وَالثَّيِّبُ بِالثَّيِّبِ جَلْدُ مِائَةٍ وَرَجْمٌ بِالْحِجَارَةِ *"(Zinakârlar hakkındaki hükmü) benden alıp (öğrenin), benden alıp (öğrenin): Allah o (zinâ eden) kadınlar için işte bir yol gösterdi: Bekar, bekar ile zina ederse, bunların cezası yüz değnek ve bir yıl sürgündür. Evli evli ile (dul dul ile) bu işi yaptığında ise, cezaları yüz değnek ve taşla recmdir."*[66] Buna, Ebu Hureyre (r.a) ile Zeyd b. Hâlid (r.a)'in rivayet ettikleri şu husus da delâlet etmektedir. Bir adam, Hz. Peygamber (s.a.s)'e geldi ve "Ya Resulullah, oğlum falanca adamın hakkına tecâvüz etti, hanımıyla zinâ etti. Buna karşılık, bir köle ve yüz koyunu (o adama) fidye olarak verdim. Daha sonra bilenler, oğlumun cezasının yüz değnek ve bir yıl sürgün, o kadının cezasının ise recm olduğunu söylediler. Aramızdaki hükmü ver" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s): *"Canım elinde olan Zât'a yemin ederim ki, hiç şüphesiz aranızda Allah'ın kitabıyla hükmedeceğim. O koyunlar ve köle sana geri verilecek. Oğlunun cezası yüz sopa ve bir yıl sürgündür"* buyurdu ve sonra Eslem Kabilesi'nden birisine dönerek, *"Ey Üneys, şu adamın karısının yanına git, eğer zinasını itiraf ederse, onu recmet"*[67] dedi.

(66) Müslim, Hudûd, 12 (3/1316).
(67) Buhârî, Ahed, 1; Müslim, Hudûd, 25 (3/1325).

Hanefiyeye Göre Sürgün Cezası Yok

Ebu Hanîfe (r.h) ise, sürgünün olmayacağı hususunda şu izahları yapmıştır:

1) Sürgünü gerekli görmek, ayetin hükmünü nesh demek olur. Halbuki Kur'ân, haber-i vâhidle neshedilemez. Hanefiler bu neshi şu üç şekilde izah etmişlerdir:

a) Cenâb-ı Hak, celde (sopa)yı, zinâ hadisesine, fâ edâtıyla bağlamıştır. Fâ edâtı ise, cezâ (cevap) içindir. Fakat dil âlimleri şöyle derler: "Allah'dan başkasına yemin etmek, hem bir şart, hem bir ceza (cevap) söylemek demektir." Dil âlimleri, şartı, başına in (eğer) kelimesinin dâhil olduğu şey; cezayı (cevabı) da, başına fâ harfi gelen şey olarak izah etmişlerdir. Cezâ kendisiyle kifâyetin (yeterliliğin) meydana geldiği şeye denilip, Arapların, "Biz ona yettik" manasında söyledikleri جَازَيْنَاهُ şeklindeki deyimlerinden alınmıştır. Hz. Peygamber (s.a.s) de, لَنْجْزِيكَ وَلاَ نَجْزِى أَحَداً بَعْدَكَ *"O sana yeter. Ama senden sonra hiç kimse için yeterli olmaz"* buyurmuştur. اِجْتَزَتِ اْلإِبِلِ بِالْعُشْبِ بِالْمَاءِ "Su ve ot, deveye yetti" denilişi de bu köktendir. Kendisiyle birlikte başka bir ceza gerekli olmazsa, ancak o zaman "celde" ile yetinme meydana gelmiş olur. Binâenaleyh celdenin yanısıra başka bir cezayı gerekli görmek celdenin yeterli olmadığını kabul etmek olur.

b) Ayette bahsedilen sadece celde olduğuna göre, cezanın tamamı budur. Binâenaleyh eğer biz, celde ile birlikte sürgünün de olması gerektiğini söylersek, o zaman celde cezanın tamamı değil, bir kısmı olmuş olur ki, bu da celdenin cezanın tamamı oluşu hususunu nesh demek olur.

c) Celdenin, cezanın tamamı olması halinde, buna o zâninin şâhidliğini kabul etmeme de cezaya dahil olur. Binâenaleyh eğer celdeyi, cezanın bir kısmı sayacak olsak, o zaman bu hüküm zâil olmuş olur. Böylece de sürgünün gerekli görülmesinin, bu ayetin neshi demek olacağı sabit olur.

2) **Ebu Bekr er-Râzî** şöyle der: "Eğer celdenin yanısıra, sürgün de gerekseydi, bu ayeti okurken sahabenin, ayeti duydukları zaman, celdenin cezanın tamamı olduğunu sanmamaları için, Hz. Peygamber (s.a.s)'in onları bundan haberdâr etmesi gerekirdi. Eğer böyle olmuş olsaydı, bu sürgün hükmü, tıpkı ayetin hükmünün herkesce bilinmesi gibi bilinirdi. Sürgün ile ilgili rivayetler bu dereceye ulaşamayıp, aksine âhâd yollardan geldiğine göre, bunun söz konusu olmadığı anlaşılır.

3) **Ebu Hureyre** (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in, câriyeler hakkında şöyle dediğini rivayet etmiştir: اِذَا زَنَتْ فَاجْلِدُوهَا فَاِنْ زَنَتْ فَاجْلِدُوهَا فَاِنْ زَنَتْ فَاجْلِدُوهَا ثُمَّ بِيعُوهَا وَلَوْ بِضَفِيرٍ *"(Bir câriye) zinâ ederse, ona celde vurun. Yine zina ederse, yine celde vurun. Yine zina ederse yine celde vurun. Sonra onu, bir yulara bile olsa satın gitsin."*(68) Bir başka rivayette ise فَلْيَجْلِدْهَا الْحَدَّ وَلاَ تَثْرِيبَ عَلَيْهِ *"(Sahibi) ona haddi uygulasın.*

(68) Buhârî, Hudûd, 36; Müslim, Hudûd, 30-32 (3/1328).

Bu ceza verişinden dolayı ayıplama olmaz"[69] buyurulmuştur. Bu hadislerle şu şekilde istidlâl edilmektedir: Eğer sürgün de söz konusu olsaydı, o zaman Hz. Peygamber (s.a.s), sopanın yanında bunu da zikrederdi.

4) Câriye hakkında sürgün ya meşru kılınmıştır, ya kılınmamıştır. Bunun meşrû kılınmış olması mümkün değildir. Çünkü bundan, kendisinden bir suç sâdır olmadığı halde efendisinin zarara uğraması söz konusu olur. Bu ise câiz değildir. Bir de Hz. Peygamber (s.a.s), *"Sonra onu, bir yulara bile olsa satın gitsin"* buyurmuştur. Eğer onun sürgünü gerekseydi, satılması mümkün olmazdı. Çünkü sürgün edildikten sonra, satın alana teslimi mümkün değil. Sürgünün câriye için meşrû olmamış olması da mümkün değildir. Çünkü Hak Teâlâ, *"Onlara, hür kadınlar üzerine olan cezanın yarısı verilir"* (Nisa, 25) buyurmuştur.

5) Eğer sürgün sadece erkek hakkında meşrû olmuş olsaydı, o zaman kadın hakkında da ya meşrû olurdu, ya olmazdı. İkinci ihtimal söz konusu olamaz. Çünkü suçtaki eşitlik, her ikisi hakında da vardır. Eğer kadın hakkında bu sürgün meşrû olmuş olsaydı, o zaman bu iş ya sadece onun için uygulanırdı, ya da mahremi olan birisiyle birlikte uygulanması gerekirdi. Birincisi, hem naklî, hem aklî delilden ötürü câiz değildir. Nakli delil, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, لَا يَحِلُّ لِامْرَأَةٍ اَنْ تُسَافِرَ مِنْ غَيْرِ ذِى مَحْرَمٍ *"Bir kadının, yanında mahremi olmaksızın yolculuk etmesi helâl değildir"*[70] hadis-i şerifidir.

Aklî delil ise şudur: Şehvet, kadınlarda daha çoktur. Dinî hüküm ve cezalarla caydırma, inanan ve samimi olan insanlar için geçerlidir. Çünkü kadınların genel olarak zinâ etmemeleri, başlarındaki muhafız erkeklerin varlığına ve yakınlarından utanmalarına bağlıdır. Sürgün etmekle ise kadın, yakınlarının ve koruyucularının elinden çıkmış olur. Böylece kendisini tanıyanlardan uzaklaştığı için hayası azalır ve zinâ kapısı açılır. Kadınlar genellikle fakirdirler. Yolculukta fakirlikleri ve ihtiyaçları daha fazla olur. Bütün bunların hepsi, fuhuş kapısının o kadına açılmasına sebeb teşkil etmiş olur.

"Biz o kadını ya kocasıyla, ya bir mahremiyle birlikte sürgüne göndeririz" demek de mümkün değildir. Çünkü suçsuzu cezalandırmak, *"Hiç kimse, hiç kimsenin günah yükünü yüklenmez"* (İsra, 15) ayetinden ötürü câiz değildir.

6) Hz. Ömer'in, Rabî'a b. Ümeyye b. Halef'i içki içmesinden ötürü Hayber'e sürdüğü; Rabî'a'nın Bizans İmparatoru Hirakl'e kaçtığı, bunun üzerine Hz. Ömer (r.a)'in: "Bundan sonra artık hiç kimseyi sürgün etmeyeceğim" dediği rivayet edilmiştir. Hz. Ömer, bu ifadesinde zinâ (işleyeni) müstesnâ tutmamıştır. Hz. Alî (r.a)'nin de, bekârlar hakkında şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bunlar zinâ ettiklerinde,

(69) Buhârî, Itk 17.

(70) Müslim, Hacc, 413, 424 (2/975).

celdelenirler (sopalanırlar), ama sürgün edilmezler. Çünkü onları sürgün etmek, fitne sebeblerindendir."

İbn Ömer (r.a)'den de, kendisinin zinakâr bir câriyesinin olduğunu, bundan dolayı ona celde (sopa) vurduğu, ama onu sürgün etmediği rivayet edilmiştir. Binâenaleyh eğer sürgün etmek zinâ cezasında gerekli birşey olsaydı, bu husus büyük sahabilere saklı ve gizli kalmazdı.

7) Rivayet olunduğuna göre bir ihtiyar, bir câriyenin üzerinde, onun ayıp yerinde günaha girerken yakalandı. Bu adam Hz. Peygamber (s.a.s)'e getirildi. Hz. Peygamber (s.a.s) de: *"Ona yüz sopa vurunuz"* dedi. Bunun üzerine, "O buna dayanamaz" denildi. Hz. Peygamber (s.a.s) de, *"Üzerinde yüz salkım bulunan bir hurma salkımı (dalı) alın, ona onunla (bir kere) vurun ve bırakın gitsin"* (71) buyurdu. Eğer sürgün gerekli olsaydı, Hz. Peygamber (s.a.s) mutlaka onu sürgün ederdi. İmdi eğer, "O hareket edemeyen güçsüz bir kimse olduğu için, Hz. Peygamber (s.a.s), onu sürgün etmemiştir" denilirse, biz deriz ki: "O zaman Hz. Peygamber (s.a.s)'in, onu üzerine bindirip sürgüne göndereceği bir hayvanı, Beytülmal'den kiralaması gerekirdi. Buna göre, "Belki de o kimse, o hayvana binmekten de âcizdi" denilirse biz deriz ki: "Zinâya gücü yeten, nasıl olur da, hayvana binip üzerinde durmaya kâdir olamaz."

8) Sürgün etmek, öldürmenin bir eşidir. Çünkü Hak Teâlâ, *"Kendinizi öldürün, yahut yurtlarınızdan çıkın" diye yazsaydık"* (Nisa, 66) buyurmuş ve böylece ikisini birbirine denk olarak zikretmiştir. Binâenaleyh bekar bir kimsenin, zinâ etmesi halinde, Allah Teâlâ onu öldürmeyi meşrû kılmadığına göre, bunun dengi olan sürgünün de meşrû kılınmamış olması gerekir.

Bunlardan **birincisine** şöyle cevap verilir: Allah'ın kelâmında, (ilgili ayette), celdeyi emreden ifadenin başına (fâ) edâtının getirilmesinden başka bir husus söz konusu değildir. "Başına bu edat gelen ifâde, (şartın) cezasıdır" şeklindeki söz, ne Allah'ın sözü, ne de Resûlullah'ın sözüdür. Aksine bu, bir kısım edebiyatcıların görüşüdür. Dolayısıyla bu, delil olmaz.

Onun **ikinci** olarak söylediği, "Eğer sürgün meşrû olsaydı, celde zinâ cezasının bütünü olmazdı" şeklindeki görüşüne karşı deriz ki: "Sürgün işinin zâil olduğu hususunda bir nizâ (münakaşa) yok. Çünkü hiçbir şeyin isbatı, var olan o şeyin yokluğunun zâil olduğunu gerektirmekten daha az değildir. Fakat burada zâil olan şer'i bir hüküm değil, aksine sırf berâ'at-i asliyyedir. Bu gibi zâil oluşların, haber-i vâhid ile isbatı imkansız değildir. Biz, "zâil olan, sırf asli yokluktur" dedik. Çünkü celde cezasının olduğunu söylemek, sürgün cezasının olduğunu söylemek ile, sürgünün yanısıra celdenin olduğunu söyleme arasında, müşterek bir mefhumdur. Her iki kısım arasında, müşterek miktar ise, iki kısımdan biri ile anlaşılamaz.

(71) İbn Mace, Hudûd, 18 (2/859).

O halde, celdenin olduğunu söylemede, kesinlikle, sürgünün ne gerekli olduğuna ne de gerekli olmadığına dâir bir işaret yoktur. Fakat sürgün etmeme, beraat-i asliyyeye nazaran aklen bilinmiştir. Dolayısıyla haber-i vahid gelip, sürgünün gerekli olduğuna delâlet edince, celdenin farziyetine delalet eden lafzın mana ve medlullerinden hiçbirini izale etmemiş, sadece beraat-i asliyyeyi izale etmiştir. "Fakat celdenin tek başına yeterli olması, onun yalnız başına zina cezasının tamamı olması ve insanın şahidliğinin kabul edilmemesinin buna dayanması gibi hususlar, bu cezaya ilavenin nefyine tâbidir. Binâenaleyh bu nefy işi, aklen malum olunca, bu hususlaki haber-i vâhidi kabul etmek de mümkündür. Bu tıpkı şuna benzer: Eğer farzlar, beş tane olsaydı, mükellefiyetten kurtulmak onları edaya dayanırdı. Şâhidliğin kabul edilmesi hususunda, başka bir şey ilave edilecek olsaydı, onun haber-i vahid ve kıyasla isbatının yanısıra, mükellefiyetten kurtulma ve şahidliği kabul işi, o fazlalığı edaya varıp dayanırdı. İşte burada da böyledir. Ama, şayet Cenâb-ı Hak, "Celde, sopa, "hadd"in tamamıdır" demiş olsaydı ve biz de, sadece bu "hadd"in, cezanın, şehadetin reddedilme sebebi olduğunu bilmiş olsaydık, işte bu noktada, ek, ilave bir cezanın bulunduğunu isbat hususunda, "haber-i vâhid" kabul edilmezdi. Çünkü, ilâve bir cezanın bulunmadığı, mütevatir şer'î bir delil ile sabit olmuştur.

İkincisine şu şekilde cevap verebiliriz: Eğer onun ileri sürmüş olduğu şey, doğru olmuş olsaydı, o zaman ifadesi umumî olan ayeti tahsis eden herşeyin, meşhûr olma açısından bu ayetin mertebesine çıkması gerekirdi. Halbuki böyle olmadığı malumdur.

Üçüncüsüne şöyle cevap verebiliriz: Hz. Peygamber'in, *"Sonra, onu satınız"* sözü, "takib" (hemen, derhal) manasını ifade etmez. Belki de o cariye, önce sürgün edilmiş, sürgün edildikten sonra da satılmıştır.

Dördüncüsüne şu şekilde cevap verebiliriz: Bu, **Tirmizî**'nin, **el-Câmi**'inde rivayet ettiği şu hadise terstir: *"Hz. Peygamber (s.a.s), sopaladı "celde" vurdu ve sürgün etti. Ebu Bekir de, sopa vurdu ve sürgün etti."*

Beşincisine de şu şekilde cevap verebiliriz: Kölenin sürgün edilmesi hususunda, **Şafii** (r.h)'nin iki görüşü bulunmaktadır:

a) Sürgün edilmez. Çünkü, Hz. Peygamber (s.a.s) إِذَا زَنَتْ أَمَةُ أَحَدِكُمْ فَلْيَجْلِدْهَا الْحَدَّ *"Sizden birisinin cariyesi zina ettiğinde, ona hadd uygulasın"*[72] buyurmuş, fakat sürgün etmeyi emretmemiştir. Bir de, sürgün etmek, eziyyet vermek ve sıkıntı çektirmek içindir. Halbuki köle olan kimse için, sürgün etmede eziyyet bulunmaz. Çünkü o, (zaten) elden ele dolaşmakta, satılmaktadır. Bir başka husus da, kölenin sağladığı menfaatlerin efendisine ait olmasıdır. Binâenaleyh, kölenin sürgün edilmesinde, efendisine zarar verme söz konusudur.

b) Daha doğru olanı,bu görüşe göre sürgün edilir. Çünkü Cenâb-ı Hak, " *o vakit*

[72] Kenzü'l-Ummâl, 5/13114.

üzerlerine hür kadınlar üzerindeki cezanın yarısı verilir" (Nisa, 25) buyurmuştur. Her ne kadar efendisi zarar görse dahi, mürted olması sebebiyle kölenin öldürülmesi ve zina ve iftira sebebiyle sopalanması durumunda olduğu gibi, efendisinin göreceği zarar nazar-ı dikkate alınmaz. Binâenaleyh, o halde ne kadar süreyle sürgün edilir? İşte bu hususta iki görüş vardır:

1) Altı ay sürgün edilir. Çünkü, bu da bölünmeyi,yarılanmayı kabul eder. Nitekim, onun sopalanma cezası da, hürlerin cezasının yarısıdır.

2) Bir yıl süreyle sürgün edilir. Çünkü sürgün etmenin gayesi, onu huzursuz etmek ve korkutmak olup,bu da kişinin yaratılışıyla alâkalı olan bir hususdur. Binâenaleyh, bu hususta tıpkı **İlâ** ve **"ünne"** (cinsi münasebetten acizliğin) müddeti gibi, hür ve köle, eşit olur.

Altıncısına şöyle cevap verilir: Kadın, yalnız başına sürgün edilemez, tam aksine mahremiyle birlikte sürgün edilir. Eğer mahremi, o kadınla birlikte çıkıp gitme fedakârlığını göstermezse, mahreminin ücreti Beytü'l-mâl'den ödenir. Yok, eğer onun bir mahremi yoksa, tıpkı kendileriyle birlikte hacca gidebildiği gibi, güvenilir kadınlarla birlikte sürgün edilir. Onun, "Sürgün etmek, o kadına zinâ kapısını açar" şeklindeki sözüne gelince, biz bunu kabul edemeyeceğimizi beyan ederiz. Çünkü zinanın ekserisi, ülfetle, ünsiyyetle ve kalbi bu işe yöneltmekle olur. Halbuki bu hallerin, bu şeylerin ekserisi ise, sürgün ile yok olur, atalete uğrar. Çünkü insan bu durumda, bir tedirginliğe,bir yorgunluğa ve bir bitkinliğe düşer. Binâenaleyh, böylece de, zinâ etmeğe zaman bulamaz.

Yedincisine de şu şekilde cevap verilir: Hayvana binmekten (yolculuktan) aciz olan insanın, zinaya kadir olması niye uzak görülsün?

Sekizincisine de şu şekilde cevap verilir: Tazir kasdı ile sürgün mümkündür. Sizin (sekizinci) iddianız bu esasla nakzedilir. Allah en iyisini bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Elfâzın Umum İfade Edip Etmemesi

İmamlar, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Zina eden kadınla zina eden erkekten"* ifadesinin, bütün zinakârlar hakkında, o hükmü ifade ettiği hususunda ittifak etmişlerdir. Ancak ne var ki onlar, bu delâletin keyfiyyeti hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olmak üzere kimileri, *"Zinâ eden erkek* (الزَّانِي) lafzı, umûm ifade eder" demişlerdir. Halbuki, tercihe şayan olan, umûm ifade etmediğidir. Bunun delilleri şunlardır:

a) Bir kimse لَبِسْتُ الثَّوْبَ veya شَرِبْتُ الْمَاءَ "Elbiseyi giyindim, suyu içtim" dediğinde, onun bu sözü umûm ifade etmez.

b) Bu ifadeyi, kendisiyle çoğul kelimelerin tekit edildiği şey ile tekid etmek, caiz değildir. Binâenaleyh, جَاءَنِي الرَّجُلُ أَجْمَعُونَ "Adam, bana topluca geldi" denilemez.

c) Bu gibi kelimeler, çoğul olan sıfatlarla da sıfatlanamazlar. Binâenaleyh, جَاءَنِي الرَّجُلُ الْفُقَرَاءَ "Bana, fakirler olan adam geldi" ve تَكَلَّمَ الْفَقِيهُ الْعُلَمَاءَ "Fazıl kimseler olan fakih konuştu" denilemez. Ama Arapların أَهْلَكَ النَّاسُ الدِّرْهَمَ الْبِيضَ وَالدِّينَارِ الصُّفْرَ "İnsanlar beyazlar olan dirhemi, yani gümüşü ve, sarılar olan dinarı yani altını tükettiler" şeklindeki sözlerine gelince, hep böyle olmaması delilliyle, mecâzdır. Yine, eğer الدِّينَارِ الصُّفْرَ "Sarılar olan dinar" ifadesi hakikat olsaydı, tıpkı "sarılar olan dinarlar" ifadesi hakikat olduğunda, "sarı dinarlar" ifadesi mecaz olacağı gibi, o zaman, "sarı dinar" ifadesinin de mecâz olması gerekir.

d) O zinâkâr erkek, bu zinakâr erkeğin bir parçasıdır. Binâenaleyh, bu zinâkâr erkeğe sopayı gerekli kılmak, o zinâ eden erkeğe de sopayı gerekli kılmadır. Binâenaleyh, şayet o zinâ eden erkeğe sopayı gerekli kılmak, her zina eden erkeğe sopayı gerekli kılmak demek olsaydı, o zaman zinâ eden bu erkeğe sopayı gerekli kılmak zinâ eden her erkeğe sopayı gerekli kılmayı neticelendirirdi. Böyle olmadığına göre, onların söylemiş oldukları o şey batıl olmuş olur.

İmdi şayet, "Mutlak lafız, ancak "tayin" lafzından âri olmak şartıyla umûm ifade eder. Yahut da, mutlak lafız, her ne kadar umumiliği iktiza etse bile, ancak ne var ki "tayin" lafzı, hususiliği gerektirir" denilmesi niçin caiz olmasın?" denilirse, biz deriz ki: Birincisi batıldır. Çünkü yokluğun, tesirde bir payı bulunmaz. İkincisi de, bir çelişkiyi gerektirir ki, bu da asılanın zıddıdır.

e) "İnsan ancak gülen varlıktır" cümlesini ele alalım. Bu cümlede geçen insan sözünden "bütün insanlar" anlaşılsaydı, bu tıpkı "her insan gülen varlıktır" demek durumunda olurdu. Halbuki bu, mütenakız bir durumdur. Çünkü bu ifade, insan olmanın, her bir insana hasredilmesini gerektirir. Hasrın manası ise, başkasında değil, sadece onda sabit olmasıdır. Binâenaleyh, bu ifade, herbir insan şahsının başka bir şey değil, sadece gülen olduğu neticesini verir. Karşı taraf buna şu iki şekilde delil getirmiştir:

a) Bu gibi ifadelerden, istisnâ yapılabilir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Muhakkak insan kat'î bir ziyandadır. Ancak iman edenlerle güzel güzel amellerde bulunanlar böyle değil"* (Asr, 2-3) buyurmuştur. Halbuki istisnâ, yapılmaması halinde, sözün muhtevasına girecek şeyleri, o sözden çıkarmak için yapılır.

b) Elifläm, tarif içindir. Halbuki bu tarif, mahiyetin tarifi için değildir. Çünkü, mahiyetin tarifi, zaten ismin kendisiyle tahakkuk etmiştir. Yine bu tarif, bizatihi bir şeyin tarifi için de değildir. Çünkü, lafızda buna bir delâlet bulunmamaktadır. Yine bu tarif, hususilik derecelerinden herhangi birisi için de yapılmamıştır. Çünkü, bu derecelerin bir kısmı, diğer bir kısmından daha üstün değildir. Binâenaleyh bunu hepsinin tarifi manasına hamletmek gerekir.

Bunlardan birincisine şu şekilde cevap verebiliriz: O istisna, mecazi bir istisnâdır. Bunun delili ise, رَأَيْتُ الْإِنْسَانَ إِلَّا الْمُؤْمِنِينَ "Müminler hariç, insanı gördüm" denilmesinin doğru olmadığıdır. İkincisine de şu şekilde cevap verilebilir: Senin bu sözün, elifâmın, cemi sîğalarına gelmesiyle bir müşkillik arzeder. Binâenaleyh, şayet onun burada tekid için gelmiş olduğunu söylersen, işte orada da böyledir. Bazı kimseler de şöyle demişlerdir: "Cenâb-ı Hakk'ın اَلزَّانِيَةُ وَالزَّانِي ifadesi her ne kadar lafzı bakımından umûm ifade etmese bile, ancak ne var ki bu ifade, bu umumiliği karineler bakımından ifade etmiştir. Bu, şu iki sebeptendir:

a) Hükmün, müşterek bir vasfa dayanması, o vasfın, o hükmün illeti olduğunu gösterir. Hele hele vasıf, uygun bir vasıfsa. İşte, burada böyledir. Binâenaleyh bu, zinânın, o haddin farz olmasının illeti ve sebebi olduğuna delâlet eder. Bu sebeple de, "Her ne zaman zina hadisesi gerçekleşirse, illet malûlünden ayrılamayacağı gerekçesiyle, "celde"nin farziyyeti de tahakkuk eder" denilmesi gerekir.

b) Cenâb-ı Hakk'ın, اَلزَّانِيَةُ وَالزَّانِي ifadesinden, ya bütün zina yapanlar, yahut da onların bir kısmı kasteđilmiştir. Eğer ikincisi olursa, ayet mücmel olur. Ayetin mücmel oluşu ise, kendisiyle amel etme fırsatına mani olur. Ancak ne var ki, onunla amel etmek emredilmiştir. Vâcibin (farzın), ancak kendisiyle tamamlandığı şey de, vacib (farz)dır. Binâenaleyh, kendisiyle amel edilebilmesi için, bu ifadeyi umumiliğe hamletmek gerekir. Allah en iyisini bilendir.

Recm Veya Celde Gereken Haller

Üçüncü konu: Zinanın bazan recmi, bazan da celdeyi gerektirmesi hususunda nazar-ı dikkate alınan şartlar hakkındadır. İmdi, biz deriz ki: Ulemâ, zinânın, bu iki hükmü (yani bazan recmi, bazan celdeyi) gerektirici olmasının, akıl ve büluğ şartına bağlı olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Binâenaleyh, çocuğa ve deliye, ne recm ne celde gerekmez. Halbuki bu iki şart, bu iki hükme has olmayıp, tam aksine bunlar, bütün şer'î cezalarda nazarı dikkate alınmışlardır. Bunların recmi gerektirmesine gelince, aklın ve büluğa ermenin yanısıra, diğer şu şartların da mutlaka bulunması gerekir:

Recmin Şartları

Birinci şart: Hürriyet... Alimler, kölenin kesinlikle recmedileceği hususunda icmâ etmişlerdir.

İkinci şart: Sahîh, muteber bir nikâhla evlenmiş olma. Binâenaleyh, "ihsân" (إحصان) vasfı, milk-i yeminle cinsi münasebette bulunmak, şüpheli bir vat'da, cinsi münasabette bulunmak fasit bir nikâhla tahakkuk etmez.

Üçüncü sıfat: Dühul (Halvet ve Zifaf). Bu vasfın mutlaka bulunması gerekir, çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) اَلثَّيِّبُ بِالثَّيِّبِ *"Dul (evli) dul ile (münasebette bulunduklarında recmedilirler)"* buyurmuştur. O kadın, ancak vat' (münasebet) ile dul olur. Burada şu iki mesele ortaya çıkar.

BİRİNCİ MESELE (Sahih) bir nikâhla münasebette bulunmanın, büluğ, hürriyet ve akıl vasıflarına bağlanmış olması şartı var mıdır? Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

a) Bu, şart değildir. Hatta bir köle, bir cariye ile sahih bir nikahla münasebette bulunsa, yahut da o, deli veya küçükken münasebette bulunsa, sonra da büluğa erse (akıllansa), bundan sonra zinâ etse, bu kimseye recm gerekir. Çünkü bu, kendisiyle ilk koca için helalliğin meydana geldiği bir münasebettir. Binâenaleyh tıpkı bulûğa ermesi (akıllanması) halindeki münasebet gibi, bununla "muhsan" oluş vasfı meydana gelir. Bir de nikah akdi, bulûğa ermeden veya deli iken olabilir. Binâenaleyh, cinsi münasebette bulunma da böyledir.

b) Nassın zahiri olup en doğru olan, ve aynı zamanda **Ebû Hanîfe**'nin de benimsediği görüşe göre, (sahih) bir nikâhla münasebette bulunmanın, büluğ, hürriyet ve akıl vasıflarının tahakkukundan sonra olması şarttır. Çünkü **Ebu Hanîfe**, en mükemmel bir biçimde, yani sahih bir nikâhla münasebette bulunmayı şart koşunca, o bu münasebette bulunmanın kemâl halinde, (bülûğa erdikten sonra ve delilik halinin dışında) olmasını da şart koşmuştur.

İKİNCİ MESELE Kemâl vasfı, her iki taraf için mi nazar-ı dikkate alınan bir vasıftır, yoksa onlardan herbirinde, arkadaşının değil de sadece kendisinin kemâli mi nazar-ı dikkate alınır? Bu hususta da iki görüş bulunur:

a) Bu, her iki taraf için de nazar-ı dikkate alınan bir hususdur. Öyle ki, bir çocuk, baliğ, hür ve âkile bir kadınla cinsi münasebette bulunsa, o çocuk o kadını muhsan, evli yapamaz. Bu, **Ebu Hanîfe** ve **İmam Muhammed**'in görüşüdür.

b) Her birinde, bizzat kendisinin kemali nazar-ı dikkate alınır. Bu, **Ebu Yusuf** (r.h)'un görüşüdür.

Birinci görüşün delili şudur: Bu, cinsi münasebette bulunan iki taraftan birisi için, "muhsan" olmayı ifade etmeyen bir münasebette bulunmadır. Binâenaleyh, tıpkı cariyenin vat' edilmesi gibi, diğerinde de "muhsan" olmayı ifade edmez.

İkinci görüşün delili ise şudur: Tarafların, nikâh yapılırken, muhsan sıfatı üzere bulunmaları şart değildir. Duhûl esnasında da bu şart değildir.

Recm İçin İslam Şart Değil

Dördüncü şart: Müslüman olma, **Şafii** (r.h) ve **Ebu Yusuf**'a göre, zinânın recmi gerektirmesi hususunda şart değildir. **Ebu Hanîfe** (r.h) ise, bunun şart olduğunu söylemiştir.

Şafii'nin delilleri şunlardır:

a) Hz. Peygamber (s.a.s), فَإِذَا قَبِلُوا الْجِزْيَةَ فَأَبْلِغْهُمْ أَنَّ لَهُمْ مَا لِلْمُسْلِمِينَ وَعَلَيْهِمْ مَا عَلَى الْمُسْلِمِينَ

"Onlar cizyeyi kabul ederlerse, onlara müslümanların lehine olanların onların da lehine olduğunu; müslümanların aleyhine olanların onların da aleyhlerine olduğunu haber verin, söyleyin"(73) buyurmuştur. Zinâya yeltenmesi halinde, kişiye recmin vâcib olması, müslüman aleyhine olanlar cümlesindendir. Binâenaleyh, eşitliğin sağlanabilmesi için, zımminin de böyle olması gerekir.

b) **Mâlik**'in **Nâfi**'den, **Nâfi**'in de **İbn Ömer**'den rivayet ettikleri şu hadistir: Hz. Peygamber (s.a.s), zinâ eden bir yahudi erkekle, zinâ eden bir yahudi kadını recmetti. Binâenaleyh bu noktada, şu söylenebilir: Hz. Peygamber, bu hükmü, ya kendi şeriatına göre vermiştir, yahut da kendinden öncekilerin şeriatına göre vermiştir. Eğer birincisi olursa, bununla nasıl istidlâl edileceği açıktır. İkincisi de böyledir. Çünkü o, O'nun için bir şeriat olmuş olur.

c) Kâfir kimsenin zinâ etmesi, müslüman kimsenin zinâ etmesi gibidir. Binâenaleyh kâfire müslümana ne gerekiyorsa, aynı ceza gerekir. Bu böyledir, çünkü zina haram ve çirkindir. Dolayısıyla insanları bundan menetmek (caydırıcı cezalar koymak) uygun olur. Recmi gerekli kılmak, zinâdan caydırmaya elverişli bir cezadır. Geriye sadece küfür ve iman bakımından olan farklılık kalmaktadır. Küfür, her nekadar cinayetin (suçun) ağırlaştırılmasını gerektirmese de, onun hafifletilmesini de gerektirmez.

Recm Müslümana Uygulanır

Ebu Hanîfe (r.h)'nin delilleri ise şunlardır:

1) O, ayetteki *"Zinâ eden kadınla, zinâ eden erkekden herbirine"* ifadesinin, umûm oluşuna sanılmıştır. Bu ayet ile, müslüman hakkında amel etmek vâcibtir. Fakat zımmide bulunmayan bir manadan (sıfattan) ötürü, bununla onun hakkında amel etmek vâcib değildir. İkisi arasındaki farkın izahı şudur: Taşlarla recmetmekle zinâ edeni öldürmek, büyük bir cezadır. Dolayısıyla bu ceza, ancak büyük bir suça karşılık söz konusu olur. Suç ise, câni (suçu işleyen) hakkında, küfrân-i nimette bulunmasından dolayı aklen ve şer'an büyüktür. Aklen büyük oluşu şöyledir: Günah, bir küfran-ı nimet (nankörlük)tür. Nimetler daha çok ve daha büyük olduğu zaman, onlara karşı nankörlük de o derecede daha büyük ve daha çirkin olur. Şer'an büyük oluşu da şöyledir: Allah Teâlâ, Peygamber (s.a.s)'in hanımları hakkında, *"Ey Peygamber zevceleri, içinizden kimi açık bir terbiyesizlik ederse onun azâbı iki kat artırılır"* (Ahzâb, 30) buyurmuştur. Binâenaleyh, Allah Teâlâ'nın nimetleri, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hanımları hakkında daha çok tahakkuk ettiği için, onlar hakkındaki ilâhî azab tehdidi de daha çok olmuştur.

Yine Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında Cenâb-ı Hak, *"Eğer sana sebat vermiş olmasaydık, sen onlara (belki) biraz meyledecektin. O takdirde ise biz, dirimin de katmerli, ölümün de katmerli (acısını) sana tattıracaktık muhakkak"* (İsra, 74-75) buyurmuştur. Hz. Muhammed (s.a.s)'e verilen nübüvvet, en büyük bir nimet olduğu

(73) Ebu Davud, Cihad, 90 (3/37) benzeri hadis.

için, ondan sâdır olabilecek herhangi bir masiyet de o nisbette büyük olur. Allah Teâlâ'nın, evli müslümana olan nimeti, zımmiye olan nimetinden daha çoktur. Binâenaleyh müslümanın işleyeceği günah daha büyük demektir. Bu sebeble de onun cezasının daha şiddetli ve ağır olması gerekir.

2) Zımmi, "muhsan" oluştan sonra zinâ etmemiştir. Binâenaleyh, onun katledilmesi gerekmez. Bu iki cümleden birincisinin izahı şöyledir: Hz. Peygamber (s.a.s) مَنْ اَشْرَكَ بِاللّٰهِ طَرْفَةَ عَيْنٍ فَلَيْسَ بِمُحْصَنٍ *"Kim, Allah'a bir göz açıp-kapama süresi kadar bile şirk koşarsa muhsan olmaz"*(74) buyurmuştur. İkinci cümlenin, izahı şudur: Muhsan olmayan müslümanın katli vacib değildir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) لَا يَحِلُّ دَمُ امْرِئٍ مُسْلِمٍ اِلَّا بِاِحْدٰى ثَلَاثٍ *"Müslüman bir kişinin kanı, ancak şu üç şeyden biri sebebiyle mübah olur"*(75) buyurmuştur. Müslümanın hali böyle olunca, zımminin de böyle olması gerekir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) اِذَا قَبِلُوا عَقْدَ الْجِزْيَةِ فَاعْلِمْهُمْ اَنَّ لَهُمْ مَا لِلْمُسْلِمِينَ وَعَلَيْهِمْ مَا عَلَى الْمُسْلِمِينَ *"Onlar (zımmiler) cizye akdini (anlaşmasını) kabul ettikleri takdirde, müslümanların lehine ve aleyhine olan şeylerin, onların da lehine ve aleyhine olduğunu onlara bildir"*(76) buyurmuştur.

3) Biz, kazf cezasında nazar-ı dikkata alınan "muhsan"lıkta, müslüman oluşun nazar-ı dikkate alındığında müttefikiz. Binâenaleyh recm cezasında nazar-ı dikkate alınan muhsanlık da böyledir. Bu ikisi arasındaki cihet-i câmi'a (müşterek nokta) ise, bahsettiğimiz "nimetin mükemmel ve büyük oluşu"dur.

Bunlardan birincisine şu şekilde cevap veririz: Bu ifadeden, evli müslümanlar tahsis edilmiştir. Evli zımmiler de böyledir. Bu görüşte olanların, mü'minler üzerindeki nimetin fazla ve büyük olduğu şeklindeki görüşlerine karşı deriz ki: İslâm nimeti, kulun kesbi ile elde edilmiştir. Binâenaleyh bu, ilave (fazladan) bir hizmet (ibadet) gibi olmuş olur. Hizmetin fazlalığı ise, mazeret sebebi olmasa bile hiç olmazsa, cezanın fazlalığına sebep sayılmamalıdır. İkincisine de şu şekilde cevap veririz: Zımminin, müşrik olduğunu kabul etmiyoruz. Onun müşrik olduğunu kabul etsek bile, "İhsan" kelimesi ile bazan evlilik murad edilir. Çünkü Hak Teâlâ, *"Muhsan olan kadınlara iftira edenler"* (Nur, 4) buyurmuştur. Yine Hak Teâlâ'nın *"O kadınlar (câriyeler) muhsan olurlarsa"* (Nisa, 25) ayeti, "evlenirlerse" diye tefsir edilmiştir. Bunun böyle olduğu sabit olunca, diyoruz ki: Evli zımmi de, bu tefsire göre muhsandır. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"Muhsan olduktan sonra zina"* ifadesinden ötürü, bunun da recmedilmesi gerekir. Müslüman hakkındaki hüküm işte bu vasfa dayanmaktadır. Dolayısıyla bu, bu vasfın, recm hükmünün illeti olduğunu gösterir. Bu vasıf, zımmide de vardır. Dolayısıyla bunun onun hakkında da recm hükmünü gerektirici olması icâb eder. Üçüncüsüne de şu şekilde cevap verilir: Kazf (iftira) cezası, iftira edilene bir iyilik olsun diye, bu arı (utancı) defetmek içindir. Kâfir ise, iyiliğe, ikrama ve şerefinin korunulmasına lâyık değildir. Buradaki durum ise böyle değildir. Allah en iyi bilendir.

---

(74) Darekutnî, 3/147.

(75) Buhârî, Diyât, 6.

(76) Ebu Davud, Cihad, 90 (3/37) benzeri hadis.

Celde ile alakalı olanlara gelince, bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Celde ile İlgili Hükümler

Âlimler, kölenin recmedilemeyeceği ve celdelenemeyeceği hususunda ittifak etmişlerdir. Câriyelere, muhsan kadınlar için gerekli cezanın yarısının söz konusu olduğu ise Kur'ân'ın nassı ile sabittir. Binâenaleyh şüphesiz âlimler, zâniye câriyenin de, elli değnek ile cezalandırılacağı hususunda ittifak etmişlerdir. Kölelere gelince, zâhiriler dışındaki âlimlerin çoğu, zâni kölenin de elli sopayla cezalandırılacağı hususunda ittifak etmişlerdir. Çünkü onlar şöyle demişlerdir: Hak Teâlâ'nın *"Zinâ eden kadınla, zinâ eden erkekten her birine"* ayetinin umûmi oluşu, köle ve cariyeye de yüz değnek vurmayı gerektirir. Fakat nass, câriye hakkında, bu cezanın yarısının söz konusu olduğunu bildirmiştir. Binâenaleyh şimdi biz, köleyi câriyeye kıyaslayacak olursak, bu kitabın umûmi ayetini kıyas ile tahsis etmek olur ki, câiz değildir.

Onlardan bazıları da şöyle demişlerdir: "Câriye evli iken zinâ ederse elli değnek, evli değilken zinâ ederse yüz değnek vurulur." Bunlar bu fikre, Hak Teâlâ'nın, *"Her birine yüzer değnek vurun"* ayetinin zahirinden hareketle varmışlar ve *"Eğer o kadınlar (cariyeler) muhsan olurlarsa o vakit üzerlerine hür kadınlar üzerindeki cezanın yarısı verilir"* (Nisa, 25) ayetindeki *"muhsan olurlarsa"* ifadesinin, "evlenirlerse" manasına geldiğini söylemişlerdir.

İKİNCİ MESELE
Zimmiye Celde Vurulur

Şafii ve Ebu Hanife (r.h), "zımmiye celde vurulur" derken, İmam Mâlik (r.h), "zımmiye celde cezası uygulanmaz" demiştir. Bizim delillerimiz şunlardır:

1) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Zinâ eden kadınla, zinâ eden erkekten herbirine"* ayetinin umûmi oluşu.

2) Hz. Peygamber (s.a.s)'in, إِذَا زَنَتْ أَمَةُ أَحَدِكُمْ فَلْيَجْلِدْهَا *"Sizden birinizin câriyesi zinâ ettiğinde, o ona celde vursun"*[77] hadisi şerifi. Yine Hz. Peygamber (s.a.s) أَقِيمُوا الْحُدُودَ عَلَى مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ *"Ellerinizin altında bulunan (kölelerinize) hadleri uygulayın"*[78] buyurmuş, zımmi ve müslümanı birbirinden ayırdetmemiştir.

3) Hz. Peygamber (s.a.s), zinâ eden bir yahûdi çiftini recmetmiştir. Binâenaleyh bu recm, eğer Hz. Muhammed (s.a.s)'in şeriatından kaynaklanmış ise, ulaşmak istediğimiz netice hasıl olmuş demektir. Yok eğer yahûdi şeriatından kaynaklanmış ise, Hz. Peygamber (s.a.s) yaptığı için bu, artık onun şeriatından da olmuştur. Bu meselenin özü, kâfirlerin şer'î hükümlerin furûu ile muhatap olduklarına varıp dayanır.

Zinânın Delilleri

Dördüncü bahis: Bu, kişiden zinânın sâdır olduğuna delâlet eden şeyler hakkındadır. Bil ki zinânın sadır olduğu, şu üç şeyden biri ile bilinir:

[77] Kenzü'l-Ummâl, 5/13114.
[78] Ebu Dâvûd, 33 (4/160).

a) İmâmın (yetkili olanın) bunu bizzat görmesi ile.

b) Zinâ edenin itirafı ile.

c) Şahidlerin, o kimse aleyhine şahidlik etmesiyle.

Kâdînin Bilgisine Dayanması

Birincisine, yani imâmın bizzat onu görmesine gelince, âlim **Muhyi's-Sünne**[79] "**Kitabu't-Tehzib**"inde bu hususta şöyle der: "Kâdinin, kendi bilgisine dayanarak hüküm vermekten kaçınması gerektiğinde ihtilaf yoktur. Mesela, bir kimse, bir başkası üzerinde hakkı (alacağı) olduğunu iddia etse ve bu hususta bir delil getirse, kâdı da, o kimsenin, alacaklı olduğu kimseyi ibrâ etmiş olduğunu, yani onda alacağı olmadığını söylediğini bilse; bu kimse, o kimsenin falanca vakit babasını öldürdüğünü iddia etse, ama kâdi onun babasını, bu iddiadan sonra diri olarak görse; yahut bu kimse bir kadınla evlenmiş olduğunu iddia etse, ama kâdi adamın o kadını boşadığını duysa, kâdinin bu bilgileri ile, bu hususta şâhidler getirse bile, hüküm vermesi câiz olmaz. Kâdinin kendi bilgisiyle hükmetmesi câiz midir? Mesela, bir kimse birisinde bin lira alacağı olduğunu iddia etse ve kâdi de, onun ona borç verdiğini görmüş olsa; yahut aleyhine iddiada bulunulan kimsenin, bunu ikrâr ettiğini duymuş olsa, bu hususta şu iki görüş ileri sürülmüştür:

Caizdir Diyenler

Birinci görüş: En doğru olan bu görüşe göre, **Ebu Yusuf, İmam Muhammed** ve **İmam Müzeni** (r.h) şöyle demişlerdir: "Kâdinin (hâkimin), kendi bilgisine dayanarak hüküm vermesi câizdir. Çünkü kâdinin sözleri hakkında, zann-ı galib üzere olduğu halde, şâhidlerin şâhidliği ile hükmetmesi câiz olduğuna göre, kesin bir bilgi üzere olduğu halde, gördüğü ve duyduğu ile hükmetmesi haydi haydi câizdir. **Şâfii** (r.h) de, "**Risâle**"sinde şöyle demektedir: "Ben, iki şâhidden daha kuvvetli olan bilgimle; bir şâhid ve yeminden daha kuvvetli olan iki şâhid ile yahut da bir erkek iki kadın şâhid ile ve ceza vermekten ve yemini reddetmekten daha kuvvetli olan bir şâhid ve bir yemin ile hüküm veririm."

Caiz Değil Diyenler

İkinci görüş: "Kâdı konu hakkındaki bildiği şeyle hükmedemez." Bu, **İbn Ebi Leyla**'nın görüşüdür. Çünkü bir töhmete kapı açmamak, kazada (hüküm vermede) şarttır. Töhmete kapı açmama ise, mâli cezalarda gerçekleşemez. Fakat ukûbatta, bakılır; eğer bu, kısas ve kazf (iftira) cezası gibi, kul haklarından ise, bu hususta mâli konulara dayandırılarak hâkim, kendi bildiğine göre hüküm verebilir mi? Eğer burada, "hüküm veremez" dersek, beri tarafta haydi haydi veremez. Aksi halde, bu hususta iki görüş vardır: Aradaki fark şudur: Allah'ın hukûku (hakları), müsamahaya (fazla derinlemesine incelememeye) binâ edilmiştir. Her iki görüşe göre de, kâdinin (hâkimin),

---

(79). Muhyi's-Sünne lakabı 516/1122 yılında vefat eden el Beğavî'ye ait olup, Şafii fıkhına dair eserinin adı Tehzibu'l-Ahkâm'dır (Ç).

idâre ettiği belde ve idare ettiği zaman ile başkası arasında, ilim elde etmesi bakımından bir fark yoktur.

Ebû Hanîfe (r.h) ise şöyle der: "Eğer kâdi, idâre ettiği beldede ve idare ettiği zamanda, (o meselede) bir bilgi elde etmiş ise, bu bilgisine göre hüküm verebilir. Aksi halde veremez." Biz de diyoruz ki: "Bilgi, bu durumların farklı oluşu ile değişmez. Dolayısıyla durumların farklı oluşuna göre, hükmün değişmemesi gerekir." Allah en iyi bilendir.

2. Delil: Kişinin İkrarı

İkinci yola, yani ikrara gelince, **İmam Şâfii** (r.h): "Zinayı bir defa ikrâr bile, haddi (cezayı) gerektirir" derken, **Ebû Hanîfe** (r.h): "Hayır, aksine dört defa, dört ayrı yerde ikrâr gerekir" demiştir. **Ahmet b. Hanbel** ise: "Mutlaka dört kere ikrâr gerekir. Ama bunların, dört ayrı mecliste (yerde) veya tek bir mecliste (yerde) yapılmasında bir fark yoktur" der.

Şâfii'nin delili, şu iki şeydir:

a) 'Asif (işçi) hadisesi. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), *"Eğer itiraf ederse, onu recmet"* buyurmuştur. Bu, tek bir itirafın bile, recm cezasının uygulanması için yeterli olduğunun delilidir.

b) Zinâ eden, bunu ikrâr ettiğinde, ona cezası gerekir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) اُقْضِ بِالظَّاهِرِ *"Zahire göre hükmet"* buyurmuştur. Tek bir ikrar ise, zâhiri ortaya kor. Hele hele, böyle konularda. Bu böyledir. Çünkü zinâyı ikrar etmekten caydırıcı şeyler çok kuvvetlidir. Zira bu, o anda bir utanç, peşinra da şiddetli bir ceza sebebidir. Yalan söylemekten caydırıcı unsurlar da mevcuttur. Dolayısıyla bütün bu caydırıcı unsurlar birlikte bulunduğunda, itiraftan geri durmak kuvvet kazanır. Böylece o kimsenin böyle bir ikrara yönelmesinin, bu işin doğru olmasından ötürü olduğu sâbit olur. Bu ortaya çıkınca da, hem hadisin hem ayetin muhtevasına girmiş olur. Yahut da biz bu hususu, kişinin adam öldürdüğünü veya mürted olduğunu ikrâr etmesine kıyaslarız.

Ebu Hanife (r.h)'nin delilleri ise şunlardır:

1) **Mâ'iz hadisesi. Ebû Hanîfe**, bunu şu birkaç açıdan delil getirmiştir:

a) Hz. Peygamber (s.a.s), Mâ'iz'den ilk (itirafında), onu duymamazlıktan gelmiştir. Eğer Mâ'iz'e bundan dolayı had (ceza) gerekseydi, Hz. Peygamber (s.a.s) duymamazlıktan gelmezdi. Çünkü hüccet tamam olduktan sonra, Allah'ın hadlerini yerine getirmemek câiz olmaz.

b) Hz. Peygamber (s.a.s), *"Sen, kendi aleyhine dört kez şehâdette bulundun"* buyurmuştur. Eğer tek itiraf, haddi gerektirmede dört itiraf gibi olsaydı, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu sözü lağu (boş ve lüzumsuz) olurdu.

c) **Hz. Ebu Bekir es-Sıddîk** (r.a)'in, **Mâ'iz** (r.a)'e, üç ikrarından (itirafından) sonra, *"Eğer dördüncü kez itirafta bulunacak olursan, Resulüllah seni mutlaka recmettirir"* dediği rivayet edilmiştir.

d) **Büreyde el-Eslemî** (r.a)'nin: "Biz Peygamber ashabı, "Eğer Mâ'iz dört defa itirafta bulunmasaydı, Hz. Peygamber (s.a.s) onu recmedmeyecekti" der dururduk" dediği rivayet edilmiştir.

2) Onlar, ikrarı şâhidliğe kıyas etmişlerdir. Binâenaleyh zinâda, ancak dört şâhid gerekli olduğu gibi, itiraf (ikrar)da da, böyledir. Bu hususta cihet-i câmia (müşterek nokta) ise, bu fuhşun haberini mümkün olduğu kadar gizlemeye gayret etmektir.

3) Zinâ, ancak dört şâhidle yahut da "lian"da olduğu gibi dört yeminle reddedilir. Binâenaleyh zinânın, dört itiraf neticesinde sâbit olmuş olması gerekir. İşte bu özelliği ile zinâ, diğer haklardan ayrılır. Çünkü diğer haklar, tek bir yeminle reddedilebilir, dolayısıyla da bunlar tek bir ikrarla sabit olur.

Birinciye şöyle cevab verilir: Hadiste, sadece Hz. Peygamber (s.a.s)'in, dört şehâdetle hükmettiği meselesi yer almaktadır. Bu ise, tek bir şâhidlikle hüküm vermeye ters düşmez.

İkinciye şöyle cevap verilir: Bu ikisi arasındaki fark şudur: Kendisine iftira edilmiş kimse, zina ettiğini bir kerecik bile kabullendi mi, iftira eden kimseden hadd-i kazf düşer. Eğer bu tek itirafla zinâ sabit olmamış olsaydı, iftira edenden ceza düşmezdi. Bu, tıpkı iki kişinin bir zinâ hadisesine şahit olmaları halinde, iki şahadetle zinâ isbat edilemeyeceği için, iftira eden kimseden haddin (iftira cezasının) sâkıt olmaması gibidir. Allah en iyi bilendir.

3. Yol: Şahidlik

Üçüncü yol, şahidlik yoludur. Alimler, zinanın isbatı hususunda mutlaka dört şahidin bulunmasının gerekli olduğu hususunda ittifâk etmişlerdir. Buna, *"Kadınlarınızdan fuhşu irtikâb edenlere karşı içinizden dört şahid getirin"* (Nisa, 15) ayeti delâlet eder. Bu hususdaki geniş izahımız, inşaallah, *"Sonra da dört şahid getiremezlerse"* (Nur, 4) ayetinin tefsirinde gelecektir.

"Değnekleyin!" Emrinin Muhatapları

Beşinci bahis: Bu ayetteki, *"Deynek vurun"* ifadesiyle, kimlere hitab edildiği hususundadır. Ümmet-i Muhammed, bu ayetle devlet başkanına (İmâm halifeye) hitab edildiği hususunda ittifâk etmiştir. Sonra bu ayete dayanarak, alimler müslümanların bir halifesinin bulunmasının farz ve şart olduğunu söyleyerek şöyle demişlerdir: "Çünkü Hak Teâlâ, bu haddin (cezanın) yerine getirilmesini emretmiştir. Alimler de bunu, ancak halifenin yerine getirebileceği hususunda ittifak etmişlerdir. Mutlak vâcibin, ancak kendisi ile tamamlandığı şey, eğer mükellefin kudreti dâhilinde ise, aynı şekilde vâcibtir. Dolayısıyla başlarına bir halife seçmek, müslümanlara vâcibtir. Bu delilin izahı, *"Erkek hırsızın ve kadın hırsızın ellerini kesin"* (Mâide, 38) ayetinin tefsirinde geçmişti

Burada geriye şu üç mesele kalıyor:

BİRİNCİ MESELE
Efendinin Kölesine Hadd Uygulaması

Şâfii (r.h): "Efendi kölelerine haddi (şeri cezaları) uygulayabilir" demiştir ki bu, **İbn Mes'ûd, İbn Ömer, Fatıma** ve **Âişe** (r.ahm)'nin görüşüdür. **Ebu Hanife, Ebu Yusuf, İmam Muhammed** ve **Züfer** (r.hm.)'e göre, kölenin efendisi bu yetkiye sahib değildir. **İmam Mâlik** ise şöyle demiştir: "Efendi, zinâ etme, içki içme ve iftira hadlerini ona uygulayabilir. Ama hırsızlıktan ötürü onun elini kesemez. Bunu ancak imam (devlet başkanı ve onun yetki verdiği birisi), kesebilir. Bu aynı zamanda **Leys**'in görüşüdür.

Şâfii (r.h)'nin delilleri şunlardır:

1) Hz. Peygamber (s.a.s) أَقِيمُوا الْحُدُود عَلَى مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ *"Ellerinizin, altındaki köle ve cariyelere hadleri uygulayın"*[80] buyurmuştur. **Ebû Hureyre** (r.a)'den, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: إِذَا زَنَتْ أَمَةُ أَحَدِكُمْ فَلْيَجْلِدْهَا *"Sizden birinin câriyesi zinâ ederse, o ona celde vursun"*[81] (bir diğer rivayette) *"ona hadd vursun."*

Ebu Bekr er-Râzi (el-Cessâs) şöyle der: Bu hadislerde, (sizin söylediğiniz) bu hususa bir delil yoktur. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"Sağ ellerinizin altında olan kimselere (köle ve câriyelerinize) hadleri uygulayın"* hadisi, tıpkı: *"Zinâ eden kadınla, zinâ eden erkekten her birine yüzer deynek vurun"* ayeti gibidir. Halbuki bu ayetten maksadın ise, bu zinâ fiilinin, hadd (ceza) uygulanabilmesi için imama (halifeye) iletilmesinin gerekli olduğu, bunun muhatabının imamlar olduğu ve imamların, bu işi yapanlara cezayı uygulayabilmeleri için, diğer insanların da bu gibi hadiseleri imamlara iletmekle mükellef oldukları malumdur. İşte Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu hadisi, aynı manaya gelir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"Sizden birinin câriyesi zinâ ederse, o ona celde vursun"* hadisi şerifine gelince, her celde bir "had" değildir. Çünkü bazan celde (sopa) "ta'zir" için de olabilir. Binâenaleyh "ta'zir"i uyguladığımızda, hadisin gereğini tastamam yerine getirmiş oluruz.

Buna şöyle cevap veririz: **Cessâs**'ın, "Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"Hadleri uygulayın"* ifadesi, haddin yerine getirilmesini emreden bir ifadedir. Dolayısıyla "Bu ifade, "Hâdiseenin imama iletilmesi "manasınadır" şeklindeki görüşü, hadisin zâhirini bırakmadır. Bu konuda, en son söz şudur: Ayetteki, *"Değnek vurun"* emrinde zâhiri mana terkedilmiş (buna mecazi mana verilmiştir). Fakat ne var ki, ayette zâhiri mana terkedildi diye, hadisin de zâhiri manasının terkedilmesi gerekmez. **Cessâs**'ın: "Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"Ona celde vursun"* hadisi ile, "ta'zir" kastedilmiştir" şeklindeki görüşü de yanlıştır. Çünkü zinâdan bahsedildikten sonra zikredilen celde ile, ancak zinâ haddi manası anlaşılır.

---

80) **Ebu Devud**, Hudûd, 33 (4/160).
81) **Kenzü'l-Ummâl**, 5/13114.

2) Sultan (imam-halife), köleye haddi uygulayabildiğine göre, kölenin efendisi bu işi haydi haydi yapabilir. Çünkü efendinin köle ile olan ilgi ve münasebeti, sultanın ilgi ve münasebetinden daha kuvvetlidir. Zira mülkiyyet, halifeye yapılan biat akdinden daha güçlüdür. Bir de, efendilerin köleler üzerindeki velayetleri (yetkileri), sultanın tebaasına olan velayetinin üstündedir. Öyle ki meselâ bir câriyenin efendisi ve babası mevcud olsa, onu evlendirme velâyeti (yetkisi), babasına değil efendisine âittir. Hem sonra baba da, nikah velayeti hususunda sultandan önce gelir. Dolayısıyla efendi, sultandan, birkaç derece daha ileridir. Bu sebeble efendi cezaları köleye uygulamaya daha ehildir. Bir başka husus da, bu makamda efendinin, imamın sahib olamayacağı tasarruflara (hak ve yetkilere) sahib oluşudur. Binâenaleyh efendinin, bu hususta daha evlâ olduğu sabit olur.

Celde Uygulayabilir

3) Efendinin, köleye ta'zir cezasını vermeye yetkili olduğunda müttefikiz. Binâenaleyh "had" de böyledir. Çünkü her ne kadar bunlardan hadlerin miktarı şer'an belirlenmiş, ta'zirlerin miktarı belirlenmemiş ise de herbiri diğerinin eşidir.

Efendi Uygulayamaz Diyenler

Ebu Bekir er-Râzi (el-Cessâs), Ebû Hanîfe'nin mezhebine şu delileri getirmiştir:

1) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Zinâ eden kadınla zinâ eden erkekten herbirine yüzer değnek vurun"* ayetinin bütün insanlara değil de, sadece imamlar (devlet reisleri) için bir hitab olduğu hususunda şüphe yoktur. Dolayısıyla ayetin takdiri (mecâzi) manası, "Ey imamlar (halifeler) ve kâdiler (hakimler), onlardan herbirine yüzer değnek vurun" şeklindedir. Cenâb-ı Hak bu ayette, kendilerine bu hadler uygulanacak olan hür ve köleleri ayırmamıştır. Binâenaleyh hürlere ve kölelere, cezayı uygulamada efendilerin değil de, sadece imamların yetkili olmuş olması gerekir.

2) Eğer efendinin kölesinin aleyhine, hırsızlık yaptı diye şâhidlik edenlerin şâhidliğini dinleyip, sonra onun elini kesme yetkisi olsaydı ve o şâhidler de sonra bu şâhidliklerinden vazgeçselerdi, o zaman şâhidlere "tazmîn" cezasını uygulama yetkisine de sahib olması gerekirdi. Çünkü şâhidlere, "tazmin" cezasını uygulamak, hakimin onların yaptığı şahâdete göre verdiği hükümle alakalıdır. Çünkü eğer hâkim onların şahâdetlerine göre hüküm vermemiş olsa, o zaman o şâhidler herhangi bir şeyi tazmin etmezlerdi. Bu durumda da, hâkim, kendi verdiği hükümden ötürü, o şâhidlere tazminin gerekli olduğuna hükmetmiş olurdu ki, bu batıldır. Çünkü hiç kimsenin kendisi için hükmetme yetkisi yoktur. Böylece efendinin, işte bu şekilde kölesinin aleyhine olan beyyineleri (şâhidlikleri) dinleme ve onun elini kesme yetkisi olmadığını anlamış oluyoruz.

3) Kölenin mâliki (efendisi), mülküne olan sevgisinden ötürü, çoğu kez haddi tam manasıyla uygulayamaz. Böyle bir töhmet (ihtimal) söz konusu olunca, bu işin ona bırakılmaması gerekir.

"Uygular" Diyenlerin Delilleri

Birincisine şöyle cevab verilir: Ayetteki *"Değnek vurun"* emri açıkça imamlara yapılmış bir hitab değildir. Fakat bu, dolaylı olarak onlara bir hitabtır. Çünkü imamdan başkasının bu işi üslenemeyeceği hususunda icmâ oluştuğu için, bu hitabı imamlara yönelik kabul ediyoruz. Burada imamın bunu üstlenemeyeceği hususunda bir icma ise oluşmamıştır. Çünkü esas münakaşa konusu budur.

İkincisine de şöyle cevab verilir: **Muhyi's-sünne, "Tehzib"** adlı kitabında şöyle der: "Efendinin, hırsızlık veya yol kesicilik yaptığı için kölesinin elini kesme yetkisi var mıdır?" Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

1) Bunlardan en doğrusuna göre, böyle bir yetki söz konusudur. Çünkü **Buveyti**, bir rivayette, buna dâir açıklamada bulunmuş ve **İbn Ömer** (r.a)'in, zinâ yaptığı ve içki içtiği için kölesine celde vurduğu gibi, hırsızlık yapan bir kölesinin elini kestiğini rivayet etmiştir.

2) Hayır, el kesme cezasını uygulama imama aittir. Celde ise böyle değildir. Çünkü efendi, celde nevinden cezalarda yetkilidir: Mesela ta'zirde olduğu gibi. Ama o, kesme nevinden cezalarda yetkili değildir. Daha sonra o sözüne şöyle devam eder: Kölesine uyguladığı her türlü cezayı efendi, ancak kölesinin o suçu itiraf ettiği sâbit olduğunda uygulayabilir. Binâenaleyh eğer kölenin işlediği bu suça dâir bir beyyine (delil) bulunursa, efendi bu hususlaki şâhidlikleri dinleyebilir mi? İşte bu hususta da iki görüş vardır:

a) Dinler. Çünkü efendi, kölenin itiraf etmesi durumunda haddi uygulayabildiğine göre, tıpkı imâm gibi, beyyine (delil ve şâhidlik) ile de bu hakka sahibtir.

b) Hayır, dinleyemez. Aksine bu ancak hâkimlerin yetkisindedir.

Üçüncüsüne de "senin bu görüşün, ta'zir cezası ile tenakuz teşkil eder" diye cevab veririz.

İKİNCİ MESELE
İmam Olmadığında Hadler

İmam olmadığı zaman, insanlardan hiçbirinin bu hadleri uygulama yetkisi yoktur. Aksine evlâ olan insanların, bu işi yerine getirecek sâlih bir kimse seçmeleridir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Hariç (Asi) Hakimin Hadde Yetkisi

İdareye el koyan (mütegallib) bir hariç (âsi) hadleri uygulayabilir mi?

Bazıları, onun bu yetkisi olduğunu söylerken; bazıları: "Hayır, onun bu yetkisi yoktur. Çünkü, bizim velâyetini, izâle etmemiz gerekmeyen bir kimse tarafından hadlerin yerine getirilmesi, bu işi sâlih bir kimseye bırakmamızdan daha uzak bir iştir" demiştir.

Celdenin Tatbiki

Altıncı bahis: Bu, hadlerin nasıl yerine getirileceği hususundadır. Celde cezasına gelince, bil ki ayette sadece *"celde"* lafzı yer almaktadır. Binâenaleyh bu ifade,

şiddetli, hafif, bütün uzuvlara veya bazı uzuvlara uygulanacak celde manasında, müşterek bir lafızdır. Dolayısıyla bu durumda ayette, bu kayıdlara (şekillere) dâir bir ipucu yoktur. Aksine ayetin gereği, bu sorumluluktan sopayı vuranın nasıl kurtulacağı meselesidir. Çünkü bu kimse, emrolunduğu bir şeyi yerine getirmektedir. Dolayısıyla sorumluluktan kurtulması gerekir. **Keşşâf Sahibi** şöyle der: "Celde lafzında, acının ve sızının, etin içine işlememesi gerektiğine bir işaret vardır. Çünkü "celd", deriye vurmak demektir. Nitekim Arapça'da tıpkı hâ'nın fethası ile, "sırtına vurdu" manasında ظَهَرَهُ demen gibi, جَلَدَهُ "onun derisine yani karnına, başına vurdu" denilir. Fakat bu celdenin maksadının, menetmek (zinâdan caydırmak) olduğunu bildiğimiz için ve caydırıcılığın da hafif sopa ile olmayacağını bildiğimiz için, Âlimler bu celdenin nasıl olacağı hususunda, kıyas yoluyla hüküm belirtmişlerdir." Burada birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Celde Cezasında Elbise Çıkarılmaz

Muhsan (evli) kişi, elbisesi çıkarılmadan celdelenir. Fakat bu celdenin, bundan doğacak acının, o insana ulaşması gerekir. Onun elbiselerinden fazla olanları ve kürkü çıkarılır. Rivayete göre **Ebu Ubeyde b. el-Cerrâh** (r.a)'a, bir adam had uygulanmak üzere getirildi. Adam, elbisesini (gömleğini) çıkarmaya koyuldu ve: "Bu günahkar bedenime, üzerinde gömlek bulunduğu halde vurulması doğru olmaz" dedi. Bunun üzerine **Ebu Ubeyde:** "Ona elbisesini çıkarmasını söylemeyin" dedi ve ona elbisesinin üzerinden celde vurdu."

Kadına gelince, bu cezanın uygulanması için elbisesini çıkarmanın câiz olmadığında ihtilaf yoktur. Aksine açılmaması için, elbisesi iyice düğmelenir, bağlanır ve bu işi yine bir kadın yapar.

İKİNCİ MESELE

Bu kimse bağlanılmaz; aksine elleriyle korunabilmesi için, bağlanmadan bırakılır. Erkek ayakta iken, kadın ise oturur vaziyette olarak had uygulanır. **Ebu Yusuf** (r.h) şöyle der: "İbn Ebi Leyla, iftira eden kadına, kadın ayakta olduğu halde sopa vurdurdu da, **Ebû Hanife**, onun hata ettiğini söyledi."

ÜÇÜNCÜ MESELE
Celde Esnasında Vuruş Şekli

Ne yaralayacak kadar yeni, ne de acıtmayacak kadar eski olmayan, orta durumda bir kamçı ile bu ceza uygulanır. Yine ne şiddetli ne de zayıf olan, ikisi ortası bir vuruşla vurulur. **Ebu Osman en-Nehdi** şunu rivayet etmiştir: "Hz. Ömer (r.a)'e, bir adam had vurulmak için getirildi. Sonra da şiddetli (kuvvetli ve sert) bir kamçı getirilince: "Bundan daha yumuşağını getirin" dedi. Bunun üzerine, ona daha yumuşak bir kamçı getirilince: "Hayır, bundan biraz sertini istiyorum" dedi. O zaman, ikisi arası orta sertlikte bir kamçı getirildi. O da buna râzı oldu."

DÖRDÜNCÜ MESELE

Kamçılar, (vuruşlar), uzuvlara dağıtılarak vurulur, aynı yere vurulmaz. Âlimler, bunu vuranın yüz, karın ve avret mahalli gibi, tehlikeli yerlere vurmaktan sakınması gerektiği

hususunda ittifak etmişlerdir. **Şâfiî** (r.h)'ye göre, başa vurulabilir. Fakat **Ebû Hanîfe** (r.h), başa vurulmaması gerektiğini söylemiştir ki bu, **Hz. Alî** (r.a)'nin görüşüdür.

Şâfiî (r.h)'nin delili şudur: **Hz. Ebu Bekir** (r.a) "Ben, başlara da vururum. Çünkü şeytan oradadır" demiştir. **Hz. Ömer** (r.a)'in, ısrarla ve rahatsız edici bir şekilde "**Zâriyat**"ın ne demek olduğunu soran **Sabig b. Useyl**'in başına (kamçıyla) vurduğu rivayet edilmiştir.

Ebu Hanîfe (r.h)'nin delili ise şudur: Biz, yüze vurulamayacağı hususunda (sizinle) müttefikiz. Baş da böyledir. Bu ikisi arasında müşterek nokta ise, hem hüküm, hem de manadır. Hükme gelince, dövmenin tesirinden ötürü, başta meydana gelen, ayıp ve kusurlar, tıpkı yüzde meydana gelen kusurlar gibidir. Bunun delili şudur: Başta ve yüzde meydana getirilen, (kemiğin gözükeceği bir biçimde) derin yaralamalarla diğer yaralamaların hükmü aynıdır. Bu ikisi, bedenin diğer yerlerindeki yaralamalardan farklıdırlar. Çünkü, başın ve yüzün dışındaki böylesine derin yaralamalarda, hakimin hükmü gerekir. Burada, başta ve yüzde meydana gelen yaraların cezası olan "Ers" (ceza) gerekmez. Binâenaleyh, başın ve yüzün, vurmaktan ve dövülmekten korunmaları gerektiği ve farz olduğu hususunda eşit olmaları gerekir. Manaya gelince, bu yüze vurmada gözlere karşı işlenen bir suç söz konusu olduğu için, yüze vurmaktan men edildiği içindir. Böyle bir hususiyet, başta da bulunur. Çünkü, başa vurmadan dolayı, gözler kararır. Ve, çoğu kez bu vurmadan dolayı, gözde su meydana gelir. Yine, bu vurmadan ötürü, aklın karışması da söz konusudur.

Şâfiî mezhebinin alimleri buna şu şekilde cevap vermişlerdir: Yüz ile başa vurma arasında, fark bulunmaktadır. Çünkü, yüze vurulduğunda, alın kemiği ince olduğu için, çoğu kez kırılır. Ama, kafatası böyle değildir. Çünkü, son derece serttir. Bir de, göz, son derece şeffafdır. Binâenaleyh, göze vurmalar, körlük meydana getirir. Hem, yüze vurmak, burnu da kırar. Çünkü burun, ince kıkırdakdan meydana gelmiştir. Aynı zamanda, yüze vurmak dişleri de kırar; çünkü dişler şeffâf kemiksi maddeden yapılmıştır. Keza, yüze vurma halinde, beyine yakın olduğu için tehlikeli bölge olan yanaklara da değebilir. Binâenaleyh, bu vurmanın tesiri, hızlı bir biçimde beyin kütlesine intikal edeceği için, buralara vurmak da son derece tehlikelidir. Halbuki bütün bunlar, başa vurmada söz konusu değildir.

BEŞİNCİ MESELE
Cezanın Günlere Dağıtılması Konusu

Şayet, hadd cezası için vurulan kamçılar, mesela hergün bir veya iki kamçı vurmak gibi, kendisiyle şer'î cezânın tahakkuk etmeyeceği bir biçimde (günlere) dağıtılacak olsa, bunlar sayılmaz. Ama, hergün yirmi veya daha fazla vurulursa, o zaman hesap edilir, sayılır. Evlâ olan, bu cezanın, (günlere) dağıtılmamasıdır.

ALTINCI MESELE
Hamile Kadının Cezası

Hamile bir kadına bu tür şer'î bir ceza uygulamak gerektiğinde, o kadın çocuğunu doğurmadıkça, bu ceza uygulanamaz. **İmran İbn el-Huseyn**, şunu rivayet etmiştir: "**Cüheyne Kabilesi**'nden bir kadın, hamile olduğu halde,

zinâ suçundan dolayı Hz. Peygamber'e geldi ve: "Ey Allah'ın Nebisi! Şer'î cezayı hak ettim, onu bana uygula!" dedi. Bunun üzerine Allah'ın nebisi de, o kadının velisini çağırdı ve: "Ona güzel muamelede bulun, çocuğunu doğurduğunda, onu bana getir" dedi, velisi de böyle yaptı. Kadın gelince, Allah'ın nebisi, o kadına üzerindeki elbisesini bağlamasını, düğmelemesini emretti. Daha sonra, Hz. Peygamber kadın hakkındaki emrini verdi, kadın da böylece recmedildi. Sonra da, o kadının namazını kıldı. Çünkü bütün bunlardan maksat, (kişileri) telef etmek değil, eğitmek ve terbiye etmektir.

YEDİNCİ MESELE
Hastanın Durumu

Şayet, hasta bir kimseye şer'î ceza olarak, değnek vurmak gerekirse bakılır. Eğer onda, başağrısı, zayıflık ve doğurma gibi, gitmesi umut edilen bir hastalık varsa, bu iş o kimse iyileşinceye kadar ertelenir. Bu tıpkı, bir kimseye şayet kendisine bir şer'î ceza veya el kesme gibi hadd uygulanmışsa, bu şeyin tesiri geçinceye, iyileşinceye kadar, o kimseye başka bir şerî cezanın uygulanmaması gibidir. Yok, eğer o kimsede iyileşmez türden akciğer ve müzmin hastalıklar kabilinden bir hastalık bulunursa, bu ceza ertelenmez. Ona, kamçıyla da vurulmaz. Çünkü o, bunun (tesirinden) ölebilir. Halbuki maksat ve gaye onun ölümü değildir. Bu hususta ihtilaf yoktur: ister zinâ ettiği sırada sağlığı yerinde olup sonra hastalanmış olsun, isterse hasta iken zinâ etmiş olsun. Tam aksine, üzerinde yüz salkım bulunan bir hurma salkımı (dalı)yla vurulur. Böylece bu vuruş yüz değneğin yerini tutmuş olur. Nitekim, Cenâb-ı Hak Hz. Eyyûb (a.s)'ın hadisesinde de, *"Eline bir demet sap al da onunla vur. Yemininde durmazlık etme"* (Sâd, 44) buyurmuştur. Ebû Hanîfe (r.h)'ye göre ise bu kimseye o kamçıyla vurulur. Bizim, (Şafiilerin) delili, rivayet edilen şu hususlar: "Yatalak bir adam, bir kadınla zinâ etti. Bunun üzerine Hz. Peygamber emretti de, ashâb-ı kirâm, yüz salkımı olan (bir dal) aldılar ve ona bununla tek bir kere vurdular." Bir de, namaz çeşitli durumlara göre, farklı farklı haller alınca, haddin de böyle durumlara girmesi haydi haydi mümkündür.

SEKİZİNCİ MESELE

Hadd cezası, havanın mutedil olduğu bir zamanda uygulanır. Binâenaleyh, eğer bu ceza, sıcağın veya soğuğun şiddetli olduğu bir zamanda uygulanmak istenirse, bakılır. Eğer bu hadd, recm ise, tıpkı hastalık esnasında uygulandığı gibi, bu zaman da uygulanır. Çünkü, bu haddin, cezanın maksadı, (zaten) onu öldürmektir. Bu recmin, o kimsenin ikrarı ile sabit olması halinde, havanın mutedil olması veya iyileşmesi ümit edilen hastalığın iyileşmesine kadar tehir edilebileceği de ileri sürülmüştür. Çünkü o, recm uygulamasının herhangi bir noktasında, her an ikrarından vazgeçebilir. Halbuki bu durumda recm, onun bedeninde iz bırakmış ve sıcağın-soğuğun şiddeti ile hastalık da, onun helâk edilmesine, bir tür yardımcı olmuşlardır. (Yani, bu unsurların recme karışmaması için ertelenebileceği söylenmiştir). Ama, recmin "beyyine" ile (şahitlerin şehâdetleri ile) sabit olması durumu böyle değildir. Çünkü bu ceza artık sakıt olmaz. Ama, uygulanacak ceza, "celde" (sopa) olursa, tıpkı hastalık halinde bu cezanın uygulanmaması gibi, iyice sıcak ve iyice soğuk zamanlarda da yerine getirilmesi caiz olmaz. Recme gelince, bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Recmde Devlet Temsilcisi

Şafii ve **Malik** (r.h), imamın, kişilerin recmedilmesi esnasında bulunup bulunmamasının caiz olduğunu, şahitlerin de bulunmasının gerekli olmadığını söylerken, **Ebû Hanîfe** (r.h) şöyle demiştir: "Eğer zinâ hadisesi "beyyine" ile sabit olmuşsa, recmi uygulamaya ilk önce şahitlerin, sonra devlet başkanının (veya yetkilinin),sonra da diğer insanların başlaması gerekir. Eğer bu zinâ hadisesi kişinin kendi ikrarı ile sabit olmuşsa, recme önce devlet başkanı, daha sonra da diğer insanlar başlar." **Şafii** (r.h)'in delili Hz. Peygamber'in, **Mâiz**'le **Gâmidiyye**'nin recmedilmelerini emredip, sonra da bizzat kendisinin onların recmedilişlerinde bulunmayışıdır.

İKİNCİ MESELE
Suçu İtiraftan Rücu Etme

Eğer zinâ hadisesi, kişinin ikrarı ile sabit olmuşsa, kişi de her ne zaman ikrarından vazgeçerse, haddin bir kısmı ister uygulansın isterse uygulanmasın, haddin uygulanması bırakılır. Bu,**Ebû Hanîfe** (r.h), **Sevrî, Ahmed İbn Hanbel** ve **İshâk**'ın görüşüdür. **Hasan el-Basrî, İbn Ebî Leylâ** ve **Dâvud** ise onun ikrarından rücuunun kabul edilemeyeceğini söylemişlerdir. **İmam Malik**'den ise, bu hususta iki rivayet gelmiştir.

Birinci görüşün delili şudur: **Mâiz**'e taşlar isabet ettiği zaman o kaçmıştı. Bunu (bilahare) öğrenen Hz. Peygamber (s.a.s) فَهَلَّا تَرَكْتُمُوهُ *"onun yakasını bırakmalı değil miydiniz!"* buyurdu.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Recmin Uygulanması

Kadın için açılıp saçılmamasını temin gayesiyle göğüslerini aşan boyda bir çukur kazılır ve böylece taşlanır. Ama erkek için böyle bir çukur kazılmaz. Çünkü **Ebu Said el-Hudri** şunu rivayet etmiştir: "**Mâiz** Hz. Peygamber'e geldi ve: "Ya Resulullah! Ben bir fahişeyle cinsi münasebette bulundum. Binâenaleyh bana, o cezayı uygula" dedi. Hz. Peygamber ise, birkaç kez onu geri çevirdi. Sonra da, kavmine sorunca onlar: "Biz bunda bir sakınca görmüyoruz" dediler. Bunun üzerine bize, onu recmetmemizi emretti. Derken, biz onu **Garkad** mıntıkasına götürdük. Ama, biz onu ne bağladık, ne de onun için bir çukur kazdık." **Razi** sözüne devamla şöyle der: "Biz onu, kemiklerle, özlü çamurlarla (kesekle) ve çakıl taşlarıyla taşladık. Derken, o kaçtı, biz arkasından kovaladık. **Harre** (Medine yakınında bir bölge adı) denen mıntıkanın ortalarına geldi ve karşımıza dikildi. Böylece biz onu, yığılıp kalıncaya kadar, o Harre'nin büyük kaya parçalarıyla taşladık." Bundan istidlâl edilecek husus ravinin: "Biz onu bağlamadık ve biz ona çukur kazmadık. O, kaçtı" şeklindeki sözleridir. Demek ki, o şayet bir çukurda olsaydı, o buna imkan bulamayacaktı.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Cezadan Sonra Namaz ve Defin

Kendisine ceza uygulanmasından dolayı ölen kimse yıkanır. Tekfin edilir, namazı kılınır ve müslümanların kabristanlığına gömülür.

İşte, bu ayetle ilgili şer'î hükümlerin açıklanmasına dair söylemek istediğimiz şeylerin tamamı budur.

Ceza Hakkında Akli Meseleler

Bu konudaki akli meselelere gelince: Bil ki, bazı kimseler şöyle demektedir: Bedenin, pekçok parçadan meydana geldiğinde şüphe yoktur. Binâenaleyh, ya bedenin herbir parçasında başlıbaşına bir hayat, bir ilim ve bir kudret bulunur, veyahut da bütün cüzlerinde tek hayat, tek ilim ve tek kudret bulunur. İkincisi, tek bir "araz"ın pekçok mahalde bulunmasının imkansız olması sebebiyle, imkansızdır. Binâenaleyh, haliyle, geriye birinci şık kalır. Durum böyle olunca da, bedenin herbir parçası, başlıbaşına canlı, alim ve kadir olmuş olur.

Bunun böyle olduğu sabit olunca, şimdi biz diyoruz ki: Zinâ fiilini işleyen o adamın sırtı değil, avret mahallidir. Binâenaleyh, daha nasıl Hakîm olan zatın sırtına vurmayı emretmesi güzel ve yerinde olabilir? Bir de, bazan insan zinâya yöneldiği sırada zayıf, cansız ve kansız olur; daha sonra, şişmanlar,gelişir. Binâenaleyh, zinâ fiilinden uzak olduğu halde, bu sonradan meydana gelen kısımların incitilmesi nasıl caiz olabilir? Buna göre şayet birisi, "Bu, şu iki bakımdan reddedilmiştir:

1) Bedenin her bir parçası, başlı başına fail ve başlı başına hayy, diri değildir. Böyle olması imkânsızdır. Tam aksine, dirilik, ilim ve kudret tek bir cüzde bulunur, sonra da bu tek cüz, dirilik, alimlik ve kadirlik hükmünün (vasfının) parçaların tümüne geçmesini sağlamıştır. Böylece de, bedenin tümü, tek canlı, tek âlim ve tek kâdir oluvermiştir. Böyle olması halinde, bu soru ortadan kalkar.

2) Şöyle denilebilir: "Fâil, muharrik ve müdrik olan, cisim ve cismani olmayan bir şeydir ki bu, ancak bu bedeni idare eden şeydir. Böyle olması halinde de, bu soru ortadan kalkar" diyebilir. Böyle diyene şöyle cevap verilebilir:

Cevap: Birincisi tutarsızdır. Çünkü, ilim, tek bir cüz ile kaim olup, (onda bulunduğunda), bu durumda ya bedenin meydana geldiği parçaların tümü ile, tek bir âlimiyet (bilme hali bulunmuş olur ki, bu durumda da, tek bir sıfatın pekçok mahalde bulunması neticesi ortaya çıkar ki, bu olamaz. Yahut da, her bir parçada başlıbaşına bir âlimiyet (bilme hali) bulunmuş olur ki, böylece de, zikredilen mahzur geri dönmüş olur.

İkincisi de son derece uzak bir ihtimaldir. Çünkü, o kötü işi yapan, bedenden fırlamış şu uzuv olduğuna göre,daha niçin ceza olarak bu bedene vurulmaktadır? diye sorulabilir. Bil ki, şer'î hükümlerin gayesi, kişilerin menfaatlerine olan şeyleri görüp gözetmektir. Biz, şer'î cezaların bir caydırıcılık ifade ettiğini biliyoruz. O halde, maksat hasıl olmuş olur. Allah en iyisini bilendir.

Şefkat Cezayı Engellemez

Cenâb-ı Hakk'ın وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ *"Allah'ın dini hususunda, acıyacağınız tutmasın"* ifadesine gelince, bu hususta iki mesele bulunur:

BİRİNCİ MESELE **Re'fet,** rikkat-i kalb ve merhamet demektir. Kıraat imamlarının hemen hepsi, hemzenin sükunu ile رَأْفَةٌ **(Re'fetun)** şeklinde okumuşlardır. Bu kelime, hemzenin fethası ile, رَأَفَةٌ **(reafetun)** şeklinde okunduğu gibi, فَعَالَةٌ vezninde olmak üzere رَآفَةٌ şeklinde de okunmuştur.

İKİNCİ MESELE Bu ifadenin, "Haddi" atâlete uğratmak veya noksan yapmak suretiyle, sizi herhangi bir merhamet almasın" şeklinde olması muhtemel olup, buna göre mana, "şefkat ve merhametinizden dolayı Allah'ın hadlerini atâlete uğratmayın ve onları yerine getirmeyi ihmal etmeyin" şeklinde olur. Bu mana ve görüş, **Mücahid,İkrime** ve **Said İbn Cübeyr'e** ait olup, **Ferrâ** ve **Zeccâc'ın** da tercihleridir.

Bu ifadeden kastedilen mananın, "Celde'nin hafifletilmesi suretiyle, sizi herhangi bir merhamet ve şefkat tutmasın" şeklinde olması da muhtemel olup, bu da **Said İbnu'l-Müseyyeb, Hasan el-Basri** ve **Katâde'nin** görüşüdür. Bu ifade, her iki manaya da muhtemel bir ifade olup, birincisi daha uygundur. Çünkü ayette bahsi geçen şey, celde'nin bizzat kendisi olup, onun keyfiyetinden bahsedilmemiştir. Binâenaleyh, celde'yle ilgili şeyin de onunla alakalı olması gerekir. Bu konuda örnek olarak, Hz. Peygamber (s.a.s) kâfidir. Çünkü o لَوْ سَرَقَتْ فَاطِمَةُ بِنْتُ مُحَمَّدٍ لَقَطَعْتُ يَدَهَا *"Şayet, "Muhammed'in kızı Fatıma da hırsızlık etmiş olsaydı, onun da elini keserdim"* (82) buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, *"Allah'ın dini hususunda"* ifadesiyle de, dinin herhangi bir şeyi yapmayı gerektirmesi halinde, kişinin kendi merhamet ve şefkatini, o şeyin aksi istikametinde kullanmasının doğru olmayacağına dikkat çekmiştir.

Ayetteki إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ *"Eğer Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız"* ifadesi, Allah ve O'nun dini için kişileri coşturma **(tehyîc)** ve onların öfkelerini galeyana getirme kabilinden bir ifadedir.

Cübbai, bu ayetin takdirî manasının, "Eğer müminseniz, hadleri yerine getirmekten geri durmayın" şeklinde olduğunu, bunun da, Mürcie'nin söylediğinin aksine, farzları yerine getirmekle meşgul olmanın, imandan olduğuna delâlet ettiğini söylemiştir.

Buna şöyle cevap verilir: Merhamet ve şefkat ancak, insan kendi tabiatı ile, evlâ olanın o cezaların yerine getirilmemesi olduğuna hükmetmesi halinde meydana gelir

82) Buhari, Fezâilü'l-Ashab, 18, Müslim, Hudûd, 8-9 (3/1315).

ki, bu durumda böyle bir kimse dini inkâr etmiş olur ve imandan çıkmış olur. Nitekim hadiste şöyle varid olmuştur: "Şer'î cezadan bir kamçı noksan yapan bir yönetici, bu işi yapan kişi huzura çıkarılır da ve ona, "bunu niçin yaptın?" denilir. O da bunun üzerine, "Senin kullarına olan merhametinden dolayı" cevabını verir. Bunun üzerine ona, "Sen, onlara benden daha mı merhametlisin?" denilir ve cehenneme atılması emredilir. Yine, şer'î cezada bir kamçı fazla vuran kimse de huzur-u ilahiye getirilir. Ve ona da, "Bunu niçin yaptın?" denilir. O da, "Sana isyândan vazgeçsinler diye" cevabını verince, Cenâb-ı Hak, "Sen bu hususta, benden daha mı adil ve hakimsin?" der, onun da cehenneme atılmasını emreder.

Cezanın Alenîliği

Cenâb-ı Hakk'ın وَلْيَشْهَدْ عَذَابَهُمَا طَائِفَةٌ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ *"Müminlerden bir zümre de, bunların azabına şahit olsun"* emrine gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Müminlerden bir zümre de, bunların azabına şahit olsun"* sözü, zâhirî vücub ifade eden bir emirdir. Ancak ne var ki fukaha, şöyle demiştir: "Orada bir topluluğun bulunması, müstehab olup, bunun gayesi, kendisinde daha fazla caydırıcılık bulunduğu ve sopa vuran kimseden tôhmeti de kaldırdığı için, haddin yerli yerince ifa edildiğini ilandır. Bu ayet-i kerimede geçen, "zümre, taife" ifadesiyle, şahitlerin kastedildiği de ileri sürülmüştür. Çünkü onların şehadetlerini sürdürdükleri anlaşılsın diye, onların orada bulunmaları gerekir.

İKİNCİ MESELE

Taife Ne Demektir?

Alimler, "taife"nin en azı hususunda ihtilaf ederek, şu görüşleri belirtmişlerdir:

a) Bu, tek bir kimsedir. Bu görüş, Nehaî ve Mücahid'e ait olup, bunlar Cenâb-ı Hakk'ın, *"Eğer müminlerden iki zümre birbiriyle döğüşürlerse"* (Hucurat, 9) ifadesiyle istidlâl etmişlerdir.

b) "Taife"nin en azı, iki kişidir. Bu, **İkrime** ve **Atâ**'nın görüşüdür. Bunlarda, *"O halde, kimi de - din ve şeriat ilimlerini iyice öğrenmeleri ve kavmleri kendilerine geldikleri zaman onları Allah azabıyla korkutmaları için- (gitmeyip kalmalıdırlar)"* (Tevbe, 122) ayetiyle istidlâl ederek şöyle demişlerdir: "Her üç, bir fırkadır, gruptur. Üçün dışında kalan ise, bir veya ikidir. İhtiyat, en faziasını almayı gerektirir."

c) Taifenin en azı üçtür. Bu da **Zührî** ve **Katâde**'nin görüşü olup, bunlar da şöyle demişlerdir: "Taife, tıpkı bir şeyin etrafını kuşatan bir cemaat gibi, bir halka oluşturan gruptur. Bu halkanın meydana gelmesinden gerekli olan en az sayı ise, üçtür."

d) Taifenin en azı, zinâ şahidlerinin sayısı olan, dörttür. Bu da, **İbn Abbas** ve **Şafii** (r.a)'nin görüşüdür.

e) Taifenin en azı ondur. Bu da, **Hasan el-Basri**'nin görüşüdür. Çünkü, mükemmel sayı ondur.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Ceza Hk. Azab Lafzının Kullanılması

Bunun "azab" diye adlandırılması, bir ceza olduğunu ifade eder. Aynı sebebten dolayı نَكَالاً (nekâlen) diye adlandırıldığı gibi, tekrar yapmaya mani olduğu için de, 'azab" diye isimlendirilmiş olabilir. Cenâb-ı Hak, "**mümin-lerden**" kelimesi ile de, şehadet eden o kimselerin işte bu vasıfta olmaları gerektiğine dikkat çekmiştir. Çünkü onlar, böyle bir vasfı taşıyınca, onların orada bulunmalarının caydırıcılıktaki tesiri artar. Ve yine, onların görüp müşahede ettikleri haberlerin tesiri ve kıymeti büyür de, böylece kendisine sopa vurulan kimse, onların bulunmaları sebebiyle, halinin iyice duyulacağından korkar. Böylece bu bulunma, daha başta bu işe teşebbüs etmeme halini temin eder. Allah en iyi bilendir.

★ ★
★

2. Hüküm: Zâni Zâniyeyi Nikâhlar

İkinci hüküm, Cenâb-ı Hakk'ın

اَلزَّانِي لَا يَنْكِحُ إِلَّا زَانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةً وَالزَّانِيَةُ لَا يَنْكِحُهَا إِلَّا زَانٍ أَوْ مُشْرِكٌ وَحُرِّمَ ذَٰلِكَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ ﴿٣﴾

"Zinâ eden erkek, zinâ eden veya müşrik olan kadından başkasını nikahlamaz. Zinâ eden kadını da zinâ eden veya müşrik olan bir erkekten başkası nikahlamaz. Bu (suretle evlenmek) mü'minler üzerine haram kılınmıştır"
(Nur, 3).

ayetinin ifade ettiği hususdur.

لَا يَنْكِحُ fiili, nehiy sığasıyla, meczûm olarak, لَا يَنْكِحْ (Lâ yenkih) şeklinde olarak, okunmuştur. Yine وَحُرِّمَ fiilide , hâ'nın fethasıyla, حَرُمَ (harume) şeklinde okunmuştur. Sonra, bu ayetle ilgili birkaç soru vardır:

Birinci soru: Cenâb-ı Hakk'ın, *"Zinâ eden erkek, zinâ eden veya müşrik olan kadından başkasını nikahlamaz"* ifadesinin zahiri, bir haberdir. (Bu cümle, bir haber cümlesidir). Ama durum, bu zahirî ifadenin ortaya koydığı gibi değildir. Çünkü biz, zinâ eden bir erkeğin bazan, namuslu,mümin kadınla evlendiğini; bazan da, zinâ eden bir kadını, namuslu ve mümin bir erkeğin nikahladığını görmekteyiz.

İkinci soru: Cenâb-ı Hak, *"Bu (suretle evlenmek) müminler üzerine haram kılınmıştır"* buyurmuştur. Halbuki, bu da böyle değildir. Çünkü, mümin bir kimsenin, zinâ etmiş olan bir kadınla evlenmesi helaldir.

Cevap: Bil ki, müfessirler işte bu iki sorudan dolayı şu izahları yapmışlardır.

1) İzahların en güzeli, **Kaffâl**'ın yapmış olduğu şu izahtır: "Bu ifade, her ne kadar umûm bir ifade ise de, ancak ne var ki, bundan genellik, ekseriyet manası kastedilmiştir. Bu böyledir, zira işi gücü zinâ etmek ve fısk olan pis bir fâsık, sâlih kadınlarla evlenmeyi arzulamaz. O ancak, kendisi gibi olan pis bir fâsık veya müşrik kadınla evlenme arzusu duyar. İyi,salih erkekler, pis fasık kadınlarla evlenme arzusu duymayıp, tam aksine onlardan iyice nefret ederler. Bunlarla evlenmeye, ancak kendileri gibi fasık ve müşrik erkekler arzu duyarlar. Binâenaleyh bu durum, genelde böyledir. Bu tıpkı, "Hayrı ve güzeli, ançak müttaki olan kimse işler, yapar. Bazan da, bazı hayrı ve güzeli, müttaki olmayan da yapar" denilmesi gibidir. İşte burada da böyledir.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَحُرِّمَ ذٰلِكَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ *"Bu (suretle evlenmek) müminler üzerine haram kılınmıştır"* (ifadesiyle ilgili soruya) gelince, buna da şu iki yönden cevap verebiliriz:

Birinci yön: Allah katında makbul mümin bir erkeğin, zinâ eden bir kadınla evlenmesi, kadına arzu duyması ve bu sebeple de, zinâkârlıkla adlandırılmış fasıklar arasına karışması, mümin kimseye haramdır. Çünkü, böyle bir evlilikte, fasıklara benzeme, töhmet mahallerinde durma ve bu hususta, kötü sözlere ve gıybetlere sebeb olma vardır. Kasten,bile bile, isyankâr olan kimselerle oturup kalkmadan dolayı, nice günahlar işlenilir. Ya, zâni kadınlar ve günahkar erkeklerle evlilik nasıl bir netice verir?

2) Arzu ve isteği, tamamiyle zâniye kadınlara yöneltmek, sâliha kadınlara arzu duymamak, mümin erkeklere haramdır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, اَلزَّانِي لَا يَنْكِحُ إِلَّا زَانِيَةً ifadesinin manası, "Zinâ eden erkek, sadece zinâ eden kadınlara arzu duyar" şeklindedir. Binâenaleyh, işte bu hasr müminlere haram kılınmıştır. Bu sebeple, bu hasr'ın haram kılınmasından, mümin erkeğin, zâniye kadınla evlenmesinin haram olduğu neticesi çıkmaz. Binâenaleyh, işte bu ayetin tefsirinde esas olan husus budur.

Nüzûl Sebebi

İkinci yön: Cenâb-ı Hakk'ın اَلزَّانِي ve عَلَى الْمُؤْمِنِينَ kelimelerinin başındaki elifLâm, her ne kadar zahiren umumîlik ifade etse bile, ancak ne var ki, burada bu husus, ayetin kendileri hakkında nazil olduğu kimselere tahsis edilmiştir. Nitekim, **Mücahid, Atâ, İbn Ebi Rebah** ve **Katâde** şöyle demişlerdir: "Muhacirler, Medine'ye geldi, içlerinde malları ve kabilesi, akrabası olmayan fakirler de bulunuyordu. Medinede de, kendilerini satan zinâkâr kadınlar vardı. O gün, bu tür kadınlar, Medinelilerin en varlıklılarıydı. Herbirinin kapısının üstünde, onların zinâkâr olduklarının anlaşılması için baytarların alametlerine benzer alametler bulunuyordu. Ve onların yanına, sadece zinâ eden erkeklerle müşrikler girip çıkardı. İşte bu sebeple onların bu kazançlarına, Medine'ye gelmiş olan o bir grup fakir müslüman arzu duyarak, "Allah bizi onlardan müstağni kılacağı bir zamana kadar onlarla evlenelim" dediler, bunun

üzerine de, Hz. Peygamber'den izin talebinde bulundular. İşte bunun üzerine bu ayet nâzil oldu. Buna göre ayetin takdiri, "O zinâ eden erkekler, ancak o zinâ eden kadınları alırlar. Ve, o zinâ eden kadınları da, ancak zinâ eden o erkekler alırlar. Onları nikahlamak müminlere haram kılınmıştır" şeklinde olur.

3) Cenâb-ı Hakk'ın اَلزَّانِي لَا يَنْكِحُ اِلَّا زَانِيَةً ifadesinin zahiri, her ne kadar bir haber cümlesi ise de, ancak ne var ki bununla, "nehy" kastedilmiştir. Buna göre mana, "zinâ eden her erkeğin, ancak zinâ eden bir kadınla evlenmesi uygun düşer. Bu, müminlere haram kılınmıştır" şeklinde olur. İslâm'ın başlangıç yıllarındaki hüküm, işte böyleydi. Yapılan bu izaha göre de alimler, şu iki hususu ileri sürmüşlerdir:

Birinci husus: Bu hüküm, zinâ eden erkeğin ve kadının, namuslu kadın ve erkeklerle; namuslu erkek ve kadınların da, zinâ eden kadın ve erkeklerle evlenmelerinin haram kılındığı şu ana kadar devam etmektedir. Bunun **Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Ali, İbn Mesûd** ve **Hz. Âişe**'nin mezhebi ve görüşü olduğu ileri sürülmüştür. Sonra bunların arasında, bu işe yeni başlayanla, bunu sürdürenin aynı olduğunu ileri sürerek şöyle diyenler de vardır: "Bir mü'mine, zinâkâr bir kadınla evlenmek helâl olmadığı gibi, onun hanımının, nikahı altında iken zinâ etmesi halinde, bu evliliği sürdürmesi de helâl olmaz." Bazıları da bu iki şeyi birbirinden ayrı mütalaa ederler. Çünkü evliliğe mani olacak şeyler arasında, mesela ihramlı olmak, iddet bekliyor olmak gibi, nikahın devamına mâni olmayan şeyler de vardır.

İkinci husus: Bu hüküm mensuhtur. Alimler bunu neyin neshettiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. **Cübbai**'nin bunu icmanın neshettiğini söylediği rivayet edilmiştir. **Said b. Müseyyeb**'den de bunun, *"Sizin için helal olan kadınlardan nikahlayın"* (Nisa, 3) ayeti ile, *"İçinizden bekarları evlendirin"* (Nur, 32) ayetinin umûm oluşu ile neshedildiğini söylediği rivayet edilmiştir. Muhakkik âlimler ise, her iki görüşün de zayıf olduğunu belirtmişlerdir: Birincisine gelince, usûl-ü fıkıh'da icmânın ne kendisinin neshedileceği, ne de onunla başka birşeyin neshedileceği söylenmiştir. Hem sonra bir ihtilaftan sonra meydana gelen icmâ, hüccet olamaz. Bu meseledeki icmâdan önce de, **Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer** ve **Hz. Ali**'nin muhalefetleri vardır. Binâenaleyh bu icmâ nasıl doğru olabilir. İkinci görüşe gelince, Hak Teâlâ'nın, *"Sizin için helâl olan kadınlardan nikahlayın"* emri, nâsih olamaz. Çünkü burada mutlaka, sebeb, neseb, yahut bu ikisi dışında, nikaha mâni herhangi bir şeyin bulunmaması şartı vardır. Birisi şöyle diyebilir: "Bu ayetin muhtevasına, bir kadını kardeşi veya kardeşinin oğlu ile evlendirme meselesi girmediği gibi, zâni bir kadını mü'min bir erkekle evlendirme meselesi de girmez."

Biz deriz ki: bir ayrılığı meydana getirme hususunda, zinânın, başka şeylerde bulunmayan tesirleri vardır. Baksana, birisi o kadına zinâ iftirasında bulunduğunda, bunun peşinden, bazı bakımlardan o kadını bir ayrılık izler. Halbuki böylesi şeyler, haddi gerektiren şeylerde gerekli değildir. Bir de zinâ, utanç sebebidir ve "firaş"a tesir eder. Binâenaleyh bu özellikleri ile diğer şeylerden farklıdır.

Böyle bir nesh bulunduğunu iddia edenler, şu şekilde istidlâlde bulunuyorlar: **İbn Abbas** (r.a)'a, bir kadınla zinâ eden erkeğin, o kadınla evlenip evlenemeyeceği meselesi sorulmuş, **İbn Abbas** (r.a) da, evlenebileceğini söyleyerek, bu kimseyi bir ağacın meyvesini önce çalıp, sonra onun parasını verip satın alan kimseye benzetmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s)'e bu husus sorulduğunda O, أَوَّلُهُ سِفَاحٌ وَآخِرُهُ نِكَاحٌ *"İlk durum zinâ, sonu ise nikâhtır. Haram ise, helâli haram kılmaz"* buyurmuştur.

4) Ayetteki nikah sözü, "vat'" (cimâ) manasına alınır. Buna göre mana, "Zinâ eden erkek, zinâ ederken ancak, zâni veya müşrik bir kadınla zinâ etmiştir. Zinâ eden kadının durumu da böyledir. Bu ise mü'minlere haramdır. Yani zinâ mü'minlere haramdır" şeklindedir. **Ebu Müslim**'in tev'vili de bu şekildedir. **Zeccâc** der ki: "Bu te'vil, şu iki açıdan yanlıştır:

1) Allah'ın kitabında geçen bütün "nikah" lafızları evlenme manasınadır. Bu lafız kesinlikle "vat' " (cima) manasına alınmamıştır.

2) Bu mana, sözü faydalı (manalı) olmaktan çıkarır. Çünkü bu ifadeyle, "zinâ eden erkek, ancak zinâ eden bir kadınla cimâ eder" diyecek olursak, yine aynı problem söz konusu olur. Zira zinâ eden erkeğin, kendisiyle evlendiğinde iffetli ve namuslu kadın ile cima ettiğini bilmekteyiz. Yine bununla, "zinâ eden erkek, ancak onun o kadınla cimâsı bir zinâ olduğu zaman, zinâkar bir kadınla cimâ etmiş olur" diyecek olursak, bu manasız bir söz olmuş olur" demiştir. Burada söylenecek sözün sonu budur.

Üçüncü soru: Hak Teâlâ'nın *"Zinâ eden erkek, zinâ eden kadından başkasını nikahlamaz"* ayeti ile, *"Zinâ eden kadını da, zinâ eden bir erkekten başkası nikahlamaz"* ifadeleri arasında ne fark vardır?

Cevap: Birinci ifade, zinâ eden erkeğin sadece zinâkâr kadınlarla evlenme arzusu içinde olduğunu gösterir. Bu ifade, zinâ etmeyen bir erkeğin zinâkâr bir kadını nikahlama arzusu duymadığını ifade etmemektedir. Dolayısıyla şüphesiz bu husus, ikinci ifade ile belirtilmiştir.

Dördüncü soru: Önceki ayette, zinâ eden erkek zinâ eden kadından önce zikredilmiştir. Bu ayette ise aksi yapılmıştır, niçin?

Cevap: Önceki ayet, o zinâkâr kadının bu suçundan ötürü cezasını belirtmek için getirilmiştir. Kadın ise zinânın esas unsurudur. İkinci ayet ise, nikah konusuyla ilgili olarak getirilmiştir. Nikahda ise asıl olan erkektir. Çünkü bunu arzu eden ve isteyen erkektir.

★ ★
★

Zinâ İftirasının Cezası

وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا
وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ۝ إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِن بَعْدِ ذَٰلِكَ وَأَصْلَحُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ۝

"Namuslu ve hür kadınlara (zinâ) iftirası atan, sonra (buna) dört şahid getiremeyen kimselerden (herbirine) de seksen değnek vurun. Onların şâhidliklerini ebediyyen kabul etmeyin. Onlar fâsıkların tâa kendileridir. Ancak bundan sonra tevbe eden ve (hallerini) düzeltenler müstesnâ. Çünkü Allah gafûr ve rahimdir"

(Nûr. 4-5).

Bil ki ayetin zâhiri evli ve namuslu kadınlara atılan iftiranın konusunu belirtmemektedir. **"Atma"** ifadesinin zikredilmesi zinâya delâlet etmez. Çünkü, "iftira atan", bazan kadınlara, hırsızlık, içki içme ve küfür gibi şeyleri de isnad edip, iftira atabilir. Doğrusu, kesinliğe delâlet eden bir karinenin mutlaka bulunması gerekir. Alimlerimiz ise, bu ifadeden muradın, zinâ isnadında bulunma olduğu hususunda icmâ etmişlerdir. Ayet-i kerimede buna delâlet eden şu birkaç ifade (işaret) vardır:

1) "Zinâ" ifadesi daha önce geçmiştir.

2) Cenâb-ı Hak, **muhsanat** kelimesini zikretmiştir ki bu, "iffetli ve namuslu kadınlar" manasınadır. Binâenaleyh bu, "iftira atma" ile kastedilenin, bu namuslu kadınlara, iffetliliğin zıddı olan birşeyi iftira etme olduğuna delâlet eder.

3) Ayetteki, *"Sonra (buna) dört şâhid getiremeyen"* ifadesi ki bu, "O kadınlara isnâd edip, iftira attıkları hususun doğruluğuna dâir dört şahid (...)" demektir. Bu sayıdaki şâhidin ancak zinâ konusunda şart olduğu ise bilinmektedir.

4) Zinâdan başka herhangi bir şeyin iftirâ edilmesi sebebiyle vâcib olmadığı hususunda icmânın bulunması. Bundan ötürü ayetteki bu iftira atmadan muradın, zinâ isnâd ve iftirasında bulunmak olduğu anlaşılmıştır. Bunu anladığın vakit, bil ki, bu ayet üzerinde konuşmak, iftirada bulunmak, iftirada bulunan ve iftiraya uğrayan kimseler konularına bağlıdır.

Kazf (İftira) İle İlgili Meseleler

Birinci konu, iftirada bulunmak hakkındadır. Bu konuda birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Kazf Lafızları

"**Kazf**"(iftira atma) lafızları, sarih, kinaye ve ta'riz olmak üzere üç kısımdırlar. Sarih (açık) olanı, iftira edenin, "Ey zâniye kadın!", "Ey kadın, zinâ ettin" yahut da"önün veya arkan zinâ etti" gibi bir ifade kullanmasıdır. Eğer o, "Bedenin zinâ etti" derse, bu hususta iki izah şekli vardır:

1) Bu, tıpkı "Elin zinâ etti" sözü gibi bir kinâyedir. Zira zinânın hakikatı, cinsiyet uzvu ile olmasıdır. Bedenin diğer yerleri ise, buna ancak bir araç ve vasıta olur.

2) En sahih olan görüşe göre, bu sarih bir ifadedir. Çünkü bu fiil ancak bütün bedenle olur. Cinsiyet uzvu ise, fiilin tahakkukunda bir alet ve vasıtadır.

Kinâye lafızlarına gelince, bu da iftira edenin, "Ey fâsık kadın, ey fâcir kadın, ey habis kadın, ey kendini kiraya veren kadın, ey haramzade kadın" veya "Benim karım, kendisine dokunan (uzanan) hiçbir eli geri çevirmez." Bu gibi ifadeler ancak, söyleyen kimsenin bununla zinâyı kastetmesiyle, bir iftira olur. Aynı şekilde birisi bir Arab'a, "Ey Nabat'lı" dese, bu ifadede, eğer bununla iftira etme manasını kastetmiş olursa bir iftira olur. O kişi bu ifadesiyle iftira ve isnadda bulunmayı murad etmiş ise bu, o arabın annesi için bir iftira olmuş olur. Aksi halde olmaz. Fakat kişi, "Ben, bu sözle, oturduğu yer ve konuştuğu yer itibarıyla Nabat'lı olmasını kastettim" der ve bu söze muhatab olan arabın annesi ise, onun bu sözle iftirayı murad ettiğini iddia ederse, muteber olan söz, o kişinin yeminle söyleyeceği sözdür.

Bu konudaki ta'rizli ifadelere gelince, bunlar, bunları söyleyen iftirayı dileyerek söylemiş olsa bile, iftira sayılmaz. Bu, insanın şu sözü gibidir, "Ey helâl oğlu, helâl-zâde (!)", "Bana gelince, ben zinâ etmedim. Annem de zinâkar değildir." Bu, **Şâfiî, Ebû Hanîfe, Ebu Yusuf, Muhammed, Züfer, İbn Şübrüme, Sevrî** ve **Hasan b. Sâlih**'in (Allah hepsine rahmet etsin) görüşüdür. **İmam Malik** (r.h) ise, "Böyle bir (ta'rizden) ötürü hadd gerekir" derken, **Ahmed b. Hanbel** ve **İshâk:** "bu hoşnudluk durumunda değil de, kızgınlık halinde söylenirse, bir iftiradır" demişlerdir. Bize göre, ise ta'riz yoluyla "kazf"te (iftira isnadında) bulunma, hem iftira olabilir, hem başka birşey olabilir. Binâenaleyh bu durumda haddin vâcib olmaması gerekir. Çünkü aslolan berâet-i zimmet (suçsuzluk)tur. Bir şüpheden ötürü, bu asıldan dönülemez. Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur. اِدْرَأُوا الْحُدُودَ بِالشُّبُهَاتِ *"Hadleri, şüpheler ile kaldırınız"*[83](yani şüpheli bir durum olursa hadleri uygulamayın). Bir de hadler, zararları nefyeden nassın hilafına olarak meşrû kılınmıştır. Sarih bir ifadeyle meydana gelen eziyet, ta'riz yoluyla yapılan iftiradan dolayı meydana gelen eziyetten fazladır. Bu görüşe muhalif olan, **Evzâ'î'nin Zührî'den, Zührî'nin Sâlim**'den, onun da **İbn Ömer** (r.a)'den rivayet ettiği şu haberle istidlal etmiştir: **İbn Ömer** (r.a), "(Babam) **Ömer**, ta'riz yoluyla yapılan iftiralarda da had uygulardı" demiştir. Yine rivayet edildiğine göre, iki adam **Hz. Ömer** (r.a)'in zamanında birbirlerine sövdüler. Birisi diğerine,

83) İbn Mâce, Hudûd, 5 (2/850) Benzeri hadis.

"Vallahi ne ben zinâkarım, ne de anam" dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a), sahabeyle istişarede bulundu. Onlardan biri: "Bu adam, anasını ve babasını medhetmiştir" derken, diğerleri: "Muhakkak ki bu adamın ebeveyninin bunlardan başka iyi özellikleri de vardır. (Niçin sadece bunu söyledi)" dediler. Bunun üzerine Hz. Ömer o adama seksen değnek vurdu. Buna şöyle cevap verilir: Hz. Ömer (r.a)'in, ta'riz yoluyla söylenilen ifadenin hükmü hususunda, sahabeyle istişârede bulunmasında, onların nezdinde bu konuda vakıf oldukları bir bilginin bulunmadığına ve bu konuda rey ve ictihadlarıyla görüş belirttiklerine bir delâlet vardır.

İKİNCİ MESELE
İftiranın Teaddüdü

Bu, iftiranın birden fazla olması hakkındadır. Bil ki iftira eden, ya bir şahsa defalarca, yahut bütün bir cemaata iftirada bulunabilir. Birçok kereler bir şahsa iftira etmişse bakılır, eğer mesela "defalarca "Sen Amr ile zinâ ettin" demek suretiyle tek bir zinâ fiilini murad etmiş ise, ona tek bir had gerekir. Yok eğer, birincisi için vurulan hadden sonra, bu sözü ikinci kez söylerse, ikincisinden ötürü ta'zir cezası uygulanır. Eğer "Zeyd'le zinâ ettin." "Amr'la zinâ ettin" demek suretiyle bir kadına birçok zinâ isnadında bulunursa, bakılır, had çoğalır mı, çoğalmaz mı? Bu konuda iki görüş vardır:

1) Lafza (söylenen söze) göre, had de çoğalır (katlanır). Bir de bu, kul hakkına girer. Binâenaleyh bunda, borçlarda olduğu gibi, bir tedâhül (iç-içe girme, biri diğerinin yerini tutma) meydana gelmez.

2) En doğru olan görüşe göre ise, bu iftiraların cezası tedâhül eder. Binâenaleyh hepsine karşılık tek bir haddin uygulanması gerekir. Çünkü her ikisi de, hakeden kimseye uygulanacak, aynı cinsten bir had cezasıdır. Binâenaleyh zinâ cezalarında olduğu gibi, iftira cezalarının da tedâhül etmesi gerekir.

Eğer kişi, kendi hanımına birkaç defa zinâ isnadında bulunmuş ise en sahih görüşe göre burada, haddin katlanacağını söylesek de, söylemesek de, tek bir "li'an" yeterlidir. Fakat kişi, mevcud olmayan, orada bulunmayan birilerine iftira etmişse bakılır, eğer her bir kişiye, ayrı ayrı ifadelerle iftirada bulunmuşsa, her bir kişiden ötürü ayrı ayrı birer had uygulanması gerekir. **Ebû Hanîfe** (r.h)'ye göre ise, ona tek bir haddin uygulanması gerekir. **Ebû Hanîfe** (r.h)'nin görüşüne, **Ebu Bekir er-Râzî (el-Cessâs)**, Kur'ân, Sünnet ve Kıyas'dan deliller getirmiştir: Kur'ân'dan delili, ayetteki *"Namuslu ve hür kadınlara (zinâ) iftirası atan"* ifadesidir. Bu, "iffetli kadınlara iftira atan herkese celde gerekir" demektir. Bu da, iffetli bir kadınlar grubuna iftira atan bir kişiye, seksen sopadan fazlasının vurulmamasını gerektirir. Binâenaleyh bir iffetli kadınlar topluluğuna iftirada bulunan bir kişiye, birden fazla cezanın (haddin) gerekli olduğunu söyleyen, ayete muhalefet etmiş olur. Bunun sünnetten delili, **İkrime**'nin **İbn Abbas** (r.a)'dan rivayet etmiş olduğu şu haberdir: "**Hilâl b. Ümeyye**, Resûlullah (s.a.s)'ın yanında hanımının **Şüreyh b. Sahmâ** ile zinâ ettiği isnâdında bulunur. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) لَا أَلْبَيِّنَةُ أَوْ حَدٌّ فِي ظَهْرِكَ *"Hayır, ya (buna) delil getirirsin,*

ya da sırtına had uygulanır"[84] buyurur. Böylece Hz. Peygamber (s.a.s), Hilâl'e, hem karısına, hem de Şüreyh b. Sehmâ'ya iftirada bulunduğu halde, tek bir had cezası gerektiğini bildirmiştir. Tâ ki li'an ayeti nazil oluncaya kadar. Li'an ayeti nazil olunca da, kişinin kendi hanımına yaptığı zinâ isnadında gerekli kılınan li'an, diğer kadınlara yapılan zinâ isnâd ve iftirasındaki hadd-i kazfin yerine geçmiştir. Bunun kıyasdan delili ise şudur: Haddi gerektiren diğer şeyler, o kişiden birçok kere sâdır olduğu zaman, ancak tek bir had gerekir. Bu tıpkı, birçok kere zinâ eden, içki içen ve hırsızlık yapan kimsenin durumu gibidir. Burada da durum aynıdır. Hepsinde müşterek özellik, zararın fazlalaşmasını önlemektir.

Bunlardan birincisine şöyle cevap veririz: Ayetteki (الذين) kelimesi ile اَلْمُحْصَنَات kelimesi cemi sığalardır. Cemi (çoğul) olana, çoğul ile mukâbelede bulunulduğu zaman, tekile de tekil ile mukabelede bulunulur. O zaman mana,"iffetli bir kadına, iftira eden bir kişiye had vacibtir" şeklinde olur. Bu takdirde Şâfiî (r.h)'nin bu ayeti delil getiriş sebebi ortaya çıkar. Bir de Cenâb-ı Hakk'ın, *"Namuslu ve hür kadınlara (muhsanata) iftira atanlara, seksen değnek vurun"* emri, değnek vurmanın namuslu kadınlara iftira atmaya ve, bilhassa uygun olduğu zaman, bu hükmün o vasfa dayandığına delâlet eder. Çünkü bu bir illet ve sebebiyyeti hissettirmektedir. Binâenaleyh ayet-i kerime, bu vasfa sahib olması sebebiyle, bu isimlendirmeden ötürü, iffetli ve namuslu (muhsan) bir kadına iftira etmenin sopa cezasını gerektirdiğine delâlet etmektedir.

Bu sabit olunca biz diyoruz ki: Birisi birisine iftira ettiği zaman, bu haddi gerektirir. İkinci kez iftira ettiğinde, bu ikinci iftiranın da haddi icâb ettirmesi gerekir. Sonra ikinci iftiranın neticesi olan cezanın, birinci iftiranın haddi olması câiz değildir. Çünkü bu birincisi, birinci iftiradan dolayı vâcib olmuştur. Zaten vâcib olanı, yeniden vâcib kılmak ise imkansızdır. Dolayısıyla ikinci iftiradan ötürü ikinci bir had gerekir. Bu konuda söylenebilecek en ileri söz, bu ifadenin zinânın cezalarına delâlet ettiğinin söylenmesidir. Fakat biz, bu delil ile burada amel edilmeyeceğini söylüyoruz. Çünkü zinânın cezası, iftiranın cezasından daha serttir. İkisi arasındaki fark ortaya çıkınca, ikisini aynı kabul etmek imkânsız olur.

(Cessâs'ın) sünnetten deliline gelince, bu hadiste buna bir delil yoktur. Çünkü o ikisine tek bir lafızla iftira edilmiştir. Bu konudaki tafsilatlı açıklamamız, inşaallah gelecektir.

Onun kıyasdan delili de fâsiddir. Çünkü hadd-i kazf (iftira cezası), kul hakkıdır. Bunun delili, bu cezanın ancak, iftira edilen kimsenin isteği üzerine uygulanmasıdır. Kul haklarında ise, zinâ cezasının aksine, tedâhül olmaz. Zinâ cezası ise, Allah hakkıdır. Bütün bunlar, bir kimse bir cemaata, (topluluğa), onlardan herbirine, aynı şekilde ayrı ayrı iftira attığında söz konusudur. Ama onların hepsine birden tek bir ifade ile iftira atıp, "Sizler zinâkarsınız" yahut "sizler zinâ ettiniz" derse, bu durumda

84) İbn Mâce, Talâk, 27 (1/668); Ebu Davud, Talak, 27 (2/273).

iki görüş vardır: Bunların en doğrusu, İmam Şafii'nin mesheb-i cedidi (sonraki görüşü) olan şu görüştür: İftira edilen o kimselerden herbiri için, iftira edene ayrı ayrı birer ceza gerekir. Çünkü bu, kul haklarından olup, birbirine tedâhül etmez (biri diğerlerinin yerini tutmaz.) Bir de o kimse, onlardan herbirine bu iftirasıyla ayrı bir sıkıntı ve eziyet vermiş, böylece de, onların hepsine ayrı ayrı iftira etmiş gibi olmuştur. İmam Şafii'nin kadim (eski-önceki) görüşüne göre ise, onların hepsinden ötürü kullanılan iftira lafzına nisbetle tek bir had cezası gerekir. Çünkü tek lafız kullanılmıştır. Bu görüşlerden birincisi daha doğrudur. Çünkü bu, ayetin mefhumuna daha uygundur. Buna göre bir adam birisine, "Ey iki zinâkârın oğlu" dese bu tek ifadeyle o kişinin hem anasına, hem babasına bir iftira olmuş olur. Bunu söyleyene de iki hadd uygulanması gerekir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Kazf İsnadını Mübah Kılan Haller

Bu, iftira ve isnadda bulunmayı mübah kılan haller hakkındadır. "Kazf", yasak (mahzûr), mübah ve vâcib olmak üzere üç kısma ayrılır. Sözün özü şudur: Meydanda kocanın kabul etmek istemeyeceği bir çocuk yok ise, "kazf" vacib değildir. (Çocuk olsaydı, "kazf" de bulunmak vacib olacaktı). Mübah olur mu olmaz mı meselesine gelince, bakılır. Eğer koca, onu zinâ ederken bizzat gözleriyle görmüşse, ya da kadın, kendisi aleyhine zinâ yaptığını ikrar etmiş ve koca da, içinden onun doğru söylediğine kanaat getirmişse, yahut sözüne güvenilir birinden bunu duymuşsa, yahutta duymamış ama insanlar arasında falancanın falanca kadınla zinâ yaptığ haberi yaygınlaşmış ve koca da adamı kadının evinden çıkarken ya da, bir evde kadınla birlikte görmüşse, ithâmın pekişmesi, sağlamlaşması için, onun "kazf" da bulunması mübah olur. Ve, "Bir adam "Ey Allah'ın Resulü, benim uzanan hiçbir eli geri çevirmeyen bir karım var!" deyince, Allah'ın Resulü, "Onu boşa!" buyurdu. Adam, "Onu seviyorum" deyince de, "öyleyse, nikahında tut" buyurdu" şeklinde rivayet edilen haberden dolayı, onu nikahında tutması ve fitneye hazır vaziyetini kontrol altında tutarak onun bu halini örtmesi caizdir.

Ama bunu sözüne güvenilmeyen birinden duymuşsa, ya da haber insanlar arasında yaygınlaşmış, fakat koca o adamı hanımıyla birlikte görmemişse, ya da aksi olmuşsa, onun "kazf"da bulunması helal olmaz. Çünkü bunu sözüne güvenilmeyen bir kimse söyler de, söz dağılır. Ya da adam o kadının evine, ya bir kimseden korktuğu için, veya hırsızlık için girmiş olabilir. Zina arzusuyla girmiş ama kadın bundan kaçınmış da olabilir. Cenâb-ı Hak, *"O uydurma haberi getirenler, içinizden bir zümredir"* (Nûr, 11) buyurmuştur.

Ama ortada, adamın kabul etmek istemediği bir çocuk varsa, bakılır. Eğer koca, hanımıyla cinsi münasebette bulunmamış olması ya da bulunup da ancak doğumun cimâ zamanından itibaren altı aydan daha kısa veya dört seneden daha fazla zamanda olması sebebiyle çocuğun kendisinden olmadığından kesinkes emin ise, o zaman ona, "li'ân, yaparak çocuğu reddetmesi gerekir. Çünkü, nasıl kendi

nesebinden olanı reddetmek haram ise, aynı şekilde başkasının nesebinden olanı da kendi nesebine katmak haram ve yasaktır. Çünkü Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: أَيُّمَا امْرَأَةٍ أَدْخَلَتْ عَلَى قَوْمٍ مَنْ لَيْسَ مِنْهُمْ فَلَيْسَتْ مِنَ اللّٰهِ فِي شَيْءٍ وَلَمْ يُدْخِلْهَا اللّٰهُ جَنَّتَهُ *"Herhangi bir kadın eğer, onlardan olmayan birini (çocuğu) o kavme idhâl eder, girdirirse, hiçbir surette Allah'la münasebeti kalmamıştır; Allah da onu, cennetine sokmamıştır (sokmayacaktır)"*(85) onlardan olmayan çocuğu bir kavme idhal etmek onlar arasına sokmak kadına haram olunca, aynı şekilde erkeğe de böyle olur. Çocuğu, cimâ vaktinden itibaren, altı aydan daha fazla veya dört seneden daha az bir zaman zarfında doğurması sebebiyle, çocuğun ondan olması muhtemel ise, bakılır. Eğer kadın hayz hali ile temizlenmemişse (istibrâ) yahut temizlenmiş, ama istibra vaktinden itibaren altı aydan daha kısa bir zamanı içinde doğum yapmışsa, o zaman onu zinâ ile itham etse bile, kocanın "kazf" da bulunması ve çocuğu reddetmesi helâl olmaz. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur. أَيُّمَا رَجُلٍ جَحَدَ وَلَدَهُ وَهُوَ يَنْظُرُ إِلَيْهِ احْتَجَبَ اللّٰهُ مِنْهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَفَضَحَهُ عَلَى رُؤُسِ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ *"Herhangi bir adam, kendisine doğru bakıp dururken çocuğunu inkâr ederse, kıyamet gününde Allah ondan gizlenir ve onu, önceki ve sonraki ümmetlerin huzurunda utandırır"*(86)

Ama kadın hayız hali ile temizlenmiş, istibrâ vaktinden itibaren altı aydan daha fazla bir zaman sonra da doğum yapmışsa, onun "kazf"da bulunması ve çocuğu reddetmesi mübah olur. Evlâ olanı, yapmamasıdır. Çünkü kadın, hamile olduğu halde, hayız kanı görebilir.

Eğer hanımı, kendileri beyaz olduğu halde siyah olan bir çocuk doğurmak suretiyle, kendisine benzemeyen bir çocuk dünyaya getirmişse, bakılır. Koca, eğer hanımını zinâ ile itham etmemişse, çocuğunu reddetme hakkı yoktur. Çünkü **Ebu Hureyre** (r.a) şunu rivayet etmiştir: *"Adamın biri Hz. Peygamber'e, "Hanımım siyah bir oğlan doğurdu" der. Hz. Peygamber "senin develerin var mı?" diye sorunca, "Evet" der. "Renkleri nasıl?" diye sorunca, "Kızıllar" diye cevap verir. Hz. Peygamber, "Onlar içinde hiç kül rengi olanlar var mı?" diye sorunca, "Evet" cevabını verir. Hz. Peygamber, "Bu nasıl olmuş?" deyince, adam "damarı çekmiş" cevabını verince, Hz. Peygamber, "Muhtemelen bu da, bir damarına çekmiştir"* buyurur.

Ama adam, kadını zinâ ile itham eder ya da, bir adamla zinâda bulunmakla itham eder, kadın da, adama benzeyen bir çocuk doğurursa, çocuğu reddetmesinin mübah olup olmadığına dair iki izah bulunur:

a) Reddedemez. Çünkü damarı çeker.

b) Bu hakkı vardır. Çünkü itham, şüphe ile de kuvvetlenmiştir.

---

85) Kenzü'l-Ummâl, 5/13006.

86) Dârimî, Nikâh, 42 (2/153).

İkinci Bahis: Bu, iftira atan hakkındadır. Burada birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Zinâ İsnad Edenin Hali

Çocuk veya deli, hanımına veya yabancı bir kadına iftira attığında, bu ikisine, ne o anda, ne de büluğa erdikten sonra "hadd" uygulanmaz. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) رُفِعَ الْقَلَمُ عَنْ ثَلَاثٍ *"Kalem yani sorumluluk, şu üç gruptan kaldırılmıştır:"*[87] buyurmuştur. Ancak ne var ki, kendilerinin temyiz kabiliyeti varsa, terbiye için, tazir edilirler (başka bir cezaya da muhatab olurlar). Binâenaleyh çocuğa, bu tazir cezası uygulanmasa, derken çocuk da büluğa erse, **Kaffâl**, tazir cezasının düşeceğini ifade eder. Çünkü bu tazir cezası, onu edebsizlikten men etmek içindi. Halbuki, bundan daha kuvvetli olan bir men edici meydana gelmiştir ki, bu da çocuğun büluğa ermesidir.

İKİNCİ MESELE

Dilsiz bir kimsenin, anlaşılan bir işareti ve okunabilen bir yazısı bulunur da, bir kimse de, bu işareti veya bu yazısıyla bir kimseye iftira ederse, dilsiz olan bu kimseye hadd-i kazf gerekir. Onu, işaret veya yazıyla "mülâane" (li'ân)de de bulunulabilir. **Ebû Hanîfe** (r.h)'ye göreyse, dilsiz kimsenin iftirası ve "li'ân"ı sahih değildir. **Şâfii** (r.h)'nin görüşü ayetin zahirine daha yakındır. Çünkü, yazıyla veya işaretle iftirada bulunan kimse, "muhsan-evli, iffetli" bir kadına iftira atmış ve onu, utanç içine sokmuştur. Binâenaleyh, bu kimsenin, ayet-i kerimenin zahirinin ifade ettiği hükmün muhtevasına girmesi gerekir. Zira biz (şâfiiler) bu kimsenin iftirasını ve li'ân'ını, diğer hükümlere kıyaslamaktayız.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Alimler kölenin bir hüre iftira atması meselesinde ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak **Şafii, Ebû Hanîfe, Malik, Ebu Yusuf, İmam-ı Muhammed, Züfer** ve **Osman** "bu kimseye kırk sopa vurulur" hükmünü vermişlerdir. **Sevri, Cafer İbn Muhammed**'in, babasından, **Hz. Ali** (r.a)'nin "iftira atan köleye, kırk sopa vurulur" dediğini; **Abdullah İbn Ömer**'in de, "Ben, **Ebu Bekir, Ömer, Osman** ve ondan sonra gelen halifelerin hepsini, iftira eden köleye kırk değnek vurdururken gördüm, onlara bu halde yetiştim" dediğini rivayet etmiştir. **Evzai** ise, böylesi bir köleye seksen değnek vurulacağını ifade etmiştir ki, bu da **İbn-i Mesûd**'dan rivayet edilmiştir. **Ömer İbn Abdulaziz**'in, yalan söyleyen köleye seksen değnek vurduğu rivayet edilmiştir.

Bu mesele, şu noktaya varıp dayanır: Bu ayet, seksen değnek vurulması hususunda, sarih bir ifadedir. Binâenaleyh, bu cezayı kim kırka indirgerse, onun bu hususta dayanağı, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onlar evlendikten sonra bir fuhuş irtikâb ettiler mi, o vakit üzerlerine hür kadınlar üzerindeki cezanın yarısı (verilir)"* (Nisa, 25) ayetidir. Binâenaleyh bu ayet, zinâ eden cariyeye uygulanacak olan haddin, hür kimsenin cezasının yarısı olduğu hususunda açık bir nassdır. Daha sonra, bu görüşte olanlar, kölenin cezasını, zinâ haddinin yarısı olması hususunda, cariyeye

87) Buhari, Hudûd, 22.

kıyasladılar. Bunun akabinden de, iftirada bulunan kölenin cezasını, onun hakkındaki zinâ cezasının yarısı olması meselesine kıyasladılar ki bu da, bu işin neticesinin, Kitab'ın umumi ifadesinin, böylesi bir kıyasla tahsis edilmesi meselesine varıp dayanır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Alimler, kâfir kimsenin de, Cenâb-ı Hakk'ın *"Namuslu ve hür kadınlara iftira atan kimseler"* (Nûr, 4) ayetinin muhtevasına girdiği hususunda ittifâk etmişlerdir. Çünkü bu vasıf kafiri de içine alır. Buna mani de yoktur. Binâenaleyh, yahudi olan kimse de, müslüman birisine iftirada bulunduğunda, seksen değnekle cezalandırılır. Allah en iyisini bilendir.

İthama Maruz Kadın

Üçüncü bahis: Kendisine iftira atılan kimse, (muhsana) hakkındadır. **Ebu Müslim** şöyle der: "el-İhsan اَلْإِحْصَانُ sözü, hem evli kimse, hem de evlenmemiş olsa bile, namuslu olan kimseler için kullanılır. Çünkü Cenâb-ı Hak, **Hz. Meryem** hakkında وَالَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا *"Namusunu koruyan o kadın, (Meryem)"* (Enbiya, 91) buyurmuştur. Bu kelime, avret mahallini, ferci korumak, men etmek ifadesinden alınmıştır. Binâenaleyh bir kadın evlendiğinde, ırzını ve namusunu, kocası hariç herkesten men eder, korur. Evlenmemiş kimseler ise bunu, (bila istisnâ) herkesten korur. Bu meseleye şu birkaç mesele daha dayanır:

BİRİNCİ MESELE

Ayetin zahiri, ister müslüman ister kâfir, ister hür isterse köle olsun, bütün namuslu ve iffetli kadınları şumulüne alır. Ancak ne var ki, fukaha şöyle demişlerdir: "İhsân (muhsan) olmanın şartları beştir: İslâm, akıl, büluğa erme, hürriyet ve iffetli olmak. Biz, bu konuda müslüman olmanın gerekli olduğunu söyledik. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) مَنْ أَشْرَكَ بِاللَّهِ فَلَيْسَ بِمُحْصَنٍ *"Allah'a şirk koşan kimse, "muhsan" değildir"* [88] buyurmuştur. Biz yine bu konuda, akıllı olmayı ve büluğa ermeyi nazar-ı dikkate aldık, çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) رُفِعَ الْقَلَمُ عَنْ ثَلَاثٍ buyurmuştur. Yine biz, bu konuda hürriyet vasfına itibar ettik, çünkü kölenin derecesi noksandır. Binâenaleyh köleye, zinâ ile ta'n edilmesi ağır gelmez. Biz bu konuda, o kimsenin zinâdan korunmuş olmasını, namuslu olmasını da nazar-ı itibare aldık, çünkü bu ceza iftira eden kimseyi yalanlamak için konulmuş olan bir cezadır. Binâenaleyh, iftira edilen kimse zinâkâr olunca, ona iftirada bulunan bu kimse, bu iftira ve isnâdında doğru olmuş olur. İftira edilen kimsenin, şüphe veyahut da fasit bir nikâhla vat' olunmuş, (üzerine duhûl vaki olmuş) bir kadın olması durumu da böyledir. Çünkü burada, helâl olma şüphesi bulunduğu gibi, zinâ şüphesi de bulunur. Binâenaleyh, iki şüpheden biri cinsî münasebette bulunan kimseden bu şüpheyi düşürdüğüne göre, diğeri de bu cezayı iftira eden kimseden de düşürür.

---

88) Darekutnî, 3/147.

Ayrıca biz şöyle diyoruz: Kâfire, deliye, çocuğa, köleye veyahut da, bir kadına iftira atmış olan bir kimseye iftira eden kimseye hadd uygulanmaz. Tam aksine bu kimseye, sadece eziyyet olsun diye, tazir edilir. Öyle ki, bir kimse gençliğinin ta başında bir kere zinâ etse, sonra tevbekâr olsa, halini islâh etse, salâh içinde yaşlansa, bu kimseye iftira atan kimseye hadd uygulanmaz. Yine bir kâfirin veya bir kölenin zinâ edip de, sonradan da kâfir olan müslüman, köle de hür olsa, bu ikisi hallerini de düzeltseler, sonra kalksa birisi bunlara iftirada bulunsa, durum yine aynı olup, bunlara iftira eden kimselere hadd cezası uygulanmaz. Ama, küçükken veya deli iken birisi zinâ etse, sonra da küçük büluğa erse, deli olan da iyileşse, sonra kalksa birisi böyle kimselere iftirada bulunsa, iftira eden kimseye had uygulanır. Çünkü çocuğun ve delinin fiili zinâ sayılmaz. Bir kimse, "muhsan" olan birisine iftirada bulunsa, iftira eden kimseye ceza uygulanmadan önce, kendisine iftira edilen bu kimse zinâ etse, kendisine iftira eden o kimseden "hadd" sakıt olur, düşer. Çünkü (şu anda) bu kimseden böyle bir zinânın sadır olması, önceki hali hususunda bir şüphe doğurur. Zira Allah Teâlâ, kulunun ilk irtikab ettiği suçta, hemencecik onun bu suçunu yüzüne vurmayan ifşa etmeyen Kerim bir zâttır. Binâenaleyh, onun bu halinin ortaya çıkmasıyla, o kimsenin daha önce de böylesi şeylerle haşır neşir olduğu anlaşılmış olur. Rivayet edildiğine göre birisi, Hz. Ömer zamanında zinâ eder ve, "Allah'a yemin ederim ki, bundan başka zinâ etmedim" der. Bunun üzerine Hz. Ömer, "Yalan söyledin, çünkü Allah, kulunu ilk günahında rezil kepaze etmez" der. Müzenî ve Ebu Sevr ise, "Sonradan meydana gelen zinâ hadisesi, müfteriden, "hadd" cezasını düşürmez" demişlerdir.

İKİNCİ MESELE
Erkeğe Zinâ İsnadı

Hasan el-Basrî, Cenâb-ı Hakk'ın, وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ifedesinin hem erkekleri hem de kadınları içine alan bir ifade olduğunu söylerken, diğer ulemâ bunu kabul etmeyerek şöyle demişlerdir: "Çünkü, "el-muhsanât" kelimesi cem-i müennestir. Binâenaleyh, erkekleri içine almaz. Tam aksine, bu konuda "muhsan" erkeklerle "muhsana" kadınlar arasında herhangi bir farkın bulunmadığına, icmâ delâlet eder.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"Muhsana" olmayan kadınlara iftira atmak, haddi değil, ta'zîr cezasını gerektirir. Ancak kendisine iftira atılan kimse, kendisine nisbet edilen fiille şöhret bulmuşsa, artık bu noktada ne hadd ne de ta'zîr söz konusudur. Cenâb-ı Hakk'ın وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ayetinin tefsiri hususundaki sözünün tamamı budur.

Dört Şahitin Lüzumu

Cenâb-ı Hakk'ın ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ *"Sonra dört şahit getiremeyen"* ifadesine gelince bu husûsta şu iki bahis söz konusudur:

Birinci bahis: Bil ki Allah Teâlâ iftira atan kimse hakkında, dört şahit getiremediğinde şu üç şeyle hükmetmiştir:

a) Seksen değnek vurulması.

b) Şehadetinin batıl olması, kabul edilmemesi.

c) Tevbe edinceye kadar, fasık hükmünü alması.

İlim adamları, kişinin zinâ ettiğine dair delil getiremediğinde, sırf iftira atmış olmasından dolayı bu kimseye "hadd"in vacib olduğuna ittifak etmelerine rağmen, bu hükümlerin nasıl sübut bulacağı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Binâenaleyh; bu cümleden olarak bazıları o kimseye hadd uygulanmadan önce onun şehâdetinin bâtıl olduğunu ve o kimsenin fasıklık damgasını yediğini söylemişlerdir ki, bu **Şâfiî** ve **Leys İbn Sa'd**'in görüşüdür. **Ebu Hanife, İmam-ı Malik, Ebu Yusuf, İmam-ı Muhammed** ve **Züfer** ise, bu kimseye had uygulanmadığı sürece, onun şehâdetinin makbul olduğunu söylemişlerdir. **Ebu Bekr er-Razi (el-Ceesâs)**, "Bu onların, "Kendisine hadd uygulanmadığı müddetce, o kimse fasıklık damgasını yememiştir. Çünkü o kimse fasıklık damgasını yemiş olsaydı, onun şehâdeti caiz olmazdı. Zira fasıklık damgası, bu damgayı yiyen kimsenin şehâdetini ibtal eder" şeklindeki sözlerinin gereğidir" demiştir.

Ebu Bekr er-Razi, Ebu Hanife'nin görüşünün doğruluğuna dair şu delilleri ileri sürmüştür:

1) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Namuslu ve hür kadınlara iftira atan, sonra dört şahit getirmeyen kimselere de seksen değnek vurun"* emrinin zahiri, haddin farz olmasının, hem iftira atma hem de bu hususta şahit getirmeme hususlarına bağlı olduğunu iktiza etmektedir. Binâenaleyh, biz hadd hükmünü, sadece iftira atmaya bağlayacak olursak, bu,bu cezanın, (bahsettiğimiz) bu iki şeye bağlı olmasını zedeler ki, bu da, ayetin hilafınadır. Hem, celdenin farziyyeti, bu iki şeyin ikisine birden dayanmış olan bir hükümdür. Binâenaleyh, sırf o iki şeyden birisinin tahakkuk etmesiyle, haddin tahakkuk etmemesi gerekir. Bu tıpkı, bir kimsenin hanımına, "Eğer o eve girer ve falancayla konuşursan, sen boşsun" demesine benzer. Binâenaleyh, o kadın bu iki şeyden birisini yapıp diğerini yapmadığında, bu hususlaki ceza (hüküm) tahakkuk etmez. İşte burada da böyledir.

2) İftira atan kimseye, sırf iftirası sebebiyle yalancılık isnât edilemez. Durum böyle olunca, sırf iftirasından dolayı, şehâdetinin reddedilmemesi gerekir. Bu iki cümlenin, birincisini şu üç yönden izah edebiliriz:

a) Onun sırf iftira etmiş olması, şayet kendisinin yalancı olmasını gerektirmiş olsaydı, artık onun bundan sonra o kimsenin zinâ ettiğine dair getirdiği beyyinenin, delilin de kabul edilmemesi gerekirdi. Çünkü, onun yalan söylediğine dair hüküm verilmiştir. Onun iftira etmiş olmasından dolayı yalan söylediğine dair verilen hüküm ise, o kimsenin iftira edilen kimsenin zinâ ettiğine dair doğru söylediğinin doğruluğuna şehâdet eden kimselerin de şahitliklerinin batıl olduğuna hükmetmektir. Ulemâ, bu kimsenin getireceği delilin kabul edileceği hususunda ittifak edince, sırf iftira etmiş olmasından dolayı o kimsenin yalan söylediğine dair hüküm verilemeyeceği sabit olmuş olur.

b) Hanımına zinâ iftirasında bulunan bir kimsenin, sırf bu iftiradan dolayı, yalan söylediğine hükmedilemez. Aksi halde, bu kimse ile hanımı arasında "lian"laşmanın gerekli olduğuna hükmedilemezdi. O kimseye, kendisinin yalan söylediğine hükmedilmekle birlikte, hanımına attığı zinâ iftirası hususunda doğru söylediğine dair, Allah'a yemin etmekle emrolunup, Hz. Peygamber (s.a.s) de, karıkoca arasındaki "lian"laşmadan sonra اَللّٰهُ يَعْلَمُ اَنَّ اَحَدَكُمَا كَاذِبٌ فَهَلْ مِنْكُمَا تَائِبٌ *"Allah, sizi ikinizden birisinin yalancı olduğunu biliyor. Binâenaleyh, sizden tevbe eden yok mu?"* (89) buyurunca, böylece Hz. Peygamber belirlemeksizin, onlardan birisinin yalancı olduğunu haber verip, iftira edenin yalan söylediğine hükmetmemiştir. Bu davranışta, sırf iftiranın, o kimsenin yalancı olmasını gerektirmediğine delil vardır.

c) Cenâb-ı Hak, *"Buna karşı dört şahit getirmeli değil miydiler? Madem ki onlar şahitleri getiremediler, o halde onlar Allah indinde yalancıların ta kendileridir"* (Nûr, 13) buyurmuş, sırf iftira etmiş olmalarından dolayı, onların yalan söylemiş olduklarına hükmetmemiştir. Binâenaleyh, bütün bu izahlarla iftira eden kimseye, sırf iftirası sebebiyle "yalan söyleme" hükmünün verilemeyeceği sabit olmuş olur. Durum böyle olunca da, sırf iftira atmış olmasından dolayı, bu kimsenin şehâdetinin batıl olmaması gerekir. Çünkü bu kimse yine âdil,yine güvenilirdir. Ondan sudûr eden bu hal ise, bütün bu vasıflarına zıt değildir. Onun, adâlet vasfı üzere kaldığı gerektiğine göre, şehâdetinin de kabul edilmiş olması, makbûl olması gerekir.

3) Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: اَلْمُسْلِمُونَ عَدُولٌ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ اِلاَّ مَحْدُوداً فِي قَذْفٍ *"Kendilerine kazf (iftira) cezası uygulanmış olanlar müstesna, müslümanlar birbirlerine karşı âdil şahidler (sayılırlar)"* (90) Böylece Hz. Peygamber (s.a.s), kendisine bu ceza uygulanmadıkca, itham eden kimsenin adalet vasfının devam ettiğini haber vermiştir.

4) **İkrime İbn Abbas** (r.a)'dan, **Hilâl b. Ümeyye** kıssası hususunda şunu rivayet etmiştir: **"Hilâl b. Ümeyye**, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanına gelip hanımına zinâ isnâdında bulununca Hz. Peygamber (s.a.s) يُجْلَدُ هِلاَلٌ وَتُبْطَلُ شَهَادَتُهُ فِي الْمُسْلِمِينَ *"Hilâl'e celde vurulur ve onun müslümanlar hakkındaki şâhidliği batıl olur (geçersizdir)"* (91) buyurmuş ve böylece **Hilâl**'in şehâdetinin bâtıl oluşunun, ona celde uygulanmasından dolayı olduğunu haber vermiştir ki bu da sadece iftiranın onun şahâdetini geçersiz kılmayacağının delilidir.

5) **Şâfii** (r.h), kazf şâhidliğinde bulunan kimselerin ayrı ayrı gelmeleri halinde de, bu şâhidliklerinin kabul edileceğini iddia etmiştir. Binâenaleyh eğer sırf isnadda bulunmak, kişinin şehâdetini batıl kılmış olsaydı, artık daha sonra onunla birlikte üç kişi şahadet etse bile, bunun şahâdetinin makbul olmaması gerekirdi. Çünkü bu kimse

89) Müslim, Liân, 6 (2/1132).
90) Keşfu'l-Hafâ, 2/209.
91) Müsned, 1/238.

iftirası sebebiyle fâsık olmuş ve hakkında yalan söylediği hükmü verilmiş olur. Şâhidlerin ayrı ayrı gelmeleri durumunda, şâhidliklerinin kabul edilmesinde ise, sırf iftiradan ötürü, şâhidliklerinin bâtıl olmamasını gerektiren bir husus yatmaktadır.

Bu hususta **İmâm-ı Şâfiî** (r.h)'nin görüşünün izahı da şudur: Allah Teâlâ, dört şâhid getirmeme durumunda kazif işine, biribirlerine "vâv" (ve) harfi ile atfedilmiş, (ayetteki) üç hususu bağlamıştır. Vâv (ve) edatı ise, tertibi (sıra ile olma manasını) gerektirmez. Binâenaleyh o üç şeyin, biribirlerine dayanmamaları gerekir. Bu sebeble, onun şahidliğinin kabul edilmeyişinin, haddin (cezanın) uygulanmasına bağlanmaması gerekir. Had ister uygulansın ister uygulanmasın, o kimsenin şahidliğinin reddi gerekir.

Zinâ Şahitliğinin Keyfiyeti

İkinci bahis: Bu, zinâya nasıl şahidlik yapılacağı hususundadır. Cenâb-ı Hak, *"Kadınlarınızdan fuhşu irtikab edenlere karşı içinizden dört şahid getirin"* (Nisa, 15) ve *"Namuslu ve hür kadınlara iftira atan, sonra da dört şahid getiremeyen kimselere seksen değnek vurun"* (Nur, 4) buyurmuştur. **Sa'd b. Ubâde** (r.a), *"Ey Allah'ın Resulü, söyle bakayım, yani ben hanımımın yanında birisini yakalayacağım ve sonra dört şahid getirinceye kadar ona dokunmayacağım (öyle mi?)"* demiş. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), *"Evet"* buyurmuştur. Bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Zinâyı ikrâr (itiraf) iki kişinin şahidliği ile sabit olur mu? Bu hususta iki görüş vardır:

a) Tıpkı zinâ fiili gibi, birisinin zinâ yaptığını ikrar etmesi de dört şahid ile sabit olur.

b) Bu, zinâ fiilinin aksine, iki şahidle de sabit olur. Çünkü fiile muttalî olunmayabilir. Binâenaleyh bu hususta dört şahidin bulunması şart koşularak, ihtiyatlı olan yol tutulmuştur. Kişinin zinâsını ikrarı ise, muttalî olunması zor olmayan bir iştir.

İKİNCİ MESELE O şahidler zinâ işine şehâdet ettiklerinde, o kadınla zinâ eden kimsenin ve zinâ edilen kadının kim olduğunu açıkca belirtmeleri gerekir. Çünkü bu şahidler bazan o kimseyi, kendisine ait cariyesi üzerinde görüp, o cariyenin o şahsa yabancı bir kadın olduğunu sanabilirler. Yine o şahidlerin "Evet, biz onun zekerini bunun ferci içinde, tıpkı sürme çekilen milin sürmedanlık (sürme kabı) içinde oluşu gibi gördük" demeleri gerekir. Binâenaleyh eğer onlar, onun zinâ ettiğine mukayyed olmayan mutlak bir ifade ile, sadece "zinâ etti" diye şahidlik ederlerse, bu husus sabit olmuş olmaz. Çünkü onlar (insanlar) çoğu kez, kadınla erkeğin bacaklarının birbirine dolama (girme) halini, zinâ olarak kabul ederler. Birisinin birisine iftira edip de, "O zinâ etti" demesi ise, böyle değildir. bu durumda hadd-i kazf gerekir. Bu hususta, açıklamada bulunması istenmez.

Eğer bir kimse, kendisinin zinâ ettiğini itiraf ederse, bu hususta (nasıl zinâ ettiği hususunda) bir açıklamada bulunmasını istemek şart mıdır? İşte bu meselede şu iki görüş belirir:

a) Evet, şahidlerden istendiği gibi, onun da açıklama yapması şarttır.

b) Hîrada olduğu gibi, açıklama istenmesi şart değildir. (Açıklama istenmeden cezası uygulanır.)

ÜÇÜNCÜ MESELE
Şahidlerin Toplu Halde Şahitliği

Şâfiî (r.h), şahidlerin, dağınık veya toplu halde gelmelerinde bir fark bulunmadığını ileri sürerken, Ebû Hanîfe (r.h) onların ayrı ayrı gelip şahidlik etmeleri halinde, zinâ fiilinin sabit (ispatlanmış) olamayacağını, bu ayrı ayrı gelen şahidlere iftira cezası gerektiğini söylemiştir.

Şâfiî (r.h)'nin delilleri şunlardır:

1) Dört şahid getirme işi onların, toplu veya dağınık halde gelmelerinde ve getirilmelerinde, müşterek (ortak) miktardır. Sayesinde müşterekliğin olduğu şeye delâlet eden lafızda ise, sayesinde ayrılık bulunan şeye bir emare yoktur. Binâenaleyh onların dağınık, ayrı ayrı gelmelerine gelince, bu nassa göre yapılmış bir hareket olur. Dolayısıyla sorumluluktan kurtulunmuş olması gerekir.

2) Toplu halde geldiklerinde şahidlerin şahidliği ile sabit olan her hüküm, diğer hükümler gibi, ayrı ayrı gelip şehadet etmeleriyle de sabit olur. Hatta böyle gelmeleri daha evladır. Çünkü onlar, ayrı ayrı geldiklerinde, bu töhmetten ve birbirleriyle danışıklı olmalarından daha uzak olmuş olur. İşte bundan ötürü diyoruz ki: Hakim şahidlerin şahidliğinden şüpheye düştüğünde, eğer onların şehâdetlerinde gizli bir nokta varsa, ona muttali olabilmek için, onları birbirinden ayırarak, ifadesini alır.

3) Onların birlikte aynı anda gelip şahidlik yapmaları şart değildir. Aksine onlar, kâdinin huzurunda toplandıklarında, peşpeşe şahidlikte bulunurlarsa, bu şahidlikleri kabul edilir. Şahidlerin, kâdi'nin kapısında toplanıp, sonra peş peşe içeri girip şahidlik yapmaları hali de böyledir.

Ebu Hanife (r.h)'nin delili ise, şu iki yöndendir:

1) Tek bir şahid şahidlik ettiğinde, bu hususta dört şahid getiremezse, o kimseye iftira etmiş olur. Bu sebeble de, *"Namuslu ve hür kadınlara iftira atan, sonra (bu babda) dört şahid getiremeyen"* ayetinden ötürü, bu şahide hadd-i kazf gerekir.

Bu konuda, en fazla söylenecek söz şudur: Onlar bu kazfi (iftirayı), "şahidlik" lafzı ile anlatmışlardır. Bu böyledir, çünkü bu başlıbaşına (tek başına); iftira cezasının düşmesi neticesine götürür. Çünkü iftira eden herkes şahidlik lafzını kullanmaktan aciz kalmaz. Böylece o da bunu, kendinden cezayı düşürmeye bir vesile yapmış olur ve onun iftira ile ilgili maksadı da tahakkuk etmiş olur.

2) Rivayet edilen şu husus da buna delildir: Muğire b. Şu'be'nin aleyhine, Hz. Ömer (r.a)'in huzurunda şu dört kişi zinâ şahidliği yapmışlardır: Ebu Bekre, Nâfi, Nefi ve dördüncüleri Ziyad. Bu Ziyad: "Ben, yerleşmemiş olan, dimdik bir dübür

(kuç) yükselen (hızlı) bir nefes alış-veriş ve o kadının ayaklarını, tıpkı bir eşeğin iki kulağı gibi Muğîre'nin omuzunda gördüm. Bundan ötesini bilmem" dedi. Böylece Hz. Ömer, o üçüne hadd-i kazf uyguladı ve onlarla birlikte buna başka şâhid olup olmadığını sormadı. Eğer Hz. Ömer (r.a), bundan sonra başka şahidler aramış olsaydı, o zaman beklerdi. Çünkü hadler (cezalar) beklenilen ve alabildiğine ihtiyatlı davranılan şeylerdendir.

Eğer zinâya dört şahidden azı şahidlik etse, bu zinâ sabit (isbatlanmış) olmaz. Fakat şahidlere hadd-i kazf gerekir mi? Bu hususta şu iki görüş ileri sürülmüştür:

1) Gerekmez. Çünkü onlar şahidlik yapmak için gelmişlerdir. Bir de eğer biz bunlara had uygulayacak olsak, zinâ şahidliği kapısı kapanmış olur. Çünkü her bir şahid, arkadaşının kendisine muvafakat etmeyebileceği ve böylece de kendisine had uygulanabileceği hususunda şüpheye düşer, emin olamaz.

2) Daha doğru olan görüşe göre, Ebu Hanîfe (r.h) "Onlara hadd gerekir" demiştir. Bunun delili ise, "Üçüncü Mesele"de zikrettiğimiz o iki husustur.

BEŞİNCİ MESELE
Yalancı Şahitlerin Durumu

Birisi birisine iftirada bulunsa ve dört fasık kimseyi de buna şahid getirse onlar da bunun zinâ ettiğine şehâdette bulunsalar, Ebu Hanîfe (r.h) bu hususta, iftira eden kimseden haddin düşüp, şahidlere had gerekmediğini söylerken, Şâfiî (r.h) iki görüşünün birinde, bunların hepsine had gerekeceğini söylemiştir. Ebu Hanîfe'nin görüşünün izahı şudur: Hak Teâlâ, *"Namuslu ve hür (muhsan) kadınlara iftira atan, sonra (bu babda) dört şahid getiremeyen"* buyurmuştur. Binâenaleyh böyle bir kimse de, dört şahid getirmiştir. Ama bu sebeble buna had gerekmez. Bir de fasık şahidlik edebilir. Dolayısıyla şahidlerin, Kâdî'nin huzurunda bulunmaları ile, zinâ şahidliğinin şartları tahakkuk etmiştir. Fakat onların şâhidlikleri, (fasıklık) töhmetinden ötürü kabul edilmemiştir. Dolayısıyla aleyhine şahidlik edilen kimseden haddin nefyedilmesi (kaldırılması) hususunda bu töhmete itibar ettiğimiz gibi, bu şâhidlerden hadd-i kazfin nefyedilmesi hususunda da töhmetin nazar-ı dikkate alınması gerekir. Şafiî (r.h)'nin görüşünün izahı ise şudur: Bu kimseler, şahidliğin kabul edilmesi hususunda nazar-ı dikkate alınan şartlara sahib değildirler. Dolayısıyla onlar "şahid" olamazlar. Geriye onlar "sırf iftiracılar" olarak kalakalmış olurlar. Ayetteki, *"Sonra (bu babda) dört şahid getiremeyen"* ifadesinin tefsiri hususunda sözümüzün sonu budur.

Kazif Cezası

Cenâb-ı Hakk'ın فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً *"Onlardan herbirine seksen değnek vurun"* emri ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Kazif Cezası

"Değnek vurun" emrinin muhatabı zinâ ayetinde (Nûr, 2) de belirttiğimiz gibi, imam (devlet başkanı-halife) veya **Şâfiî**'ye göre, bu hususta yetkili olan kimse, yahut da bir imam (başkan) bulunmadığında, müslümanların tayin ettiği (seçtiği) sâlih bir kimsedir.

İKİCİ MESELE
Bu Cezadan Muaf Olanlar

Bu ayetin umûmi ifadesinde, şu gibi bazı durumlar tahsis edilmiş (ayetin hükmü dışında bırakılmıştır):
a) Baba, çocuğuna veya kendisinin **"nevâfil"**'inden (furûundan) birisine iftira ettiğinde, babaya çocuğunu veya böyle birisini öldürmesinden dolayı kısas gerekmediği gibi, (zinâ etti diye) evladına iftira eden babaya da had gerekmez.

b) Zinâ iftirasında bulunan kimse köle olduğunda, buna gerekli olan ceza kırk değnektir. Mükateb köle ile ümmü veled câriyenin durumu da böyledir. Çünkü yarısı hür, yarısı köle olanın cezası ise, kölenin cezasının aynısıdır.

c) İffetli ve namuslu bir câriye yahut da eskiden zinâ etmiş ama sonra tevbekâr olmuş bir kadın, dil açısından "muhsan" sayılırlar. Ama bununla birlikte, böylesi bir kadına iftira etmek de haddi gerektirmez.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Alimler şöyle söylemişlerdir: Hadler hususunda vurulabilecek en şiddetli vuruş, zinâ cezası vuruşu, sonra içki cezası vuruşu, sonra da iftira cezası vuruşudur. Çünkü iftira edene verilen cezanın sebebi, sıdka da kizbe de (doğruya da, yalan olmaya da) muhtemel bir sebebtir. Fakat bu kimse, namusların korunması ve onlara saygısızlıkta bulunulması için cezalandırılmıştır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

İmam Malik ve **Şâfiî** iftira cezasının verâset yoluyla devam ettiği kanaatindedirler. Binâenaleyh kendisine iftira edilmiş kimse, had cezası tam uygulanmazdan ve iftira edeni affetmeden ölürse, mirascıları, bu cezayı uygulatma hakkına sahibtirler. Onun iftirasının ta'zir cezasını gerektiren bir durum olması da aynıdır. Binâenaleyh bu ta'ziri uygulatma yetkisi de mirascılara geçer. Tıpkı bunun gibi, kendisine iftira edilen kimsenin ölümünden sonra, iftira eden o ölene tekrar iftira etse, yine onun varisleri için, hadd talebinde bulunma hakkı doğar. **Ebu Hanife** (r.h)'ye göre ise, kazf cezasına vâris olunamaz ve bu iş, iftira edilenin ölümü ile sona erer. **Şâfiî** (r.h)'nin delili şudur: Hadd-i kazif, kul hakkıdır. Çünkü iftira edilen kulun affı ile, bu ceza düşer. Yine bu ceza o kulun, istemesi durumunda uygulanır. Bu hususta, iftira eden iftira ettiğini inkar ettiğinde, aleyhine iftira edilen kimse yemin ederek (onun iftira ettiğini söyler). Bu, kul hakkı olduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s)'in وَمَنْ تَرَكَ حَقًّا فَلِوَرَثَتِهِ *"Kim geride bir hak bırakırsa, bu hak vârislerine aittir"*[92] hadis-i şerifinden ötürü, buna da vâris olunması gerekir.

---

92) **Müslim**, Ferâiz, 14, 17 (3/1237).

Ebu Hanîfe (r.h)'nin delili ise şudur: Eğer buna miras olunabilseydi, o zaman bunda karının ve kocanın belli bir payı olur. Bir de bu, kendisinde mal ve güvencenin (vesikanın) mevcut olmadığı bir haktır. Binâenaleyh tıpkı bir vekâlet, bir sözleşmede olmadığı gibi, bunda da verâset söz konusu olmaz.

Ebu Hanîfe'nin birinci deliline şu şekilde cevap verebiliriz: Şâfii mezhebine göre esahh (daha doğru) olan, o şeye tıpkı bir mal gibi bütün vârislerin mirascı olmasıdır. Bunda ikinci vecih de şudur: Karı ile koca hariç, bütün vârisler bu hakka vâris olurlar. Çünkü karılık ve kocalık ölümle sona erer. Bir de haddin maksadı, soy-soptan (bütün sülaleden) bu utancı defetmektir. Bu ise karı-kocayı ilgilendirmez.

BEŞİNCİ MESELE

Birisi orada bulunmayan birisine hâkimin huzurunda iftirada bulunsa, yahut da o adam orada değilken, kişi kendi hanımı için, o adamla zinâ ettiği iftirasında bulunsa, hakimin iftira edilene haber yollayıp, "Falanca sana zinâ iftira ve isnadında bulunuyor. Bundan ötürü senin, onun hakkında hadd-i kazif hakkın doğuyor" diye haber vermesi gerekir. Bu tıpkı, bir kimsenin bir başka kimsede, haberi olmayan bir malı bulunması halinde, hakimin bunu ona bildirmesi gerektiği gibidir. İşte bundan ötürü, Hz. Peygamber (s.a.s), Enîs'i, "Falanca, oğluyla zinâ ettiğin iftira ve iddiasında bulunuyor" diye haber vermek için, bir kadına göndermiş, fakat onu o kimse o kadınla zinâ ithamından kurtulsun diye göndermemiştir.

Şafii (r.h) şöyle der: "Bir kimse birisine zinâ iftirasında bulunduğunda, imamın (halifenin ve onun yetki verdiği birisinin), adam gönderip ondan bunu sorma hakkı yoktur. Çünkü Allah Teâlâ, *"Birbirinizin kusurunu araştırmayın"* (Hucurât, 12) buyurmuştur. Şâfii, bu ifadesiyle iftira edenin belli olmaması durumunu kastetmiştir. Bu mesela bir kimsenin hakimin huzurunda, "İnsanlar, falancanın zinâ ettiğini söylüyorlar" demesi gibidir. Bu durumda hakim, iftira edilen kimseye adam gönderip bunu ondan sormaz.

Kâzifin Şahidliği Ebediyyen Kabul Edilmez

Hak Teâlâ'nın, وَلاَ تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَداً *"Onların şahidliklerini ebediyyen kabul etmeyin"* yasağına gelince, alimler bu hususta ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, sahabe ve tabiînin ekserisi, böyle bir kimsenin tevbe etmesi halinde, bundan sonraki şahidliğinin kabul edileceği kanaatindedirler. Şâfii (r.h)'ın görüşü de böyledir. Ebû Hanîfe, talebeleri, Sevrî ve Hasan b. Salih (r.hm) ise, tevbe etse bile, iftira cezasına uğramış kimsenin şahidliğinin hiç bir zaman kabul edilmeyeceği görüşündedirler. Bu mesele, *"Ancak bu (hareketten) sonra tevbe eden ve (hallerini) ıslah edenler müstesna"* (Nûr, 5) ayetinin, kendinden önceki ayette bulunan hükümlerle mi, yoksa (4. ayetteki) son cümle ile mi alakalı olduğu meselesine dayanmaktadır. Binâenaleyh Ebû Hanîfe (r.h)'ye göre, "Pek çok cümlenin peşinden gelen istisnâ,

onlardan en sonuncusuyla alakalıdır." İmam-ı Şâfiî'ye göre ise, bu istisna, geçen o cümlelerin hepsiyle alakalıdır. Biz bu meseleyi Usûl-ü Fıkıh'da özetledik. Fakat burada, inşâallah, burayla ilgili olan miktarını belirteceğiz.

Tövbekâr Kazifin Şahitliği: Şafiiyyenin Delilleri

Şâfiî (r.h), bu kimsenin (tevbeden sonraki) şâhidliğinin kabul edileceğine dair şu delilleri getirmiştir:

1) Hz. Peygamber (s.a.s) اَلتَّائِبُ مِنَ الذَّنْبِ كَمَنْ لَاذَنْبَ لَهُ *"Günahtan tevbe eden, hiç günahı yok gibidir"* (93) buyurmuştur. Günahı olmayanın şâhidliği kabul edilir. O halde, tevbekâr olanın şahidliğinin de kabul edilmesi gerekir.

2) Kâfir iftira atar, sonra da kâfirlikten (imana) dönerse, bunun şahidliği (artık), icma ile kabul edilir. Binâenaleyh iftirada bulunan bir müslüman yaptığı bu iftiradan tevbe ederse, şahidliğinin artık kabul edilmesi gerekir. Çünkü müslümanın yaptığı iftira, kâfirin iftirasından, durum bakımından, daha ehven (hafif)'tir. Buna göre, "Müslümanlar, kafirlerin (iftiralarından) üzüntü duymazlar. Çünkü onlar, zaten müslümanlara düşman olarak ve müslümanlar hakkında batıl (asılsız) ta'nlarda bulunmakla meşhurdurlar. Binâenaleyh kâfirin iftirası sebebiyle, iftira edilene bir müslümanın iftirasından dolayı dokunacak, ayıp ve utanç kadar bir ayıp ve utanç dokunmaz.

Bu sebeble herhangi bir ar ve kusurun dokunmaması için müslüman iftira etmekten alabildiğine menedilmiştir. Bir de küfründen tevbe eden kimseye had gerekmez. Halbuki iftirasından ötürü tevbe edenden, bu hadd-i kazif düşmez." denilirse, biz deriz ki: İkisi arasında bu fark Hz. Peygamber (s.a.s)'in, أَلَيْهِمْ اَنَّ لَهُمْ مَا لِلْمُسْلِمِينَ وَعَلَيْهِمْ مَا عَلَى الْمُسْلِمِينَ *"Onlara, müslümanların lehine ve aleyhine olan şeylerin, onların da lehine ve aleyhine olduğunu (müslümanlar için hak ve vazife olan şeylerin, o zımmiler için de hak ve vazife olduğunu) haber ver"* (94) hadis-i şerifi ile ilgâ edilmiştir.

3) Biz, inkârdan, adam öldürmekten ve zinâdan tevbe eden kimsenin şahidliğinin makbul olduğu hususunda müttefikiz. İftirasından dolayı tevbe eden de böyledir. Çünkü bu günah, zinâdan daha büyük değildir.

4) Ebu Hanife (r.h) hadd, iftira edilenin hakkı olmakla birlikte, iftira eden kendisine had uygulanmadan önce tevbe ederse, bu kimsenin şahidliğini kabul ediyor. Binâenaleyh had, tevbe ile kalkmıyor. Kendisine had uygulandıktan sonra, halim düzeltmiş ve kendisinden fasıklık ismi kalkmış olduğu halde, tevbe eden birisinin şahidliği haydi haydi kabul edilir.

---

93) İbn Mâce, Zühd, 30 (2/1420).

94) Ebu Davud, Cihad, 90 (3/37) benzeri hadis.

5) Hak Teâlâ'nın, *"Ancak bu hareketten sonra tevbe edenler müstesna"* (Nûr, 5) ifadesi, birkaç cümleden sonra zikredilmiş bir istisnadır. Binâenaleyh bunun, bütün o cümlelere ait bir istisna olması gerekir. Bunun delilleri şunlardır:

a) Biz, herhangi bir kimsenin, "Eğer Allah dilerse (inşaallah), kölem hür, hanımım boş olsun" demesi halinde, bu "İnşaallah"ın, her iki cümleyle de alakalı olduğu hususunda müttefikiz. Durum, konumuz olan bu ayetteki istisnâda da aynıdır. Bu durumda eğer: "Bu ikisi arasındaki fark şudur: "İnşaallah" sözü, o hususta herhangi bir şey sabit olmasın diye, sözün hükmünü kaldırmak için kullanılır. İstisnâ harfi (edatı) ile zikredilen istisnânın ise, tek başına sözün hükmünü kaldırmak için gelmesi câiz değildir. Baksana, bir kimsenin, "inşaallah sen boşsun" demesi mümkündür, ve bundan ötürü herhangi bir şey yani boşanma meydana gelmez. Ama, "Sen bir talak kalmak üzere boşsun" demesi halinde ise, boşanma meydana gelmiş ve istisna da bâtıl olmuş olur. Çünkü istisnâ edatının, sözün hükmünü tamamen kaldırmak için kullanılması burada imkansızdır. Böylece, "inşaallah" (Eğer Allah dilerse) ifadesinin, kendinden önce geçen bütün cümlelerle alakalı olmasından, istisnâ edatı (illâ) ile yapılan müstesnanın da, kendinden önce geçenlerin tamamıyla alakalı olmasının doğru olması neticesinin çıkmadığı sabit olur" denilirse, biz deriz ki: Bu, cem (toplama) mahallinin gayrisinde olan bir farktır. Çünkü "inşaallah" ifadesinin, sözün hükmünü tamamen kaldırmak için kullanılması câizdir. Dolayısıyla şüphesiz bunun, önce geçen cümlelerin tamamıyla alakalı olması caiz olmuştur. Aksi halde bunun, sözün bir kısmının hükmünü kaldırmak için getirilmiş olması caiz olurdu. Bu sebeble, işte bu tarzda onun bütün cümlelerle alakalı olması gerekir. Öyle ki, bahsedilen cümlelerden herbirinden bir kısmının istisnâ edilmesini gerektirmiştir.

b) "Vâv" (ve) edatı, mutlak cem (toplamak, birlikte oluşu göstermek) içindir. Binâenaleyh ayetteki, *"Seksen değnek vurun ve onların şahidliğini ebedi kabul etmeyin ve onlar fâsıkların tâ kendileridir"* her üç cümle de, birbirinden önceliği olmaksızın, sanki hep birlikte zikredilmiş gibidir. Binâenaleyh bu ifadeye istisnâ dahil olduğunda, bu istisnânın onlardan birine ait olması, diğerlerine ait olmasından daha evla değildir. Çünkü bu cümlelerden birinin, diğerinden, mana bakımından önceliği yoktur. Binâenaleyh bunun, bütün cümlelerle alakalı olması gerekir. Ebû Hanîfe (r.h)'nin görüşünün aleyhine olmak üzere, bu ifadenin bir benzeri de, Hak Teâlâ'nın, *"Namaza kalktığınız zaman, yüzlerinizi yıkayın"* (Mâide, 6) ayetidir. Çünkü buradaki فَاغْسِلُوا ifadesindeki fâ-i takibiyye, yüzü yıkama ifadesine değil, aksine bundan sonra gelen atıf vavları, tertib (sıra) ifade etmedikleri için, bütün bu sonraki cümlelerin hepsine birden gelmiştir. Tefsir etmekte olduğumuz ayetteki, (illâ) istisnâ edatı da, geçenlerin sadece belli biriyle ilgili değildir. Çünkü vâv harfi, tertib ifade etmez. Binâenaleyh bu istisnâ onların hepsiyle alakalı gibidir. Buna göre şayet, "vâv" edatı, söylediğiniz gibi bazan mutlak cem (atıf) için, bazan da istinâf için olur. İstî'naf (başlangıç) için olması فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ *"Onlar fasıkların tâ kendileridir"* ifadesinde oluşu gibidir. Çünkü vâv, nazmı tek cümle olan ve manası bir olan yerlerde,

cem için olur. Böylece de onların tamamı, tıpkı abdest (Maide, 6) ayetinde olduğu gibi birlikte zikredilmiş (tek bir şey) gibi olurlar. Çünkü abdest ayetinde zikredilenlerin hepsi tek bir bütündür. Cenâb-ı Hak sanki, "İşte sayılan bu uzuvlarınızı yıkayın" buyurmuştur. Çünkü bu sayılanların hepsini, "yıkayın" emri içine almıştır. Kazf (iftira) ayetine gelince, bunun başlangıcı emir, sonu ise haber cümlesidir. Binâenaleyh bütün bunların tek bir cümlede sıralanması câiz değildir. O halde bu (üçüncü) vâv, istinaf içindir. Bu sebeble de, istisna bu sonuncu cümleye aittir" denilirse, biz deriz ki: "Bizim bu üç cümlenin tamamını da şartın cezası (cevabı) saymamız niçin caiz olmasın? Buna göre sanki, "Kim muhsan olanlara iftira atarsa, ona sopa vurun, şahidliğini kabul etmeyin ve onun fasık olduğunu söyleyiniz, yani siz onlara sopa, şahidliği red ve fasık deme işlerinin hepsini yapınız. Fakat attıkları iftiradan tevbe edip, hallerini düzeltenler müstesna. Çünkü Allah bunları bağışlar. Böylece de onlar sopa vurulmamış, şahidlikleri reddedilmemiş ve fasık sayılmayan kimseler olurlar" denilmek istenmiştir.

c) Ayetteki, *"Onlar fâsıkların tâ kendileridir"* ifadesinin, *"Onların şahidliklerini ebedi kabul etmeyin"* ayetinin peşinden gelmiş olması, şahidliğin kabul edilmeyişinin sebebinin, o kimsenin fasık oluşu olduğuna delalet eder. Çünkü bir hükmün bir vasfa dayandırılması, o vasfın o hükmün illeti olduğunu gösterir. Hele de o vasıf o hükme münasib ise. Binâenaleyh o kimsenin fasık oluşu da şahidliğinin makbul olmamasına münasibtir. O kimsenin şehâdetinin kabul edilmeyişinin sebebi sadece onun fâsık olduğu sabit olup, bu istisna da o kimsenin fâsıklığının (tevbe ettiğinde) zâil olduğuna delâlet edince, bu illet ortadan kalkmış olur. Sebeb ortadan kalkınca da bu sebebe bağlı olan hükmün de kalkması gerekir.

d) Bu gibi istisnalar Kur'ân'da vardır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Allah ve Resulü ile harbedenlerin cezası şudur. Ancak tevbe edenler müstesna"* (Mâide, 33-34) buyurmuştur. Bu istisnanın, ayetin başından itibaren sayılanların tamamı ile olduğunda ve bu tevbenin hepsi için söz konusu olduğunda şüphe yoktur. Hak Teâlâ'nın, *"Sarhoş iken namaza yaklaşmayın, eğer su bulumazsanız, teyemmüm edin"* (Nisa, 43) ayetindeki durum da böyledir: Teyemmüm, kendisine abdest farz olan kimseler için meşrû olduğu gibi, gusletmesi gerekenler için de söz konusudur. **Ebu Ubeyd** bu izahı, **Şafii**'nin mezhebini isbat sadedinde yapmıştır.

Hanefi İctihadının Delilleri

Ebu Hanife'nin arkadaşları, bu ayetteki istisnanın, son cümleye ait olduğu hususunda şu delilleri getirmişlerdir:

1) Bir istisnadan yapılan istisna, son cümleye ait sayılır. Binâenaleyh bir birlik olsun diye, bu her yerde böyle olur.

2) Önceki cümlelerin umumi manada olmasını gerektiren şey mevcuttur. Bunu muârız olan şey, yani istisnâ ise, kendisinin tek bir cümleye ait olmasının doğruluğu

hususunda yeterlidir. Çünkü bu kadarcık şeyle istisnâ bir lağiv (boş, manasız şey) olmaktan çıkar. Binâenaleyh bu istisnânın sadece tek bir cümleyle alakalı olması gerekir.

3) Buradaki istisnânın kendinden önce geçen cümlelerin tamamıyla alakalı olsaydı, bu kimsenin tevbe etmesi halinde, ona celde vurulmaması gerekirdi ki bu icmâen bâtıldır. Dolayısıyla bu istisnânın son cümleye ait olması gerekirdi.

Bunlardan birincisine şöyle cevap verilir: Menfi (olumsuz) cümleden yapılan istisnâ olumlu, olumlu cümleden yapılan istisna ise olumsuzdur. Binâenaleyh istisnâdan sonra gelen istisnanın, hem birinci istisnâya, hem de müstesnâya râci olması halinde, bu ikisinden birinden giden kadarı ile, diğerine eklenmiş olur. Böylece de birinci istisnâyla noksanlaşan, (ikincisi) ile eklenip, tamir edilmiş olur. Dolayısıyla da ikinci istisnâ faydasız olmuş olur. İşte bundan ötürü, "İstisnadan yapılan istisnâ son cümleye aittir" diyoruz. İkincisine de şu şekilde cevap veririz: Atıf vâvının bir tertibi (sırayı) ifade etmediğini beyân etmiştik. Binâenaleyh cümlelerin bir kısmı mertebece diğerlerinden sonra sayılamaz. O halde istisnânın, bu cümlelerden bir kısmıyla alakalı olması, diğerleriyle alakalı olmasından evlâ değildir. Binâenaleyh bunun, hepsiyle alakalı olması gerekir. Üçüncü delile de şöyle cevap veririz: Bununla, bazısı hakkında amel etmek terkedilmiş, diğerleri hakkında amel etmek ise terkedilmemiştir.

Ebu Hanife (r.h)'nin arkadaşları bu meselede şu hadisleri delil getirmişlerdir:

a) Hanımının, **Şureyh b. Sehmâ** ile zinâ ettiğini söyleyen **Hilâl b. Ümeyye** hadisesi hakkında **İbn Abbas** (r.a)'ın rivayet ettiği şu hadis: **Hilâl** bunu söyleyince Hz. Peygamber (s.a.s) *"Hilâl'e celde vurulur ve onun müslümanlar hakkındaki şâhidliği bâtıl olur"* [95] buyurdu. Böylece Resûlullah (s.a.s), onun şâhidliğinin kabulü için, tevbenin şart olduğunu söylemeksizin, ona celde vurulmasının, şehâtedini geçersiz kılacağını bildirmiştir.

b) Hz. Peygamber (s.a.s), *"Kendilerine hadd-i kazf uygulanmış olanlar hariç, müslümanlar birbirleri hakkında âdil şahidler sayılırlar"* [96] buyurmuş ve hadd-i kazf uygulananların tevbe etmesini şart koşmamıştır.

c) **Amr b. Şuayb**, babasından; babası da dedesinden, Hz. Peygamber (s.a.s)'in لَاتَجُوزُ شَهَادَةُ مُحْدُودٍ *"İslam'da had uygulanmış kimselerin şehâdeti câiz değildir"*[97] dediğini rivayet etmiştir.

Şafii ise şöyle der: Bütün bunlar şunlarla çelişir:

1) Hz. Peygamber (s.a.s) إِذَا عَلِمْتَ مِثْلَ الشَّمْسِ فَاشْهَدْ *"(Bir şeyi) güneş gibi (apaçık-kesin olarak) bildiğinde, şahidlik et"* buyurmuştur. Emir, vucûb (farziyyet)

---

95) Müsned, 1/238.

96) Keşfu'l-Hafa, 2/209.

97) İbn Mâce, Ahkâm, 30 (2/792).

ifade eder. Binâenaleyh hadd cezası giymiş bir kimse, birşeyi bildiğinde, o hususta şahidlik etmesi farzdır. Eğer onun şahidliği makbul olmamış olsaydı, bu ona farz olmazdı. Çünkü bu şahidlik, bu durumda yersiz ve boş olmuş olurdu.

2) Hz. Peygamber (s.a.s) نَحْنُ نَحْكُمُ بِالظَّاهِرِ *"Biz, zâhire göre hükmederiz"* [98] buyurmuştur. Burada böyle bir zâhir söz konusudur. Çünkü bu kimsenin dini, aklı ve tevbesi sebebiyle, yeniden kazandığı namusu, kendisinin (zâhiren) sâdık olduğu zannını ifade eder.

3) Hz. Ömer (r.a)'den şu rivayet edilmiştir: O, **Muğire b. Şu'be**'nin aleyhine şahidlik eden **Ebu Bekre, Nâfi** ve **Nafi**'ye celde vurmuş ve sonra da: "Kim kendisini yalanlarsa, şahidliğini kabul ederim, böyle yapmayanın şahidliğini kabul etmem" dedi. Bunun üzerine **Nafi** ve **Nafi** kendilerini yalanladılar (yalan söylediklerini itiraf ettiler) ve tevbe ettiler. **Hz. Ömer** de artık bunların (bundan sonraki) şahidliğini kabul etti. Fakat **Ebu Bekre**'nin şahidliğini kabul etmedi. Hiçbir sahabi de bunu yadırgamamış, tenkid etmemiştir. İşte bu meseledeki sözün tamamı budur.

Hak Teâlâ'nın, وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ *"Onlar fâsıkların tâ kendileridir"* ifadesine gelince, bil ki bu ifade, şu iki manaya gelir:

1) Kazf (iftira atma), büyük günahlardandır. Çünkü fâsık ismi ancak büyük günah işleyenler için kullanılır.

2) Fâsık, ikâbı hakedenlere verilen bir isimdir. Çünkü bu isim eğer kendi fiilinden müştâk bir isim olmuş olsaydı, o zaman tevbe, tıpkı o kimsenin dövücülükle ve başka şeylere meyyâl olmakla tavsif edilmesine mâni olmadığı gibi, fıskın devamına da mâni olmazdı.

İftiradan Tövbe

Hak Teâlâ'nın إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا *"Tevbe edenler müstesnâ"* ifadesine gelince, bil ki alimler iftira etmekten ötürü nasıl tevbekâr olunacağı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak **Şâfii** (r.h): "Bunun tevbesi, kişinin yalan söylediğini itiraf etmesidir" derken, **Şâfii**'nin ashabı, bundan nasıl tevbe edileceği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Onlardan **el-İstahrî**: "O, "Ben söylediğim o hususta yalancıyım. Bir daha aynı şeyi yapmayacağım" der" demiştir. **Ebu İshak** ise: "O, "Ben yalan söyledim" diyemez. Çünkü o, bazan doğru söylemiştir. Dolayısıyla "Yalan söyledim" demesi de yalan olmuş olur. Yalan da bir günahtır. Günahı işleyen kimse ise bir başka günahtan tevbe etmiş olamaz. Aksine iftira eden kimse, "söylediğime pişman oldum. O sözümden dönüyorum. Artık bir daha aynısını yapmayacağım" der" demiştir.

Ayetteki, وَأَصْلَحُوا *"ve hallerini ıslah ederler"* ifadesi hakkında alimlerimiz şöyle demişlerdir: "O kimsenin tevbe etmesinden sonra, şahidliğinin kabul edilebilmesi ve bu yetkisinin geri dönebilmesi için, iyi halinin üzerinden mutlaka bir zamanın

98) Keşfu'l-Hafa, 1/82.

geçmesi gerekir" demişler ve sonra da bu müddeti bir yıl olarak belirlemişlerdir. Böylece o kimsenin üzerinden, hallerin ve karekterlerin değiştiği dört mevsim geçmiş olur. Bu tıpkı innîn (cinsi kudreti olmayan) kimse için, boşanması için bir yıl zamanın geçmesinin belirlenmesi gibidir. Şeriat, zekât, cizye ve benzeri şeyler gibi, pek çok hükmü bir yılın geçmesine bağlamıştır.

Hak Teâlâ'nın فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ *"Çünkü Allah gafûr ve rahimdir"* ifadesi, "O, gafûr ve rahîm olduğu için, tevbeleri kabul eder" demektir. Bu, tevbelerin kabulünün akden Allah'a vâcib olmadığına delâlet eder. Çünkü eğer tevbeleri kabul etmesi Allah Teâlâ'ya akden vâcib olsaydı, o zaman tevbeleri kabul hususunda o , gafur ve rahim olmuş olmazdı. Zira tevbeleri kabul O'na şart ve vâcib olsaydı, o zaman Hak Teâlâ bu tevbeleri mecburen ve korkusundan ötürü kabul etmiş olurdu. Çünkü O bu durumda, eğer bunu kabul etmeyecek olursa, kendisinin sefih olduğunu ve ulûhiyyet vasfı dışında kalacağını bilmektedir. Ama tevbelerin kabulü akden vâcib olmadığı halde O, tevbeleri kabul edince, rahmeti ve ihsanı tahakkuk etmiş olur. Muvaffakiyet Allah'dandır.

★ ★
★

4. Hüküm: Lîân

وَالَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُن لَّهُمْ شُهَدَاءُ إِلَّا أَنفُسُهُمْ فَشَهَادَةُ أَحَدِهِمْ أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ ۙ
إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٦﴾ وَالْخَامِسَةُ أَنَّ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَيْهِ إِن كَانَ مِنَ الْكَاذِبِينَ ﴿٧﴾ وَيَدْرَأُ عَنْهَا الْعَذَابَ
أَن تَشْهَدَ أَرْبَعَ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ ۙ إِنَّهُ لَمِنَ الْكَاذِبِينَ ﴿٨﴾ وَالْخَامِسَةَ أَنَّ غَضَبَ اللَّهِ عَلَيْهَا إِن كَانَ مِنَ
الصَّادِقِينَ ﴿٩﴾ وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ وَأَنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ حَكِيمٌ ﴿١٠﴾

"Hanımlara zinâ isnâd eden ve haklarında kendilerinden başka şahidleri de bulunmayan kimselere gelince, onlardan herbirinin yapacağı şâhidlik, kendisinin hakikaten sâdıklardan olduğunu Allah'a yemin ederek, dört defa yapacağı şahidliktir. Beşincide, eğer yalancılardansa, Allah'ın laneti muhakkak kendisinin üstüne (olsun diye dua etmesidir). O (kadının), o zevcinin, muhakkak yalancılardan olduğuna, Allah'a yemin ederek dört defa şahidlik edip, beşincide de, eğer o (kocası) sadıklardan ise, Allah'ın gazabı kendisi üzerine olsun (diye beddua etmesi) o kadından bu azabı (cezayı) defeder. Eğer üzerinizde Allah'ın fazlı ve rahmeti olmasaydı; eğer gerçekten Allah tevbeleri kabul eden, yegane hüküm ve hikmet sahibi olmasaydı (haliniz nice olurdu)?"

(Nûr, 6-10).

Bil ki Hak Teâlâ kişinin ailesi dışındaki hanımlara yaptığı zinâ isnâd ve iftirasının hükmünden bahsettikten sonra, kendi hanımına zinâ isnâdında bulunmasının hükmünü zikretmiştir. Hem sonra bu ayet şöyle bazı konuları ihtiva etmektedir.

Nüzul Sebebi

Birinci Konu: Ayetin sebeb-i nüzulü hakkında alimler şunları nakletmişlerdir:

1) **İbn Abbas** (r.a) şöyle der: "Hak Teâlâ'nın, *"Namuslu ve hür kadınlara (zinâ) iftirası atanlar...."* (Nûr, 4) ayeti nâzil olunca, **Âsım b. Adiyy el-Ensârî** şöyle dedi: "Yani bizden biri, evine girse, bir adamı hanımının koynunda bulsa, eğer bu durumda o, buna şahid olabilecek dört kişi getirmeye kalksa, o zamana kadar o adam işini görüp gitmiş olur. Yok eğer onu o anda öldürse, onun kâtili sayılır. Yok eğer: "Ben falancayı, hanımımla beraber buldum" diyecek olsa, iftira cezasına çarptırılır. Yok eğer sesini çıkarmayacak olsa, öfkesini içinde tutmuş olacak. Allah'ım, bir çıkış kapısı aç." **Âsım**'ın, **Uveymir** adında bir amcaoğlu ve **Uveymir**'in de **Havle bintl Kays** adında bir hanımı vardı. Derken **Uveymir, Âsım**'a gelip: "Yemin olsun ki **Şureyh b. Sehmâ**'yı, hanımım **Havle**'nin üzerinde (koynunda) gördüm" dedi. Bunun üzerine **Âsım** istircâ'da bulundu, yani إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ *"Biz, Allah'a aitiz ve O'na döneceğiz"* dedi ve sonra, Resulüllah (s.a.s)'a gelip "Ya Resulullah, ailem hususunda ne çabuk imtihan oldum!" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) de: *"Ne demek istiyorsun?"* dedi. Bunun üzerine **Âsım:** "Amcaoğlu **Uveymir, Şureyh b. Sehmâ**'yı hanımı **Havle**'nin üzerinde bulduğunu bana haber verdi" dedi. **Uveymir, Havle** ve **Şureyh**, bunların hepsi de **Âsım**'ın amca çocukları idiler. Bu sebeble, Hz. Peygamber (s.a.s) onların hepsini çağırttı ve **Uveymir**'e dönerek: *"Zevcen hakkında (yalan söylemekten), Allah'dan ittikâ et. O, senin amca kızındır. Ona iftira etme"* dedi. **Uveymir** de: "Ya Resûlullah, Allah'a yemin ederim ki, **Şureyh**'i hanımımın üzerinde gördüm. Dört aydan beri ona yaklaşmadım. O, benden başkasından hâmile kalmıştır" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) o zaman **Havle**'ye dönerek: *"Allah'dan kork, sadece ne yaptığını söyle"* dedi. **Havle** de: "Ey Allah'ın Resulü, **Uveymir** kıskanç bir adamdır. **Şüreyh**'in bana dikkatlice baktığını ve benimle konuştuğunu gördü. Kıskançlığı onu, böyle söylemeye sevketti" dedi. İşte bunun üzerine Allah Teâlâ bu ayeti indirdi. O zaman da Resûlüllah (s.a.s) emretti de, namaz ezanı okundu, ikindi namazını kıldırdı, sonra **Uveymir**'e dönüp: *"Kalk ve "Allah'a yemin ile şehâdet ederim ki, Havle kesinlikle zinâ etti ve ben (bu hususta) doğru söylüyorum"* de" dedi. Sonra Hz. Peygamber (s.a.s) **Uveymir**'e ikinci olarak: *"Allah'a yemin ile şehâdet ederim ki, ben Şüreyh'i Havle'nin üzerinde gördüm ve ben hiç şüphesiz sâdıklardanım" de"* buyurdu. Daha sonra üçüncü olarak da: *"Allah'a yemin ile şehâdet ederim ki, o benden başkasından hamile kalmıştır" de"* buyurdu. Dördüncüsünde de: *"Allah'a yemin ile şehâdet ederim ki, o zinâ etmiştir. Çünkü ben ona dört aydan beri yaklaşmadım ve ben gerçekten doğru söyleyenlerdenim" de"* buyurdu. Beşincisinde de: *"Eğer ben (Uveymir) yalan söylüyorsam, Allah'ın laneti benim üzerime olsun" de"* buyurdu. Daha sonra da **Uveymir**'e *"Otur"* dedi. **Havle**'ye *"kalk"* dedi. **Havle** ayağa kalktı, iki defa "Allah'a

yemin ile şehâdet ederim ki ben zinâ etmedim. Kocam Uveymir, yalancılardandır (yalan söylüyor)" dedi, ikinci olarak, "Allah'a yemin ile şehâdet ederim ki, o benim üzerimde Şureyh'i görmedi, yalan söylüyor"; üçüncü olarak, "Allah'a yemin ile şehâdet ederim ki, ben ondan hamileyim, o yalan söylüyor"; dördüncü olarak, "Allah'a yemin ile şehâdet ederim ki, o (kocam) beni bir zinâ yaparken görmedi, o yalan söylüyor"; beşinci olarak da: "Eğer Uveymir söylediklerinde doğru ise, Allah'ın gazabı benim üzerime olsun" dedi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.s), onları birbirinden ayırdı.

2) **Kelbî**'nin rivayetine göre **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: *"Âsım, bir gün ailesine varıp gitti ve Şüreyh b. Sehmâ'yı hanımının koynunda buldu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s)'e geldi."* Hadisin bundan sonraki kısmı, geçen rivayette olduğu gibidir.

3) **İkrime, İbn Abbas** (r.a)'dan şunu rivayet etmiştir: *"Namuslu ve hür kadınlara (zinâ) iftirası atan..."* (Nûr, 4) ayeti inince, Ensâr'ın reisi (büyüğü) durumunda olan **Sa'd b. Ubâde** (r.a) şöyle dedi: "Eğer hanımımın koynunda birisini yakalasam, dört şahid getirmeye kalkıştığımda, o işini bitirip gitmiş olacak" dedi. Bunun üzerine Resûlüllah (s.a.s), *"Ey Ensar cemaati, reisinizin dediğini duymuyor musunuz?"* deyince, onlar "Ya Resulullah onu kınama. Çünkü o kıskanç bir adam" dediler. **Sa'd b. Ubâde** (r.a) de, "Ya Resulellah, Allah'a yemin ederim ki, bu ayetin Allah'dan geldiğini ve hak olduğunu biliyorum. Fakat buna şaştım." (Bunu anlamakta zorluk çektim)" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), *"Allah kesinlikle böyle buyuruyor"* dedi. Çok beklemeden, **Sa'd'ın Hilâl b. Ümeyye** adındaki amcaoğlu çıkageldi. **Hilâl** Allah'ın tevbelerini kabul ettiği o meşhur üç kişiden biri idi ve "Ya Resulullah, hanımımın koynunda birisini yakaladım. Şu gözümle gördüm, şu kulağımla işittim" dedi. Resûlullah (s.a.s), onun getirdiği bu haberden hoşlanmadı. **Hilâl** de, "Allah'a yemin ederim ki, ey Allah'ın Resulü, yüzünden söylediğim şeyden hoşlanmadığını hissetmekteyim. Ama, Allah biliyor ki doğru söylüyorum ve sadece hakkı ifade ettim" dedi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.s), *"Ya beyyine (şahid-delil getirirsin), yahut da (sana) had uygulanır"* dedi. Ensar bir araya gelip, "Sa'd'ın söylediği başımıza geldi" dediler. Onlar böyle konuşurlarken, Hz. Peygamber (s.a.s)'e vahiy geldi. Ona vahiy geldiğinde, yüzünün rengi kaçar, bedenini bir kırmızılık sarardı. O'nun bu sıkıntısı geçince, *"Ey Hilâl, müjdeler olsun, Allah senin için bir çıkış yeri nasib etti"* dedi. **Hilâl** de: "Ben de, Allah'dan bunu umuyordum" dedi ve Hz. Peygamber (s.a.s) ensara bu ayetleri okuyup, *"O kadını çağırın"* dedi. Kadın çağırıldı. Gelince, **Hilâl**'in yalan söylediğini iddia etti. Hz. Peygamber (s.a.s) de, *"Allah ikinizden birisinin yalancı olduğunu biliyor. Sizden, tevbe edecek birisi yok mu?"* dedi ve karşılıklı olarak lanetleşmelerini (Li'an'ı) emretti. Bunun üzerine **Hilâl**, Allah adına yemin edip, şehâdet ederek, kendisinin sâdıklardan olduğunu söyledi. Beşinci seferinde, Hz. Peygamber (s.a.s) ona, *"Ey Hilâl, Allah'dan kork, çünkü dünya azabı (cezası) âhiret azabından daha kolaydır"* dedi. **Hilâl** de, "Allah'a yemin ederim ki, Allah'ın Resûlü bana celde vurmadığına göre, Allah bu kadından ötürü bana azab etmeyecektir" deyip, beşinci kez (malum şekilde) yeminle şehâdette bulundu. Daha

sonra Hz. Peygamber (s.a.s) kadına dönerek, "Sen de bu şekilde yemin edip, şehâdette bulunabilir misin?" dedi. O da, dört defa, Hilâl'in yalan söylediğine dair yemin ile şehâdette bulundu. Beşincisine başlayınca Resûlüllah (s.a.s) ona, *"Allah'dan kork, bu beşincisi, neticesi mutlaka gerçekleşecek olandır"* dedi. Bunun üzerine kadın, bir müddet duraladı, suçunu itiraf edecek gibi oldu, sonra "Allah'a yemin ederim ki, kavmimi rezil kepaze etmeyeceğim" deyip, beşinci kez Hilâl eğer doğru söylüyorsa, Allah'ın gazabının kendisine olması için yemin edip, şehâdette bulundu. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.s), o ikisini birbirinden ayırdı. Sonra da, *"Bekleyin. Eğer bu kadının doğuracağı çocuk orta, kırmızı-beyaza çalan sarı renkli ve ince bacaklı olursa, Hilâl'e aittir. Yok eğer o çocuğun bacakları kalın, esmer ve kıvırcık saçlı ve yassı burunlu olursa, bu da (kim yaptıysa) ona aittir"* dedi. Kadın esmer, kalın bacaklı bir çocuk doğurdu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) لَوْلاَ الْاَيْمَانُ لَكَانَ لِي وَلَهَا شَأْنٌ *"Eğer o yeminler olmasaydı, benim ile o kadının işi vardı"*[99] *"(Ben, ona yapacağımı biliyordum"* buyurmuştur. "İkrime, "Andolsun ki o çocuğu daha sonra, babasının kim olduğu bilinmediği halde, bir şehrin valisi olarak gördüm" demiştir.

Farklı Kıraatler

İkinci bahis: Bu, kıraatle ilgilidir: Ayetteki يَكُنْ kelimesi, tâ ile, تَكُنْ şeklinde okunmuştur. Çünkü "**şühedâ**" lafzı cemidir. Yahut da, **şühedâ** (şahidler), manası müennes olan "**enfüs**" (nefisler) takdirindedir. أَرْبَعُ kelimesinin mansub oluşu ise, mef'ül-ü mutlak hükmünde olmasından ötürüdür. Bunun amili ise masdar olan, "**şehâdet**" kelimesidir. "**Şehâdet**" kelimesi, haberi mahzuf bir mübtedâ olup, ifadenin takdiri فَوَاجِبٌ شَهَادَةُ اَحَدِهِمْ اَرْبَعَ شَهَادَاتٍ "Onların birisinin dört kere şehâdet etmesi, vacibtir (farzdır)" şeklindedir. اَنَّ nin muhaffefi olarak اَنْ kendisinden sonra gelen kelimenin ref'i ile ... اَنْ غَضَبَ اللّٰهِ، اَنْ لَعْنَةُ اللّٰهِ şeklinde de okunmuştur. Yine bu masdar fiil olarak, اَنْ غَضِبَ اللّٰهُ şeklinde de okunmuştur. Ayrıca her iki yerdeki "**hâmise**" kelimesi وَيَشْهَدُ الْخَامِسَةَ "Beşinci şâhidliğini yapar" takdirinde, mansub olarak da okunmuştur.

Üçüncü Bahis: Bu, bu konudaki hükümlerle ilgilidir. Bu konuyu, incelemek birtakım ana başlıklarla alakalıdır.

Birinci ana konu, "Li'ân'ı gerektiren şey hakkındadır. Bununla ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE
Liânı Gerektiren Durum

Bil ki bir kimse, hanımına zinâ isnâdında bulunduğunda, eğer o kadın muhsan (iffetli-namuslu) ise, o adama hadd vurulması gerekir. Yok eğer kadın muhsan değilse, kocaya ta'zir gerekir. Bu tıpkı yabancı bir kadına iftira

99) Kenzu'l-Ummâl, 15/40581; Ebû Dâvud, Talâk, 27 (2/278).

atmada, gereken bu iki şeyin aynı olması gibidir. Fakat gerekli olan bu iki şey had veya ta'zir, bu iki durumdaki çıkış (kurtuluş) yolları bakımından farklıdırlar. Meselâ yabancı kadına iftira edilmesi halinde, iftira edenden had cezası ancak, ya iftira edilen kimsenin ikrarı ile, ya da onun bu işi yaptığına dair bir beyyine (delil) ile düşer. Kişinin, kendi hanımına böyle bir suç isnâdı halinde ise, had cezası hem bahsedilen bu iki şeyden biri (yani ikrar veya beyyine), yahut da li'ân ile düşer. Şeriat, li'ân'ı şu iki sebebden ötürü, yabancı kadınlara isnadda bulunmasında değil de, bu halde yani kendi hanımına zinâ isnadında bulunması halinde nazar-ı dikkate almıştır.

1) Kişiye, yabancı kadınlara zinâ nisbet edilmesinde, bir sıkıntı ve ar söz konusu olmaz. Binâenaleyh evlâ olan, böyle birşeyi (şahidleri ve beyyinesi yoksa) gizli tutmaktır. Fakat birisi, onun kendi hanımıyla zinâ ederse, o bundan hem alabildiğine ar duyar, hem de nesebi bozulmuş-karışmış olur. Dolayısıyla kocanın buna sabretmesi mümkün değildir. Bunun bir beyyineye (dört şâhide) dayandırılması da adeta imkansız gibidir. Binâenaleyh işte bundan ötürü şeriat, böyle durumlarda li'an'ı öngörmüştür.

2) Kişinin hanımıyla olan halleri konusunda, genel olan durum gerçekten böyle bir işin olması müstesnâ, hanımına bir iftirada bulunmamasıdır. Binâenaleyh eğer bir kimse hanımına böyle bir isnadda bulunmuşsa, bu isnâd ve iftiranın kendisi, o kimsenin bu hususta (büyük ihtimalle) doğru olduğunun şahididir. Fakat böyle durumun şahidliği, tam ve mükemmel bir şahidlik değildir. Binâenaleyh bu şehâdeti destekleyecek olan yeminler de buna eklenir. Bu, tıpkı zayıf olduğu için kadının şahidliğinin sayısal olarak (bir erkeğe, iki kadın kabul edilmesiyle) artırılması ve tek bir şahidin pek çok fukaha'nın görüşüne göre, şehâdetinin yanısıra yemin etmek suretiyle kuvvetlendirilmesi hadisesi gibidir.

İKİNCİ MESELE
Karısını İtham Edenin Hükmü

Ebûbekir er-Râzî şöyle der: "Kişinin yabancı kadınlara ve kendi hanımına attığı iftiranın cezası seksen değnektir. Bunun delili Hz. Peygamber (s.a.s)'in, **Hilâl b. Ümeyye**'ye hanımının **Şüreyh b. Sehma** ile zinâda bulunduğu iddiasında bulunduğunda söylediği şu hadistir: اِئْتِنِي بِأَرْبَعَةٍ يَشْهَدُونَ لَكَ وَإِلاَّ فَحَدٌّ فِي ظَهْرِكَ *"Bana senin lehinde şehâdet edecek dört şahid getir. Aksi halde, bunun cezası sırtına vurulacak bir haddir."*(100) Bu ifade ile, kişinin kendi hanımına attığı zinâ iftirasının cezasının da, tıpkı yabancı kadınlara attığı iftiranın cezası gibi olduğu sabit olur. Fakat bu ceza, kocalar hakkında li'an ile neshedilmiştir. Aynı hadis, "söyleyin bakalım, eğer bir adam, birisini hanımının koynunda yakalasa, ve bu durumda bunu etrafa söyleşe, sizler ona celde cezası uygularsınız, o adamı öldürse, sizler de onu (kısâsen) öldürürsünüz, sussa öfkesi içinde kalacak" diyen birisi için de rivayet edilmiştir. İşte bu hadisler, hanımına iftira edenin cezasının seksen celde olduğuna, fakat Hak Teâlâ'nın bunu li'an ayetiyle neshettiğine delâlet etmektedir.

100) Buhârî, Şehâdât, 21.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Şâfiî (r.h) şöyle der: Koca, hanımını itham ettiğinde farz olan şer'i ceza had (celde)dir. Fakat bu celdeden, li'an ile koca kurtulur. Bu tıpkı yabancı bir kadına iftira edên için gerekli cezanın hadd-i kazif(seksen değnek)olup, onun bundan kurtuluşunun ancak, dört şahid sayesinde olması gibidir. Binâenaleyh eğer koca, böyle bir durumda li'ana (lanetleşmeye) yanaşmazsa, ona hadd-i kazif gerekir. Dolayısıyla koca li'ana yanaşır, fakat kadın bundan kaçınırsa, kadına da zinâ cezası olan (recm) gerekir.

Ebû Hanîfe (r.h) ise şöyle der: "Koca, "lîân"a yanaşmadığında, li'an'a yanaşıncaya kadar hapsedilir. Kadın da böyledir, li'an'laşmaya yanaşmadığında buna yanaşıncaya kadar hapsedilir."

Şafiiyyenin Delilleri

Şâfiî'nin delilleri şunlardır:

1) Allah Teâlâ, sûrenin başında, *"kendi hanımlarından başka namuslu ve hür kadınlarını itham edenler.."* buyurmuş, bunun peşinden, *"sonra dört şahit getiremeyen kimselere de seksen değnek vurun.."* ifadesine yer vermiş, daha sonra da, bu ifadeye kocalara ait hükümleri de atfederek, *"Zevcelerine zinâ isnâd eden ve haklarında kendilerinden başka şahitleri de bulunmayan kimselere (gelince).."* (Nûr, 6) buyurmuştur. Binâenaleyh (hanımları olmayan) kadınlara iftira atmanın gereği, ya dört şahit getirmek veyahut da celde olduğuna göre, kişinin kendi hanımlarına ettiği isnadın gereği de, ya li'an'laşma veyahut da haddir...

2) Cenâb-ı Hak, *"O kadının, ..dört (defa) şehâdet etmesi, ...ondan (o kadından) bu azabı defeder"* (Nûr, 8) buyurmuştur. Bu ifadedeki **azab** kelimesinin başındaki elif-lâm, umumilik ifade etmez. Çünkü, o kadına her türlü azab gerekmemiştir. Binâenaleyh, bu ifadenin başındaki elif-lamı, daha önce bilinen malum olan bir manaya hamletmek gerekir. Daha önce bilinen mana da, "hadd"dir. Çünkü Allah bu sûrenin başında, *"müminlerden bir zümre de bunların azabına şahit olsun"* (Nûr, 2) buyurmuştur. İşte bu ifadede geçen **azab** ile de bunu kastetmiştir. Ayetteki وَيَدْرَؤُ عَنْهَا الْعَذَابَ ifadesindeki **el-azâb** kelimesiyle az önce yazdığımız ayette geçen "hadd" anlamına gelen azâbın kastedildiği sabit olduğuna göre, o kadının li'an'a yanaşmadığı zaman hadd cezasına çarptırılacağı, li'an'laştığında ise, bu cezayı savuşturacağı sabit olmuş olur. Buna göre şayet, "**el-azâb**" sözünden hapsetmek kastedilmiştir" denilirse, biz deriz ki: Biz, buradaki elif-lamın, daha önce geçmiş olan belli bir manayı ifade ettiğini beyan etmiştik... Burada en yakın olarak bahsedilen şey ise, "hadd" anlamına gelen azâbdır. Hem, biz bunu "hadd" anlamına aldığımızda, ayet mücmel olmaz, ama hapsetmek manasına alırsak, ayet mücmel olur. Çünkü ayette hapsin miktarı belirtilmemiştir.

3) Şâfiî (r.h) şöyle der: Kadının hapsedilmesinin batıl olduğuna şu husus da delâlet etmektedir: Bu durumda olan kadın, "Eğer erkek doğru söylüyorsa, bana hadd

uygulayın; yok eğer yalancı ise, beni salıverin. Benim hapisle ne alâkam var! Çünkü, benim hapsedilmem, ne Allah'ın kitabında, ne Resûlünün sünnetinde, ne icmâda, ne de kıyasta yer almaktadır..." diyebilir.

4) Koca, hanımına iftira ve suç isnadında bulunur, kendisinin şehâdetiyle de bundan bir çıkış yolu bulamazsa, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Namuslu ve hür kadınları itham eden sonra dört şahit getiremeyen kimselere de, seksen değnek vurun"* Nûr, 4) ayetinden ötürü, bu kimseye hadd gerekir. Koca hakkında bu sabit olunca, kadın hakkında da sabit olur. Çünkü, ikisi arasında bir farkın bulunduğunu söyleyen kimse yoktur.

5) Hz. Peygamber (s.a.s)'ın, **Havle'ye** فَالرَّجْمُ أَهْوَنُ عَلَيْكِ مِنْ غَضَبِ اللّٰهِ ... *"Dikkat, recm sana Allah'ın gazab etmesinden daha hafiftir"* şeklindeki sözüdür. Bu ifade bu konuda bir nasstır.

Hanefiyyenin Delilleri

Ebû Hanîfe (r.h)'nin delili ise şudur: "Kadına gelince, kadın li'an'a yanaşmamaktan başka bir şey yapmamıştır. Binâenaleyh, kadının li'an'a yanaşmaması, ne o kadının zinâ ettiğine dair bir beyyinedir ve ne de kadının bu zinâyı ikrar etmesi manasına gelir... Binâenaleyh, Hz. Peygamber (s.a.s)'in لَا يَحِلُّ دَمُ امْرِئٍ *"Kişinin kanı .... şu üç sebepten biri bulunmadıkça mübah olmaz"* hadisinden ötürü, kadının recmedilmesinin caiz olmaması gerekir... Kadın, "muhsan" (hür ve evli) olduğu zaman recm gerekmediğine göre, "muhsan" olmadığında "celde" de gerekmez. Çünkü, bu ikisi arasında bir farkın bulunduğunu söyleyen kimse yoktur. Hem, "li'an"a yanaşmamak, ikrâr etmeyi açıkca ifade etmez!.. Binâenaleyh, tıpkı hem zinâya hem de başka bir şeye ihtimali olan bir lafız ile zinâ sabit olmadığı gibi bununla da "hadd"in isbatı caiz olmaz."

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ekseri ulema, kişi, hanımına, "Ey zâniye, ey zinâkâr kadın!" dediğinde, li'an'ın gerektiği kanaatindedirler. **İmam Mâlik** (r.h) ise, "Kişinin, hanımına "Seni zinâ ederken gördüm" demesi, yahut o kadının (kendisinden) hamile olduğunu ve o çocuğun kendi çocuğu olduğunu kabul etmemesi durumu hariç, li'an yapılmaz" demiştir. Cumhûrun delili şudur: Cenâb-ı Hakk'ın وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ifadesi, her şeyi içine alan umûm bir ifadedir. Bir de, yabancı bir kadına iftira atma hususunda kullanılan o ifadeler arasında bir fark bulunmamaktadır. Binâenaleyh, kişinin kendi hanımını zinâ ile itham etmesi hususunda da, durum böyledir.

Li'an'da Bulunanlar

İkinci anakonu, "li'an"da bulunanlardır... **Şâfiî** (r.h) şöyle der: "Yemini (şehâdeti) sahih olanın, "li'an"ı da geçerli ve sahihtir. Binâenaleyh, li'an hadisesi, iki cariye iki zımmî ve iki "hadd" giymiş kimse arasında uygulanabileceği gibi, taraflardan birinin cariye, yahut da kocanın müslüman,kadının ise "zimmiye" olması durumunda da uygulanır...." **Ebu Hanife** (r.h) ise, şu iki yerde li'an cereyan etmez der:

a) Koca yabancı birisi olup, karı da, kendisine iftira edene hadd gerekmeyen kimselerden olursa..... Bu, meseia, karının memlûke (cariye) veya "zımmîye" olması gibidir...

b) Taraflardan birinin, iftiradan dolayı hadd giymiş olması.. yahut köle, yahut da kâfir olması gibi, şehâdette bulunamayan kimselerden olması. Daha sonra Ebu Hanife, fasık ve kör kimsenin, şehâdet edemeyen kimselerden olmalarına rağmen, "li'an"larının sahih olacağını öne sürmüştür.

Şafii (r.h)'nin görüşünün izahı şudur: وَالَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ ayetinin zahiri, her şeyi içine alır. Tahsis etmenin gereği yoktur. Kıyas da, şu iki bakımdan açıktır:

a) Li'anlaşmanın maksadı, kişinin kendisinden ârı, utancı ve veled-i zinâ olan o çocuğu def etmek, uzaklaştırmaktır. Böyle bir def etme işine, kendisine hadd uygulanmayan kimse muhtaç olduğu gibi,kendisine hadd uygulanmış kimse de muhtaçtır...

b) Biz, şehâdet edemeyenlerden olmasalar bile, fâsık ve âmanın "li'an"ının sahih olacağı hususunda ittifak etmişizdir. Binâenaleyh bu ikisinin dışında kalanlar hakkında da, hükmün böyle olması gerekir. Bu iki meseie arasındaki cihet-i câmia, müşterek nokta ise, zinâ utancını def etmeye duyulan ihtiyaçtır.

Ebû Hanîfe (r.h)'nin görüşünün izahının delili ise, hem "nass" hem de manadır. Nassa gelince, Abdullah İbn Amr İbn el-Âs'ın, Hz. Peygamber (s.a.s)'in söylediğini rivayet ettiği şu hadistir: أَرْبَعٌ مِنَ النِّسَاءِ لَيْسَ بَيْنَهُنَّ وَبَيْنَ أَزْوَاجِهِنَّ مُلَاعَنَةٌ اَلْيَهُودِيَّةُ وَالنَّصْرَانِيَّةُ تَحْتَ الْمُسْلِمِ وَالْحُرَّةُ تَحْتَ الْمَمْلُوكِ وَالْمَمْلُوكَةُ تَحْتَ الْحُرِّ *"Kadınlardan şu dört kimsenin kendileriyle kocaları arasında lian cereyan etmez. Müslümanın nikahında bulunan yahudi kadın ile hristiyan kadın, köle ile evlenmiş hür kadın ve hür erkekle evlenmiş cariye..."*(101)

Ebu Hanife'nin mana bakımından deliline gelince, biz derik ki (o şöyle demiştir): "Birinci duruma gelince, bu وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ (Nûr, 4) ayetinden dolayı, hem kişinin kendi hanımına, hem de yabancı bir kadına atmış olduğu iftiradan dolayı ona gerekli olan "hadd'dir. Ama, bu hadd işi daha sonra kocalar hakkında neshedilmiş ve bu haddin yerini "li'an" almıştır. Binâenaleyh, yabancı kadınlara iftira atılması halinde, kocaların "li'an"da bulunmaları, hadd cezasının yerine geçince, kendisine yabancı bir erkeğin iftira etmesi halinde, hadd gerekmeyen kimselere "li'an" da gerekmez...

İkinci duruma gelince, bunun izahı da şöyledir: Li'an, bir şehâdettir. Binâenaleyh, şehâdette bulunamayan kimselerin şehâdetlerinin doğru olmaması gerekir. Biz, şu iki sebepten dolayı, "li'an"ın bir şehâdet olduğunu söyledik:

1) Cenâb-ı Hak, *"Haklarında, kendilerinden başka şahitleri de bulunmayan kimselere (gelince) onlardan ve birinin yapacağı şahitlik .... Allah'a yemin (ile)*

101) İbn Mace, Talâk, 27 (1/670).

dört şahitliktir" (Nûr, 7) buyurmuş, onların "li'an"larını bir "şehâdet" olarak adlandırmıştır. Nitekim, Cenâb-ı Hak *".... erkeklerinizden iki şahit tutunuz.."* (Bakara, 282) ve *".. onlara karşı içinizden dört şahit getirin.."* (Nisa, 15) buyurmuştur.

Hz. Peygamber (s.a.s), taraflara li'an yaptırırken, onlara şehâdet lafzını kullanarak li'an'laşmalarını emretmiş, sadece yemin lafzıyla yetinmemiştir. Li'an'ın bir şehâdet olduğu sabit olunca, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onların şahidliklerini ebediyyen kabul etmeyin..."* (Nûr, 4) ifadesinden dolayı, iftiradan ötürü hadd giymiş kimsenin şehâdetinin kabul edilmemesi gerekir... İftiradan dolayı hadd giymiş kimse hakkında durumun böyle olduğu sabit olduğuna göre bu durum ya bunların şehâdet ehlinden olmadıklarına dair mevcut olan icmâ'dan, yahut da arada bir fark olduğunu söyleyenin bulunmamasından dolayı, köle ve kâfir hakkında da sabit olur.

Şafii (r.h) ise, şu şekilde cevap verir: Li'an, gerçekte bir şehâdet değil, tam aksine bir yemindir. Çünkü insanın kendisine şehâdet etmesi caiz değildir. Diğer bir husus da şudur: Şayet bu bir şehâdet olmuş olsaydı, o zaman kadının şehadetinin erkeğin şehadetinin yarısı addedildiği için, sekiz defa şehadette bulunması gerekirdi... Bir de, âmâ ve fasık kimselerin yeminleri sahihtir, ama şehâdette bulunmaları caiz değildir.

İmdi eğer: "Fasık erkek ile fasık kadın bazan tevbe edebilirler..." denilirse, biz deriz ki: Köle de bazan azâd edilir ve böylece, şehâdeti caiz olur... Şafii (r.h) bu görüşünü şu şekilde kuvvetlendirir: "Köle, azad edildiğinde, o anda hemen şehâdeti kabul edilir. Fasık ise, tevbe ettiğinde, o anda hemen şehâdeti kabul edilmez." Daha sonra Şafii, Ebû Hanîfe (r.h)'ye karşı şu delili de ileri sürmüştür: Zimmîlerin, birbirleri hakkındaki şehâdetleri makbuldür. Binâenaleyh, erkekle "zimmiye" kadın arasındaki "li'an"ın da caiz olması gerekir. Bütün bunlar, Şafii (r.h)'nin sözleridir. O, bundan sonra şöyle der: Kendisine hadd uygulanan kimselere göre de, hadd'ler farklılık arzeder. Bunun manası şudur: Eğer koca, li'an'a yaklaşmazsa köleliğinden dolayı, hakkındaki iftira cezası ikiye bölünür; eğer koca li'an'da bulunur, kadın ise li'an'da bulunmazsa, o zaman o kadının cezası (hadd), "muhsan" oluşuna-olmayışına ve hür veya cariye oluşuna göre farklılık arzeder.

Li'ana Bina Edilen Hükümler

Üçüncü anakonu, Li'an'a dayanan hükümler hakkındadır. Şafii (r.h) şöyle der: "Li'ân'a, şu beş hüküm taalluk etmektedir: a) Haddi savuşturmak... b) Çocuğun reddedilmesi... c) Karı-kocanın ayrılması... d) Karı-kocanın ebedi olarak birbirine haram olması... e) Kadına haddin vacib olması... Bütün bu hükümler, sırf erkeğin li'an'da bulunması ile tahakkuk eder, bu hususta kadının li'an'ına ve hakimin hükmüne ihtiyaç duyulmaz... Çünkü, hakimin buna hükmetmesi, karı-koca arasında bir ayrılığı meydana getirme değil, bu ayrılığı yürürlüğe koymak olur. Şimdi biz bu meseleler hakkında konuşalım.

BİRİNCİ MESELE
Kan Kocanın Ayrılması

Müçtehitler, li'an sebebiyle ayrılığın meydana gelip gelmeyeceği hususunda şu dört görüş üzere ihtilaf etmişlerdir:

1) **Osman el-Bettî** şöyle der: "Ben, kocanın hanımı ile li'an'da bulunmasının, kocanın hanımını boşamasını gerektiren herhangi bir şeyi gerektirdiğini göremiyorum."

2) **Ebu Hanife, Ebu Yusuf ve İmam Muhammed**, hâkim aralarını ayırmadığı müddetçe tarafların li'ân'ı bitirmeleri ile bir ayrılığın meydana gelmeyeceğini söylemişlerdir.

3) **İmam Malik, el-Leys ve Züfer** (r.h), taraflar li'anı bitirdiklerinde, hakim onları ayırmasa bile, karıkocanın birbirlerinden ayrılmış olduklarını söylemişlerdir.

4) **Şafii** (r.h) ise, şöyle der: "Koca, şehâdeti ve lânetlemeyi bitirdiğinde, karısından ayrılmış olur. Artık o kadın, ister li'an'da bulunsun ister bulunmasın, o kocaya kesin olarak helâl olmaz...

Osman el-Bettî'nin delilleri şunlardır:

1) Li'an, ayrılığı ne sarih ne de kinai olarak ifade etmez... Binâenaleyh tıpkı ayrılığı ihsâs ettirmeyen diğer sözler gibi, ayrılığı ifade etmemesi gerekir... Çünkü genel olarak li'an'laşmada koca, sözünde sadık olur ki bu da, herhangi bir haramlığı gerektirmez... Baksana, şayet kadının aleyhine delil bulunsa, bu da yine bir haramlığı ifade etmez. Binâenaleyh, erkek yalancı olur, kadın ise doğru olursa, bunda da haramlığa delâlet eden herhangi bir şeyin bulunmadığı sabit olur.

2) Şayet taraflar, kendi aralarında li'an'laşırlarsa, bu li'an'laşmaları bir ayrılığı gerektirmediği gibi hâkimin huzurunda li'an'laşmaları da bir ayrılığı gerektirmez.

3) "Li'an" yabancı kadınlara atılan iftira hususunda, şahitlerin yerini tutar... Burada şahitlerin bulunmasında, sadece hadd düşürme durumu hariç, bir fayda bulunmadığı gibi, li'an'ın da haddi düşürmenin dışında herhangi bir tesiri yoktur...

4) Koca, hanımına attığı iftira hususunda kendisini yalanlayıp (yalan söylediğini itiraf edip), dolayısıyla kendisine hadd-i kazf uygulandığında, bu durum bir ayrılığı gerektirmediği gibi, kocanın li'an'laşması da böyle olur. Çünkü li'an da, haddi def etme için yapılmıştır. Hz. Peygamber (s.a.s)'ın, lanetleşen tarafları birbirinden ayırmasına gelince, bu, **el-Aclanî hadisesi**nde böyle olmuştur. Bu hadisede koca, hanımını li'an'dan sonra üç talâkla boşamıştı... İşte bundan dolayıdır ki Hz. Peygamber (s.a.s) bunları birbirinden ayırmış idi.

Ebu Hanife'nin görüşüne, yani hakimin o ikisini ayırmasına gelince, burada şu iki şeyi mutlaka açıklamak gerekir:

a) Onları birbirinden, hakimin ayırması gerekir.... Bunun delili **Sehl İbn Sa'd'ın, el-Aclanî** hadisesinde rivayet ettiği şu hususdur: Hakim aralarını ayırıncaya kadar, lanetleşmiş olan karı-kocanın üzerinden bir sene geçti... Bundan sonra onlar, asla bir araya gelemezler...

b) Ayrılık, ancak hakimin hükmü ile tahakkuk eder... **Hanefîler** bu görüşlerine şu delilleri getirmişlerdir:

1) **Uveymir** kıssasında rivayet edildiğine göre, taraflar lanetleşmeyi bitirince, **Uveymir**, "Ey Allah'ın Resûlü, onu nikahımda tutmuş olsam ona yalan isnât etmiş olurum... O, üç talakla boştur.." demiş, böylece de **Uveymir** onu (**Havle'yi**) Allah'ın Resûlü, kendisine onu boşamasını emretmeden boşamıştır. Bu haberle birkaç yönden istidlâl edilmiştir:

a) Şayet bu ayrılık, li'an'laşmadan dolayı olmuş olsaydı, o zaman **Uveymir'in** "Eğer onu tutmuş olsam ona yalan isnât etmiş olurum" şeklindeki sözü batıl olmuş olur. Çünkü onun (bu durumda) o hanımını nikâhında tutması, artık mümkün değildir.

b) Bu haberde rivayet olunan, o **Uveymir'in**, hanımını üç talakla boşaması Hz. Peygamber (s.a.s)'in de, o talâkı geçerli kabul etmesidir. Talâkın geçerli kabul edilmesi, ancak sadece li'an sebebiyle ayrılığın tahakkuk etmemesi halinde mümkün olur.

c) **Sehl İbn Sa'd'ın**, bu haberde, "hakim aralarını ayırıncaya kadar, lanetleşmiş olan karı kocanın üzerinden bir sene geçti... Bundan sonra onlar, asla bir araya gelemezler.." şeklindeki sözüdür. Bu ayrılık şayet li'an sebebiyle olmuş olsaydı, artık hakimin, bundan sonra onları yeniden ayırması imkansız olurdu.

2) **Ebû Bekr er-Razî** şöyle der: "**Şafiî** (r.h)'nin görüşü, ayetin hilafınadır. Çünkü, şayet kocanın li'an'laşması sebebiyle ayrılık meydana gelmiş olsaydı, yabancı olan o kadının li'an'laşmış olması gerekirdi ki, bu ayetin hilâfınadır. Çünkü Allah Teâlâ, li'an'laşmayı, karı koca arasında vacib kılmıştır.

3) Li'an, hükmü ancak hakimin yanında sabit olan bir şehâdettir. Binâenaleyh, tıpkı şehâdet edilen şeyin ancak hakimin hükmüyle sabit olması gibi, ayrılığın da ancak hakimin hükmü ile tahakkuk etmesi gerekir.

4) Kadın li'an'a bizzat kendisi müstehak olmuştur. Bu, tıpkı iddia edilen şeye beyyine ile müstehak olunmak gibidir. Binâenaleyh iddia eden kimsenin, iddia ettiği şeye müstehak olması, ancak hâkimin hükmüyle olunca, aynısı kadının bizzat müstehak olması hususunda da gerekir.

5) Li'an da haramlığı ihsâs eden herhangi bir husus yoktur.Li'an'da genel durum, kadının zinâ etmiş olmasıdır. Binâenaleyh eğer kadının zinâ ettiğine delil bulunur yahut da kadın bunu bizzat ikrâr ederse, işte bu durum haramlığı gerektirmez. Li'an

da böyledir. Li'anda haramlığa dair bir delâlet bulunmayınca, bunun sebebiyle bir boşanmanın meydana gelmemiş olması gerekir. Bu sebeble de ya koca, yahut hâkim tarafından bu boşanmanın yapılması gerekir.

Mâlik ve Züfer'in görüşlerinin delilleri de şudur: Eğer taraflar, nikâhı (evliliği) sürdürmeye râzı olmuş olsalar, taraflar bu hal üzere bırakılmaz, aksine birbirlerinden boşatılırlar. Böylece li'anın ayrılığı (boşanmayı) gerektirdiği sabit olmuş olur.

Şafii (r.h)'nin görüşünün ise şu iki delili vardır:

1) Cenâb-ı Hak, *"Dört defa şehâdet etmesi .... ondan (o kadından) bu azabı defeder"* (Nûr, 8) buyurmuştur. Bu ifade, kadının li'anının tesirinin sadece o azabı (zinâ cezasını) ondan savuşturma hususunda olduğuna, li'an sebebiyle meydana gelen her türlü hükmün sadece kocanın li'an'ından dolayı doğduğuna delâlet eder.

2) Doğacak çocuğun kabul edilmemesi hususunda, sadece kocanın li'anı yeterlidir. Binâenaleyh çocuğun kocaya nisbet edilmesi hususunda da, kadının sözüne değil, yine erkeğin sözüne itibar edilmesi gerekir. Baksana kadının li'anda bulunması halinde çocuk kocaya nisbet ediliyor. Halbuki o çocuğun o babaya nisbet edilmeyeceğini söylüyoruz. Böylece de bu hususta kadının nisbeti değil, kocanın kabul etmemesi nazar-ı dikkate alınmış olur. İşte bu sebeble koca kendisini yalanladığında çocuk kocaya verilir. Fakat li'anda ısrar ettiği sürece, çocuk ona nisbet edilmez. Çocuğun babaya nisbet edilmemesi hususunda, sırf babanın (kocanın) li'anının yeterli bir sebeb olduğu sabit olunca, karı ile koca arasında meydana gelecek ayrılığın (boşanmanın) sebebinin de sadece kocanın li'anı olması gerekir. Eğer böyle bir ayrılık söz konusu olmamış olsa, Hz. Peygamber (s.a.s)'in اَلْوَلَدُ لِلْفِرَاشِ *"Çocuk yatağa (yani hangi kocanın yatağında doğmuşsa ona) aittir"*(102) hadisinden ötürü, çocuk o babadan nefyedilemez. Binâenaleyh yatak (yani beraberlik) devam ettiği müddetce doğacak çocuk babaya aittir. Bu sebeble sırf babanın li'anından ötürü doğacak çocuk ona nisbet edilmeyince, sırf li'anı sebebiyle yatağın (beraberliğin) zâil olması gerekir.

Hanefilerin delil getirdiği hadisler ile, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, karı-koca arasında bir ayrılığın (otomatik bir boşanmanın) meydana geldiğini bildirip buna hükmetmesi kastedilmiştir ki bu, o ayrılığın meydana gelişinde li'andan başka bir şeyin tesir etmiş olmasına tera düşmez. **Hanefilerin** yaptıkları kıyasların dayanağı, li'anın bir şehâdet oluşudur. Halbuki durum hiç de böyle değildir. Aksine bu, daha önce de beyan ettiğimiz gibi, bir yemindir. **Ebû Hanîfe'nin** haramlığın meydana gelişinde lianın bir tesirinin olmadığını söylemesine karşılık deriz ki: Kocanın o doğacak çocuğun kendisinin olmadığına dair getirdiği beyyine geçerlidir. Çocuğun kabullenilmemesi ise, nikâhın helâl olmamasını gerektirir. Allah en iyi bilendir.

---

102) **Buhârî**, Buyû, 3; **Müslim**, Rıdâ, 36 (2/1080).

İKİNCİ MESELE
Li'an Yapanların Tekrar Birleşmeleri

İmâm Mâlik, İmâm Şâfiî, İmâm Ebû Yusuf, Sevrî, İshâk ve Hasan, lanetleşen karı ile kocanın, ömür boyu artık evlenemeyeceklerini söylemişlerdir. Bu aynı zamanda, Hz. Ali, Hz. Ömer ve İbn Mes'ud (r.ahm)'un da görüşüdür. İmam Ebu Hanife ile İmam Muhammed ise, "Koca kendisinin yalan söylediğini itiraf edip, bundan ötürü ona hadd-i kazf uygulandığında, karısı ile arasında olan nikah akdinin haramlığı sona erer ve kadın, ona yeni bir nikahla helâl olur" demişlerdir.

Şafii (r.h)'nin delilleri şunlardır:

1) Hz. Peygamber (s.a.s), li'andan sonra, li'anda bulunan tarafa لَا سَبِيلَ لَكَ عَلَيْهَا *"Artık senin, o kadına gidecek (onunla evlenecek) bir yol ve hakkın yoktur"* demiş, "Sen, yalan söylemiş olduğunu itiraf etmedikce..." şartını koşmamıştır. Eğer kişinin yalan söylediğini itiraf etmesi, karısı ile nikahlanmasının haramlığını kaldıran birşey olsaydı, mutlaka Resûlullah (s.a.s), bu haramlığın bu şarta bağlı olarak kalkacağını bildirirdi. Bu, tıpkı üç talakla boşanan kimse hakkında Cenâb-ı Hakk'ın, *"Yine erkek zevcesini (üçüncü defa) boşarsa ondan sonra kadın kendisinden başka bir eve nikahlanıp varmadıkça ona helâl olmaz"* (Bakara, 230) ayetinde beyân edildiği gibidir.

2) Hz. Ali, Hz. Ömer ve İbn Mes'ud'un (r.ahm), "Lanetleşen karı ile koca, artık ömür boyu bir araya gelemezler" şeklinde rivayet edilen sözleri... Bu söz, bizzat Hz. Peygamber (s.a.s)'in sözü olarak da rivayet edilmiştir.

3) Zührî'nin, el-'Aclânî kıssası hakkında, Sehl b. Sa'd'dan rivayet ettiği şu söz: *"Taraflar li'anda bulundukları zaman, hakim aralarını ayırıncaya, onları birbirinden boşatıncaya kadar, aradan bir yıl geçti, sonra da artık bir daha birbiriyle evlenemediler."*

Ebu Hanife (r.h)'nin delili ise, *"Bu (sayılanların) dışındakiler size helâl kılındı"* (Nisa, 24) ve *"Kadınlardan helâl olanları nikahlayın"* (Nisa, 3) ayetleridir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Çocuğun Nesebi

Alimler, li'an sebebiyle, çocuğun artık babaya nisbet edilemeyeceği hususunda müttefiktirler. Şazz (istisnâ) sayılacak şöyle bir görüş de rivayet edilmiştir: "O çocuk babaya aittir. Li'an sebebiyle onun nesebi, babadan nefyedilemez." Bu görüşte olanlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"Çocuk yatağa aittir"* hadisini delil getirmişlerdir. Ama bu tutarsızdır. Çünkü li'an sebebiyle nesebin nefyedileceğini gösteren hadisler, sanki mütevatir gibidir. Dolayısıyla bu haber-i vâhid, mütevâtir derecesine ulaşan bu hadislere karşı koyamaz.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Li'an Lafzları Hakkında

Şâfiî: "Şayet taraflardan birisi, li'anla ilgili sözlerin bir kısmını söylese, bu kısımdan dolayı li'anla ilgili hükümler doğmaz" derken, Ebu Hanife (r.h), "li'anla ilgili ifadelerinin çoğunun kullanılması, hâkim buna hükmettiğinde sanki bütün ifade kullanılmış gibi kabul edilir" demiştir. Zâhiri durum, İmâmı Şâfiî'den

taraftır. Çünkü zâhiri durum, o kadının o şer'i cezayı (recmi) kendisinden, ancak Allah Teâlâ'nın söylenmesini bildirdiği şeylerin tamamını söylemesi ile savuşturabileceğine delâlet eder. Bunun aksini savunan, o görüşünü ancak bu ayetten başka bir delile dayanarak söylemiştir.

Li'anın Cereyan Şekli

Dördüncü ana konu: Bu, li'anın nasıl yapılacağı hakkındadır. Ayet bunu açık ve net bir şekilde göstermektedir. Buna göre erkek, "o kadına isnâd ettiğim zinâ hususunda doğru söylediğime dâir, Allah'a yemin ile şehâdet ederim" demek suretiyle dört kere şehâdette bulunur, bunun peşisıra da, "Eğer yalancılardansam, Allah'ın laneti üzerime olsun" der. **Şâfiî**'ye göre, biraz önce saydığımız o beş hüküm, kocanın li'anına dayanır. Daha sonra kadın, zinâ cezası (olan recmi) kendisinden savuşturmak isterse, li'anda bulunur. Kadının li'anına işte bu tek husus taalluk eder. Ayrıca bu konuda, birtakım hükümler vardır:

1) Alimler, li'anın da tıpkı bir şehâdet gibi olduğuna ve ancak hakimin huzurunda yapılacağı hususunda ittifak etmişlerdir.

2) **Şâfiî** (r.h) şöyle der: Kadın otururken, erkek yemin ile şehâtette bulunmak için ayağa kalkar. Yine erkek otururken, kadın aynı şey için ayağa kalkar. İmam (Hakim), erkeğin beşinci olarak lanet etmesine, kadının da beşinci şehâdetinde gazab-ı ilâhinin kendisi üzerine olmasını söylemesi noktasına geldiklerinde, bir şahsa elini onun ağzına koymasını (yani onu durdurmasını-susturmasını) söyleyip şöyle demesini bildirir: "Eğer doğru söylemiyorsan, Allah'ın lanetine uğramandan korkarım. (Dolayısıyla bunu iyi düşün, ondan sonra bu beşinci şehâdeti söyle)."

3) Mekke'de yapılacak li'anlar, Makam-ı İbrahim ile Rükün arasında yapılır. Medine'de yapılacak olanlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in minberinin yanında yapılır. Beyt-i Makdis'de yapılan ise, oranın Mescid'inde; diğer yerlerde yapılanlar ise, ulu ve şerefli yerlerde yapılır. Müşrikin li'anı da, diğer insanların li'anı gibidir. Zaman olarak da li'an, cuma günü ikindiden sonra yapılır. İleri gelen zevattan asgari dört kişinin bu li'anda hazır bulunması şarttır.

Diğer Önemli Meseleler

Beşinci ana konu: Bu, diğer bazı önemli hususlar hakkındadır. Burada birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Zinânın Küfür Olmadığı

Alimlerimiz, Haricîlerin "Zinâda ve iftirada bulunmak küfürdür" şeklindeki görüşlerinin batıl olduğuna bu ayeti şu iki bakımdan delil getirmişlerdir:

1) İftirada bulunan eğer doğru söylüyorsa, o kadın zinâ etmiş demektir. Yok eğer yalancı ise, o erkek iftira ediyor demektir. Binâenaleyh Haricîlerin görüşlerine göre, bu ikisinden biri mutlaka kâfir olmuştur. Bu ise, bir

irtidâddır. Bunun irtidâd olduğunun kabul edilmesi durumunda ise, hiç li'ana başvurmaksızın, bu karı-kocanın birbirinden otomatikman boşanmış olmaları gerekir. Yine bu boşanmanın, irtidaddan dolayı meydana gelmiş bir ayrılık olması gerekir. Böyle olması halinde ise, bu ikisi arasında artık bir vârislik söz konusu olmaz.

2) Kocanın li'an'ından ötürü, kadının kâfir olduğu sabit olsa, o zaman kadına gereken, celdelenmesi yahut recmedilmesi değil, (irtidâddan dolayı) öldürülmesidir. Çünkü mürtedin cezası, zinâ cezasından farklıdır.

İKİNCİ MESELE
Zinâ Evliliği Sona Erdirmez

Ayet, "zinânın yapılmış olması nikahı (evliliği) sona erdirir" diyenlerin görüşünün bâtıl olduğuna delâlet eder. Çünkü erkek hanımına zinâ isnadında bulunduğunda, onun bu sözünün tıpkı o kadının süt kız kardeşi olduğunu, yahut kâfir olduğunu söyleyen kimsenin durumu gibi, o kocanın nikahının fâsid olduğunu söylemesi gibidir. Eğer böyle olmuş olsaydı, li'andan önce sırf iftira (zinâ isnâdı) sebebiyle bu ayrılığın meydana gelmiş olması gerekirdi. Halbuki bunun yanlış olduğu icmâen sabittir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Li'an Yapanın Uhrevî Durumu

Mu'tezile şöyle der: "Yalancı olması halinde iftirâ edenin, Allah'ın lanetine müstehak olduğuna, yahut fâsık olduğuna ayet delâlet etmektedir. Zinâ eden erkek ile kadının durumu da böyledir. Bunlar da Allah'ın gazab ve ikâbına müstehaktırlar. Aksi halde tıpkı bir kimsenin Rabbisinden çocuklara ve delilere lanet etmesini istemesinin ve O'na bu şekilde dua etmesinin câiz olmayışı gibi, bu iki li'ancının kendilerine laneti istemeleri doğru ve yerinde olmazdı. Bu istenebildiğine göre, karı ile kocadan birisi ikâba müstehak olmuştur. İkâb ise, tıpkı mükafaat gibi devamlı olur. Devamlı olan iki zıd şeyin aynı anda bulunması ise imkansızdır. O halde tarafların mükafaatları da boşa çıkmıştır. Dolayısıyla tevbe etmedikleri sürece bunlar cennete giremezler. Çünkü ümmet, cennete giren mükelleflerin, taatlarından ötürü bu mükafaata erdikleri hususunda ittifâk etmişlerdir. Bu da, fâsıkların (günahkârların) cehennemde ebedi kalacaklarına delâlet eder."

Ehl-i Sünnet âlimlerimiz ise şöyle demişlerdir: Bu insanın, fıskı (günahı) sebebiyle gazaba uğramış olmasının, imanından ötürü kendisinden râzı olunmuş olmasına ters düşeceğini kabul etmiyoruz. Hem sonra biz, bunu kabul etsek bile, cennete ancak mükafaatı haketmiş olanların girebilecekleri görüşünde değiliz. Sizin bu hususta ümmetin ittifak ettiği şeklindeki görüşünüz ise, yanlıştır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Beşinci seferde, sadece kadının "Allah'ın gazabı üzerine olsun" demesi, kadın için cezanın ağırlığını göstermek içindir. Çünkü kadın, çalım satması ve erkeği ümitlendirmesi sebebiyle zinâda asıl unsurdur. İşte bundan ötürü celde ayetinde (Nur, 2) önce kadın zikredilmiştir.

Bil ki Hak Teâlâ bahsettiğimiz şekilde muhsane (iffetli ve namuslu, evli ve hür) kadınların yabancı olanlara, yani kişinin nikahı altında olmayanlara ve kendi hanımlarına zinâ isnâdında bulunmasının hükümlerini beyan edip, âdeta gözle görülecek kadar rahmet ve nimet Allah Teâlâ li'anı, erkeğin maksadına ermesi için ve kadının da kendisinden (recm) cezasını savuşturabilmesi için bir yol kılıp, aynı zamanda tevbe edip, hatalarından dönmelerine bir imkan verdiğinden dolayı, bunda da adeta gözle görülür bir biçimde ilâhi rahmet ve nimet bulunduğu için, bu hususu, *"Eğer üzerinizde Allah'ın fazlı ve rahmeti olmasaydı, ... (haliniz nice olurdu)?"* buyurarak beyan etmiş ve beyan ettiği hükümlerde, beyan etmesinin, beyan etmediği hükümlerde de beyan etmemesinin büyük nimet olduğunu bildirmiş ve insanlara tevbe etme imkânı nasib etmiştir. Bu ifadede, mutlaka cevaplanması gereken bir hazif vardır. Fakat Cenâb-ı Hakk'ın bunun cevabını hazfedip, açıkca belirtmemesi, bu işin künhüne vakıf olunamayacak derecede büyük bir şey olduğuna delâlet eder. Nice söylenmeyen şeyler vardır ki, söylenmesinden daha beliğ, daha manalı,daha tesirlidir.

★ ★
★

5. Hüküm: İfk

إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِّنكُمْ ۚ لَا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَّكُم ۖ بَلْ هُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ ۚ لِكُلِّ امْرِئٍ مِّنْهُم مَّا اكْتَسَبَ مِنَ الْإِثْمِ ۚ وَالَّذِي تَوَلَّىٰ كِبْرَهُ مِنْهُمْ لَهُ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١١﴾

"O iftirayı çıkaranlar içinizden sayılı bir zümredir. Onu sizin için bir şerr saymayın. Aksine o, sizin için bir hayırdır. Onlardan herkese günahtan ne kazanıyorsa o vardır. Onlardan işin büyüğünü deruhte edene ise en büyük azab vardır"

(Nûr, 11).

BEŞİNCİ HÜKÜM, İFK HADİSESİDİR

Bu ayetle ilgili olarak, şu iki açıdan açıklama yapılır:

a) Tefsiri, b) Sebeb-i nüzulü...

Ayetin tefsirine gelince,bil ki, Allah Teâlâ burada şu üç hususdan bahsetmiştir:

a) Hadiseyi nakletmiştir. Bu, *"O iftirayı çıkaranlar içinizden sayılı bir zümredir"* ayetiyle ifade edilen husustur. İfk, yalan ve isnaddan daha ileri olan şeydir. Bunun, "bühtan" manasında olduğu da söylenmiştir ki "Bühtân", farkına varmadan kişinin başına ansızın gelen bir şeydir. Bunun aslı, "çevirme" manasına olan "İfk" masdarıdır. Çünkü bu olması gerekenden başka şekle sokulmuş, tersyüz edilmiş bir sözdür.

Hz. Âişe'nin Nezaheti

Müslümanlar, bununla **Hz. Âişe** (r.anhâ) annemize atılan iftiranın kastedildiği hususunda ittifak etmişlerdir. Hak Teâlâ bu yalanı, "ifk" diye isimlendirmiştir. Çünkü **Hz. Âişe**'nin bilinen hali, şu sebeblerden ötürü bu ifk ile taban tabana zıddır:

1) Onun, masûm (günahsız) olan Resûlullah (s.a.s)'ın hanımı olması herşeyden önce buna mânidir. Çünkü peygamberler, kâfirleri hakka davet etmek, küfürden dönmelerini istemek için gönderilmişlerdir. Binâenaleyh peygamberlerde, kâfirleri kendilerinden nefret ettirecek, soğutacak ve uzaklaştıracak bir hususun bulunmaması gerekir. İnsanın hanımının zinâkar olması ise, nefret ettirip, diğer insanları onlardan uzaklaştıran en büyük şeylerdendir.

İmdi eğer denilirse ki: "**Hz. Nûh** ve **Lût** (a.s)'ın hanımları gibi, bir peygamber eşinin kâfir olması câiz oluyor da, fâcire olması nasıl câiz olmuyor? Hem sonra eğer bu câiz olmasaydı, Hz. Peygamber (s.a.s), bunun imkansız olduğunu herkesten önce bilirdi. Bunun böyle imkansız olduğunu biliyor olsaydı, o zaman canı sıkılmazdı ve **Hz. Âişe**'ye hâdisenin nasıl olduğunu sormazdı?" denilirse, biz deriz ki: Bunlardan birinci hususa şöyle cevab verilir: Kâfir olma (insanları) nefret ettirip, uzaklaştıran şeylerden değildir. Fakat Pygamberin hanımının fâcire (zâniye) olması, insanları peygamberden nefret ettirip, soğutan şeylerdendir. İkinci hususa da şu şekilde cevap verilir: Hz. Peygamber (s.a.s) bâtıl, boş ve asılsız olduğunu bildiği halde, kâfirlerin söylediği başka sözlerden ötürü de canı sıkılırdı. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Andolsun biliyoruz ki onların söyleyip durduklarından göğsün cidden daralıyor"* (Hicr, 97) buyurmuştur. Binâenaleyh bu da bu türdendi.

2) Bu hâdiseden önce, **Hz. Âişe**'nin tavır ve hareketleri hususunda herkesce bilinen hali, onun zinâ bir tarafa,zinânın başlangıçlarından (yani zinâya davet eden şeylerden) bile alabildiğine uzak oluşudur. Böyle olan bir kadına ise su-i zan değil, hüsn-ü zan duyulması gerekir.

3) İftira edenler, münafıklar ile arkadaşları idi. Halbuki iftira eden düşmanın sözünün saçma sapan bir şey olacağı da açıktır. Dolayısıyla işte bu tür delillerin toplamından bu hususta vahiy gelmese de **Hz. Âişe** (r. anhâ) hakkındaki bu iddianın fâsid,yanlış ve asılsız olduğu anlaşılır.

Ayette bahsedilen "**usbe**" kelimesinin on kişiden kırk kişiye kadar bir topluluğu ifade ettiği söylenmiştir. "**İsâbe**" de bu manadadır. Araplar, "Onlar toplandılar" manasında اِعْصَوْصَبُوا derler. Bunlar, münafıkların reisi olan **Abdullah b. Übeyy b. Selûl** ile **Zeyd b. Rifâ'a, Hassân b. Sâbit, Mistah b. Usâse, Hamne binti Cahş** ve bunlara destekçi olanlardı.

Ayetteki مِنْكُمْ *"içinizden"* ifadesi,"**Hz. Âişe hadisesi** hakkında yalan söyleyenler, ey mü'minler sizden bir cemaattir" demektir. Çünkü **Abdullah b. Übeyy**, zahiren mü'min olduğu kabul edilen kimselerdendir.

4) Hak Teâlâ iftira edilmiş kimseyle ve onunla ilgili olanların halini, *"Onu sizin için bir şerr saymayın. Aksine o sizin için bir hayırdır"* buyurarak anlatmıştır. Çünkü doğru olan, ayetin bu hitabı iftira edenlere değil, aksine iftira ettikleri ve eziyet verdikleri kimselerdir. Buna göre, şu iki sebebten ötürü bu müşkilllik arzeder:

a) İftira edilen ve onunla ilgil olanlardan, bundan önce bahsi geçmemiştir.

b) İftira edilenler, **Hz. Âişe** (r.anhâ) ile **Safvân** (r.a)'dır.

Dolayısıyla *"Onu sizin için bir şerr saymayın"* ifadesindeki cemi siğa, nasıl bu iki kişiye (tesniyeye) hamledilebilir?" denilirse,birincisine şöyle cevap veririz: "Ayette bunlardan **minkum** (içinizden) kelimesiyle bahsolunmuştur." İkinci hususa da şöyle cevap veririz: Ayetin cemi ifadesiyle, ortaya atılan bu yalan ve iftiradan dolayı, iftira edilenlerin yanısıra, üzülen ve kederlenen herkes kastedilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in bundan eziyet duyduğu malumdur. Yine **Hz. Ebu Bekir** (r.a) ile akrabalarının üzüldüğü de malumdur.

Eğer, "Bu iftira, dünyevi bir zarar olduğu halde, daha nasıl onlar için bir hayır sayılabilir?" denilirse biz deriz ki: Bunun sebebleri şunlardır:

a) Onlar, Allah'ın rızasını istedikleri için, bu üzüntü ve sıkıntıya sabretmişler, bu sayede mükafaat elde etmişlerdir. Bu zulme uğrayan mü'minlerin tutacakları yoldur.

b) Eğer onlar bu iftirayı açıkca yapmamış olsalardı, o zaman bu töhmet bazılarının kalbinde bir soru işareti olarak kalırdı. Fakat açıkca söyledikleri için, zaman geçmesiyle onların yalanı ortaya çıkmıştır.

c) Bu, **Hz. Âişe** (r.anhâ)'nin böylesi birşeyden berî olduğuna dair, ayrı ayrı on ayetin inmiş olması açısından, onların şeref ve faziletleri böylece ortaya konduğu için, onlara bir hayır olmuştur. Allah Teâlâ, o ayetlerle, iftirâ edenlerin yalancı olduklarına şehâdet etmiş, iftira etmiş olduklarını bildirmiş ve onlara lanet ile zemmin vacib olduğunu haber vermiştir ki bu da, iftira edilenler için alabildiğine bir şeref ve fazileti ifade eder.

d) **Hz. Âişe** (r.anhâ)'yi övmenin iman, kötülemenin ise küfür sayılacak bir hale getirilmesi. Çünkü Allah Teâlâ, bu hadisenin bir iftira olduğunu açıkca ifade edip, bunu iyice ortaya koyunca, artık bundan sonra bu hususta şüphe eden herkes, kesinkes kâfir olmuş olur ki bu, iftira edilen kişiler için yüce bir mevkidir.

Bazı kimseler ayet-i kerimedeki, *"Onu, sizin için bir şerr saymayın"* cümlesinin, iftira edenlere bir hitab olduğunu ve Hak Teâlâ'nın bunu şu bakımlardan onlar için bir hayır saydığını söylemişlerdir:

1) Kur'ân'dan bu olayla ilgili olarak bu ayetler, onların bu işi sürdürmelerine mani olmuş, dolayısıyla onların bu iftiradan geri durmalarını sağlamıştır.

2) Bu tıpkı bir keffâret gibi bir peşin ceza olması bakımından onlar için bir hayır olmuştur.

3) Bu, bu ayetlerin inişinden ötürü bazılarının tevbe etmiş olmasından dolayı iftira edenler için bir hayır olmuştur.

Bil ki bu görüş zayıftır. Çünkü Allah Teâlâ, muhatab zamiriyle (sizin içinizden) diyerek hitab etmiştir. İftira edenleri anlatırken ise, *"Onlarda herkese, günahtan ne kazanıyorsa o var"* buyurarak gâib zamiriyle (onlar) diye bahsetmiştir. Onların kazandıkları şeyin, bizzat kendisi ceza değildir. Dolayısıyla bununla kastedilen "onlar için, kazandıkları günahın cezası olarak, ahirette ikab, dünyada kınanma vardır" manasıdır. Bu "Günahın miktarı, tıpkı bu iftiraya dalma ve buna bulaşma nisbetindedir" demektir.

Hak Teâlâ'nın وَالَّذِي تَوَلَّىٰ كِبْرَهُ مِنْهُمْ لَهُ عَذَابٌ عَظِيمٌ *"Onlardan, işin büyüğünü deruhte edene ise en büyük azab vardır"* ifadesiyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
İftiranın Elebaşı

كِبْرَهُ kelimesi, kâf'ın zammesiyle كُبْرَهُ şeklinde de okunmuştur ki, bu da "günahın büyüğünü" demektir.

Dahhâk şöyle der: "Bu işte günahın büyüğünü üstlenen, **Hassan ve Mıstâh**'dır. Cenâb-ı Hak, **Hz. Âişe** (r.anhâ)'nin suçsuz olduğunu bildirince, Hz. Peygamber (s.a.s) bu ikisine ve bunların yanısıra Kureyş'ten bir kadın (olan **Hamne binti Cahş**'a) iftira cezası uygulamıştır. Rivayet olunduğuna göre, **Hz. Âişe** (r.anhâ) **Hassan** (r.a)'ı yâdeder ve: "Onun cennete gideceğini umarım" derdi. Bunun üzerine kendisine: "O iftira günahının büyüğünü üstlenen o değil miydi?" dediğinde, **Hz. Âişe** (r.anhâ) "Hz. Peygamber (s.a.s)'i medheden şiirlerini duydukca, onun cennete gideceğini umuyorum" derdi. Hz. Peygamber (s.a.s) de إِنَّ اللَّهَ يُؤَيِّدُ حَسَّانًا بِرُوحِ الْقُدُسِ فِي شِعْرِهِ *"Allah, Hassân'ı şiirlerinde Rûhu'l-Kudus (Cibril (a.s) ile destekler, yardımlardı"*(103) buyurmuştur. Bir başka rivayette de Hz. Peygamber (s.a.s) onun için *"Kör olmadan daha şiddetli azab nedir? Belki de Allah Teâlâ onun gözlerini alarak, bu büyük azabı (cezayı) ona vermiştir"* demiştir.

İKİNCİ MESELE
Nüzul Sebebi

İfk hadisesinde günahın büyüğünü işleyen kimse ile ilgili rivayette doğruya en yakın olan, bu kimse ile **Abdullah b. Übeyy b. Selûl**'ün kastedilmiş olmasıdır. Çünkü bu **Abdullah** münafıktır. Her fırsatta Hz. Peygamber (s.a.s)'i yaralamak ve ona zarar vermek isterdi. Bu hadisede adı geçen diğerleri ise, bu iftirada onun yolundan gitmişlerdir. Onlar içinde, münafık olarak itham edilmeyenler de vardı.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Elebaşının Sorumluluğu

Günahın büyüğünün ona nisbet edilişi, onun bu iftirayı ilk yapan olması sebebiyledir. Dolayısıyla hiç şüphesiz ondan sonra bu sözü söyleyen herkes için söz konusu günahın ve

103) **Tirmizî, Edeb, 70 (5/136); Müsned, 6/72.**

cezanın bir misli, o ilk söyleyen için vardır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) مَنْ سَنَّ سُنَّةً سَيِّئَةً كَانَ عَلَيْهِ وِزْرُهَا وَوِزْرُ مَنْ عَمِلَ بِهَا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ *"Kim kötü bir çığır açar, adet icâd ederse hem bu vebali-günahı, hem de kıyamet gününe kadar bu yol üzere amel edenlerin vebali-günahı onun üzerine olur"*[104] buyurmuştur. Günahın büyüğünün o kimseye nisbet edilmesinin sebebi onun bu kötü sözü alabildiğine yayması arzusunun bulunuşu olduğu da söylenmiştir ki bu, **Ebû Müslim**'in görüşüdür.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Katilanların Sorumluluğu

Cübbâî şöyle der: Hak Teâlâ, *"Onlardan herkese, günahtan ne kazanıyorsa o vardır"* yani "kazandığı günahın cezası var" buyurmuştur. Binâenaleyh eğer onlar, bu yüzden bir cezaya müstehak olmamış olsalardı Cenâb-ı Hakk'ın böyle söylemesi câiz olmazdı. Hak Teâlâ'nın bu şekilde beyan etmesinde onlardan tevbe etmeyenlerin, ahirette devamlı bir azaba duçâr olacaklarına bir delâlet vardır. Çünkü azaba müstehak olmanın yanısıra, mükafaata müstehak olunamaz. Buna şöyle cevab verilir: "Amellerin boşa gitmesi (habtı) meselesindeki görüşümüz ve sözümüz, defalarca geçti. Binâenaleyh burada bir daha tekrarın gereği yok. Allah en iyi bilendir.

Nüzul Sebebi (İfk Olayı)

Bu ayetin sebeb-i nuzûlüne gelince: **Zührî**'nin, **Sa'îd b. Müseyyeb, Urve b. Zübeyr, Alkama b. Ebi Vakkas, Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe b. Mes'ud**'dan, bunların da **Hz. Âişe**'den rivayetlerine göre, o şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s) bir sefere çıkmak istediğinde hanımları arasında kura çekerdi. Kurada kimin adı çıkarsa, o sefere onu götürürdü. Benî Mustalik savaşından önce çıktığı bir savaş için yine aramızda kura çekti. Bu sefer için benim adım çıktı. Böylece Resûlullah (s.a.s) ile bu sefere ben gittim. Bu iş, hicâb (tesettür) ayeti indikten sonra olmuştu. Bunun için bir hevdece konuldum. Resûlullah bu savaştan dönüp Medine'ye yaklaştığında bir yere konakladı. Daha sonra da tekrar hareket edileceği nidâ ettirildi. Bu sırada kalkmış, yürüyüp ordugâhı (konak yerini) geçip, def'i hacete gitmiştim. İhtiyacımı giderdikten sonra yerime dönerken, göğsümü yokladım ve baktım ki Zafâr boncuklarından olan gerdanlığım kopmuş. Bunun üzerine dönüp onu aramaya başladım. Onu aramam beni epey alıkoydu. Derken, benim hevdecimi taşıyan askerî takım gelip hevdecimi deveye yüklemişler ve hafif olduğum için beni o hevdeç içinde sanmışlar. Çünkü ben, henüz küçük yaşta bir kızdım. Bundan dolayı onlar benim o hevdec içinde olduğumu sanarak, devemi çekip gitmişler. Döndüğümde, orada hiç kimseyi bulamadım. Böylece oturdum ve umulur ki onlar beni aramak için geri dönerler diye beklemeye başladım. Derken uyuyakalmışım.

Safvan b. Mu'attal geriden gelir, insanların unutup arkada bıraktıkları eşyalarını araştırır, birşey kalmış ise kaybolmasın diye onları alır, sonraki konak mahalline götürürdü. O, beni görünce tanıdı. 'Seni insanlardan geri bırakan ne?" deyince, ona

104) **Müslim**, İlim, 15 (4/2059); **Tirmizî**, İlim 15, (5/43).

hadiseyi anlattım. O da bineğinden indi ve ben ona bininceye kadar oradan çekildi. Sonra deveyi çekip, götürdü. Ordan sonraki konaklama yerine indiğinde insanlar beni bulamayınca, çalkalanmışlar. İnsanlar bu halde iken, ben ulaştım. Meğer herkes beni konuşmuş, beni diline dolamış ve benim hakkımda bu iftiraya dalan dalmış!

Hz. Peygamber (s.a.s) (ve ordu) Medine'ye ulaştı. Derken bana bir ağrı âriz oldu. Daha önce hastalandıklarımda, Hz. Peygamber (s.a.s)'den hep görmekte olduğum o lutufkâr davranışı göremedim. Çünkü o, yanıma geliyor ve sonra (yanımdakilere) "O nasıl?" diye (beni soruyordu). Bu beni şüphelendiriyordu ve ben hala başıma gelen, (hakkımda söylenenlerin) farkında değildim. Derken iyileşmeye başladım.

Bir gece **Mıstah**'ın annesiyle birlikte, bir hâcetimiz için dışarı çıkmıştım. Sonra ben ve o, işimiz bitince odama (evime) doğru yöneldik. O sırada, **Mıstah**'ın annesi çarşafı içinde tökezledi ve "Kahrolsun **Mıstah**" dedi. Buna itiraz ettim ve: "Bedir'de bulunan bir zata beddua mı ediyorsun?" dedim. O da: "Haberin yok mu?" deyince, "Ne var?" dedim. O, "Senin hiçbir şeyden haberi olmayan suçsuz bir mü'min olduğuna şehâdet ederim" dedi ve sonra müfterilerin söyledikleri şeyleri bana haber verdi. Bunun üzerine hastalığım iyice arttı ve ağlayarak döndüm. Resûlullah (s.a.s) yanıma girip: *"Nasıl o?"* deyince, ben: "İzin ver, ana-babama gideyim" dedim. O bana müsaade etti. Ben de ebeveynimin evine gidip, anama "Anneciğim, halk ne söylüyor?" dedim. o, "Evladım kendini üzme, Allah'a yemin ederim ki, kendisini seven bir erkeğin yanında parlak (itibarlı ve güzel) bir kadın olacak ve onun ortakları (kumaları) bulunacak da, onlar bunun hakkında ileri-geri konuşmayacaklar, bu çok nâdirdir" dedi. Daha sonra: "Sen, şu ana kadar, hakkında söylenenleri bilmiyor musun?" dedi. Ben de, ağlamaya başladım. Bütün gece ağladım ve ağlayarak sabahladım. Yanıma babam geldiğinde ben hala ağlıyordum. Babam anneme "Onu ağlatan ne?" diye sordu. Annem, "Şu ana kadar onun hakkında söylenenleri bilmiyormuş" dedi. Bunun üzerine babam da ağlamaya başladı ve: "Sus, ağlama kızım" dedi.

Resûlullah (s.a.s) **Hz. Ali** ve **Üsâme b. Zeyd**'i çağırmış ve onlarla bu eşinden ayrılma hususunda istişare etmiş. **Üsâme:** "Ya Resûlullah o senin ailendir. Biz, onun hakkında ancak hayır biliriz" demiş. **Hz. Ali** ise: "Allah sana, sahayı daraltmamıştır. Onun dışında da (evlenebileceğin) birçok kadın var. Eğer câriyene sorarsan, o sana doğruyu söyler" demiş. Resûlullah da, **Berîre**'yi çağırtıp benim durumumu sormuş. **Berîre** de: "Seni hak ile gönderene yemin ederim ki, ben onun şahsında, uykusu galip geldiğinden ötürü evinin hamurunu tavuklara yediren taze (yaşı küçük) saf, küçük bir kızcağız olmasından öte birşey görmedim" demiş. Hz. Peygamber (s.a.s) minberde hutbe okumak üzere ayağa kalkıp, **Abdullah b. Übeyy**'i kastederek: *"Ey müslümanlar eziyeti âileme varıp dayanan bir adamdan hakkımı kim alır? Allah'a yemin ederim ki, bu hanımım hakkında hayırdan başka bir şey bilmiyorum. Yemin olsun ki, onlar hakkında sadece hayır bildiğim bir adamın adını buna kattılar. Halbuki o, ailemin yanına benimle birlikte girerdi"* buyurdu. Bunun üzerine **Sa'd b. Mu'az** ayağa kalktı ve: "Ey Allah'ın Resûlü eğer o Evs kabilesinden (benim kabilemden) ise, onun boynunu vurup, senin hakkını ondan alırım. Eğer o, din kardeşlerimiz

Hazreç'den ise, bize emredeceğini yaparız" dedi. Bunun üzerine Hazrec'in lideri **Sa'd b. Ubâde** ayağa kalktı. Bu, aslında iyi bir kimse olmasına rağmen, kabile taassubuna katıldı ve **Sa'd İbn Muaz**'a: "Yalan söylüyorsun, Allah'a yemin ederim ki, sen onu öldüremezsin!" dedi. Bunun üzerine, **Sa'd İbn Muaz**'ın amcasının oğlu olan **Üseyd İbn Hudeyr** ayağa kalktı ve "Yalan söylüyorsun, Vallahi de öldürürüz, billahi de öldürürüz. Sen, münafıkları savunan, onlar namına savaşan bir münafıksın" dedi. Derken, **Evs** ve **Hazrec** kabileleri ayaklandı; nerdeyse birbirlerine gireceklerdi... Allah'ın Resûlü, minberin üzerinde bulunuyordu... O, onları yatıştırmaya devam etti... Derken, sustular...

Ben, bu günümü de, göz yaşı akıtarak geçirdim... Anam babam ise, ağlayışımın, ciğerimi parçalayacağını sanıyorlardı. Bir gün annem babam yanımda bulunuyorlarken, ben de ağlamaya devam ederken, yanımıza Allah'ın Resulü girdi. Selâm verdi, sonra oturdu. O, benim yanında, hakkımda söylenen o şeyler söylendiğinden bu yana oturmamıştı. Yemin olsun ki O, Allah'ın hakkımda hiçbir vahiy indirmediği bir ayı, işte böyle geçirmişti. Sonra da: *"İmdi, ey Âişe! Senin hakkında bana, şöyle şöyle haberler ulaştı. Şayet sen günahsız, suçsuz ve masum isen, Allah Teâlâ seni aklayacak, suçsuzluğunu ortaya koyacaktır. Yok eğer, bir günah işledin ise, Allah'dan mağfiret dile ve ona tevbe et! Çünkü kul tevbe ettiğinde Allah da onun tevbesini kabul buyurur"* dedi.

Hz. Peygamber (s.a.s) sözünü tamamlayınca, gözlerim yaşla dolup taştı. Derken, babama döndüm ve: "Allah'ın Resûlüne benim yerime sen cevap ver!" dedim. O: "Allah'a yemin ederim ki, ne söyleyeceğimi bilemiyorum" dedi. Bunun üzerine ben de anneme döndüm ve: "Allah'ın Resûlüne, benim yerime sen cevap ver!" dediğimde annem: "Allah'a yemin ederim ki, ben de ne söyleyeceğim bilemiyorum" diye cevap verdi. Bunun üzerine ben, taze bir kız olarak: "Kur'ân'dan çok şeyler okumadım. Allah'a yemin ederim ki ben, iyi biliyorum ki, sizler bu dedikoduyu duydunuz; bu sizin gönüllerinizde yer etti de, siz bunu tasdik ettiniz... Şimdi ben size "Bundan uzağım, masumum" diyecek olsam, beni tasdik etmeyeceksiniz. Ama, Allah benim masum olduğumu bilirken, ben size herhangi bir şeyi itiraf edecek olsam, beni tasdik edersiniz. Allah'a yemin ederim ki ben, siz ve kendim için ismini hatırlayamıyorum, ama **Yusuf**'un babası o salih kulun *"Artık (bana düşen) güzel bir sabırdır. Sizin şu anlattıklarınıza karşı yardımına sığınılacak (olan) Allah'dır"* (Yusuf, 18) demesinden başka bir misâl bulamıyorum..." dedim.

Sonra da döndüm ve yatağıma yattım. Allah'a and olsun ki ben; Allah Teâlâ'nın beni anlayacağını ve suçsuzluğumu ortaya koyacağını biliyordum. Ancak, Allah'a yemin olsun ki ben, hakkımda okunan ve tilâvet edilen bir vahiy indireceğini hiç sanmıyordum. Çünkü benim durumum bana göre, Allah Teâlâ'nın, hakkımda ayet indirecek kadar önemli bir hadise değildi. Ancak ne var ki ben, Resûlullah'ın rüyasında, sayesinde Allah'ın beni aklayacağı bir rüya görmesini umuyordum. Allah'a yemin ederim ki, Allah'ın Resûlü oturduğu yerden kalkmamış, ehl-i beytinden hiç kimse de dışarı çıkmamıştı ki, Allah peygamberine vahyini inzâl buyurdu.

Derken, onu kendisine vahiy geldiğinde onu yakalayan şey, hal yakalayıverdi. Öyle ki vahyin ağırlığından dolayı kış günü bile olsa inci taneleri gibi şapır şapır terlerdi... Bunun üzerine bir elbiseye bürünüverdi. Ben de, başımın altına bir yastık koydum. Allah'a yemin ederim ki, temiz olduğumu bildiğim için, ne bu işe fazla önem verdim, ne de buna aldırdım... Ama Allah'a yemin ederim ki, anam babam ise, Allah'ın Resulünün sıkıntısının devam ettiği bu süre içinde, Allah'ın insanların (hakkımda) ileri sürüp söyledikleri şeyin hakikat olduğuna dair, (vahiy) inzâl edeceğinden korktukları için, ikisinin de korkudan canlarının çıkacağını zannettim. Hz. Peygamberin bu sıkıntısı geçip, gülmeye başlayınca, O'nun söylediği ilk kelime: *"Gözünaydın ey Âişe, bil ki Allah'a andolsun, Allah seni akladı!.."* demesi oldu. Ben de: "Sana değil, senin arkadaşlarına değil de, ancak Allah'a hamdederim" dedim. Bunun üzerine annem: "Ona doğru kalk, yönel" dedi. Ben de: "Allah'a andolsun ki, ona doğru yönelmem... Berâetimi indiren Allah'dan başka hiç kimseyi de medh u senâ etmem" diye cevap verdim.. İşte, bunun üzerine Allah: *"O uydurma haberi getirenler içimizden (mahdud) bir zümredir (...)"* (Nûr, 11-21) ayetlerini indirdi.

Derken **Ebu Bekir**: "Allah'a yemin ederim ki, artık bundan sonra, **Mıstah**'a infakda bulunmayacağım" dedi. Çünkü **Ebû Bekir**, hem akrabası olduğundan, hem de fakir olmasından dolayı, **Mıstah**'a harcamada bulunuyordu. İşte bunun üzerine Allah Teâlâ da: *"Sizden fazilet ve servet sahibi olanlar, akrabasına, yoksullara, Allah yolunda hicret edenlere vermelerinde kusur etmesin, affetsin, aldırış etmesin. Allah'ın sizi bağışlamasını arzu etmez misiniz..."* (Nûr, 22) ayetini indirdi. **Hz. Ebu Bekir** de: "Evet, ne demek; elbette ben Allah'ın beni bağışlamasını can ü gönülden arzu ederim!" dedi ve **Mıstah**'a nafaka vermeye devam etti. **Hz. Âişe** şöyle demiştir: "Benim suçsuz olduğumu bildiren ayetler inince, Allah'ın Resûlü minbere çıktı, olayı zikretti ve Kur'ân (ilgili ayeti) okudu. Bunu müteakip minberden inince de, **Abdullah İbn Übeyy, İbn Selûl**'e, **Mıstah**'a, **Hanne binti Cahş**'a ve **Hassan**'a hadd uyguladı."

★ ★
★

Mü'minlerin Adabı

Bil ki Allah Teâlâ, bu kıssadan ve iftira edilenlerle iftira edenlerden bahsedince bunun peşinden bu hadise uygun düşen hareket tarzlarını, yasak ve cezalarını zikretmiştir ki, bunlar birkaç çeşittir:

1) Birbirine Sahip Çıkma

Birinci çeşit: Cenâb-ı Hakk'ın,

لَّوْلَآ إِذْ سَمِعْتُمُوهُ ظَنَّ ٱلْمُؤْمِنُونَ وَٱلْمُؤْمِنَٰتُ بِأَنفُسِهِمْ خَيْرًا وَقَالُوا۟ هَٰذَآ إِفْكٌ مُّبِينٌ ﴿١٢﴾

"Onu işittiğiniz vakit erkek mü'minlerle kadın mü'minlerin kendi vicdanları (önünde) iyi bir zanda bulunup da, "Bu, apaçık bir iftirâdır" demeleri (lâzım) değil miydi?"

(Nûr, 12).

Ayetinin ifade ettiği husustur.

Bu, onların yapmaları gereken davranışlar cümlesinden birisidir. Ayetin başındaki لَوْلاَ burada هَلاَّ anlamında olup kendisinden sonra bir fiil geldiğinde bu manada kullanılması çoktur. Bu mesela, لَوْلاَ أَخَّرْتَنِي *"Bize yakın zamana kadar geciktirmeli değil miydin?"* (Nisâ, 77) ve فَلَوْلاَ كَانَتْ قَرْيَةٌ آمَنَتْ *"İman edip de bu imanı kendisine fayda vermiş bir memleket bulunsaydı ya!"* (Yunus, 98) ayetlerinde olduğu gibi. Ama bunun peşinden isim geldiğinde, bu manaya gelmez. Bu da mesela Cenâb-ı Hakk'ın لَوْلاَ أَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ *"Siz olmasaydınız muhakkak ki, biz müminler olmuştuk" derler"* (Sebe, 31) ve وَلَوْلاَ فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ *"Ya üzerinizde Allah'ın fazl u rahmeti olmasaydı"* (Nûr, 10) ayetlerinde olduğu gibidir. Binâenaleyh, ayetten kastedilen mana "iftira edenlerin sözlerini duyduklarında mü'minlere yakışan, onu yalanlamaları,hüsn-i zanda bulunmaları ve tertemiz olduğunu bildikleri kimse hakkında, hemen ithâm etmeye kapılmamalarıdır" şeklinde olur. Burada şu şekilde birkaç soru sorulabilir:

Hitaptan Gıyaba Geçilme Sebebi

Birinci soru: Ayet-i kerimenin lafızları muhatap sîğasıyla لَوْلاَ إِنْ سَمِعْتُمُوهُ ظَنَنْتُمْ بِأَنْفُسِكُمْ خَيْراً وَقُلْتُمْ şeklinde olmalı değil miydi? Binâenaleyh niçin, muhatap sîğasından gâibe; zamirden de ism-i zahire geçilmiştir? **Cevap:** Kınama ve azarlamada iltifât uslûbuyla, muhatap üzerinde daha etkili olsun diye böyle gelmiştir. Ayette "iman" vesfının açıkca belirtilmesinde de, bu konuda müşterek olmanın, müslümanlar hakkında sadece iyi şeylerin düşünülmesini gerektirdiğine bir delâlet bulunmaktadır. Çünkü kişinin dini, günahın, masiyetin, zararın kaynağı olduğuna hükmeder; aklı ise, kişiyi bu zararlı şeylerden sakınmanın gerekli olduğu neticesine ulaştırır ki bu da o kimsenin günahlardan sakınması gerektiğine dair bir zannın bulunmasını iktiza eder. Binâenaleyh, böyle bir sakınmayı gerektiren mevcût olup, mukabilinde kuvvet itibariyle ona denk üstün bir sebep (râcih) bulunmayınca, hüsn-i zan vâcib, ta'nda bulunmak ise haram olur.

En Füsihim'den Burada, Maksad

İkinci soru: Cenâb-ı Hakk'ın, بِأَنْفُسِهِمْ ifadesiyle ne murad edilmiştir?

Cevap: Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

a) Bununla "onların birbirleri hakkında hayır zanda bulunmaları" kastedilmiştir ki, bunun bir benzeri de وَلاَ تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ *"(Kendi) kendinizi ayıplamayın"* (Hucurât, 11), فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ *"Birbirinizi öldürün"* (Bakara, 54), إِذَا دَخَلْتُمْ بُيُوتاً فَسَلِّمُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ *"Evlere girdiğiniz zaman, birbirinize selâm veriniz"* (Nûr, 61) ayetleri olup, bunun manası "Tıpkı sizin gibi olan mümin kimselerden olan emsallerinize selâm veriniz" demektir.

Ebû Eyyûb el-Ensarî ile Hanımı

Rivayet olunduğuna göre **Ebu Eyyûb el-Ensarî** (r.a), hanımına: "Söyle bakalım, söylenenler hakkında ne dersin?" dedi. Bunun üzerine o: "Şayet sen, **Safvan**'ın yerinde olsaydın, Resulullah'ın haremine, hanımına kötülük yapmayı aklından geçirir miydin?" deyince **Ebu Eyyûb**: "Hayırl" cevabını verdi. Yine: "Şayet ben, **Âişe**'nin yerinde olsaydım, hiç Allah'ın Resûlüne hıyanet eder miydim? Halbuki **Âişe**, benden **Safvân** da senden daha üstündür" dedi.

İbn Zeyd de: "Bu, müminler için bir itâb ve azarlamadır. Çünkü mümin, annesine zina isnad etmez, anne de oğlunu böyle bir şeye nisbet etmez. Çünkü **Hz. Âişe** (r.anhâ) müminlerin anasıdır" dedi.

b) Cenâb-ı Hak mü'minleri, **Hz. Âişe**'nin başına gelen o şeyler hususunda tek bir can gibi kabul etmiştir. Binâenaleyh, müminlerden birinin başına bir kötülük geldiğinde, bu tıpkı sanki hepsinin başına gelmiş gibidir. Nitekim, **Numan İbn Beşir**'den, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir. مَثَلُ الْمُسْلِمِينَ فِي تَوَاصُلِهِمْ وَتَرَاحُمِهِمْ كَمَثَلِ الْجَسَدِ إِذَا وَجَعَ بَعْضُهُ بِالسَّهَرِ وَالْحُمَّى وَجَعَ كُلُّهُ *"Müslümanların, birbirleriyle ilgilenmeleri ve birbirlerine merhamet etmelerinin misâli, tıpkı bir bedenin hali gibidir. Çünkü, bedenin bir kısmı uykusuzluk ve ateş ile bir ağrı içine düştüğünde, bedenin tamamı da sızlar, ağrır"*[105] **Ebû Bekir**'den de, Hz. Peygamber'in اَلْمُؤْمِنُونَ لِلْمُؤْمِنِينَ كَالْبُنْيَانِ يَشُدُّ بَعْضُهُ بَعْضاً *"Müminlerin birbirlerine karşı durumları, tıpkı birbirine kenetlenmiş binâlar gibidir"*[106] buyurduğu rivayet edilmiştir.

İftira Olduğunu Söylemek

Üçüncü soru: Ayette geçen *"Bu apaçık bir iftiradır"* ifadesi ne demektir? Bilmediğini duyan bir kimsenin bunu demesi helâl midir?

Cevap: Buna da iki yönden cevap verilir:

a) Onun da, böyle demesi gerekir, ancak ne var ki, o bunu,bu hususu bir emâreye dayandırmaksızın ve işin gerçeğini bilmeksizin zinâ isnad edenin sözünü reddetmek için söyler.

b) Bu, **Hz. Âişe** hakkında, yapılması vacib olandır. Çünkü **Hz. Âişe**'nin, nefret ettirici bütün şeylerden masum olan Peygamber'in hanımı olması, bunun bir yalan olması hususunda kesin bir delil gibidir. **Ebû Bekr er-Razî (el-Cessâs)** şöyle der: "Bu zahirinden âdil olduğu zannedilen kimseler hakkında, gerekli olan tavrın, onun hakkında iyi zanda bulunulması olduğuna delâlet eder. Yine bu, müslümanların akit ve tasarruflarının sahih ve caiz olmaya hamledilmesini gerektirir. İşte bundan dolayı

105) **Buhârî, Edeb, 27; Müslim, Birr, 66 (4/1999).**

106) **Buhârî, Salât 88; Müslim, Birr 65 (4/1999).**

alimlerimiz, yabancı bir kadınla bulunup da evlendiklerini itiraf eden bir erkek hakkında, onların yalanlanmasının caiz olmayacağını, tam aksine, tasdik edilmeleri gerektiğini söylemişlerdir." İmam Mâlik ise, evlendiklerini isbat edemezlerse, bunlara haddin gerekeceğini iddia etmiştir.

Alimlerimiz (r.ah)'ın bir dirhem ve bir dinar, iki dirhem ve iki dinar mukabilinde satan kimse hakkında, "O bunları çaprazlama olarak değiştiriyordu. Çünkü biz, müminler hakkında hüsn-i zanda bulunmakla emrolunduk. Binâenaleyh, bu hadisenin, dinen caiz olabilecek bir duruma hamledilmesi gerekir ki, bu da her iki şey arasındaki çaprazlama değiş tokuş (satış)tır" demeleri de böyledir. Bir kimsenin üzerinde yüz dirhem değerinde gümüş bulunan süslü bir kılıcı, iki yüz dirhem mukabilinde satması halinde de durum aynıdır. Çünkü biz, yüz dirhemi, yüz dirheme mukabil, geriye kalan yüz dirhemi de kılıca bedel sayarız, addederiz. Bu da, Ebû Hanîfe (r.h)'nin, "Müslümanlar, kendilerinden bir şüphe gözükmediği müddetçe, âdildirler. Çünkü biz, hüsn-i zanla emrolunmuşuzdur" şeklindeki sözüne delâlet eder ki, bu da kişiden tavakkufu (beklemeyi) veya reddetmeyi gerektiren bir şüphe zuhûr etmediği müddetce, şehâdetinin kabul edilmesini gerektirir. Çünkü Cenâb-ı Hak *"Zan, gerçek karşısında hiçbir şey ifade etmez"* (Yunus, 36) buyurmuştur.

★ ★
★

İkinci Nevi Talep Dört Şahid

İkinci Çeşit, Cenâb-ı Hakk'ın

لَوْلَا جَآءُو عَلَيْهِ بِأَرْبَعَةِ شُهَدَآءَ فَإِذْ لَمْ يَأْتُوا بِالشُّهَدَآءِ فَأُولَٰئِكَ عِندَ اللَّهِ هُمُ الْكَاذِبُونَ ﴿١٣﴾

"Buna karşı dört şahit getirmeli değil miydiler? Madem ki onlar şahitleri getiremediler, o halde onlar Allah indinde yalancıların da kendileridir"

(Nûr, 13).

ayetinin ifade ettiği husus olup, bu da yasaklar nevinden olanıdır. Buna göre mana, "Onlar konuştukları o şeye dair, Âişe'ye attıkları o şeyi bizzat gördüklerine şehâdet edecek olan dört şahit getirmeli değil miydiler? *"Madem ki onlar şahitleri getiremediler"* yani, söylediklerine dair bir delil ikame edemediklerine göre, *"O halde onlar Allah indinde"* yani O'nun hükmüne göre, *"yalancıların ta kendileridir"* demektir.

İmdi eğer: "Onlar böylesi şahitleri getirmediklerinde, onların yalancı oldukları düşünülebileceği gibi, doğru olabilecekleri de düşünülemez miydi? Öyleyse niçin, Cenâb-ı Hak onların, kesinlikle yalancı olduğuna hükmetmiştir?" denilirse, buna şu iki bakımdan cevap verilebilir:

a) Bu ifadeyle, sadece **Hz. Âişe**'ye iftira edenler kastedilmiştir ki, bunlar Allah indinde yalancıdırlar.

b) Bununla, "Onlar Allah katında, yalancılar hükmündedir... Çünkü, yalan söyleyenin yalandan men edilmesi gerekir. İftira eden de, o şahitleri getiremezse, onun da men edilmesi gerekir. Binâenaleyh, iftira edenin durumu, men edilme konusunda yalan söyleyenin durumu gibi olunca, hiç şüphesiz iftira eden kimseye de, mecâzen yalancı denilmiştir" manası kastedilmiştir.

★ ★
★

Üçüncü Nevi Talep: Allah'ın Rahmeti

Üçüncü Çeşit: Cenâb-ı Hakk'ın,

وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ لَمَسَّكُمْ فِي مَا أَفَضْتُمْ فِيهِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١٤﴾

"Eğer dünyada ve ahirette Allah'ın fazl u rahmeti üstünüzde olmasaydı içine daldığınız yaygaradan dolayı sizi herhalde büyük bir azâb çarpardı"

(Nûr, 14).

ayetinin ifade ettiği husus olup, bu da yasaklar koyan ayetlerdendir. Bu ayetin başındaki لَوْلَا "bulunan başka bir şey sebebiyle herhangi bir şeyin bulunamayacağını ifade eden" لَوْلَا dır. Arapça'da, فِي harf-i ceriyle kullanıldıklarında, اَلدَّفْعُ, اَفَاضَ ve خَاضَ fiilleri, "dalmak, bir şeye girmek" anlamlarına gelirler. Buna göre ayetin manası hususunda şu iki izah yapılabilir:

a) "Şayet ben, dünyada, birisi de tevbe etmeye mühlet tanımak olan çeşitli nimetlerle size lütufta bulunmama; ahirette de, sizi afv ve mağfiret etmek suretiyle, size merhamet etmeme hükmetmemiş olsaydım, içine dalıp gömüldüğünüz bu "ifk" hadisesinden dolayı, sizin cezanızı bu dünyada hemencecik verirdim.." demektir.

b) "Şayet Allah'ın size olan lütfu ve merhameti olmasaydı, içine gömülüp daldığınız o şey hususunda hem dünya hem de ahirette size büyük bir azab isabet ederdi" demektir. Buna göre, ayette bir takdim ve tehir söz konusu olup, buradaki hitâp iftira edenleredir. Bu, **Mukatil**'in görüşüdür. Ayette bahsedilen **fadl** ise Allah'ın azâbını ertelemesine ve tevbe edenlerin tevbesini kabul etmesine dair olan hükmüdür.

★ ★
★

Dördüncü Nevi Durum: Asılsız Şeyi Geveleme

Dördüncü çeşit, Cenâb-ı Hakk'ın,

إِذْ تَلَقَّوْنَهُ بِأَلْسِنَتِكُمْ وَتَقُولُونَ بِأَفْوَاهِكُم مَّا لَيْسَ لَكُم بِهِ عِلْمٌ وَتَحْسَبُونَهُ هَيِّنًا وَهُوَ عِندَ اللَّهِ عَظِيمٌ ﴿١٥﴾

"O zaman siz dillerinizle (birbirinize) yetiştiriyordunuz, (hakkında) hiçbir bilginiz olmayan şeyi ağızlarınızla söylüyordunuz ve bunu kolay sanıyordunuz. Halbuki o, Allah indinde büyüktür"

(Nûr, 15).

ayetinin ifade ettiği husus olup, bu da yasaklar koyan ayetlerdendir. **Keşşâf Sahibi** ayetin başındaki in edatının ya **messe** fiilinin, yahut da **efadtüm** fiilinin "mef'ûlü fih'i" (zaman zarfı) olduğunu söylemiştir. Buna göre, ayetteki تَلَقَّوْنَهُ ifadesinin manası "onu birbirinizde ... aldığınız zaman" şeklinde olur. Nitekim Arapça'da, تَلَقَّى الْقَوْلَ، تَلَقَّنَهُ ve تَلَقَّفَهُ denilir ki, hepsinin manası, "o sözü aldı, telakki etti..." şeklindedir. Nitekim فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ *"Adam, Rabbinden kelimeler telâkki etti, aldı"* (Bakara, 37) ayeti de böyledir. Bu fiil, aslı üzere تَتَلَقَّوْنَهُ şeklinde okunduğu gibi, ze harfinin tâ'ya idğâm edilmesiyle de, تَلَّقَّوْنَهُ ("ittelakkavnehû") şeklinde de okunmuştur. Yine bu kelime لَقِفَهُ (ele geçirdi) manasında olmak üzere لَقِيَهُ kökünden, تَلْقَوْنَهُ (onu elde ediyordunuz, onun peşine düşüyordunuz) şeklinde de okunmuştur. Yine bu kelime, "if'âl" babından, "birbirlerine verip alma" anlamına gelen, تُلْقِونَهُ (Tulkûnehû) şeklinde de okunmuştur. Aynı kelime, "yalan söylemek" anlamına gelen اَلْوَلَقُ ve اَلْاَلْقُ kökünden olmak üzere تَلِقُونَهُ ("Telikûnehû") ve تَأْلِقُونَهُ ("Telikûnehû") şekilnde de okunmuştur. **Hz. Âişe**'nin sözü olarak da تلقونه şeklinde okunmuştur. **Süfya**'ın şöyle dediği rivayet olunmuştur: "Ben annemin,bu ifadeyi إِذْ تَقِفُونَهُ ("İz teskafûnehu") "onu elde ediyor, yakalıyordunuz" şeklinde okuduğunu duydum. Annemin babası da **Abdullah İbn Mes'ûd**'un kıraatiyle okurmuş.

Bil ki Allah Teâlâ, bu kimseleri şu üç günahı irtikab etmekle tavsif etmiş ve o büyük azâbın isabet etmesini, bunlara bağlamıştır:

1) "İfk"i dilden dile dolaştırmaları. Bu böyledir, çünkü birisi birisiyle karşılaştığında o ona, "Ne var ne yok?" diyor, o da ona, hemen ona "ifk" hadisesini anlatmaya başlıyordu. Derken bu hadise öylesine yayıldı ve duyuldu ki, bütün evler ve meclislere girdi, konuşuldu. Buna göre sanki onlar, bu hayasızlığı yayma hususunda gayret ve çaba sarfetmişlerdir ki, bu ise büyük günahlardandır.

2) Onlar, hakkında bilgileri bulunmayan şeyi konuşuyorlardı. Bu da, haber vermenin ancak bilgiyle olması gerektiğine delâlet eder. Binâenaleyh doğruluğu

bilinmeyeni haber vermek, haram olma bakımından, haram olduğu bilinen şeyi haber verme gibidir. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın *"Senin için hakkında bir bilgi hasıl olmayan şeyin ardına düşme"* (İsrâ, 36) ayetidir.

Şayet, "söz ancak ağızla söylenebildiğine göre, Cenâb-ı Hakk'ın بِأَفْوَاهِكُمْ *"ağızlarınızla"* ifadesinin manası nedir?" denilirse, biz deriz ki bu, şu demektir: "Bilinen bir şeyin ilmi kalbte olur, (önce kalbde hasıl olur) daha sonra lisan onu ifade eder. Bu "ifk" ise, ona dair kalbde herhangi bir bilgi oluşmaksızın ve bulunmaksızın, onların lisanında dönüp dolaşan bir söz oluvermiştir." Bu da Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı *"Ağızlarıyla kalblerinde olmayanı söylüyorlardı"* (A. İmrân, 167) ayeti gibidir.

3) Onlar, bu büyük günahlardan bir günah olduğu halde, bunu küçük addediyorlardı. Bu şu üç şeye delâlet eder:

a) Bu, iftiranın büyük günahlardan olduğunu gösterir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Halbuki o, Allah indinde büyüktür"* buyurmuştur.

b) Cenâb-ı Hak, *"bunu kolay (önemsiz) sanıyordunuz"* ifadesiyle, masiyetin büyüklüğünün onu işleyenin zannına ve takdirine göre değişmeyeceğine, tam aksine çoğu kez bunun onun büyük olduğunu bilmemesi açısından, o günahın büyüklüğünü vurgulayacağına dikkat çekmiştir.

c) Her haram konusunda, mükellefe terettüp eden, onun büyük günahlardan olmadığına emin olamayacağı için, ona yönelmeyi ve onu işlemeyi büyük saymasıdır. İşte bundan dolayı, "İsrâr edilirse küçük günah, küçük olmaz. İstiğfar edilirse, büyük günah da büyük kalmaz" denilmiştir.

★ ★
★

Beşinci Nevi Edeb: Tenzih

Beşinci çeşit, Cenâb-ı Hakk'ın,

وَلَوْلَآ إِذْ سَمِعْتُمُوهُ قُلْتُم مَّا يَكُونُ لَنَآ أَن نَّتَكَلَّمَ بِهَٰذَا سُبْحَٰنَكَ هَٰذَا بُهْتَٰنٌ عَظِيمٌ ﴿١٦﴾

"Onu duyduğumuz zaman, bunu söylememiz bize yakışmaz. Haşa, bu büyük bir iftiradır" dememiz (lazım) değil miydi?"

(Nûr, 16).

ayetinin ifade ettiği husus olup, bu ayet, uygun davranış biçimlerini açıklayan ayetlerdendir. Yani, "Siz onu duyduğunuzda, "Bizim bunu konuşmamız ve (buna inanmamız) yakışık almaz" demeli değil miydiniz" demektir. Şu sebeplerden dolayı, onların bundan kaçınmaları gerekmiştir.

1) Onların bu fiili terketmelerini gerektiren şey, bulunmakta ve mevcut olup bu da, kişinin aklı ve dinidir. Halbuki, buna karşı koyacak bir şey de mevcut değildir. Binâenaleyh onların o masiyeti terketmelerine dair zan ve kanaatlerinin onu yapmalarına dair zan ve kanaatlerinden daha kuvvetli olmalıdır... Bu sebeple, şayet o, o günahın sadır olduğunu haber vermişse, bu durumda "mercûh" (hafif olan) tarafı, "râcih" (ağır basan) tarafa tercih etmiş olur ki, bu caiz değildir.

2) Bu, peygambere eziyyet etme manasına gelir ki, bu lanete sebep olur. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Allah'a ve Resûlüne eziyyet edenler (yok mu?) Allah onlara hem dünyada, hem de ahirette lanet etmiştir"* (Ahzâb, 57) buyurmuştur.

3) Bu, yöneldikleri bilinen bir sebep ve kendilerinden sadır olduğu bilinen bir suç olmaksızın, **Hz. Âişe**'ye, ana-babasına ve onların akrabâ-i taallukatına eziyyet vermektir ki, bu haramdır.

4) Bu gereksiz yere zarar vermeye yönelmektir. Halbuki akıl, bundan uzak kalmayı iktiza eder. Çünkü, iftira eden kimsenin doğru söylediği farzedilse bile, doğruluğuna mukabil mükafaat hak etmeyip, tam aksine hayasızlığı yaydığı için, o kimse ikâbe müstehak olmuştur. Yalancı olması halinde ise, zaten o büyük bir cezaya müstehak olmuştur. Böylesi şey ise, aklın açıkca ve çok net bir biçimde, sakınılması gerektiğine dair hüküm verdiği şeylerdendir.

5) Bu zamanı faydasız şeylerle zayi etmek, geçirmektir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) مِنْ حُسْنِ إِسْلاَمِ الْمَرْءِ تَرْكُهُ مَالاَ يَعْنِيهِ *"Kişinin lüzumsuz şeyleri terketmesi, onun müslümanlığının güzelliğindendir"*[107] buyurmuştur.

6) İnsanların güzel yönlerini ortaya koyup, çirkin taraflarını saklamak ve gizlemekte, Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanmak yatar. Nitekim Hz. Peygamber تَخَلَّقُوا بِأَخْلاَقِ اللهِ *"Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanın"* buyurmuştur. Binâenaleyh, bütün izahlar aklı başında bir kimsenin bir iftirayı duyduğunda onu söylememesini ve bu iftirayı söyleyip yaymaktan doğacak olan günahlardan alabildiğince kaçınması gerektiğini ifade eder.

Buna göre şayet, "Daha nasıl **lev lâ ile kultüm** fiilinin arası, zarf ile ayrılabilmiştir?" denilirse, biz deriz ki, bunun faydası "Kişilere gerekli olanın, bu iftirayı duyar duymaz, onu konuşmaktan kaçınmak ve sakınmak olduğunu" ifade etmesidir.

Cenâb-ı Hakk'ın سُبْحَانَكَ هَذَا بُهْتَانٌ عَظِيمٌ *"Haşa, bu büyük bir iftiradır"* ayetine gelince, burada iki soru bulunmaktadır:

Birinci soru: Burada سُبْحَانَكَ kelimesinin zikredilmesi nasıl uygun olabilir?

Buna birkaç yönden **cevap** verilebilir:

---

107) İbn Mace, Fiten, 12 (2/1316); Tirmizî, Zühd, 11 (4568).

1) Bununla, o işin ne kadar büyük ve vahim olduğuna taaccüb etme manası kastedilmiştir. Bu kelime taaccüb manasında kullanılmıştır. Çünkü kişi ilginç şey gördüğünde onu yapandan dolayı Allah'ı tesbih eder (fe Subhânellah) der. Daha sonra bu kelimenin kullanılışı, çoğalmış, derken hakkında hayrete düşülen her şey hakkında istimâl olunagelmiştir.

2) Maksad, Nebisinin eşinin zinâkâr olmasından Allah'ı tenzih etmektir.

3) "O, iftira eden gruba zulmetmeye razı olmaktan münezzehtir" demektir.

4) "O, bu zalim müfterilere azâb etmemekten münezzehtir" demektir.

İkinci soru: Cenâb-ı Hak onlar bunun yalan olduğunu kesinlikle bilmedikleri halde, onların, "bu büyük bir iftiradır" demelerini onlara vacib kılmıştır.

Cevap: Buna iki şekilde cevap verilir:

a) Onlar, bunun bir iftira olduğunu bilebilirlerdi, çünkü Hz. Peygamber'in hanımının bir fâcire, (zâniye) olması caiz değildir.

b) Söyleyenler kalbleriyle bunun olduğunu zannetmediklerine kesinlikle hükmettiklerinde onların bu kesinliği ve katiyyeti haber vermeleri bir yalan olmuş olur. Bunun bir benzeri de *"Allah şehâdet eder ki, münafıklar yalancıdırlar"* (Münafikun, 1) ayetidir.

★ ★
★

İÇİNDEKİLER

TÂHÂ 77-79 AYETLERİN TEFSİRİ 5
Kızıldenizden Geçiş 5
Gece Yolculuğunun Faydaları 5
TÂHÂ 80-82. AYETLERİNİN TEFSİRİ 10
Beni İsrail'in Tur'a Çıkması 10
TÂHÂ 83-84. AYETLERİN TEFSİRİ 15
Samiri Fitnesi 15
Altından Yapılan Buzağı 25
TÂHÂ 90-91. AYETLERİN TEFSİRİ 27
Harun (a.s.)'ın Kavmini Uyarması 27
TÂHÂ 92-94. AYETLERİN TEFSİRİ 30
TÂHÂ 95-98. AYETLERİN TEFSİRİ 35
Hz. Musa'nın Samiri'yi Azarlaması 35
Altın Buzağının Akıbeti 40
TÂHÂ 99-104. AYETLERİN TEFSİRİ 41
Kur'an'dan Uzak Durarın Akıbeti 42
Sûr Hakkında İzahat 42
Mahşerde Kâfirlerin Hali 43
Mahşerden Dünya'ya Değerlendirme 44
TÂHÂ 105-112. AYETLERİN TEFSİRİ 46
Mahşerden Manzaralar 46
Dağların Durumu 46
Arzın Küreliğinin Delili 46
Allah'ın İlminin İhatası 51
Zalimlerin Hüsranı 53
TÂHÂ 113-114. AYETLERİN TEFSİRİ 54
Kur'an Üslubunun Özelliği 54
Vahiy Sırasında Resulullah 56
TÂHÂ 115-119. AYETLERİN TEFSİRİ 58
Adem ile Havva (a.s.)'ın İmtihanı 58
Hz. Adem'in Ahdi 59
Meleklerin Ona Secdesi 60
Cennet Hayatındaki Durum 62
TÂHÂ 120-122. AYETLERİN TEFSİRİ 63
Şeytanın Onlara Vesvese Vermesi 63
Vesveseye Kanmalarındaki Sır 63
Âdem (a.s.) Hakkında Âsî Denebilir mi? 65
Hz. Adem'in Nebi Yapılması 66
TÂHÂ 123-127. AYETLERİN TEFSİRİ 68
Cennetten Dünyaya Gönderilmeleri 68
Kur'an'dan Yüz Çeviren Sıkıntılı Yaşar 71
TÂHÂ 128-130. AYETLERİN TEFSİRİ 74
İbret Alınacak Durumlar 74
Eceli Müsemma Ne Demektir ? 76
Teshih'in Beş Vakit Namaza Delâleti 77
TÂHÂ 131-135. AYETLERİN TEFSİRİ 79
Dünyalık Hırsının Yersizliği 80
Namazı Yaymak 82

ENBİYA SÛRESİ

ENBİYA 1-3. AYETLERİN TEFSİRİ 88
Kâfirlerin Gafleti 90
Kâfirlerin Vahiyle Alay Etmeleri 92
ENBİYA 4-6. AYETLERİN TEFSİRİ 95
Kâfirlerin Kur'an Hakkında Şüpheleri 96
ENBİYA 7-10. AYETLERİN TEFSİRİ 97
Nübüvvet Beşeriyette Bastanberi Vardır 97
Peygamber Yiyip İçen Bir İnsandı 98
ENBİYA 11-15. AYETLERİN TEFSİRİ 100
İnatçı Zalimlerin İmha Edilmeleri 100
ENBİYA 16-18. AYETLERİN TEFSİRİ 103
Hikmet Gayesiz Değildir 103
ENBİYA 19-20. AYETLERİN TEFSİRİ 105
Bütün Kainat Allah'ı Tenzih 105
ENBİYA 21-25. AYETLERİN TEFSİRİ 107
Tevhid Delilleri 107
Putların Dirilere Gücü Yoktur 108
İki İlahın Bulunması İmkansızdır 109

Taklidden Tahkike Geçmenin Lüzumu 116
Tarih Boyunca Tevhid Ehli 121
Haktan Yüz Çevirenler 122
ENBİYA 28-29. AYETLERİN TEFSİRİ 126
ENBİYA 30-33. AYETLERİN TEFSİRİ 130
Kainatın Yaratılışı 130
Allah'ın Kudretinin Altı Delili 127
Her Canlının Sudan Yaratılmasının İzahı 130
Dağların Vazifesi 131
Gök Korunan Bir Tavandır 133
Gök Cisimlerinin Hareketleri 134
Felek Kelimesinin Anlamı 136
Yıldızların Hareketi 137
ENBİYA 34-36. AYETLERİN TEFSİRİ 138
Her İnsan Fanidir 138
Ölümün Tadılması Ne Demektir? 139
İmtihan ve İbtilâ 140
ENBİYA 37-41. AYETLERİN TEFSİRİ 142
İnsanın Aceleciliği 142
Allah'ın İnsanı Himayesi 146
ENBİYA 42-44. AYETLERİN TEFSİRİ 147
Rahman'ın Korunması 147
ENBİYA 45-47. AYETLERİN TEFSİRİ 150
Azabı Tadanların Feryadı 150
Mahşerde Doğru Teraziler 151
Amel Asla Zayi Olmaz 153
ENBİYA 48-50. AYETLERİN TEFSİRİ 155
Musa ve Harun (a.s.) 155
ENBİYA 51-55. AYETLERİN TEFSİRİ 157
Hz. İbrahim (a.s.) ve Ümmeti 157
Kalbde İmanı Yaratan Allah'tır 159
ENBİYA 56-60. AYETLERİN TEFSİRİ 160
İbrahim (a.s.)'ın Putları Kırması 160
ENBİYA 61-67. AYETLERİN TEFSİRİ 166
ENBİYA 68-71. AYETLERİN TEFSİRİ 170
İbrahim (a.s.)'ı Yakmaya Teşebbüs Etmeleri 170
Ateşe Emir Vermenin İzahı 172
Mübarek Diyar 174
ENBİYA 72-73. AYETLERİN TEFSİRİ 175
Hz. İshak ve Hz. Yakub (a.s.) 175
ENBİYA 74-75. AYETLERİN TEFSİRİ 176
Lût (a.s.)'ın Kıssası 176
ENBİYA 76-77. AYETLERİN TEFSİRİ 179
Hz. Nuh (a.s)'un Kıssası 179
Hz. Nuh'un Duası 180
ENBİYA 78-82. AYETLERİN TEFSİRİ 182
Dâvud ve Süleyman (a.s)'ın Kıssası 182
Peygamber İctihad Ede mi? 185
Dağların Süleyman (a.s.)'a Boyun Eğmesi 191
Kuşların Tesbihi 192
Süleyman (a.s.)'a Verilen Nimetler 194
Cinlerin Onun Emrine Verilmesi 196
Cinlerin Cisim Olup Olmadığı 197
ENBİYA 83-84. AYETLERİN TEFSİRİ 198
Eyyûb (a.s.)'ın Kıssası 198
Hz. Eyyûb'ün Çilesi 199
Erhamü'r-Râhimin'in İzahı 208
ENBİYA 85-86. AYETLERİN TEFSİRİ 210
İsmail, İdris ve Zülkifl (a.s.) 210
Zülkifl (a.s.)'ın Nebi Olup Olmadığı 212
İki İsimli Nebiler 212
ENBİYA 87-88. AYETLERİN TEFSİRİ 213
Yunus (a.s.)'ın Kıssası 213
Yunus (a.s.)'ı Balığın Yutması 213
Peygamberler Yalan Söylemez 216
ENBİYA 89-90. AYETLERİN TEFSİRİ 222
Zekeriyya (a.s.) Kıssası 222
ENBİYA 91 AYETİN TEFSİRİ 224
Meryem (a.s.)'ın Kıssası 224
ENBİYA 92-93. AYETLERİN TEFSİRİ 225
Din Birliği 225
Tekfirlerin Haramlığı 226
72 Fırka Hadisi 226
ENBİYA 94-97. AYETLERİN TEFSİRİ 227

Ahir Zaman, Ye'cüc ve Me'cüc 227
ENBİYA 98-100. AYETLERİN TEFSİRİ 232
Putlar ve Onlara Tapanlar Cehennemdedir 232
ENBİYA 101-103. AYETLERİN TEFSİRİ 237
Cennetliklerin Karşılanması 237
Kıyamet Müminleri Korkutmaz 239
ENBİYA 104-107. AYETLERİN TEFSİRİ 241
Göklerin Dürülmesi 241
İlk Yaratılış Gibi Diriliş 242
Dirilişin Mahiyeti 242
Arza Salih Kullar Varis Olurlar 244
Alemlere Rahmet 245
Hz. Peygamber (s.a.s.)'in Metalleşe Üstünlüğü 247
ENBİYA 108-112. AYETLERİN TEFSİRİ 248
Medet Allah'tandır 248
Uyarmada Eşitlik 249
Allah Gizlediğinizi Bilir 250

HACC SURESİ

Hacc 1-2. AYETLERİN TEFSİRİ 255
Zelzele 256
Sura Üfleme Hadisesi 256
Kıyametin Dehşeti 256
İnsanların Sarhoşluğu 259
HACC 3-4. AYETLERİN TEFSİRİ 260
Dine İkraz Edenler 260
HACC 5-7. AYETLERİN TEFSİRİ 264
İnsanın Yaratılışı 264
İlk Yaratmanın Safhaları 265
Yer Yüzünün Canlanması 268
HACC 8-10. AYETLERİN TEFSİRİ 270
Din Konusunda Münakaşa 270
HACC 11-13. AYETLERİN TEFSİRİ 273
Kulluktaki Dünya Menfaati 273
Dinde Pazarlık Yapanlar 274
Nifak ve İrtidat 275
HACC 14-16. AYETLERİN TEFSİRİ 278
Allah Resulünü Te'yid Eder 278
HACC 17-18. AYETLERİN TEFSİRİ 282
Ümmetlerin Akıbetleri 282
İslam Akaidinden Ayrılanlar 283
HACC 19-24. AYETLERİN TEFSİRİ 287
Kafirlerin Akıbeti 287
İman ve İnkârın Mücadelesi 288
Mü'minlerin Akıbeti 290
HACC 25. AYETİN TEFSİRİ 291
Hacca Engellemenin Vebali 291
Ka'be'de İmtiyazın Olmayışı 292
Elim Azap Tatbirmak 295
HACC 26-29. AYETLERİN TEFSİRİ 297
İbrahim (a.s.)'ın Kâbe'yi Hazırlaması 297
Tufandan Sonra Kâbe 297
Hacc Farizasının İlanı 298
Malum Günlerde Zikir 301
Kurbanlıklar 302
Kâbeyi Tavaf 304
HACC 30-32. AYETLERİN TEFSİRİ 305
Allah'ın Hurmetine Saygı 305
Şirk ile Yalanın İlişkisi 306
HACC 33-35. AYETLERİN TEFSİRİ 309
Kurban ve Diğer Hacc İbadetleri 309
Kurban Yeri 310
Diğer Ümmetlerde Kurban 310
HACC 36-37. AYETLERİN TEFSİRİ 312
Allah Kanı Değil, Takvayı İster 312
Bedene Tabirinin İzahı 313
Et ve Kan Allah'a Ulaşmaz 316
HACC 38-41. AYETLERİN TEFSİRİ 317
Allah'ın Mü'minleri Teyidi 317
Dine Yardımcı Olana Allah'ın Yardımı 323
HACC 42-48. AYETLERİN TEFSİRİ 325
Önceki Münkirlerin Akıbeti 325

Şeytanın Faydaları 389
Kalb ve İlim Arasındaki İlişki 390
HACC 47-49. AYETLERİN TEFSİRİ 391
Allah Vadini Gerçekleştirir 391
HACC 50-51. AYETLERİN TEFSİRİ 393
Allah'a Karşı Çıkanların Cezası 393
HACC 52-57. AYETLERİN TEFSİRİ 335
Şeytanın Parazit Yapmaya Çalışması 335
Vesvesenin Mekanizması 344
Vesveseden Kurtulma Çaresiz 346
Kalb Hastalığı 346
Kısır Gün 346
HACC 58-62. AYETLERİN TEFSİRİ 349
Hicretin Bereketi 349
Güzel Rızık 350
Allah Yolunda Olanların Mükafatı 352
HACC 63-66. AYETLERİN TEFSİRİ 357
Allah'ın Lutufları 357
Göktan Yağmur İndirmesi 358
HACC 67-69. AYETLERİN TEFSİRİ 362
Ümmetlerden Maksat 363
HACC 70-72. AYETLERİN TEFSİRİ 364
Kulluktan Sapma 364
HACC 73-74. AYETLERİN TEFSİRİ 368
Mahlukların Aczi 368
Allah'ı Layıkıyla Bilememek 370
HACC 75-76. AYETLERİN TEFSİRİ 371
Her Melek Elçi midir? 371
HACC 77-78. AYETLERİN TEFSİRİ 373
Allah'ın Müslümanlardan Beklediği 373
Cihad Nedir? 375
Ruhsatla Amel Etme 377

MÜ'MİNÛN SÛRESİ

MÜ'MİNUN 1-11. AYETLERİN TEFSİRİ 385
Namazda Huşu 386
Mut'a Nikâhının Haramlığı 392
MÜ'MİNÛN 12-16. AYETLERİN TEFSİRİ 398
İnsanın Topraktan Yaratılışı 398
Şerin Yaratılması 401
MÜ'MİNÛN 17. AYETİN TEFSİRİ 404
MÜ'MİNÛN 18-20. AYETLERİN TEFSİRİ 405
MÜ'MİNÛN 21-22. AYETLERİN TEFSİRİ 406
MÜ'MİNÛN 23-25. AYETLERİN TEFSİRİ 410
Nuh (a.s.)'ın Kıssası 410
MÜ'MİNÛN 26-30. AYETLERİN TEFSİRİ 414
Nuh (a.s.)'a Verilen Talimat 414
Her Canlıdan İki Eş 416
MÜ' MİNÛN 31-41. AYETLERİN TEFSİRİ 418
Hud ve Salih (a.s.)'ın Kıssaları 419
Peygamber'in Beşer Olması 422
MÜ'MİNÛN 42-44. AYETLERİN TEFSİRİ 425
Yalanlama Âdeti 425
Ecel Meselesi 426
MÜ'MİNÛN 45-49. AYETLERİN TEFSİRİ 427
Musa (a.s.) Kıssası 427
MÜ'MİNÛN 50. AYETİN TEFSİRİ 430
Hz. İsa ve Hz. Meryem (a.s.) Kıssası 430
MÜ'MİNÛN 51-56. AYETLERİN TEFSİRİ 432
Resullere Verilen Emir 432
Toplu Emrin İzahı 433
Tayyibat Ne Demektir? 434
İslâm Dininin Aslında Bir Olduğu 434
Her Ümmet Kendi Dinini Beğenir 435
MÜ'MİNÛN 57-61. AYETLERİN TEFSİRİ 437
Gerçek Müminlerin Vasfları 437
MÜ'MİNÛN 62-65. AYETLERİN TEFSİRİ 440
Takat Dışı Mükellefiyet Yok 440
Ahirette Haksızlık Edilmez 441
MÜ'MİNÛN 66-72. AYETLERİN TEFSİRİ 443
MÜ'MİNÛN 73-75. AYETLERİN TEFSİRİ 447
Münkirlerin Azgınlığı 447

MÜ'MİNÛN 76-90. AYETLERİN TEFSİRİ 448
MÜ'MİNÛN 91-93. AYETLERİN TEFSİRİ 451
MÜ'MİNÛN 94-96. AYETLERİN TEFSİRİ 452
MÜ'MİNÛN 91-96. AYETLERİN TEFSİRİ 454
Şirki İptal 454
Kötülüğe İyilikle Karşılık 456
MÜ'MİNÛN 97-100. AYETLERİN TEFSİRİ 457
Şeytan'a Karşı Sığınak 457
Ölüm Esnasındaki Pişmanlık 458
MÜ'MİNÛN 101-105. AYETLERİN TEFSİRİ 462
Kıyametteki Müthiş Manzara 462
Sevapları Ağır Basanlar Kurtulacak 464
MÜ'MİNÛN 106-111. AYETLERİN TEFSİRİ 466
Cehennemlikler ve Cehennemlikler 466
Dünyaya Dönmek İstemeleri 468
MÜ'MİNÛN 112-116. AYETLERİN TEFSİRİ 471
Varlık Gayesiz Değildir 471
MÜ'MİNÛN 117-118. AYETLERİN TEFSİRİ 475
Şirkin Delili Yoktur 475

NÛR SÛRESİ

NÛR 1. AYETİN TEFSİRİ 479
Zinakarlar Hakkındaki Hüküm 481
NUR 2. AYETİN TEFSİRİ 482
Zinanın Mahiyeti 483
Eşcinselin Hükmü 484
Hayvanla Cinsi Münasebet 487
Zina Hakkında Hüküm 488
Recmin Sübûtu 489
Recm veya Celde Gereken Haller 498
Recm Müslümana Uygulanır 500
Efendinin Kölesine Hadd Uygulaması 506
Celde Cezasında Elbise Çıkarılmaz 508
Celde Esnasında Vuruş Şekli 509
Hamile Kadının Cezası 510
Hastanın Durumu 511
Recmde Devlet Temsilcisi 512
Recmin Uygulanması 512
Cezadan Sonra Namaz ve Defin 513
Şefkat Cezayı Engellemez 514
Zâni Zâniyeyi Nikâhlar 516
Zina İftirasının Cezası 520
Zinâ İsnad Edenin Hali 526
İthama Maruz Kadın 527
Erkeğe Zinâ İsnadı 528
Dört Şahidin Lüzumu 528
Zinâ Şahitliğinin Keyfiyeti 531
Şahitlerin Toplu Halde Şahitliği 532
Yalancı Şahitlerin Durumu 533
Kazif Cezası 533
Kazifin Şahidliği Ebediyyen Kabûl Edilmez 536
İftiradan Tövbe 540
Li'an 541
Karısını İtham Edenin Hükmü 545
Li'an da Bulunanlar 547
Karı Kocanın Ayrılması 550
Li'an Yapanların Tekrar Birleşmeleri 553
Çocuğun Nesebi 553
Zinanın Küfür Olmadığı 554
NUR 11. AYETİN TEFSİRİ 556
İfk 556
Hz. Âişe'nin Nezâfeti 557
İftiranın Ebebeşi 559
NUR 12. AYETİN TEFSİRİ 563
Mü'minlerin Adabı 563
NUR 13. AYETİN TEFSİRİ 566
NUR 14. AYETİN TEFSİRİ 567
NUR 15. AYETİN TEFSİRİ 568
NUR 16. AYETİN TEFSİRİ 569

